De socialisten: Personen en stelsels
Deel 6: In de tweede helft der XIXde eeuw, tweede gedeelte

H.P.G. Quack

bron

H.P.G. Quack, *De socialisten: Personen en stelsels. Deel 6: In de tweede helft der XIXde eeuw, tweede gedeelte*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1912 (3de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/quac001soci06_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

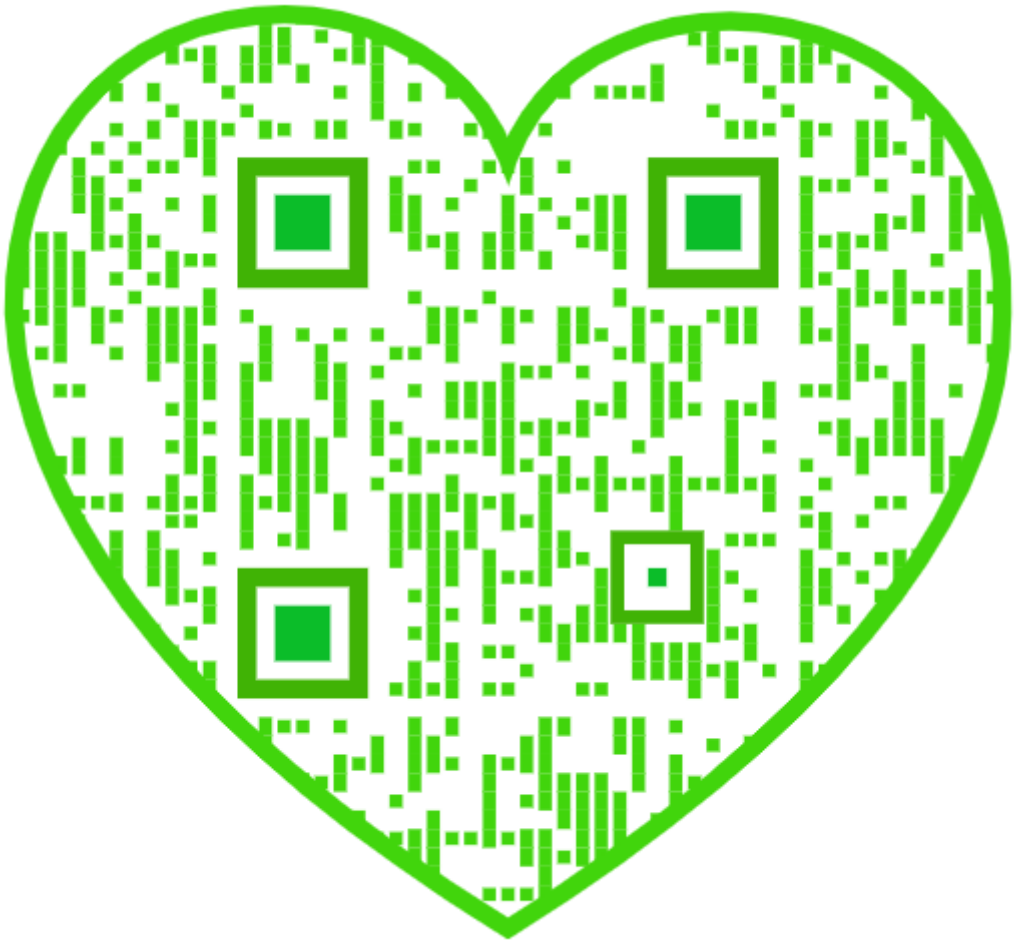

Hoofdstuk VI.
Michael Bakounin.
- De anarchist van de daad. -

Geen stelsel! Geen gezag, geen dwang, geen Staat, geen leiding van boven, geen organisatie of reglementeering, - maar volledige individueele vrijheid samengaande met gemeenschappelijk gebruik der productie-middelen, - maar volstrekte autonomie van ieders wil en opvatting binnen den kring der gemeenschap, - maar volkomen vrijlating en ontbreideling aller krachten, die van beneden uit de maatschappij beroeren, vormen en vervormen: - toestand, waarin alles ontboeid in beweging komt, waarin alles uit alles kan worden, - dit zou de leus zijn.

De man, die op de meest forsche wijze dit uitsprak was een Rus: Bakounin.

Een zware massieve man, gedreven door een alles-overweldigende revolutionnaire passie. Bij hem stond op den vóórgrond dat theorie niets beteekende zonder de daad. Hij bepaalde zich niet tot het uitspreken van zijn gedachte der anarchie, zoo als weleer Proudhon, neen, hij wilde die anarchie tot een feit maken. Waar hij, een reus in gestalte, zich vertoonde, dáár klonk wel zijn woeste welsprekendheid, schaterde zijn breede lach, weêrgalmden zijn kreten, doch werd allereerst iets gedaan. Men voelde een stoot. Hij stak een vlam aan, en 't vuur begon te woeden. Op ‘actie’, en op ‘actie’ alleen, scheen alles bij hem gericht. Zijn imponeerende verschijning deed denken aan een belichaamd onweder. Als in een orkaan bulderden geluiden en slagen.

Want de daad, waartoe hij aanzette, en die hij-zelf reeds aanving, was een daad van o p s t a n d tegen de bestaande orde. Men moest dadelijk verwerkelijken de sociale revolutie. Met trotsche minachting zag hij neder op het streven van hen, die in de verschillende landen den Staat wilden overmeesteren en bemachtigen. Neen, de Staat-zelf moest vernietigd worden, overal. Daarvoor was noodig een wilde verterende gloed. Men moest hebben, en daarop komt hij telkens terug, ‘le diable au corps’. Anderen moest men den duivel in 't lijf jagen. Satan - eens door Proudhon aangeroepen en verheerlijkt - werd ook door hem

begroet[1]. Gelijk Satan de ontkenner was van het hemelsche rijk, ontkende hij, Bakounin, alle aardsche Staten, was hij op zijn beurt en op zijn wijze een schepper der absolute vrijheid. En die vrijheid zou er komen, wanneer slechts vernietigd waren de twee historische ficties: God en de Staat. Met dat doel voor oogen beukte hij op al het bestaande: zijn vulcanische natuur - woest en toch goedig in 't gewone leven, gelijk het een reus betaamt - kende geen rust.

Vernietigen immers beteekende voor hem hetzelfde als scheppen. Als het bestaande gebouw der orde inéénviel, als alle staketsels en beschuttende omheiningen waren omvèrgeworpen, kwam het terrein vrij voor een nieuwe, ruim zich ontplooiende maatschappij, voor een nieuw leven zonder enge afgepaste voorschriften. Maar daarvoor moest allereerst dat oude verdwijnen. Vandaar dat het begrip vrijheid, tot de uiterste gevolgtrekking doorgevoerd, voorloopig zich oploste in het begrip opstand. Opstand van den mensch tegen elk gezag, goddelijk of menschelijk, collectief of individueel. Eerst als die opstand was gelukt en dus voor de menschheid ruim baan was gemaakt, kon de volledige ontwikkeling en het volle genot van alle menschelijke vermogens aanvangen, en wel voor een ieder door de opvoeding, door het wetenschappelijk onderwijs en door de stoffelijke welvaart, altemaal zaken die slechts aan een ieder gegeven konden worden door den collectieven, materieelen, intellectueelen spier- en zenuw-arbeid van geheel de maatschappij[2]. De vernietiging, inleiding dus tot het groote werk der menschheid, behoefde dus niet stelselmatig te-werk te gaan. Geen streng rigorisme, of wetenschappelijke deductie behoefde daarbij in acht te worden genomen. Neen, men behoefde slechts impulsies te volgen. Men ging een onbekende heerlijke toekomst te-gemoet, en sloeg nu slechts stuk wat den weg daartoe versperde. Men had zich zelfs vooreerst niet te veel te bekommeren om wat die toekomst zou brengen. Zij zou van-zelf opschieten als het oude wegviel. Ook van de zeer strenge organisatie der arbeiders-krachten, zooals Marx die met 't oog op den kamp tegen het kapitalisme bedoelde en reglementeerde, wilde Bakounin eigenlijk niet weten. Zijn plan ging samen met wat de Parijsche commune in 1871 ondernam. Die C o m m u n e was zijn ideaal[3].

1) Zie van het derde deel der ‘Socialisten’ pag. 600. Vergelijk Bakounine, ‘L'Empire knouto-Germanique et la Révolution Sociale’, 1871, pag. 104: ‘les Fraticelli osèrent prendre, contre le despote céleste, le parti de Satan, ce chef spirituel de tous les révolutionnaires passés, présents et à venir, le véritable auteur de l'émancipation humaine selon le témoignage de la Bible, le négateur de l'empire céleste comme nous le sommes de tous les empires terrestres, le créateur de la liberté’. Let ook op Guillaume, ‘l'Internationale etc.’, Tome II, pag. 253. Over de Fraticelli zie het eerste deel der ‘Socialisten’ pag. 71-73.
2) Zie Michel Bakounine, ‘Oeuvres’, Tome I, Paris 1895, pag. 282.
3) Zie M. Bakounine, ‘La théologie politique de Mazzini et l'Internationale’, 1871, pag. 11, 14, 23, 59.

Toen de sociale elementen dáár aan het gisten en koken waren gegaan, toen de vlammen er uitsloegen, toen klopte zijn hart en begroette hij de nadering van de nieuwe wereld-orde.

Twee punten moet men bij 't beoordeelen van zijn persoon en schriften in aanmerking nemen.

Vooreerst dat hij een Rus was. Hij bracht een nieuwen factor in het socialisme: wij bedoelen het Slavische element. Niemand heeft dat eigenaardige van die Slavisch-Russische eigenschappen voor 't eerst beter in het licht gesteld dan de beroemde Alexander Herzen. Toen hij in 1850 zijn inhoudrijk boek 'Vom anderen Ufer' deed verschijnen, een kritiek en waardeering van hetgeen in het revolutie-tijdperk van 1847 tot 1849 in Europa was gedacht en gedaan, liet hij zeer bijzonder de aandacht vallen op het 'nieuwe' dat Rusland zou aanbrengen. En dat nieuwe bestond nu volgens Herzen vooral hierin: 'Wij Russen - zóó sprak hij (zie pag. 142 van zijn geschrift) - staan op een zedelijk vrijer standpunt dan de Europeanen, niet enkel daarom omdat wij door de groote gebeurtenissen der Westersche ontwikkeling niet onder 't juk zijn gebracht, maar ook wijl wij van ons eigen verleden geheel vrij zijn. Onze geschiedenis is arm; haar negatie was de eerste voorwaarde van ons nieuw leven. Van het verleden bleef ons slechts over het volks-leven, het volks-karakter, de kristallisatie van den Staat. Al het overige is element der toekomst[1)]. Goethes woorden over Amerika passen zeer goed op Rusland:

'Dich stört nicht im Innern
Zu lebendiger Zeit
Unnützes Erinnern
Und vergeblicher Streit'.

In de tweede plaats moeten wij bedenken dat Bakounin, hoewel hij een aantal gedrukte werken en manuscripten heeft achtergelaten, geen eigenlijk schrijver was. Hij was vóór alles agitator en redenaar. Zijn geschriften zijn veelal uitingen van 't oogenblik: onsamenhangend, chaotisch. Zij zijn wat den vorm betreft, noch evenredig, noch afgepast. Het zijn soms kreten als van een gewonden arend. Altijd zijn het fragmenten. Het belangrijkst zijn de brieven die hij schreef. Uit die brieven ontwikkelen zich dan als van-zelf zijn brochures en betoogen. Zijn grootste kracht zat echter in het gesproken woord. Als redenaar oefende hij overweldigenden invloed. Zijn welsprekendheid was wild en beeldrijk. Zijn onstuimige levens-kracht kwam dan aan 't licht. Zijn ongewoon groote gestalte veroorloofde hem houding en gebaar van een Simson. Daarbij vereenigde hij iets kinderlijks en iets vertrouwelijks aan zijn wilde energie. Hij deed denken aan Armand Barbès. Hij liet

1) Elders - zie Ossip Lourié 'La philosophie russe contemporaine', 1902, pag. 196 - noemt Herzen deze twee kenteekenen van Rusland: 'les forces robustes et la latitude d'espérance'.

zich zelfs gemakkelijk medesleepen door anderen, soms door mindere talenten, mits zij iets wilden en deden. Door dit alles kon zijn omgeving - hoe vreemd het ons klinke - spreken van de eigenaardige bekoring, die zijn persoonlijk optreden uitwerkte.

Zóó heeft hij geleefd tot 1876, toen hij, 62 jaren oud, in Zwitserland stierf[1].

I.

Hij was in 1814 geboren in het district Torsjok van het gouvernement Twer, tusschen Moskou en St. Petersburg, en wel in het dorp Prjamouchino, uit een zeer oude niet zeer bemiddelde adellijke familie[2]. Een zijner ooms, ook Bakounin geheeten, was minister van buitenlandsche zaken onder Catharina II; generaal Mourajeff, de bedwinger van Polen, was zijn neef. Twintig jaren oud trad hij in de artillerie-school te St. Petersburg, waar hij met goed gevolg de lessen doorliep[3]. Om een of andere reden werd hij op

1) Sinds eenige jaren is Max Nettlau, de bekende schrijver der 'Bibliographie de l'Anarchie', bezig aan het bewerken van een uitgebreide levens-beschrijving van Bakounin. Zij is nog niet geheel gereed. De auteur heeft op een autografische pers vijftig exemplaren van zijn reeds meer dan twee duizend volgeschreven folio-bladen afgedrukt, en heeft zulke exemplaren aan bibliotheken en belangstellenden uitgedeeld. Ook wij mochten er één ontvangen. Met behulp van Jhr. Mr. K.J. Schorer hebben wij zoeken op te sporen, of in de massa van documenten, welke deze biografie oplevert, eigenaardige trekken voor ons boek vóórkwamen, en wij zullen die op hun plaats aanteekenen. Enkele fragmenten zijn door Nettlau medegedeeld aan tijdschriften: zoo in 'La Société nouvelle' van September 1896, zoo in 'Nu en Straks' van Mei 1898, enz. Voorts is een uittreksel van Nettlau als brochure in 1901 verschenen. Men vergelijke ook de 'notice' van James Guillaume voor het tweede deel der 'Oeuvres van Bakounine' uitgegeven 1907. Deze uitgave in drie deelen bevat het meerendeel der grootere en kleinere geschriften van Bakounin; het eerste deel verscheen 1895, het tweede 1907, het derde 1908; op de twee laatste deelen staat als inleider de naam van James Guillaume. Intieme bijzonderheden over zijn houding, tactiek en opvattingen vindt men in de drie deelen van James Guillaume, 'L'Internationale', 1905, 1907, 1909. Zij geven ophelderingen over den strijd van Bakounin tegen Marx.

2) Zie een paar bladzijden autobiografie van Bakounin, over zijn intelligenten 18de-eeuwschen vader en over zijn min of meer futiele moeder (een Mourajeffha), in de 'Revue socialiste' van November 1898, pag. 574-577. De ouders hadden elf kinderen en de vader was een vriend der Decabristen. In dit fragment wordt het jaar 1815 als geboorte-jaar opgegeven. Vergelijk voorts Nettlau's biografisch artikel in 'La Société nouvelle' van September 1896 pag. 309 seqq.

3) Vergeten wij niet, dat op die St. Petersburgsche artillerie-school steeds nog levendig waren de herinneringen aan den militairen opstand van December 1825 der Decabristen. Vergelijk onze 'Studiën en Schetsen', 1886, pag. 43. De traditie dier voor 'vrijheid' kampende en stervende Decabristen is altijd een heilige legende voor de Russische idealisten geweest. Zie het geschrift van Alexander Herzen, 'Die russische Verschwörung und der Aufstand von 14 December 1825', Hamburg 1858, en de inleiding vóór Leon Tolstoï, 'Les Décabristes', Paris 1889.

zijn 21ste jaar niet in de garde opgenomen, maar aan de infanterie toebedeeld. Hij moest dus naar 't binnenland. Hij verveelde zich echter dáár doodelijk, nam zijn ontslag uit den dienst, en leefde toen deels in 't ouderlijk huis te Prjamouchino, deels te Moskou[1].

Te Moskou maakte hij dadelijk in 1835 de kennis van den bekenden Hegeliaanschen adept Stankewitch, trad hij in diens kring, en begon zich te verdiepen in de Duitsche wijsbegeerte. Met grooten hartstocht zette hij die studie voort. Reeds in het volgend jaar 1836 plaatste hij in het tijdschrift, waarvan Bjelinski[2] de redacteur was, een vertaling van Fichtes voordrachten over de roeping der geleerden. Hij werd in dien kring te Moskou een middenpunt. Reeds door zijn flink uiterlijk, zijn hooge aristocratische gestalte, zijn edel fraai gelaat, maakte hij indruk. En zijn stoute gedachten sleepten zijn vrienden mede. Toen Stankewitch Moskou verliet en later naar het buitenland vertrok, waar hij spoedig stierf, werd Bakounin min of meer het hoofd dergenen, die zich te Moskou aan de wijsgeerige onderzoekingen wijd'den. Vooral Hegels filosofie trok hem sinds 1837 aan[3]. Hij zocht diens stelsel te verbreiden, en nam toen ten-tijde Hegels stellingen over het rationeele bestaan der werkelijkheid volledig aan. Hij deinsde niet terug voor het conservatisme, waartoe, van één kant beschouwd, die Hegelsche ideeën voerden, en zocht op zijn manier de realiteit van het régime zelfs van den Czar Nicolaas te rechtvaardigen. Van Bjelinski en zijn aanhangers, die andere denkbeelden zochten te doen veldwinnen, vervreemdde hij zich op die wijze. Bjelinski scheidde zich van hem af, verweet hem heerschzucht en hoogmoed en zeide van hem: hij heeft de ideeën lief, niet de

1) Dertig jaren later, in 1867, teekende Bakounin op wat hij toen dacht over het van beroep militair zijn: ‘le militairisme professionnel’, zie die bladzijden in ‘La Revue blanche’ van Juli 1899, pag. 347/348.
2) Over Bjelinski, die van 1811 tot 1848 leefde, en de Russische Lessing wordt genoemd, zie K. Waliszewski, ‘A History of Russian Literature’, 1900, pag. 197, en G. Plechanow, ‘Tschernischewsky’, 1894, pag. 21 en 30. Bjelinski kende geen Duitsch, doch Bakounin onderwees hem in Hegels wijsbegeerte, zie Tcherkesoff, ‘Les Temps nouveaux’ van 4/10 Maart 1899.
3) De vereering voor Hegel bleef hem altijd bij. In het posthuum geschrift ‘Dieu et l'Etat’, lezen wij (uitgave 1822, pag. 82) nog deze qualificatie: ‘Hegel, le plus grand génie philosophique qui ait existé depuis Aristote et Platon....’ enz.

menschen. Toch bleef Bakounin grooten invloed oefenen op Bjelinski, ook toen deze naar Petersburg vertrok.

Korten tijd vóór de afreis van Bjelinski naar Petersburg was de Russische dichter Ogarjoff uit de verbanning in Moskou teruggekeerd. Ogarjoff was de groote vriend van Alexander Herzen, met wien hij later (te beginnen met 1 Juli 1857) te Londen 'De Klok' zou uitgeven. Ogarjoff nu dweepte in die dagen met de politieke ideeën der Franschen van de achttiende eeuw en met het socialisme van den graaf de Saint-Simon. In den vroegeren kring van Stankewitch, waar nu Bjelinski en Bakounin den boventoon voerden, was hij een welkom ontvangen medestander. In het huis van Ogarjoff - deze was gehuwd - vonden al die in eerste gisting verkeerende geesten een gastvrij onthaal. Onder hen, die dáár toefden, was ook Katkoff, die later 't sterkst de oud-Russische politiek zou verdedigen[1)]. Trouwens de grondtoon van de meesten was, dank zij de Hegelsche filosofie, nog conservatief. Zij stonden als op een tweesprong, daar de filosofie van Hegel zoowel naar rechts als naar links kon buigen. Ogarjoff nu wees naar links. Herzen, die nog te Wladimir in verbanning leefde, en die door brieven van Ogarjoff thans in geestelijke aanraking kwam met Bakounin en Bjelinski, maakte dadelijk zijn reserves en zijn tegenwerpingen tegen den behoudenden kant van het Hegelianisme, dat hij echter, op zijn beurt, grondiger ging bestudeeren.

Intusschen spatte de kleine kring te Moskou uitéén. Bjelinski, Katkoff en anderen vertrokken naar Petersburg. Ook Bakounin, thans 26 jaren oud, wilde verder. Hem ontbrak het echter aan geld om te reizen. Zijn vader kon hem op 't oogenblik niet helpen. Hij schreef dus 20 April 1840 aan Herzen, die bemiddeld was, en vroeg hem 5000 roebels ter-leen, ten-einde naar Berlijn te kunnen gaan. 'Vertrouw mij'[2)]. Herzen deed het, en Bakounin ging dus over Petersburg naar Berlijn. Te Petersburg vond hij zijn oude vrienden terug, en maakte hij nieuwe. Het verblijf van Bakounin in Ruslands hoofdstad was echter woelig, vol incidenten, misverstand en twist. Hij doorleefde zijn 'Sturm-und-Drang' periode. Trouwens het was voor al die jonge lieden een opbruisende tijd. Zelfs van een duel tusschen Bakounin en Katkoff was er sprake. Het was als een voorspelling van hun lateren diepgaanden strijd. Toch hadden Bakounin en Katkoff veel trekken gemeen. Beiden idealiseerden het Slavische ras: de één zou die ras-eigenschappen later tot de uiterst revolutionnaire, de ander tot de

1) Zie vooral het boek van Grégoire Liwoff, 'Michel Katkoff et son époque, quelques pages d'histoire contemporaine en Russie, 1855-1887', 1897.
2) Het is de eerste brief uit de verzameling: 'Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel mit Alexander Iw. Herzen und Ogarjow. Mit einer biographischen Einleitung, Beilagen und Erlaüterungen von prof. Michail Dragomanow. Autorisierte Uebersetzung aus dem Russischen von prof. dr. B. Minzès. Stuttgart, 1895', pag. 1-3.

consequentst conservatieve richting doorvoeren. Het was echter goed voor Bakounin dat hij het verblijf te Petersburg niet te-lang rekte. Men verweet hem allerlei. Spoedig ging hij naar Berlijn.

Dáár, aan de universiteit te Berlijn, werkte hij hard en onderging hij zijn wedergeboorte. Hij maakte waarschijnlijk kennis met 'worstelende' geesten der Pruisische hoofdstad[1]. Ivan Tourguénjeff zat met hem dáár op de college-banken der filosofie[2]. Des avonds waren zij dikwijls te-zamen en disputeerden zij over een toekomstige emancipatie der Russische lijfeigenen. Weldra zette Bakounin zich aan het schrijven. Hij wilde vastheid van standpunt en levens-weg.

In 1841 kwam van hem uit een opstel over den tegenwoordigen toestand der wijsbegeerte in Duitschland. Met Schelling vooral hield hij zich daarin bezig[3]. In het volgende jaar (1842) gaf hij - naar enkelen zeggen - nog een afzonderlijke brochure over dien Schelling uit, onder den titel: 'Schelling und die Offenbarung'[4]. Die stukken gingen tamelijk onopgemerkt voorbij. Doch veel aandacht trokken daarentegen artikelen, die hij in October 1842 plaatste in de (Arnold Ruge's) 'Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst', onder den titel: 'Die Reaction in Deutschland, ein Fragment von einem Franzosen', en die hij onderteekende met den naam Jules Elysard. Op die artikelen, waarin hij brak met alle denkbeelden van conservatisme, en waarin hij voor-goed den weg der toekomst insloeg, moeten wij zeer opzettelijk nadruk leggen[5]. Het is Bakounins belijdenis geweest bij den aanvang van zijn loopbaan: den loopbaan der absolute vrijheid.

> De inhoud dier in Hegelschen trant voorgedragen artikelen komt hierop neder. Vrijheid, verwezenlijking der vrijheid - zóó zegt hij - staat nu bovenaan op de dag-orde der geschiedenis. Het enkel zeggen van die uitspraak beteekent echter niet veel. Nog zoovelen in aantal

1) Vermoedelijk heeft hij ook wel den kring der 'Freien bei Hippel' - zie het vierde deel der 'Socialisten', pag. 344 - gezien. Friedrich Engels in zijn boekje over 'Ludwig Feuerbach', 1895, wijst er op (pag. 10) dat Bakounin veel aan Stirner ontleende. Doch het ontmoeten van Bakounin en Stirner staat nog niet vast. Misschien heeft het plaats gehad in 1848 bij het tweede verblijf van Bakounin te Berlijn.
2) Zie E. Halperine-Kaminsky 'Ivan Tourgueneff d'après sa correspondance avec ses amis français', 1891, pg. 281 en 295.
3) Schelling noemt en karakteriseert hij nog in zijn 'Dieu et l'état', uitgave 1882, pag. 91/92.
4) De brochure 'Schelling und die Offenbarung' is wel in ons bezit, doch waarschijnlijk niet van Bakounin, zie Bernstein's 'Documente' I p. 436 seqq. en p. 552 seqq. Misschien is zij van Engels.
5) Zie 'Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst', Leipzig, Otto Wigand. De nummers 247, 248, 249, 250 en 251 - 17 October en volgende, 1842 - pag. 985 en volgende. De 'Deutsche Jahrbücher' waren sinds 1841 de opvolgers van de 'Hallische Jahrbücher', zie het vierde deel der 'Socialisten' pag. 355.

zijn zij, die er niet aan gelooven. - Vooreerst oudere lieden, die in hun jeugd dilettanten der politieke vrijheid waren, en nu mannen van ondervinding heeten. Hun was het nooit ernst met de vrijheid. De vrijheid was nooit voor hen een religie, die de grootste genieting, de diepste zaligheid slechts op den weg der ontzettendste tegenstrijdigheden, der bitterste smarten en eener volkomen zelfverloochening, aanbiedt. Het loont niet de moeite hun te-woord te staan, daar zij willens of onwillens spoedig sterven zullen. - In de tweede plaats zien wij onder hen, helaas, vele jonge lieden, behoorende hetzij tot de reeds afgestorven aristocratie, of tot de burger- en handels-klassen, en tot den beambten-stand. Met hen is niets aan te vangen, nog minder dan met de lieden der eerste categorie. De eersten ten-minste hielden nog een schijn van leven, doch dezen zijn van huis-uit dood, geheel verwikkeld als zij zich bevinden in hun ijdelheids- en geldsbelangen, zonder vermoeden zelfs van het ware leven. Hadden zij op school niet van de geschiedenis gehoord, dan zouden zij meenen dat het in de wereld nooit anders was geweest dan nu. Als kleurlooze spookachtige gedaanten waren zij rond. Met schimmen verliezen wij onzen tijd niet. - Er is echter nog een derde categorie van strijders tegen het begrip der beweging: dat is de spoedig na de restauratie in geheel Europa opgestane reactionnaire partij, die in de polittiek conservatisme, in de rechts-wetenschap historische school, en in de speculatieve wetenschap positieve filosofie genoemd wordt. Met dezen willen wij spreken. Het zou dwaas zijn hun bestaan te loochenen. Hun partij is thans overal regeerende partij; hun tegenwoordige macht is geen spel van het toeval, maar heeft in de ontwikkeling van den modernen geest haar diepen grond.

In 't algemeen is er geen toeval in de geschiedenis. De geschiedenis is een vrije, maar daardoor ook noodwendige ontwikkeling van den vrijen geest. Wanneer ik - zegt Bakounin - de tegenwoordige heerschappij der reactionnaire partij toevallig wilde noemen, zou ik daardoor aan de democratische geloofs-belijdenis, die zich enkel en alleen op de onbeperkte vrijheid van den geest grondt, den slechtsten dienst bewijzen. En voorts zouden wij toonen den toestand niet te begrijpen. Niets kan echter voor de democratische partij nuttiger zijn, dan de erkenning van haar eigen zwakte op dit oogenblik en van de relatieve kracht van haar tegenstanders. De vijand is niet buiten haar, maar in haar-zelve; zij moet beginnen den binnen in haar wonenden vijand te overwinnen. Zij moet zich overtuigen, dat de democratie niet slechts uitsluitend in oppositie tegen de regeerenden bestaat, en niet een bijzondere constitutioneele of politiek-economische verandering bedoelt, maar een algeheele vervorming van den bestaanden werèldtoestand en een in de geschiedenis nog niet gekend oorspronkelijk nieuw leven vordert. Eerst wanneer zij van die overtuiging uitgaat, en daaruit het begrip ontleent, dat de democratie een religie is: - wanneer zij door deze erkentenis zelve religieus wordt, d.i. doordrongen van haar beginsel in denken en handelen, tot in 't kleinste onderdeel: - eerst dan zal de democratische partij de wereld werkelijk veroveren.

De tegenwoordige macht der reactionnnaire partij is dus niet toe-

vallig, maar noodwendig; zij heeft haar grond niet in de ontoereikendheid van het democratisch beginsel - dat is toch de in de vrijheid zich realiseerende gelijkheid der menschen - maar in de onvoldoendheid der democratische partij, welke nog niet tot het zich-zelf bevestigende bewustzijn van haar beginsel gekomen is, en derhalve slechts als negatie van de bestaande werkelijkheid existeert. De gansche volheid van het leven staat nog buiten haar, een volheid, die zij nog niet uit haar door haar-zelf slechts negatief opgevat begrip kan ontwikkelen. Daarom is zij echter tot nog toe slechts een partij, en niet de levende werkelijkheid: - toekomst, en nog niet het heden. Reeds dit, dat de democratie nog slechts een partij vormt, moest haar de verklaring over de haar aanklevende gebrekkigheid geven. Want naar haar wezen en beginsel is de democratische richting het algemeene, het al-omvattende: - en volgens haar bestaan is zij partij, iets aparts, dat negatief tegenover iets anders aparts, het positieve, overstaat. Het democratisme bestaat niet in zijn stelligen rijkdom, doch louter in het ontkennen van het positieve. Daarom moet het in dezen slechten vorm met het positieve ondergaan, om weder op te staan in een wedergeboren gestalte. Het gaat niet slechts een quantitatieve, maar een qualitatieve vervorming te-gemoet. Nog minder kan de gebrekkigheid der democratische partij daardoor verholpen worden, dat men de éénzijdigheid van haar bestaan als partij door een uiterlijke ‘Vermittlung’ met het positieve zou willen opheffen. Dit is onmogelijk. Het positieve en negatieve kan men niet verbinden. Negatie beduidt hier vernietiging van het bestaande. Is het echter mogelijk, dat datgene welks gansche zijn vernietigen is, zich zou kunnen verdragen met hetgeen het naar zijn innersten aard moest vernietigen? Slechts lauwe half-menschen kunnen dit denken.

De reactionnaire partij spitst zich nu in twee hoofd-afdeelingen: in de consequente en de inconsequente: in de groep der zuivere en in die der schikkende, bemiddelende, concilieerende reactionnairen.

De eersten zijn flink en ruiterlijk: zij begrijpen dat het positieve en negatieve zich even weinig concilieeren laten als water en vuur; zij begrijpen dus zeer juist, dat het positieve alleen gehandhaafd kan worden door onderdrukking van het negatieve. Vergeeflijk is hun dwaling dat zij niet inzien, hoe hun positief gegeven enkel positief is, zoolang het negatieve nog dáár tegenover staat. Overwonnen zij dus, dan was hun positief iets de voleindiging van het negatieve. In dit opzicht zijn zij blind. Maar hun deugd zit in hun consequentie, in hun eerlijkheid. Zij willen ‘geheele’ menschen zijn, niet halve. Met hen kan men niet veel redeneeren: zij zijn wie zijn: zij spreken niet, zij veroordeelen. Zij verketteren ons, zij zouden desnoods de regelen der inquisitie op ons toepassen. Moeten wij hen met gelijke munt betalen? Neen; dat zou ons en de groote zaak, die wij dienen, onwaardig zijn. Wij kunnen, krachtens ons beginsel, rechtvaardig en onpartijdig wezen. Wij zijn niet éénzijdig, koesteren dus geen haat. Wij zijn niet de negatieve partij die tegenover hun positief idee staat. Wij hebben onze levens-bron in het al-omvattende beginsel der onbeperkte vrijheid, in een beginsel, dat al het goede, dat maar in het positieve vervat is, ook in zich bevat, en dat boven het positieve,

even zoo zeer als boven ons-zelven voor zoover wij partij zijn, verheven is. Als partij voeren wij ook slechts politiek. Doch wij moeten niet slechts politiek, maar, in onze politiek, ook religieus handelen, religieus in den zin der vrijheid, welker éénige ware uitdrukking rechtvaardigheid en liefde is. Wij, die vijanden heeten der Christelijke religie, wij oefenen juist zelfs in den heetsten kamp de liefde uit. Daarom moeten wij rechtvaardig jegens onze vijanden zijn. Zij streven naar 't goede. Slechts door een onbegrijpelijk misverstand zijn zij van den waren weg afgevoerd. Wij denken natuurlijk niet aan de tartuftes in deze (consequente) reactionnaire partij. Neen, wij richten ons slechts tot de echte ware aanhangers. Zij begrijpen de zaak niet. In het beginsel der vrijheid zien zij slechts een koude en nuchtere abstractie, een abstractie, die buiten zich al het levende, al het schoone, al het heilige sluit. Zij zien niet in, dat dit beginsel niet met zijn tegenwoordige onzuivere slechts negatieve verschijning moet verwisseld worden, en dat het enkel als levende, het negatieve zoowel als het positieve opgeheven hebbende, affirmatie van zich-zelf overwinnen en zich verwerkelijken kan. Zij meenen, dat het bestaande negatieve als zoodanig zich zoekt uit te breiden, en zij denken, trouwens even als wij, dat de verbreiding daarvan de vulgarisatie van de gansche geestelijke wereld zou zijn, slechts een Jan-Raps oppervlakkigheid zou uitwerken; zij wenden zich dus tot het verleden, tot een tijdstip vóórdat er nog van de tegenstelling van het positieve en negatieve sprake was. In zooverre hebben zij recht, dat dit verleden werkelijk een in zich-zelf levende totaliteit was, en als zoodanig veel levendiger en veel rijker dan de verbrokkelde verscheurde tegenwoordige tijd zich voordoet; - maar hun dwaling is, te meenen dat dit verleden voor hen een werkelijkheid kan zijn; inderdaad verschijnt dat verleden hun slechts als reflex van de tegenwoordige tegenstelling: als iets positiefs is het slechts 't ontzielde lijk van zichzelf. Zij voelen dit en begrijpen 't toch niet. Zij werpen nu de schuld van alles op het negatieve. In hun eerlijkheid zijn zij beklagenswaard.

De concilieerende (‘vermittlende’) positivisten hebben een gansch andere positie. Zij verwerpen niet absoluut het negatieve, en bezitten niet de zuiverheid van hun standpunt. Wij zouden hun standpunt kunnen noemen dat der theoretische oneerlijkheid. Zij zijn meer wereldwijs dan de eersten. Zij zijn als de Franschen van 't ‘juste-milieu’: de linkerzijde aldaar zeide dat 2 + 2 = 4 is, de rechterzijde beweerde dat 2 + 2 = 6 uitmaakt, het ‘juste-milieu’ besliste nu dat 2 + 2 = 5 is. Doch deze kenschetsing schijnt beleedigend, wij zullen dus ernstig hun standpunt onderzoeken. Dit is echter een moeielijke zaak. Zij zijn niet eenvoudig, doch van samengestelden aard. Zij zijn slim, en mannen van ondervinding. Voornaam zien zij op ons neder. Zij weten zooveel; zij zeggen niet ja of neen, hebben altijd een voorbehoud... ‘ja maar....’ Hun gansche wijsheid bestaat daarin: te beweren, dat twee tegenovergestelde richtingen reeds als zoodanig éénzijdig, daardoor onwaar zijn; de waarheid ligt dan, volgens hen, in het midden; de tegenstelling moet men dus naar hun inzien bemiddelen om tot de waarheid te komen.

Maar is die bemiddeling hier mogelijk? De heeren, die dit denken,

deden beter zich het boek der logica van Hegel nog eens te herinneren, waar de categorie der tegenstelling (antithese) zoo schoon is ontwikkeld. Die leer van de tegenstelling en haar immanente ontwikkeling is een der hoofdpunten van het gansche Hegelsche systeem. Hegel nu was zonder twijfel de grootste filosoof van den tegenwoordigen tijd, de hoogste spits onzer moderne eenzijdig theoretische vorming; doch reeds daardoor was hij-zelf weder overgang tot een anderen vorm. Hij-zelf is reeds over zijn eigen leer heêngegaan, hoewel nog binnen den kring zijner theorie, en heeft een nieuwe practische wereld gepostuleerd, een wereld, welke geenszins door eene formeele toepassing en verbreiding van pasklaar gemaakte ‘maximes’, maar slechts door een oorspronkelijke daad van den practischen autonomen geest zich manifesteeren moet. De tegenstelling is het innerlijkste zijn niet slechts van alle bepaalde bijzondere theorieën, maar de theorie-zelve in 't algemeen, en zoo is het moment van het begrijpen daarvan te-gelijkertijd ook het moment der voleindiging der theorie. Die voleindiging is echter haar zelfvernietiging in een oorspronkelijke en nieuwe practische wereld, in den werkelijken tegenwoordigen tijd der vrijheid. Het is echter nog niet de plaats dit te ontwikkelen; gaan wij dus terug tot Hegels ontvouwing der logische natuur van de tegenstelling. De tegenstelling-zelve nu is in het omvatten zijner beide éénzijdige leden totaal absoluut waar. Zij is het al-omvattende. Maar de beide leden der tegenstelling zijn nu onafscheidbaar. Hier begint dus de moeielijkheid. De tegenstelling is wel de waarheid, maar die tegenstelling bestaat niet als zoodanig, zij is niet als deze totaliteit dáár. De tegenstelling is slechts een ‘an sich seiende’, verborgen totaliteit, en hare existentie is juist de zich tegensprekende splitsing zijner twee leden: het positieve en negatieve. De éénheid is dus verborgen. Het begrijpen der éénheid en de ontwarring daarvan is slechts mogelijk door van de splitsing te abstraheeren, en tot de eenvoudige, de splitsing voorafgaande totaliteit te vluchten. Dit is echter een onmogelijkheid. Men moet dus concilieeren, zeggen de inconsequente reactionnairen.
Zien wij of hun dit gelukt?
Het positieve schijnt het rustige, blijvende, onbeweeglijke, doch inderdaad is het slechts zóó onbeweeglijk in tegenstelling tegen het negatieve: het sluit het negatieve uit, daardoor is het positieve tweederlei: op zich-zelf beschouwd en tegenover 't negatieve. Het positieve en negatieve zijn dus niet gelijk in recht en kracht, de tegenstelling is geen evenwicht - maar er komt een overwicht van het negatieve: het negatieve is het bepalende moment zelfs van het positieve, het negatieve wordt dan het absoluut determineerend element. Spreken wij van een éénzijdig negatief element, dan spreken wij van den tegenwoordigen toestand van het negatieve, zooals dit door het positieve buitengesloten is, en zelfs daardoor op zijn beurt positief is. Dit negatieve is éénzijdig. De positivisten doen wel het te negeeren. Zij weten echter niet wat zij doen; zij meenen het negatieve te negeeren, en zij ontkennen integendeel het negatieve slechts voor zoover het zich tot een positief iets maakt; zij wekken het op uit zijn rust, en drijven het voort tot rusteloos vernietigen van al het positief be-

staande. Bleven 't positieve en negatieve bewegingloos op zich-zelf, ja dan waren zij gelijk in recht en kracht. Maar het negatieve moet niet egoistisch zijn: het moet zich met liefde overgeven aan het positieve om het te verteren, en om in deze religieuse, geloofsvolle, levende daad der vernietiging de onuitputtelijke en toekomst-zwangere volheid van zijn natuur te openbaren. Het positieve wordt door het negatieve, en het negatieve door het positieve genegeerd. Wat is dan het in beiden gemeenschappelijke en het over beiden heêngrijpende? *Het ontkennen, het vernietgen, het te-gronde richten, het hartstochtelijk verteren van het positieve, zelfs als dit zich listig onder de gestalte van het negatieve zoekt te verbergen*. Dit is de roeping van het negatieve. Zóó maant het tot inkeer en boete-doening, is het de naderende aankondiging en openbaring van een werkelijk democratische en universeel-menschelijke kerk der vrijheid. Dit zich-zelf oplossen van het positieve is de éénig mogelijke bemiddeling van het positieve met het negatieve. Het positieve moet zich-zelf verbranden in het reine vuur van het negatieve.
Wat doen nu echter de concilieerenden? Zij verbieden aan het positieve de werkzaamheid van het ontkennen; zij verbieden aan het positieve juist datgene wat zijn kracht was: de kamp met het negatieve. Zij zeggen aan de partijgangers van het positieve: mijne heeren, gij hebt recht de verdorde overblijfselen van het verleden te bewaren; men leeft zoo aangenaam in de ruïnes; lang bestaan is op zich-zelf een voorrecht en een hoûvast, - doch de tijden zijn slecht: onze gemeenschappelijke vijand, het negatieve, is machtig; men moet op hem letten om niet geheel door hem vernietigd te worden, - weest dus niet fanatiek, ruimt den vijand een kleine plaats in uwe samenleving in, hij zal dat als een eer erkennen; zijn volgelingen zijn verbitterd, maar zullen dan wel weder bescheiden worden. En tot de negatieven zeggen zij: uw streven is edel, het getuigt van jeugdig enthousiasme, - maar, gelooft ons, de zuivere beginselen zijn in hun reinheid niet op het leven toepasselijk, een dosis eclectisme is daarvoor noodig: gij moet iets toegeven en inschikkelijk zijn, geven en nemen. Zóó spreken zij. Ik noem hier (zegt Bakounin) niemand: het individu is mij een onaantastbaar heiligdom. Ik poog slechts het streven van een groep te karakteriseeren. Doch in hun vleienden drang verstikken de leden dier groep in werkelijkheid 't levende beginsel: in plaats van tot de bevestigende organische tot-standkoming der nieuwe werkelijkheid mede te werken, willen zij het ‘status quo’ behouden: het oude en het nieuwe ter-zelfdertijd doen bestaan: de beide éénzijdigheden te zamen doen leven. Armzalige totaliteit! Die dat willen zijn de lauwen der Openbaring van den apostel Johannes. Zij zullen uitgespogen worden.
Zij beroepen zich nog op Hegel. Hegel toch zeide (zóó herinneren zij) dat in het reine licht evenmin gekeken kon worden als in de stikdonkere duisternis gezien werd; hij leerde dat de levende existentie slechts daardoor levend is, wijl zij haar negatie niet buiten zich-zelve maar in zich-zelve als immanente levens-voorwaarden heeft, en dat zij, wanneer zij enkel positief was en de negatie buiten zich had, bewegingloos en wezenloos zou wezen. Ik weet dat ook wel, zegt Bakounin, maar, zóó gaat hij voort ‘citeert dan ook Hegel goed’.

Een levend organisme, aldus drukte Hegel zich uit, is slechts levend, wijl het de kiem van den dood in zich draagt, maar er komt een punt, wanneer de onophoudelijk voortdurende werking van het negatieve plotseling afgebroken wordt, zoodat het tot een zelfstandig beginsel overslaat: - dan is het sterven dáár, de overgang in de vrije wereld van den geest. Dit herhaalt zich telkens in de geschiedenis. Het is waar te nemen bij de ontwikkeling van het catholicisme, bij 't protestantisme, bij alle historische instellingen. Toch voelt gij u, door dit argument van Hegel, nog niet overwonnen. Met onzen tijd - zegt gij - is 't zoo erg nog niet gesteld: er is rust: de materieele belangen ontwikkelen zich: er is vrede. Vrede zegt gij, ja, wat men zoo vrede noemt. De tegenstellingen zijn nu juist ééns zoo scherp: vrijheid en onvrijheid staan lijnrecht tegenover elkander. Zijn de woorden ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’, niet een hoon op den tempel der vrijheid in Frankrijk? Beteekenen zij niet een algeheele vernietiging der bestaande politieke en sociale wereld? De Fransche revolutie éénerzijds, de Duitsche filosofen: Kant, Fichte, Hegel anderzijds, met hun beginsel van autonomie van den geest, wilden toch iets geheel anders dan wat wij zien. Ja, maar de revolutie is bedwongen en Schelling heeft de filosofie overwonnen, zegt gij. Ach! De revolutie is er, en na Schelling hebben Strausz, Feuerbach en Bruno Bauer alles geaccentueerd. Noemt gij dat verzoening en vrede? De menschheid zoekt naar het universeel-politiek beginsel, dat de duizendvoudige van elkander verscheidene verschijnselen van het geestelijk leven machtig te-zamen kan vatten. Waar is dit beginsel? Waar leeft het? Bij het protestantisme? Neen, dáár is slechts scheuring en splitsing. Inderdaad Schelling had gelijk: zonder groot algemeen enthousiasme, zeide hij, zijn er slechts sectes, geen publieke opinie, en het protestantisme is de nuchterheid-zelve. Bij het catholicisme? Waar is zijn oude heerlijkheid gebleven? Bij den tegenwoordigen ‘Staat’? De Staat is thans in de diepste innerlijke tegenstrijdigheden vervat, wijl de Staat zonder religie, zonder een krachtige algemeene denkwijze (‘Gesinnung’) onmogelijk is. Zie maar op Engeland en Frankrijk, om van de andere volken niet te spreken. Grijpt in uw hart, in uw binnenste! Zijt gij tevreden, tevreden met u-zelven? Zijt gij *geheele menschen*? Gelooft gij werkelijk aan iets? Weet gij wat gij wilt? Voelt gij u niet verlamd door reflexie en nadenken.
Inderdaad onze tijd is een treurige tijd en wij zijn droevige kinderen van dien tijd.
Toch doen zich verschijnselen voor, die ons verkondigen, dat de geest zijn onderaardsch werk reeds volbracht heeft, en dat hij spoedig weder zal verschijnen om gericht te houden. Overal vormen zich (vooral in Frankrijk en Engeland) socialistisch-religieuse vereenigingen, welke, geheel vreemd aan de tegenwoordige politieke wereld, uit geheele nieuwe ons onbekende bronnen haar leven scheppen en zich in stilte ontwikkelen en verbreiden. Het volk, de arme klasse, begint overal een dreigende houding aan te nemen. Een vóórgevoel wordt wakker van een naderende toekomst, die het woord der verlossing zal uitspreken. In Rusland zelfs - het land der toekomst - pakken

> zich onweêrs-wolken samen. De lucht is zoel, zwanger van stormen. Daarom roepen wij onzen verblinden broeders toe: doet boete, doet boete, het rijk des Heeren is aanstaande! Aan de positivisten zeggen wij: laat de dooden hun dooden begraven. Aan de concilieerende geesten, de 'Vermittlenden' vermanen wij hun hart voor de waarheid te openen, geen armzalige en blinde wijsheid te volgen.
> Laat ons den eeuwigen geest vertrouwen, die slechts daarom vernielt en vernietigt, wijl hij de ondoorgrondelijke en eeuwig scheppende bron van al het levende is.
> *De drang der vernieling is te-gelijk een scheppende drang*[1].

Zóó schreef hij in jong-Hegeliaanschen trant.

Uit deze sfeer van speculatieve filosofie moest Bakounin zich op 't einde van 1842 losrukken. Rusland eischte hem op, en Pruisen nam maatregelen hem aan zijn vaderland over te geven. Toen besloot hij naar elders te vertrekken. Hij had den Duitschen revolutionnairen dichter Georg Herwegh leeren kennen, die naar Berlijn was getogen en den 4^{den} November 1842 zijn bekende audientie bij den koning Friedrich Wilhelm IV had. Toen nu Herwegh kort daarna bevel kreeg Pruisen te verlaten, vergezelde Bakounin Herwegh over Leipzig en Dresden naar Zwitserland. Hij was zelfs 'getuige' van het huwelijk dat Herwegh den 8sten Maart 1843 met Emma Siegmund sloot[2]. Enkele brieven van Bakounin aan Herweghs bruid zijn nog over. In een daarvan, uit Zürich den 3 Februari 1843 geschreven, zegt hij 'dat Jules Elysard werkt aan een opstel voor den "Deutsche Bote", een opstel dat (naar hij hoopt) beter en practischer zal wezen dan het eerste'[3]. De tocht van Bakounin naar Zwitserland was mogelijk gemaakt door reisgeld van Ruge verkregen. In latere brieven, van 3 Mei 1843 en van 17 December 1844, beklaagt deze zich, dat Bakounin, 'dien hij uit Siberië en alle duivels met *veel geld* had gered' zich nu

1) De formule wordt later in 't Fransch door hem weêrgegeven in de woorden: 'Le souffle de la destruction est un souffle créateur'. Denk ook aan Nietzsche 'Die fröhliche Wissenschaft', pag. 94, en aan het boek van Nietzsche 'Der Wille zur Macht' 1901, zie reeds de woorden in 'Also sprach Zarathustra' p. 27/28 'der Brecher, der Verbrecher: - das aber ist der Schaffende' en de woorden aldaar 'wer ein Schöpfer sein will im Guten und Bösen, der musz ein Vernichter erst sein, und Werthe zerbrechen. Also gehört das höchste Böse zur höchsten Güte: diese aber ist die Schöpferische'. Vergelijk 'Ecce Homo', pg. 117.
2) Emma Siegmund, Herweghs vrouw sterft Maart 1904, zie over haar 'Die neue Zeil', 1903/1904, II pg. 57 seqq. Over Herwegh en mevrouw Herzen zie ook 'Die neue Zeit' 1903/1904, II pag. 492.
3) Zie '1848. Briefe von und an Georg Herwegh, herausgegeben von Marcel Herwegh', 1896, pag. 9-12. Denk ook aan den brief van Bakounin aan Ruge van Mei 1843 in de 'Deutsch-Französische Jahrbücher'.

ondankbaar toonde, en het geld (550 thalers) niet teruggaf[1]. Hoe het zij, in 1843 was Bakounin in Zwitserland en wel eerst te Zürich. Dáár speelde juist af het proces, dat onder leiding ook van Bluntschli tegen Weitling en de communisten werd gevoerd. In dat proces werd Bakounin ook eenigermate betrokken. Zijn naam wordt genoemd in de stukken[2]. Rusland zat hem nu echter voortdurend op de hielen. De politie liet hem geen rust. Eerst meende hij nog te Bern in den kring der familie Vogt te kunnen blijven, maar dáár kreeg hij bevel van de Russische regeering om dadelijk te Petersburg te komen. Hij gehoorzaamde niet, maar ging met een vriend, dien hij in 1842 te Berlijn had leeren kennen, den musicus Reichel, in Maart 1844 naar Brussel. Beiden vestigden zich op het einde van 1844 te Parijs.

Te Parijs kwam hij natuurlijk in aanraking met de Fransche socialisten en uitgeweken bannelingen die er vertoefden. In het jaar 1845 - gelijk-hij zelf verklaart - leerde hij er Karl Marx kennen, voor wien hij, bij groote waardeering zijner talenten, toch dadelijk eenigszins op zijn hoede was[3]. Hij werkte echter met hem samen, en schreef even als hij in het Parijsche revolutionnaire blad 'Vorwärts'[4]. Het meest gevoelde hij zich echter weldra aangetrokken door Proudhon. Bakounin woonde te Parijs in de Rue de Bourgogne bij zijn goeden vriend, den musicus Reichel, wiens vrouw (een Russin) altijd zijn belangen waarnam[5]. Dáár op die uiterst bescheiden kamer zag men dikwijls Proudhon verschijnen, om zoowel Reichels Beethoven als Bakounins Hegel te genieten. De filosofische debatten duurden echter meestal langer dan de symfonieën. Overigens bewoog Bakounin zich te-midden van de 'Bohême' der Fransche hoofdstad[6]. Eigenlijk gezegd

1) Zie 'Arnold Ruges Briefwechsel und Tagebuchblätter aus den Jahren 1825-1880, herausgegeben von Paul Nerrlich', Band I, 1886, pag. 385, 307/308 en ook 273.
2) Zie het vierde deel der 'Socialisten', pag. 322. Voorts 'Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren', 1843, pag. 64. Vergelijk Dragomanow vóór 'Bakounin's Briefwechsel', pag. XXVIII vlgg.
3) Zie Bakounine, 'La Théologie politique de Mazzini et l'Internationale', 1871, pag. 46.
4) Zie het vierde deel der 'Socialisten', pag. 370. Nettlau heeft echter in den 'Vorwärts' geen door Bakounin geteekende artikelen gevonden.
5) Adolph Reichel, die met dr. Adolph Vogt altijd zijn trouwste vriend is gebleven, en in wier beider bijzijn hij in 1876 te Bern is gestorven, heeft zijn herinneringen aan Bakounin opgeteekend in drie bij-bladen van het weekblad 'La Révolte', van 18/24 November, 25 November/1 December, en 2/8 December 1893. Zie over Adolph Vogt en over Reichel vooral Guillaume, 'l'Internationale etc.', Tome II, pag. 59 noot en Tome III, pag. 141.
6) Zie enkele gegevens bij Iwan Golowin, 'Der russische Nihilismus. Meine Beziehungen zu Herzen und zu Bakunin' etc., Leipzig, 1880, pag. 50 vlgg.

gezet werken deed hij niet veel. Daarentegen was hij bereid met een ieder te disputeeren en te redetwisten. Hij stoorde zich aan geen vormen meer of goeden toon. Er was iets vagebondeerends in zijn optreden en bestaan. Zijn latere tegenstanders merkten op, dat hij toch den waren arbeider niet eens kende, dat hij zich slechts verwant gevoelde aan het 'Lumpen-proletariaat'. Ook op zijn onzedelijk leven werd aanmerking gemaakt. Zóó vond hem Alexander Herzen die in 1847 te Parijs kwam. Herzen had weleer Bakounins reis naar Europa mogelijk gemaakt en zocht hem nu op bij Reichel[1]. Hij trof hem dáár ook in een eindeloos dispuut met Proudhon. Herzen maakte dadelijk de opmerking, dat Bakounin veel te veel in Fransche zaken en in questies van algemeene revolutie deelde; hij wilde, van zijn standpunt, hem weder leiden tot een behartiging der belangen en begrippen van Rusland. Hij wekte hem weder op om toch het Russisch element hoog te houden. In dit opzicht maakte hij slechts wakker wat een oogenblik sluimerde. De Slavische denkbeelden waren de ondergrond van het gebouw waaraan Bakounin werkte,

Toen dan ook, te Parijs, den 29sten November 1847 het 17de jaarfeest van den Poolschen opstand van 1830 met een banket zou worden gevierd, liet Bakounin zich onder de gasten inlijven en hield een rede, waarin hij op de mogelijkheid eener verzoening tusschen Polen en Russen wees door een gemeenschappelijke revolutie tegen het despotisme van Nicolaas. 'Het is een Rus die spreekt, zóó begon hij, en Rusland is uit den aard der zaak bij u impopulair, beteekent voor u hetzelfde als onderdrukking en beulen-werk. Toch waag ik het juist als Rus te spreken. Want de emancipatie van Polen is ook voor Rusland het heil. Polen huldigde de Russische martelaars der vrijheid van het jaar 1825, de Decabristen, en Rusland zal dat niet vergeten. Ik wensch dus een vast bondgenootschap van Polen en Rusland. Wij zijn broeders. Wij hebben te-zamen één vijand: den Czar. De regeering van dien Czar is uitheemsch, vreemd, Duitsch, half Mongoolsch, half Russisch. Dat moet veranderd worden. Inderdaad is Rusland-zelf ook ongelukkig even als Polen, doch in dien zin nog ellendiger dat het zijn eer niet heeft gered. Toch is Rusland door zijn gouvernement slechts op de oppervlakte bedorven, de kern is goed en edel. En er is hoop op beterschap. De zaken gaan in Rusland voor den czar thans slecht. De czar zelf is onmachtig iets te doen. Overal vindt hij vijanden. De boeren willen niets van hem weten; het leger is door hem niet geheel te vertrouwen; en onder de jonge lieden is overal gisting. In naam van de nieuwe maatschappij, stel ik, Bakounin, u een verbond voor. De samenzweerders van het jaar 1825 hadden er reeds aan gedacht. Die mannen zijn onze helden. Van de hoogte van hun galg, van uit Siberië zien zij ons aan. Laten wij ons dus aanéénsluiten. Dat

1) Reichels vrouw - Maria Kasperowna Ern - was ook een bekende van Herzen, zie 'Konstantin Kawélin's und Iwan Turgénjew's social-politischer Briefwechsel mit Herzen', 1894, pag. 72.

er liefde tusschen ons zij in plaats van haat. De verzoening van Rusland en Polen is te-gelijk de bevrijding van Rusland'[1].

Het was de eerste verkondiging van Bakounin der Pan-Slavische belangen. Op verzoek van den Russischen gezant werd Bakounin door het ministerie van Guizot onmiddellijk uit Frankrijk gewezen. Hij ging tijdelijk naar Brussel waar hij met veel Polen omging, onder anderen ook met Lelewel, met wien hij de Slavische zaken verder besprak. Terwijl hij daarmede doende was, brak de Februari-revolutie van 1848 te Parijs uit.

II.

Bakounin vloog naar Parijs. Woest ging hij mede met den stroom der revolutie. Hij was de uiterste der uitersten. 'Wat een kerel!' zeide Caussidière. 'Goud waard op den eersten dag; op den tweeden moet men hem neêrschieten'. De leiders der nieuwe republiek in Frankrijk schenen zelven met hem verlegen. Zij expedieerden hem reeds in April met wat geld om liever in Rusland een agitatie te wekken. Zóó kwam hij over Frankfort, waar hij Willich met Herwegh trof, Keulen, Berlijn en Leipzig (in welke laatste stad hij Ruge weder opzocht[2] te Breslau aan. Dáár te Breslau, op de grens tusschen Duitschland en Slavonië, zou hij aanknoopings-punten met Rusland en de Slaven opzoeken[3].

Er was, toen hij zich eenigszins op de hoogte had gesteld, dáár in die streken een middel om voor de Slavische zaak practisch in te grijpen. Er zou namelijk te P r a a g een Slavonisch congres gehouden worden. Het zou 1° Juni 1848 geopend worden, en Bakounin toog dus derwaarts om er een plaats in te nemen. Eigenlijk was de positie van Bakounin op dat congres verre van eenvoudig en duidelijk. Het directe practische doel van het congres was de vaststelling der politieke positie van de Oostenrijksche Slavoniërs tegenover de centralistische strekkingen der Hongaarsche en Duitsche staatslieden. De Hongaren vooral kregen tamelijk liberale concessies van de Oostenrijksche regeering; zij wilden nu echter de hegemonie van den Maghyaarschen stam over andere niet-Duitsche stammen bevestigen en uitbreiden. De Duitschers, van hun kant, wilden met de hun onderworpen stammen het nieuwe Duitsche rijk ingaan, waarvan te Frankfort het parlement

1) Zie die rede in extenso in Dragomanow, 'Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel', pag. 275-284.
2) Ruge vertelt die scène, waardoor hij zijn mandaat voor het parlement van Frankfort ontging, levendig en aardig in zijn brieven. Zie zijn 'Briefwechsel' door Paul Nerrlich uitgegeven, deel II, pag. 43 en volgende.
3) Zie over deze periode vooral Max Nettlau, 'Michael Bakunin in den Jahren 1848-1849', geplaatst in de 'Sozialistische Monatshefte', 1898, pag. 187 en volgende; het is een fragment uit Nettlau's groot manuscript-boek.

zetelde Tegen beide die doel-einden poogde de Slaven zich te verzetten, en het ‘hoe’ zou nu te Praag besproken worden. Zóó kwam dat Slavisch congres 30 Mei 1848 bijéén. - Doch men beperkte zich niet tot de Oostenrijksche Slavoniërs. Ook alle andere Slaven werden als gasten uitgenoodigd. Allereerst de Polen voorzoover zij onder Russische of Pruisische heerschappij stonden. En terwijl de Oostenrijksche Polen, de Galiciërs, reeds toen, behoudens de opheffing van hun bestaan als natie, niet veel grieven hadden, deden juist de Polen uit Pruisisch Posen en de Russische Polen hun klachten des te-luider hooren. Die uit Posen wilden vooral zich weren tegen een bevestiging van Duitschland. Toen nu echter de niet-Oostenrijksche Polen toegelaten waren, kon men van het congres de Russen niet afhouden, die toch wel een hoofd-element der Slavonische stammen vormden. Doch thans ontstonden er allerlei tegenstrijdigheden. Om de Slaven uit den Balkan tegen Turkije te helpen had men Rusland noodig. Om de Polen geheel vrij te maken moest men Rusland bestrijden. Inderdaad werd door te wijde strekking van de samenkomst het geheele Praagsche congres verlamd[1].

Het eigenlijke werk werd in de secties verricht. Dáár hadden den meesten invloed de niet-Oostenrijkers, vooral Libelt uit Posen, lid van het Frankfortsch parlement, die de autonomie van Posen verdedigde, en Bakounin. Zij waren wel is waar slechts gasten, doch hadden het meeste talent, en ontwierpen in vereeniging met den Serviër Zach een oproeping aan de Europeesche volken, om een Pan-Europeesch volken-congres samen te brengen. Bakounin van zijn kant werkte voorstellen uit tot het oprichten van een Pan-Slavischen raad. De stukken daarvan zijn ons behouden[2]. Het zijn statuten der nieuwe Slavische politiek. ‘De Slavoniërs - aldus beginnen de statuten - voor de eerste maal vereenigd tot een algemeen congres, betuigen voor God en de volken dat de navolgende beginselen de grondslag van hun nieuw politiek leven zullen zijn. Laatst aangekomenen der Europeesche volken voelen zij zich geroepen tot verwerkelijking van datgene, dat de andere volken van Europa door hun ontwikkeling hebben voorbereid, dus tot verwezenlijking van hetgeen men voor het einddoel der humaniteit houdt, in 't bijzonder van de grootheid, de vrijheid, het geluk van allen die aan de heilige en broederlijke éénheid deelnemen, zij het individuen of volken. Langen, langen tijd zijn zij-zelven onderdrukt. Van onderdrukkers mag dus geen sprake meer zijn. Die tot het verbond behooren hebben slechts achting

1) Men kan de uitingen van dit congres van Praag van het jaar 1848 eenigszins vergelijken met hetgeen aan den dag kwam bij de feesten te Praag in Juni 1898 ter-herdenking van F. Palacky. Russen, Polen, Czechen en Ruthenen verbroederden toen, en de Russische generaal Komaroff sprak, tot groote woede der Duitschers, opmerkelijk warme woorden.

2) Zie die stukken in Dragomanow, ‘Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel’ pag. 284-289.

en liefde voor de anderen. Zelven waren zij vroeger slachtoffers van list en geweld, dus willen zij nu slechts leven en kracht putten uit reine en heilige waarheid, uit zuivere vrijheid en zuivere rechtvaardigheid. Niets kunstmatigs mag er in hun staatkunde zijn. Het is een volkeren-politiek, geen Staats-politiek. De deelnemers gronden hun nieuwe macht op een onverbrekelijk en broederlijk verbond aller tot den Slavischen stam behoorende volken: zij zullen geen andere centralisatie zoeken, dan die welke van-zelf voortkomt uit de vereeniging aller Slaven. Het feit, dat ze nu, tot straf hunner onéénigheid, onder het juk der Duitschers zijn gebracht, zij hun tot een altijd-waarschuwende les. Het uur der bevrijding komt echter. Te Praag gevoelen de Slaven zich als broeders. Hun verschillende talen zijn slechts dialecten van één spraak. Gemeenschap is hun wezen'. - Naast die statuten bewerkte Bakounin grondstellingen voor een Slavische federatie. Die stellingen hielden het volgende in: Onafhankelijkheid van alle Slavische volken. Zij zouden staan in gesloten verbinding. Aan hun hoofd kwam een Slavische raad. Die Slavische raad leidt den gezamenlijken Slavischen stam als opperhoofd en hoogste rechter. Het Slavische element, dat naar hegemonie streeft in den stam, pleegt verraad aan de federatie. De raad heeft 't recht oorlog te verklaren. Binnenlandsche oorlog tusschen de Slaven is een broeder-moord. Een ieder moet tot bevrijding medewerken als werkelijk iets dergelijks gebeurde. Geen Slavisch volk mag met vreemde volken een bondgenootschap sluiten: slechts de raad vermag dit te doen. - Over de inwendige inrichting der Slavische volken stelt Bakounin nog voor, dat alle volken hierin onafhankelijk zullen zijn, dat ieder Slavisch volk zijn eigen administratie zich kan geven. Beginselen dier administratie moeten zijn: gelijkheid, vrijheid en broederlijke liefde. Geen aristocratie dus wordt toegelaten. *Op de groote en gezegende ruimte*, die de Slavische stammen als terrein hebben ingenomen, *is plaats genoeg voor een ieder;* daarom zal een iegelijk deel hebben aan het bezit van het gansche volk, en zal ieder aan allen ten-nutte wezen. Recht van nederzetting op alle Slavische gebieds-streken is aan ieder Slavoniër toegekend. De Slavische raad heeft te zorgen dat al de voorgaande beginselen worden toegepast.

Deze stukken werden als ontwerp aan het congres door Bakounin aangeboden. Men ziet, dat de socialistische strekkingen in het voorstel slechts in geringe mate waren beoogd. Enkel werd stevig vastgehouden aan het Slavisch begrip dat *de grond aan allen* behoort. Overigens was alles eenigszins vaag gehouden om allen te kunnen omvatten. Trouwens ieder der congres-leden had zijn eigen wenschen en denkbeelden. De één wilde Oostenrijk in een federatie van gelijk recht hebbende nationaliteiten vervormen. Een ander predikte vooral het verzet tegen Duitschland. Een derde riep den strijd tegen de Turken. Slechts één besluit werd voorloopig geformuleerd: het manifest aan de Europeesche volken van 12 Juni. Doch nn begon in Praag-zelf een opstand, waardoor het congres uitéénspatte. Oorzaak van het oproer was de wrijving

tusschen Duitschers en Czechen in Bohemen, waardoor de geweren als van-zelf begonnen te schieten. Aanleiding was de benoeming van vorst August von Schwarzenberg tot landvoogd. Hij gold voor reactionnair, en van hem werd verteld dat hij eens gezegd had: de mensch begint bij den baron. Er kwam rumoer op straat. De studenten vingen aan betoogingen te houden. Den 12^{en} Juni hield een geestelijke op een der pleinen van Praag een pinkster-mis. De mis werd gevolgd door samenscholing, oploop, straks door schoten. Zelfs de vorstin von Schwarzenberg werd, toen zij voor 't venster stond, doodelijk getroffen. Windischgratz, die de troepen van Praag commandeerde, liet nu zijn soldaten de stad verlaten, en kondigde aan dat hij Praag zou bombardeeren, als de rust niet werd hersteld. Werkelijk begon hij de beschieting. Toen beproefde de stad woedend zich te verzetten, Bakounin was in zijn element. Overal spoorde hij ten strijd aan, Hij zat in een geheim comité dat den kamp tot het uiterste wilde bestaan. Maar het bombardement werd heftiger. De stads-bevolking liet het comité alléén staan, en gaf zich over. Aan het congres dacht natuurlijk niemand meer[1)].

Bakounin moest vluchten. In Noord-Duitschland zwierf hij rond. Hij moest zich overal verbergen. Allereerst was hij te Berlijn, waar hij bij dr. Müller Strübing (zie ons vierde deel der ‘Socialisten’ pag. 290) inwoonde. Hij kon dáár van Juli tot 22 September 1848, onder het waakzaam oog der politie, blijven. Hij zocht natuurlijk de oude kennissen van de jaren 1840 en 1841 weder op, kwam enkele keeren bij Varnhagen von Ense, bij Bettina von Arnim, zag d'Ester, Lothar Bucher, Waldeck en anderen, misschien ook Max Stirner. Nog altijd hoopte hij op een opstand der Czechen in Bohemen. Van zulk een beweging wilde hij dan een hefboom maken tot verdere revolutionnaire actie der Slaven. Dat werken voor het Panslavisme bracht hem niet enkel met de officieele autoriteiten, maar ook met de leiders van het Duitsche socialisme in conflict. De ‘Neue Rheinische Zeitung’ van Marx zag het streven van Bakounin in die richting argwanend aan. In het nummer van 6 Juli 1848 dier krant werd Bakounin zelfs uitgemaakt voor een Russisch agent; een verdachtmaking, welke spoedig, na een verklaring van George Sand van 20 Juli, door het blad moest worden teruggenomen, maar waarvan altijd toch iets hangen bleef. Marx en Bakounin zouden voortaan steeds tegen elkander aanstooten en botsen. Wel verzoende hij zich schijnbaar met Marx in Augustus 1848 en gaf hij hem toen te Berlijn de hand, maar de breuk bleef. Te Berlijn kon Bakounin na September 1848 niet langer blijven. Hij trok toen naar Silezië en Breslau, maar werd 6 October 1848 uit geheel 't grondgebied van Pruisen buiten gezet. Ook het ver-

1) Zie ook 't oordeel van Marx over congres en opstand te Praag in ‘Revolution and Counter-Revolution or Germany in 1848’, Edited by Eleanor Marx Aveling, 1896, pag. 66. De ‘Neue Rheinische Zeitung’ verklaarde zich dadelijk ten-sterkste tegen dit Panslavisme, zie het vierde deel der ‘Socialisten,’ pag. 405, en vergelijk Franz Mehring, ‘Geschichte der deutschen Sozialdemocratie’, Erster Theil, 1897, pg. 372/373.

blijf in Saksen werd hem bemoeielijkt. Eindelijk vond hij een wijkplaats in de vereenigde hertogdommen van Anhalt, waar hij, hetzij in Dessau hetzij in Köthen, tot in 't begin van 1849 bleef. Opmerkelijk is het, dat juist in Köthen sedert eenige jaren een kleine kring bestond, die zich naar het voorbeeld der Berlijnsche ‘Freien bei Hippel’ - men denke aan het medegedeelde in het vierde deel der ‘Socialisten’ pg. 344 - had ingericht, en tot welke groep de Berlijnsche vrienden van Max Stirner, met wien Bakounin nu ook in Augustus 1848 te Berlijn kennis had gemaakt, van tijd tot tijd in vroolijk gelag zich begaven[1)]. Bij dien kring vond Bakounin waarschijnlijk toenadering.

Van uit Köthen deed hij aan het einde van het jaar 1848 een gedrukte oproeping aan de Slaven uitgaan, een brochure van 35 bladzijden, door Bakounin ‘medelid van het Slaven-congres te Praag’ zooals hij zich noemde. In dat manifest ontrolde hij ruiterlijk de vaan der revolutie. ‘Broeders - zóó zeide hij - het uur der beslissing heeft geslagen. Twee kampen zijn er in deze wereld: dat der revolutie en dat der contra-revolutie. Er is geen middenweg, geen diplomatie tusschen die beiden. Wij moeten ons losrukken van de politiek van het oude Staats-wezen; alle democraten moeten de handen inéénslaan. De revolutie-beweging van het jaar 1848 moeten leiden tot een algemeene federatie der Europeesche republieken. Men moet daarop vertrouwen en eensgezind zijn. De Slaven in Praag zijn ten-onder gebracht door de Slaven-zelven. Men riep hun toe: gij moet Oostenrijksch zijn. Alsof het Oostenrijksch beginsel iets anders was dan despotisme door verdeeldheid. Neen: onze kracht en sterkte bestaat alleen in de heilige gemeenschap met de totaliteit van alle Slavische broeders. Wij kunnen een geheel zijn van 80 millioenen. Welk een schild zou dat wezen voor de vrijheid! Rusland met zijn 60 millioenen doet mede. Niet de czar: deze prijst een Windischgratz die de Czechen met bommen beschiet, maar het volk van Rusland wil de éénheid. Het Russische volk is het eindelijk moede, zich tot knecht te laten vernederen, tot werktuig te doen gebruiken van een vloekwaardige politiek. Polen is nog altijd de doorn in het Russische vleesch. Aan het mishandelde Polen zal het Russisch despotisme doodbloeden. Het kruis, aan 't welk Rusland dezen martelaar der volken heeft geklonken, zal voor Rusland-zelf de zonde-balk worden, waaraan het zijn leven zal eindigen. In Moskou zal het knechtschap der onder den Russischen scepter nu vereenigde Slavische volken, en met haar de dienstbaarheid van alle Europeesche naties vernietigd worden. In Moskou zal uit een zee van bloed en vuur hoog en heerlijk het gesternte der revolutie opstijgen, dat een leidende ster voor het heil der gansche bevrijde menschheid zal worden. Gij moet u volledig en onbeperkt aan de revolutie overgeven. Oostenrijk moet vernietigd worden; reikt dus de hand aan de Hongaren. Bedenkt wel dit ééne. De geest van den nieuwen tijd

1) Zie J.H. Mackay, ‘Max Stirner, sein Leben und sein Werk,’ 1898, pag. 91.

werkt in een storm. De Slaven moeten vuur worden: de bliksemende donderwolk der bevrijdende revolutie[1)]".

Intusschen zag hij steeds uit naar steden en plaatsen waar een beweging kon beginnen, hetzij op Slavonisch, hetzij op Duitsch grondgebied. Sinds Januari 1849 woonde hij te Leipzig. Zijn revolutionnair instinct dreef hem nu in Maart naar D r e s d e n , waar in Mei 1849 de grondslagen der bestaande orde losraakten. Het was dáár voor een deel een politieke beweging[2)]. Met smart zag de bevolking der Saksische hoofdstad, dat de koning Friedrich August II, onder de pressie van Pruisen, zich losrukte van het Frankfortsche parlement en van het groot-Duitsche vaderland. De minister von Beust had volmaakt overwicht verkregen op den zwakken vorst, en overreedde den koning den 3^{den} Mei 1849 weigerend te antwoorden op een bede van den stedelijken raad van Dresden om de Frankfortsche constitutie aan te nemen. Toen begon de volks-menigte zich te roeren. De troepen gaven vuur en de strijd begon. De koning-zelf verliet in den vroegen morgenstond van 4 Mei de stad met de ministers, en betrok de aan de Elbe gelegen vesting Königstein[3)]. Intusschen wapende de bevolking van Dresden zich op alle wijzen, en wierp in de stad barricades op. Dadelijk werd, toen de afreis van den koning bekend was geworden, in een vergadering van leden der eenige dagen te voren ontbonden volks-vertegenwoordiging - voor zoover zij te vinden waren - een 'voorloopige regeering' benoemd, bestaande uit den zeer radicalen democratischen advocaat Tzschirner, vroeger ondervoorzitter der Saksische Tweede Kamer, en voorts uit de liberalen Heubner en Todt. Zij zouden den weêrstand van Dresden organiseeren tegen de soldaten des konings en tegen de naderende troepen van Pruisen. Het gold het Frankfortsche parlement en de Duitsche éénheid. Doch naast die zuivere politieke beweging begon een andere stroom te rollen. Niet voor-niet had de revolutie-koorts door de aderen van het Duitsche volk gegloeid. Naast het verlangen naar vervorming van den bestaanden Staats-vorm was evenwijdig gaan loopen de begeerte om een nieuwe maatschappelijke orde te vestigen. Men droomde ook in Duitschland van een nieuw wereld-tijdvak, een naderende eeuw van menschelijkheid en van liefde. Die denkbeelden waren in Duitschland meestal ideëel getint. Verlokkend en verleidend werkten die ideeën in allerlei breinen en harten. Men had zich daarmede geheel eigen

1) Zie het stuk in Dragomanow, 'Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel', pag. 290-295. Het manifest werd door Marx in de 'Neue Rheinische Zeitung' van 14 en 16 Februari 1849 scherp bestreden.
2) Max Nettlau heeft de rol van Bakounin in Dresden afzonderlijk beschreven in het tijdschrift 'Van Nu en Straks', het nummer van Mei 1898.
3) Men vergelijke F.W. Ebeling, 'Graf von Beust, sein Leben und Werken', Deel I, 1870, pag. 44.

gemaakt. Te-goeder trouw meende men, dat dit nieuwe tijdperk van geluk als vóór de deur stond, dat men slechts den grendel behoefde weg te schuiven om eensklaps den lente-adem te zien binnendringen. De kapelmeester August Röckel was de man die zulke denkbeelden in Saksen, zij 't dan op nuchtere wijze, had helpen verbreiden. Bakounin nu ging van deze ideeën zijn hefboom te Dresden maken. Toen den 4^{en} Mei de voorloopige regeering zich constitueerde, stond hij eensklaps bij haar leden als de man, die wist hoe men in revolutie-tijden moest handelen[1)]. Hij nam, door zijn imponeerende houding, een plaats in die open was, en werd, door zijn invloed op Tzschirner, de ziel van dat voorloopig bewind. Hij zou alle gemoedelijkheid de deur uitjagen en de lieden tot daden, woedende daden, aanzetten.

En nú begon de strijd, maar een kamp voor een deel gevoerd op een wijze zooals Bakounin zich die worsteling dacht. Terwijl de burgerij zooveel mogelijk aan legale vormen wilde vasthouden, en aan haar stap de beteekenis van een wettelijk verzet tegen een staats-greep van den koning wilde hechten, zag Bakounin slechts als eind-doel het begin van een brand die overal moest overslaan. De vlammen moesten flikkeren. Hij bediende zich van de arbeiders der voorsteden. Hij gaf - toen de soldaten des konings voortdrongen - aan de commandanten der barricades de schriftelijke machtiging van het Bewind, om elk huis in brand te steken, wanneer men op andere wijze de soldaten daaruit niet kon verdrijven. ‘Wat huizen! ze kunnen in de lucht vliegen!’ Hij liet pek-kransen bij massa's vervaardigen, en die aan de bevelhebbers der barricades uitdeelen. Den 6^{en} Mei lieten de insurgenten het opera-gebouw in vlammen opgaan; men deed het ook met de bedoeling om den brand over te leiden op het reeds met olie begoten Prinsenpaleis, dat dan gemakkelijk het vuur zou kunnen overbrengen op het koninklijk Slot. Dit gelukte echter niet. Wel werd 's avonds van dienzelfden 6^{den} Mei nog eens een poging gewaagd om het Prinsenpaleis in brand te steken, doch door krachtigen afweer der troepen werd dit nog verhinderd. Elders woedde echter het vuur: bij voorbeeld in de ‘Hofconditorei’. Bakounin leidde al dat werk met wilde energie. Hij wist allereerst de leden van het Bewind, dan de andere kampgenooten te overtuigen, dat alléén op die wijze men zich verdedigen kon. Hij had bevolen alle barricades - men telde er nu 108 - tot één groote slag-linie te vereenigen, en daarvoor de muren der aangrenzende huizen te laten doorsteken. Zoodoende was er dwars door al de nauwe straten en stegen één vaste operatie-basis. Aan den anderen kant poogden nu de troepen, toen zij versterkt waren door de aankomst der Pruisen, de rebellen als in een net in te sluiten en op te vangen. Stap voor stap moesten de soldaten hun weg strijdend voorwaarts afleggen om den cirkel toe te halen. Van uit alle

1) In dezen opstand te Dresden was ook werkzaam de ons bekende (zie het vierde deel der ‘Socialisten’ pag. 401) Born. Vergelijk Franz Mehring, ‘Geschichte der deutschen Sozialdemokratie’, deel I, 1897, pag. 411.

vensters werden zij beschoten. De ééne barricade was nauw genomen, of de andere stond nog dreigend dáár. Zóó woedde de strijd tot Dinsdag 8 Mei. 's Ochtends te vier uur werden nog drie huizen in de ‘Zwingerstrasse’ door de insurgenten met pek-kransen in brand gestoken. Zij flikkerden nog hel op. Doch het einde was nabij. De wanhoop wilde nog het uiterste wagen. Men weet te vertellen, dat Bakounin aanried om tegen den laatsten verdedigingsmuur Rafael's Madonna en Murillo's schilderijen te zetten en ze als beschutting tegen de Pruisen te gebruiken, die Rafael en Murillo zouden willen sparen. Doch 't was te laat. De troepen kregen de overhand. De opstandelingen zagen dat hun zaak verloren was. De leden van het Bewind namen de vlucht. Tzschirner wist te ontkomen, doch Heubner en Bakounin werden den 10^{en} Mei te Chemnitz gegrepen en naar Dresden geboeid teruggebracht[1].

Opmerkelijk was het, dat hier in Dresden in 1849 zich het feit voordeed, dat later in de commune van Parijs van 1871 zoozeer de aandacht trok, te weten: dat kunstenaars van beteekenis in die steden de partij der revolutie kozen. De vermaarde architect Gottfried Semper streed aan de zijde der opstandelingen. En een bondgenoot van Bakounin bij dien strijd te Dresden was Richard Wagner, de groote Duitsche componist. Hem had ook de droom der toekomst meêgesleept. Hij meende het aanbreken te bespeuren van een nieuwen dag. In den rossen gloed der vlammen van een Bakounin zag hij de tinteling van een rozenkleurigen dageraad. Hij werkte mede met Bakounin. Men verhaalt dat hij van een toren uit de signalen aan de omgeving en het luiden der klokken regelde. Hij was bereid in die dagen Bakounin overal te volgen. Hij was door den Rus betooverd. De welsprekendheid van dien volksman hield hem gebonden. Aan den beeldhouwer Kietz verhaalde Wagner nog van zijn bewondering voor dien vreemden wereld-bestormer en wereld-hervormer. Hij dweepte met Bakounins woord: ‘Alles, alles zal ter-neder vallen; niets zal stand houden; slechts één ding zal niet vergaan maar overblijven - de negende symfonie’. Bakounin van zijn kant deelde, volgens later door hem geuite woorden, niet geheel en al de onbepaalde bewondering voor Wagner. Misschien echter wilde hij hem niet in ongelegenheid brengen. In het verhoor vóór den rechter ten-minste gaf hij wel toe o.a. ook met den kapelmeester Wagner te hebben overlegd, maar merkte daarbij op: ‘Wagner heb ik intusschen dadelijk als een fantast leeren kennen, en hoewel ik met hem dikwijls over politiek heb gesproken, heb ik mij met hem toch nooit tot een gemeenschappelijke handeling verbonden’[2].

1) Zie over Bakounin te Dresden: Marx, ‘Revolution and Counter-Revolution or Germany in 1848’, 1896, pag. 128. Vergelijk voorts Hugo Dinger, ‘Richard Wagners geistige Entwickelung’, Band I, 1892, pag. 152-231 en William Ashton Ellis, ‘1849, der Aufstand in Dresden’, übersetzt von Hans von Wolzogen.
2) Zie de woorden van Wagner en Bakounin bij Hugo Dinger, deel I, pag. 179 en 225. Zie thans over de verhouding van Wagner en Bakounin uitvoerige mededeelingen in de autobiografie van Richard Wagner ‘Mein Leben’, deel III.

Bakounin werd gevangen gehouden op de vesting Königstein. Zijn proces werd gevoerd, en het einde was (zooals te verwachten stond) een dood-vonnis. De koning van Saksen veranderde die straf in levenslange gevangenis. In Mei 1850 werd hij echter op verzoek van de Oostenrijksche regeering aan Oostenrijk overgeleverd. Het kabinet te Weenen wilde van hem geheimen vernemen over de Slavische beweging tijdens en na het congres van Praag. Geboeid werd hij dus naar Praag gevoerd. Uiterst hard en wreed werd hij in den kerker dáár behandeld. Hij antwoordde echter niet op de hem gestelde vragen. Toen men te Praag zag, dat men niets uit hem zou kunnen te weten komen[1)], werd hij in Maart 1851 naar den kerker te Olmütz gebracht en aan den muur dáár vastgeketend. In dien toestand bleef hij zes maanden. Toen veroordeelde hem de Oostenrijksche regeering ter-dood. Doch ook Oostenrijk voltrok dat vonnis niet. Rusland toch op zijn beurt eischte hem op. Zóó keerde Bakounin in het voorjaar van 1851 - hij was 37 jaren oud - als gevangene in zijn vaderland terug.

III.

Rusland hield hem tien jaren gevangen. De czar hield hem vast met ijzeren greep. In Mei 1851 werd hij te Petersburg in de Peter-Pauls-vesting, in het ravelijn Alexejeff gebracht, waar hij drie jaren moest blijven[2)]. Ongeveer twee maanden na zijn aankomst aldaar verscheen bij hem graaf Orloff in naam van den czar. ‘De czar - zóó zeide hij - heeft mij tot u gezonden en mij opgedragen u het volgende mede te deelen: Zeg aan Bakounin, dat hij als een geestelijke zoon aan zijn geestelijken vader zal schrijven. Ik vraag u dus, wilt gij schrijven?’ Bakounin dacht eenigen tijd hierover na. Tot nu toe, in de gevangenissen in Saksen en in Oostenrijk en bij de verhooren aldaar, waren zijn antwoorden altijd zeer kort en bondig geweest; die antwoorden kwamen onveranderlijk hierop neder: ‘Gij kent mijn beginselen, ik heb ze niet verborgen, maar luide ze uitgesproken: ik wenschte de éénheid van een democratisch Duitschland, de bevrijding der Slavoniërs, de verdelging van alle kunstig artificieel te-zamengevoegde Staten, vooral de vernietiging van den Oostenrijkschen keizer-Staat. Ik ben met de wapens in de hand door u gegrepen, gij hebt bewijs-materiaal in overvloed om het vonnis over mij te vellen. Ik zal op geen vraag verder antwoorden’. Bakounin nu

1) Zie een karakteristieken brief van den directeur der Praagsche gevangenis aan Herwegh van 2 November 1850 over Bakounin in het boek: ‘1848. Briefe von und an Georg Herwegh’ 1896, pag. 361.
2) Zie over het verblijf in de Russische gevangenissen den zesden brief van Bakounin, in ‘Michail Bakunins sociaal-politischer Briefwechsel’, editie Dragomanow, pag. 29-37.

meende aan die rol getrouw te moeten blijven. Vóór de Russische jury, bij de openbare rechts-pleging, zou hij weder zóó spreken. Maar tusschen vier muren, in de macht van den ‘beer’, mocht hij (naar hij oordeelde) zonder zich te schamen, de vormen wat verzachten. Na een maand van beraad besloot hij dus te doen wat graaf Orloff hem had gevraagd, en schreef hij een soort biecht op, iets in den trant van ‘Wahrheit und Dichtung’. Zijn handelingen trouwens waren zoozeer in 't openbaar gedaan, dat hij niets te verhelen had. Nadat hij den czar in passende uitdrukkingen voor zijn vriendelijk bedoelde opmerkzaamheid had bedankt, voegde hij daaraan het volgende toe: ‘Majesteit, gij wilt dat ik mijn biecht voor u neêrschrijf. Goed, ik zal het doen, maar gij weet toch, dat bij een biecht niemand boete doen moet voor zonden van anderen. Na de schipbreuk van mijn leven bleef mij slechts één schat: de eer en het bewustzijn dat ik niemand verraden heb, die vertrouwen mij heeft geschonken, en daarom zal ik niemand bij name noemen’. Daarop schilderde hij op enkele uitzonderingen na geheel zijn leven in het buitenland met alle plannen, indrukken en gevoelens, waarbij hij de gelegenheid te baat nam opmerkingen over des czaren binnenlandsche en buitenlandsche politiek in te vlechten. De memorie, die hij opstelde, was naar zijn eigen uitspraak - deels omdat zijn toestand schijnbaar hopeloos was, deels omdat het stuk bestemd was voor het energiek en flink karakter van Nicolaas - zeer beslist en zeer onverschrokken: daarom juist beviel het stuk aan den czar. ‘Wanneer ik - zóó schreef Bakounin later - hem werkelijk voor iets dankbaar ben, dan is het daarvoor, dat hij mij na ontvangst van mijn schrijven geen vragen meer stelde’. Volgens Alexander Herzen zeide de czar na het opstel gelezen te hebben: ‘hij is een knappe brave kerel, maar een gevaarlijk mensch; men moet hem achter slot en grendel houden’.

Nadat Bakounin drie jaren in de Peter-Pauls-citadel had doorgebracht, werd hij bij het begin van den Krim-oorlog van het jaar 1854 naar Schlüsselburg gebracht, waar hij weder drie jaren gevangen bleef Hij kreeg de spruw en verloor zijn tanden. ‘Ontzettend is - zóó schreef hij later - de levens-lange gevangenisstraf, het leven zonder doel, zonder hoop, zonder eenig belang te moeten voortsleepen, zich dagelijks te moeten zeggen, heden ben ik dommer geworden, en morgen zal ik nog dommer zijn. Wegens de schrikkelijke tandpijn, die telkens een week lang aanhield, en tweemaal in de maand terugkeerde, kon ik noch overdag noch 's nachts slapen, en wat ik ook deed, wat ik ook las, zelfs gedurende den slaap werd ik door een knagende smart in hart en lever en door het *idée-fixe* gepijnigd: ik ben een slaaf, dood, een cadaver. Toch gaf ik den moed niet op. Was in mij het religieus gevoel nog voorhanden geweest, zoo zou het in den kerker geheel zijn vernietigd. Ik wenschte slechts dit ééne: onverzoenlijk en onveranderd te blijven, zonder geresigneerd te worden, zonder mij zoover te vernederen, dat ik in eenigerlei zelfbedrog troost zou zoeken. Ik had slechts het éénige verlangen om tot aan mijn

einde volledig en in zijn geheel het heilige gevoel van opstand te bewaren!'

De czar Nicolaas stierf den 2^{en} Maart 1855 en voor Bakounin kwam dus een licht-straal van hoop. Want de kroning van een nieuwen czar was dus ophanden en daarmede de gebruikelijke verleening van amnestie. Doch czar Alexander II streek met eigen hand den naam van Bakounin van de lijst dergenen aan wie dat voorrecht kon worden gegeven. En toen Bakounins moeder een maand daarna den czar op haar knieën om vergiffenis voor haar zoon smeekte, antwoordde hij: 'Weet, mevrouw, dat, zoolang uw zoon leeft, hij nooit in vrijheid zal kunnen zijn'. Twee jaren verliepen nu weder. Het bleef even zwart in den kerker. Toen overlegde Bakounin met zijn broeder Alexander, die tot hem was toegelaten, en kwam hij met dezen overeen, nog een maand geduld te hebben; was de maand echter verloopen en was er dan geen uitzicht op vrijheid, dan nam de broeder de verplichting op zich hem vergif te doen toekomen. Doch de maand liep ten-einde - en Bakounin kreeg de mededeeling, dat hij kon kiezen tusschen verdere vesting-straf of verbanning naar Siberië. Hij koos natuurlijk het laatste. Het had zijn familie vrij wat moeite gekost het van den czar te verwerven. Hardnekkig had de czar eerst allerlei verzoeken afgeslagen. Eens kwam hij tot prins Gortchakoff, zijn minister van buitenlandsche zaken, met het stuk in de hand dat Bakounin in 1851 voor Nicolaas had opgesteld, en zeide hij tot hem: 'maar ik zie geen zweem van berouw in dit schrijven'. Hoe het zij, Bakounin kon nu in Maart 1857 Schlüsselburg verlaten. Hij toefde een week in de zoogenaamde derde politieafdeeling, bracht met allerhoogst verlof vier en twintig uren bij de zijnen op het land door, en werd in April naar Tomsk gevoerd.

Tomsk ligt in West-Siberië. Hij bleef er twee jaren. Het verblijf in Siberië was onder zekere omstandigheden en voorwaarden vrij draaglijk. Zekere vrijheid, onder behoorlijk toezicht, werd aan de bannelingen gelaten. Bij particuliere maatschappijen, die goud-mijnen exploiteerden, verrichtte hij bezoldigd werk. Men scheen hem niet bijzonder hard te behandelen, en liet hem onder toezicht zijn gang gaan. Hij leerde in Tomsk een verbannen Poolsche familie kennen, waarvan het hoofd (Xaveri Watsiljewitch Kwiatkoffski) ook bij de gouddmijnen in betrekking was. Dat Poolsche gezin leefde een mijl (werst) van de stad in een klein huisje rustig en patriarchaal. Bakounin kreeg de zoete gewoonte derwaarts dagelijks te gaan, en stelde den vader voor, om aan zijn beide dochters de Fransche taal te leeren. Zóó werd hij meer in 't bijzonder vertrouwd met de ééne dochter, Antosja: hij kreeg haar lief, hartstochtelijk lief en zij beantwoordde die liefde. Zij was voor hem teeder en zacht, verstandig en zonder vrees, vol overgave van geest en gemoed[1]. Bakounin huwde haar en is zeer gelukkig met zijn

1) Zie 'Michail Bakunins sociaal-politischer Briefwechsel,' editie Dragomanow, pag. 112. Op anderen maakte zij niet altijd een gemoedeliiken indruk. Leo Metchnikoff teekende haar aldus in het jaar 1864: 'Je n'aimais pas les yeux d'Antosja avec leur éclat d'acier et leur regard froid. Mais en prenant l'ensemble de sa physionomie, je m'expliquais assez bien son rôle d'amie auprès de ce vieux lutteur. Maigrelette, les cheveux frisés, taillés comme les garçons, elle paraissait parfois être une fillette charmante, et, plus souvent encore, elle ressemblait à un petit jeune homme, mais jamais je n'ai pu voir en elle une femme'. Zie 'La Revue socialiste' van 1898, deel I, pag. 178. - Zie over haar ook Guillaume 'L'Internationale', enz., tome I, 1905, p. 108, en over haar uiterlijk tome III, 1909, pag. 203, 254, 255. Zij had later niet altijd sympathie voor de denkbeelden van haar man: op zijn uitvallen antwoordde zij niet, 'elle redressait sa tête finement sculptée'. Haar broeders bleven wonen in Siberië. Zie tome II, 1907, pag. 230.

vrouw geweest. Zij was een Poolsche en deelde dus in zijn groot-Slavisch streven. Sterk catholiek was zij, in tegenstelling harer landgenooten, niet.

Intusschen kwam er verandering in zijn lot. De gouverneur-generaal van West-Siberië had, zonder zijn voorkennis, voor Bakounin het verlof bekomen, om in den burgerlijken dienst van zijn woonplaats te mogen treden. Dit was de eerste stap eener mogelijke bevrijding uit Siberië. Bakounin kon het echter niet over zich krijgen van dat verlof gebruik te maken, daar hij de zuiverheid van zijn standpunt meende te verliezen, zoodra hij de Staats-cocarde zich aanhechtte. Hij deed dus moeite liever de vergunning te verwerven naar Oost-Siberië te kunnen verhuizen, en niet zonder bezwaar werd dit hem toegestaan. Men wist namelijk dat de gouverneur-generaal van Oost-Siberië, Mourajeff, hem verwant en niet ongenegen was, en dat deze zelfs eens naar Tomsk was gegaan om zijn neef op te zoeken. Langen tijd aarzelde men dus hem te verplaatsen. Eindelijk gelukte het, en in Maart 1859 verhuisde Bakounin naar Irkoutsk, waar hij in dienst trad van de pas opgerichte Amour-maatschappij. Ook hier in Oost-Siberië genoot hij zekere vrijheid. Soms werden de teugels nog meer losgelaten. In den zomer van 1859 deed hij zelfs voor zijn maatschappij een dienst-reis door Transbaikalië. In het jaar 1860 trad hij echter uit de Amour-maatschappij, daar die betrekking hem toch eigenlijk niets gaf. Hij zocht toen weder in dienst van andere pachters van goudmijnen te komen. Zijn toestand bleef echter zeer benard en armoedig. De broeders in Rusland, die reeds feitelijk hun boeren vrij hadden gemaakt en dus hun goederen met loon-bedienden lieten bewerken, hadden te veel uitgaven, dan dat zij den in Siberië wonenden broeder konden bijstaan. Hij had dus reeds in 1859 moeite gedaan om door schrijven iets te verdienen. Katkoff nu redigeerde sinds 1856 het blad ‘De Russische bode’ te Moskou. Hoewel dat blad, vooral na 1863, het orgaan werd der meest conservatieve oud-Russische stroomingen van het rijk, was Katkoff betrekkelijk niet exclusief conservatief begonnen. Tot den staf zijner eerste mede-arbeiders behoorde ook Ogarjoff. Welnu, in 1859 ontving Katkoff een brief van Bakounin, waarin hij een beroep

deed op zijn oude vriendschap, en werk voor 't blad vroeg. Katkoff stelde hem voor, uit de verre onbewoonde streken van Siberië voor zijn blad berichten te schrijven, die een beeld zouden geven van die onherbergzame gewesten. Bakounin poogde aan dien wensch te voldoen en zond door bemiddeling van Polen, die de vrijheid terug hadden gekregen en naar hun vaderland keerden, twee of drie brieven aan Katkoff[1]. De oude Bakounin kwam in die brieven, volgens Katkoff, vol-uit voor den dag. Al die fantastische verlangens, die hij vroeger had gevoed, werden weder geformuleerd. Op veel plaatsen sprak hij in opwinding zijn denkbeelden uit. Hij profeteerde toekomstige lotgevallen der Slavische wereld en zocht sympathie voor de Poolsche natie op te wekken. Op die wijze - zegt Katkoff - konden wij de correspondentie niet aanhouden. Echter werd Katkoff nog verrast door een brief, waarin Bakounin een som gelds, 6000 roebels, vroeg. Hij gaf Katkoff vergunning desnoods door inteekening-lijsten bij oude vrienden dat geld bijéén te verzamelen. Hij gaf een zonderling motief op, waarvoor hij dat geld noodig had. Hij wilde namelijk het geld dat hij van de pachters, bij wie hij diende, als loon getrokken had, hun teruggeven. Hij moest voor zich-zelven bekennen, dat hij inderdaad niet veel arbeid voor die pachters had verricht, en dat hij door die pachters was in dienst gehouden, omdat de gouverneur-generaal hem welwillend was. Hoe het zij, Bakounin vroeg geld.

Inderdaad kreeg Bakounin dat geld, zij het dan ook niet door bemiddeling van Katkoff. Toen hij het had, volvoerde hij daarmede zijn plan om uit Siberië te vluchten. Door zijn vroegere dienstreizen voor de Amour-maatschappij wekte het geen achterdocht, dat hij weder zich op de Amour als handels-reiziger voor die maatschappij inscheepte. Zoo weinig verdenking beliep hij, dat hij eerst op een keizerlijk fregat afvoer. Later vond hij andere booten. Zijn voornemen was zoo mogelijk naar Japan te komen. Wij hebben van die reis, over welke allerlei fantastische verhalen en legenden in omloop zijn, geen bepaald geloofwaardig bericht. Men kan zich voorstellen, dat allerlei voorwendsels en kunstgrepen moesten gebruikt worden. Aan moed en beslist optreden in gevaarvolle oogenblikken ontbrak het waarlijk Bakounin niet. Zóó kwam hij eindelijk ten-langen leste aan de schuimende, bulderende, ontembare, hem toebruisende zee.

Een Amerikaansche ‘clipper’ nam hem in de kajuit op en bracht hem naar Yokohama.

Hij was vrij. Hij had zich losgerukt uit den greep van den Russischen czar. Nu ging 't verder en verder, want hij moest naar Europa. Van uit Japan[2] voerde een schip hem over den

1) Zie over die briefwisseling met Katkoff het verhaal van Dragomanow in de inleiding voor ‘Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel’ pag. LVII en volgende.
2) Bakounin voorzag toen reeds de wassende groei van Japan en haar uitwerking op Rusland, zie een echo van zijn gedachten daarover in het weekblad ‘De Blijde Wereld’ van 30 Sept. 1904.

stillen Oceaan naar San Francisco. In October 1861 kwam hij er aan. Dáár in Californië trof hij uitgewekene Russen en Polen, die ook het juk van hun vaderland waren ontvlucht en nu naar goud zochten. Er waren enkele bekenden onder. Dezen gaven hem de middelen om verder naar New-York te reizen. Tevens schreef hij dadelijk (15 October) aan Herzen en Ogarjoff, die te Londen in 'De Klok' over en tegen Rusland schreven. 'Ik ben ontvlucht uit Siberië. Mijn vrouw heb ik achtergelaten. Zendt mij geld. Ik zal tot u komen, om de Poolsch-Slavische vraag te dienen, die sinds 1846 mijn gedachten bezig houdt. Ik zal een strijder met u wezen voor de heerlijke vrije Slavische federatie'. In New-York aangekomen berichtte hij den 3^{en} December 1861 zijn naderende komst, en vroeg hij Herzen en Ogarjoff, om aan zijn vrouw, die in September 1860 volgens de afspraak Irkoutsk zou verlaten, mededeeling te doen van zijn redding.

Met zekere huivering vernam Europa de tijding van Bakounins' vlucht[1]. Een duister voorgevoel, een vaag verontrustend vermoeden, kwam op in het Europa van Napoleon III, dat de partij der revolutie een groote aanwinst had bekomen.

IV.

Den 27^{en} December 1861 stond Bakounin te L o n d e n vóór Herzen en Ogarjoff.

Sinds 1 Juli 1857 gaf A l e x a n d e r H e r z e n[2] met zijn vriend te Londen een blad uit, dat bijna een macht in Europa was geworden[3]. Onder de regeering van den czar Nicolaas was Herzen met zijn vriend uit Rusland geweken. Toen nu echter in 1855 de nieuwe jonge czar Alexander II, bij zijn troons-beklimming, als het ware aanstalten maakte om zich los te rukken uit de antecedenten van zijn ijzeren starren vader Nicolaas, begreep Herzen - hij was toen 43 jaren oud - dat hij zijn volk den grootsten dienst kon bewijzen, door een geheel onafhankelijk orgaan te stichten, waarin vrij, zonder aan iemand of iets gebonden te zijn, kritiek en advies over de Russische toestanden en maatregelen zou worden gegeven. Daarvoor richtte hij te Londen een Russische drukkerij op, en gaf hij van dáár een veertiendaagsch blad uit 'De Klok' benevens een tijdschrift 'De Poolster'. 'De Klok' die van Juli 1857 tot Maart 1869 heeft geleefd (sinds 1

1) Wij hebben zelven den indruk van die reis weêrgegeven in ons Politiek overzicht van 23 Februari 1862, 'Gids' van 1862, I, pag. 447. Zie voorts 'Arnold Ruge's Briefwechsel und Tagebuchblätter, herausgegeben von Paul Nerrlich', Band II, pag. 217, brief van 9 Januari 1862.
2) Herzen was geboren in 1812. In April 1912 viert men zijn 'centenaire' in Moscou en in Nice waar hij begraven is. Zie een fraai artikel over hem in 'Le Temps' van 6 April 1912.
3) Over Alexander Herzen, zie 'Die neue Zeit', feuilleton tot het nummer van 3 April 1908.

Januari 1868 is zij in het Fransch verschenen) kreeg een verbazenden invloed op Rusland. Zij die dáár in Rusland in de oppositie waren tegen de regeering, of liberale neigingen voelden, werden allen min of meer mede-werkers van die ‘Klok’. Verwonderlijk was het, hoe in dat weekblad alle geheime Russische staats-stukken en maatregelen werden geopenbaard. Het bleek dat Herzen overal vertakkingen en bondgenooten had. Zijn blad werd door den czar en het hof ijverig gelezen. Herzen-zelf werd voor de Russische regeering een persoon met wien te rekenen viel. Hij maakte daarvan in 't algemeen bij 't begin geen misbruik. Hij was een man met een edelen geest. Natuurlijke zoon van een adellijk oud-kolonel der garde, Ivan Jakovleff, wies hij te Moscou in het weidsche, naar oud-Russische manier van knechten en dienaren krioelende, huis van dien vader op, in een atmosfeer van verkwisting, niets-doen en tirannie, terwijl de ongehuwde moeder, een schoone Duitsche vrouw uit Stuttgart, Henriette Haag, schuchter ter-zijde wegschool. De jonge knaap was meest te vinden in de boekerij van zijn vader, ontwikkelde zijn verstand door de lessen van gouveneurs, kwam later op de universiteit, en bleek een buitengewoon talent te bezitten. Man geworden trad hij op voor het begrip der vrijheid. Hij verdedigde voor Rusland democratische begrippen en was een vaag socialisme toegedaan. Hij geloofde aan het verval van het Germaansche Westen, en meende dat Rusland, met zijn eigenaardige dorps-gemeente, het type der gemeenschap voor de toekomst aangaf[1]. De inkleeding zijner denkbeelden was altijd eenigszins idealistisch getint; Ogarjoff zijn medestander, wiens gedichten in Rusland een zekere populariteit hadden, was feller en bitser van uitdrukking en prikkelde veel meer tot verzet[2].

Zij, die de artikelen van ‘De Klok’ en ‘De Poolster’ met aandacht volgden, meenden te bespeuren dat de scherpere toon in het blad, dank zij den invloed van Ogarjoff, omstreeks 1861 toenam. Herzen doorleefde min of meer een kritiek oogenblik van zijn leven, dat ons vrij goed geschilderd wordt in de brieven, die de bekende Kawélin tot hem richtte. Meer en meer werd hij voortgedreven op een zeer revolutionnaire baan, die hij in 't begin

1) Over Herzens boek ‘Du développement des ideés révolutionnaires en Russie’, 1853, zie ‘Die neue Zeit’, 1904/1905, II, p. 643, (de vertaling dáár) en Bernsteins ‘Documente’ 1905, pag. 308.

2) Zie over Herzen vooral ook ‘Konstantin Kawélins's und Iwan Turgénjeff's social-politischer Briefwechsel mit Alexander Herzen’, herausgegeben von Dragomanow, 1894, pag, 220/221, 134/135. Over Platonowitch Ogarjoff, zie aldaar pag. 167. Vergelijk voorts het artikel van Michael Botkin over Alexander Herzen in de ‘Sozialistische Monatshefte’ van 1898, pag. 19-26. Karl Marx, in zijn hem beklemmende vrees voor de toenemende alles overweldigende macht van Rusland, kon ook Herzen niet uitstaan: in een zinsnede van den eersten druk van zijn ‘Kapital’ (deel I, Editie 1867 pg. 763) liet hij zich vrij minachtend uit over het communisme van den ‘belletrist’ Herzen.

niet had betreden. Kawélin[1], die professor in 't recht te Petersburg was, en die een oogenblik zelfs belast werd met het onderwijs van den troon-opvolger, wendde zich dus van hem af. Ook Tourguénjeff, die in 't begin van 1862 zijn ‘Vaders en Zonen’ zou schrijven, waarin hij, door de creatie van Bazaroff, uit een artistiek oogpunt 't licht wierp op het type van den nihilist - zijn roman verscheen in den ‘Russische Bode’ van Katkoff - begon Herzen te waarschuwen, dat hij zijn zegenrijken invloed op Rusland ging verspelen, door te-veel toe te geven aan Fransch-revolutionnaire ideeën en aan den stormachtigen invloed van Ogarjoff[2].

Juist op dat voor Herzen en zijn ‘Klok’ beteekenis-volle oogenblik kwam, als een bom vóór hem en zijn vriend, Bakounin neêrvallen. Was Ogarjoff toornig en wild - bij wijlen dronk hij te veel - Bakounin was de onstuimigheid-zelve. Hij had niet jarenlang in allerlei kerkers gesmacht, het harde leven in Siberië doorgestaan, om nu kalm en rustig propaganda voor vrijheids-ideeën te maken. Neen, hij wilde wraak en vernietiging der onderdrukking. Hij wilde daden. Hij verlangde niet anders dan strijd en worsteling.

Den weg der revolutionnaire actie tegen Ruslands Staat zou hij inslaan. Bakounin begon dus - zoodra men hem in den kring der mede-werkers van ‘De Klok’ opnam - dit blad (vooral door pressie op Herzen) te revolutionneeren. Zijn vurige energie zocht een uitweg in zeer heftige woorden, soms in artikelen. Hij maakte zich een aanhang onder Russen, Polen en Slavoniërs te Londen. Hij debatteerde, oreerde, en schreeuwde 't uit. Daarbij verdedigde hij dadelijk de zaak der Polen en zette zijn standpunt in de Slavische questie terstond uitéén[3].

Hij deed dit allereerst in een opstel in ‘De Klok’ van 15 Februari 1862 onder den titel: ‘Aan de Russische, Poolsche en alle Slavische vrienden’[4].

1) Zie over Kawélin ook P. Kropotkin, ‘Memoirs of a revolutionist’, 1899, vol I, pg. 176.
2) Zie in ‘Konstantin Kawélin's und Iwan Turgénjeff's Briefwechsel mit A. Herzen’, pag. 134, 139/140, 110/120. Aardig is de waardeering van Bazaroff door Tourguénjeff-zelven, zie pag. 116. Wij schreven over Tourguénjeff en zijn roman, ‘Gids’, 1868, I, pag. 336, vlgg. Zie voorts over de verhouding van Herzen tot Ogarjoff vooral Malwida de Meysenbug ‘Mémoires d'une Idéaliste’, 1900, vol II, pg. 92 seqq Zij was gouvernante der twee dochters van Herzen. Mevrouw Malvida de Meysenbug sterft 26 April 1903 te Rome, 86 jaren oud; tot haar kring behoorde de in April 1912 gestorven edele historicus Gabriel Monod.
3) Herzen teekende Bakounin voor Michelet, zie de ‘notice’ in de ‘Revue Bleue’ van 29 September 1908. Vergelijk ook de aardige karakterschets van Bakounin door Herzen in de ‘Revue Bleue’ van 27 October 1908, medegedeeld door Gabriel Monod.
4) Zie een uittreksel dier brochure in ‘Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel’, uitgave van Dragomanow, pag. 295-302 Vergelijk ‘Kawélin's Briefe’, pag. 46.

‘Ik ben zoo even ontsnapt, zóó begon hij. Acht jaren bracht ik door in gevangenissen, vier jaren in Siberië. Ik ben in jaren ouder geworden, maar het vuur der hartstocht gloeit er nog. Neemt mij weder in uw midden op, om den kamp voor uw aller zaak te strijden. Niet te-vergeefs zijn sedert de catastrofe van 1848 en 1849 de laatste dertien jaren voorbijgaan. De wereld is in een nieuwe plooi gekomen. Italië is verrezen; Oostenrijk nog dieper gezonken, totdat het onder de slagen van Italianen, Maghyaren en Slaven zal vallen; Turkije wankelt; Italianen, Roemeniërs, Maghyaren en Slaven heffen 't hoofd op; Polen ontwaakt; ook Rusland. Het is een groote tijd. Ik voel dat ik leef en uit Siberië moest vluchten. Mijn natuurlijk arbeids-veld is mijn vaderland: dat is Rusland, Polen en de Slaven. Dáár zal ik mij begrenzen. Wat Rusland betreft, na den ongelukkig-gelukkigen Krim-oorlog staat het aan den vóóravond van groote wentelingen. Sinds den dood van Nicolaas waren twee wegen dáár open: de weg der hervorming en de weg der omwenteling van den grond uit. Zij die de eerste richting volgden, wilden wel hervormingen van beteekenis, doch vergaten dat de door Peter den Grooten geschapen Staat de kracht van het individu verlamd had: de Staat was een versteend iets geworden. Toch kon die kunstmatige Petrinische Staat niet alles bederven. Tegenover dien Staat handhaafden zich het sectewezen, de toestand der Raskolniken[1)], het Rusland van het volk tegenover het officieele Rusland. Hier in die secten leerde 't volk voor de vrijheid kampen. Nu wacht het volk van den czar de bevrijding. Wee hem, wee den adel, wee den monopolisten, wee den officieren en beambten, als het volk niet de volledige vrijheid en het volledige bezit van land en bodem verkrijgt. De Duitsche steunsels van den Petrinischen Staat zijn vermolmd. De organisatie van den Staat is uit haar voegen. De Staat kan niet meer met de beambten de hervormingen volbrengen. Alléén het volk leeft. De beambten zijn bij het volk nog meer gehaat dan de adel. Doch ook met dien adel gaat 't niet. Geen verleening van een adel-constitutie is nu voldoende. De Dekabristen van 1825 toonden wel de edele kanten van den adel, zijn idealisme, maar ook zijn machteloosheid en onvermogen. Er waren geniale lieden onder als de leider dier Dekabristen Pestel, maar ook hij kon niets uitvoeren, wijl hij als lid van den adel handelde. Dus kan geen adels-constitutie ons helpen.

‘Slechts één levend element is in Rusland voorhanden: het Rusland der boeren. Dat element is krachtig en gezond. Daaraan

1) Lees over de beteekenis der Raskolniken ook Tolstoï, ‘Bekentnisse’, 1886, pag. 97 en 99/100. Zie een novelle over hen uit de ‘Scènes de la vie en Sibérie’ in den ‘Temps’ van 11 November 1898 en volgende; zij heetten daar les ‘vieux-croyants’; de legende houdt zich bezig met hun in het Witte meer verzonken stad Kerjenetz. Vergelijk ook De Oekase van April 1905 over meer vrijheid aan de Raskolniken, (3 groepen worden dáár onderscheiden: de oud-geloovigen, de dissidenten, en de belijders van dwaal-leeren).

wend ik mij. Wat te doen? Allereerst moet men vereenigingen organiseeren, geld offeren, propaganda maken. Dan kan in de tweede plaats ons doel geen ander zijn dan de heerschappij door het volk. Onze leuze blijve: 'land en vrijheid'. Aan het gansche Russische volk moet men den geheelen grond en bodem geven, al of niet met schadeloos-stelling. Elke gemeente in geheel Rusland moet in het eeuwige bezit van het land komen: privaat-grondbezit moet slechts binnen bepaalde termijnen bestaan. Dit gemeente-bezit is het algemeene Slavische grondbeginsel, en het zal wel toereikend zijn om alle Slavische stammen tot broederlijke vereeniging te helpen.

'Het volk heeft noodig volkomen vrijheid van beweging: het heeft noodig een volledige vrijheid van religie en uiting, eindelijk de vrijheid om openbare vergaderingen met politieke of niet-politieke doel-einden te kunnen houden. Voorts zelf-bestuur. Geen organisatie van boven-af, doch alles organisch van benedenuit. Dat moet aanvangen met de gemeente, de sociale en politieke éénheid, den hoeksteen der Russische wereld. Dit alles wordt in "De Klok" geleerd. Doch let wel op, wij zijn geen doctrinairen. Wij zijn geen leeraars maar weg-wijzers. In de derde plaats moeten wij aan alle Slaven de broeder-hand reiken, vóór alles aan de Polen, met wie wij ons moeten verzoenen. Zoolang wij in Polen als machthebbers optreden, blijven wij slaven der Duitschers. Nicolaas dacht er eens aan, even vóór zijn dood, toen hij Oostenrijk den oorlog wilde verklaren, en de Slaven tot opstand wilde wekken, doch hij deinsde er voor terug. De Polen echter moeten op hun beurt hun historische rechten, den droom van het oud koninkrijk, de hereeniging met Lithauen, Wit-Rusland, Lijfland, Koerland, de Ukraine en Kieff, opgeven. Neen, het moet worden een Polen der boeren, niet een verouderd historisch Polen. Slechts een Polen der boeren is mogelijk. Wij moeten ons verstaan. Nú slaat het uur'.

In een tweede brochure verduidelijkte hij nog nader zijn Slavisch revolutie-standpunt. Het is de brochure die in 1862 uitkwam onder den titel: 'Romanoff, Pougatcheff of Pestel'[1].

'De tijden - zóó schreef hij - worden ernstiger: de vele branden in Rusland zijn voorteekens wellicht van een Russische revolutie; de regeering neemt uit die branden aanleiding de jeugd, de studenten, te beschuldigen. Haar aanhangers gaan zich thans vóór de Duitschers en tegen het Russische volk verklaren. Wij echter hebben lieden noodig die aan de volks-zaak zich volkomen willen overgeven, de revolutie willen dienen; welke revolutie in Rusland post vat. Een verheven rol en taak zou het zijn voor den afstammeling der Romanoffs. Czar Alexander II kon de eerste

1) Zie een uittreksel uit die brochure in 'Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel', uitgave van Dragomanow, pag. 303-309. Men vindt een oordeel van Tourguénjeff over die brochure in 'Konstantin Kawélins und Iwan Turgenjéw's social-politischer Briefwechsel', pag. 130.

Russische volks-czar wezen. Het staat in zijn macht de Polen te bevrijden. Doch, helaas, hij zeide hun slechts 't woord: ‘geen droomerijen’. Het begin der regeering van Alexander II was glansrijk: de bevrijdings-wet voor de boeren van 19 Februari 1861 was de schoone inleiding. Doch hij voelde te Duitsch. Hij wilde den Petrinischen Staat slechts wat verwijden, wat ruimer maken. Hij had de grootste revolutie in Rusland kunnen doorvoeren, zonder een droppel bloeds te vergieten. Nog kan hij 't doen, nog zou hij 't volk kunnen bevrijden van de voogdij der regeering, der beambten, van den adel, nog kon hij zelf-bestuur aan de gemeente geven. Daarvoor was slechts noodig een algemeene Rijks-dag, de czar zou dàn aan de spits van allen staan, dan behoefde hij niet bang voor het volk te wezen. Hij, de afstammeling van Michael Romanoff, hij, het symbool der éénheid in Rusland. Dàn zou voor Rusland het tijdperk van gouden vrijheid aanbreken. Als de czar echter in 1865 geen Rijks-dag oproept zal er een onheil gebeuren; dan wordt 't duidelijk dat de czar de Duitscher is. Het volk zal zich van hem afwenden; de jeugd zal niet meer van hem willen weten. De beweging is nu niet meer, zooals ten-tijde der Dekabristen, onder den kring der aanzienlijken, onder leiding van een Pestel, maar is onder 't volk, de zaak van het volk. Wij moeten onder 't volk ons bewegen, tot dat volk gaan, gelijk de proclamatie van het jonge Rusland aanwijst. Dat men dit nog niet begrijpt, is droevig. Volkomen op den verkeerden weg is echter de czar. De regeering had nog één pijl op haar boog, had nog één middel, te weten: den nationalen krijg tegen de Duitschers, in vereeniging met Italië en Frankrijk, te voeren. En dit ware geen ongeluk. Inderdaad: het is beter een oorlog tegen de Duitschers te voeren, dan hun ten-gevalle Polen te verworgen. Doch de czar wil dat niet. Maar wat wilt gij dàn voor de Slaven doen? Dat is de vraag. Wij kennen slechts ééne solutie. De crisis moet opgelost worden door een algemeenen Rijks-dag.

‘Ten-behoeve der volks-zaak wenschen wij op dien Rijks-dag het volgende programma: 1°. de gansche grond en bodem zal het eigendom van het gansche Russische volk worden; 2°. zelf-bestuur van het volk in gemeente, enz. zal worden toegestaan; 3°. Polen, Lithauen, de Ukraine, Finland, Lettenland en de Kaukasus zullen vrijheid hebben om zich naar goeddunken te organiseeren; 4°. broederlijke vereeniging met Polen, Lithauen, Ukraine, enz. zal worden gevestigd tegen de Duitschers; 5°. aan alle Slavische broeders, die onder het juk van Oostenrijk, Pruisen en Turkije smachten, moet de hulprijke hand geboden worden; 6°. een bondgenootschap met Italië, de Maghyaren, Roemenïers en Grieken moet worden aangegaan; 7°. een groote Slavische federatie moet worden gevestigd.

‘Hoe zal dit alles echter tot stand komen? Onder Romanoff, Pestel, of Pougatcheff?[1)] Onder leiding van den czar, of van

1) Pougatcheff was de aanvoerder der volksbeweging onder Catherina II. Korolenko schrijft 1903 een roman over Pougatcheff; Karl Gutzkow heeft zijn figuur in een drama geteekend; een der eerste verhalen van Eugène Melchior de Vogué behandelde ‘la révolte de Pougatcheff’.

den adel of van de mannen des volks? Liefst ware ons de leiding van een Romanoff, want lichter gaat alles zonder revolutie; maar de czar wil niet. - Dus moeten wij wachten op een Pougatcheff of Pestel. - Een Pougatcheff! gave de hemel dat hij dàn Pestels genie bezat! - Een Pestel! maar dan moet hij een volks-man zijn. - Doch wellicht is geen der drie ter beschikking. De Rijksdag moet dan collectief het werk doen. Naderen wij nu slechts 't volk! De éénige weg daartoe is oprechtheid en waarheid. Het gansche volk moet een vernieuwing ondergaan. Wij kunnen slechts verloskundigen, vroedmeesters, voor het nieuwe komende Russisch volk zijn. Slechts moeten wij op onze hoede wezen geen doctrinairen ons te toonen'.

Zóó schreef en uitte hij zich, voeling nemende steeds met Herzen en Ogarjoff. Die beide vrienden moesten hem in hoofdzaak thans onderhouden. Herzen stond hem uit eigen middelen een jaarrente toe van 1500 francs. Andere vrienden hielpen ook, onder anderen Ivan Tourguénjeff. Doch juist de financieele verhouding, waarin hij tot Herzen en zijn kring stond, maakte voor Bakounin het leven niet altijd gemakkelijk. Bij verschil van inzicht, bij een andere opvatting der politieke of sociale aangelegenheden, werd dadelijk het geld-argument, zij het dan tegenover anderen, gebruikt, en werd gewezen op de ondankbaarheid van de zijde van Bakounin[1)]. En dat verschil van inzicht bestond wel degelijk. Wel steunde hem Ogarjoff, die inderdaad veel geavanceerder was dan Herzen, vrij krachtig. Ogarjoff deelde dan ook zijn beweren, dat het Russisch secte-wezen, de gesteldheid der zoogenaamde Raskolniken, een politiek protest was tegen den kunstmatigen Staat van Peter den Grooten. In een bij-blad van de 'Klok' werkte Ogarjoff dat denkbeeld zelfs nog nader uit, en hij steunde Bakounin, toen deze met de secte en bisschoppen dier secte onderhandelingen aanknoopte. Doch Herzen kon niet in alle opzichten met Bakounin medegaan. Het idee, waarin zij eensgezind waren, was het geloof aan een wereld-roeping van Rusland of liever van het Russische volk. Zij waren met hun beiden volbloed Slaven. De Duitsche vrienden en emigranten, die in Londen waren: Ruge, Freiligrath en anderen, konden zich niet genoeg ergeren aan de uitlatingen van die Russen tegenover het Germaansche element. Inderdaad wenschten Herzen en Bakounin een pan-Slavistische democratie, die ook met Duitschland zou kunnen afrekenen.

Tot zoover gingen Herzen en Bakounin samen, maar op het punt van Polen splitsten zich hun wegen. Bakounin stelde dadelijk op den vóórgrond, dat Rusland tegenover Polen een eere-schuld had af te doen, en dat de vrijmaking van Polen tevens de be-

1) Zie vooral de uitingen van Tourguénjeff in 'Kawélins und Turgénjew's social-politischer Briefwechsel mit Herzen' pag. 143, 145, 154.

vrijding van Rusland zou zijn. Daarover kwamen nu allerlei wrijvingen en kleine botsingen tusschen Herzen en Bakounin. In de brieven van Bakounin aan Herzen uit dat tijdperk ziet men een op-en-nedergaan van gevoeligheid en vriendschap. ‘Gij hebt in uw “Klok” een macht geschapen - zóó heet 't in een schrijven van Bakounin - maar ook ik ben een nuttige en edele kracht’. Straks luidt 't weder: ‘Ik beveel u een Pool aan, die met een brief van Wyzocki komt; gij zijt niet vriendelijk voor hen die ik aanbeveel’. Dadelijk daarop, in een brief van 17 Juli 1862, uit hij weder zijn berouw over den toon dien hij aansloeg: ‘Vergeef mij, ik stel u vèr boven den vriend van Wyzocki, vèr boven mij-zelven’. Doch de Poolsche zaken beginnen langzamerhand de wending te nemen, die tot den grooten opstand en krijg van 1862 en 1863 zal voeren, de rebellie tegen den czar, die door een Mourajeff zal worden bedwongen. Bakounin dringt nu aan op medegaan met Polen, op een vast bondgenootschap van Russen en Polen. De brieven van Bakounin aan Herzen en Ogarjoff worden dringender en heftiger. ‘Gij moet antwoorden aan het Poolsche comité. Gij moet een politiek programma geven. Gij hebt een macht geschapen; gebruik haar nu’. Dit schreef Bakounin 3 October 1862. En de omgang tusschen de vrienden werd bitser. Want in een brief van 31 October 1862 van Ogarjoff aan Bakounin lezen wij de woorden: ‘Ik verlies haast mijn geloof aan u. Kent gij de zaken van Staat en maatschappij?’ Doch Bakounin laat zich niet bang maken. Hij schrijdt rustig voort op den door hem gekozen weg[1)].

Inderdaad wint hij het op Herzen. Herzen had liefst in zijn ‘Klok’ nog een kritisch standpunt willen aannemen tegenover het sociaal-politieke streven der Poolsche patriotten. Hij had liefst een vereeniging van alle Slavoniërs bewerkt in eene gezamenlijke actie tegen Duitschland. Hij voorzag dat de Russische Staat der czaren niet aan de eischen van Polen kon toegeven. Doch Bakounin, steunende op de logica der denkbeelden, die zij beiden vroeger samen hadden verkondigd, sleepte hem mede. Wel is waar wilde Bakounin ook niets weten van de zoogenaamde rechten van het oude historische Polen; rechten die een samenvoeging bedoelden van Polen met het grondgebied van Lithauen, Wit-Rusland en de Ukraine, maar hij was vast overtuigd dat de stoot, door de Polen thans gegeven, op Rusland-zelf zou inwerken. Een storm van revolutie zou over al de Slavonische vlakten gaan, die overal tot autonomie zou wekken. Hij rekende daarbij op de jong-Russen, op de leden van ‘Land en vrijheid’.

Bakounin overwon in de redactie van ‘De Klok’. Maar zijn overwinning is de val van Herzen en van ‘De Klok’ geweest. De ‘Klok’, toen zij openlijk de partij der Poolsche opstandelingen koos, drukte niet meer het gevoel uit der liberale oppositie-mannen in Rusland. Rusland meende, dat het wonen in Londen Herzen van zijn land had vervreemd. Hij had het reeds dadelijk kunnen

1) Zie ‘Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel’, pag. 44-65.

merken. ‘De Klok’ begon reeds in 1862 minder lezers in Rusland te tellen. En Katkoff sloeg nu zijn slag. Deze zag de wending der Russische geesten, het keeren van den stroom. In zijn ‘Russische bode’ schiep hij een orgaan voor de oud-Russische denkbeelden. Zijn blad versterkte en verscherpte het oud-Russisch geweten. Hij werd de zedelijke leider der Russen[1]. Het eng-nationale gevoel zegevierde. De Russische liberalen, die vroeger Herzen hadden beaamd, deinsden nu terug voor Herzens raadgevingen. Zij draaiden hem den rug toe. Polen werd verpletterd onder de juichtonen der Russische liberalen. Die anders dacht, en in Rusland van dit zijn gevoelen durfde doen blijken, werd naar Siberië verbannen. Wij wijzen op den bekenden schrijver Tchernicheffski, die in 1863 derwaarts werd verwezen, waar hij twintig jaren moest blijven[2]. In Rusland begon de periode Katkoff. ‘De Klok’ verloor geheel en al haar invloed. Zij werd thans nog slechts gelezen om het merkwaardig talent van den auteur. Doch die auteur kon niet meer tot practische daden bewegen. Herzen erkende het weldra zelf in zijn brieven, al voegde hij er dadelijk bij, dat hij trotsch bleef op hetgeen hij gedaan had, en dat er een tijd zou komen, wanneer niet ‘de Vaders’ maar ‘de Zonen’ aan zijn eerlijke bedoelingen recht zouden doen wedervaren[3]. Aan den anderen kant werd Herzen, in de oogen der jonge generatie der uiterste revolutionnairen, allengs een min of meer verouderde, voor enkelen zelfs reactionnaire figuur.

Veel daarvan had Bakounin op zijn rekening. In de bemoeiingen van de ‘Klok’ met den Poolschen opstand, gevoelde Herzen slechts te-goed dat Bakounin een element vertegenwoordigde, dat krachtiger was dan zijn eigen beginselen. In al de menigvuldige conferenties, die met gedelegeerden der Polen te Londen gehouden werden, ging Herzen slechts aarzelend mede. Bakounin hem aanziende, mompelde zoo iets van manieren van een diplomaat. Herzen liet zich ontvallen, dat Bakounin de tweede maand der zwangerschap reeds voor de negende hield. Bakounins artikelen werden dan door Herzen en Ogarjoff telkens herzien, maar het feit was dat Bakounin hen meêsleepte.

En Bakounin liet het ten-opzichte van Polen niet enkel bij woorden. Toen de opstand nog in gang was, ging hij in Februari 1863 naar Zweden. Hij had van Herzen en Ogarjoff geld weten te krijgen om een kleine expeditie naar F i n l a n d te steunen.

1) Vergelijk het boek van Grégoire Liwoff, ‘Michel Katkoff et son époque’, 1897, pag. 160 en volgende.
2) Tchernicheffski bleef in Siberië tot het jaar 1883. Toen kon hij te Astrakan gaan wonen. In Juli 1889 werd hij eerst geheel vrijgelaten. Doch in October 1889 stierf hij reeds. Wij komen later op hem terug. Zie over hem ook Kawélin, pag. 66 en Tourguénjeff pag. 90, uit den ‘social-politischer Briefwechsel mit Herzen’.
3) Zie het merkwaardig opstel van Herzen in ‘Kawélin's und Turguénjeff's social-politischer Briefwechsel’, pag. 145-148.

Dáár in Finland wilde hij ook een beweging tegen den czar opwekken. Die Finsche revolutie zou de hand reiken aan de Poolsche. Hij vleidde zich, dat dan een algemeene boeren-opstand in Rusland onvermijdelijk zou zijn. De met zooveel moeite tot stand gebrachte kleine expeditie mislukte echter. De kapitein van het schip, waarop Bakounin den tocht had ondernomen, bleek onbetrouwbaar. Men kwam overal te laat aan. Niets kwam op het rechte tijd-stip tot stand. Bakounin-zelf toefde en wijlde in Stockholm, doch zag nergens iets opdagen wat hulp aan Polen kon geven. Langzaam maar onvermijdelijk ging Polen te-gronde. Wat beduidde het, dat Bakounin in Augustus 1863 nog een rede op een banket te Stockholm hield, waarbij hij den handschoen slingerde tegen de Petersburgsche regeering en hoog opgaf van de bedoelingen en beginselen van het Russisch genootschap: ‘Land en Vrijheid’? Het was een slaan van de verzenen tegen de prikkels. Met Herzen en Ogarjoff wikkelde hij zich over die Zweedsche expeditie in allerlei oneenigheden. Herzens zoon die medegegaan was werd door Bakounin beleedigd[1)]. Het einde der samenwerking in ‘De Klok’ was gedaan. Den 1sten September 1863 schreef Herzen hem een bitsen brief, waarin hij hem uitéénzette dat hij geheel verkeerd handelde. ‘Gij beweegt u in een schijn-wereld’, zóó drukte Herzen zich uit. ‘Gij houdt geen rekening meer met de feiten.’ En Ogarjoff hield in een brief van 12 October 1863 een formeele straf-preek tegen Bakounin. ‘Gij zijt eeuwig in onrust’, zóó luidde het nu. ‘Gij praalt en pocht op genootschappen als “Land en Vrijheid” die geen wezenlijke kracht hebben; gij geeft toe aan gepraat en gekonkel. Versmaad toch dat revolutionnaire woelen “ins Blaue hinein”. Wees stipt in uw gedrag en verhoudingen, vooral ook in geld-zaken’[2)].

Na zulke woorden was geen gemeenschappelijk vertrouwend handelen meer mogelijk.

Herzen en Bakounin gingen voortaan elk hun eigen weg. Bakounin verliet met het begin van 1864 voor-goed Londen en reisde naar Italië. Herzen ging later naar Parijs. Zij waren gescheiden. Toch is zelden edeler eind-oordeel over Bakounin geveld dan door den zes jaren later stervenden Herzen. In zijn nagelaten werken vindt men een bladzijde over Bakounin, edel gedacht, zooals alles wat uit 't brein en 't hart van dien uitnemenden man voortvloeide. Wij zullen die bladzijde hier trachten weêr te geven, omdat zij naar ons inzicht een voortreffelijk portret levert van den vijftig-jarigen Bakounin, vóórdat hij den strijd met Marx

1) De zoon van Herzen, A. Herzen fils, werd later hoogleeraar der fysiologie te Lausanne; in het anarchistisch weekblad ‘Les Temps nouveaux’ - zie het nummer van 4 Juli 1896 (bij-blad) - is een stuk van hem overgenomen over zedenleer. Die zoon sterft in September 1906; hij was een stil en rustig natuur-onderzoeker.
2) Zie die twee belangrijke brieven in ‘Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel’, pag. 93-99.

beslissend aanbindt. Zij luidt aldus[1)]: ‘Wat Bakounin betreft, zijn werkzaamheid, zijn niets-doen, zijn machtige gestalte, zijn hartstochtelijke begeerte, kortom alles neemt bij hem reusachtige evenredigheden aan, en overschrijdt sterk het gewone peil der anderen. Zijn figuur is die van een titan met een leeuwenkop, omgeven door stout oprijzende manen. Op zijn vijftig-jarigen leeftijd blijft hij de student uit het studenten-kwartier te Moskou, de “bohémien” uit de “Rue de Bourgogne” te Parijs: zonder zorg voor den dag van morgen, niet achtend op 't geld, dat hij met handenvol rechts en links doet vliegen, en wederom aan alle kanten van een ieder leent wanneer hij 't niet heeft, met de naïveteit van een kind dat naar zijn ouders loopt, zonder er hard aan te denken dat hij 't moet teruggeven; en dit alles met denzelfden eenvoud, waarmede hij-zelf alles wegschenkt wat hij bezit, ter-nauwernood iets houdend om zijn cigaretten en thee te betalen. Trouwens die levens-manier bekommert hem niet. Uit zijn aard is hij de “groote vagebond”. Had men hem gevraagd wat hij door “eigendom” verstond, hij zou zeker 't antwoord gegeven hebben, dat Lalande aan Napoleon deed hooren, toen deze hem vroeg wat hij dacht over God: “Sire, bij het behandelen van mijn wetenschappelijke problemen heb ik nooit het onderzoek over dit begrip noodig gehad”. In geheel den aanleg van zijn natuur was er iets kinderlijks, iets opens en iets bijster eenvoudigs, dat hem een bijzondere bekoring gaf, en alle menschen, zwakken en sterken, tot hem trok. Slechts de “gemaakte” en hoogmoedige lieden keerden zich van hem af. Geheel zijn persoonlijkheid uitte zich in forsch reliëf en op machtige excentrieke wijze: - zoowel te-midden van de jongelieden te Moskou, als onder het studenten-gehoor te Berlijn, onder de communisten van Weitling, gelijk onder de lieden der berg-partij die Caussidière omringden; zoowel in zijn redevoeringen te Praag als in zijn “commando” gedurende den opstand te Dresden; in zijn proces, en verblijf in den kerker; tegenover het vonnis der doodstraf en de marteling door Oostenrijk hem aangedaan; eindelijk bij zijn overlevering aan Rusland, waar hij voor lange jaren verdwijnt achter de schrikwekkende muren van het vestingravelijn van Alexis, - overal ziet men Bakounin in een houding en met een gebaar, dat niet onopgemerkt bij de tijdgenooten, noch vergeten door de geschiedenis kan worden. Zeer zeker hij heeft veel fouten, maar die fouten wijken op den achtergrond, terwijl de hoedanigheden terstond treffen. Is niet zijn vermogen, om, in de verschillende kringen waar het lot hem voerde, dadelijk de karakteristiekste trekken van die kringen op te merken, het revolutionnaire element daaruit te onderscheiden, het af te zonderen, het naar voren te dringen, en daaraan zijn eigen levens-drift en passie mede te deelen: is dat niet een hoedanigheid van een meester boven allen? Op den bodem der natuur van dezen man ligt de kiem van een kolossale werkzaamheid, waarvoor er geen

1) Zie die bladzijde in ‘La Société nouvelle’ van Februari 1896 pag. 300.

emplooi was. Bakounin draagt in zich de mogelijkheid om agitator, volks-tribuun, apostel, partij- of secte-hoofd, ketter-priester, gedachten-worstelaar te zijn. Plaats hem in het kamp dat gij wilt - te-midden der Wederdoopers of der Jacobijnen, naast Anacharsis Clootz of bij de Gracchen, of met Babeuf, altijd echter overal aan de uiterste linkerzijde - en hij zal de massa's medesleepen en op de lots-bestemming der volken inwerken'.

V.

Bakounin trok naar Italië en leefde de twee eerste jaren van 1864 tot 1866 in Florence.

Aan het werkdadig, met geschrift en samenzwering, ingrijpen tegen Ruslands verbrijzeling van Polen keerde hij voorloopig den rug toe. Hij bemerkte te goed dat hij niets kon uitrichten. Dus ging hij de breede baan der algemeene cosmopolitische revolutie op. Schrede voor schrede, stap voor stap, zou hij nu langzamerhand gaan bewerken en formuleeren het idee der A n a r c h i e , zooals wij dat als feit en daad in onzen tijd hebben zien in 't leven treden. Bij Proudhon was dit denkbeeld geheel en al een theorie gebleven, een leer die men op papier of in gesprek verder kon onderzoeken, volgen en betwisten; bij Bakounin gaat die theorie over in de practijk. Hij kondigde niet slechts den storm aan, maar hij werkte mede om dien te doen uitbarsten.

Wij moeten, hoe moeielijk het zij en hoe spaarzaam en onvolledig de te onzen dienste staande gegevens ook mogen wezen, nagaan, hoe de verschillende lijnen en trekken van dat anarchisme - zich aansluitende aan de basis die hij vroeger in Hegels filosofie had gevonden - thans bij Bakounin waarneembaar voor den dag komen. Leest men aandachtig zijn brieven uit dat tijdperk, dan ziet men dat twee figuren - tegen wier streven hij tijdens zijn verblijf te Londen in de jaren 1862 tot 1864 reeds zijn hart voelde kloppen[1)] - bijzonder zijn aandacht blijven bezig houden: Mazzini

1) Zie Bakounine, 'La théologie politique de Mazzini et l'Internationale', 1871, pag. 45: 'Je raconte ici mes impressions personnelles. Car moi aussi, j'ai eu le bonheur de rencontrer Mazzini et même fort souvent pendant toute l'année 1852, à Londres. Je n'oublierai jamais le noble accueil qu'il me fit, lorsque je vins dans cette ville, m'échappant de la Sibérie où j'avais été exilé pour la vie et où j'avais vécu quatre ans, après en avoir passé près de huit dans différentes forteresses de Saxe, d'Autriche et de Russie. Je suis même l'éternellement obligé de Mazzini, car avant même de m'avoir connu autrement que de nom, il avait pris généreusement ma défense contre d'infâmes calomnies que des émigrés allemands, des juifs surtout, avec cette noble délicatesse, la justice et le goût qui les distinguent, avaient pris à tâche de répandre sur mon compte, non tant par haine personnelle contre moi qu'en général par haine pour la Russie, pour les Slaves, et particulièrement pour mon compatriote Alexandre Herzen, qui naturellement ne manqua pas de leur répondre; ce que je ne pouvais pas faire, enfermé que j'étais dans les forteresses russes et plus tard en Sibérie, et ignorant même que j'avais été attaqué de cette façon ignoble. Herzen m'avait même dit que le citoyen Charles Marx, devenu plus tard l'un des fondateurs principaux de l'Internationale et que j'avais toujours considéré comme un homme doué d'une grande intelligence et profondément exclusivement dévoué à la grande cause de l'émancipation du travail, avait pris une part active à ces calomnies. Je ne m'en étonnai pas trop, sachant par mon expérience passée - car je le connais depuis 1845 - que l'illustre socialiste allemand, aux grandes qualités duquel j'ai rendu et je ne manquerai jamais de rendre pleine justice, a pourtant dans son caractère certains traits qu'on serait moins étonné de rencontrer dans un bellettriste juif, correspondant de gazettes allemandes, que dans un défenseur si sérieux, si ardent de l'humanité et de la justice. Donc arrivé, en 1862, à Londres je m'abstins de lui rendre visite, naturellement peu désireux de renouveler connaissance avec lui. Mais en 1864, à mon passage par Londres, il vint me voir lui-même, et m'assura qu'il n'avait jamais pris aucune part ni directe, ni même indirecte, à ces calomnies qu'il avait considérées lui-même comme infâmes. Je dus le croire'.

en Marx. Voor den persoon van Mazzini - afgescheiden van zijn begrippen - had Bakounin niets dan sympathie: diens edelmoedige zin werd steeds door hem geprezen. In Marx daarentegen zag hij, bij groote waardeering van zijn talenten, ook nu weder evenals in 1845 en 1848 de hem antipathieke Joodsche kanten: het woord ‘Russisch spion’ der ‘Neue Rheinische Zeitung’ bleef onvergeten. Tegen beiden zal hij zich nu gaan verzetten. In Mazzini zal hij bestrijden het idealistisch moment, dat overal het Godsbegrip op den vóórgrond zet, - men denke aan Mazzini's leuze ‘God en het volk’ - voorts de politieke illusie, alsof door verandering van den Staats-vorm iets aan het werkelijk geluk der menschen wordt verbeterd. In Marx zal hij het autoritaire socialisme gaan bekampen; het socialisme dat zich nog altijd vastklampt aan een Staats-idee, dat door organisatie en reglementeering der scharen zich zoekt te vestigen, dat een leiding van boven-af erkent, en dat het vrijheids-idee niet volledig tot zijn recht laat komen. Het waren geen bespiegelingen waaraan Bakounin in deze discussie toegaf, maar pactische vraagstuken die hij op zijn manier zocht op te lossen. Want Italië, dat nog niet zijn midden-punt in Rome had gevonden, en nog altijd afhing van den goeden wil van Napoleon III, dobberde nog of het Mazzini's raadgeving dan wel Cavours beleid zou volgen. En wat Marx betreft: in het jaar 1864 zou deze het programma ontwerpen der Internationale, waardoor aan de zaak van het socialisme een geheel eigen karakter kon worden gegeven.

Zóó zien wij dan ook Bakounin in 1864 al dadelijk bezig te Florence met het vormen van een bond of genootschap. Hij noemde dien bond ‘LA FRATERNITÉ INTERNATIONALE.’ Het was een voorlooper van de meer bekende en geweldige ‘Alliance’ die hij een

paar jaar later zal stichten. Elisée Reclus was er al dadelijk lid van. De bond was thans vooral gericht tegen Mazzini. Het was het opstellen van een revolutionnair socialistisch programma tegenover het ideëel politiek streven van Mazzini. ‘Ontstaan ter verdediging van het socialisme tegen het religieus politiek dogmatisme van Mazzini, nam de bond in haar programma op: het atheïsme, de volledige ontkenning van elke autoriteit en van elk geweld, de opheffing van het juridische recht, de negatie van den burgerlijken zin die de menschelijke vrijheid slechts mogelijk acht in een Staat, en voorts het collectief eigendom. De bond nam den arbeid aan als grondslag der maatschappelijke organisatie, en verwees ten slotte naar een vrije federatie, altijd van beneden naar boven[1)].

Over het zijn en werken van Bakounin in Florence hebben wij eenige herinneringen van Leo Metchnikoff[2)], en voorts berichten van de Gubernatis in diens woordenboek der hedendaagsche schrijvers. Angelo de Gubernatis huwde een nicht van Bakounin en Mourajeff, eene geborene Besobrasoff, volgde een tijd-lang Bakounins inzichten, doch brak later met hem. Hij was in het jaar 1864 hoogleeraar in het Sanskriet en in de algemeene literatuur. Zijn eerste samentreffen met Bakounin te Florence vertelt hij op de volgende wijze: ‘Op het einde van 1864 of in het begin van 1865 wilde het toeval, dat ik in de woning van den bekenden Hongaarschen banneling Pulski den Russischen socialist Bakounin leerde kennen. Hij zat dáár gewoonlijk met een grooten kop thee vóór zich. Om hem héén zat en stond een kring van allerlei menschen, die naar zijn geleerde, vloeiende, inhouds-rijke en geestige uitéénzettingen luisterden. Hij had veel menschen en zaken leeren kennen, en sprak met groote kennis over Hegels wijsbegeerte. Op dien avond toen hij merkte, dat ik met bijzondere aandacht hem hoorde redeneeren, praatte hij verder voort, zich allengs en gaande-weg tot mij wendend, hoewel ik nog niet aan hem was voorgesteld. Het scheen dat hij mij met zijn blik zich wilde toeëigenen. Juist terwijl hij bezig was een uitweiding over Schopenhauer te beginnen, hield hij plotseling op en zeide: ‘maar waarom zou ik u iets over de leer van Schopenhauer vertellen? Hier is iemand, die het u meer en beter kan uitéén zetten, daar hij weet van waar Schopenhauer zijn ideeën nam’, en hij wees op mij. Ik was dus ontdekt, en liet mij gemakkelijk tot spreken overhalen en meêsleepen. Toen ik gedaan had, stond Bakounin op, gaf mij de hand, en begon hij met mij een vertrouwelijk gesprek. Hij vroeg mij op eenigszins geheimzinnigen toon of ik geen vrijmetselaar was. Ik antwoordde dat ik 't niet was en niet wilde zijn, daar ik een afkeer van elk

1) Zie Dragomanow in zijn inleiding van ‘Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel,’ pag. LXXXVI. Dragomanow geeft ook aan dezen bond van 1864 den naam ‘alliance’; wij gebruiken, op gezag van Nettlau - zie diens manuscript-boek pag. 207 - hier liever 't woord ‘fraternité internationale.’
2) Zie de ‘souvenirs’ van Léo Metchnikoff in de ‘Revue socialiste’ van 1898, deel I, pg. 175-181: ‘Bakounine en Italie en 1864.’

geheim genootschap had. Bakounin zeide mij, dat ik gelijk had, dat ook hij geen groote achting voor de vrijmetselarij koesterde, doch dat deze instelling hem toch middelen verschafte, om iets anders voor te bereiden. Hij vroeg mij toen of ik Mazzinist of republikein was. Ik antwoordde dat het niet in mijn natuur lag iemand te volgen, al was hij nog zoo groot; ik zou wel republikein kunnen worden, doch geen Mazzinist, ook al gaf ik toe dat Mazzini aan de zaak der vrijheid groote diensten had bewezen. Intusschen, de republiek scheen mij een klank, een woord: tenminste nu beteekende zij niets anders. Er waren toch aristocratische republieken en democratische monarchieën. In Italië echter heerschte thans geen monarchie, maar een bureaucratische orde, die aan de lieden slechts verveling bezorgde. Wat men noodig had, was de vrijheid, de mogelijkheid de maatschappij zóó te hervormen, dat een ieder niet slechts voor de wet, maar ook tegenover de vraag naar brood, met alle anderen gelijk zou staan; een vraag die niet voor allen van gelijke beteekenis was, waar enkelen in overvloed leefden, anderen gebrek leden. - Hier drukte Bakounin vast en stevig mij de hand en sprak: ‘nu, dan behoort gij tot de onzen, daar wij deze zaak ter-harte nemen; gij moet u bij ons aansluiten.’ Ik hernam, dat ik vrij wilde blijven en voor al mijn handelingen openlijk verantwoordelijk wenschte te zijn. Toen wendde hij zijn gansche niet geringe welsprekendheid aan om mij te overtuigen, dat in 't aangezicht en tegenover de in het donker gesloten samenzwering der Staten tot onheil der maatschappij een tegen-conspiratie noodig was. Hij zeide: ‘de reactionnairen zijn het allen onder elkander ééns; de mannen der vrijheid zijn echter verstrooid, gescheiden, oneenig; men moet derhalve een geheimen internationalen bond stichten’.

De Gubernatis werd lid van dien bond, en gaf deswege zelfs zijn officieele betrekking als hoogleeraar op. Hij werd voorgesteld aan de broeders van den bond, en werd een tijd-lang door Bakounin als de beste Italiaan gehuldigd. Doch uit den aard der zaak kon zulk een bond voorloopig niet veel uitvoeren. Een hefboom om ergens practisch in te grijpen door den bond was er zoo dadelijk niet. Het bleef dus bij allerlei overlegging en samenspreking. Wat daden betreft: men zag Bakounin slechts ijverig in de weêr, om collecten te houden voor arme Polen of andere uitgewekenen. Voorts hield Bakounin zich bezig met het bewerken van verschillende soorten cijferschrift, dat men voor de geheime briefwisseling moest gebruiken[1)]. De Gubernatis werd over dit alles een weinig wrevelig, en vroeg een bepaalde opdracht om iets te doen. Zóó kreeg hij dan tot taak om aan twee jonge lieden, die toen ter-tijde onder de arbeiders zekeren invloed hadden, den socialen catechismus te onderwijzen. De één, een typograaf, toonde zich bereid; de ander, een Toscaansch arbeider, die de

1) Bakounin was knap in 't samenstellen van zulke cijfer-alfabets, zie één daarvan bijv. in Oscar Testut, ‘L'Internationale et le Jacobinisme au ban de l'Europe’, tome I, pag. 141.

veldtochten naar Sicilië en Aspromonte had medegemaakt overblufte hem met zijn gezond nuchter verstand. Gubernatis werd allengs koeler en koeler tegenover de plannen op papier van Bakounin. Niet lang daarna liet hij den Rus alléén.

Uit deze en andere spaarzame gegevens blijkt het, dat het Bakounin in Italië, waar intusschen zijn vrouw tot hem was gekomen, niet bijster voorspoedig ging. Florence scheen misschien geen goed uitgangs-punt. Uit de herinneringen van Leo Metchnikoff blijkt dit alles duidelijk; veel adepten kreeg onze anarchist niet, tenzij men Beppo Volfi, den bakker, daartoe rekent. Langzamerhand richtte Bakounin het oog meer op Napels[1]. In het jaar 1865 bracht hij dan ook, in vereeniging met de Italiaansche volks-vertegenwoordigers Fanelli en Francia, dáár in Napels zijn internationalen broeder-bond over. Malon geeft daaromtrent eenige berichten. Bakounin had een programma laten drukken in het orgaan: 'Justizia e Libertà', en dat programma had weêrklank gevonden bij een enthousiaste jeugd. Wij vinden onder die jonge aanhangers de namen van graaf Cafiero, van Caporusso, van Gambuzzi[2] en anderen. Het programma kwam natuurlijk weder neder op hetzelfde dat Bakounin te Florence had doen hooren: afschaffing van den Staat in geheel zijn politieke, juridische, sociale en religieuse verwerkelijking, reorganisatie der maatschappij door het vrije initiatief der vrije individuen in vrije groepeeringen.

Die beweging scheen in Napels wat meer levens-kracht te hebben. Bakounin verhuisde dus in 't begin van 1866 voor-goed derwaarts. Allengs knoopte hij van daaruit weder de briefwisseling aan met Herzen en Ogarjoff, die nog steeds 'De Klok' van uit Londen redigeerden. Wel wilde hij op 't oogenblik niet veel van Rusland weten. 'Het Russisch communisme - zóó schrijft hij in een brief van 23 Maart 1866 - is mij zelfs hinderlijk geworden. Ik wil die Russen niet zien. Doch met u beiden ben ik toch in doel eensgezind, al verschil ik van u in de keuze der middelen'. Den 28^{en} Juni 1866 roept hij hun toe: 'Komt eens bij mij in Napels, geeft mij raad. Gij Ogarjoff zijt toch eigenlijk de abt Siéyès onzer Russische beweging'. Den 19^{en} Juli 1866 eindelijk doet hij aan de beide vrienden een eenigszins lange mededeeling over geheel zijn denken en handelen. 'Ik ben - zóó luidt het in dit belangrijk schrijven - werkzaam geweest aan het stichten en organiseeren van een internationaal revolutionnair socialistisch geheim genootschap. De vorm is berekend voor de Italianen, doch de kern zal u duidelijk zijn uit het programma. Het bedoelt natuurlijk de sociale revolutie. Sinds drie jaren ben ik nu bezig aan dit plan te werken. Ik ontveins mij-zelven niet, dat gij beiden het met dit plan niet ééns zult zijn. Vooreerst wildet gij in uw "Klok" eigenlijk alléén de beschaafde klasse winnen, en dan - gij waart nog steeds aanhangers van het begrip "Staat". En dat laatste is, volgens mij, een onmogelijk-

1) Vergelijk de 'Documente des Socialismus von Ed. Bernstein' April 1905 pag. 183 seqq. Vooral met betrekking tot Garibaldi.
2) De advocaat Gambuzzi huwt later met de weduwe van Bakounin.

heid. Het begrip “Staat” roept van-zelf een tiran op, is eigenlijk zelf reeds tirannie, gelijk ik in mijn brochure: “Romanoff, Pestel of Pougatcheff” heb betoogd. Gij helpt in Rusland dien Staat, den Staat van Peter den Grooten, en wilt hem slechts vervormen. Gij denkt een sociale revolutie te kunnen verwerkelijken zonder een politieke omwenteling, doch dat is ondoenbaar. Ook uw dwepen met de Groot-Russische dorps-gemeente kan ik niet deelen. Die “gemeente” heeft op zich-zelf niets ontwikkeld, was iets onbeweeglijks. De dorpsgemeente is zelfs thans, nu de czar de boeren zoogenaamd heeft vrijgemaakt - gij prijst den czar om die bevrijding, maar eigenlijk heeft hij niets bevrijd! - op haar beurt de tiran. Inderdaad ging dan ook in Rusland het idee van den vooruitgang buiten de dorps-gemeente om. De “roover” Stenka-Rasin en Pougatcheff wezen den weg, dien het Russische volk opgaan moet: den weg der absolute vrijheid. Dit is naar mijn inzicht - zóó vervolgt Bakounin - het verkeerde van u beiden, dat gij in de “Klok” niet radicaal aan de zijde van de revolutie staat. Gij poogt een compromis te sluiten, wilt den czar en de behoudende partij vervormen. Gij ziet niet in, dat gij iets onmogelijks nastreeft. Het was juist uw gulden tijd, toen gij louter negatief waart. Men beefde voor u. Nu is men niet meer bang voor u. Men heeft uw front-verandering bemerkt: men ziet dat gij u tot de letterkundigen, tot den adel wendt, niet allereerst denkt aan het volk. Zulk een compromis heeft echter ook in Italië Mazzini en Garibaldi voor het volk verloren. Ziet nu eens wat gij doet. Nu voor 't eerst een waarachtig revolutionnair feit in Rusland plaats heeft gehad - de moord-aanslag op den czar Alexander II door Karakosoff[1] - scheldt gij, o jammer, dien moordenaar en prijst gij den boer Komissaroff die den czar redde. Uit uw standpunt is dit alles dom. De czar ziet alles veel beter in dan gij beiden: hij zal op den adel gaan steunen’[2]. - Later in een brief van 7 Mei 1867 formuleert hij zijn streven tegenover dat van Herzen en Ogarjoff nog in deze bewoordingen: ‘Wij zijn de logica, hebben daardoor de macht’. ‘Mijn ideeën - aldus schrijft hij aan Herzen den 23^{en} Mei 1867 - zijn ideeën der toekomst, wijl zij een hoofd-drijfveêr der massa vormen. Die massa voelt niets voor het constitutioneel liberalisme of voor het republicanisme à la Mazzini. Gij kent het volk niet meer. Terwijl ik in mijn verbindingen en genootschappen mij beweeg, leeft gij slechts met de pen’. ‘Gij wordt - zóó vervolgt hij in een brief uit den zomer van 1867 (te Ischia geschreven) - werkelijk oud. Gij kunt boos worden als oude vadertjes. Gij vertwijfelt aan de jeugd. Maar gij

1) Zie over dit feit van 4 April 1866 mijn ‘Studiën en Schetsen’, 1886, pag. 50 en 51. Vergelijk voorts J.A. Khoudiakoff, ‘Mémoires d'un révolutionnaire’, 1889, pag. 175 seqq.
2) Zie Michial Bakunin's social-politischer Briefwechsel’ pag. 116-133. Wij geven natuurlijk slechts een zeer kort uittreksel. Over de twee voorgaande brieven zie pag. 112-116. Over de latere zie pag. 133-158.

moet niet zóó neêrzien op de jonge generatie die opkomt. Het oude gaat weg, en daarmede de oude zedenleer. In de jonge generatie is ernst en hartstocht voor gelijkheid, arbeid, rechtvaardigheid, vrijheid en rede. Zij zijn beter dan de fatsoenlijke lijken van vroeger. Zonderling is het van u, thans weder zoo streng te oordeelen over den aanslag (Juli 1867) van den Pool Berezowski op den czar te Parijs. Gij wordt oud'.

Zóó weerde zich Bakounin in Italië, schrijvende, sprekende en, waar 't mogelijk was, vereenigingen vormende. Zijn 'exuberante' natuur kende geen rust. De Zuid-Italianen werden er aan gewoon zijn hooge, breede, stoere gestalte in hun midden te zien verschijnen. Hij-zelf ging gemakkelijk mede met de uitbundige manieren dier natie. Toch zag hij zeer goed in, dat hij - hoe zijn oogen in Napels en omstreken ook spiedend loerden - dáár geen hefboom kon vinden, om aan zijn groot revolutionnair plan eenig begin van bestaan te geven. Hij tuurde en tuurde, en zag niets. En ondertusschen organiseerde Karl Marx in de 'Internationale' een arbeiders-vereeniging, die, rekening houdende met de begrippen van autoriteit en tucht, het gansche socialisme van Europa in een stroom zou brengen, die tegen de begrippen van absolute vrijheid zou inloopen. Bakounin moest zich, het kostte wat het wilde, tegen dat streven van Marx verzetten. Daar kwam het bericht, dat de democraten van Europa, hun leidende denkers en dichters, het voornemen hadden opgevat in September van het jaar 1867 te Genève een congres te houden en een vereeniging te stichten onder den naam: 'VREDES- EN VRIJHEIDS-LIGA'. Het zou een grootsch protest zijn tegen den oorlog en tegen de politieke tirannie in 't algemeen. Bakounin liet zich als lid inschrijven en toog naar dat congres. Misschien zou hij van uit dat congres het middel vinden om in een algemeene revolutie-beweging in te grijpen.

Hij was dan ook in September 1867 te Genève op het eerste congres der vredes- en vrijheids-liga. En terwijl de meeste sprekers op vrij declamatorische wijze over ontwapening en verdelging van het krijgs-idee spraken, liet hij eensklaps een anderen toon hooren. 'Ik sta hier als Rus - zóó sprak hij - op dit congres. Vier jaren zijn pas verloopen sinds dat Polen werd verpletterd door Mourajeff. Doch ik protesteer hier tegen het bestaan van den Russischen Staat. Twee wegen staan slechts open voor dat Rusland: òf voortgaan op den weg van Mourajeff, òf uit elkander vallen en een volken-federatie worden. Welnu: ik wensch ter-wille der vrijheid dit laatste. Daarom is mij, Rus, elke nederlaag van een Russisch leger een welkome tijding. Er is echter meer. Geheel Europa moet zich opmaken en opstaan tegen de bureaucratie, de centralisatie en tegen het geweld. Er moet internationale rechtvaardigheid onder de volken komen. Wij moeten verwerpen het valsche nationaliteits-beginsel, dat Napoleon III vooral uitgevonden heeft om de vrijheid te onderdrukken. Nationaliteit is geen begrip of beginsel: het is een feit, meer niet. Ieder, die de vrijheid oprecht liefheeft, moet afstand doen van den roem, de macht, de heerlijkheid van zijn vaderland, moet van zich afweren de ijdele

en egoistische belangen van het patriotisme. Het is tijd, meer dan tijd om de absolute heerschappij van de vrijheid te verlangen. Iedere natie moet autonoom zijn. En niet alleen elke natie, maar ook elke provincie en elke gemeente. Al deze groepen moeten kunnen leven overeenkomstig haar eigen behoeften en belangen. Gemeenten en natiën zijn op dit punt solidair. Zoolang echter de tegenwoordige gecentraliseerde Staten bestaan, is de algemeene vrede onmogelijk.'

Dit programma nu slingerde hij in Europa. Voor het eerst werd op een aanzienlijke tribune gebracht 't woord: dat de 'Staat' moest verdwijnen, en dat daarentegen alles zich op moest lossen in een autonomie der gemeente, der commune.'

Toen dit woord was uitgesproken en door een deel van het congres - onbewust van hetgeen het deed - was beaamd, ging Bakounin over tot zijn werk.

VI.

Hij formuleerde voor goed het programma zijner 'Alliance de la Démocratie socialiste,' als tegenhanger desnoods van de inrichting der Internationale.

Wanneer wij de verschillende stukken[1] dier Alliance' doorlezen, dan wordt het ons duidelijk, dat wij te doen hebben met een verbeten aanval tegen de vormen van gezag en bezit der vigeerende samenleving, een aanval leidende tot en steunende op een samenzwering tegen de bestaande maatschappelijke en Staatsorde[2].

De 'Alliance' zou voor 't grootste deel een geheim genootschap zijn, doch te-gelijk een min of meer openlijke regeling daarnaast hebben, die zij aan het publiek kon vertoonen.

Het geheim genootschap kende verschillende graden toe aan de adepten. Een hoofd-onderscheid was al dadelijk de indeeling der internationale broeders en der nationale broeders. De internationale broeders hebben geen ander vaderland dan de universeele revolutie,

1) Die stukken zijn voor t' eerst bekend gemaakt door het Haagsche congres der Internationale in de brochure: 'L'alliance de la démocratie socialiste et l'association internationale des travaillenrs' 1873, zie pag. 7 en 118 vlgg. Zij zijn bewerkt in 1866 en 1867. Bakounin heeft intusschen stellig hier en dáár later nog 't een en ander bijgevoegd. Het geheel was natuurlijk slechts een meer consequente afwerking der grondtrekken van de 'Fraternité internationale' van het jaar 1864.

2) Het begrip der samenzweering komt er eerst later bij; allereerst stond op den vóórgrond het revolutie-idee, een leus als het ware tegenover Marx; geen vast doctrinair programma wilde Bakounin, neen, daden, het wachtwoord was: '*de revolutie leeft*', zie Kropotkin in 'Les Temps nouveaux,' 14/20 September 1901: 'de revolutionnaire ziel'.

geen anderen vijand dan de reactie. Zij verwerpen elke politiek van transactie. Zij zijn broeders, in zooverre dat een ieder voor een ieder heilig is. Zij moeten allen hebben de revolutionnaire passie, ‘le diable au corps’. De revolutie is voor allen het hoogste goed. Zij kunnen aan een comité een dienst weigeren, doch mogen dit niet te-veel doen. - De administratieve regeling van het geheim genootschap kent drieërlei comités: het generale comité, het centrale comité en voorts de nationale comités. Het generale comité bestaat uit al de leden of uit twee derden der leden. Te-zamen vormen die leden de constituante, ‘l'exécutif suprême.’ Het centrale comité splitst zich in een centraal bureau en in een centrale commissie van toezicht. - De nationale comités bestaan uit alle internationale broeders in zekeren kring of buurtschap en splitsen zich ook weder in bureaux en in commissies van toezicht. Voor de creatie van een nieuwen broeder is noodig de éénstemmige keuze der tegenwoordige leden van het nationale comité en de bevestiging dier keuze door het centrale comité. Elk nationaal comité vergadert minstens éénmaal in de week. De nationale broeders mogen zich nooit onttrekken aan de algemeene inrichting der internationale broeders. Zij zijn vrij in de bevoegdheid om zich in categorieën te splitsen. Zij moeten natuurlijk ook den duivel in 't lijf hebben. - Het centrale comité heeft dus in zekeren zin de leiding van alles, van geheel de samenstelling van internationale en nationale broeders. De sectie van Genève wordt nu aangewezen als de permanente delegatie van het centrale comité, als de uitvoerende macht van het geheel. Als uitvoerend directorium heeft die ‘centrale’ sectie van Genève ook een publieke organisatie. Een commissie van toezicht wordt daaraan toegevoegd.

Dit alles behoorde tot de inrichting en samenstelling der ‘Alliance’. Het doel werd omschreven als te bestaan in de vestiging en bespoediging der universeele revolutie. Het oogmerk was derhalve een verdelging (demolitie) van alle bestaande machten, en een herbouw van een nieuwe maatschappij op den éénigen grondslag van den vrijelijk geassocieerden arbeid, als uitgangspunten nemend den collectieven eigendom, de gelijkheid en de rechtvaardigheid. De revolutie is internationaal en universeel. Zóó alleen kan zij gelukken. Zij moet wezen ‘franchement socialiste’, overal den ‘Staat’ vernietigend. De ‘Alliantie’ komt er dus voor uit een samenzwering te zijn, een vaste verbinding door een onzichtbaar netwerk samengehecht.

Let men op de verschillende landen, waarin voor de revolutionnaire actie deze ‘Alliantie’ gaat werken, dan worden die regelen - men denke bijvoorbeeld aan Rusland - nog eenigszins uitgebreid, ook met 't oog op de positie van den Staat, der godsdienstige of juridische familie, en der vrouw in 't algemeen. Doch de doorgaande trek en vaart is voor alle internationale broeders hetzelfde. De revolutie moet alles vernietigen: geen steen op den anderen laten. Doch wel bedenke men, dat het kwaad niet in de personen, maar in de instellingen zit. Men moet dus vergevingsgezind voor de menschen zijn. Wij - zóó spreekt Bakounin in de ‘Alliantie’ -

ontkennen de vrije wil. Het begrip van het recht is niet anders dan een transactie. Ieder mensch-zelf is het product van zijn omgeving. Het strafrecht onzer maatschappij is een schijnheiligheid. De misdadiger is niet de schuldige. Past de maatschappij de doodstraf toe dan begaat zij een moord, een moord ter-wille van haar eigen verdediging. Wij van onzen kant eerbiedigen den mensch. Als bij een opstand velen gedood worden, dan is dit als de uitwerking van een storm; het is een feit, noch moreel, noch nuttig, het geeft niets; men heeft 't kunnen zien aan de guillotine van 1793: een politiek bloedbad vernietigt nooit de partij, want de macht zetelt niet in de personen, maar in de instelling van den Staat en in de inrichting van den individueelen eigendom. Dus moet men Staat en eigendom verdelgen, vooral en in de eerste plaats den Staat. De Jacobijnen en de volgelingen van Blanqui hebben dus slechts half-werk verricht, zij gebruikten het socialisme slechts als middel, zij wilden voor zich-zelven de dictatuur. Wij van onzen kant - zegt Bakounin - zijn de natuurlijke vijanden van die revolutionnairen, die aan de schepping van nieuwe revolutionnaire Staten denken, want in hun hart willen ook zij weder autoriteit.

Wij - aldus vervolgt het programma der ‘Alliantie’ - begrijpen de revolutie in den zin van ontketening van wat men tegenwoordig noemt de slechte hartstochten. Wij willen de vernietiging der openbare orde. Wij roepen in de A n a r c h i e , als de volledige manifestatie van het ontketende volks-leven, waaruit het nieuwe leven van-zelf zal voortkomen. Die revolutie moet radicaal en volledig den Staat en alle Staats-instellingen te-niet doen. In ons programma is dus besloten: het Staats-bankroet - het niet betalen der Staats-schulden - het weigeren der belastingen - het ontbinden van leger, magistratuur, beambten-geweld, politie, en priesterschap - het niet langer erkennen der officieele rechtspleging - *een auto-da-fé van alle titels van eigendom, van alle acten van koop en verkoop, van alle proces-stukken* - een verbeurd-verklaring van alle productieve kapitalen en arbeids-werktuigen ten-voordeele der arbeiders-associatie, die ze collectief in gang moet zetten - een confiscatie van alle eigendommen van Staat en Kerk, van alle edele metalen ten-voordeele der federatieve alliantie van alle arbeids-vereenigingen, welke alliantie door de ‘commune’ zal worden ingericht; wederkeerig zal dan na die verbeurd-verklaring de commune het strikt noodige aan alle individuen geven. Voor de vestiging der ‘commune’ is noodig een federatie van barricaden, en de functie van een raad der commune, met gedelegeerden voor elke barricade, straat voor straat. Zoodra de Staat omvèrgeworpen is moet men overgaan tot de instelling van de hoofdstad als ‘commune’. Volgen moet dan een beroep op alle provincies en gemeenten om naar dat voorbeeld te handelen. Aan de boeren moeten gedelegeerden gezonden worden op het platteland. De revolutie moet zich zoodoende ontplooien. - Elke politieke revolutie is dus te-gelijkertijd een sociale revolutie. - Daar de revolutie door 't volk wordt

gedaan, moet de leiding daarvan altijd bij 't volk blijven. De richting en voeling moet altijd zijn van onderen naar boven. Het nieuwe vaderland is voor allen de alliantie der universeele revolutie. Geen dictatuur hoegenaamd wordt toegelaten; wel een éénheid van gedachte en van revolutionnaire leiding. Die éénheid heeft tot orgaan de geheime en universeele associatie der internationale broeders. Revoluties - men bedenke 't wel - kunnen wel door individuen worden verwekt, maar de kiem was er. Revoluties ontstaan en komen van-zelf. Slechts een staf is voor zulk een revolutie noodig. Die staf moet echter niet talrijk wezen. Ten hoogste moet zij bestaan uit een honderdtal kloeke personen.

Dit alles behoorde nu min of meer tot de *geheime* regelen en voorschriften van de ‘Alliantie’. Doch de ‘Alliantie’ moest te-gelijkertijd *in 't openbaar* kunnen optreden. Vóór de geheime Kamers van het genootschap werd dus een gevel geplaatst dien het publiek kon aanschouwen. Er werd een zoogenaamd publiek programma daarvoor ontworpen met een ook voor 't openbaar bestemd reglement. In die publiek gemaakte stukken werd vermeld, dat de ‘Alliantie’ atheïst was, dat zij de gelijkheid zich tot doel stelde, ‘egalisatie’ van alle klassen wilde, afschaffing ook van het erfrecht beoogde; dat zij gelijke ontwikkeling van alle kinderen op den vóórgrond zette; dat zij den republikeinschen vorm als politieken vorm erkende; dat zij van oordeel was dat de Staten allengs moesten verdwijnen; dat zij dus geen vaderlands-liefde of rivaliteit der naties kon aannemen; dat zij de absolute vrijheid najoeg. Voorts kwamen dan bepalingen over organisatie: de cotisatie der leden werd aangegeven; de werkkring en bevoegdheid der vertakkingen omschreven, en eindelijk vastgesteld dat het centrale bureau te Genève zou zetelen.

In grove trekken waren dit de lijnen der organisatie. Toen later in 1871 in Rusland het proces Netchajeff gevoerd werd - een proces waarop wij terugkomen - kwam nog een klein in cijferschrift vervat boekje voor den dag. De juristen en deskundigen, die met het instrueeren van het proces bezig waren, hielden het voor een werkje van Bakounin, die deze meening niet tegensprak[1)]. De voorschriften van dat boekje - hoewel zeer speciaal op Rusland en 't nihilisme van toepassing - vullen nu nog nader, op detail-punten, de aanwijzigingen der Alliantie aan.

Eerst leest men dáár een tiental regels van algemeene organisatie.

1) Zie het rapport van 't Haagsche congres der Internationale, Londen, 1873, pag. 89 vlgg., en voorts Bijlage IX van ‘Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel’, editie Dragomanow, pag. 371 vlgg. Nettlau en anderen houden het boekje meer bepaald voor het eigen werk van Netchajeff, zij het dan ook dat Netchajeff hier slechts de lijnen dieper grifte die door Bakounin waren aangegeven. Men moet dezen catechismus (want dit was het boekje) niet verwarren met de ‘Catéchisme révolutionnaire’ van Bakounin, waarop wij later (onder afdeeling VII) terugkomen. Zie ook Nettlau in de ‘Socialistische Monats-Hetfe’ van 1898, pag. 188 noot.

De orde der organisatie - zóó vangt 't aan - berust op het vertrouwen van man tot man. Hij die met 't organiseeren begint richt 't oog op vijf of zes personen, niet meer. Het mechanisme der organisatie blijft een geheim voor ieder. Aan ieder mede-lid worden speciale functies opgedragen. Ieder mede-lid vestigt terstond een cirkel van de tweede orde. Nooit moet men direct inwerken op hen, op wie men met hetzelfde resultaat indirect kan werken. Men moet niet zoeken te overtuigen, maar vereenigen hen die reeds voorhanden zijn; alle disputen vermijden. Alle vragen van de mede-leden aan den organiseerder, die niet op de aangelegenheden der ondergeschikte cirkels betrekking hebben, zijn verboden. Volledige oprechtheid der mede-leden tegenover den organiseerder is een eerste gebod. Wanneer de cirkels der tweede orde zijn gevormd, worden de eerst gevestigde tegenover deze tot midden-punten, en zoo vervolgens. - Die regelen der algemeene organisatie werden gevolgd door twaalf regelen over het afdeelingen-net. Het doel der afdeelingen bestaat in het verkrijgen van zelfstandigheid en onafhankelijkheid in de beweging en haar aanwending onder grooteren waarborg der zekerheid voor de gemeenschappelijke zaak. Twee of drie personen leggen den grond voor zulk een afdeeling. De uit het midden der cirkels gekozenen, en die dus de kern vormen der afdeeling, verplichten zich *a*. collectief te handelen en *b*. slechts 't nut van het genootschap op 't oog te hebben. Het intreden in de afdeeling gaat van lieverlede en individueel; als het cijfer van zes is bereikt, dan splitst zich de afdeeling. Een lid voert de correspondentie en heeft het archief. De andere leden maken propaganda. Het gansche samenstel is middel en werktuig om een doel te bereiken; dat doel is slechts aan die enkele afdeeling bekend; zij die de opdracht krijgen behoeven het wezen der zaak niet te kennen. Om de energie te prikkelen kan het soms geraden zijn het wezen der zaak verkeerd voor te stellen. Het comité moet alles weten wat er in de afdeeling omgaat; tot elk plan of onderneming in de afdeeling opgevat goedkeuring geven. Het comité moet dus volmaakt op de hoogte zijn van de leden, contrôle kunnen uitoefenen. Tot de voor den aanvang der werkzaamheden van de afdeeling noodzakelijke voorwaarden behooren *a*. het oprichten van toevluchts-oorden; *b*. het zenden van geschikte en practische mede-leden die zich onder de marskramers, bakkers en dergelijke neringdoenden zullen mengen; *c*. het aanknoopen van kennis met de verschillende stads-bemoeiallen, nieuwtjes-rondventers, publieke vrouwen en dergelijke personen; *d*. de toenadering tot de politie en tot de wereld der paperassen-schrijvers en bureau-lieden; *e*. het aanknoopen van relaties met het zoogenaamd misdadig deel der maatschappij; *f*. de inwerking op hooggeplaatste personen door de hun nabijstaande vrouwen; *g*. de invloed (suggestie, enz.) op de intelligentie, op de wereld der literatuur en der kunst; *h*. de agitatie met alle mogelijke middelen.

Naast deze meer algemeene regelen bevatte dan het boekje vaste regelen voor de revolutionnairen. Allereerst de plichten van

den revolutionnair jegens zich-zelf. Hij is gewijd (‘voué’), heeft niets, ook geen naam. Hij heeft gebroken met de orde en de wereld; indien hij nog leeft, is het om te vernielen. Hij kent slechts één wetenschap: de vernietiging. Daarvoor bestudeert hij chemie en de medicijnen. Daarvoor bestudeert hij de menschen. Hij veracht de publieke opinie. Alles is moreel wat strekt ten-zege der revolutie, en omgekeerd. Hij is zonder genade. Tusschen hem en de maatschappij is het een strijd op leven en dood. Hij moet zich gewennen de folteringen van de pijnbank te verduren. Hij is streng tegen zich-zelf en een ieder. Alle gevoelens van affectie, bloedverwantschap, liefde, vriendschap en dankbaarheid, worden verstikt door de éénige en koude passie van het revolutionnaire werk. Slechts één genot kent hij: het slagen der revolutie; slechts één doel: de vernietiging. Hij moet bereid zijn telkens 't leven te laten. De aard van een waren revolutionnair sluit uit elk romantisch gevoel, elke opwinding of vlaag van enthousiasme, sluit zelfs uit haat en persoonlijke wraak. Altijd en alles domineert bij hem koude berekening in het belang der revolutie. - Op deze plichten jegens zich-zelf volgen de plichten jegens de kameraden in de revolutie. Vriendschap heeft de revolutionnair slechts voor den mensch, die door daden getoond heeft dat hij een revolutionnair is, werkzaam in de pan-destructieve revolutie. Onder alle gezellen is solidariteit. Ieder echter handelt op zich-zelf, vraagt slechts hulp als het onvermijdelijk is. Ieder kameraad moet onder zich en onder zijn bereik hebben revolutionnairen van den tweeden en derden rang, die nog niet geheel en al ingewijd zijn. Zij vormen zijn kapitaal. Hij-zelf moet zich ook beschouwen als kapitaal ten-bate van den triomf der revolutie; kapitaal waarover niet enkel hij-zelf kan beschikken. Als een kameraad in gevaar is, moet de revolutionnair niet zijn persoonlijk gevoel, maar het belang der zaak overwegen. Die evenaar doet de weegschaal overhellen óf tot helpen óf tot hopeloos overgeven. - Aan deze plichten jegens de kameraden voegen zich plichten van den revolutionnair tegenover de maatschappij. Op den vóórgrond staat dat elk nieuw lid, na zijn proeven niet in woorden maar in daden afgelegd te hebben, slechts door éénstemmige keuze in het genootschap kan worden opgenomen. Hij treedt nu in de wereld van den Staat, in de wereld der klassen, in de zoogenaamde beschaafde wereld, omdat hij gelooft aan de op handen zijnde vernietiging van die wereld. Hij kan in die wereld leven, onder het veinzen van geheel iemand anders te zijn, dan hij is. Hij moet dus overal weten binnen te dringen, ook in de kringen der politie, ook in het paleis. Hij moet registers opmaken van die onzuivere wereld: opteekenen wie daaruit ten-doode zijn opgeschreven en in welke orde. Bij het opmaken der laatsten moet hij zich niet laten leiden door de meerdere of mindere perversiteit der lieden, maar door het profijt dat uit hun dood voortkomt. Treffen moet de dood-aanslag allereerst hen, wier val 't meest de officieele wereld kan doen ontstellen. Men zij echter hiermede voorzichtig. Soms moet voorloopig het leven gelaten worden aan enkelen, opdat zij nog meer kwaad doen, en

door hun gedrag tot opstand aanzetten. Daarna komen voor verderf in aanmerking wezens van zekere positie, rijke schepsels, individuen met relaties en invloed; men moet ze exploiteeren, zich meester maken van hun vuile geheimen en ze tot slaven doen worden. Tot een vierde categorie behooren eerzuchtigen, staatsdienaren en liberalen; men moet op hun geheimen speculeeren. Een vijfde categorie bestaat uit doctrinaire revolutionnairen, die in vergaderingen praten, zwetsen of als zij niet spreken schrijven; men moet ze tot waarlijk nuttige doel-einden opzweepen. Ten-zesde komt een zeer belangrijke categorie: die der vrouwen. Zij kunnen tot drie klassen gebracht worden: de ijdele lichtzinnige vrouwen - men gebruike ze als middel; de vurige die nog niet volkomen de onze zijn - men wete haar tot hooger eerzucht op te voeren; de vrouwen die geheel voor ons leven - zij zijn onze kostbaarste schat.

In het boekje werd toen ten-slotte de plicht der associatie tegenover het volk nog in vijf regels geresumeerd. Zij hielden de volgende stellingen in. Om de emancipatie van het volk te verkrijgen - zóó luidde het - moet eerst nog het lijden van het volk vergroot worden. Men moet niet op 't oog hebben een revolutie, zooals bijvoorbeeld Frankrijk die steeds heeft verwerkelijkt, een revolutie die terugdeinst voor eigendom en orde; neen, het allereerste deel moet zijn het algeheel stuk slaan van den Staat en van alle bestaande zaken. Geen organisatie moet aan het volk van boven-af gegeven worden. Die organisatie zal er later wel van-zelf komen. Men kan dat gerust aan volgende geslachten overlaten. Wij hebben slechts te vernietigen. Daarom, naderende tot het volk, moeten wij ons vereenigen en samensmelten met de elementen van het volks-leven die in daden tegen den Staat geprotesteerd hebben, ons (in Rusland) verbinden met de avontuurlijke wereld der roovers: de éénige ware Russische revolutionnairen. Al die elementen te concentreeren in één pan-destructieve en onzichtbare macht, ziedaar onze organisatie, onze samenzwering, onze taak.

Met opzet voegden wij bij het samenstel der eigenlijke bepalingen van de ‘Alliance’ de regelen uit den catechismus van Netchajeff, al was dit scherp snijdend staal wellicht niet door Bakounin-zelven, maar door een leerling meer bepaald voor Rusland geslepen en aangezet. Wij wenschten goed te doen gevoelen, hoe vèr de bepalingen der ‘Alliance’, als zij hetzij door den oprichter, hetzij door volgelingen consequent werden doorgewerkt, konden reiken. Voorloopig was echter Bakounin nog slechts gereed met de hoofdlijnen. Zijn plan was DE VREDES - EN VRIJHEIDS-LIGA tot een voertuig te maken van zijn ideeën, en steunende op die Vredes-liga zich als onafhankelijke macht met de wassende Internationale van Marx te verbinden. In dien geest was hij in 1868 werkzaam in Genève en omstreken; zijn vaste helper was de bekende uitgeweken Rus Elpidin, die een boekwinkel te Genève had opgezet. Op het tweede groote congres der Vredes-liga te Bern in September 1868 zien wij hem nu tot viermalen oprijzen om zijn standpunt te

verdedigen en een voeling met de Internationale aan te raden[1].

Dadelijk stond hij dáár in September 1868 op, om de gematigde richting in de Liga te bestrijden: hij eischte dat de Liga zich met de arbeiders-belangen zou bemoeien en het beginsel der economische gelijkheid zou aannemen. Sinds er geschiedenis is, zeide hij, zijn er in de menschheid twee klassen: die der exploitanten en de groote meerderheid der geëxploiteerden. Die laatsten, de arbeiders-massa's, vroeger door religieuse voorspiegelingen op een dwaalweg gebracht, bleven steeds werktuigen. Thans hebben zij zich vereenigd in de Internationale. Zij willen de producten van hun gezamenlijken arbeid zelven genieten. Het congres der Liga moet hun bijstaan, zich-zelf dat alles helder maken. Het congres moet zijn houding tegenover de arbeiders goed afbakenen. ‘Ik-zelf, zóó verklaarde Bakounin, ben geen communist, maar collectivist; als zoodanig wensch ik het erfrecht af te schaffen’[2]. - Dit

1) Zie ‘Mémoire présenté par la Fédération Jurasienne de l'Association Internationale des travailleurs’, 1873, pag. 38 en 20 en volgende der Bijlagen tot pag. 38 der Bijlagen. - Zie ook over Bakounin te Bern, J. Venedey, ‘Der nürnberger Arbeiter-Vereinstag’, pag. 45, en ‘Kawélin's und Turgénjeffs social-politischer Briefwechsel mit Herzen’, 1894, pag. 158 en 225. - Te Bern zag Bakounin voor 't eerst zijn ouden vriend den musicus Reichel terug, dien hij in Februari 1848 te Parijs, twintig jaren geleden, had verlaten, zie bijlage van ‘La Révolte’ van 25 November/1 December 1893. Over zijn uiterlijk van toen schrijft Reichel het volgende: ‘Tous les dangers et toutes les privations auxquels il avait été exposé ne semblaient pas avoir brisé la puissance de son esprit et de sa volonté et bien que son aspect extérieur ne montrât plus l'élégance et la grâce du brillant officier d'artillerie de la garde, mais lui donnât plutôt l'apparence d'un prophête où d'un réformateur, comme nous aimons à les voir représentés dans les tableaux, je lui retrouvai un courage et une force intellectuelle, que rien n'avait brisés, et son entourage immédiat, qui l'accompagnait comme d'une cour faite à son image, aidait en quelque chose à l'imposant de toute sa figure. L'élégance de vêtements et d'allure extérieure qu'il avait coutume de montrer autrefois avait cessée, mais, en somme, elle ne seyait pas moins à l'homme âgé que l'élégance au jeune homme, et ne faisait que relever une incontestable dignité qui imprégnait toute sa figure’.

2) Bakounin verstaat onder communisten de volgelingen van Marx, die de leer van het Communistisch Manifest van 1847 hadden aangenomen. Zijn eigen zienswijze gaf hij toen in die dagen weder door het woord collectivisme. Sinds zijn die benamingen over en weder verwisseld. De uitgevers van Bakounins brochure ‘La Commune de Paris et la notion de l'état’ (editie 1889) hebben in de voorrede zeer juist daarop gewezen in deze woorden: ‘Au cours de son Étude, Bakounine appelle collectivistes les socialistes révolutionnaires et anarchistes et il désigne sous le nom de communistes les socialistes autoritaires qui ont, à l'heure actuelle, fait leur le qualificatif collectiviste, tandis que les anarchistes s'intitulent maintenant communistes. Il serait trop long de dire par quel processus s'est faite cette transposition d'étiquettes: indiquons simplement qu'elle est, pour beaucoup, le resultat des menées politiciennes des socialistes autoritaires’.

laatste punt breidde hij nog uit in een tweede rede. Hij herhaalde dat hij geen communist was; dat hij het communisme haatte, wijl het een ontkenning der vrijheid was. Het communisme absorbeerde, volgens Bakounin, alle krachten der maatschappij ten-gunste van den Staat, het concentreerde den eigendom in handen van den Staat; Bakounin daarentegen wenschte de opheffing van den Staat, eischte de volledige uitroeiing van het autoriteits-beginsel, en verlangde een organisatie der maatschappij en van het maatschappelijk eigendom van onderen op, langs den weg der vrije associatie, niet van boven af gedecreteerd door eenigerlei gezag. De Fransche revolutie heeft de politieke gelijkheid verkondigd; deze gelijkheid is echter een leugen zonder de economische. Geeft aan alle kinderen van hun geboorte af gelijke opvoeding, gelijke middelen van bestaan, en al het klasse-onderscheid zal van lieverlede verdwijnen. - In een derde toespraak uitte hij zich over zijn standpunt tegenover den godsdienst. Niet enkel het Christendom (zóó sprak hij) maar elke religie in 't algemeen is met de menschelijke zedenleer onvereenigbaar. Wij moeten in naam der moraal en der rechtvaardigheid tegen de religie kampen. Dat hebben de groote denkers der vorige en vroegere eeuwen begrepen. Zij verkondigden humanisme en atheïsme. Wie God wil, wil ook een knechtschap der menschen. Kiest dus uit dat dilemma. Een radicale sociale revolutie is noodig. - Eindelijk trad hij door een vierde rede nog in een uitéénzetting van zijn Russische politiek. Uit naam der Russische sociaal-democratie reikte hij de hand aan de Poolsche sociaal-democratie. Hij had, zeide hij, het recht daartoe; want ook hij wenschte met hartstocht de vernietiging van het Russische rijk, een rijk, dat de altijd-durende bedreiging der wereld-vrijheid was. Men verwisselde en verwarde, volgens Bakounin, gewoonlijk in Europa het Russische rijk met het Russische volk. Ten-onrechte. Het Russische volk was iets geheel anders dan de Russische Staat. In het breede zette Bakounin uitéén, hoe dat Russische volk eigenlijk op één beginsel was gevestigd, te weten: dat de gansche grond en bodem aan het volk behoort, dat is aan de gansche werkelijk arbeidende massa, die de aarde met eigen handen bewerkt. Voor dat denkbeeld heeft het Russische volk groote opstanden gewaagd, toen de czaren in vereeniging met adel en geestelijkheid daaraan tornden. Bakounin vermeldt slechts de opstanden onder den valschen Demetrius, onder Stenka Rasin, onder Pougatcheff[1]. Telkens zijn wel is waar die opstanden bedwongen. Doch het idee-zelf,

1) De beweging van Stenka Rasin geschiedde in 1667 tegen Alexis, den vader van Peter den Grooten; zie over Stenka Rasin ook Prosper Mérimée in de ‘Cosaques d'autrefois’, vergelijk Augustin Filon, ‘Mérimée’, 1898, pag. 148. De beweging van Pougatcheff had een eeuw later plaats tegen Catharina II.

het recht op vrij en collectief vruchtgebruik van den door het volk bewerkten en bebouwden grond, is slechts te dieper in 't hart van het volk gegrift. De maatregelen van Peter den Grooten en zijn opvolgers, die den Russischen Staat op gansch andere grondslagen wilden opbouwen, hebben tot niets geleid. De tegenwoordige czar heeft nu door de emancipatie der boeren grieven willen wegnemen, doch zijn bevrijding is een schijn-bevrijding. Revolutie is te wachten. Wie zal die revolutie leiden en organiseeren? De jeugd. Die Russische jeugd heeft in 1862 haar programma in het manifest van het jonge Rusland gepubliceerd en kortelings in het manifest der Russische sociaal-democratie. Op dat programma komt voor afschaffing van godsdienst, eigendom, familie en Staat. Ik deel die beginselen, zegt Bakounin. Reeds vijftigduizend aanhangers telt dit programma, hoofdzakelijk uit de Russische jeugd, zonen uit alle klassen, vooral van dorps-geestelijken en boeren. Het is een revolutionnaire falanx die tegen het rijk zal worden gericht. Dat rijk zal uitéénvallen, gelijk alle Staten zullen breken. In plaats daarvan zal komen een wereld-federatie der productieve vrije associaties van alle landen.

Zóó sprak Bakounin op het congres. Hij wilde dat congres een andere ziel geven. Toen het echter op dat congres van 1868 tot stemming kwam, bleek het dat Bakounin verreweg in de minderheid was. Van de 110 medeleden namen slechts 30 het felle socialistische programma van Bakounin aan. Onder hen die hem steunden, merken wij de namen op der broeders Reclus, van Fanelli en van Joukoffski. Toen Bakounin zag dat hij op die wijze niet bereiken kon wat hij wilde, toen hij ook met de vasthechting van de Liga aan de Internationale niet vorderde, besloot hij met de hem getrouwe volgelingen flinkweg den bond der ‘Alliance internationale de la Démocratie Socialiste’ te Genève te constitueeren, haar naam als eigen programma te gebruiken, om dan met de beginselen van die ‘Alliance’ in de Internationale-zelve binnen te dringen.

Het was toch Bakounin niet ontgaan, dat de Internationale een zaak van beteekenis was geworden. Deze vereeniging was wèl van gewicht. In de korte jaren van haar bestaan had zij bewezen aan een sterk gevoelde behoefte der arbeiders te voldoen. Haar kaders begonnen allengs zich te vormen. De werklieden schenen toe te vloeien, als de leiders de grondslagen en het doel dier aanéénsluiting ontwikkelden. Er ging, sinds die Internationale was opgericht, een lichte beroering door alle arbeiders-kringen. De persoon van Marx begon voor die arbeiders-wereld vasten vorm en reliëf te bekomen. Werd hier en dáár door een regeering die Internationale bemoeielijkt, welnu tegen verdrukking in groeide het leven dier vereeniging. Wat beteekende tegenover die vaste verbinding der proletariërs het aan bloed zoo arme vredes-congres van democraten en liberale schreeuwers? Inderdaad in vergelijking daarmede had die Liga noch geur noch smaak. Het scheen slechts een gelegenheid voor de frasen-helden, een zomer-reisje te ver-

binden aan de liefhebberij om eens in 't jaar aan rollende zinwendingen en galmen zich te-goed te doen. Het was enkel schuim en wind. Wat 't opleverde waren stofwolken, waarin slechts verblinde voorbijgangers iets geheimzinnigs zouden meenen te ontwaren. Bakounin begreep dus dat hij, wilde hij propaganda uitwerken van zijn ideeën, veel beter deed die gansche Liga los te laten, met zijn eigen fractie en beginselen in de organisatie der Internationale binnen te dringen, en de Internationale van Marx tot een Internationale van Bakounin te vervormen.

Voordat het congres der Internationale in September 1868 te Brussel samenkwam, had hij zich reeds door bemiddeling van Elpidin, in Juli 1868, tot lid der Internationale (centrale sectie van Genève) doen aannemen, om zoo noodig zijn stem te kunnen doen vernemen op het Brusselsch congres. Inderdaad - al verscheen hij-zelf niet te Brussel (zie het vijfde deel der ‘Socialisten’ pag. 450) - kwamen er van uit zijn koker reeds voorstellen. Het congres der Internationale van 1868 trad echter niet in die voorstellen, wilde ook niets weten van de door Bakounin vroeger beraamde samenkoppeling van Internationale en Vredes-liga. Voorloopig scheen dus Bakounin in de Internationale ter-zijde gezet. Marx scheen slechts een wenk te geven om Bakounin dáár te isoleeren.

Toch zou de worsteling tusschen Marx en Bakounin nú beginnen. Het was eerst een kamp als op het schaakbord[1)]. Nadat Bakounin zijn ‘Alliantie’ te Genève had ingericht, deed hij moeite zich in verbinding te stellen met de federale raden der Internationale van België en Parijs. Deze wilden echter zich niet uitlaten, voordat de Generale Raad te Londen over de ‘Alliantie’ een beslissing had genomen. De ‘Alliantie’ moest dus wel zich tot dien Generalen Raad richten. Den 15^{den} December 1868 vroeg dus de ‘Alliantie’, onder overlegging harer voor 't openbaar gemaakte statuten, een affiliatie aan de Internationale. Marx te Londen zag echter dadelijk waar de schoen wrong. Hij begreep, dat het de bedoeling van Bakounin was als 't ware een bond in een bond te grondvesten, een politiek der vrije hand binnen den kring der Internationale te kunnen volgen; en den 22sten December 1868 deed Marx den Generalen Raad afwijzend antwoorden op de vraag der ‘Alliantie’. Bakounin gaf het echter nog niet op. Eenige maanden later richtte zich de ‘Alliantie’ weder tot den Generalen Raad, en vroeg hem of die Raad al of niet haar beginselen deelde. Zoo ja, dan zou zij bereid zijn zich te ontbinden in secties der Internationale. De Generale Raad antwoordde den 9^{den} Maart 1869, dat het een treden buiten zijn bevoegdheid zou wezen, om een uitspraak te

1) Zie het verloop der stappen over en weder in 1868/1869 in de brochure van het Haagsche congres der Internationale, Londen 1873, pag. 16 en 17. In het manuscript-boek van Nettlau worden *al die zetten* gepreciseerd en in een voor Bakounin gunstigen zin toegelicht; zie ook Marx in een brief van 28 Maart 1870 in ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, p. 472 seqq.

vellen over de wetenschappelijke waarde van het programma der ‘Alliantie’, dat er echter - wanneer men overal in plaats van ‘egalisatie’ der klassen den term wilde gebruiken van ‘afschaffing’ der klassen - geen bezwaar was om de secties der ‘Alliantie’ in secties der Internationale te vervormen. De Generale Raad voegde daarbij deze woorden: ‘wanneer de ontbinding der “Alliantie” en het binnentreden der secties in de Internationale definitief besloten is, zal het noodig zijn, om, overeenkomstig onze reglementen, den Raad kennis te geven van de plaats en het leden-cijfer van elke nieuwe sectie’. Inderdaad deed dan ook 22 Juni 1869 de sectie der ‘Alliantie’ van Genève aan den Generalen Raad de mededeeling, dat de Internationale ‘Alliantie’ der socialistische democratie ontbonden was, en dat al hare secties uitgenoodigd waren om zich te vervormen tot secties der Internationale. Na deze formeele verklaring was de Generale Raad tevreden[1)]. Doch geen enkele der voorwaarden, door dien Raad gesteld, werd nagekomen. Want achter al die secties, die quasi tot de Internationale overgingen, bleef staan de geheime organisatie van de ‘Alliantie’, die Marx toen nog niet kende. Juist door al die geheime draden, door het onzichtbare netwerk van zijn verbinding, hoopte Bakounin, éénmaal in de Internationale een standpunt verkregen hebbende, verder voorwaarts te kunnen gaan, en de leiding van alles aan Marx te ontwringen.

Het zou op het Bazelsche congres der Internationale, in September 1869, blijken, dat het onderaardsche werk der ‘Alliantie’ reeds voor Bakounin vruchten droeg. Dadelijk werd de positie van Marx in de Internationale eenigszins aan het wankelen gebracht. Bakounin was zelf op het congres gekomen, om zijn theorie der afschaffing van den politieken en juridischen Staat te ontwikkelen. Tegenover de aanhangers van Marx deed hij zijn forschen toon weêrklinken. Die hem het best ter-zijde stond was de ‘roode’ Albert Richard uit Lyon[2)]. In de op het congres te behandelen questies van den grond-eigendom en van de weêrstandskassen kon Bakounin - behoudens zijn eigenaardige geweld-theorie - nog

1) Zie een brief van Bakounin aan Marx, ook van 22 December 1868 uit Genève in ‘Die neue Zeit’ 1900/1901, I, pag. 7: over zijn aansluiting tot de Internationale.
2) Albert Richard heeft in ‘La Revue socialiste’ van Juni 1896 zijn aandeel in de propaganda van de Internationale verhaald, zie pag. 641-667. Hij zegt dáár echter thans zelf: ‘Michel Bakounine, plus ardent et plus emporté, fut plus affirmatif (que Marx) et par son impatience précipita les événements, il jeta l'Internationale au milieu de la guerre des idées, pour laquelle elle n'était pas préparée et qui n'était pas son but’. Vergelijk ook E.E. Fribourg, ‘L'Association Internationale des travailleurs’, Paris, 1871, pag. 140. - Over Albert Richard zijn thans de oud-leden der commune van Parijs niet al te-best te spreken: G. Lefrancais gewaagt in ‘Les Temps nouveaux’ van 2/8 Juni 1900 van ‘le sieur Albert Richard, l'ancien racoleur des proscrits de la Commune au profit de Plonplon’.

eenigszins mede-gaan met de Marxisten, doch bij de discussie over het derde punt: het erfrecht, scheidde hij zich af, en wierp hij Marx (die echter op 't congres niet aanwezig was) den handschoen toe. Overeenkomstig de openbaar gemaakte regelen der ‘Alliantie’ stelde hij voor het besluit te nemen het erfrecht af te schaffen. Marx meende dat zulk een afschafflng principieel geheel verkeerd was - zie van het vijfde deel der ‘Socialisten’ de bladzijden 453 en 454 - en dat een besluit-neming in dien geest noodwendig onderstelde, dat de individueele eigendom op de productie-middelen bleef bestaan. De maatregel kon, volgens hem, slechts betrekking hebben op een sociale overgangs-periode, kon nooit een uitgangs-punt zijn. Eccarius en Liebknecht lieten in dien zin zich hooren. Doch Bakounin bulderde daartegen in. ‘Wij - zóó riep hij uit - nemen als uitgangs-punt het heden, en dat heden willen wij opheffen. In de historie gaat het feit vóór het recht. Begin met het bestaande omvèr te gooien, begin met de practijk. Moeielijk zal het wellicht gaan met betrekking tot de boeren, doch voorwaarts te schrijden zonder om te zien is de leus’. Zijn woeste, vurige welsprekendheid won het. Met 39 tegen 17 stemmen werd het voorstel tot afschaffing van het erfrecht goedgekeurd. Marx was door Bakounin geslagen. Hij had de wig der ‘anarchie’ binnen het compacte lichaam der Internationale weten in te drijven.

In de brieven van Bakounin aan Herzen en Orgarjoff van die dagen ziet men dan ook, dat hij in zijn brein zich voortdurend met Marx, en met Marx alléén, had bezig gehouden.

Op het einde van September 1869 vestigde Bakounin zich te Locarno aan het Lago Maggiore, in het canton van Tessino. Hij was dáár niet al te vèr van Genève, kon gemakkelijk derwaarts gaan, en was toch niet gehinderd door al de Russen, die in Genève hun verblijf hielden, en in de ballingschap intrigueerden en caballeerden. Hij bewoonde er met zijn vrouw een zeer kleine woning, leefde er uiterst goedkoop, en kon niet genoeg aan zijn vrienden vertellen van dat aardsche paradijs, waar hij thans met zijn vrouw en éénjarig zoontje toefde. Hij was maar bang dat het voor hem te goed was: ‘dat de weekheid van leven en lucht in hem de wildheid der socialistische drijfveêren, die geen verschooning kenden, zou temperen en verzachten’[1]. Hij ging hard aan 't schrijven; zijn bedoeling was een geloofsbelijdenis van een Russischen sociaal-democraat uit te geven, voorafgegaan door een studie *over de Duitsche Joden*[2]. Het zou helsch bitter geschreven zijn. Als com-

1) Zie een brief van 2 October 1869 aan Ogarjoff, in ‘Michail Bakunin's social-Politischer Briefwechsel’, 1895, editie Dragomanow, pag. 170, zie voorts de verdere brieven pag. 172, 181 en 174. Vergelijk Kropotkin, ‘Memoirs of a revolutionist’, vol. II, 1899, pag. 73-75.
2) Vergelijk Albert Richard in de ‘Revue de Paris’ van September 1896, pag. 128. Let dáár ook op Borckheim. Over ‘l'enfant terrible’ Borckheim vindt men verschillende mededeelingen in Nettlau's manuscript-boek.

plete brochure is het echter niet afgekomen. Wel ziet men telkens in dagblad-artikelen en brieven van zijn hand in die dagen als 't ware fragmenten van zijn betoog. Nu eens geeft hij (18 October 1869) een terecht-wijzing aan den Israëliet M. Hess; dan weder (16 November 1869) houdt hij zich bezig met Outin, den Jodenjongen, die als werktuig tegen hem door Marx werd gebruikt. En altijd-dóór zijn de gedachten van Bakounin vervuld met Marx, den Semiet. In een brief aan Herzen, van 28 October 1869, bespreekt hij uitvoerig zijn verhouding tot Marx. 'Waarom hij Marx ontziet? Uit twee motieven. De eerste reden spruit voort uit rechtvaardigheid. Wanneer wij al de afschuwelijkheden, die hij tegen ons begaan heeft, ter-zijde laten, moeten wij, ten-minste ik, zijn buitengewone verdienste voor het socialisme niet miskennen, een taak, die hij nu bijkans vijf en twintig jaren, kloek, energiek en trouw dient, en waarin hij zonder twijfel ons allen de baas is. Hij was een der eerste aanleggers, men kan zeggen, de hoofd-stichter van de Internationale. En dat is in mijn oogen een ontzettende verdienste, die ik steeds erkennen zal, wat hij ook tegen ons verder zal bestaan. De tweede reden is een politieke reden en naar mijn meening uitvloeisel van een volkomen juiste tactiek. Ik weet, dat gij (Herzen) mij voor een tamelijk slecht politicus houdt. Wijt het nu niet aan eigenliefde mijnerzijds, wanneer ik u zeg, dat gij u bedriegt. Gij beoordeelt en waardeert mij namelijk naar mijn handelingen in de "beschaafde" maatschappij, in de wereld der "bourgeois". Hier, 't is waar, gedraag ik mij inderdaad zonder eenige berekening en zonder de minste ceremonie van vormen, met in 't oog springende ruwe oprechtheid. Doch weet gij, waarom ik zóó met de lieden van die wereld omga? Omdat ik geen cent om hen geef en geen productieve vooruitgaande kracht in hen erken. Ik weet zeer goed, dat die wereld nog meer dan genoeg materieele middelen en georganiseerde staatkundige routine-krachten bezit, veel meer, dan wenschelijk is. Maar men moet met deze macht kampen, men moet ze vernietigen. Hier is geen verzoening, geen transactie mogelijk, wijl die wereld waarlijk geen concessies meer kan doen, geen stap meer voorwaarts kan maken, en door de macht der verhoudingen terug wordt gedrongen. In de maatschappij der "bourgeois" gebruik ik dus geen politiek en tactiek. Maar in de wereld der arbeiders is het anders. Dit is de éénige wereld in het Westen, waaraan ik geloof, gelijk ik in Rusland aan die der boeren en aan die der jongelingen zonder scrupules geloof, een falanx van 40,000 jong-Russen, die bewust of onbewust aan de revolutie toebehooren, en op wie gij, Herzen, ten-onrechte steeds toornig zijt. In deze donkere wereld, uitsluitend op dezen grond waar de toekomst kan worden opgebouwd, erken ik en gebruik ik politiek en tactiek, onderzoek ik nauwkeurig de zwakke en sterke zijden, en doe ik mijn best mijn gedrag zóó in te richten, dat de volks-zaak tot ontwikkeling komt (dit is natuurlijk het eerste en het hoofd-doel) en dat te-gelijktijdig mijn positie zich bevestigt. En als bewijs daarvan moge u dienen mijn doen en laten tegenover Marx, die

mij niet uit kan staan, en die, naar ik meen, in 't algemeen niemand lief heeft, behalve zich-zelf en die hem 't naast omringen. Tegenover hem wend ik tactiek en politiek aan. Marx is zonder twijfel een nuttig lid in de maatschappij der Internationale. Hij is een der zekerste, invloedrijkste en bekwaamste steundragers van het socialisme, een der stevigste dammen tegen het indringen van eenigerlei richting of streven der “bourgeoisie”. En nooit zou ik het mij-zelf vergeven, wanneer ik, uitsluitend ter bevrediging van mijn persoonlijken drang naar wraak, zijn ongetwijfeld weldadigen invloed iets zou vernietigen of verzwakken. Toch kan en zal het waarschijnlijk gebeuren, dat ik mij spoedig in een kamp met hem zal moeten inlaten, niet wegens persoonlijke beleedigingen, maar wegens een principieele vraag, namelijk: die van het *Staats-communisme*, welks ijverige voorstander hij met de door hem geleide partij zoowel in Engeland als in Duitschland is. Dàn echter zal het een kamp niet op het leven maar op den dood zijn. Doch alles op zijn tijd, en thans is de tijd daartoe nog niet gekomen. Ik ontzag en stak Marx zelfs in de hoogte, uit tactiek, uit persoonlijke politiek. Hoe! ziet gij dan niet in, dat al deze heeren te-zamen onze vijanden zijn en een falanx vormen, die men allereerst verdeelen en verbrokkelen moet, om ze daarna des te gemakkelijker te verslaan? Gij zijt geleerder dan ik en gij zult dus beter weten, wie 't eerst gezegd heeft *divide et impera*. Wilde ik thans mij in een openlijken strijd met Marx storten, zoo zou ik drie vierden der Internationale tegen mij hebben. Ik zou in 't nadeel zijn en slechts den grond onder mijn voeten verliezen. Begin ik echter den strijd met een aanval op zijn troep, dan krijg ik het meerendeel op mijn hand, en Marx-zelf, in wien zooals gij weet een grenzenloos gevoel voor leedvermaak over anderen steekt, zal zeer tevreden zijn, dat ik zijn vrienden te-lijf ga en toetakel. Mocht ik mij hierin vergissen en ging hij ze beschermen, zoo zou hij toch de eerste zijn die een open krijg begon; ik zou terugwijken en “le beau rôle” hebben. Daarom ving ik aan met Hess. Waarom ik dien Hess zoo gruwelijk heb geranseld dat de lappen er afvlogen? Wel, omdat hij een boosaardig gemeen artikel tegen mij schreef, hoofdzakelijk echter, omdat hij een eerste poging waagde, schaamtelooze lastertaal tegen ons uit de Duitsche in de Fransche dagbladen-wereld over te brengen’.

Op deze wijze is dáár in het zachte vleiende Locarno het brein van Bakounin steeds in vuur en vlam tegen Marx. Nog op andere manier worstelt hij met hem. Bakounin was thans zonder eenige middelen en moest door vertaalwerk den soberen kost verdienen. Hij begon dus op het einde van 1869 het boek van Marx over het Kapitaal in het Russisch te vertalen, een zwaar werk dat hem geen rust noch duur liet. Op de geldelijke verdiensten, die dat vertaalwerk hem zou bezorgen, vroeg hij dan (zie een brief van 16 December 1869) reeds een acht honderd franken voorschot van Ogarjoff. De brieven aan dien Ogarjoff gericht worden allengs teederder van toon, nu beiden in jaren klimmen. Hij is vol bezorgdheid soms voor dien Ogarjoff, die zich - vooral sinds ‘De Klok’

in Maart 1869 is opgehouden[1] - verwijt, allerlei misslagen te hebben begaan, ook in de verhouding tegenover Polen: ‘Wroet toch niet te-veel in u-zelven - heet het - dit is onnutte werkzaamheid der ijdelheid; berouw is goed, als het tot een daad leidt. Denk niet aan wraak, maar enkel en alleen aan de revolutie. Wij zijn beiden Simsons, die 't gebouw van den vijand te-gruizel moeten doen storten. Helaas, wij worden samen nu oud. De ouderdom is jammerlijk en schrikkelijk. Sluiten wij beiden ons toch vaster aanéén!’ ‘Wij zijn beiden, zóó luidt het in 't begin van 1870, uitgebrande vulcanen’. Zóó, vleiend, troostend, bemoedigend en terugziend op den afgelegden weg, pakt hij telkens vaster de hand aan van dien Ogarjoff. Men kan zien dat hij aan hem zich toch zeer verwant gevoelde. Hij vertelt hem al zijn geheimen, en deelt hem mede dat hij aan een brochure werkt over ‘de afschaffing van den Staat’[2]; verheugt zich dat Joukoffski zich tot Ogarjoff voelt aangetrokken, al erkent hij dat deze te prikkelbaar is, en dat zijn vrouw Ada in karakter hem overtreft; schrijft nog over Stankewitch en Bjelinski; scheldt op de idealisten, die volgens hem altijd en altijd morsen; spreekt over de ziekte van zijn zoontje, over de aanstaande bevalling van zijn eigen vrouw Antosja: ‘gij, Ogarjoff, moet in naam der sociale revolutie peet zijn van dat nieuwe kind’; schrijft over Netchajeff, dien hij nog altijd vertrouwt; en klaagt voortdurend over geldgebrek. Plotseling weêrklinkt een zeer droeve toon in die brieven. Alexander Herzen sterft in Januari 1870 te Parijs. Dat sterven roept beide overgebleven vrienden tot inkeer in zich-zelven. Herzen was naar Bakounins inzicht sceptisch, wereldwijs gestorven, zonder veel hoop op de toekomst. Hij zocht nu Ogarjoff, die ook onder vlagen van moedeloosheid kon lijden (hij gaf zich soms aan den drank over), voortdurend op te wekken en tot daden te prikkelen. Bakounin is opgetogen over een Russisch gedicht van Nekrassoff dat Ogarjoff - tijdens de studenten-woelingen in Moscou en Petersburg in 1869 - te Genève had doen drukken onder den titel: ‘De Student’, met welk vers hij zich voorstelt propaganda te maken[3]:

1) Zie over dat ophouden van de ‘Klok’ ‘Kawélins und Turgénjew's social-politischer Briefwechsel mit Alexander Herzen’, editie Dragomanow, pag. 156. De ‘Klok’ was in het laatste jaar in het Fransch verschenen, doch haar tijd was voorbij.
2) Het is de brochure ‘Staatsthum und Anarchie’ die ik echter niet heb kunnen bekomen. Zie over die brochure ‘Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel’, editie Dragomanow, pag. 403 en 270. Misschien is het opstel dat in het November-nummer van ‘La Société nouvelle’ is opgenomen, onder den titel: ‘Le Principe de l'État, manuscript inédit de Michel Bakounine’, pag. 577-595, een fragment dezer brochure.
3) Dat vers luidt in Duitsche vertaling aldus:

Der student.

In Armut wurde er geboren,
In Armut wurde er erzogen,
Doch lieszen ihn sein Wissensdrang und Eifer
In jungen Jahren schon däs Elend tragen.
Das Leben lehrte ihn von Jahr zu Jahre,
Dem Volke immer treuer sein.
Sein Durst nach Freiheit wurde immer stärker -
Der Durst nach einem bessern Los für alle.

Verfolgt vom Rachedurst des Zaren,
Und von den ängstlichen Bojaren.
Muszt' er zum Wanderstabe greifen,
Allüberall das Volk zum Aufruhr wecken,
Um überall den Bauern zuzurufen
Vom Morgen- bis zum Abendlande:
Versammelt euch in brüderlichen Scharen,

want door het sterven van Herzen had hij-zelf in de plaats van Herzen eenig geld van de socialistische pan-Slavistische partij voor de propaganda gekregen[1)]. Hij stelt Ogarjoff voor een bureau van inlichtingen aan de bladen te creëeren; wij moeten toch oppassen dat de buitenlandsche regeeringen ons niet als dieven en schavuiten behandelen;' hij wil een gelithografeerd wekelijksch blaadje, dat aan alle organen van beteekenis kon worden toegezonden. 'De jonge Herzen kon ons daarbij flink helpen, hij schrijft goed Duitsch'. Hij wil ook de oudste dochter van Herzen (wat men hem later zeer kwalijk nam) in dat werk betrekken. 'Redt toch die dochter - zóó schrijft hij aan Orgarjoff - zij is geëxalteerd en nerveus, zij moet een werkkring en doel hebben, laat haar tot u komen.' Wij moeten nu allen flink aan 't werk, een centrum van actie kiezen, bij voorbeeld Zürich of Lugano. Wij waren nog te veel idealisten, wij moeten mannen van zaken worden'.

Man van actie toonde Bakounin zich nu in zijn verdere worsteling tegen Marx. Het kwam tot een uitbarsting in de Romaansche cantons van Zwitserland: 'la Suisse Romande', de vijf cantons Genève, Vaud, Valais, Fribourg en Neuchâtel. De 'Alliantie' vond dáár een terrein en steunpunt. De stichting der secties van de Internationale in die 'Suisse Romande' dagteekent al van 1865.

Erhebet kühn euch, Bruder für den Bruder,
Dem ganzen Volke beizustehen,
Ihm Land und Freiheit zu erkämpfen.

Im Schnee der Bergwerke Sibiriens
Und in der Zwangsarbeit ging er zu Grunde,
Doch bis zur Bahre blieb er ohne Falsch
Und war dem Kampfe stets ergeben,
Und bis zum letzten Atemszuge
Sagt' er in der Verbannung immer:
Dem Volk vereint wird es gelingen,
Sich Land und Freiheit zu erringen.

1) Zie 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, p. 480.

Een geneesheer te La Chaux-de-Fonds, Pierre Coullery, bekend sinds 1848 om zijn democratisch en humanitair streven, stelde zich toen in relatie met den Generalen Raad der internationale en vestigde een centrale sectie te La Chaux-de-Fonds. In 1866 werd op dezelfde wijze, vooral door bemiddeling van James Guillaume[1)], gegrondvest de sectie du Locle. De leden dier twee secties verbonden zich al of niet met de Zwitsersche radicalen. Hun gedelegeerden namen deel aan het eerste congres der Internationale te Genève. Het karakter dier secties uit de streken van de Jura was echter in 't begin vrij vaag: de krant van Coullery 'La voix de l'Avenir' was sentimenteel en declameerend. Allengs echter kwam er in die secties gisting: Guillaume bleek een zeer vurige, heftige man te zijn; hij wilde consequent vóóruit, en Coullery was weifelend onvast. Er ontstond dus scheiding tusschen beiden, een scheiding derhalve tusschen La Chaux-de-Fonds en Locle. Coullery werd nu wel gedwongen door de gebeurtenissen kleur te bekennen. In de eerste helft van 1868, bij gelegenheid der groote werkstaking der bouwlieden ('ouvriers en bâtiment') te Genève, kon hij zich nog geheel blijven wijden voor zijn deel aan de zege der Internationale, maar toen reeds het derde congres der Internationale te Brussel in September 1868 de questies scherper formuleerde, begon Coullery in zijn krant den moed te verliezen. Een strijdpunt met Guillaume was de opvatting over den 'Staat'. Er was iets dubbelzinnigs bij de leden der Internationale, als men dat woord uitsprak. Men meende, als men dat Staats-begrip bleef vasthouden, natuurlijk een herboren Staat. De anarchisten verwierpen echter liever geheel dien term en spraken van een 'libre fédération des libres associations de producteurs.' Coullery werd wanhopend. Met 't idee van het collectief eigendom, door het Brusselsch congres aangenomen, kon Coullery zich niet vereenigen: hij noemde die collectivisten steeds communisten, en thans kwam daarbij de questie der anarchie. Want Bakounin had zich vertoond en was juist in Genève en in de 'Suisse Romande' zijn denkbeelden gaan verbreiden. Na de eerste samenkomst der Vredes-liga te Genève in September 1867 had hij zijn 'Alliantie' gevestigd. Wel wilde hij die 'Alliantie' nog als een onderdeel, een soort dienend metgezel der Internationale beschouwen, doch Coullery zag dadelijk dat hier iets geheel anders bedoeld werd, dan hetgeen de Internationale wilde. Onder den invloed en leiding van Bakounin hadden zich dan ook reeds op het einde van 1867 de secties der 'Suisse Romande', vereenigd tot een afzonderlijk vaste federatie: 'la Fédération Romande,'[2)] welke federatie een eigen blad of orgaan had: *L'Egalité*'. De statuten van die federatie waren door Bakounin ontworpen. Haar eerste congres hield die federatie te Genève, op welke samenkomst Coullery echter niet durfde komen.

1) Zie over James Guillaume, Kropotkin 'Memoirs of a revolutionist', vol. II, 1899, pag. 67, 197. Zie de brochure van James Guillaume 'Le collectivisme de l'Internationale', Neuchâtel 1904.
2) Zie James Guillaume 'L'Internationale, etc.' tome I, pag. 105 seqq.

De federatie nam dadelijk een collectivistisch standpunt in, en wist terstond in te grijpen bij de groote werkstakingen in Bazel, Genève en Lausanne. Intusschen hing zij nu samen en was vast aangesloten aan de ‘Alliantie’ van Bakounin. Toen echter door Bakounin de boven vermelde stappen werden gedaan om de ‘Alliantie’ als zoodanig in de Internationale op te nemen, en de Generale Raad dier Internationale, na eerst 22 December 1868 geweigerd te hebben, later 9 Maart 1869 in de toelating der secties van de ‘Alliantie’ bewilligde, mits de eigenlijke organisatie der ‘Alliantie’ werd ontbonden en overal in de statuten de uitdrukking ‘egalisatie’ der klassen vervangen werd door ‘afschaffing’ der klassen, - toen werden de secties der ‘Fédération Romande’ secties der Internationale, onderdeelen van een sectie, die haar zetel had te Genève[1]. Zóó scheen in die streken van de Jura in de eerste maanden van het jaar 1869 alles geregeld. Coullery was geheel overboord geworpen. La Chaux-de-Fonds en Locle waren eensgezind en werkten in collectivistische en revolutionnaire richting. Bakounin bezocht de secties en hield er conferenties.

Met het oog op het Staats-begrip, zooals hij dat verstond, schreef hij, ten-einde de secties in de Jura verder te onderwijzen, in het blad van Locle: ‘Le Progrès’ in Maart, April en Mei 1869 een serie brieven over het begrip patriotisme.

Die brieven over ‘P a t r i o t i s m e ’ zijn gericht aan de gezellen der Internationale te Locle en te La Chaux-de-Fonds[2]. Zij zijn vrij opmerkelijk en wij moeten dus even daarbij stilstaan.

‘Voordat ik uw bergen verlaat - aldus begon de eerste brief die in het nummer van ‘Le Progrès’ van 1 Maart 1869 verscheen - gevoel ik behoefte u te danken voor uw broederlijke ontvangst. Inderdaad toch ben ik een Rus, een ‘ci-devant’ edelman, en gij Zwitsersche werklieden hebt mij als broeder opgenomen. Want wij zijn verbonden door de Internationale, en die Internationale vertegenwoordigt het historisch leven, de scheppende kracht der toekomst. Er was een tijd toen de ‘bourgeoisie’ éénzelfde macht vertegenwoordigde, in de groote Fransche revolutie en later - zij 't ook veel zwakker - bij de omwentelingen van 1830 en 1848. Op dat tijdstip had de ‘bourgeoisie’ ook een internationalen stevigen band: de vrijmetselarij. Men moet die vrijmetselarij van vroeger niet vergelijken met de suffende intrigante, die zij nu is. Zij was de energieke incarnatie van het humanitaire idee der 18de eeuw. Zij was de samenzwering der revolutionnaire ‘bourgeoisie’ tegen de feodale tirannie; zij was in één woord de Internationale der ‘bourgeoisie’. De triomf der revolutie was echter de dood voor de vrijmetselarij: haar eischen waren vervuld. Toen de Res-

1) Vergelijk vooral de memorie van Bakounin over de ‘Alliantie’ in de ‘Mémoire présenté par la Fédération Jurassienne’ 1873, Bijlage pag. 45-58.
2) Zij zijn opgenomen in het boekdeel: ‘Michel Bakounine, Oeuvres’, Eerste deel, Paris 1895, pag. 207-260.

tauratie kwam, stond zij weder een weinig op, doch de ‘bourgeoisie’ was reeds minder krachtig. Zij geloofde niet meer vast aan de rechten van den mensch, zij was opgeschrikt door Babeuf. Er gaapte reeds een kloof tusschen de arbeiders en de exploiteerende burgerij. Maar een deel der ‘bourgeoisie’ voegde zich toch bij de samenzweering tegen de Restauratie en tegen het adels-regime van den legitiemen koning.

In den tweeden brief - die in het nummer van ‘Le Progrès’ van 3 April 1869 verscheen - stond Bakounin stil bij het onderscheid tusschen de ‘bourgeoisie’ van 1793 en die onder de Restauratie. Om dat verschil goed te gevoelen lette men slechts op de programma's. Dat van de groote Fransche revolutie wilde de integrale emancipatie der geheele menschheid, de heerschappij op de aarde van rechtvaardigheid en broederschap. Het verkeerde was, dat men niet begreep dat de verwerkelijking van dat alles onmogelijk was, zoolang er Staten bestonden, zoolang er geen egalisatie der economische middelen, van geheel de opvoeding en het onderwijs, van arbeid en leven was. Babeuf begreep het, maar de kracht der revolutie was toen reeds uitgeput. Leg nu tegenover dat groote programma van 1793 eens het programma van het jaar 1830: den wensch naar een tamme bescheiden, goed gereglementeerde vrijheid, verbonden met de vage vrees voor de opkomende millioenen van geëxploiteerde proletariërs, de zwarte stip der toekomst, het roode spook, de ‘trouble-fête (mais quelqu'un troubla la fête)’, - en gij zult het schreeuwende verschil ontwaren. Toch was onder de Restauratie de sociale questie bijna onbekend; wel waren Saint-Simon, Fourier en Owen opgestaan, maar dezen hadden slechts kringen of kerken; de arbeiders-massa bleef stil en onbeweeglijk. Indien de schim der volks-rechtvaardigheid een bestaan had, dan was het in het slechte geweten der burgerij-zelve. Die burgerij had in 1789 gemeend ook het volk te emancipeeren, maar toen die burgerij de macht had verkregen, had zij gezien dat haar belangen en die van 't volk geheel verschilden: dat er antagonisme was. Zij had nu het volk op zijde geschoven, doch gevoelde sinds dien tijd een knagenden steek in 't geweten.

Het slechte geweten der ‘bourgeoisie’ - zóó vervolgt de derde brief - heeft de intellectueele en moreele beweging der ‘bourgeoisie’ verlamd of eigenlijk doen ontaarden, want de uitdrukking ‘verlamd’ is te sterk. Die verlamming kwam eerst na 1848, toen de ‘bourgeoisie’ uit angst zich in de armen van het militarisme wierp. Tot 1848 was de ‘bourgeoisie’ nog vol geest, wel een bedaarde, deftige geest, doch geest. Marx heeft er haar een verwijt van gemaakt, dat zij den eerbied voor de materieele belangen leerde. Ten-onrechte verwijt men haar dit. Inderdaad zijn die materieele belangen de grondslag van alles: de menschelijke historie is niet anders dan de voortzetting van den s t r i j d o m t e l e v e n . In de wereld der dieren gaat die kamp zonder ideeën en frases: zij verslinden elkander. De menschen zijn ook zóó begonnen, en tegenwoordig streven zij bewust naar algemeene

associatie, naar collectieve productie en genieting. Tusschen die twee eind-punten ligt echter een tragedie vol bloed: een voorbijtrekkende reeks toestanden van slavernij, lijfeigenschap en loon-dienstbaarheid. En in die tragedie heeft de godsdienst den meest verderfelijken invloed gehad: de religie met haar quasi-idealisme was altijd op de hand der sterksten, zij was de belichaamde hypocrisie. De mensch hoede zich voor dat idealisme: hij is materie en kan niet ongestraft de materie minachten: de mensch is dier, maar hij moet zijn dierlijkheid humaniseeren. Nooit echter mag hij abstraheeren van die animaliteit. Het idealisme is altijd verkeerd. In den godsdienst wordt het schijnheiligheid, in de politiek is idealisme eenvoudig ongerijmd. De Staat vervult hier slechts de rol die de Kerk bij den godsdienst speelde. Inderdaad is de Staat de jongere broeder van de Kerk, en het patriotisme, die deugd en vereering van den Staat, is slechts een weêrschijn van den goddelijken eeredienst.

Een der grootste diensten - aldus begint de vierde brief - door het utilitarisme der ‘bourgeois’ bewezen, is dat het de vereering van den Staat, het patriotisme, gedood heeft. Dat patriotisme was een antieke deugd, geboren te-midden der Grieksche en Romeinsche republieken, dáár waar geen andere religie was dan die van den Staat. Wat is echter die Staat, wat wil hij? Vatten wij 't kortelijk samen, dan beteekent de Staat de opoffering van de natuurlijke vrijheid en van de belangen van een ieder (individu of groep) aan de belangen en de vrijheid van het groot geheel. Maar dit groot geheel is niet een levend organisch geheel. Integendeel, het is een schijnbeeld. Die opoffering wordt zelve een destructieve abstractie van de levende maatschappij: het is telkens een offer op 't altaar van den Staat. Men snijdt iets levends af ter-wille van iets afgetrokkens. In dien zin is de Staat de jongere broeder van de Kerk. Beide, Staat en Kerk, gaan uit van de verkeerdheid der menschen, en abstraheeren dan van den werkelijken mensch. De Staat wordt een kerkhof en het Rusland van Peter den Grooten is bij uitstek de ideaal-Staat, de verslindende abstractie van het levende volks-leven. De Staat wordt een machine, het werktuig en het domein van een bevoorrechte klasse. En het solidaire belang van deze geprivilegieerde klasse heet dan patriotisme.

Dat patriotisme - dus vervolgt de vijfde brief - is echter nooit een volks-passie of volks-deugd geweest. Bakounin tracht dit te bewijzen door de ontleding der vier elementen van het patriotisme. Hij behandelt eerst uitvoerig het natuurlijk of fysiologisch element, om daarna de drie andere elementen - het economisch, staatkundig en godsdienstig element - achteréénvolgens te bespreken. Wij behoeven bij die bespreking niet uitvoerig stil te staan. Wij vermelden slechts dat eigenlijk alléén het eerste punt volledig wordt uitéengezet. De reeks brieven breekt af, waar hij de drie andere punten zou analyseeren. Trouwens eigenaardig is bovenal de redeneering bij dat eerste element. Bakounin zoekt den oorsprong van het begrip patriotisme of Staat bij de dieren. Het uitgangs-punt is volgens hem collectief egoisme. Zóó

weren zich de gezamenlijke honden van een dorp tegen den indringenden hond uit den vreemde. Het patriotisme wijst waarlijk niet op een ideëele deugd, maar heeft zijn wortels in de dierlijkheid der menschen. Men vindt die qualiteit 't sterkst in de ellendige wijken der steden, dáár beleedigt en hoont men den fatsoenlijken man die er binnen treedt: hij is de vreemdeling. Dit instinct wordt nu door de kracht der gewoonte verder ontwikkeld. Wij echter moeten die kwade gewoonte uitroeien, of liever ze tot een goede gewoonte vervormen. Het patriotisme is niet anders dan eene slechte, bekrompen gewoonte, omdat zij de negatie is van de gelijkheid en de solidariteit onder de menschen. Het sociale programma, thans door de arbeiders gesteld, heeft het streven om die traditioneele gewoonte in het geweten der arbeiders van alle landen te vernietigen. En dit is volstrekt noodig. Want het natuurlijke instinctieve patriotisme is intensief onder de menschen versterkt door de successieve formatie der Staten. In 't begin had het patriotisme nog een kleinen kring: de buurt, het dorp, de gemeente, den stam. Het was een plaatselijk iets. Doch de Staat leidde die neiging tot een alles-beheerschende drift. En op den bodem van dat alles ligt het streven van enkelen om te leven en te bloeien ten-koste van anderen. Zóó veréénzelvigt het zich met een roofstelsel. Het socialisme nu wil een eind aan dat alles maken.... doen ophouden elke onderdrukking, ook die der vrouw....

Aldus bewerkte Bakounin de secties van de Jura. Hij wilde ze een eigen weg laten opgaan. Den 30sten Mei 1869 hielden die secties een groote vergadering op ‘le cret du Locle’, waar Bakounin hen allen toesprak, de formuleering der besluiten op zich nam, en de aanneming van het beginsel van den collectieven eigendom verzekerde. Hij gaf zich geheel en al aan de leiding dezer beweging over. Hij nam tijdelijk de redactie op zich van het orgaan der federatie: ‘L'Egalité’, en schreef daarin scherpe stukken, die vooral zweepslagen deden striemen op den rug der oude volgelingen van Coullery[1]. Hij haastte zich en gunde zich geen rust, want het vierde congres der Internationale, dat in September 1869 te Bazel zou gehouden worden, was op-handen, en hij wilde op dat congres als een macht verschijnen, en met Marx en zijn aanhang worstelen. Inderdaad gelukte hem dit, zooals wij vroeger gezien hebben. Bakounin bracht werkelijk op dat congres, door het doen aannemen van het besluit over het erfrecht, de positie van Marx in de Internationale aan het wankelen.

Van toen af zag Marx echter het gevaar voor zijn schepping rechtstreeks in de oogen. Hij begreep, dat hij in Bakounin een vrij wat gevaarlijker tegenstander had, dan ooit tot nu toe Proudhon

1) Zie die stukken: ‘Les Endormeurs, La Montagne, La Politique de l'Internationale’, enz. in de Bijlagen der ‘Mémoire présenté par la Fédération Jurassienne de l'association Internationale des Travailleurs’, 1873, pag. 68-114. De artikelen ‘Les Endormeurs’ zijn in Maart 1900 als afzonderlijke brochure op nieuw uitgegeven.

en diens leerlingen voor hem waren geweest. Bakounin wilde als 't ware de wetenschappelijke deducties van het eigen boek van Marx over het Kapitaal inenten op het programma van Proudhon - zooals deze dat het duidelijkst had ontwikkeld in het geschrift 'Idée générale de la Révolution au XIXme siècle'[1] - en bracht daardoor verwarring in het kamp van Marx-zelven. Marx begreep zijn vesting te moeten verdedigen. Daar bij Marx veelal het doel de middelen heiligde, begon hij Bakounin op alle wijzen aan te vallen, ook door zijn handlanger Outin[2] te Genève. Hij was niet kieschkeurig in het opnemen der middelen. Als machthebbende trad hij op tegen den Russischen anarchist. Reeds had Liebknecht op het congres te Bazel weder de oude beschuldiging opgewarmd, dat Bakounin een Russisch spion zou zijn, een lastering die hij echter moest intrekken; doch na het congres begon de strijd eerst voor goed, vooral van uit Genève waar Marx zijn steunpunt had.

Bakounin woonde toen te Locarno[3]. Outin te Genève bestookte hem voortdurend en wist zich zelfs in te dringen en te glijden in de redactie van de 'Egalité'. Door zijn dubbelzinnige houding deed hij te Genève aan Bakounin allerlei kwaad. Maar de eigenlijke aanhang van Bakounin zat niet in de stad, doch in de secties der Jura-bergen. Dáár wilde dus Bakounin zijn slag slaan. De secties der 'Fédération Romande' zouden namelijk den 3^{en} April 1870 te La Chaux-de-Fonds bijéénkomen, om te beraadslagen over de questies der weêrstands-kassen, der coöperatieve maatschappijen, en der houding die de Internationale moest aannemen tegenover de gouvernementen. Bakounin dacht het congres te La Chaux-de Fonds wel op zijn hand te krijgen. Doch ziedaar, de secties uit de stad Genève hadden voor-goed het oppositie-standpunt tegen Bakounin ingenomen[4]. Outin had ze bewerkt en formuleerde namens haar punten van aanklacht tegen Bakounin, vooral omdat hij de 'Alliance' bleef handhaven en den gang van een dictator aannam. De strijd ontstond bij de vraag, of de secties der 'Alliantie'

1) Zie over dit boek van Proudhon ons derde deel der 'Socialisten', pag. 573 en volgende. Vergelijk Bakounin, 'L'empire Knouto-Germanique et la Révolution sociale', 1871, pag. 29 en 53.
2) Zie over Outin ook Kropotkin, 'Memoirs of a revolutionist', vol, II, 1899, pag. 90. Outin was een Russische Jood; hij heeft later in hoofdzaak geredigeerd het boekje, dat de Internationale, naar aanleiding van het Haagsche congres over de questie der 'Alliance de la Démocratie socialiste' heeft uitgegeven in 1873. Vergelijk 'Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel', Editie Dragomanow, pag. 229.
3) Zie brieven van Bakounin van 7 Februari 1870 en van 1 April 1870 in het opstel van Albert Richard in de 'Revue de Paris' van September 1896, pag. 126-128.
4) Daarop heeft betrekking de circulaire van den Generalen Raad van 1 Januari 1870 aan Genève. Zie 'Die neue Zeit' 1901/1902, II p. 475 seqq.

van Genève in de ‘Fédération Romande’ zouden opgenomen worden. Van de stemmen verklaarden zich er 21 vóór en 18 tegen. Doch die 18 tegenstemmers gingen nu met den president uit de vergaderzaal weg. Het lokaal werd daarna aan de meerderheid ontnomen. De breuk was dáár. Een breuk, die Bakounin gelegenheid gaf zijn partij in de Jura van alle vreemde elementen te zuiveren en als zuivere anarchistische fractie te constitueeren. Na allerlei twistgeschrijf met den Generalen Raad te Londen stelde hij met zijn Jura-secties zich dan ook op eigen beenen. Zij lieten varen de houding, alsof zij, meerderheid, de ‘Fédération Romande’ vormden; zij draaiden die ‘Fédération Romande’ den rug toe, en constitueerden zich 31 October 1871 als ‘La Fédération Jurassienne’[1].

Die ‘Fédération Jurassienne’ slingerde den handschoen Marx in 't gelaat. De ‘Alliance’ nam zich vaster dan ooit voor in de Internationale Marx van het zadel te lichten.

VII.

Terwijl Marx en Bakounin aldus in tergende wrokkende houding tegenover elkander stonden, brak de Fransch-Duitsche oorlog van 1870 uit.

Voor Marx was die oorlog op zich-zelf een ontzettende tragedie. Wat werd er van den juist gesloten broeder-band der Internationale en van de organisatie aller arbeiders, nu honderdduizenden als soldaten tegen elkander in 't vuur werden gebracht? Bakounin dacht van zijn standpunt nog minder aan die arbeiders-belangen, dan wel aan de inéénstorting in Frankrijk van alle politieke en maatschappelijke steunsels en bouwwerken. Als krakend de puinhoopen in dwarrelende stofwolken ter aarde vielen, zou hij een open vrij terrein vinden om onvervaard lijnen en vormen der toekomst te kunnen trekken. Dat verlangen joeg hem voort. Aller-eerst zou hij beproeven het beginsel te verwerkelijken dat voor onmiddellijke realisatie vatbaar was: het Commune-idee.

Wij hebben bij de ontleding van het plan en samenstel der ‘Alliantie’ dadelijk doen uitkomen, hoezeer aan dat plan steeds als achtergrond verbonden was het doen uitbreken van revoluties, om alsdan de toepassing der absolute vrijheid te verwerkelijken. In elke natie moest alsdan elke gemeente volkomen autonomie kunnen bezitten. Al de communale groepen moesten kunnen leven overeenkomstig haar eigen behoeften en belangen. Dit alles kon echter eerst in 't leven treden als de gecentraliseerde Staat tegruizel was geslagen. Voor dat doel moest men steeds de revolutie - het groote middel der verbrijzeling - voor oogen hebben.

1) De beweegkrachten dezer federatie waren overigens James Guillaume en de oude revolutionnair uit Neufchâtel, Constant Meuron; zie over Meuron Guillaume, ‘L'Internationale’ tome I p. 88 en tome II p. 283. ‘Le Père Meuron’ stierf in Mei 1872, 68 jaren oud.

Onder de stukken, die Bakounin vervaardigde om zijn ‘Alliantie’-plan in te leiden, aan te vullen en te verduidelijken, bevindt zich ook een opstel over ‘De beginselen der Revolutie’[1] met het bekende motto uit Hippocrates: ‘wat geneesmiddelen niet genezen kunnen, heelt het ijzer; wat het ijzer niet heelt, geneest het vuur.’ In dat stuk - al is het speciaal voor Rusland geschreven - ontwikkelt hij ook het wezen der revolutie, zooals hij die in 't algemeen opvatte. ‘Hij verstond onder revolutie een radicale omwenteling: een omzetting van alle bestaande vormen van het hedendaagsch Europeesche leven, zonder uitzondering, door nieuwe geheel tegenovergestelde vormen. Geen enkele vorm, die bestond, mocht langer worden geduld. Een volkomen amorfisme moest het begin zijn. Wanneer oude vormen bleven bestaan, dan bleef nog hier en dáár een kiem van het oude: de verandering zou slechts een voorloopige zijn: de aanhangers van het “Staats-wezen” zouden slechts een masker voor het gelaat houden; zij zouden later die vermomming wegwerpen en wederom galgen oprichten; het zou geen echte revolutie geweest zijn. - Voor een *echte* revolutie zijn gansch andere personen noodig. Zij moeten onbemerkt onder 't volk komen en zich dáár bewegen; zij moeten eng zich aanéénsluiten aan 't volk, vertrouwen winnen, en allengs als leiders optreden. Overal moeten zij aanknoopings-punten zoeken. Zij moeten niet praten maar doen, daden volvoeren. Daarvoor moeten zij doordrongen zijn van een ijskoude meedoogenlooze consequentie. - Met betrekking tot den tijd omvat het begrip revolutie twee geheel verschillende feiten: het begin, 't tijdstip der vernietiging van de voorhanden sociale vormen, en het einde, de opbouw der volkomen nieuwe vormen uit dat amorfisme. Die twee feiten moet men goed onderscheiden. Het ééne bestaat buiten het andere. Het is niet waar, dat men reeds een bepaald, plan van oprichting van het nieuwe moet hebben, voordat men het oude vernietigt. Neen. Allereerst moet men, zonder aan het vervolg te denken, vernietigen: alle benauwende banden verscheuren. Men moet niet letten op vertoogen van hen die toch eigenlijk slechts lakeien van het despotisme zijn; ook zich niet storen aan hen die oprecht plannen van sociale reconstitutie hebben bedacht, boeken tot opberging in stoffige bibliotheken hebben geschreven. Neen, men moet in 't begin vernielen, en dat alléén. De Italiaansche boeren verstaan het zulk een echte revolutie aan te vangen. Zij verbranden alle schrifturen en paperassen, zoodra zij meester van een stad of plaats worden, en dat alles zoo snel en zooveel mogelijk. Inderdaad, de tegenwoordige generatie heeft slechts tot taak de vernietiging. De opbouw is niet haar zaak; dat is de zaak der reine krachten, die in de dagen der vernieuwing opkomen. Thans geldt het slechts de vernietiging,

1) Zie dat stuk in ‘Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel’. Editie Dragomanow, 1895, pag. 358-364. Ten-onrechte wil, dunkt mij, Nettlau in zijn Manuscript-boek dit stuk weder *in zijn geheel* aan Netchajeff toeschrijven.

en wel *crescendo*. De sociale slaap moet verstoord worden. De daad moet enkel het woord hebben. Al de praters moeten tot zwijgen gebracht worden. De vormen der vernietiging zijn onverschillig. Gif, dolk, koord en strik leiden allen tot één doel[1]. De revolutie heiligt in dezen kamp alle middelen. De tegenwoordige generatie moet een meedoogenlooze ruwe kracht scheppen en zonder ophouden op den weg der vernietiging voortstappen. Het gezonde onbedorven verstand der jeugd moet begrijpen, dat het vrij wat menschelijker is, dozijnen, ja honderden van verfoeiden met den dolk te treffen, dan, in vereeniging met hen, deel te nemen aan stelselmatige wettelijke moorden en martelingen. De uitroeiing van het oude booze door vuur en door zwaard, de “pan-destructie”, is een heilige zaak’.

Van zulke beginselen uitgaande zag Bakounin met geestdriftvolle ontzetting het werk der geheele omkeering der bestaande orde van zaken in Franjkrijk, toen de legers van Duitschland zegevierend dáár over de grenzen trokken. ‘Die oorlog geeft mij de koorts’, zóó schreef hij 11 Augustus 1870 aan Ogarjoff. ‘Als uit dezen oorlog niet onmiddellijk een sociale revolutie voortkomt - aldus vervolgde hij uit Locarno den 31sten Augustus 1870 - dan zal het socialisme in Europa voor langen tijd vernietigd worden’. Hij begreep dat het oogenblik voor hem gekomen was. ‘Tot nu toe - zóó uitte hij zich in September 1870 - is het in Frankrijk nog geen *echte* revolutie, maar het zal er één worden; ik stort mij daarin op leven en dood.’

Hij vloog van uit Genève naar Lyon, om dáár het werk der vernietiging en te-gelijk der uitroeping eener autonome commune te helpen volvoeren. Wij hebben over die periode van September 1870 te Lyon enkele spaarzame gegevens door Albert Richard medegedeeld[2]. Het meest authentieke ontbreekt echter. Generaal Cluseret namelijk had op het einde van zijn boek: ‘La fin de l'Empire’ (derde deel zijner ‘Mémoires’ in 1888 verschenen) aangekondigd - zie pag. 300 - dat hij over die gebeurtenissen in Lyon een rapport zou publiceeren, destijds door hem als gedelegeerde van twintig Parijsche arrondissementen uitgebracht. Dat rapport, waarin hij als ooggetuige die Lyonsche periode van September 1870 beschreef, was door hem gered uit de verwoesting van Parijs in 1871 door de Versaillaansche troepen. Ongelukkig is dit stuk - dat zeker veel licht zou hebben gegeven - niet in 't licht verschenen. Wij moeten ons dus hoofdzakelijk behelpen met de brieven van Bakounin-zelven uit die dagen, en met een brochure in die weken door hem geschreven en uitgegeven.

1) Uit deze woorden leidt Nettlau af dat het stuk van Netchajeff is. Zij kunnen echter in het door Bakounin bewerkte stuk ingevoegd zijn.
2) Het opstel van Albert Richard, ‘Bakounine et L'Internationale à Lyon’ verscheen in de ‘Revue de Paris’ van 1 September 1896. Vergelijk dáár, pag. 137, Bakounins manifest aan Lyon van 13 Maart 1870.

Beginnen wij met de hoogst opmerkelijke brochure, zij draagt den titel: ‘Lettres à un Français sur la crise actuelle’ en is in September 1870 verschenen[1]. Het kleine onaanzienlijke boekje telt slechts 43 bladzijden en bevat een zestal brieven, wier doel is de Franschen in te lichten over hetgeen hij tot hun redding wil doen, en hen op te wekken hem te steunen. Het werpt een hel licht op Bakounins beginselen. Wij moeten den inhoud dus uitvoerig weêrgeven. - De eerste brief is gedagteekend van 1 September 1870. Bakounin stelt op den vóórgrond, dat na de geweldige nederlagen der legers van Napoleon III er slechts twee uitwegen voor Frankrijk overblijven: óf onderwerping aan Duitschland, met afstand van den Elzas en Lotharingen, met verplichting tot betaling eener oorlog-schatting van drie milliarden en met aanneming van zulk een gouvernement (bij voorbeeld Orleans, of Bourbon) als Bismarck zal willen opleggen; òf een algemeene volks-opheffing, ‘levée en masse’, waarbij het volk de middelen aanwendt om zich-zelf te redden. Het is niet twijfelachtig, dat de overgroote meerderheid der hooge en minder hooge ‘bourgeoisie’ den eersten zullen verkiezen. Zij zullen daaraan de voorkeur geven, omdat de algemeene volks-opheffing hetzelfde is als de sociale revolutie en de val van het bevoorrechte Frankrijk. De vrees daarvoor heeft die ‘bourgeoisie’, twintig jaren geleden, in de armen van Napoleon III geworpen; diezelfde vrees zal haar thans het hoofd doen buigen voor Pruisen. Geheel het officieele Frankrijk zweert dus samen voor Orleans en tegen het volk. En de Europeesche mogendheden zien met goedkeurende oogen dat aan, omdat een zich verheffende volks-beweging in Frankrijk het signaal zou wezen ter ontketening der revolutie in geheel Europa. Waarom is dus de restauratie der Orleans nog geen voldongen feit? Omdat de collectieve reactionnaire bende die in Parijs zetelt op dit oogenblik nog machteloos is. Wel zijn feitelijk Napoleon III en het keizerrijk reeds gevallen, maar de keizerlijke machine blijft voortwerken, en de tegenpartij durft daaraan niet tornen, omdat elke verandering een uitroepen zou zijn der revolutie, die zij wil voorkomen.

De tweede brief draagt den datum van 5 September 1870. De keizer was te Sedan gevangen, en de republiek onder een voorloopig bewind was 4 September te Parijs geproclameerd. Was daarom - zóó vraagt Bakounin - de inwendige toestand van Frankrijk gewijzigd? Neen, zegt hij. Want dit nieuwe bewind, voortgekomen uit de fusie der republikeinsche en der Orleanistische linkerzijden, zal zich willen blijven bedienen van de werkkracht van het bestaande administratieve mechanisme, het zal de oude gouvernementeele routine willen volgen, het zal den moed niet

1) Wij gebruikten het exemplaar berustende op de Bibliothèque Nationale te Parijs onder het numero L. 6, 57, 297. De brieven waren gericht aan Gaspard Blanc, zie Albert Richard, ‘Revue de Paris’, September 1896, pag. 143. Thans zijn zij afgedrukt in het tweede deel der ‘Oeuvres de Michel Bakounine’, Paris 1907.

hebben ernstig het heil van Frankrijk enkel in het volk te zoeken. Daarvoor zou dat bewind de administratieve machine in stukken moeten slaan, en, overeenkomstig de voorstellen van Esquiros, van Jouvencel en van generaal Cluseret, het initiatief der actie moeten geven aan alle Fransche révolutionnaire c o m m u n e s , bevrijd dan van elk centraliseerend bestuur en voogdij, en derhalve geroepen om een nieuwe organisatie te vormen door zich onder elkander voor de verdediging te federeeren. Dit kan, dit durft het voorloopig bewind niet doen. Het kan de administratieve machine niet wijzigen, omdat het niet terstond nieuwe ambtenaren kan vinden; het durft de volledige vrijheid van initiatief niet aan de Fransche provinciën en gemeenten geven, omdat dit zou neêrkomen op een ontbinding van den Staat. Daarenboven: wierp het voorloopig bewind de administratieve machine overboord, dan zou het geen ander middel meer hebben om Frankrijk te regeeren: van uit Parijs zou niet meer het commando kunnen worden gegeven. Toch is juist dit feit een reden te-meer om het standpunt der administratie op te geven. Want Parijs kan niet alles doen. Het moet nu zich verdedigen tegen de optrekkende Duitsche legers: de stad wordt een kamp, zij moet vechten. De éénige zaak, die Parijs zou kunnen doen in het belang van zich-zelf en van Frankrijk, zou juist zijn de absolute onafhankelijkheid en het spontane der bewegingen in de provincies uit te lokken. Is echter zulk een verheffing in de provincies nog mogelijk? Ja - zegt Bakounin - als de werklieden der groote steden in de provincie: Lyon, Marseille, Saint-Etienne, Rouen, enz. bloed in hun aderen, energie in hun hart, en kracht in hun arm hebben; als zij werkelijk leven; als zij revolutionnaire socialisten en niet doctrinaire socialisten zijn. Men moet niet rekenen op de ‘bourgeoisie’. De ‘bourgeois’ zien niets en begrijpen niets buiten den Staat en de ordelijke Staats-middelen. Het maximum van hun ideaal, van hun verbeeldings-kracht en van hun helden-zin, is de revolutionnaire opvoering in de hoogste macht van de kracht en de werking van den Staat in naam van het heil van 't algemeen (‘salut public’). Maar die werking van den Staat kan Frankrijk thans slechts den dood geven. Gelooft gij misschien - vervolgt Bakounin - aan een mogelijk verbond tusschen de ‘bourgeoisie’ en het proletariaat in naam der nationale redding? Het is het programma, dat Gambetta in zijn brief aan ‘Le Progrès’ van Lyon heeft ontwikkeld. Ach, dat gematigd programma zal niemand den duivel in 't lijf jagen; het is vol frases en vol illusies. Met welk recht zou dan ook de Fransche ‘bourgeoisie’ aan het Fransche volk het vertrouwen kunnen vragen? Zij heeft juist den oorlog over Frankrijk doen losbreken door haar laffe plichtpleging en dienstbetoon aan Napoleon, en het volk, dat dit begrijpt, begrijpt ook dat het thans zelf de zaak van het vaderland in handen moet nemen. Neen, al zijn er onder de gezeten burgerij jonge lieden die zich willen opofferen, zij kunnen hun standgenooten niet medesleepen. Er zijn slechts twee klassen, die in staat zijn de laatste en hoogste beweging voor het heil van het land te volvoeren: het zijn de arbeiders en de boeren.

Wees niet verwonderd - zegt Bakounin - dat ik hier de boeren noem. De boeren toch zondigen uit onwetendheid, niet door gebrek aan temperament. Daar zij geen misbruik, ter-nauwernood gebruik van het leven hebben gemaakt, daar zij niet onderworpen zijn geweest aan den verterenden invloed der beschaving van de ‘bourgeois’, die hen slechts aan de oppervlakte heeft aangeraakt, hebben zij geheel hun energieken aanleg, den zuiveren volks-aard, behouden. Het is waar, het eigendom, de liefde, en 't genot niet der genoegens maar van de winst, hebben hen aanmerkelijk egoist gemaakt, maar hebben niet verminderd hun instinctieven haat tegen hen, die van de vruchten der aarde genieten zonder ze door de kracht van hun arm voort te brengen. Daarenboven, de boer is van huis uit vaderlandslievend en nationaal, omdat hij den eeredienst van den grond heeft, een wezenlijken hartstocht voor die kluit aarde koestert, en een strijd op den dood zal leveren tegen de vreemde indringers, die hem van zijn akker en veld zouden willen verjagen. Maar om den boer te winnen, moet men te zijnen opzichte met groote voorzichtigheid te-werk gaan. Indien het waar is, dat de boer den overweldiger van zijn grond haat, dat hij tevens de mooie mijnheeren (‘les beaux messieurs’) haat die hem uitzuigen en opeten, hij haat, ongelukkigerwijze, niet minder de arbeiders der steden. Ziedaar het groote ongeluk en de groote belemmering voor de revolutie. En toch is er in werkelijkheid geen tegenstrijdig belang tusschen die twee klassen van arbeiders en boeren. Er is slechts een noodlottig misverstand, dat men tot elken prijs moet opheffen. Het meer verlichte, beschaafde, meer doctrinaire socialisme der steden miskent en minacht het primitieve, natuurlijke en meer wilde socialisme der velden. De boer van zijn kant ziet in den arbeider der steden den knecht en als 't ware den soldaat van den ‘bourgeois’, en hij verfoeit hem als zoodanig, op gevaar af van zelf het blinde werktuig der reactie te worden. Wijl dit antagonisme echter op een misverstand berust, moet één der beide partijen het initiatief der verzoening nemen, en dat initiatief behoort natuurlijk aan het verlichtste deel: dat is aan de arbeiders der steden.

Bakounin onderzocht dus (in een derden brief van 6 September 1870) welke de grieven der arbeiders tegen de boeren zijn. Hij telt er drie: vooreerst dat de boeren onwetend en bijgeloovig zijn en zich laten leiden door de priesters, ten-tweede dat zij toewijding hebben voor den keizer, ten-derde dat zij de verstokte aanhangers zijn van den individueelen eigendom. - Wat het eerste verwijt betreft, het feit is niet te ontkennen, de boeren zijn onwetend en bijgeloovig, maar de schuld ligt aan hen die ze aldus gemaakt hebben. Daarbij de arbeiders weten ook nog niet veel: wat de arbeiders onderscheidt is niet hun kennis, die klein is, maar hun instinct voor rechtvaardigheid, dat zonder twijfel groot is. En datzelfde instinct voor rechtvaardigheid vindt men bij de boeren. Men treft ook bij hen gezond verstand, fijnheid van opvatting, en energie voor den arbeid. Hun bijgeloovigheid is eigenlijk de eigenschap hunner vrouwen; maar zijn de vrouwen der arbeiders

in de steden daarvan vrij? Bijgeloof heeft de boeren niet verhinderd na 1789 de verbeurd-verklaarde goederen der Kerk te koopen, niettegenstaande de vervloeking die de Kerk tegen zulke verkrijgers slingerde. De weg is dus gebaand: de nieuwe revolutie heeft slechts ééne zaak te doen, de belangen der boeren in tegenstrijd te brengen met die der Kerk. Maar men hoede zich voor decreten van boven-af. 'Dikwijls - zóó vervolgt Bakounin - heeft het mij zorg gebaard, wanneer ik niet enkel revolutionnaire Jacobijnen, maar ook socialisten, die indirect den invloed van die school ondergingen, het bij uitstek tegen de revolutie strijdige denkbeeld hoorde verdedigen, dat de toekomstige republiek bij decreet alle openbare eerediensten moest afschaffen en evenzoo bij decreet alle priesters uit het land moest zetten. Dit is ten éénenmale verkeerd. Al dadelijk ben ik een verklaarde tegenstander 'der revolutie met decreten', die slechts een gevolg en toepassing is van het idee van den revolutionnairen 'Staat', dat is: van de reactie zich verbergend achter de vermomming der revolutie. Tegenover het systeem der revolutionnaire decreten stel ik over dat der r e v o l u t i o n n a i r e f e i t e n . Wanneer men bij decreet den eeredienst en de uitwijzing der priesters wilde bevelen, dan zouden de boeren - men kan er zeker van zijn - de partij van den eeredienst en der priesters nemen, al was het alléén uit geest van tegenspraak, en omdat een natuurlijk wettig gevoel, het beginsel der vrijheid, bij ieder mensch in opstand komt tegen elken opgelegden maatregel, al had deze de vrijheid tot doel. Neen, de priesters moet men thans niet als priesters bestrijden, maar omdat zij de hulp en steun van het keizerlijk regime zijn geweest en het volk hebben bedrogen, toen zij de massa's hebben verleid voor den keizer te stemmen. Zij hebben zich intriganten en verraders van hun land betoond. Derhalve moet men de Kerk als Kerk niet met decreten bekampen. De ware reden, dat revolutionnaire autoriteiten inderdaad zoo weinig revolutie hebben uitgericht, is juist deze geweest, dat zij alles door eigen autoriteit en macht hebben willen uitvoeren. Op deze wijze is uit den aard der zaak niets verkregen; integendeel, aan het slechts gedeeltelijk resultaat hechtte zich dadelijk het verzet en de tegenstand dergenen, die in opstand kwamen tegen zulke van boven-af uitgevaardigde maatregelen. Wat moeten dus revolutionnaire autoriteiten doen? Zij moeten nooit zelven de revolutie door decreten willen vestigen, nooit haar opleggen aan de massa's, maar haar verwekken ('provoquer') in de massa's. Zij moeten niet eenigerlei organisatie aan 't volk opdringen, maar zij moeten, terwijl zij een autonome organisatie van onderen naar boven opwekken en doen ontstaan, langs individueelen weg op het inzicht der verstandigste lieden van elke localiteit inwerken, opdat die organisatie zooveel mogelijk gelijken tred houde met de ware beginselen. Dit alles is moeielijk en vol bezwaren, maar een revolutie is ook geen kinderen-werk. Dit ééne gelde als regel. De socialistische revoluties onzer dagen hebben niets of bijna niets na te volgen van de revolutionnaire gedragingen en middelen der Jacobijnen van

1793. Die revolutionnaire routine zou haar in 't verderf voeren. Zij moeten in 't leven-zelf werken (‘travailler dans le vif’), zij moeten alles scheppen.

De tweede grief tegen de boeren, dat zij Bonapartistisch zijn, berokkent Bakounin niet veel zorg. Dit is een huid-ziekte die te genezen is, een negatieve uitdrukking van den haat der boeren tegen de mooie mijnheeren en de gezeten burgers der steden. - Maar de derde grief is van meer beteekenis. De arbeiders verwijten den boeren hun grof egoisme en hun hartstochtelijke gehechtheid aan den individueelen eigendom van den grond. Intusschen, de arbeiders in de steden moeten zich toch afvragen, of zij-zelven ook niet egoist zijn. Wie is niet hebzuchtig in de tegenwoordige maatschappij, in dien zin, dat hij met grijpende vang-armen zich klemt aan het weinige goed 't geen hij heeft kunnen bijéengaren, welk goed hem, in de economische hedendaagsche wanorde eener maatschappij die zonder mededoogen is voor hen die van honger sterven, het bestaan voor zich en de zijnen verzekert? De boeren zijn geen communisten, haten hen die van verdeelen spreken, omdat zij iets te behouden hebben, zij 't dan ook in de verbeelding. De arbeiders in de steden hebben meestal niets en neigen dus meer tot communisme, maar de éénen zoowel als de anderen zijn producten van hun sfeer, van hun omgeving. Het komt er dus op aan, niet om elkander zwart te maken, maar om een revolutionnaire gedrags-lijn te vestigen, die de moeielijkheid ter-zijde zou kunnen doen ontwijken, en die van het individualisme der boeren zou kunnen gebruik maken om de revolutie te doen zegevieren. Ander middel is niet aan te wenden. Er bestaat nog wel een ander middel, maar dat moet zoovèr mogelijk worden weggeworpen, want het zou de revolutie dooden. Dat middel is het terrorisme der steden over het platteland. Men moet voor-goed afstand doen van dat oude wapen der ‘terreur’, van het geweld georganiseerd door den ‘Staat’, een wapen ontleend aan het Jacobinisme. Het is een geluk bij een ongeluk, dat Frankrijk, door de neêrlagen van zijn legers, daaraan niet denken kan, geen conventie der afgevaardigden van de steden kan bijéénroepen, en door die conventie bij decreet het collectivisme aan het platteland kan opleggen. De boeren zouden dan dadelijk van-zelf opstaan. Het is alsof de arbeiders dit merken. Zij voelen zich van den weg af, in 't duister dolende. De toestand is voor hen nieuw. Hun revolutionnair ideaal hadden zij uit boeken getrokken, niet uit 't leven gegrepen. En dit boeken-ideaal sprak hun van het politieke systeem der Jacobijnen, min of meer pasklaar gemaakt ten-behoeve van de socialisten. Thans echter is die theorie der revolutie bankroet geslagen, daar haar grondslag, de Staat, in elkander is gestort. De terroristische methode is nu een onmogelijkheid meer. De revolutionnaire arbeiders der steden wanhopen er aan een andere methode te kunnen scheppen. Zij zien nog geen heil buiten de publieke orde. Zij begrijpen nog niet, zij mannen van het volk, de macht en het leven dat er woont in datgene wat alle officieele dienaren van alle schakeeringen -

van het wit der lelie tot de vuurroode kleur - noemen d e a n a r c h i e . Zij achten zich dus verloren. ‘Neen, mijne vrienden, - zegt Bakounin - Frankrijk is niet verloren, indien gij u-zelven slechts niet wilt verderven, indien gij mannen zijt’. Het is waar: de administratie, het gouvernement, de geheele Staats-machine valt te-pletter; raakt dat alles niet aan; laat die puinhoopen wegstuiven, bevrijd van geheel dien officieelen omslag, hebt gij slechts een beroep te doen op het leven van het volk, op de vrijheid, en gij zult 't volk redden. Collectiviteit wordt niet bevolen, dit is alléén bij slaven mogelijk. Bij een vrij volk kan de collectiviteit slechts geboren worden door de kracht der dingen, niet door oplegging van boven-af, maar door de spontane beweging van beneden uit; een beweging te-gelijk vrij en noodzakelijk in 't leven tredende, dàn, wanneer de voorwaarden van het gepriviligieerde individualisme, der politieke en juridische instellingen van den Staat, van-zelf in 't niet verdampen.

Na aldus de grieven der werklieden tegen de boeren behandeld te hebben, gaat Bakounin thans (in een vierden brief van 7 September) de grieven der boeren, den oorsprong van hun haat tegen de steden bespreken. Die grieven zijn drieledig. In de eerste plaats voelen de boeren zich geminacht door de steden, en elke minachting, waarvan men het slachtoffer is, wordt levendig gevoeld zelfs door kinderen en wordt niet vergeven. In de tweede plaats verbeelden zich de boeren, en niet zonder reden, dat de steden hen willen beheerschen, regeeren en exploiteeren, hun een politieke orde willen opleggen die hun niet aanstaat. In de derde plaats beschouwen de boeren de arbeiders der steden als lieden die slechts op deelen uit zijn (‘des partageux’), en zij vreezen dat de socialisten hun gronden, die zij boven alles ter-wereld liefhebben, willen verbeurd verklaren. De eerste grief kan dadelijk weggenomen worden. Waarom ter-wereld zouden de arbeiders in de steden de boeren blijven minachten? Omdat zij intelligenter zijn - maar dan geven de arbeiders 't zelfde recht om hen te verachten aan de ‘bourgeois’! De boeren werken daarbij even hard als de arbeiders der steden, zij arbeiden slechts op een andere wijze. De arbeider moet zich dus beschouwen als broeder van den boer. In geen enkel opzicht mogen de arbeiders aan de boeren een vorm van politiek of economisch gouvernement opleggen. Geen recht hoegenaamd hebben zij daartoe. Beroepen zij zich op het recht der revolutie, dan moeten zij bedenken, dat een revolutie geen revolutie meer is, zoodra zij als despoot handelt; het éénig doel der revolutie is juist de vernietiging van het beginsel der autoriteit in al haar manifestaties, is juist de volledige afschaffing van den politieken en juridischen Staat, dien jongeren broeder der Kerk. Zelfs door een voorloopigen Staat op te richten werkt men voor de reactie en niet voor de vrijheid, voor het privilege en tegen de gelijkheid. Dat hebben de socialistische arbeiders der Fransche steden, opgevoed als zij zijn in de politieke tradities der Jacobijnen, nooit willen begrijpen. En toch is die aanmatiging, om een politiek en sociaal ideaal aan tien millioenen boeren op te dringen,

slechts een erfstuk der ‘bourgeois’, een uitvloeisel van den hoogmoed die zich op eigen superioriteit van intelligentie te-goed doet, een beginsel dat de verst reikende gevolgen heeft, en thans door de Duitschers tegen de Franschen wordt gebruikt. Moet men nu echter - zóó zal men zeggen - de onwetende en bijgeloovige boeren aan al de invloeden en intrigues der reactie overlaten? Dat zij verre. Maar men moet die reactie in de feiten aantasten, en niet zich bepalen tot een oorlog met decreten. In plaats van aan de boeren de landerijen te willen ontnemen, die zij nu bezitten, moet men hen hun natuurlijk instinct laten volgen. En weet gij wat er dan zal gebeuren? *De boer wil voor zich hebben den ganschen grond*. Hij ziet den grooten landheer of den rijk-geworden gezeten burger, wiens domeinen zijn akkers verkleinen, aan als een vreemdeling of overweldiger. De revolutie van 1789 had aan den boer de landerijen van de Kerk gegeven; hij zou van een andere revolutie het voordeel willen trekken om de landerijen der ‘bourgeoisie’ te bekomen. ‘Maar - ‘zóó gaat Bakounin voort - indien dat gebeurde, indien de boeren de hand legden op geheel dat deel van den grond, dat hun nog niet toebehoort, zou men dan niet op spijtige wijze het beginsel van den individueelen eigendom hebben versterkt, en zouden de boeren niet meer dan ooit vijandig blijven aan de socialistische arbeiders der steden?’ Geenszins, zegt Bakounin. Want de juridische en politieke bekrachtiging van den Staat, de waarborg van het eigendoms-recht, zou aan de boeren ontbreken. Het eigendom zal niet meer een recht zijn, het zal teruggebracht worden tot den toestand van een feit. Maar dàn zal 't de burger-oorlog wezen, zal men zeggen. Indien de individueele eigendom niet meer gewaarborgd is door eenigerlei hoogere autoriteit, en slechts verdedigd wordt door de enkele energie van den eigenaar, dan zal ieder zich willen meester maken van het goed van zijn nabuur: de sterkeren zullen de zwakkeren uitplunderen. Zeker is het, dat in 't begin de zaken niet op volmaakt vredelievende wijze zullen afloopen: er zullen worstelingen plaats hebben, de openbare orde zal worden gestoord, en de eerste feiten, die uit zulk een gesteldheid van zaken kunnen voortvloeien, zullen iets bewerkstelligen wat men burger-oorlog noemt. Maar wilt gij Frankrijk liever aan de Pruisen overleveren? Zullen de Pruisen niet plunderen en Frankrijk in ellende dompelen. Neen: men koestere geen kinderachtige vrees voor de nadeelen van een ‘soulèvement’ der boeren. Meent niet, dat, daargelaten enkele buitensporigheden, die hier en dáár zich kunnen voordoen, de boeren - zoodra zij niet meer bedwongen worden door het gezag van den Staat - zich zullen verscheuren en verslinden. Beginnen zij ook al daarmede in den aanvang, spoedig zullen zij zich overtuigen van de materieele onmogelijkheid om op dien weg voort te gaan, en dan zullen zij trachten zich onder elkander te verstaan, zij zullen transacties afsluiten, een regeling maken. De behoefte om zich-zelven en hun kinderen te voeden, derhalve de noodzakelijkheid om den veld-arbeid voort te zetten, de noodzakelijkheid om hun huizen, hun gezinnen en hun eigen

leven tegen onverwachte aanvallen te dekken, dat alles zal hen ongetwijfeld leiden om spoedig den weg der onderlinge schikkingen (‘arrangements mutuels’) in te slaan. En wilt ook niet gelooven, dat bij deze schikkingen, welke buiten alle officieele voogdij, enkel door den aard der zaken, worden getroffen, de sterksten en rijksten een overheerschenden invloed zouden oefenen. De rijkdom der rijken zal niet meer gewaarborgd zijn door juridische instellingen, hij zal dus ophouden een macht te wezen. De rijke boeren zijn thans slechts machtig, omdat zij beschermd en op hun wenken bediend worden door de beambten van den Staat en door den Staat-zelven. Wanneer die steun hun ontvalt, zal te-gelijkertijd hun macht in 't niet verzinken. En wat betreft de sluwen en sterken, zij zullen te-niet gedaan worden door de collectieve macht van de massa, van het groote getal der kleine en zeer kleine boeren, zoomede van de proletariërs der velden: een massa die thans tot dienstbaarheid en zwijgend lijden is gedoemd, doch die door de revolutionnaire beweging met een onweêrstaanbare kracht zal worden gewapend. Ik beweer niet - zóó zegt Bakounin - dat het platteland, 't welk zich van beneden naar boven reorganiseert, dadelijk met den eersten slag een ideëele regeling zal scheppen, maar het zal een levende organisatie zijn, duizendmaal beter dan de thans bestaande, een zulke, die, niet meer verstramd door de verstijving van Staat en wet, niet meer verstrikt door decreten of wetten, zich rationeel en vrijelijk kan ontwikkelen. Wijl het leven en de spontane actie, die gedurende eeuwen door de opzwelgende werking van den Staat waren geschorst, nu teruggegeven worden aan de C o m m u n e s , is het natuurlijk dat elke commune, als uitgangs-punt van haar nieuwe ontwikkeling, zal nemen, niet den intellectueelen en moreelen toestand waarin de officieele fictie haar voorstelde, maar het werkelijk bestand van haar beschaving; en wijl de trap dier beschaving zeer verschillend is in de verschillende gemeenten van Frankrijk, gelijk in Europa, zal het resultaat een groot onderscheid in ontwikkeling zijn; maar de onderlinge verstandhouding (‘entente mutuelle’), de harmonie, het evenwicht door een gemeenschappelijk overleg gevestigd, zullen de artificieele éénheid der Staten vervangen. Er zal een nieuw leven en een nieuwe wereld komen.

In een vijfden brief van 8 September houdt hij kortelijk stil bij de opmerking: dat misschien de verdediging en de worsteling tegen Duitschland in gevaar zou kunnen gebracht worden, wanneer die revolutionnaire agitatie Frankrijk zou vervormen. Bakounin ontzenuwt die opmerking door er op te wijzen, dat natiën nooit zóó krachtig zijn als in tijden waarin zij inwendig groote schokken doorstaan, en dat daarentegen telkens zwakheid zich openbaart, wanneer het volk onder een vast gezag en bindende orde tot een éénheid vereenigd schijnt. Hij licht dit toe met verwijzing op het Frankrijk na de Fronde en op het Frankrijk van 1792 en 1793. Hij voelt zelf dat zijn argument weêrlegd kan worden door het voorbeeld van de kracht, die thans van het gedisciplineerde en gedrilde Pruisen uitgaat. Maar hij acht dien Duitschen toestand, zooals Bismarck

hem heeft geschapen, exceptioneel en abnormaal. Bismarck heeft gebruik gemaakt van een sinds 55 jaren bestaande éénheids-drang in Duitschland, een éénheids-drang die nu wel als koorts werkt, maar eigenlijk Duitschland in beschaving terugzet. Voorts is Bismarck bezig de veêren van zijn ontzettende administratieve en militaire machine te-straf te spannen, zoodat - als slechts Parijs standhoudt en Frankrijk zich achter Parijs opheft - er kans is dat de geheele Germaansche machine uit elkander springt.

Bakounin laat echter dit punt spoedig varen, om in een zesden en laatsten brief van 15 September de principieele questie over den Staat nog eens op te nemen, en nog eens te waarschuwen tegen den regel om van boven-af te decreteeren. Omdat het dien regel volgt, zal het gouvernement Gambetta en Cie niets van beteekenis kunnen uitrichten tegen een catastrofe, die enkel kan bezworen worden door de directe werking en geheel de macht van het volk-zelf. Gambetta en de zijnen zullen door hun opsluiting binnen Parijs toch reeds de voeling met het overig Frankrijk verliezen. Verplaatsen zij den zetel van het gouvernement in een andere stad, bijvoorbeeld Lyon, dan blijven zij Parijzenaars zonder het ‘prestige’ van Parijs. De administratieve machine, die toch nog altijd Bonapartistisch is, zal hokken, en toch door hen niet gewijzigd kunnen worden, evenmin als zij 't leger kunnen vervormen. Wee dan ook Frankrijk, als het van het gouvernement. Gambetta wonderen verwacht in den trant van die van 't jaar 1793! De wonderen van dat jaar werden niet voortgebracht enkel door de macht van den Staat of van het bewind, maar vooral door het revolutionnaire enthousiasme van geheel het Fransche volk, dat met de energie der wanhoop zijn eigen zaken ter-hand had genomen, en in elke stad, in elke commune, een middenpunt van weêrstand en van actie had gevestigd. De jonge Staat van 1789 voegde zich daarnaar en volgde dien weg. Hoe is echter die Staat verouderd, bedorven en verslapt door de Bourbons, Louis Philippe en Napoleon III! Slechts één ding kan men thans wenschen: de algemeene opruiming en verdwijning van dien Staat, met al de administratieve, juridische, politie- en financie-instellingen die hem steunen, om plaats te maken voor de natuurlijke maatschappij van het volk, dat zijn rechten weder opneemt en zich verheft. Inderdaad Gambetta's gouvernement kan niets uitvoeren. Als ‘bravade’ tegen Pruisen heeft het de kiezers van Frankrijk nu tegen 15 October opgeroepen. Doch dat wekt slechts een glimlach. Aan het personeel der administratie kan het niets veranderen. Wellicht zal het buitengewone commissarissen, zoogenaamde proconsuls, naar de departementen willen zenden. Maar dit moet op geheele desorganisatie uitloopen. Want die pro-consuls zullen uit den aard der zaak niet doen wat de gedelegeerden der Conventie van 1793 deden. Dezen stonden onder de inspiratie van het inzicht en van het revolutionnair durven van het volk dier dagen. Zij kwamen niet als zendelingen van centralisatie en administratie, zij kwamen louter om op te wekken en aan te vuren. Zij naderden, behoudens enkele uitzonderingen, waar zij straffen moesten en

dus met troepen vergezeld waren, alléén en onbegeleid. Zij gingen niet als dictators den wil der Conventie opleggen, maar zij zochten hun kracht slechts in de massa des volks, waarvan het instinct altijd gelijken pas hield met de gedachten der Conventie. Verre van de vrijheid der volks-bewegingen te willen belemmeren, uit vreeze van anarchie, lokten zij die bewegingen op alle wijzen uit. Zij vormden dadelijk in de plaatsen waar zij kwamen een volks-club. Zij herkenden dadelijk in de massa de ware revolutionnairen en verbonden zich met hen, om de revolutie aan te blazen, en op revolutionnaire wijze de a n a r c h i e in gang te zetten. Dit was hun éénige kracht en macht. Noch in 1848, noch thans in 1870, wordt dit voorbeeld gevolgd. De pro-consuls van 1848, - door Ledru Rollin gezonden - beschouwden de gedelegeerden van 1793 wel als een klassiek model, zooals zij in de literatuur tragedies van Corneille of Racine bewonderden, maar hadden zelven geen vuur, geen passie, geen waarachtig leven, om die taak te vervullen. Waar daden noodig waren, konden zij slechts frases ten beste geven. Zij sloegen zich op de borst om een levend woord, een vruchtbare gedachte te vinden, maar zij vonden niets. Inderdaad waren er in de fantasmagorie van 1848 slechts twee mannen die in ernst wat beteekenden, al verschilden zij hemelsbreed van elkander, te weten: Proudhon en Blanqui. Al de anderen waren niets dan slechte comedianten, zij acteerden, zooals de monniken uit de Midden-eeuwen de passie opvoerden. Hun spel duurde tot op 't oogenblik dat Bonaparte het gordijn liet vallen. De frase-helden, Ledru Rollin en Louis Blanc, deden op hun wijze hun best. De één wilde Danton, de ander Robespierre nabootsen, zij deden zich te-goed aan al de groote woorden van 1793, maar zij hebben nergens leven weten in te blazen: zij waren rhetoren, beletsels voor het socialisme. Zij durfden niets. Trouwens de bisschop Lamourette van 1848, Lamartine, had aan alles een valschen toon weten te geven door zijn schijn van verzoening tusschen burgerij en volk, welke conciliatie uitliep op de bloedige Juni-dagen. Denkt men, dat thans de gedelegeerden van Gambetta beter zullen zijn, dan die van Ledru Rollin? In geenen deele. Want de fouten van het tijdvak van 1848 hebben voortgewoekerd. Die pro-consuls zullen niet anders wezen dan radicale ‘bourgeois’, zendelingen van het burgerlijk republicanisme, en als zoodanig vijanden van het socialisme, vijanden van de waarachtige volks-revolutie. Zij zullen zich niet durven richten tot de ‘vile multitude’, zij zullen slechts hun best doen de mannen der reactie, de Orleanisten, enz., voor de republiek te winnen. Het antagonisme tusschen volksrevolutie en ‘révolution bourgeoise’, dat in 1793 nog niet duidelijk in 't leven was getreden, of liever bedekt en omwonden was door allerlei andere feiten, bestaat nu in zijn groote helderheid en eenvoud. Het proletariaat weet dat het geëxploiteerd wordt door de gezeten burgerij. Het proletariaat is zich bewust dat het eigen, gansch andere belangen heeft dan de burgerij. En Gambetta's lieden zullen zich van het proletariaat afwenden, om zich tot de ‘gros bonnets’ en goed-gehandschoende geavanceerden te

wenden. Van ‘sans-culottes’ is bij hen geen sprake. Terwijl zij nog bezig zullen zijn de geprivilegieerde klassen te bekeeren, heeft de reactie zich voor-goed weder georganiseerd, en hebben de Orleanisten hun restauratie voorbereid.

Men moet echter oppassen. Want het gevaar dringt van buiten. Wat Frankrijk onmogelijk heeft geacht en nog acht, wordt een feit. Als het volk zich niet opheft, zal Parijs genomen worden door de Pruisen, zal Frankrijk onder de knie komen. ‘Frankrijk - ziedaar Bakounins conclusie - als Staat is verloren. Het kan zich niet meer verlossen door regelmatige en administratieve middelen. Thans is het de beurt aan het natuurlijke Frankrijk, aan het Frankrijk van het volk, om op het terrein der historie te treden, en zijn eigen vrijheid en die van geheel Europa te redden, door een mateloozen, spontanen, onstuimigen opstand en verheffing, buiten alle officieele organisatie en gouvernementeele centralisatie om. En Frankrijk, met den bezem de legers van Pruisens koning wegzweepend, zal terzelfder tijd met één slag alle volken van Europa bevrijd hebben, en de sociale emancipatie van het proletariaat hebben volbracht’.

Dit was de inhoud der brochure die hij in exemplaren over Frankrijk dacht te verspreiden. Intusschen was hij 19 September 1870 in L y o n - zijn verblijf houdende bij Madame Palix, Cours Vittou 41 aan den ingang der Rue Masséna - en trachtte hij dáár een uitbarsting te doen losbreken, zooals hij die in zijn brochure had geschetst[1]. Hij gaf zich ontzettend veel moeite. Den 25sten September kon hij aan zijn ouden vriend Ogarjoff te Londen schrijven: ‘ik zal u dadelijk onze proclamatie zenden, waarbij het volk wordt opgeroepen om alle nog bestaande en belemmerende administratieve lichamen te verjagen. Dezen nacht zullen wij alle hoofd-vijanden gevangen nemen, morgen is het de laatste worsteling en naar wij hopen de overwinning.....Heeft Guillaume u mijn brochure gezonden? Wij hebben haar hier zeer noodig’. Hij had in Lyon een centraal-comité ‘du Salut de la France’ gevormd[2], welke benaming, volgens Bakounin, echter niet in engnationalen zin moest worden verstaan, maar in de meest uitgebreide beteekenis van een sociaal-revolutionnair comité moest worden opgevat. Voor het geval dat den 26sten September de aanslag gelukte, had hij een manifest gereed gemaakt, dat alsdan dadelijk zou worden openbaar gemaakt en uitgevoerd.

Bij dat manifest moeten wij een oogenblik stilstaan, daar het een model voor volgende bewegingen der ‘commune’ en der

1) Zie over die poging te Lyon en de brieven en stukken daarop betrekkelijk ook ‘Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel’, editie Dragomanow, pag. 235-241, en ook het artikel van Etienne Lamy ‘Le Gouvernement de la Défense nationale’ in de ‘Revue des deux Mondes’ van 15 October 1904; en voorts het boek van Andrieux ‘La Commune à Lyon en 1870 et 1871’, 1906.

2) Zie Albert Richard in de ‘Revue de Paris’ van September 1896, pag. 149.

anarchie moest zijn. Aan het hoofd van alles stond het woord: ‘vernietiging’ (destructie). Dan volgde het opschrift: ‘Fransche republiek’, en daaronder: ‘Revolutionnaire commune van.....’. In vijftien artikelen en vijf overgangs-maatregelen wordt nu alles omschreven. Die artikelen luidden als volgt: ‘Art. 1. De revolutionnaire communes van Parijs, Lyon, Marseille, Lille, Bordeaux, Rouen, Nantes, enz., welke op solidaire en éénvormige wijze de revolutionnaire beweging ter omvèrwerping van de keizerlijke dwingelandij hebben voorbereid en geleid, verklaren dat zij haar taak slechts dàn als afgedaan zullen beschouwen, wanneer zij den triomf der revolutie hebben verzekerd door toepassing der gelijkheids-beginselen die zij belijden. Dien-overeenkomstig vereenigen zij zich op federatieve wijze, gedragen zij zich *voorloopig* autoritair, en houden zij zich aan de navolgende voorschriften. Art. 2. Overwegende dat het regime van politieke en economische exploitatie, waaronder Frankrijk tot op dezen dag geleefd heeft, de inhouders van den aan het publiek behoorenden rijkdom uit 't oogpunt van het recht in een wezenlijk abnormalen toestand heeft geplaatst, en aan hun bezits-titels een evident karakter van onwettigheid heeft gegeven, wordt een algemeen beslag (‘séquestre’) gelegd op alle publieke en private, roerende en onroerende eigendommen, die over de oppervlakte der Fransche republiek zijn verspreid. Art. 3. Wegens dezelfde motieven worden alle schulden, hypotheken en verplichtingen, onder de vorige regeeringen aangegaan, daaronder begrepen de geconsolideerde of vlottende openbare schuld - hetzij die schuld den Staat, het departement of de gemeente aangaat - vernietigd en als niet gedaan beschouwd. Art. 4. Overwegende dat de overdracht van eenigerlei eigendom door het recht van erfenis de bron is van alle ongelijkheid en de voornaamste voeding van dien geest van egoisme en individualisme, die 't belang van enkelen doet verkiezen boven het belang van allen, wordt het erfrecht afgeschaft. Art. 5. Overwegende dat de zuivere en eenvoudige rechtvaardigheid de grondslag, en het volks-belang het doel van elke wet moet zijn, worden alle onder de vorige regeering geldende wetboeken, decreten en reglementen afgeschaft. Art. 6. Als natuurlijk gevolg der voorgaande bepalingen wordt het tot heden geldende belastingstelsel, dat slechts een gedwongen prelèvement was, waarvan de onbillijke omslag de arbeiders en de boeren ter-neêrdrukte, geheel en al afgeschaft. Art. 7. Alle magistraten, beambten en bedienden van het vervallen verklaarde gouvernement, verspreid over al de rechtbanken, administraties, ontvangers-kantoren, openbare diensten, enz., met en benevens de politie-agenten van elken rang en soort, worden naar huis gezonden. Art. 8. Het leger te-land en ter-zee wordt ontbonden, uitgenomen dat deel van het leger dat in de koloniën is opgeslagen, over welks toestand later zal worden beschikt. Art. 9. Overwegende dat de georganiseerde eerediensten onder het volk de onwetendheid en het bijgeloof onderhouden, en het volk dus voorbereiden om het despotisme te dulden en te bevestigen, worden al de eerediensten afgeschaft en hun dienaren van hun ambt ontzet.

Art. 10. Alle godsdienstige vereenigingen, gemeenschappen en broederschappen (‘confrèries) van mannen en vrouwen zijn ontbonden. Art. 11. Zij die iets van de in beslag gelegde (gesequestreerde) eigendommen zullen trachten te verbergen, te ontrooven of naar den vreemde over te brengen, zullen behandeld worden als dieven. Art. 12. De doodstraf wordt bij voorbaat uitgesproken tegen al degenen, die door eenigerlei handeling of kuiperij de werking der revolutionnaire communes zullen trachten te belemmeren, of sommige der afgeschafte instellingen zullen pogen weder in 't leven te roepen. Art. 13. De revolutionnaire communes zullen overal waar het noodig is gedelegeerden zenden, hetzij om nieuwe communes te vestigen, of om er de uitgevaardigde bepalingen in toepassing te brengen. Art. 14. De revolutionnaire communes en haar gedelegeerden zullen alle bezwaarschriften en voorstellen, die de handteekeningen van ten-minste honderd burgers of burgeressen dragen, in overweging nemen, echter zal daaraan dàn alleen gevolg worden gegeven, wanneer die voorstellen op geenerlei wijze de ontwikkeling en uitvoerbaarheid der revolutionnaire gelijkheids-beginselen verhinderen. Art. 15. Om de uitvoering van al deze bepalingen te vergemakkelijken, wordt een blijvende revolutionnaire militie van valide burgers van elken ouderdom opgericht, door vrijwillige verbintenis voor zes maanden of meer. De soldaten en onderofficieren van het ontbonden leger, die in deze militie willen treden, hebben daartoe de bevoegdheid, maar de officieren, die ook dat voornemen zouden hebben, moeten, om opgenomen te worden, vooraf overtuigende bewijzen van toewijding aan de revolutionnaire zaak leveren. - Na deze vijftien artikelen, werden nog vijf maatregelen voorgeschreven die de revolutie voorafgaan en haar voorbereiden. Deze maatregelen zijn de volgende: 1°. De revolutionnaire communes zullen arbeids-commissies benoemen met opdracht om den arbeid te reorganiseeren. 2°. Die commissies zullen in handen der arbeiders of der arbeiders-vereenigingen stellen al de kapitalen die hun noodzakelijk zijn. Deze maatregel zal zich niet enkel uitstrekken tot de arbeiders in nijverheid of landbouw, maar tot alle personen die werk zullen verlangen. 3°. Het ruilverkeer zal geheel en al vrij zijn, intusschen zullen in alle steden magazijnen worden opgericht, en de voortbrengers zullen dáár hun producten ruilen tegen een remuneratie, waarvan het éénheidsbedrag en de aard later zullen worden vastgesteld. 4°. De kapitalen, die aan de arbeiders en aan de arbeiders-vereenigingen zullen worden verschaft, zullen geboekt worden op rekening der commune en op de registers der arbeids-commissies. De soort van het kapitaal, zijn waarde, de plaats waar het in werk wordt gesteld, de naam van den inhouder, zullen zorgvuldig opgeteekend worden. 5°. Indien arbeiders of arbeiders-vereenigingen door hun werken er toe geraken om kapitalen voor zich voort te brengen, kunnen zij in volle vrijheid daarvan genieten, tot op hun dood of tot op het zich terugtrekken van twee derden der geassocieerden, en derhalve tot op de ontbinding dervereeniging.

Van dit geheele concept-manifest is echter niets te-recht gekomen.

De Lyonsche ingezetenen bleven van de zegeningen daarvan verschoond. De prefect Challemel-Lacour[1)], verbonden met de buitengewone commissarissen der regeering te Parijs - naar Lyon en Marseille vertrok als zoodanig behalve de ons bekende Alphonse Esquiros[2)] ook Andrieux - wist te Lyon de commune-beweging in den kiem te verstikken. De anarchie werd door het doctrinaire socialisme en door de politieke radicalen te Lyon verworpen. Bakounin wist echter te ontkomen en zwierf in den omtrek van Lyon, overal zich schuil houdend, rond spiedend of hij nog een gelegenheid kon vinden om aan de beweging te Lyon een stoot te geven. Wij bezitten van hem een brief van 10 October 1870, waarbij als plaats van afzending slechts aangegeven is: in den omtrek van Lyon. De brief geeft echter zijn toestand van die dagen goed weder, en wij moeten hem dus overnemen. ‘Ja, broeders - zóó schrijft hij - het wordt van dag tot dag erger. Zoo-even ontving ik een brief uit Lyon, die mij meldt, dat Gaspard Blanc en Valance niet slechts gevangen zijn genomen, maar dat ook bij den laatste een woorden-boek is gevonden, 't welk niet alléén de namen van alle vrienden bevat, maar ook zeer compromitteerende woorden als moord, roof, brand, enz. Onder den druk en vrees-aanjaging der republikeinsche regeerings-“terreur” zwijgt het volk. Op grond van de gevondene lijst is het bevel uitgevaardigd allen in hechtenis te nemen. Wie gegrepen zijn, weet ik nog niet. Natuurlijk allen van wie men zich meester zal kunnen maken. Blanc en Valance behooren daartoe. Men kwam ook bij Palix, doch daar men hem ziek te-bed vond, liet men hem met rust. Ook de namen van Bastelica[3)] en Kotby staan op de lijst. Ik schreef u reeds, dat vóór eenige dagen uit Tours het bevel kwam Bastelica gevangen te nemen, doch dat Esquiros en de prefect weigerden dit bevel te volvoeren, daar zij het hierover ééns waren, dat dit onder het volk een geweldige beroering, misschien een uitbarsting zou uitlokken. Doch de duivel weet, of men ze nu niet, na de ontdekking van dat verwenschte woorden-boek, in hechtenis zal zetten, zoodat ook ik mij waarschijnlijk spoedig uit de voeten zal moeten maken. Ik bezit geen stuiver meer, en gij moet, waarde vrienden, met de kameraden een laatste krachts-inspanning aanwenden om mij wat geld te bezorgen. Tracht onder elke voorwaarde

1) Challemel-Lacour was prefect te Lyon van September 1870 tot Februari 1871. Twee jaren later moest hij zijn rol te Lyon verdedigen in de Assemblée nationale tegen den legitimist Carayon-Latour. Zie daarover de rede van Hanotaux in de Académie française van 24 Maart 1898, toen hij Challemel-Lacour aldaar verving; de rede is opgenomen in ‘Le Temps’ van 25 Maart 1898.
2) Zie over hem het derde deel der ‘Socialisten’, pag. 487. De beweging te Marseille mislukte ook. Henri Fouquier († Dec. 1901) was ad interim aldaar prefect.
3) Over de opmerkelijke figuur van den onbaatzuchtigen André Bastelica uit Marseille zie men o.a. Albert Richard, ‘La Revue socialiste’, Juni-nummer van 1896, pag. 650-652.

honderd franken bijéén te brengen, en zendt ze aan Madame Bastelica, 32 Boulevard des Dames, met het schriftelijk verzoek, geteekend Eulalie Bertier, om ze aan Madame Lise te geven. Mijn wensch zou zijn om nu niet van hier weg te gaan. Toch zal het wellicht noodig wezen en misschien zeer spoedig. Waarheên zal ik mijn schreden richten? Ik weet nog niet of ik naar Barcelona dan zal gaan of naar Genua, om van daaruit rechtstreeks te Locarno terug te keeren. In Barcelona zal ik Frankrijk naderbij zijn dan in Locarno. Geeft mij raad, vrienden. Het spreekt van-zelf slechts voor het geval, dat ik van hier moet wijken, 't geen ik slechts in het allerlaatste oogenblik zal doen.'

Zóó zwierf hij voort, overal opgejaagd en als een hond nagezeten.

In het midden van November 1870 was hij weder in zijn veilige rustplaats Locarno aan het stille blauwe meer. Hij ging aan het schrijven. Het zou een brochure worden, neen, zoo mogelijk een boek over het tegenwoordig Frankrijk en Europa - wij komen op dat geschrevene later terug[1] - en intusschen hielden zijn gedachten zich bezig met den Fransch-Duitschen oorlog en met Parijs. Met beklemming merkte hij op, dat het 'valsche' stelsel van Gambetta in de praktijk reeds zulk een kracht had verkregen, dat het *zijn* (Bakounins) systeem had overwonnen en verdrongen. 'Het stelsel van Gambetta moet thans zijn gang gaan, en al zijn vruchten dragen, voordat men het kan doen vallen.' 'Ik heb mij dus niet te haasten'. Doch ziet: daar geeft Parijs zich aan Duitschland over. Gambetta treedt af. De conservatieve Orleanisten, voor wie Bakounin had gewaarschuwd, krijgen de meerderheid in de Nationale vergadering die te Bordeaux, straks te Versailles, gaat zetelen, - en als een bom rolt daar na 18 Maart 1871 de tijding in Europa: in Parijs wordt de C o m m u n e uitgeroepen.

Hier kwam zich dus de c o m m u n e vestigen als historisch feit, bijna letterlijk zooals Bakounin dit vroeger had voorgesteld, en wel in de meest beschaafde en weelderigste stad van Europa.

De omstandigheden hadden daartoe geleid[2]. Het beleg, tegen de troepen van Duitschland doorstaan, had aan de Parijsche bevolking - die door den omringenden cirkel van vijandelijke

1) Het werd de brochure 'L'empire Knouto-Germanique et la Révolution sociale', zie ook 'Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel', editie Dragomanow, pag. 241/242.

2) Wij volgen over die gebeurtenissen der commune vooral G. Lefrançais, 'Etude sur le Mouvement Communaliste à Paris en 1871', Neuchâtel 1871. - Lissagaray, 'Histoire de la Commune de 1871', Bruxelles, 1876. - Voorts Paul Lanjalley et Paul Corriez, 'Histoire de la Révolution du 18 Mars', Paris 1871, - en Louis Fiaux, 'Histoire de la Guerre civile de 1871'. Paris 1879. Het belangrijkst zijn over dezen loop der 'commune' de geschriften van Gustave Lefrançais († 16 Mei 1901), zie over hem 'Les Temps nouveaux' 26/31 Mei 1901. Hij heeft 'Mémoires' nagelaten, in 1902 uitgegeven onder den titel: 'Souvenirs d'un révolutionnaire'.

soldaten gescheiden werd van de buitenwereld - reeds van-zelf iets afgeslotens, een volstrekt eigen plooi, gegeven. De ‘Staat’ van Frankrijk had niets voor Parijs kunnen doen, welnu de stad Parijs zou voortaan op eigen beenen loopen, geen parool meer van den Staat willen ontvangen. De revolutie van 4 September 1870, waarbij Napoleon III als keizer vervallen was verklaard, had daarbij een overwicht in de stad aan de arbeidende klassen gegeven. Onder die arbeiders waren steeds werkzaam leden der Internationale. Deze leden en de gedelegeerden der ‘Chambres ouvrières syndicales’, die dagelijks in hun gewoon lokaal[1)], ‘Place de la Corderie du Temple’, bijéénkwamen, besloten te blijven toezien, en hun arbeiders-eischen te stellen aan het nieuwe gouvernement ‘de la défense nationale’. Toen nu de regeering een maire van Parijs aanstelde, den in Maart 1892 overleden Etienne Arago (broeder van François Arago), benevens maires en adjunct-maires der twintig arrondissementen, wisten die leiders der arbeiders tegenover dezen centraliseerenden maatregel in de arrondissementen uit te lokken de vorming van republikeinsche comités van waakzaamheid, welke comités weder elk vier gedelegeerden zouden hebben, die hun zetel op de ‘Place de la Corderie’ zouden innemen. Die vergadering was de kiem eener zelfstandige commune. Het was de oude Blanqui, de voortzetter der Jacobijnsche traditie van 1793, die dit alles steunde. Zijn revolutionnair socialisme kwam hier op dezelfde wegen als die Bakounin had voorgeteekend[2)]. Het gouvernement begon haast banger te worden voor die georganiseerde arbeiders, dan voor de naderende en insluitende troepen der Duitschers. En niet ten-onrechte. Toen 27 October door Félix Pyat[3)] de tijding werd gebracht, dat door het verraad van Bazaine Metz was gevallen, stonden de arbeiders, opgeroepen door die twintig comités van waakzaamheid, reeds op en rukten zij 31 October 1870 naar het stadhuis, om de regeering van Trochu, enz. af te zetten. Bijna gelukte het hun. Op het laatste oogenblik wist echter Jules Ferry met zijn bataljons den aanslag der arbeiders, die bij-monde van den onstuimigen en onbesuisden Gustave Flourens[4)] een ‘Comité du Salut public’ vroegen, te doen keeren.

1) Zie die ‘Place de la Corderie’ in Jules Vallès, ‘Jacques Vingtras, l'Insurgé’, 1885, pag. 201.
2) Zie over Blanqui het derde deel der ‘Socialisten’, pag. 228-233. Vergelijk zijn ‘La Patrie en Danger’, 2me Edition, 1871.
3) Hij wist 't, hij alléén, vóór allen. Zie het artikel van Edouard Lockroy over F. Pyat in ‘Le Temps’ van 28 April 1912.
4) Zie over den persoon van Gustave Flourens vooral Catulle Mendès, ‘Les 73 Journées de la Commune’, 1871, pag. 98. Hij was rijk, zoon van den beroemden hoogleeraar, ridderlijk, avontuurlijk en vol geloof en geestdrift voor zijn zaak. In andere eeuwen zou uit hem een Cortez zijn uitgegroeid! Hij heeft een tijd-lang in Creta voor de onafhankelijkheid van dat eiland gestreden. Zie nu het boek van Gaston da Costa, een Blanquist, ‘La Commune vécue’, tome I, 1903.

De beweging mislukte. Toen echter op 28 Januari 1871 de regeering der nationale verdediging zich aan Pruisen overgaf, werd onder de arbeiders-bevolking te Parijs die beweging van 31 October 1870 weder wakker. En de ontroering over het gedrag der regeerings-lieden als Trochu, Jules Favre, enz. sloeg over tot een ware woede, toen de Nationale vergadering te Bordeaux, welhaast te Versailles, haar werkzaamheden aanving en op de stemming in Parijs niet scheen te letten. Welnu - zóó redeneerde men in Parijs - men kon buiten dien 'Staat' nog leven; werd Parijs door dien 'Staat' niet als hoofdstad geëerbiedigd, Parijs kon op zich-zelf bestaan, zou zich autonoom verklaren. Toen de vergadering te Bordeaux den 10^{den} Maart 1871 de bekende averechtsche wet maakte over den verval-dag der betalings-stukken en over de achterstallige huren, zag de arbeiders-bevolking zich aan alle ellende overgegeven[1)]. Een aanleiding was slechts noodig om het verzet van Parijs te doen uitbreken. De aanleiding was het bevel van Thiers om de kanonnen van Montmartre over te leveren. De bevolking, die de kanonnen had betaald, weigerde. De opstand was dáár; als eerste slachtoffers vielen, 18 Maart 1878, in den 'Jardin des Rosiers' de generaals Lecomte en Clément Thomas. De regeering en administratie van den Franschen Staat trokken naar Versailles terug. Parijs was aan zich-zelf overgelaten.

Ditmaal had weder een 'comité central' de leiding van den opstand in handen genomen, en ging het naar het stadhuis. Het was een ander comité dan het vroegere der Place de la Corderie, doch had éénzelfde strekking. Dit keer was het een 'comité central de la garde nationale.' Het was opgericht 24 Februari 1871, en was een associatie om de banden van éénheid, in de nationale garde door het beleg gevormd, te versterken en van die nationale garde een blijvende kracht te maken. Iedere commandant der garde zond een lid tot een algemeene vergadering, en het 'Comité central' was de uitvoerende commissie van die vergadering. Er zaten in dat centrale comité 60 leden zonder onderscheid van rang, benevens 20 bataljon-chefs der garde. Den 13^{den} Maart was dit comité in werking getreden. Thans zat het op het stadhuis en schreef het de gemeentelijke verkiezingen uit. De gezeten klasse in Parijs begon te beven. Doch de arbeiders lieten zich niet van de wijs brengen. Den 26sten Maart hadden de verkiezingen plaats, en twee dagen later zouden de verkozenen hun eerste zitting houden.

Het was 's avonds. Zestig leden waren bijéengekomen. En op de pleinen vóór het stadhuis stonden ongeveer tweemaal honderdduizend gewapende burgers. Één donderende kreet weêrgalmde uit aller borst. Men gaf zijne toejuiching en instemming aan het decreet tot oproeping der 'Commune van Parijs'.

Charles Beslay, het oudste lid, 77 jaren oud, jaren-lang volksvertegenwoordiger onder Louis Philippe, toen Proudhon leefde een

1) Zie de beteekenis van die wet van 10 Maart 1871 vooral goed aangewezen door E. Leverdays, 'Politique et Barbarie', Oeuvre posthume, 1894, pag. 197 en volgende.

zijner beste vrienden[1)], opende dien avond de zitting der leden. Er waren in die vergadering drie stroomingen[2)]. - Vooreerst de mannen die te-gelijk tot de republikeinsche linkerzijde der Nationale vergadering behoorden, als Tirard, Méline, Adam, Jules Ferry, Ranc, Ulysse Parent; zij verlieten achtereenvolgens de ‘commune’, toen de keuze tusschen Staat en stad hun werd gesteld. - In de tweede plaats kwamen de Jacobijnen, volgelingen van Blanqui, die de traditie der periode van 1793 weder wilden verwerkelijken; wel is waar was Blanqui-zelf niet aanwezig daar hij door de Versaillanen was gevangen genomen, daarentegen waren van zijn partij tegenwoordig Gambon, Tridon, Vaillant, Protot, Eudes, Ranvier, P. Grousset, Urbain[3)], Bergeret[4)], Amouroux, Billioray, Trinquet, Raoul Rigault, Ferré en anderen. Zij allen waren revolutionnaire socialisten die een sterk gekleurde politieke dictatuur voorstonden; Félix Pyat voegde zich meestal tot hen; zij hadden in de vergadering de meerderheid. - In de derde plaats kwamen dan de zuivere socialisten: de mannen der ‘Place de la Corderie’, de eigenlijke vertegenwoordigers der arbeiders. Tot hen tellen wij Charles Beslay, Varlin, J.B. Clément, Arthur Arnould, Jourde, Lefrançais, B. Malon, Pindy, Vermorel, de schilder Courbet, Theiss en Fraenkel. Al deze leden volgden op betrekkelijk gematigde wijzen min of meer anarchistische leuzen: zij waren meestal Proudhonisten en leden der Internationale. - Daar de eerste groep der republikeinen van de linkerzijde gaandeweg versmolt, bleven in de commune slechts over de twee partijen der Blanquisten en der Proudhonisten. Uitgever van het officieele blad der commune was Charles Longuet.

Onder de leiding dier twee groepen van den Raad (waarnaast altijd bleef bestaan het oude ‘Comité central’) heeft nu de commune van Parijs geleefd van 28 Maart tot 28 Mei 1871. Men moet daarin drie tijdperken wel onderscheiden. Eerst een soort geleidelijke ontplooiing gedurende de gansche maand April, daarna de oorlogs-toestand onder het comité ‘du Salut public’, en eindelijk de laatste week: ‘de bloedige week.’

Het begon voor een deel haast als een idylle der arbeidende klassen, in den trant der commune van Anaxagoras Chaumette (zie het eerste deel der ‘Socialisten’ pag. 350-354); idylle, wanneer wij een oogenblik de naderende troepen uit Versailles en de bezetting der forten door de Duitschers kunnen wegdenken. De decreten, die een nieuwen toestand in 't leven zouden roepen, volgden elkander op. Dadelijk werd de conscriptie en 't leger afge-

1) Zie het boek: ‘1830-1848-1873. Mes Souvenirs par Charles Beslay’, Paris 1873. Zijn rede staat dáár pag. 363 en volgende.
2) Zie echter een andere indeeling bij Da Costa, La Commune vécue, 1903, tome I, p. 309.
3) Raoul Urbain, ex-lid der commune, sterft Maart 1902. Hij werd gedeporteerd; bij zijn terugkomst voegde hij zich bij de socialisten.
4) Bergeret sterft, 75 jaren oud, October 1905 te New-York, nachtwaker van een gasfabriek aldaar, ellendig arm.

schaft, slechts de ‘garde nationale’ behouden. De vraag, of ook vreemdelingen leden van het bewind der commune konden zijn, werd terstond bevestigend beantwoord: patriotisme was slechts een éénzijdigheid. Den 30sten Maart werd bepaald, dat de leden van den raad der commune administrateurs in hun respectieve verschillende arrondissementen zouden zijn. Den 3den April nam men het decreet tot scheiding van Kerk en Staat. Zóó was men aangevangen te ordenen, toen Thiers den 2den April het eerste kanon-schot tegen Parijs liet losbranden, en de markies de de Galliffet den 3den April zijn proclamatie aan de troepen te Versailles richtte. De ‘garde nationale’ wilde nu onmiddellijk uit Parijs tegen Versailles oprukken. Toen dit nog afgestemd werd, ging een deel dier garde onder Bergeret en Flourens den 3den April toch derwaarts. Doch de kanonnen van uit den Mont Valérien hielden dien tocht tegen; Flourens verloor het leven. Sinds werden de krijgs-verrichtingen der commune gesteld onder bevel van Cluseret. Daar de regeering van Versailles onbarmhartig allen die aan de beweging der commune deelnamen fusilleerde, werd den 6den April het decreet genomen, dat men in Parijs, onder degenen die de partij van Versailles zouden vóórstaan, gijzelaars zou nemen, om ze evenzoo te fusilleeren als Versailles zijn wreedaardige praktijk niet naliet. Den 10den April nam men het besluit over de zorg voor weduwen en weezen der gesneuvelden: hier sprak men officieel voor 't eerst van een ‘veuve non mariée’, men behartigde ook de belangen der ‘niet erkende’ kinderen. Den 12den April vaardigde men het besluit uit om de Vendôme-kolom ter-neder te werpen, als symbolische uiting der minachting voor oorlogsroem. Den 14den April ging men plechtig en ceremonieus de begrafenis houden van Pierre Leroux, den man der ‘solidariteit’, die juist in deze dagen te Parijs stierf (zie het derde deel der ‘Socialisten’ pag. 370). Den 16den April werd de bepaling der verval-dagen voor wissels en schulden geregeld. Op dienzelfden dag nam men het decreet, om het zilver in de hotels der ministeries en in de kerken te versmelten voor den dienst der commune. Er was geen geld meer. Men dwong de Fransche Bank 17 millioen te verschaffen. Enkele leden van den raad der commune wilden de geheele Bank vermeesteren, doch Charles Beslay en Jourde wisten dit te beletten. Voorts zorgde men zeer goed voor het onderwijs, dat Elie Reclus onder zijn hoede had genomen. Een commissie voor den arbeid en het ruilverkeer behartigde met inspanning deze belangen; een decreet over het betrekken van verlaten werkplaatsen werd genomen. Aldus was men bezig te administreeren. Het was alsof een nieuwe toekomst van geluk voor de arbeiders zou dagen. En intusschen bulderden reeds de kanonnen rondom Parijs. Men had in Parijs gehoopt dat de groote steden: Lyon, Marseille, St. Etienne, Toulouse, Grenoble, enz. ook de commune zouden uitroepen. Maar de kreet van Parijs vond er slechts een zwakken weêrklank. Een ‘appèl’ op de steden hielp niet. Thiers onderhandelde met die steden afzonderlijk, en gaf allerlei beloften, mits zij zich stil hielden. Evenmin werkte een

beroep van Parijs op het platteland. Daarbij ging Cluseret, de gedelegeerde voor de krijgs-verrichtingen, slechts defensief te-werk. Men werd angstig in Parijs. Men nam slechts desorganisatie waar, en men wilde autoriteit en leiding voelen. Toen sloegen de Jacobijnen in den raad der commune hun slag. Op het einde der maand deden zij het voorstel om een 'Comité de Salut public' van vijf leden te benoemen, en daaraan de leiding der commune te geven. Dit voorstel werd aangenomen met 45 tegen 23 stemmen. Die drie-en-twintig waren de Proudhonisten.

Met 1 Mei trad de nieuwe toestand in 't leven. Cluseret, die steeds in vijandschap had geleefd met het 'Comité central', werd afgezet. Rossel trad als gedelegeerde van den oorlog op. Hij kon 't echter slechts tien dagen uithouden, en werd toen vervangen door een burgerlijken gedelegeerde: Delescluze[1]. Ondertusschen werden nog allerlei decreten genomen. Den 4^{den} Mei werd de eed afgeschaft, den 5^{dèn} Mei de opheffing der 'chapelle expiatoire' besloten, voorts iets later het werk bij nacht voor de bakkers verboden. Uit de banken van leening werden de meeste onderpanden aan de beleeners teruggegeven. De Fransche Bank werd weder lastig gevallen. Maar de raad der commune kwam niet meer zoo geregeld bijéén. Het 'Comité de Salut public' regeerde nu namens dien raad. En de oorlogs-toestand van Versailles tegen Parijs begon hoe langer hoe meer te nijpen. Dombrowski scheen nu allengs de militaire leider. Een nieuw beroep der commune op de groote steden van Frankrijk gaf geen resultaat hoegenaamd. Wel viel den 17^{den} Mei met verbazend gedruisch werkelijk de Vendôme kolom ter-aarde[2], maar de hoop op zegepraal der commune werd hoe langer hoe bleeker. De leden van het 'Comité de Salut public' wisselden elkander af, doch de wanhoop stond vóór de deur.

Den 21sten Mei zou die deur worden geopend. Op den ochtend van dien dag toonde Ducatel aan de voorposten van het leger van Versailles, hoe men zonder slag of stoot, door de poort van Auteuil, in Parijs kon komen. De raad der commune was juist aan het beraadslagen over de al of niet strafbare houding van Cluseret, daar kwam de tijding dat de troepen uit Versailles naderden. Nu luidde de klok overal. Het 'Comité de Salut public' gaf aan de arrondissementen bevel overal de barricades op te werpen. Men besloot tot een woedende worsteling. De bloedige week ving aan. Van éénheid in de leiding van den strijd was geen sprake. Iedere buurt, iedere groep vocht voor zich-zelve. In elk district

1) Zie de beoordeeling van het volk over die benoeming in den 'Père Duchesne', No. 58, pag. 5. Geheel die collectie van den 'Père Duchesne' geeft vrij goed, als in het licht van vlammen, den indruk weêr der dagen van de commune.

2) Zie 'Les Temps nouveaux', supplément 1900, p. 250; en ook bet boek of den roman van Lucien Descaves 'La colonne' 1902. Victor Considerant protesteerde tegen de omvèrwerping der colonne Vendôme, zie zijn brief aan de commune in de 'Cahiers de la Quinzaine', septième cahier de la treizième série, 1911, pag. 90/91.

gaf het commune-lid zijn bevelen. Het was de volkomen a n a r c h i e . Den 22sten Mei waren de Versaillanen in de Champs-Elysées, vandaar richtten zij hun kanon-schoten in de Rue de Rivoli; des avonds bezett'en zij de Rue Saint Honoré. Den 23sten Mei was Montmartre verloren voor de commune. De verdediging concentreerde zich nu om het Hôtel de Ville. Toen, den 24sten Mei, gaf de commune last alles in brand te steken. Een vuur-zee van vlammen zou de indringende troepen tegenhouden. Met petroleum werden de gebouwen begoten. Hel flikkerde overal de wit-roode gloed tusschen den walmenden rook. Alles ontplofte en kraakte. Het raadhuis-zelf verbrandde. Het paleis der Tuilerieën stond in lichte-laaie vlam. Het Palais Royal en de Louvre begonnen te rooken. Het ministerie van financiën verging in vuur. Het gebouw der rekenkamer werd een spookachtige ruïne. Het paleis van het Legioen van eer flikkerde weg. Vlammen van vuur golfden. En in de kringen buiten dien cirkel van vuur verdedigde elke buurt haar barricade tegen de troepen. Die troepen kenden geen zweem van mededoogen. Welnu: Raoul Rigault gaf dienzelfden dag last de vroeger gevangen gezette gijzelaars - den aartsbisschop Darboy, Bonjean, Chaudey[1] en de anderen - te fusilleeren. Het decreet van 6 April werd toen eerst uitgevoerd. Zóó vocht men nog twee dagen. De vrouwen hielpen mede, droegen petroleum aan. Den 27sten Mei zag men dat alles ten-einde liep. Delescluze besteeg de laatste barricade op de Place du Château d'Eau, vóór den Faubourg du Temple, en vond dáár zijn dood. De laatste strijders, uit Belleville verdreven, weken 28 Mei naar het kerkhof Le Père la Chaise. Dáár werden zij allen in een hoek, mannen, vrouwen, kinderen, als honden neêrgeschoten[2]. De muur dáár van dat kerkhof heet sinds dien tijd: 'l e M u r d e s F é d é r é s'. Die naam wordt een eigen-naam. Hij duidt aan een plaats, waarheên socialistische pelgrims uit alle streken en gewesten zich voortdurend wenden, vanwaar twijgen en bladeren op elk congres van socialisten eerbiedig worden gebracht; naam van het gruwelijkst bloedbad in het zoogenaamd beschaafd Europa aangericht; naam, dien geen socialist immer anders noemt dan met een helsche gedachte aan wraak en vergelding! Ach.....

Met opzet hebben wij het verloop dier commune van Parijs van 1871 even geschetst. Hier werd voor een deel volvoerd wat Bakounin had gedacht. De eigenaardige wending die de Parijsche commune onderging, haar volgen na 1 Mei van de Jacobijnsche traditie, was zelfs eenigermate, in dien eigenaardigen gedachten-loop, een proef

1) Chaudey was nog wel - zooals wij in ons derde deel pag. 551 aanteekenden - leerling en vriend van Proudhon. Zijn dood wordt uitvoerig verhaald in een der afleveringen 1902 van de 'Cahiers de la Quinzaine', in de 'Cahiers rouges' van Maxime Vuillaume.
2) Denk aan de prent van Steinlen in den Chambard socialiste' van 16 Juni 1894 op Gallifet: 'Dans toute sa gloire' - 'Femmes, enfants, vieillards.... rien ne lui résiste'.

op de som van Bakounins voorspelling. De coïncidentie van het historisch feit met de opvatting van het brein van onzen Russischen anarchist is bij dit alles zeer opmerkelijk. De denkbeelden, aangegeven in zijn verschillende brochures en brieven, vonden hier in het leven een gedeeltelijk verwrongen verwerkelijking. Bakounin heeft aan de commune van Parijs niet medegewerkt, doch de meeste gedachten, die in zijn geschreven stukken werden uitééngezet, hadden hier een toepassing. Wie weet, hoe zulke gedachten als zaadkorrels en kiemen in enkele breinen, die toch reeds in opstand verkeerden - een storm onder den schedel - door de loeiende en jagende winden waren overgebracht, en bevruchtend dáár werkten!

Bakounin kon zelf niet in Parijs komen. Na de gebeurtenissen van Lyon was Frankrijk voor hem gesloten. In Duitschland was hij vogelvrij. Hij moest in Zwitserland blijven. Doch zijn hart klopte mede met de commune. Hij, de man die het ‘patriotisme’ verfoeide, zag niet het onvaderlandslievende der Franschen, die, onder de oogen der Pruisen in de forten, hun land verscheurden; hij dacht slechts aan de bestrijding van het Staats-idee, hij zag slechts hoe de arbeiders aan de wereld de mogelijkheid vertoonden, dat werkelijk de maatschappij van het zoogenaamd beschaafd Europa volkomen kon worden omgekeerd. Al wat er gevoelig was in zijn hart, trilde mede met die bewegingen der commune.

In de brieven[1)], die hij uit Locarno in die dagen aan Ogarjoff schreef, hooren wij de gedempte zuchten, de rauwe smart-kreten over al het verkeerde dat naar zijn inzicht de commune deed. Waarom liet zij zich in de luren leggen door het oude Staats-idee? Want al zijn hoop had hij op die commune gevestigd, zelfs, ja vooral, als zij viel. Van dáar uit zou de sociale revolutie in Europa haar uitgangs-punt en vaart kunnen nemen. Matelooze verlangens knoopte hij daaraan vast. En wederom, toen de wolken wegtrokken, zag hij niet anders dan een einde, een doodloopenden hoek: een groezeligen en griezeligen jammerpoel der arme-drommels-partij en een zuil der schande, die de partij der orde voor zich had opgericht. Toch had zelfs hij niet op eene zege der Parijsche commune durven rekenen. Hij zag de victorie der tegenpartij reeds in het verschiet. Maar hij had gewild, dat de commune als ware commune, als symbool der anarchie, zou zijn gevallen. Zij had haar eigen weg moeten blijven volgen, en nu zag hij, als in een benauwden droom, haar reeds dadelijk een verkeerden koers, de richting van het oude Staats-idee, inslaan. In een brief van 5 April 1871, dus op 't tijdstip toen alles nog begon, schreef hij 't volgende: ‘Naar alle waarschijnlijkheid zullen de Parijzenaars te-gronde gaan, maar het zal niet te-vergeefs zijn, zij zullen den voortgang van hun zaak krachtig hebben bevorderd. Zij moeten minstens half Parijs in de asch leggen. Helaas, met de provinciale steden als Lyon, Marseille en andere, staat het naar mijn

1) Zie de brieven van 5, 9, en 16 April 1871, in ‘Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel’, editie Dragomanow, pag. 243-249.

inlichtingen even zoo slecht als vroeger. Ook de oude Jacobijnen verontrusten mij, de mannen als Delescluze, Florenz, Pyat en zelfs Blanqui, die leiders der commune geworden zijn. Ik vrees, dat zij de commune zullen laten glijden op de oude dwaze, de geld-zakken eerbiedigende routine-wegen van vroeger. Dan zal het voor-goed met de commune gedaan zijn. De “Une et indivisible” zal alles vernietigen, allereerst zich-zelf. De groote vóór-sprong dezer revolutie ligt juist daarin, dat zij een arbeiders-revolutie is. Dat is het werk hunner organisatie. Gedurende den tijd van het beleg wisten onze vrienden te Parijs zich te constitueeren, en schiepen zij een ontzettende macht, doch de vrienden van Lyon en Marseille bleven bij 't oude. Slechts de in de uiterste vertwijfeling genomen maatregelen, en de bereidwilligheid om alles met zich in het verderf te storten, kunnen nu de zaak redden’. - Hoe ook (dus schrijft hij op dienzelfden dag) de wanhopige Parijsche beweging zal afloopen, men moet toch erkennen, dat het brave wakkere lieden zijn. In Parijs kwam juist naar voren, wat wij in Marseille en Lyon te-vergeefs zochten: een verbond van lieden die vast besloten zijn tot het einde vol te houden. Waarschijnlijk zullen zij overwonnen worden. Doch het is even waarschijnlijk, dat er voor Frankrijk geen andere uitweg is dan de sociale revolutie. Voor altijd is ‘l'état français’ verloren’. - Den 9^{den} April, op Paasch-Zondag, vervolgt hij zijn overdenking: ‘Ik zie slechts te helder in, dat de Parijsche commune een verspeelde zaak is. De Franschen, en ook de arbeiders, zijn niet genoeg daarvan doordrongen. De les was schrikkelijk, maar toch nog te zwak. Nog hebben de omstandigheden Satan niet doen opstaan. Onze taak is het hem wakker te maken, en ons-zelven voor te bereiden, om op den dag, waarop Satan zal ontwaken, gereed te zijn. Tot zoolang zou het een misdrijf en een domheid zijn onze zeer beperkte middelen en onze weinige lieden - onzen éénigen schat - te verkwisten’. - In een brief van 16 April lezen wij deze regelen: ‘Hing het van mij af, dan zou ik noch R. noch Dulac naar Parijs laten gaan. Ik vrees dat zij dáár in de handen der vijanden geraken. Men is zeer tegen de vreemdelingen ingenomen. Voorloopig ontstaat er in de provinciën geen enkele ernstige beweging, voor Parijs zie ik geen redding. Ik zie, dat Parijs, dank zij de goden, sterk en vast besloten is. Eindelijk zijn zij uit de periode der frasen in die der daden overgestapt. Hoe het ook afloopen zal: zij scheppen toch een ontzaglijk h i s t o r i s c h f e i t. Voor het geval van het mislukken koester ik twee wenschen. Mogen ten-eerste de Versaillanen Parijs niet anders overweldigen dan met openlijke ondersteuning der Pruisen! Mogen ten-tweede de Parijzenaars bij hun ondergang op zijn minst half Parijs in den val medesleepen! Dan zal het sociaal-revolutionnaire vraagstuk, in weerwil van alle overwinningen der militairen, als een ontzettend onwederlegbaar feit voor-goed gesteld zijn!’

Op deze wijze besprak en beoordeelde Bakounin het commune-idee en de toepassing daarvan in Parijs. Hij heeft later - waarschijnlijk op of na het einde van 1871 - dat begrip der

anarchistische commune nog meer nauwkeurig pogen te ontleden in een brochure ‘LA COMMUNE DE PARIS ET LA NOTION DE L'ÉTAT’[1]. In dat kleine geschrift is het hem vooral te doen de zuivere kern van het commune-idee te doen erkennen. Want nooit moet men vergeten, dat terwijl de commune van Parijs op leven en dood vocht tegen de benden der reactie: de Versaillanen en de republikeinen à la Gambetta, diezelfde commune in eigen boezem een ontzettenden tweestrijd onderging, een kamp tegen hen die het doel dat de commune beoogde - de opheffing van het proletariaat - wilden bewerkstelligen door autoritaire revolutionnaire maatregelen, door een organisatie van boven-af gedecreteerd. Dit waren de Jacobijnen (de Blanquisten), en daarnaast zij die, zij 't ook onbewust, de richting van de Duitsche socialisten (van Marx) volgden. Tegen hen moesten, bij den strijd tegen den vijand daarbuiten, de zuivere commune-lieden, als wier type hij vooral Varlin noemt, zich telkens weren. Die inwendige tweestrijd heeft de daden der commune telkens verlamd. En toch moest die worsteling in eigen boezem voortdurend aanvaard worden. Want die oude Jacobijnen en Duitsche socialisten vertegenwoordigden onder andere vormen hetzelfde begrip, dat men bij den vijand in de meest monsterachtige gedaante zag verwerkelijkt. Ook de Jacobijnen en hun bondgenooten, 't best belichaamd in den grootmoedigen Delescluze, ‘een groote ziel en een groot karakter’, wilden het eind-doel bereiken door een autoritaire leiding, van boven af, door een strenge organisatie der arbeidende klassen, zij begrepen niet, dat alles zich spontaan uit het volk moest ontwikkelen, van beneden-uit. Inderdaad waren zij er op uit, om de krachten der arbeiders te organiseeren ten-einde zich van de politieke macht van den Staat meester te maken, terwijl de ware commune-mannen geen ander doel hadden dan een vereeniging ter vernietiging of, als men dat woord te bar vindt, ter liquidatie van den Staat. De eersten hadden een vast plan in het hoofd dat zij door het volk wenschten te doen verwezenlijken; de tweeden wilden de beginselen en richtingen vrij laten werken, die spontaan in de borst van het volk zich zouden ontwikkelen en ontvouwen. Dáár, in die Parijsche commune van 1871, kwam dadelijk aan den dag de historische contradictie, die er bestaat tusschen het dusgenaamde ‘wetenschappelijk’ socialisme, zoo als het geleerd wordt door de Duitsche school, en het Proudhonisme tot op zijn uiterste gevolgtrekkingen doorgevoerd en aangenomen door het proletariaat der Latijnsche landen, en door het instinct der Slavische volken. Tegenover het autoritaire standpunt van het Duitsche socialisme hebben de zuivere voorstanders der Commune hun waarheid gehandhaafd: dat de vrijheid van den één, in plaats van een slagboom te zijn voor de vrijheid van den ander, integendeel daarin zijn bevestiging en uitbreiding vindt. Wetten zijn - zóó spra-

1) Dit geschrift is in 1899 op-nieuw uitgegeven door de ‘Groupe des étudiants socialistes révolutionnaires internationalistes’, Paris 1899 ‘aux bureaux des Temps nouveaux’.

ken zij - geen begrenzing, maar moeten zijn reëele voorwaarde en wezenlijke rechtvaardiging van ieders vrijheid. Het bestaan van een Staat is een onding. Op zijn best is zulk een Staats-begrip een abstractie, gelijk de Kerk een abstractie is. Men heeft echter den Staats-band waarlijk niet noodig. Het is meestal een bloedig fantoom. In elke vereeniging, in elke gemeente ontwikkelen zich van-zelf onbewust de natuurlijke wetten. De autonomie der vrije gemeente is de hefboom van alles. In de federatie van zelfstandige, in volkomen vrijheid zich bewegende communes ligt de toekomst.

Zelfs de val van Parijs - een slachting, waarbij het overtuigend bleek, dat de meedoogenlooze koude wreedheid niet zoozeer aan de zijde der anarchisten, als aan die der triomfeerende mannen van ‘de orde’ was - verborg, vooral in de laatste dagen van den strijd, volgens Bakounin, toekomst-kiemen in de asch. Het was de manifestatie van een richting[1)]. Wij, de nú levenden, kunnen dit bevestigen. Gambetta zag hier volkomen averechts. In zijn vermaarde redevoering van 26 October 1876 voor zijn kiezers in de wijk Belleville, sprekend over de aanhangige amnestie der commune-lieden, zeide hij later het volgende: ‘ik zeg dat er een zeer behendige verraderlijke meening is, die, de gebeurtenissen der commune misduidend, ze tot een soort manifestatie en explosie van een school vervormt, terwijl men al te goed weet dat de opstand van 18 Maart niet anders is geweest dan een stuiptrekking van ellende, hongersnood en wanhoop’. Neen, o Gambetta! Bakounin, die 2 Juli 1876 overleed, kon u toen niet meer tegenspreken, maar de laatste vijf en twintig jaren der negentiende eeuw hebben genoegzaam bewezen, dat het bloed der dertigduizend door de troepen van Thiers gefusilleerde aanhangers der commune, dat het lijden der 40,000 door diezelfde troepen meêgesleurde gevangenen, niet gevloeid en geleden is voor een grillig misdrijf, voor een vlaag van alcoholische koorts eener ‘bezeten’ stad, maar voor droomen van rechtvaardigheid - ijdele, onzinnige en vermetele droomen in onzen tijd - maar te verwerkelijken eens wellicht in de verre, verre toekomst.[2)].

VIII.

De gebeurtenissen gingen intusschen haar gang. Het practisch ingrijpen in den loop der zaken was voor Bakounin bijna een onmogelijkheid. Hij ontwierp en completeerde dus in Locarno slechts verschillende geschriften, om aan het begrip anarchie in theorie meer vastheid en stevigheid van inhoud te geven. Op die geschriften moeten wij thans de aandacht vestigen.

1) Denk aan het woord: ‘Les insurgés c'est vous’ van den stervenden communard, als hij de soldaten van Versailles ziet; een woord medegedeeld door Albert de Mun in zijn artikel: ‘Le général de Ladmirault’, ‘Revue des deux Mondes,’ 1 December 1900.
2) Zie ‘Les Cahiers de la Quinzaine’ van Charles Peguy: het zevende cahier van de 13de serie, 1911.

Wij zullen eerst behandelen de twee brochures die in 1871 uitkwamen, getiteld: ‘L'Empire Knouto-Germanique et la Révolution sociale’ en ‘La théologie politique de Mazzini et l'Internationale’.

De brochure L'Empire Knouto-Germaniqe et la Révolution sociale’ is uitgekomen vóór den val der Commune, en is eigenlijk een vervolg op de voor de beweging van Lyon bestemde ‘Lettres à un Français.’ Zij ontwikkelt nog meer in onderdeelen de gedachte, dat Frankrijk, indien het waarlijk zich redden wil tegenover de overmacht van Pruisens legers, zich niet moet keeren tot de middelen van het vroegere Staats-regime. Het is geschreven als een lange brief aan een vriend. De toon is meestal woest en wild. De brief is begonnen uit Lyon 29 September 1870. ‘Ik wil uit Lyon niet vertrekken - zóó vangt het aan - vóórdat ik een laatst vaarwel u heb gezegd. Ik ga heen; ik heb hier niets meer te doen. Gekomen was ik hier in de overtuiging dat de zaak van Frankrijk de zaak der menschheid is; ik heb deelgenomen aan Lyons beweging van gisteren, en met mijn naam geteekend de besluiten van het ‘Comité Central du Salut de la France’. Ik bedoelde een verbrijzeling der administratieve Staats-machine, en daartegenover een spontane organisatie en federatie van alle ‘communes’, buiten de officieele voogdij en leiding. De republiek van 4 September 1870 gaat echter juist den omgekeerden weg op; de gezeten burgers zijn haast nog banger voor de sociale revolutie dan voor de Pruisen. Toch komt die ‘Staat’ der ‘bourgeois’ niet vooruit. De Staats-regeering, zooals de gezeten burgerij ze in Frankrijk weder verlangt, verhindert overal de vrije ontplooiing der volks-krachten. De gezeten burgers denken vooral aan tucht en discipline van den Staat: het idee uit de groote revolutie overgeleverd door Robespierre en de Jacobijnen. Ik ook, ik wensch ‘discipline’, maar een vrijwillige uit eigen aandrift geboren tucht, niet de passieve gehoorzaamheid, zooals de Staat ze eischt. De ‘bourgeoisie’ in Frankrijk vraagt thans vertrouwen. Maar kan men dat haar geven? De ‘bourgeoisie’-zelve heeft nooit het minste vertrouwen in het volk gehad. Ook Gambetta niet: hij en zijn medestander Jules Favre wilden zelfs niet dadelijk de republiek noch de revolutie. De beweging van September is uit het volk voortgekomen en heeft de leiders medegesleurd. Trouwens de ‘bourgeoisie’ heeft slechts vereering voor ‘het geld’. Zelfs thans offert zij dat geld zeer schoorvoetend. Het volk kan dus geen vertrouwen hebben in die ‘bourgeoisie’, evenmin als in de onder haar toezicht door het algemeen stemrecht benoemde gemeentelijke raden. Ik deel - zóó vervolgt Bakounin - niet den bijgeloovigen eerbied, die voor het algemeen stemrecht wordt gekoesterd. Zoolang toch het algemeen stemrecht uitgeoefend wordt in een maatschappij, waar het volk (de massa der arbeiders) economisch overheerscht wordt door een kleine minderheid, die den eigendom en het kapitaal in handen heeft, zal men altijd illusoire verkiezingen verkrijgen. Denkt slechts aan het algemeen stemrecht onder Napoleon III. Proudhon had reeds voorspeld, toen

het de eerste handeling van het Voorloopig bewind in 1848 was om dat algemeen stemrecht te vestigen, dat dit stemrecht de contrarevolutie zou brengen. Het geeft inderdaad niets, als de maatschappij-zelve in twee klassen is verdeeld die tegen elkander strijden. Het proletariaat is dan niet bestand tegen de intrigues der clericale, adels- en 'bourgeois'-politiek. De behendigen laten de proletariërs er dan inloopen. Nu weder, laat het gouvernement 'de la défense nationale' de imperialisten vrijelijk knoeien en wroeten. Men maakt de boeren bang voor de arbeiders in de steden, en de boeren worden haast gezind om het land voor de Pruisen te openen, in de hoop dat die Pruisen Napoleon III op den troon zullen herstellen.

Het is een bitter ongeluk voor Frankrijk, dat de boeren en de arbeiders in de steden niet samengaan en samenwerken om de Pruisen te verjagen. Het gouvernement van 4 September had dadelijk bij zijn optreden de boeren moeten inlichten, ze mondeling doen toespreken, in 't algemeen hartstocht in het land moeten opwekken. Dat hebben de radicale republikeinen niet gedurfd, noch Challemel Lacour, noch Andrieux te Lyon. De radicalen veréénzelvigden dadelijk de vrijheid met hun republiek, met 'den Staat'. En toch sluit juist het begrip Staat de vrijheid uit. De Staat is er om de geprivilegieerde klassen in hun eigendom te beschermen. Het begrip 'Staat' onderstelt altijd een heerschende klasse. Niet in den toevalligen vorm van den Staat, maar in het wezen van den Staat, in het beginsel, ligt het kwaad. Dit begrijpen de republikeinen niet: zij schaffen den Staat niet af. Hun republikeinsche Staat onderdrukt al evenzeer het volk, als de Staat der monarchalen. Zij doen hun best gematigd en fatsoenlijk te wezen. Maar juist daardoor wordt Frankrijk naar de reactie gedrongen. Juist daarom kunnen zij geen passie aan de boeren inboezemen. De boer haat eigenlijk alle gouvernementen: alle nemen hem iets af, en de republiek acht hij 't minst, wijl de republiek van 1848 hem de hatelijkste belasting oplegde. Wat was dus de taak geweest van de leiders? Men had de boeren op het platte land in de eerste plaats moeten revolutionneeren, tot hen 'vrij-corpsen' moeten zenden om propaganda voor die revolutie te maken. Die vrij-corpsen hadden niet de revolutie moeten opleggen, maar tot haar moeten opwekken en opruien; zij hadden de bestaande administratie in de dorpen moeten vernietigen, alle regeerings-ambtenaren, alle reactionnaire grond-eigenaars, alle pastoors in hechtenis moeten nemen wegens geheime conniventie met den vijand. Vervolgens hadden die vrij-corpsen op de begeerlijkheid der boeren moeten gaan werken, door hun dadelijk groote stoffelijke voordeelen aan te bieden. Zóó deed men in 1791 en 1792. Men gaf den boeren de gronden der geestelijkheid. Michelet, de groote geschiedschrijver, heeft aangetoond, hoe dit in-ééns den toestand veranderde. Toen kwam het 'élan' tegen den buitenlandschen vijand. De boer vocht nu voor zijn eigen land; hij was bang dat de oude toestand van knechtschap zou terugkeeren. Heden echter doet men juist het omgekeerde als in 1791 en 1792. De boer gelooft dus niet aan die republiek. Het is voor hem een republiek

der ‘bourgeois’. Geeft echter aan de boeren den geheelen grond - Bakounin citeert hier de bladzijden uit zijn brochure: ‘Lettres à un Français sur la crise actuelle’ - en dadelijk zult gij onder de boeren een omkeer bespeuren, een furie tegen de vijanden. En land is er dadelijk nog genoeg aan de boeren te geven. Men denke slechts aan de gronden der geestelijke orden. Dat alles kan verbeurd worden verklaard, niet ten-voordeele van den ‘Staat’, maar ten-voordeele der ‘communes’. Dan is voor datzelfde doel de hand te leggen op de goederen en rijkdommen der Bonapartisten. Inderdaad was dit een bende roovers en dieven. Walgelijk vooral was hun senaat. Al de leden van die bende sidderden op 4 September 1870. Doch thans heffen zij het hoofd weder op, want Gambetta doodt de revolutie in Frankrijk, gelijk hij in Lyon getoon heeft. De ware revolutionnairen worden verraden, want de republikeinen hebben den eeredienst van den Staat, zij volgen den weg, dien een Jules Favre reeds in de Juni-dagen van 1848 insloeg. Aan die Juni-dagen moet het volk altijd blijven denken. Toen is het gebleken, welk een kloof er gaapt tusschen de arbeiders en de gezeten burgerij; toen werd het duidelijk, dat er bij die burgerij tegen het arbeiders-volk een ‘sociale’ haat is, te vergelijken alléén bij den religieusen haat van vroeger. Bij die ‘sociale’ driften en bewegingen verbleekt al wat wij politiek noemen. Ter-wille van dien socialen hartstocht zullen de republikeinen nog eerder zich tot de Bonapartisten wenden dan tot de arbeiders. De Bonapartisten overigens zijn consequent. Zij lachen het gouvernement ‘de la défense nationale’ uit. Zij zijn schurken, maar practische schurken. Zij concentreeren zich, intrigeeren en zijn bereid Frankrijk aan Pruisen over te leveren. Het gouvernement had die Bonapartisten dienen gevangen te zetten, of anders een teeken moeten geven, dat men ze in de provincie gevangen kon nemen. Het volk zou ze niet wreed behandeld hebben. Dat volk is in zijn hart niet wreed, wèl zijn dit de bange winkeliers en kruideniers. Dezen zijn uit angst tot elke wreedheid in staat. Gaat men tegen de Robert Macaires - zooals de Bonapartisten inderdaad zijn - niet op die wijze zich verweren, dan zal een toestand geboren worden, waarin de Bonapartisten op Pruisen zullen inwerken om hun keizer weder te herstellen.

Pruisen van zijn kant is ook niet geheel vrij. Het moge de arbeiders in zijn land, die bij monde van Liebknecht en Bebel tegen de annexatie van den Elzas en Lotharingen protesteeren, minachten, het moet altijd één rijk ontzien: Rusland. Over en weder hebben Rusland en Duitschland elkander slechte en goede diensten bewezen, nu eens bij de verdeeling van Polen, dan eens bij den bevrijdings-oorlog tegen Napoleon in 1813. Al is het een dwaling van Karl Marx, te meenen, dat de fout van het niet-democratisch zijn van Duitschland geheel en al aan Rusland moet worden geweten, zoo is het niettemin een feit, dat beide rijken voorloopig thans aan elkander zijn geketend: de sociale revolutie heeft thans tegenover zich een ‘Knouto-Germaanschen Staat’. Dit alles zal duren totdat ook Duitschland ontwaakt tot het begrip

vrijheid, van welke vrijheid het tot nu toe nooit anders heeft gekend dan den droom[1]. Slechts in den boeren-krijg ten-tijde der Hervorming heeft Duitschland eens dien roep gevolgd. De boeren stonden toen op onder den kreet van ‘oorlog aan de kasteelen, vrede aan de hutten’, welke kreet thans zich omzet in die nog ontzaglijker formule: ‘A bas tous les exploiteurs et tous les tuteurs de l'humanité: liberté et prospérité au travail, égalité de bras, et fraternité du monde humain, constitué librement *sur les ruines de tous les états*’[2].

Na den val der Commune schreef Bakounin in 1871 de tweede brochure: ‘La théologie politique de Mazzini et l'Internationale’. De weemoed over den val dier Parijsche beweging komt hier telkens tot uiting, doch dit hartzeer wordt als 't ware bedwongen door de hoop op de toekomst, die nog altijd in de Internationale besloten is. Slechts moet men zich dan hoeden voor alles wat naar idealisme en quasi-godsdienst zweemt. Over 't algemeen is de toon, waarin deze tweede brochure geschreven is, hoog gehouden. Trouwens zij richt zich tot Mazzini, voor wien Bakounin, bij al het verschil van inzicht en beginselen, een groote persoonlijke sympathie had. Indien er één man is geacht en te-recht geacht is in Europa - aldus begint de brochure - dan is het Mazzini. Toch is bij hem in zijn programma een verkeerd denkbeeld. Dat verkeerde is een element van metafysieken en mystieken aard. Het is 't godsdienstig en staatkundig idealisme dat zijn leer doordringt. Ziet, de wereld is verdeeld in twee kampen, en Mazzini, de groote revolutionnair, staat door dat verkeerde denkbeeld aan de zijde der reactie. Hij scheldt ons atheïsten en materialisten, waarbij hij slechts aan den dag legt, dat hij 't woord materie in een anderen zin dan Bakounin gebruikt. Bakounin zou nu Mazzini kunnen laten begaan, hem de jeugd, die zijn banier niet volgt, voor al wat kwaad is laten uitmaken. Maar het wordt te erg, al is Mazzini volkomen te goeder trouw in zijn idealisme. Hij heeft thans twee misdrijven gepleegd. Hij heeft vooreerst de Commune van Parijs, in haar strijd voor de emancipatie van alle arbeiders der wereld, gelasterd, en hij heeft in de tweede plaats de Internationale vervloekt. Zoovèr heeft zijn doctrinair idealisme hem vervoerd. Tegen die misdrijven dient een protest.

Mazzini moet thans wel in zijn ziel bedroefd zijn. Nauwelijks had hij zijn banvloek tegen de Internationale geslingerd, of in Napels en andere steden van Italië hief de Internationale het hoofd op. Want de Internationale is wel arm, maar niet dood. Arm is zij. Zij is de associatie van de ellende en van den geëxploiteerden

1) De brochure sluit met een lange bij-lage, pag. 97-119, behelzende een ‘Histoire du liberalisme allemand’, een vrij oppervlakkige studie. Belangwekkend is dáár slechts de uitéénzetting over Huss en het Slavisch idee in Bohemen, pag. 107-112.
2) Er is een antwoord op ‘L'Empire Knouto-Germanique’ etc. in den ‘Volksstaat’ dier dagen verschenen.

arbeid. De voortdurende werkstakingen ruïneeren haar. En toch moeten die werkstakingen steeds plaats hebben, want zij zijn de beste propaganda voor de socialistische ideeën onder de massa. Die propaganda moet er voortdurend wezen. Nu de Commune, dat levende en glanzende voorbeeld, is uitgedoofd, moet de Internationale steeds het vuur wakker houden. Mazzini zegt: weest op uw hoede voor de Internationale; het is de duivel. Wij accepteeren - zóó zegt Bakounin - dat woord. Wij zijn van de partij van dien Satan. Wat wil die duivel? Hij wil: 1°. dat aan ieder arbeider de volle opbrengst van zijn productief werk verzekerd zij; - hij zegt 2°. dat, zoolang als de arbeiders-massa's in ellende blijven, al de politieke hervormingen en omwentelingen niets ter wereld baten; - hij verklaart dus 3°. dat alle politieke questies ondergeschikt moeten blijven aan de economische eischen; - hij zegt 4°. den arbeiders aan, dat zij zich-zelven vrij moeten maken; - hij verzekert 5°. dat, als het proletariaat maar goed nationaal en internationaal georganiseerd is, geen macht ter-wereld daartegen bestand is; - hij is 6°. van oordeel, dat het proletariaat streven moet naar de afschaffing van elke heerschappij en van elke klasseheerschappij; - hij meent 7°. dat de zaak der arbeiders voor alle arbeiders solidair is: het ware vaderland voor de arbeiders is niet het land hunner geboorte maar het internationale veld van den arbeid; - hij herinnert 8°. met nadruk, dat, daar de onderdrukking internationaal is, ook de vrijmaking en bevrijding internationaal moet zijn: de werklieden van alle vakken en bedrijven moeten zich vereenigen en verbinden, voortdurend als één man optreden, in werkstakingen en in eischen tot verkorting van den arbeidsdag zich doen gelden. Dit alles wil die Satan. Men ziet 't, die eischen zijn duidelijk en billijk. Slechts reactionnaire gouvernementen, als Rusland en thans Frankrijk, verklaren er zich tegen. Duitschland begrijpt die eischen eenigermate. En zelfs de meest aan den persoon van Mazzini gehechte Italiaansche arbeidersverenigingen zullen de rechtmatigheid van die vorderingen inzien.

Inderdaad is dan ook de Internationale geen geheim of kunstig gevormd verbond, dat plotseling en eensklaps uit het brein van één of meer individuen is geboren; neen, de arbeiders-massa van Europa heeft dezen reus gebaard. Dat begrijpt Mazzini niet. Die spontane ontwikkeling wil er bij hem, als idealist, niet in; en als staatsman heeft hij juist niet voor de massa den hoogsten eerbied. Hij gelooft aan goddelijke inspiratie, aan een goddelijke boodschap op-nieuw aan Italië. Van-uit Italië moet de redding komen, en de Internationale heeft als zoodanig niets te maken met Italië. Mazzini gelooft allereerst aan een machtigen éénheids-Staat, aan unificatie door vaste leiding en opleiding, en de Internationale is iets dat van-zelf, spontaan, is voortgekomen. Daarom acht hij de Internationale ‘une mauvaise plaisanterie’. Wel ziet hij haar en haar groeiende macht. Als staatsman moet hij haar wel opmerken. En toch poogt hij haar te negeeren. Zeer zeker liegt hij hier niet opzettelijk, maar hij maakt zich schuldig aan een vroom bedrog. In dit opzicht is hij half en half een theoloog. Hij bezit de logica

van het gevoel; een logica die vaag en onzeker is. Hij is artist, ja zelfs eenigermate goochelaar: ‘le grand prestidigateur d'Italie’. Allerminst is hij vulgair. Men kan hem niet op één lijn zetten met mannen als Napoleon III, Bismarck of Thiers. Neen hij is van hooger orde. Want hij bedriegt het volk, enkel en alléén omdat hij zich-zelf bedriegt. De massa's beginnen echter te begrijpen dat zij bedrogen worden. Zij bewegen zich en sluiten zich aanéén. Wijl zij collectivistisch zijn, beginnen zij een ontzaglijke collectieve kracht te scheppen: zij organiseeren zich over de grenzen der Staten heên. Dit was de oorsprong der Internationale. De diep-godsdienstige geest van Mazzini begrijpt dat niet. Hij is idealist. Hij denkt, dat het hart en de verbeelding van het volk zijn als een wit blad papier, waarop hij schrijven kan wat hij wil, liefst ‘Dio e popolo’. Een theoloog nu en een idealist raken elkander steeds: zij zijn bijna hetzelfde. Hun uitgangspunt is altijd egoisme. Men aanbidt zich-zelf in het absolute of in God. Mazzini spreekt nooit van het absolute: hij zegt ‘God’, en hij heeft gelijk, want het woord ‘absoluut’ is nog een dubbelzinnige term. Het begrip God is vast. Men heeft in dien God den heerschzuchtigen jaloerschen meester. Het Bouddhisme leerde dit alles 't meest consequent: het doel was dáár de volkomen vernietiging in God. Zoovèr ging het Christendom nog niet. Dit is een geïdealiseerd egoisme: God is dáár het menschelijk ‘ik’ tot een onbepaalde macht opgevoerd: het werkt een geraffineerd egoisme uit. Inderdaad hebben alle waarlijk oprecht religieuse lieden - want van schijnheiligen als de mannen der clericale partij van Versailles is geen sprake - dan ook deel aan dat egoisme. Die religieuse menschen zijn te verdeelen in drie groepen: in heftige, liefhebbende, en in routine-menschen, welke laatste de groote meerderheid vormen. De groep der heftigen of geweldenaars denkt niet aan de menschheid: haar leden denken slechts aan hun God. Tot hen behooren een Torquemada, een Loyola, een Calvyn, een Savonarola, de bezieler van Mazzini. Zij zouden alles willen verdelgen ter-eere van hun God. De tweede groep, die der liefhebbende geloovigen, is niet de minst gevaarlijke. Tot haar behoorde zonder twijfel Jezus Christus. Als de wereld een walging krijgt over den leugen en wreedheid der anderen, wijst men de menschen naar zulk een heilig man, naar een François de Sales, naar een persoon met een hart overvloeiend van liefde. Zulke personen doen een beroep op de liefde, niet op de gedachte. Tot hen behoort ook voor een deel Mazzini. Weinig: menschen zijn in staat zóó lief te hebben als Mazzini. Van hem gaan uit ‘effluves de tendresse infinie’. Hij geeft vertrouwen. Hij, de groote revolutionnair, is de reinheid en de goedheid in persoon. ‘Ik-zelf, zóó vervolgt Bakounin, ben daarvan een sprekend voorbeeld. Hij alléén heeft mij verdedigd, toen ik, versmachtend in Siberië, door de Duitsche Joden der emigratie nog met lastertaal werd achtervolgd. Tegen Marx nam hij toen mijn partij. Waarom sta ik dan nu tegenover hem? Waarom schijn ik nog meer de partij van Marx dan van Mazzini te nemen. Helaas, mijn beginselen laten mij geen anderen weg’.

Mazzini vernietigt niemand, maar hij-zelf wordt verpletterd door zijn God, en nu wil hij zijn partij ook aan diezelfde verplettering blootstellen: haar in gevaar brengen van in stagnatie dood te loopen. Dit moet noodzakelijkerwijze het gevolg zijn. Want de God, dien Mazzini dient, is nog altijd ‘le cruel Dieu des Juifs’. Door dien God is Mazzini als van zijn ankers geslagen. Zijn liefde heeft een andere wending gekregen. Zeker, Mazzini bemint Italië, maar zal 't zoo noodig opofferen, gelijk Abraham Isaäc deed. Wel heeft Mazzini al zijn best gedaan om aan zijn God het voorkomen van humaniteit te geven; hij wil hem zelfs doen aannemen ‘l'esprit raisonneur et la sentimentalité nerveuse de ce siècle’, maar het resultaat is geweest, dat Mazzini die sombere en geweldige figuur heeft verkleind. Van straffen en eeuwige straffen is nu geen sprake, wel van vrijheid en vrijen wil; begrippen die bij het Satans-begrip thuis behooren. Mazzini maakt in één woord van zijn God een constitutioneelen God. Maar toch bereikt hij zijn doel niet. De invloed van dien God is verderfelijk. Zelfs in oogen-blikken waarin Mazzini 't schoonst uitkomt, bijvoorbeeld in zijn protest tegen het concilie van Rome over de pauselijke onfeilbaarheid, ziet men toch de verkeerde plooi. Mazzini hecht aan het Gods-begrip, omdat hij daardoor het menschelijk egoisme meent te kunnen dooden; doch het egoisme bestaat, volgens Bakounin, niet in een opstand tegen God, maar in een weêrstreven van de solidariteit onder de menschen. Wat de mensch is, is hij door en in de solidariteit. De God, dien een Mazzini aanbidt, is altijd op de hand der sterke bataljons. Satan is zijn tegenbeeld, juist het omgekeerde, in geenen deele egoist, altijd bereid zich op te offeren. Zooals die Satan deed de c o m m u n e onzer dagen. ‘Ainsi fait aujourd'hui la commune, dont les glorieux représentants, hommes, femmes, enfants se laissent assassiner, fusiller, mitrailler, transporter ou tourmenter dans les infâmes pontons, plutôt que de renier le principe de la délivrance et du salut’[1]. Inderdaad vrijheid sluit egoisme uit: men is niet vrij, als de anderen ook niet vrij zijn: vrijheid wil de emancipatie van de geheele wereld.

De theorie van Mazzini is, volgens zijn zeggen, gebaseerd op de plichten. De Fransche revolutie van 1789 was, volgens Mazzini, gegrondvest slechts op declaratie van rechten en was daardoor onvolledig. Doch Bakounin acht nu op zijn beurt Mazzini's idee incompleet. Mazzini wil eigenlijk 't liefst het volk vervormen tot kleine gezeten burgers. In plaats van dat klein-burgerlijk denkbeeld had hij nadruk moeten leggen op den collectieven arbeid van het

1) Zie ‘La théologie politique de Mazzini et l'Internationale’, 1871, pag. 59. Bakounin vervolgt die uitspraak aldus: ‘Que veut donc Mazzini? N'est-ce pas là un sacrifice sublime? Eh bien, Mazzini ne veut pas reconnaître ce sacrifice. Et pourquoi? Parce qu'il ne leur a pas été imposé d'en haut comme un devoir commandé par Dieu même; parce que ce fut un acte spontané, commandé ou plutôt inspiré, non par un devoir métaphysique ou abstrait, mais par une sublime passion, par la passion de la liberté’. Zie ook pag. 11, 14 en 23.

geheele volk. Want in werkelijkheid zijn er maar twee vormen van samenleving: òf die van de tegenwoordige ‘bourgeoisie’, de exploitatie van den één door den ander; òf die van den collectieven eigendom der rijkdommen voortgebracht door den collectieven arbeid. Die laatste vorm is de ware sociale vorm. Doch Mazzini is onwetend met betrekking tot alles wat de sociale natuur der menschen aangaat. Hij vertrouwt op zijn Gods-begrip, en laat Gods water over de velden stroomen. Doch inderdaad weten wij van de Godheid niets af. Daarentegen zien wij, dat de mensch slechts waarlijk mensch wordt in den boezem der maatschappij, dank zij de mede-hulp der collectieve menschheid, zoowel van de nu levende als van de vroegere. Godsdienst en zedenleer zijn slechts de ideëele uitdrukking van den reëelen materieelen toestand der menschheid in een gegeven tijdvak[1)]. Christus heeft in zijn tijd getracht alles tot den hemel-zelven over te brengen, maar het is hem niet gelukt. De mensch is en blijft materie. Al wat hij kan doen is de materie te humaniseeren, den strijd om 't leven te verzachten. Dit is de wet der natuur, de levens-strijd. Het bewijst dat Mazzini ongelijk had te spreken van een eindelooze liefde van een God. Neen, men zou veeleer dan moeten spreken van een Tiberius-God. Want de geschiedenis van den mensch is niet anders dan de voortzetting van den strijd der dieren om 't leven. De gansche lange ontwikkeling van de menschheid, uit de toestanden van het jagers-, herders- en landbouwers-leven, tot op het tijdstip, dat de landbouwers geen weide-velden of akkers genoeg hadden en landen gingen veroveren, de inwoners daarvan aan zich onderwierpen, en S t a t e n vormden, bewijst dit. Overal vertoont zich hier slechts het brutale feit der rooverij. Dat feit is er, en eerst later volgt dan de idealiseering daarvan door godsdienst en recht. Niet de ideeën beginnen en drijven, maar de feiten zijn 't begin. Dit is de materieele basis, zooals Marx uitstekend vóór twintig jaren heeft uitéengezet. Doch Mazzini was te-zeer idealist om die theorie te begrijpen. Hij staat op't standpunt van te denken, dat er in Indië castes zijn gevormd, omdat de priester 't uitsprak. Hij gelooft niet dat strijd, en bloedige strijd, het begin van alles is, en dat het leven blijft bestaan in een eeuwigen strijd om het leven. De definitieve zegepraal van een geheel of samenstel van sociale krachten op een ander geheel van maatschappelijke krachten was en zal altijd zijn een brutaal feit. Altijd zal het idee steunen op materieele kracht. De oorlog van Frankrijk tegen Duitschland

1) Zie ‘La théologie politique de Mazzini et l'Internationale’, pag. 69. Bakounin ontwikkelt hier de *materialistische* opvatting van Marx. Zijn woorden luiden aldus: ‘Toutes les religions et tous les systèmes de morale qui règnent dans une société sont toujours l'expression idéale de la situation réelle, matérielle, c'est-à-dire de son organisation économique surtout mais aussi de son organisation politique, cette dernière n'étant d'ailleurs jamais autre chose que la consécration juridique et violente de la première’. Hij prijst dan ook, pag. 78, Marx als den vader dier theorie.

in 1870 bewijst dit ten-overvloede. Niet het Staats-wezen van Duitschland overwon, maar de moreele éénheid der Duitsche natie droeg de zege weg op de desorganisatie en demoralisatie van Frankrijk. Men verwarre slechts niet de moreele kracht der naties met de menschelijke absolute moraal. Bakounin, die het begrip van het absolute niet aan God wil toekennen, spreekt wel van dat absolute met betrekking tot de menschheid. Absoluut is, volgens hem, de universeele wet van solidariteit, die de natuurlijke basis der menschelijke maatschappij is, en waarvan alle historische ontwikkelingen slechts de achteréénvolgens voorkomende uitdrukkingen, manifestaties, en verwerkelijkingen waren en zijn. Het menschelijk geslacht, evenals alle andere soorten, heeft inherente beginselen, die daaraan meer bijzonder eigen zijn, en al die beginselen trekken zich samen in één enkel beginsel, dat solidariteit heet. Dit beginsel wordt door Bakounin aldus geformuleerd: ‘Geen enkel menschelijk individu kan zijn eigen menschelijkheid erkennen, noch haar derhalve in zijn leven verwerkelijken, dan door haar in den evenmensch te erkennen en aan haar verwerkelijking voor den evenmensch mede te werken. Niemand kan zich emancipeeren, dan door met zich-zelven al de andere menschen die hem omringen te emancipeeren. Mijne vrijheid is de vrijheid van een ieder, want ik ben slechts waarlijk vrij, vrij niet alleen in 't idee maar in 't feit, wanneer mijn vrijheid en mijn recht haar bevestiging en haar sanctie in de vrijheid en in het recht van alle menschen, mijn gelijken, vinden’. ‘Wat alle andere menschen zijn, gaat mij zeer bijzonder ter-harte, omdat, hoe onafhankelijk ik mij ook verbeelde te wezen of door mijn maatschappelijke positie moge schijnen - zij het dat ik paus, czar of keizer of zelfs eerste minister ware - ik altijd onophoudelijk het product ben van wat de minsten onder hen zijn. Indien zij onwetend, ellendig zijn of in slavernij verzonken, dan is mijn bestaan bepaald door hun onwetendheid, ellende en slavernij. Wat mij betreft, stel dat ik bijvoorbeeld kundig of verlicht ben, ik ben dom (“bête”) door hun zotheid; ben ik dapper, ik ben de slaaf voor hun slavernij; ben ik rijk, ik beef voor hun ellende; ben ik bevoorrecht, ik verbleek voor hun gerechtigheid. Zelfs als ik vrij wilde zijn, zou ik het niet kunnen, omdat rondom mij alle menschen nog niet vrij willen wezen, en, daar zij dit niet willen, tegen mij werktuigen van onderdrukking worden’.

Waarom - zóó vraagt Bakounin aan het slot van zijn brochure - blijft Europa nog onvrij? En het antwoord luidt: omdat er nog altijd een onbeweeglijke inerte massa is, waarop onze propaganda afstuit. Voor Europa is vooral de Slavische wereld een zwarte stip. Het Panslavisme gordt zicht dáár aan tegen het Pangermanisme, en de haat tusschen die twee rassen kan éénmaal losbarsten. De Duitschers moeten echter aan het Slavische ras recht laten wedervaren, het steunen om zich vrij te maken. Duitschland moet mede-werken om de Slavische volken te revolutionneeren, anders wordt Rusland het groote gevaar. De Internationale nu kan mede-werken om den dreigenden strijd hier te voorkomen, gelijk

zij Engeland heeft aangespoord om aan Ierland de vrijheid te geven. Nevens dat Russich gevaar voor Europa, is er uit 't oogpunt der menschelijke solidariteit voor de gansche wereld nog een naderend onheil te duchten. Het is de positie der volken in Azië. Wanneer die volken werkelijk Staten worden, is voor Europa menige ramp te vreezen. Wel is waar werken thans Rusland en Engeland beiden op dat Oosten in, doch het ongeluk is dat zij tegen elkander inwerken. Het gebrek van dat Oosten is het gemis aan eerbied voor den mensch. De beschaving moet het dien eerbied leeren. De twee historische ficties: God en de Staat, hebben in Azië onberekenbaar kwaad gedaan. Het Christendom heeft in Azië fiasco gemaakt, en zal dat wereld-deel niet meer aan vrijheid kunnen helpen. Misschien moet de handel hier het groote voertuig en werktuig zijn, doch dan moet het karakter van dien handel geheel veranderen. Japan zal wellicht het land wezen dat de grootste rol vervult om Azië wakker te maken. Doch daartegen staat altijd over het groote gevaar van China met zijn millioenen en millioenen arme werklieden.

Zou het ondenkbaar zijn, dat ook die Chineesche werklieden een school van vrijheid doorliepen, die hen tot een collectieven opstand, tot een spontane actie aanzette? Dit is zeker: slechts uit de spontane organisaties die tot federatie leiden, uit de volledige autonomie, die niets van het vervloekte gezag wil weten, kan het heil der toekomst komen. Zóó alleen ontwikkelt en ontplooit zich de menschelijke vrijheid, gevestigd op den solidairen arbeid, op de wetenschappelijke rede, op den eerbied voor den mensch, op de rechtvaardigheid en op de gelijkheid. Dat is het eind-doel. Dat is de *absolute moraal*, die Mazzini te-vergeefs in zijn God zoekt, en die wij anderen, materialisten en atheïsten, als constitutief beginsel, en als fondamenteele natuurlijke wet, in het menschelijk geslacht vinden'.

Het waren twee vervaarlijke brochures, die Bakounin in het jaar 1871 aldus uitgaf. Doordringend klonken die tonen. Het waren bazuin-stooten die een rauwen koperen galm deden hooren. Zelfs te-midden van het geraas van Frankrijks inéénstorting en het gehuil der commune van Parijs vroegen die kort-af aangehouden geluiden gehoor. En Bakounin liet het niet daarbij. Hij wenschte aan zijn waarschuwing blijvenden indruk te geven. Zonder ophouden werkte hij aan een groot werk, dat onder den titel: 'God en de Staat' volledig zijn beginsel zou ontwikkelen en afronden.

Het groote boekwerk, aan 't welk hij zijn beste krachten nog dacht te wijden, was eenigszins de uitbreiding van een memorie, waaraan hij reeds in October 1867 had gewerkt. Men herinnert zich, dat Bakounin in de jaren 1867 en 1868 voortdurend bezig: was met de 'Vredes- en Vrijheids-liga'. Hij maakte zich de illusie, die Liga te kunnen maken tot een voertuig van zijn eigen denkbeelden, tot een practisch middel om op zijn wijze in de algemeene revolutie-beweging in te grijpen. Daarom was hij in September

1867 te Genève op de tribune van het eerste congres der Liga verschenen. En voor datzelfde doel zou hij in September 1868 te Bern op het tweede congres der Liga ideeën en moties ontwikkelen. Tusschen die twee congressen in had hij nu een memorie geschreven, die een eenigszins uitgewerkt voorstel behelsde, dat hij met zijn Russische mede-leden aan het permanente comité van de Liga zou indienen. Die memorie droeg tot titel: 'F é d é r a l i s m e , S o c i a l i s m e et A n t i - t h é o l o g i s m e ', en zou aan de Liga den weg wijzen, dien zij moest inslaan[1].

Een eerste afdeeling dier memorie behandelt het '*federalisme*'. Bakounin zegt dat de Liga zich op het federalistisch standpunt heeft gesteld, al was het alleen door den eisch om de landen van Europa te vervormen tot een verbond onder den naam: 'De Vereenigde Staten van Europa'. Intusschen moet men dit alles minder vaag zich voorstellen. Men moet zich helder maken, dat men nooit dien bond zal kunnen vormen met de hedendaagsche geconstitueerde Staten, wegens de monsterachtige ongelijkheid die tusschen de krachten dier respectieve Staten aanwezig is. Een confederatie van monarchieën, zooals wijlen de Duitsche bond, is daarbij iets belachelijks. Doch ook een bureaucratische en militaire Staat - al heet hij republiek - kan bezwaarlijk in deze internationale confederatie intreden. De leden van de Liga moeten dus hun best doen hun eigen vaderland te reconstitueeren; als grondslag dier vervorming aannemende, de belangen, de behoeften en de natuurlijke attractie der bevolkingen, en als spil aanwendende de vrije federatie der individuen in de 'communes', der gemeenten in de provincies, der provincies in de naties, der naties in de 'Vereenigde Staten' van Europa, en van deze later in de geheele wereld. Het dadelijk gevolg moet zijn het wegwerpen van elk historisch recht der Staten. Daarentegen moet voor elke natie, provincie of 'commune' erkend worden de volledige autonomie, met de enkele uitzondering dat die autonomie geen gevaar of bedreiging zij voor de autonomie en vrijheid der naburige landen. Het feit, dat een gewest of land deel uitmaakt van een Staat, sluit niet in dat zulk een land voor altijd aan dien Staat verbonden moet blijven; neen, alles moet berusten op vrije vereeniging. De Liga moet zich verzetten tegen elk verbond van deze of gene nationale fractie der Europeesche democratie met monarchale Staten, zelfs al is het doel van het verbond de herstelling der vrijheid van een verdrukt land. Wel moet de Liga haar sympathie uitspreken voor elken nationalen opstand tegen onderdrukking, indien die opstand volgens de beginselen en in het belang der volks-massa's wordt begonnen. De Liga doet den oorlog aan tegen alles wat roem, grootheid of macht der Staten aanduidt.

1) De memorie is verschenen in het boekdeel 'Michel Bakounine, Oeuvres', Paris, 1895, pag. 1-205. Zij is echter ook dáár nog niet compleet. Het slot, zoo het al geschreven is, schijnt onvindbaar. Over het tijdstip der bewerking zie ook 'Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye', 1873, pag. 5.

Nationaliteit wordt erkend als een natuurlijk feit, niet als een beginsel. Het doel der menschheid is de in vrijheid gevormde éénheid; patriotisme, dat naar éénheid zou willen streven buiten die vrijheid, is volstrekt te verwerpen.

Dit nu waren, volgens Bakounin, de gevolgtrekkingen van het groote beginsel: 'Federalisme'. Daarin waren vervat de absolute voorwaarden van vrede en van vrijheid. Maar waren die condities de éénige? Zeker niet. Men behoefde slechts naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waar de meeste dier voorwaarden waren verwerkelijkt, te zien, om juist dáár een burger-oorlog te ontwaren. Er was dáár toch altijd een zwarte stip geweest: de slavernij. En in onze Europeesche wereld bestaat éénzelfde tegenstelling der standen. Gelijk de Staten der oudheid te-niet zijn gegaan door de slavernij, zullen de moderne Staten te-niet gaan door het proletariaat. Het antagonisme van het proletariaat en van de bezittende standen moge niet overal scherp afgeteekend zijn, het is er desniettemin. De klassen zijn gescheiden: overal is de indeeling in den stand der geprivilegieerden en in de arbeidende klasse. De eerste is een kleine minderheid, en de tweede vormt een groote meerderheid. De kloof die tusschen de beide standen gaapt, is niet te dempen door onderwijs en scholen; neen, er moet een radicale hervorming komen in de economische condities der arbeidende klasse. Een algemeene verbetering van industrie en van handel bewerkt dit niet. Juist in de welvarendste landen, bijvoorbeeld in Engeland, is het pauperisme het donkerst. Noord-Amerika vormt alléén daarom hierop een uitzondering, wijl er nog zooveel vruchtbaar land braak ligt, maar de sociale questie zal er eerlang komen; reeds nú moet Noord-Amerika beschermende wetten aanwenden. Inderdaad, de beschaving in de moderne wereld rust evenals vroeger in de antieke wereld op gedwongen werk. De rijken werken ook wel, maar het is werk der zenuwen vooral; de tallooze arbeiders doen het werk der spieren. De eersten hebben het goed, bezitten veel vrijen tijd, maar zijn verweekelijkt en verlept. De klasse der arbeiders heeft een hard lot, zwoegt en torst, maar heeft frischheid van geest en hart. Vroeger was de kloof tusschen beide die groepen overdekt en omhuld door de nevelachtige wolken van den godsdienst. Thans heeft de groote revolutie het evangelie der menschen-rechten gebracht. Ook de werklieden willen brood en vrijen tijd. Dit deed het socialisme ontstaan.

In een tweede afdeeling zijner memorie behandelt Bakounin dat '*socialisme*'. Hij wijst er op dat de Fransche revolutie van 1789 als laatste consequentie aangaf het Babouvisme: een socialistische republiek. Het bleef toen slechts bij het idee. Maar dat idee is in de negentiende eeuw uitgewerkt door revolutionnaire socialisten als Cabet en Louis Blanc, en door doctrinaire socialisten als Saint-Simon en Fourier. Bij beide stroomingen was echter veel reglementatie en autoriteit, te veel elementen van het vroegere Staatsidee waren daarin vermengd. Hiertegen stond P r o u d h o n op. Hij was de man der absolute vrijheid. Hij werd de apostel van

de anarchie en van het federalisme. Doch tegen hem over stond in de wereld der democratie een groote oppositie. De Fransche revolutie toch had behalve aan het socialisme de geboorte gegeven aan het zoogenaamde zuivere republicanisme: dat der Jacobijnen. Zulk een republikein offert alles, ook de vrijheid, op aan zijn 'Staat'[1] Zóó is er dadelijk een geweldig antagonisme tusschen die republikeinen en de socialisten, die slechts van vrijheid willen hooren. In Juni 1848 kwam het tot een uitbarsting. In de straten van Parijs werd de slag geleverd. De reactie combineerde zich met die zuivere republikeinen om de socialisten ten-onder te brengen. De socialisten werden verpletterd, maar ook de republikeinen gingen te-gronde. De 'bourgeoisie' verkreeg nu een militair regime: Napoleon III. Dit was duur, maar anders bleef er niet over: de constitutioneele monarchie had afgedaan, en de republiek had zich-zelve haar graf gedolven. Men kan zeggen dat ook het Staats-socialisme in 1848 overwonnen is. Toch leeft het ware socialisme. Zijn leus is rechtvaardigheid op aarde. Thans naderen de kringen der kleine burgerij en van den kleinen handel tot dat socialisme. Zij echter hebben geen geloof en geen hartstocht. Die passie is wel bij het volk. Evenals dat volk vragen ook wij recht. Wij stellen den eisch, dat ieder mensch de materieele en moreele middelen moet hebben om geheel zijn humaniteit te ontwikkelen[2]. Wij wenschen daarvoor in de verste verte geen gareel of Staat. De tegenwoordige Staat heeft slechts één zaak te doen: langzamerhand en van lieverlede het erfrecht op te heffen en dan zichzelf op te lossen. Het doel moet wezen: gelijke kansen aan een ieder en de grond aan allen. Dat moet het socialisme der Liga zijn.

De derde afdeeling der memorie besprak het onderwerp dat hij noemde: '*l'Anti-théologisme*'. Hij wenschte scherper dan ooit den nadruk er op te leggen, dat het geheele gebouw van den godsdienst een nevelbeeld was. De hemel is slechts een 'mirage', zóó sprak hij. Die hemel verrijkt zich met de schatten der aarde en

1) Zie dit zeer scherp en fijn geformuleerd in de 'Oeuvres de Michel Bakounine', 1895, pag. 41-44. Let ook vooral op deze woorden: 'Le socialiste se distingue du bourgeois par la justice, ne reclamant pour lui-même que le fruit réel de son propre travail; et il se distingue du républicain exclusif par son *franc et humain égoïsme*, vivant ouvertement et sans phrases pour lui-même, et sachant qu'en le faisant selon la justice, il sert la société toute entière, et qu'en la servant, il fait ses propres affaires'.

2) Zie 'Bakounine, Oeuvres' 1895, pag. 55. Hij drukt zich aldus uit: 'Organiser la société de telle sorte que tout individu, homme ou femme, venant à la vie, trouve des moyens à peu près égaux pour le développement de ses différentes facultés et pour leur utilisation par son travail; organiser une société qui, rendant à tout individu, quel qu'il soit, l'exploitation du travail d'autrui impossible, ne laisse chacun participer à la jouissance des richesses sociales, qui ne sont en réalité jamais produites que par le travail, qu'autant qu'il aura directement contribué à les produire par le sien'.

de menschheid wordt slechts te ellendiger. Als God alles is, wordt de mensch niets. Het Christendom en vooral de catholieke af-deeling daarvan heeft dat dogma met de uiterste consequentie doorgevoerd. Maar alle godsdiensten doen hetzelfde. De priesters van alle godsdiensten zijn dan ook altijd bondgenooten van elke tirannie. Die godsdiensten dooden de energie van den mensch. Trouwens elke godsdienst is gebaseerd op het begrip offer: op het storten van bloed en op abdicatie der rede. Om nu de massa's van dien knellenden druk van den godsdienst te bevrijden, is noodig de rationeele wetenschap en de propaganda van het socialisme. Bakounin poogt in zijn ‘memorie’ lijnen te trekken voor die rationeele wetenschap. Hegel was met dien bouw begonnen; hij ging echter nog geheel en al uit van het begrip en van den geest. Eerst Auguste Comte heeft dien geest gematerialiseerd, en heeft op die wijze een wetenschap der sociologie kunnen construeeren. Deze wetenschap kon eerst waarlijk ontstaan, toen de scheiding tusschen een geestelijke en een stoffelijke wereld prijsgegeven werd. Het idee der wording, van den samenhang van alles met alles, der éénheid van de wereld en van het zijn, moest eerst het bewustzijn der menschen doordringen. Opmerkelijk is nu, volgens Bakounin, hoe het idee godsdienst zich onder de menschen heeft ontwikkeld. Bij de dieren is 't niet anders dan de vrees voor het onbegrijpelijke en machtigere. Datzelfde gevoel wijzigt zich in 't begin slechts weinig bij het meer ontwikkeld dier: den mensch. Hij leeft in vrees en in afhankelijkheid. Slechts zeer langzaam ontwikkelde zich de mensch tot een gevoel van onafhankelijkheid, met andere woorden: tot de vrijheid. Het krachtigste werktuig dat hem ter-beschikking stond was de spraak. Door die spraak oefende hij zich in het combineeren. Hij versterkte zijn faculteit van abstractie. Hij werkte aan zijn emancipatie. Hij dacht. En een tweede stap was, dat hij zijn spierkracht ging toepassen op de hem omringende wereld, dat hij met de natuur ging worstelen. Zóó ontwaakte hij tot kloekheid en zelfstandigheid, en schreed op dien weg der vrijheid voort. Hij wierp van lieverlede gaande-weg iets van den knellenden last der afhankelijkheid van zich af. Doch ziedaar het ongeluk: door een reflectie der verbeelding, door een ‘déraisonnement’ kwam hij dadelijk onder een ander juk: dat van den godsdienst. Terwijl zijn angst voor de dingen dezer aarde afnam, plantte hij zijn vrees over op wat hij zich inbeeldde van ‘boven-natuurlijk’ tot hem te komen. Het werd een godsdienst der vrees: het fétichisme der wilden, de eeredienst der toovenaars, de afsmeeking van den toorn der godheid. Aldus ontstond de Jehovah-dienst van Israël en de godsdienst in 't algemeen. Let echter wel op, dat het Gods-begrip, het abstract absolute, aldus uit de gedachte-zelve van den mensch geboren wordt. De mensch vervormde slechts tot een God het begrip éénheid van het heelal. Inderdaad bestaat enkel de absolute solidariteit van alles: een oneindigheid van alle transformaties van het zijn: een altijd-durende wording en inwerking van alles op alles: een eeuwige en universeele vervorming van het

geheel. Dat ‘zijnde’ - in zijn wezen het omgekeerde van het begrip Voorzienigheid, de negatie van het Gods-begrip - werd nu door de menschen juist tot een God gefatsoeneerd. ‘Le néant absolu fût imaginé comme être suprême’. En dat door den mensch gevormde en vervormde Gods-begrip werd thans de veronderstelde schepper van alles. Voorts werd dat beeld aangevuld en volledig gemaakt. Allerlei eigenschappen werden daaraan toegekend. ‘Dieu c'est le spoliateur absolu’. De geloovige mensch zag in dien God slechts zijn eigen beeld vergroot. De eerbied voor den hemel werd nu minachting voor de aarde. Eerst in den hemel zou er rechtvaardigheid zijn. Op aarde berustte dan de mensch in het onrecht en de onderdrukking. Religie was op die wijze het ontwaken van de menschelijke rede onder den vorm der onredelijkheid. De mensch kwam onder een loodzwaar juk. Als de mensch zich daarvan niet weet te bevrijden, wordt hij nimmer vrij.

Een eerste attribuut van den god of der goden was dat hij verondersteld werd de wetgever te zijn van de menschelijke samenleving, de stichter (met andere woorden) van den S t a a t .

Dat denkbeeld was wel het meest destructieve en verderfelijke dat men zich voorstellen kon. De mensch in een maatschappij levend heeft even als alle dieren twee instincten: de egoistische en de sociale drijfveêr. Hoe egoistischer, hoe individueeler de mensch zich voelt, des te vrijer gevoelt hij zich. Doch de mensch is niet slechts het meest individueele schepsel op aarde, maar ook het meest sociale. De sociale drijfveêr loopt evenwijdig aan de individueele en ontwikkelt zich gelijktijdig. Maar op die sociale drijfveêr wierp zich als prooi het Staats-begrip. De Staat nam voortdurend iets af van de vrijheid van een elk. Waar de Staat begon hield de individueele vrijheid op. De Staat begrensde in zijn midden vooral de sfeer der vrijheid. Elke Staat werd een vast afgebakende kring. En voorts ontstond naast den éénen Staat een andere. Het werd een wereld van tegenover elkander opgerezen en elkander bekampende Staten. Een mozaïek van tegen elkander vijandige brokken der samenleving. Elke Staat kweekte in zijn eigen boezem het patriotisme en oefende tegen den naburigen Staat een politiek van rooverij. Machiavelli maakte van dat alles een sluitend systeem, en bouwde een stelsel op den grondslag van ‘de reden van Staat’. Het was een doorgaande ontkenning der broederschap onder de menschen. Dit zag de meest onbevooroordeelde in. Doch in eigen boezem kweekte elke Staat even sterk onheil. De Staat maakt burgers, geen menschen. Overal wordt door hem dienstbaarheid geplant. Elke Staat gaat daarbij in zijn wetgeving uit van het denkbeeld, dat de mensch in zijn wezen, in zijn diepsten kern, slecht en kwaadaardig is. De menschen worden dus gedemoraliseerd, straks worden zij door dwang tot deugdzame burgers gemaakt, gelijk de theologie ze tot vrome geloovigen poogt te vervormen. Dwang en gezag zijn trouwens de middelen die de Staat moet gebruiken. Elke consequente theorie van den Staat rust op het begrip autoriteit. Hoezeer de menschen,

bijv. een Rousseau, den oorsprong van den Staat in theorie ook zochten in het vrije contract, in de practijk werd de Staat niet anders dan de geregelde en gesystematiseerde overheersching en exploitatie der menschen. De eerbied voor een mensch als individu ging in elken Staat te-loor.

Bij het begrip eerbied voor den mensch wenschte Bakounin nu nog stil te staan. Uit den aard der zaak ontkent hij in den mensch den vrijen wil. Ieder mensch is fysiologisch het product van het verleden. Het individu is bij zijn geboorte de materieele organische resultante van een oneindige verscheidenheid van oorzaken, die zich gecombineerd hebben om hem voort te brengen. Elk individu heeft dus een sociale erfenis, waarmede de opvoeding rekening heeft te houden. Daarom moet die opvoeding veel meer geïndividualiseerd worden, dan tot nu toe het geval is geweest: op alle contradicties in het levens-proces van het individu moet bij de opvoeding het oog worden gevestigd....

- Doch het manuscript breekt hier af.

De memorie, wier inhoud wij weêrgaven, was slechts een uitgebreide schets. Bakounin wenschte datzelfde onderwerp nog meer opzettelijk en scherper te ontvouwen: iets te leveren dat als conclusie van geheel zijn streven kon gelden. Hij gaf aan dat betrekkelijk meer omvattende werk den titel: God en den Staat, ‘D i e u e t l ' E t a t ’. Van dit geschrift zijn echter ook weder slechts fragmenten tot ons gekomen. Een eerste gedeelte van het manuscript, het begin, werd in het jaar 1882 door zijn meest vertrouwde aanhangers, graaf Carlo Cafiero en den beroemden geograaf Elisée Reclus, te Genève uitgegeven. Een tweede gedeelte, het slot, min of meer als bij-lage door Bakounin geschreven, zag het licht in het eerste deel der ‘Oeuvres de Michel Bakounine’, in 1895 te Parijs verschenen. Een midden-stuk van het geschrevene is nog niet gedrukt.

Houden wij ons eerst bezig met *het boekje van het jaar 1882*, en resumeeren wij daarvan kortelijk den inhoud.

Drie elementen - zóó zegt Bakounin - constitueeren de wezenlijke voorwaarden van elke ontwikkeling der menschen, hetzij deze collectief of individueel plaats heeft. Deze elementen zijn: 1°. de menschelijke dierlijkheid, 2°. de gedachte en 3°. het verzet of de opstand. Tot het eerste element heeft betrekking de sociale en private economie, tot het tweede de wetenschap, tot het derde de vrijheid.

De idealisten van allerlei kleur en school zijn beleedigd, indien men zegt dat de mensch, even als alles op de wereld, slechts een product is van de materie. Zij hebben de materie eerst zoo laag mogelijk gemaakt, haar alle eigenschappen van verstand en inzicht ontnomen, en beklagen zich dan dat de mensch daartoe zou behooren. Zij bedriegen zich grootelijks. De menschelijkheid, in haar ontplooiing, is juist de hoogste uitdrukking van de animaliteit. Door de vatbaarheid om te denken, door de behoefte om ons te verzetten en in opstand te komen, zijn wij boven den toestand

der dieren geraakt. De oude legenden van den bijbel - de inblazing van Satan, den eeuwigen opstandeling, en het tooneel in het Paradijs met den boom van de kennis van 't goed en 't kwaad - hebben betrekking tot die vervorming. Slechts moeten wij goed blijven bedenken, dat de weg der transformatie is gegaan van de laagte naar de hoogte, van beneden naar boven. De idealisten stellen zich dat anders voor: gelooven aan een val of afval, aan een weg van de hoogte naar de laagte. Zij gaan van het Godsbegrip uit en komen zóó beneden bij den mensch. Waarom heeft echter de God, die alles wist, den mensch dan geschapen? Het is een ongerijmdheid, en de theologie is slechts consequent als zij doet uitroepen: ‘credo quia absurdum’. Hoe is het dan toch geschied dat verstandige menschen daaraan zijn gaan gelooven? Ach, de meeste menschen werken en zwoegen zoo zwaar. Slechts drie middelen hebben zij dan om uit dien bedrukkenden toestand te geraken: de kroeg, de kerk en de sociale revolutie. En van die drie middelen nemen zij veel te veel de twee eersten te-baat. De sociale revolutie zou de waarachtige redding kunnen geven, doch zij drinken liever den roes van den drank of wiegen zich in droomen van de kerk. Vooral het laatste middel. De machthebbenden toch hebben er belang bij onder het volk den godsdienst-zin te kweeken. Zij achten het een veiligheids-klep, daar de onderdrukte standen dan hun hoop kunnen stellen op rechtvaardiger lot in den verren hemel. Voorts zijn er altijd onzekere nevelachtige geesten. Zij doen zich te-goed aan mist, aan damp: zij laten zich dobberen op den bedriegelijken stroom der goddelijkheid. Zij gelooven aan God. In waarheid zijn dezulken ziek. Enkelen van hen zijn echter volkomen te goeder trouw, met volledig bewustzijn zijn zij idealisten. Tot hen rekent Bakounin mannen als Mazzini, als Michelet, als Quinet, als John Stuart Mill, mannen voor wie een ieder eerbied moet hebben. Tegen hen nu vooral opent hij zijn discussie.

Het komt Bakounin voor, dat niemand van hen den logischen kant der questie goed heeft bekeken. Zij nemen het bestaan van God aan en beroepen zich daarvoor op de oudheid van het geloof in God en op de algemeenheid daarvan. Doch beide die gronden beduiden niet veel. De oudheid - maar tot op Galileï geloofde men dat de zon om de aarde draaide, was het daarom waar? Neen, men moet, wanneer men gedreven wordt door de passie der waarheid, niet naar achteren, maar naar voren zien. Alles wijst hier op ontwikkeling, gelijk geheel de sociale geschiedenis niet anders is dan een opklimming van den animalen oorsprong tot een samenleving van menschen. En wat de algemeenheid van het geloof in God betreft, - wij moeten daarvoor ons rekenschap geven van de wijze, waarop het idee van een bovennatuurlijke of goddelijke wereld in de historische ontwikkeling van het menschelijk bewustzijn is ontstaan en bevestigd. Het zal dan blijken dat hier slechts sprake kan zijn van algemeenheid van een dwaling.

De macht der religieuse geloofs-overtuigingen op de massa's

wijst op een diep misnoegen van het hart. Het is een instinctief protest tegen wat is. Men vlucht uit de bestaande wereld op verbeeldings-vleugelen naar den hemel. Maar die hemel is een ‘mirage’. Men ontnam alles aan de aarde en verrijkte daarmede den hemel. Het Christendom vooral deed dat consequent, gaf alles aan God, verarmde, verslaafde, verbrijzelde daarvoor de menschheid. Het Gods-begrip sloot voortaan in zich abdicatie van de menschelijke rede en rechtvaardigheid, ontkenning der menschelijke vrijheid. Het dilemma werd: zoo God er is, is de mensch slaaf. Welnu, de mensch kan en moet vrij zijn, dus bestaat God niet. - Is het noodig te herhalen, hoe en waarom de verschillende godsdiensten de volken vernederen en verlagen? Alle zijn zij gevestigd op het denkbeeld van het offer, van de bloedigste offerande van 't lichaam tot op de altijd-durende opoffering van geest en gemoed. Onze idealisten weten dat beter dan iemand anders. Zij stellen echter niet een positieven, maar een nevelachtigen God. Hun God is een aspiratie, een verzuchting, een algemeene naam voor wat groot, goed, schoon en edel is. Voor den mensch reserveeren zij dan het dierlijke. En tusschen die twee polen beweegt zich dan hun voorstelling. Dit is echter niet geheel logisch. Zij willen God en de menschheid, niet God of de menschheid. God blijft voor hen de meester - maar de mensch wil afschaffing van dien meester.

Inderdaad vallen de idealisten in een tegenstrijdigheid. Sprekende van vrijheid voegen zij er dadelijk bij het woord autoriteit, gezag. Wat is echter autoriteit? Bedoelt men er mede de onvermijdelijke macht der *natuurlijke wetten*, die zich manifesteeren in den samenhang en de vaste opéénvolging der verschijnselen in de stoffelijke en sociale wereld? Zeker, de opstand tegen *die* wetten is een onmogelijkheid. Wij moeten ze gehoorzamen: wij zijn slaven dier wetten. Doch daarin ligt niets vernederends. De menschelijke vrijheid bestaat zelfs daarin, die wetten te erkennen en toe te passen. Het ongeluk is maar, dat zoovele van die wetten onbekend zijn aan de massa. De wetenschap heeft ze niet gestaafd. Doch de vrijheid van den mensch is nu juist daarin besloten, dat h i j - z e l f die wetten heeft erkend, dat hij zich haar niet heeft laten opleggen, zoo als academies en officieele wetenschap zouden willen doen. Uit vrije beweging volgt de mensch die autoriteit. Het is de autoriteit der natuurlijke wetten, die inherent zijn aan het stoffelijke, verstandelijke en zedelijke leven der wereld. Elk ander gezag is leugenachtig, willekeurig en noodlottig. De mensch eerbiedigt slechts wat zijn eigen wetenschap hem leert. Het gezag dier wetenschap erkent hij, niet dat van den geleerde. - Wij hebben - zegt Bakounin - onzen onzichtbaren Christus, onzen verlosser, in die wetenschap, maar die Christus is altijd in wording, altijd onvoltooid. En wij stooten nu van ons alle vaste wetgeving, elk ander gezag, elken geprivilegieerden, gepatenteerden, officieelen en legalen invloed, al komt hij voort uit het algemeen stemrecht, overtuigd als wij zijn, dat dit gezag en die invloed slechts kunnen strekken ten-profijte van een over-

heerschende en exploiteerende minderheid tegen de belangen in van de dienstbaar gemaakte overgroote meerderheid. In dien zin zijn wij anarchisten.

De moderne idealisten verstaan echter die autoriteit geheel anders. Zij hechten aan dit begrip gezag een goddelijken oorsprong en zin. Terwijl wij van den hemel terugnemen, wat de hemel ons had ontnomen; terwijl wij de leuzen verwerpen van ‘Gods genade’ en van ‘God en het volk’; terwijl wij onze schouders ophalen over de regeering van deugdzame genieën, genieën van boven-af geïnspireerd, - vergoddelijken de idealisten altijd de menschelijke zaken. En zonderling: terwijl zij aan dat werk bezig waren, kwam het idealisme, dat zij vóór hadden, steeds neder op een triomf van het materialisme. Let eens op de priesters en hun rijkdom, let eens op de oppositie van den paus, den dienaar bij uitnemendheid. Altijd staat bij hen allen het grof-stoffelijke op den vóórgrond. Wij gaan dien weg niet op. Wij vergoddelijken geen enkele instelling. Wij willen slechts één gezag: dat van den collectieven en publieken geest van een maatschappij, welke gevestigd is op den onderlingen eerbied van al haar leden. Ja, ziedaar een autoriteit, die in geen enkel opzicht goddelijk, volkomen menschelijk is, maar voor welke wij ons van ganscher harte zullen buigen, overtuigd als wij zijn, dat deze, wel verre van ons dienstbaar te maken, de menschen zal emancipeeren. Zij is slechts de uiting van de solidariteit onder de menschen. Om die te verwerkelijken moeten wij de sociale revolutie ter-hand nemen, vernietigen alle instellingen van ongelijkheid, en vestigen de economische en maatschappelijke gelijkheid, op welke gelijkheid dan de vrijheid, de moraliteit en het gevoel van solidaire menschelijkheid kan oprijzen. Nooit is dit alles het resultaat geweest van den arbeid van het idealisme. Geheel de geschiedenis leert ons dat hieruit slechts voortkwam de serviliteit. Wie waren en zijn de steunpilaren van het idealisme? Het is voldoende de namen van een Napoleon III, van Bismarck en van Mourajeff te noemen. Waarom houden dan toch de idealisten, en in de eerste plaats een Mazzini, vast aan hun denkbeeld? Omdat zij gelooven, dat hun ideëele theorieën noodig zijn voor de waardigheid en zedelijke grootheid van den mensch, terwijl, naar hun overtuiging, de materialistische theorieën den mensch zouden verlagen. Doch het omgekeerde is waar. De ontwikkeling van den mensch, volgens de materialistische opvatting, is een progressieve opklimming. In het idealistisch stelsel is die voortgang een gestadige val. Zelfs de Godheid verliest haar grootheid in dat systeem. Het wordt een God die zich verdeelt en zich splitst. Men spreekt van God den Vader en God den Zoon. Het worden allerlei stukken en fragmenten van de Godheid. Wat beteekent toch eigenlijk die gansche openbaring van God op aarde? Als God verscheen, was de mensch vernietigd. Dat zou de slotsom van het idealisme zijn.

Men heeft echter van die opvatting der idealisten een bepaalde leer of doctrine gemaakt. Van alle despotismes is nu dat der doctrinairen 't ergste. Zij denken er niet aan, dat alles: de wereld

en zij-zelven, vergankelijk is, en dat slechts blijvend is de menschheid die zich ontwikkelt. Zij steunen op wat zij noemen wetenschap. Maar de wetenschap op zich-zelve is altijd ijdel. De wetenschap als zoodanig is een abstractie en daardoor een negatie van het reëele leven. De wetenschap omvat de gedachte van de realiteit, niet de realiteit-zelve: de gedachte van het leven, niet het leven zelf. Vandaar de roeping van de wetenschap, maar te-gelijkertijd haar onmacht. Zij is de magneet van het leven, niet het leven-zelf. De wetenschap constateert telkens algemeene verhoudingen en betrekkingen der werkelijke zaken. Terwijl zij de algemeene wetten erkent, die inherent zijn aan de ontwikkeling der verschijnselen van de fysieke en sociale wereld, zet zij als 't ware vaste merkpalen van de progressieve voortbeweging der menschheid, wijst zij de algemeene voorwaarden aan, wier strenge opvolging noodzakelijk is en wier verwaarloozing noodlottig zal wezen. In dien zin kan de wetenschap vaste regelen stellen. Gansch anders staat het met het leven-zelf. Dat leven is wel-is-waar vluchtig en tijdelijk, maar te-gelijkertijd kloppend en trillend van realiteit en individualiteit, van oorspronkelijkheid, van gevoeligheid, van lijden, van vreugde, van aspiraties, van behoeften, en van passies. Het is 't leven, dat alléén en uit zich-zelf de zaken en de reëele wezens schept. De wetenschap schept niets: zij constateert en erkent slechts de creaties van het leven. En telkens als de mannen der wetenschap, uit hun abstracte sfeer tredende, zich willen gaan bezighouden met het scheppen van iets levends in de reëele wereld, is het resultaat iets armoedigs, iets magers, iets bloedeloos, iets wat doet denken aan den ‘homunculus’ van Wagner, den schoolvossigen helper van den onsterfelijken Faust. De wetenschap heeft dus tot éénige roeping licht op het leven te werpen, niet om dat leven te besturen en te regeeren. Het gouvernement van de wetenschap en van de mannen der wetenschap, al waren het positivisten, aanhangers van Auguste Comte, of leerlingen van de doctrinaire school van het Duitsche communisme, kan slechts onmachtig, belachelijk, onmenschelijk, wreed, onderdrukkend, exploiteerend en kwaaddoend wezen. Men kan van de mannen der wetenschap als zoodanig zeggen wat Bakounin van de theologen en metafysici opmerkt: zij hebben geen zintuig, geen hart voor individueele en levende wezens. Men kan er hun geen verwijt van maken, want het is de noodzakelijke consequentie van hun beroep. Als mannen der wetenschap kunnen zij slechts belang stellen in algemeenheden, in absolutte wetten, en hebben zij niet te doen met andere zaken. Zij begrijpen niet de waarde der individualiteit. Op levende menschen nemen zij proeven. De wetenschap, 't levend individu als bij vivisectie ontledend, zoekt op die anatomische snijtafel de abstracte les. Als zoodanig is de wetenschap van lager orde dan de kunst, wijl zij geen hart heeft voor het individu. ‘Ik predik - zegt Bakounin - den opstand van het leven tegen de wetenschap, of liever tegen het gouvernement van de wetenschap’. Geen opoffering of offer mag er meer zijn van arme wezens aan een abstractie: God, vaderland,

Staat, nationale eer, historische rechten of iets dergelijks. De theologen hebben dat offeren steeds bepleit; het kwam overeen met hun wezen en werken; zij konden niet anders, maar de mannen der wetenschap hadden wijzer moeten zijn. Van de wetenschap kunnen wij slechts verlangen, dat zij ons met vaste hand de al-gemeene oorzaken der individueele smarten en van het individueele lijden aantoont, en te-gelijkertijd de algemeene condities aanwijst, noodig voor de werkelijke bevrijding der levende individuen in de maatschappij. Dat is haar taak. Dat zijn haar grenzen. Boven en buiten die grenzen beginnen de doctrinaire en heerschzuchtige aanmatigingen van haar gepatenteerde vertegenwoordigers. Het is meer dan tijd om af te rekenen en de betrekking af te breken met die heeren, al geven zij zich zelfs den naam: sociaal-democraten (‘démocrates-socialistes’).

Het leven alleen kan scheppen: het creëert op zijn beurt leven; de éénige taak der wetenschap daarentegen is den weg te verhelderen. Maar daarvoor moet die wetenschap zorgen niet buiten het leven te blijven. Zij moet niet voortgaan zich op te sluiten in een kring van gebreveteerde geleerden; zij moet zich verspreiden in de massa's; aan het leven-zelf zich hechten; inherent worden aan de werkelijkheid.

Het stelselmatig ontkennen van die werkelijkheid, het aannemen van de schaduw in plaats van het lichaam, is juist de spil geweest die de religieuse dwaasheid in de hand heeft gewerkt. De eerste stap daartoe was het stellen van een bovennatuurlijke wereld buiten de werkelijke wereld. De tweede stap was de overgang van het polytheïsme in monotheïsme, van het religieus materialisme der heidenen in het spiritualistisch geloof der Christenen. De brug daartoe leverden de Joden met hun Jehovah-dienst. Voor de uitbreiding van dien Jehovah-dienst op aarde was noodig een betrekkelijke verwezenlijking der menschelijke éénheid door vernietiging der nationaliteiten - de Romeinen namen die taak op zich - voorts een ontleding der metafysische ideeën om dien groven Jehovah der Joden te vergeestelijken, - dit was het werk der Grieken. Zóó ontwikkelde zich alles. Het idee der Godheid werd op die wijze geconstrueerd door Joden, Romeinen en Grieken. De Joden colporteerden 't voort. Maar dit was toch eigenlijk nog theologie. De godsdienst werd gegeven door Jezus Christus. Zijn martel-dood gaf het feit waarop een godsdienst zich vestigt. Hij predikte aan slaven en vrouwen. En het is en blijft de onsterfelijke eer van het Christendom, dat het zich tot het overgroote lijdende deel van het menschdom heeft gewend. Jezus Christus zag niet op naar de grooten dezer wereld. Doch het verkeerde was ook hier de negatie der realiteit. Zóó werd het weefsel der theologie weder ter-hand genomen en uitgesponnen: een zwaar mistig kleed dat alles bedekte.

Toen de menschheid gevaar liep van te bevriezen door den kouden wind van allerlei idealisme, kwam de ontdooiing eerst der Renaissance, later der achttiende eeuw. Werkelijk was op het einde der achttiende eeuw de menschheid op het punt zich te be-

vrijden van dien godsdienst, toen twee sofisten opstonden, die de menschen onder het juk terugbrachten. Zij heeten Jean Jacques Rousseau en Robespierre. De eerste is met zijn sentimenteele schijnheiligheid, met zijn enthousiasme ‘à froid’, met zijn achterdochtige enghartigheid, met zijn onvruchtbaar Deïsme, de profeet van den doctrinairen Staat. Hij broeide uit het onmeêdoogend despotisme van den man van Staat. Robespierre was zijn ware zoon. In naam van het ‘Hoogste Wezen’, en ter-beveiliging van ‘den Staat’ guillotineerde deze leerling van Rousseau de Hébertisten, en Danton ‘le génie même de la Révolution’. Hij vermoordde de republiek. Rousseau en hij baanden den weg voor Napoleon, doch ook voor de idealistische reactie der 19de eeuw. Aan hun ideeën klampten zich bewust of onbewust vast de mannen van het Deïsme en de politieke doctrinairen: de aanhangers van ‘God en den Staat’.....

Het tweede thans gedrukte fragment uit het geschrift: ‘Dieu et l'Etat’ vormt het slot van het geheel.

Dit fragment behelst allereerst nog opmerkingen over het vraagstuk der vrijheid. Uit naam eener fictie, die nu eens collectief belang, dan collectief recht, dan weêr collectieve wil of vrijheid heet, hadden - zóó zegt Bakounin - de Jacobijnsche absolutisten, de revolutionnairen uit de school van Rousseau en Robespierre, de dreigende en onmenschelijke theorie van het absolute recht van den Staat geproclameerd, terwijl de monarchale absolutisten veel logischer alles hadden doen steunen op Gods genade. De liberale doctrinairen uit het begin onzer eeuw sloegen nu een geheel anderen weg in. Zij gingen uit van het beginsel der individueele vrijheid, en stelden zich dan ook in den aanvang als tegenstanders van den Staat, noemden dien Staat een noodzakelijk kwaad. In de praktijk werden zij echter, evenals hun voorgangers, verdedigers en kampvechters van het Staats-begrip. Waarom? Eensdeels, omdat die instelling van den Staat practisch hun klasse-belang uitmuntend behartigde: zij wilden wel ‘laissez-faire’ en ‘laissez-passer’, maar vooral en liefst voor zich-zelven, een soort anarchie als privatieve jacht voor eigen voordeel en winst. En dat verwerkelijkte die Staat op uitnemende wijze. Voorts kwam daarbij anderdeels een theoretische overweging en misslag. Zij namen de individueele vrijheid als basis en uitgangs-punt van hun theorie. De individueele vrijheid was, volgens hen, niet een historisch product der ontwikkeling der maatschappij, maar een begrip dat ‘antérieur’ aan de vorming van elke maatschappij was. Door de vrijheid creëert de mensch - zóó redeneerden de liberalen - juist de maatschappij en den Staat; het vrije contract is daardoor de grondslag van den Staat. Zij zagen niet in, dat op deze wijze de menschelijke individuen singuliere wezens vol tegenstrijdigheid waren. Absolute wezens, gelijk aan goden, die de maatschappij niet noodig hadden - want zij bezaten de vrijheid - en die toch zich aan banden legden, uit berekening om nog meer te bekomen! De waarheid is, dat de vrijheid niet, gelijk de liberalen meenden, aan het begin

maar aan het einde van de historie staat. Het is steeds een opklimming die de menschheid volbrengt, niet een val dien zij doet. Daar de menschen in het begin zwak, afhankelijk, beperkt in hun vermogens waren, vereenigden zij zich en traden zij van-zelf in verbindingen, vormden zich maatschappijen. Terwijl de liberale idealisten, van het idee vrijheid uitgaande, in de praktijk tot despotisme kwamen, en hun ‘Staat’ tot een negatie der vrijheid maakten, stonden de materialisten op gansch ander standpunt. Hun verklaring was en is de volgende: de mensch wordt slechts mensch en komt slechts tot het bewustzijn en de verwerkelijking van zijn menschelijkheid in de maatschappij, en enkel door de collectieve werking van geheel de maatschappij; hij bevrijdt zich slechts van het juk der uiterlijke natuur door den collectieven of socialen arbeid, die alléén bij-machte is de oppervlakte der aarde tot een voor de ontwikkelingen der menschheid gunstig verblijf te vervormen; en zonder die materieele bevrijding kan er van verstandelijke en zedelijke emancipatie geen sprake zijn. De mensch kan zich slechts bevrijden van het juk van zijn eigen natuur - dat is, hij kan het instinct en geheel de beweging van zijn eigen lichaam slechts onder de leiding van zijn meer en meer ontwikkelden geest stellen - door de opvoeding en het onderwijs, maar beide zijn uitsluitend sociale zaken, want buiten de maatschappij zou de mensch voortdurend een wild wezen of een heilige zijn gebleven, hetgeen ongeveer hetzelfde beteekent. Ten-slotte: de geïsoleerde mensch kan geen bewustzijn van zijn vrijheid hebben. Voor den mensch beteekent vrij te zijn: als zoodanig erkend en behandeld te worden door iederen anderen mensch en door alle andere menschen die hem omringen. De vrijheid is dus niet een feit van isolement. maar van onderlinge inachtneming; niet van uitsluiting maar van verbinding: ‘la liberté dé tout individu n'étant autre chose que la réflexion de son humanité ou de son droit humain dans la conscience de tous les hommes libres, ses frères, ses égaux’.

Het was een groote verdienste van het Christendom de ware humaniteit van alle menschen te proclameeren, ook van de slaven en van de vrouwen, maar zij proclameerde die gelijkheid toch eigenlijk alleen voor den hemel. Aldus werd de Christelijke vrijheid weder op aarde een privilegie. De ware leer is deze: ‘ik ben slechts vrij, als allen om mij heen vrij zijn.’ Dat is de vrijheid die de materialisten bedoelen. Het eerste element der vrijheid is de volledige ontvouwing en het volledig gebruik en genot van alle faculteiten en vermogens door middel van opvoeding, onderwijs en materieele welvaart, welke gegevens slechts door den collectieven, materieelen, intellectueelen, den spier- en zenuw-arbeid van de gansche maatschappij worden verleend. Het tweede element dier vrijheid is de opstand (‘révolte’) van het individu tegen elk gezag, goddelijk of menschelijk, collectief of individueel. Opstand tegen God, opstand tegen Kerk en Staat, opstand ook tegen de routine en slender der niet-officieele maatschappij. Vooral dat laatste verzet is een moeielijke taak. De maatschappelijke

tirannie, hoe noodlottig en drukkend soms, heeft niet het karakter van imperatief geweld, zooals bij den Staat: haar invloed is zacht, werkt door de macht der zeden min of meer op insinueerende wijze. Om zich tegen haar te verzetten, moet de mensch beginnen met tegen zich-zelf op te staan. Nu was echter de maatschappij er eerder dan de mensch. Een radicale opstand tegen geheel de maatschappij is dus voor den mensch even onmogelijk als een opstand tegen de natuur. De maatschappij is eigenlijk een feit; men kan niet zeggen of dat feit goed of kwaad is; het is er. Van den Staat kan men zeggen, dat hij een historisch kwaad is: de Staat is slechts een brutale vorm voor de maatschappij, de sanctie van een grove macht; daartegen is een opstand gemakkelijk. Maar de maatschappij imponeert zich op natuurlijke wijze. Zij is er; zij wekt de eerste denkbeelden bij den mensch op door spraak en gedachten-wisseling; elke nieuwe generatie vindt, door het bestaan dier maatschappij, als bij haar wieg, een geheele wereld van ideeën, sentimenten en voorstellingen. Die wereld is voor ieder mensch uitgangs-punt van zijn eigen vaart der gedachten. De invloed en pressie der maatschappij op den mensch is oneindig groot. Onwillekeurig en onbewust laat men zich drijven en stuwen op dien machtigen stroom. Er behoort moed toe zich tegen dien stroom te keeren. Het is zelfs een soort wonder, dat sommige individuen zich tegen die routine der overgeleverde wereld richten. Als men het wel bedenkt, komt men tot de overtuiging dat die routine der maatschappij een der groote hindernissen tegen den vooruitgang en de emancipatie der menschheid is. Juist daardoor gaat alles zoo traag. De onwetendheid der massa's is groot en even groot haar afkeer van kritiek. De bevoorrechte klassen daarentegen vinden in het behoud van het oude hun belang. Slechts weinigen behooren tot het ras der ‘sterken’, der ‘geweldenaars’. Doch de ‘sterken’, die zich verzetten zelfs tegen het gezag der maatschappij, zijn dan ook de karakters die de waarachtige vrijheid voor den mensch veroveren: de vrijheid in en door de maatschappij. Hun opstand maakt den mensch in de maatschappij volkomen vrij.

De dwaling van de idealisten, bij het behandelen van dat probleem der individueele vrijheid, was den grondslag der zedenleer te zoeken in het geïsoleerde individu, terwijl die grondslag slechts te vinden is in den maatschappelijken, geassocieerden mensch, bij het individu in de maatschappij. Daarom moeten wij - zegt Bakounin - afrekenen en breken met die geïsoleerde of absolute individualiteit. Zij is een fictie. Zij is het verpersoonlijkt egoisme. Dat individu is anti-sociaal. Hij zou, wanneer 't hem mogelijk was, de éénige mensch op aarde willen wezen. Voor hem moet alles dienen. Gelooft hij aan God en aan de onsterfelijkheid der ziel, dan offert hij ter-wille van die ziel alles: ouders, kinderen, vrouw en vrienden op. Mits hij-zelf slechts in den hemel kan komen, is alles hem onverschillig. Zijn godsdienst wordt een ‘sauve qui peut’. Het is de stoutste consequentie van het egoisme. Slechts in twee opzichten onderhoudt hij dan betrekkingen tot

zijn medemenschen: hij heeft ze noodig voor stoffelijke redenen en poogt ze daarvoor te exploiteeren; hij poogt ze voor zijn doeleinden te leiden en te besturen, en gewent hen dus aan gouvernement. Exploitatie en gouvernement worden dan de twee onafscheidelijke termen van alles wat politiek heet. Eigenlijk beduiden zij hetzelfde.

In die richting is de 'bourgeoisie' onzer eeuw, uitgaande van het begrip zuivere individualiteit, opgegaan.

Een beter inzicht moet die 'bourgeoisie' overtuigen dat zij op den verkeerden weg is, dat haar individualiteits-beginsel een abstractie is. 'De reëele wetenschap - dat is het materialisme en het socialisme - juist omdat zij als uitgangs-punt de stoffelijke natuur en de primitieve slavernij en afhankelijkheid der menschen neemt, en omdat zij daardoor zich-zelve dwingt om de bevrijding der menschen niet buiten, maar in den boezem-zelven der maatschappij te zoeken, niet tegen, maar door de maatschappij, - die reëele wetenschap moet noodzakelijk leiden tot de vestiging der breedste vrijheid van de individuen en tot de menschelijke zedelijkheid'.

Hier eindigt het manuscript.

IX.

Het anarchisme, zooals Bakounin dat in de hierboven ontlede geschriften had ontwikkeld, trachtte nu een terrein te vinden in enkele landen van Europa.

In *Zwitserland*[1)] was door het zich constitueeren van 'la Fédération Jurassienne' (zie hierboven pag. 71) alles in gang gezet. Op het congres van Sonvillier van 31 October 1871 werd de leer der anarchisten tegenover die van Marx en van zijn Internationale geplaatst. In een eigen orgaan zou die leer worden bepleit. Sinds het vroegere blad van Bakounin, 'L'Egalité', door de partij van Marx was veroverd, hadden Bakounins aanhangers wel een nieuw blad gevestigd onder redactie van Guillaume: 'La Solidarité', maar dat blad hield het niet lang uit; het werd nu opgevolgd door 'La Révolution sociale', geschreven door Claris, een uitgewekene der Parijsche commune. Ook dit blad echter leidde een kortstondig leven en werd toen (15 Februari 1872) vervangen door het 'Bulletin de la Fédération Jurassienne'. Voorts werd door het congres - welks secretaris Adhémar Schwitzguébel was, en tot welks leden nog de later zoo bekende Marxistische Fransche socialist Jules Guesde behoorde - een soort losse organisatie der anarchistische richting gevestigd. Den 12^{den} November 1871 vaardigde het bestuur dier aldus geconstitueerde 'Fédération Jurassienne' een circulaire uit, als eerste protest der Federalistische

1) Zie vooral het geschrift van J. Langhard 1903, 'Die anarchistische Bewegung in dem Schweiz', ook het artikel in 'Les Temps nouveaux' van 16 September 1905, voorts geheel het boek van James Guillaume.

partij tegen de ‘autoritaire’ leiding van de Internationale. In die circulaire[1] werd het beginsel van het gezag bestreden, en uitéengezet, dat de Generale Raad der Internationale juist dat verkeerde middel van het gezag als hefboom van haar handelingen gebruikte. Door de besluiten der conferentie van Londen van 17-23 September 1871 (zie van het vijfde deel der ‘Socialisten’ pag. 459) had de Generale Raad getoond, dat hij een ware dictatuur wilde vestigen. De leer der der Internationale werd zoodoende een orthodoxe leer, en haar inrichting een vaste centralisatie. Daartegen kwam de federatie uit de Jura op. De Internationale moest het beeld van de maatschappij der toekomst zijn: ‘La société future - zóó eindigde de circulaire - ne doit être rien autre chose que l'universalisation de l'organisation que l'Internationale se sera donnée. Nous devons donc avoir soin de rapprocher le plus possible cette organisation de notre idéal. Comment voudrait-on qu'une société égalitaire et libre sortit d'une organisation autoritaire? C'est impossible. L'Internationale, embryon de la future société humaine, est tenue d'être, dès maintenant, l'image fidèle de nos principes de liberté et de fédération, et de rejeter de son sein tout principe tendant à l'autorité, à la dictature’. Daarom wenschte de federatie zoo spoedig mogelijk een algemeen congres der Internationale, om over den Generalen Raad een oordeel te vellen. Zij nam het standpunt aan alsof zij, de federatie der Jura, de ware denkbeelden der Internationale uitdrukte.

Die circulaire werd naar verschillende landen en gewesten gezonden en wekte in alle streken, waar nog leden der Internationale waren, zekere beroering. Ten-einde de opkomende beweging te bezweren deed de Generale Raad tegen den zomer van 1872 uitkomen een circulaire, die 5 Maart 1872 werd gedagteekend, te weten: ‘*Les prétendues scissions de l'Internationale*’[2].

Intusschen had den 19^{den} Mei 1872 de ‘Fédération Jurassienne’ haar tweede congres gehouden te Locle, waarbij het congres - in tegenstelling van het negende besluit der conferentie van Londen van September 1871 - onthouding in politieke zaken aan haar Zwitsersche secties (er was sprake van een revisie der Zwitsersche grondwet) gebood.

Ook in *Italië* en *Spanje* poogde de richting van het anarchisme, zooals Bakounin die had voorgesteld, zich te vestigen[3].

1) Zie die circulaire in de ‘Mémoire présenté par la Fédération Jurassienne’, Sonvillier, 1873, pag. 227-233. Vergelijk ‘L'alliance de la Démocratie socialiste: rapport et documents publiés par ordre du congrès international de la Haye’, 1873, pag. 27 vgg.
2) Wij wezen op die circulaire in het vijfde deel der ‘Socialisten’, pag. 460.
3) Wij gebruiken hier gegevens uit ‘L'Alliance de la Démocratie socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du congrès international de la Haye’, Londres 1873, pag. 30-49.

In *Italië* ging het als van-zelf. Bakounin had bijna vier jaren dáár gewoond: eerst in Florence van 1864 tot 1866, later na 1866 te Napels, en had allerlei vriendschaps-betrekkingen er weten te sluiten. Hij had er zijn 'Alliantie' ontworpen. De aanwerving voor de 'Alliantie' had dáár plaats, voordat de Internationale er secties vestigde. In Napels, Milaan, Turijn en in de Romagna merken wij dan ook in de jaren 1870 tot 1872 allerlei verbindingen op, die in Bakounin hun leider eerbiedigen. De afgevaardigde in het Italiaansche parlement: Fanelli, was bij deze vereenigingen voor Bakounin in dit opzicht een soort diplomatieke bemiddelaar en tusschen-persoon. - In Napels werd de anarchistische beweging geleid door den advocaat Gambuzzi en door den 'model-arbeider' Caporusso, welke laatste in September 1869 op het congres der Internationale te Bazel als gedelegeerde van Napels aanwezig was geweest en Bakounins partij dáár dapper had voorgestaan[1)]. - In Milaan was in November 1871 een uit verschillende elementen bestaande sectie gevormd: men vond er, nevens eigenlijke werklieden, tal van studenten, journalisten en kleine beambten. Eerst trachtte zekere Cuno de sectie nog in de banen van de Internationale te houden. Toen echter Cuno het land was uitgezet, kwam die Milaneesche vereeniging geheel onder den invloed der 'Alliantie' van Bakounin. - Eénzelfde lot onderging de werkmansfederatie, die in October 1871 te Turijn was opgericht. Dáár had de secretaris Carlo Terzaghi (een dolkop)[2)] den meesten invloed. Eerst wilde deze zich verbinden met de Internationale en schreef hij deswege brieven aan den Generalen Raad, maar allengs wijzigde hij zijn houding en trok hij openlijk partij voor de federatie van de Jura. Een Poolsch geneesheer, Jacobi, ondersteunde hem daarbij. Meer en meer ging nu de Turijnsche vereeniging den weg der anarchie op; in haar brieven en circulaires kantte zij zich fel tegen de autoritaire richting van den Generalen Raad der Internationale. - In de Romagna vond de 'Alliantie' haar meest ontvankelijk terrein. Dáár vormden zich groepen van arbeiders, die te-zamen den naam aannamen van 'Fascio Operaio'. Zij noemden zich internationaal, doch waren in werkelijkheid autonome secties. Zij hielden een eerste congres in Maart 1872 te Bologna en verklaarden, dat zij in den Centralen Raad te Londen slechts een bureau van correspondentie en van statistiek wilden erkennen, geen leiding daaraan toekenden. Toen door dien Generalen Raad het vijfde congres der Internationale tegen September 1872 in den Haag was uitgeschreven,

1) Zie Caporusso's motie bij gelegenheid van de behandeling der questie van den grondeigendom in het 'Compte-rendu du IVe Congrès International tenu â Bâle', 1869, pag. 90. Zie voorts zijn verslag over de toestanden in Napels, pag. 143/144. Bakounin ondersteunde dadelijk zijn mededeelingen: 'Bakounine observe - zóó lezen wij dáár - que cette peinture est des plus sombres; il connait trop bien celui qui a fait cette description pour douter de sa parole' etc.
2) Zie over Terzaghi Bakounins oordeel in 'La Société nouvelle' van Februari 1896 (Brief aan Celso Cerretti) pag. 197/198.

hield die ‘Fascio Operaio’ uit de Romagna den 5^{en} Augustus 1872 een conferentie van Italiaansche socialistische arbeiders-vereenigingen te Rimini, in welke samenkomst men vierkant de solidariteit met de ‘Internationale’ opzegde, nu zij den autoritairen weg van den Generalen Raad opging. De conferentie, die als voorzitter had graaf Carlo Cafiero (Bakounins vriend)[1] en als secretaris Andrea Costa, ried de Italiaansche socialisten aan geen gedelegeerden naar den Haag te zenden, maar liever te Neufchâtel op hetzelfde tijdstip als het Haagsche congres een tegen-congres te houden. Aan dat advies werd echter geen onmiddellijk gevolg gegeven. - Men ziet uit dit alles dat Italië in 't algemeen een vrij vruchtbaar veld voor de anarchie kon worden. Trouwens Bakounin-zelf gaf, in een brief uit Locarno den 5^{en} April 1872 aan zijn Madridschen vriend Mora geschreven[2], hiervan de beste verklaring: ‘Gij weet zonder twijfel - zóó lezen wij in dezen brief - dat in de laatste tijden de Internationale en *onze waarde “Alliantie”* een zeer groote ontwikkeling in Italië hebben verkregen. Het volk, zoowel op de velden als in de steden, bevindt zich in een volkomen revolutionnairen toestand: dat is in economisch hopelooze omstandigheden, en de massa's beginnen zich dus op een zeer ernstige wijze te organiseeren; haar belangen beginnen ideeën te worden. Tot nu toe had aan Italië ontbroken niet het instinct, maar de organisatie en het idee. Die twee elementen constitueeren zich nu, zoodat derhalve Italië met Spanje misschien het meest revolutionnaire land van Europa wordt. Er is daarbij in Italië iets, wat in de meeste landen niet aanwezig is: een vurige energieke jongelingschap, die volkomen zonder carrière of uitweg, *niet op haar plaats is*, en die in weerwil van haar burgerlijken oorsprong nog niet zedelijk en verstandelijk uitgeput is, zooals de jeugd van andere landen. Heden werpt zich nu die jongelingschap hals over kop in het revolutionnaire socialisme, en aanvaardt geheel ons programma, het programma der “Alliantie”. Mazzini, onze geniale en machtige antagonist, is dood; de Mazzinistische partij is volkomen gedesorganiseerd, en Garibaldi[3] laat hoe langer hoe meer zich meêsleepen door een jeugd, die zijn naam draagt, maar die veel verder gaat of loopt dan hij bedoelt. Laten dus de overige socialisten op die van Italië letten....’ Zeer juist merkt hier (dunkt mij) Bakounin op, dat het socialisme en anarchisme van het Italië der jaren 1870 en 1871 een nog slechts in den aanvang opkomende opborreling was van geheel den revolutionnairen toestand van het land; dat dus die verschijnselen wel hoofdzakelijk, doch niet uitsluitend uit de ellendige omstandig-

1) Zie een fraai portret van Cafiero in de ‘Memoirs of a revolutionist by P. Kropotkin’, vol II, 1899, pag. 200. Naast Cafiero wordt dáár de idealist Malatesta geteekend. Over den in 1846 in Barletta geboren Cafiero zie vooral ‘La Révolte’, het blad van 17/23 Janvier 1891.
2) Zie ‘Rapport et documents publiés par ordre du congrès International de la Haye’, 1873, pag. 136.
3) Over Garibaldi en het socialisme, zie de stukken van Michels in de April- en Juni-nummers 1905 van Bernstein's ‘Documente’.

heden van het lagere volk (arbeiders cp het veld of in de stad) moesten worden verklaard, maar vooral ook in samenhang moesten gebracht worden met gedeclasseerde, een anderen weg zoekende, elementen van de zoogenaamde ‘bourgeoisie’. Op proletariërs van den geest: ‘les pauvres en habit noir’, werkt altijd met wissen uitslag het beginsel der anarchie.

Bakounin had overigens van uit zijn standpunt den toestand van Italië voortreffelijk uitéengezet in een brief, dien hij na den dood van Mazzini (deze stierf 10 Maart 1872) aan zijn mede-strijder in Italië *Celso Cerretti* schreef. Deze brief kan als een soort programma voor de leiders van het anarchisme in Italië beschouwd worden, en zijn zeer belangrijke inhoud moet dus kortelijk door ons weêrgegeven worden[1)]. De brief begint met een schets van den persoon van Mazzini. De ons bekende trekken - zoo als Bakounin hem zag - worden ons weder voorgeteekend. In den door hem zoozeer beminden Mazzini ziet Bakounin den ideoloog en per slot van rekening den vijand der revolutie. Mazzini heeft zich dan ook gesteld tegen de Internationale, tegen de commune, tegen de verbinding van de Italiaansche jeugd met het proletariaat. Hij is een Jozua geweest die de zon wilde doen stilstaan. Een afgrond is er tusschen zijn programma en dat van Bakounin. Mazzini was steeds de held der politiek en der burgerlijke beschaving, maar van het reëele leven der massa's is hij verre gebleven. Daarom is zijn werk, hoe grootsch ook ondernomen, een vruchteloos werk geweest. Het Italië door hem gecreëerd is het Italië van Lanza, Bonghi, Visconti-Venosta, Crispi, en van ‘tutti quanti’, meer niet. Wel is waar had Mazzini zijn leus geformuleerd in de woorden: ‘God en het volk’ (‘Dio e Popolo’) maar het volk is bij hem iets fictiefs, iets abstracts. De dogmatische gedachte beheerschte bij hem alles. Ons beginsel - zóó zegt Bakounin - heeft daarentegen geen andere bron dan het volk zelf; de samenleving van het volk, van de massa, geeft, volgens Bakounin, niet enkel macht en leven, maar ook de elementen van alle moderne gedachten; een gedachte die niet uit den boezem van dat volk voorkomt is een doodgeboren vrucht. De Italiaansche jeugd heeft dus bij dat volk geen profeten- of leiders-rol te spelen; die jeugd heeft slechts de taak van een verloskundige (‘accoucheur’) der gedachten van het volk te zijn. Onder die volks-gedachten staat nu bovenaan de materieele of economische emancipatie. Mazzini zag hierop eenigszins neêr. Hij was gewoon te spreken van ‘appétits brutaux’ en stelde dan daartegenover de begrippen recht, gelijkheid, vrijheid, wetenschap, kunst, broederschap, solidariteit. Doch dit alles is min of meer poëzie. De basis van al die schitterende abstracties is altijd geweest de exploitatie der menigte ten-profijte van een kleine minderheid, een bevoorrechte klasse. Al de weelde der naties, haar kunst, haar wetenschap, had in de geschiedenis

1) Zie dien brief opgenomen in ‘La Société nouvelle’ van Februari 1896, pag. 175-200.

steeds tot kariatide de slavernij, de ellende der massa. Het volk, door de economische questie te stellen, doet dus den aanval tegen onze beschaving en wel in haar reëele basis. Terwijl het zijn dagelijksch brood opeischt, het volledig product van zijn arbeid, revindiceert het volk voor zich de wetenschap, de kunst, de rechtvaardigheid, de vrijheid, de gelijkheid, de broederschap, de solidariteit, in één woord: de humaniteit. Waaruit dus voortvloeit, dat dit materialisme inderdaad de hoogste uitdrukking van een practisch idealisme is. - Dat alles begrijpen de Mazzinisten niet. Zij nemen telkens een kleinen aanloop, smeden een kleine samenzwering, doch altijd op politiek terrein, en het eigenlijke volk blijft doof en onverschillig. De volks-massa begrijpt hun abstractie niet. Want die massa is niet te bewegen door iets afgetrokkens, maar door iets wat macht heeft, en zulk een macht moet te-gelijk belang en beginsel zijn, en uit 't eigen volks-leven voortkomen. Een volks-revolutie moet dus gansch anders opgewekt worden dan door de Mazzinisten wordt bedoeld. Meer nog dan op de steden, zal de revolutie te letten hebben op het platteland. Het geldt toch niet de politiek maar de sociale toestanden-zelven.- De revolutie heeft een negatieven en een positieven kant. Negatief: waar het geldt de afwenteling van alle knellingen der exploitatie van het volk door Staat en kapitaal. De kameel werpt zijn dubbelen last af. De bevrijding der drukking gaat hier zoovèr als 't instinct en de aspiratie van 't volk-zelf dat veroorloven. Positief: waar vrije federaties van gemeenten (communes) en arbeiders-associaties zich vestigen en collectieve toeëigening van grond en kapitaal opeischen. Aan zulk een revolutie moeten alle volks-lagen van Italië deelnemen. Bakounin wijdt dus thans een woord aan elk dier maatschappelijke volks-lagen (‘couches sociales’). Allereerst wijst hij op de twee voornaamste: de arbeiders in de steden en de boeren op het veld. Zij zijn in aard en aanleg in Italië geheel onderscheiden. De Italiaansche stads-arbeiders, die tot de verbinding der Internationale komen, zijn min of meer cosmopolitisch gevormd. Zij dwepen met gelijkheid en met absolute rechtvaardigheid. Zij willen de volle opbrengst van hun werk hebben. Zij wenschen de kapitalisten te vervormen tot een gezamenlijk eigendom. Hun bedrijf is hun vaderland. Zij zijn niet volstrekt gekant tegen centralisatie. Zij nemen een Staat aan, mits het een Staat der arbeiders zij. Daarentegen zijn in Italië de boeren op het platteland Federalisten. Zij zijn hartstochtelijk aan hun grond gehecht. Zij zijn wars van alle abstracties, van elke centralisatie volgens een Staats-begrip. Zij staan dichter bij de natuur. Veel sterker dan bij de arbeiders der steden steekt in hen het revolutionnaire element. Moge er al bij het proletariaat der steden meer verstand, meer revolutionnair bewustzijn wezen, er is veel grooter natuurlijke macht in de bevolking der velden. Op die boeren moet dus de sociale revolutie allereerst inwerken. Doch men moet dat gansch anders aanleggen dan gewoonlijk geschiedt. Men moet dáár niet beginnen met een propaganda der vrije gedachte, omdat men de boeren bijgeloovig vindt. Neen, onderwijs hen hun drukkenden materieelen last van

zich af te werpen, dan valt van-zelf hun godsdienst weg. De sociale revolutie vernietigt noodwendig hun soort godsdienst. Trouwens men heeft bij die boeren niet veel te spreken of te doen. Hun toestand is zoo ellendig mogelijk. Zij staan van-zelf op. Dan vliegen zij te-zamen, en verbranden als bij instinct - bij wijze van auto-da-fé - alle paperassen en gezegelde papieren. Telkens ziet men dit reeds gebeuren. De kreet: ‘dood aan de kasteelen, vrede aan de hutten’ heeft bij hen nog den ouden invloed. Men voege daartoe de leus: ‘de grond aan de boeren’. - Tweeledig moet dus de sociale revolutie in Italië werken, verschillend de arbeiders in de steden, verschillend de boeren op 't veld behandelen. Daarnaast richte men steeds het oog op ‘de kleine burgerij’ in stad en land. Die kleine burgerij is gedesoriënteerd. Men moet voorzichtig ze aanpakken. Haar leden hebben nog belangen, die door een al te consequente, al te logische toepassing van het socialistisch beginsel, zoo als het zich uit de aspiraties der massa loswikkelt, zouden lijden; men moet dus die belangen zoeken overéén te brengen met die aspiraties, zonder die laatste echter op te offeren. De leuzen voor allen blijven: federalisme en socialisme. - Met eenige practische wenken besluit Bakounin zijn merkwaardig schrijven. Hoofdzaak is, dat men dadelijk de meer openlijke organisatie, zoodra zij wordt aangevallen, verandert in een geheim verbond. Naast het openlijk genootschap zij er dus een vaste kern (‘nucleus’) van die leden, die het bekwaamst en energiekst zijn, de leden op wier toewijding men geheel en al zich kan verlaten. Deze kring der vertrouwden en innig verbondenen, die niet groot behoeft te zijn, is het cement van alles. Op die kern komt 't nog meer aan dan op het cijfer der anderen. Zij zijn de staf van het leger. Trouwens een eigenlijk leger heeft men niet noodig: het volk-zelf is het leger. - In de tweede plaats zij men niet bang voor strijd en worsteling zelfs in eigen kring. De zoogenaamde harmonische éénheid beteekent enkel afwezigheid van leven, is inderdaad de dood. Slechts waar de ontwikkeling als zelfstandige kracht opborrelt en bruist voelt men den vooruitgang. Niet uniformiteit, maar diversiteit is het ware. De disciplinaire gelijkheid, die zich in een sociaal midden slechts kan vestigen ten-koste van de scheppende oorspronkelijkheid, doet de volken ondergaan. De levende éénheid, de krachtige, die wij allen willen, is zij, die door de vrijheid-zelve wordt gecreëerd te-midden van de zelfstandige en onderscheidene uitingen van een worstelende volks-massa. Een generaal waardeere de stilzwijgende tucht van zijn leger; wij - zegt Bakounin - zijn gewend om te bevelen te midden van een orkaan, en ademen nooit zoo ruim als in dien orkaan. Elke storm is een losketening van het volks-leven, waardoor een wereld van gevestigd onrecht wordt weggezweept.

Naast Italië had Bakounin hoop op *Spanje* gevestigd. Ook dit land was sinds de verdrijving van koningin Isabella (29 September 1868) in permanenten revolutie-toestand. Toen nu Bakounin in 1868 te Genève zijn ‘Alliantie’ als openlijk zelfstandig genootschap

in 't leven liet treden, nadat de Vredes- en Vrijheids-liga hem duidelijk had te kennen gegeven, dat zij van zijn plannen niets wilde weten (zie hierboven onze bladzijde 57), was een der eerste internationale uitingen van die ‘Alliantie’ dat zij een adres richtte aan de arbeiders in Spanje[1]. Dit adres, uit Genève den 21^{en} October 1868 verzonden, was door Bakounin-zelf opgesteld. In dit adres werden de ons bekende stellingen ontwikkeld. Er is - zóó werd den Spaanschen arbeiders op 't hart gedrukt - geen vrijheid zonder gelijkheid. Anders trekken alléén de rijken voordeel van elken maatschappelijken toestand. Allen moeten in het bezit van het kapitaal zijn. Richt u vooral - zóó gaat 't voort - tegen den Staat, tegen elken vorm dien men aan den Staat wil geven. Maakt een sociale revolutie. Sluit u bij de Internationale aan. Vernietigt wat vijandig tegenover u staat. Kant u echter nog meer tegen de zaken dan tegen de personen. Herinnert u goed, dat een volk hervormingen nooit op andere wijze verkrijgt, dan door ze te ontweldigen aan de heerschende klasse’. De revolutie in Spanje ging inmiddels haar loop en proclameerde de republiek. Het was echter vooreerst een zuiver politieke republiek: van sociale veranderingen wilden de staatslieden niets weten. Toen begreep Bakounin in het volgend jaar 1869 de sociale beweging dáár te doen uitlokken. Op het congres der Vredes- en Vrijheids-liga van Bern in September 1868 was ook aanwezig het bekende Italiaansche parlements-lid Fanelli[2]. Deze bood Bakounin aan voor de zaak der ‘Alliantie’ naar Madrid te gaan. Hij kreeg van Bakounin brieven van aanbeveling mede aan Garrido, lid van de Cortez, aan Morago en anderen. Zóó werden tusschen enkele Spanjaarden en de leiders der ‘Alliantie’ betrekkingen aangeknoopt. Op het congres der Internationale van Bazel van September 1869 waren dan ook reeds twee Spaansche gedelegeerden: R. Farga Pellicer en G. Sentiñon[3], van wie de laatste zich uitdrukkelijk noemde een gedelegeerde der ‘Alliantie’. Aldus begon de ‘Alliantie’ in Spanje te werken, altijd in samenhang en onder den dekmantel als 't ware van de Internationale. De ‘Alliantie’ poogde de rol aan te nemen van de drijfkracht der Internationale, voorgevend dat de ‘Alliantie’ de eigenlijke draagster was der geheimste bedoelingen van de Internationale. Slechts de meest geïnitieerden konden leden der ‘Alliantie’ zijn. Op deze wijze vinden wij in 1870 de ‘Alliantie’ reeds gevestigd te Palma, te Valencia, te Malaga en te Cadix. In 1871

1) Zie ‘Mémoire présenté par la Fédération Jurassienne’, 1893, pag. 39/40 en Bij-lage p. 40-45.
2) Over Fanelli zie de ‘Memoirs of a revolutionist by P. Kropotkin’, vol. II, 1899, pag. 74.
3) Zie een rapport van R. Farga Pellicer en van G. Sentiñon over den toestand der arbeiders-vereenigingen te Barcelona, in het ‘Compterendu du IVe Congrès International tenu à Bâle’, 1869, pag. 44-48. Sentiñon was eigenlijk geen Spanjaard, maar van Duitschen oorsprong, zie Richard, ‘Revue de Paris’ Septembre 1896, pag. 124.

voegden zich daarbij secties te Sevilla en te Cordova[1]. Ook met Portugal werden verbindingen aangeknoopt. In September van het jaar 1871 hield nu de Spaansche Internationale te Valencia een algemeen congres. Op dat congres kwam 't reeds tot zekere botsing: tusschen ‘Alliantie’ en Internationale. Morago deed zijn best om de tactiek te doen blijven aannemen, dat de ‘Alliantie’, op zekeren afstand blijvende van de Internationale, die Internationale zou blijven leiden en bezielen. Toch waren allerlei wrijvingen merkbaar. Dit werd sterker toen de circulaire van de Jura-federatie van Sonvillier van 12 November 1871 aankwam. De Spaansche leden der ‘Alliantie’ begonnen zich nu ook te verzetten tegen wat zij noemden de autoritaire leiding van den Generalen Raad der Internationale. Zij plaatsten den persoon van Bakounin tegenover dien van Karl Marx. Zij verwierpen de bekende besluiten van de conferentie der Internationale te Londen van 17-23 September 1871, vooral het negende besluit, waarbij de economische actie van de arbeiders-klasse in den tegen woordigen toestand onafscheidelijk verbonden werd verklaard aan haar politieke werkzaamheid, en zij besloten een geheel zelfstandige houding aan te nemen. In dien geest schreef Bakounin den 5^{den} April 1872 van uit Locarno den zendbrief geadresseerd aan Francisco Mora te Madrid, waaruit wij reeds een fragment (zie hierboven pag. 126) overnamen. ‘Ons programma - zóó lezen wij daarin - is duidelijk. Wij verafschuwen het beginsel der dictatuur, van het gouvernementalisme en van de autoriteit. Wij zijn overtuigd, dat elke politieke macht een bron van wis bederf is voor hen die regeeren en een oorzaak van dienstbaarheid voor hen die geregeerd worden. Het woord “Staat” beteekent overheersching, en de menschelijke aard is zoo gesteld, dat elke overheersching zich omzet in exploitatie. Vijanden “quand même” van den Staat, in al zijn openbaringen, willen wij dien evenmin dulden in den boezem van de Internationale. Wij beschouwen de conferentie van Londen en de besluiten, die dáár zijn genomen, als een eerzuchtige intrige, en als een staats-greep (“coup d'État”), daarom hebben wij daartegen geprotesteerd en zullen er tot het einde toe tegen protesteeren. Op Spanje is thans het oog van allen gevestigd....’ En inderdaad woelde in Spanje de ‘Alliantie’ nu sterker en sterker tegen de Internationale. Aan de gedelegeerden, die de Internationale van uit Spanje naar het congres in den Haag van 1872 zou zenden, wist de ‘Alliantie’ mandaten in haar zin mede te geven. De anarchie scheen een vruchtbaar veld in dat Spanje te vinden[2].

1) Zie ook het opstel van H. Cunow over Spanje ‘Die neue Zeit’, 1902/1903, I, pag. 310 seqq.
2) Over de uitingen van het anarchisme in Spanje zie de levendige artikelen van D. Harteveld in ‘De Gids’ van 1873 en 1874. Men leze vooral dáár ‘Gids’ 1874, I, pag. 194/195 het programma der ‘Descamisados’, der mannen zonder hemd, overgenomen uit een Madridsch blad van 31 Maart 1873. - Vergelijk overigens Friedrich Engels, ‘Internationales aus dem Volksstaat’ (1871-75), 1894, pag. 16-34, en wel het opstel ‘Die Bakunisten an der Arbeit (1873)’. - Voorts leze men het artikel van Benoît Malon ‘Le Socialisme en Espagne’ in de ‘Revue socialiste’ van 1889, deel I, pag, 514-536, en het stuk van R. Melia in ‘L'Humanité nouvelle’ van October 1897, pag. 521 seqq. - Over de figuur van Pablo Iglesias, die later een rol in Spanje vervult, vergelijke men de ‘Revue socialiste’ van Januari 1898, pag. 33 en volgende. Hij was later geen anarchist, integendeel, opportunistisch socialist, zie ‘Les Temps nouveaux’ 1-7 Maart 1902. - Over de processen in Andalusië in 1883 met betrekking tot de ‘Mano Negra’, zie ‘Temps nouveaux’ 1/6 November 1902, 8/14 November 1902. De ‘Mano Negra’ was volgens de anarchisten een inventie der politie, zie ‘Temps nouveaux’ 20/26 Dec. 1902.

Doch de meest geruchtmakende uiting van het anarchisme had in die dagen plaats in *Rusland*, Bakounins vaderland. Wij bedoelen de zaak van N e t c h a j e f f .

De oorsprong dezer aangelegenheid wijst op feiten, die reeds in 1861 in Rusland plaats hadden, in de kritieke dagen, waarop wij vroeger (zie hierboven onze bladzijde 31 en volgende) de aandacht vestigden. Er was op de Russische universiteiten toen gisting en beweging onder de studenten. De jonge lieden hadden een vaag gevoel, dat er iets nieuws in aantocht was, doch wisten niet scherp wat dat nieuwe bedoelde. Toen vaardigde de regeering van czar Alexander II strenge fiscale en disciplinaire maatregelen uit tegen de vele arme studenten, die door dit nieuwe zich lieten medesleepen en tegen den gewonen academischen routinegang zich gingen verzetten. Groote betoogingen en luidruchtige protest-vergaderingen hadden daartegen onder de studenten plaats. De universiteit van St. Petersburg werd een tijd lang gesloten, en een aantal studenten werd gevangen gezet of naar Siberië verbannen. Van dien tijd af begonnen velen der studenten leden te worden van geheime genootschappen. De gewone vorm daarvan was een vereeniging om kassen van onderlinge hulp op te richten. Maar de besturen dier vereenigingen, die oogenschijnlijk louter de administratie en het geldelijk beheer dier genootschappen behartigden, begonnen als van-zelf de politieke en sociale vraagstukken van den dag te bespreken, en werden kweekplaatsen van socialisme. Daar de Russische universiteiten voor een zeer groot deel bezocht worden door arme jongelieden, zonen van het lagere volk, nam de socialistische beweging er een zekere vaart. De theoretische leider dier sociale of socialistische richting was Tchernicheffski, die in 1863 naar Siberië werd verbannen. Nu dwaalde dáár te midden van die in gisting verkeerende Petersburgsche jeugd een student rond, Netchajeff geheeten, een fanatieke, verbeten jonge man, die op het einde van het jaar 1864 zijn makkers wist te verhalen, dat er in Londen een ontzaglijk groote vereeniging van alle arbeiders der geheele wereld was gesticht, de Internationale, en dat men een middel moest vinden om met dat genootschap in verbinding te komen. Op de Russische studenten dier dagen had hij grooten invloed. In het begin van

't jaar 1869 zien wij dien Netchajeff in Genève. Hij zocht dáár de Russische uitgewekenen op en stelde zich voor als gedelegeerde der studenten van St. Petersburg. Hij vertelde een lange geschiedenis van lijden en smart, en deelde mede hoe onder de Russische studeerende jeugd reeds een groote geheime organisatie bestond om de beweging van het socialisme voort te planten. Zóó kwam hij ook bij Bakounin, die bezig was aan het constitueeren en organiseeren van zijn geheimen bond der 'Alliantie' en die al zijn gedachten concentreerde om, steunende op die 'Alliantie', bij het in September 1869 in Bazel te houden congres der Internationale de leiding der Internationale aan Karl Marx te betwisten. Netchajeff kon in dat streven Bakounin van dienst zijn. Bakounin nam dus dadelijk partij voor hem. De wilde energie, de fanatieke vastbeslotenheid van dien jongen Rus trokken hem aan. Hij kreeg hem lief. In zijn brieven duidt hij hem steeds aan met den gemeenzamen affectueusen naam: 'boy, my boy', mijn jongen.[1)] Hij wijdde hem in al zijn plannen in. Toen Netchajeff tegen den zomer van 1869 naar Rusland terugkeerde, kreeg hij een certificaat mede, gedagteekend 12 Mei 1869 en onderteekend door Michael Bakounin. Dit bewijs-stuk was gezegeld met een stempel, in de Fransche taal, luidende: 'Alliance révolutionnaire européenne, Comité Général.' In het stuk-zelf stonden slechts deze woorden: 'de houder van dit certificaat is een der vertegenwoordigers en zaakgelastigden van den Russischen tak der universeele revolutionnaire "Alliantie", no. 2771.' Met dit stuk ging Netchajeff nu in Rusland onder de studenten voortwerken.[2)]

Doch nog andere stukken en schrifturen bracht Netchajeff mede in Rusland. In de maanden, die Bakounin en hij te-zamen in Genève doorbrachten, hadden zij, samensprekende en overleggende, allerlei opstellen in gereedheid gebracht, meestal uitwerkingen van het plan der 'Alliantie' met speciale toepassing op Rusland[3)] Het waren bijv. '*Woorden aan de Russische Studenten*', gedagteekend uit Genève, April 1869. Zich aansluitende aan wenschen der Petersburgsche studenten van 20 Maart 1869 - waarbij dezen in een proclamatie vergunning vroegen om kassen te vormen voor hun arme kameraden, bevoegdheid te hebben om over hunne gemeenschappelijke aangelegenheden zich te beraden en bevrijd te zijn van de vernederende voogdij der politie - zeggen nu Bakounin en Netchajeff aan die studenten, dat zij zich moeten harden en stand moeten houden. De politie slaat en onderdrukt u - zóó heet het - en de autoriteiten verzekeren u

1) Zie bijv. in 'Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel,' editie Dragomanow, 1895, pag. 187.
2) Nettlau in zijn manuscript-boek betwijfelt of het certificaat werkelijk geteekend is door Bakounin. Het blijft echter bij vermoedens.
3) Zie de stukken, waarvan wij thans een korten inhoud gaan geven, in 'Michail Bakunins social-politischer Briefwechsel,' editie Dragomanow, 1895, pag. 341-370, voorts p. 371-380.

dat gij alléén staat in Europa, zonder hulp, zonder dat iemand op u let. Dit is zeker waar, wat het officieele Europa der regeeringen betreft, maar naast dat Staats-Europa is er een ander. ‘Dat heft zich op, dat streeft, dat hoopt, dat gelooft aan de toekomst, dat vereenigt zich, vervormt zich; het is 't in een knechten-juk geknelde, hongerende, werkende Europa, het economisch Europa, het gedeclasseerde “Staatslooze” Europa van den arbeid.’ Met dit Europa, dat uw beulen, een Trepoff[1)] en anderen, ontkennen, moet gij voeling houden. Straks wordt in een vlugschrift (Genève 1869) gericht *aan de jonge broeders* in Rusland dat alles nog meer uitgewerkt: ‘Gij heft u op - zóó heet het dáár - men kan u niet begraven. Het is bij u geen opflikkerende laaie vlam van lichtzinnigheid, geen voorbijgaande uitslag op de oppervlakte van de huid. Neen, het is waarachtig taai leven, leven eener jonge gedeclasseerde generatie. Na de beweging van 1861 en 1862, na den Poolschen opstand, na den aanslag van Karakosoff, heeft de czar Alexander II geen middel nagelaten om uw opvoeding te voltooien. De galg en de spitsroeden zijn onophoudelijk op u aangewend. Doch niets heeft geholpen. Thans nadert het einde van den afschuwelijken toestand. Van waar komt uw geloof en uw kracht? De knechten-literatuur staat verbluft over uw overmoed; zij verstaat niets van wat er met u gebeurt. Waart gij lakeien, spionnen, verklikkers, kruipers, dan zou die literatuur u begrijpen. Waart gij ideëele jongelingen, ook dan nog zou zij u verstaan. Maar gij wilt noch stelen, noch dwepen. Gij minacht en veracht die wereld der Pan-Russische werkelijkheid en der ideëele boeken-wereld. Daarom staat die wereld verbaasd en verlegen over u. In die verlegenheid hebben de heeren journalisten van Moscou en Petersburg verklaard, dat uwe beweging veroorzaakt was door onderaardsche Poolsche intriges. Dit is eenvoudig dom. Want er is een ontzaglijke kloof tusschen het programma van het overgroot deel der tegenwoordige Poolsche patriotten en het programma uwer jeugd, de vertegenwoordigster en verdedigster der Russische volks-zaak. Slechts ééne zaak is aan beiden gemeen: de haat tegen den Russischen Staat. Maar overigens gaan deze programma's vèr uit elkander. De Polen blijven slechts droomen van een weder-oprichting van den Poolschen Staat; zij begrijpen niet dat elke “Staat” een drukkende steen op het volks-leven wordt; zij willen daarbij leunen op een adel gevestigd op erfelijk grond-bezit; zij zien voortdurend naar het verleden. Neen: niet de inblazingen van uit Polen, maar een levende ontzettende immanente kracht leidt de Russische jeugd, de volks-kracht. De tijden van Stenka Rasin, den roover, naderen weder. Trouwens Alexander II's quasi-goedmoedige regeering lijkt op die van Alexis Michaelowitch. In wurgen en ophangen geven zij elkander weinig toe. Toen vluchtte men in de wouden,

1) Men weet dat later de terroristische beweging van het nihilisme in Rusland begon met het schot van Vera Zassoulitch, den 24^{en} Januari 1878, op dien Trepoff.

en de opstand der proletariërs brak uit. Zóó zal het weder geschieden. Wie zal nu overwinnen? Er is thans geen persoonlijke individueele, maar wel een collectieve onbedwingbare Stenka-Rasin: de naamlooze gedeclasseerde jeugd. Verlaat, o jongelingen, uw universiteiten. Men heeft u niets meer dáár te onderwijzen. De wetenschap dier academies is een doode wetenschap. G a a t i n h e t v o l k . Het hart van allen zal voor en met u kloppen. Europa slaapt niet!'

Er is uit de samenwerking in die dagen van Bakounin met Netchajeff nog meer over. Wij hebben allereerst op 't oog twee opstellen over de revolutie. Zij waren van dadelijke toepassing op Rusland en geschreven voor Russische studenten, doch trokken inderdaad slechts consequenties uit de beginselen der 'Alliantie',en behelsden dus ook algemeene voorschriften voor alle landen. Één daarvan hebben wij reeds vroeger (zie hierboven onze bladz. 72-73) ontleed. Het heette 'de beginselen der revolutie'. Aan dat stuk hechtte zich nu een tweede stuk getiteld: '*Het opzetten der Revolutie-vraag*'. Tusschen Regeerings-Rusland en Volks-Rusland - zóó vangt dit opstel aan - ontbrandt heftiger dan ooit een krijg op leven en dood. Geen verzoening of uitweg is mogelijk. Één der twee partijen, òf de Staat òf het volk, moet te-gronde gaan. Allen die leven van den buit op anderen vermeesterd, zijn 't eens met den Staat. Wij gaan samen met 't volk. Maar het is niet voldoende woorden te gebruiken: wij moeten door daden bewijzen dat wij 't met 't volk houden. De bevrijding nu van het volk beteekent de meedoogenlooze vernietiging der gansche Staats-orde, de vernietiging van alle sociale verhoudingen en krachten waarop de Staat berust. Het is dus onze taak een ontzaglijke macht door daden te doen inéénstorten. De regeering nu wijst zelve ons den weg. Zij jaagt de jeugd van de universiteiten. En zij doet wèl. Want ook uit ons oogpunt zou die jeugd dáár bedorven worden. Een deel daarvan zou door de academische opleiding tot beambten-vee zijn geworden. Een ander deel werd misschien gladde, republikeinsch-getinte liberalen. Een derde deel zou zich ontwikkeld hebben tot boeken-socialisten, tot stichters van arbeiders-genootschappen ('artèls'). De overigen zouden geheime 'cercles' hebben opgericht en toch nog buiten het volk gebleven zijn. Allen zouden op de universiteiten tot niets-doenerij en machteloosheid zijn opgekweekt. Allen zouden gedemoraliseerd te-gronde zijn gegaan. Opdat niets daarvan gebeure, sluit dus de regeering de universiteiten, en slingert zij ons in het volk. Wat staat ons nu te doen? Dom zou het zijn het volk uit de hoogte te willen onderwijzen. Het volk weet beter dan wij, wat het noodig heeft. Wij moeten dus integendeel bij het volk ter school gaan. Maar wèl moeten wij het volk opruien. Want dat volk is slechts in een 'latenten' toestand van opstand: enkel fragmentarische pogingen van een opheffing doen zich bij 't volk voor. Wij moeten dus aan al die verbrokkelde en gesplitste bewegingen een éénheid van leiding geven. Doch om in staat te wezen die enkele oproers-uitingen tot een algemeene revolutie te

vereenigen, moeten wij open en koen aan elk oproer mede-doen, op die wijze ons verbroederen met het volk, het volks-vertrouwen winnen. Van oudsher zijn er nu in Rusland twee soorten volksverheffing geweest: het oproer van het uit de voegen geraakte weleer vredige dorp, en het roovers-oproer. In het dorp ging in den regel alles vreedzaam toe: de Russische boer is lankmoedig, verdraagt geruimen tijd zijn onderdrukkers, doch van tijd tot tijd wordt zelfs die boer ongeduldig; dan staat zijn dorp op; doch welhaast wordt dat dorp door knoet en geweerschot bedwongen; weder kromt het den rug en bindt het zich in 't gareel van het werk. Intusschen: de heftigsten uit dat dorp vluchten weg, vlieden naar de bosschen en worden roovers. Het rooverschap is een der heldhaftigste vormen van het Russisch volks-leven. De roover is een avonturier, een figuur die op de volks-verbeelding werkt, in allen geval een onverzoenlijke vijand van den Staat. Hij is op zijn beurt met al zijn bende gruwzaam wreed en zonder mededoogen, maar volgt hier slechts het voorbeeld der regeering. En het doel der roovers is het volk te bevrijden. Sinds de grondvesting van den Moscovitischen Staat heeft dat Russische roovers-wezen nooit opgehouden. De roover is de éénige altijd-durende revolutionnair in Rusland gebleven, de revolutionnair van de daad. Als het nu gebeurde, dat roovers en boeren zich vereenigden en samengingen, dan was een volks-revolutie dáár. Dit geschiedde in de dagen van Stenka-Rasin[1)] en van Pougatcheff. En zulk een tijd nadert weder, een tijd van algemeen oproer. Reeds worden de dorpen hier en dáár wakker. ‘Storten wij, o jeugd, ons dus in de volks-beweging!’ - Bakounin had het thema, 't welk hij in dit opstel ontwikkelde, vroeger in 1862 reeds aangeduid in zijn brochure: ‘Romanoff, Pougatcheff of Pestel’ (zie hierboven onze bladz. 34-36). Hij werkte 't later nog uit in de brochure: ‘*De wetenschap en de dringende volkszaak*’[2)]. De beschaafden - zóó sprak hij dáár - moeten van het volk leeren. De wetenschap is van haar kant van niet veel nut voor het volk. Die wetenschap is iets doods en iets dors, en is bovendien vervalscht. Voor een deel is zij materie voor frasen-draaiers, en voor een ander deel sociaal vergif. Dus is de weg ter bevrijding van het volk door de wetenschap ons afgesneden. Ons blijft - zegt Bakounin - slechts over de weg om zelf tot het volk te gaan. Overeenkomstig zijn eigenaardigen toestand is elk volk als geheel en elk proletariër in dit volk socialist. Geeft u dus de moeite ernstig met den proletariër te spreken, helpt hem zooveel noodig, doch niet meer dan om hem te brengen tot een juiste formuleering van zijn eigen diep en dringend instinct, van zijn aanspraken en eischen, en dan zult gij ontwaren dat hij een ernstiger socialist is dan gij-zelf.

1) Over Stenka-Rasin zie ook Mérimée in het boekje van Filon over Mérimée pg. 148.
2) Wij hebben die brochure niet kunnen bekomen. Een klein uittreksel is te vinden in ‘Michaël Bakunin's social-politischer Briefwechsel’. Editie Dragomanow, 1895, pag. 355-357.

Deze en soortgelijke stukken werden door Bakounin in deze dagen bewerkt met het oog op Rusland. Daartoe behoort ook nog een ‘appèl op de officieren van het Russische leger’[1] en een ‘oproeping aan den Russischen adel.’ Maar het belangrijkste document, dat met betrekking tot een naderende revolutie van Rusland door Bakounin in overleg met Netchajeff werd gesteld, was de korte revolutionnaire catechismus, dien wij reeds vroeger (zie hierboven onze bladz. 51-54) hebben ontleed. In dat saâmgedrongen boekje, dat in cijferschrift aan Netchajeff werd medegegeven, was de essentie der instructies, die aan de aanleggers eener sociale revolutie in Rusland voor hun samenzwering konden worden gegeven, scherp als met brandende letters gegrift.

Met al die gegevens keerde Netchajeff in Rusland terug. In September 1869 was hij te Moscou en toonde hij zijn certificaat aan verschillende studenten, onder anderen aan Ouspensky. Voorts maakte hij daarbij gebruik van het vers van Ogarjoff ‘De student’, dat wij hierboven op onze bladz. 63 hebben vermeld. Dit vers, door Ogarjoff gedicht ter-eere der nagedachtenis van zijn vriend Serge Astrakoff, werd door Bakounin, ter-wille der propaganda, toegepast op Netchajeff-zelven. Het werd als vliegend blad met een opdracht aan Netchajeff gedrukt. Netchajeff was die ideaal-student, die ter-wille der Russische vrijheid den langen lijdensweg was opgegaan. Het gedicht omgaf met den stralen-krans eener legende het hoofd van dezen fanatieken revolutionnair. De vers-regelen waren zijn inleidings-brief bij jonge dwepers; zij waren tevens een bewijs, dat de oude ‘garde’ van Herzen en Ogarjoff zijn streven goedkeurde. Zóó vormde dan ook Netchajeff onder de studenten een samenzwering, of liever een geheim genootschap, volgens de regelen van den in cijferschrift vervatten catechismus. Een zoogenaamd revolutie-comité stond aan 't hoofd. In naam van dat comité werkte hij vooral te-midden van de agronomische academie, die op een kleinen afstand der stad Moscou is gelegen. Onder de studenten, die een plaats van beteekenis in dat geheim genootschap of den Russischen tak der universeele revolutie verkregen, behoorde ook Ivanoff. Ivanoff, bij wien het gemoed in de eerste plaats sprak, was vol vuur en gloed. Hij was een der meest beminde en invloedrijkste studenten op die agronomische academie. Hij had zich ten-volle toegewijd aan de verbetering van het lot zijner kameraden, en organiseerde hulp-kassen en kassen van onderlingen bijstand voor de arme studenten. In zijn vrijen tijd onderwees hij de kinderen der boeren, die in den omtrek der academie woonden. Hij deed alles met hartstocht, gaf zijn laatsten stuiver aan de armen, voor wie hij zich dikwijls zijn middag-eten ontzegde. Toch begon hij na eenigen tijd te pruttelen tegen de leiding van Netchajeff. Heel die wolk van mysterie leverde geen resultaat. Wat deed toch eigenlijk het revolutie-comité? Een soort argwaan kwam bij hem op, of Netchajeff wel de ware

1) Zie ook het rapport uitgegeven op last van het Haagsche congres der Internationale, 1873, pag. 96-101.

broeder was, of alles niet strekte tot een organisatie, die enkel en alléén de heerschzucht van een Netchajeff diende. Hij werd dus dringender met zijn vragen. Hij liet zich niet om den tuin leiden, vooral daar de maatregelen, die Netchajeff nam, bij voorbeeld het aanplakken van proclamaties in de les-zalen, het bestaan en werken der door Ivanoff met zooveel zorg in stand gehouden kassen voor de arme studenten in gevaar brachten. Ivanoff begon dus tegen Netchajeff op te staan. Den 20sten November 1869 gaf hij in zijn sectie zijn voornemen te kennen uit het genootschap te treden. Toen aarzelde Netchajeff niet. Hij zou volvoeren wat de regelen van zijn catechismus in het uiterste geval toelieten. Ivanoff moest uit den weg worden geruimd. Hij hield een soort overleg, een veemgericht met zijn trouwste aanhangers, waartoe Ouspensky behoorde, en besloot met hen Ivanoff te dooden. Werkelijk werd op een avond in 't duister Ivanoff gelokt in een grot van het park der agronomische academie en dáár vermoord. De politie greep nu in; de samenzwering werd ontdekt. Een lange instructie werd gehouden, en in Juli 1871 werd in het paleis van justitie te St. Petersburg het proces gevoerd. Voor de eerste maal hadden in Rusland de debatten van een politiek proces plaats vóór een jury en in het publiek. Al de beschuldigden, zeven en tachtig in getal, mannen en vrouwen, behoorden bijna zonder uitzondering tot de jeugd der universiteiten. Zij hadden, in de cachotten der forteres van St. Petersburg, van November 1870 tot Juli 1871, een preventieve gevangenis-straf ondergaan, die reeds den dood van twee hunner had veroorzaakt en enkelen van het verstand had beroofd. Zij traden uit den kerker om hun veroordeeling tot de mijnen van Siberië of tot verdere gevangenis-straffen te hooren. De hoofd-schuldige echter, Netchajeff, was ontvlucht en toefde in Zwitserland, meestal in de nabijheid van Bakounin[1].

In de brieven van Bakounin ziet men de angstige zorg van Bakounin voor zijn besten leerling. In een brief van 17 December 1869 uit Locarno aan Ogarjoff leest men de woorden: ‘Waar is mijn lieve, verstandige, edele avonturier, “my boy”? Gij schrijft mij, dat hij op weg naar Genève is. Ik beef voor hem’. Den 9den Januari 1870 laat Bakounin een juichtoon hooren over het feit dat werkelijk Netchajeff heelhuids van zijn vlucht afkomt. En den 12den Januari 1870 klinkt 't vroolijk en blijde: ‘En zoo verwacht ik onzen “boy” bij mij; een gespreid bed onder mijn dak, een kamer, een tafel, en het stipste stilzwijgen zullen zijn deel bij mij zijn. Hij moet slechts komen onder een anderen naam, liefst een Poolschen. Hier is hij veilig’. Als Netchajeff dan werkelijk gekomen is, maken zij beiden in Februari 1870 allerlei plannen. Zurich zou volgens hen een midden-punt van buitenlandsche

1) Geheel deze geschiedenis van Netchajeff is bij ons te lande verhaald door de heer H. Wolfgang van der Mey in zijn boekje ‘Troon en Kerker: eene bladzijde uit de geschiedenis der Russische rechtspleging’, 1884. Men vergelijke voorts het boek van Guillaume, ‘l'Internationale’, bijv. tome II, 1907 pag. 59 en volgende.

agitatie voor de Russische zaak worden. Ook een hernieuwde uitgave van ‘De Klok’ zou weder worden voorbereid, aan welke ‘Klok’ dan nevens Ogarjoff ook Herzens oudste dochter (Natalie) als vertegenwoordigster der traditie van haar vader zou deelnemen. Dit laatste plan had echter geen voortgang: Netchajeff maakte op Natalie Herzen dadelijk een beslist ongunstigen indruk. Zóó houden zich Bakounins brieven voortdurend met den adept bezig. Bakounin wordt weder bezorgd. ‘Hebt gij gelezen - zóó schrijft hij 22 Februari 1870 aan Ogarjoff - dat Rusland de uitlevering vordert van Netchajeff?’ Den 29sten Februari meldt hij, dat men bij hem een huiszoeking doet om Netchajeff te vatten. Netchajeff was intusschen reeds gevlogen. Bakounin ergert zich nu over de zwakte van Zwitserland, dat ter-wille van Rusland zijn beginsel, om aan politieke vluchtelingen een asiel aan te bieden, wil prijsgeven. Hij schrijft daarover een brochure onder den titel: ‘Les ours de Berne et l'ours de Petersbourg; complainte patriotique d'un Suisse humulié et désespéré’, welke brochure tegen Mei 1870 in Neufchâtel verschijnt[1]. Met ongeduld verwacht hij dan ook telkens berichten over zijn opgejaagden en nagezeten vriend. Hij volgt hem met angstige gedachten..... En toch begint hier en dáár in die brieven de toon van ongerustheid een ander karakter aan te nemen. Het wordt waarlijk soms onrust, niet over den persoon, maar over de zaak. Zou werkelijk 't volledig vertrouwen gaan ontbreken? Dit is zeker: Bakounin wordt bekommerd. Volgt Netchajeff wel geheel en al en blindelings den ouderen vriend? Heeft hij niet eigen bedoelingen op 't oog? Er komt iets dubbelzinnigs in de antwoorden, die van en over Netchajeff hem bereiken. Er was bovendien te-midden van al de andere verwikkelingen een zwarte stip: iets dat hij (Bakounin) volkomen ter goeder trouw had gedaan, doch waarvan een ander misbruik zou kunnen maken. Een ellendige geldzaak[2]. Sinds 1862 was er reeds in brieven van gedachten over gewisseld. Er bestond namelijk een fonds van ongeveer 25,000 francs, hetwelk door Bachmetjeff aan Herzen en Ogarjoff was vermaakt. Bakounin had van tijd tot tijd er op gewezen, dat fonds voor revolutie-oogmerken te gebruiken. Toen nu Netchajeff in Rusland zijn geheim genootschap organiseerde en tot daden scheen over te gaan, had Bakounin weder bij Herzen en Ogarjoff er op aangedrongen over dat fonds te beschikken en het aan het zoogenaamde ‘Revolutie-Comité’

1) Zie die brochure ook genoemd in ‘L'empire Knouto-Germanique et la Révolution sociale’, 1871, pag. 49. Bakounin zegt dáár, dat niet hij-zelf, maar een van ‘ses plus intimes amis’ die brochure heeft geschreven. Wij meenen uit de brieven op te maken (zie pag. 216 en 401/402) dat wel degelijk Bakounin de schrijver is. Thans is die brochure uitgegeven in het 2de deel der ‘Oeuvres de Michel Bakounine’ (Bibliothèque sociologique) Paris 1907. Zie ook Guillaume, ‘L'Internationale’, tome II pag. 20 en 21 en tome III pag. 220.
2) Zie over die geldzaak ‘Michail Bakunin's social-Politischer Briefwechsel’, editie Dragomanow, 1895, pag. 55, 208, 220, 394, 401/402.

van Netchajeff uit te leveren. Eerst na herhaald aanhouden van Ogarjoff had Herzen werkelijk de helft van dat fonds voor de doel-einden van Bakounin en Netchajeff overgegeven. Na den dood van Herzen gaf Herzens zoon aan Ogarjoff, op zijn eisch, dat, wat nog over was van het fonds; welk geld nu aan Bakounin werd ter-hand gesteld. Deze maakte het onmiddellijk aan Netchajeff over. Wat deed nu echter Netchajeff met die gelden? Hemel en Hel! Het scheen niet in orde met dat geld. Den 3^{den} Mei 1870 schreef Bakounin daarover uitvoerig uit Locarno aan Ogarjoff: hij vroeg hem, ten-einde ieders verantwoordelijkheid te dekken, op schrift te zetten, hoe met dat fonds was gehandeld; er moest duidelijk bij geconstateerd worden, dat Bakounin-zelf zich nooit gemengd had in het eigenlijk beheer of in de uitgaven van dat fonds; een afrekening moest worden opgemaakt, die door Netchajeff en vier getuigen moest worden geteekend; het gold Bakounins eer. Doch reeds was de onrust van Bakounin over Netchajeff tot anderen overgeslagen. Zij hielden met Ogarjoff een vergadering over die zaak, waarschijnlijk te Genève. Bakounin schrijft ten-minste den 9^{den} Mei 1870 aan Ogarjoff, dat hij hem niet begrijpt, dat hij een telegram van hem bekomen heeft: ‘Groote zaak - vergadering - zaak van “Boy” - geef mij het recht voor u te stemmen’; dat hij wegens geld-gebrek niet kon komen, dat alles hem duister is. Straks klinkt de weeklacht in een brief van 10 Mei 1870: ‘waar is “Boy”, waar is “Boy”?’ Toch schijnt Bakounin nog aan verschil van inzicht, aan weêrspannigheid, aan onhandelbaarheid, niet aan schuld van Netchajeff te willen gelooven. ‘Onze “Boy” - zóó heet het in een brief aan Ogarjoff van 14 Juni 1870 - is hardnekkig, en ook ik, als ik een besluit heb genomen en uitgesproken, verander niet. Dus schijnt een breuk met hem, ten-minste van mijn kant, onvermijdelijk. Waren wij allen van dezelfde meening, en handelden wij allen in één geest en gemeenschappelijk, zoo zouden wij zeer zeker zijn hardnekkigheid onder de knie krijgen, of in het uiterste geval zouden wij hem ter-zijde laten, en de zaak die wij voorstaan op vasten voet stellen. Maar is er bij ons éénheid van gedachte, gevoel en wil? Ik twijfel daaraan.’ Acht dagen later is echter de volle waarheid over Netchajeff in 't hart van Bakounin doorgedrongen. Alles is voor hem helder. Hij is belogen en bedrogen. In een langen brief aan Talendier te Neufchâtel van 24 Juli 1870 wordt alles uitéengezet. Ogarjoff en Bakounin hadden nog in Mei Netchajeff met brieven van aanbeveling aan Talendier gezonden, thans moeten zij dat schrijven herroepen. Bakounin geeft nu in den brief de redenen daarvoor op: ‘Het blijft volkomen waar - zóó zegt hij - dat Netchajeff de door het Russische gouvernement meest vervolgde persoon ter-wereld is, en dat die regeering geheel het vasteland van Europa met een zwerm spionnen heeft bedekt, om hem op te sporen, ja zoowel in Duitschland als in Zwitserland zijn uitlevering heeft gevraagd. Evenzoo blijft het waar, dat Netchajeff een der actiefste en energiekste mannen is, die ik ooit heb ontmoet. Wanneer het geldt dat te dienen, wat

hij “de zaak” noemt, staat hij voor niets, en toont hij zich even meedoogenloos voor zich-zelven als voor anderen. Ziedaar zijn voornaamste hoedanigheid, die mij heeft aangetrokken en langen tijd mij genoopt heeft zijn bondgenootschap te zoeken. Er zijn lieden die beweren, dat hij dood-eenvoudig een “chevalier d'industrie” is, - dat is een leugen. Hij is een toegewijde fanatieke man, maar ter-zelfder tijd een zeer gevaarlijke dweper, wiens bondgenootschap slechts noodlottig voor geheel de wereld kan zijn. Ziehier waarom? Hij was eerst lid geweest van een geheim “comité”, dat werkelijk in Rusland heeft bestaan. Dit comité bestaat niet meer, al zijn leden zijn gevangen gezet. Netchajeff bleef alléén over, en constitueert nu in zijn persoon alléén dat wat hij noemt “het comité”. Dewijl de organisatie daarvan in Rusland gedecimeerd is, poogt hij een nieuwe organisatie in het buitenland te scheppen. Dit alles zou volkomen natuurlijk, wettig, zeer nuttig zijn, maar de manieren die hij daarvoor aanwendt zijn verfoeilijk. Levendig getroffen door de ontzettende ramp, die de geheime organisatie in Rusland heeft vernietigd, is hij allengs tot de overtuiging gekomen, dat men, om een ernstig en onverdelgbaar genootschap te vestigen, tot grondslag van alles de politiek van Machiavelli en het volledig systeem der Jezuïeten moet aannemen, met geweld tot lichaam, met leugen tot ziel. De waarheid, het onderling vertrouwen, de strenge solidariteit bestaat slechts tusschen een tiental individuen, die het heilige der heiligen van het genootschap uitmaken. Al de overigen moeten slechts dienen als blind werktuig, als te kneden materie in de handen van dat tiental. Het is geoorloofd, ja zelfs geboden, die overigen te bedriegen, te bestelen, in verdenking te brengen, ja zelfs zoo noodig hen te verderven: zij zijn het vee, dat voor de samenzwering dient (de la chair à conspiration’). Bij voorbeeld: gij hebt hem opgenomen naar aanleiding van onzen aanbevelings-brief; gij hebt hem een deel van uw vertrouwen gegeven, gij hebt hem weder aanbevolen aan uw vrienden. Hij is dus thuis in onze wereld. Wat zal hij nu doen? Hij zal u eerst een menigte leugens vertellen om uw sympathie in hem nog te vermeerderen. Maar daarbij zal het niet blijven. Sympathie is niet genoeg. Hij zal zonder dat gij het merkt (‘à votre insu’) zich van uw geheele persoon gaan meester maken. Om daartoe te geraken zal hij u spion-neeren, en zal hij trachten in al uw geheimen in te dringen; daarvoor zal hij, wanneer hij bij uw afwezigheid alleen in uw kamer is, al uw laden open maken, geheel uw briefwisseling lezen, en wanneer een brief hem belangwekkend, dat is in eenigerlei opzicht ‘compromittant’, hetzij voor u, hetzij voor uw vrienden, voorkomt, dien brief stelen en hem zorgvuldig als een bewijsstuk tegen u of tegen uw vriend bewaren. Dat heeft hij gedaan met Ogarjoff, met mij en met anderen, en toen wij op een algemeene vergadering hem daarvan hebben overtuigd, heeft hij ons durven zeggen: ‘“Welnu, ja, dit is ons stelsel: wij beschouwen als onze vijanden, en hebben den plicht te bedriegen en te compromitteeren allen, die niet *geheel en volledig* met ons zijn”’...

Indien gij hem voorgesteld hebt aan een uwer vrienden, zal zijn eerste werk zijn tusschen u beiden oneenigheid, praatjes en intriges te zaaien. Heeft uw vriend een vrouw, een dochter, hij zal trachten haar te verleiden, haar een kind bezorgen, om haar te ontrukken aan de officieele moraliteit en om haar in een gedwongen revolutionnair protest tegen de maatschappij te werpen. Elke persoonlijke band, vriendschap, enz. wordt door hem beschouwd als iets kwaads dat hij moet te-niet doen, omdat het een kracht uitmaakt, die, buiten de geheime organisatie staande, de éénige kracht dier laatste verzwakt. Geloof niet aan overdrijving. Dit alles is behoorlijk bewezen. De arme Netchajeff was, toen hij ontmaskerd werd, zoo naïef mij nog te smeeken deze theorie in een Russisch blad, dat hij mij noemde, te willen ontwikkelen. Hij heeft het vertrouwen van ons allen verraden, hij heeft onze brieven gestolen, hij heeft ons allen in verdenking gebracht, hij heeft zich een ellendeling betoond. Zijn éénige verontschuldiging is zijn fanatisme! Hij is monsterachtig eerzuchtig zonder het te weten, daar hij er toe gekomen is de zaak der revolutie geheel en al volkomen met zijn eigen persoon te veréénzelvigen, maar hij is geen egoist in den banalen zin van het woord, want hij stelt op ontzettende wijze zijn eigen persoon in gevaar en leidt het leven van een martelaar, een leven van ontbering en ongehoord zwoegen.... Hij is een kracht, want hij is in zijn persoon een geweldige energie. Met bittere smart heb ik mij van hem afgescheiden, omdat de dienst van onze zaak veel energie eischt, en omdat men zeer zeldzaam iemand ontmoet in wien deze deugd zóó is ontwikkeld als bij Netchajeff. Maar na alle middelen te hebben uitgeput om hem te overtuigen, heb ik mij van hem moeten afrukken, en ééns uit elkander, moet ik hem tot het uiterste bestrijden. Zijn laatste plan was niet meer of minder dan een bende dieven en roovers in Zwitserland te vormen, natuurlijk om een revolutionnair kapitaal te vormen.....[1)]'.

Aldus had Netchajeff *naar de letter* opgevat en volvoerd al wat Bakounin demonisch grootsch had bedoeld. Zijn 'Alliantie' was een orde der Jezuïeten geworden, zooals de auteur van een slecht volks-melodrama zich die voorstelt; zijn opstandeling en Stenka-Rasin was tot een gemeenen oplichter verlaagd. Vóór Bakounin stond Netchajeff als de caricatuur van zijn eigen beeld. Mocht dat 'canailleuse' type zijn leerling worden genoemd[2)]? Het was een gruwzame tragedie, die dáár in het hart van Bakounin werd afgespeeld.

Zag hij-zelf in tot welke consequenties al die plannen van zijn geschriften en proclamaties - ook weleer onder overleg met Netchajeff opgesteld - konden leiden? Begreep hij nu eerst ten volle, dat een Netchajeff niet anders was dan een brander, die, tegen de vijandelijke vloot losgelaten, plotseling door tegenwind

1) Zie den belangrijken brief in 'Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel', editie Dragomanow, 1895, pag. 222-226.
2) Denk aan toestanden als waarop Paul Bourget's 'Le Disciple' doelt.

omgekanteld naar de eigen schepen het verdelgend vuur bracht?

Wie weet het?

Dit is zeker, dat in Rusland, na het proces der samenzwering van Netchajeff, de czar Alexander II zich voor-goed in de armen der reactie wierp, en met graaf Dmitri Tolstoï de universiteiten, met Mourajeff het overig binnenland zou gaan regeeren. Netchajeff werd weldra als gewoon misdadiger door Zwitserland aan Rusland overgeleverd, en levend begraven in het gruwbare Alexis-ravelijn der Peter Pauls-vesting[1].

Het was 't eerste resultaat der anarchie in Rusland.

X.

Wie goed inzag, dat geheel het systeem der anarchie het geweldigste gevaar en een modderpoel kon worden voor het reeds georganiseerd socialisme, was Marx.

Marx aarzelde niet. De voorvallen der commune hadden hem doen zien, hoevèr de werking der anarchistische beginselen reikte. Hij zou niet gedoogen, dat, wat hem betrof, de kar van het socialisme in 't riet werd gestuurd.

Hij zou den strijd aanbinden, den stier bij de horens vatten, den kamp met Bakounin uitvechten. Hij riep het congres der Internationale in September 1872 te 's Gravenhage bijéén, verzekerde zich vóóraf van de hulp der Blanquisten[2] en daagde Bakounin vóór den rechter-stoel. Het voorstel, dat hij aan het congres liet inbrengen, was Michael Bakounin als stichter der ‘Alliantie’ uit de Internationale te bannen.

Zij die gedurende de schoone eerste September-week van dat jaar 1872 in de vriendelijke residentie-stad van Nederland vertoefden, gingen niet naar Voorhout of Vijverberg, noch naar het lokkende Bosch, waar dwars door het loover de zonnestralen op grond en stammen met gebroken schijnsels trillen, neen, zij richten hun schreden naar een stoffige, weinig bekende wijk der binnenstad en poogden een plaats te verkrijgen op de galerij van een onoogelijk volks-dans-zaaltje in de Lombardstraat. Zij hadden gelijk. Want in dat dans-zaaltje der Lombardstraat in den Haag, niet al

1) Zie P. Kropotkin ‘In Russian and French Prisons’, 1887, pag. 108/109, 113; Memoirs of a revolutionist’ vol II, 1899, pg. 142. Vergelijk George Kennan, ‘Les Prisonniers politiques’ (Fransche vertaling, 1896) pag. 208.

2) De Blanquisten beklaagden zich later zeer over het Haagsche congres. Zij deden dat in een brochure getiteld: ‘*Internationale et Révolution*’. Zie daarover ‘Mémoire présente par la Fédération Jurassienne’, 1873, pag. 265, en vergelijk Friedrich Engels, ‘Internationales aus dem Volksstaat’ (1871-1875), 1894, pag. 40-46 Wij raadpleegden een copie dier brochure: - let op het doel der Blanquisten, pag. 23 en 25 (der copie) - de Commune willen zij - zij zeggen geen Jacobijnen te zijn (Hébertisten) - ook zij wenschen eerst de ‘tabula rasa’.

te vèr van het kalm en effen parlement van den Hollandschen Staat, werd een brutaal feit - voorval van beteekenis der tweede helft van de negentiende eeuw - dramatisch geweldig opgevoerd. Bakounin werd na stormachtig debat door Marx uit de Internationale geworpen. De anarchie werd door het autoritaire collectivisme voor de eerste maal in den ban verklaard.

Dat oordeel en vonnis over het anarchisme was het doel en de taak van het Haagsche congres. Wij hebben vroeger - zie van ons vijfde deel der 'Socialisten' bladzijden 460 en volgende - den loop van dat congres nagegaan en verwijzen dus enkel daarnaar. Wij zullen dus niet stilstaan bij de motieven der uitzetting van Bakounin, motieven, die door het congres gezocht werden in de samenzwering in't geheim der 'Alliantie', en in de verbreking der éénheid van de Internationale door de gedeclasseerden, die zich onder Bakounins leuze schaarden. Marx liet door zijn handlanger Outin, in het boekje van 1873 over 'L'Alliance de la Démocratie socialiste', *al* de verschillende stukken en ontwerpen, ook die van Netchajeff, op rekening stellen van Bakounin, en meende hem op die wijze te vernietigen. Wij komen daarop niet meer terug. Wel zullen wij echter nog even dienen te verwijlen bij de beteekenis van den strijd-zelven, en bij de gedachten-worsteling die hier achter de voorbijtrekkende en omhullende wolken van rumoerige debatten tot een knallende uitbarsting kwam.

Met andere woorden: wij moeten hier Bakounin tegenover Marx stellen, beiden in volle wapenrustig, hel verlicht.

Toen wij ons waagden aan de behandeling van Marx, hebben wij zijn stelsel[1)] in sommige vaste regelen pogen weêr te geven. Beproeven wij datzelfde voor Bakounin, altijd voor zoovèr het betreft de tegenstelling tegen Marx. Misschien vergissen wij ons niet, wanneer wij in dat opzicht op de volgende acht punten in Bakounins richting de aandacht vestigen.

Lijnen en omtrekken van Bakounins anarchisme.

1. - Vóór alles wil Bakounin onder de menschen *een samenleving zonder leiding, gezag of dwang*. Volledige vrijheid en gelijkheid van allen moest op aarde bij het samenwonen voor en door allen worden verwerkelijkt. Er kon dus geen sprake zijn van eenig bestuur, dat zich wilde bestendigen. Laat als een feit de menschen leven en zich bewegen, van-zelf zal er een regeling komen. Zij zullen onder elkander zich verstaan en schikkingen treffen, maar altijd tijdelijk. Er zal dus telkens wel een organisatie ontstaan, maar een levende organisatie, geheel verschillend van die welke wij door de verstijving van Staat en wet ondergaan. De materieele, intellectueele en moreele toestand van elke groep, die samengekomen is, zal het uitgangs-punt der regeling zijn. Het zal alles

1) Zie van het vijfde deel der 'Socialisten' pag. 315-333 en pag. 487/88.

gaan van beneden naar boven. Geen kunstmatige éénheid zal alles trachten bij elkander te houden. Geen vast programma meer worden toegelaten of voorgeschreven. Het éénige wachtwoord is: ‘de revolutie leeft’[1]. Men zal slechts te doen hebben met feiten die zich ontwikkelen, of met opkomende conflicten die beslecht worden. Er zal op aarde in de onderlinge verstandhouding variëteit, geen éénvormigheid zijn. Gemeenschappelijk overleg zal telkens, bij elke fase der ontwikkeling, een evenwicht vestigen. In zulk een toestand der menschheid komt het leven dan tot zijn volle ontplooiing en kracht. Het leven alléén toch kan scheppen, wetenschap constateert slechts algemeene verhoudingen en betrekkingen. Het leven is tijdelijk, vergankelijk, maar in dat kortstondig bestaan bloeiend en vol realiteit. Het leven creëert op zijn beurt leven. Daardoor is alles in wording. Wie zou met een stelsel van bestuur en leiding komen aandragen, terwijl het leven zijn eigen vaart en koers neemt? Dwazen, die met zwakke kribben en staketsels den bruisenden zwellenden stroom een bepaalde door hen bedachte richting zouden willen geven! En die wording van het leven is te-gelijk ontwikkeling. De hoogste trap van vrijheid, die de mensch met zijn evenmenschen kan genieten, staat op het einde der baan. Eerst door veel moeite en strijd komt men zoovèr. Langs verschillende fases loopen de lotgevallen der menschheid, maar altijd vóóruit, altijd naar beter. Vast en absoluut staat slechts in die wieling en glijding der geslachten-golven de wet der solidariteit. Zij is de natuurlijke grondwet der menschelijke samenleving. Geheel de historie is slechts de reeks der achteréénvolgens voorkomende manifestaties dier wet. Zij is de menschelijke samenhang. Zij leert dat er voor den mensch geen genieting denkbaar is, wanneer zij niet gemeenschappelijk wordt genoten. De vrijheid van een individu is door haar te-gelijkertijd de vrijheid van een ieder[2]. Een persoon is door die wet slechts waarlijk vrij, wanneer zijn vrijheid haar bekrachtiging vindt in de vrijheid van alle menschen, zijn gelijken. Die solidariteit is het éénige beginsel waarvoor de menschheid moet buigen. Geen ander gezag is zelfs denkbaar. Onbeheerscht schrijdt de vrije mensch voort op zijn weg.

2. - Zulk een opvatting leidde tot de gevolgtrekking: dat uitgangspunt en doel der samenleving was het individu. Bakounin leerde dus *de souvereiniteit van het individu*. Bij de socialisten, uit de school van Marx, wordt altijd vooral op het begrip gemeenschap de nadruk gelegd. Marx is als 't ware bezorgd en bang te moede voor dien mensch, wanneer hij uit het gareel eener vaste organisatie is geraakt. Al wat regelloos en teugelloos zich voortbeweegt, schijnt hem te beangstigen. Hij ziet de menschen 't liefst volgens een beredeneerde methode in een compact geheel samen-

1) Zie Kropotkin ‘Les Temps nouveaux’, 14/20 September 1901.
2) Eigenlijk is het 't oude denkbeeld van Richteren XXI vers 25, en XVII vers 6: ‘ieder deed wat hem goed dacht’.

werken. Bakounin wil van die orde, welke een ordenende hand onderstelt, niets weten. Van een zoodanig van boven-af geleide regelmaat der gemeenschap keerde hij zich af. Ieder mensch moest bewust de wet voor zich-zelf stellen: in vol bewustzijn, als hij wil, overleg met anderen plegen of volgen. De mensch was geen ambtenaar der gemeenschap. Hij was autonoom. Ieder mensch was zijn eigen doel. Een ieder moest zich kunnen ontwikkelen waar en wanneer hij wilde. Door vrije overeenkomst, telkens door verdrag, moest hij met zijn mede-mensch zich verstaan. Het contracts-idee stond weder op den vóórgrond. Het individualisme was dus de grondtrek der leer. Let echter wel op, dat Bakounin niet op het oog heeft het geïsoleerde individu, maar het individu levende in de maatschappij. Hij ziet naar het individu, maar naar het individu levende in den dampkring der solidariteit. Er is dus geen sprake van een afgezonderden, alléén-staanden persoon. Zulk een individu is een abstractie, een fictie. Hij zou het gepersonifieerde egoisme zijn. Op die fictie van den absoluten mensch had (volgens Bakounin) de vrijhandel-school van de economie haar meêdoogenloos stelsel gebouwd: het vast aanééngesloten en in zich-zelf volmaakt stelsel van het eigenbelang. De menschheid werd dan gedacht als een massa van op zich-zelf staande of rollende atomen, die in bonte mengeling door elkander en in strijd tegen elkander zich bewogen. Tegen die anti-sociale opvatting komt Bakounin op. Zij is, volgens hem, volkomen onzedelijk. Logisch zou zulk een in de scholen der economie gedachte mensch de éénige mensch op aarde, midden-punt van alles moeten zijn. Neen, de mensch hangt samen met zijn groep. Vrijelijk zich vormende groepen, dat is de éénige organisatie voor den mensch, iets wat in de verte doet denken aan Fouriers groepen en serieën[1)]. Volkomen rechtvaardigheid beoefent hij bij dat samenzijn in dien kring. Hij stelt slechts den eisch, dat ieder mensch de materieele en moreele middelen moet hebben om geheel zijn humaniteit te ontwikkelen. Wordt die eisch hem geweigerd, dan gaat hij over tot verzet; dan ‘revolteert’ hij zich. En in dien opstand tegen de hem omringende maatschappij bevestigt hij dan den adel van zijn menschheid, bezegelt hij de waarde van zijn eigen individualiteit. Die opstand kan en moet doel treffen. Individualiteit stelt zich naast individualiteit. Het reëele leven van elke individualiteit wordt begrepen door den levenden persoon naast haar. Te-zamen breken zij dan af de abstractie, de afgetrokken doctrine, die tegen het leven der individualiteit zich dorst keeren. De doode vormen, de militair-gedresseerde, instellingen, worden te-pletter geslagen.

3. - De menschen vangen dan aan met overal *af te breken den Staat*. Dit moet 't begin zijn, zegt Bakounin. Toen de menschen overgingen tot Staten-vorming bedoelden zij vaste blijvende instellingen te maken, die door sterker of zachter dwang de burgers van zulk een Staat binnen zekere perken en voorschriften zouden houden.

1) Zie Menger ‘Staatslehre’ p. 12 en 17.

Van boven-af zouden de lieden in zulk een Staat worden bestuurd. Elke Staat was dus uit den aard een dwang-Staat. Werkende met al zijn ambtenaren werd elke Staat van-zelf een soort over-heersching. En het ergst van alles was dat de lieden aan dien toestand gewoon werden. Zij schoven nu van-zelf alles op dien Staat. Een buurman moge van honger omkomen, hij moge zijn kinderen mishandelen, dit raakt u niet, het is de zaak der politie van den Staat. De Staat alléén moet waken. De Staat moet doen, wat gij-zelf nalaat. Zóó demoraliseerde de Staat het vrije initiatief en de zedelijke kracht van het individu. Men moest dus, volgens Bakounin, optreden tegen het beginsel-zelf van den Staat[1)]. Het was niet de questie een of anderen beteren vorm van Staat uit te denken, neen, men moest het gezags-idee d.i. het staats-idee zelf vernietigen. Niet een hervorming van den Staat werd door hem bedoeld, maar een afschaffing van den Staat. Was voor zekere groep een centraal punt noodig, dan moest dit punt de uitdrukking, als 't ware het product der groep zijn, nooit de bron en oorzaak der vereeniging wezen. Het denkbeeld moest voor-goed verlaten worden, dat een gouvernement iets noodzakelijks was. Zelfs de commune van Parijs was door de fout der Jacobijnen en Blanquisten in die dwaling vervallen. Toen de verkozen gemeente-raad der commune van Parijs in het stadhuis zetelde, liet dan ook het volk dien raad het werk der administratie doen: de gloed der commune was verdoofd. De beste zonen van het socialisme zaten in dien raad als versteend, te-midden van paperassen, genoodzaakt quasi te regeeren, terwijl hun instinct hen noopte om midden op straat onder het volk zich te bewegen. Het staats-idee verstikte zelfs hier het goede. Immers het begrip ‘Staat’ is niet anders dan het tot één vaste klomp geagglomereerde egoisme, een reuzen-egoisme, geregeld naar vaste wetten. Bakounin erkent, dat het een zeer moeielijk werk is de menschen te ontwennen aan het staats-idee, maar hij geeft de hoop niet op. Reeds Fourier had krachtig vroeger mede-gewerkt om in theorie den Staat overbodig te doen blijken: geheel Fouriers stelsel wees enkel naar de vorming van industrieele-landbouw-associaties, die met elkander zich konden federeeren. Trouwens de geschiedenis van Europa had nog niet zoolang dat staats-idee in volle strengheid verwerkelijkt. Eerst op het einde der Midden-eeuwen heeft de Staat als zoodanig zich doen gelden. Het is eerst in de zestiende eeuw, dat een doodelijke slag is toegebracht aan de denkbeelden van plaatselijke onafhankelijkheid, vrije organisatie, en federatie op alle trappen onder souvereine groepen, die functies uitvoerden thans geaccapareerd door den Staat. Tot de vestiging van vrije communes, zooals de Midden-eeuwen die kenden, moet men weder overgaan. Overal moeten zelfstandige onafhankelijke groepen kunnen ontstaan. Met alle kracht moet men opstaan tegen den gecentraliseerden Staat,

1) Vergelijk Nietzsche over *den Staat*: ‘Also sprach Zarathustra’, zie het hoofdstuk: ‘Vom neuen Götzen’, pag 69-72: ‘de langzame zelfmoord van allen heet dáár het leven in den Staat’.

dus ook tegen den gecentraliseerden arbeiders-Staat, waarop het stelsel van Marx logisch uitloopt. Geen meer averechtsch idee is denkbaar dan het negende besluit der Londensche conferentie van September 1871, waarbij bepaald werd ‘dat in den tegenwoordigen krijgs-toestand der arbeiders-klasse haar economische actie en haar politieke werkzaamheid onafscheidelijk verbonden waren.’ Dit zou van-zelf leiden tot een politieke partij van het socialisme, tot een parlementair socialisme, waarbij het socialisme zich op den grondslag-zelf van den Staat zou stellen. De verovering van den Staat door het socialisme zou blijken te zijn de verovering van het socialisme door den Staat. De anarchisten moesten anti-parlementair, anti-Staatsch zijn. Zij waren ‘anti-étatisten’ en dus anti-autoritair.

4. - Anti-autoritair moesten zij zich vooral betoonen bij *het bestrijden van den godsdienst*. Het moest een felle strijd zijn tegen de fictie der Godheid, tegen wat de menschen God noemen. Bakounin stelde zich hier op het theoretisch standpunt, waarop ook Marx zich had geplaatst. Doch terwijl deze als in groote onverschillige voornaamheid zich wikkelde, wanneer van godsdienstige ideeën werd gesproken; terwijl hij min of meer minachtend sprak van den religieuzen weêrschijn van het alledaagsch dagwerk, en ironisch gewaagde van ‘verhimmelten Formen’; terwijl hij meesmuilend neêrzag op bidden en andere uitingen van het godsdienstig leven[1)], doch overigens alles stil liet begaan, - bond Bakounin een bepaalden hartstochtelijken strijd tegen het idee God aan. ‘Ni Dieu ni maître’, zeide hij evenals Blanqui; ‘Dieu c'est le mal’, zeide hij Proudhon na. Hij was, als men eenmaal partij-leuzen op dat gebied aannam, de man van den Duivel, gelijk zijn volgers dan ook tegenwoordig op de straten hun orgaan ‘De roode Duivel’ rondventen. Het atheïsme van Bakounin was een propaganda-atheïsme. Zijn materialisme was een woede tegen God en godsdienst. Ik geloof niet dat ergens cynisch goddeloozer uitingen worden gevonden dan in de verschillende brochures van Bakounin. En toch - hoe wonderlijk het misschien klinke - wanneer men door den schijn der bewoordingen zich niet laat verschalken en tot de kern der gedachten tracht door te dringen, dan komt men (naar mijn inzicht) tot de gevolgtrekking, dat Bakounin misschien een vrij wat ideëeler natuur was dan Marx. Al die uitingen van Bakounin zijn terug te brengen tot de gedachte: dat men in de diepte van het hart moet zoeken, wat men vroeger in de hoogste hemelen poogde te vinden. Terwijl Marx op het stuk van het Christendom zoo droog en dor mogelijk is, en liefst ricaneerend er over lacht, waardeert Bakounin zelfs op zijn heftigste bladzijden het beginsel van het Christendom en tracht hij enkel te bewijzen dat de Kerk aan dat

1) Zie deze uitlatingen van Marx bijv. in zijn ‘Kapital’, deel I, vierde druk, pag. 43, 46, 336. Op pag. 39 aldaar gewaagt hij van ‘die Nebelregion der religiösen Welt’.

beginsel zoo ontrouw mogelijk is geweest. Over den Christus worden bij Bakounin hooge edele reine woorden gevonden. Maar juist omdat die Christus alléén, als in zijn stralen-krans, is gelaten, daarom dondert des te harder Bakounin tegen de Christenen. Hun God is niet anders dan een middel tot overheersching van het gemoed en de rede, gelijk de Staat het middel is tot overheersching van den uiterlijken mensch. Beide, Kerk en Staat, moeten op aarde verdwijnen. Een verdelgings-oorlog moet tegen beide gestreden worden. Als de mensch van die twee instellingen zich niet weet los te maken, zal hij nimmer vrij zijn. Geen offers moeten aan den Staat worden toegebracht, maar ook geen kniebuiging mag een redelijk mensch gedoogen ter eere van de fictie, die men God noemt.

5. - Om nu te komen tot den toestand, die men wenschte, moest de mensch, volgens Bakounin, zich aangorden om de bestaande orde *overal te vernielen*. Hij moest in dat opzicht daden doen. Hij moest niet afwachten de algeheele wenteling en omkeer dien de maatschappelijke orde in den loop der geschiedenis ondergaat. Hij moest zich niet bepalen tot het beamen van en het mede-werken in het samenstel van middelen en maatregelen, waardoor, op een gegeven tijdstip, de menschen de maatschappelijke evolutie zouden bevorderen en verhaasten. Neen, hij moest opstaan en vernielen, waar hij kon. Wel degelijk was telkens en overal een samenzwering daartoe noodig. Waar het slechts doenlijk was, moest een aanslag gewaagd worden. Het individu was telkens de beste beoordeelaar, of zulk een stoot met goed gevolg kon worden gericht tegen de bestaande instellingen. Terwijl de gansche leer van Marx als het ware uitgaat van de overtuiging, dat geen verstandig mensch denken kan dat een losbarstende bom den toestand der samenleving zal veranderen, oordeelt Bakounin, dat de sociale omkeer wel degelijk plotseling kan tot stand komen. In allen geval veel sneller dan men denkt. De tijd is rijp. De sociale revolutie zal een veel algemeener karakter hebben, dan ooit te-voren, over veel meer landen zich uitstrekken. In alle landen toch is een chaos, een warboel in de industrieële toestanden, voortwoekerend rottend bederf in de maatschappelijke verhoudingen. Overal ligt reeds buskruit. Het is mogelijk, door op één punt de lont in het kruit te werpen, overal alles in lichten laaien gloed te zetten. Men moet toetasten en durven. Men zij niet versaagd, omdat men nog een kleine minderheid is; neen, alle groepen, die een nieuw idee vertegenwoordigen, telden altijd in 't begin weinig aanhangers. Men moet terroriseeren de lieden die halve of zwakke bondgenooten zijn, en die slechts toezien en afwachten of de kans hen medeloopt bij een zegepraal van het anarchisme[1)]. Terrorisme vervangt het begrip orga-

1) De opvolgende generatie der anarchisten van de daad voegde daaraan toe: tegen den gemeenschappelijken vijand (het kapitalisme, enz.) is ‘sabotage’ van diens hulpmiddelen geoorloofd.

nisatie, dat Marx op den vóórgrond plaatste. Vrijheid wordt niet gegeven, men moet haar nemen. De mensch bezit slechts de rechten, die hij al worstelend veroverd heeft. Hij heeft slechts de rechten, die hij bereid is ieder oogenblik met de wapens in de hand te verdedigen. Zoo men in Londen of Parijs mannen en vrouwen op straat niet met de zweep ranselt, zulks wordt niet nagelaten, omdat het in de wet verboden is, maar omdat, als een autoriteit het durfde bestaan, het Londensche en Parijsche volk dengeen die het waagde in stukken zou rijten. Het 'revoltebeginsel' moet er dus bij de menschen levendig in zitten. En dat weêrstands-begrip wordt reeds inderdaad algemeener onder de menschen. De werkstakingen overal wijzen op een collectieve beweging in dien geest. Individueel verzet en waagstuk zullen niet achterblijven. Men hebbe slechts voor oogen, dat een onmiddellijk doel thans is de destructie van de bestaande orde. Eerst moet het oude stuk geslagen zijn, voordat men het nieuwe kan opbouwen. Geen zoetsappige gemoeds-toestand kan iets tot stand brengen. Geen koude drukte kan iets uitwerken. De sociale revolutie, die men wil en kan verwerkelijken, is een wild en woest werk, dat mannen-kracht en vurige energie vordert. De geweldenaars zullen den prijs winnen. Hun naam zal vergaan, maar hun daad zal vruchtbaar zijn.

6. - De toestand, waarin het individu-mensch moest komen, was een *toestand van gemeenschap*. Die gemeenschap moest echter een feit zijn, niet een gereglementeerd stelsel van rechten en plichten, maar een doorgaande plooi van 't leven. Het wordt een vrije coöperatie 'la libre entente communiste'.[1)] Trouwens elke generatie der menschen was een product van een vorige generatie: wat men bezat en vervormde was het resultaat van den arbeid van vroegere geslachten. Hoe zou men dáár van strikt individueel eigendom kunnen spreken? Een der leerlingen van Bakounin - prins Kropotkin - heeft later het denkbeeld van den meester aldus verduidelijkt: 'Zie op Parijs, die schepping van zooveel eeuwen, het resultaat van het denken en werken van een gansche natie, van den arbeid van twintig of dertig geslachten. Hoe vol te houden tegenover een inwoner dezer stad, die iederen dag het zijne doet om haar te voeden, haar gezonder en schooner te maken, haar te voorzien en te tooien met meesterstukken van 't menschelijk genie, er een midden-punt van gedachte en van kunst van te vormen, - hoe tegenover hem, die dit alles schept, vol te houden, dat de gebouwen, die de straten van Parijs versieren, in volle recht toebehooren aan hen, die er tegenwoordig de wettelijke eigenaars van zijn, terwijl wij alleen er de waarde aan geven, daar zonder ons die waarde niets zou zijn? Hoe aan den boer wijs te maken, dat de aan edelman of rijken

1) Zie ook Kropotkin over Herbert Spencer 'Les nouveaux Temps' 13/19 Febr. 1904, en zie ook 't Bij-blad van 'Les Temps nouveaux', vol. IV, 90, p. 713.

burger toebehoorende grond rechtmatig het eigendom van dezen eigenaar is, waar hij, de boer, u de geschiedenis van elk hoekje van dien grond tien mijlen in het rond kan vertellen? Hoe hem vooral aan het verstand te brengen, dat het nuttig is voor de geheele natie, dat deze of gene landheer zijn grond tot een park laat omleggen, terwijl de boeren in den omtrek niets liever zouden wenschen dan dien grond voor hun bedrijf in cultuur te houden? - Hoe aan den arbeider op een fabriek, hoog-oven of werkplaats, aan den mijn-werker van de een of andere mijn het geloof te geven, dat fabriek, oven en mijn, billijk aan de tegenwoordige meesters toebehooren, terwijl de werkman en zelfs de mijn-werker het fijne allengs weten van het fondsen-gescharrel, den zwendel in aandeelen, en de woeker-winsten te betalen bij emissies van maatschappijen, geheel dien wettelijken diefstal, waarop het groote commerciëele en industriëele eigendom is gebouwd?'[1)] Neen. De waarheid is dat alles aan allen toebehoort. Maar als een feit. Het recht behoeft geen sanctie of bekrachtiging aan dat alles te geven. Het moest wezen een toestand. In een zeker midden levend moest men op elkander kunnen rekenen, ook wat het bezit betreft. Elk samenleven van een groep zou de innige samenleving zijn eener groote bedrijvige gemeente, die gebruik maakte van de hulpbronnen, welken aan allen toekwamen. Geen autoritaire regeling zou dit alles ordenen: slechts onderlinge schikking zou den toon aangeven. Het zou worden als een instinct. De maatschappij-zelve zou slechts een gevolg wezen van het toepassen van onderlingen steun. Alles zou zaak der gewoonte zijn: de volledige erkenning der gelijkheid onder de menschen, de drang om zich te vereenigen, de associatie om te produceeren en te verteren, de aanéénsluiting om zich te verdedigen, zich te federeeren, en geen andere rechters te eerbiedigen om hun geschillen te vereffenen dan de scheidsmannen die zij in eigen boezem vonden. Geen vast stelsel zou dit alles in een keurslijf knellen. Het is waar, Bakounin noemde zich met 't oog op dat beginsel der gemeenschap een collectivist, vooral op congressen, waar hij met de leerlingen van Marx moest worstelen[2)], maar dat collectivisme was toch eigenlijk iets anders dan dat van Marx. Wel gaf hij toe, dat als een feit de middelen van productie in handen van allen moesten zijn, maar in al de wetenschappelijke formules, zooals Marx ze had bedacht, trad hij niet. Soms dacht hij er een oogenblik aan enkele daarvan in te enten op zijn richting, te gebruiken bij zijn strijdvoering, maar in zijn meer doordachte brochures ziet men weinig daarvan. Nergens ziet men bij hem een uitéénzetting der meerwaarde of een ontvouwing dat die meerwaarde uitsluitend uit die productie en niet uit de circulatie voortkomt; nergens een ontwikkeling van het verschil tusschen

1) Zie Kropotkine, 'L'Anarchie, sa philosophie, son ideal'. Paris 1896, pag. 19/20.
2) Zie bijvoorbeeld 'Compte-rendu' van het congres der Internationale te Bazel, 1869, pag. 80.

geleverden arbeid en ter beschikking gestelde arbeids-kracht; nergens een fijne en gedetailleerde uitwerking van het begrip ‘waar’; nergens de vingerwijzing op de zoogenaamde industriëele reserve-armee. Zeker, Bakounin neemt aan de materialistische opvatting der geschiedenis van Marx, den overgang van den éénen maatschappelijken vorm in den anderen, en voorts den klassenstrijd. Maar in het in zijn onderdeelen gecompliceerde stelsel van Marx komt hij niet. Hij ziet er zelfs op neêr (zie pag. 118-119). Zijn collectivisme is van veel eenvoudiger aard. Eigenlijk deed Bakounin misschien van zijn standpunt uit verkeerd, op dat woord collectivisme ook voor zich beslag te leggen. Zijn richting lag op den weg van het c o m m u n i s m e , zoo als dat vóór 1848 door Fransche auteurs was voorgesteld. In het woelige en mysterieuze leven der maatschappij zou de broeiende anarchie dat communisme weder opwekken. De leefregelen der Kozakken stonden Bakounin dikwijls voor den geest. Dat communisme moest zich door gewoonte van-zelf verwerkelijken. De mijn aan de mijn-werkers, het land aan de boeren, moesten leuzen zijn, wier onwederlegbare waarheid door een ieder moest worden geaccepteerd. Dogmatiek was waarlijk niet noodig om dit te begrijpen. Het feit sprak voor zich-zelf.

7. - Let nu op, dat ook in de voorbereiding van den strijd tegen het bestaande de scholen van Marx en Bakounin uitéénloopen. Marx let eigenlijk uitsluitend op de klasse der arbeiders, die hij tegen het kapitaal in vastgeordende en stevig gedekte slagorde laat oprukken. Die arbeiders moeten daarvoor worden georganiseerd. Zij moesten strategisch worden gedrild, om als naastbij-liggend doel en als overgangs-maatregel de politieke macht in de verschillende Staten te veroveren. Voor die arbeiders heeft Marx al zijn zorg, al zijn raadgevingen over. Hij controleert hen, waarschuwt hen, en geeft op het juiste oogenblik hun zijn parool en commando. Bakounin - men heeft het hierboven kunnen opmerken, toen hij over de Italiaansche toestanden sprak - heeft op het oog *alle gedeclasseerden*. Het zijn niet alleen de arbeiders in engeren zin - zóó zegt hij - die door de verkeerde maatschappelijke instellingen lijden. Men limiteert en begrenst aldus veel te veel het sociale vraagstuk. Marx denkt vooreerst genoeg gedaan te hebben, wanneer hij aan de lieden arbeid en de volle belooning van de gepresteerde arbeids-kracht heeft gegeven. Doch er zijn velen die uitroepen: ‘denkt gij dat het uitsluitend werk is wat wij verlangen?’ En weder anderen zeggen uitdrukkelijk: ‘Wij komen niet op enkel voor onze maag. Veronderstelt gij, dat wij geen recht hebben op intellectueel en artistiek genot? Moogt gij alléén het leven in al zijn edele schakeeringen intensief doorleven?’ Zóó zijn er behalve de eigenlijke werklieden ontelbaar velen in onze samenleving, die geen kans hebben, voor wie thans, elke uitweg gesloten is, niet door hun schuld, maar door de macht der omstandigheden. Zij wenschen die omstandigheden te veranderen. Zij zijn meestal fijner van geest dan zij die soms eenvoudig ‘le

parti du ventre'[1] vormen. Zij beweren dat de economische vervorming, waartoe Marx voor zijn arbeiders den weg poogde te banen, nog slechts de helft der oplossing van het probleem is. En juist daarom betwisten zij de algemeene regelen, die Marx voor de arbeiders codificeerde. Zij beroepen zich op het recht hunner individualiteit, en wenschen zich-zelven regel te zijn. Op die partij der onvoldanen, der ontevredenen,[2] der gedeclasseerden, uit alle hoeken der samenleving, had Bakounin 't oog gevestigd. Zeker, de materieele behoeften moeten worden bevredigd, maar daarna komt 't aan op volledige ontwikkeling der individueele oorspronkelijkheid van iederen mensch, op de verveelvoudiging van het menschelijk leven tot den hoogsten graad, opdat, naast de lichamelijke kracht, de intelligentie, de artistieke smaak, de geest van uitvinding en al wat wij genie noemen, zich ongestoord kunnen ontplooien. Marx blijft, volgens Bakounin, met zijn arbeiders, en vooral met zijn arbeids-legers, slechts op de eerste sport der ladder staan.

8. - Wil men al de verschil-punten tusschen Bakounin en Marx tot den diepsten grond terugvoeren, niet hechtende aan de vormen of wendingen waarmede zij dat verschil verbloemen of bedekken, dan zal men wellicht niet mistasten, wanneer men zegt, dat in Marx het relatieve der menschelijke ontwikkeling op den vóórgrond staat, terwijl Bakounin toch eigenlijk (hoe hij 't zich ontveinst) aan *het absolute* blijft hangen. Bakounin, ik erken het, zou zelf daartegen dadelijk protesteeren, maar wanneer men de bewering, die ik waag, slechts niet al te zeer 'à la lettre' wil opnemen, geloof ik, dat zij onweêrlegbaar is. Iets van een utopie is er altijd bij Bakounin. Marx wil slechts geven het critisch inzicht in de voorwaarden, den loop en de algemeene resultaten der menschelijke maatschappelijke beweging; zijn stellingen zijn dus constateeringen van wat op zeker oogenblik der geschiedkundige vervorming der maatschappij, volgens hem, waar is; alles is bij hem betrekkelijk; Bakounin daarentegen hecht aan het absolute. Er is, volgens Bakounin, ergens een natuurlijke maatschappij (zie pag. 80). Er is een absolute menschelijke moraal, het beginsel der solidariteit (zie pag. 107-109). Er zijn vaste natuurlijke wetten, die zich manifesteeren in den samenhang en de opéénvolging der verschijnselen van de stoffelijke en sociale wereld (zie pag. 116). Zóó gebruikt hij telkens het woord absoluut. Het absolute, dat hij in zijn bestrijding van het begrip God dacht te vernietigen, stak soms leelijk op allerlei wijzen den draak met hem, en hief telkens in zijn geschriften het hoofd omhoog. Zonderling zal het klinken - en toch schijnt het mij volkomen juist, - wanneer ik doe opmerken, dat in het anarchisme altijd sluimert het idealistisch

1) Het woord is van Maurice Barrès. Zie 'L'Ennemi des Lois', 3e druk, 1893, pag. 175, 182, 195/196 en 198/201.
2) Coppée spreekt ergens van lieden 'heureux par comparaison, malheureux par envie',

moment, het vertrouwen in de spontane harmonie, het geloof aan een natuurlijke orde, het naïeve geloof aan de absolute goedheid der menschen. Het is in zekeren zin ‘l'ordre naturel’ van de achttiende eeuw. Het oude n a t u u r - r e c h t wordt slechts verlegd: niet in 't verleden, maar in de toekomst bestaat het[1]. Die ‘roode duivels’, zooals zij zich noemen, zijn slechts daarom zoo kwaad, omdat zij haast hebben hun ideaal te verwerkelijken. Marx had den tijd, wist ook niet zoo muurvast wat hij zou verkrijgen, maar Bakounin had haast en wist zeker, dat hij, na verdelging van het bestaande, een toestand zou bereiken, die weinig van een idylle zou afwijken. Daarom wilde hij er op los-slaan. Zijn leerlingen worden ‘les grands simplificateurs’.

Maar daarom wierp Marx thans Bakounin uit den kring van het georganiseerd socialisme.

De twee rotsachtige naturen botsten tegen elkander en Marx behaalde voorloopig de overwinning. Het twee-gevecht, te midden der rumoerige debatten in den Haag, kreeg afmetingen, die aan oude legenden uit den eersten tijd van ons geslacht - zooals de Edda ze bezingt - doen denken.

Het verschil der beginselen teekende zich af in de personen.

Bij Marx zien wij allereerst strategie, concentratie, taaie volharding. Hij heeft zijn kracht gekregen in de stilte van zijn studeer-vertrek. Hij is wel veelomvattend en veelzijdig, doch te-gelijk fatalist, onverzettelijk en onverbiddelijk. Hij is volkomen meester van zich-zelf: koelbloedig naar 't uiterlijk. Zijn bedwongen hartstocht uit zich in kouden haat. Zijn programma is volkomen dialectisch uitgewerkt tot een vast en sluitend systeem. Zijn de premissen toegegeven, dan volgt het overige van-zelf. Geen sonore frases geeft hij ten beste, maar solide kennis. Hij is een pessimist en bittere humor ontwelt van zijn lippen. Hij is een stout rekenaar, doet geen zet die niet vast berekend is: hij weet wat mogelijk en onmogelijk is; hij taxeert alle krachten. Hij richt de slagen dáár, waar zij raken. Hij vecht uit de verte met batterijen van geschut.

De hooge gestalte van Bakounin zien wij in onze verbeelding daarentegen steeds in het vuur-zelf, als op een barricade. Zijn lange haren, zijn breede jas fladderen om hem heên. Hij zwaait met de roode vlag. In rumoer en geraas beweegt hij zich. Hij schrijdt voort te-midden van vlammen. Hij handelt naar impulsies, en krijgt, als die Russische krijgers van Tolstoï's roman, zijn beste ingevingen midden in den strijd. Hij is krachtig, grof, ruw en woest, maar fier en grootsch. Wat donkere gangen hij opgaat, hij is blijmoedig. Zijn lach weêrkaatst toch overal. Er blijft bij al zijn op de oppervlakte ten-toon gespreid materialisme een mystieke trek in zijn persoon[2]. Hij behoort tot het ras der

1) Zie Menger ‘Staatslehre’, pg. 10.
2) Zie zijn brief uit zijn jonge jaren aan P.W. Annenkoff, 28 December 1847, in de uitgave der brieven van Dragomanoff, pag. 7: ‘Das ist meine Beichte. Sie werden wohl sagen, in all dem stecke viel Mysticismus, - wer ist denn kein Mystiker? Gibt es denn eine Spur von Leben ohne Mysticismus? Nur dort ist Leben, wo es einen strengen, unbegrenzten und daher etwas mystischen Horizont gibt. Wahrlich, wir allen wissen fast nichts, wir leben in einer lebendigen Sphäre, von Wundern und Lebenskräften umgeben, und jeder unser Schrifte kann sie ohne unser Wissen und oft sogar unabhängig von unsern Willen zu Tage fördern’.

Simsons. Hij schudt aan de pijlers van den tempel der orde en die zuilen kraken.

XI.

Na de uitwerping van Bakounin uit de Internationale gingen zijn onmiddellijke aanhangers, de leden der Jura-federatie en de Spanjaarden, na zich te Brussel met de Belgen verstaan te hebben over een gemeenschappelijke actie tegen den nieuwen Generalen Raad, dadelijk nog in September 1872 naar S a i n t - I m i e r in Zwitserland, om dáár het anti-autoritaire congres te houden, dat reeds op het Italiaansch congres van Rimini was voorgesteld. Op dat congres van Saint-Imier hield de 'Alliantie' een overleg voor de toekomst. Naast de Jura-leden en Spanjaarden was Italië er vertegenwoordigd door zes gedelegeerden, door Bakounin in de eerste plaats, voorts o.a. door Fanelli, graaf Cafiero en Costa, twee afgevaardigden kwamen uit Frankrijk, één was er uit Amerika, in 't geheel kwamen er vijftien gealliëerden. Zij namen nu het besluit, om in den meest absoluten zin de besluiten van het Haagsche congres af te slaan en in geen enkel opzicht de volmachten van den nieuwen Generalen Raad, die dáár benoemd was, te erkennen. Zij sloten een overeenkomst ('pacte') van vriendschap, van solidariteit en van onderlinge verdediging tegen dien Generalen Raad, en namen een resolutie, waarin zij de richting afbakenden die zij te volgen hadden. Die resolutie luidde als volgt. Het congres verklaart: 1° dat de vernietiging van elke politieke macht de eerste plicht is van het proletariaat, 2° dat de organisatie van een zoogenaamd voorloopige en revolutionnaire macht, om die vernietiging te bewerkstelligen, slechts een bedriegerij te-meer kan zijn, en voor het proletariaat even gevaarlijk zal blijken als al de tegenwoordig bestaande gouvernementen. Eindelijk besloot men de andere autonomistische federaties uit te noodigen tot deze nieuwe overeenkomst ('pacte') toe te treden, en zoo spoedig mogelijk een nieuw congres te houden.[1)]

1) Te Saint-Imier gaf de 'Alliantie' ook nog een propagandebrochure uit. Zij heette 'Simples Questions sociales' en bevat artikelen van Bakounin (over de 'Organisation de l'Internationale', pag. 11-22), Schwitzguébel, G. Lefrançais, B. Malon en André Léo: pseudoniem van Madame Léodile Champseix; zij huwde later Malon, van wien zij na eenigen tijd weder scheidde, zie over haar Guillaume, 'L'Internationale', tome I p. 150, tome II p. 167, 299, tome III p. 321 en 322. - Van Adhémar Schwitzguébel, die in Juli 1895 stierf, zijn in 1908 kleine door hem uitgegeven geschriften verschenen onder den titel: 'Quelques écrits', uitgegeven in één boekje door Guillaume.

De scheuring tusschen Internationale en ‘Alliantie’ was dus een bezegeld feit. De ‘Alliantie’ beweerde voortaan de ware Internationale te zijn. De vier congressen, die dan ook sinds het Haagsche congres gehouden werden, en vooral door de zorgen der aanhangersvan Bakounin bijéengeroepen zijn, heetten, hoewel de beginselen der ‘Alliantie’ er den toon gaven, nog altijd congressen der Internationale. Trouwens naast felle aanhangers der ‘Alliantie’ kwamen er toch nog altijd vele socialisten van allerlei richting. Zóó kwam het zesde congres der Internationale van 1-6 September 1873 te zamen te Genève[1]; zóó vergaderde het zevende congres der Internationale in September 1874 te Brussel[2]; zóó hield het achtste congres der Internationale van September 1876 zijn zittingen te Bern; zóó had eindelijk het negende congres der Internationale plaats te Gent van 9 tot 15 September 1877. Nog op dit laatste congres wisten de negen anarchistische gedelegeerden uit Spanje, Italië, Zwitserland, België en Frankrijk - voor Frankrijk trad toen als zoodanig op de bekende Brousse- het doordringen van het Marxistisch socialisme te weêrstaan[3]. Geen van deze latere congressen der Internationale heeft echter de beteekenis gehad van de vijf groote eerste congressen.

Toen de twee laatste congressen gehouden werden, was Bakounin reeds gestorven.

Terwijl het Haagsche congres zich met hem bezig hield, woonde hij nog altijd met zijn gezin aan het Lago Maggiore te Locarno. Wel konden de lichtblauwe kleur van het meer en de wijkende fijne lijnen der omringende bergen in de verte hem tot eenige rust stemmen. Doch naast de algemeene zorgen over den loop der tijden knaagde de beet van de armoede. Hij had 't bitter armoedig. In de verzameling zijner brieven staan onder dagteekening van 9 en 18 Februari 1872 twee brieven van zijn vrouw, aan

1) Zie over dat zesde congres het ‘Compte-rendu officiel du sixième Congrès général de l'Association Internationale des travailleurs’, Locle, au siège du comité Fédéral Jurassien, 1874.
2) Op dat congres te Brussel van 1874 diende César de Paepe zijn fraai rapport in ‘De l'Organisation des Services publics dans la Société future’, later afzonderlijk uitgegeven door Benoit Malon, Paris, Librairie de la Revue socialiste.
3) Zie over dat congres van Gent nog prins Kropotkin in ‘Les Temps nouveaux’, het nummer van 29 Augustus tot 4 September 1896. Voorts ‘German Socialism and Ferdinand Lassalle’ by William Harbut Dawson, London 1888, pag. 245. Vergelijk ook Franz Mehring, ‘Geschichte der deutschen Sozialdemocratie’, deel II, 1898, pag. 376. Zie overigens over die congressen 1872-1877 (Saint Imier, enz.) de Laveleye ‘Le socialisme contemporain’, 2e Edit., 1883, pag. 210-219.

Ogarjoff eenig geld voor dadelijke strikte uitgaven vragende[1]. Zijn vriend graaf Cafiero - eenigen tijd van hem vervreemd - trok zich toen zijn lot weder aan. Hij hielp hem aan een woning te Locarno, kocht voor hem een huis, dat hij op naam van Bakounin liet schrijven, om aan Bakounin te-gelijkertijd burger-recht in het kanton Tessino te verzekeren, waardoor men hem niet kon wegjagen[2]. Later, in 1874, toen de familie van Bakounin hem het deel van zijn erfenis gaf waarop hij recht had, verliet Bakounin Locarno en ging hij te Lugano aan het meer van dien naam wonen. Zoowel te Locarno als te Lugano leefde hij nu stil en eenzaam als in gedachten verzonken. Hij begreep dat zijn taak afgewerkt was. 'Klokkeluider-af', zóó riep hij zichzelf toe. De vuurbal van het anarchisme begon te rollen. Hij liet die rollende bom thans haar weg volgen. Wij vinden uit die dagen nog een door hem opgemaakt programma voor de Slavische sectie te Zürich der Internationale arbeiders-partij, ook nog een vlugschrift van 1873 aan de Russische revolutionnairen, dat echter ook door een zijner leerlingen kan zijn opgesteld. Wij zien hem ook in die dagen eenigszins scherp tegenover Peter Lavroff staan[3]. - Overigens bemoeide hij zich niet meer met de speciaal Russische vraagstukken. Integendeel, zijn hoop voor de algemeene ontwikkeling der anarchistische revolutionnaire beweging was gevestigd op de Romaansche landen: op Italië, Spanje en op Frankrijk. Aan een anarchistischen aanslag en opstand te Bologna in 1874 nam hij-zelf met Cafiero nog deel; hij ontkwam toen zelfs ter-nauwernood. Voorts leefde hij in herinneringen. In een brief van 1 November 1872 aan Ogarjoff lezen wij nog een opmerkelijk eind-oordeel over Netchajeff: - 'hij was een man van zeldzame energie; in 't begin rein en zuiver van bedoeling, later krankzinnig'[4] - een weeklacht, waaruit wij zien hoezeer die houding van Netchajeff hem 't hart had gebroken. Overigens bleef hij in gesprekken - als soms een kampgenoot hem kwam opzoeken - de oude: altijd fel tegen Marx en hen die hij de Duitsche Joden noemde, altijd

1) Zie ook den afscheidsbrief van Bakounin aan de Fédération Jurassienne van October 1873 in Langhard 'Die anarchistische Bewegung in der Schweiz', 1903, pag. 463.
2) Zie de herinneringen van Reichel in 'La Révolte', bij-blad tot het nummer 2/8 December 1893. Carlo Cafiero huwde in 1874 een Russin uit de familie Koutousoff; hij verloor in revolutie-aanslagen allengs zijn vermogen, en moest sinds Februari 1883 in krankzinnigeninrichtingen verpleegd worden. In 1873 gaf hij nog met Bakounin te Locarno uit het blad 'La Baronata'. Zie bij-blad tot 'La Révolte' van 24/30 Januari 1891. Cafiero was in 1877 te Benevento. Zie Delacoux 'Lettres de noblesse de l'anarchie'.
3) Zie over Lavroff onze 'Studiën en Schetsen', 1886, pag. 52/53.
4) Zie dien opmerkelijken brief in 'Michail Bakunin's social-politischer Briefwechsel', editie Dragomanow, 1895 pag. 266/267. De straks door ons aan te halen brief van 21 October 1874 staat op bladzijde 272.

manend tot daden en nog eens daden. Hij was en bleef een samenzweerder. Zijn eigen huis aan het donkere meer van Lugano had hij als een kleine vesting versterkt en met sluipwegen voorzien. Hij stond in oorlogs-toestand tegenover de wereld. Doch de ondervinding met Netchajeff doet hem, den materialist en realist, als bij terugslag in zijn oordeel soms een hoogeren, wij zouden haast zeggen ideëeleren toon dan gewoonlijk aanslaan, iets dat als een edel geluid nu en dan doorbreekt. Hoort bij voorbeeld de woorden uit een brief van 21 October 1874 uit Lugano. De brief is gericht aan een onbekende, maar het is alsof de zinsneden tot Netchajeff zijn gericht. Wij nemen den inhoud voor een deel hier over: 'Ik heb uw brief - zóó luidt de aanhef - ontvangen. Waartoe van vriendschap te spreken? Na hetgeen gij tegen mij hebt gehandeld - en alles, zelfs de minste kleinigheid is mij thans bekend - zou het meer dan ergerlijk en leugenachtig zijn ons over en weder vrienden te noemen. Gij hebt alles gedaan om mij te gronde te richten, fysiek, moreel en sociaal..... Geef ten minste toe, dat gij tegenover mij als de bitterste vijand u hebt gedragen. En desniettegenstaande geloof ik nog altijd aan uw trouw in de Russische zaak en aan uw geschiktheid om haar te dienen, en ben ik steeds bereid u op dit gebied de hand te reiken. Gij bereidt u thans voor tot een beslissenden stap, van welks uitslag de gansche toestand van uw leven, hoofdzakelijk van uw revolutionnaire werkzaamheid zal afhangen. Vergun mij, een grijsaard, tot u eenige waarachtige woorden, wel mijn laatste, toe te spreken. Tracht in de betrekkingen tot nieuwe lieden, met wie gij in een nadere verhouding zult treden, zooveel waarheid, oprechtheid en hartelijkheid te leggen, als het aan uw gesloten natuur mogelijk zal zijn. Versta toch eindelijk, dat men op Jezuïetische spitsboeverij niets wat levend en vast is kan opbouwen; zie in dat de revolutionnaire werkzaamheid, wil zij tot een resulaat voeren, nooit in gemeene en lage hartstochten een steunpunt mag zoeken; en begrijp dat *zonder hoogere, het spreekt van-zelf menschelijke idealen, geen revolutie tot overwinning kan leiden*'.

Dit is de laatste brief uit de verzameling zijner uitgegeven correspondentie. Wij hebben niets daaraan toe te voegen.

Bakounin leefde nog twee jaren, steeds te Lugano. Doch hij leed die laatste jaren lichamelijk veel pijnen. Het ijzersterke lichaam was door al de kerker-straffen, de Siberische verbanning, en de harde ontberingen van een zwervers-en vluchtelings-bestaan ondermijnd. Van tijd tot tijd week hij dus naar Bern, tot twee oude vrienden: tot Adolph Vogt[1)], die als kundig arts hem raad gaf; tot Reichel, den musicus, die door zijn klavier-spel hem rust en kalmte kon geven. Als de laatste met hem wilde redeneeren, en hem vroeg, wat hij wel zou doen indien zijn hervormings-plannen

1) Vergelijk ook blz. 15 van dit deel. Adolph Vogt was de broeder van Karl Vogt. Zij hadden nog een broeder Gustave Vogt, die op 72 jarigen leeftijd November 1901 te Zürich stierf als professor in 't staatsrecht.

werden verwerkelijkt, klonk het antwoord: ‘Dàn, dàn zal ik alles omvèrstorten..... maar, lieve vriend, speel voort en redeneer niet: gij weet even-goed als ik dat tegenover de eeuwigheid alles onverschiilig en ijdel is’. In Juni 1876 kwam hij weder tot hen beiden, maar nu om te sterven, zóó als hij zeide. Inderdaad er was geen genezing meer voor hem. Den 1sten Juli 1876 ontsliep hij te Bern, na een korten doch heftigen doods-strijd. Zijn twee vrienden begroeven hem op het kerkhof te Bern, het Brunngarten-Friedhof[1)].

1) Zie Langhard ‘Die anarchistische Bewegung in der Schwerz’, 1903, pag. 11. Zie over Bakounin nog: Victor Dave's stuk in L'Humanité nouvelle, 1900, I, en Albert François ‘Michel Bakounine et la Philosophie de l'Anarchie, 1900, uit de ‘Revue de l'Université de Bruxelles’. - Zijn vrouw hertrouwde met den advocaat Gambazzi en woonde verder te Napels. Met zijn zoon liep het treurig af. In het dagblad ‘Le Temps’ van 3 Mei 1905 lezen wij 't volgende: ‘On mande de Nice que le prince Carlo Bakounine, fils du célèbre révolutionnaire, s'est suicidé hier dans des conditions particulièrement dramatiques. Le prince Carlo avait épousé à Rome une Italienne très-riche de laquelle il avait eu trois enfants. Il y a deux ans, il s'installa à Nice pour raisons de santé. Il ne tarda pas à fréquenter assidument les maisons de jeu des environs. Dans ces deux années le prince perdit 1,300,000 franc. Il était complètement ruiné. Toen verdronk hij zich roeiend met een bootje in zee. - Doch het was een ‘truc’ aan een of andere operette ontleend. In de ‘Nieuwe Rotterdammer’ van 27 Juni 1906 toch stond het bericht dat die zelfmoord slechts voorgewend was, dat hij was blijven leven en een oplichters-bestaan voortzette. Te Turijn werd hij nu bij verstek veroordeeld tot 5½ jaar tuchthuisstraf wegens het maken van valsche wissels op naam der markiezin Eleonora Stange Colleoni. Op deze wijze sprong deze zoon van Bakounin, die zijn adels-titels had hernomen, wèl gansch anders dan zijn vader ooit had bedoeld, met de vormen der hedendaagsche samenleving om. Hij lichtte voor zich-zelf - het scheen wel zóó gemakkelijk - zijn eigen omgeving op....

Hoofdstuk VII.
Grepen uit Noord-Amerikaansch socialisme.

Onze taak is eigenlijk in hoofdzaak afgewerkt. De reeks socialistische leiders, die wij van den aanvang der geschiedenis tot op onzen tijd hebben pogen te teekenen, heeft voor de negentiende eeuw haar hoogte- en eind-punt bereikt in twee aanvoerders, die als de ‘broeders-vijanden’ der oudheid tegenover elkander staan. Terwijl het leger der socialisten blijft kampen tegen de economische orde van zaken der negentiende eeuw, is het tegelijkertijd onderling heftig verdeeld. Marx stelt zich strak tegenover Bakounin. Het Marxistisch collectivisme en het anarchisme bekampen elkander met scherpe wapenen. De toekomst zal over den gang van dat drama beslissen. Intusschen hebben wij - daar het slot van ons onderzoek zich uitstrekt tot het einde der negentiende eeuw - na te gaan, of in de nadere verspreiding en voortgang van het socialisme niet hier en dáár persoonlijke manifestaties voorkomen, die iets eigenaardigs nog hebben. Groote oorspronkelijkheid, fonkelnieuwe denkbeelden zullen onder die socialisten der laatste dagen van de negentiende eeuw niet meer te vinden zijn. Wij krijgen te doen met herinneringen en verwerkingen van vroegere stelsels. Toch komt hier en dáár nog wel iets aparts voor den dag. Een andere draai, een andere vorm, een andere variatie wordt gegeven aan het oude bekende thema. Wel zijn het meestal echo's van vroeger, doch onder de geluiden die wij hooren treffen toch ook soms toekomst-signalen onze aandacht. Nu is het niet onduidelijk, dat de betrekkelijk meest karakteristieke afwijkende tonen geleverd worden door de twee landen, tusschen welke de socialistische stroom thans zijn golven voorwaarts stuwt. In Midden-, Westelijk- en Zuid-Europa wast nog voortdurend de vloed van het socialisme, doch als een stroom - denk aan den Rhône als hij te Genève uit het meer komt - van twee scherp belijnde en afzonderlijk gekleurde rivieren. Aan de twee zijden van dat Germaansch-Romaansch Europa, met zijn vaste regelmatige voortschrijding van het socialistisch idee, staan aan den éénen kant de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en houdt aan den anderen kant Rusland de wacht. Het zijn twee werelden, jong en

in gisting. Het oude Europa ziet bij wijlen met schrik naar die twee geweldige gewesten. Dieper en dieper dringt zich echter in 't hart een besef van het feit, dat de horizon der menschheid verder reikt dan den gezichts-einder, die den blik der oude wereld begrenst. In dat Noord-Amerika en in dat Rusland is alles intusschen nog slechts in wording. Het waarachtige leven zal dáár nog eerst beginnen. Voor ons doel hebben wij er enkel op te letten, hoe het socialisme, grootendeels als erfstuk van Centraal-Europa, dáár door sommige breinen werd opgevangen en verwerkt. Beide groote werelden, zoowel Amerika als Rusland, zonderen zich in zooverre dadelijk af van het socialistisch Europa, dat de scherpste koppen aldaar, bij hun ordening en groepeering der socialistische denkbeelden, veel meer dan de leiders in Europa, acht geven op het godsdienstig begrip: de religie is een element waarmede zij werken. In de tweede plaats bekommeren zij zich meer, dan Marx of Bakounin toelieten, met een vervorming van het huwelijk: zij zoeken naar wijzigingen der routine van het gewone maatschappelijk echtelijk leven; zij wenschen ook, wat het huwelijk betreft, zich soms los te maken van de oude vormen der samenleving, en komen aldus tot grillige en bizarre levensverhoudingen. Eindelijk kunnen zij nog, ten spijt van oude grenadieren der oude Europeesche garde, droomen en soezen.

Wij zullen in dit hoofdstuk enkele grepen doen uit het Noord-Amerikaansch socialisme[1)], en richten hier de aandacht op drie punten: op de vestiging der communauteiten; op de theorie der land-nationalisatie zooals zij door Henry George werd uitéengezet; en op het aandeel dat sommige socialisten namen in den strijd tegen wat zij noemden het kapitalisme. De strijd tegen het ‘invreten’ van den kanker der kapitalistische trust-beweging in Noord-Amerika komt eerst in de twintigste eeuw.

I.

De in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika gestichte inrichtingen van collectief huishouden en bedrijf, de zoogenaamde c o m m u n a u t e i t e n , zijn in alle opzichten merkwaardig. Tot die instellingen, waarin gemeenschap van levens-wijze en van arbeid op den vóórgrond stond, gaven wel is waar plannen en ideeën van uit Europa overgewaaid den stoot, maar de losse ontwerpen en gedaanten werden eerst in Amerika in een harnas gezet.

Men kan bij die communauteiten verschillende groepen onderscheiden.

Allereerst komen in aanmerking de stichtingen die samenhangen

1) Raadpleeg over het Noord-Amerikaansch socialisme het boek van Morris Hilquit ‘History of Socialism in the United States’, New-York, 1903. Zie over dat boek ‘La Revue socialiste’ van Juni 1904, en ‘Die neue Zeit’, 1903/1904, II, p. 388 seqq. Een Duitsche vertaling verscheen October 1906.

met het optreden en werken van de drie groote Europeesche socialisten: Robert Owen, Fourier en Cabet. Toen wij het leven dier drie mannen behandelden, hebben wij achteréénvolgens op hun sociale scheppingen in Amerika de aandacht gevestigd. - Wat Robert Owen betreft, zoo hebben wij in het tweede deel der ‘Socialisten’ (zie pag. 290-305) uitvoerig de tragisch-comische neêrzetting van New-Harmony aan den Wabash in Indiana beschreven. De filiaal-associaties, die als 't ware van New-Harmony werden afgeleid: Macluria, Nashoba, enz werden dáár tevens door ons vermeld. - In het derde deel der ‘Socialisten’ (zie pag. (173-182) hebben wij een denkbeeld pogen te geven van de Fourieristische Phalanxen die in Noord-Amerika zijn opgerezen. Tusschen 1842 en 1848 ontstonden er die Phalanxen als bij dozijnen, vooral sinds Hugh Doherty en Albert Brisbane het stelsel van Fourier hadden uitéengezet en verbreid. Het beginsel der associatie, door Fourier zoo krachtig voorgestaan en omlijnd, had reeds dadelijk, afgescheiden nog van de meer specifiek Fourieristische vormen, den stoot gegeven tot aanéénsluiting en samenleving. Zóó vormden zich de genootschappen van Brook-farm en van Hopedale, de Northampton-associatie en de communauteit van Skaneateles. Doch op den klank van Brisbane's geroffel - aan welken klank Horace Greeley[1)] echo verleende - verrezen nu, naast die vier associaties, overal in Noord-Amerika bepaalde Phalanxen, die zeer opzettelijk zich naar Fourier gingen noemen. De namen van die Phalanxen - de Clarkson Phalanx, de Sodus Bay Phalanx, de Trumbull Phalanx, de Ohio Phalanx, de Alphadelphia Phalanx, de North American Phalanx, enz. enz. - hebben wij in het derde deel der ‘Socialisten’, pag. 181, allen vermeld. Wij moesten ook constateeren dat zij allen, de één wat vroeger, de ander wat later, te-niet gingen. Zelfstandig poogde op het laatst Fouriers beste leerling, Victor Considerant, in Texas na 1852 nog eens zulk een Phalanx te verwerkelijken (zie het derde deel der ‘Socialisten’ pag. 196-199) doch ook die onderneming liep klaaglijk af. - Voorts trok ook Cabet naar dat Amerika. In de Vereenigde Staten, op een of ander maagdelijk terrein, wilde hij de voorstellingen, die hij in zijn roman had geschilderd, nu in 't leven verwerkelijken. Hij ging met zijn kolonie van communisten om Icaria te stichten. Het droevig drama der lotgevallen van die vestiging hebben wij in het derde deel der ‘Socialisten’ (pag. 270-278) geschetst.

Uit de sfeer van denkbeelden door deze socialisten gekweekt kwam ook voort - doch als scherpste reactie tegen een associatie die tot dwang voerde - de stichting van J o s i a h W a r r e n , genaamd ‘Modern Times’. Josiah Warren (ook reeds vroeger door

1) Zie over Horace Greeley ‘The autobiography of Horace Greeley or recollections of a busy life’. New-York 1872, en vergelijk ‘The Life of Horace Greeley, editor of the New-York-Tribune’ by James Parthon, 7th Edition, Boston 1885.

ons genoemd, zie het tweede der ‘Socialisten’ pag. 296 en het vierde deel pag. 430) was een van de meest beteekenende leden geweest der kolonie New-Harmony van Robert Owen. In 1826 - hij was toen 27 jaren oud - ging hij geheel mede met den Engelschen filanthroop. Owen had veel met hem op: men beweert zelfs dat Owen zijn ideeën over arbeids-tijd als waarde-meter en over de arbeids-beurs aan Warren heeft ontleend. Intusschen kwam Warren, bij meer nadenken over Owens plannen, toch allengs tot de overtuiging, dat er een belangrijke fout was in de grondslagen, waarvan Owen uitging. Die dwaling was, volgens hem, gelegen in het bindend karakter der combinatie of vereeniging. De kracht en vrije werking der individualiteit ging daardoor te-loor. Tegenover Owens opvatting begon hij te ontwikkelen de leer der souvereiniteit van het individu, en zette hij uitéén zijn plan van een billijk ruil-verkeer (‘equitable commerce’). Owen, die wel is waar dit plan van het ruil-verkeer in zijn arbeids-beurs te Londen in 1832 in practijk zou brengen, kon zich echter in geen enkel opzicht vereenigen met het nadruk leggen op het individualisme. Het was echter geen tijd om daarover te New-Harmony te twisten. De geheele onderneming van Owen dáár in Indiana liep spaak. Al de leden moesten nu wel van-zelf hun eigen weg gaan. Warren vertrok naar Cincinnati, waar hij een ‘Time-store’: een winkel gebaseerd op het ruilen van arbeids- en tijd-banknoten, op touw zette. Datzelfde experiment beproefde hij nog op twee andere plaatsen: eerst in Ohio, later in 1842 weder in New-Harmony, doch altijd zonder veel succes. Hij gaf als 't ware telkens een practische les, maar de gewone koopers en verkoopers bedankten beleefd voor zijn onderwijs en wijsheid. In 1844 eindigde hij met deze proefnemingen. Toen ging hij met de overblijfselen van twee uit elkander gesprongen Phalanxen een eigen communauteit oprichten dicht bij Cincinnati, welke hij Utopia noemde. Dáár in Utopia gaf hij tevens een orgaan uit onder den titel: ‘The Peaceful Revolutionist’.[1)] De grondslagen van deze vereeniging waren die van het later dusgenoemde anarchisme. ‘Elk der operaties van ons dorp - dus schreef Warren - gaat zóózeer uit van den individueelen grondslag, dat zelfs geen overleg met eenigerlei wetgeving plaats heeft gehad. Geen organisatie, geen gedelegeerde macht, geen constitutie, geen wetten, regelen of reglementen worden toegelaten, maar enkel slechts zulke voorwaarden als ieder persoon voor zich-zelf in zijn eigen bedrijf in acht neemt: wij nemen onze toevlucht noch tot gemeente-beambten, noch tot priesters. Wij hebben een paar samenkomsten gehad, maar die strekten tot vriendschappelijk onderhoud, tot muziek, tot dansen en dergelijk tijd-verdrijf. Zelfs geen lezing of voordracht over onze beginselen was noodig: wij wisten onze zaak. Wij waren daarom niet altijd van dezelfde meening. Integendeel, in een progressieven toestand is er geen ruimte voor éénzelvigheid. Wij bouwden op de vrij-

1) Hij schreef later ook een boek: ‘Practical details of equitable commerce’, New York 1852, zie Menger ‘Neue Staatslehre’, p. 149.

heid der individualiteit. Verschil tusschen ons versterkte slechts onze positie, evenals de dissonanten in de muziek een deel vormen der harmonie. Eerst wanneer rechten op persoon en eigendom doordringen ontstaan de collisies. Die rechten toch vragen een sanctie van het algemeen en moeten dus onaantastbaar gesteld worden. Elke inbreuk baart strijd. Wij daarentegen verlaten ons op de beslissing van elk individu. In combinatie met andere individuen doen wij, wat wij-zelven alléén niet kunnen doen. Zóó ontstaat bespreking en eenswillendheid die tot geluk voert, op de basis der individualiteit.

Het dorp 'Utopia' schijnt eenige jaren bestaan te hebben. In 1851 stichtte hij nogmaals een genootschap en wel te Long Island, niet vèr van New-York. Hij noemde die neêrzetting: 'MODERN TIMES'. In die kolonie werd het beginsel van het anarchisme haast nog scherper doorgevoerd. 'Modern Times' wilde niets weten van geregelde associatie. De leden daarvan noemde zich protestanten en liberalen. Protestanten, in zooverre als zij protesteerden tegen alle wetten die een inmenging wilden toelaten op individueele rechten. 'Indien een man mijn eigendom besteelt of mij beleedigt, zal ik voor mij-zelf wel zorg dragen en mij schrap zetten', zóó luidde hun leus. Zij namen volledig aan de souvereiniteit van het individu. Liberalen waren zij naar hun inzicht, daar zij in de volmaakte vrijheid van wil en daad geloofden. 'Wij hebben - dus spraken zij - geen vaste overeenkomst met elkander, behalve het verbond van individueel geluk, en wij zijn van overtuiging dat iedere man en iedere vrouw een volledig en onvervreembaar recht heeft, om, allen of elk voor zichzelf, juist datgene te doen, wat hij of zij zal verkiezen, nu en in 't vervolg.' Maar die vrijheid van handelen mocht enkel uitgeoefend worden geheel ten-koste en op eigen verantwoordelijkheid van hen of haar die zoo handelden. Zij hadden geen recht om de gemeenschap te laten opdraaien voor de gevolgen van hun daden. In hun onderling samenzijn pasten zij toe de ruil-vrijheid. Doch niemand was gedwongen zijn arbeid te verruilen voor den arbeid van een ander. Zij schenen koorn of graan als maat der waarde te hebben willen aannemen. Wat het schoolwezen betreft, hadden zij slechts één zoodanige inrichting voor kleine kinderen: de school werd in stand gehouden door individueele inschrijving: ieder der ouders betaalde naar evenredigheid zijn deel. Wat de vrouwen betreft, ieder deed wat haar goed dacht. Men brak zich het hoofd niet met vraagstukken over het huwelijk. Enkelen geloofden niet in deelgenootschap voor het leven, wanneer de partijen niet gelukkig konden leven. Ieder echter werd verondersteld zijn of haar belangen zelf het best te weten. De kolonie kwam niet tusschen-beiden. Men luisterde niet aan elkanders deur of trachtte achter de gordijnen te zien. Zij alléén waren goede leden der maatschappij, die arbeidzaam leefden en hun eigen zaak behartigden[1] - Ook de kolonie van 'Modern Times' had geen

1) Zie John Humphrey Noyes, 'History of American Socialisms', Philadelphia, 1870, pag. 93-101. Vergelijk Richard T. Ely, 'The Labor Movement in America' 1890, pag. 238-240.

succes. Warren leefde daarna een soort kluizenaars-leven, en hield zich bezig met het bewerken van een groot boek in drie deelen over ‘Ware Beschaving’. Hij stierf in 1874 te Charlestown, nu een voorstad van Boston, ten-huize van Linton, een zijner leerlingen. De leerling, op wien als 't ware in Amerika zijn mantel viel, was echter Benjamin R. Tucker de redacteur en uitgever van het blad ‘Liberty’[1]. Deze wijdt geheel zijn krachtig leven om voor het stelsel van Warren propaganda te maken. Toen hij in 1893 zijn boek uitgaf: ‘Instead of a Book’[2] droeg hij 't op ‘aan de nagedachtenis van zijn ouden vriend en meester Josiah Warren, wiens onderwijzingen zijn eerste bron van licht waren’. Tucker noemt even als Warren zich-zelf anarchist. Let echter wel op, dat hij evenals zijn meester wil beschouwd worden als individueel anarchist. De school van Bakounin en Kropotkin prijst aan het communistisch of collectivistisch anarchisme. Van deze opvatting scheiden Warren en Tucker zich af, die zich op het standpunt zetten, weleer in Duitschland ten jare 1845 ingenomen door den ‘eenigen’ Max Stirner[3].

Al die vestigingen waren stichtingen als 't ware van ‘leeken’-socialisten, indien ik mij zóó mag uitdrukken. Daarnaast waren nu in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika op veel plaatsen verrezen communauteiten door religieuze dwepers gegrondvest. Deze ‘gemeenschappen’ stellen zich op streng Christelijken grondslag. Zij wenschen, elk op haar eigen wijze, in praktijk te brengen de lessen die zij uit de Bergrede van Christus meenen te putten. Ook deze soort Amerikaansche communauteiten ontstonden voor het meerendeel door een stoot van buiten. Het waren meestal Duitschers of Engelsche zeloten, die, hun vaderland ontvluchtend, in Amerika een terrein voor hun proefneming vonden. Een enkele slechts dier communauteiten is zuiver Amerikaansch[4].

1) Zie over Tucker vooral het boek van Paul Ghio ‘L'Anarchisme aux Etats-Unis’, 1903.
2) ‘Instead of a Book, By a man too busy to write one’ is in 1893 te New-York uitgegeven. De onder-titel luidt: A fragmentary exposition of philosophical anarchism’. Als motto draagt het Proudhons woord: ‘Vrijheid niet de dochter, maar de moeder van orde’. Op pag. 370 stelt hij zijn standpunt tegenover dat van Herbert Spencer. Zie ook ‘Die neue Zeit’. 1894/95, I, pag. 711 noot.
3) Zie het vierde deel der ‘Socialisten’, pag. 343-350.
4) Wij volgen over die Amerikaansche religieuze communauteiten de twee standaardwerken: J.H. Noyes, ‘History of American Socialisms’, 1870 en Charles Nordhoff, ‘The Communistic Societies of the United States, from personal visit and observation’, Londen 1875. Men raadplege voorts daarbij William Alfred Hinds, ‘American Communities, Brief sketches’, Oneida 1878. Het spreekt van-zelf dat de informaties in die boeken over de communauteiten gegeven zich niet uitstrekken tot onze dagen. Wij bezitten, behalve voor de Shakers, geen verslagen dier communauteiten die tot onze laatste jaren loopen. Het laatst uitgekomen boek, dat van Hinds, gaat niet verder dan 1878.

Letten wij eerst op de Duitsche neêrzettingen[1]. Allereerst komen in aanmerking de H a r m o n i s t e n of Rappisten, die in Economy in Pennsylvanië blijvend zich vestigden. Zij waren geweken uit Wurtemburg, omstreeks de jaren 1803 en 1804. Hun leider en geestelijke vader was de predikant George Rapp, een man met een ijzeren wil en begaafd met groote talenten voor organisatie. Na eenigen tijd in Butlercounty in Pennsylvanië gewoond te hebben, vestigden zij in 1814 zich in Indiana, waar zij New-Harmony, een bezitting allengs van 30,000 acres, aanlegden en bebouwden. Tien jaren later, om malaria-koortsen en aanraking met vijandige buren te ontgaan, verkochten zij hun kolonie aan Robert Owen, en keerden zij terug naar Pennsylvanië, waar zij in Economy - dezen naam gaven zij aan de nieuwe neêrzetting - zich vestigden, en wel aan den oostelijken oever van de Ohio, twintig mijlen boven Pittsburg. Aldaar konden zij zich voor-goed inrichten. En die inrichting bleek kiemen van bloei te bevatten. Zij gingen in rijkdom vooruit. Hun landbouw bleek voorspoedig. Zij kregen veel bezitting in andere plaatsen, namen aandeelen in steenkolen-mijnen, olie-bronnen, spoorwegen en fabrieken; hadden de ‘control’ over de grootste messen-fabriek van Noord-Amerika. Hun dorp-zelf zag er behaaglijk, rein en welvarend uit: in de lente bloeiden er de boomgaarden, in den zomer golfde overal op hun velden het rijpe graan. De eerste indruk van het plaatsje was dat het geheel Duitsch scheen, zoowel in huizenbouw als in aanleg der gronden. De mooie rivier zette bekoorlijkheid aan de ligging bij. Een laan van schaduwrijke boomen gaf koelte aan de hoofd-straten. Ieder huis had een eigen tuin waar bloemen werden gekweekt, terwijl een gemeenschappelijke tuin voor allen open stond. Overal zag men vruchtboomen, en de druiven-teelt voor den wijn-bouw werd vlijtig verzorgd. Men merkte al wandelende dadelijk op het eenigszins grootere huis van Rapp, hun hoofd, dan een hal en voorts den miniatuur-tempel, zeer fraai inwendig, doch van buiten met opzet eenigszins ruw

1) Reeds vergaan was de in 1713 door Conrad Beitzel gestichte communistische religieuze kolonie ‘E p h r a t a ’, welke wij in het derde deel der ‘Socialisten’, pag. 174, hebben vermeld. Over die kolonie is in 1899 te Philadelphia uitgekomen het inhoudrijke en fraai verluchte boek van Julius Friedrich Sachse, ‘The German Sectarians of Pennsylvania 1708-1742, A critical and legendary history of the Ephrata Cloister and the Dunkers’, vol I; het tweede deel verscheen in 1900 en behandelt de periode van 1742-1800. Men moet de resultaten der onderzoekingen van dit werk van Sachse in samenhang brengen met hetgeen S.W. Pennypacker in zijn uitnemend boek: ‘The Settlement of Germantown in Pennsylvania and the beginning of German Emigration to North-America’ 1899, heeft bijéengebracht en in 't licht gesteld.

gelaten. In het dorpje en op de paden daarheên leidend zag men dan bejaarde, krasse lieden zich bewegen, met ouderwetsche, ernstige en beleefde manieren. De mannen hadden breede hoeden op 't hoofd, droegen een soort kiel, en rookten niet; de vrouwen waren gekleed zoo-als in Zuid-Duitschland, ten-tijde dat zij met Rapp uit Wurtemburg weken. Alles was vredig en rustig in het dorp, ieder was tevreden en onbekommerd, men had geen zorgen, blijmoedig ging men voort op zijn levens-weg. De leefwijze was voor allen dezelfde. Men voedde zich goed, dikwijls (5 maal per dag) doch eenvoudig. Men was bezig, doch men behoefde niet hard te werken. De vrouwen waren meestal doende in de tuinen. Er waren nog al winkels, waar huurders uit andere plaatsen (dus geen leden der gemeenschap) de zaak dreven. Er was een gemeenschappelijke wasscherij, bleekerij, bakkerij en slachterij. Brood werd twee-malen per week aan al de huizen uitgedeeld. Melk werd elken dag aan ieder gebracht. Vleesch kreeg elk naar zijn behoefte. Terwijl zij op zich-zelven bleven leven, beschouwden zij gemeenschap van goederen als een essentieele karakter-trek van het Christendom. Zij hadden geheel hun eigendoms-inventaris, wat elk aan inbreng had medegebracht, vrijwillig reeds in 1818 vernietigd, en uitdrukkelijk in 1836 in hun constitutie geschreven, dat het eigendom, door nieuwe leden ingebracht, het volstrekte eigendom der gemeenschap zou wezen. Niemand had recht op iets als hij wegging. Geheel hun leven was dan ook een vaste gemeenschap. Drie-malen in het jaar gaven zij door een openlijk feest in de groote hal uiting aan hun gezamenlijke vreugde: het was bij gelegenheid van den verjaardag van hun vestiging, bij 't oogstfeest en bij de viering van het groote avondmaal. Overigens was dat leven een wachtpost als op de toekomst des Heeren: men stond als op Gods wacht. Ten-einde des te inniger zich te kunnen wijden aan den dienst van God had men reeds in 1807, naar Paulus' woord, het celibaat als regel aangenomen. Zij hoopten telkens door propaganda nieuwe leden, die dan eerst een openlijke biecht moesten afleggen, te kunnen werven. Doch al kwamen er van tijd tot tijd nieuwe broeders en zusters, al de door den dood opengevallen plaatsen werden niet vervuld. Het cijfer der bevolking gaat zeer achteruit. Omstreeks 1880 telde men nog slechts honderd leden van de duizend die er tegen 1830 waren, en de meesten van die overgeblevenen waren reeds boven de 60 jaren oud. Die overgeblevenen nu waren en zijn, als geheel, zeer rijk: meer dan 15 millioenen dollars heeten zij te bezitten. De vraag echter wat in geval van hun uitsterven uit hun grooten rijkdom zal worden, wijzen zij af met het stereotype antwoord: ‘wat gaat 't ons aan wie ons geldelijk vermogen krijgt, wanneer wij in den Hemel ons bevinden’. Bij groote aangelegenheden en nooden, bij voorbeeld ten-tijde van den burger-oorlog, gaven en geven zij aanzienlijke giften[1)]. In 1902 waren zij bijna uitgestorven.

1) Zie over hen ook het boekje van Dr. Karl Knortz, ‘Die christlich-kommunistische Kolonie der Rappisten in Pennsylvanien, und neue Mittheilungen über Nikolaus Lenau's Aufenthalt unter den Rappisten’, Leipzig, 1892.

Op gelijke lijn met de Harmonisten staan de S e p a r a t i s t e n v a n Z o ä r in Ohio. Ook zij kwamen uit Wurtemberg, Dáár, in Schwaben, was tijdens de oorlogen van den eersten Napoleon werkzaam een profetes uit Zwitserland, Barbara Grübermann genaamd. Zij had ingevingen en sprak als een ‘medium’ onzer dagen. Zij werd in Wurtemberg vervolgd en stierf aldaar. Haar kleine gemeente werd na haar dood geleid door jozef Bäumeler en door Goeseler. Deze mannen gingen onbeschroomd voort, zich kantende zoowel tegen de officieele Kerk als tegen den Staat. Zij werden vervolgd evenals Rapp, doch verduurden die slagen jaren langer dan Rapp 't had kunnen harden. Toen echter gingen ook zij heên met hun volgelingen, meestal kleine arme lieden uit Schwaben. In Augustus 1817 kwamen zij in Pennsylvanië en vier maanden later kochten zij gronden in Ohio. Zij zouden zich inrichten als een echt Christelijke gemeente. In 1819 namen zij als regel aan gemeenschap van eigendom. IJverig togen zij voorts aan den arbeid. Sinds dien tijd werd voorspoed hun deel. Zij werden eigenaars van een groote houtzaag-molen, van twee belangrijke meel-fabrieken, van machine-winkels, van een wolfabriek. Voorts hadden zij een uitgebreide landhoeve, van waaruit op groote schaal akkerbouw en veeteelt werd geëxploiteerd: uitgebreide velden omringden de hoeve; flinke kudden rundvee en schapen zwierven op de weiden en werden 's winters in de ruime stallen gedreven. Hun armoede behoorde allengs tot het verleden. Hun bezitting was tegen het jaar 1880 ongeveer 750,000 dollars waard. Zij noemden haar Zoär, ‘iets kleins’, naar het woord van Lot in Genesis XIX vers 20. Ook Zoär bleef een zuiver Duitschen indruk geven. Kwam men er zomers, dan was het oord als verborgen in appelboom-gaarden. Vóór alle huizen waren tuinen aangelegd, waar, in meestal driehoekige bedden, veelkleurige bloemen u toelachten. Behalve die bloemen-pracht was er echter niet veel liefde voor 't schoone in Zoär. De huizen waren zeer eenvoudig en éénvormig. Slechts één huis maakte een uitzondering: het was de fraaie woning van Jozef Bäumeler. Doch deze vond het te mooi en bewoonde het niet. Ook de latere leidsman Ackermann (Bäumeler stierf in 1853) verkoos liever in zijn bescheiden huis te blijven. Over 't algemeen bleef hun leefwijze eenvoudig. Er was bij hen, anders dan bij de Harmonisten, een combinatie van familie-zin en communisme. Ieder gezin bleef in zekere mate, te-midden van de gemeenschap, iets aparts, zorgde voor zich-zelf. Trouwens zij hadden het huwelijk weder aangenomen. In den aanvang trouwden zij liefst niet, al hadden zij het celibaat nooit als bindend beginsel vastgesteld. Doch na het jaar 1830 verklaarden zij zich vóór het huwelijk, om in hun kinderen eigen leden te hebben en te kweeken, die zij voor de gemeenschap konden opvoeden. Vijftien jaren na het besluit om te huwen werd bepaald, dat de gemeenschap volledig voor de kinderen

zou zorgen, als zij drie jaren oud waren geworden. Later werd die regel eenigszins gewijzigd. De Separatisten hebben een bepaalde constitutie (‘covenant’), die zij onderteekenen. Zij verdeelen zich in twee klassen: de jongeren die den ‘covenant’ nog niet hebben onderteekend, en de volledige adepten die dit wèl hebben gedaan. Volgens dien ‘covenant’ onderwerpen zij zich aan een bestuur van drie ‘trustees’, welke ‘trustees’ weder verantwoordelijk zijn aan een comité van vijf leden. Ceremonies hebben zij niet. Zelfs het huwelijk wordt zonder veel plechtigheden gesloten; de wederzijdsche inwilliging moet slechts blijken. De bijbel wordt trouw gelezen en nagevolgd. Aan het leerstuk der Drieéénheid hechten zij. In het dagelijksch leven vermijden zij alle plicht-plegingen, houden voor elkander den hoed op, enz. Aan de vrouwen worden dezelfde rechten toegekend als aan de mannen. Eerst hadden zij een soort afzonderlijke kleeding, maar thans kleeden zij zich als alle andere gewone lieden. Aan allen wordt brood uitgedeeld zooveel als verlangd wordt; het vleesch wordt naar gelang van de grootte van het gezin verstrekt; varkens-vleesch wordt niet gegeten. Zij hebben een goede school, waar ook zangonderwijs wordt gegeven. In de kerk laten zij een orgel toe. Overigens beschouwen zij hun gemeenschaps-leven als een vóórschool voor het leven in den Hemel. In dien Hemel zal de gemeenschap eerst volkomen kunnen zijn. Hier op aarde voorziet God in alle behoeften, en de gemeenschap vertrouwt berustend daarop. Een gebrek is, dat zij weinig talrijk waren en werden: het cijfer der leden dat in 1817 nog 500 was, bedroeg tegen 1880 254. Voor de vele werkzaamheden, die de geregelde exploitatie van al hun bedrijven vorderde, werden veel gehuurde krachten uit naburige plaatsen in dienst genomen; die huurlingen bleven dan (met hun eigen levens-regelen) in Zoär wonen, en hadden een slechten invloed vooral op de telkens opkomende jonge geslachten. Daardoor komt het dikwijls voor, dat jonge lieden zich afscheiden en liever de avonturen der wijde, wijde wereld opzoeken. De leiders waren dan ook in den laatsten tijd wel eens bezorgd over de toekomst van Zoär. Zij-zelven worden oud, zelfs hoogbejaard, en zij waren niet zoo geheel zeker van de stille en vredige neigingen der jonge generatie. Toch moet, meenen zij, de gemeenschap, die volkomen gelijkheid verordent en die het onderscheid tusschen rijk en arm met wortel en tak uitroeit, altijd zekere bekoring blijven uitoefenen. Men verhaalt dat Zoär in het begin van 1898 is te-niet gegaan. In Jaar 1901 is alles door den rechter verdeeld.

Naast de Harmonisten en Separatisten vermelden wij nu de I n s p i r a t i o n i s t e n v a n A m a n a in Iowa, de grootste der Amerikaansch-Duitsche communauteiten[1)]. Zij tellen 1600 leden, die in zeven dorpen, dicht bij elkander gelegen, wonen over een domein van circa 25,000 acres. Zij leven in gemeenschappelijk eigendom, beheerd door een raad van dertien ‘trustees’. Die

1) De naam Amana stamt uit 't Hooglied IV, 8.

raad benoemt een uitvoerend bewind, bestaande uit een directeur, een onder-directeur en een secretaris. Zij hebben landhoeven, vier zaagmolens, twee meel-fabrieken, een looierij, een drukkerij en twee wol-fabrieken. Zij zijn vrij goede handwerkslieden en voortreffelijke landbouwers. Meer dan duizend stuks rundvee, honderden paarden, en twee à drie duizend schapen en varkens behooren hun toe. Zij worden dan ook voor zeer rijk gehouden. De meesten van hen kwamen uit de midden-klasse, enkelen zelfs uit de hoogere klasse in Duitschland. De oorsprong hunner beginselen is in 't begin der 18de eeuw in dat Duitschland te zoeken. Graaf Zinzendorf, de Herrnhutter, was in 1730 en later dikwijls met hen in betrekking. Eerst in Amerika, waarheên zij in 1842 emigreerden - vóórdat zij in Iowa zich vestigden hadden zij hier en dáár vertoefd - namen zij het volledig communisme aan. Zij zeiden, dat zij door inspiratie werden aangezegd, om te-zamen te leven en hun eigendom tot een gemeenschappelijk 'fonds' te maken. De eerste hunner Amerikaansche neêrzettingen hadden zij Ebenezer genoemd later namen zij den naam van Amana ('Glaubtreu') aan[1]. De Amana-dorpen zijn in den regel aangelegd als 'squares'; de huizen zijn verschillend van grootte, doch overigens éénvormig. De gezinnen leven afzonderlijk, één of meer gezinnen in één huis, naarmate de grootte der woning, doch zij eten gezamenlijk in groepen van dertig tot vijftig personen. In het voornaamste dorp zijn veertien eethuizen voor de bediening van 450 inwoners. Het voedsel is voedzaam, doch niet verfijnd; drie keer per dag wordt een maaltijd aangerecht. Enkele voedings-artikelen, als melk, worden regelmatig aan de huizen uitgedeeld. Elk huis heeft een tuintje. Ieder heeft een jaarlijksche toelage om zijn persoonlijke uitgaven, bijv. voor kleeding, te bekostigen; voor een man bedraagt die toelage 40 dollars, voor een kind 5 tot 10 dollars. Voor dat soort behoeften zijn winkels in ieder dorp ingericht. Ook aan burgers uit naburige plaatsen wordt het houden van zulke winkels vergund. Zij hebben scholen, waarin ook het zingen wordt onderwezen, maar overigens laten zij geen muziek-instrumenten, schilderijen of spelen toe. Zij werken, doch overwerken zich niet. Zij worden zeer oud. Bij 't oogsten helpen de vrouwen mede. Een honderdtal huurlingen is overigens in dienst genomen bij den landbouw-arbeid. Zij spreken allen Duitsch, sommigen ook Engelsch. Tabak en bier wordt veel door hen gebruikt. De kleeding der vrouwen is eigenaardig: allen hebben een kapje op 't hoofd en voorts een nog al langen vastgeknoopten halsdoek. Het huwelijk wordt onder hen gedoogd, maar de ongehuwde staat wordt toch hooger geschat. Aan tafel en aan den arbeid zijn de seksen gescheiden. Zij zijn bij uitstek godsdienstig en verdeelen zich-zelven uit dit oogpunt in drie klassen: de goeden, zij die vorderen, en de aankomelingen. Nieuwe leden, die meestal uit Duitschland

1) Zie over Amana de werkjes bij Menger 'Neue Staatslehre', p. 299, ook het 'Algemeen Handelsblad' van 24 October 1902 en het weekblad 'Vrede' van het jaar 1905, pag. 352.

komen, ondergaan een proeftijd. Zij gelooven vast aan de inblazing van den Heiligen Geest: aan de inspiratie. Dezelfde God, die voormaals door profeten en apostelen sprak, openbaart zich, volgens hen, nog altijd door de stem van een mensch. De persoon, waardoor God tot het volk spreekt, is het geïnspireerde instrument, en geeft het geestelijk voedsel aan de gemeente. Dit menschelijk instrument is, vóórdat de goddelijke inblazing komt, in onrust en spanning: de heftige gemoeds-beweging uit zich in trekkingen en schuddingen, die soms een uur lang aanhouden. De inspiratie is nu bij hen een feit gebleven van het begin der 18de eeuw af. Van de jaren 1818 tot 1867 waren 'instrumenten': de timmerman Christiaan Metz en een vroegere onwetende dienstbode Barbara Heyneman. Sinds 1867 staat Barbara alléén. Zij leefde nog in 1878, 81 jaren oud. Men was in Amana niet bezorgd, wie haar zou opvolgen. De Heer zou te-zijner tijd daarvoor wel zorgen. De functies van het geïnspireerde instrument zijn niet altijd dezelfde. Soms wekt het op tot groote stappen, bij voorbeeld tot het aannemen van het communauteits-leven; soms bepaalt het zich tot berisping van individuen. Barbara was altijd tegenwoordig bij elke vergadering der 'trustees'. De jaarboeken van de ware 'inspiratie', dat is de mededeelingen van al wat de geïnspireerde instrumenten onder de inblazing van den H. Geest vermelden, worden zorgvuldig bijgehouden. Zij hebben daarvoor een eigen drukkerij. Veel andere boeken bezitten zij niet. Even-als alle Duitschers kweeken en verzorgen zij bloemen, doch anders hebben zij niet veel zin voor schoonheid. Ook in huis is bij hen alles zeer eenvoudig. Alles heeft zelfs een ascetischen trek. Christus - zóó spreken zij - kwam als arme onder ons, en wij moeten zijn voorbeeld volgen. Zij zijn vóór de weerloosheid en stellen, waar zij tot krijgs-dienst worden opgevorderd, plaats-vervangers. Zij eeren de vrouwen. Hun leven gaat zoo rustig voorbij. Van tijd tot tijd verordenen zij een algemeene belijdenis: een generale 'Untersuchung'. Aan het avondmaal wordt hooge waarde gehecht[1)].

Tot deze groep van Duitsche godsdienstige communauteiten in Amerika behooren ook de twee gelijkgezinde kolonies B e t h e l in Missouri en A u r o r a in Oregon, twee takken van denzelfden stam. Zij zijn beide opgericht door Dr. Keil, die eerst Bethel stichtte, doch later in 1856 meer naar het Westen ging, naar Aurora, werwaarts hij de lieden uit Bethel - als hij die neêrzetting kon verkoopen - wilde doen verhuizen. Daardoor zag Bethel er tegen 1880 niet bijster welvarend uit. De eerste indruk gaf een armelijken aanblik. Het was één straat met een paar zij-straatjes. De huizen waren van gebakken steen, doch niet goed bepleisterd. Er was geen bestraat pad voor de voetgangers, die over de klei zich moesten bewegen. Varkens liepen over den weg. Voor ieders huis lag een stapel hout. Aurora daarentegen schijnt welvarender te zijn. Het

1) Zie Prof. Karl Knortz, (Schulsuperintendent zu Esvansville in Indiana) 'Die wahre Inspirations-Gemeinde in Iowa', Leipzig, 1896. In 1905 heeft waarschijnlijk de opheffing van Amana plaats gevonden.

bloeit meer. De 300 à 400 leden bezitten dáár 18,000 acres. Overigens hebben beide kolonies dezelfde karakter-trekken. Zij volgen een leven van gemeenschap op streng Christelijken grondslag. Doch communisme en individualisme zijn zóózeer door de leden vermengd, dat het moeielijk is te bepalen wat op sommigen punten predomineert. Omstreeks 1850 waren zij zelfs overgegaan tot een verdeeling van hun eigendom. Zij hebben eigen kleine huizen en tuinen en dan weder gemeenschappelijke akkers en weiden, bosschen en molens. Landbouw is voor hen de hoofdzaak. Voorts oefenen zij enkele handwerken uit. Geleerdheid achten zij een overtolligheid: dus hebben zij weinig boeken. Zij zijn gekant tegen den oorlog, en juist in 1860 bij den Amerikaanschen burger-oorlog trokken velen naar het verre Oregon. Zij zijn een welwillend en humaan slag volk. Het huwelijk is bij hen in eere. Zij werken geregeld en regelmatig, maar niet hard. Als alle Duitschers rooken zij en drinken zij bier. Amusementen hebben zij niet behalve hun lieder-koren. Hun organisatie is zeer los. Eigenlijk is het alléén de persoon van Dr. Keil, die door zijn invloed allen te-zamen houdt. Onderscheidende beginselen komen luttel bij hen voor den dag. Men ziet slechts dat zij een Christelijk leven in praktijk willen brengen, Gods woord als grondwet aannemen, elkander helpen en liefhebben, het onderscheid tusschen rijken en armen hebben opgeheven, de jongeren laten leiden door de ouderen, geen ceremonies toelaten, en rechtschapen en onzelfzuchtig leven. Intusschen is de grens-lijn tusschen de leden hunner gemeente en de ‘outsiders’ niet altijd scherp. Personen wonen dan ook in hun kring, die niet tot de gemeente behooren. Hun bestuur is dood-eenvoudig: Dr. Keil geeft de richting aan, en de wensch der gemeenschap stemt met hem samen. Van een geschreven constitutie is geen spoor. Hun eeredienst, dien zij Zondags vieren, gelijkt op dien der Lutherschen. De seksen zitten gescheiden in de kerk, en er is een koor van zangers en zangeressen. Zij hebben scholen, maar jagen geen hoogere beschaving na. Stelt u voorts een rustig en tevreden leven voor van lieden onder wie 't begrip misdrijf, schuldmaken, een proces beginnen, aan dronkenschap zich over geven onbekend is, en gij hebt de communauteiten voor u op wie de invloed van Dr. Keil bezielend werkte.

Wij verlaten thans die eigenlijk Duitsche communauteiten[1)] en begeven ons tot de meer bepaald Amerikaansche[2)].

1) Misschien zoude tot haar nog te brengen zijn de uit Zweden komende ‘Bishop Hill Community’, zie daarover ‘Die Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen von E. Bernstein’, Erste Band, zweiter Theil, 1895, pag. 882.
2) Wij verwaarloozen de enkele sporadisch voorkomende en snel weder verdwijnende genootschappen, bijv. de Kaweah kolonie in Californië, waarover het weekblad ‘De Pionier’ van Juli en Augustus 1903. Vergelijk ook het ‘Sociaal Weekblad’ van 1890, p. 83, en 1891, p. 162.

De eerste daarvan heeft echter nog een Engelschen oorsprong. Wij bedoelen de S h a k e r s . Zij tellen nog altijd achttien in verschillende deelen van Noord-Amerika gelegen gemeenschappelijke dorpen[1)], met een bevolking van iets beneden de 3000 leden. Ieder dier dorpen of afdeelingen is verdeeld in twee of meer families of ‘branches’, die op zich-zelven staan wat 't eigendom betreft en slechts in eigen boezem de volledige gemeenschap van eigendom eerbiedigen. Er zijn nu 59 zulke families; dus had elke familie ongeveer 45 leden.

De Shakers vormen een zeer belangrijk netwerk van communauteiten over het terrein der Vereenigde Staten. Hun dorpen worden thans gevonden in de Staten New-York, Maine, Connecticut, Massachusetts, New-Hampshire, Ohio, Kentucky en Florida.

Zij landden, negen in getal, 't eerst uit Engeland in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika den 6^{den} Augustus 1774. De eerste vestiging werd aangelegd te Watervliet in den Staat New-York in 1776. De eerste volledige communauteit was Mount-Lebanon, ook in New-York, die in 1787 werd georganiseerd. Vóór het einde van 1792 werden, nevens die twee sociëteiten in New-York, nog vier sociëteiten in Massachusetts, één in Connecticut, twee in New-Hampshire en twee in Maine ingericht. Tusschen 1805 en 1807 werden twee sociëteiten gevormd in Ohio, één in Indiana, en twee in Kentucky. Tusschen 1822 en 1827 werden nog twee sociëteiten gevormd in Ohio en één in New-York. Zóó breidde zich het getal dorpen uit. Wel viel van tijd tot tijd er weder één af, doch een ander werd aangelegd. Op zeker tijdstip hadden die sociëteiten het dubbel getal leden van nu: 5 à 6000 leden. De grootste sociëteit is Mount-Lebanon met 375 leden. Dan volgen Watervliet en Union-Village (Ohio) elk met 2 á 300 leden. Al die dorpen hebben groote landhoeven, soms van 1000 acres en meer. Enkele dorpen bezitten landhoeven buiten den kring waar zij wonen. Zóó kocht een enkele familie uit de New-York-sociëteiten vóór eenige jaren ongeveer 30,000 acres in Kentucky. Zij geven echter geen publiciteit daaraan, zoodat het moeielijk is opgaven daarvan te krijgen. Men weet slechts dat zij geleden hebben onder het te groot bezit van land, en dat een ware land-manie hen soms heeft aangegrepen, waardoor hun inkomsten verminderden. Dit neemt niet weg dat zij steeds groote inkomsten trekken uit hun tuin-cultuur, uit hun kweeken van zaden, groenten, vruchten en medicinale kruiden. Dit laatste is in hooge mate hun bedrijf en werk. Doch zij zijn ook knap in mechanische industrieën. Zij heeten rijk: men schatte hun vermogen in 1878 op 12 millioen dollars, en alles is de vrucht van trouw werken en van spaarzaamheid. Hun dorpen zien er huiselijk, netjes en behaaglijk uit, hebben haast een Hollandsch voorkomen,

1) Zie de volledige lijst dier ‘Shaker-communities’ in Arthur Baker, ‘Shakers and Shakerism’ (‘New Moral world series’). Londen 1896, pag. 31 Appendix 1. De jongst opgerichte Shaker-communauteit is de Narcoossa-communauteit in Florida.

zegt men: alles is flink gebouwd en zit goed in de verf; elk dorp geeft een rustigen, stillen, kalmen, vredigen indruk.

De oorsprong der Shakers is uitvoerig door ons verhaald in het eerste deel der ‘Socialisten’ pag. 400-404. Aldaar hebben wij ook hun beginselen uitéengezet. Zij hadden visioenen en revelaties, waren telkens in verrukking en geestvervoering, en spraken dan vurige woorden, ondergingen heftige trillingen, trekkingen en schuddingen van het lichaam. Hun communauteiten zijn elk verdeeld in twee of meer takken, die families genoemd worden. Elke van deze families leidt dan een gemeenschappelijk leven. Deze indeeling berust op regelen van convenientie of van plaatselijken aard, en is dus door de omstandigheden bepaald. De ware indeeling der Shakers, zonder op den plaatselijken toestand te letten, is in drie klassen, die de progressieve trappen van hun orde aan duiden. Eerst het novitiaat, dan de klasse der juniores, en eindelijk die der seniores. Eerst bij de laatste klasse is men volledig lid der communauteit, nadat men in de twee voorafgaande rangen zijn trouw en zijn geloof practisch heeft getoond. Elke familie of tak wordt bestuurd door twee broeders-ouderlingen en twee zusters-ouderlingen die de geestelijke aangelegenheden behandelen, en door twee diakens en twee diakonessen die de tijdelijke behoeften verzorgen. Altijd wordt dat dualistisch karakter volgehouden. Ook in het opperbestuur der gansche communauteit, dat te Mount Lebanon zetelt. Dit opperbestuur, ministerie of middenpunt van invloed (‘head of influence’) geheeten, en dat souverein is over alle Shakers-families waar ook gevestigd, bestaat uit vier personen: twee mannen en twee vrouwen. Één dier vier personen is bij dit opperbestuur echter het praedomineerend hoofd, de andere drie dienen in zekeren zin slechts van advies. Het hoofd, hij of zij, kan de drie andere personen afzetten, en mag zijn opvolger of opvolgster benoemen. De diakens of diakonessen zijn ondergeschikt aan de mannelijke of vrouwelijke ouderlingen, gelijk die laatste ondergeschikt zijn aan het ministerie. Door de geheele gemeenschap heên voegen zich de lager naar de hooger geplaatsten. Autoriteit wordt van boven-af gehandhaafd en overgedragen, en de ééne klasse of rang gehoorzaamt de andere[1)].

Wat bij de Shakers vooral treft, is dus het bezit van een uitgewerkt stelsel van organisatie. Daarbij hebben zij het geluk geluk gehad steeds door-en-door bekwame leiders te hebben met helder vaststaande beginselen. Zóó hebben zij nu langer dan een eeuw zich kunnen aanéénsluiten tot een levend geheel, een samenleving, waar ingetogenheid, rechtschapenheid en arbeidzaamheid de van-zelf sprekende als 't ware gelijk-vloersche hoedanigheden en karakter-eigenschappen waren. De vervolgingen, die zij in de eerste helft van hun bestaan te verduren hadden, hebben slechts hun deugden gelouterd. Die deugden - waarlijk toch niet zoo alledaagsch in onze zoogenaamd Christelijke maatschappij - wa-

1) Vergelijk over de Shakers ook Th. Bentzon in de ‘Revue des deux Mondes’ van 15 November 1897.

ren slechts het uiterlijk kleed. De vlam van een nieuw geestelijk leven moest alles doordringen. In dat geestelijk leven lieten zij plaats voor allerlei manifestaties, die later door de mediums der spiritisten werden nagevolgd. Het verheffend en verterend vuur van hun geest vond intusschen altijd nieuwe brandstof door de in Amerika inheemsch geworden ‘revivals’. Waar in 't begin moeder Anna, en later Jozef Meacham zendelingen zonden, hetzij in Kentucky of in Ohio of in Indiana, dáár braken, bij 't vernemen van die boodschap, in Christelijke kringen die ‘revivals’ uit, welke telkens nieuwe leden aan de Shakers bezorgden. En de Shakers hadden dien toevoer van nieuwe adepten noodig, want door den regel van het celibaat vermeerderde hun bevolking niet. Het leden-tal telde in 1840 5000, doch ging sinds achteruit. Om daaraan te-gemoet te komen hadden zij ook een vast stelsel van adoptie van kinderen aangenomen. Arme gezinnen uit de buurt gaven hun kinderen ter verzorging en opvoeding aan de Shakers-families, die zeer goede scholen voor dat jonge volkje inricht'ten. Maar van de duizend kinderen, die zij op deze wijze hebben opgekweekt, zijn slechts weinigen op ouderen leeftijd bij hen gebleven. De meesten zijn liever den avontuurlijken weg van het leven in de wereld opgegaan en hebben hun eigen fortuin gezocht; soms kwam dan, wel is waar later, een enkel schipbreukeling van dat wereldsch leven op zijn ouden dag het verblijf der Shakers weder opzoeken, om in het kalme dorp, waarheên zijn gedachten te-midden van allerlei bange zorgen zoo dikwijls waren gevlucht, te sterven.

De indruk, die deze dorpen geven, is een gevoel van volkomen regelmatigheid en waardigheid. Elk dorp is een theocratisch Staatje. Op het gelui van een klok beweegt zich de gemeente als in vaste orde. Als de bel luidt des morgens tegen vijf uur staan allen op. Anderhalf uur later zitten allen aan 't ontbijt. Telkens waarschuwt weder het klok-geklep als de maaltijd of het avond-eten wordt opgedischt. Zij eten in gemeenschappelijke zalen. Broeders en zusters zitten afgescheiden. Zij knielen even bij 't begin en aan 't eind van het maal. Zij spreken niet aan tafel, noch lachen, noch fluisteren. Gelijktijdig staan zij allen op naar het teeken dat een der ouderlingen geeft, dan gaan zij weder aan 't werk. Broeders en zusters bezoeken elkander niet in elkanders kamers. Zij mogen niet samen spreken tenzij een derde tegenwoordig is. Hun kleeding is - met inachtneming van het verschil van sekse - dezelfde voor allen, en was vroeger zeer minutieus voorgeschreven. De vrouw staat geheel gelijk aan den man: van een meer ondergeschikte plaats aan de vrouw toe te kennen is geen sprake. Ook in hun bestuur staat de vrouw op dezelfde lijn en rang als de man.

Hun eenigszins eentonig, wel wat fietsch leven krijgt nu gloed door hun eeredienst. Dáár mag het gemoed, dat in het gewone leven kalm en zwijgend zich toont, als het ware een uitweg zich banen. Dan leven zij in hun God, dan kunnen zij jubelen. De gansche gemeente, afgedeeld in de naast elkander opgekomen reien van mannen en vrouwen, zingt dan hymnen en juicht. Alles schijnt aan eigen ingeving overgelaten. Een zuster of broeder heft

aan, de anderen volgen den rei-zang. Daar begint reeds de beweging. In vastgeordenden marsch, met de handen saâmgevoegd en voorwaarts gestrekt, treden zij onder 't zingen voort. Die marsch wordt sneller en sneller en gaat als over in een dans. Wild en uitgelaten wordt het tempo, totdat op de stem van een broeder en zuster de vaart wordt gestuit, en allen knielend in een zacht lied den afscheids-dank brengen.....[1)].

Na de inrichtingen der Shakers komt in aanmerking de communauteit O n e i d a in den Staat New-York ten jare 1848 gesticht door John Humphrey Noyes. Dit is een geheel Amerikaansche inrichting, waartoe geen invloeden van buiten, hetzij uit Duitschland, Frankrijk of Engeland, den stoot hebben gegeven. Het is echter een der zonderlingste en vreemdsoortigste van al die gemeenschaps-formeeringen. Aan een eigenaardig religieus Christelijke opvatting verbindt Oneida de poging om het exclusivisme van het huwelijk te breken. Het zou zijn een emancipatie uit de te enge banden van de monogamie: een verbreeding der paden van het echtelijk leven; een toepassing van het gemeenschaps-gevoel op een gebied waar gemeenschap tot dusverre niet toegelaten werd. Het simpele eenvoudige huwelijk zou binnen den cirkel der communauteit een ‘complex’ huwelijk worden. Vooral geestelijk werd dit alles opgevat, zij 't dan ook niet in alle opzichten en volkomen uitsluitend geestelijk. Natuurlijk verweerden de leiders van Oneida zich heftig tegen hen, die dadelijk smalend spraken van Oneida's instelling der ‘vrije liefde’, doch inderdaad had het meer omvattend huwelijk, dat hier binnen de grenzen der gemeenschap werd ingesteld, zeer veel bedenkelijke kanten, zelfs waar het tot 't beginsel van geestelijke huwelijken werd beperkt. Al de specieuze redeneeringen van Noyes wischten het feit niet weg, dat ook geslachts-verbindingen in Oneida tijdelijke verhoudingen konden zijn.

Noyes, de bekende auteur van de ‘History of American So-

1) De Shakers-communauteiten geven in Amerika een maandelijksch tijdschrift uit: ‘The Manifesto, published by the united Societies, East Canterbury N.H.’ Wij zijn in het bezit gekomen van de jaargangen van dat tijdschrift over 1895 en 1896. Tot ons leedwezen hebben wij er geen statistiek in gevonden over het cijfer der bevolking van de dorpen. Wel vonden wij telkens de sterfgevallen vermeld, en opmerkelijk is het dat die afgestorvenen zoo hoogen leeftijd bereiken. Enkele bepaald Hollandsche namen treffen ons onder de in die twee jaargangen opgenoemde Shakers, bij voorbeeld: van Houten, Burger, de Grauw. In het register der dooden van 1895 vonden wij ook vermeld het overlijden van Sarah Standish, afstammelinge van den beroemden Miles Standish. In het tijdschrift vormen autobiografieën van enkele leden de beste bijdragen. Voorts zenden dan alle dorpen geregelde berichten en opwekkingen. Over de nieuw opgerichte kolonie in Florida vindt men telkens in die jaargangen aardige bijzonderheden, zie jaargang 1895 pag. 69, 29, 238 en 262, en jaargang 1896 pag. 69, 86, 101, 116 en 150.

cialisms', was overigens een bij uitstek merkwaardig en schrander man. Hij was in 1811 in Vermont geboren, uit een betrekkelijk aanzienlijke Amerikaansche familie, waartoe ook de latere president der Vereenigde Staten Hayes behoorde. Hij genoot een voortreffelijke opvoeding. Studeerende in de theologie had hij reeds eigenaardige opvattingen. Ten-minste, in 1834 terwijl hij aan het Yale-seminarie vertoefde, werd hij reeds aangeduid onder den naam: 'de Perfectionist', omdat hij van overtuiging was en tegen een ieder die verdedigde, dat het evangelie van Christus dadelijke (tegenwoordige) redding van zonden verzekerde en dus onmiddellijk de volmaaktheid schonk. Die leer nu der volmaaktheid maakte hij als 't ware nog vollediger door een ander leerstuk: te weten dat de tweede komst van Christus en de vestiging van zijn eeuwig koninkrijk had plaats gegrepen in de volgende generatie na zijn eerste komst. Noyes sprak met klem en bezieling. Daar waren reeds enkelen die hem volgden en zich nu ook Perfectionisten gingen noemen. Met eenigen van hen stichtte hij een kleine gemeenschaps-organisatie in Putney (Vermont), straks in 1848 te Lenox in den Staat New-York de meer belangrijke Oneida-communauteit. Zij die zich dáár met hem vereenigden waren meestal lieden van beter positie dan de gewone adepten van religieuze collectieve maatschappijen. Er waren onder hen jonge geneesheeren, advocaten, geestelijken, schrijvers, kortom lieden van zoogenaamde hoogere opvoeding. Zij begonnen zich in te richten in twee betrekkelijk kleine huizen en volgden een uiterst bescheiden leefwijze. Zij werkten eenvoudig werk: landbouw, houtkappen en arbeid in een ouden zaagmolen. Bij dien arbeid werd uit den aard der zaak alle klasse-onderscheid opgeheven. Er was in 't begin weinig geld, maar men ging vooruit; men werkte voort met stalen ijver en de gemeenschap werd inderdaad zeer welvarend. Een zeer flink en goed uitziend gebouw kon allengs voor de communauteit worden opgericht. Zij omvatte omstreeks 1878 306 leden, waarvan 145 mannen en 161 vrouwen; 60 kinderen waren er toen onder de 14 jaren en 82 onder de 21 jaren.

Hun godsdienst was een vasthouden aan den bijbel, met welks uitspraken zij echter zeer vrij omsprongen. Zij poogden te vereenigen, zooals zij zeiden, bijbel en wetenschap. Zij erkenden het tweeledig bestaan van God, in den Vader en in den Zoon, geloofden, overeenkomstig de denkbeelden van Noyes, aan de onmiddellijke redding van de zonde en aan het bestaan van het eeuwig koninkrijk, zij namen verder aan den doop door den Heiligen Geest. De redding van de zonde was voor hen niet een droog leerstuk, een of ander fragment uit een plichten-leer, maar beteekende bij hen een bijzondere fase van het gemoeds-leven, iets wat men ondervond, een religieuze gewaarwording en aandoening waardoor de zelfzucht in den mensch volkomen vernietigd werd. Zij erkenden het bestaan eener bovenzinnelijke wereld, noemden zich zelfs in dit opzicht spiritualisten, doch keerden zich streng tegen alles wat met het spiritisme (tafelklopperij, enz.)

samenhing. - De gemeenschap was natuurlijk wat het eigendom en den arbeid betreft communistisch ingericht. Individueel eigendom was er niet. De arbeid werd geleid en geregeld door een arbeids-raad, een ‘business-board’: over de verschillende takken van het werk hielden bepaalde bestuurders het oog. Op 't veld werd de arbeid gezamenlijk gedaan. Zij kweekten vooral vruchten en groenten, waren bezig aan de zijde-cultuur, en bewerkten een soort stalen klemmen en knippen voor den landbouw. Al die voorwerpen verkochten zij dan voordeelig aan de buitenwereld. Voor grover werk gebruikten zij huurlingen. Bij hun leefwijze was het opmerkelijk dat zij niet veel vleesch aten, en zich onthielden van het gebruik van thee en koffie, tabak en sterken drank. Zij aten altijd te-zamen, en verwarmden hun gebouw door stoom. Overigens hadden zij veel op met de regelen der hygiëne en pasten die zorgvuldig toe: zij genoten dan ook een goede gezondheid en werden oud. - Hun vrijere opvatting en behandeling van het huwelijk was, volgens hen, een stap op den weg der verbreeding der huwelijks-verhoudingen. Het huwelijk moest minder knellend worden. Er zou ook voor de exclusieve monogamistische echt komen een maatschappelijke vormen-wijziging, een verwijding der te straffe voorwaarden. Zij bedoelden hier - evenals vroeger Enfantin onder de Saint-Simonisten - een sociale transformatie in gang te helpen. Zij gingen niet zoozeer uit van 't béginsel der absolute gelijkheid van man en vrouw, maar wilden zoowel voor man als voor vrouw de omstandigheden zóó inrichten, dat deze 't best de ontwikkeling van man en vrouw zouden bevorderen. De vrouw was en werd de vrije gezellin van den man. Elk samenleven was, als men wilde, tijdelijk van aard. De geheele gemeente was verbonden als door een allen omvattend huwelijk. De aanéénsluiting van man en vrouw werd hoofdzakelijk telkens een geestelijke echt. De vrouw werd nu geheel en al bevrijd van de zorgen van het moederschap. ‘Een ‘nursery’ werd ingericht waar moeder en kind vooreerst konden vertoeven. Later, als de moeder niet meer zoo vast bij 't kind behoefde te blijven, gingen de kinderen in verschillende afdeelingen. Zij werden goed opgevoed en onderwezen. De vrouwen hadden een bijzondere kleeding: de korte rok en de lange broekspijpen (‘pantalet’) waren daarvan het meest karakteristieke bestanddeel. - Eigenaardig in hun leefwijze was het volhouden op iederen weekdag der avond-bijeenkomsten. Dan kwam voor een uur, en ook niet langer, de gansche kolonie te-zamen. Er werd muziek gemaakt of een voordracht gehouden, of een of ander punt bediscuteerd. Zij bleven daardoor in gemeenschap van gedachten. Wat echter het meest daartoe bijdroeg was, volgens hun inzicht, hun strenge regel van onderlinge kritiek die zij op elkander toepasten. Een vast comité was daarvoor ingericht en zorgde daarbij voor inachtneming van behoorlijke regelen en vormen: zij noemden die instelling ‘mutual criticism’.

Noyes bleef de ziel van alles. Hij was - zeiden zijn volgers - het permanente ‘medium’ van den geest van Christus. Hij

schreef zelf veel, verdedigde zijn instelling en wekte op tot een eigen literatuur, die Oneida moest doen kennen en waardeeren. De communauteit-zelve had een uitgebreide bibliotheek, waar de werken van Darwin, Spencer, Huxley en Tyndall zeer veel gelezen werden. Noyes deed zijn best al zijn volgers Grieksch te leeren, opdat zij het Nieuwe Testament in den oorspronkelijken tekst konden lezen. De kolonie van Noyes werd intusschen steeds rijker. Hij stichtte in Connecticut een tweede gemeente te Wallingford, die geheel volgens de regelen van Oneida werd ingericht, en waarbij een aangenaam zomer-verblijf was verbonden, waar gedurende de warme maanden ook de leden van Oneida een vriendelijk onthaal vonden. Zóó scheen alles zonnig zich voor te doen, toen zij allengs in conflict kwamen met de regeering der Vereenigde Staten. De regeering gebood hun, dat zoogenaamde meer omvattende huwelijk, ‘complex marriage’, op te geven en dwong hen in 1881 als juridischen grondslag den vorm der vennootschap aan te nemen. Uiterlijk onderwierpen zich de Perfectionisten aan die eischen. Maar de vervolgingen hielden niet op en deden hun veel kwaad. Noyes verliet dan ook Oneida. Hij emigreerde met een klein getal volgelingen naar Canada, bij de Niagara-watervallen, en stierf aldaar in 1886. De meerderheid van zijn volgers bleef echter in Oneida en berustte in de bevelen der overheid.

Noyes had de grootst mogelijke moeite gedaan, om aan de menschen het onderscheid duidelijk te maken tusschen het ‘complexe’ huwelijk in zijn communauteit en de zoogenaamde vrije liefde. Nadat hij met een overvloed van teksten uit den bijbel had zoeken te bewijzen, dat de instelling van het huwelijk, in zooverre het 't uitsluitend bezit van ééne vrouw aan één man toekent, geen instelling is van het koninkrijk der Hemelen; nadat hij had pogen uitéén te zetten dat ook de ondervinding aantoonde, dat sexueele liefde uit den aard der zaak niet beperkt was tot één paar, - ging hij over tot een betoog over de onderscheiding der sexueele verhouding in twee takken: de ‘amatieve’ en de ‘propagatieve’ tak, waarbij geheel de voorrang werd gegeven aan den eersten. Practisch konden die twee takken afgescheiden worden. ‘De wereld vermengde ze, warde en wierp ze dooréén, zoowel in de theorieën der fysiologen als in de doorgaande praktijk. De amatieve functie werd gewoonlijk opgevat als een lok-aas voor de propagatieve functie en werd daarin verzwolgen. Maar indien die amatieve eigenschap, gelijk Noyes beweerde, de eerste en edelste der sociale affecties was, en indien het propagatieve deel der sexueele verhouding in den oorsprong een tweede plaats innam, en slechts den vóórsprong kreeg door de verstoring der orde bij den zonden-val, dan waren wij verplicht de amatieve werking der sexueele organen tot een geheel onderscheiden en opperste functie te verheffen’. Noyes deed daarop volgen een volledige uitéénzetting van de leer van het *zelfbedwang* of der mannelijke ingetogenheid, welk een essentieel deel was der theorie van Oneida. In een handboek voor de communauteit van Oneida kwam hij nog terug op het onder-

scheid tusschen vrije liefde en zijn opvatting. Hij redeneerde als volgt: ‘Het werkelijk verschil tusschen huwelijk en losbandige verbindingen kan aldus worden geformuleerd. Huwelijk is een blijvende vereeniging. Losbandigheid doet zich te-goed aan tijdelijke vrijerijen. In het huwelijk gaat gemeenschap van goederen samen met gemeenschap van personen. Bij losbandigheid wordt de liefde betaald als een arbeid die men huurt. Huwelijk maakt een man verantwoordelijk voor de gevolgen van zijn liefde-daden tegenover een vrouw. Bij losbandigheid bezwaart een man een vrouw met de drukkende lasten van moederschap, vernielt misschien haar goeden naam en haar gezondheid, en gaat dan zijn gewonen weg zonder eenige verantwoordelijkheid. Huwelijk voorziet in het onderhoud en de opvoeding der kinderen. Losbandigheid ignoreert kinderen als lastposten, en laat ze over aan het toeval. Nu is op al deze punten - zóó ging Noyes voort - onze leer deze: dat wij bij het onderscheid tusschen huwelijk en losbandigheid *staan aan de zijde van het huwelijk*. Vrije liefde beteekent bij ons geen vrijheid om van-daag lief te hebben en morgen te vertrekken; geen vrijheid om de persoon van een vrouw te nemen en ons goed en eigendom voor ons te houden geen vrijheid om een vrouw met onze kinderen te belasten en haar aan den stroom der wereld over te laten zonder verdere zorg of hulp; geen vrijheid om kinderen te verwekken en deze of op straat te zetten, of naar het vondelingen-huis te brengen. Onze communauteiten zijn *families*, even afzonderlijk begrensd en afgesloten tegen promiscuïteit als de gewone huishoudens. De band, die ons te-zamen hecht, is op zijn minst even blijvend en heilig als die van het huwelijk, want het is onze godsdienst. Wij nemen geen leden op (tenzij men ons bedriegt) dan dezulken, die hun hart en hand aan ons familie-belang voor hun leven en voor altijd geven. Gemeenschap van eigendom strekt zich juist zoovèr uit als vrijheid van liefde. De zorg van iederen man en elke dollar van het gemeenschappelijk eigendom is verpand voor het onderhoud en de bescherming der vrouwen, en voor de opvoeding der kinderen van de communauteit. Bastaardij, in den rampspoedigen zin van het woord, is eenvoudig onmogelijk in zulk een socialen toestand. Hij, die de moeite zich wil geven om onzen gang van den beginne af te volgen, zal geen verlaten vrouwen of op straat gezette kinderen vinden. In dit opzicht meenen wij aanspraak te mogen maken op een vóórsprong boven het gewone huwelijk en de gewone beschaving’[1)].

Zóó leeraarde Noyes. Al zijn spitsvondige subtiliteiten hadden echter geen vat op het gezond verstand der overheid en regeering der Vereenigde Staten van Amerika. Waarschijnlijk viel ook de vervolging, die Oneida ondervond wegens de zeer eigenaardige opvatting van het huwelijk, samen met de maatregelen die op de polygamie der Mormonen werden toegepast[2)].

1) Zie J.H. Noyes, ‘History of American Socialisms’, 1870, pag. 624-633, en pag. 638-640.
2) Zie over Oneida, Menger ‘Neue Staatslehre’, p. 127, 161 en 180 noot.

Enkel om die polygamie kunnen wij de M o r m o n e n niet tot de communauteiten brengen, van welke hier sprake is. Bij hen is de grofzinnelijke religie, die zij aankleven, niet slechts hoofdzaak, maar alles. Bij den stichter der secte, bij den profeet Josef Smith, predomineert dan ook volkomen het religieuze element[1]. Hij was in 1805 in den Staat Vermont uit een presbyteriaansch gezin geboren. In 1820, bij gelegenheid van een 'revival', voelde hij zich door de genade Gods aangegrepen. Eenigen tijd daarna had hij in een bosch bij Manchester in het graafschap Ontario zijn eerste visioen; toen, drie jaren daarna, achteréénvolgens drie visioenen, waarin een engel hem het werk aanzegde waartoe hij geroepen was, en hem het bestaan openbaarde van het Boek dat het evangelie van den nieuwen godsdienst bevatte. Eerst in 1827 mocht hij kennis nemen van het Boek en in 1828 werd het hem door den wil Gods ontnomen. De nieuwe Kerk verkreeg haar organisatie in 1830 in den Staat Ohio. De eigenlijke organiseerder der Kerk als uitwendig lichaam was echter niet zoozeer Josef Smith maar Brigham Young, ook in den Staat Vermont geboren en wel in 1801. Hij was de zoon van een pachter en als ambachtsman opgevoed. In 1830 kreeg hij voor 't eerst kennis van den inhoud der tafels uit het nieuwe Boek. Hij liet zich in 1832 doopen en begaf zich naar Ohio tot den profeet, die hem een hoogen rang gaf. In 1835 werd hij een der twaalf apostelen van de nieuwe leer. Hij hielp den profeet op alle wijzen, toen deze in 1838 de kolonie Nauvoo in Illinois stichtte. Afwezig uit Nauvoo, toen de profeet Josef Smith en zijn broeder Hiram in Juni 1844 te Carthago werden vermoord, spoedde hij zich terug te keeren, en werd door de apostelen en de meerderheid der Mormonen tot president gekozen. Brigham Young nu stempelde zijn gemeente tot de Kerk der 'Heiligen van den laatsten Dag'. Hij scheidde zijn Kerk volkomen af van de buitenwereld. Toen in het jaar 1847 de nederzetting te Nauvoo te veel binnen den kring van de bewoonde wereld kwam, nam hij het stoute besluit om zijn kolonie te voeren[2] in een afgelegen gewest, waar hij enkel de Indiaansche stammen tot naburen zou hebben en feitelijk absoluut hoofd van het land zou zijn. Hij leidde zijn gemeente over het gebergte der Rocky

1) Voor de geschiedenis der Mormonen zie men het stevige boek 'The Rocky Mountain Saints, A full and complete history of the Mormons, from the first vision of Joseph Smith to the last courtship of Brigham Young. By T.B.H. Stenhouse, twenty-five years a Mormon elder and missionary, and editor and proprietor of the Salt-Lake Daily Telegraph'. London, 1872. Over het historisch verschijnsel van het Mormonisme zie H. Taine, 'Nouveaux Essais de Critique et d'Histoire', 1865, pag. 271-299. Zie voorts Tutein Nolthenius 'Nieuwe Wereld', 1900, zesde avond, en ook het boek van den Rev. J. van Dellen, in het Hollandsch vertaald: Het Mormonisme met een inleidend woord van Prof. dr. H. Bouwman, 1911.

2) Daardoor kon Cabet met de zijnen Nauvoo betrekken, zie het derde deel der 'Socialisten', pag. 273.

Mountains naar het gewest Utah, en vestigde zich aan de dorre oevers van het groote Salt-Lake. Toen Brigham Young er kwam - den 24^{en} Juli 1847 nam hij met Wilford Woodruff de vallei in bezit - was het gewest nog afhankelijk van Mexico; het volgende jaar werden echter de Vereenigde Staten er souverein. Utah werd een zoogenaamd ‘territory’ der Vereenigde Staten, doch Brigham Young werd in zijn positie gehandhaafd door Fillmore, die den 9^{den} Juli 1850, na den dood van Taylor, president der Vereenigde Staten werd. Sterk door de feitelijke onafhankelijkheid, waarin hij zich bevond, proclameerde nu Brigham Young den 29sten Augustus 1852 de ‘hemelsche’ wet van het huwelijk, die de polygamie erkende en bekrachtigde. De handhaving van Brigham Young door president Fillmore bleek een groote fout, want het Mormonisme kon nu in Utah de geheele politieke en rechterlijke organisatie als 't ware in zich opnemen, en zich tegenover het federale gouvernement plaatsen, wanneer dit de algemeene wet zou wenschen ook in Utah te doen eerbiedigen. Herhaalde malen beproefde de federale regeering zulks, maar het lukte niet. In 1854 was zelfs een troepen-afdeeling onder bevel van kolonel Steptoe naar Utah gezonden, doch zonder uitslag. In 1856 had de Mormoonsche bevolking al de ambtenaren der federale regeering gedwongen het ‘territory’ te verlaten. Brigham Young vond zijn kracht in zijn volkomen isolement. Hij was onbeperkt heer en meester over zijn Kerk. Met ijzeren hand voerde hij 't bewind. Wreedheid, hebzucht en zinnelijkheid kenmerkten hem. Hij bemantelde dit met oud-testamentische leuzen en uitspraken. Hij was in zijn kring zeer gevreesd. En in het buitenland, in Europa vooral, klonk zijn naam als die van een profeet van het duizendjarig rijk. Ook in ons land. Toen de groepen der Zwijndrechtsche communistische broederschap op het punt stonden uit elkander te vallen, kwam er omstreeks het jaar 1863 onder die Hollandsche Nieuw-Lichters een eigenaardige trilling. In de Zuid-Hollandsche dorpen, waar zij zich ophielden, kwam de tijding, dat hun de roeping van den Geest was gebracht om naar de Mormonen in Amerika te gaan. ‘Bij de Heiligen van den laatsten dag in Utah is de zaligheid’, aldus heette het. Zóó gingen enkelen uit ons land weg en vierden dan het feest mede van Gods koninkrijk aan de oevers van het Salt-Lake[1)]. Dien invloed, dien roep, die veelwijverij kon Brigham Young enkel dan handhaven, wanneer hij zich door een geheimzinnig waas van de overige wereld afscheidde. Toch was dit soms moeielijk. Scharen van land-verhuizers trokken van tijd tot tijd langs zijn vestiging nog verder naar het Westen. Hij begeerde geen nieuwsgierige blikken te verduren. Hij zou korte metten maken. Want angstvalligheid kende hij niet. Daar trok in Juni 1857 een karavaan uit Arkansas van honderd twintig emigranten,

1) Vergelijk mijn opstellen over de Zwijndrechtsche Broederschap, het eerste opgenomen in mijn ‘Beelden en Groepen’ 1892, pag. 322-327, en het tweede in den bundel ‘Uit den kring der Gemeenschap’, 1899, pag. 301-344.

mannen, vrouwen en kinderen, langs 't Salt-Lake om de vruchtbare gronden van Californië te bereiken. Zonder aarzelen gaf Brigham Young bevel, om, met behulp der Indiaansche roodhuiden, de gansche karavaan te dooden. Aldus geschiedde. In een half uur was de slachting volbracht. Slechts zeventien kleine kinderen, te jong om zich iets te kunnen herinneren, werden gespaard[1]. Die slachting echter is het begin van den val der Mormonen geworden. De federale regeering moest wel ingrijpen. Een gerechtelijk onderzoek werd bevolen. Het ging alles uiterst bezwaarlijk en moeielijk, daar de Mormoonsche getuigen niets bekenden. Eindelijk - twintig jaren later - werd toch gedeeltelijk recht gesproken, en één der hoofdschuldigen (John Doyle Lee) den 26sten Januari 1877 gefusilleerd. De onaantastbaarheid der Mormonen was gebroken. Het is waar: Brigham Young bleef onverlet. Niemand durfde tegen hem getuigenis afleggen. Hij is 29 Augustus 1877 aan de cholera overleden, nalatende zestien weduwen en vijftig kinderen. Doch na zijn dood - intusschen was ook de spoorweg der Union Pacific naar San Francisco langs het Salt-Lake door-getrokken - zette de regeering voor-goed door, ook in Utah de wetten te doen eerbiedigen. Een vroegere wet tegen de polygamie van 1862 was onuitgevoerd gebleven; welnu, een wet van 1882 kwam met hetzelfde verbod en werd in 1887 uitvoerbaar verklaard. Den 6den October 1890 gaf de president der Mormonen, de oude Woodruff - in 1847 de metgezel van Brigham Young - aan de gemeente het bevel de wet van de Vereenigde Staten te eerbiedigen. Hij hief dus de polygamie op, die 38 jaren had bestaan. Wel ging het met die ten-uitvoer-brenging der wet, wegens de politieke verhoudingen, niet al te straf en te scherp. Men stelde zich vooreerst veelal tevreden met een schijn-onderwerping aan de wet. Doch na de verheffing van het ‘territory’ Utah tot een Staat, gaat allengs alles regelmatiger. Het terrein scheen aan de polygamie ontnomen. Toen den 24sten Juli 1897 de Mormonen het halve-eeuw-feest vierden der vestiging in hun vallei, en hun 90-jarige president Woodruff, gevolgd door een optocht van twee honderd duizend geloovigen, tot den Mormoonschen tempel in Salt-Lake-City opging, stond het wettelijk vast dat de monogamie bij de Mormonen wettelijk voor-goed was gevestigd[2]. In den ‘Staat’ Utah hadden echter voortaan de vrouwen het recht in alle vertegenwoordigende Staats-lichamen te kiezen en gekozen te worden[3].

1) Zie het verhaal der slachting en der latere rechts-pleging in graaf Louis de Turenne, ‘Une page de l'histoire des Mormons’, in de ‘Revue des deux Mondes’ van 15 October 1895, pag. 845-879.
2) Doch niet feitelijk. Want toen in April 1903 te Salt-Lake City de zoon stierf van Brigham Young (die denzelfden naam droeg als zijn vader) - hij was bij zijn sterven president der 12 apostelen - noemde men nog zijn vier vrouwen. Volgens de berichten der bladen van 1911 bestond nog de veelwijverij in Utah, zie bijv. het artikel van d'Estournelles de Constant in de ‘Temps’ van 12 Juli 1911.
3) Zie het blad ‘Le Figaro’ van 13 Augustus 1897.

II.

Een tweede Noord-Amerikaansch verschijnsel waarop wij wenschen te wijzen is het voorstel tot land-nationalisatie van H e n r y G e o r g e . Na Thomas Spence en Bronterre O'Brien in Engeland, na den baron de Colins in België, stelde hij dit dogma aan de orde in Amerika[1].

Henry George is een echt Amerikaansch figuur. De grootvader, een Engelsch zee-kapitein, vestigde zich te Philadelphia, waar de vader, minder avontuurlijk, een bescheiden kalm bestaan als ambtenaar der belastingen zich wist te verzekeren. De kleinzoon, onze Henry George, 2 September 1839 geboren, werd na zijn 13de jaar tot letter-zetter in zijn vaderstad opgeleid. Doch hij bleek een woelige knaap te wezen; als zijn grootvader ging hij varen; hij bezocht in 1856/57 Engelsch-Indië en Calcutta, kreeg bij de thuiskomst wel weder een plaats op een drukkerij in Philadelphia, doch kon 't wederom dáár niet harden, ging nu ten tweede male varen, vooral lang de kust van Noord-Amerika, en kwam zóó na veel tochten in Californië, te San Francisco, waar hij bleef. Maar men beleefde dáár de dagen der goud-delverij. Ook de jonge Henry George werd door de goud-koorts aangegrepen: hij joeg zijn fortuin na onder de goud-zoekers, doch bleef arm. Toen nam hij zijn eerste beroep weder ter-hand, en werd zetter bij één der toongevende bladen van San Francisco. Te-gelijkertijd begon hij kleine artikelen in de dagbladen te schrijven. Een dier bladen vond zijn stukken niet kwaad en nam hem op in de redactie. Hij trouwde toen in 1861, kreeg kinderen, en werkte slechts des te harder voor zijn blad. In 1867 dacht hij 't waagstuk te kunnen doen met een vriend een eigen orgaan, den ‘Herald’, te San Francisco op te richten. Die courant werd echter door de concurrenten vermoord, daar men hem belette in het consortium te komen dat de telegrammen ontving. Hij schreef nu, te San Francisco blijvende, brieven en correspondenties voor een New-Yorksch blad en won daarmede inmiddels den kost.

Allengs kreeg hij nu hooger eerzucht en begon hij geschriften van langer adem op te stellen. Er ontwikkelde zich in zijn brein een eigenaardige opvatting van het vraagstuk over het grondbezit. Zijn opinies daarover ontstonden natuurlijk onder de omstandigheden waarin Californië in zijn dagen verkeerde. In 't algemeen moet men zijn denkbeelden dan ook steeds in verband brengen met die snel aangroeiende neêrzetting der land-verhuizing in Californië. Bij het schrijven van zijn hoofdwerk heeft hij later steeds dat gewest op 't oog, trekt hij daaruit zijn voorbeelden en bewijzen[2]. Reeds in 1871

1) Zie over Thomas Spence het eerste deel der ‘Socialisten’ pag. 443-445; over Bronterre O'Brien en zijn plan het vierde deel der ‘Socialisten’ pag. 252 en volgende; over het voorstel van den baron de Colins het derde deel der ‘Socialisten’ pag. 450, enz.

2) Zie Henry George's ‘Progress and Poverty’. Wij citeeren de Hollandsche vertaling van J.W. Straatman, 2e druk, 1893. Vergelijk pag. 213, 215, 268, 302/303, 314, 323, enz.

gaf hij een brochure uit onder den titel: ‘Our land and land-policy’. Hij zocht daarin naar maatregelen om de ongelijke verdeeling van den grond in zijn gewest tegen te gaan: voor een ieder wilde hij het grond-eigendom beperken tot een bepaalde hoeveelheid bunders; voorts wilde hij 't land tot zijn volle waarde belasten[1]. Intusschen bleef hij hard werken en studeeren. In 1872 beproefde hij nogmaals een eigen blad op te richten: den ‘Evening Post’, een goedkoope courant die onder de werklieden te San Francisco zeer verspreid was, waarin hij een veldtocht opende tegen het drank-misbruik, en tegen het mishandelen der matrozen door kapiteins en stuurlui. Doch ook die courant kon geen duurzaam leven verwerven. Toen bepaalde hij zich tot louter schrijven, en zette na enkele jaren een groot boek op touw, dat van Augustus 1877 tot Maart 1879 gereed kwam, en onder den titel: ‘P r o g r e s s a n d P o v e r t y ’ een geweldigen weêrklank in geheel Noord-Amerika en Europa zou vinden, en zijn naam eensklaps beroemd zou maken.

Met dat boek moeten wij ons thans bezighouden. Het zou het nieuwe evangelie worden der voorstanders van de land-nationalisatie.

Het is verdeeld in tien boeken, waarin het betoog ordelijk en niet zonder gang wordt ontwikkeld. Eerst wordt het vraagstuk gesteld. Hoe komt het, vraagt de schrijver zich af, dat, zoodra een maatschappij zich tot een toestand van stoffelijken vooruitgang verheft, dadelijk te-gelijkertijd zich de armoede met haar ganschen nasleep vertoont? Hoe lossen wij het groote raadsel van onzen tijd op, te weten: de vereeniging of samenhang van armoede en vooruitgang? Wij moeten dus - zegt George - opsporen de wet die armoede en vooruitgang aan elkander bindt.

Bij de uitéénzetting der wetten van de productie was de leer der staathuishoudkunde, zooals zij bij de gezaghebbende auteurs werd verkondigd, gewoon dat verschijnsel te verklaren uit de eigenaardigheid van het kapitaal, dat slechts tot zekere hoogte de arbeiders aan het werk kon zetten, en uit de toeneming der bevolking, waardoor telkens de voorraad, die ter beschikking kon worden gesteld, een aangroeiend overgroot getal lieden moest voeden. In de twee eerste boeken van zijn werk poogt nu George die tweeledige theorie der economie te weêrleggen. Op zijn beurt tracht hij - wat Rodbertus vóór hem had gedaan[2] - uitéén te zetten, dat de loonen niet van het kapitaal worden genomen. Hij gaat uit van de stelling, dat de loonen in werkelijkheid getrokken worden uit de opbrengst van den arbeid, voor welken zij worden betaald. De arbeid wordt niet onderhouden en betaald van een bestaand kapitaal. Van het product van den arbeid, niet van de voorschotten van het kapitaal, zijn de loonen afkomstig. Als een werk-gever wekelijks zijn balans opmaakt, dan staat tegenover de uitgegeven

1) Henry George haalt zelf de brochure aan in zijn hoofdwerk. Zie pag 214.
2) Zie van het vijfde deel der ‘Socialisten’ pag. 74. Vergelijk Marx, ‘Das Kapital’, Band I (vierde druk) pag. 530.

loonen het gewerkte artikel in wording. Kapitaal kan het best gedefinieerd worden door de formule: het is rijkdom op weg van ruiling. Welnu, de kapitalist ruilt slechts kapitaal in den éénen vorm voor kapitaal in een anderen vorm. De trappen van 't werk bij de bearbeiding der grondstoffen zijn wel degelijk telkens kapitaal. De arbeider nu leeft van den arbeid dien hij dagelijks doet, van de opbrengst van zijn dagelijkschen arbeid. De gansche maatschappij leeft zóó van de hand in den tand. Ter-zelfder tijd dat de één bezig is aan industrieel werk, arbeiden anderen aan de voorbrenging van levens-middelen. Aan alle trappen van den grooten maatschappelijken arbeid wordt te-gelijkertijd gewerkt. Het vormt een oneindige reeks ruilingen. De taak van het kapitaal is hierbij slechts het werk-vermogen van den arbeid te verhoogen. Het kapitaal determineert den vorm van de nijverheid; het bepaalt niet de nijverheid of het vruchtdragend vermogen der nijverheid. Kapitaal beteekent slechts iets voor wien 't weet te gebruiken. Armoede der volks-massa komt niet voort uit schaarschte van kapitaal. - Even weinig waarde wordt door George gehecht aan de gevolgen die men trekt uit het aangroeien der bevolking. Die theorie heet naar haar laatsten grondlegger de leer van Malthus. Toen zij opkwam, versterkte zij de stelling dat de loonen bepaald werden door de verhouding van kapitaal en arbeiders. Zij was streelend voor het gevoel der rijken. Dezen konden nu, wanneer op het beschamend feit der armoede werd gewezen, op hun beurt wijzen op de natuur-wet, dat als men zich niet in zijn geslachts-drift betoomde, de bevolking steeds sneller toenam dan de onderhouds-middelen. George tracht nu aan te toonen, dat die zoogenaamde leer van Malthus inderdaad noch op de feiten, noch op de analogie steunt. Hij poogt ons duidelijk te maken dat hier waarlijk geen verwijt aan de natuur is te richten. De wet der bevolking onderwerpt zich steeds aan de wet der geestelijke ontwikkeling. Het gevaar ontstaat uit verkeerde maatschappelijke instellingen, niet uit de natuur. De questie is niet, op welken trap van bevolking het meeste levens-onderhoud wordt voortgebracht, maar op welken trap van bevolking het grootste vermogen om rijkdom voor te brengen zich vertoont. De rijkste landen zijn niet die waar de natuur het vrij-gevigst, maar waar de arbeid 't krachtigst is. Toeneming van bevolking beteekent steeds vermeerdering van voortbrenging van rijkdom.

Het raadsel der aanéénklinking van armoede en vooruitgang vindt dus, volgens George, zijn oplossing niet in de wetten der productie. Hij gaat nu in een derde boek na, of die verklaring dan te zoeken is in wetten der economische verdeeling.

Er zijn, zóó zegt hij, volgens de economie, drie factoren van voortbrenging: grond, arbeid en kapitaal. Tusschen die drie factoren moet naar vaste wetten de waarde van het product worden verdeeld. Heeft de economie die wetten goed vastgesteld? Bestudeert men hetgeen de standaard-boeken over de staathuishoudkunde te dien opzichte hebben onderwezen, dan stuit men, volgens George, op veel onduidelijkheid en verwarring. Het is waar, het deel, dat

aan elk der drie factoren toekomt, is schijnbaar formeel vastgesteld. Een ieder kent de ‘drie-deeling’ in grond-rente, kapitaal-interest en arbeids-loon; doch die drie onderdeelen van het resultaat der productie zijn niet goed saâmgesnoerd, grijpen niet in elkander, hun grootere of kleinere evenredigheid vloeit niet uit één vast gezichts-punt voort. George gaat beproeven den samenhang dier drie fragmenten te bepalen. Wat grond-rente betreft, het is, volgens George, de prijs van het monopolie, voortgesproten uit het omzetten in individueel particulier eigendom van natuur-krachten en grond-bestanddeelen. Ricardo's deductie - dat grond-rente van een land bepaald wordt door de grootere opbrengst boven hetgeen met dezelfde werkzaamheid van den minst vruchtbaren grond, die in gebruik is, kan worden verkregen - wordt verder geheel door hem aanvaard. De grond-rente bepaalt nu, bij de productie, altijd het deel dat voor de twee andere factoren: arbeid en kapitaal, overblijft. Als de grond-rente stijgt, verminderen kapitaal-interest en loon. - Interest is het deel dat het kapitaal ontvangt, afgescheiden van de vergoeding voor risico of beleid en toezicht gevorderd. George onderzoekt hier, welke de ware wet van den interest is, wat de reden is dat interest betaald wordt. Hij vindt die reden natuurlijk niet in een belooning voor onthouding; ook wijst hij uitvoerig de argumentatie van Bastiat af; neen, hij zoekt haar in de altijd werkzame natuur-kracht, in den steeds voortgaanden groei, het beginsel van voortplanting, dat overal het kenmerk is van alle vormen van het geheimzinnig iets, dat wij leven noemen. De bezitter van kapitaal trekt de voordeelen van het stuk leven dat hij bezit. De interest spruit voort uit het vermeerderings-vermogen, dat de voort-telende natuur-kracht en de daarmede overeenkomende vatbaarheid voor ruiling aan het kapitaal verleenen. Het element van den tijd is ook hier de voorwaarde van het aangroeien en afstaan van de vrucht. Als zoodanig is het trekken van interest rechtvaardig. Afschaffing van interest zou geheel verkeerd zijn. Het blijft enkel de vraag, of het deel, dat thans voor interest wordt afgezonderd, misschien te groot is. George wijst hierbij aan, dat vooral door het beurs-spel de interest bij sommige vormen van kapitaal veel te hoog is geworden. Let nu echter wel op - zegt George - dat het de arbeid is die kapitaal gebruikt, en niet omgekeerd, en voorts dat kapitaal geen vaste hoeveelheid is, maar te allen tijde vermeerdert of vermindert. De levende natuur-krachten, die aan het element van den tijd een voordeel schenken, zijn de oorzaak van den interest. Bij dien interest in de verschillende kapitaals-deelen is echter een vereffening waar te nemen, welke vereffening zich openbaart in de prijzen. Kapitaal nu wordt door arbeid voortgebracht. Het is slechts een vorm van arbeid. Het is feitelijk niets dan arbeid die aan de stof is te koste gelegd: arbeid in stof opgehoopt en saâmgegaard, om, als het noodig is, weder te worden ontboeid en vrijgelaten, gelijk de onder de aarde opgehoopte zonne-hitte in den vorm van steenkolen in den oven vrijkomt. Kapitaal is dus slechts een vorm van arbeid. Interest en arbeids-loonen hangen

dus altijd samen. Te-zamen dalen en stijgen zij, en wel in tegen-overstelling van de grond-rente. De algemeene voet van interest wordt bepaald door de vergoeding, komende aan het kapitaal van het schraalste land, waaraan vrijwillig kapitaal wordt besteed, dat wil zeggen: aan het beste land dat zonder betaling van grond-rente voor het kapitaal toegankelijk is. Met andere woorden: de verhouding tusschen loonen en interest wordt bepaald door het gemiddelde toenemings-vermogen, dat aan het kapitaal door zijn gebruik op reproductieve wijze eigen is. Zoodra er grond-rente ontstaat zal de interest dalen, gelijk de loonen zinken of bepaald worden door den zoom van den landbouw. - De loonen nu, die een werk-gever moet betalen, worden afgemeten naar het laagste punt van voortbrengings-kracht. De bepaling ligt hier in 't geen de menschen-zelven te koste leggen, wanneer zij voor zich-zelven werken. Altijd moet daarbij worden in acht genomen, dat de menschen met de minst mogelijke inspanning hun wenschen en behoeften zoeken te bevredigen. De zoom der land-bebouwing geeft dus hier de grens aan. Als men andere menschen huurt om arbeid voor ons te doen, zal men in den aanvang slechts behoeven te betalen hetgeen de arbeid op het laagste punt van land-bebouwing afwerpt; zinkt later de zoom van bebouwing tot punten van steeds verminderende voortbrengings-kracht, dan moeten ook de loonen dalen; stijgt hij daarentegen, dan moeten ook de loonen stijgen, want evenals een vrij lichaam den kortsten weg tracht te nemen naar het midden-punt der aarde, zoo zoeken de menschen de gemakkelijkste wijze ter bevrediging hunner wenschen en behoeften. Loonen hangen dus af van den zoom der voortbrenging, of van de opbrengst welke de arbeid kan bekomen op het hoogste punt van natuurlijke voortbrengings-kracht, dat zonder betaling van grond-rente voor hem openstaat.

Op deze wijze meent George nu de wetten van opbrengst van grond, kapitaal en arbeid aan elkander vastgesnoerd te hebben. Er is thans, volgens hem, samenhang in de verdeeling. De verdeelings-wetten grijpen in elkander en werken voor goed samen. Hij meent dat hij deze drie formules heeft kunnen vaststellen: 1°. De grondrente hangt af van den zoom des landbouws, rijzende en dalende naarmate deze valt en stijgt. 2°. De loonen hangen af van den zoom des landbouws rijzende en dalende naarmate deze stijgt of valt. 3°. De interest (daar zijn verhouding wordt vastgesteld door het netto vermeerderings-vermogen hetwelk met het kapitaal is verbonden) hangt af van den zoom des landbouws, rijzende en dalende naarmate deze stijgt of valt. Alles komt nu, volgens George, uit een gemeenschappelijk midden-punt. Er is onderling verband. De oorzaak, waarom de loonen niet klimmen met de toenemende kracht van voortbrenging, is enkel en alleen gelegen in de vermeerdering der grond-rente.

Wat is nu - George onderzoekt dit in zijn 4e en 5e boek - vooral de reden dier vermeerdering van grond-rente? De reden, die voor de hand ligt, is de speculatieve opdrijving van de waarde van den grond. Door de speculatieve opdrijving raakt alles uit het

verband. De gewone wetten van voortbrenging en van verbruik hebben dan geen vat. De mensch heeft niet langer toegang tot de grondstof en de krachten der natuur. Waar het voortbrengend vermogen op het hoogst is ontwikkeld, dáár juist is die toegang hem ontzegd. Het voortdurend bestaan van armoede te-midden van toenemenden rijkdom ligt hierin, dat, met het aangroeien van het voortbrengend vermogen, de grond-rente tot een nog snellere en hoogere verhooging geraakt, en aldus de duurzame neiging tot verlaging der loonen voortbrengt. *Het bijzonder eigendom van den grond is de schuld van dit alles*. Terwijl de grond vrij en beschikbaar moest blijven voor een ieder, wordt juist het bezit van grond het sterkste monopolie.

Wat moet dus het genees-middel zijn? zóó vraagt George zich af in zijn zesde boek. Het spreekt van-zelf dat de gewone geneesmiddelen, die aangeprezen worden, onvoldoende zijn. - Om het kwaad bij den wortel aan te tasten, zal het niet veel helpen of men grootere spaarzaamheid aan de regeering oplegt. Dit helpt niet, de grond-eigenaars zouden nog meer het voordeel opstrijken. - Verbreiding van onderwijs en beschaving en verbeterde gewoonten van vlijt en spaarzaamheid kunnen ook niet baten. Zulke maatregelen helpen slechts enkelen. De dwaling, dat allen hierdoor zouden geholpen worden, is van gelijken aard als die welke zou opgesloten zijn in de bewering, dat in een wed-loop alle mededingers den uitgeloofden prijs zouden bekomen. Van onderwijs en beschaving kan men bovendien niet alles verwachten. De wilden staan soms knapper dan wij tegenover de natuur. - Ook de vaste compacte vereeniging van werklieden zal het kwaad niet wegnemen. Zulke vereenigingen kunnen de loonen iets verhoogen, maar slechts ten-koste der grond-rente niet ten-nadeele van het kapitaal. Daarbij kan zulk een vereeniging van werklieden feitelijk telkens slechts in één tak van bedrijf doorgevoerd worden. De 'Internationale' wilde alle arbeiders van alle soorten omvatten, maar bleek practisch onuitvoerbaar[1)]. Voorts bedenke men wel, dat zulk een vereeniging van werklieden slechts één wapen heeft: de werkstaking; en een werkstaking is altijd een oorlog met al de slechte en kwade gevolgen van een oorlog. De arbeiders komen er in groote getale bij om. - Coöperatie van werklieden, zoowel bij productie als consumtie, zal ook geen radicaal heil-middel kunnen heeten. Bij de consumtieve coöperatie (winkel-vereeniging, enz.) vermindert men slechts de kosten van ruiling. Bij de productieve coöperatie stelt men evenredige loonen in de plaats van vaste loonen. Als middel van opvoeding van het karakter der werklieden heeft de coöperatie groote waarde, maar als regel zal zij niet helpen.

Een vaste regeerings-tusschenkomst en leiding zal ook geen redding aanbrengen. Zij die het consequentst daarbij te-werk gaan noemen zich *socialisten*, en tegen deze socialisten verzet zich George op forsche wijze. Het euvel toch van dit socialisme is,

1) Zie Henry George, 'Vooruitgang en Armoede,' vertaling van J.W. Straatman, 2de druk, pag. 245.

dat leiding hier het vrije spel van individueele werkzaamheid vervangt, en door beperking tracht te verkrijgen, wat de vrijheid veel beter kan verschaffen. ‘Al wat naar regeling en beperking riekt - zóó gaat George voort[1)] - is op zich-zelf slecht; men moet daarop geen beroep doen zoolang nog een andere weg open staat om hetzelfde doel te bereiken. Neem bij voorbeeld een van de eenvoudigste maatregelen van de soort waarop wij het oog hebben: eene geregeld opklimmende inkomsten-belasting. Het doel waartoe zulk eene belasting is berekend, de vermindering of verhindering van onmetelijke opstapelingen van rijkdom, is voortreffelijk, maar dit middel vordert de aanstelling van een groot aantal ambtenaren met inquisitoriaal gezag bekleed, en daarmede ontstaan verzoekingen tot omkooperij en meineed, benevens allerlei kunstgrepen om zich aan de heffing te onttrekken, die eene demoralisatie te-voorschijn roepen en aan de gewetenloosheid een premie toekennen, maar de nauwgezetheid van geweten beklemmen. En eindelijk brengt de belasting in dezelfde mate als zij aan het doel beantwoordt, eene verslapping van den prikkel om rijkdom te verzamelen voort, die een der sterkste drijfveêren voor den vooruitgang der nijverheid levert. Konden de kunstvolle plannen om alles te regelen en voor iedereen plaats te vinden, worden uitgevoerd, dan zouden wij een maatschappelijken toestand bekomen, op dien van het oude Peru gelijkend, of een maatschappij, zooals die welke de Jezuïeten tot hunne onvergankelijke eer in Paraguay hebben gesticht en zoolang in stand gehouden. Ik zal niet beweren dat zulk een toestand niet beter is, dan de maatschappelijke Staat waarheên wij op weg schijnen te zijn, want al greep in het oude Peru de voortbrenging, wegens het gemis van ijzer en huisdieren, onder de ongunstigste omstandigheden plaats, toch was iets als armoede dáár onbekend, en het volk ging zingende naar het werk. Maar daarvan is het overbodig te spreken. De tegenwoordige maatschappij kan niet met goeden uitslag het socialisme in een dergelijken vorm invoeren. De éénige macht die daartoe ooit in staat is gevonden: een sterk afgerond godsdienstig geloof, ontbreekt, of wordt met den dag kleiner. Aan het socialisme van den volks-stam zijn wij ontgroeid en kunnen daartoe niet terugkeeren, zonder een achteruitgang, die regeering-loosheid en misschien barbaarschheid zou medebrengen. Onze regeeringen zouden bij die poging bezwijken. In plaats van eene verstandige indeeling van plichten en rechten, zouden wij eene Romeinsche verdeeling van Siciliaansch graan bekomen, en weldra zou de volks-leider keizer zijn. Het ideaal van het socialisme is, volgens George, grootsch en edel, en naar zijne overtuiging, vatbaar voor verwezenlijking, maar zulk een toestand der maatschappij kan niet worden vervaardigd, hij moet groeien. De maatschappij is een organisme, geen machine. Zij kan slechts door het indivividueele leven harer leden leven. En in de vrije en natuurlijke

1) Zie Henry George, ‘Vooruitgang en Armoede’, vertaald door J.W. Straatman, 2de druk, pag. 251/252.

ontwikkeling van alle deelen zal de harmonie van het geheel tot stand komen. Al wat voor de maatschappelijke wedergeboorte noodig is, ligt opgesloten in de leus der Russische patriotten die men somtijds *Nihilisten* noemt: 'Grond en Vrijheid!' Genees-middelen van anderen aard derhalve - waartoe men ook nog kan brengen een meer algemeene verdeeling van den grond - kunnen niet helpen. Het éénige genees-middel is de afschaffing van het individueel grondbezit. Wij moeten den grond maken tot gemeenschappelijk eigendom.

George bepleit nu in zijn 7de boek de rechtvaardigheid van dat afdoende genees-middel. De vraag: is het recht? - ligt toch op den bodem van alles. Welnu, particulier eigendom is geen recht. Wij maakten dien grond niet. De Schepper gaf hem aan ons allen. Toeëigening van grond is altijd in den oorsprong een daad van geweld. De eerste mensch die een stuk grond voor zich omheinde was een geweldenaar, een roover, een dief[1]. Alle menschen hebben 't recht de grond-rente op te eischen. Het individueel grond-bezit loopt dan ook steeds uit op een feitelijke slavernij der arbeiders. George gaat uitvoerig uit een historisch oogpunt de ontwikkeling van het grond-bezit na, zoowel in Europa als in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en toont aan dat door dit grond-bezit telkens de kloof tusschen de verschillende standen, tusschen werk-gevers en arbeiders, grooter is geworden. Neen, het eind-doel moet zijn dat aan elk kind, in ons midden geboren, een gelijk recht op zijn geboorte-grond moet worden verzekerd.

De vraag rijst nu, of, indien wij het individueel grondbezit opheffen, de rechtvaardigheid eischt aan de tegenwoordige grondbezitters volledige schadeloos-stelling te geven. Herbert Spencer in 1850, toen hij in zijn '*Social Statics*' de questie van het grondbezit te-berde bracht (zie Part. II chapt. XI[2] en volkomen toe-

1) George weêrlegt op eigenaardige, pikante wijze (pag. 270 van zijn boek) de zoogenaamde rechten van den eerstkomenden bezitter.

2) Zie Herbert Spencer, 'Social Statics'. Wij gebruiken een derde editie van het jaar 1868, pag. 141. Spencer, na aldaar de stelling, dat de aarde aan allen behoort, te hebben uitéengezet, vervolgt aldus: 'But to what does this doctrine, that men are equally entitled to the use of the earth, lead? Must we return to the times of uninclosed wilds, and subsist on roots, berries, and game? Or are we to be left to the management of Messrs. Fourier, Owen, Louis Blanc and Co.? Neither. Such a doctrine is consistent with the highest state of civilisation; may be carried out without involving a community of goods; and need cause no very serious revolution in existing arrangements. The change required would simply be a change of landlords. Separate ownerships would merge into the joint-stock ownership of the public. Instead of being in the possession of individuals, the country would be held by the great corporate body-Society. Instead of leasing his acres from an isolated proprietor, the farmer would lease them from the nation. Instead of paying his rent to the agent of sir John or his Grace, he would pay it to an agent or deputy-agent of the community. Stewards would be public officials instead of private ones: and tenancy the only land tenure. A state of things so ordered would be in perfect harmony with the moral law. Under it all men would be equally landlords; all men would be alike free to become tenants. A, B, C, and the rest, might complete for a vacant farm as now, and one of them might take that farm, without in any way violating the principles of pure equity. All would be equally free to bid; all would be equally free to refrain. And when the farm had been let to A, B, or C, all parties would have done that which they willed - the one in choosing to pay a given sum to his fellow-men for the use of certain lands - the others in refusing to pay that sum. Clearly, therefore, on such a system, the earth might be inclosed, occupied, and cultivated, in entire subordination to the law of equal freedom'. - Men weet, dat Herbert Spencer later bang is geworden voor de conclusies, die anderen uit zijn stellingen trokken, dat hij in een opstel in de 'Times' in November 1889 zijn woorden in een ander licht heeft geplaatst. Hij zeide toen, dat hij in zijn 'Social Statics' een stelsel van abstracte beginselen op het gebied der Staats-leer had uitéengezet, zonder te vragen wat onder de tegenwoordige maatschappelijke instellingen te bereiken was. Hij verzocht dus de woorden, veertig jaar geleden door hem over deze zaak geuit, niet uit hun verband te rukken. Hij was niet van beginselen veranderd, maar kon zich niet vereenigen met enkele gevolgtrekkingen door

stemde, dat alle menschen gelijkelijk gerechtigd waren tot het gebruik van de aarde, had steun gegeven aan het denkbeeld, dat aan de tegenwoordige bezitters volkomen schadeloos-stelling moest worden gegeven, door zijn verklaring ‘dat het rechtvaardig schatten en vereffenen van de aanspraken der tegenwoordige grondbezitters, die, òf door hun eigen handelingen, òf door de daden hunner voorgangers, voor hun vaste goederen gelijke bijdragen van eerlijk verkregen rijkdom hadden gegeven, een van de ingewikkeldste vraagstukken was, welke de maatschappij eens zal moeten oplossen’. John Stuart Mill, die in zijn grondbeginselen der staathuishoudkunde de questie van het grond-bezit besprak, pleitte van zijn kant niet voor een volledig terugnemen van den grond, maar voor het terugnemen der aangroeiende voordeelen daarvan in de toekomst. Zijn voorstel was: dat van de marktwaarde van alle gronden van het rijk een billijke en onbekrompen schatting zou worden opgemaakt, en dat toekomstige verhoogingen dier waarde, voor zoovèr zij niet de vrucht van door den eigenaar aangebrachte verbeteringen waren, door den Staat zouden worden genomen. Zoowel Spencer als Mill willen dus rekening houden met de verkregen rechten der bestaande bezitters. George nu meent, dat, uit 't oogpunt van strikte rechtvaardigheid, met dat vermeende recht der tegenwoordige grond-bezitters, geen rekening behoeft gehouden te worden. Neen, het is en blijft een diefstal. Met deze zaak kan en moet een kort proces worden gemaakt. ‘Want deze

anderen daaruit gemaakt. Men vergelijke J. Stoffel's tijdschrift: ‘De Grond aan allen’, 1893, pag. 98-102.

diefstal is niet gelijk aan dien van een paard of van een som gelds, welke met de daad ophoudt. Het is een telkens nieuwe en doorgaande diefstal, die iederen dag en ieder uur wordt gepleegd. Niet van de opbrengst van het verledene wordt de grond-rente genomen, maar van de opbrengst van het tegenwoordige. Grond-rente is een tol, die standvastig en voortdurend van den arbeid wordt geheven. Iedere stoot van den hamer, elke slag van den bijl, iedere gang van den weefspoel, elke druk der stoom-machine, betalen aan haar cijns. Denk er aan, dat de grond-rente een waarde vertegenwoordigt door de gansche maatschappij geschapen. In geen geval is zij de schepping van het individu, dat eigenaar is van den grond; zij wordt door de ontwikkeling en den groei van den Staat in het leven geroepen. De grond-rente, schepping van de geheele natie, behoort ook aan de geheele natie. Men behoeft niet te-veel zich te bekommeren over de quasi-rechten der bezitters. Trouwens het geldende recht-zelf geeft hier het voorbeeld. Als de firma Schelm, Schurk, Gannef en Cie. ergens een vergeten erfgenaam heeft weten op te schommelen, of ergens in de perkamenten een technischen haak heeft weten te vinden, wordt de argelooze kooper van een dergelijk goed, al heeft hij 't jaren bezeten, rustig van den grond gezet. Dan is er voor den onschuldigen kooper geen recht'.

Volgens George, is dus uit het oogpunt der rechtvaardigheid een opheffing van het individueel grond-bezit door den Staat gewettigd.

Hoe staat 't echter met de uitvoering? Hoe moet het afdoende geneesmiddel worden toegepast? Hoe zijn gelijke rechten op grond door de menschen in een Staat op te eischen en te verkrijgen?

Het antwoord, dat George in zijn achtste boek op deze vraag geeft, is zeer eenvoudig. Onnoodig is het, volgens hem, den grond verbeurd te verklaren. Noodig is enkel en alleen de grond-rente voor 't algemeen te nemen[1)]. Het vraagstuk van het grondbezit wordt dus herleid tot deze taak: toeëigening der grond-rente aan den Staat door middel der belasting. Met andere woorden: alle andere belastingen moeten worden afgeschaft en vervangen door de belasting op de grond-waarde. George betoogt dan verder, dat hij door zijn voorschrift slechts doortrekt de lijn, die op het eind der vorige eeuw reeds geschetst was door de Physiocraten, toen zij met hun 'impôt unique' opkwamen; een maatregel, dien zij toen niet konden in toepassing brengen, omdat het klasse-belang der grond-eigenaren er zich tegen verzette. Hij tracht te bewijzen, dat 'zijn' belasting voldoet aan al de eischen, die Adam Smith in zijn bekende regelen voor het heffen van belastingen in 't algemeen had gesteld. Hij windt zich op en vervalt in zijn negende boek bijna tot prospectus- en reclame-stijl, waar hij al de voordeelen van zijn maatregel op de voortbrenging en op de verdeeling van den rijkdom ons voor oogen stelt. Hij voorziet een nieuwe vlucht der productie, daar het loodzwaar gewicht, dat op

1) Dit denkbeeld was eenigszins aan de hand gedaan door W. Thompson, 'Inquiry into the distribution of Wealth', 1824, pag. 578.

alle veêren der voortbrenging drukt, overal wordt weggenomen. Nieuwe wegen en gelegenheden tot arbeid zouden worden opengesteld. Onder het nieuwe stelsel zou niemand lust hebben land te bezitten, dat hij niet gebruikte. De koop-prijzen van den grond zouden dalen. De vraag naar arbeid zou vermeerderen. De sociale misbruiken zouden van lieverlede verdwijnen. Achting voor zichzelf zou grooter worden. Want de hevigheid en drift der jacht naar geld zou van-zelf verminderen. Een ieder was verzekerd, dat hij genoeg zou bekomen voor zijn behoeften. De rijken zouden waarschijnlijk minder rijk worden. De groote fortuinen zouden minder te vreezen zijn. De verspreiding der bevolking zou hoogstwaarschijnlijk anders zich richten. Niet meer in de steden zou alles samenvloeien en samenhokken, neen, in de dorpen op het land zou men weder gaan wonen. Er zou grootere eenvoudigheid in zaken van regeering worden waargenomen. ‘Zóó zou de maatschappij tot het ideaal der Jeffersonsche democratie, tot het beloofde land van Herbert Spencer, de afschaffing van alle regeering, naderen. Doch regeering opgevat als eene beheerende en onderdrukkende macht. Te-gelijkertijd en in denzelfden graad zou het haar mogelijk worden den droom van het socialisme te verwezenlijken. De doortastende vereenvoudiging en gedeeltelijke opheffing toch van den tegenwoordigen werkkring der regeering zou haar de aanvaarding vergunnen van zekere andere werkzaamheden, die dringend voorziening eischen. De regeering kon zich belasten met het verzenden van telegrafische berichten zoowel als met den postdienst; met het aanleggen en exploiteeren van spoorwegen, zoowel als met den aanleg en het onderhoud van openbare wegen. Bij eene zoo aanmerkelijke vereenvoudiging en vermindering harer tegenwoordige bezigheden, zouden zaken als deze haar zonder gevaar of vrees voor overlading kunnen worden opgedragen, en een en ander zou onder het oppertoezicht blijven der openbare meening, welke thans steeds wordt afgeleid. Uit de belasting der grond-waarde zou een groot en steeds aangroeiend batig slot in de schatkist ontstaan, daar de stoffelijke vooruitgang, die met aanmerkelijk versnelden tred zou stijgen, ook bestendig de grond-rente zou doen klimmen. Dit inkomen, uit het gemeenschappelijk eigendom voortkomende, zou ten algemeenen nutte kunnen besteed worden, zooals de Staats-inkomsten van Sparta. Wij zouden geene openbare maaltijden behoeven te houden, deze zouden onnoodig zijn, maar wij konden openbare badhuizen en museums stichten, boekerijen en parken aanleggen, lees-, muziek- en danszalen, schouwburgen, hooge- en technische scholen, schietbanen, speelplaatsen, gymnasiën, enz. enz. bouwen. Warmte, licht en beweegkracht konden even-goed als water voor algemeene rekening door onze straten worden geleid; onze heirwegen met vruchtboomen beplant; ontdekkers en uitvinders beloond; wetenschappelijke onderzoekingen gesteund; en langs duizend wegen de Staats-inkomsten dienstbaar worden gesteld aan de bevordering van het algemeen belang en geluk. Wij zouden het ideaal van den socialist bereiken, maar niet door maatregelen ter onderdrukking van Staats-wege ge-

nomen. De regeering zou van karakter veranderen, en het bestuur worden eener groote coöperatieve maatschappij. Zij zou niets meer zijn dan het agentschap, met behulp waarvan het gemeenschappelijk eigendom ten-bate van het algemeen werd beheerd'[1].

Schijnt dat onuitvoerbaar?? vraagt George.

Hij wijst er op, dat wij onze maatschappelijke inrichting veel te veel gebaseerd hebben op het denkbeeld dat hebzucht de sterkste is der menschelijke drijfveêren, en dat stelsels van beheer en bestuur enkel veilig kunnen worden gebouwd op het begrip, dat de vrees voor straf noodig is om de menschen eerlijk te doen blijven, m.a.w.: dat zelfzuchtige belangen altijd sterker zijn dan algemeene. Toch kan, volgens George, niets worden bedacht dat verder van de waarheid is verwijderd. Juist onze zelfzuchtige wereld heeft die onmeêdoogende hel van armoede gecreëerd, waaraan ieder zoekt te ontkomen door op zijn beurt geld bijéén te schrapen, als het kan op eerlijke wijze, en anders op elke manier die maar mogelijk is. En deze rijkgeworden lieden worden dan in zulk een samenleving als de onze benijd en bewonderd?! - Geef nu daarentegen eens aan den arbeid vrij veld en zijn vol loon, leg ten-bate van den geheelen Staat beslag op het fonds, hetwelk door den bloei van den Staat wordt gesticht, en de vrees voor de armoede zal gaande-weg verdwijnen. Met dat ophouden van gebrek en vrees voor armoede zal de bewondering voor 'schatten' in verval komen, en de menschen zullen den eerbied en het aanzien hunner mede-menschen door andere middelen gaan zoeken, dan door het bij-ééngaren en ten-toon spreiden van rijkdom. Zelfzucht zal niet meer de groote factor zijn. Betere gewoonten van samenwerking kunnen ontstaan. Het denkbeeld dat men niet alléén om den broode leeft zal meer en meer verwerkelijkt worden. Edeler wordt de arbeid; vaster de coöperatie. Een zedelijke verheffing van allen zal het gevolg zijn.

Op die zedelijke verheffing van den mensch slaat George in zijn tiende en laatste boek nog eens den blik. Hij polemiseert hier tegen de wijsheid van den dag, die de wet van den menschelijken vooruitgang vestigt op den strijd om het bestaan, en die alles dus baseert op een langzaam voortgaande veredeling van ras. Tegen dat - zij het dan hoopvol - fatalisme komt hij op. Beschaving is, volgens hem, niet iets dat als het ware door erfelijkheid overgaat, de mensch is niet onderworpen aan het eigenaardige zijn van het ras, waartoe hij in zijn kort leven behoort. Er is geen onderscheid tusschen menschen, bepaald door den ontwikkelingsgraad, waartoe op 't oogenblik hun bepaald soort langs een worsteling om het bestaan gekomen is. Neen, volgens George, is menschelijke natuur menschelijke natuur over de geheele wereld. De menschelijke aard blijft steeds dezelfde. Er is voor allen een gemeenschappelijke standaard en natuurlijke gelijkmatigheid, zoowel van geest als van lichaam, waartoe alle afwijkingen trachten terug te komen. De maatschappij is - zóó zegt hij met herinneringen

1) Zie Henry George, 'Vooruitgang en Armoede', vertaald door J.W. Straatman, 2de druk, pag. 356/357.

van zijn leven als drukkers-gezel - slechts de matrijs, waarin op elk oogenblik de mensch zich ontplooit, en van welke hij zijn stempel ontvangt. Doch het vrije individu is hoofdzaak. Voor al die individuen is er nu maar ééne wet van vooruitgang: a s s o c i a t i e i n g e l i j k h e i d. Op dien weg der aanéénsluiting, overgang van een onbepaald samenhangende gelijksoortigheid tot een bepaald samensluitende verscheidenheid, op die baan der evolutie, om het woord van Herbert Spencer te gebruiken, zal de mensch voortschrijden. Het Christendom is, volgens George, daartoe de groote hefboom geweest. Het komt er maar op aan, om die Christelijke beginselen reiner en scherper te verwerkelijken. ‘Staathuishoudkunde en sociale wetenschap kunnen geen lessen vóórdragen, welke niet liggen opgesloten in de eenvoudige gedachten aan arme visschers en Joodsche landbouwers, onderwezen door iemand die achttienhonderd jaren geleden gekruisigd werd; eenvoudige waarheden, welke, ten spijt van alle verdraaiing der zelfzucht en verminking van 't bijgeloof, ten grondslag liggen aan elken godsdienst, die getracht heeft woorden te geven aan het geestelijke verlangen des menschen’.

Dit is zeker, volgens George, gaat onze maatschappij voort op den weg der ongelijke verdeeling tusschen arm en rijk; wordt het type der ontwikkeling de toestand van een moderne groote stad[1)], met haar tegenstelling van verfijnde weelde en vunzige ellende, met haar bederf en haar verrotting, met haar toon-gevende ‘beurs’, waar vooral de persoon wordt ontzien en geëerd die naar zijn beste krachten heeft gewonnen en geroofd, - ja, dan gaat men den weg naar beneden af, dan daalt men vast en stellig, dan zal men na eenigen tijd staan voor een ontzettend zwarten afgrond. In de schuivende en rollende massa's dáár beneden woelen de vulcanische krachten. En de machten der duisternis zullen de nieuwste uitvindingen gebruiken, om geheel de maatschappelijke inrichting van beneden naar boven te doen ontploffen. Aan het dynamiet dàn de toekomst! Wordt echter het begrip rechtvaardigheid in waarheid door onze samenleving meer en meer gehuldigd; komt tot het bewustzijn van allen en wordt als 't ware instinctmatig gevoeld, dat tot nu toe onze voornaamste maatschappelijke instelling een rechts-weigering was, daar het particulier grond-bezit niet anders is dan een uitsluiting van de vele rechthebbenden in het belang der weinige monopolisten; wordt aldus ook de sfeer der vrijheid en der zelfstandigheid van ieder individu weder geëerbiedigd, - ja, dan is er hoop voor de menschheid. Op aarde kan zich dan vestigen de stad Gods, de ‘civitas Dei,’ de droom der eeuwen. Staathuishoudkunde kan dan nog iets anders zijn dan ‘the dismal science’, waartoe de wijzen onzer aarde, de economisten van naam, haar hebben verlaagd.

Zóó eindigt het boek. Men ziet uit het medegedeelde, dat George

1) George erkent - zie pag. 438 van zijn boek - dat juist de blik op zulk een groote stad hem den stoot heeft gegeven tot zijn onderzoek.

altijd meent te blijven staan op de oude grondslagen van een economische wetenschap. Hij is zich slechts bewust een andere wending te geven aan enkele begrippen, door de schrijvers over economie op den vóórgrond gesteld. Hij redeneert met en deduceert uit gegevens van de economie. Zijn poging, die hij voor geheel oorspronkelijk houdt, zal aan de economie, volgens zijn overtuiging, weder de vroegere waarde geven. Zijn doel is slechts alle lieden 'land en vrijheid' te geven. Bevinden de menschen zich in 't bezit dier twee elementen, dan zal eerst recht de grondwet der economie verwezenlijkt kunnen worden: dat de menschen met de minst mogelijke inspanning hun behoeften kunnen bevredigen. Zijn geheele geschrift is een aanklacht en verwerping der monopolies. En de toeëigening van grond aan particulieren is het monopolie bij uitnemendheid. De waarde van den grond drukt niet uit de belooning van voortbrenging, gelijk het geval is met de waarde van oogsten, van rundvee, van gebouwen of een ander van de dingen, die men met de namen persoonlijk eigendom en verbeteringen bestempelt. Zij geeft te kennen de ruilwaarde van een monopolie. Vandaar dat de Staat, volgens George, de grond-rente geheel tot zich kan nemen, zonder in 't minst den prikkel tot verbetering te verzwakken, of in de geringste mate de voortbrenging van rijkdom te benadeelen. De Vereenigde Staten van Amerika moeten het voorbeeld geven. De nieuwe Staat moet nieuwe banen opgaan, daar anders reeds het verval ook van Noord-Amerika is vooruit te zien.

Bij het schrijven van zijn boek hadden vier vertrouwde vrienden: een advocaat, twee journalisten en een schoolmeester, hem geholpen. Het boek-zelf had, toen het in 1879 werd uitgegeven, voor een economisch werk een ongehoord succes: het werd overal verspreid en vertaald. George ging nu op het ingeslagen spoor voort[1]. Zijn boek maakte hem tot een welvarend man. Hij verhuisde naar New-York en ging reizen doen naar Europa, om ook dáár zijn denkbeelden te verdedigen. Zóó deed hij in de jaren 1881 en 1884 en 1888 een propaganda-tocht vooral naar Engeland. Van de redevoeringen, op zulke reizen door hem gehouden, zijn telkens stenografische verslagen uitgekomen[2]. In 't jaar 1881 schreef hij, met 't oog op zijn veldtocht voor zijn beginselen in Engeland, een brochure over de Iersche land-questie. In 1884 gaf hij uit zijn werk: '*Social Problems*' (in het Hollandsch vertaald door den heer J. Stoffel) waarin hij verschillende detail-punten van zijn leer breeder ontvouwde. Het werd in 1886 opgevolgd

1) Zie Henry Rose, 'Henry George, A biographical, anecdotal and critical sketch,' London 1884. Voorts in de 'Revue des deux Mondes' van 1 April 1886 het opstel van Louis Wuarin, 'Le socialisme Anglo-Saxon et son nouveau prophète.' Vooral de fraaie schets van P.L. Tak, 'Henry George' in de 'Mannen van Beteekenis in onze dagen'. 1888.

2) Wij bezitten bij voorbeeld 'Henry George in Londen and Liverpool, December 1888, verbatim report of the speeches at the great meeting at the Lambeth Baths'.

door een uitgebreider boek van zijn hand: '*Protection or free trade*', waarin hij de leer van de volkomen vrijheid van handel en verkeer ontwikkelde, een boek dat hij opdroeg 'aan de nagedachtenis dier doorluchte Franschen, die, een eeuw geleden, in den nacht der duisternis, de glorie van den aanbrekenden dag voorzagen.' Hij noemde als zoodanig Quesnay, Turgot, Mirabeau, Condorcet, Dupont en hun mede-strijders, de mannen der Physiocratische school. Voorts gaf hij in het belang van zijn denkbeelden een eigen weekblad uit: 'The Standard', en had hij een discussie met Schewitch den Russischen revolutionnair. Later in 1891, gaf hij, naar aanleiding van de Encycliek van den Paus over den toestand der arbeiders, een boek uit: '*The condition of Labour*, An open letter to Pope Leo XIII'. Hij vormde op die manier een aanhang, straks een eigen partij.

Door die partij werd hij in 1886 en 1887 gesteund om een politieke positie te bekomen. Beide keeren echter leed hij, hoewel met een ontzagwekkende minderheid, schipbreuk. In 1886 had hij gedongen naar het ambt van 'mayor' der stad New-York, in 1887 was hij candidaat voor het secretariaat van den Staat New-York. Belangrijk is voor ons dat dingen van George naar die ambten, omdat naar aanleiding daarvan de socialisten zich ruiterlijk over hem moesten verklaren. In 't algemeen toch was de voorstelling die George gaf van zijn stelsel noch socialistisch, noch anti-socialistisch. Slechts de weigering van schadeloosstelling aan de grond-bezitters, de niet-afkoop, gaf aan Georges plan den socialistischen bijsmaak. In 1886 hadden dan ook de Amerikaansche socialisten het programma van George aangenomen, welk programma uit deze twee punten bestond: 1°. gelijke rechten voor allen op den grond, door het heffen van belasting tot de volle waarde van de opbrengst ten-behoeve van den Staat; 2°. het wegruimen van alle monopoliën. Doch in 1887 ging die samenwerking niet langer. Terwijl de Amerikaansche socialisten den nadruk legden op de gemeenschap, en den persoon daardoor als in een vast gareel wilden doen leiden, was George de man van de meest onbeperkte vrijheid der persoonlijkheid, van het souvereine individualisme. 'Wat de socialisten willen - zóó sprak hij 19 Augustus 1887 te Syracuse - is het land nationaliseeren in den zin van het onder 't beheer van de regeering te brengen en het door deze te doen exploiteeren. Verder willen zij ten-ge-bruike van den Staat in het bezit nemen alle middelen van productie, werktuigen en machinerieën, en door den Staat de verdeeling en ruiling van den rijkdom doen regelen. Ik ga dien weg niet mede. Dit is de questie die wij moeten beslissen. Een vergelijk is niet mogelijk. Ik heb persoonlijk de grootste achting voor de heeren socialisten, maar zoolang zij één weg gaan en ik een anderen, is het beter dat iedere groep voor zich-zelve handelt, dan in ééne partij samen te blijven'. In '*The Standard*' van 30 Juli 1887 had hij zijn denkbeelden nog nader aldus gepreciseerd: 'Deze waarheid - en het is eene zeer belangrijke waarheid - ligt in het socialisme, dat, naarmate de beschaving vooruitgaat, de werkzaamheid

der regeering wordt uitgebreid, zooals wij zien ten-opzichte van spoorwegen, telegraaf, aanvoer van gas, water, enz., maar juist daarom moeten wij op onze hoede zijn, dat de Staat zich niet gaat bemoeien met hetgeen veilig aan de individuen kan worden overgelaten. In sommige opzichten is ons vigeerend stelsel te socialistisch, in andere te anarchistisch. De juiste afscheiding tusschen Staats-beheer en individualisme is dáár, waar de vrije mededinging vrijheid van handelen en vrijheid van ontwikkeling gaat belemmeren. De vrijheid moeten wij waarborgen, de volle vrijheid van ieder, begrensd door de gelijke vrijheid van anderen. Ware het absoluut noodzakelijk eene keuze te doen tusschen ten volle toegepast Staats-socialisme en anarchisme, dan zou ik geneigd zijn het *anarchisme* te kiezen, de voorkeur gevend aan volstrekt geene regeering, hoe slecht en lastig dat ook mocht wezen, boven een regeering die zou pogen alles te beheeren en te besturen. En ik meen dat dit de keuze der groote meerderheid van het Amerikaansche volk zou zijn, want het individualisme is sterk geworteld in de denkwijze der Engelsch sprekende natiën, en wij schijnen den admistratieven aanleg te missen, die op het vasteland (van Europa) is ontwikkeld. Dit is de reden waarom het Duitsche socialisme hier nooit de vorderingen kan maken, die het in Europa bereikte. Het is inderdaad het product van een maatschappelijken toestand, waarin het volk gewend is aan een omvangrijk toezicht en bestuur der regeering, welke het geleerd heeft te beschouwen als een met eene bijzondere taak belaste voorzienigheid'.

Inderdaad ligt er een groote kloof tusschen George en het socialisme van Marx.

Marx-zelf heeft den 20sten Juni 1881 in een brief dit onbewimpeld uitgesproken[1)]. Vierkant keert hij zich van hem af. Ziehier enkele zijner woorden. 'Deze man (Henry George) is geheel ten-achteren. Van den aard der meerwaarde heeft hij niets verstaan..... Zijn hoofd-dogma is, dat alles in orde zou zijn, als slechts de grondrente aan den Staat wordt betaald. Deze meening behoort oorspronkelijk aan de "bourgeois"-economen; zij werd, afgezien van gelijksoortige eischen op het einde der 18e eeuw, dadelijk door de eerste radicale aanhangers van Ricardo, onmiddellijk na zijn dood, te-berde gebracht. Ik zeide daarvan in 1847 in mijn geschrift tegen Proudhon: "Nous concevons que des économistes tel que James Mill, Cherbulliez, Hilditch et autres, ont demandé que la rente soit attribuée à l'Etat pour servir à l'acquittement des impôts. C'est la franche expression de la haine que le *capitaliste industriel* voue au *propriétaire foncier*, qui lui apparait une inutilité, une superfétation dans l'ensemble de la production bourgeoise". Engels en ik namen deze toeëigening van de grond-rente door den Staat dan ook in het Communistisch Manifest slechts op onder talrijke andere overgangs-maatregelen, die, gelijk wij in het Manifest opmerkten, op zich-zelf vol tegenstrijdigheden waren en zijn moesten. Het ver-

1) Zie 'Die neue Zeit', 1891/92, II, pag. 201-203.

vormen van dit desideratum der radicale Engelsche “bourgeois”-economen tot een socialistische panacee geschiedde het eerst door de Colins, den in België geboren vroegeren oud-Napoleontischen huzaren-officier.... Na en nevens hem hebben o.a. de Pruisische bankier en vroegere loterij-collecteur Samter uit Oost-Pruisen, een vulgaire kop, dit “socialisme” tot een dik boekdeel uitgeklopt. Al deze “socialisten” met de Colins incluis hebben dit met elkander gemeen, dat zij den l o o n - a r b e i d , d u s o o k d e k a p i t a l i s t i s c h e p r o d u c t i e , l a t e n b e s t a a n , terwijl zij aan zichzelven of ook aan de wereld willen voorgoochelen, dat, door verandering der grond-rente in belasting aan den Staat, alle misstanden der kapitalistische productie van-zelf moeten verdwijnen. Het geheel is derhalve slechts een opgedirkte poging, om de heerschappij van het kapitaal te redden en inderdaad op nog breederen grondslag dan de tegenwoordige basis van nieuws af aan te bevestigen. Deze paarden-hoef, die te-gelijkertijd een ezels-hoef is, steekt leelijk te voorschijn achter uit de declamaties van Henry George. Bij hem is dit te onvergeeflijker, daar hij zich omgekeerd de vraag had moeten stellen: hoe kwam het, dat in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika - waar relatief, dat is in vergelijking met het beschaafde Europa, de grond aan de groote volks-massa toegankelijk was, en tot zekeren graad (weder relatief) nog is - de huishouding van het kapitaal, en de daaraan beantwoordende onder 't juk brenging der arbeiders-klasse, zich sneller en schaamteloozer heeft ontwikkeld, dan ergens in een ander land?? Overigens heeft het boek van George, evenals de sensatie die het in Amerika gemaakt heeft, de beteekenis, dat het een ernstig, zij het dan ook mislukt, streven is om zich van de orthodoxe politieke economie te bevrijden. George schijnt van de geschiedenis der vroegere Amerikaansche *anti-renters*[1)], die trouwens meer mannen van de practijk dan van de theorie waren, niets te weten. Hij is intusschen een schrijver van talent, heeft ook talent voor Yankee-reclame.... Hij heeft ook de weêrzin-wekkende aanmatiging en zelf-overschatting, die allen zulken panacee-bedenkers onvermijdelijk aankleeft....’

1) Anti-renters heeten de landverhuizers in den Staat New-York, die de betaling weigerden der wettelijke, op oude perkamenten, oorkonden en land-schenkingen steunende, altijd-durende rente (pacht) aan de eigenaars. Zij waren eenige duizenden in getal en wel in de vruchtbaarste deelen van den Staat. De zoogenaamde eigenaars bestonden hoofdzakelijk slechts uit twee oude (knickerbocker) families. Vooral de Rensselaers (zie een artikel van Tutein Nolthenius in de ‘Gids’ 1909, pag. 119). Toen de rechtbanken ten-gunste dezer eigenaars zich verklaarden, en het vonnis ten-uitvoer zou worden gebracht, grepen de anti-renters naar de wapenen en schoten zij de rechterlijke beambten neder. Ook hielden de anti-renters een zeer opgewekte verkiezings-agitatie in gang, en gaven zij bij vele keuzen den doorslag. Hun strijd duurde ongeveer twee tientallen jaren in de tijdruimte tusschen 1830 en 1850, en werd door compromissen beëindigd. Zie ‘Die neue Zeit’, 1891/92, II, pag. 202.

Aldus sprak Marx. George kon het vooreerst daarmede doen. Al wat de economisten tegen hem betoogen, om hem te weêrleggen, schijnt daarbij zwak. De korzelige kort-afheid van Marx verloochent zich ook hier niet.

Henry George bleef intusschen moedig en vierkant voor zijn beginsel strijden. In Juni en Juli 1889 was hij te Parijs en te Londen, alwaar hij redevoeringen hield. Opmerkelijk was die van Londen, toen hij tegen Hyndman (den socialist) optrad. In October 1897 was hij weder candidaat voor het 'mayor-schap' te New-York. Met vuur wierp hij zich in den politieken strijd - toen hij plotseling 29 October 1897 stierf[1].

III.

Het spreekt van-zelf, dat, naarmate de negentiende-eeuwsche plutocratie zich in de Noord-Amerikaansche Staten en steden vestigde en uitbreidde, hier en dáár zich een teeken van verzet begon te vertoonen.

Dat kwam allereerst uit 't brein of uit 't gemoed van fijn-ontwikkelden. De groep van Brook-Farm hing met zulk een edel streven samen. Één uit die omgeving bewandelde een eigen baan. Het was T h o r e a u . Wij hebben reeds vroeger zijn naam genoemd (zie het derde deel der 'Socialisten', pag. 177 noot[2]. Hij was den 12^{den} Juli 1817 in 't dorp Concord geboren niet vèr van Boston,

1) Zie over George ook het boek van Robert Scott Moffat, 'Henry George the Orthodox', 1885, en Robert Flint, 'Socialism', London 1894, pag. 202 en volgende en pag. 400. Bij ons te-lande is de literatuur vóór en tegen George zeer groot. De akelige toestanden van Friesland wierpen steeds olie in dat vuur. Wij bezaten een Nederlandschen bond voor Land-nationalisatie. Sinds Juli 1890 gaf de heer J. Stoffel met talent en onbezweken ijver een propaganda-tijdschrift van dien bond uit onder den titel: 'De Grond aan allen'. Zes jaargangen zijn daarvan verschenen. In het 'Sociaal Weekblad' van 1894 (pag. 255, 263 en volgende) gaf de heer F.W.N. Hugenholtz, die tot aan zijn dood in Sept. 1900 te Grand Rapids, Michigan, vertoefde, verslag over Georges voordrachten in Amerika van dat jaar. Men weet dat George ook ons land bezocht en hier een voordracht hield. Het 'Sociaal Weeklad' bestrijdt overigens de geheele land-nationalisatie-leer en dus ook Henry George, zie vooral de artikelen van Mr. S. van Houten, 1889, pag. 65 seqq. en van Mr. M.W.F. Treub, 1894, in Juli en in October. Op onze universiteiten leveren onze jonge doctoren, onder aanvuring der professoren, dissertaties tegen die leer, zoo in 1885 Mr. J. Pauw van Wieldrecht, in 1888 Mr. A.E.H. Goekoop, in 1895 Mr. A.R. van Laar. Opmerkelijk zijn ook de stukken in 'De Standaard' van Dr. A. Kuiper van 16 Februari 1895 en volgende nummers tot in Maart 1895. - In 1898 is een nagelaten boek van Henry George uitgekomen: 'The Science of Political Economy'.

2) Zie over Thoreau ook 'Seed-Time' Jan. 1896.

het Boston der Channings, van Parker, van Emerson, van Margaretha Fuller. Hij was een afstammeling van Franschen, die weleer te St. Hélier in Jersey hadden gewoond, doch die in de 18de eeuw naar Noord-Amerika waren verhuisd. Hij-zelf bleef al zijn leven - hij stierf in 1862 - een natuur-kind, een weinig 'bohémien'. Doch die dwalende trek bleef bij hem beperkt tot den kring zijner gedachten en tot den omtrek vau zijn dorp Concord, waar hij - behalve eenige jaren die hij in studie aan het Harvard-college doorbracht - altijd bleef wonen. Van uit de ouderwetsche pachthoeve, zijn geboorte-huis, kon men den jongen, den jongeling, den man, altijd zien dwalen, mijmerend dwalen, langs de kleine kronkelende rivier, over de weiden, door de boomgaarden, in de bosschen. Zijn graad op het Harvard-college behaalde hij niet, maar hij was een 'candidaat der natuur'. Toen hij jongeling was geworden, en zich bewust werd te kunnen spreken en schrijven - hij dichtte ook fijngevoelde verzen - ging hij in zijn dorp en in de buurt lezingen houden, schreef hij voor kranten of bewerkte hij opstellen, die hij tot een klein boek dan verzamelde. Die opstellen waren kleine overdenkingen, liefst fragmenten van een dagboek. Een feit van beteekenis in zijn leven was het, toen Emerson, de oorspronkelijke denker, met het jaar 1834 in zijn dorp Concord kwam wonen. De machtige geest van Emerson trok hem bijzonder aan. Hij deed zijn best tot hem te naderen en was in 1841 en volgende jaren zijn trouwste aanhanger. Hij schreef in 'The Dial', 'de Zonnewijzer', het tijdschrift dat van 1840 tot 1844 artikelen opnam van Emerson en de vrienden van Brook Farm. Aan de ideeën en illusiën dier edele geesten nam hij deel. Hij was een voorstander der afschaffing der slavernij, hij was, evenals zij, een transcendentalist. Overigens bleef hij eigenaardig en eenigszins geïsoleerd. Hij was niet gehuwd, liet ook zijn vrienden niet al te dicht in zijn gemoeds-leven naderen, hij bleef individualist. Zeer aandoenlijk en teeder van aard, met een lichten tint van Franschen geest, die in een losse fijne trek, in een kwinkslag zich toonde, had hij toch inderdaad geen behoeften. Hij was zich-zelf genoeg. Hij accepteerde ten-volle de armoede. In hoog idealisme, zich allerlei ontzeggend, ascetisch levende, bewoog hij zich met zekere gratie in zijn dorp, gelukkig als men hem slechts alléén liet met de natuur, dolend over velden en wegen, nu en dan in vertrouwelijk gesprek met de boeren en hun kinderen. - Zóó kende men hem in Concord: poëet, moralist en vooral naturalist. Men vond hem singulier, en was gewend aan zijn eenigszins zonderlingen éénzelvigen wandel. Toch verbaasde hij zijn omgeving, toen hij met de lente van het jaar 1845, 28 jaren oud, met een bijl wegtrok naar het bosch in de nabijheid, waar hij aan den oever van een klein meertje, het Waldenmeer, zich tusschen de denneboomen een hut van palen en ruwe planken bouwde en dáár - slechts van tijd tot tijd ging hij naar het dorp om kleine inkoopen te doen - twee jaren en twee maanden bleef wonen. Het was een eenzaam kluizenaars-verblijf, al ontving hij er de vrienden, die hem kwamen opzoeken. Hij

legde een kleinen tuin rondom zijn hut aan, waar hij planten, groenten en vruchten kweekte, en leefde voorts, zorgeloos, mijmerend, lezend en dolend, het leven mede van 't woud, der groote geheimzinnige natuur. Hij heeft later al de overdenkingen dier dagen, al wat hij toen gevoeld heeft, in een klein boekje ter neder gesteld: het boekje W a l d e n , dat thans als een profetie van betere dagen door ons zenuwziek en levensmoê geslacht wordt gelezen en overpeinsd. Zeker, wanneer wij dat boekje inzien, hebben wij eenige moeite Thoreau tot de socialisten te brengen. Was hij een socialist, dan behoorde hij tot de richting der anarchisten, der individualisten. Toch was zijn boek, en nog sterker zijn daad, een levendig en sterk protest tegen het opkomend en weldra alles overmeesterend kapitalisme zijner dagen. Het was een boet-rede, een ernstig (zij 't dan ook in gedempten toon uitgesproken) woord aan de economische, bedrijvige wereld om tot inkeer te komen. Te-gelijk leerde hij drie lessen. Allereerst dat het ware levensgeluk niet besloten is in wat men noemt de grootestads-lucht. Hij meende dat die drukte van bedrijf in de steden, dat afschuwelijke zaken-gedoe, dat jagen naar rijkdom, inderdaad voor ons de bron van ellende is. De wonderen onzer tijden: de spoorwegen, de telegrafen, al de uitvindingen, die ons prikkelen tot emoties van winst en geld-verdienen, hebben ten lange leste slechts één resultaat: een gejaagd zenuwachtig leven, dat ons reeds moê maakt als wij de dag beginnen, dat onze waarachtige levenslust vernietigt en onze ziele-rust verwoest. Daarom wenschte hij (ziedaar zijn tweede les) een terugkeer tot de natuur: dat is een samenleven met de natuur, een zich doordringen laten door de stemmen en wenken der natuur. Aan onze zoogenaamde beschaving, die ons bij elkander brengt, maar inderdaad ons van elkander vervreemdt - ‘I have found that no exertion of the legs can bring two minds much nearer to one another’ - moesten wij den rug toekeeren en beproeven in eenvoud weder te leven. Rust wilde hij. ‘Waarom zoo haastig te leven en met zooveel levens-verkwisting??’ Dit alles werkt ten-slotte uit verslapping van den mensch. Het leven in en met de natuur, het eenvoudig zich richten naar de natuur, geeft sterkte en kalmte. De morgenlucht geeft ware blijdschap[1)]. Want (en dit is Thoreau's derde les) dan

1) Zie ‘Walden, by Henry David Thoreau. With an introductory note by Will. H. Dircks’, in ‘The Scott Library’, pag. 136/137. ‘Morning air?! If men will not drink of this at the fontain-head of the day, why, then, we must even bottle up some and sell it in the shops, for the benefit of those who have lost their subscription ticket to morning time in this world. But remember, it will not keep quite till noonday even in the coolest cellar, but drive out the stopples long ere that and follow westward the steps of Aurora. I am no worshipper of Hygeia, who was the daughter of that old herb-doctor Aesculapius, and who is represented on monuments holding a serpent in one hand, and in the other a cup out of which the serpent sometimes drinks; but rather of Hebe, cup-bearer to Jupiter, who was the daughter of Juno and wild lettuce, and who had the power of restoring gods and men to the vigour of youth. She was probably the only thoroughly sound-conditioned healthy, and robust young lady that ever walked the globe, and whenever she came it was spring’. Het boek ‘Walden’ is in 1902 in 't Hollandsch vertaald door Suze de Jongh van Damwoude met een klein voorwoord van Fred. v. Eeden. In November 1911 werd een goed artikel geschreven door dr. E.D. Baumann over Thoreau; hij wijst vooral op den invloed dien hij onderging van Emerson.

komt men tot de overtuiging, dat ook in economischen zin de mensch zich-zelf genoeg is. Bekommer u niet immer om nieuwe zaken te verwerven - zóó leert hij - blijf bij 't oude. ‘Cultivate poverty like a garden herb’. Overvloedige rijkdom kan slechts overtolligheden koopen. Geld helpt niet om één ziels-noodzakelijkheid aan te schaffen. Meer dan geld, meer dan faam, is noodig ‘waarheid’, het verlaten van het vluchtige schijn-leven. ‘Read not the Times, read the Eternities’. Dan alléén komt er evenwicht in ons zijn. Wij hebben zoo weinig noodig. Maar het gescharrel, het geknoei en het geschacher om altijd meer te hebben, demoraliseert ons en brengt het bederf in onze maatschappij. Men acht iemand omdat hij rijk is; men moest hem waardeeren naarmate hij zich met minder weet te-vreden te stellen[1)].

De stem van Thoreau - een nagalm van Rousseau's woorden - bleef echter, uit den aard der zaak, machteloos tegenover de vaart der commercieele en industrieele beweging in de Vereenigde Staten[2)]. De plutocratie vestigde zich juist dáár in

1) Men weet dat onze Nederlandsche dichter Frederik van Eeden Thoreau's uitgangs-punt tot het zijne heeft gemaakt, en dat hij aan zijn eigen kolonie te Bussum den naam ‘Walden’ heeft gegeven. Midden in de bestaande gebrekkige maatschappij poogde van Eeden dáár op 't voetspoor van Thoreau, de kiem te leggen van een nieuwe betere samenleving, en die kiem zou zich dan, naar zijn inzicht, geleidelijk ontwikkelen en vergrooten, niet door verdringen en omvèrwerpen, maar door het assimileeren van het bestaande. Van Eeden verwachtte dus alles van een natuurlijk proces, een proces dat leiden moest tot het brengen van den grond in de gemeenschap, tot het stichten van coöperatieve rijkshoeven. In plaats van de door zwendel en woeker tierende maatschappelijke instellingen, waardoor niemand voor zich-zelf, maar elk werker voor een niet-werker en voor andere werkers arbeidde, moest dan komen een gezonde orde, waarbij een ieder productieven arbeid verrichtte en van het werk zijner handen leefde. Zie ook de fraaie stukken van C.K. Elout in het ‘Handelsblad’ van 19, 20 en 21 Juli 1899, en het Sociaal Weekblad 1901, p. 265 seqq. Met weet dat van Eedens Walden mislukte. Het werd 22 October 1907 alles verkocht.

2) Misschien is in het thans in Noord-Amerika veel opgang makend gedicht van Edwin Markham, naar aanleiding van de schilderij van Millet ‘L'homme à la houe’, nog een verre echo van Thoreau's klachten en zuchten te hooren. Zie over dat gedicht ‘Die neue Zeit’, 1899/1900, II, p. 420 en 1900/1901, I, p. 96. Vergelijk daarmede onze beschrijving van Millets ‘L'homme à la houe’ in onze ‘Studiën en Schetsen’, 1886, pag. 318/319.

Noord-Amerika met groote kracht. Het werd meer bepaald aldaar de groote jacht naar rijkdom. Het rijk der kapitalisten kwam op. Doch juist daarom begon de beweging tegen die plutocratie een ernstig karakter aldaar aan te nemen. Marx had in de voorrede vóór de eerste uitgaaf van zijn 'Kapital' daarop reeds gewezen. Het zou naar zijn inzien het gevolg zijn der materieele beweging in Noord-Amerika na den burger-oorlog. Inderdaad was die profetie niet heel moeielijk. In het laatste vierendeel der negentiende eeuw ziet men dan ook in en om de groote steden der Unie de groepeeringen der ontevreden werklieden. In 't begin waren zulke aanvankelijke organisaties en betoogingen der arbeiders nog niet dadelijk met het socialisme eng verbonden. De groote vereeniging der '*Ridders van den arbeid*' ('Knights of Labor') - in 1869 te Philadelphia gesticht - voerde zelfstandig den strijd tegen de groote monopolies der spoorweg-maatschappijen, stoomvaart-ondernemingen en crediet-instellingen[1]. Het hoofd-doel van haar streven was de opéénhooping van het kapitaal en grond in handen van weinigen tegen te gaan. Zij trachtte dit doel te treffen door aanéénsluiting van werklieden en vereenigingen van alle bedrijven, en was als zoodanig wel te onderscheiden van de vakvereenigingen. Haar programma van 1885 stelde zich vooral op het standpunt der sociale politiek. Het wilde o.a. afstand van grond aan landbouw-vereenigingen en arme land-verhuizers, oprichting van coöperatieve fabrieks- en mijn-ondernemingen, een progressieve inkomsten-belasting, verbod van arbeid voor kinderen beneden de 14 jaren, gelijkstelling der beide seksen ten-aanzien van arbeid en loon, *een normale arbeids-dag van acht uren*, vestiging van statistieke bureaux van den arbeid. Die vereeniging, waarvan het aantal leden op eenige honderd-duizenden werd geschat, ontwikkelde groote kracht, eerst onder den leider Stevens, later onder Powderly. Het bestuur van Powderly wist echter de eensgezindheid onder de leden niet te bewaren. Het werd duidelijk, dat langzamerhand andere invloeden zich in den kring der 'ridders van den arbeid' zouden doen gelden. Met groot beleid poogde reeds in 1887 de hooge catholieke geestelijkheid van de Vereenigde Staten - wij noemen kardinaal Gibbons - zich in contact te stellen met de vereeniging. Doch het werd slechts te merkbaar, dat ook de zuiver revolutionnaire en socialistische richting weldra ingang zou vinden in het gemoed dier werklieden[2].

1) Webb 'History of Trade-Unionism' p. 120 vergelijkt ze bij de trade-union van Owen van 1834. Denk aan 't boek van Suermondt, zie 'Sociaal Weekblad' 1890, p. 52.
2) Zie het programma van 1885 der 'ridders van den arbeid' afgedrukt in Thomas Kirkup, 'A history of Socialism', London 1892, p. 293-295. Vergelijk ook het 'Sociaal Weekblad' van 1887, pag. 52 en 120 en dat van 1890, pag. 52. De 'Knights of Labor' werden later overvleugeld door de 'Federation of Labor' onder leiding sinds 1882 van den sigarenmaker Samuel Gomperts. Deze federatie staat ook niet op socialistischen grondslag, zie daarover 'Het Volk' van 24 November 1904.

En zóó is het geschied. Zoowel de zuiver collectivistische richting van Marx als de anarchistische richting van Bakounin vonden meer en meer in Noord-Amerika een veld. - De dogmatiek van Marx werd door vele breinen ijverig bestudeerd. Toen het congres der Internationale in 1869 te Bazel werd gehouden, was op dat congres reeds een Amerikaansch vertegenwoordiger der Amerikaansche vak- en arbeids-vereenigingen, met name Cameron. De verplaatsing door Marx van den zetel der Internationale in 1872 naar New-York had wel niet de groote beteekenis, die daaraan op dat oogenblik gehecht werd, maar leidde toch tot allerlei connecties en samenwerking tusschen Amerikanen en Europeesche adepten van Marx. Uit Europa kwamen leerlingen van Marx en van Bakounin in Noord-Amerika. Van de Marxisten noemen wij behalve Sorge[1] den in Kopenhagen geboren talentvollen enthousiasten jurist, *Laurence Gronlund*, die te Philadelphia zich vestigde. Hij schreef, tusschen de jaren 1880 en 1890, twee opmerkelijke boeken: 'The coöperative Common-wealth' en 'Our Destiny, the influence of nationalism on morals and religion'. Deze geschriften hadden veel invloed, en legden in menig brein den grondslag, waarop het stelsel van het collectivisme dan verder kon worden opgebouwd[2]. - Aan den anderen kant was ook het anarchisme in Noord-Amerika doorgedrongen. De weg-bereider daarvan was de felle J o h a n n M o s t. Hij was gesproten uit Israëlitische ouders, en leefde van 1846 tot 1906. In het begin van zijn leven was hij boekbinder. Toen hij in December 1882 in New-York aankwam, had hij reeds een lange geschiedenis achter zich. Hij was eerst met de richting van Marx mede-gegaan, en had met den gloeiendsten ijver propaganda voor die leer gemaakt[3]; had telkens meer

1) Zie over F.A. Sorge het vijfde deel der 'Socialisten', pag. 463. Sorge sterft in Amerika in November 1906, zie 'Die neue Zeit', 1906/1907, I, pg. 145 seqq. Na zijn dood komen in Stuttgart uit in 1906 'Briefe und Auszüge aus Briefen von Joh. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Friedr. Engels, Karl Marx, u.a. an F.S. Sorgen und Andere'. Deze brieven werpen licht op de verhouding van Marx en Bakounin.
2) Gronlund stierf in October 1899. Hij bleef arm en was in zijn leven onhandig. De socialisten verweten hem niet consequent te zijn geweest. Zie over hem 'Justice' van 18 November 1899 en 'Die neue Zeit', 1899/1900, I, pag. 491.
3) De kleinere geschriften van Joh. Most in die richting zijn zeer talrijk. Wij wijzen op zijn 'Kapital und Arbeit, ein populärer Auszug aus "Das Kapital" von Karl Marx', 1873. - 'Die pariser Commune vor den berliner Gerichten', 1875. - 'Der Kleinbürger und die Socialdemocratie', 1876. - Die Bastille am Plötzensee', 1876. - 'Die Socialen Bewegungen im alten Rom und der Cäsarismus', 1878. Zie verder over Most 'De Vrije Socialist' van 15 en 30 Jan. 1991, 'Les Temps nouveaux' van Jan. 1904, en 'Die neue Zeit' 1905/1906, I, p. 833. Merkwaardig is zijn verhouding met Emma Goldmann: van tijd tot tijd strijdt hij met haar; Emma Goldmann en Most komen samen in de klem in September 1901 bij den moord op Mc Kinley door Czolgosz; Most werd toen tot een jaar gevangenis veroordeeld, zie verder Langhard 'Die anarchistische Bewegung in der Schweiz', 1903, p. 193.

of minder lange gevangenis-straf verduurd; was een paar malen in den Rijks-dag te Berlijn gekozen, doch was ten-slotte in de heftigste oneenigheid geraakt met de leiders der Duitsche sociaal-democratie. Dezen wisten in 1880 op het congres van het kasteel Wyden (in Zwitserland) hem in den ban te doen. Toen werd Most anarchist. Hij ging eerst naar Londen, waar hij spoedig een veroordeeling van 16 maanden 'hard labour' beliep. Toen vloog hij naar Noord-Amerika, waar hij in zijn blad '*Freiheit*' de wildste en vurigste taal voerde en later in zijn 'Internationale Bibliothek', in 1887 begonnen, alles verder uitwerkte. Zijn propaganda voor het anarchisme werkte. Het was een factor, waarmede Amerika voortaan moest rekenen. In 1883 vaardigden de Amerikaansche anarchistische arbeiders reeds hun 'Pittsburger proclamatie' uit. De leer der vernieling van het bestaande met dynamiet-bommen vond weldra hier en dáár aanhangers. De bezittende klasse begon zich te weren, en, als wraak voor een op de arbeiders-vergadering van 4 Mei 1887 te Chicago tegen de politie geworpen bom, werden in November 1887 aldaar Spies, Fischer, Engel en Parsons opgehangen en Neebe, Schwab en Fielden voor jaren in het tuchthuis opgesloten[1]. Men heeft het altijd als een gerechtelijken moord beschouwd. Het anarchisme in Amerika begon te spreken van de martelaars van zijn zaak[2].

Het is niet onze zaak den voortgang van het socialisme in Noord-Amerika hier te schilderen[3]. Dit behoort tot de twintigste eeuw. Er is dáár, zooals overal, een splitsing tusschen een nationaal en een internationaal element. De stoet der werkloozen

1) Een der ter-dood veroordeelden, Lingg, verbrijzelde zich 10 November, den dag vóór de te-recht-stelling, in de gevangenis het hoofd met een bom.
2) Zie het boekje 'Acht Opfer des Klassenhasses. Leben und Sterben der verurtheilten Chicagoer Arbeiterführer'. Zürich 1888. Dat Henry George geen partij koos voor die anarchisten tijdens hun proces, wordt hem nog verweten in 'Les Temps nouveaux' Bijblad, 1897, pag. 662.
3) Wij wijzen daarvoor op de twee geschriften van Richard T. Ely. Vooreerst op zijn brochurc 'Recent American Socialism', Baltimore 1885; dan op zijn boek 'The Labor Movement in America'. London 1890; en op Paul Ghio 'L'Anarchisme aux Etats-Unis', 1903. Goede gegevens over het socialisme in Noord-Amerika levert telkens Morris Hillquit uit New-York in zijn verschillende geschriften, zie nu het artikel in 'Die neue Zeit' van 10 Mei 1912.

doet daarbij telkens diensten om de bezittende klasse te verschrikken. Geheel het land was in rep en roer, toen Coxey in 1894 een reusachtige massa den tocht naar Chicago en Washington wilde doen nemen[1].

Voor ons doel hebben wij slechts nu te wijzen op een verschijnsel dat oud en nieuw is. De beweging der gemoederen in de richting van Marx heeft in Amerika weder aanleiding gegeven tot het schrijven van een staats-roman, dien van B e l l a m y , die in 1887 voor 't eerst uitkwam en niet enkel in Amerika een geweldigen indruk maakte. Met dezen roman en met den schrijver moeten wij ons bezig-houden.

Edward Bellamy, in 1850 in Massachusetts geboren, had tot zijn achttiende jaar rustig en tevreden geleefd in een klein dorp in Nieuw-Engeland. De bewoners van dat dorp waren rijk noch arm, en iedereen, die werken wilde, kon arbeid vinden. Toen hij bovenstaanden leeftijd had bereikt, maakte hij een reis naar Europa en bracht dáár een jaar door. Voornamelijk in de groote steden van Europa werden hem de oogen geopend, door het aanschouwen van de scherpe economische tegenstellingen, die er bestonden, en de groote liefdeloosheid, waarmede de meer bevoorrechten heerschten over hen die minder bedeeld waren met aardsche goederen. Toen hij in Amerika was terug-gekomen, zag hij in zijn eigen vaderland al diezelfde maatschappelijke wanverhoudingen, die hem vroeger waren ontgaan. De gedachte liet hem geen rust, om zelf in deze zaak op te treden. Maar hoe? Hij was journalist geworden, en gebruikte intusschen dapper zijn tijd om zich een positie in de maatschappij te verzekeren. Van tijd tot tijd schreef hij een novelle, die eenigen opgang maakte. Zóó rijpte bij hem het plan, om over geheel de sociale questie grondige kennis te verzamelen, en dan het probleem in voor ieder begrijpelijke vormen te ontvouwen. Dat plan kwam tot uitvoering toen hij een gezin en kinderen kreeg. De geboorte van die kinderen - zóó zegt hij zelf - drong hem tot schrijven van zijn werk. Zijn kinderen moesten allereerst onderricht wezen, om te weten dat het ware geluk bestaat in het wegnemen der zorgen van de arme lieden. Hij zette zich in 1886 aan zijn schrijftafel met het doel zijn gedachten aangaande dit punt nader uit te werken. Dorre verslagen vervelen zoo gauw! Het zou dus weder een novelle, een roman worden. De inhoud van dien roman zou echter - dus zeide hij - zoo weinig mogelijk een werk der verbeelding zijn. Het zou niet anders wezen dan een poging, om een logische, voorstelling van

1) Zie over Coxey en zijn tocht W.T. Stead, ‘Chicago to-day or the labour war in America’, 1894. Vergelijk ‘Sociaal Weekblad’ voor 1894, pag. 129. Van tijd tot tijd duikt in Noord-Amerika een enkel fragmentarisch socialistisch verschijnsel op: zóó lazen wij in ‘Le Temps’ van 2 Augustus 1899 berichten over den socialistischen Mayor van Toledo (Ohio), den heer Jones; deze was in November 1899 candidaat voor het gouvernementschap van Ohio, doch slaagde niet.

de sociale toestanden te geven, zooals zij zullen zijn wanneer het democratisch element volledig zal hebben gezegevierd[1].

Het boek, dat hij uitgaf, zou de toestanden van het jaar 2000 schilderen, en heette een achterwaartsche blik (‘L o o k i n g b a c k w a r d ’) van het jaar 2000 op het jaar 1887. Het stelt den nieuwen toestand voor, en geeft aan hoe die toekomst uit het oude tegenwoordige van-zelf opbloeit. Bellamy versmaadt niet den tegenwoordigen vooruitgang, met al de duizeling-wekkende uitvindingen en toepassingen van stoom en electriciteit; neen, als een echte Amerikaan, een ‘go-ahead’-man, vindt hij dit alles uitnemend. Men moet de lijn der beweging nog verder doortrekken. Doet men dat oordeelkundig, dan komt men van-zelf tot het absolute rijk der gemeenschap, een toestand waarin geheel het volk de éénige kapitalist en grond-bezitter is. Eigenlijk geeft hij - daargelaten enkele leemten - een voorstelling van het collectivistisch ideaal van Marx. Wat Schäffle in 1875 in Duitschland gedaan had door zijn boekje ‘Die Quintessenz des Socialismus’, dat zou hij in een eenigszins uitgewerkte novelle, vlug en leuk geschreven, aan het Amerikaansch publiek duidelijk maken. Ik kan niet gelooven, dat een eenigszins grondige studie van Marx zelven aan dit boekje is voorafgegaan. De denkbeelden van Marx, die er in voorkomen, zijn waarschijnlijk door het intermediair van Bebels boek ‘over de vrouw en het socialisme’ in Bellamy's geschrift overgehaald. Twee groote wijzigingen zijn dan ook dadelijk te bespeuren, wanneer men het Marxistische richt-snoer op den inhoud van Bellamy's roman wil toepassen. Vooreerst de afwezigheid van den scherpen klassen-strijd, dien Marx tot spil van zijn evolutie maakt, en dan een soort geloovig vertrouwen, als dat der ‘modernen’, op Gods vader-liefde. Overigens vindt men, eenigszins verwaterd, al de begrippen van Marx terug, en hoort men bij Bellamy evenals bij Marx de scherpste veroordeeling van het anarchisme. ‘De volgelingen van die roode vlag - zóó zegt hij - hadden niets te maken met de nieuwe orde van zaken dan alleen om haar tegen te werken. En dat deden zij met veel gevolg zoolang zij bestonden, want hun gepraat schrikte de menschen zóó af, dat de best overlegde voorstellen van maatschappelijke hervormingen geen hoorders vonden. Het ondersteunen van die anarchisten was een der slimste maatregelen van de tegenstanders van alle verbetering’[2].

De fabel en inkleeding van den roman is vrij kinderlijk en banaal. Het is een verhaal, dat de heer Julius West uit Boston, een rijk jonkman, die op zijn dertigste jaar op het punt staat te trouwen, van zich-zelf doet. Hij is een kind van zijn tijd, leeft en geniet van den vooruitgang van zijn eeuw, denkt niet heel veel na over de sociale questie, en wordt enkel door al die werkstakingen der arbeiders gehinderd, in zooverre het in gereedheid

1) Zie ‘Sociaal Weekblad’ van 1895, pag. 32.
2) Zie Bellamy, ‘Looking Backward’ - wij gebruiken de vertaling van den heer F. van der Goes, 2de druk - pag. 172/173.

komen van zijn nieuw huis, dat hij met zijn huwelijk wenscht te betrekken, telkens wordt uitgesteld, en dus de dag van zijn huwelijk ieder keer daardoor wordt verschoven. Zelf werkt hij niet: hij leeft van de renten van zijn effecten. Hij liet de wereld haar gang gaan, en interesseerde zich weinig om haar woelen en streven. Zelfs scholen (pag 151) boezemden hem weinig belang in.

Toch was die wereld op het einde der 19de eeuw in beroering en gisting. Het bewustzijn kwam op, dat de verhouding tusschen armen en rijken in die samenleving geheel verkeerd en onnatuurlijk was. Als Julius West later, na zijn vreemd avontuur, terugziet op die toestanden der negentiende eeuw schildert hij ze aldus:

> ‘Ten-einde den lezer een globalen indruk te geven van de manier waarop de menschen in die dagen leefden, en bijzonder van de verhouding tusschen armen en rijken, kan ik misschien niet beter doen dan de maatschappij te vergelijken bij een reusachtigen wagen, waarvoor de menschheid gespannen was en die met moeite gesleept werd over een zeer heuvelachtigen en zandigen weg. Honger was de voerman en liet geen verslapping toe, hoewel de gang natuurlijk heel langzaam was. Behalve de moeielijkheid van den wagen-zelf te trekken over zulk een lastigen weg, was de top nog vol reizigers die nooit afstegen, zelfs niet bij de steilste klimmingen. Die plaatsen boven-op-waren zeer luchtig en gemakkelijk. Gezeten buiten het stof, konden hunne bezitters op hun gemak de omstreken bekijken, of hun oordeel zeggen over het span dat hen trok. Natuurlijk waren zulke plaatsen zeer gezocht, en de strijd om ze te bemachtigen was hevig, daar iedereen als het voornaamste levens-doel beschouwde het beslag leggen op zulk een plaats voor zich-zelf en haar te kunnen nalaten aan zijn kroost. Volgens de bepalingen van den wagen kon iedereen zijn zetel nalaten aan wien hij verkoos, maar tevens gebeurden er vele ongelukken waardoor de plaats te allen tijd voor hem geheel verloren kon gaan. Want hoewel zeer gemakkelijk, waren de zitplaatsen tevens hoogst onveilig, en bij elken plotselingen schok van den wagen plachten er lieden uit te glijden en op den grond te vallen, waar zij onmiddellijk gedwongen werden om het touw beet te pakken en den wagen te helpen trekken waar zij te-voren zoo pleizierig op gereden hadden. Men beschouwde het natuurlijk als een verschrikkelijk ongeluk om zijn plaats kwijt te raken, en de vrees, dat dit hun of hun vrienden zou gebeuren, wierp een voortdurende schaduw op het geluk van hen die reden.
> ‘Maar dachten zij alléén aan zich-zelf? vraagt gij. Werd niet juist hun weelde ongenietbaar gemaakt door de vergelijking met het lot van hun broeders en zusters in het gareel, en de wetenschap dat hun eigen gewicht den arbeid van de anderen verzwaarde? Hadden zij geen medelijden met menschen van wie zij slechts door fortuin verschilden? O, zeker; dikwijls hoorde men uitdrukkingen van ontferming van hen die reden, over hen die den wagen moesten trekken, vooral als het voertuig aan een slecht gedeelte van den weg kwam, wat het aanhoudend deed, of aan een bijzonder steilen heuvel. Op zulk oogen-blikken verschaften de wanhopige inspanning van de trekkers, hun pijnlijk springen en rukken onder de meedoogenlooze striemen van den

honger, de velen die in onmacht vielen aan het koord en in het slijk vertrapt werden, een zeer droevig schouwspel, dat dikwijls hoogst achtenswaardige ontboezemingen van gevoel boven op den wagen te voorschijn riep. Op zulke oogenblikken plachten de reizigers de zwoegers aan het koord bemoedigend toe te roepen, hun geduld in te spreken en hun de hoop op mogelijke vergoeding voor de hardheid van hun lot voor te houden in een betere wereld, terwijl anderen geld bijéénbrachten om zalven en verbanden te koopen voor de verminkten en gekwetsten. Men kwam overeen, dat het zeer jammer was dat de wagen zoo moeielijk te bewegen was, en er ontstond een gevoel van algemeene verademing als het bijzonder kwade gedeelte van den weg voorbij was. Deze verademing werd evenwel niet enkel veroorzaakt door mededoogen met het span, want er bleef altijd eenig gevaar dat op zulke slechte gedeelten de wagen zou omvallen en allen hunne plaatsen zouden verliezen. Inderdaad, het moet erkend worden, dat het voornaamste gevolg van het gezicht van de ellende der trekkende menigte was, dat de reizigers hunne plaatsen op den wagen nog meer op prijs stelden en zich er nog sterker aan vastklemden dan te-voren. Als de reizigers allen maar zeker waren geweest, dat zij noch hunne vrienden er ooit af zouden vallen, is het waarschijnlijk dat, behalve het geld geven voor verbanden en zalven, zij zich buitengewoon weinig zouden bekommerd hebben om hen die den wagen trokken.

‘Ik ben mij zeer wel bewust dat mannen en vrouwen van de twintigste eeuw dit een ongelooflijke onmenschelijkheid zullen vinden, maar er zijn twee feiten, beide ten-hoogste vreemd, die het ten-deele zullen verklaren. In de eerste plaats werd het vast en ernstig geloofd, dat er geen ander middel was om de maatschappij aan den gang te houden, dan door velen te doen trekken en weinigen te laten rijden; en dit niet alleen, maar zelfs dat geen zeer ingrijpende hervorming mogelijk was, hetzij in het gareel, den wagen, den weg of de verdeeling van den arbeid. Het was altijd zóó geweest als het was, en het zou altijd zóó blijven. Het was jammer, maar er was niets aan te doen, en de rede verbood medelijden te besteden als er niets te verhelpen viel.

‘Het andere feit is nog zonderlinger: het was de vreemde inbeelding, vrij algemeen onder hen die boven op den wagen zaten, dat zij niet geheel gelijk waren aan hunne broeders of zusters die trokken, maar van een fijner maaksel, eenigszins behoorend tot een hoogere orde van wezens, die met recht konden eischen voortgetrokken te worden. Dit schijnt onverklaarbaar, maar daar ik eens op dezen zelfden wagen reed en die inbeelding ook had, kan men mij veilig gelooven. Het vreemdste van dit idee was, dat zij die juist naar boven waren geklommen, dadelijk, alvorens nog de teekenen van het touw hunne handen verlaten hadden, onder zijn invloed kwamen. En zij wier vaders en grootvaders zoo gelukkig waren geweest hun plaatsen te behouden, zij hadden een onomstootelijke overtuiging dat er een essentieel onderscheid bestond tusschen hun soort menschen en den grooten hoop. De invloed van zulk een dwaling op het verzwakken van broederlijk gevoel voor het lijden van de groote menigte tot een vage en wijsgeerige ontferming, is

> duidelijk. Dit noem ik als de éénige verontschuldiging voor de koelheid, die, ten-tijde waarover ik schrijf, mijn eigen houding tegenover de ellende van mijne broeders kenmerkte'.

Julius West was dus zelf vrij onverschillig tegenover het maatschappelijk vraagstuk van zijn dagen.

Intusschen hij wilde gaarne trouwen, en was boos op al de werkstakers die zijn nieuw huis niet afmaakten. Min of meer slecht gehumeurd daarover ging hij naar bed Zijn slaapkamer in zijn oud houten huis te Boston was van zeer bijzondere constructie. Daar hij aan slapeloosheid leed, had hij, om geen gedruisch hoegenaamd te hooren, een onderaardsch stevig gewelf laten metselen, waar hij zijn bed had geplaatst en door een kleine luchtpijp aanvoer van frissche lucht kreeg. Had hij eenige nachten achteréén niet geslapen, dan liet hij zich door een magnetiseur suggereeren en later 's ochtends door zijn knecht, een kleurling, wakker maken. Ditmaal had hij weder geruimen tijd den slaap niet gepakt en liet hij dus den gewonen magnetiseur komen. Deze kwam, en vertelde hem dat hij juist nog bij-tijds was geroepen, daar hij voor-goed de stad Boston verliet en naar het Zuiden toog. Julius West viel nu in een zwaren hypnotischen slaap, hij sliep en sliep en werd niet wakker gemaakt. Want 's nachts had een geweldige brand boven zijn hoofd plaats. Zijn gansche houten huis brandde af, de knecht, de kleurling, kwam om. Het geheim van het gewelf bleef verborgen, de magnetiseur was verre. Men dacht dus in de stad dat ook Julius West in de vlammen was omgekomen, en de wereld ging haar gang. - Een groote eeuw later gaat echter een zekere Dr. Leete, die op die plek toen woonde, in zijn tuin een laboratorium bouwen. Daar stuit men op dat verborgen gewelf, men opent het, en vindt den slapenden man. Met alle mogelijke zorg wordt hij opgenomen, in een kamer van het huis van den dokter gebracht, en dáár voorzichtig wakker gemaakt.

Hij was in 't jaar 2000. Hij wil 't natuurlijk niet gelooven. Doch Dr. Leete neemt hem mede naar een plat boven zijn huis, en laat hem het Boston zien, zooals het zich in 113 jaren, den tijd van zijn slaap, had veranderd. Tegenover het duidelijk feit van den ganschen ombouw der stad moet hij zijn ongeloof wel laten varen. En nu begint voor West de ontdekking van een geheel nieuwen maatschappelijken toestand. Want in dienzelfden tijd dat de huizen in Boston zijn verbouwd, is ook de samenleving-zelve in de stad geheel veranderd. Het sociale probleem, waarover zooveel breinen op het einde der 19de eeuw tobden, was opgelost. De maatschappelijke vrede was gesloten. Ontevredenheid en onderlinge strijd waren weggevaagd.

Het boek van Bellamy gaat nu dien toestand, dien Julius West op de aanwijzing van Dr. Leete zag, beschrijven. Op twee spillen of hefboomen steunde alles. De eerste was niet anders dan een drijfveêr der 19de eeuw meer vast ontwikkeld. Op het einde toch der 19de eeuw zag men overal de kapitalen zich concentreeren. Deels om zich te vrijwaren tegen den onwil der werklieden, deels

om de productie te vergrooten, deels ook om de markt geheel te kunnen beheerschen, zag men overal de kapitalen, waar 't mogelijk was, door ‘trusts’ of anderszins, zich samenvoegen. Welnu, in de 20ste eeuw werd die lijn slechts doorgetrokken. De geheele vereeniging van al het kapitaal van het geheele volk kwam tot stand. Het volk-zelf werd de éénige kapitalist en grond-eigenaar. Had op het einde der 18de eeuw het volk der Vereenigde Staten van Noord-Amerika voor politieke doel-einden het staatkundig bewind zelf in handen genomen, nu in de 20ste eeuw nam het volk voor industrieele oogmerken het bestuur van zijn eigen zaken tot zich. Dat alles ging van-zelf, zonder geweld. Het was slechts een breede generalisatie van de concentratie van het kapitaal der 19de eeuw. Het volk was voortaan de éénige ondernemer. - De tweede hefboom, die daarmede als evenwijdig werkte, was de volgende. Nu het volk de éénige ondernemer was, moest ook ieder in het volk zijn arbeid presteeren. Er moest dus een vaste regel voor het arbeids-vraagstuk worden gevonden. Welnu, men vond dien, door eenvoudig den algemeenen dienst-plicht vast te stellen. Had de 19de eeuw in sommige Staten dien algemeenen dienst-plicht verordend voor oorlogs-motieven, thans in de 20ste eeuw draagt ieder burger of burgeres zijn of haar aandeel met hand of hoofd bij in diensten tot onderhoud van het vaderland. Een ieder moet vier en twintig jaren lang, van zijn 21ste tot zijn 45ste jaar, arbeiden voor het land. Daarna is ieder - al kan men voor sommige arbeids-takken nog tot het 55ste jaar worden opgeëischt - geheel vrij. Hij kan aan hoogere oefening van zijn geestes-krachten zich wijden. Hij is nog jong genoeg, en begint zijn tweede jeugd. Hoofdzaak is, dat man en vrouw in hun lichamelijk krachtigsten leeftijd arbeiden moeten in dienst van het volk. Men kan zelfs op zijn 33ste jaar, als de dienst-tijd half verstreken is, eervol ontslag nemen uit den dienst van het arbeids-leger onder voorwaarde, dat men voor de rest van zijn leven slechts de helft der toelage aanneemt (waarover straks) die de andere ingezetenen ontvangen. Ieder kiest zijn bezigheid in verband met zijn natuurlijken aanleg, een keus die hij echter kan veranderen. Vrijwilligers voor elk vak vormen de kern van hen die daarin werken. Is een vak soms overcompleet, en blijkt het dus zeer aantrekkelijk te wezen, dan worden de werk-uren in dit vak verhoogd. Van de niet zeer aangename bedrijven wordt de werk-tijd verkorf, en dus tot zeer weinig uren, ja soms tot een kwartier per dag ingekrompen. De toevloed van candidaten voor de bedrijven egaliseert zich dan. Er komt weder een effen peil. Nog een anderen prikkel past dan soms het bestuur toe, door enkele bedrijven buitengewoon gevaarlijk te verklaren, en een beroep te doen op de ridderlijke offervaardigheid der jonge burgers. Dit beroep op de eerzucht mist nooit zijn uitwerking. Men bedenke bij de gansche indeeling van het arbeidende volk, dat de eerste drie jaren altijd gewijd zijn aan het grovere werk (‘the unskilled labour’). Drie jaren is ieder recruut; dàn vooral arbeidt ieder in strenge tucht.

Van het product, dat alzoo de natie in haar geheel voortbrengt,

krijgt ieder zijn gelijk aandeel. Ieder burger of burgeres in den Staat wordt bij 't begin van het jaar in het grootboek der natie gecrediteerd voor zijn aandeel in de jaarlijksche productie van het volk. Daarvoor krijgt ieder een crediet-kaart, waarop het bedrag in teekengeld is vermeld; op die kaart wordt dan telkens afgeschreven wat men voor zijn behoefte uit de Staats-magazijnen verlangt. Dat jaarlijksch crediet is voor allen gelijk; voor de vrouwen zelfs iets hooger dan voor de mannen. Het doet er niets toe, of de één dubbel zooveel werk heeft geleverd als de ander. De Staat verlangt slechts van ieder dezelfde mate van inspanning: hij vraagt zooveel diensten als het in ieders macht staat te leveren. Het crediet dat op de crediet-kaart wordt gegeven is zuiver persoonlijk. Men kan het niet laten overschrijven op dat van zijn buurman. Heeft men meer noodig, dan op de crediet-kaart is vermeld, dan kan men een voorschot krijgen op het volgend jaar. Wordt het crediet niet verbruikt, dan komt het saldo in het algemeen overschot. Spaarzaamheid wordt van de burgers en burgeressen voor particuliere doel-einden niet verlangd. Slechts blijve men binnen de grenzen der crediet-kaart. Het begrip *arbeids-loon* is nu geheel opgeheven. Het crediet dat iemand krijgt is niet de renumeratie van zijn arbeids-verrichting, maar is eenvoudig gebaseerd op het feit dat hij burger van den Staat is, of liever daarop dat hij mensch is. Van onderstand of weldadigheid is niet langer sprake.

De taak der regeling van de productie, van de leiding van het arbeids-leger, is nu de hoofd-taak der regeering. De geheele organisatie van dat arbeids-leger is zóó ingericht, dat het te-gelijkertijd strekt om telkens goede vleugelmannen en aanvoerders te vormen, die de beste ambtenaren van den Staat kunnen worden. Het is dus een inrichting die de mannen van beproefde bekwaamheid aanwijst. In de kaders van het werk is dus een indeeling in klassen: men kent werklieden van de eerste, tweede en derde klasse. Er is opklimming van graad. Onderscheidings-teekenen worden uitgedeeld. Er is bij die organisatie ruimte voor een invaliden-korps, dat hen omvat die in geestelijke of lichamelijke vermogens te-kort schieten. Al die invaliden, kreupelen, lammen, zieken, onmachtigen krijgen hetzelfde inkomen als de goede arbeiders. Want alles is gebaseerd op solidariteit en broederschap. Er is geen verwaarloozing meer van afhankelijke klassen - De productie-zelve, de voortbrenging, is verdeeld in tien groote afdeelingen. Alles wat tot het werk dier afdeelingen behoort, wordt bestuurd en geleid van boven af. Een uitgebreide statistiek staat daarvoor aan al de leiders ten-dienste. De administratie maakt - zich baseerende op de ervaring en op de cijfers der statistiek - begrootingen op van het werk, die later door de afrekeningen worden gecontroleerd. Men weet wat men in doorsnede noodig heeft en werkt daaraan. Men laat bij het vaststellen der hoegrootheid van de productie niets aan het toeval over. Men gaat zeker en vast te-werk. De prijs der artikelen (voor de crediet-kaart) regelt zich naar de waarde van den arbeid, naar 't aantal werk-uren, terwijl soms daarbij de schaarschheid van het artikel

wordt in acht genomen. Zóó wordt dan het gansche stelsel van productie jaarlijks in gang gezet. Het arbeids-leger werkt als een bijen-korf. Die aanvoerder is van dat arbeids-leger - hij wordt gekozen door eereleden van elke afdeeling - is te-gelijkertijd president van den Staat.

Wanneer dit alles duidelijk aan Julius West is uitéengezet, gaat hij in het gezelschap van Dr. Leete, of ook van diens vrouw en dochter, de nieuwe maatschappij van Boston zelf in oogenschouw nemen. Hij ziet een gansche stad zonder armoede. Het gebruik van geld is onbekend. Winkels en bankiers-kantoren zijn er niet. Voor elk district of afdeeling van de stad was een groot magazijn opgericht, een prachtig gebouw, waar men zijn bestellingen deed, na inzage genomen te hebben van de stalen van hetgeen benoodigd was. Dat magazijn was dus niet anders dan een winkel voor stalen. Men bestelt op de stalen het goed, laat op de credietkaart de waarde van het bestelde afschrijven, en ontvangt aan zijn huis uit het centrale pakhuis - waarheên al die bestelbriefjes uit de winkel-magazijnen worden verzonden - dat wat men wenscht. Over het geheele land, ook in de dorpen, is die inrichting dezelfde. - Op zijn wandeling door de stad bezoekt Julius West de voor elke wijk opgerichte gemeenschappelijke restauratie, waar men, als men niet thuis wenscht te eten, het diner, enz. kan bekomen. Met zekere verbazing ziet hij, dat, als het regent, overal over alle trottoirs een reusachtige linnen ‘abri’ of ‘marquise’ wordt gespannen, die als gemeenschappelijk ‘regenscherm’ al de tallooze parapluien der individuen vervangt. Hij merkt bij zijn dwaaltochten op, dat de gevangenis van vroeger verdwenen is, wijl elk misdrijf dat nog voorkomt als ziekte wordt behandeld. Hij treedt in de scholen en wordt gewaar, dat ook het hooger onderwijs binnen het bereik van een ieder is gesteld. Het stelsel is, dat men vooral in de eerste plaats zorg moet wijden aan de onontwikkelden; menschen van goeden aanleg komen er van-zelf wel. De invoering en verspreiding van dat algemeen hooger onderwijs heeft vooral de vroeger bestaande kloof tusschen de verschillende menschen gedempt. Geen ongelijke verdeeling is er meer van kennis en beschaving. Ieder mensch wordt zoo goed mogelijk onderwezen, want elk mensch heeft 't recht op de beste leiding, die de natie hem in haar eigen belang kan geven. Met de ontwikkeling van den geest gaat dan gepaard de oefening van het lichaam. Het resultaat is, dat een forsch en frisch geslacht is opgegroeid, veel gezonder in uiterlijk dan de menschheid der 19de eeuw. Overigens is het hooger onderwijs nog al vereenvoudigd. Scholen voor juristen en advocaten bestaan er niet meer. De scherpzinnige haarkloverij dier heeren worden opgeborgen bij de verouderde wetenschap der scholastiek. Geheel het recht is iets zeer eenvoudigs, nu het privaat-recht van het eigendom is afgeschaft. Het is waar, het erfrecht is niet opgeheven, maar de zaken die men erft, bezorgen slechts last. Men heeft door de credietkaart aanspraak op al wat men noodig heeft, en het bewaren van al die overtollige voorwerpen veroorzaakt slechts moeite en kosten.

Merkwaardig zelfstandig is in deze samenleving van het jaar 2000 de positie der vrouw. De vrouwen zijn natuurlijk evenals de mannen lid van het arbeids-leger, doch werken daarin iets korter. Zelfs als zij trouwen, verlaten zij haar post in het leger niet; slechts trekken zij zich eenigen tijd terug bij het moederschap. In het vrouwelijk arbeids-leger is natuurlijk ook tucht en rang, zij 't iets anders dan bij de mannen: aan het hoofd van het vrouwelijk arbeids-leger staat natuurlijk een vrouwelijke generaal. Het grondbeginsel bij dit alles is, dat de vrouwelijke persoonlijkheid een andere is dan die van den man. Voorts is het dan een belang voor de gemeenschap dat de vrouwen schoon en bevallig blijven. De vrouwen krijgen evenals de mannen crediet-kaarten, desnoods wordt het crediet der vrouwen iets hooger gesteld, omdat zij zwakker zijn. De vrouwen zijn dus in geen enkel opzicht afhankelijk van haar mannen. Geen nederbuigend medelijden behoeven zij ooit in te roepen. In haar omgang met de mannen heerscht oprechtheid en ongedwongenheid. In het verklaren der liefde kan de vrouw, volgens de nieuwe zeden, het initiatief nemen. Het huwelijk is heilig. Het is de bekroning van het leven ook voor den man: celibatairen zijn mannen die te-kort zijn geschoten in hun levens-taak.

Dit alles wordt aan Julius West duidelijk. Hij laat zich uitleggen, hoe schrijvers, redacteurs van dagbladen, enz. hun werk uitoefenen en door hun publiek worden beloond. Hij merkt tevens op, dat die nieuwe maatschappij een dankbaar gebruik heeft gemaakt van al de uitvindingen en ontdekkingen der wetenschap en der industrie. De lijnen der beschaving van de 19de eeuw zijn eenvoudig doorgetrokken. Verbazend is het gebruik, dat van de verbeterde en ontwikkelde telefoon wordt gemaakt. Men behoeft voor zekere soorten genot zich niet te verplaatsen. Wil men goede muziek hooren, welnu men draait maar aan een knop, en fluks weêrklinkt in het vertrek, waar men zich bevindt, een symphonie, een wals, een nocturne, een rapsodie, een sonate, kortom al wat men begeert. Want den ganschen dag en nacht wordt door elkander afwisselende orkesten heerlijke muziek uitgevoerd ten-dienste van al de bewoners der stad. De practische, handige Amerikaan vindt alles onder zijn bereik. Het gaan naar de kerk is misschien lastig, welnu, men raadpleegt slechts het kerk-beurten-briefje, wie en hoe laat de verschillende dominees Zondags preeken. Vindt men zijn geliefden leeraar vermeld, dan stelt men zich slechts in verbinding met de kerk waar hij optreedt, en door de telefoon geniet men thuis behaaglijk op zijn stoel de stichtelijke toespraak....

Zóó leeft de nieuwe maatschappij rijk en aangenaam voort. De vraag die nu bij West oprijst is deze: hoe komt die nieuwe samenleving aan den rijkdom om iedereen het leven zoo volop te laten genieten? Als toch in de 19de eeuw de jaarlijksche productie onder het volk eens verdeeld werd, dan zou niemand meer dan een 600 of 800 gulden hebben gekregen, een zuinig inkomen, terwijl nu iedereen zich weelde kan veroorlooven. Hij raadpleegt daarover zijn leidsman Dr. Leete. Deze verklaart hem op zijn

manier dit vraagstuk. Hij treedt in de gewone kritiek der socialisten op onze economisch ingerichte maatschappij. Wordt een gemeenschappelijke productie ingericht, zooals boven is geschetst, dan is de besparing volgens Leete zeer groot. Er zijn geen nationale provinciale of stedelijke schulden meer; geen uitgaven voor leger of vloot; geen belasting-ambtenaren, ontvangers en inspecteurs te bezoldigen; rechterlijke macht, politie of gevangenis vragen zoo groote bedragen niet; de voor productief werk onbruikbaren zijn zooveel minder in getal; geld, en al de bedrijven die in verband stonden met geldelijke operaties, zijn verdwenen; verkwistingen der particulieren in overmatige weelde is tegengegaan; de huiselijke bezigheden, koken, wasschen, enz. worden minder kostbaar, daar een gemeenschappelijke dienst dat verzorgt; geheel het distributie-stelsel is vereenvoudigd, daar de tusschen-personen wegvallen. Maar de grootste besparing is, dat de geweldige verkwisting ophoudt van het overlaten der nationale productie in de handen van particulieren. De individueele voortbrenging verslond allerlei arbeids-vermogen en wel uit vier oorzaken: - omdat zooveel ondernemingen verkeerd werden ondernomen en dus op mislukking uitliepen; - omdat allen tegen allen concurreerden en dus de markt tot een slagveld maakten: de producenten werkten niet gemeenschappelijk aan het onderhoud der samenleving, maar een ieder werkte voor zijn eigen onderhoud ten-koste der samenleving; - omdat door een verkeerd gebruik maken der crediet-middelen, enz. telkens periodieke handels-crisissen ontstonden: door de verkeerde en lichtzinnige wijze van met crediet om te gaan verkeerden de menschen in den wanhopigen toestand van iemand, die een huis moet bouwen met dynamiet in plaats van met kalk; - omdat bij de doelloosheid van het werk zooveel dood kapitaal en onnutte arbeid werd verloren: bij den arbeid was alles aan het toeval overgelaten, men stuite ieder oogenblik op werk-zoekers: geeft ons arbeid, was bij elk winterseizoen de kreet der werkloozen. - Dit alles betreft nu slechts den negatieven kant der questie: de besparing der voortbrenging der nieuwe maatschappij vergeleken bij de productie der economische samenleving. Doch stel u nu den positieven kant voor. Verplaats u in den geest van het nieuwe stelsel, waardoor alle krachten der maatschappij tot één doel strekken, tot één grootsche samenwerking leiden en drijven, verbeeld u een arbeids-leger, aangevoerd door de strategie van een arbeids-Moltke, en gij zult begrijpen - zóó zegt Dr. Leete tot Julius West - dat wij tot grooten rijkdom komen. Dien rijkdom plaatsen wij in alles wat het gemeenschappelijk leven bevordert: thuis begeeren wij niet anders dan behaaglijk ‘comfort’.

De fabel van den roman speelt nu vrij gemakkelijk af. Julius West wordt verliefd op Leete's dochter, die een achterkleindochter blijkt te zijn van zijn vroegere verloofde.... Aardig is het, dat Bellamy zijn held nog eens laat droomen, dat hij in het Boston der 19de eeuw wakker wordt. Hij leest de couranten van dien tijd met al de mededeelingen der heerschende ellende; hij spreekt met zijn op-

timistischen bankier; hij dwaalt langs de zwarte armoedige buurten en fabrieks-wijken; ziet al die nuttelooze winkels; huivert voor de afzichtelijke armoede en zonde die hij ziet; smeekt de vrienden en vriendinnen op een avond-partij bij zijn oude verloofde toch tot inkeer te komen; wordt bijna de deur uitgesmeten.... Gelukkig was dit een droom. Hij is voor-goed burger van het jaar 2000 geworden.

Aldus eindigt Bellamy's verhaal, dat een ongekenden opgang heeft gemaakt. Men heeft zich niet gestooten aan de min of meer vulgaire inkleeding; men ergerde zich slechts weinig aan al de overblijfselen van ijdelheid, die Bellamy nog voor zijn menschen der latere eeuw noodig rekent; men was niet ondankbaar en bijna voldaan; men zag hier populair vóór zich een tafereel der collectivistische maatschappij, een flinke ordelijke kost-school voor groote menschen[1]; men kreeg een oogenblik den indruk, alsof waarlijk de toekomst effen en zonder rimpel uit de oude toestanden kon opbloeien, alsof werkelijk, zonder geweldigen schok, strijd en weê, een nieuwe maatschappij kon worden geboren. De menschen hadden slechts een tooverdrank, een slaapmiddel in te nemen, en alles was eenklaps nieuw.....

Zóó luidde de socialistische droom voor Amerika! Het was nog iets anders dan wat Emerson en Walt Whitman hun landgenooten hadden voorgehouden. Bellamy heeft tien jaren na het verschijnen van zijn roman, en wel in 't jaar 1897, een tweede verhaal uitgegegeven: '*Equality*'[2], waarin hij al de vraagpunten die nog in 'Looking backward' overbleven, ordelijk heeft trachten toe te lichten en op te lossen. Hij meende dat dit alles zeer noodzakelijk was. Trouwens hij-zelf voelde zijn einde naderen: hij stierf in Mei 1898 te Denver (Colorado) aan een borst-lijden. De rijke Noord-Amerikaansche wereld had echter den waren inhoud van zijn roman en wat daarmede samenhing reeds vergeten. Bellamy's naam wordt thans in New-York slechts herdacht op kluchtigen vasten-avondpret. Op den zoogenaamden 'Mardi-gras' van het jaar 1899 gaf mevrouw Stuyvesant Fisch er een bal *à l'envers* ('Looking Backward'): de vroolijke gasten hadden het masker op 't achterhoofd, den pruik op 't gezicht, en dansten joelend zóó voort.....

1) Zie de stukken van mej. Hélène Mercier in het 'Sociaal Weekblad' van 1890, pag. 90, 99, 106 en 113. Vergelijk ook van Eeden, S.W. 1901, pag. 328.
2) Zie over den roman 'Equality' van Bellamy 'Die neue Zeit', 1897/98, I, pag. 589 seqq., en voorts prins Kropotkin in 'Les Temps nouveaux' van 4/10 Juni 1898.

Hoofdstuk VIII.
Slavisch socialisme. Silhouetten uit Rusland.

Evenals de Vereenigde Staten van Noord-Amerika vormt het reusachtige land der Slavische Staten en volken een wereld op zich-zelf. Met geheel andere begrippen dan de Germaansch-Romaansche denkbeelden nadert dat Slavische rijk tot de beschavings-kringen van Centraal-Europa. Het is een land der toekomst, dat eerst na de negentiende eeuw zijn volledige ontplooiing en invloed zal hebben. Ondoenlijk is het voor ons thans reeds de socialistische kiemen en elementen uit geheel dat Slavisch gebied te onderscheiden en te toetsen. Wij laten dus Polen, Bohemen, enz. enz. rusten. Slechts met Rusland, het bolwerk en citadel der Slavische territoriën, houden wij ons op. Soms schijnt dat Rusland een grijze massa, waar de menschen haast geen eigen naam hebben, zich noemen naar den voornaam van den vader, zoon of dochter van Ivan of van een ander. Doch dit alles is slechts schijn. Reeds hebben wij één der zonen van dat Rusland behandeld in Bakounin. Diens beteekenis was echter voor 't oogenblik sterker voor Europa dan voor zijn vaderland-zelf. Zijn gedachten waren voor Rusland haast uitvoer-artikelen geweest. Thans moeten wij met enkele socialistische verschijnselen ons bezig houden, die allereerst in Rusland zelf hebben ingegrepen. Deze verschijnselen hangen samen met wat men ‘de Russische ziel’ zou kunnen noemen. Er zijn in die ziel psychologische trekken, die eenigszins andere lijnen aanwijzen dan de West-Europeesche bevolkings-kringen vertoonen; trekken die vooral aan het licht kwamen, toen - na de vrijmaking der boeren - de eigenlijke ‘moejik’ op het platte land en in de steppen tot het arbeiders-proletariaat dreigde te naderen. Het bleek toen, dat in die Russische ziel een vast geloof in een te verkrijgen geluk samensmolt met een binnenwaarts mystiek leven, met een innigheid van gevoel, met een schijnbare inertie, waaruit dan plotseling ontzettend en geweldig een laaiende hartstocht kon ontvlammen; hartstocht, die dan weder even spoedig tot stille berusting, tot droevig dulden en wachten, kon overslaan. Het socialisme vond in die ziel met haar zich afwenden van den materieelen kant van het leven, met haar neiging tot droomerij,

met haar ontroerbaarheid, telkens aanknoopingspunten. Men kan dit alles misschien het best waarnemen in de geschriften van Dostojefski[1)].

Wij hebben hier voor ons doel te letten op den persoon van Tchernicheffski, op de uitbarsting van het nihilisme, en op de belijdenis van Tolstoï.

I.

T c h e r n i c h e f f s k i ' s werkzaamheid valt samen met de hervormingen omstreeks 1860 door czar Alexander II in Rusland ingevoerd, na het inéénstorten van het *regime* van czar Nicolaas. Hij was te Saratoff aan de Wolga in 1829 geboren, zoon van een dom-priester aldaar[2)]. Hij ontving zijn opleiding eerst aan het seminarie in zijn geboorte-stad, later aan de universiteit te Petersburg, waar hij in 1850 zijn filologische studiën voorloopig afsloot. Een korte poos was hij toen leeraar aan het tweede Peters-burgsche cadetten-corps, doch spoedig kreeg hij een vaste betrekking aan het gymnasium te Saratoff. Hij huwde en bleef aan 't werk: het werk van een letterkundige. Doch Saratoff werd hem spoedig te eng. In 1853 zien wij hem weder te Petersburg, aanvankelijk nogmaals onderwijs gevend aan het cadetten-korps, doch weldra zich werpend in een zelfstandig schrijvers-leven. Hij bewerkte vertalingen, schreef recensies, gaf overzichten: kortom, leefde het leven van een daglooner der literatuur. Zijn fijnbesneden jeugdig voorkomen, zijn weelderig golvend haar, zijn vriendelijk glimlachend optreden gaven hem zekere aantrekkelijkheid. Tegelijkertijd werkte hij aan een doctors-dissertatie over het onderwerp: ‘de esthetische verhouding van de kunst tot de werkelijkheid’. Zijn doel was echter niet om hier of dáár een professoraat te bekomen, neen, hij wilde onafhankelijk publicist blijven. Als voorbeeld had hij zich in den geest gekozen het werken van Bjelinski.

1) In een studie van Suarès over Dostoïevski, opgenomen in de ‘Cahiers de la Quinzaine’ van Charles Peguy (8me cahier de la treizième série) lezen wij op pag. 76: ‘Ce que l'Occident connait par la mesure, le Russe le devine par le sentiment. L'Occident enumère et calcule: il est nombre et géométrie. Le Russe évoque et pressent: il est mouvement intérieur et musique. L'Occident ouvre les yeux sur le monde: il voit et il compare. Le Russe à la Dostoïevski regarde au dedans. Si le Russe ferme les yeux, ce n'est pas pour voir davantage, sans doute: c'est pour mieux entendre les profonds murmures de la vie, dans l'ombre où les images se définissent, les objets si l'on veut. Le rythme est la première figure: et, au sein des ténèbres, c'est de la mélodie que naissent les formes, prodige obscur. Telle est la raison pourquoi le Russe ne vaut rien, s'il n'aime. Il ne critique pas: il nie. Il ne doute pas: il détruit. Il n'est pas athée: il est prêtre du néant’.

2) Wij volgen hier: ‘N.G. Tchernichewsky, eine literar-historische Studie von G. Plechanow’, 1894, pag. 29 en volgende.

Wij hebben den naam van dien Bjelinski reeds ontmoet toen wij Bakounin behandelden (zie hierboven pag. 5/6). Hij is voor de Russische generatie van die dagen de criticus bij uitnemendheid geweest. De vormen door de censuur opgelegd in acht nemend, wist hij de scherpste waarheden te zeggen, en werd hij de Russische Lessing zooals men hem noemde. Welnu, ook Tchernicheffski wilde dien roem zich verwerven, waarheid verbreiden in kunst, wetenschap en samenleving. Zóó kwam hij in betrekking tot het tijdschrift 'De Tijdgenoot (Sovréménik)', dat sinds 1847 was opgericht en o.a. door den dichter Nekrassoff[1)] werd geredigeerd. Hij werd vast mede-werker daarvan, werkte onvermoeid voort, en schreef geregeld er de politieke overzichten voor. Het tijdschrift kreeg nu vooral door zijn invloed meer en meer een polemische aanvallende richting, en stond op het einde der jaren 1850-1860 aan de spits der toenmalige letterkundige beweging en staatkundige of maatschappelijke oppositie. Tourguénjeff had zich reeds daarom van dat tijdschrift teruggetrokken. Herzen werkte sinds 1857 te Londen op gelijksoortige wijze door zijn 'Klok', doch ging niet in alle opzichten, vooral in het filosofisch gedeelte, met den 'Tijdgenoot' mede.

Voor zoover wij mededeelingen hebben over de artikelen van Tchernicheffski in het tijdschrift, maken wij daaruit op, dat de oorsprong zijner ideeën te zoeken was in Hegel. De gedachten van Hegel waren echter vooral tot hem gekomen door de geschriften van Feuerbach. Hij deelde dus de jong-Hegeliaansche begrippen en zwoer bij de éénheid van geest en stof in den mensch, leerde een zoogenaamd 'vernünftig' egoisme, dat alle handelingen als 't ware toetste aan verstandelijke berekening, en helde dan in de practijk over tot het materialisme. Voorts huldigde hij de progressie, en paste hij op alles toe een zoogenaamde vooruitgangsformule. Hij waardeerde de beschaving van Westelijk Europa en stelde dat Westen voortdurend als voorbeeld aan Rusland; terwijl Herzen Europa wilde regenereeren door Russische denkbeelden der gemeenschap (zie hierboven pag. 31). In tegenstelling der Slavofilen prees dus Tchernicheffski het werk van Peter den Grooten. Dit alles was bij Tchernicheffski niet als stelsel geordend, doch 't was uitstekend geschikt om bij de meer ontwikkelde Russen de gedachte wakker te schudden, en het brein te leiden tot de studie ook der maatschappelijke vraagstukken. Hij-zelf werkte zich in de

1) Men herinnere zich zijn vers: 'De Student', hierboven pag. 63/64 afgedrukt. Vergelijk over hem 'L'Humanité nouvelle', nummer van October 1897, pag. 537 seqq. Nekrassoff stierf in 1878. Zie over Nekrassoff Dostojefski 'Journal d'un Ecrivain', vertaald in 1904 bij Charpentier, pag. 569 en volgende. Zijn verzen zijn in het Fransch weêrgegeven in een boekdeel met den titel: 'Poésies populaires' met een voorrede van de Vogué en portret. - Ons treft onder die gedichten altijd het lied 'Nieuwjaar', met droevig-weemoedige oproeping van den nieuwen gast die met 'passieloozen tred' onder het feestgedruisch binnentreedt.

economische schrijvers van zijn dagen in. Vooral John Stuart Mill werd dag en nacht door hem bestudeerd. Op die economische kennis oefende hij dan zijn kritiek uit. Allengs werd Proudhon voor hem de groote man. Hij stelde zich niet op het standpunt van Marx en diens opvatting van den klassen-strijd - trouwens Marx bleef hem onbekend - neen, hij deed eenigszins meê met de socialistische schrijvers van vóór 1850: hij bedacht middelen om den toestand van den minderen man te verbeteren. Hij zocht den oorsprong van het kwaad in de verkeerde verdeeling van het resultaat der productie. Veel zou geholpen worden, wanneer door productieve associaties het leeuwen-deel van den ondernemer zou worden besnoeid. De arbeiders moesten zelven zich helpen door zulke vereenigingen. In dien zin sprak hij er van, dat de bevrijding der arbeiders het werk der arbeiders-zelven moest zijn. Eigenlijk sprak hij weinig over arbeiders; hij gewaagde altijd van het mindere volk en van de boeren. Trouwens men beleefde de dagen der boeren-emancipatie in Rusland. Czar Alexander II zou 19 Februari 1861 de bevrijdings-ukase doen uitvaardigen, en ieder denkend hoofd in Rusland liet zijn gedachten over het onderwerp gaan. Evenals Herzen schonk hij, bij de voorbereiding van dat werk, in 't begin zijn vertrouwen aan Alexander II. Eerst van lieverlede, tegen 1858, vestigde zich de overtuiging in zijn brein, dat de czar het werk niet doortastend genoeg zou durven uitvoeren, veel te veel rekening ging houden met belangen van den adel en vooral met eischen van den fiscus. Als doelwit had aan Tchernicheffski evenals aan Herzen voor oogen gestaan de bevrijding *van den boer met den grond*. En van dit laatste kwam niet veel te-recht. In een geruchtmakend opstel ter verdediging van het Russisch landelijk gemeente-bezit poogde hij aan te toonen, dat op de wijze, zooals de regeering het aanpakte, de bevrijding van den boer op niet veel dagelijks zou uitloopen. Tchernicheffski verloor zijn illusies daaromtrent, en begon meer en meer over te hellen tot gewelddadige stappen in dat opzicht. Hij wilde zelfs van dat bevrijden van den boer door den czar niet meer hooren. Hij schijnt te hebben verwacht dat de boeren, door opstanden, zich zelven zouden gaan helpen, zooals zij weleer in vorige eeuwen onder Poegatcheff en Stenka Rasin in verzet waren gekomen. Het revolutie-idee maakte zich meester van zijn brein.

Dat revolutie-idee versterkte zich bij hem in zijn polemiek tegen de Russische liberalen dier dagen. Hij bespot meêdoogenloos de liberalen, die altijd halverwege blijven staan of in hun schulp zich terugtrekken. Ook voor de liberalen in het Westen, in Pruisen, Italië en Frankrijk, heeft hij allengs steeds minachting over. Hun gelijkvloersch zedelijk standpunt was geëvenredigd aan hun kortzichtigheid. Zij begrijpen nooit - zóó zegt hij - dat de gang der geschiedenis door de reëele machts-verhoudingen wordt bepaald. Zij doen zich te-goed aan negatieve begrippen. Hun hoogste wijsheid in maatschappelijke zaken is de ‘niet-tusschenkomst’ van den Staat. Zij zouden de dorps-gemeenschap der Russen willen verbreken, die land-gemeente als een teruggebleven verouderden

vorm van het grond-bezit willen beschouwen. In hun abstracte redeneeringen zagen zij de werkelijkheid over het hootd. De eigenaardigheid van het landelijk gemeente-bezit, die waarachtige grondslag van het bestaand Russisch sociaal leven, was hun iets abnormaals, schemerde slechts hun toe als door den mist der tijden. Meer en meer poogde hij geheel de economische werkzaamheid dier liberalen, hun wetenschappelijke schrielheid, hun kleurlooze bestovenheid, aan de kaak te stellen. Hij beproefde dit in zijn tijdschrift, door tegen 't jaar 1860 het bekende boek van John Stuart Mill over de beginselen der staathuishoudkunde te vertalen en te toetsen. Deze arbeid van Tchernicheffski is later tot een boekdeel verzameld. Wij bezitten daarvan echter in een Fransche vertaling slechts het eerste deel[1]. Onze auteur vertaalt getrouw achteréénvolgens de hoofdstukken van Mill, en voegt achter elk hoofdstuk zijn kritiek en eigen opvatting der questie. Hij toont aan, dat het boek van Mill wemelt van tegenstrijdigheden. Bij het behandelen van het leerstuk der productie tracht hij, in tegenstelling van Mill, duidelijk te maken, dat het kapitaal in alle opzichten afhankelijk van den arbeid is. Voorts levert hij dan een doorgaande weêrlegging van het stelsel van Malthus: ‘De mensch - zóó zegt hij - kan zijn organisme niet veranderen, dus moeten de menschen niet denken aan een wijziging van hun organisme, op de wijze zooals Malthus hun dat aanried, maar enkel en eenvoudig aan deze vraag: kunnen de verhoudingen onder de menschen niet georganiseerd worden op een wijze, dat zij in overeenstemming zijn met de behoeften der menschelijke natuur’[2]. Voor Tchernicheffski bleef dus de sociale wetenschap voor een groot deel een opsporing der verdeelings-wetten der menschelijke productie. In zooverre stond hij - zooals wij reeds zeiden - op het standpunt van het socialisme vóór 1850. Overigens leerde hij: dat de arbeid geen ‘waar’ mocht zijn; dat de mensch met het meeste voordeel werkt, wanneer hij voor zich niet voor een ander arbeidt; dat het gevoel van eigenwaarde enkel en alléén door de positie van zelfstandig meester te zijn wordt bevorderd; dat dus de arbeider slechts dan naar behoorlijken welstand zal streven, wanneer hij-zelf meester geworden is; dat het beginsel der combinatie van den arbeid en het karakter der geperfectionneerde productie-processen te-zamen een productie-éénheid (productie-bedrijf) van zeer grooten omvang vorderen, terwijl de fysiologische en andere natuur-voorwaarden een samenhangende

1) Zie ‘L'Economie politique jugée par la science. Critique des Principes d'Economie politique de John Stuart Mill, par N. Tchernychewsky, traduit du russe’. Tome premier, Bruxelles 1874. Dit deel behandelt het eerste boek van Mill over de productie. Een vertaling van het tweede deel, dat de overige boeken behandelt, is niet verschenen. - Vergelijk overigens Jehan Preval, ‘Anarchisme et Nihilisme’ 1892, pag. 34.
2) Zie van bovenstaand werk pag. 246 en 492. Vergelijk ook pag. 48 en 114.

vereeniging van zeer vele van elkander onderscheiden takken van die éénheid noodig maken; dat derhalve de enkele tot meesters geworden arbeiders zich tol genootschappen moeten vereenigen[1].

De schriftelijke uitéénzettingen van Tchernicheffski - al moest hij zich ter-wille der censuur zeer in acht nemen - kregen allengs een zeer hartstochtelijk karakter. De studenten te Petersburg begonnen in hem een hunner geestelijke leiders te eerbiedigen. In het jaar 1861 hadden nu aan de Petersburgsche universiteit de bekende woelingen plaats, die uitgelokt waren door een strenger militair toezicht op de hoogeschool. Er vormde zich in het gansche czaren-rijk een revolutionnaire strooming, beginnende in de tegen het Russisch absolutisme zich verzettende Poolsche maatschappij, en zich voortzettend in een sterke gisting der oppositie-kringen in Rusland-zelf. Vliegende blaadjes werden overal verspreid en in de hoofdstad een ieder in de hand gedrukt. Het tijdschrift 'De Tijdgenoot' scheen een midden-punt van al zulke inblazingen en woelingen. De regeering van den czar meende nu te moeten ingrijpen, vooral ook daar verschillende branden - die uit moedwil schenen aangestoken te zijn - angst en schrik voor revolutionnair geweld verspreid'den. Tegen de studenten werd sterker gezag ontplooid, en ter-zelfder tijd werd een der beste en vurigste mede-werkers van den 'Tijdgenoot', de dichter Michael Michaïloff, gevangen genomen. Hij werd naar Siberië verbannen en tot gedwongen arbeid veroordeeld[2]. Een andere uitnemende jonge Russische schrijver: Dmitri Pissareff, werd op elke wijze lastig gevallen, totdat ook hij in den kerker werd gezet, waarin hij tot 1867, het jaar vóór zijn dood, bleef[3]. Dit alles prikkelde Tchernicheffski. Enkelen beweren, dat hij zich liet opnemen in revolutionnaire verbindingen. Zijn artikelen in het tijdschrift werden steeds heftiger[4]. In een studie over Speransky, een der staatslieden onder Alexander I, noemde hij hem een droomer, wijl hij op den czar zijn hoop had gesteld. Aanklachten tegen hem bleven niet uit. Den 7^{den} Juli 1862 werd hij gearresteerd en in de Peter-Pauls-citadel vastgezet[5].

Twee jaren duurde de instructie en dus de preventieve gevan-

1) Zie Plechanow, 'N.G. Tchernichewsky', 1894, pag. 382.
2) Zie L. Tikhomirov, 'La Russie politique et sociale', 1886, pag. 278. De studenten zonden hem een adres van deelneming bij zijn verbanning; hij antwoordde in een gedicht: 'Tot in de donkerste duisternis der opsluiting zal ik heilig in mijn hart bewaren het souvereine geloof in de jonge generatie'. Hij is in Siberië gestorven.
3) Zie over Pissareff (1841-1868) Grégoire Liwoff, 'Michel Katkoff et son époque', 1897, pag. 237-239.
4) Zie nu zijn opstellen: N G. Tchernichewsky 'La possession communale du Sol. Traduction de Mme E. Larau-Tamarkine. Paris 1903. Vergelijk Bernstein's 'Documente', 1903, pag. 447 seqq.
5) Vergelijk I.A. Khoudiakoff, 'Mémoires d'un révolutonnaire', 1888, pag. 91/92.

genis. Hij was intusschen reeds begonnen aan het schrijven van een grooten roman, waarin hij de zienswijze der ‘nieuwe menschen’ zou aan 't licht stellen. Dit boek voltooide hij nu in den kerker[1]. Het is de beroemde roman: ‘W a t t e d o e n ?’ - Geweldig is de indruk en invloed van dit verhaal in Rusland geweest. De theorieën over liefde en huwelijk, daarin ontwikkeld, hebben wortel gevat in ontelbare breinen. Allerlei brandende vraagstukken over arbeid en arbeids-vrucht werden daarenboven in die bladzijden behandeld. Er werd als 't ware een oneindige regenboog gespannen van uit onze tegenwoordige ellende naar een reine stralende toekomst. Wat al harten hebben geklopt bij 't lezen en overpeinzen van al de uitingen van toorn en teederheid, die in dezen roman zijn vervat! Matelooze verlangens hebben zich gehecht aan enkele beloften door dit verhaal opgewekt! Hier was niets gelijkvloersch, niets wat aan vlakke, matte tafereelen deed denken. Neen, alles was doorgloeid en als doorblonken door vonken van hartstocht. Het was een idylle omringd door een cirkel van vuur.

De roman-zelf, die compleet in 1863 verscheen, droeg naast den titel: ‘Wat te doen?’ den onder-titel: ‘Vertellingen van nieuwe menschen’[2]. De inhoud was een onderzoek of liever voorstelling, van wat men kon doen, in hoeverre men zijn natuur kon volgen, derhalve *waar* kon zijn, als eens de maatschappelijke instellingen veranderden. De nieuwe menschen, die aldus zouden leven, liet de schrijver optreden. Met de questie der liefde en van het huwelijk hield hij voornamelijk zich bezig. Eigenlijk behandelde de roman in hoofdzaak hetzelfde thema, dat Goethe in zijn ‘Wahlverwandtschaften’ had pogen te formuleeren. Is het denkbaar, dat de tegenwoordige huwelijks-vormen konden verdwijnen? Is het mogelijk, dat men zich los kon maken van de conventie der bestaande maatschappij, dat men in de liefde ook de aantrekking der natuur volgde? Is een vrij en zelfstandig leven en samenleven mogelijk? Kan de ware liefde alles tot oplossing brengen? Die vragen worden gesteld en beantwoord door de verhoudingen van drie personen: twee vrienden, Lopuchoff en Kirsanoff, en een jonge vrouw, Vera. Het weefsel van den roman is zeer eenvoudig. Een medisch student of candidaat te Petersburg, Lopuchoff, maakt kennis met een onbemiddeld jong meisje uit den burgerstand, Vera. De ouders van Vera willen haar aan een rijken lichtmis uithuwelijken. Om dit lot te ontkomen stelt Lopuchoff aan Vera voor met hem een fictief huwelijk aan te gaan. Zij gaat daarop in, bevrijdt zich zóó van de ouderlijke tucht en leeft vrij en zelfstandig. Het fictieve huwelijk gaat allengs over

1) Zie Kropotkine, ‘In Russian and French prisons’, 1887, pag. 88/89.
2) Wij gebruiken een Duitsche vertaling: ‘Was thun? Erzählungen von neuen Menschen’, in drie deelen, Leipzig 1883. De roman is in het Engelsch vertaald door Benjamin Tucker; in het Fransch door de in Juli 1900 overleden vrouw van Jules Guesde.

in een meer innig huwelijk. Zelve besteedt zij haar vrijen tijd met het inrichten van een productieve associatie van naaisters: een groot atelier voor het maken van dames-kleederen. Dat genootschap bloeit en werpt allerlei winsten af. De huwelijks-toestand van Vera en Lopuchoff schijnt gelukkig. Doch ziet: daar komt een vriend van Lopuchoff, de jonge professor in de fysiologie Kirsanoff, meer vertrouwelijk in den huiselijken kring. Al aanstonds trekken Kirsanoff en Vera elkander aan. Wel kampen zij beiden hardnekkig tegen hun hartstocht, doen zij hun best elkander zelfs niet meer te zien. Doch te-vergeefs. Lopuchoff-zelf ziet de wanhopende worsteling van beiden tegen de hen samensnoerende attractie. Hij begrijpt dat hij ter-wille van een geliefde vrouw, ter-wille van een boezemvriend, het veld moet ruimen. Hij moet verdwijnen. Zóó doet hij. De politie en al zijn kennissen zijn overtuigd, dat hij 's nachts zich in de Newa heeft verdronken. Vera is dus naar de wet weder geheel vrij en huwt met Kirsanoff. Het blijkt echter, dat Lopuchoff naar Amerika is gegaan; hij komt later terug in Petersburg, huwt met een vriendin der Kirsanoffs en de beide huishoudens leven in groote vriendschap.

Op dien eenvoudigen ondergrond verheffen zich nu echter beelden en tafereelen met sterk reliëf. Zeer zeker, de roman is een roman met een strekking, geen zuiver kunst-stuk zooals Goethes model. Uit het oogpunt der kunst laat de voorstelling soms veel te wenschen over. Maar de werking op de Russische maatschappij dier dagen was ongehoord groot. De roman stelde de vraag, en de jeugd der maatschappij voelde 't hart kloppen en trilde toen een antwoord moest gegeven worden. Hoog ernstig werd hier de questie der emancipatie van de vrouw, of liever der emancipatie van den menschelijken geest behandeld. ‘Het lot der vrouwen is beklagenswaard’, zóó klinkt het in den roman Goethe na. Zij zijn te afhankelijk; in dit opzicht te vergelijken met de armen. ‘Zullen wij niet in staat zijn het leven zóó in te richten, dat er in 't algemeen geen armen meer zijn?’ Straks wordt door Vera, als zij er in toestemt, uit haar knellenden toestand bij de ouders door Lopuchoff te worden verlost, een voor beide partijen zelfstandig huwelijks-leven geschetst, zooals reeds Godwin en Mary Wolstonecraft hadden aangevangen[1)]. Drie voorwaarden worden aan het samenleven gesteld: gescheiden kamers, een binnentreden slechts wanneer de ander het vergunt, een onthouding van elkander allerlei vragen te doen. De onafhankelijkheid der vrouw wordt dan in 't huwelijk geëerbiedigd; de ‘Gleichberechtigung’ van man en vrouw verzekerd. En naast het probleem van 't huwelijk worden dan ook de overige maatschappelijke vraagstukken te berde gebracht. Over de associatie in den arbeid - Vera's atelier - wordt uitvoerig gesproken. Er wordt aangetoond, hoe zulk een productie-associatie van-zelf leidt tot gemeenschappelijke woning en tot onderlinge ontwikkeling van geest en gemoed. - Eén zaak treft echter bij dit alles. Wanneer men bedenkt, dat dit verhaal

1) Zie het eerste deel der ‘Socialisten’, pag. 442.

in 1862 en 1863 werd geschreven, dan bevreemdt het toch eenigermate, dat al die questies voor Rusland geheel nieuw zijn. Wij spreken nu niet over wat George Sand betreffende het huwelijk en de emancipatie der vrouw heeft in 't midden gebracht; - wij storen ons ook niet aan de herinneringen uit Feuerbach; - maar op hetzelfde tijdstip dat Vera voorzichtig in den Russischen roman het gemeenschappelijk arbeiden en verdienen in het confectie-atelier bepleit, is Lassalle in de groote Duitsche steden heftig aan het woord, om overal het oprichten van productie-associaties met voorschot van den Staat mogelijk te maken. In 't algemeen staat onze auteur nog onder den invloed van Fourier. De kern van de sociale hervormingen der maatschappij wordt telkens door den schrijver in droomen van Vera onthuld. Misschien was dit noodig ter-wille der censuur. Maar hoe dit zij: die droomen hebben een Fourieristischen bij-smaak. Wanneer in den vierden droom het samenleven der toekomst wordt geschetst, dan zien wij geheel die oude fatasmagorie weder voor ons: de tooverachtige Phalanstères, het harmonieus zich ontplooiend landschap, het genot van het samenzitten en samenspijzen van allen aan groote tafels, het verdwijnen der steden en wat verder in die fantasieën à la Fourier werd geteekend. De ‘geest’ van Fourier was blijkbaar nog niet overal vervluchtigd. De trekvogels van Fouriers volière kwamen hier weder op stok[1)].

Toch is er in dien roman iets geheel eigenaardigs, iets geheel Russisch: iets waaraan een Fourier of een ander niet-Rus nimmer had gedacht. Er komt naast de drie hoofdpersonen, dragers van den roman - Lopuchoff, Kirsanoff en Vera - nog een vierde hoofdpersoon[2)] op den vóórgrond. Hij verschijnt slechts een korte poos en neemt geen deel aan het eigenlijk drama. Doch de beteekenis van die figuur wordt volledig in 't licht gesteld, en daarom wordt het beeld van dien man ten-voete uit door Tchernicheffski geschilderd. Het is Rachmetoff. Dat is de nieuwe mensch, edel, voornaam, sterk en ascetisch. Zijn rijkdom verdeelt hij onder zijn mede-menschen, onder hen, die evenals hij streven naar ontwikkeling. Hij oefent zijn lichaams-kracht en leeft met de schippers onder het volk aan de Wolga. Straks gaat hij weder naar de hoofdstad, werkt grondig in de wetenschap, ontzegt zich alles wat het volk ook ontbeert, is ten-strengste eenvoudig in leefwijze

1) Petracheffski, naar aanleiding van wiens omgang Dostojeffski in April 1849 gevangen werd genomen en naar Siberië gezonden, was ook een Fourierist, zie het stuk van Dostojeffski in de ‘Revue de Paris’ van 1 October 1898 (Dostojeffski stierf Januari 1881). Zie over Dostojeffski in verband met Petracheffski het artikel van Ossip Lourié in ‘la Revue socialiste’ van Januari 1904; over Petracheffski (‘le gamin’) leze men een notice van Herzen ‘Revue bleue’ 26 Sept. 1908 en 3 October 1908.

2) Een vijfde figuur, Merzaloff, de priester, kan ter-nauwernood als hoofd-figuur gelden. Hij dient slechts als schild, ten-einde den argwaan der maatschappelijke wereld van Vera en Kirsanoff af te leiden.

en kleeding. Hij is gewoon slechts te eten en te drinken wat 't volk spijst en drinkt. Hij neemt 't leven bij 't woord, en dat leven is voor hem zelfverloochening, opoffering voor anderen. Zulk een leven is van-zelf een leerschool van lijden. Daarom oefent hij zich aan dat lijden, gewent hij zich aan folteringen, kastijdt hij 't lichaam. Wat hij liefheeft ontzegt hij zich; niets heeft waarde dan dit ééne: zelfverzaking en zelfverbrijzeling. In d i e n e n d e l i e f d e lost het bestaan op aarde zich op. Tot de uiterste kracht moet men zich opwerken, om die kracht in werken van ootmoed en in vernietiging van elke hoogmoedige ijdelheid te verbruiken. ‘Dwazen,’ zegt de wereld, als zij hen opmerkt. Neen, zegt Tchernicheffski, zij zijn geen dwazen. ‘Hun getal is gering, maar door hen bloeit het leven van allen: zonder hen zou 't leven versuffen en verwelken. Hun aantal is klein, maar zij maken voor alle menschen het ademen mogelijk: zonder hen zouden de menschen stikken. Groot is het getal van rechtschapen, goede menschen, en het cijfer dezer menschen is gering, - doch deze weinigen onder de groote menigte, zij verleenen aan die menigte merg en sap: zij zijn de bloesem en bloem der besten, de leeraars der leeraars, het zout van het zout der aarde.’

Zóó teekende Tchernicheffski het Slavisch ideaal; zóó profeteerde hij van het weldra oprijzende type van den ‘nihilist’. Dit was de waarachtige ‘nieuwe’ mensch die opstond, behoorende tot een andere orde dan de min of meer materialistische adepten van een jong-Hegelianisme, dat toch in 't wezen der zaak een theorie van een meer ontwikkeld egoisme huldigde, alles deed strekken tot eigen bevrediging en welbegrepen voordeel.

Hij schreef dit alles in den kerker. Hij vleide zich misschien nog met een vrijspraak. Op het einde van zijn roman komen ten minste vage toespelingen voor op het bevrijdings-jaar - zooals hij hoopte - van 1865. Doch in Mei 1864 werd het oordeel over hem geveld. Op den 20sten van die maand, te acht uur des morgens, werd hij op het schavot op een der pleinen van Petersburg geplaatst. Soldaten omringden het plein. Toen werd zijn vonnis hem voorgelezen. Het luidde: verbanning naar Siberië en zeven jaren gedwongen werk. Men deed een doek voor zijn oogen, liet hem op de knieën zinken, verbrak een degen boven zijn hoofd, en ketende hem eenige minuten aan den schandpaal..... Wie wierp daar uit de rijen van het volk een ruiker bloemen hem toe?..... IJlings werd hij in den wagen der gevangenen meêgesleurd. Hij werd naar 't land van sneeuw, het levend graf, gevoerd. Hij was 35 jaren oud.

Hij bleef twintig jaren in Siberië, van 1864 tot 1884.

Toen hij terugkwam uit zijn verbanning - hij moest in de eerste jaren te Astrakan aan de Wolga gaan wonen - was het alsof hij al die jaren geslapen had. In een vreemde wereld kwam hij rondtasten. Voor hem had zich verwezenlijkt het sprookje van den langen slaper. Ruslands toestanden hadden zich geheel gewijzigd, terwijl hij in de casematten van Nertchinsk en Akatouï, en later te Viliouïsk had gezeten. Hij-zelf was voor Rusland een legende

geworden[1]. Enkele vrienden hadden 't hem mogelijk willen maken te ontvluchten; één van hen was ontdekt en gestraft; hij verbood nu zelf aan zulk een bevrijding te denken. Wel werd zijn roman nog steeds gelezen, doch zijn tijdschrift kwijnde weg: het werd een curiositeit voor bibliotheken. Het heette dat hij krankzinnig was geworden; dat hij des daags schreef en schreef en des avonds verbrandde wat hij overdag had gesteld. Dit was niet de volle waarheid. Hij droeg geduldig en gelaten het harde, bittere lijden, een lijden zonder hoop, zonder uitzicht. Hij toonde zich kalm, niet droevig of ontmoedigd. Een zijner lotgenooten vertelt, dat hij slechts ééns tranen langs zijn wang zag vloeien, toen de post hem een gedicht van Nekrassof bracht. Overigens leefde hij stil en hield hij zich ter-zijde der overige ballingen, die hem slechts bij hun twisten als scheidsrechter kozen. Van tijd tot tijd hield hij voor hen een voordracht. Toen hij uit de casematten naar het gouvernement Jakoutsch te Viliouïsk werd geïnterneerd, werd zijn leven een volkomen mysterie. Hij werd er geheel en al geïsoleerd; was er alléén; zag slechts telkens wegtrekkende bewakers en soldaten. Toch was hij meester van zich-zelf. Hij wilde de persoon blijven die hij was, niet zich laten gaan, niet verwilderen. Zóó sleepte hij met ijzeren wil het leven voort. Daar verspreidde zich in 1883 de tijding dat de czar hem gratie had verleend. Toen werd hij snel, als in 't geheim, uit Siberië verzonden. Hij kwam te Astrakan. Hij kwam er als een schim uit oude tijden: wel was hij nog dezelfde als vroeger, al was de vaart van zijn geest gebroken, doch de wereld was veranderd. Die hem zagen met de lange, grijze haren, met de trekken van het lijden op 't gelaat, met de gegroefde rimpels op het voorhoofd, lieten hem spoedig alléén, begrepen hem niet. Hij werd een kluizenaar, trotsch afgezonderd levend, want medelijden wilde hij niet. Het nieuwe wantrouwde hij, en ook over de oude wegen van vooruitgang liet hij eenigszins ontgoocheld zich uit. Tolstoï begreep hij niet. Hij werkte aan vertalingen en schreef opstellen van geen groote beteekenis. Na eenige jaren toevens in Astrakan, kreeg hij verlof naar zijn geboorte-stad Saratoff aan de Wolga te mogen verhuizen. Hij vestigde zich dáár om er te sterven. In 1889 kwam tot hem de dood. Hij was 60 jaren oud geworden. Voor Rusland een verloren lichtstraal.

II.

Wij naderen nu tot het eigenlijk gezegd N i h i l i s m e onder czar Alexander II: een drama in drie bedrijven.[2]

1) Wij volgen hier de mededeelingen uit de fraaie artikelen van Wladimir Korolenko in de April- en Mei-nummers van ‘La Société nouvelle, Revue internationale’, 1896, en de ‘Souvenirs sur Tchernichevsky’ in de ‘Revue socialiste’ van October 1901, p. 464 seqq ook door Korolenko geschreven.
2) Vergelijk het boek van Alphons Thun, die naar de mededeelingen van Elpidin zijn boek samenstelde: ‘Geschichte der revolutionnären Bewegungen in Russland.’ 1883. Het is 't vóórspel van de gebeurtenis in 1905, zie het artikel ‘L'action directe et la grève générale en Russie’ van Kropotkin in ‘Les Temps nouveaux’, 2 December 1905.

Na 1864, toen de Poolsche opstand was verpletterd, werd de oud-Rus Katkoff, de conservatief, de eigenlijke leider en incarnatie van de meerderheid in Rusland. Alles scheen in Rusland tot orde te zijn gebracht. De boeren-emancipatie was voleindigd, en de czar volgde in zijn binnenlandsch bestuur het voorbeeld van Napoleon III. Spoorwegen en kanalen werden aangelegd; fabrieken en groote arbeids-ondernemingen op touw gezet; de wereld van zaken werd opgeroepen: men maakte de productie-krachten van Rusland wakker en wekte op tot geld-verdienen. Maar toch.... de vaart van jonge geesten laat zich in die netten niet geheel en al gevangen nemen. Men had te ideëel het leven opgevat bij de troonsbestijging in 1855 van den nieuwen czar; men had te veel droomen gekoesterd, naar aanleiding van den te nemen ‘heiligen’ maatregel der boeren-bevrijding. Er drong dus in 't gemoed van vele jongelieden een zonderlinge bittere stemming: een soort cynisme, dat reeds vroeger hier en dáár sporadisch was te voorschijn gekomen, en in 1861 door Tourguénjeff in zijn roman ‘Vaders en Zonen’ fijn was geteekend[1)], doch dat nu meer algemeen werd. Het uitte zich vooral als tegenstelling tegen het min of meer romantisch idealisme der hervormingen van Alexander II. Dit was - zóó erkende men nu - weekelijke maneschijn; men wilde thans de werkelijke, desnoods harde natuur zien. De jongelieden zouden het prozaïsch leven bij 't woord nemen. Waarom zich te bekommeren om ideeën, zelfs van Hegel, ideeën die inderdaad zeepbellen geleken? Natuur-studie alléén wees den weg der realiteit. De methode van ontleden was de beste. Scherpe kritiek, volstrekte onbevangenheid, afwezigheid van alle vooroordeelen moesten het uitgangs-punt van dat onderzoek zijn. De richting van den geest werd zuiver negatief. Op vragen naar een onderwerp van meer ideëelen aard sloeg altijd de wedervraag: wat is het waard? En het antwoord luidde onverbiddelijk: niets, ‘nitchevo’. Men behoefde nu slechts een schrede verder te gaan, om dat wat bestond, en niet aan de strenge kritiek voldeed, te willen opruimen en te vernietigen. Zóó werd men dan een volledig *nihilist*. De strijd - in 't begin nog een zuiver theoretische strijd - werd aangebonden. Allereerst tegen het religieuze systeem van Rusland. Hier was de aanval gemakkelijk, omdat de hoogere klassen in Rusland niet zeer geloovig zijn, en de priester, de ‘pope’, een min of meer lachwekkende figuur is. Dan tegen het begrip van het huisgezin en

1) Tourguénjeff vatte de beweging der geesten misschien nog niet scherp genoeg op, gelijk hij de forsche figuur van Bakounin veel te week weêrgaf in zijn creatie van Roudin. Men vergelijke mijn opstel over Tourguénjeff in ‘De Gids’ van 1868. - Over het ontstaan van 't idee van het Nihilisme zie men vooral Kropotkin, ‘Memoirs of a revolutionist’, vol. II, 1899, pag. 84 en volgende.

den toestand der vrouwen. Men wees hier op de verkeerde onsamenhangende opvoeding der kinderen en op het harde lot der afhankelijke en onzelfstandige vrouwen. De roman van Tchernicheffski ‘Wat te doen?’ gaf hier den stoot. Als uitvloeisel der aanwijzingen van dat verhaal zag men reeds enkele meisjes de schreden wenden naar de universiteiten, om zich als vrouwelijke studenten te laten inschrijven. Eindelijk bestreed men geheel het bestaande stelsel van Staat en maatschappij. Op dat gebied was het een strijd tegen het despotisme en te-gelijkertijd een beroep op gelijkheid. Het streven ging uit van een individualistisch beginsel. Het individu eischte zijn rechten op, en erkende geen ander gezag dan wat men voor zich-zelf als redelijk erkende. Overgeleverde begrippen, die men zelf niet had verworven of doorleefd, waren slechts blokken aan het been, die bij het voorwaarts stappen, den gang hinderden en tegenhielden. Men vormde zich-zelf autonoom. Het was geen egoisme, want men vroeg het voor een ieder. Een ieder moest, overeenkomstig dat begrip individualisme, zich-zelf ontwikkelen, veel kennis en kracht verwerven en zijn naast-bij liggend werk doen. Het volk als geheel mocht geen voorwerp van dweperij zijn. Genootschappen, verbindingen onder dit volk te vormen, zoogenaamde ‘artels’, was in 't begin het verste waartoe men overging. Voorts las men ijverig de literatuur van het Westelijk Europa.

Inderdaad was die stemming dus beslist en bewust negatief. Een zuiver theoretisch negatieve en dus zich-zelf oplossende stemming kan echter bezwaarlijk zeer lang voortduren. Naar enkele positieve gegevens wordt steeds gezocht en gesmacht. Die gegevens werden aangeboden door het socialisme, de uiterste grens der volkomenheid, die men voor de maatschappij bereikbaar achtte, en tevens de sterkste veroordeeling van de bestaande wettelijke toestanden. Want het viel niet te ontkennen, dat de regeering-zelve, bij het ten-uitvoer brengen der verschillende maatschappelijke en politieke hervormingen van het programma, waarmede de nieuwe keizer was opgetreden, telkens zeer ongelukkig was, en het volk van de ééne ontgoocheling in de andere sleepte. De opheffing der lijfeigenschap had in den aanvang nog erger armoede der boeren tot gevolg. Die emancipatie viel natuurlijk samen met de zoogenaamde agrarische questie. En het resultaat, dat verkregen werd, na allerlei tasten en verwarring, was dit: dat de boeren te weinig land ontvingen en daarvoor nog te hooge cijnzen moesten betalen. Inderdaad liep alles op hongers-nood uit, zooals in 1867 duidelijk werd. Wanhoop stond vóór de deur. Ook de rechterlijke organisatie van het jaar 1864, waarvan men zich zooveel had voorgesteld, bleek een zeepbel te worden. Wel was de rechtspraak zeer liberaal geworden, zelfs de jury in het straf-proces toegelaten, maar de justitie bleef afhankelijk van de administratie; de bevoegdheid tot het benoemen van buitengewone commissiën van rechters werd behouden en versterkt; de administratieve verbanningen naar Siberië werden gehandhaafd; het gevoel van rechts-onzekerheid, dat in geheel Rusland bestond en bestaat,

werd dus in geen enkel opzicht weggenomen. Even snel vervlogen de illusies over de werking en den invloed der in 35 provincies ingevoerde provinciale en districts-vergadering: de ‘zemstvo’, die als eerste begin van zelfbestuur en autonomie was bedoeld[1)]. Deze zoude voor het onderwijs en de scholen, de gezondheidsmaatregelen en de verkiezingen zorgen; maar al die kleine en groote maatregelen losten zich op in het heffen van meer belastingen; de boeren konden niet meer betalen dan zij reeds deden, en elk nieuw voorstel leed dus telkens schipbreuk op de financieele middelen om het ten-uitvoer te brengen. Daargelaten nog, dat de provinciën en districten geen uitvoerende macht bezaten, om hunne denkbeelden en voorstellen inderdaad te verwerkelijken. Een ontzettend ontwaken uit den waan van een schemerend geluk was het gevolg. De terugslag, de val uit de sfeer der droomen van de vroegere romantische wereld-opvatting, viel nu geheel samen met wreede ervaringen uit het maatschappelijk leven. De theorie der negatie ontving voedsel uit de realiteit der werkelijke te-leurstellingen. Men zocht naar een uitweg.

Op de universiteiten vooral was de gisting groot. Russische studenten ondergaan veel meer den invloed der tijd-stroomingen dan in Duitsche, Nederlandsche of andere academies pleegt te geschieden. Vooreerst, omdat over het algemeen de Russische wetenschap zich niet veel ophoudt met detail-studie, en liefst met algemeene vage denkbeelden zich voedt, en dàn, omdat de Russische studenten voor het meerendeel uit de zeer arme kringen, der lagere beambten, der popes, der winkeliers, der handwerkslieden en der boeren komen. Hun vorming op de lagere scholen was veelal oppervlakkig: zij komen dus slecht voorbereid op de academie, en zijn daarbij zoo arm, dat zij hun levens-onderhoud nog moeten pogen te verdienen. Zij worden dus geen wereld op zich-zelf, maar blijven met de andere klassen der maatschappij in voortdurende aanraking. De questies van den dag en de radicale organen hebben dus steeds vat op hen. Daar nu de bestaande maatschappij zoo slecht besteld geleek, wend'den de jonge geesten op de universiteiten zich tot de leer, die beloften van hervorming der maatschappij in haar schoot draagt. Het socialisme vond willige ooren en genegen harten. Het groote feit van dit geheele tijdvak is dus de haast onmerkbare overgang van het nihilisme tot het socialisme.

En die geleidelijke overgang en wenteling der geesten werd nu begeleid en verscherpt door twee feiten, die als een pistool-schot in de lucht weêrklonken.

Het eerste feit was de moord-aanslag tegen den czar van uit den kring van Ischoutin in April 1866.

In Moscou had zich, onder de leiding van Ischoutin, een kring, meest van studenten, tot een geheim genootschap gevormd. Het bleek weldra een kring van onverzoenlijke elementen te zijn. Zij

1) Denk ook aan de schets in Tolstoïs ‘Anna Karénin’, Fransche vertaling en uitgave van 1887, deel I, pag. 247 seqq.

gaven aan hun genootschap den naam: de Hel. Zij wilden propaganda onder het volk maken. Ten-einde dat volk wakker te schudden, had men op het oog een aanslag op den czar. Men zou het er op toeleggen, alsof die aanslag uit het volk-zelf voortkwam. De aanslag moest liefst niet doodelijk zijn. Wladimir Karakosoff, een der deelgenooten uit de rangen van den adel, die toch ongeneeselijk ziek was, bood zich aan den aanslag te beproeven. Hij zou eerst een tijd-lang onder het volk verkeeren. Den 4^{den} April 1866 vuurde hij in den zomertuin te Petersburg op den czar. Een boer (Kommissaroff) schoot toe en redde Alexander. Die boer werd nu de held bij het volk. Het resultaat was dus juist het omgekeerde van wat Ischoutins kring had bedoeld. Het volk had zijn czar gered, dweepte met den czar, en de studenten en edellieden, die het misdrijf hadden bestaan, werden met verachting overladen[1)].

Het tweede feit was de samenzwering van Netchajeff, die in 1871 aan het licht werd gebracht, en waarover wij uitvoerig hierboven op bladzijde 132 tot 143 hebben gehandeld.

Een stellig doch ongewenscht resultaat werd bereikt. De czar - een man niet der handeling, maar van het gevoel, die de rol van Jozef II uit Oostenrijk had willen vervullen - wierp zich in de armen der reactie[2)]. Aan graaf Dmitri Tolstoï werd opgedragen het toezicht op de universiteiten te houden, en als scherpe wachter alle besmette leerstof en alle verdachte personen van de academies te weren. Mourajeff, die Polen had onderworpen, en Schouwaloff stonden verder voortaan Alexander II bij.

Van nu af aan - en wij komen zóó als het ware in een tweede bedrijf van het drama - ving de eigenlijke socialistische propaganda in Rusland aan.

Dat begon met tijdschriften, dagbladen, brochures. Daar men op de Russische universiteiten-zelven, onder de strenge bewaking van Dmitri Tolstoï, zulke geschriften en studiën niet rustig kon lezen of schrijven, werd een buitenlandsche universiteit het brandpunt dezer soort werkzaamheid. Zürich, waar zooveel Russische jongelieden studeerden, kreeg die taak. De Russische emigranten, die aan den arm van den czar uit Siberië of elders waren ontsnapt, kozen mede die stad als midden-punt van hun bedrijvigheid. Het werd dáár een ware bijen-korf van revolutionnairen. Men hoorde er een ongewoon gedruisch en rumoer. Dat gonsde en suisde en morde en bromde. Dat vloog heên en weêr. Dat scheen alles en altijd in spanning en onrust te verkeeren. Dat klonk als men luisterde, zoo vreemd, zoo spitsvondig en ruw tegelijk, zoo verfijnd en toch zoo barbaarsch, zoo saâm-

1) Zie over den aanslag van Karakosoff vooral I.A. Khoudiakoff, ‘Mémoires d'un Révolutionnaire’. 1889 pag. 154 seqq. Hij was lid van dien kring van Ischoutin.

2) Men herinnere zich dat 18 Juli 1867 de Pool Berezowski te Parijs ook op den czar schoot.

gesteld en toch zoo eenvoudig. Moeielijk was het die discussies, die betoogen, die disputen te begrijpen. Wanneer men zich echter wat meer vertrouwd maakte met de uitingen en beraadslagingen van dien Russischen kring te Zürich, dan zag men dat er zich twee richtingen onder die studeerenden openbaarden. Elk dier twee partijen wees op een hoofd. Wij noemen Lavroff en Bakounin.

Peter Lavroff, die van 1823 tot 1900 leefde, was vroeger Russisch officier geweest[1)] en tot den rang van cavalerie-kolonel opgeklommen, had voorts, wijl hij een goed mathematicus was, een professoraat aan de krijgs-academie te St. Peterburg vervuld, doch zich toen reeds onderscheiden door zijn sterk liberale uitingen. In 1860 hield hij een voorlezing over de Wederdoopers en hun socialistisch streven, die veel opgang maakte. Daarna stond hij in relaties tot Karakosoff. Allengs werd hij, in 1866, administratief gestraft en verbannen naar het district van Archangel. Hij wist

1) Hij was geboren in het gouvernement Pskoff en stierf Februari 1900 in 77-jarigen ouderdom te Parijs. In 1868 en 1869 schreef hij brieven: 'Historische Briefe', waarin hij Combes leer als 't ware in voeling met denkbeelden van Marx trachtte te brengen; over de beteekenis der brieven zie Bernstein 'Documente', I p. 3. Sinds 1869 leefde hij in ballingschap, na 1877 voor-goed te Parijs. Slechts ééns daarna, den 10^{den} Februari 1882, werd hij, onder het ministerie Freycinet, weder uit Frankrijk verbannen, wegens zijn collecte voor het roode kruis van 'den Volkswil'. Hij ging toen naar Londen. Dáár schreef hij o.a. de voorrede van Stepniaks boek 'La Russie souterraine'. Spoedig daarop mocht hij weder te Parijs terugkeeren. Hij woonde in het 'quartier latin', en was daar met zijn lange witte baard en witte haren een soort celebriteit. De vroolijke jeugd van dat kwartier was gewoon, hem op zijn donker kamertje in de 'Rue St. Jacques' te raadplegen. Zijn signalement was 'barbe blanche, port majestueux, sourire bienveillant'. Zie over hem 'Die neue Zeit', 1892/93, II pag. 325 en 1899/1900, I p. 836, voorts 'La Revue socialiste' van April tot Juli 1900, en de 'Sozialistische Monatshefte' van Mei 1900. Zie nog over hem B. Gendre, (Mad^{me} Nikitine) 'Etudes sociales', 1886, pag. 377-384; 'Kawelin's und Turgénjeff's Briefwechsel mit Herzen', pag. 142 noot, en ook Jules Huret, 'Enquête sur la question sociale', 1897, pag. 260 en volgende. - Hij schreef steeds onvermoeid voort, vooral in het tijdschrift 'Le Devenir social': wij vermelden zijn opstel van 1887 'La propagande socialiste', zijn studie 'Le Progrès, théorie et pratique' 1895, en zijn klein boekdeel 'Quelques survivances dans les temps modernes', 1896. Hij werkte op 't laatst van zijn leven aan een groot boek: 'Histoire de la Pensée Humaine'. Vergelijk over hem Ossip Lourié 'Philosophie Russe' 1902. pag. 163 seqq. en de 'Sociale Monatshefte' van December 1901. Zie ook over Lavroff's conceptie van het determinisme 'La Revue socialiste' van Jan. 1901, pg. 95. - Op het kerkhof Montparnasse is Juni 1902 een gedenkteeken voor hem opgericht: een blok rood graniet. - 5 Februari 1905 hield men een manifestatie op zijn graf, zie 'Temps Nouveaux' 4/10 febr. 1905.

in 1869 te ontkomen en naar Parijs te vluchten. Aldaar nam hij deel aan de commune en moest hij na den val dier commune Frankrijk verlaten. Hij was thans te Zürich. Sinds 1873 redigeerde hij het orgaan: 'Voorwaarts'. In dat blad deed hij zich nog meer als wikkende en wegende filosoof kennen, dan als man van actie. Er was zelfs iets betrekkelijk gematigds in zijn wijze van voorstelling. De hoofd-strekking van zijn geschriften was altijd het betoog, dat allereerst een vredelievende propaganda noodig was. Het volk moest een lange opvoeding doorloopen, vóórdat werkelijk een sociale verandering kon worden beproefd. Vooral zij, die het volk wilden voorlichten, moesten eerst zich-zelven ontwikkelen en op de hoogte der vraagstukken komen. Niet de omwenteling van den Staat, maar de wenteling der maatschappij moest op den vóórgrond staan. De revolutionnaire politiek moest dus, volgens hem, wat rusten. De sociale vraagstukken waren het, die in de eerste plaats de aandacht vergden. Dit werd op alle wijze door hem herzegd. Zijn geschriften hadden zelfs door die herhalingen iets vervelends. Hij bleef idealist. Zijn artikelen werden echter veel gelezen, al vonden zij geen onverdeelde sympathie bij de revolutionnaire jeugd.

De man, die beter en heftiger hun denkbeelden uitdrukte, was de toen ook in Zwitserland wonende B a k o u n i n . Hij was de man van de actie en van de agitatie. Hij was het hoofd der anarchistische socialisten, der anarchisten van de daad, die zich tegen elke autoriteit verzetten, omdat elk gezag dwang onderstelt. Zij, die het met hem ééns waren, streden niet tegen den slechten Staat, maar tegen elken Staat in het algemeen. Het doel van Bakounin was, zooals wij vroeger zagen, eerst de bestaande Staats-orde te verbreken en dan arbeid en eigendom communistisch in te richten. Eerst moest dus de Staat en daarna de tegenwoordige maatschappij aan stukken worden geslagen. Nu meende hij - in verdere tegenoverstelling van Lavroff - dat, ten-einde dit alles in gang te zetten, niet zulk een lange voorbereiding noodig was. Er was overal brandstof genoeg. Het volk was, volgens hem, alom en altijd bereid en gereed om het juk af te schudden. Het kwam er maar op aan, dat volk goed en in den juisten toon aan te spreken. Men moest het volk bewustzijn van zijn kracht geven. Men moest het haat leeren. Voorts het opvoeden door de praktijk van den opstand. Op vele punten te-gelijk moest oproer telkens uitbreken. Het behoefde geen centralistisch georganiseerde, over geheel een volk zich uitstrekkende, samenzwering te zijn. Neen, overal moesten groepen van opstand zich vormen en tot verzet komen. Die groepen konden dan op federalistische wijze zich verbinden. Er waren twee leuzen, volgens hem, die ieder ter-harte moest nemen. Vooreerst deze: de taak van alle revolutionnairen moet wezen 'in 't volk te gaan'. Met andere woorden, de jonge lieden moeten van nu aan te-midden van het volk gaan verkeeren en dat volk overreden tot verzet te komen. Ten tweede: daden ('putsche') zijn noodig. Aan woorden heeft men genoeg zich te-goed gedaan.

Aldus woelde en gistte het in Zürich. Een vloed van dagblad-

artikels en brochures werd er geschreven, die dan op geheimzinnige wijze in Rusland werden ingesmokkeld. De studenten kwamen trouwens, na afloop hunner Zwitsersche studie-jaren, in het vaderland terug, en brachten er de revolutionnaire denkbeelden mede. Ten-einde ten-minste dit laatste kwaad te keeren, verbood de Russische regeering voor haar onderdanen in 1873 het studeeren te Zürich.

De beweging der propaganda begon echter nu eerst goed in Rusland-zelf, aan de Russische universiteiten. Niet gering in aantal waren de studenten, die de denkbeelden van Lavroff en vooral van Bakounin opnamen. Aan alle academies vormden zich onder de jonge lieden geheime genootschappen. Zij lazen in het verborgen de bladen, die de emigranten van Zürich schreven. Zij zorgden in het bezit te komen van geheel de socialistische literatuur. Want het binnensmokkelen dezer geschriften werd een bepaald bedrijf, waarin enkelen, als bij voorbeeld vroeger reeds Kowalet, een groote virtuositeit ontwikkelden. De studenten, die aanhangers werden der nieuwe leer, vormden kleine bibliotheken, en gaven zich veel moeite de brochures te verspreiden. Zij begonnen adepten aan te werven. En allen hadden één doel, één leus, het wachtwoord van Bakounin: ‘in 't volk te gaan.’

Zóó zien wij de verschillende Russische studenten, die leden van de geheime genootschappen waren, omstreeks de jaren 1873 en 1874, van uit de academies naar de Russische dorpen en velden trekken. Zij rukten zich los uit de banden hunner familie. Zij gaven hunne wetenschappelijke of ambtelijke loopbaan op. Zij verlieten hun studeerkamer, hun lessenaar, hun regiment. Zij maakten hun blanke handen, door ze in teer te dompelen, ruw en grof. Zij smeerden vet op het gelaat, en lieten dan de zon daarop schijnen en steken, waardoor het aangezicht een bruine tint verkreeg. Zij trokken het boeren-pak aan, duwden den (valschen) pas in de kap van de laars, wierpen den met boeken en geschriften gevulden knapzak over den schouder, namen den grooten stok in de hand, en togen naar het land, naar het volk. Tweeledig splitsen zich hun wegen. Eenigen bleven eenvoudig-weg reizen; zij kwamen dan bij de boeren of handwerks-lieden aan, spraken hun toe, drukten hun brochures of tractaatjes in de hand, en stapten weder verder voort. Het spreekt van-zelf dat dit niet veel resultaten gaf. Anderen namen het ernstiger op, en begrepen, dat zij, wilden zij het vertrouwen van het volk winnen, het eigen werk van het volk moesten kennen. Zij leerden dus een handwerk, werden schrijnwerkers- of schoenmakers-gezellen, deden dan hun best kameraden te worden der mannen van de volks-klasse en deelden hun dan de lessen der socialisten mede. Winkels en herbergen waren de plaatsen, waar de geschriften uitgedeeld en korte toespraken werden gehouden. De verkleede werkman poogde zijn nieuwe vrienden te bewerken, en, als er sporen waren dat het zaad in goede aarde was gevallen, toog hij naar andere dorpen. De resultaten van deze soort tochten waren van iets ernstiger gehalte dan die van de eerste soort, doch leverden toch in 't algemeen nog niet veel

op. De boeren wilden er eigenlijk niet van weten. Zij lieten de studenten praten.

In de geheime genootschappen, die het uitgangs-punt en als het ware den vuur-haard vormden, van waaruit die vonken in het volk zouden worden gebracht, was daarbij verschil van opvatting der leer, hetgeen tot wedijver maar ook tot oneenigheid voerde. Het was 't oude verschil, dat zich te Zürich reeds openbaarde. Onder de talrijke genootschappen toch op de universiteiten kregen er twee den voorrang. In het ééne weêrspiegelt zich de denkwijze van Lavroff, in het andere hoorde men de echo's van Bakounins denkbeelden. Het eerste genootschap nam zelfs den naam aan van Lavroff: het heette de Lavristy. De propaganda werd door dat genootschap meer vredelievend opgevat. Dan stond bij de leden daarvan op den vóórgrond, dat men niet enkel op de boeren moest steunen, maar liever zooveel mogelijk - even als in Westelijk Europa gebeurde - de industrieelen, de eigenlijke arbeiders moest opzoeken, wijl deze voor de lessen der socialisten toegankelijker waren. Men moest het Russische socialisme altijd aan het cosmopolitische verbinden. Daartegenover stond nu het meer heftige genootschap, de Tchaikovsky[1)], aldus genoemd naar den leider, een vroeger student, knap organiseerder, die in 1873 naar Amerika ging en later in ballingschap in Engeland heeft geleefd. Dat genootschap ontwikkelde een meer bedrijvige werkzaamheid. Het wist de verboden boeken overal te doen colporteeren. Het werkte vooral op het gemoed der boeren. De meer buitensporige karakters onder de jongelieden voelden zich het liefst tot dat tweede genootschap aangetrokken. Het was goed georganiseerd en gedrild. Onder de leden behoorde de toen dertigjarige prins Peter Kropotkin, voorts de heftige Serge Kraftchinsky, die onder den aangenomen naam van Stepniak weldra een Europeesche vermaardheid zou krijgen, en een jonge negentienjarige vrouw uit de hooge aristocratie, die later in 1881 is opgehangen: Sophia Perovskaja[2)].

Want opmerkelijk is het, dat zooveel jonge vrouwen aan de propaganda mede-deden. Reeds vroeger, toen de denkbeelden der nihilisten voor 't eerst veld wonnen, was het voorgekomen, dat de meisjes naar de universiteiten trokken, om een zelfstandige carrière te kunnen aanleeren. In Zürich wemelde het van vrouwelijke studenten. In Rusland werd dit leven voortgezet. Vooral het ‘in 't volk gaan’ scheen haar aan te trekken. In groot aantal verlieten jonge en bedaagde, soms enkele schoone meisjes, het ouderlijk huis, om propaganda voor der socialisten zaak te maken. De

1) Zie daarover ook Kropotkin, ‘Memoirs of a revolutionnist’, vol. II, 1899, pag. 93 en volgende.
2) Haar familie, Perovsky, is een jongere tak van de familie van Rasoumovsky, den morganatischen gemaal van keizerin Elisabeth. Haar grootvader was minister van onderwijs, haar vader gouverneur van Petersburg, haar oom (graaf Perovsky) wist voor Rusland een aanzienlijke provincie in Centraal-Azie te veroveren. Zie over haar ‘Sozialistische Monatshefte,’ 1897, pag. 202 seqq.

nihilistin werd een door haar verwezenlijkt type. Werden zij door de ouderlijke tucht gehinderd, dan volgden zij de les door Tchernicheffski gegeven, en sloten zij een ‘fictief’ huwelijk. Daar waren dochters onder van gouverneurs, van staatsraden, van generaals, kortom van de beste familiën. Zelf-verloochenende, dweepzieke jonge vrouwen wisselden af met redetwistende blauwkousen; zachte, helpende, dienende liefde-zusters deden het werk te-zamen met beredeneerde practische helpsters; fijne verstanden deden zich gelden naast kloppende harten. Zelf-opoffering stond echter bij haar allen op den vóórgrond. Zij nu gingen voor een deel het werk van artsen doen, hielpen gansche dorpen inenten, maar zagen ook niet op tegen arbeid in fabrieken of op het veld, mits er maar kansen waren om zielen te winnen voor de leeringen der socialisten. Ruim een vijfde van allen, die later vóór de rechters stonden, waren vrouwen[1)].

Op die wijze werkte de propaganda. Doch de regeering begon de gansche beweging op het spoor te komen. De jonge reizigers en reizigsters, die ‘in 't volk waren gegaan’, hadden te-veel zich bloot gegeven. Den 31sten Mei 1874 kwam weder een goed gestaafde aanklacht en aanwijzing bij den czar in. Alexander II schrikte op. De chef der hooge politie, graaf Schouwaloff, werd vervangen, en in Juli 1874 werd een verscherpte wet tegen de geheime genootschappen uitgevaardigd, terwijl de adel werd opgeroepen om den keizer tot steun en schild te strekken. Een zeer harde vervolging begon. Een driehonderd-tal jonge lieden werden door de rechters gevangen gezet, en vele honderden werden op administratieve wijze verbannen.

Men dacht in regeerings-kringen de beweging dezer propaganda meester te zijn. Trouwens de jonge lieden hadden door onvoorzichtigheid zich-zelven verraden, terwijl het eigenlijke volk, waarheên men was gegaan, merkwaardig koel was gebleven. Het scheen dus, dat deze aanloop op niets zou uitkomen. Doch de regeering, die zóó dacht, vergiste zich ten-zeerste. Het niet-slagen der geheime genootschappen aan de universiteiten leidde bij hen slechts

1) Wij zullen de namen van enkele dier vrouwen op onze volgende bladzijden ontmoeten. Wij wijzen nog op Tatiana Lebedeva, thans reeds opgehangen (zie Stepniak, ‘La Russie souterraine’ p. 321); ook op het meisje Goukovskaya, dat 14 jaar oud was, toen het tot levenslange ballingschap in Siberië werd veroordeeld, wijl het de menigte aangezet had om Kovalsky te Odessa te bevrijden. Zij wierp zich in de Yenisseï en verdronk. - Men weet dat de bekende geleerde Sonja Kovaleffska ook zulk een fictief huwelijk sloot met den man wiens naam zij verder droeg. Zie haar ‘Souvenirs d'Enfance’ en ‘Biographie par Mme Leffler’, 1895, pag. 183/184, en raadpleeg over haar ‘Sozialistische Monatshefte’, 1898, pag. 161. - Ivan Tourguénjeff heeft in een klein gedicht, dat hij een jaar vóór zijn dood (hij stierf in 1883) aan Peter Lavroff voorlas, de stemming der nihilistische jonge vrouwen pogen weêr te geven: het heet ‘De drempel’; wij hebben 't opgenomen in onze ‘Studiën en Schetsen’, 1886, pag. 95/96.

tot zelf-kritiek. Zij kwamen tot de slotsom, dat zij niet revolutionnair genoeg, niet standvastig, niet volhardend genoeg hun arbeid hadden opgevat en doorgezet. Al dadelijk week nu de meer vredelievende propaganda der Lavristy op den achtergrond. De revolutionnaire agitatoren drongen meer naar voren. De hoofd-gedachte der meesten werd wel deze: dat, in plaats van het cosmopolitisch socialisme, allereerst de eigenlijke Russische volks-wenschen zouden worden in het oog gehouden. De revolutionnaire socialisten moesten dus tot eerste doel zich stellen, om aan de boeren het vrije en volledige gemeente-bezit der velden en akkers te verzekeren. Het ideaal der anarchie, de vermorzeling der Staats-orde, zou later wel volgen. Maar om de volks-wenschen te kunnen bevredigen, moest men zich niet vergenoegen met een enkel bezoek aan het volk, een in 't volk gaan, dat soms aan een pleizier-reis deed denken; neen, men moest zich in het volk vestigen, *zèlf volk worden;* ambachten leeren en uitoefenen, niet om voor den schijn de manieren van het volk te kunnen aannemen, ten-einde de handwerks-lieden te bepraten, maar om werkelijk te arbeiden zooals het volk zwoegt. Dan eerst was er eenige kans, dat daden (‘putsche’) konden plaats grijpen, die tot volks-verheffing zouden leiden. ‘Wees het volk’ (‘v narod’: ‘narod’ is het Russische woord voor volk) werd de leus.

In dien kring van denkbeelden vormde zich het genootschap der *narodniki* met uitgestrekte vertakkingen. Het kreeg den naam van ‘Land en Vrijheid’ naar het opschrift der krant, die het genootschap in 1878 en 1879 geregeld uitgaf. Trouwens in die twee woorden was het programma uitgedrukt, dat men voor de boeren stelde. Een ieder moest voldoend gemeente-landbezit hebben en in vrijheid zich kunnen bewegen. Sinds 1877 was de ziel van dit groote genootschap Alexander Michaïloff.

Zeer consequent werd toegepast wat men aldus had besloten. Het genootschap organiseerde een geweldige werkzaamheid, die zich over geheel Rusland zou uitstrekken. In alle deelen van Rusland: in het Noorden, in het Zuiden, in het Oosten, in het Westen, begaven zich de jonge mannen en jonge vrouwen. Alexander Michaïloff ging zelf naar de Wolga. In de Ural-streken wist men religieuze bewegingen te doen uitbreken. In Odessa werkte men met herinneringen aan de commune. In Kieff maakte men gebruik van de oude legende, dat de czar op de hand van het volk was, doch slechts werd tegengehouden door de valstrikken van zijn onmiddellijke omgeving. In Petersburg wekte men bij begrafenissen van studenten het volk op tot demonstraties. Vooral in Zuid-Rusland, waar de hartstochten feller werken, arbeidde men met kracht. Alle middelen waren goed. Ook onzedelijke, bij voorbeeld het gebruik van valsche ukasen, werden niet versmaad. En overal waren de aanvoerders, overeenkomstig het nieuwe plan, onder het volk-zelf gevestigd. Zij, die de propaganda leid'den, werkten zelven mede in de fabrieken of op het veld, mannen en vrouwen. Dit was een harde en prozaïsche weg die bewandeld moest worden. Er was nu geen sprake meer van het dwalen van oord

tot oord, van het avontuurlijk dolen; neen, men moest in een vervelend dorp gaan wonen, en mede den afmattenden, eentonigen en moeitevollen arbeid verrichten. Doch men deed het. Men was daglooner, spoorweg-arbeider, onderwijzer, portier, ja alles wat slechts aanraking gaf met anderen. Men at het grove brood van den boer en dronk water. Men woonde in armoedige krotten. Jonge goed opgevoede vrouwen dienden onder de boeren, gingen op bloote voeten en droegen in emmers het water van de rivier naar de huizen. En na eenigen tijd gesloofd te hebben in die betrekking, begon men op de omgeving te werken. Men volvoerde in één woord de taak, die Tchernicheffski in zijn Rachmetoff had verpersoonlijkt.

Werkelijk werd er na eenigen tijd op alle punten te-gelijk van demonstraties en kleine opstanden gehoord.

Maar nu begon de regeering het spel te doorgronden. Men was in de hooge kringen juist van 1876-1878 bezig, ten-einde het pan-Slavistisch streven te bevredigen, den grooten oorlog tegen Turkije op touw te zetten en te voeren. Men dacht, dat die oorlog misschien voor een deel een afleiding zoude zijn tegen de binnenlandsche beroeringen. Intusschen zou men al die kleine opstanden, samenzweringen en bewegingen met kracht den kop indrukken. Heftig werd overal gewoed, waar een spoor van een geheim genootschap aan den dag kwam. Men bracht allerlei aangeklaagde en verdachte personen bijéén. Er zouden monster-processen gehouden worden, ten-einde de publieke opinie te laten zien, in welken afgrond die socialisten Rusland zouden sleepen. Zóó werd in Februari en Maart 1877 te Moskou het proces der 50, en van October 1877 tot Januari 1878 te St. Petersburg het proces der 193 beschuldigden gevoerd. Jonge vrouwen en jonge mannen kwamen allen vóór de rechters.

Doch ziedaar, deze monster-processen hadden een gansch andere uitwerking op het publiek, dan die de regeering zich had voorgesteld. Onmiddellijk toch begrepen de leden der geheime genootschappen, dat deze rechts-pleging de beste en meest grootsche propaganda voor hun zaak kon worden. Zij keerden de zaak dus om. Zij verdedigden zich niet, maar vielen aan. Het was soms alsof de rechters op de pijnbank zaten. Er klonken in de redevoeringen der beschuldigden kreten, die door alle wanden drongen. De jonge vrouwen wisten hartstochtelijk te klagen. De mannen vielen meestal koel en beraden de regeering aan. Doch wilde, vurige drift brak nu en dan uit in de rechts-zalen, als een Myschkin[1)] protesteerde, of een of ander fanatieke boer in mystieke woorden den ondergang van het bestaande stelsel profeteerde. Dan loeide een storm van toejuichingen onder de schaar der beschuldigden. Het publiek was in voortdurende spanning. Wel werd een groot aantal gevonnisd, doch de regeering behaalde niet de moreele overwinning.

1) Zie over Myschkin, Kropotkin, ‘Memoirs of a revolutionist’, vol. II, 1899, pag. 221.

En thans - wij treden in het derde en laatste bedrijf van het drama - werd het gruwzame ernst tusschen de regeering en de geheime genootschappen. In de kerkers, waarheên de in het leven gelaten veroordeelden werden gesleept, heerschte harde wreedheid. In onreine holen, met ijskoude temperatuur, zonder voldoend licht, zonder werkzaamheid of lectuur, moesten de meesten smachten. Het minste verwijt van hun kant lokte lichamelijke tuchtiging van de ergste soort uit. Tegenover die barbaarsche behandeling stelden dan de gevangenen één middel, dat de regeering bang maakte: de samenzwering van den honger. Zij weigerden verder voedsel aan te nemen. De sterfte in de kerkers nam dus onrustbarend toe, totdat het zelfs de aandacht trok der buitenlandsche pers. Dan bedacht zich een oogenblik de regeering en gaf zij iets toe. Maar overigens werd het tusschen haar en de nihilisten een duel op leven en dood. De czar nam alle middelen van het despotisme te baat, doch de nihilisten zouden daartegenover een goed volgehouden t e r r o r i s m e stellen. Zij zouden schrik verspreiden[1].

Het was Januari 1878. Wederom werd er gemompeld, dat in Petersburg, de chef der politie, generaal Trepoff, een der politieke gevangenen (Bogoljouboff) had laten mishandelen. Toen nam een jonge vrouw, V e r a Z a s s o u l i t c h , zonder iemand iets van haar voornemen te zeggen, een revolver, en vuurde op straat den 24sten Januari 1878 recht-af los op Trepoff. Dat schot weêrklonk door gansch Rusland. Vera werd vóór de jury gebracht. Ademloos volgde men het proces. Het geweld en de willekeur der politie werd in het volle daglicht gesteld. De jonge vrouw bleef sober en kalm in haar antwoorden. ‘Wat ik deed, was sterker dan mij; ik wilde slechts een voorbeeld stellen; ik ben blijde dat Trepoff niet gestorven is’[2], zóó hoorde men haar zeggen. En de jury deed het ongeloofelijke: sprak haar vrij. Ontzettend was de indruk van dit proces in Rusland en in Europa.

Het was de inleiding van de bloedige ontknooping die volgen zou. Want de regeering ontwapende zich natuurlijk niet. Integendeel: scherper moest nog de repressie, de straffe behandeling der gevangenen worden. De chef der hooge politie, graaf Pahlen, ontving zijn ontslag. De politie werd overal versterkt. Doch de geheime genootschappen scherpten nu ook van haar kant de wapenen. Er kwam een verhitte stemming in de atmosfeer. Het eigenlijk gezegd socialisme werd geheel en al teruggedrongen door het politieke element. Daarbij voegde zich het feit, dat, na de ondervinding van den Russisch-Turkschen oorlog, na het beleg van Plevna, na de overal gebleken corruptie in de krijgs-admininistratie, er toch reeds een politieke strooming tegen het regeeringsstelsel zich deed gelden. De geheime genootschappen zochten

1) Zie het stuk van E.M. de Vogüé in de ‘Revue des deux Mondes’ van 1 Maart 1894: ‘Les terroristes Russes.’
2) Trepoff stierf eerst in December 1889. Trepoff's zoon, de generaal, sterft September 1906, hij was de vriend van czar Nicolaas II.

met die stemming van het publiek hun voordeel te doen. Zij centraliseerden zoo sterk mogelijk hun organisatie. Zij zouden blijven aanvallen en het duel met de regeering voortzetten. De slagen moesten onverwacht en zeker treffen. Het terrorisme moest een feit worden.

Het begon in 1878 met het neêrschieten der spionnen. Zóó vielen op onderscheiden plaatsen Nikonoff, Fetissoff, de Joden Rosenzweig, Reinstein en anderen. Daarna werd de wraak toegepast op politie- en hoofd-ambtenaren. Het was de dood van den kolonel der gendarmerie Heyking te Kieff, van den generaal Mezenzeff te Petersburg door Stepniak doorschoten[1)], en van prins Alexis Kropotkin (een neef van den socialist) gouverneur van Charkoff. Generaal Drenteln redde nog zijn leven. Doch schrik en vrees werden overal verspreid. Valeriaan Ossinski, zoon van een generaal, zelf man van de wereld, de Apollo der revolutionnairen zooals hij genoemd werd (hij stierf te Kieff aan de galg, 14 Mei 1879), organiseerde een aantal van die aanslagen. Zij waren naar zijn leer de strijdmiddelen, waardoor men de regeering moest dwingen haar stelsel te laten varen. Kamp tegen kamp, oog om oog, tand om tand. Liet de regeering de vrijheids-mannen ophangen, dezen gebruikten van hun kant dolk en pistool. Het was geen wettelijk, maar in hun gedachte wettig verzet. En reeds kwam weder het denkbeeld op, de regeering in haar spits te treffen, den czar-zelven te doen vallen.

Het was alsof de regeering er een voorgevoel van had. Strenger en strenger werden in 1879 de maatregelen. Alexander II riep in een proclamatie de gansche Russische maatschappij op, om de Kramola (de revolutionnaire benden) te bekampen. Het genootschap ‘Land en Vrijheid’ werd overal vervolgd, en de hoofden daarvan gegrepen of als wilde dieren achterna gezeten. Er was een geweldige gisting in Ruslands kringen. De minste aangelegenheid gaf aanleiding tot een of andere demonstratie. Bijzonder onaangenaam was den czar een bezoek van Ivan Tourguénjeff in Maart 1879 aan St. Petersburg, van welk bezoek de liberalen een soort triomftocht maakten. Doch de czar zag natuurlijk slechts de oppervlakte der dingen, de uiterlijke verschijnselen. Intusschen werden onder de aarde de mijnen gelegd tegen zijn leven. Men had van den kant der geheime genootschappen alle voorbereidende maatregelen goed genomen. Er had zich reeds een soort uitvoerend comité gevormd, dat, voor iedereen verborgen, de bevelen gaf. Zóó kreeg, Solovjeff, een leeraar, ongeveer 30 jaren oud, de opdracht op den keizer te schieten. Een ander, Goldenberg - een Jood, die vroeger den gouverneur Kropotkin reeds had vermoord en later in de gevangenis verrader zou worden, totdat hij zich-zelf het leven benam - vroeg ook die eer, doch werd afgewezen. En den 2^{den} April 1879 vuurde Solovjeff op den czar vijf schoten af, die geen van alle hem echter wond'den. Men was dus in oorlogs-toestand. De czar verdeelde zijn rijk onder zes gouverneurs-generaal, aan wie hij de meest onbeperkte macht gaf. Het

1) Zie ‘Die neue Zeit’, 1895/96, I, pag. 492.

regime van den schrik van regeerings-wege zou antwoorden op het terrorisme der revolutionnaires. De ijzeren hand van Gourko zou Petersburg, die van Todtleben Odessa bedwingen. De portiers in de woningen der steden werden verantwoordelijk gesteld voor het gedrag en de daden der bewoners der huizen. Doch dit alles wekte slechts het vuur en den ingehouden hartstocht der saâmgezworenen des te sterker op. Zij organiseerden zich nu *allen* tot één geheel. Er waren als resultaat en als overblijfsel van al die verschillende denkbeelden, aspiraties en hartstochten, twee groote richtingen onder de revolutionnairen overgebleven. De ééne richting of partij was die der federalistisch gezinde socialisten, de oude mannen van 'Land en Vrijheid', de Narodniki, de lieden die vooral op het oog hadden een hervorming der maatschappij, en in het bijzonder een verdeeling der gronden op hun programma stelden; zij kregen allengs den naam van de mannen der 'Zwarte Verdeeling' (omslag van alle gronden onder alle boeren)[1], naar den titel van de krant, die zij sinds 15 Januari 1880 schreven ('Tchorniy Peredel'). Naast hen stonden de eigenlijke nihilisten, die dat socialistisch vervormen der maatschappij als tweede doel aanmerkten, maar allereerst den bestaanden Staat zelven wilden verbrijzelen. Zij kregen naar hun blad den naam van de mannen van den 'Volkswil' ('Narodnaja Volja')[2]. Beide partijen, die tot nu toe inderdaad uit elkander, elk haar weg, waren gegaan, maakten samen een compromis en een plan op. De vertegenwoordigers der twee richtingen kwamen bijéén te Woronesh en te Lipezk, dicht bij elkander gelegen plaatsen in Zuid-Oostelijk Rusland. Zij vormden een uitvoerend bewind, het Executieve Comité. Van dat comité was A n d r e a s S c h e l j a b o f f de ziel[3]. Hij was een lijfeigene geweest en had al den smaad der onderdrukten geleden. Hij was een onbaatzuchtig karakter, van onbuigzame energie. Een man, die door zijn imponeerend uiterlijk, door zijn beminnelijke manieren, van-zelf in elken kring, waar hij was, het hoofd en de leider werd. Zijne liefde voor natuur en poëzie gaf aan zijne woorden iets verheffends. Hij was een man van vuur, die als met vlammen zou gaan werken. Hem stonden bij Alexander Michaïloff, Fomenko, Tichomiroff, Kviatkovsky (in 1880 opgehangen), Morozoff en anderen; maar wèl in de allereerste plaats S o p h i a

1) L. Tichomiroff verduidelijkt op pag. 453 van zijn boek 'La Russie politique et sociale', 1886, aldus de uitdrukking 'partage noir'. 'Ce mot - zóó zegt hij - qui semble à M. Leroy-Beaulieu énigmatique, est en réalité très-clair. Depuis des siècles le mot *noir* nous sert pour désigner la *masse* du peuple; ainsi qu'il y a eu les paysans de la noire charrue, l'impôt noir c'est-à-dire la capitation, il y a encore à présent le peuple noir, tchern (plèbe).'
2) Het tijdschrift of liever 't orgaan bestaat (als rest) nog lang, zie Bernstein 'Documente', Nov. 1901, p. 56.
3) Zie over Scheljaboff de 'Sozialistische Monatshefte', 1897, pag. 432 seqq., voorts van het tijdschrift 'L'Humanité nouvelle' de nummers van Juli en Augustus 1897.

P e r o v s k a j a , wier gloeiende liefde voor Scheljaboff geen geheim meer was. Dat comité veroordeelde nu 26 Augustus 1879 den keizer ter-dood, en gaf hem daarvan bericht.

Ruim anderhalf jaar heeft de ongelukkige czar tegen het voltrekken van dat vonnis kunnen worstelen. Op alle wijzen beproefde hij het. Nu eens werden de vervolgingen weder strenger, dan weder liet hij de teugels wat vieren, en begon hij (12 Febr. 1880) met Loris Melikoff[1)], als onder-czar, maatregelen toe te passen die een schijn van liberaliteit droegen. Doch het comité liet zich niet van zijn doel afbrengen. Het waren allen mannen en vrouwen die het leven daaraan hadden gegeven. Zij deinsden voor niets meer terug. Zij gebruikten alle middelen. Vooral met de chemie hielden zij zich nu bezig. Zij namen de wetenschap in dienst. Kibaltchick werd in dat opzicht hun geleerde. Zij werkten en oefenden zich met dynamiet. Op vele plaatsen werden kleine verborgen laboratoria door hen ingericht. Spaarzaam en zuinig gingen zij om met hun financiën. Toen zij met hun verdelgingswerktuigen gereed waren, begonnen zij tot uitvoering over te gaan. Drie malen werd het complot in werking gezet. De eerste keer in November 1879. De keizer zou uit Livadia in den Krim per spoorweg naar Petersburg terugkeeren. Drie mijnen werden nu op drie plaatsen aan dien spoorweg gelegd. Scheljaboff en Sophia Perovskaja namen in persoon de leiding op zich. Doch dit keer was de regeering hun te behendig geweest. Een andere trein met reizigers werd van de rails gesleurd en verbrijzeld, doch de keizertrein reed veilig door. Nu begon men in het eigen winter-paleis van den czar de dynamiet-mijnen te leggen. Het was de boerenzoon Chaltourin die het zou doen[2)]. Hij was een uitstekend schrijnwerker en werkman in lak, en werd voor het nazien en bijwerken der meubels in het paleis gebruikt. Geheel op zijn gemak legde hij de dynamiet onder de keizerlijke eetzaal. Den 5^{den} Februari 1880 liet hij alles ontbranden. Doch weder had men zich in iets verrekend. De czar, opgehouden door een bezoek van vreemde vorsten, kwam te laat aan tafel. Een geweldige ontploffing scheurde zalen en muren uit elkander. Doch de czar kwam vrij. Drie malen is scheeps-recht. De derde maal ontkwam Alexander II niet. Het was 1 Maart 1881. Een schoone zachte winter-dag in Petersburg. Men had nu de maatregelen voor-goed genomen, om een eind aan het proces te maken. Het vonnis zou worden volvoerd, het kostte wat het wilde. Op drie afstanden of posten stonden de bommenwerpers gereed om den keizer op zijn rit te treffen. Wel was juist Scheljaboff 27 Februari gevangen genomen, maar geen nood: Sophia Perovskaja zou het sein geven door het wapperen van haar sluier. De czar, van de parade terugkomende, reed in zijn slede den

1) Loris Melikoff stierf in December 1888 - in volkomen afzondering - te Nice. Zie over hem E.M. de Vogüé in de ‘Revue des deux Mondes’ van 1 Maart 1889.
2) Zie over Chaltourin vooral Bernstein's ‘Documente des Socialismus’, Juni 1904, pag. 277. Hij werd 22 Maart 1882 opgehangen.

eersten post voorbij. De worp van Ryssakow miste hem. De czar liet stilhouden en steeg uit om naar de plaats van het onheil te zien. Toen kwam hij onder het bereik van Grinewizki. Deze trof het doel, ten-koste van zijn eigen leven. Alexander II werd doodelijk geraakt. Het vonnis was voltrokken.

De nieuwe czar liet den 3^{den} April Scheljaboff, Michaïloff, Kibaltchick, Ryssakoff en Sophia Perovskaja aan de galg ophangen. Hesse Helfman, de helpster van allen, kreeg, wijl zij moeder moest worden, genade, doch stierf een jaar later in de gevangenis. Het executieve comité richtte van zijn kant negen dagen na den moord van Alexander II een schrijven aan den nieuwen czar, waarin de toestand over en weder duidelijk helder werd uitéengezet, en waarin de voorwaarden werden opgenoemd, die vervuld moesten worden om een einde te maken aan de revolutionnaire beweging. Toch kan men zeggen, dat de spanning van het nihilististisch terrorisme met den dood van Alexander II gebroken was. Trouwens de meest doortastende leiders der uiterste partij moesten het leven laten of ten-minste Rusland verlaten. En op de groote vlakte van het Russische volk liet de prikkeling dier fanatieken geen duurzame sporen. Eerst in 1904, tijdens den oorlog met Japan, werd die organisatie weder opgericht en begonnen weder de aanslagen tegen de hooggeplaatste politieke figuren.

De felste nihilisten werden in den loop van 1881 opgehangen. Zeer velen moesten den lijdens-weg naar Siberië inslaan[1)]. Eenigen waren zoo gelukkig naar Europa te kunnen ontvluchten.

Onder die in den vreemde rondzwervende Russische socialisten valt op enkelen nog meer bepaald de aandacht. Wij kunnen niet allen noemen en wijzen slechts op Stepniak, Metchnikoff en prins Kropotkin. Allereerst S t e p n i a k , wiens eigenlijke naam, zooals wij reeds zeiden, Kraftchinsky was. Hij was in 1841 in de Ukraine geboren uit een bemiddelde familie, studeerde te Kieff, en werd er professor. In 1873 werd hij uit zijn ambt ontzet, in 1876 week hij uit Rusland, en vestigde zich te Londen. Dáár schreef hij een aantal boeken om Europa over den toestand van Rusland in te lichten. Wij noemen: ‘La Russie souterraine’ 1885, ‘The Russian Stormcloud’ 1886, ‘La Russie sous les Tzars’ 1887, ‘The Russian Peasantry, their agrarian condition, social life and religion’ 1888; boeken van betrekkelijk belangrijke beteekenis, in de verste verte geen oppervlakkig werk. In Londen was hij het midden-punt van een grooten kring van uitgewekenen. Door een noodlottig toeval kwam hij in December 1895 te Londen om het leven. Hij moest des avonds een voordracht houden, en werd bij het passeeren te Cheswich door een trein overreden. Met eenvoudigen ernst werd hij door zijn partij statig naar het graf gedragen[2)]. - Aan die

1) Een der laatsten van de Narodnaja Volja, Polivanof, weet 1902 uit Siberië te ontvluchten. Hij doodt zich-zelven in Frankrijk, September 1903. Hij was ziek en voelde dat hij niets meer kon uitrichten.
2) Zie over hem Vera Sassoulitsch, ‘Die neue Zeit’, 1895/96, I, pag. 490 seqq.; voorts een goed artikel van S. Mendelson in ‘The Justice’ van 4 Januari 1896.

in het buitenland toevende en dáár sterven de Russische socialisten mag ook de naam niet ontbreken van L e o M e t c h n i k o f f. Deze was ook van goede Zuid-Russische familie en in 1838 te Petersburg geboren. Hij studeerde in de medicijnen en werd bij uitstek geleerd. Hij wierp zich later in de armen der Europeesche revolutie, diende Garibaldi, Herzen en Bakounin, werd hoogleeraar te Neuchâtel, en stierf dáár in 1888. Bekend is hij vooral door het fraaie boek dat Elisée Reclus in 1889 van hem uitgaf: 'La Civilisation et les grands fleuves historiques'.[1] - Metchnikoff behoorde reeds eenigermate tot de anarchisten[2]. De hoofdman dier anarchisten, sinds den dood van Bakounin, was echter de evenzeer in den vreemde toevende Russische prins P e t e r K r o p o t k i n. Zijn leven is merkwaardig genoeg. Al stamde hij uit een der oudste adel-geslachten van het rijk, toch had hij als knaap reeds sympathie voor het volk, en had hij vroegtijdig een duren eed gezworen, om het onrecht goed te maken, dat zijn vaderen aan de lijfeigenen hadden gedaan. Toen zijn opvoeding voltooid was, trad hij niet in de keizerlijke garde, maar liet hij zich in 1861 als adjudant naar Siberië zenden. Dáár doorleefde hij de tijden van het eerste enthousiasme bij de troons-beklimming van czar Alexander II. Maar de onderdrukking van den Poolschen opstand deed hem tot inkeer komen. Hij hield het nog twee jaren uit en nam zijn ontslag uit den militairen dienst. Het was alsof hij in de rustige wetenschap een wijkplaats wilde zoeken, waar hij de gisting der politieke ideeën kon vergeten. Ten-minste hij ging werken aan de universiteit te Petersburg om geologie en geografie te studeeren. Hij deed daarvoor reizen naar China en Siberië, werd vriend en mede-arbeider van Elisée Reclus, en weldra secretaris van het keizerlijk geografisch genootschap. Te-gelijk werd hij kamerheer der keizerin en met ridder-orden behangen. Doch in 1871 en '72 deed hij een reis naar het buitenland. Hij bezocht België en Zwitserland, leerde dáár de socialisten kennen, werd lid der Internationale en keerde terug als volbloed socialist. De toetreding tot de socialistische ideeën van West-Europa versterkte hem nu in zijn vrijheids-

1) Zie in dat boek vooral de beteekenis van den Nijl verduidelijkt en het gebruik maken van de hymne op den Nijl, pag. 215.
2) Let ook op prins Victor Nakachidzé, behoorende tot de familie Bagration uit Georgië. Geboren 31 December 1865. Militair eerst. Zijn boek 'La verité sur l'armée Russe', het boek werd verboden; hij wordt toen nihilist. Ter-dood veroordeeld in 1885, doch in de vesting Peter Paul geplaatst; hij ontvlucht 1887 naar Parijs, leidt nu een zwervers-leven, huwt Mary Roedell, baronesse Rudelsheim; doch wordt telkens gevangen genomen, bijv. 15 Jan. 1901 te Nice; een maand gevangenis is zijn straf; weder gevangen in September 1901 in Italië. In Genève staat hij weder terecht wegens oplichterij; Januari 1903 - daarvan vrijgesproken - doch naar de grenzen gebracht.

ideaal. Hij sloot zich aan bij de Tchaikovsky, deelde volkomen den gloed der felste heethoofden, en schreef de brochure: ‘Is de Revolutie noodig?’ In al de verbindingen, vereenigingen, besprekingen en daden der omwentelings-partij tegen Alexander II ziet men nu zijn naam. De gedrags-lijn, door de uiterste partij der socialisten voorgeschreven, was ook de zijne. Hij was een bewust werktuig in hun handen. Zijn eigen levensloop viel dus geheel en al samen met de geschiedenis der revolutionnairen, die wij hierboven hebben geschetst. Hij volvoerde wat zij besloten. Hij deelde hun lot. Het waren ook zijn vrienden die aan de galgen hingen. Hij deed hetzelfde als zij. Ook hij gaf onder een aangenomen naam, in den winter van 1872, geheime voorlezingen aan de arbeiders over de geschiedenis der Internationale. Ook hij zou als schilder ‘in 't volk’ gaan, om voor de leer der socialisten te werken. Hij werd echter toen - het was 1873 - verraden en met zijn broeder gevangen gezet. Dáár in de harde gevangenis doorleefde hij drie lange zware jaren. Boven zijn hoofd hoorde hij de kreten van hen, die door waanzin waren aangegrepen. Negen van zijn mede-gevangenen werden krankzinnig, elf gaven zich-zelven den dood. Hij-zelf was door de ontberingen in 1876 ziek geworden en werd uit de citadel naar het hospitaal gebracht. Hij bleef zich dood-krank houden, doch zon op middelen om te vluchten. Zijn vrienden hielpen. Werkelijk wist hij 29 Juni 1876 te ontkomen. Hij vlood uit Rusland. Het was juist het jaar dat Bakounin stierf. Een open gevallen plaats was dus in te nemen. Hij vestigde zich in Genève en begon van daaruit een leven van propaganda in den geest van Bakounin. Het orgaan, dat van de anarchistische partij in Zwitserland uitging, was ‘Le Révolté’[1]. Welnu in dat blad schreef hij van 1879-1882 de meeste hoofd-artikelen. Voorts deed hij van uit Genève ter-wille van het anarchisme telkens kleine reizen naar Italië of Frankrijk. Toen nu zijn anarchistisch spreken en schrijven aanstoot gaf, werd hij in 't begin van 1881 uit Zwitserland gebannen. Hij ging te Thonon wonen in Fransch Savoye. Van dáár zag men hem reizen doen naar Vienne, Saint-Etienne, Lyon en Londen. Toen echter de anarchie te Lyon tegen het einde van 1881 haar hoofd weder begon op te steken, wijde hij voor-goed zich te Lyon vestigen. De Fransche regeering draalde echter niet, en liet hem 21 December 1881 achter slot en grendel zetten. In 't begin van 1882 begon te Lyon het proces der anarchisten, waarbij ook Kropotkin tot vijf jaren gevangenis-straf werd veroordeeld. Hij werd vastgezet in de gevangenis te Clairvaux. In Januari 1886 kwam hij vrij en vertrok hij naar Londen, waar hij sinds dien tijd woont. Hij is en blijft de beste pen van het hoofd-orgaan der anarchisten, eerst schrijvende in het weekblad ‘La Révolte’ dat den ‘Revolté’ opvolgde, later in het sinds Mei 1895 uitkomende weekblad ‘Les Temps nouveaux’, waarvan hij nog altijd de vaste mede-arbeider is. Behalve door een aantal brochures en tijdschrift-artikelen - de meeste Engelsche

1) Zie over het oprichten van de ‘Révolté’ ‘Les Temps nouveaux’ 20/26 Febr. 1904.

deftige maandwerken nemen gaarne studies van zijn hand op - is hij bekend door vier eenigszins groote anarchistische werken. Het eerste is een verzameling zijner bijdragen in den ‘Révolté’, en draagt tot titel; ‘Paroles d'un Révolté’; het kwam op het einde van 1885 uit; het is een aanvallend, heftig, bijtend strijdschrift[1]. Het tweede boek is in 't Engelsch geschreven, het handelt over de gevangenissen waarin hij heeft vertoefd, en heeft tot titel; ‘In Russian and French prisons’; het kwam in 1887 uit. Rustiger van aard en toon, meer een geregelde uitéénzetting zijner beginselen bevattend, is het derde boek: ‘La conquête du pain’, dat in 1892 verscheen. Het vierde is een geschiedenis in twee deelen van zijn eigen leven, het heet: ‘Memoirs of a revolutionist by P. Korpotkin’ en verscheen in 1899. Een vijfde boek: ‘Fields, factories and Workshops’ is door Stoffel in 't Hollandsch vertaald. In al die grootere werken - en zij werden in 1896 nog als 't ware gecondenseerd in het boekje ‘L'Anarchie, sa philosophie, son idéal’ - wordt het streven der communistische anarchisten ontvouwd, en gepleit voor een leer, die het Staats-begrip te-niet moet doen en de samenleving moet vervormen tot een vrije vereeniging van hooghartige, zelf-bewuste en op hun onafhankelijkheid fiere individuen[2].

III.

Tegenover zulk een leer kwam nu graaf L e o T o l s t o ï op met zijn begrip van d i e n e n d e l i e f d e. Niet in een versterking of verhooging der waarde van het eigen individu, maar juist in het omgekeerde daarvan moest het heil worden gezocht. Niet door het uitoefenen van terrorisme, maar door het openbaren van bewuste weerloosheid overwon men. Was niet het essentieele van het Slavisch begrip gelegen in ootmoed en gedweeheid, alles duldende lijdzaamheid, en voerde dit niet van-zelf tot de oud-Christelijke moraal van zelfverkleining en zelfverloochening? Had niet Jezus Christus-zelf - zie Lukas XXII vers 27 - het richtsnoer van 't leven aangegeven in roerende woorden: ‘Ik ben in het midden van u, als één die dient?’ Het uitgangs-punt van Tolstoï was dus de gedachte: niet van een vervorming der maatschappij, maar van een vervorming van u-zelf komt de hulp. Verander uw

1) Naar aanleiding van dat werk plaatsten wij in het Februari-nummer van ‘De Gids’ van 1886 een studie over prins Kropotkin, die wij later in onze ‘Studiën en Schetsen’ overnamen. Aan deze studie ontleenden wij enkele voorgaande bladzijden.
2) Wij wijzen op een stuk van zijn hand in ‘The Nineteenth Century’ van April 1888 ‘The Breakdown of our Industrial System’, en op zijn brochure ‘La Morale anarchiste’, 1889. - Vergelijk ook dr. Laurentius, ‘Kropotkin's Morrallehre’, 1896. Andere organen van 't Russische Socialisme worden opgenoemd in Bernstein ‘Documente’, November 1901, pg. 55 seqq. Onder hen valt ook 't licht op Kovaleffsky, zie ‘La Revue socialiste’, October 1901 en Ossip Lourié p. 207.

eigen leven; oefen u in zelfverzaking; geef een voorbeeld van ootmoed, al is 't nog zoo klein. Weêrsta den booze niet. Voorts, laat niet voor u werken, maar werk zelf: verwerf met uw eigen handen uw dagelijksch brood, liefst op het land. Want Tolstoï geloofde in de regenereerende kracht van een leven, zoo eenvoudig, zoo natuurlijk mogelijk; een leven zonder weelde en verfijning, met weinig behoeften: een bestaan, waarbij tusschen den mensch en de aarde de oorspronkelijke onmiddellijkheid werd hersteld, zij hem gevend wat hij in arbeid van haar vraagt.

Niet dadelijk was Tolstoï tot deze denkbeelden gekomen. Een geheel leven van roem en eer had hij reeds achter den rug. Onder de roman-schrijvers van Europa werd hij 't allereerst genoemd. Zijn beeldend en ontledend talent stond misschien het hoogst onder die roman-dichters der tweede helft van de negentiende eeuw. Sinds het jaar 1850 had hij Rusland, sinds het jaar 1870 geheel Europa door zijn meesterwerken als betooverd[1)] . In 1828 geboren uit een der voornaamste geslachten van Rusland, was hij na zijn studie aan de universiteit eerst in den krijgsdienst gegaan, doch had hij weldra naar de pen gegrepen. Verhalen over zijn eigen jeugd, waarheid en verdichting, hadden zijn tijdgenooten bekoord. Hij had door zijn 'Katja', zijn schetsen uit het leven der 'Kozakken, ieders lof verworven. Straks was hij in het jaar 1862 - na een wild hartstochtelijk leven - in het huwelijk getreden, en was hij meer bepaald op zijn landgoed Jasnaja Poljana bij Toula, ten-zuiden van Moscou, gaan wonen. Eerst veel later, sinds 1881, wisselde hij in de wintermaanden dat stil en kalm natuur-leven af met een tijdelijk verblijf in de stad Moscou. Na zijn huwelijk, in rustige afzondering op het land, schreef hij de twee kunstwerken, die wellicht de meest volkomen verhalen onzer eeuw zullen blijken: zijn 'Oorlog en Vrede'[2)] en zijn 'Anna Karénin'. Allerlei kleinere verhalen vloeiden bovendien uit zijn pen. Hij stond op het top-punt van zijn roem, gevierd door de besten van Europa. Tourguénjeff had openlijk zijn meerderheid erkend. De Fransche, Engelsche en Duitsche kritiek prees hem om 't zeerst. Alle harten in Europa klopten, als de figuren van Natacha, van André Bolkonsky, van Anna Karénin werden opgeroepen[3)]. Hij scheen niets meer te kunnen verlangen. Men

1) De beste studie over Tolstoï (in zijn geheel) is misschien het boek van Romain Rolland, 1911 'Vie de Tolstoi', welke studie eerst in vier afdeelingen in de 'Revue de Paris' van 1911 is verschenen. Zie overigens: 'Léon Tolstoï, Vie et Oeuvre, Mémoires, Souvenirs, Lettres, Extraits du journal, Intimes notes et Documents biographiques, réunis, coordonnés et annotés par P. Bizukow, revisés par Léon Tolstoï, traduits sur le manuscrit par J.W. Bienstock. Deze publicatie begon 1905, drie deelen zijn verschenen, het laatste deel loopt tot 1884, nog meer deelen volgen.

2) Let in zijn 'Oorlog en Vrede' vooral op de episode als Karataïef en Bezoukhov, beiden gevangen zijn genomen.

3) Zie E.M. de Vogüé, 'Le Roman Russe', 2me édition, 1888 pag. 284 en volgende. Vergelijk de drie artikelen van mijn overleden vriend J.H. Hooyer in 'De Gids' van Juli 1886, November 1887 en Juni 1891.

meende dat hij vol-op genoot van zijn schrijvers-roem - en ziet, voor zich-zelf gevoelde hij zich ongelukkig. Zijn leven was onbevredigd. Vijftig jaren oud kwam hij tot inkeer, tot zich-zelf.

Hij werd de socialist Tolstoï. - In drie boeken, die van 1879 tot 1884 verschenen, heeft hij dien omkeer in zijn leven ontvouwd. Wij noemen: de 'bekentenissen', de uitéénzetting van 'mijn geloof', en het geschrift: 'wat moeten wij doen?' Met den inhoud dier drie boeken dienen wij ons bezig te houden.

De '*Bekentenissen*' zijn een biecht van het eigen leven[1)]. Hij verhaalt hoe hij opgroeide en later de universiteit Kasan bezocht. Hij was opgevoed in het orthodoxe Christelijke geloof der Staatskerk van Rusland. Maar reeds op zijn 20ste jaar was van dat geloof niets meer bij hem overgebleven. Hij wendde zich tot de studie der wijsbegeerte, streefde naar de veredeling van het leven, zocht naar oplossing van het raadsel van het bestaan in de antieke en moderne literatuur. Allengs echter verflauwde ook dat streven naar veredeling. Tolstoï stond, jong, trillend van hartstochten, zonder richtsnoer. Het was een treurige tijd. En het treurigste van alles was de ondervinding, die hij onder de menschen opdeed. Offerde hij aan zijn hartstochten, aan ambitie, aan heerschzucht, aan eigenbaat, aan wellust, dan werd hij geprezen en stond hij in aanzien. Poogde hij dat wat goed in hem was uit te spreken, dan ontmoette hij zekere minachting. Dus volgde hij dan maar liever het oordeel van de wereld: hij ging in den oorlog, in den Kaukasus, en doodde op zijn beurt de vijanden; op zijn landgoed was hij hard voor de boeren; in Petersburg leefde hij brooddronken, speelde en amuseerde hij zich met vrouwen. Middelerwijl schreef hij, en snoof hij den wierook van den lof op. Hoogmoedig leefde hij voort. Doch al dat leven met lichtzinnige edellieden en ijdele letterkundigen viel hem na eenigen tijd bijster tegen. Toen zocht hij kalmte in een stil huiselijk leven en in familie-geluk. Hij huwde, woonde op zijn landgoed, kreeg een talrijk gezin, zorgde voor dat gezin, schreef en dichtte zijn groote romans. Doch rust voor zich-zelf had hij niet gekregen. Integendeel, na het voltooien van zijn Anna Karénin, begon meer dan ooit hem de oude pijn te folteren. Te sterker, nu hij zijn kinderen een weg door het leven moest wijzen. Dieper dacht hij dus na. Wat had het leven tot nu toe hem opgeleverd? Ach, alles was ijdelheid, bedrog, schijn en leugen. Slechts één verschijnsel was diepe ernst gebleken: het was de dood. Toch moest er een oplossing zijn voor de vraag, waartoe men leefde; toch moest er een zin, een gedachte voor het leven gevonden worden, die onverdelgbaar was voor den onvermijdelijk aan ieder te-beurt vallenden dood. Tolstoï zocht dien zin, die gedachte nogmaals bij de verstandigste auteurs. Zij

1) Wij gebruiken een Duitsche vertaling 'Bekentnisse', uitgekomen te Leipzig, 1884. Het Russisch manuscript was in 1879 geschreven.

kwamen niet veel verder dan de leer van den Prediker: alles is ijdelheid; de leer der Boeddhisten: het leven moet van den grond uit vernietigd worden; of de leer van Schopenhauer: het leven is een kwaad. Zou dan zelfmoord 't beste zijn? Toen nu Tolstoï nergens een oplossing vond in zijn eigen kringen, kwam het denkbeeld bij hem op: hoe leeft de geweldig groote massa van het eigenlijk gezegde volk? Die kleine lieden leven stil en voelen in zich vrede. Ik moet dus - zóó redeneerde Tolstoï - den zin pogen te vatten, dien zij aan het leven geven. Zij heeten onverstandig, maar hebben een antwoord op de vragen van het leven. Zij hebben een geloof. Inderdaad is hun geloof de kennis van den zin van het menschelijk leven, de kracht door welke de mensch zich niet vernietigt, maar leeft. Hun geloof leert hun de verbinding tusschen het eindige en oneindige, dat wat juist aan de verstandigen dezer wereld verborgen blijft. De eenvoudigen en armen dezer wereld hebben het geheim van het leven begrepen. Tot die slotsom kwam Tolstoï, en daarom ging hij het 'geloof' van dat volk grondig onderzoeken.

Dat onderzoek leidde tot het boek: '*Mijn geloof*'[1]. Het geschrift moest te-gelijkertijd aantoonen, hoe tot hem, Tolstoï, het licht was gekomen. Altijd had hij in het Christendom lief gehad de begrippen nederigheid en broederschap, hij zette zich dus aan een studie der evangeliën, waarin die denkbeelden waren aangegeven, en las en herlas de Bergrede. En ziet, in de uitspraken van die Bergrede vond hij nu niet enkel de rust voor zijn ziel, maar te-gelijk het zedelijk-maatschappelijk beginsel van het Christendom. Het kenmerkende van dat sociaal begrip van het Christendom werd toch in de Bergrede in vijf geboden samengevat. Zij luidden, kortelijk ontdaan van de tegenstellingen in het Oude Testament, aldus: 1°. Leef met iedereen in vrede, toorn niet. 2°. Ieder man hebbe ééne vrouw, iedere vrouw één man. 3°. Zweer niet. 3°. Weêrsta den booze niet. 5°. Zie in alle menschen kinderen van één Vader. - De sleutel van het geheel is het vierde gebod: weêrsta den booze niet. Het zedelijk-maatschappelijk beginsel van het Christendom is dus, volgens Tolstoï, de heilige weerlooze liefde. Ik stelde mij voor, zegt Tolstoï, een Christelijke maatschappij gevestigd op die vijf geboden. Hoe gansch anders zou de samenleving zich dan vóórdoen, dan nu. Stel eens dat men aan de kinderen, van hun prille jeugd af, deze beginselen inscherpte: hun niet op 't hart drukte om allereerst hun fatsoen of stand op te houden, hun rechten te verdedigen; hen niet liet bederven door schouwtooneel en bal; hun geen lichtzinnigheden veroorloofde; geen wettelijk patent gaf aan vrouwen om een schandelijk leven te voeren; de jongelieden opwekte om in woorden en daden altijd eenvoudig-oprecht te zijn; hun leerde dat wraakneming en geweld iets beestachtigs was, en dat geheel de opvatting van nationalen haat met zonde

1) Wij gebruiken een Fransche vertaling: 'Ma Religion' te Parijs bij Fischbacher verschenen. Het Russisch manuscript is gedagteekend van 22 Januari 1884.

gelijk stond; hen overtuigde dat krijgs-eer en roem van patriotisme verwerpelijke zaken waren, want dat alle menschen kinderen Gods genoemd zijn en niet vermoord of gekweld moesten worden, - stel dat dit eens kon geschieden, en dat de kinderen, mannen en vrouwen geworden, zulk een leven verwezenlijkten, dan zou op aarde het rijk Gods gevestigd zijn, een rijk van vrede en eendracht. Zie nu daarentegen onzen maatschappelijken toestand[1)]. Toch is het ideaal te bereiken, wanneer wij slechts willen. Het hangt van onze persoonlijke inspanning en krachten af. Doch wij volvoeren het niet. Wij wenden geen inspanning aan. Wij zeggen: het is ondoenlijk. Wij willen die vijf geboden niet in toepassing brengen, beweren dat het beginsel van weerlooze liefde niet te verwerkelijken is. Gaarne geven wij toe, dat die leer bewonderings-waardig en goddelijk is: zij zou het vele goede, dat ook wij beoogen, bezorgen, maar het is onmogelijk haar op te volgen, zeggen wij. - Is dat zóó? vraagt Tolstoï. Hij wijst er op, dat de menschen immer voor zware problemen hebben gestaan, en altijd hetgeen zij het best voor zich vonden hebben verordend. Met hoeveel moeite hebben zij niet de instelling van het particulier eigendom gevestigd! Waarom durven zij dan dit niet aan? Er moet ergens

1) Tolstoï teekent die tegenstelling zoo aardig in zijn verhaal van den grenadier, zie pag. 23/24 van ‘Ma Religion’: ‘Un de ces jours, je me dirigeais vers la porte Borovitzky (à Moscou): sous la porte se tenait un vieux mendiant boiteux, les oreilles bandées d'un torchon. Je tirai ma bourse pour lui faire l'aumône. Au même instant je vis déboucher du Kremlin, au pas de course, un jeune grenadier à la face colorée, à l'air martial, vêtu du pardessus réglementaire en peau de mouton, fourni par l'Etat. Le mendiant ayant aperçu le soldat se leva effrayé et se mit à courir à cloche-pied vers le jardin Alexandre. Le grenadier, après une vaine tentative pour le rejoindre, s'arrêta, vociférant contre le gueux qui s'était établi sous la porte contrairement au règlement. J'attendis le grenadier. Quand il fut près de moi, je lui demandai s'il savait lire. - “Oui, et quoi?” - “As tu lu l'Evangile?” - “Oui”. - “Et te souviens-tu de ces paroles”. “Et qui nourrira l'affamé....” Je lui citai le passage. Il s'en souvenait et m'écouta jusqu'au bout. Je voyais qu'il était troublé. Deux passants s'étaient arrêtés, prêtant l'oreille. Le grenadier paraissant vexé de sentir que, pour avoir fait son devoir, pour avoir chassé les passants d'un endroit où il était interdit de s'arrêter, il se trouvait inopinément en faute. Il était troublé et cherchait une excuse. Tout à-coup son regard intelligent s'anima, il me regarda par-dessus l'épaule, comme quand on s'éloigne. “Et le règlement militaire, le connais-tu?” fit-il. Je répondis que non. - “Eh bien, alors tu n'as rien à dire”, rétorqua le grenadier, avec un mouvement de tête victorieux, et ramenant sa pelisse de mouton, il se dirigea crânement vers son poste. C'est le seul homme que j'aie rencontré dans toute ma vie qui ait résolu avec une logique serrée l'éternelle question qui se dressait devant moi au milieu de notre état social et se dresse devant tout homme qui se dit chrétien’.

een fout in hun redeneering zijn, zegt Tolstoï, een hersenschimmige opvatting die hun hier het doortasten belet. En zóó is het inderdaad. Dat beletsel is de Christelijke dogmatiek, zooals zij in de kerken wordt onderwezen. Er is op die wijze een pseudo-Christendom ontstaan. Een Christendom gebaseerd op leerstukken van erfzonde en dergelijke metafysische dogmata, die de menschen den moed benamen. Terwijl de plaatsen in het Nieuwe Testament, waar sprake is van zedelijke geboden, altijd zeer duidelijk en stellig luiden, zijn al die dogmata juist omgekeerd ingewikkeld en onduidelijk. En nu wordt, volgens Tolstoï, op het leerstellige door de Kerk de meeste nadruk gelegd, terwijl de zedelijke geboden door die Kerk als in schemerduister worden gelaten. Vandaar de fout en de misslag. Men zoekt het heil in het aannemen van een dogmatiek, niet in een omkeer van het gemoed, die tot heilig handelen leidt. - Doch men zegt: het geeft niets, als ik alléén de vijf geboden trouw naleef: de maatschappij zal er niet door verbeteren. Bedenk echter - zegt Tolstoï - dat Christus die leer voorstelde als het middel om zich te redden uit het leven van verderf, zooals de menschen dat hebben georganiseerd. Gij moet uw leven redden, tot u-zelf komen, anders gaat gij te-gronde, want de dood wacht u. Het ware leven is niet iets wat in de toekomst ligt, wat in den hemel verwacht moet worden, neen, het is het leven hier op aarde van een kind Gods, het leven dat zich aansluit aan het leven van Gods zoon; een leven dat zich-zelf opoffert en naar gemeenschap tracht. Het ware leven bestaat juist in een verzaking en afstand van het persoonlijk leven, dat een hersenschim is. Denk dus niet om wat uw eigen kleine persoon kan uitwerken. Doe wat gij moet doen om u-zelf te redden. Zóó zult gij tevens anderen kunnen redden. Al waart gij alléén, al verstondt gij alléén de leer van Christus, dan nog zoudt gij een redder kunnen zijn. Bij een schouwburg die in brand staat weet één persoon soms de zware deur te openen. Ook de aarde staat in brand: gij moet leven redden, door uw leven ten-dienste van anderen te stellen. En let wel, dat men daarom niet uit de wereld zich moet terugtrekken, neen, men moet geen asceet worden, niet aan ascetisme toegeven, doch juist midden-in de wereld leven, als voorbeeld en toonbeeld voor anderen.

Is dit alles dan zoo moeielijk? vraagt Tolstoï. Geeft dan het tegenovergestelde, het leven dezer wereld, zooveel vreugde, dat men zich daarvan niet kan los-scheuren? Ach, het tegendeel is waar. Aandoenlijk roerende bladzijden worden daarover door Tolstoï geschreven[1)]. Inderdaad het leven naar de wereld geeft geen vreugde. De meerderheid der menschen is martelares van de leer der wereld. Doe slechts een wandeling langs de markt eener groote stad; bij voorbeeld van Moscou, en wonderlijk treurig zal het u te-moede zijn, wanneer gij allen ziet jagen en woelen, om toch nog iets van elkander te winnen. De één laat den ander geen

1) Zie ‘Ma Religion’, dernière édition, pag. 176 en volgende, vooral de bladzijde 193 over de ziekten der rijken.

rust, wanneer er nog een klein voordeel op hem is te behalen. Het leven der welgestelden in de wereld ontneemt inderdaad alle aandoeningen en gewaarwordingen van geluk. Van een leven samenstemmende met de natuur is er in de stad geen sprake meer. Ziet men wel dikwijls het groen der velden, de kleuren-schakeering van een woud in den herfst? Van het werk heeft men geen genot: de handen-arbeid, die spieren sterkt en aan 't lichaam blijde tinteling geeft, wordt versmaad. De familie-kring lost zich op in een groep van kinderen, die tevreden zijn als de ouders sterven en hun wat nalaten. Van vriendschaps-banden is weinig te hopen: hoe hooger men klimt op den maatschappelijken ladder, hoe nauwer de kring der vertrouwde vrienden wordt. De gezondheid wordt door het leven in de wereld meestal ondermijnd, zware ziekten gaan den dood vóóraf. Zóó wordt het leven der menschen onder de kar der maatschappij van de wereld verbrijzeld. Toch ziet men dit wonderlijk schouwspel. Jezus treedt op met zijn zachte geboden en niemand volgt. De wereld verkondigt haar leer, en een ieder snelt toe, al weet men dat men ellendig wordt. De leer der wereld is veel moeielijker, veel wreeder, dan die van Jezus: millioenen gaan daarbij in oorlogen en ziekten te-gronde tegen de enkele martelaars van het Christendom; toch aarzelt men niet; men kiest de partij der wereld. Alles moge zóó zijn als Tolstoï voorstelt, zegt men, maar de maatschappij is aldus ingericht, dat het zich stellen tegen haar organisatie nog jammerlijker is dan het met haar mede-gaan. Deed men wat Tolstoï aanraadt, men zou sterven van honger. Men zoekt dus liever zijn veiligheid door mede te steunen op de sterkte van de macht, en zoekt vrijwaring en gerustheid door bevestiging van het eigendom, in plaats van zich, zooals Jezus, van het eigendom te onthouden en de waarborgen van zekerheid, die op geweld en macht gebaseerd zijn, af te schaffen. En men vestigt nu verder zijn bestaan in een kamp en worsteling met anderen om dat eigendom. In angst voor de armoede vertrouwt men niet op den arbeid. Toch zal de arbeider, naar de uitspraak van Jezus, zijn loon verdienen, mits het slechts niet is een arbeid die anderen uitzuigt en anderen laat werken, mits de arbeid een dienen, een werken voor anderen is.

Inderdaad (zegt Tolstoï) de leer van Jezus vestigt het rijk Gods op aarde, en moeielijk is de praktijk dier leer niet. De dogmatiek der Christelijke Kerk moge die leer verduisterd hebben; de Kerk moge haar wijding juist aan het drijven der wereld hebben gegeven, moge het geloof in de ‘gendarmerie’ hebben gevestigd, - toch protesteeren reeds enkele gewetens. Zij worden thans vervolgd. Maar zij zijn het zout der aarde. De Kerk toch heeft afgedaan, heeft haar taak volbracht. Een nieuwe wereld rukt zich los uit den schoot der Kerk. Wel heeft die organisatie der nieuwe maatschappij nog enkele sappen, die van de oude haar zijn overgebleven. Maar naar nieuw voedsel wordt gezocht, naar nieuw licht. De éénige voorwaarde der nieuwe maatschappij is: organiseer u een bestaan, waarin het u gemakkelijk is de vijf geboden uit de Bergrede op te volgen. Is die nieuwe organisatie dáár, dan is de wereld over-

wonnen. Het nieuwe zedelijk maatschappelijk beginsel zal dan alles doordringen. Het afleggen van elken drang tot toorn zal de afscheiding onder de menschen doen ophouden, dus eenvoud van leven bevorderen. Het eerbiedigen van het huwelijk zal een einde maken aan het valsch geraffineerde, esthetische, quasi poëtische leven van zoovele rijken, zal de dood zijn der romans die olie gieten op het vuur der zinnen. Het weigeren van den eed zal het zegel zijn van de gelofte dat men God alléén gehoorzaamt, zal tevens het eind zijn van legers en krijgs-dienst. Het opheffen van het onderscheid onder de menschen, het wegwisschen der grenzen zal in plaats van het patriotisme het cosmopolitisme vestigen, en zal het einde zijn van douanes en al wat daartoe behoort. Doch het voornaamste van alles is, dat men zich vast moet voornemen geweld nooit door geweld te keeren, Men zal voor-goed moeten afleggen de dwaling, dat het leven slechts gewaarborgd is door machts-vertoon of machts-uitoefening, dat men zijn persoon en eigendom verdedigen moet tegen anderen. Men moet letterlijk opvolgen de woorden van de Bergrede: ‘Gij hebt gehoord dat gezegd is, oog om oog en tand om tand. Maar ik zeg dat gij den booze niet weêrstaat. Zoo wie u op de rechterwang slaat, keer hem ook de andere toe. En zoo iemand met u rechten wil en uw rok nemen, laat hem ook den mantel’. De zachtmoedigen toch zullen het aardrijk beërven. Van het begrip macht mag geen gebruik worden gemaakt, ook niet en vooral niet bij den arbeid. ‘Ik weet nu - zegt de nieuwe mensch - dat een groot deel der menschelijke kwalen en nooden daaruit voortkomt, dat men, in plaats van zijn arbeid aan anderen te geven, liefst zich onthoudt van elken arbeid en zich door macht den arbeid van anderen toeëigent’.

Dit nu is het geloof, de godsdienst, zooals Tolstoï ze uit het evangelie opdolf. Tot dien inkeer moet de tegenwoordige maatschappij komen. Dit zal haar hervorming zijn. Maar die hervormingen moeten van den mensch-zelven uitgaan. Revoluties tegen een maatschappelijke orde helpen niet. Zij smeden slechts al het oude des te hechter aanéén. Neen, laat ieder voor zich beginnen en de heilige weerlooze liefde dienen. Klein moge in 't begin het kuddeke derzulken zijn, indien zij slechts onvervaard voorwaarts gaan, zal hun licht door de duisternis heên breken[1)].

Aan die boeken: ‘mijn bekentenissen’ en ‘mijn geloof’ schakelt zich nu Tolstoi's derde boek, ook in 1884 geschreven onder den titel: ‘*Wat moeten wij doen?*’[2)]. Dit boek is wederom een stuk

1) Vergelijk een opstel van J.A. Böhringer, ‘Christendom en Maatschappij’, een referaat voor den Protestanten-dag. Over de verhouding van Tolstoï tot de oude leer der weerloosheid van de Doopsgezinden zie o.a. prof. S. Cramer in ‘De Zondagsbode, Doopsgezind Weekblad’, van 6 December 1896. Vergelijk ook Baart de la Faille's boek over Tolstoï, en mevr. H. Roland Holst in ‘de Nieuwe Tijd’, 4de Jaargang 1899, eerste aflevering.

2) In de Fransche vertaling heet de titel van dit boek: Quelle est ma vie?’ Wij citeeren deze vertaling. Later is nog een andere bewerking van dit boek te Parijs uitgekomen onder den titel: ‘L'Argent et le Travail’, ditmaal met een reclame voorrede van Emile Zola.

auto-biografie. Tolstoï verhaalt hoe hij, toen hij in 1881 des winters in Moscou ging wonen, getroffen werd door de diepe armoede in de stad. Dit was voor hem toen iets onbegrijpelijks, iets vreemds. Overal stonden op de straten bedelaars; politie-dienaars grepen ze soms, maar de arme lieden schoten op als uit den grond. Als Tolstoï des avonds in de kringen zijner bekenden sprak over de ellende onder die lieden op straat, zeide men hem geregeld: ‘O, dat is nog niets, ga eens naar het markt-plein Khitrof, dáár zult gij andere dingen zien’. Hij ging derwaarts op een kouden December-namiddag in het jaar 1881. Het was tegen 5 uur, het vroor en de wind blies ijskoud. Lange rijen van mannen en vrouwen waarden spookachtig dáár op straat, wachtend totdat de poort open ging van het nacht-asyl gesticht door Liapin. Hij ging mede in 't asyl, zag de hartverscheurende armoede dier menschen, gaf aan enkelen wat aalmoezen en wat warms te drinken, en keerde in zijn eigen weelderige woning terug, met een gevoel alsof hij medeplichtig was aan die ellende, en bij zich-zelf den tekst herhalend (uit Lukas III vers 10/11): ‘Wat moeten wij dan doen? Die twee rokken heeft, deele ze mede aan hem die er geen heeft, en die spijze heeft, doet desgelijks’. Dan vertelde hij aan zijn vrienden zijn indrukken. Dezen merkten echter kalm op: ‘ja, dat is de consequentie van het stads-leven; gij zijt een provinciaal, nog niet daaraan gewend’. Tolstoï intusschen hernam: ‘men kan zóó niet leven’. Hij zag altijd vóór zich die ellende; in zijn salons schaamde hij zich. Toch was dit - zóó merkte hij later op - nog een soort ijdelheid: het was als een voldoening, dat hij zag wat de anderen niet schenen op te merken. Hij dacht er dus nog niet aan zijn eigen leven te veranderen, neen, hij wilde slechts naar de mate van zijn krachten medewerken om den toestand der ongelukkigen te verbeteren. Inderdaad doet hij daartoe een poging. Bij gelegenheid der ophanden zijnde volks-telling organiseert hij een comité, om aan de telling der lieden een soort enquête naar den toestand der hulpbehoevenden en werkloozen te verbinden. Aan de aller-armoedigsten zou hij dan een kleine uitdeeling in geld geven, waarvoor hij een fondsje had bijéengebracht. Hij-zelf kiest voor zijn onderzoek een armoedige wijk, waarin een soort groot blokhuis, het huis Rjanof, bewoond door 't uitschot der bevolking, zich bevond. Met enkele studenten gaat hij den toestand der bewoners van dit huis opnemen. Wij kunnen natuurlijk niet al zijn ontmoetingen in dat huis weêrgeven. Drie zaken treffen hem al dadelijk: vooreerst dat armoede niet iets specifieks is, dat de menschen anders maakt; neen, al die menschen hebben evenals hij-zelf hun eigen leven, hun eigen belangen; dan valt 't hem op, dat er bijna geen lieden zijn die men maar zoo met 't geven van wat geld gelukkig kan maken; eindelijk doet hij de ondervinding op, dat als er noodzaak was, men reeds geholpen had: men had hem niet noodig: de

arme lieden, die hij wilde redden, hadden 't zelven onderling reeds gedaan. Vooral met drie klassen van ongelukkigen houdt hij zich op: met de vervallenen, die vroeger in welstand hadden verkeerd; met de geprostitueerden; en met de havelooze kinderen. Altijd was de diepste grond van aller lijden, dat zij niet hadden willen werken, dat zij een gemakkelijk leven hadden willen voeren, zoo-als hij Tolstoï en zijn standgenooten. Tolstoï had nu niet meer dat gevoel van medelijden voor zijn naasten en van afkeer voor zich-zelf, dat hij in 't huis van Liapin had ondergaan; neen, de chariteit, die hij in 't huis Rjanof uitoefende of wilde uitoefenen, ging nu bij hem gepaard met een gevoel van blaam en onwelwillendheid tegenover de menschen in 't algemeen. Het onderzoek naar de plaatsen waar gebrek werd geleden werd door hem en zijn vrienden ondernomen als een avontuur, alsof men op de jacht ging. Het geld dat men uitdeelde werd zonder vrucht gegeven. De arme lieden zeiden niet eens de waarheid, beschouwden Tolstoï als een goede melkkoe. Hij zag in, dat alles, wat hij op die manier deed, dom was en onpractisch.

Wat had hij eigenlijk gezien? Hij had gezien, dat de meesten ongelukkig waren, omdat zij de gewoonte om te werken hadden verloren. Hun ongeluk was, dat zij in denzelfden toestand waren gekomen als Tolstoï-zelf. *Geld baatte hun niet*. Dat was de slotsom van zijn onderzoek. Hij ging thans - 't werd lente en vóórjaar - naar zijn landgoed; hij wilde dáár een verhandeling schrijven over de door hem opgedane feiten, doch 't opstel vlotte niet, hij moest erkennen dat hij de kern van het vraagstuk, de zedelijke waarheid die daaraan ten-grondslag lag, nog niet had gevat. Inderdaad hij begreep niet, dat hij-zelf nog in 't moeras zich bevond. Hij wilde den toestand der andere menschen verbeteren, en hij kwam nog niet tot de conclusie, dat hij eerst zijn eigen leven moest verbeteren.

Toch liet de questie van het onderzoek hem rust noch duur. Altijd was hij met zijn gedachten daaraan bezig. Hem trof dadelijk één punt. Waarom is in de stad de ellende zoo groot, waarom is zij niet van beteekenis in het dorp? Waarom - zóó redeneerde hij verder - gaan dan toch de lieden weg uit 't dorp? In het dorp is de waarachtige bron van den rijkdom: de grond en de landbouw; in de stad zijn slechts steenen. Maar in die stad wonen de rijken, de niet-werkende rijken, die leven van den arbeid der lieden op 't land. Het voorbeeld van de stad werkt nu aanstekelijk. Ook de dorpelingen wilden wel eens leven en genieten zooals die stedelingen - en zij worden diep rampzalig. Het is dus een kwaad, dat de rijke inwoners der steden alles aan de boeren afnemen, en het is een groote ramp, dat de boeren van het dorp en van het platteland verhuizen naar de stad. Die twee oorzaken werken slechts in de hand de geweldige afscheiding tusschen rijk en arm. - Langs een anderen weg geraakte hij tot een soortgelijke conclusie. Hij was in kennis gekomen met S o u t a j e f f en zijn leer[1)]. Hij

1) Zie N. Tsakni, ‘La Russie Sectaire’, 1888, pag. 215-231. Vergelijk Tolstoï, ‘L'Argent’ pag. 317 seqq. Grooten invloed had op hem ook de boer Boudarof, zie ‘L'Argent’ pag. 295.

had met hem een onderhoud over het hem kwellend probleem gehad, en deze had slechts één antwoord gegeven: ‘neem de armen bij u aan huis, laat ze eten aan uw tafel, leer ze werken, maar werk zelf ook’. De zin van het antwoord kwam hierop neder: onderscheidt u niet van de armen. Dit is het eigenlijke kwaad, deze soort distinctie die de rijken zich toekennen, en die zij door hun zoogenaamd fatsoen, door hun quasi goede manieren, en door verfijning van uiterlijke reinheid aankweeken. Daardoor isoleeren zich de rijken van de armen. Die muur moet omvèrgehaald worden. Dat de rijken de armen in huis nemen, zeide Soutajeff, en met hen leven! - Tolstoï dacht nu verder na over een feit, dat hem in den laatsten tijd dikwijls getroffen had. Als hij een geldstuk als aalmoes had gegeven aan een arme zonder dien arme toe te spreken, nam deze 't gaarne aan; als hij echter bij 't geven met dien arme ging spreken, kwam er een onvergenoegde trek op diens gelaat, en een gevoel van niet-bevrediging bij Tolstoï zelven. Inderdaad was het Tolstoï dan soms alsof hij als milde gever wilde poseeren, hij gevoelde schaamte. Waarom? Aan Tolstoï werd dit duidelijk door een voorval met een knecht. Hij was gewoon in de stad bij-wijze van lichaams-oefening een uur per dag hout te zagen. Een arme drommel, een moujik, dien hij voor dit werk huurde, Simon, was dan zijn gezel. Met hun tweeën stonden zij als kameraden op de werkplaats aan de plank te zagen. Naar huis gaande met dien Simon vroeg een behoeftige grijsaard aan Tolstoï een aalmoes. Hij gaf twee dubbeltjes (20 kopecks) ook al om een goeden indruk op Simon te maken, met wien hij juist over godsdienstige zaken sprak. Simon nu, die thuis een vrouw en twee kinderen had, stond plotseling stil, keerde 't pand van zijn jas om en gaf aan den armen man een stukje ter waarde van drie centen (kopecks), doch vroeg twee centen weêrom. De oude man toonde hem, dat hij slechts twee stukken van drie centen en maar een enkel stuk van één cent had. Simon zag hem aan, en wilde dien éénen cent nemen. Maar hij bedacht zich even, nam zijn muts af, deed 't teeken van het kruis, en wandelde voort zonder iets terug te nemen. ‘Ik kende - zegt Tolstoï - den geldelijken toestand van Simon. Al wat hij den ganschen winter uit zijn verdienste had bespaard beliep ongeveer zes roebels. Ik-zelf had ten naaste bij zeshonderd-duizend roebels te mijner beschikking. Wij waren beiden getrouwd en hadden kinderen. Ons verschil lag in ons geld. Maar wat beteekende nu in dit opzicht mijn gift van twintig centen tegen de zijne van drie centen? Ik had in die evenredigheid drie duizend roebels moeten geven, en even rustig, na een kruis te hebben gemaakt, eenvoudig (zonder verder aan de zaak te denken) mijn weg moeten gaan’. Meer en meer kwam na die ontmoeting het begrip bij Tolstoï op, dat al dit geven van het geld voor de rijken slechts een ‘pleiziertje’ was. Trouwens het is geen geld

dat wij rijken in het zweet van ons aanschijn verdiend hebben[1)]. Het vertegenwoordigt niet *onzen* arbeid. Het bezit daarvan berust op machts-titels en op geweld. Het is zot en ijdel geld. Met zulk geld op zulk een wijze weg te geven bereikt men niets. Het komt toch niet aan op 't geld, maar op den persoon die geeft. ‘Vóórdat ik - zóó redeneerde Tolstoï nu - een goede daad kan doen, moet ik-zelf mij buiten het bereik van het kwade stellen! Ik-zelf moet mij verbeteren; ik ben de schuldige’.

Moeielijk was het - zóó gaat Tolstoï voort - tot deze belijdenis te komen. Want zij kwam eigenlijk hierop neêr: wij willen wèldoen, en wij exploiteeren zelven hen die wij willen wèldoen. Wij-zelven leven van het werk van anderen. Wij rijken bestaan van de exploitatie der armen. Wij zoeken door hun arbeid voor ons te verkrijgen ‘*den bestendigen roebel*’. Dit is de zin en beteekenis van het geld. Voorts blijven wij dan zitten op den nek der armen. Parasieten, die wij zijn, schamen wij ons niet er ons op vóór te staan, wanneer wij dengenen, dien wij de sappen ontnemen, zoogenaamd met dat geld ter-hulp komen. De arbeidende menigte wordt door ons rijken op die wijze voortdurend in knechtschap gehouden.

Wat deed ik dus - vroeg Tolstoï zich af - toen ik mijn geld bij-wijze van aalmoezen ronddeelde? Het antwoord vloeide nu als van-zelf uit het voorafgaande voort. Terwijl Tolstoï de armen wilde helpen met zijn geld, deelde hij eigenlijk uit wissels op andere armen. Zijn geld was in 't algemeen een wissel op de armen. Zelf werkte hij niet. Hij had niet het geluk van zijn persoonlijken arbeid te leven. Wat stond hem dus te doen? Voor de praktijk heeft Jezus Christus 't gezegd: ‘dat hij die twee jassen heeft er één geve aan wie geen heeft, en die spijze heeft, doe desgelijks’. Voorts overdenke men de woorden, die Christus gesproken heeft tegen de rijken en over de armen. Hoe moeielijk is het - zeide Christus - voor den rijke om het koninkrijk Gods in te gaan! De mensch moet zich afwenden van den dienst van den Mammon. Hij moet derhalve niet aan zich-zelf denken, maar leven voor zijn gelijken. Hij moet dus het geld, teeken van dienstbaarheid en van knechtschap der anderen, zoo weinig mogelijk gebruiken; vermijden (waar 't slechts doenlijk is) het koopen en verkoopen. Hij moet trachten de anderen te bevrijden van den loon-dienst, die niet anders is dan een vorm van slavernij. Hij moet zelf arbeiden. Zelf de handen uit de mouw steken. Dat doet men op 't land: dáár kan men-zelf den grond gaan bewerken, zelf zijn hout kappen; dáár kan de afscheiding tusschen de armen en rijken uitgewischt worden, de afscheiding die slechts zoo scherp is geworden door de agglomeratie in de groote steden. Dáár kan de eenvoud van het leven voor allen hersteld worden. Verlaat dus die steden. Hoe kunnen onze jonge vrouwen er levens-vreugd genieten op haar feesten en bals, wan-

1) Vergelijk Thompson ‘An inquiry into the distribution of Wealth. pag. 261.

neer zij een oogenblik denken aan hen of haar, die in diepe ellende werken om den tooi voor die feesten mogelijk te maken! Wij leven in de steden voort, alsof de door het geld afgescheiden kringen elkander niet raakten: wij zien de nijptang niet rondom den nek der armen die voor onze genoegens lijden. Wij zien de schroef niet die hun de borst toedrukt en verplettert.... totdat onze oogen open zullen gaan en het te-laat zal zijn.

Zooals men weet is Tolstoï het leven gaan leiden, dat hij in zijn geschriften had uitéén gezet. Hij is op zijn familie-landgoed Jasnaja Poljana eenvoudig zich gaan inrichten[1]. Zijn overvloedige rijkdom, en al wat aan weelde deed denken, heeft hij - voor zoover hij alléén (en niet zijn vrouw en kinderen) daarover de beschikking had - verdeeld. Hij werkt zelf hard mede. In zijn grijzen kiel, met een lederen gordel om 't midden van 't lijf vastgebonden, kan men hem op 't veld zien werken met de overige arbeiders. Geen wijn of geestrijke drank komt over zijn lippen. Hij onthoudt zich van vleesch. Hij rookt niet. Hij doet geen eed. Is hij thuis, dan is hij bezig met een handwerk - liefst schoenmaken - of schrijft hij. Hij schrijft meestal voor 't volk. Kleine vertellingen, die in de woningen en hutten der boeren het begrip van het heilige moeten verlevendigen; sprookjes die tot de allerschoonste en roerendste behooren wat oude of nieuwe spraak kan aanwijzen. Wij herinneren slechts aan het verhaal: 'Wat de menschen doet leven'[2]. Werkt hij aan geschriften van langer adem, dan dicht hij een klemmend drama als 'de Macht der duisternis', ontwerpt hij een strekkings-roman de 'Kreutzer-sonate', met zijn schildering der volstrekte kuischheid, of geeft hij nieuwe ontwikkelingen van zijn sociale leer, nieuwe pleidooien voor zijn opvatting der weerlooze dienende liefde. Wij wijzen op zijn aangrijpend boek van 1893: 'Het heil ligt in u zelf.' Wij vermelden zijn boek van 1894: 'De Christelijke geest en het patriotisme.' Wij wijzen op zijn boek van het jaar 1898 over 'de Kunst'. Tegen de herfst van het jaar 1899 heeft hij de wereld verbaasd en verkwikt door het geven van een nieuwen langeren roman: 'Opstanding'. Het is de opstanding uit de zonde en ellende tot het leven, die hij daarin zocht te schilderen. Meer uitvoerig dan in zijn vroegere geschriften wordt hier de 'rechtsvraag' behandeld, zoo als zij in de maatschappij zich voordoet. 'Waarom en met welk recht - zóó stelt hij de questie - kunnen eenige menschen anderen opsluiten,

1) Wij hebben over dat leven gegevens in het boek van Anna Seuron, 'Graf Leo Tolstoï, Intimes aus seinem Leben', 1895; overigens een onuitstaanbaar geschreven werkje, quasi-sentimenteel, quasi-bescheiden. Het opmerkelijkst is het bezoek van Deroulède bij Tolstoï op pag. 78 en volgende. Wij zien uit het boekje dat Tolstoï elf kinderen had. Het laatste kind, een zoon Iwan, is in 1888 geboren. Zie Seuron pag. 110.

2) De meeste dier sprookjes zijn verzameld in de Fransche vertaling 'A la recherche du Bonheur', 1886. Zeer schoon is daar ook 't verhaal: 'Le Moujik Pakhom', in 'Histoire vraie'.

kwellen, geeselen, verbannen en dooden, terwijl zij-zelven geheel, gelijk zijn aan hen die zij kwellen, straffen en dooden'. Een lange smarten-weg wordt in dat verhaal voor ons afgewikkeld. Tolstoï brengt ons in de gevangenissen, begeleidt de transporten der gedeporteerden, bezoekt de ongelukkigen in bordeelen en vuile verblijven. Wij zien het leven en lijden van ballingen uit de maatschappij; en te-gelijkertijd het pralen en tot inkeer komen der huichelarij. Want telkens wordt als met een schok de zedelijke vraag of liever godsdienst-vraag aangeraakt. En, als in het voorbijgaan, wordt dan even gewezen op wat het volk, in zijn verschillende schakeeringen van gemoed en geloof, mijmert en peinst. Onvergeten blijft uit den roman de ontmoeting op het pontveer van Nikhludoff met den 'vreemden ouden man, die niet bidden wilde'[1]. Zóó blijft Tolstoï denken en dichten. In 't bijzonder trekken hem aan de zelfstandige soms grillige godsdienstuitingen van het Russische volk, waar dat volk een zelfstandig protest durft spreken tegende officieele leugen in Kerk en Staat. Met warmte treedt hij voortdurend op terr-bate der gruwzaam vervolgde Doukhobortzi's, een secte die den eed weigert te zweren en het geweer niet wil dragen[2].

Voorts hoort men ieder oogenblik in gansch Europa zijn diepe zware stem weêrklinken, wanneer ergens een daad wordt verricht, die, volgens hem, een begin kan zijn van een zedelijke wedergeboorte bij een volk. Waar of hoe 't geschiedt, 't is hem om het even, mits het slechts een daad is, niet enkel een woord. Zóó verkondigt hij steeds: de aarde is voor *allen*; strijdt hij tegen het particulier grond-eigendom. Zóó verheugt hij zich in verhalen van Gorki. Zóó hebben wij in November 1896, in ons land, zijn open brief: 'De tijden zijn nabij' gelezen, toen Van der Veer in Middelburg uit beginsel weigerde zijn schutters-plicht te vervullen....

Hij blijft een der schoonste types van Europa, de meest beteekenende misschien van het Rusland onzer dagen. Zijn onaanzienlijke gestalte - want al is zijn door een afhangenden witten baard verlengd hoofd vrij breed, hij is niet groot - belet niet, dat hij soms een reus ons toeschijnt. Hooge verpersoonlijking van ont-

1) Die ontmoeting is geschilderd in het derde deel van den roman, hoofdstuk 21, in de Fransche editie door T. de Wyzewa bezorgd 'Résurrection', vol III, pag. 95. In het nummer van 'Le Temps' van Zaterdag 31 Maart 1900 kan men al de stukken vinden, die betrekking hebben op de mystiek van dien historischen 'étrange petit vieux', die in Rusland leeft en wiens eigenlijke naam is Andreas Lapteff. Die stukken zijn ook opgenomen in het 'Supplément' van 'Les Temps nouveaux', vol III, nummer 2.

2) Zie over de Doukhobortzi's het 'Sociaal Weekblad' van 1897, pag. 391/392, het tijdschrift 'L'Humanité nouvelle', aflevering van Mei 1897, en voorts de nummers van het in ons land verschijnende weekblad 'Vrede', bijvoorbeeld, eerste jaargang 1897/1898, No. 19, doch vooral Ivan Strannik in de 'Revue de Paris' van 15 October 1901.

ferming en erbarming. Onwrikbaar slechts waar hij zich stelt tegenover ‘de wereld’. Zelfs een laatst klein geschrift - ‘niet te werken’ - wijst daarop. Hoe uitnemend hij handen-arbeid acht, hij waarschuwt toch weder, niet bovenmatig te gaan hechten aan arbeid en zwoegen. Arbeid is altijd in zekeren zin dienstbaarheid. Een midden-eeuwsche legende, door Renan vertolkt - en aan die legenden doen de kleine mystieke volks-verhalen van Tolstoï dikwijls denken - spreekt van een heilige, voor wien een engel een wijl den akker beploegde, opdat deze niet van noode zou hebben, zijn gebed af te breken. ‘Het gebed of liever de meditatie en het denken is de hoofdzaak van het leven: het materieele werk is de dienaar van den geestelijken arbeid. Een ieder moet zijn dienst verleenen aan hem die bidt, dat is, aan hem die denkt’.

In dien geest spreekt Tolstoï tot de arbeiders in de steden, maar vooral en in de eerste plaats tot de ‘moujiks’ in de dorpen. De Heilige synode der orthodoxe Russische Kerk sprak, ten-gevolge van zijn roman ‘Resurrectie’, 20 Februari 1901, den ban over hem uit. Doch zijn geloof aan zijn opvatting der Christelijke leer werd met de jaren inniger en roerender. Zijn uitingen daarover werden met den dag eenvoudiger. De machten dezer aarde wilden hem niet meer aanhooren. Zelfs in zijn eigen familiekring te Jasnaja Poljana werd het hem moeielijk. Waar hij de ‘moujiks’ als gelijken, als broeders, als kinderen van ‘Onzen Vader’ beschouwde en behandelde, morden zijn eigen zonen. Hij kon het ten-laatste niet harden bij deze oneenigheid tusschen zijn dagelijksch leven en zijn geloof. Op het einde van November 1910 ontvluchtte hij, oud en gebroken - als een andere king Lear - zijn stam- en landgoed. Een dochter begeleidde hem. Doch gekomen op een spoorweg-station (Astapovo), niet vèr van zijn huis, kon hij niet meer. Zijn krachten waren uitgeput. De dood kwam in een vertrek van dat station hem verlossen. Hij stierf 20 November 1910. Alle ‘moujiks’, van nabij en uit de verre buurten saâmgestroomd, begroeven hem op een winterdag, in langen stoet, in het stille woud zijner vaderen.

Hoofdstuk IX.
Verspreiding van het socialistisch idee in Germaansch-Romaansch Europa.

In Germaansch-Romaansch Europa is het gedruisch van het socialisme een steeds aanzwellend geluid, lang en vast aangehouden. Bij-wijlen gelijkt het op den klank van een bazuin, de bazuin uit de 'dies Irae': 'tuba mirum spargens sonum'. De vèrdragende en overal dóórdringende klank wordt uitgestooten door de arbeiders en hun leiders. De groote groepen van arbeiders in de verschillende landen van Westelijk-, Centraal- en Zuid-Europa pogen zich afzonderlijk en onderling te vereenigen, en te-zamen de stem verheffend, en hun eischen kort-af formuleerend, gedragen zij zich reeds als een macht. Wordt de eisch tot verbetering niet toegestaan, dan wordt het slechts des te meer openbaar, hoe onhoudbaar de sombere levens-toestanden van het Europa op het einde der 19de eeuw zijn. Dáár waar het niet tot openlijke worsteling komt, trekken des winters, in sneeuwjachten, zwarte scharen van zwijgende werklooze arbeiders, 'die niets hebben wat zij eten zouden', in onze steden langzaam voorbij onze ramen. Zij laten enkel zien hoe zij zich kunnen. aanéénsluiten. Hun optreden is een bedreiging. Want zij stellen zich overal op het standpunt van den k l a s s e n - s t r i j d . Slechts op die wijze vormt zich allengs - naar zij meenen - onder hen een opstuwende éénheid van onverzettelijk willen, een offervaardige toegewijde beslotenheid, een onfeilbare verwachting eener betere wereld. Een gevoel van broederschap geeft hun aanvankelijk gewaarwording, straks vast geloof in de, volgens hen, naderende werkelijkheid van den omkeer onzer maatschappelijke grondslagen en der wijziging in den groei der samenleving. Op dat visoen leeren zij allen staren. Met die arbeiders, al of niet georganiseerd, protesteerende of reeds strijdende, in den regel het werk stakende, houden wij ons in dit boek echter niet op: wij geven geen volledige geschiedenis van het socialisme - dat ligt buiten ons bestek - wij behandelen slechts de socialisten voor zoover zij een stelsel verdedigden of ontwikkelden. Wij breken af dáár, waar die stelsels de massa's hebben bereikt. Ook hier in dit hoofdstuk hebben wij enkel te doen met de zoogenaamde denkers onder

hen, met letterkundigen of mannen der kunst: in 't kort met de hoofden, die het socialistisch idee als een ‘monstrans’ in de hoogte houden en voor het volk laten flikkeren.

Het is waar: na den climax waartoe dat idee in zijn voortschrijdende baan is gekomen, na de tweeledige verpersoonlijking van de socialistische ontwikkeling in Marx en Bakounin, is er niet veel nieuws meer aan te toonen. De groote leiders zijn van het tooneel. De epigonen hebben het werk overgenomen. Er is binnen den kring der socialistische stelsels weinig oorspronkelijks meer, slechts des te veelvuldiger weêrkaatsing van het vroegere. Toch laat soms de prisma-flikkering allerlei nieuwe combinaties van kleuren toe. Eigenaardig is het, bij voorbeeld, hoe hier en dáár valt waar te nemen een verbinding van de kunst met het socialisme, of liever een opheffing der groote verwijdering tusschen industrie en kunst die sinds de afschaffing van het gilden-wezen en de verbreking der oude gilden-wetten regel der maatschappij was geworden. In de tweede plaats is dan van beteekenis de poging, die de Kerk, vooral de catholieke Kerk, doet om binnen het sociale vraagstuk in te grijpen. Doch overigens teert men veelal op het oude. Het arbeiders-socialisme heeft in Germaansch-Romaansch Europa, als dogma, zich vastgezet in twee richtingen: het Marxistische collectivisme en het anarchisme, en tusschen de lijnen dier richtingen zoeken nu de leiders nog verder telkens één der beide stelsels te ontwikkelen. De bindende gesp of stalen veêr, die deze twee systemen of gelooven moest samenhechten, ontbreekt. De stelsels blijven op zichzelf voortleven en voortwerken. In hun streven naar rechtvaardigheid en broederschap, in hun drang om te-gemoet te komen aan de klacht der armen en ellendigen, in hun uitingen van hartstocht en verontwaardiging, waar zij den harteklop van het volksleven in eigen boezem voelen trillen en dreunen, zullen wij achteréénvolgens bij de drie hoofd-landen van Europa (Duitschland, Frankrijk en Engeland) de personen dier hedendaagsche socialistenleiders - hetzij dan collectivisten, anarchisten of eenvoudig-weg socialisten - even nog in oogenschouw nemen. Natuurlijk, als in vogelvlucht.

I. In Duitschland.

Wij beginnen met Duitschland,

In ons hoofdstuk over Marx, bladz. 474 en volgende van het vijfde deel der ‘Socialisten’, hebben wij uitvoerig beschreven, hoe, onder leiding vooral van Liebknecht en Hasenclever, de Duitsche sociaal-democratische partij als een éénheid zich vestigde en organiseerde op het congres van Gotha in 1875. De inwendige kracht en de te-zamenhang dier machtige partij werd nu door Bismarck zelf, met zijn socialisten-wet van 1878, gestaald. Toen die wet in September 1890 verviel, kon de Duitsche sociaal-democratische

partij, die tot nu toe in Zwitserland en in Denemarken haar jaarlijksche vergaderingen had moeten houden[1)], voor het eerst weder in Duitschland haar congres doen bijéénkomen. Het werd het congres van Halle van October 1890. Dit congres was als het ware een verkenning in eigen boezem, een zelf-onderzoek der partij. De eenigszins dictatorale macht, die, tijdens het heerschen van de socialisten-wet, uit den aard der zaak door de fractie der leden van den Rijks-dag was uitgeoefend, werd opgeheven. Een nieuwe organisatie van partij en bestuur werd ingesteld.

In de partij bleek reeds een nuanceering van drie denkbeelden te zijn. De macht berustte bij de oude hoofden: Liebknecht en Bebel, die zich steeds berieden met den zeer rijken Joodschen koopman en winkelier (in mantels voor dames) Paul Singer uit Berlijn (meestal voorzitter der congressen)[2)], en met den schranderen Beierschen zadelmaker, lid van den Rijksdag, Ignaz Auer[3)]. Zij vormden de midden-partij. Ter-rechterzijde zaten min of meer tot Staats-socialisme overhellende partij-genooten, die allereerst de beweging wilden doen strekken om zich van den Duitschen Staat meester te maken. Zij werden aangevoerd door den Beierschen 'vrijheer' Georg von Vollmar, invalide officier uit den oorlog van 1870/71, die, sinds dien tijd gehuwd met een vermogende Zweedsche dame, meestal op een fraaie villa aan den oever van het Walchenmeer in Boven-Beieren woont; een kalm, bij uitstek parlementair spreker. Hij werd vooral ter-zijde gestaan door den forschen frisch-geluimden slotenmaker Karl Grillenberger uit Neurenberg, die in October 1897 is overleden[4)]. De linkerzijde werd gevormd door de jongeren. Deze laatsten wilden sterker vooruit dan Liebknecht en Bebel wenschelijk rekenden. Zij wenschten desnoods den revolutionnairen weg te betreden. Zij werden vertegenwoordigd door den aan de universiteit gepromoveerden

1) Zie bladzijde 482 van het vijfde deel der 'Socialisten'. Op het congres in 1880 op het kasteel Wyden gehouden besloot men in de zinsnede van het Gothasche programma, volgens welke de partij zou trachten haar doel te bereiken met alle wettelijke middelen, in te voegen de woorden *en andere* (dus met alle wettelijke en andere middelen); vergelijk bladzijde 476 van het vijfde deel der 'Socialisten'. De buiten de wet gestelde partij moest, om niet te-gronde te gaan, wel tot wettelijk niet geoorloofde middelen, bijv. de verspreiding van haar blad *Der Sozialdemocrat* de toevlucht nemen. Te-gelijkertijd werd echter door de leiders steeds gewaarschuwd tegen het aanwenden van geweld, waardoor slechts de regeerings-tactiek kon worden gebaat.
2) Paul Singer stierf 30 Januari 1911, 67 jaren oud.
3) Auer eenigszins meer rechtsch neigt bijna tot von Vollmar; hij sterft 10 April 1907; geboren April 1846. Zie 'Neue Zeit' 1906/7 II, p. 41.
4) Zie over Karl Grillenberger 'Die neue Zeit', 1897/98, I, pg. 129 seqq. en 'Sozialistische Monatshefte', 1897, pg. 585 vlgg.

Bruno Wille en door Werner, een Berlijnsch typograaf[1]. Zij traden nog al laatdunkend op, beschuldigden de ouden te-veel water in den sociaal-democratischen wijn te mengen, met het revolutionnaire beginsel te transigeeren, den weg van het opportunisme en possibilisme te zijn opgegaan, en zich een dictatoriaal gezag te hebben aangematigd. Berlijn was de bakermat van deze aanvallers. Hun grieven vonden echter eerst geen grooten weêrklank. - De belangrijkste taak, die de partij thans te doen had, was het voorbereiden van een nieuw programma, dat in de plaats zou kunnen komen van het Gothasche programma van 1875, 't welk toch eigenlijk slechts een compromis was geweest tusschen de Lassalleanen en de volgers van Marx. Het ontwerpen van dat nieuwe programma, dat op den partij-dag van 1891 zou worden vastgesteld, werd aan het bestuur, waarvan Liebknecht adviseerend lid was, opgedragen. Liebknecht-zelf had reeds in de vergadering te Halle van 1890 een lange beoordeeling en kritiek van dat programma van Gotha ten-beste gegeven, waarin hij erkend had, dat de zoogenaamde ijzeren loon-wet van Lassale niet bestand was gebleken tegen het wetenschappelijk onderzoek. Voorts had hij daarbij ontwikkeld, dat iedere godsdienstige overtuiging als een persoonlijke zaak ('Privatsache') moest worden geëerbiedigd. Hij verklaarde evenmin met de 'Pfaffenfresser' te zijn ingenomen als met de geestelijkheid-zelve[2].

Op het congres te Erfurt in 1891 zou het nieuwe programma worden vastgesteld. Het ontwerp, door Liebknecht vooral samengesteld, werd maanden te-voren reeds aan de publieke discussie der Duitsche sociaal-democratische bladen en organen onderworpen[3]. Het was thans gezuiverd van al het eenigszins troebele bij-mengsel, dat men in het Gothasche programma had moeten opnemen, ten-einde de partij van Lassalle te winnen. Ditmaal zou het een zuiver collectivistisch programma zijn, steunende en oprijzend op het oude Communistisch Manifest van 1847. Al de bitse en scherpe opmerkingen, die Marx weleer had gemaakt op het stuk van het jaar 1875, en die toen ter-wille van den vrede en der verzoening geheim waren gehouden, werden nu ter-harte genomen. Van de ijzeren loon-wet van Lassalle zou niet meer worden gewaagd. Evenmin van de coöperatieve productie-vereenigingen met Staats-hulp. Marx

1) Bruno Wille had anarchistische sympathieën. Over zijn verzen zie 'Die neue Zeit', 1897/98, II, pg. 476 en 'Sozialistische Monatshefte', 1897, pg. 471. Over Anton von Werner zie 'Die neue Zeit', 1897/98, II, pg. 593. Friedrich Engels toornde later zeer tegen hen: hij noemde hun optreden (zie ook een brief van 1890 'Neue Zeit', 1900/1901, I, pg. 426) een 'Literaten- und Studenten-Revolte'.
2) Zie het 'Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der sozialdemokratischen Partei Deutschlands, abgehalten zu Halle a.s. von 12 bis 18 October 1890', Berlin 1870, pag 157 en volgende. Vergelijk het 'Sociaal Weekblad' van 1890, pag. 349-351.
3) Zie de kritiek op het stuk geschreven door F. Engels in 'Die neue Zeit', 1901/1902, I, pg. 5 seqq.

had zich in 1875 geërgerd - zie bladzijde 478 van het vijfde deel der ‘Socialisten’ - dat in het Gothasche programma werd verklaard, dat tegenover de arbeiders-klasse alle andere klassen slechts ééne reactionnaire massa zouden zijn. Ook dit werd thans weggelaten. Kortom het was de zuivere leer van Marx, die thans het fundament der Duitsche sociaal-democratie zou wezen. Vóórdat op het congres, dat nu van 14 tot 20 October 1891 te Erfurt gehouden werd, het programma aan de orde kwam, had de domineerende groep van Liebknecht, Bebel, Singer en Auer nog eerst een hartstochtelijken strijd te voeren met de linker- en rechterzijde van het congres. De strijd met de ter-linkerzijde zittende jongeren liep over de questies van tactiek. De oppositie dier jongeren - meestal uit Berlijn, ditmaal vooral geleid door den typograaf Werner en den behanger Wildberger - wilde meer revolutionneeren, doch maakte geen schitterend figuur. Slechts de Maagdenburger journalist Lux, doctor in de wis- en de natuurkunde, wist aan hun bezwaren soms een goeden vorm te geven. Tegen den leider der rechterzijde, von Vollmar, die in enkele opzichten verwachtingen meende te mogen koesteren van het Staats-socialisme, dat in de officieele regeerings-kringen van het Rijk werd gehuldigd, en die het zelfs waagde zekere ingenomenheid te betuigen met het politiek drievoudig verbond van Duitschland, Oostenrijk en Italië, werd luide geprotesteerd. Toen die inwendige strijd in het congres was ten-einde gebracht, werd het ontwerp-programma bij acclamatie vastgesteld[1)]. Daar het de grondslag is van de tot nu toe machtigste socialistische partij van Europa, meenen wij het Erfurtsche programma in zijn geheel hier te moeten opnemen. Het luidt aldus:

I.

De economische ontwikkeling der burgerlijke maatschappij leidt noodzakelijk tot den ondergang van het klein bedrijf, hetwelk zijn grondslag vindt in des arbeiders bijzonderen eigendom van zijn productie-middelen. Zij scheidt den arbeider van zijn productie-middelen af, en verandert hem in een niet-bezittenden proletariër, terwijl de productie-middelen het monopolie worden van een betrekkelijk gering aantal kapitalisten en groote grond-bezitters.

Hand in hand met deze monopoliseering der productie-middelen gaat de verdringing der versnipperde kleine bedrijven door zeer groote ondernemingen, gaat de ontwikkeling van het werktuig tot de machine, gaat een reusachtige toeneming der productiviteit van den menschelijken arbeid. Doch alle voordeelen dezer vervorming

1) Zie het ‘Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der sozialdemokratischen Partei Deutschlands, abgehalten zu Erfurt von 14 bis 20 October 1891’, Berlin 1891. Zie vooral Liebknecht en zijn heênwijzen op de anarchie p. 205. Vergelijk voorts het ‘Sociaal Weekblad’ van 1891, pag. 269, 413 en 416. Over het programma-zelf zie nog het boek van Karl Kautsky, ‘Das Erfurter Programm in seinen grundsätzlichen Theil’, 1892.

worden door de kapitalisten en door de groote grond-bezitters gemonopoliseerd. Voor het proletariaat en voor de naar beneden zinkende midden-in zich bevindende lagen - kleine burgers en boeren - beteekent zij toenemende vermeerdering der onzekerheid van het bestaan, der ellende, der onderdrukking, der dienstbaarheid, der vernedering, der uitzuiging.

Steeds grooter wordt het aantal der proletariërs, steeds uitgebreider het leger der overbodige arbeiders, steeds scherper de tegenstelling tusschen exploiteerenden en geëxploiteerden, steeds verbitterder de klassen-strijd tusschen ‘bourgeoisie’ en proletariaat, die de moderne maatschappij in twee vijandelijke legers splitst en het gemeenschappelijk kenmerk van alle industrieele landen uitmaakt.

De afgrond tusschen bezittenden en niet bezittenden wordt nog vergroot door de in den aard der kapitalistische wijze van voortbrenging liggende crisissen, welke steeds omvangrijker en schadelijker worden, de algemeene onzekerheid tot den normalen toestand der maatschappij maken, en het bewijs leveren, dat de productieve krachten aan de hedendaagsche maatschappij boven het hoofd zijn gegroeid, dat de bijzondere eigendom van productie-middelen onvereenigbaar is geworden met hun doeltreffende aanwending en volledige ontwikkeling.

De bijzondere eigendom van productie middelen, welke voorheên het middel was om den voortbrenger den eigendom aan zijn product te verzekeren, is thans het middel geworden om boeren, handwerkers en klein handelaren te onteigenen, en de niet-arbeiders - kapitalisten, groote grond-bezitters - in het bezit van het product van de arbeiders te stellen. Slechts de vervorming of overgang van den kapitalistischen bijzonderen eigendom van productie-middelen - den grond, mijnen en groeven, grondstoffen, werktuigen, machines, middelen van verkeer - in maatschappelijken eigendom, en de overgang der warenproductie in socialistische voor en door de maatschappij gedreven productie, kan bewerken, dat het bedrijf op groote schaal, en de steeds toenemende productiviteit van den maatschappelijken arbeid, voor de tot dusver geëxploiteerde klassen in plaats van een bron van ellende en onderdrukking tot een bron der hoogste welvaart en van algemeene harmonische volmaking zal worden.

Deze maatschappelijke vervorming beteekent de bevrijding, niet alleen van het proletariaat maar der geheele menschheid, die onder de tegenwoordige toestanden lijdt. Deze bevrijding kan echter slechts het werk der arbeiders-klasse zijn, omdat alle andere klassen, niettegenstaande haar onderlinge geschillen, op de basis staan van den bijzonderen eigendom aan productie-middelen, en het behoud van de grondslagen der tegenwoordige maatschappij tot gemeenschappelijk doel hebben.

De strijd der arbeiders-klasse tegen de kapitalistische uitzuiging is noodzakelijkerwijze een staatkundige strijd. De arbeidende klasse kan zonder staatkundige rechten haar economischen strijd niet voeren en haar economische organisatie niet verwezenlijken. Zij kan den overgang der productie-middelen in het bezit der gemeenschap niet tot stand brengen, zonder in het bezit der staatkundige macht te zijn geraakt.

Dezen strijd der arbeiders-klasse tot een bewusten en van één plan uitgaanden kamp te vervormen, en hem zijn noodwendig doel aan te wijzen - dat is de taak der sociaal-democratische partij.

De belangen der arbeiders-klasse zijn in alle landen met kapitalistische wijze van voortbrenging dezelfde. Met de uitbreiding van het wereld-verkeer en der productie voor de wereld-markt wordt de toestand der arbeiders van elk land steeds meer afhankelijk van den toestand der arbeiders in de andere landen. De vrijmaking der arbeiders-klasse is dus een werk, waarbij de arbeiders van alle beschaafde landen gelijkelijk belang hebben. In deze betuiging gevoelt en verklaart Duitschlands sociaal-democratische partij zich één met de arbeiders van alle overige landen, die zich van hunne klasse bewust zijn.

Duitschlands sociaal-democratische partij voert dus geen strijd voor nieuwe klassen-voorrechten, maar voor de opheffing der klassen-heerschappij en der klassen-zelven, alsmede voor gelijke rechten en gelijke plichten van allen, zonder onderscheid van geslacht of van afstamming. Van dit standpunt bestrijdt zij in de tegenwoordige maatschappij niet slechts de exploitatie en de onderdrukking der loon-arbeiders, maar elken vorm der exploitatie en der onderdrukking, onverschillig of deze tegen een klasse, een partij, een geslacht of een ras is gericht.

II.

Van deze hoofdbeginselen uitgaande, eischt Duitschlands sociaaldemocratische partij in de naaste toekomst (‘*zunächst*’):

1. Algemeen gelijk, rechtstreeksch en geheim kies- en stem-recht van alle ingezetenen boven 20 jaren, zonder onderscheid van geslacht; een evenredig kies-stelsel, en tot de invoering daarvan wettelijke nieuwe indeeling der kies-districten na elke volks-telling; tweejaarlijksche aftreding der wetgevende lichamen; de verkiezingen en stemmingen op een wettelijken rustdag te stellen; schadeloosstelling voor de afgevaardigden; opheffing van elke beperking der staatkundige rechten behalve bij onder-curateele-stelling.
2. Rechtstreeksche wetgeving door het volk volgens het recht van initiatief en het referendum; zelfbepaling en zelfbestuur des volks in rijk, staat, provincie en gemeente; verkiezing der overheid door het volk, verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid der overheid; jaarlijksche bewilliging der belastingen.
3. Opleiding tot algemeene weerbaarheid; volks-weerbaarheid in de plaats der staande legers; beslechting over oorlog en vrede door de volks-vertegenwoordiging; beslechting van alle internationale geschillen langs den scheidsrechterlijken weg.
4. Afschaffing van alle wetten, waardoor de vrije uiting van gedachte en het recht van vereeniging en vergadering worden beperkt of onderdrukt.
5. Afschaffing van alle wetten, waardoor de vrouw staats- of burger-rechtelijk beneden den man wordt gesteld.
6. De godsdienst moet de zaak zijn van ieders persoonlijke over-

tuiging. Afschaffing van elke besteding van door allen bijééngebrachte gelden voor kerkelijke en godsdienstige doel-einden. De kerkelijke en godsdienstige gemeenschappen moeten als bijzondere vereenigingen worden beschouwd, die haar aangelegenheden volkomen zelfstandig regelen.

7. Neutraliteit der school; verplicht bezoek der openbare volks-scholen; kosteloosheid van het onderwijs, van de leermiddelen en van de opleiding in de openbare volks-scholen, alsmede in de hoogere scholen voor die mannelijke en vrouwelijke scholieren, die blijkens hun aanleg en bekwaamheid voor hoogere ontwikkeling geschikt worden geacht.

8. Kostelooze rechts-spraak enrechts-bijstand; rechts-spraak door bij volks-stemming gekozen rechters; hooger beroep in strafzaken; schadeloos-stelling voor onschuldig aangeklaagden, preventief in hechtenis genomenen en veroordeelden; afschaffing der dood-straf.

9. Kostelooze geneeskundige hulp, verloskundige bijstand en geneesmiddelen hieronder begrepen; kostelooze begrafenis.

10. Trapsgewijze klimmende inkomsten- en vermogens-belasting ter bestrijding van alle openbare uitgaven, zoover zij door belastingen moeten worden gedekt; verplichting tot eigen aangifte van inkomen en vermogen; successie-recht trapsgewijze klimmend in verhouding tot het bedrag der nalatenschap en den graad der verwantschap; afschaffing van alle indirecte belastingen, tollen en andere economisch-politieke maatregelen, waardoor de belangen der gemeenschap aan dié eener bevoorrechte minderheid worden opgelegd.

Ter bescherming der arbeiders-klasse eischt Duitschlands sociaaldemocratische partij in de naaste toekomst (‘*zunächst*’):

1. Een doelmatige nationale en internationale arbeiders-beschermings-wetgeving op de volgende grondslagen:
    - *a*. invoering van een normalen arbeids-dag van ten-hoogste acht uren;
    - *b*. verbod van dienst-arbeid voor kinderen beneden 14 jaren;
    - *c*. verbod van nacht-arbeid, behalve voor die takken van nijverheid welke uit hun aard, wegens technische redenen of met het oog op de algemeene welvaart, nacht-arbeid noodzakelijk maken;
    - *d*. een onafgebroken rust-tijd van ten-minste zes en dertig uren in elke week voor iederen arbeider;
    - *e*. Verbod van het truck-stelsel (winkels, door de ondernemers gehouden).

2. Toezicht op alle bedrijven; onderzoek en regeling der arbeidsverhoudingen in stad en land door een rijks-arbeids-bureau, provinciale arbeids-bureaux en arbeids-kamers; ingrijpende bedrijfs-hygiëne.
3. Wettelijke gelijkstelling der landbouw-arbeiders en der dienstboden met de overige arbeiders; opheffing der verordeningen voor de dienstboden.
4. Bevestiging van het coalitie-recht.
5. Overneming der geheele arbeiders-verzekering door het rijk, met toongevende medewerking der arbeiders aan het beheer.

Na het congres te Erfurt in 1891 hadden in de negentiende eeuw

nog plaats, altijd in de maand October, het congres van Berlijn in 1892, dat van Keulen in 1893, dat van Frankfort a/M. in 1894, dat van Breslau in 1895, dat van Gotha in 1896, dat van Hamburg in 1897, dat van Stuttgart in 1898, en dat van Hannover in 1899. Wij kunnen natuurlijk niet al de beraadslagingen dier congressen hier volgen. Nu het programma voor-goed te Erfurt was vastgesteld, waren uit den aard der zaak in 't begin de punten van tactiek de groote twist-punten. Telkens liepen de jongeren storm tegen de meer bezadigde houding van Liebknecht, Bebel en Singer, die het heft der partij in handen hadden; telkens werden zij echter afgeslagen.

Slechts twee eenigermate meer principieele questies schoven, onder deze heên en weder slingerende opvattingen over beleid en practisch optreden, spoedig zich naar voren en moesten dus op de congressen in debat worden gebracht: beide keeren gold het de houding van von Vollmar en van de Zuid-Duitsche socialisten.

Reeds dadelijk toch, en wel op het congres van Berlijn van het jaar 1892, drong het vraagstuk van het S t a a t s - s o c i a l i s m e zich op den vóórgrond. De questie lag dieper nog dan de min of meer gedempte goedkeuring, die von Vollmar scheen te geven aan enkele rijks-wetten en rijks-maatregelen in de richting zooals zij door Bismarck en aanvankelijk door den nieuwen Duitschen keizer werden toegepast. Het gold eigenlijk den strijd tusschen het stelsel van Marx en den gedachten-kring van Rodbertus. Zooals Marx de ware stichter is der Duitsche sociaal-democratie, is Rodbertus de grondlegger van het Duitsche Staats-socialisme. De ware kenmerkende karakter-trek van dat Staats-socialisme is - zooals wij vroeger uitvoerig hebben betoogd - dat het een krachtig monarchaal Staats-gezag eischt, onafhankelijk van de partijen en de klassen, sterk genoeg om aan den klassen-strijd een einde te maken. Maatschappelijke vrede, verzoening der sociale klassen is het doel. Het middel ligt in de heerschappij van het monarchaal gezag over de klassen, aan welke elk het hare van overheids-wege wordt toebedeeld. Het proletariaat moet op zijn beurt mede aanvaarden, hetgeen de Staat - die het recht en de éénheid van allen vertegenwoordigt - over dat proletariaat beschikt. Het Staats-socialisme van een Rodbertus wil dus het onderscheid der klassen niet opheffen, maar den klassen-strijd tusschen kapitalisten en proletariaat door Staats-tusschenkomst of -gezag doen eindigen. Aangezien dit gezag echter niet in de lucht kan hangen, moet het op een klasse zijn gevestigd, en deze kan natuurlijk slechts die zijn, welke, althans theoretisch, buiten die beide strijdende klassen staat: de klasse der grond-bezitters. Kan nu de Staat zich aldus doen gelden, dan worden alle standen tot regel en orde gebracht. Het grond-bezit krijgt zijn vaste taak. De kapitalisten worden een soort hoogere ambtenaren, die onder toezicht of centralisatie van den Staat de voortbrenging leiden, en daarvoor hun aandeel in de winst ontvangen. De arbeiders werken aan die voortbrenging, en zijn aan den Staat, als aan een boven den werkman geplaatste macht, onderworpen. Lijnrecht stond deze gedachten-kring tegenover die van Marx.

Toen het scheen, dat von Vollmar enkele gevolg-trekkingen dier richting van Rodbertus niet geheel en absoluut verwierp, en hij, hoewel hij den vorm van die van rijks-wege toegepaste denkbeelden veroordeelde, toch geen bepaald onvriendelijke houding scheen aan te nemen tegen het wezen dier van 'hoogerhand' toegestane concessiën, moest de questie op een congres worden uitgevochten. Het congres belastte zich met die taak en von Vollmar erkende nu te-vèr te zijn gegaan. Met aller instemming werd het volgende besluit genomen: 'De algemeene vergadering verklaart, dat de sociaal-democratie met het zoogenaamde Staats-socialisme niets gemeen heeft. Dat stelsel wil, zoover het met de uitbreiding der Staats-benoeming fiscale doel-einden najaagt, den Staat in de plaats zetten der bijzondere kapitalisten en hem de macht toekennen, het arbeidende volk het dubbele juk der economische onderdrukking, en der staatkundige slavernij op te leggen. Het zoogenaamde Staats-socialisme, zoover het zich met maatschappelijke hervorming of verbetering van den toestand der arbeidende klassen bemoeit, is een stelsel van half-slachtigheden, dat zijn ontstaan aan vrees voor de sociaal-democratie heeft te danken. Het heeft ten doel, door kleine concessiën en verschillende palliatieven de arbeidende klassen van de sociaal-democratie te vervreemden en deze daardoor vleugel-lam te maken. De sociaal-democratie heeft het nooit versmaad zulke maatregelen van Staats-wege uit te lokken, of - als zij van een anderen kant waren uitgegaan - te steunen, welke onder het tegenwoordige economische stelsel verheffing van den toestand der arbeidende klasse zouden kunnen bewerken. Zij beschouwt echter dergelijke maatregelen slechts als geringe betalingen op afslag, welke haar streven naar den nieuwen vorm van Staat en maatschappij nimmer op een dwaalspoor mogen brengen. De sociaal-democratie is uit haren aard revolutionnair, het Staats-socialisme conservatief. Sociaal-democratie en Staats-socialisme zijn onverzoenlijke tegenstellingen'[1)].

De tweede questie, die min of meer een beginsel raakte, werd behandeld op het congres van Frankfort a/M. in 1894. Het gold de propaganda van de sociaal-democratie o n d e r d e b o e r e n en op het platteland. De congres-leden uit Noord-Duitschland, als wier orgaan thans Bebel sprak, bleken van oordeel te zijn, dat ook voor de landlieden op het platteland moest worden gepredikt gemeenmaking van kapitaal maar ook van den grond. Daartegen kwam nu namens de Zuid-Duitsche leden von Vollmar op. Krachtig werd hij in die oppositie gesteund door den kundigen journalist dr. Schoenlank[2)]. Zij namen hier het standpunt in dat -

1) Zie het 'Protokoll' van Berlijn, 1892, pag. 173 en volgende. Raadpleeg daarbij twee brochures van Georg von Vollmar: *a*. 'Über die nächsten Aufgaben der deutschen Sozialdemokratie. Zwei Reden gehalten zu München' en *b*. 'Über Staatssocialismus'. Nürnberg 1892. Vergelijk het 'Sociaal Weekblad' van 1892, pag. 405, 423 en volgende.
2) Bruno Schoenlank werd later krankzinnig. Redacteur was hij van de 'Leipziger Volkszeitung'. Hij stierf October 1901, 42 jaren oud. Zie 'Die neue Zeit', 1901/1902, I, p. 129. Hij zat een tijd-lang in de Rijksdag voor Breslau.

- zooals wij later zullen zien - ook door de Fransche leiders van het socialisme werd verdedigd. Men moest (zóó redeneerden Vollmar en Schoenlank) aan de landlieden niet het vooruitzicht openen, dat de sociaal-democratische instellingen allen grond-eigendom zou opheffen. Want alsdan geeft de kleine boer de voorkeur aan den bestaanden toestand. De tactiek brengt mede, de afschaffing van den grooten grond-eigendom te bepleiten met beschikbaarstelling van dezen eigendom ten-gunste van *vereenigde* kleine landbouwers[1]. 'Wij zijn - aldus sprak von Vollmar - geen Blanquisten, die zich in staat rekenen de sociale omwenteling met een vastberaden minderheid te kunnen verwezenlijken; wij willen zelfs geen omwenteling, maar beweren onze denkbeelden door den wil der meerderheid te kunnen toepassen als echte democraten'. Voorts werd in 't licht gesteld hoe Berlijnsche propagandisten, die in de steden met goeden uitslag waren opgetreden, ten plattelande fiasco hadden gemaakt; hoe zij hetgeen voor stedelijke fabrieks-arbeiders paste, rauwelijks hadden overgebracht in landelijke boeren-kringen, die hun afkeuring niet luidruchtig plegen te uiten, maar die niettemin later bleken van deze denkbeelden in 't geheel niet gediend te zijn; hoe eindelijk zulke propagandisten geheel en al over 't hoofd hadden gezien, dat het ontwikkelings-peil van streken beoosten de Elbe en van gewesten aan den Rijn waarlijk niet op één lijn kon worden gesteld. - Het resultaat der discussie was, dat, in tegenstelling met het advies van Bebel en zijn vrienden, die ook ten plattelande de opheffing van allen bijzonderen grond-eigendom wilden voorstaan, de Zuid-Duitsche oppositie wist te verkrijgen, dat er een commissie zou worden benoemd, aan welke de samenstelling van een rapport over de propaganda onder de boeren werd opgedragen. Vollmar en Schoenlank kregen met Bebel in die commissie zitting. Het opportunisme van bezuiden den Main behaalde hier een niet onbelangrijke zege[2].

Een zegepraal die echter slechts van tijdelijken aard zou blijken te zijn, niettegenstaande het aanvankelijk succes. Wel wist werkelijk von Vollmar Bebel nu tot zijn zienswijze over te halen. Toen in October 1895 het congres der sociaal-democratische partij ie Breslau zou worden gehouden, diende de op het congres van Frankfort benoemde commissie reeds eenige maanden te-voren haar rapport in. Het was een volledig agrarisch programma dat door haar was ontworpen. Blijkbaar had de commissie zich op dit ééne standpunt gesteld: hoe krijgen wij de landbouwende be-

1) Zie reeds de denkbeelden van Karl Marx in dien geest, pag. 328 van het vijfde deel der 'Socialisten'.
2) Zie het 'Protokoll' van Frankfurt a/M 1894, pag. 109 en volgende. Vergelijk voorts het 'Sociaal Weekblad' van 1894, pag. 369-371.

volking, die een machtige partij gaat vormen, op onze zijde? Friedrich Engels had van zijn zijde daartoe den wenk gegeven. ‘De verovering der staatkundige macht - zóó sprak hij in “Die neue Zeit”, 1894/95, Band I, pag. 293 - is het werk der niet meer vèr liggende toekomst. Om echter deze staatkundige macht te kunnen veroveren, moet onze partij eerst van de stad op het land gaan, moet zij een macht worden op het platteland’. Met dit doel voor oogen ging dus de commissie eischen formuleeren in het bijzonder belang der kleine landbouwers, opdat deze de rangen der socialisten zouden komen versterken, en de sociaal-democratische partij tot de heerschende partij in Duitschland maken. Daarom stelde de commissie een toevoegsel voor aan de eischen, die in het tweede (practische) deel van het Erfurter programma waren opgesomd. De voornaamste dier nadere eischen waren de volgende: ‘instandhouding en vermeerdering van den hier en dáár nog bestaanden gemeenschappelijken grond-eigendom; overdracht van allen eigendom in de doode hand, ook van alle bosschen, enz. aan den Staat onder toezicht der volks-vertegenwoordiging; afschaffing van alle voorrechten, nog aan den grond-eigendom verbonden, als daar zijn recht op vertegenwoordiging in besturen, vrijdom van belasting, patronaats-rechten, enz.; opheffing zonder schadeloos-stelling van alle nog overgebleven heerlijke rechten of daaruit voortvloeiende lasten en verplichtingen; invoering van een recht van voorkeur voor de gemeenten bij gedwongen verkoop van landerijen; bebouwing van den aan Staat en gemeente toebehoorenden grond voor eigen rekening of door verpachting aan vereenigingen van land-arbeiders en van kleine boeren, of, voor zoover het een en ander onpractisch blijkt, verpachting aan arbeiders die zelven den grond zouden bewerken, onder toezicht van Staat of gemeente; voorschotten van Staats-wege aan vereenigingen op volstrekt gemeenschappelijken grondslag, of aan gemeenten voor grond-verbetering, afwatering of water-voorziening; overneming van onderhoud en aanleg van alle openbare verkeers-wegen te land en te water, ook van water-leidingen, dijken en water-keeringen voor rekening van den Staat of van het rijk; overneming van alle hypotheken door den Staat, verlaging der Staats-hypotheek-rente tot den kostenden prijs van het geld, dat de Staat zou moeten opnemen; overneming door den Staat van het geheele verzekeringswezen van roerende en onroerende goederen tegen brand, hagel, water-schade, sterfte en ziekte van vee; uitbreiding der verzekering tot alle takken van bedrijf welke daarvoor vatbaar zijn; Staats-hulp in geval van rampen, ten-gevolge van verwoesting door hagelslag, misgewas, overstrooming, vee-ziekte, enz.; instandhouding en uitbreiding van weide- en bosch-rechten, met waarborg van gelijke rechten voor alle leden der gemeente; vrijheid van jachtrecht op eigen of gepachten grond; voorkoming van schade door jacht of door het wild, en volledige vergoeding waar zulke schade zou worden geleden; voorts oprichting van een voldoend aantal kostelooze landbouw-scholen, model-hoeven en proef-stations; uitbreiding der arbeids-wetgeving tot den landbouw; kamers van

arbeid voor alle arbeiders bij den landbouw betrokken; uitbreiding van bestaande rijks-verzekering tot alle loon-trekkende personen ook bij den landbouw'.

Het was een alleropmerkelijkst programma, dat zeker in de toekomst nog wel diensten zal doen. Niet alleen Bebel, maar ook Liebknecht had er zich mede vereenigd. De oude 'garde' der partij zag blijkbaar in, dat met dit programma zekere practische voordeelen te behalen waren. Toch kwam tegen dit programma een geweldige tegenstand uit den boezem der eigen partij opzetten. De beste pennen der jongere doctrinaire generatie - wel te onderscheiden van de hierboven vermelde geavanceerden - wij noemen Karl Kautsky, den redacteur van 'Die neue Zeit', en Max Schippel, bekend door zijn boek van 1889 'Das moderne Elend und die moderne Uebervölkerung', leid'den den aanval. Zij beweerden dat dit programma in 't geheel niet paste in het systeem van het tweede deel van het Erfurter programma. De eischen in dat tweede deel vervat - maatregelen voor de naaste toekomst - waren ook wel is waar niet specifiek socialistisch: men kon deze Erfurtsche eischen onderschrijven, mede-werken aan hunne verwezenlijking, zonder sociaaldemocraat te zijn; doch deze eischen hielden toch niets in wat strijdig was met de grondstelling waarvan de sociaal-democratie uitging, te weten: gemeenschappelijk beheer van alle voortbrengings-middelen en gemeenschappelijke voortbrenging. Vergeleek men bij die punten van het tweede deel van het Erfurter programma de nieuw voorgestelde agrarische eischen, dan zag men een samenvatting van maatregelen, die, ja, aan de kleine landbouwers hulp zouden brengen, maar die te-gelijkertijd aan de eigenlijke grond-eigenaars ten-goede zouden komen. Met andere woorden: men hield de voordeelen van den grond-eigendom door deze maatregelen in stand. De scherpe tegenstelling tusschen het oude Erfurtsche strijd-programma en deze agrarische voorstellen was de volgende. Het oude strijd-programma wendde zich enkel tot de bezit-loozen en zeide tot hen: in het tegenwoordig stelsel van voortbrenging is ons doel niet te bereiken; wij moeten ons bepalen om u strijdvaardig te maken. De nieuwe voorstellen voegden echter de belangen der eigenaars samen met die der bezit-loozen: om de kleine hulpbehoevende landbouwers te helpen, bestendigden zij den eigendom. Die antithese werd nu op het congres van Breslau door de beste sprekers, over en weder, uitgewerkt. Het werd een strijd tusschen tactiek (propaganda der partij) en 'doctrine'. De oude leiders - Liebknecht en Bebel - waren aan de zijde der tactiek. Zij begrepen, dat zij enkel met de hulp van alle verdrukten tot de Staats-macht, die zij behoefden, konden geraken. Zij waren dus werkelijk bereid water in den wijn te doen. Doch de 'doctrine' won het op het congres. Met 158 tegen 63 stemmen werd een motie van Kautsky aangenomen, waarvan de voornaamste overwegingen als volgt luid'den[1)]:

1) Zie het 'Protokoll' van Breslau, 1895, pag. 104/105 en 176. Vergelijk ook de heldere stukken van F.M. Wibaut in het 'Sociaal Weekblad' van 1895, pag. 334 en 341; aan die stukken hebben wij enkele aanhalingen ontleend.

‘Het door de commissie voorgestelde agrarische programma moet worden verworpen, wijl het aan de boeren de verbetering van hun toestand door eene versterking van den bijzonderen eigendom doet hopen: het programma stelt op den vóórgrond, dat het proletariaat in de tegenwoordige maatschappij belang zou hebben bij goede bebouwing van den grond: doch onder de heerschappij van bijzonder eigendom is, in landbouw zoowel als in industrie, al het voordeel van betere voortbrenging voor de eigenaars der voortbrengingsmiddelen; ook geeft het programma aan den Staats-exploitant (“Ausbeuterstaat”) nieuwe macht; verder stelt het aan dezen Staat eischen, welke slechts dàn verwezenlijkt kunnen worden, wanneer het proletariaat de volledige Staats-macht zou bezitten. De vergadering erkent, dat voor de ontwikkeling der sociaal-democratie op het platteland de bijzondere belangen van den landbouw afgescheiden van die der nijverheid moeten worden nagegaan, en noodigt het bestuur uit een aantal personen aan te wijzen, die de agrarische vraagstukken zullen bestudeeren en daarover geschriften voor de partij zullen uitgeven’[1)].

Overigens werden op die congressen allerlei aangelegenheden besproken die de partij troffen. Van belang was bij voorbeeld de discussie, die op het congres van Keulen in 1893 (en op het congres van Mannheim in 1906) werd gehouden over de houding welke de Duitsche sociaal-democratie moest aannemen met betrekking tot de vak-vereenigingen, de ‘Gewerkschaftsbewegung’, zooals men dat in Duitschland noemt. Met leedwezen werd geconstateerd, dat de ontwikkeling van de vak-vereenigingen verre achter was gebleven bij de politieke ontwikkeling der Duitsche werklieden. Toch was het dringend noodig op dit gebied het voorbeeld der Engelsche werklieden te volgen. Het roekeloos beginnen en hopeloos voortzetten van werkstakingen was een wapen dat vooral de werklieden wondde. Er moest bij dit alles beleid en overleg gebezigd worden. Den partij-genooten werd dringend aan 't hart gebonden, voor het juist inzicht der beteekenis van de organisatie der vak-vereenigingen te werken en met alle kracht voor de versterking dier organistie zich aan te gorden[2)].

Intusschen was het duidelijk, dat het gewicht der discussies op de congressen iets afnam. De inhoud der debatten op het congres van Gotha in 1896 - dat min of meer een terugslag had moeten zijn van het vermaard congres van 1875 - was zelfs vrij onbeduidend. Persoonlijke en andere twisten met de jongere elementen, die de oude leiders beschuldigden van te groote gematigdheid, bleven alléén slechts de debatten kruiden. De beteekenis van die Duitsche congressen scheen, veel meer dan in de discussie van

1) Denk aan het boek van Eduard David 1903, ‘Sociaal Weekblad’, 1903 pag. 495; zie ook ‘Socialistische Monatshefte’, Januari 1903.
2) Zie het ‘Protokoll’ van Köln a.R.’, 1893, pag. 104 en volgende. Vergelijk voorts ‘Die neue Zeit’ 1893/94, Band I, pag. 164-168.

problemen, toch eigenlijk daarin te liggen, dat zij telkens gelegenheid gaven om de kracht der partij te wegen en te meten. Het werden op die manier louter wapenschouwingen. Zij hielpen stevig mede om de tucht in de partij te bevestigen. Niemand, die éénmaal was toegetreden, mocht uit den band springen. Men bleef in 't harnas, en slechts tegenover de partij-genooten kon men 't vizier oplichten. Allen, die er kwamen, vertelden van de verdrukking, die zij in de economische maatschappij hadden ondervonden. Het leed werd dan gemakkelijker gedragen, en de blijmoedigheid der partij boette niet in, terwijl zij sterk vooruitging, en steeds scharen van ontevredenen in haar gelederen kon opnemen. Straks waren zij allen bereid den zwaren hefboom van Marx's logica op de hedendaagsche samenleving te doen inwerken. De zuigpompen van het collectivisme werden geplaatst, gericht en in gang gezet. Altijd met dit onderscheid, dat de partij in Zuid-Duitschland veel minder doctrinair optrad dan in Noord-Duitschland, en soms, een enkele keer, aldaar neiging toonde als een uiterste, zeer uiterste vleugel van een linkerzijde der burgerlijke partijen zich te gedragen.

Zóó scheen alles regelmatig binnen vaste lijnen in de Duitsche sociaal-democratische partij zich te bewegen, toen eensklaps in 1898 en 1899 een beginsel-questie werd gesteld, die de grondslagen-zelven van de Duitsche sociaal-democratie raakte. Het was de oude B e r n s t e i n , de redacteur van den vroegeren Zürichschen, later Londenschen, ‘Sozial-democrat’ - zie het vijfde deel der ‘Socialisten’ pag. 482 - die den strijd aanbond en de R e v i s i e der dogma's van het Marxisme voorstelde. In Engeland steeds als balling levende, zag hij de ontwikkeling van de arbeidersklasse nog met andere oogen aan dan zijn in Duitschland wonende vrienden en geestverwanten. Hij had, toen zijn krant of weekblad in 1890 ophield - wijl sinds het intrekken der Duitsche socialisten-wet de behoefte aan een buitenlandsche krant voor de Duitsche socialisten van-zelf verviel - nieuwe scherpzinnige studiën geleverd over beginselen en belangen der Duitsche sociaal-democratie. Te-gelijkertijd had hij volgens opdracht der partij een goede volledige uitgave bezorgd der geschriften en redevoeringen van Lassalle. Doch in al zijn opstellen, die meestal in het tijdschrift ‘Die neue Zeit’ verschenen, was altijd op te merken, een zoeken en trachten om het te straffe gareel van het stelsel van Marx te breken. Hij herinnerde zich wellicht oude lessen van Dühring. Hij wilde waken, dat het socialisme voor Duitschland zich zou vervormen tot een streng onbeweeglijk autoritair en doctrinair systeem, tot een dogmatiek van vaste regels waaraan niet te tornen zou zijn. In de verste verte helde hij niet over tot het anarchisme, maar hij wilde ook en vooral in het socialisme ‘vrijheid van onderzoek’ opeischen en redden. Het feit aannemende dat het boek van Marx over het Kapitaal het ‘heilige boek’ voor de Duitsche socialisten was, wilde hij aantoonen, dat dit boek, bij al zijn onmiskenbare verdiensten, toch leed aan enkele fouten van systeem en hier en dáár te haastige conclusies. Marx had inderdaad niet voor-goed de

ontwikkelings-wetten der kapitalistische maatschappij ontdekt. Ook hij had, in zijn schijnbaar langs inductieven weg gevonden, doch in het wezen der zaak aprioristische wetten, evenzeer soms gedwaald als in de theorieën, waaruit zij zijn afgeleid. De fouten hingen samen met een drang en begeerte van Marx, om de resultaten van zijn groot wetenschappelijk boek vast te knoopen aan de vroegere stellingen van het Communistisch Manifest van het jaar 1847. De misvattingen en overijlde constateeringen werden zichtbaar, toen het bleek, dat op verschillende punten en wegen de economische evolutie der maatschappij een anderen loop nam dan dien Marx zich had gedacht. Vooral wilde Bernstein waarschuwen tegen het onder de Marxisten heerschend denkbeeld, dat er eenig uitzicht zou wezen dat de burgelijke maatschappij, zooals zij thans onder 't regime van het kapitalisme was ingericht, spoedig, zeer spoedig zou inéénstorten. Tegen de catastrofe-theorie, de leer der snelle uit elkander valling der bestaande samenleving, die voornamelijk op de bewoordingen van het Communistisch Manifest rustte, en die trouwens door Engels-zelven reeds nu en dan was verloochend, ging hij opkomen. Hij deed geen afstand, liet niet varen het idee der verovering van de politieke macht door het staatkundig en economisch georganiseerde proletariaat, maar hij wilde niet, dat de Duitsche sociaal-democratie geheel haar tactiek, met 't oog op een dadelijke catastrofe der kapitalistische maatschappij, inrichtte. Beter was het, volgens hem, de arbeidersklasse in politieken zin te organiseeren, haar tot een democratie te vervormen, voorts voor alle hervormingen in den Staat te kampen, die de arbeidersklasse in de hoogte konden heffen. De b e w e g i n g w a s h i e r a l l e s; onbezorgd moest men zijn hoe de eind-gesteldheid zou wezen in haar gedaante. Deze verklaring liet hij op het congres van Stuttgart van 1898 voorlezen[1)]. Zij wekte dadelijk een groote verbazing en ontsteltenis in de partij. Liebknecht en Bebel begonnen onmiddellijk daartegen te protesteeren. Van alle kanten werd Bernstein gedwongen zich nader te verklaren. Toen gaf hij in 1899 't boek uit: '*Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*', dat de hoofd-schotel zou worden van het debat op het congres van Hannover van het jaar 1899.

Wij moeten met dat boek ons een oogenblik ophouden. Het is een uiterst merkwaardig strijdschrift gericht tegen de leiding, die de aanvoerders van het Marxisme - wij noemen Liebknecht, Bebel en Singer - aan de sociaal-democratische partij in Duitschland gaven. Zelf bleef Bernstein staan op den grond der beginselen door Marx aangegeven: doch zeer sterk liet hij 't licht vallen op de punten, waar Marx, verleid door zijn eigen verleden, inderdaad in de aanwending en toepassing de door hem zoo hooggeroemde wetenschappelijke methode had veronachtzaamd. De volgelingen van Marx hadden die fouten moeten herstellen. Bij alle wetenschappen, dus ook bij de leer der maatschappij, is er altijd een

1) Zie 'Sociaal Weekblad', 1898, p. 364, 366.

zuivere en aangewende leer te onderscheiden; de eerste bevat het bestendig, de tweede het veranderlijk element. Bij het Marxisme is nu die afscheiding der zuivere wetenschap van het aangewende of toegepaste deel nog niet beproefd. Vóór-arbeid daartoe was er wel. Zelfs bij Marx en bij Engels is hiertoe menige aanloop te vinden. Doch de leerlingen hadden dat elimineeren der begrippen uit de praktijk niet doorgezet, hoe noodig 't ook was, want 't Marxisme is niet louter een onbeweegbare en onbeweeglijke abstracte theorie der geschiedenis, maar wel degelijk tevens een theorie der moderne bestaande maatschappij en van haar ontwikkeling. Bernstein zou dus beproeven zulk een weg in te slaan. Hij schudde niet aan de grondslagen van het gebouw: hij scheidde slechts in het Marxisme de zuivere van de toegepaste leer.

In dien geest besprak hij de materialistische geschiedenis-opvatting van Marx. Hij toonde aan, dat die leer oorspronkelijk zeer apodictisch en absoluut door Marx was gesteld, doch dat Marx en vooral Engels hoe langer hoe meer die leer waren gaan verzachten. Oorspronkelijk werd door Marx aan de niet-economische factoren een uiterst geringe medewerking bij de ontwikkeling der maatschappij toegeschreven. De niet-economische factoren waren uitvloeisels van ideologie, vormden niet de basis. Maar allengs werd de medewerking dier andere factoren door Engels vooral erkend. Die andere factoren kregen in de leer vrijer speelruimte. Dientengevolge wijzigde zich in het Marxisme het begrip der historische noodwendigheid. Het strenge determinisme werd opgegeven. Bernstein nu meent dat men op dien weg moet voortgaan. De materialistische geschiedenis-opvatting moet worden gewijzigd en verbreed volgens definities door Engels aangegeven. De quantitatieve verhouding der bepaalde factoren moet worden onderzocht. Misschien deed men beter, de veel misverstand insluitende benaming ‘materialistische’ geschiedenis-opvatting te vervangen door de uitdrukking (reeds door anderen gebruikt) van ‘economische’ geschiedenis-opvatting. - In de tweede plaats behandelt Bernstein de Marxische leer van den klassen-strijd en de kapitaals-ontwikkeling. Ook hier is, reeds bij 't leven van Marx en Engels, zekere wijziging openbaar geworden. De oude leer der concentratie van al het kapitaal in hoe langer hoe minder handen, en voorts der onteigening van de kapitaal-magnaten door de arbeiders, met al wat daarmede samenhing, werd niet meer zoo streng door Marx en Engels in 't oog gehouden. Telkens wijzigde men iets. Het werd duidelijk, toen Marx bij den val der commune de woorden neêrschreef: ‘de commune leverde het bewijs, dat de arbeiders-klasse niet eenvoudig de bestaande Staats-machine in bezit had te nemen en voor haar eigen doel-einden in beweging te zetten’. Wel is 't waar, dat Marx die wijziging meer heeft aangeduid dan scherp gepreciseerd. Doch het is juist de taak der leerlingen zulke aanwijzigingen verder te ontwikkelen.

Wil men dit doen, en Marx-zelven dus tegenover Marx opeischen, dan moet men er op letten - volgens Bernstein - dat zijn methode en leer van tijd tot tijd in twee valstrikken dreigde

te glijden. De eerste was de valstrik van de Hegelsch-dialectische methode. Marx was zich daarvan bewust. Voortkomend uit de revolutionnaire gedachten-wereld die door Hegel was ontketend, had hij, ja het systeem van Hegel later verworpen, doch zijn dialectiek min of meer gevolgd. Aan de zelf-ontwikkeling van 't begrip (zooals Hegel die had geleerd) was hij blijven hechten, zich vleiende dat hij, door de begrips-dialectiek tot bewuste reflexie van de beweging der materieele werkelijke wereld te maken, de Hegelsche dialectiek weder op zijn pooten zette in plaats van op zijn kop (zie ons deel V, pag. 332). Doch het was geen eenvoudige zaak die wijsgeerige methode aldus om te gooien. Men verwarde zich telkens weder in de kronkelingen van de zelf-ontwikkeling van het begrip. Marx-zelf verlustigde zich in de telkens aan hem voordoende omzetting, weêrslag en tegenslag van tegenovergestelde begrippen en vormen, hij besprak met warmte hun vereffening of inéénvloeiing, en zag evenmin als Hegel op tegen de negatie der negatie. Alles ging dan in zulk een begrips-ontwikkeling evenredig en symmetrisch. Men wist precies wat in de toekomst zou gebeuren. Er was maar één fout. Toen die toekomst heden werd, kon men opmerken (als men zijn oogen gebruikte) dat men zich schromelijk had vergist. Het systeem had vaste lijnen in de lucht getrokken, en de werkelijkheid op aarde toonde aan tegenstrijdigheid en verwarring. Het was maar al te waar. Bij 't ontleden der begrippen had men de feiten, de verschijning der werkelijke dingen en verhoudingen, over 't hoofd gezien. De zeer spitsvoudige dialectische onderzoekingen van den eventueelen economischen bouw der maatschappij waren hand aan hand gegaan met een ongeloofelijke nalatigheid en niet-in-achtneming der feiten, die voor de hand lagen. Er bleek een volkomen vergissing te zijn met betrekking tot de bepaling van de gegevens der werkelijke sociale en politieke ontwikkeling der menschheid. Dit was de ééne valstrik. - De tweede was het Blanquisme. Dit was het samenstel van gecondenseerde herinneringen uit de terroristische fase der groote Fransche revolutie. Uit dit schrik-regime was weleer voortgekomen het stelsel van Babeuf en de praktijk der geheime revolutionnaire genootschappen. Het socialisme van de eerste helft der 19de eeuw was daarmede als saâmgegroeid en samen opgevoed. Het programma dier traditie, door Blanqui 't scherpst getrokken, was de omvèrstorting der ‘bourgeoisie’ door het proletariaat, en wel door middel van de dictatuur van den Staat, waarop de arbeiders dàn de hand hadden gelegd. Geheel die leer en opvatting van 't Blanquisme was een uitvloeisel van de overtuiging der scheppende kracht van het revolutionnaire politieke geweld, van de onbegrensde Staats-macht. Aan de drijfveêren van die leer heeft Marx zich nooit geheel kunnen ontworstelen. In het Communistisch Manifest wordt die leer nog bijna zuiver ontvouwd. In de toespraak in den communisten-bond van 1850 (zie ons vijfde deel pag. 334) spreekt Marx het nog onverholen uit, dat hij de revolutie permanent wil maken, niet enkel wil opbouwen maar neêrwerpen. Later zocht

Marx de kern der twee strekkingen, het opbouwen en het neêrwerpen, in één greep samen te vatten. Doch hij vermocht 't niet goed. Het bleef bij een compromis. Het werd een dualisme. Het Marxisme raakte het Blanquisme, de geweld-theorie, niet kwijt. Voor een deel (bij de methode) heeft het Marxisme het Blanquisme overwonnen, maar in een ander deel, de overschatting der kracht van het revolutionnair geweld met betrekking tot de socialistische vervorming der moderne maatschappij, is het Marxisme nooit losgekomen uit de Blanquistische opvatting. De vorm, zeer zeker, is beter dan bij 't Blanquisme. De rol van den vader is nu veranderd in die van den verloskundige. Maar de hulp van dien ‘accoucheur’ (het geweld) is, ook volgens Marx, bij 't tot stand komen van het nieuw leven absoluut noodzakelijk (zie ons vijfde deel, pag. 399). De valstrik der Staats-macht bleef gespannen[1)].

Van uit die premissen gaat nu Bernstein de geldende Marxistische leer en het programma der Duitsche sociaal-democratie in twee zwaarwichtige hoofdstukken toetsen en beoordeelen.

Wat de eigenlijke leer betreft, wijst hij op de beteekenis van de waarde-theorie van Marx. Naar de leer van Marx is de ‘meerwaarde’ de spil der economie in de kapitalistische maatschappij. Doch om te weten wat meerwaarde is, moet men eerst begrijpen wat Marx verstaat door waarde. De waarde der waren bestaat nu in de moderne maatschappij, volgens Marx, in den op die waren aangewenden maatschappelijken noodwendigen arbeid gemeten naar den tijd. Daarvoor is echter noodig een reeks abstracties, deducties en eliminaties. Waarde wordt op die wijze een constructie der gedachte, en meerwaarde dreigt een formule, een hypothese te worden. Men poogde de constructie van dit begrip te redden door 't historisch te verklaren. Doch bij die historische ontvouwing kwam vrij duidelijk aan 't licht, dat in de oudheid en in de Midden-eeuwen meer-arbeid een feit was: niemand beschouwde eigendom toen als vrucht van eigen arbeid, maar de doorzichtigheid van dat feit bleef slechts duren tot aan den drempel der kapitalistische periode. Arbeids-waarde werd dan ook sinds Adam Smith een abstractie, en Marx behandelde het als een begrip. Doch let wel op. Bij Marx-zelven, in het ontleden van dit waarde-begrip, voltrekt zich van lieverlede een algeheele verandering van ziens-wijze op dit punt. Hij was uitgegaan van de beschouwing der individueele ‘waar’. Maar allengs werd de waarde van die individueele ‘waar’ voor hem iets secundairs. Op den vóórgrond rukte de waarde der gezamenlijke productie der maatschappij, en het ‘meer’ van deze waarde boven de totale som der loonen van de arbeiders-klasse. Met andere woorden: men kreeg te doen niet met de individueele maar met de gansche sociale meerwaarde. En om die te bepalen moest men de markt

1) Trouwens van de hulp der Blanquisten bediende Marx zich om de partij van Bakounin en het anarchisme tijdelijk ten-onder te brengen. Zie over de rol der Blanquisten op dat tijdstip ons vijfde deel der ‘Socialisten’ pag. 460-463.

van 't leven en de opnemings-vatbaarheid dier markt mede in de beschouwing nemen. Het schema van de gezamenlijke waren-waarde werd nu op de enkele waar overgebracht. Doch het viel moeielijk op die wijze te komen tot de slotsom: dat ieder arbeider de volle waarde van zijn product zou krijgen. De constructie der meerwaarde van Marx leverde niet altijd een vaste regel en maatstaf.

Intusschen - zóó antwoordde bij voorbeeld Engels - is daarop dan ook niet het stelsel uitsluitend gevestigd, doch slechts te meer op de voor onze oogen dagelijks zich als van-zelf voltrekkende inéénstorting der kapitalistische productie-wijze.

Is dit echter feitelijk de waarheid? vraagt Bernstein. En hier gaat hij nu de bewijzen aanvoeren, die vooral aan de leiders der Duitsche sociaal-democratie pijn zouden doen. Hij nam ter-hand de cijfers der statistiek van het laatste vierendeel dezer eeuw, en doorliep, aan de hand dier statistiek, de beweging van het inkomen der moderne maatschappij, de verhouding van productie en distributie in de bedrijfs-klassen die den maatschappelijken rijkdom voortbrengen, en eindelijk de crisissen en aanpassings-mogelijkheden der moderne economie. Op al die punten, wanneer hij de cijfers onbevangen opneemt en rangschikt, komt Bernstein nu tot de slotsom, dat de school van Marx zich schromelijk heeft vergist. De leer van Marx meende, met 't oog op de catastrofe der kapitalistische maatschappij, te mogen stellen, dat het getal der bezitters in onze maatschappij verminderde, op weg was zich samen te trekken tot een cijfer van weinige zeer groote bezitters, dat de kleine industrie overal afnam, en dat groote alles verdelgende handels-crises meer en meer onze maatschappij zouden teisteren, totdat alles rijp zou zijn voor den slag dat de onteigenaars van vroeger op hun beurt zouden worden onteigend. Dit ontvouwde het geweldige 24ste hoofdstuk van Marx's eerste deel van het ‘Kapitaal’, en de leerlingen hadden de ontvouwingen daarvan als geloofs-artikelen in zich opgenomen. Wat leerden nu echter de feiten en cijfers der laatste vijf en twintig jaren? Vooreerst, dat mede ten-gevolge der werking van de naamlooze vennootschappen het getal der bezittenden overal toenam[1]. De ‘aandeelen’ der naamlooze vennootschap, de ‘acties’ stellen in de sociale ladder de tusschen-leden weder op, die als productie-chefs door de concentratie der bedrijven uit de industrie verwijderd waren. Het cijfer der kleine kapitalisten klimt en deze groep zuigt de arbeiders op haar beurt weder uit. In nog duidelijker trekken leerde voorts de statistiek, dat in de hoofd-landen van Europa de kleine industrie, in plaats van te verdwijnen, zich handhaafde en overal eenigszins toenam. Uit de cijfers bleek, dat de wereld-werkplaats

1) Vergelijk over die voortgaande accumulatie van kapitaal het ‘Sociaal Weekblad’, 1893, p. 43, 49, enz. en 83/84. Ook de ‘Verelendung’ (verarming) der arbeiders is geen onomstootelijk feit: het kan alleen in relatieven zin worden opgevat. De positie van den Duitschen arbeider nadert aan die van den Engelschen. Het wordt beter. Zie ‘Sociaal Weekblad’, 1901, p. 494.

waarlijk niet uitsluitend aan de groot-industrie behoorde. Een gansche reeks kleine en midden-soortige bedrijven toonde zich naast de groote industrie bij uitstek levenskrachtig. Allerlei motieven werkten daarop in bij de industrie, bij den handel en vooral bij den landbouw. De tusschen-leden gingen dus ook hier bij de bedrijfs-takken niet weg. Het wegzinken dier tusschen-leden is waarlijk niet zoo sterk, dat slechts eenigermate aan een inéénstorting der moderne maatschappij kan gedacht worden. Ten-slotte heeft Marx gedwaald, toen hij wees op de eventualiteit dat meer en meer een handels-crisis de productie zou teisteren. Integendeel: de statistiek leert ook hier, dat de kans om groote alles overweldigende crises te zien uitbarsten kleiner wordt. Men heeft hier te rekenen met den invloed der opkomende ‘trusts’ en ‘cartels’, met de gevolgen van een daling der rente, en eindelijk met de vermindering der prijzen van de levens-middelen, door het toestroomen der oogsten uit Amerika en uit 't Oosten. Het zij zoo: de instelling der ‘trusts’ is een kapitalistisch afweermiddel tegen de crisis en draagt - terwijl het de productie-privileges als verscherpte vormen van oude gilde-regelen aantoont - de kiemen in zich van een nieuwe versterkte hoorigheid der arbeiders-klasse; maar juist daarom is het de plicht der sociaal-democratie met dit verschijnsel meer dan ooit rekening te houden. Het ‘ignoreeren’ van feiten heeft nog niemand gebaat.

Zijn al deze feiten waar - en Bernstein meent aan de hand der statistiek dat ze onomstootelijk juist zijn - dan verandert, volgens Bernstein, wel degelijk de geldende opvatting der politieke en economische grond-voorwaarden van het socialisme. De beschouwing van Marx en van zijn school nam en neemt aan, dat twee veronderstellingen of voorwaarden de verwerkelijking van het socialisme mogelijk maken. Vooreerst was noodig een zekere mate van kapitalistische ontwikkeling, een concentratie van kapitalen, die dan als bij weêrslag of tegenslag een socialistische omvorming of vervorming der maatschappij opriep; en ten tweede moest gedacht kunnen worden aan een uitoefening der politieke heerschappij door de klasse-partij der arbeiders, de sociaal-democratie, die in de overgangs-periode een dictatuur op zich zou kunnen nemen. Wat het eerste punt betreft is het uitzicht niet gunstig. In plaats van concentratie der kapitalen staat in de industrie en in den landbouw nog overal overeind het kleine en midden-soortige bedrijf. De gecentraliseerde bedrijfsvorm is slechts een fragmentarisch gegeven. Voor de socialiseering van productie en distributie is de materieele vóór-conditie, een sterk vooruitgegane centralisatie der bedrijven, slechts ten-deele dáár. En wat de tweede vóór-conditie aangaat, de mogelijke verovering van de politieke macht door het proletariaat, ook daaraan ontbreekt veel. Tweeledig stelde men vroeger in de school die verovering voor: òf op den korten weg van 't geweld, òf op den langen weg van den parlementairen kamp door 't kiesrecht. Marx en Engels hadden lang tusschen die beide wegen gedobberd. Ten-slotte besliste men zich voor den langeren. De bezit-loozen moesten zich dus organiseeren door 't stemrecht.

Zij zouden dan als meerderheid op den Staat beslag kunnen leggen. Maar - vraagt Bernstein - zijn zij de meerderheid? Let men op de statistiek ook van Engeland en Frankrijk, dan blijkt het, dat het leger van het proletariaat nog niet zoo overtalrijk is. En stel eens dat werkelijk de drommen van 't proletariaat 't wonnen, gelooft men dan aan de mogelijkheid, dat zij dadelijk de gansche productie van een natie door middel van den Staat in gang zouden kunnen stellen? Inderdaad schijnt dit iets ondenkbaars. Staat en gemeente zouden enkele bedrijven kunnen exploiteeren, doch veel zou aan de tegenwoordige leiders der bedrijven moeten worden overgelaten. Voor 't overige zouden arbeiders-genootschappen het werk moeten doen. Practisch zou de questie zich dan oplossen in de vraag naar het economisch krachts-vermogen der genootschappen.

De laatste vraag is door de school van Marx zeer vluchtig steeds behandeld. Marx had geen goed oog op die ‘genootschappen’.

Zij, die even als Bernstein de beste bepaling van het begrip socialisme meenen te vinden in een aanduiding die vastknoopt aan de gedachte van het genootschappelijke, wijl daarmede te-gelijkertijd een economische en een juridische verhouding wordt uitgedrukt - socialisme is dan de beweging tot genootschappelijke orde in de maatschappij - zijn te-leurgesteld, wanneer zij van de ontvouwingen van Marx over 't begrip der genootschappen kennis nemen. Marx ging altijd uit van het denkbeeld, dat men slechts iets van aanbelang in 't maatschappelijke kon bereiken door het massale, door de totaliteit. Op de experimenten in beperkte schaal zag hij eenigszins neder. En dan, had hij altijd als eind-doel voor oogen de algemeene onteigening, en die formule verhinderde hem het wezen der arbeiders-genootschappen - wier beteekenis door Proudhon goed was gevoeld - te doorzien. Later, na den val der commune, veranderde dit wel eenigszins. Hij liet zich toen in 't algemeen gunstiger uit over de coöperatie. Doch van de verschillende vormen der coöperatie hechtte hij eigenlijk alleen aan de productie-associatie, niet aan de zoogenaamde verbruiks- of winkel-vereeniging. Intusschen gingen in de laatste dertig jaren bijna overal de productie-genootschappen ten-onder. Zij leden niet schipbreuk door gebrek aan kapitaal, crediet of afzet, maar door gemis aan leiding en tucht. Het zijn zeer ingewikkelde organismen, die allereerst behoefte hebben aan intelligentie. In hun eerste uitingen zijn zij individualistisch aangelegd. Men moet met beleid en voorzichtigheid zulke productie-genootschappen in 't leven doen treden. De levensvatbare en levenskrachtige genootschappen van dien aard moeten groeien, zij worden niet uit den grond gestampt. Zóó is het ten-minste in Engeland gegaan. En hoofdzaak van alles is, dat bij zulk een productie-genootschap de verbruiks-vereeniging de onderbouw moet wezen, meer nog, de ruggegraat. Aldus heeft 't België begrepen, toen het socialisme aldaar tot uitgangs-punt en bolwerk vestigde het Gentsche genootschap ‘Vooruit’. In die lijn ontwikkelden zich de landbouw-syndicaten in Frankrijk. Naar die richting wees ook Oppenheimer in Duitschland met zijn ‘Siedlungsgenossenschaften’. De Duitsche sociaal-

democratie moet al die onderwerpen bestudeeren, vooral ook met de Engelsche praktijk der ‘trade-unions’ zich vertrouwd maken. Zij moet inzien, dat de grondslag van zulke vakvereenigingen - willen zij niet in monopolie ontaarden - moet blijven het deel-hebberschap in den arbeid (‘labour-partnership’). Het ideaal van oudere socialisten, dat de vakvereeniging meesteres werd van geheel een arbeids-tak in een natie, zou feitelijk leiden tot een monopolistische productie-associatie, zou anti-democratisch wezen. En voor de Duitsche sociaal-democratie is het toch zeker een vast doel om een democratie te worden.

Democratie nu beteekent afwezigheid van klasse-heerschappij: ‘Gleichberechtigung aller Angehörigen des Gemeinwesens.’ Zij heeft niets te maken met wetteloosheid of anarchie, zij beoogt een juiste organisatie ten-bate van allen. Daarom eischt zij het kiesrecht van allen, waardoor iedereen lid en deelhebber is van het gemeene-best. Het is de plicht van het Duitsche socialisme zich door dat begrip democratie sterker dan ooit te doordringen. Vat men dat begrip gezond op, dan zullen zooveel nog gangbare leuzen als verouderde frases wegvallen. Wat beteekent toch, bij 't licht der democratie, de frase van de dictatuur van het proletariaat? Is dit niet een stap achterwaarts? Een frase is ook 't woord ‘burgerlijke’ maatschappij. Gebruikt dit woord in Duitschland niet, zegt Bernstein, in Duitschland, waar de burgerij zich nog altijd moet loskampen en loswikkelen uit de knellende armen der feodaliteit. De Duitsche burgerij is trouwens nog tamelijk gezond. Beperk u tot 't woord ‘bourgeoisie’, dat iets anders uitdrukt. Matig u ook - gaat Bernstein voort - in uw krijgs-verklaringen tegen het liberalisme. Het socialisme is - men vergete 't niet - de wettige erfgenaam van dat liberalisme, wat betreft zijn geestelijk gehalte. Het liberalisme had tot taak de ketenen te doen springen, die de vrijheid van 't individu knelden. Het socialisme is de voltooiing van die taak. De ontplooiing en bevestiging der vrije persoonlijkheid is het doel van alle socialistische maatregelen, ook van die welke uiterlijk den schijn van dwang dragen. Die dwang is in meest alle gevallen een verbod aan 't individu om zijn vrijheid prijs te geven. Leeft en handelt men in zulk een richting, dan streeft men in de lijn van een democratisch arbeids-recht, dat waarlijk niet verward moet worden met een onmogelijk vast recht op arbeid. Men zou, bij dat vestigen van zulk een democratisch arbeids-recht, weder vast kunnen knoopen aan het streven van Lassalle. Men moet zich, naar diens woord, aankanten tegen het afzonderlijke, het aparte, dat nog iets anders is dan het individueele. Elke organisatie die men instelt moet verbinden, niet 't individu afscheiden van de algemeenheid. Hoofd-zaak is dat men niet dwingt. Het socialisme moet, gelijk Lassalle zeide, een kreet van verzoening zijn. Laat dus de individueele onderneming bestaan; gemeenschappelijke daarnaast maar goed ontwikkeld zij, gaat de individueele van-zelf ook dien weg op. Aan de leus der terroristische dictaturen, het ideaal der Blanquisten, moet voor-goed vaarwel

worden gezegd. De paragrafen uit het Communistisch Manifest zijn in dit opzicht geheel verouderd. Marx begreep dit zelf. In zijn opstel over de commune naderde hij geheel en al tot Proudhon. Doet men dan afstand van de gedwongen uniformiteit, dan zal men begrijpen dat de gemeente (de 'commune') de machtige hefboom kan en zal worden der sociale emancipatie, mits men aan die gemeente geen absolute souvereiniteit geve en haar plaatse in de hiërarchie van den Staat. Die gemeente ontwikkele zich dan verder met en door de vrije genootschappen, die de kern van alles zijn. Het vormen en gedijen van zulke politieke en economische organen worden hoofd-zaak. Zóó alléén schrijdt de democratie voort. *En de democratie is de grondvoorwaarde voor de verwerkelijking van het socialisme*. Dit is het uitgangs-punt. De vorming en ontplooiing van een ware democratie is de dringendste en wezenlijkste taak, die voor ons ligt. Vóórdat het socialisme mogelijk zijn kan, moeten wij (zegt Bernstein Blatchford na) een natie van democraten opbouwen. Dan veranderen ook tevens de manieren van den klassenstrijd. Het socialisme, wanneer het op den bodem der democratie staat, bedreigt niemand en ook niet de burgerij. Maak van die burgerij uw bondgenoot. De klassen-strijd heeft tot doel het klassen-onderscheid op te heffen. Welnu, zegt Bernstein, vang daarmede aan.

Met eenige opmerkingen over de naaste taak der Duitsche sociaal-democratie besloot Bernstein zijn merkwaardig geschrift. De hoofd-strekking van al die opmerkingen was: dat de democratie in veel sterker mate vooronderstelling of voorwaarde van het socialisme is, dan veelszins in Duitschland wordt aangegeven; zij is niet enkel middel maar ook wezen. Zonder een zekere mate van democratische inrichtingen of overleveringen zou de socialistische leer van den tegenwoordigen tijd in 't algemeen niet mogelijk wezen, zou er wel een arbeiders-beweging maar geen sociaal-democratie zijn. Dit nu past Bernstein toe op enkele punten van het Erfurtsche programma. Wij volgen hem hier niet. Wij constateeren slechts, dat hij dit programma wil aanvullen door regelen te stellen voor de agrarische questie, voor de gemeentelijke politiek, voor het vraagstuk der 'genootschappen', en voor enkele punten van het industrieele recht. Werkt men dit alles uit, dan zal de sociaal-democratie worden een democratisch socialistische hervormings-partij, op den bodem staan der hervorming, de laatste sporen van het Blanquisme van zich afschudden. Zij zal schijnen, wat zij in werkelijkheid is.

Bernstein verheelt zich niet, dat hij een programma opstelt dat in veel opzichten van dat van Marx schijnt af te wijken. Het programma der R e v i s i o n i s t e n . Hij gelooft niet aan den hopeloozen toestand der arbeiders. De weg naar het socialisme gaat niet over de verarming maar over de verheffing der arbeidende klasse, zegt Bernstein. Hij neemt het vermaarde 24ste hoofdstuk van het eerste deel van Marx's 'Kapitaal' over de 'historische strekking der kapitalistische accumulatie' (zie dat hoofdstuk vertaald in ons vijfde deel der 'Socialisten' pag. 400-402) slechts zeer ten-deele

aan. Hij is bepaald van meening, dat het gansche boek van Marx lijdt aan zeker dualisme, in zooverre Marx telkens terugvalt op de stellingen van het verouderd Communistisch Manifest, en Marx dus eigenlijk de gevangene van zijn eigen leer wordt. Maar wat nood? Het bewijst slechts, dat ook uit *Marx sommige overblijfsels van het utopisme nog moeten verwijderd worden*, het utopisme dat hij uit de dagen van het Communistisch Manifest nog met zich sleept. Men moet Marx zuiveren. Marx-zelf - hoezeer hij eerst nog aan de kracht van het geweld hechtte - heeft leeren inzien dat de ontwikkeling der maatschappij langzaam voorwaarts gaat. De arbeiders-klasse moet voor een goed deel nog opgevoed worden. Opvoeding heeft zij noodig, omdat zij (wat ook Marx soms heeft gezegd) idealen heeft te verwezenlijken. De leiders der Duitsche sociaal-democratie zouden wellicht goed doen, niet altijd op Hegel zich te willen beroepen maar tot Kant te grijpen. Zij zullen dan wellicht weder iets voelen voor de onbevangenheid van een Friedrich Albert Lange.

Men ziet uit het meêgedeelde dat de stap van Bernstein van zeer groot gewicht was[1)]. Het was een ernstige aanmaning aan de Duitsche sociaal-democratie, om het beginsel der revolutie voor goed te verlaten. Het was een voortschrijden op den weg, dien Marx vroeger had geopend, toen hij voor zijn aanhangers het begrip ‘revolutie’ preciseerde (zie ons vijfde deel der ‘Socialisten’ p. 325-327). Maar het was een baan, die de socialistische partij verder en verder noopte om in het Duitsch staats-leven opportunistisch te gaan werken, niet te vast gekluisterd te zitten in het stelsel van Marx, en, met behoud van eigen rechten, aan de democratie vaster de hand te reiken. Dit denkbeeld won vooral in Zuid-Duitschland veld. Wel zette het congres van Hannover van October 1899 zich schrap tegen die eischen van Bernstein. Mocht ook Auer wankelen en Vollmar instemmen, de oude leiders Liebknecht, Bebel en Singer verklaarden zich tegen het streven van Bernstein. Bebel hield een lange rede en sleepte de partij mede, al liet hij de rede uitloopen in een motie over de richting der Duitsche sociaal-democratie, zoo wijd van mazen, dat zelfs een Bernstein daarin, als 't moest, zich zou hebben laten vangen[2)].

1) De stap van Bernstein is in samenhang te brengen met wat Millerand in Frankrijk, en, Turati in Italie deden: zij wilden laten vallen de houding van antagonisme tegen de midden-klasse, den klasse-strijd niet op den vóórgrond zetten.
2) Zie die motie in het ‘Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der sozialdemokratischen Partei Deutschlands, abgehalten zu Hannover von 9 bis 14 October 1899’. 1899, p. 243. De questie Bernstein heeft een ware lawine van tijdschrift-artikelen en geschriften veroorzaakt; wij wijzen vooral op het boek van Karl Kautsky ‘Bernstein und das sozialdemokratische Programm’ 1899 en op de brochure (artikel uit ‘L'Humanité nouvelle’) van F. Domela Nieuwenhuis ‘La débacle du Marxisme,’ 1900.

Trouwens Bernstein bleef, zonder tegenkanting der leiders, lid der sociaal-democratische partij[1].

De Pruisische politie hernieuwde in 1901 niet meer het oude mandaat tot in-hechtenisneming van Bernstein, wanneer hij den voet in Pruisen zette, zoodat hij, na een ballingschap van meer dan twintig jaren in Duitschland kon terugkeeren. Op het einde van Maart 1902 werd hij door de sociaal-democratische partij te Breslau in den Rijksdag gekozen, in plaats van den gestorven dr. Schoenlank. Zijn positie op de volgende congressen der Duitsche sociaal-democratie werd telkens invloedrijker. In 1909 was het veler meening, dat hij zijn pleit in zekeren zin won, zij het nog niet met den naam dan met de daad. Het revisionisme scheen zelfs in 1912 de leiding der partij te krijgen.

Het Marxistische collectivisme is *vooralsnog* intusschen in naam de beslist overheerschende richting van het socialisme in Duitschland. Het blijkt tot nu toe - al rebelleeren van tijd tot tijd de Zuid-Duitschers - een vast gesloten partij, verbazend goed aan-éénverbonden, de partij der s o c i a a l - d e m o c r a t i e . Een imposante gevel, wat echter wellicht haar zwakte is, wijl de imponeerende kracht achter dien gevel, op het staatsleven van het rijk, niet altijd geëvenredigd is aan het uiterlijk. De gedisciplineerde partij-groep der afgevaardigden in den Rijks-dag is het aangewezen hoofd, dat aan de bewegingen der arbeiders vastheid en éénheid geeft. Middelerwijl komt zóó tot stand een wettelijke parlementaire politieke arbeiders-beweging, strevende naar een volledige sociale vervorming. Het Duitsche collectivisme wordt een leger, dat zelfstandig ordelijk optrekt en zelden een strooptocht of vrijbuiters-lust gedoogt. Kenmerk blijft voortdurend het zelfbewust en geregeld voortschrijdend verzet van het solidair verbonden proletariaat tegen de bestaande maatschappelijke orde der bezittenden. Men heeft in Duitschland in de sociaal-democratie vóór zich een vaste organiseering van die elementen te-midden onzer samenleving, welke zich geroepen achten om de heerschappij der ‘bourgeoisie’ te breken en nieuwe sociale productieve krachten in gang te zetten. Bevlieging van hartstocht wordt hierbij niet toegelaten. De leiders der partij beijveren zich door boeken, brochures, kranten en tijdschriften de aanhangers te onderrichten en te leiden; naast de discipline het doelwit te stellen. Vooral Liebknecht en Bebel waren in dit opzicht onvermoeid. In 1896 heeft Liebknecht nog uitgegeven zijn geschrift ter-herinnering aan Karl Marx. Tot aan zijn dood, in Augustus 1900, bleef hij onvermoeid werkzaam

1) Toch valt Bernstein van nu af de orthodoxe sociaal-democratie aan, al onderwerpt hij zich telkens schijnbaar aan de uitspraken der partij. Hij verzet zich tegen de uitdrukking van 't wetenschappelijk socialisme. Persoonlijk verdedigt hij zich op 't congres te Lubeck in 1901 tegen Bebel.

aan de propaganda[1]. Bebel heeft als schrijver vooral gewerkt door zijn boek: 'Die Frau und der Sozialismus' dat herhaalde malen is herdrukt[2] Zij zorgden voor geestelijke dressuur hunner volgers. Het collectivisme wordt op die wijze een school voor het Duitsche arbeiders-volk. En die school mag en wil niets weten van het anarchisme. Reeds op het congres van St. Gallen in 1887 - toen de Duitsche sociaal-democratische partij sinds het uitvaardigen van Bismarcks beteugelings-wet nog in het buitenland haar vergaderingen moest houden - had Liebknecht dit duidelijk en onbewimpeld doen uitspreken. Op de zesde zitting van dat congres, den 5den October 1887, had hij zijn rede over de verhouding van de sociaal-democratie tot de anarchisten voorgedragen, en resoluties gesteld die bijna éénstemmig waren aangenomen[3]. Die resoluties hadden den volgenden inhoud. 'De partij-dag verklaart de anarchistische theorie der maatschappij, in zooverre zij streeft naar de absolute autonomie van het individu, voor anti-socialistisch, voor niets anders dan een éénzijdige uitwerking der hoofd-gedachte van het burgerlijk liberalisme, al gaat die theorie ook in haar kritiek der hedendaagsche maatschappelijke orde uit van socialistische gezichtspunten. Zij is volstrekt onvereenigbaar met den socialistischen eisch van de socialisatie der productie-middelen en van de maatschappelijke regeling der productie, en loopt, tenzij de productie teruggebracht wordt tot den dwergachtig ingekrompen maatstaf van het kleine handwerk, op onontwarbare tegenstrijdigheid uit. De anarchistische vereering en *uitsluitende* toelating der gewelds-politiek berust op een grof misverstand der rol van het geweld in de geschiedenis der volken. Het geweld is even zoo goed een reactionnaire als een revolutionnaire factor. Ja nog meer is het 't eerste dan het tweede geweest. De tactiek der individueele toepassing van het geweld voert niet tot het doel, en is, inzooverre het rechts-gevoel der massa daardoor wordt gekrenkt, positief schadelijk en daarom verwerpelijk. Voor de individueele geweldsdaden van lieden, die tot op het uiterste vervolgd en door banveete verjaagd zijn, stellen wij de vervolgers en vervloekers aansprakelijk en verantwoordelijk; wij begrijpen de overhelling van zulke lieden tot gewelddadige stappen als een verschijnsel, dat zich te allen tijde onder soortgelijke verhoudingen heeft getoond, en verschijnsel, dat thans door betaalde "*agents-provocateurs*" voor de doel-einden der reactie tegen de arbeiders-klasse wordt misbruikt'. Zóó sprak Liebknecht, en de gansche school volgde. De anarchie werd buiten den cirkel der Duitsche sociaal-democratie

1) Liebknechts schoonzoon was Heinrich Swienty, redacteur van het 'Volksblatt' te Halle; hij suicideert zich Juli 1902, 26 jaar oud - na dikwijls in gevangenissen te hebben vertoefd.
2) Zie over Bebel ook de 'Kroniek' (weekblad) van 3 Mei 1896 met het fraaie portret door Jan Veth.
3) Zie 'Verhandlungen des Parteitages der deutschen Sozial-democratie in St. Gallen'. Hottingen-Zürich, 1888, pag. 39-45.

geplaatst. Die zich anarchist noemde werd uit den kring van het Duitsche officieele socialisme gestooten.

Toch zijn er hier en dáár fragmentarische uitingen van het a n a r c h i s m e ook in Duitschland voorgekomen.

Reeds de twee mislukte aanslagen op den Duitschen keizer in den vóórzomer van 1877 - die aanleiding gaven tot de wet tegen de socialisten in 1878 - zijn min of meer op rekening te stellen van de sfeer van het anarchisme. Hödel, die Zaterdag 11 Mei 1877 op den keizer schoot, toen deze op straat te Berlijn, 'unter den Linden', voorbijging, was een verloopen 21-jarige blikslagers-gezel. Hij had zich te Leipzig en te Berlijn bij de sociaal-democraten willen inlijven, doch was telkens als onwaardig uitgewezen. Ook bij de partij van Stöcker had hij zich willen indringen. Bij zijn gevangenneming werden dan ook daarom zoowel Christelijk-sociale als sociaal-democratische blaadjes in zijn schamele kleeding gevonden. In zijn proces bleek echter niets van mede-plichtigen. Hij alléén had besloten tot de daad van geweld. Hij werd 16 Augustus 1878 geëxecuteerd. Wat Nobiling betreft, die 2 Juni 1877 uit een venster weder op den keizer, toen deze 'unter den Linden' passeerde, schoot, deze stond ook geheel op zich-zelf en behoorde tot geen verband. Van een vaste sociaal-democratische aansluiting of van mede-plichtigen bleek niets. Wel werd geconstateerd, dat krankzinnigheid in zijn familie erfelijk was. Hij behoorde tot het ras der gedeclasseerden, tot het proletariaat van den geest, en had ook een academische opleiding ontvangen. Hij stierf in September 1877 in de gevangenis[1)].

Meer zuiver anarchistisch[2)] zijn de plannen en daden geweest van August Reinsdorf en van Lieske. Reinsdorf[3)], de typograaf, in 1849 geboren, werd in 1877 te Leipzig uit de sociaal-democratische partij gestooten. Sinds zwierf hij overal in Duitschland en elders rond, steeds - waar het mogelijk was - bij anarchistische agitatoren (ook bij Victor Dave) heul zoekende. In Maart 1883 was hij te Elberfeld. Van daaruit ontwierp hij het plan, om op den dag der inwijding van het monument der Germania te Niederwald tegenover Bingen de geheele officieele rijks-regeering - keizer, prinsen, vorsten en generaals - in de lucht te laten springen. Het zou 27 September 1883 geschieden. Doch zijn zendelingen Rupsch en Kuchler schoten te-kort. Reinsdorf-zelf beklom dientengevolge het schavot. Met hem verwant was de schoenmaker Lieske, die in Juli 1885 vóór de jury te Frankfort a/M. te-recht

1) Zie 'Nach zehn Jahren, Material und Glossen zur Geschichte des Sozialisten gesetzes', London, 1889, pag. 15-40. Wij bezitten een 'Inaugural Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctor-würde an der Universität Leipzig von Carl E. Nobiling' Berlin 1876.
2) Zie F.B. Enthoven 'Het anarchisme van de daad', 1901, pg. 47 -50.
3) Zie over Aug. Reinsdorf vooral Langhard 'Die anarchistische Bewegung in der Schweiz', 1903, pg. 249 seqq.

stond, onder aanklacht van den politie-commissaris Rumpf te hebben vermoord. Hij werd ter-dood veroordeeld. Toen hij zijn vonnis vernam, riep hij zijn rechters toe: ‘wee u, uw bloedvonnis zult gij niet lang overleven’. Zulke aanslagen en stooten tegen de bestaande orde bleven echter in Duitschland uitzondering. Ook in het Duitsch-sprekend Oostenrijk, in Weenen, werd de terroristische aanloop van Jozef Peukert[1] spoedig door de regeering bedwongen. Voorzoover Duitsche anarchistische leiders het leven konden behouden, weken zij, evenals reeds vroeger J o h a n n M o s t naar Londen of Noord-Amerika[2].

Veel nieuws of eigenaardigs bieden die Duitsch-anarchistische personen niet. Van nadere ontwikkeling in details uit een stelsel is geen sprake. Toch zou in de Duitsche taal een boek over het anarchisme geschreven worden, dat veel zou worden gelezen en de aandacht weder bepaalde bij het oude geschrift van Max Stirner ‘Der Einzige und sein Eigenthum’. Wij bedoelen het boek van J o h n H e n r y M a c k a y ‘*Die Anarchisten*, Kulturgemälde aus dem Ende des XIX Jahrhunderts’, dat in 1891 te Zürich verscheen. Mackay-zelf is in Schotland in 1864 te Greenock geboren. Hij is echter geheel en al opgegaan in de Duitsche ontwikkeling en beschaving, en heeft zich later als Duitscher laten naturaliseeren. Hij was evenals zijn vriend de Italiaansche graaf Cafiero - wien wij bij Bakounin hebben ontmoet - onafhankelijk, zelfs rijk. Vóór 1891 had hij zich vooral door novellen en gedichten leeren kennen. Een dier gedichten, in 1887 uitgekomen onder den titel: ‘Arma parata fero! Ein sociales Gedicht’, gaf toen den toon aan van zijn gedachten. ‘Der Zeit is grosz’, zoo heet 't dáár

> Aus dem gährenden Streben
> Wird bald sich *die That* erschreckend erheben,
> Die That, die nicht jammert mit Worten und klagt,
> Die nach einzelnem Glücke nicht langer mehr fragt,
> Und die an den Pfeilern des Unrechts erbittert
> So lange rüttelt, bis krachend zersplittert
> Der letzte Stein!

Die verzen waren bij hem slechts vóórspel. Zijn eigenlijk boek, waardoor hij op den geest zijner tijdgenooten zou gaan werken, verscheen in 1891. Wat eenigszins nevelachtig en onvast hem

1) Zie over Peukert, Enthoven, pg. 41 seqq., p. 47; ‘Sociaal Weekblad’ 1889, p. 155.
2) Men vergelijke over al die pogingen: ‘Der Anarchismus und seine Träger: Enthüllungen aus dem Lager der Anarchisten vom Verfasser der Londoner Briefe in der Kölnischen Zeitung’, Berlin 1887. - ‘Socialismus und Anarchismus in Europa und Nordamerika während der Jahre 1883 bis 1886’, Berlin 1887.- ‘Die Hintermänner der Socialdemokratie’, Berlin 1890. - ‘Der Anarchismus von E.V. Zenker’, Jena 1895.

vroeger had voorgezweefd, werd door hem in dit boek scherp omlijnd en begrensd. Want zijn boek zou worden een ontvouwing van het anarchisme, niet zooals dat geleerd en doorleefd was door Bakounin, maar zooals dit wordt begrepen door Benjamin R. Tucker te Boston (zie hierboven blz. 165). De school van Bakounin en Kropotkin prees aan het communistisch anarchisme, hij, Mackay, zou weder opvatten de traditie van Josiah Warren, Max Stirner en Proudhon, en het individueele anarchisme verkondigen, het individueel anarchisme, dat dus ook aannam het leerstuk van den particulieren eigendom. In zijn inleiding zegt Mackay, dat dit zijn doel was. 'Hij wilde door een kunstwerk duidelijk maken het streven der anarchisten. Op dat gebied was allerlei verwarring, oppervlakkig oordeel en gebrek aan kennis. Drie jaren had hij aan zijn boek gewerkt om klaarheid in die begrippen te brengen. Hij hoopte bewezen te hebben: de volkomen onvereenigbaarheid van de anarchistische en de communistische wereld-beschouwing; de ondoelmatigheid en schadelijkheid van geweldige tactiek; en de onmogelijkheid van eenigerlei oplossing der sociale questie door den Staat. In deze dagen van reactie, nu de overwinning van het Staats-socialisme haar hoogtepunt scheen te bereiken, wilde hij juist van het idee van het "ware" anarchisme een fonkelend licht maken.'

Zien wij, hoe hij zijn stelling ontwikkelt. De roman speelt in de droeve October- en November-dagen van het jaar 1887 te Londen. Te-midden van de sociale woelingen dier weken in de wereldstad - de optochten der werkloozen, de verdrijving van diezelfde werkloozen van het Trafalgar-plein door de politie, de meeting ten-voordeele der anarchisten van Chicago[1)], de indrukken in de socialistische clubs veroorzaakt door de toepassing van het vonnis op die veroordeelden te Chicago - te-midden van dit alles, en de voortdurende ellende van een moderne hoofdstad, bewegen zich de twee hoofd-personen van dit boek, beiden 30 à 35 jaar: Otto Trupp de voorstander van het communistisch anarchisme, en Carrard Auban de vertegenwoordiger van het individueel anarchisme. Beiden zijn vluchtelingen uit hun land. Trupp is Duitscher en handwerksman, werkzaam in smederijen; Carrard Aubin is Franschman, min of meer journalist, werkende voor uitgevers en boekhandelaars. Zij zijn boezemvrienden en hebben steeds met elkander geleden en gestreden. Doch zonder zich eerst nog helder daarvan bewust te zijn, staan zij - te-midden van de ontzaglijke gebeurtenissen die zij beleven - reeds op een kruisweg. Hun pad gaat van lieverlede uitéén. En het scheids-punt vormt nu de questie van het collectivisme of communisme. Het wordt Carrard Auban - met wien de auteur zich volkomen veréénzelvigt - helder, dat

1) Die meeting is met zorg geschilderd. De met het socialisme vertrouwde lezer herkent de teekeningen der figuren als van Kropotkin pag. 53, van William Morris pag. 58 en van anderen. Zie over anarchistische groepen in Londen, het 'Sociaal Weekblad', van 1887, p. 320, 327/328.

dit communisme het idee der vrijheid niet tot ontwikkeling kan laten komen.

De kern van het boek wordt gevormd door een discussie der twee vrienden - aan welke discussie nog zeven andere gezellen deelnemen - op de kamer van Auban. Auban wilde onder zijn vrienden de hem folterende questie tot een oplossing brengen. Ook namens Trupp stelt hij voor, in een geregeld debat de vraag te beantwoorden wat anarchisme is. Want anarchisme is - zóó zegt Auban - niet de zaak van een bepaalde klasse, ook niet van die der arbeiders, maar het is de zaak van ieder, wien zijn vrijheid lief is. Met andere woorden: het is de questie vóór of tegen de vrijheid. Het anarchisme heeft zich losgewikkeld uit het socialisme, men moet dus, om logisch te-werk te gaan (zóó zegt Auban), eerst nagaan wat het socialisme wil. Dat socialisme wil in hoofd-zaak collectivisme. Stelt een school zich op dat standpunt van collectivisme, dan zijn haar aanhangers - al noemen zij zich tegenwoordig anarchisten - toch eigenlijk niet anders dan socialisten[1)]. Dat socialisme nu wil socialiseering der productie-middelen en de regeling der productie (volgens een vast plan) in het belang van het geheel. De meerderheid beslist hier. Maar zulk een meerderheid wordt gezag en dus van-zelf tiranniek. Nu reeds zijn de enkele monopoliën in onze samenleving hinderlijk, maar dàn zal men hebben het totale complete monopolie der gemeenschap, die heden 'Staat' en morgen 'algemeenheid' heet. Men krijgt inderdaad slechts macht en geweld. Het wordt enkel een omkeering van zaken. Niet de economisch zwakken worden verder onderdrukt door de sterken, maar de arbeiders-partij stelt dan de wet aan de andere standen. Het wordt dus een wisseling van heerschappij. Wat wil nu - aldus vervolgt Auban - het 'ware' anarchisme? Het wil de afwezigheid van alle gezag en heerschappij, van geweld en dwang. Rechtvaardig is alleen de vrijheid. De basis daarvan is gelijkheid van levens-voorwaarden voor alle menschen. Op dezen grondslag van gelijke levens-voorwaarden verheft zich het vrije, onafhankelijke, souvereine individu. Zijn éénige eisch aan de maatschappij is het eerbiedigen zijner vrijheid; zijn éénige zelf-gegeven wet is het respecteeren der vrijheid van anderen. Ontwaakt nu dit individu ten leven, dan slaat het doods-uur van den Staat. In de plaats van den Staat treden vrije vereenigingen tot bepaalde doel-

1) Men weet, dat de heer F. Domela Nieuwenhuis bij ons te-lande geheel en al in dit opzicht redeneert als Auban. Hij heeft niet onduidelijk te verstaan gegeven, dat hij staat op het standpunt der communistische anarchisten, maar hij ontzegt aan *die* anarchisten het recht zich anarchist te noemen, daar, volgens hem, deze naam alleen toekomt aan de individualisten. De Nederlandsche sociaal-democraten beschuldigden hem deswege dikwijls van woorden-spel. Zij zien daarin slechts een tactiek, daar het hem in verlegenheid zou brengen bij zijn eigen partij als hij zich anarchist zou noemen. Zie W.H. Vliegen in het 'Sociaal Weekblad' van 1896, pag. 29. Vergelijk het 'Sociaal Weekblad' 1896, pag. 93, 171 en 411.

einden, vormen zich vrije overeenkomsten. De vrije concurrentie begint eerst dàn. De mogelijkheid ontstaat dat ieder het volle bedrag van zijn arbeid kan krijgen. Er komt vrije ruil. Het kapitaal is niet meer bij machte het tribuut uit den arbeid te persen. Als de hulpmiddelen der natuur niet meer verstopt zijn door de gewelddadige maatregelen van den Staat, zal de welvaart zich ontwikkelen. Het anarchisme wil inderdaad niet anders dan opruiming van alle kunstmatige hindernissen, die voorafgaande eeuwen opgestapeld hebben tusschen den mensch en zijn vrijheid, tusschen hem en het verkeer met zijn naasten, altijd en overal op den grondslag van die ontzaglijke leugen - door den één bedacht in sluwe en toch zoo dwaze zelf-verblinding, door den ander aangenomen in even zoo onzinnige zelf-vernedering - *dat het individu niet voor zich, maar voor de totaliteit ('Gesammtheit') leeft*. De vrijheid nu stelt in onze dagen haar laatsten eisch, door de souvereiniteit van het individu te verlangen. Onder deze leus zal zij haar laatsten strijd kampen in den boezem van ieder individu, dat in opstand komt tegen de overweldiging van zijn persoon door de socialistisch geworden wereld, welke in onze dagen zich vormt. Niemand zal zich aan dien strijd kunnen onttrekken: een ieder moet positie nemen vóór of tegen. Want de vraag der vrijheid is een economische vraag. 'Ik heb - zóó eindigt Auban - positie genomen in de beide laatste jaren en ik heb u nu gezegd, waar ik sta. Ik weet ook dat mijn plaats buiten alle tijd-stroomingen zich bevindt. Wien ik zoek, en wien ik zal vinden, dat is de enkele mensch: gij - en gij - en gij - gij allen die in eenzame worsteling tot gelijke erkentenis zijt gekomen. Wij zullen elkander vinden, en, als wij sterk genoeg zijn geworden, dan slaat ook voor ons het uur van handelen.'

Tegenover deze ontvouwing van Auban doet nu Trupp het standpunt van het communistisch anarchisme gelden. Hij zegt dat Auban zich stelt buiten de wereld der arbeiders, de arbeiders niet kent. Er zijn geen twee soorten anarchisme: het individueele en het communistische, neen, er is slechts één anarchisme: het communistische. Proudhon, wien Auban schijnt te volgen, heeft afgedaan. Het communistisch anarchisme stelt zich tegenover het Staats-communisme. De leer van dat anarchisme is eenvoudig: zij komt op het volgende neêr. Het individu is - volgens dat inzicht - niet een van de maatschappij losgewikkeld wezen, maar is een product van deze maatschappij, van welke het alles heeft wat het is en vermag. De mensch kan dus slechts haar teruggeven wat hij, zij 't onder anderen vorm, eerst van die maatschappij ontvangen heeft. Hij kan dus nooit zeggen: dat behoort mij alléén. Privaat-eigendom kan er dus niet zijn, maar alles wat geproduceerd is en zal geproduceerd worden, is maatschappelijk eigendom, waarop de één zoowel recht heeft als de ander. Ieder heeft dus de vrijheid zijn behoeften te bevredigen. Doch weg met alles wat naar gezag, bestuur of regeering zweemt: het 'ik' beslist. Een ieder naar zijn behoeften, zegt dat 'ik' als communist; een ieder naar zijn capaciteiten, zegt dat 'ik' als anarchist. Auban - dus vervolgt Trupp -

kent de arbeiders niet. Zij zijn niet zoo vuile egoisten als de ‘bourgeois’. Na de onteigening der exploitanten, na de inbeslagneming van den Staat, zullen zij alles aan allen ter beschikking stellen. Dàn, als allen hun honger gestild hebben, zullen zij zich groepeeren, in gemeenschap produceeren, en ieder naar zijn behoefte consumeeren. Een ieder brengt zijn arbeid naar de magazijnen en ieder neemt op zijn beurt daaruit....

Trupp ontwikkelt nu slechts verder de denkbeelden bij voorbeeld van de aanhangers van Bakounin. Auban houdt hem echter vast bij het woord en poogt hem aan te toonen, dat telkens het begrip vrijheid door die lieden wordt miskend. Zij willen in de eerste plaats uit naam der gemeenschap afschaffen, in plaats van ieder zijn gang te laten gaan. Zij kanten zich aan tegen godsdienst, tegen huwelijk, in plaats van te vertrouwen dat die vervormingen wel van-zelf zullen komen. Zij werpen de instelling van het privaat-eigendom overboord, niet inziende dat zij op hun beurt den grootsten dwang uitoefenen. ‘Wilt gij werkelijk - zóó zegt Auban - in uw maatschappij iemand verhinderen te ruilen? Zoudt gij hem willen beletten den grond in persoonlijk bezit tot het doel van persoonlijk gebruik te nemen?’ Neen, noodig is slechts den Staat te doen vallen. Dan wordt de arbeid vrij, die enkel en alleen den eigendom schept. Voorts ontwikkele zich - en Auban herhaalt hier slechts de woorden van Max Stirner - het individu in vrijheid om zich-zelfs wille. De leer der zelf-verloochening, die van Christus, is volgens Auban de slechtste leer ter wereld. De heerschappij der liefde is nog vreeselijker voor de menschen gebleken dan die van den haat. Zijt egoisten, aldus roept Auban aan al de socialistische droomers toe. Het egoisme is het éénige wapen tegen het egoisme van uw in geloof verwante uitzuigers. Er is geen ander wapen. Gebruik dat wapen koel, met ijzeren hand, met overleg, rustig, en gij zult de overwinnaars zijn. Kamp niet voor zoogenaamde idealen. Vang niet bij anderen aan, maar begin bij u-zelf en ga van u-zelf uit. Passieve weêrstand tegen agressief geweld is het éénige middel dat geweld te breken. Een anarchist mag evenmin een dynamiet-man als een communist zijn. Een anarchist heeftslechts zich-zelven in te prenten sterk te wezen. Niet langer moet aan de sterken onzer dagen de belachelijke eisch worden gesteld om zwak te worden. Neen, aan de zwakken moet toegeroepen worden ‘wordt sterk!’ Vertrouwt niet meer op hulp van boven, maar vermant u tot eigen daad.

Het programma voor de individueele anarchisten was dus eenvoudig. Vooreerst moest het begrip anarchisme weder helder worden gesteld. Het bedoelde geen omvèrstorting en geen chaos, maar integendeel het bereiken van een toestand, waarin de vrijheid van het individu en van zijn arbeid waarborg is voor zijn eigen welzijn evenals voor het welzijn van 't algemeen. Verre verwijderd van de vrijheid van het individu in goederen-gemeenschap en opoffering te zien, zocht het die vrijheid door bestrijding en op-zijde-zetting van bepaald gewelddadige hindernissen en kunstige slagboomen te verkrijgen. De anarchie bedoelde immers

niet de natuur der menschen te veranderen, maar wilde slechts dat de menschen hun eigen aard en hun behoeften leerden erkennen. De grootste belemmering, die de menschen tegenkwamen op hun weg ter ontwikkeling, was nu echter de Staat. Het was dus hoofd-zaak te begrijpen, dat de Staat het bevoorechte geweld is en dat geweld slechts den Staat handhaaft. De Staat was het die de harmonie der natie vervormt tot de wanorde van den dwang; zijn misdaden verwekken de misdaden: aan den éénen kant verleent hij onnatuurlijke voorrechten, terwijl hij aan den anderen kant natuurlijke rechten ontneemt. Om kort te gaan: zulk een Staat is niet anders dan een kolossaal, voortgezet, schaamteloos bedrog, door 't welk de één ten-koste van den ander leeft. Begin dus met de belastingen aan dien Staat te weigeren. Is dan de fabel van de zaligmakende werking van den Staat aan 't wankelen gebracht, en daarmede het vertrouwen in de kracht van het eigen initiatief versterkt, dan moet de waarheid worden uitéengezet, dat de belangen der menschen niet vijandig tegenover elkander staan, maar zich harmonisch vereenigen, wanneer slechts de vrije speelruimte voor haar ontplooiing niet wordt weggenomen of ingekrompen.

Men ziet werwaarts Auban-Mackay stevent. Van het socialisme, vooral zooals het zich vastzette in den vorm der Duitsche sociaaldemocratie, wilde hij niets weten. ‘Het socialisme was - zóó zeide hij - de laatste universeele domheid der menschheid. Ook dit lijdens-station op den weg der vrijheid moest voorbij gegaan worden. Dan eerst kon de God van den Waan aan het kruis worden geslagen’. Hij-zelf echter kwam terug op de baan van Max Stirner. En, zonderling verschijnsel: hij reikte uit de verte weder de hand aan den Manchester-man, ‘go-ahead’-type en ‘struggler for life’. Hij kwam juist te-recht bij het tegenovergestelde van het terrein waar hij wilde wezen. Hij was tamelijk vèr van zijn uitgangs-punt, waar hij zich weleer een zanger der revolutie noemde en opriep tot de ‘reddende daad’[1)].

Naast het compacte zware geluid van het collectivisme van Marx en naast enkele sporadische uitingen van het anarchisme waren er in Duitschland, of liever op het gebied der Duitsche taal, nog waarneembaar enkele geheel op zich-zelf staande socialistische stemmen. Zij vonden echter tot nu toe in Duitschland niet veel weêrklank, vooral niet in de arbeiders-wereld.

De eerste stem ging uit van dr. Otto Effertz. Hij kwam in

1) De roman is spoedig in het Fransch en Engelsch vertaald. Zie over den roman ook een studie van André Girard in ‘L'art social, Revue mensuelle’ van Augustus en September 1896, pag. 37 en volgende. Men weet uit ons overzicht over Stirner (zie deel IV der ‘Socialisten’, pag. 343) dat John Henry Mackay zich verder gewijd heeft aan een biografie en verzameling der kleinere werken van Max Stirner, geschriften die hij in 1898 heeft uitgegegeven.

1889 aandragen met een systeem dat hij noemde pono-physiocratie. Zijn betoog kwam hierop neder: dat waarde ontstond uit arbeid en grond. Elk stuk waarde bevat, volgens hem, een deel arbeid en een deel grond. Die twee elementen bepalen de waarde van elk der goederen. Hij poogde nu die elementen te analyseeren, doch zijn boek: 'Arbeit und Boden, Kritik der theoretischen politischen Oeconomie' vond in Duitschland haast geen echo en werd vrij-wel doodgezwegen. In de volgende eeuw hadden zijn denkbeelden een weinig beter onthaal hier en dáár in Frankrijk.

De andere stemmen gingen uit van twee Israëlieten: van F l ü r s c h e i m en van H e r t z k a .

Wat F l ü r s c h e i m betreft, hij bedoelde een variatie te geven op het thema dat in Noord-Amerika door Henry George was ontvouwd.

Hij zou zijn krachten besteden aan het vraagstuk dat de Duitschers 'Bodenbesitzreform' noemen. Drie Duitschers van beteekenis hadden in de tweede helft der negentiende eeuw hetzelfde beproefd. Allereerst komt in aanmerking Hermann Heinrich G o s s e n , een Pruisisch regeerings-assessor, die in 1853 een boek uitgaf onder den titel: 'Entwickelung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus flieszenden Regeln für menschlichen Handeln.' Dit werk was zuiver mathematisch ingericht. Hij deed in 't boek het voorstel tot overgang van het recht van eigendom op den grond aan den Staat. Zóó alléén kon, volgens hem, weder de mogelijkheid worden verwezenlijkt, dat ieder de vruchten van zijn arbeid onverkort mocht verkrijgen; zóó alléén konden de aanvallen van het socialisme (dat het privaat-eigendom wilde vernietigen) worden weêrstaan. De overgang van den grond-eigendom in handen van den Staat moest niet door dwang tot stand komen, neen, de Staat moest, zooals ieder particulier kan doen, eigenaar worden van den grond door koop bij vrijwillige vervreemding. Later vindt de Staat in het stijgen van de grond rente een fonds om de aankoop-som te amortiseeren[1)]. - In de tweede plaats noemen wij dr. A. Theodor S t a m m , een arts, die in Juni 1892 (70 jaar oud) overleden is. Hij heeft een nog al dik boekdeel uitgegeven onder den langen titel: 'Die Erlösung der darbende Menschheit: segensreiche Belehrungen über die schon überwundenen Eigenthums-Anmaszungen und über die noch bestehende Codificirung der Urgrundlage aller Arbeit als Privateigenthum und verkäufliche Waare, sowie über die friedliche sittlich-wirthschaftliche Reform zur fortschreitenden Erlösung vom körperlich-geistigen Elend'. Van dit werk is in 1884 een derde vermeerderde druk verschenen. Volgens Stamm is het privaatrecht der particulieren op den grond de hoofd bron van al de vernederende knechts-toestanden, die in het verleden onder de vormen van slavernij en lijfeigenschap bestonden, en in het tegenwoordige door de instelling van het

1) Zie H.H. Gossen, 'Entwickelung der Gesetze des menschlichen Verkehrs.' Wij gebruiken een uitgave van 1889; vergelijk daarvan pag. 228 en volgende, pag. 257/258 en pag. 260.

arbeids-loon voortduren. Geweld, aanmatiging en zelfzucht zijn de oorsprong van dat eigendoms-recht der particulieren op den grond geweest. Om aan den arbeid geheel zijn recht te verschaffen, moet het grond-eigendom of de grond pacht in handen van den Staat komen ('verstaatlicht werden'). Deze niet langer af te wijzen noodzakelijkheid kan door een verbeterde onteigenings- en grond-belastings-wetgeving van lieverlede en met inachtneming der bestaande omstandigheden worden ingevoerd. De Staat-zelf geeft dan later alle stukken grond in pacht tegen een voor bepaalde termijnen vastgestelde grond-huur. Deze overgang van grond en grond-pacht in handen van den Staat zal de kapitaals-rente van-zelf bekrachtigen en te-gelijk verlagen[1]. - In de derde plaats vermelden wij Adolph S a m t e r , die het onderwerp van den grond-eigendom behandeld heeft in twee boeken: in zijn 'Social-Lehre' van het jaar 1875 en in zijn 'Gesellschaftliches und Privat-Eigenthum als Grundlage der Socialpolitik' van het jaar 1877. Wij herinneren onze lezers, dat zoowel Rodbertus als Marx zich min of meer minachtend over dien Samter hebben uitgelaten. Rodbertus (zie pag. 193 van het vijfde deel der 'Socialisten') noemde hem een gewonen beurs-Jood. Marx sprak van hem - zie hierboven pag. 200 - als van den vroegeren loterij-collecteur uit Oostpruisen, 'ein Flachkopf'. Toch is zijn betoog niet zoo geheel onbeteekenend. Hij trad in zijn geschriften even energiek op voor opheffing van het particulier grond-eigendoms-recht, als voor behoud en handhaving van het overige privaat-eigendom. Hij legde het hoofd-gewicht daarop, dat in de maatschappij zoowel individueel eigendom als maatschappelijk eigendom gelijk in recht en in macht moeten bestaan. Hij eischte slechts naast het privaat-eigendom een even machtig maatschappelijk eigendom. En dat laatste moest het grond-eigendom wezen.

De drie opgenoemde auteurs: Gossen, Stamm en Samter, gingen echter in Duitschland eenigszins onopgemerkt voorbij. Meer opgang maakte voor een poos Michaël F l ü r s c h e i m , die in Baden-Baden woonde.

Zeer groot in aantal zijn de werken door dezen vroegeren Zuid-Duitschen fabrikant uitgegeven. Daar hij echter altijd slechts één en dezelfde stelling bepleit, is de inhoud zijner geschriften min of meer eentonig, bijna zouden wij zeggen vervelend[2]. Zijn betoog is overigens niets anders - zooals wij reeds zeiden - dan een variatie op het thema, dat Henry George in Amerika had ontvouwd. Evenals George wil hij volledige land nationalisatie. Aan George's

1) Zie Stamm 'Die Erlösung der darbenden Menschheit', 1884, pag. 119, 139, 170 en 229. - In 1885 gaf Stamm nog een aparte brochure uit: 'Die sozial-politische Bedeutung der l'odenreform', als vijfde aflevering der 'Soziale Zeitfragen, herausgegeben von E.H. Lehnsmann.'

2) In 1909 schrijft hij in Coronado in Californië - sinds echter woont hij in Lugano - nog een nieuw boek onder den titel: 'Not aus Ueberfluss' Het behandelt hetzelfde onderwerp, nu verbonden met een zoogenaamde oplossing der 'Geldfrage'.

algemeen betoog dien-aangaande geeft hij zijn volkomen adhaesie. Hij stelt zich, wat zijn beginsel betreft, op de grondslagen van diens leer. Hij neemt George's fundament aan. Doch bij de verdere ontwikkeling van het stelsel geeft hij aan het geheel een anderen draai. Op twee zeer belangrijke punten wijkt hij van George af: vooreerst meent hij dat George niet heeft ingezien, dat de indirecte werking van land-nationalisatie op kapitaal en interest veel grooter is dan haar directe gevolgen; en ten-tweede put hij uit de door hem-zelven ontwikkelde verhouding tusschen grond-rente en interest de gevolgtrekking, dat daardoor aan de particuliere grond-eigenaars volledige schade-vergoeding kan worden gegeven voor het onteigende land, zonder dat het thans levende geslacht beroofd wordt van de zegening dezer hervorming.

Hij richt geheel zijn betoog nu op de volgende wijze in. Zijn uitgangs-punt is de dringende vraag: hoe komt het dat millioenen willige arbeiders, die tevens willige verbruikers zouden zijn, geen betaald werk kunnen vinden om te arbeiden en de producten van hun arbeid onderling te ruilen? Die vraag is de sociale questie der negentiende eeuw. De loon-questie is aan haar ondergeschikt, want, wanneer het den arbeider gemakkelijk viel om werk te krijgen, zou er geen industrieele reserve-armee (werklooze arbeiders) zijn, geen concurrentie voor werk tot ieder loon, en bij-gevolg zouden de loonen hooger wezen. Met te zeggen dat dit alles voortkomt uit overproductie verklaart men niets, want overproductie is slechts een andere naam voor dezelfde zaak. Wat wij overproductie noemen is in werkelijkheid te weinig verbruik, een gevolg van het gebrek aan koop-vermogen bij de massa des volks. En dat gebrek aan koop-vermogen ontstaat natuurlijk allereerst uit de omstandigheid, dat de arbeiders een deel van hun arbeids-product aan een ander moeten afstaan, waardoor hun koop-vermogen met het afgestane bedrag wordt verminderd. Maar daarnaast doet zich dan dadelijk gelden de tweede omstandigheid, dat zij, aan wie de arbeiders een deel van hun product afstaan, dat deel op verre na niet verbruiken. Voor de rijke lieden toch bestaat de mogelijkheid om de arbeiders het verbruiken te beletten, zonder dat zij het daardoor ontstane te-kort aanvullen. Daardoor vergrooten zij dan te-gelijkertijd hun tribuut-eischende kracht. Een familie Rothschild kan onmogelijk de eigen inkomsten verteren en zet nu het bedrag, dat op die wijze niet wordt verbruikt, slechts om in nieuwe tribuut-rechten. Er komt zoodoende tweederlei soort kapitaal. Voor een deel blijft het kapitaal ‘*echt*’ kapitaal, dat is arbeids-product hetwelk aangewend wordt als werktuig voor nieuwe productie. Voor een ander, zeker het grootste deel, is het echter niet anders dan gekapitaliseerd tribuut-recht. Een obligatie van 1000 gulden, die 3 pCt. interest geeft, is niet anders dan de kapitaals-waarde van het recht om per jaar van de voortbrengers te mogen heffen een tribuut van dertig gulden door middel van den belasting-gaarder. Alle eigendoms-titels op land, alle hypotheek-acten, alles wat aandeelen van naamlooze vennootschappen meer waard zijn dan de productie middelen, welke zij vertegenwoordigen, is niet anders dan de kapitaals-waarde van een middel om

tribuut te kunnen eischen. Dit kapitaal is het '*valsche*' kapitaal, en de interest, dien het opbrengt, valsche interest. En terwijl nu aan het gebruik van het echte kapitaal veel risico is verbonden, omdat het bestaat uit producten van menschelijken arbeid, onderhevig aan allerlei vernielende invloeden, is juist het beleggen in valsch kapitaal te-midden van onze maatschappij zeer veilig. Het is gebaseerd op door den Staat bewaakte veilige monopolies, het is belegging van de puikste soort. Hoe grooter de belegging in 'echt' kapitaal wordt, des te grooter wordt de risico voor den belegger, want het vermogen om zulk een kapitaal te beheeren en te bewaken wordt kleiner, naarmate het veld der belegging grooter wordt. 'Valsch' kapitaal echter, hoe groot het moge zijn, kan gemakkelijk bewaakt en beheerd worden. Als dat valsch kapitaal niet bestond waren er geen Rothschilds. Ten-einde de rente-schuld van dat 'valsch' kapitaal te betalen, is het menschelijk genie bezig nieuwe machtige machines uit te denken en betere productie-methodes aan te wenden. Het helpt alles niets. Demon 'interest' en zijn zoon 'interest op interest' vermeerderen zich veel sneller dan het productie-vermogen van het menschelijk genie. Men kan niet strijden tegen de wetten der mathesis. Vooral nu niet meer. In vroeger tijd was de belegging nog onveilig. Maar sedert het begin onzer eeuw is dit anders geworden. De mogelijkheid om het geld te beleggen in grond, hypotheken, staats-schuldbrieven, spoorwegen, enz., een heerschappij van orde en wet, zooals wij die nog niet hebben gekend, gepaard aan een nooit gedachte vruchtdragende kracht van den menschelijken arbeid, hebben den demon vrij spel gegeven. De fortuinen der geld-mannen zijn op ontzettende wijze toegenomen. Zal men wachten totdat vreeselijke oorlogen en nog vreeselijker omwentelingen dwars door die interest-rekening een streep halen, waar zij het rente eischend en tribuut-heffend kapitaal vernietigen?

George nu heeft gemeend dat de tribuut-eischende macht van het kapitaal bleef bestaan na het invoeren der land-nationalisatie. Hij zag daarin geen bezwaar. Zelfs tegen het toenemen van die kapitaalwinst zag George niet op. Anders Flürscheim. Hij ziet alsdan in 't verschiet slechts een afgrond. Doch hij meent en poogt te bewijzen, dat George zich volkomen heeft vergist. In tegenstelling van George is de stelling van Flürscheim deze: dat, voor het geval dat het incasseeren der grond-rente door particulieren ophoudt de kapitaal-interest op indirecte wijze afnemen zal en allengs verdwijnen. Zijn bewijs komt in hoofd-zaak hierop neder. Interest is, volgens hem, een gedeelte van het verkregen product, dat door den leener betaald wordt als huur voor het kapitaal bij de productie gebruikt. Het voorbeeld van Bastiat, waarbij de één aan den ander een schaaf uitleent, komt weder hierbij op het tapijt. Doch Flürscheim betoogt dat *beide* personen elkander een dienst bewijzen. De één door de schaaf te verstrekken, de ander door die schaaf voor zijn makker te bewaren en voor roest en bederf te beveiligen. Om de waarde van die twee diensten tegen elkander te wegen, moeten wij de marktwaarde als maatstaf aannemen, niet de persoonlijke schatting van elk der beide partijen als maatstaf aanleggen. Die markt-waarde is de wet die elke

ruiling beheerscht. Vraag en aanbod bepalen de onderlinge waardeverhouding tusschen de diensten, bewezen door den uitleener aan den leener en omgekeerd. Wanneer er behoefte bestaat aan meer schaven dan er worden aangeboden, dan zal men voor het uitleenen van schaven huur kunnen krijgen. Wanneer daarentegen het aanbod van schaven grooter is dan de vraag, dan zal men voor het in ongeschonden staat bewaren van schaven bewaarloon moeten betalen. Wanneer het aanbod van kapitaal grooter is dan de vraag, dan zal het kapitaal een premie voor de instandhouding moeten betalen. Hoe komt het nu - vraagt Flürscheim - dat die laatste omstandigheid bij onze toestanden niet intreedt? Het privaat-grondeigendom is hiervan de oorzaak. *Grondrente is de moeder van den interest*. Het scherpst is dat uitgedrukt door Calvijn. Hij leerde de groote waarheid, dat, zoolang men voor geld grond kan koopen die grond-rente afwerpt, men voor het leenen van geld interest zal kunnen eischen: men kan met andere woorden, volgens hem, zeggen, dat alle kapitaal wettigen interest afwerpt, omdat de zaak, waarmede men een andere zaak kan koopen, die winst of interest oplevert, ook zelve als winst- of interest-gevend kan worden beschouwd.

Maak dus dien grond, de zaak die rente afwerpt, tot volkseigendom en de interest zal spoedig dalen tot de risico-premie en het loon voor toezicht, of nog lager gaan. Geen van beide factoren kunnen de bron worden voor de gestadige zelf-vermeerdering van het kapitaal, die de oorzaak is van onze ellende. Zij vormen niet wat men kapitaals-interest noemt. De economisten hebben tot nu hiervan geen begrip gehad. Zelfs Adam Smith was van meening, dat niemand geld zou uitleenen zonder interest, tenzij hij daartoe gedreven werd door vriendschap of barmhartigheid. Hij zag niet in, dat leenen met een goeden waarborg toch altijd nog beter is dan zijn kapitaal-zelf te bewaren, met alle gevaren en verlies-kansen, die daaraan verbonden zijn.

Op deze wijze meent nu Flürscheim bewezen te hebben, dat de indirecte werking van land-nationalisatie op kapitaal en interest veel grooter is dan haar directe gevolgen. Land-nationalisatie zal het valsche kapitaal en den valschen interest vernietigen en daardoor het echte kapitaal gemakkelijk verkrijgbaar maken voor de arbeiders, waardoor zij in staat worden gesteld voor eigen rekening te werken - hetzij op zich-zelf of als leden van een associatie - en te weigeren om loonen aan te nemen, die lager zijn dan de winst, welke zij op deze wijze kunnen maken.

Een tweede zeer gewichtige consequentie van de betrekking tusschen grond-rente en interest is nu, volgens Flürscheim, deze: dat zij in staat stelt den grond-eigenaars volledige schade-vergoeding voor het onteigende land te geven, zonder het thans levende geslacht te berooven van de zegeningen der hervorming. Met een steeds grooter wordende voortbrenging van kapitaal, terwijl het meest uitzetbare veld voor kapitaal-belegging (de grond) van de kapitaal-markt is verdwenen, zal de interest snel dalen. Staats-effecten, die thans een interest van 3 pCt. geven, zullen spoedig geconverteerd worden tot 2, 1, ½, ¼, ⅛, percent-schuldbrieven.

Aan den anderen kant zal de grond-rente-zelve zeer stijgen met het stijgen van de volks-welvaart. Met de winst-deelen, die daaruit voortvloeien voor den Staat, zou men de nationale schuld voor den aankoop van het land aangegaan, in vijf en twintig jaren kunnen afbetalen. De uitwerking der hervorming zou worden gevoeld, zoodra de interest zóó laag was gedaald, dat aan het uitbreiden van de onverbruikte inkomens, die nu de tribuut-rechten van een onverzadigbare meerderheid vergrooten en de koop-kracht der massa verkleinen, paal en perk was gesteld.

Zóó schakelt Flürscheim illusie aan illusie: geschenk voor een wereld, die, niettegenstaande al zijn aanhouden, van deze vriendelijkheid niet gediend wil zijn.[1)]

En thans bespreken wij H e r t z k a ' s 'Freiland.'

'Freiland' beteekent een boek en een daad. Een gebeurtenis is het der laatste jaren van de XIX^{de} eeuw. Een verschijnsel dat bewijst, wat na de ondervinding der verloopen jaren en na den medelijdenden glimlach, dien men sinds 1850 over had voor het verwerkelijken van utopieën in den vreemde, toch nog één enkel individu durft doen, als hij geloof heeft in zijn zaak. Theodor Hertzka-zelf is een Oostenrijksche Israëliet. Hij werd in 1845 te Buda-Pesth geboren, studeerde later dáár en in Weenen, en werd in 1872 mede-redacteur van de 'Neue Freie Presse'. Hij stond toen geheel en al op het standpunt der liberale staathuishoudkunde, en schreef zelfs in dien geest in 1880 een boek over 'de wetten der handels-politiek'. Verdere studie over de economische ontwikkeling der maatschappij bracht hem echter op een gansch andere baan. Hij brak volslagen met die overgeleverde leer der staathuishoudkunde, en gaf in het jaar 1886 een boek uit met den titel: 'Die Gesetze der sozialen Entwickelung', waarin hij een volledig socialistisch programma ontvouwde. Hij verlangde daarin een overdracht van den grond in den collectieven eigendom der maatschappij, op zulk een wijze echter dat de grond-bezitters voor het hun ontnomen eigendom ten-volle schadeloos zouden worden gesteld. De grond zou dan door associaties in cultuur worden ge-

1) De geschriften van Flürscheim zijn behalve enkele kleinere brochures, in hoofd-zaak de volgende: 'Auf friedlichem Wege; ein Vorschlag zur Lösung der sozialen Frage', 1884 (wij gebruiken een derden druk); 'Deutschland in 100 Jahren oder die Galoschen des Glücks, ein soziales Märchen', 1886; 'Deutsch Land' een maandschrift, dat in 1887 en 1888 geregeld verscheen; 'Der einzige Rettungsweg', een dik boek in 1890 uitgekomen; 'Pabst und Sozialreform, ein Appell von dem falsch unterrichteten an dem besser zu unterrichtenden Pabst' 1891; 'Bausteine, Beiträge zur Sozialreform', 1895; 'Währung und Weltkrise, ein Versuch zur Beseitiging des Geldmonopols' 1895. - Een korte door Flürscheim-zelven gegeven schets van zijn denkbeelden vindt men, vertaald door den heer J. Stoffel, in het 'Sociaal Weekblad' van 1892, pag. 375, 387 en 394. Wij ontleenden daaraan enkele fragmenten. Zie Flürscheim goed geschetst door Borgesius, in het 'Sociaal Weekblad', 1888, p. 347, 366.

nomen, tot welke associaties een ieder zou kunnen toetreden. De leuze, waartoe hij kwam, was dus nationalisatie van den grond en productieve associatie. Zóó meende hij te kunnen naderen tot 'wirthschaftliche Gerechtigkeit'[1]. Het nieuwe standpunt, dat hij ingenomen had, verdedigde hij nu als ijverig publicist tegenover een ieder[2]. Meer en meer doorwerkte hij intusschen de questies, die het sociale probleem raakten. Hij ging steeds verder. Tot nu toe had hij slechts aangetast de grond-rente en de ondernemers-winst, maar allengs begon hij in te zien, dat geheel de kapitaals-rente moest en kon afgeschaft worden. En het eigenaardige van de richting van zijn studie bestond nu daarin, dat hij de slotsom, waartoe hij aldus kwam, als een logische consequentie wilde doen opvatten der oude economische leer. Volgens hem was de door hem aangegeven oplossing van het sociale probleem de solutie, die de staathuishoudkunde sinds haar eerste ontstaan tot op den tegenwoordigen tijd zonder ophouden had gezocht. De drijfveêr, die de menschen moest leiden en leidde tot een sociale rechtvaardigheid, was ook in zijn stelsel niet gemeenschaps-zin of menschen-liefde, maar dood-eenvoudig welbegrepen eigenbelang en individualisme.

Toen hij zoover gekomen was, wilde hij in een nieuw dogmatisch werk dit alles verduidelijken. Doch bezig aan het wetenschappelijk ontvouwen van zijn stellingen, begreep hij gaandeweg, dat het voor de menschheid van veel meer waarde zou zijn, als hij dat, wat hij bedoelde, in een heldere, min of meer plastische voorstelling kon gieten, zoodat levendig en tastbaar het toekomst-beeld der maatschappij een ieder voor oogen kon staan. Het is waar: hij ontging zoodoende het gevaar niet van al wederom een nieuwe utopie te leveren, iets in den trant van Cabets Icarië, doch wat nood? Hij zou trachten zijn voordeel te doen met de door Cabet en anderen begane fouten; hij zou beproeven op den grondslag der werkelijkheid te blijven en zijn verhaal zóó samenstellen, dat zelfs de gewone nuchtere kranten-lezer kon meêgaan. Hoofd-zaak toch moest vooreerst zijn, dat de menschen kennis namen van zijn voorstelling. En in dit opzicht bereikte Hertzka volkomen zijn doel. Hij ontwierp een sociaal toekomst-beeld en noemde dat 'Freiland'. Dat boek nu, dat in 1890 werd uitgegeven, kan reeds op tien drukken wijzen en is wijd en zijd verspreid. Eerst werd het in een zwaar en stevig boekdeel van circa 700 breed bedrukte bladzijden uitgegeven. De latere drukken zijn iets meer verkort en inééngekrompen, enger in elkander geperst, zoodat de laatste uitgave de helft dier bladzijden bedraagt.

Het blijft echter met dit al een zwaarwichtig prospectus. Wanneer

1) Zie Theodor Hertzka, 'Die Gesetze der sozialen Entwickelung' Leipzig, 1886, pag. 23 seqq. Vergelijk het opstel over dit boek van Gustav Schmoller, in zijn 'Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften', Leipzig 1888, pag. 260-274

2) Zie bijv. de brochure: Theodor Hertzka, 'Sozialdemokratie und Sozialliberalismus', 1891. Vergelijk daarover de kritiek in 'Die neue Zeit'. 1890/91, pag. 630 seqq.

wij het doorlezen en ons in den gedachten-gang van den schrijver hebben ingewerkt, dan treft het ons dadelijk, dat - daargelaten de inkleeding van een staats-roman - de bouw der door Hertzka ontworpen maatschappij geheel en al rust op de grondslagen door P r o u d h o n aangegeven. ‘Freiland’ staat zoo vèr mogelijk af van de door Marx en de Duitsche sociaal-democratie verdedigde beginselen, doch nadert het geleidelijk en vreedzaam anarchisme, zooals het door Proudhon was geteekend. Wij vinden hier de logische ontwikkeling van het individualisme, van het vrije ruil-verkeer en van 't gratiscrediet, voorts de vrije associatie der arbeiders tot productieve vereenigingen, zooals Proudhon dat wilde. Natuurlijk heeft Hertzka dit vermengd en vereenigd met eenige oorspronkelijke wendingen en gevolg-trekkingen, maar de kern van alles is te vinden in Proudhon, al wordt diens naam niet genoemd. Niet ten-onrechte heeft Marx van zijn stand-punt (ook voor de toekomst) in Proudhon altijd zijn grooten tegenstander en antagonist gezien.

Pogen wij thans een korten inhoud te geven van het boek-zelf, waaraan Hertzka den naam ‘Freiland’ heeft gegeven. Het is het verhaal van een expeditie en vestiging eener kolonie uit onze beschaafde landen naar Centraal-Afrika. In Juli van het jaar.... verscheen toch - aldus begint de roman - in de meest gelezen kranten van Europa en Amerika een aankondiging, gedagteekend uit 's-Gravenhage, waarbij de heer dr. Karl Strahl namens de ‘Internationale vrije Maatschappij’ kennis gaf van een groot plan, waarvan die Maatschappij zwanger was. ‘Een aantal mannen uit alle deelen der beschaafde wereld - zóó luidde de aankondiging - heeft zich vereenigd tot het doel, een practische poging ter oplossing van het sociale probleem in het werk te stellen. Deze solutie zoeken en vinden zij in de vestiging van een inrichting op den grondslag van de volledigste vrijheid en te-gelijk van economische rechtvaardigheid, dat is van zulk een inrichting, die, bij onbeperkte handhaving van het individueel zelf-bepalings-recht, aan ieder die arbeidt het geheele en onverkorte genot der vruchten van zijn eigen arbeid waarborgt. Tot het doel der vestiging van zulk een gemeente zal op grond-gebied, dat tot dusverre zonder eigenaar was, doch dat vruchtbaar en tot kolonisatie geschikt blijkt. een groote streek bezet worden. Op dit terrein zal de vrije Maatschappij geen eigendom aan grond erkennen, noch van het individu, noch (als zoodanig) van de gemeenschap. Ten-behoeve der bewerking van den grond en in 't algemeen tot het doel van elke productie zullen zich associaties vormen, welke alle zich naar eigen goeddunken zelven zullen besturen, en de opbrengst van haar productie onder haar eigen medeleden, naar den maatstaf van ieders arbeid, zullen verdeelen. Ieder persoon heeft het recht zich aan te sluiten aan de associatie die hij verkiest en kan ze naar vrije willekeur verlaten. De arbeids-kapitalen worden aan de producenten vanwege de Maatschappij renteloos ter beschikking gesteld, doch moeten door die producenten terug worden gekweten. Ongeschikten voor den arbeid en vrouwen hebben het recht tot behoorlijk onderhoud vanwege de Maatschappij. De middelen noodig voor bovenstaande doel-einden, alsmede de

verdere middelen voor andere der gemeenschap ten-goede komende uitgaven, worden door een op het netto-inkomen van elke productie gelegde heffing of belasting (‘Abgabe’) bestreden. De heer Strahl deelde mede, dat de internationale vrije Maatschappij reeds beschikte over een aantal leden en over kapitalen om, zij 't ook in bescheiden maatstaf, het plan te verwezenlijken; hij riep echter gelijkgezinden die zich aan het plan wilden aansluiten, op, om 20 October a.s. in den Haag een openbaar congres te houden, waarop dan de besluiten tot het practische uitvoeren van het werk zouden kunnen worden genomen.

Inderdaad had - wij volgen thans slechts verder den roman - dat congres plaats. Zeer velen namen deel aan de beraadslaging. Wel twee duizend personen: leergierigen en nieuwsgierigen, vulden de zaal. De heer Strahl bekleedde het voorzitterschap, ontvouwde nader het streven der Maatschappij, als daarhéén gericht om armoede en ellende bij den wortel uit te roeien, en deelde ten-slotte mede, dat het doel was om zich te vestigen in Centraal-Afrika tegen het hooge gebergte van de Kenia, een streek die van Zanzibar aan de Oostkust niet al te bezwaarlijk bereikbaar was. Het congres ging op die denkbeelden in, en benoemde op voorstel van den voorzitter, die met de organisatie van 't geheel voorloopig werd belast, twee leiders der eigenlijke expeditie: de één (Thomas Johnson) zou als 't ware de leger-aanvoerder, de ander (Henri Ney) de staatsman van het expeditie-corps zijn. Werkelijk ging de eerste voorhoede der expeditie: twee honderd mannelijke personen, toegerust met alles wat voor zulk een zending noodig was, spoedig op weg en bereikte zij na eenige weken Zanzibar. Nu moest zij verder in het binnenland zich een weg banen. Niet onaardig wordt zulk een denkbeeldige tocht door de Afrikaansche wildernis beschreven Hertzka had zich goed op de hoogte gesteld der reis-beschrijvingen van die streken en levert op zijn manier - voor de liefhebbers van romantische verhalen - eenige aantrekkelijke hoofdstukken. Wij leeren allerlei volks-stammen kennen, met bizarre namen en kinderlijk-wilde gewoonten. Natuurtafereelen worden ons met zorg en uitvoerigheid geschilderd. Een liefdes-avontuur niet onthouden. Wij reizen met den stoet mede, totdat wij na anderhalve maand aanlanden aan het doel der reis: den voet van het Kenia-gebergte.

Het blijkt dáár, wat natuurschoon en vruchtbaarheid betreft, een aardsch paradijs te zijn. Zij noemen het dal waar zij zich vestigden: Eden en het geheele gebied, dat zij wenschen te beslaan: Freiland. Zij richten zich dáár in, ontvangen er de overige kolonisten, onder wie ook den voorzitter, den heer Strahl, en bepalen de wijze, waarop de arbeid zal worden geregeld. Het plan der geheele organisatie - voor de thans 1800 in getal zijnde kolonisten - berustte op *onbegrensde publiciteit in verbinding met evenzoo onbegrensde vrijheid van beweging*. Een ieder in gansch Freiland moest te allen tijde weten, in welke arbeids-takken telkens grooter of geringer resultaat van productie was te verkrijgen. En een ieder moest te allen tijden het recht en de macht hebben, zich, zoover zijn kundigheid en vaardigheid reikten, telkens tot de naar zijn

inzicht meest voordeel opleverende arbeids-takken te kunnen aansluiten. Er moest dus daarvoor gezorgd worden, dat ieder steeds in het bezit der vereischte arbeids-middelen kon geraken. Deze arbeids-middelen waren van tweederlei aard: natuurkrachten en kapitalen. Over de natuurkrachten zou het vrije vruchtgebruik onder zekere regelen den Vrijlanders worden verleend. Wat de kapitalen betreft, zoo nam de Maatschappij de verplichting op zich ze aan ieder naar zijn wensch ter beschikking te stellen, en wel renteloos, tegen terugbetaling in zekere termijnen, welker beloop aldus was vastgesteld dat de kwijting uit de opbrengsten der productie kon worden gedaan. Voorts moesten dan alle Vrijlanders beproeven als vrije zelfstandige mannen in vereeniging (*associatie*) te produceeren, niet als knechten met den aanhang van meesters en bazen, niet als kleine kapitalisten, maar als arbeiders. Zij mochten geen arbeids-gever hoe ook genaamd boven zich stellen of erkennen. Enkel door zulk eene organisatie konden zij in 't bezit komen van het geheele arbeids-product. Zelven moesten zij beoordeelen, wie hunner aan het hoofd der associatie kon staan. Hadden zij na rijp beraad hem benoemd, dan moesten zij hun leider voldoende macht geven om zijn taak goed te kunnen vervullen, en hem tevens genoegzaam controleeren ten-einde altijd zelven het heft in handen te kunnen nemen. Hierbij konden zonder tegenspraak ernstige fouten worden begaan: men kon zich in de geschiktheid van den leider vergissen, zijn toewijding kon blijken niet oprecht te zijn, men kon mistasten in het vertrouwen dat men aan controleurs gaf, doch dan bracht juist de onbeperkte openbaarheid aller productie spoedig al deze verkeerdheden aan het licht en gaf den weg aan, ze te verhelpen. De begane fout, de verkeerde keuze van den leider, zou worden hersteld, de regeling der associatie worden herzien. Het eigenbelang - dat bij deze inrichting in Vrijland ontbonden was van de kluisters van rente en privaat grondbezit - kon in waarheid vrij werken, en bracht in waarlijk vrije concurrentie, te-midden van een samenleving van vrije arbeiders, gelijk in rechten en in belangen, alles tot harmonie.

Voor al die arbeids-associaties werd een model reglement bewerkt, dat echter slechts een schets was. Het zou slechts kunnen dienen als een soort formulier voor de arbeiders-genootschappen, misschien als een geraamte voor het zich-zelf ontwikkelende lichaam der organisatie. Dit reglement, dat door de verschillende associaties werd aangenomen, bevatte de volgende tien regelen: 1°. Een ieder heeft het recht lid te worden eener associatie, onverschillig of hij reeds lid is van één of meer andere; ook mag iedereen te allen tijde uit een associatie treden; de directie der associatie beslist echter aan welken arbeid hij zal worden gezet. 2°. Elk lid heeft aanspraak op een deel der netto-verdiensten, volgens de qualiteit en quantiteit van zijn arbeid. 3°. Dit aandeel wordt berekend in werk-uren, met deze bepaling evenwel: dat oudere leden voor elk jaar van hun lidmaatschap een ‘toeslag’ of premie (praecipuüm) ontvangen. Eveneens kan voor gequalificeerden arbeid bij onderlinge vrije overeenkomst een premie boven het gewone aandeel worden uitgekeerd. 4°. De arbeid der directeuren en leiders wordt,

volgens een met ieder hunner te treffen overeenkomst, berekend naar een bepaald aantal werk-uren der gewone leden. 5°. De gezamenlijke winst zal eerst aan het einde van elk bedrijfs-jaar en na aftrek der kapitaals-afbetalingen en der heffing of belasting aan het Vrijlandsche gemeenebest onder de leden worden verdeeld; die leden ontvangen intusschen naar hun aantal gewerkte of toegerekende werk-uren voorschotten overeenkomstig den maatstaf der netto-winst van het vorige jaar. 6°. Bij ontbinding of liquidatie blijven de leden aansprakelijk voor eventueele schulden naar verhouding van hun winst-aandeel; nieuwe leden nemen naar dezelfde verhouding deel in eventueele oude te-korten; bij uittreding blijft men voor zijn relatief aandeel in reeds aangegane leeningen aansprakelijk. Deze aansprakelijkheid voor de schulden der associatie zoowel bij toetreding als uittreding loopt, bij ontbinding of liquidatie, parellel met het recht der aansprakelijke leden op het voorhanden vermogen. 7°. Het opperbestuur der associatie berust bij de algemeene vergadering, waarin elk lid kies- en stemrecht heeft; de algemeene vergadering neemt haar besluiten met meerderheid van stemmen; voor wijziging der statuten en mede voor ontbinding en liquidatie wordt een meerderheid van drie vierden van het aantal geldige stemmen vereischt. 8°. De algeheele vergadering oefent haar recht òf onmiddellijk uit, òf indirect door gekozen beambten die aan haar verantwoordelijk zijn. 9°. De leiding der gemeenschappelijke zaken is aan een directie opgedragen, welke door de algemeene vergadering wordt gekozen, en wier opdracht te allen tijde kan worden ingetrokken; de ondergeschikte beambten van het bedrijf worden door de directeuren benoemd, doch de vaststelling der bezoldiging van deze onderbeambten - berekend in arbeids-uren - geschiedt op voorstel der directeuren door de algemeene vergadering. 10°. Jaarlijks benoemt de algemeene vergadering een raad van toezicht, die de boeken en geheel de gestie van het bedrijf moet controleeren en daarover een periodiek verslag moet uitbrengen.

Wat bij deze bepalingen treft, is dat in die model-statuten alleen voor het geval van ontbinding - zie n°. 6 - sprake kan zijn van een ‘vermogen’ der associatie en van de aanspraken der leden daarop. De reden hiervan is: dat een vermogen der associatie, in den gebruikelijken zin van het woord, eigenlijk niet bestaat. Wel is waar bezitten de leden het onbepaalde gebruiks-recht der aanwezige arbeidsmiddelen, maar wijl zij dit recht steeds met iederen nieuw-toetredende moeten deelen, en zelven door niets anders dan door hun belang bij het resultaat of bedrag van hun arbeid aan de associatie gebonden te zijn, zoo kan er van vermogens-belangen bij de associaties geen sprake wezen, zoolang deze in werking of gang zijn. Inderdaad is een voorwerp, hoe nuttig ook, waarvan een ieder het gebruik kan hebben, geen vermogens-bestanddeel. Er zijn dan ook geen eigenaars, maar slechts vruchtgebruikers der kapitalen van de associatie. De terugbetaling geschiedt door vruchtgebruikers niet door eigenaars. De productieve kapitalen zijn op deze wijze evenzeer zonder ‘heer en meester’ als de grond. Zij behooren iedereen en dus eigenlijk niemand. De gemeenschap der producenten geeft ze en de associaties gebruiken

ze, doch gebruiken ze zooals zij willen. Het meest onbeperkte recht wordt hierbij aan de producenten toegestaan. Daar de producenten moeten zorgen voor de terugbetaling der ontvangen kapitalen, zoo blijft het hun zaak op de nuttigste besteding dier kapitalen zich toe te leggen. Natuurlijk dragen in de laatste plaats de consumenten de kosten, maar zij betalen die uit den aard der zaak slechts, wanneer en voor zooverre de gemaakte kosten nuttig en noodzakelijk waren. Anders zou er kapitaals-verkwisting zijn geweest. De winsten in de verschillende takken van bedrijf te maken, egaliseeren zich nu van-zelf. Ten-gevolge der onbegrensde publiciteit weet toch iedereen welke tak van arbeid op elk tijdstip in Vrijland het meeste voordeel oplevert. Tot de associatie, die het voordeeligst werkt, voegen zich vanzelf de meeste leden en natuurlijk vermindert daardoor geleidelijk de groote winst en komen allengs alle voordeelen tot zeker normaal peil. - Ditzelfde is ook op te merken bij de winsten uit den grond te behalen. Ook hier leidt de vrije beweeglijkheid der arbeids-krachten tot gelijkheid van recht. Natuurlijk zijn er in Vrijland goede en minder goede gronden, maar daar tot betere landerijen meer arbeiders toestroomen dan tot de slechtere, en daar, volgens de bekende economische wet, de grootere aanwending van arbeids-kracht op gelijke grond-vlakte met relatief dalende opbrengst is verbonden, zoo egaliseert zich ook hier het bedrag, dat aan de arbeids-uren op de verschillende gronden - goede en slechte - toevalt. Hoofd-zaak echter is, dat ieder zoo goed hij kan werkt in zijn eigen belang. Alle productie-middelen zijn gemeen-goed, maar over de mate van nut, die een ieder uit dit gemeenschappelijk eigendom kan hebben, beslist niet het toeval van het bezit, ook niet de voorzorg voor een alles onder haar voogdij beheerende communistische overheid, maar enkel en alleen de bekwaamheid en vlijt van ieder individu.

De voorschotten der productie-middelen werden nu door het opperbestuur van Vrijland verleend. Dat opperbestuur was namelijk te-gelijkertijd *de bankier* der gezamenlijke bevolking. Niet alleen elke associatie, maar ieder persoon, had zijn conto in de boeken der centrale bank. Deze bank bezorgde de incasseeringen en de uitbetalingen, van de millioenen af, die later menige associatie in het binnenland of in het buitenland te vorderen of te kwijten had, tot op de kleine winst-aandeelen die op de arbeids-productie van 't individu vielen en noodig waren voor zijn keuken-of kleêren-rekening. Een in waarheid alles omvattend ‘clearing’-stelsel maakte het doorvoeren van die tallooze geld- en crediet-operaties bijna zonder uitschot van geld mogelijk, louter door de in- en af-schrijvingen in de boeken. Niemand betaalde in specie, maar ieder gaf aanwijzingen op zijn conto bij de centrale bank, die in zijn voordeel boekte wat hem toekwam, de uitgaven te zijne laste bracht, en hem iedere maand berichtte, met welk bedrag hij bij haar debet of credit stond. De associaties stonden, wat haar crediet betreft, in dezelfde verhouding tot de centrale bank. Uit den aard der zaak was dus de bank op de hoogte van geheel de werkzaamheid in alle kringen van het land. Zij wist niet alleen, waar en hoe duur de producenten hun voorraad en grondstoffen inkochten, hun producten konden afzetten, zij kende

ook de balans van het huishouden van elk gezin. Niets ontsnapte aan haar contrôle. De ‘conti’ der bank moesten nu voortdurend kloppen met de berekeningen en opgaven van het statistische bureau, dat op de meest uitgebreide wijze voor de openbaarheid van alles zorgde. Er was dus volkomen doorzichtigheid in de geheele organisatie van Vrijland. De inkoop en verkoop van alle denkbare producten en handels-artikelen van Vrijland werd daarenboven geconcentreerd in groote goederen-hallen en magazijnen, welker beheer ook van de zijde der gemeenschap geschiedde. Wel was het niemand verboden te koopen of te verkoopen waar dit hem 't liefst was, maar deze openbare magazijnen boden zulke gewichtige voordeelen, dat ieder, die zich-zelf niet wilde benadeelen, van haar dienst gebruik maakte. Kosten voor opslaan en behandelen der goederen werden niet berekend, daar Vrijland van de overweging uitging, dat het geheel onverschillig was, of men in een land, waar ieder een aan zijn productie beantwoordend verbruik had, deze kosten van manipulatie als zoodanig, of in den vorm van een toeslag op de algemeene productie-belasting betaalde.

De als het ware automatisch zich openbarende doorzichtigheid van alle productie- en bedrijfs-verhoudingen bood nu voor de in Vrijland te heffen belastingen den meest volkomen en betrouwbaren grondslag. De stel-regel was, dat alle uitgaven van het geheele gemeenschaps wezen door ieder individu nauwkeurig naar den maatstaf van zijn netto-inkomen zouden worden gedekt, en daar er in Vrijland geen ander inkomen dan dat van den arbeid was, dit inkomen echter precies bekend stond, zoo berokkende de verdeeling der belastingen geen enkele zwarigheid. Het bedrag der heffing werd doodeenvoudig reeds bij het ontstaan van het inkomen gegrepen, en wel door bemiddeling van de bank, niet alleen bij de associaties, maar ook bij de weinige producenten die op zich-zelf stonden. In waarheid had immers de gemeenschap van Vrijland door die bank elk inkomen vroeger in handen dan het betrokken genootschap of de persoon-zelf, en zij had dus de heffing slechts in de rekening op te nemen, onder de passiva te boeken, en de incasseering der belasting was geschied. Men beschouwde dus in Vrijland deze belasting in 't geheel niet als een aftrekking van het netto revenu, maar als een van de bruto opbrengst in mindering komende uitgave, iets wat tot de bedrijfs-kosten behoorde. Niemand ondervond ze, hoe hoog ze ook klom, als een last, reeds uit dien grond niet, wijl een ieder wist, dat het grootste deel daarvan hem of den zijnen weder zou toevloeien, in den vorm van voor de gemeenschap nuttige werken of doel-einden. - Het bedrag dier belasting was uit den aard der zaak zeer hoog. Vooreerst werden daaruit genomen de kapitalen die als voorschot voor de productie moesten dienen. Dan vorderde geheel de inrichting van het onderwijs ontzettend hooge hoeveelheden gelds. Evenzoo verslonden de uitgaven voor het communicatie-wezen en al wat voor publieke gebouwen noodig was, reusachtige sommen. Maar de hoofd-post van het uitgaven-budget van Vrijland vormde het zoogenaamde ‘Verzorgings-wezen’. Onder dat hoofd werden saâmgevat al de aanspraken van hen en haar, aan wie wegens feite-

lijke ongeschiktheid voor het werk, of wijl zij naar den geest van Vrijlands instellingen van arbeid ontheven waren, een recht op behoorlijk onderhoud was toegestaan. Tot deze categorie behoorden alle vrouwen, alle kinderen, alle mannen boven de zestig jaren, en 't spreekt van-zelf alle zieken of invaliden. De bijdrage voor de vrouwen daalde tot de helft zoodra zij huwden. Voor de bijdrage der kinderen was een uitvoerige regeling. Naast die posten op het budget moeten dan nog vermeld worden de kosten voor de statistiek, voor de waren-magazijnen en voor het bank-wezen; deze waren echter niet hoog. Het justitie-, financie- en krijgs-wezen kostte natuurlijk niets. Bezoldigde rechters zouden er niet zijn. Ter beslechting van opkomende oneenigheden konden scheidsrechters telkens gekozen worden. Misdadigers werden als zieken behandeld. - Het geheele opperbestuur van Vrijland splitste zich nu voorts in twaalf departementen, die door even zoovele commissies werden beheerd. Die twaalf departementen waren: 1. het presidium; 2. het verzorgingswezen; 3. het onderwijs; 4. kunst en wetenschap; 5. statistiek; 6. wegen-bouw en communicatie-middelen; 7. post en telegraaf; 8. buitenlandsche aangelegenheden; 9. goederen-magazijnen; 10. centrale bank; 11. ondernemingen van algemeen nut; 12. hygiëne en justitie. De bezoldiging van alle ambtenaren werd in uur-waarden bepaald. - De arbeids-verdeeling was voor alle inwoners ongeveer de volgende. De mannen werkten meestal van 5 tot 10 uur 's ochtends en van 4 tot 6 uur 's avonds. Doch niemand was aan dien tijd gebonden. Men kon arbeiden dàn en zoolang men wilde.

Wat bij den arbeid vooral de aandacht trok, was het zeer uitgebreid gebruik dat van werktuigen en machines werd gemaakt. Alle associaties, ook die van den landbouw, bestelden machines om haar bedrijf te ontwikkelen. Daar het onderscheid tusschen arbeids-resultaat en arbeids-loon (zooals dat in de kapitalistische wereld bestaat) opgeheven was, werd nu dadelijk elke machine van zeer groot voordeel. De machine-zelve had niets gekost van wat bij haar aanmaak in de zoogenaamde beschaafde wereld aan ondernemers-premie, kapitaal-winst en grond-rente door haar moest worden vergoed. Zij was wat men noemt dadelijk remunereerend en bespaarde onmiddellijk menschelijke arbeids-kracht. Vrijland gebruikte nu op enorme schaal die ijzeren en stalen werkkrachten. Zonder die millioenen stalen knechten zouden de Vrijlanders geen vrijgeboren arbeids-heeren zijn. Die machines waren bij hen de plaatsvervangers - en voorwaar geen slechte - der knechten en slaven in de barbaren-Staten der vrije concurrentie. Die metalen arbeiders stonden ten-dienste van allen. Zij waren de hulpmiddelen waardoor Vrijland zijn spoorwegen en kanalen allengs aanlegde naar al de oceanen en zeeën die Afrika omspoelen. De productie werd honderd-voudig vermeerderd; stoom en electriciteit werden op alles aangewend; de arbeiders trokken het gansche bedrag van hun arbeid, en hadden nu middelen om op hun beurt zich van alles te voorzien. Overvloed was dáár, waar de oude wereld slechts kon spreken van haar broodelooze proletariërs en van de groote reserve-legers der werkloozen.

En zóó ontplooide zich de samenleving in Vrijland als een rijk

van welvaart en voorspoed. De grondwet voor de regeering van het geheele samenstel der vereeniging kon nu zoo beknopt mogelijk worden saâmgevat. Zij bestond slechts uit deze vijf artikelen: 1. Ieder bewoner van Vrijland heeft een gelijk onvervreemdbaar recht op den ganschen grond en op de door het gezamenlijke volk bijgedragen productie-middelen. 2. Vrouwen, kinderen, ouden van dagen en arbeids-ongeschikten hebben een recht op een behoorlijk, aan de hoogte van den algemeenen rijkdom beantwoordend, onderhoud. 3. Niemand kan, zoover hij niet ingrijpt in de rechts-sfeer van een ander, gehinderd worden in de uitoefening of verwerkelijking van zijn vrijen individueelen wil. 4. De openbare aangelegenheden worden bestuurd overeenkomstig de besluiten van alle meerderjarige (boven de 20 jaren oud zijnde) bewoners van Vrijland zonder onderscheid van geslacht, die allen stem- en kiesrecht bezitten. 5. De besluitende zoowel als de uitvoerende macht is naar de takken van dienst ingedeeld, en wel op die wijze, dat de gezamenlijke stemgerechtigden voor de hoofdzakelijke openbare dienst-takken aparte vertegenwoordigers kiezen, die afzonderlijk hun besluiten nemen en contrôle uitoefenen over het handelen van de met de zorg dier aangelegenheden belaste bestuurs-organen.

Opmerking verdiende nog de positie die de Vrijlanders aan de vrouwen gaven. Terwijl zij haar gelijke stem- en kiesrechten toekenden als aan de mannen, eerbiedigden zij echter in de vrouwen den zeer bijzonderen aanleg en aard. In Vrijland gold te dien aanzien de overweging, dat de vrouw, overeenkomstig haar fysieke en geestelijke gesteldheid, niet tot productief werk, maar eensdeels tot voortplanting, anderdeels tot veredeling en verfraaiing van het menschelijk bestaan bestemd was. Het was dus een met het toekomstige heil der menschheid eng verbonden eisch, dat de vrouw ontheven werd van de onteerende noodzakelijkheid om in den echtgenoot te-gelijk den verzorger, in het huwelijk het éénige reddings-middel tegen materieelen nood te zien. Aan gewonen arbeid moest zij worden ontrukt. Zij was geen rad in het samenstel van het brood-verdienen, maar een juweel aan 't hart der menschheid. Zij had dus enkel door het feit van vrouw te zijn recht op vaste verzorging, waarbij echter rekening werd gehouden met het feit, dat de behoeften der vrouw minder waren dan die van den man.

Dit alles, de reis naar en de vestiging in Vrijland, wordt ontwikkeld in de *twee eerste* boeken van den roman van Hertzka. In het *derde* boek wordt een tijdvak van vijf en twintig jaren overgesprongen, en nagegaan wat er van Vrijland in dien tusschentijd geworden is. Waartoe heeft het Vrijlandsche individualisme, het vrijwerkend eigenbelang, de onbeperkte vrije arbeids-keus, de vrije toetreding tot bedrijfs-associaties, de volledige openbaarheid van alle bedrijven, de volkomen doorzichtigheid voor een ieder van het samenstel en van de opbrengst-vatbaarheid van alle werk-takken, de vervorming van den eigendom in een gebruiks-recht van land en productie-middelen, de absolute eerbiediging van het ieder toekomend recht op de onverkorte opbrengst van zijn arbeid, - waartoe heeft dit alles geleid? Natuurlijk ontrolt nu Hertzka een heerlijk tafereel van een land van melk en honig. De welvaart en voorspoed heeft kolossale

afmetingen gekregen. De korrelen zijn tot staven geworden. Hoofdzaak blijft de kenmerkende wet, dat Vrijland geen Staat is in den gewonen gebruikelijken zin van het woord: het wezen van Vrijland ligt niet in de heerschappij over een bepaald gebied, maar in zijn sociale inrichtingen; sociale inrichtingen, die met allerlei andere regeerings-vormen zeer wel te vereenigen zouden zijn, en die dus elders ook konden worden verwezenlijkt. Zeker, in Vrijland moet stevig gewerkt worden, maar in dien worstelstrijd van den arbeid staat men niet tegenover elkander, maar naast elkander. Het was in het verleden een bitter jammervolle eigenaardigheid der menschen geweest, dat zij bij 't werken voortdurend tegen elkander hadden gekampt. Het was, als men wil, een treurige voorwaarde der ontwikkeling. Om te geraken tot datgene wat zij geworden zijn, moesten de menschen van de natuur meer verlangen, dan zij vrijwillig kon bieden; ten-einde dat te verkrijgen bleef eeuwen-lang geen andere uitweg, dan het ter-bevrediging van hoogere behoeften vereischte elkander af te winnen, af te jagen en af te persen. Daardoor onderging de strijd om het bestaan bij den mensch een geheel exceptioneele verwringing, werd die inspanning gepaard met een bloedig vechten tegen elkander. Thans echter - zooals in Vrijland de samenleving is ingericht - kan de volkomen heerschappij over de natuurkrachten, tot welke de ontwikkeling der menschen gestegen is, dat misverstand en dien jammervollen onderlingen strijd beslechten. Niet de strijd is gedaan, maar slechts de onnatuurlijke vorm van den strijd. Men streeft voorwaarts om de natuur te onderwerpen. Ieders eigenbelang en eigenbaat drijft elk daartoe. Niet langer is - zooals in de oude wereld - hopelooze nood de prikkel tot zwoegen; neen, in een verstandig naar een vast doel blijmoedig toesturend eigenbelang erkent ieder onbevangene den werkzaamsten spoorslag tot vlijtigen ijver. En door dien eigenbaat komt de sociale orde dan ook eerst tot haar ware ontplooiing. Men kan thans de vruchten van elken vooruitgang genieten. Tot nu toe had men met den oogst slechts het Danaïden-vat der overproductie gevuld. John Stuart Mill drukte den vinger op de wond, toen hij de klacht uitte, dat alle ontdekkingen en uitvindingen tot nu toe niet vermocht hadden den nood ook slechts van één arbeider te verminderen. Thans integendeel - zegt Hertzka - heffen allen in Vrijland vroolijk de oogen op. Een heerlijke zonnige vreugde ligt over aller gelaat verspreid. De groeven en rimpels der zorg zijn op ieders voorhoofd en slapen weggevaagd. Er is blijmoedigheid in gewaarwording en denken. De angst voor den dag van morgen is voor-altijd gevloden. Er is volop levens genot. - Hertzka toont nu die nieuwe maatschappij in werking: haar fabrieken, haar transport-middelen, haar openbare gebouwen, haar inrichtingen van wetenschap en kunst, haar scholen, haar onderwijs, haar zorg voor de weerbaarheid. Wij behoeven bij dat alles ons niet op te houden. Het papier waarop prospectussen worden geschreven is altijd geduldig.

Letten wij intusschen nog op een drietal punten. - Wij vinden overal gewag gemaakt van de schoone en edele inrichting der huizen, die de Vrijlanders bewonen. Zij dragen die huizen ook aan hunne

kinderen over. Hoe staat het dan echter in Vrijland - zóó is de vraag die van-zelf opkomt - met het erfrecht in 't algemeen, en in 't bijzonder met het erfrecht van onroerend goed? Een der grondslagen der organisatie in Vrijland is toch, dat de grond aan niemand in eigendom kan toebehooren. Hoe kunnen dan de huizen, die de Vrijlanders bewonen, in privaat-eigendom komen? Hoe rijmt dat samen? Hertzka antwoordt door den mond van een zijner romanhelden het volgende: ‘Een ieder - aldus zegt hij - beschikt voor het geval van zijn dood evenals in zijn leven vrij over zijn geheelen eigendom. Dat dit eigendom, daar alle productie-middelen gemeenschappelijk goed zijn, slechts uit “gebruiks”-goederen en dood-liggende schatten bestaat, en dus nooit een groote beteekenis kan krijgen in verhouding tot het geheel onzer inrichtingen, spreekt wel van-zelf, en wij hebben dus geen aanleiding om de vrijheid van erflating te beperken, slechts gelieve men daarbij op te merken, dat onder gehuwden algeheele goederen-gemeenschap bestaat, waaruit voortvloeit, dat enkel de overlevende echtgenoot over het gemeenschappelijk vermogen ten-slotte kan beschikken. Het eigendom aan een huis kan echter niet gedeeld worden, en evenmin is het vergund op den grond waarop een huis en tuin wordt aangelegd meer dan één woonhuis te bouwen; voorts mag het woonhuis slechts betrokken worden door den eigenaar: het mag niet verhuurd worden. Geschiedt iets dergelijks toch, en wordt in 't algemeen de grond, bestemd voor het huis, tot een ander doel dan tot het bouwen der woning van den eigenaar gebezigd, dan wordt wel is waar geen bijzondere straf op den overtreder toegepast en wordt ook geen dwang op hem uitgeoefend, maar het onmiddellijke gevolg is het verlies van het uitsluitend vruchtgebruik van dien grond. De bouwvlakte wordt dan weder grond van gewone orde, waarop geen apart recht bestaat, en waarop ieder het gelijke onverdeelde recht heeft. Want naar de be-schouwings-wijze van Vrijland is er in 't algemeen geen eigendom aan den grond, dus ook niet aan den bouwgrond van een huis, en het recht zulk een grond af te rasteren en voor-zich te gebruiken is niet anders dan een tot bepaalde doel-einden ingevoerd gebruiksrecht. Evenals een spoorweg-reiziger een recht op de zitplaats heeft, die hij 't eerst heeft belegd, echter slechts met het doel om daarop te zitten, niet, om daarop zijn bagage te leggen of de plaats-zelve tegen een zekere vergoeding aan een ander af te staan, zoo heeft elk Vrijlander het recht, de plaats op aarde, waarop hij zijn “eigen haard” wil vestigen, door bloote bezits-greep voor-zich te reserveeren, en niemand mag zich op zijn bouwgrond naast hem neêrzetten, evenzoo weinig als het den reiziger veroorloofd is, op den spoorwegtrein naast mij op mijn plaats zich in te dringen, zelfs wanneer er desnoods op die plaats ruimte voor twee personen beschikbaar was. Het ligt immers ook niet aan mij alléén om op mijn wagen-kussen aan een goeden vriend een kleine plaats in te ruimen, want mijn medereizigers behoeven zich het daardoor voor hen ontstane ongemak niet te laten welgevallen: zij kunnen daartegen protesteeren en zich beklagen, dat op die wijze de elleboog of de beenen van den deelgenoot van mijn zetel hen hinderen, dat de lucht-ruimte van den

wagen, die slechts voor een zeker aantal personen is berekend, door mijn willekeur aan talrijker longen wordt toebedeeld. Evenzoo behoeven de buren van mijn huis niet te gedoogen, dat hun mijn muren en dak te-nabij komen, en dat ik eigenmachtig de luchtruimte der stad dichter bezet, dan het algemeen goedvinden toelaat. Door de uitoefening en toepassing van het hem op een bepaald grond-deel toegestane gebruiks-recht heeft de Vrijlander dat fragment van den grond onafscheidelijk verbonden met een zaak, waarop hem niet enkel gebruiks-recht maar ook eigendoms-recht toekomt: namelijk het huis. Daaruit wordt dan in Vrijland de consequentie getrokken, dat het gebruiks-recht van den grond overgaat op hem, wien de Vrijlander, hetzij dan tegen geld of om-niet, het eigendoms-recht op zijn huis overlaat. Hij kan zijn huis verkoopen, wegschenken, bij erfmaking daarover beschikken, zonder dat hij daarin belet wordt door de omstandigheid, dat hij geen eigendoms-recht heeft op den bouwgrond van zijn huis. Dat door waarde-stijging van den grond voor enkele bijzonder gunstig gelegen huizen diep-ingrijpende vermogens-verandering zou kunnen ontstaan, daarvoor is geen vrees, daar het eigendom aan den grond van het huis - zooals boven gezegd is - verbonden is aan de voorwaarde, dat het huis aan den eigenaar, en enkel aan dezen, tot woning dient'.

Een tweede punt dat onze aandacht trekt, is de bepaling van waarde en prijs. Vrijland bleef als waarde-maat het goud handhaven. De vraag rijst echter op: waarom dit gedaan werd? Daar men de gewichtigste dienst-prestaties toch naar de waarde van den arbeidstijd berekende, zou het, in die lijn der gedachten, het eenvoudigste wezen deze reken-methode nog meer algemeen te maken, en het arbeids-uur als waarde-meter of als gelds-éénheid te gebruiken. 'Zoodoende zou men echter - aldus antwoordt Hertzka bij-monde van den leider der Vrijlandsche centrale bank - de waarde-maat verwisselen met de bron van 't inkomen-zelf. In Vrijland is aan den arbeid het recht op de algeheele door zijn hulp voortgebrachte opbrengst verzekerd; dit is echter niet gebaseerd op de onware bewering, dat arbeid de éénige bron der waarde van deze opbrengst zou zijn, maar wel daarop, dat de arbeidende persoon ook op de andere productie-factoren - kapitaal en natuur-krachten of grondstoffen die ter waarde-vorming noodzakelijk zijn - gelijke aanspraak heeft als op zijn eigen arbeids-kracht. Zelfs wanneer arbeid de éénige waarde-bron en het éénige waarde-bestanddeel zou zijn, zou toch arbeid de slechtst mogelijke waarde-maatstaf wezen, want onder alle dingen, die in 't algemeen waarde bezitten, is arbeid de zaak die aan de grootste veranderingen onderhevig is. Met elken vooruitgang van menschelijke kunstvaardigheid en bedrevenheid wast zijn waarde: d.i. een arbeids-dag of arbeids-uur zet zich voortdurend in een grootere hoeveelheid van alle mogelijke andere waarden om. Dat de waarde van het arbeids-product verschillend is, naarmate de arbeidskracht goed of slecht toegerust, goed of slecht aangewend wordt, kan en zal nooit in twijfel worden getrokken. Nu is in Vrijland zeer zeker alle arbeids-kracht zoo goed mogelijk toegerust en aangewend, omdat juist de volkomene en onbeperkte vrijheid, zich telkens

aan de op ieder tijdstip beste d.i. hoogste waarden voortbrengende arbeids-gelegenheid aan te sluiten, van-zelf deze zoo niet absolute dan toch relatieve gelijksoortigheid tot stand brengt; maar opdat zij tot stand worde gebracht is juist een vaste en betrouwbare maatstaf eerst recht noodig, aan welken het werk der door arbeid ontstane zaken kan worden gemeten. Dat de op schoenen en op geweven stoffen, op graan en op ijzer-waren bestede arbeid in Vrijland van gelijke waarde is, toont zich eerst daardoor, dat de in denzelfden tijd vervaardigde schoenen, weefsels, granen en ijzerwaren gelijke waarde bezitten; welke laatste omstandigheid echter nimmermeer de vergelijking met den aangewenden arbeids-tijd maar slechts die met een zich in waarde gelijkblijvende zaak kan aantoonen. Zouden de in denzelfden tijd voortgebrachte goederen reeds daarom alléén gelijk in waarde gehouden worden, wijl zij juist in denzelfden tijd zijn tot stand gebracht, zoo zou men zeer spoedig daartoe kunnen komen schoenen te maken, die geen mensch gebruikt, daarentegen gebrek aan geweven stoffen te lijden, of men zoude, zonder acht te geven op den overvloedigen voorraad van ijzer-waren, toch de productie daarvan doen stijgen, terwijl misschien alle beschikbare handen vereischt werden om een drukkend gemis aan graan te verhelpen. Met den arbeids-dag als waarde-maat zou - als het om andere reden niet onmogelijk was - slechts het communisme kunnen huishouden, dat de handhaving van de juiste verhouding tusschen vraag en aanbod niet aan het vrije verkeer overlaat, maar die van overheidswege bewerkstelligt, en dit op zijn beurt op zulk een wijze tot stand brengt, dat niemand gevraagd wordt wat hij genieten of wat hij arbeiden wil, maar dat aan iedereen genot en arbeid van overheidswege wordt voorgeschreven. In Vrijland, waar het tegendeel van het communisme, namelijk absolute persoonlijke vrijheid, verwerkelijkt wordt, hebben wij meer dan ergens noodig een zoo nauwgezette en betrouwbaar mogelijke waarde-maat, te weten: zulk eene, welker ruil-kracht tegenover alle andere dingen aan zoo weinig mogelijk afwijkingen en schommelingen onderworpen is. Die macht nu vindt men in het goud.’

In de derde plaats vereischt de afwezigheid van kapitaals-rente nog eenige opheldering. Natuurlijk rijst de vraag: of het zonder gewelddadige, communistische of soortgelijke inrichtingen mogelijk is, kapitalen, en wel zoo groote kapitalen bij elkander te brengen, zonder dat kapitaals-rente betaald of berekend wordt. Is het in Vrijland onrecht, hem, die door zijn spaarzaamheid of overleg kapitaal bijéengaart, de vruchten van zijn spaarzaamheid of overleg te gunnen? Het antwoord dat in Hertzka's boek wordt gegeven luidt als volgt: ‘Neen, wij beschouwen dat niet als onrecht, maar wij gaan van andere grondbeginselen uit. Wij verbieden kapitaalsrente evenzoo weinig, als wij de winst van den arbeids-gever of de grond-rente verbieden. Deze drie inkomens-takken bestaan hier te lande echter niet, en wel omdat niemand in den “nood”-toestand is ze te moeten betalen. Niemand zal u hinderen, wanneer gij in Vrijland loon-arbeiders zoudt willen aanwerven, slechts zoudt gij moeten beginnen, om hen ten-eerste minstens zooveel te bieden

als in doorsnede de arbeid in Vrijland opbrengt, en ten-tweede zou het dan nog de vraag zijn, of gij wel lieden zoudt vinden, die aan een commando ondergeschikt zouden willen wezen. Zóó staat het ook met de grond-rente. Bij ons is de grond - in zooverre hij niet tot woningen en huizen maar als productie-middel dient - volkomen zonder heer en meester, vrij als de lucht; hij behoort noch aan het individu, noch aan velen; ieder, die grond wil bebouwen, staat het vrij dit te doen, waar het hem goeddunkt, en zijn aandeel in de opbrengst te oogsten. Daarmede vervalt natuurlijk elke grond-rente, die niet anders is dan de aan den heer te geven cijns voor het gebruik van den grond; maar een verbod zal men hier te-vergeefs zoeken. Daarin, dat ik geen recht heb anderen iets te verbieden, ligt toch waarlijk geen verbod; men kan niet eens zeggen, dat mij verboden is, iets te verbieden; zou het mij toch in den zin vallen het te doen, niemand zal 't mij beletten, slechts zal de geheele wereld mij uitlachen, juist zóo uitlachen, alsof ik den lieden het ademen zou willen verbieden, voorgevend dat de lucht, de atmosfeer, mijn eigendom was. Waar de macht tot doorzetting van zulke dwaasheden ontbreekt, behoeft niemand ze te verbieden. Deze macht echter bezit in Vrijland niemand, wijl hier niemand daartoe aangewezen wordt om op den grond beslag te leggen, opdat die grond zal kunnen worden bewerkt. En het toovermiddel, dat ons in staat stelde om grond “zonder heer en meester” in cultuur te brengen, en toch elkander niet in het haar te vliegen, is hetzelfde 't welk ons ook tot productie zonder werkgevers in staat stelde: namelijk de vrije associatie. Evenzoo weinig echter verbieden wij de kapitaals-rente. Niemand zal u in Vrijland beletten, zoo hooge kapitaals-rente te vorderen, als u maar goeddunkt, doch bezwaarlijk zult gij iemand vinden, die ze u betaalt, daar aan iedereen renteloos kapitaal in overvloed ter-beschikking staat. Nu vraagt gij echter, of die beschikking over de besparingen der totaliteit ten-gunste van hen die kapitaal behoeven geen onrecht is, of dit niet communisme wordt? En gaarne wil ik toegeven, dat hier de zaak niet zoo eenvoudig zich stelt, als bij ondernemers-winst en grond-rente. De kapitaals-rente toch wordt gekweten voor een werkelijk-tastbaren dienst, die geheel onderscheiden is van dien des werk-gevers en grond-rente-heffers. Terwijl toch de economische dienst der beide laatste personen in niet anders bestaat dan in een zich doen gelden van een heerschaps verhouding, die overbodig wordt op het oogenblik, dat zich de arbeidende massa's van gedwongen gehoorzame knechten tot vrije zich associeerende mannen vervormen, biedt hij die gespaard heeft aan den arbeider een werktuig, dat onder alle omstandigheden zijn werkzaamheid bevrucht. En terwijl het verder duidelijk is, dat met de vestiging der economische vrijheid werk-gevers en grond-rente-heffers niet enkel overbodig, maar zelven onbestaanbaar worden, zou men met betrekking tot den kapitalist, den bezitter van het gespaarde, zelfs kunnen beweren, dat de vrije maatschappij juist in oneindig grooter mate hem noodig had dan in de knechtschap verkeerende samenleving, wijl de vrije maatschappij veel meer kapitaal

kan in gang zetten dan de andere. De tot samenbrenging der kapitalen dienende heffingen of belastingen worden in Vrijland gelijkmatig op alle producenten gelegd. Intusschen is de behoefte aan kapitaal een zeer ongelijke behoefte; hoe kwamen wij er dus toe, uit en door de belasting van lieden, die misschien weinig kapitaal noodig hebben, de productie van andere lieden gemakkelijk te maken, die toevallig veel behoefte aan kapitaal hebben? Welk voordeel boden zij aan de eersten voor de hun opgedrongen spaarzaamheid? En toch ligt het antwoord op deze vraag voor de hand. In de oude (op exploitatie van anderen gebaseerde) maatschappij had zeer zeker hij, die zijn spaarpenningen uitleende, niet het geringste voordeel van de krachtens zijn besparing door den schuldenaar bewerkstelligde verbetering der productie; daarentegen heeft in de op sociale vrijheid en rechtvaardigheid berustende maatschappij de schuldeischer juist dezelfde voordeelen als de schuldenaar. Waar, zooals bij ons, elk voordeel der productie zich gelijkmatig op allen moet verdeelen, lost zich de vraag naar het aandeel van hem die spaarde aan de opbrengst van zijn kapitaal als van-zelf op. De sloten-maker of wever, wiens belastings-aandeel bij voorbeeld tot aanschaffing of verbetering van landbouw-werktuigen wordt gebruikt, heeft daarvan in Vrijland hetzelfde voordeel als de landbouwer-zelf, want dank aan onze inrichtingen wordt de in elke productie verkregen stijging der opbrengst indirect op alle productie-plaatsen en productie-soorten overgedragen. Wil men nu verder vragen, met welk recht een het communisme verwerpend, op vrije zelf-bepaling van het individu gebaseerd gemeenschaps-bestaan zijn medeleden in 't algemeen tot spaarzaamheid kan dwingen, zoo is het antwoord, dat zulk een dwang in waarheid niet wordt uitgeoefend. De heffing of belasting, uit welke de kapitalisatie wordt bestreden, betaalt ieder toch slechts naar den maatstaf van zijn arbeids-prestatie. Tot arbeid echter wordt niemand gedwongen; zoover en voor zooveel hij intusschen feitelijk arbeidt, maakt hij op de kapitalen-zelven aanspraak; er wordt van hem slechts opgeëischt wat hij-zelf gebruikt; aan de rechtvaardigheid zoowel als aan het zelf-bepalings-recht wordt dus volkomen voldaan. Gij ziet - zóó vervolgt Hertzka's betoog - dat van de kapitaals-rente hetzelfde geldt wat met betrekking tot de ondernemers-winst en de grond-rente werd gezegd: de verkregen eigenschap der socialisatie ontheft de arbeidenden van de noodzakelijkheid om, onder welken titel ook, een deel van het bedrag der productie aan derden af te staan. De interest verdwijnt van-zelf, evenals de ondernemers-winst en de grond-rente, en wel uit dezen hoofde, wijl de vrij geassociëerde arbeider even zoo goed zijn eigen kapitalist als zijn eigen werkgever en landheer wordt. Of - indien men wil - interest, ondernemers-winst en grond-rente blijven, doch zij verliezen slechts haar van het arbeids-loon losgemaakt afzonderlijk bestaan: zij smelten met dat arbeids-loon samen tot de ééne en ondeelbare arbeids-opbrengst'.

Hiermede hebben we, naar ons beste weten, het eigenaardige van het samenstel van Hertzka's Vrijland weêrgegeven. Het is een groot productie-genootschap, waarvan de leden in alle dingen van elkander onafhankelijk zijn, doch in één punt samenhangen: in de opbrengst

van hun arbeid. Wij behoeven ons niet verder op te houden met uitweidingen en gevolg-trekkingen, die uit de medegedeelde grondbeginselen voortvloeien. Wij houden ons dus niet bezig met de aanwijzing, hoe er van-zelf zekere vereffening en gelijkheid komt in de bezoldigingen der hoogere en lagere ambtenaren; hoe door de inrichting der productie van-zelf elk gevaar van een crisis vermeden is; hoe in Vrijland bijna geen dronkenschap en in 't algemeen bijna geen misdrijf meer kan voorkomen; hoe Vrijland, als het noodig is, dadelijk, weerbaar en krijgsvaardig is tegen vijanden die het bedreigen, enz. enz.

Hertzka amuseert zich nu verder, om in een vierde en laatste boek een congres te schetsen van vertegenwoordigers van alle landen, in welke het idee van Vrijland zoo gaande-weg wordt verwerkelijkt. Bij de debatten van dat denkbeeldig congres houden wij ons niet op. Vier vraagpunten stonden op de agenda daarvan. Zij luidden aldus: 1°. Hoe verklaart zich het feit, dat het in de geschiedenis, vóórdat Vrijland werd gevestigd, nog nooit gelukt is een gemeenschapswezen overeenkomstig de beginselen van economische rechtvaardigheid en vrijheid in te richten? 2°. Is het succes der Vrijlandsche inrichtingen wellicht ook terug te voeren tot een exceptioneel en derhalve misschien voorbijgaand samenwerken van bijzonder gunstige verhoudingen, of berusten deze op overal voorhanden in de menschelijke natuur gegronde voorwaarden? 3°. Zijn nood en ellende niet misschien natuur-noodwendigheden, en zou niet overal overbevolking plaats grijpen, wanneer het tijdelijk gelukte de ellende algemeen ter-zijde te stellen? 4°. Is het mogelijk de instellingen der economische rechtvaardigheid overal onder eerbiediging der verworven rechten en overgeleverde belangen in toepassing te brengen, en wanneer dit mogelijk is, welke zijn daartoe de meest geschikte middelen? - Deze vraagpunten worden breedvoerig besproken; wij merken daarbij op een felle weêrlegging van het stelsel dat den naam van Malthus draagt; een zeer oppervlakkige en vulgaire verheerlijking van het Christendom, dat de denkbeelden van gelijkheid en broederschap heeft aangebracht, waarbij echter wordt opgemerkt, dat het Christendom bij zijn optreden gelijkheid in armoede zocht, terwijl Vrijland naar gelijkheid in rijkdom streeft; eindelijk een betoog, dat alle gronden van recht en rede daarvoor pleiten, om den overgang van de oude toestanden tot die van Vrijland op vredelievende wijze, onder erkenning van al de verworven rechten, tot stand te brengen, en de uitéénzetting dat de daarvoor vereischte middelen met gemak zouden bijéén te brengen zijn...

Wij laten Hertzka hier verder woorden in het stuifzand schrijven, door den wind straks weggeblazen, of lijnen in de lucht trekken, die in den dampkring vervluchtigen. Het is voor hem (dunkt ons) roems genoeg, dat hij in het eerste gedeelte van zijn boek op bij uitstek handige wijze de losse materialen van Proudhon tot een min of meer architectonisch geheel heeft saâmgetimmerd.

Hij-zelf echter was met die eer nog niet tevreden. Zijn boek moest naar zijn inzicht het uitgangs-punt van een daad zijn. Werkelijk werd al zeer spoedig, na het verschijnen van het geschrift, de trom geroerd. Vereenigingen werden gevormd om het denkbeeld van ‘Freiland’, door middel van een kolonisatie, te verwerkelijken. In verschillende

steden van Oostenrijk, Duitschland, Zwitserland, Engeland, Zweden en ons land, stonden commissies op. Een zeer ijverige propaganda werd in 't werk gesteld. In den zomer van 1892 kon Hertzka aankondigen, dat zich in 28 steden reeds ‘Freiland-Vereine’ hadden geconstitueerd. Duizenden mannen en vrouwen - zóó zeide hij - aan de meest verschillende standen en beroeps-klassen behoorende, waren reeds in afwachting van het signaal om het plan te volgen. Een voorloopig comité, bestaande uit toon-aangevende leden der grootere ‘Freiland-Vereine’ was reeds in den zomer van 1891 op Hertzka's oproeping te Pörtschach (aan het Wörther-meer) samengekomen, en had hem als voorzitter een crediet gegeven, tot het verder doorzetten van een practische poging om zijn idee ergens te doen in 't leven treden. Een orgaan der Vrijland-vereenigingen kwam reeds om de veertien dagen uit en zou weldra een weekblad worden. Geld werd overal voor het grootsche doel gevraagd en reeds gedeeltelijk gegeven. Sinds 1892 gingen nu Hertzka en zijn vrienden op die baan voort. In November van het jaar 1893 aanvaardde het door hem te Frankfort a/M. saâmgeroepen comité van actie de conclusie een vóór-expeditie naar Lamu, aan de Oostkust van Afrika, af te zenden, met den last om de beste route naar het Kenia-gebergte op te sporen. Eerst wanneer die weg als tracé op papier was gebracht, kon men verdere stappen doen. Werkelijk scheepte zich te Hamburg den 28sten Februari 1894 een eerste schaar van zestien deelgenooten op de stoomboot der Duitsche Oost-Afrika-lijn in om Lamu te bereiken. Dáár kwamen zij 1 April 1894 aan. De heer dr. Julius Wilhelm, die 't hoofd der vóór-expeditie zou zijn, was reeds een paar weken vroeger dáár ter-plaatse om alles voor de expeditie in orde te maken. Doch nu begonnen al de dood-gewone moeielijkheden, kleine rampen, waarvan in den roman niets was bemerkt. Een rivier-stoom-barkas kwam maar niet aan; de Zuidwest-mousson maakte het dadelijk voortgaan onmogelijk; het werkloos toeven en wachten aan de kust op het signaal, dat men toch eindelijk zou kunnen oprukken, verslapte de tucht en den aanvankelijk opgewekten moed der land-verhuizers. Er kwam gebrek aan geld. De chef der tocht, de heer Wilhelm, nam ten-lange-leste het besluit om toch maar iets in gang te zetten, iets in 's hemels-naam te doen, en zond die Vrijlanders met eenig gevolg den 26sten Mei 1894 naar het binnenland. Die tocht scheen voorwaarts te kunnen gaan, niettegenstaande de vijandelijkheden der Afrikaansche bewoners. Zij volgden de rivier. Doch te Engatana aangekomen, werd de wakkere vóórhoede door den heer Wilhelm teruggeroepen. Er waren twisten met de Engelsche overheden te Lamu uitgebarsten. In Juli 1894 werd de geheele vóór-expeditie ontbonden. De kolonisten moesten een goed heênkomen naar hun vaderland beproeven. Sinds dien tijd hapert en hokt het toestroomen der gelden. Vele comités van Vrijland hebben zich ontbonden. Doch de handige dr. Hertzka heeft den moed niet opgegeven. Wij hooren thans van nieuwe ongelukken met een expeditie naar Venezuela[1)].

1) Van Hertzka verscheen behalve zijn hoofdwerk ook nog: ‘Eine Reise nach Freiland’, 1893; dan ‘Entrückt in die Zukunft, sozial-politischer Roman’, 1895, voorts het geregeld verschijnend orgaan ‘Freiland’. In ons land werd door een Hollandsche editie van dat blad ook doorgaande propaganda voor zijn ideeën aangekweekt. De heer Chr. Kock (zie ook de nummers van den ‘Nederlandschen Spectator’ van 20 en 27 Juni 1896) wijdde daaraan zijn krachten. De heer H. Groustra gaf in 1893 een Nederlandsch uittreksel en bewerking van Hertzka's hoofdwerk, onder den titel: ‘Vrijland en de Vrijlands-beweging’. Ook de heer Kornelis ter Laan, toen onderwijzer, werkte mede 1894 in die richting. Hij is in 1901 (30 jaren oud) lid der Tweede Kamer geworden: als socialist gekozen door Hoogezand. De heer Kock is naar Venezuela gegaan, doch is aldaar, na allerlei doorgestanen rampspoed, in Juni 1900 vermoord. Hertzka-zelf houdt zich thans bezig een werk in drie deelen te schrijven: ‘Die Probleme der menschlichen Wirtschaft’: het eerste deel (‘die Güter-Erzeugung’) is in 1897 verschenen. - Het plan der poging van het verwerkelijken van Vrijland was door de sociaal-democraten van Duitschland met schouder-ophalen begroet, zie ‘Die Geschichte des Sozialismus in

Einzeldarstellungen', Band I, 1895, pag. 110. Van anarchistischen kant luidde het oordeel van Elisée Reclus ('zie L'Evolution, la Révolution et l'idéal anarchique', 1898, pag. 278) even scherp: hij sprak van 'quelque chose de bouffon'. Hertzka-zelf schijnt het geloof aan zijn plan nog niet te hebben opgegeven. Zoo-even (1912) verschijnt een nieuw boek van zijn hand onder den titel: 'Das sociale Problem', waarbij hij aan het element van den godsdienst grooter invloed toekent voor het 'domesticieren' - zooals hij het noemt - van den mensch uit den toestand van het 'freie Lebewesen'.

II. In Frankrijk.

Wenden wij ons tot Frankrijk.

Frankrijk, al telt het tegenwoordig een groote groep socialistische afgevaardigden in de Kamer, en al heeft die groep in de Fransche volks-vertegenwoordiging vrij wat meer te zeggen dan de sociaal-democratische partij in den Duitschen Rijksdag, heeft niet als Duitschland op 't gebied van 't socialisme een overwegende éénheid van school of doctrine. Na den val der commune heeft het socialisme zich aldaar in allerlei takken en richtingen gesplitst. Om de beweging van het Fransche hedendaagsche socialisme goed te begrijpen, moeten wij allereerst letten op de vier fracties die naar een leider zich noemen: de Blanquisten, de Guesdisten, de Broussisten en de Allemanisten; voorts op de onafhankelijke socialisten; - dan op de anarchisten; - vooral op de arbeiders-syndicaten; - eindelijk op de inwerking van een socialistische literatuur en kunst op de stemming der al of niet beschaafden.

Wij hebben dus te doen met een min of meer bont mozaïek.

Doch door al de kleuren van dat tafereel schitteren vlammen vuur van passie en geestdrift, meermalen ook slechts flikkerend stroovuur.

De B l a n q u i s t e n waren eigenlijk erfgenamen van een vroeger tijdvak: zij volgden de traditie der oude terroristische Jacobijnen. Zij waren revolutionnaire socialisten, die een rood gekleurde politieke dictatuur vóórstonden, om hun ideaal van volmaakte gelijkheid te verwezenlijken. De oude Blanqui, de samenzweerder bij uitnemendheid, was hun hoofd[1)]. Wij verlieten dien Blanqui in 1871 gevangen door de Versaillanen. Hij had, tijdens het beleg van Parijs door de Duitschers, in al zijn hartstochtelijke verontwaardiging, gloed en verbetenheid, zich getoond in zijn blad 'La Patrie en Danger', welks artikelen in 1871 in een somber boek zijn verzameld. Sinds was hij in 't begin van 1872 door de republiek van Thiers - die hier slechts het voorbeeld van de regeeringen van Louis Philippe en van Napoleon III volgde - tot deportatie in een versterkte plaats en tot burgerlijke degradatie veroordeeld[2)]. Tot den voorzitter van den krijgs-raad, die hem vonniste, had hij trouwens, op de vraag naar zijn domicilie, reeds geantwoord: 'Ik heb er geen, ten-ware het de gevangenis zij.' Welnu, den 17^{den} September 1872 werd hij weder in die gevangenis, ditmaal te Clairvaux, in het departement der Aube, gezet, alwaar hij bleef tot den 10^{den} Juni 1879. Toen kreeg hij op zijn 74ste jaar gratie. Hij leefde nog anderhalf jaar. En in die laatste maanden kon men hem te Parijs stil en nog altijd geheimzinnig zien ronddwalen. Hij had in 1880 een blad opgericht waaraan hij den titel gaf: 'Ni Dieu ni maître.' Van tijd tot tijd merkte men hem op bij een der roodste, wildste volksvergaderingen. Dáár gaf men hem het woord, doch hij was een gebroken man[3)]. In Maart 1905 wordt een boulevard te Parijs naar hem genoemd.

De leerlingen, die hij om zich heên had, en die met eerbiedige

1) Zie over Blanqui het derde deel der 'Socialisten' pag. 228-233. Vergelijk over de rol der Blanquisten in verbond met Karl Marx het vijfde deel der 'Socialisten', pag. 460-463. Voorts geheel het boek van Gustave Geffroy 'L'Enfermé'. 1897.

2) Hij was opgesloten in het Château du Taureau bij Morlaix aan zee. Dáár in dien kerker schreef hij (zie Geffroy pag. 390) zijn vermaard stuk L'Eternité par les astres'. Daarin zijn woord over hem zelven (pag. 401 van Geffroy). Vergelijk Anatole France 'Sur la Pierre Blanche' pag. 182.

3) Gustave Geffroy pag. 430/431 van zijn boek 'L'Enfermé' 1897, teekent hem aldus: 'Le corps petit, vétu de noir, la main gantée de noir, dessinant des gestes courts, la tête, blanche de cheveux et de barbe drus, coupés ras, le profil écrasé comme une face de lion, l'attitude tour à tour inquiète et tranquille, auprès de lui un chapeau et un parapluie de savant pauvre, il avait l'air d'un très-ancien chef de bureau de l'émeute, d'un avoué de la Révolution. Pendant que les orateurs parlaient, que la foule remuait, il était là, tout petit, tout ramassé, sur la haute chaise où on l'avait placé, semblant se réchauffer sous le gaz fumeux, comme autrefois les bourgeois parisiens au bon soleil de la petite Provence.... Puis, son tour venu de prendre la parole, il se levait, et un silence d'église se faisait. D'une voix cassée, mais allant son chemin, il prononçait quelques phrases sur l'armée, sur le clergé, sur la bourgeoisie. Chaque fois, il revenait, avec une douceur entêtée, sur le même sujet, il insistait, il se répétait, et il s'arrêtait pour voir si l'auditoire avait bien compris. On sentait en lui comme un désir de maître d'étude de faire répéter la leçon, comme une idée fixe de viellard de laisser deux ou trois suprêmes idées après lui'.

behoedzaamheid voor hem zorgden, waren vooral Granger, Eudes, Edouard Vaillant, Frédéric Cournet en Margueritte. Toen hun meester naar de gevangenis te Clairvaux werd gebracht, hadden die Blanquisten - voor zoo vèr zij niet in handen waren der Fransche regeering, en wegens hun houding tijdens de commune gedeporteerd in een der Fransche strafkolonies leefden - zich een oogenblik, tijdens het Haagsche congres der Internationale van September 1872, verbonden met Marx, om het beginsel der anarchie voor-goed te breken. Zij, die de traditie van het Jacobinisme vertegenwoordigden, wenschten juist een krachtig bestuur, des-noods een dictatuur, om de sociale revolutie te leiden. Zij waren van meening, dat een kleine vastberaden minderheid, mits goed geleid, de maatschappelijke revolutie kon imponeeren. Daarom verwierpen zij het anarchisme van Bakounin. Weldra zagen zij echter, dat zij slechts een werktuig waren geweest in de handen van Marx. Zij gingen dus van hem weg, en gaven rekenschap van hun houding in de brochure (door ons hierboven vermeld op blz. 143) 'Internationale et Révolution'. Toen nu hun meester Blanqui den 1^en^ Januari 1881 stierf, poogden zij de organisatie van hun partij te behouden. Allengs schaarden zij zich om E d o u a r d V a i l l a n t, den geneesheer, die vroeger wegens zijn aandeel in de commune door de Versaillanen ter-dood was veroordeeld, doch die na de amnestie terug kon komen en lid der Kamer werd[1)]. Hij richtte een centraal revolutionnair comité op, dat het midden-punt zou worden van de geheele organisatie der Blanquisten. Dit comité, dat samengesteld was uit gedelegeerden van Parijs en de departementen, zou elken Dinsdag bijéén-komen en de beweging blijven leiden. Het stelde zich op het standpunt van den klassen-strijd. Voorts verklaarde het comité zich atheïst, republikeinsch, communist, internationaal, en bovenal revolutionnair. De door dat comité geleide partij zou de waarachtige partij der revolutie zijn, de voortzetster der commune, de vóórhoede van het leger der arbeiders, dat stormenderhand en trommelend optrok tegen de kapitalistische maatschappij, ter overmeestering allereerst van het politiek gezag[2)]. Want de Blan-

1) Zie over Vaillant vooral Charles Chincholle: 'Les survivants de la Commune', 1885, pag. 60-67.
2) Edouard Vaillant haalt daarbij steeds aan - zie zijn stuk in den 'Almanach de la question sociale' van P. Argyriadès, voor het jaar 1892 - het trommel-lied van Heinrich Heine: 'l'incomparable poésie qui est et reste la devise de tout homme d'avant-garde, de bonne volonté et de ferme courage, de tout vrai socialiste révolutionnaire'. Wij hebben dat lied overgedrukt in het vierde deel der 'Socialisten', pag. 392.

quisten wilden vooral meesters zijn van de staatkundige macht, die nú, in handen der tegenstanders, hun zwakheid veroorzaakte, doch dàn hun kracht en bevrijding zou wezen. Zij willen gewelddadig beslag leggen op den Staat. De Blanquisten letten dus ook vooral op de politiek. Het grootste gevaar voor de maatschappij zien zij in een mogelijke clericale reactie. Zij zijn in de eerste plaats een partij van actie, maar een actie die niets te doen wil hebben met kunstmatige coalities en combinaties. Zij hebben slechts één lijn, die zij volgen: de revolutie. Toch heeft Vaillant getracht een programma te vinden, waarin hij zich kon verstaan met de overige socialisten der andere scholen. Daarvoor heeft hij gesticht de revolutionnaire socialistische liga voor de republikeinsche en directe 'revisie' door het volk. Vaillant gelooft bij voorbeeld, dat, wanneer de socialisten, tijdens de beweging van Boulanger, eensgezind waren geweest, het hun niet onmogelijk zou gebleken zijn de opportunistische officieele republiek te doen inéénstorten. Boulanger had reeds op zijn programma geschreven 'de revisie'. Welnu, men had slechts iets verder moeten gaan. Het was niet enkel de geschreven constitutie, die men had moeten herzien, maar geheel de politieke en sociale inrichting, welke men aan een revisie moest onderwerpen. Maar natuurlijk aan een directe revisie door het volk. Van al die reactionnaire en burgerlijke vormen eener door vergaderingen of congressen te decreteeren herziening moest men zich afwenden. Neen, voor de volks-revisie zelve moest men stad en platteland zoeken op te wekken. Want de Blanquisten werken niet enkel in Parijs, maar vooral ook in de provincie. Vaillant, die zeer welgesteld is, woont te Vierzon-Village in het departement le Cher (in Berry, waarvan Bourges de hoofdstad is). In dat departement heeft hij zijn organisatie goed en streng geregeld, en vijftig gemeenten in 'le Cher' hebben thans een Blanquistischen gemeente-raad[1)]. Te Bourges, Vierzon, Mehun en Saint-Amand heeft hij vaste comité's van actie ingesteld. In de aangrenzende departementen l'Allier, l'Avignon (waar Decazeville ligt), verder in la Haute Garonne, le Lot, le Tarn, la Corrèze, le Puy-de Dôme, enz. heeft de Blanquistische partij overal afdeelingen. Men rekende dat de geheele partij ongeveer 35000 aanhangers in Frankrijk heeft. Zij hebben in Parijs grooten invloed. Het centrale revolutionnaire comité van Vaillant had in 1887 het overwegend aandeel in de volks-agitatie, die de

1) Zie Léon de Seilhac: 'Le monde socialiste, groupes et programmes', 1896, pag. 53. - In den 'Almanach de la question sociale' van P. Argyriadès, voor het jaar 1895, heeft Ed. Vaillant nog eens zijn leus ontwikkeld: 'Révision par le peuple', zie pag. 33-39.

verkiezing van Jules Ferry tot president der republiek belette. In 1888 hebben zij de krant ‘L'Homme libre’ opgericht en het blad ‘Le Cri du Peuple’ overgenomen. Zij staan op de bres als de politieke voorhoede van het Fransche socialisme. Als ergens een werkstaking uitbreekt, bij voorbeeld te Carmaux, dan mengen zij zich daarin, om er een politieke strekking aan te geven. Vaillant, die aller beweging leidt, had in de Kamer tot vaste bondgenooten Baudin[1)], Chauvière en Walter. Zijn vriend Thivrier, de man met de ‘blouse’, is reeds overleden. Enkele partijgenooten van Rochefort - wij noemen o.a. Ernest Roche[2)] - sluiten zich steeds bij hem aan.

De Blanquisten zijn nog hoofdzakelijk politieke socialisten. Meer uitsluitend socialistisch zijn de groepen van Guesde, Brousse en Allemane.

De belangrijkste van deze groepen is die welke J u l e s G u e s d e leidt, en die den naam voert van ‘Parti ouvrier français’. Het is de partij van het strenge collectivisme, opgevoed door Guesde in de leer van het stelsel van Marx. Zonderling, bij zijn eerste optreden als socialist stelde Guesde zich meer aan de zijde van Bakounin dan van Marx, doch langzamerhand en geleidelijk gleed hij over tot het spoor van den Duitscher. Jules Guesde, wiens eigenlijke naam Basile schijnt te zijn, was in 1845 te Parijs geboren, zoon van een leeraar die hem een goed onderwijs gaf. Twintig jaren oud werd hij journalist en bestreed hij in de bladen het regime van Napoleon III. Straks vinden wij hem te Montpellier, waar hij vriendschap sloot met Paul Brousse en een blad uitgaf: ‘Les droits de l'homme’. Wegens een artikel in die krant werd hij door de keizerlijke rechters tot eenige maanden hechtenis veroordeeld. Toen na den val van 't keizerrijk de commune in Parijs uitbarstte, wierf hij daarvoor bondgenooten, in de kringen te Montpellier. Te-vergeefs echter; in Juni 1871 werd hij zelfs tot vijf jaren gevangenis-straf veroordeeld wegens een artikel tot lof der commune. Nu vluchtte hij naar Genève, waar hij zich in de Internationale liet opnemen. Bij de worsteling der denkbeelden van Bakounin en Marx, in de Internationale, scheen hij te dobberen. In het begin - zie hierboven blz. 123 - helde hij over tot Bakounin. Weldra werd hij ook door Zwitserland uitgewezen. Hij vertrok nu naar Italië, waar hij eenige jaren vertoefde. In 1876 keerde hij in Parijs terug. Dáár ging hij eerst als gewoon letterzetter en corrector zijn brood verdienen, en stichtte toen in 1877 het blad ‘L'Egalité’, dat in 1877 en 1878 verscheen. Hij ontwikkelde daarin met groote scherpte en helderheid het collectivistisch stelsel van Marx. Hij had de voor hem beslissende keuze gedaan. Hij bleek te zijn een man van groote intel-

1) Eugène Baudin is in 1898 niet herkozen. Hij werd ‘potier’ te Saint-Briac, artistiek werkman, zie over hem Ad. Brisson, in ‘Le Temps’ van 18 October 1902.
2) Zie over een niet-geslaagde verkiezing te Parijs Mei 1886 betreffende Roche ‘Neue Zeit’, 1900/1901, I p. 424 noot.

ligentie en van onbuigzame energie. Hij bezat de stof van een leider. Waar hij op vergaderingen sprak, sleepte hij niet dadelijk mede, maar op het eind zijner rede had hij velen zijner toehoorders, door zijn doordringende logische redeneering en door zijn haast mathematische betoog-kracht, gewonnen. Hij schreef een stijl die te-gelijk eenigszins abstract en precies was, zooals de Encyclopedisten der 18de eeuw dien hanteerden. Wegens zijn magere hoekige gestalte, zijn donkere baard en lange zwarte haren, zijn automatische gebaren en zijn eenigszins mechanische voordracht, werd in caricatuur-teekeningen zijn optreden weêrgegeven als het plotseling door een veêr zich opheffen van het rood-zwarte duiveltje uit de doos wier deksel men losschuift[1]. Doch hij wist meer te doen dan eenvoudig groote en kleine kinderen te verschrikken: hij sprak en argumenteerde zóó scherp en zóó snijdend, dat hij allengs een kracht werd waarmede te rekenen viel. In het kamp der socialisten-zelven moest hij eerst met geduldige behendigheid en met oneindig veel tact ageeren, om een positie te verkrijgen en te behouden. Toen zijn stelsel wat doordrong, vond het in 't begin vrij wat tegenstand onder de Fransche socialisten. Met Paul Brousse kwam het al spoedig tot een scheuring. Brousse, die nu ook te Parijs onder de arbeiders een bepaalden aanhang had, en die vooral gesteund werd door Joffrin, een werkman die bijzonder geliefd was onder standgenooten - hij stierf September 1890 - wilde van het Duitsche systeem, dat als een compact stelsel zich voordeed, 't welk men volledig moest aannemen, niet weten. Tegenover het orgaan van Guesde ‘L'Egalité’, richtte hij een eigen blad op: ‘Le Prolétaire’. Brousse wilde enkel op zijn programma schrijven wat op 't oogenblik mogelijk was, en nam zelfs voor zijn aanhangers den naam van ‘possibilisten’ aan, dien Guesde hun als scheldnaam had toegeduwd. Op de groote congressen der Fransche socialistische arbeiders, sinds 1879 gehouden[2], werd het een heftige strijd tusschen Guesde

1) Het beeld is van T. de Wyzewa, in den ‘Figaro’ van 5 Augustus 1891: J'aperçus debóut sur la scène un grand diable, mais un vrai diable de boîte à malice, tout noir, tout barbu et tout chevelu, qui vociférait des phrases sans nuance aucune, découpant les mots l'un après l'autre, et accompagnant sa sèche et méchanique parole de gestes secs et méchaniques, exactement comme s'il venait de surgir de la table que je voyais devant lui, et qu'il s'attendit à y rentrer. Zie ook T. de Wyzewa ‘Le Mouvement socialiste en Europe’, 1892, pag. 39 en volgende Vergelijk Jules Huret ‘Enquête sur la question sociale’, pag. 1897 348-364. Zie ook het stuk van Ad. Brisson in ‘Le Temps’ van 31 Augustus 1901 over Guesde.

2) In October 1879 werd op het congres te Marseille Frankrijk voor de arbeiders in zes ‘régions’ verdeeld: Parijs of het centrum, Lyon of het Oosten, Marseille of het Zuiden, Bordeaux of het Westen, Rijssel (Lille) of het Noorden, en voorts Algiers. Elk dier ‘régions’ vormden dan een vaste federatie. Zie het boek ‘Séances du congrès ouvrier socialiste de France, Troisième session tenue à Marseille du 20 au 31 Octobre 1879’, 1880, pag. 818.

en de possibilisten. Het kwam tot een uitbarsting op het congres te Saint-Etienne in September 1882[1]. Van de 355 arbeidersgroepen, die aldaar toen vertegenwoordigd waren, bleven slechts 32 de partij van Guesde houden. Hij ging daarmede naar Roanne, hield met de vertegenwoordigers zijner hem trouw gebleven fracties krijgs-raad, concentreerde zich, en ging in zijn tijdelijk isolement slechts des te intensiever werken. Inderdaad won hij veld. Hij richtte een nieuw blad op, 'Le Cri du Peuple', dat nog al gelezen werd[2]. Wel delfde hij nog het onderspit te Parijs bij de gemeentelijke verkiezingen in November 1886 en in 1887. Maar Brousse-zelf kwam op zijn beurt bij vele arbeiders-groepen in verdenking, daar hij voor die werklieden te veel een geleerde was en te uitsluitend op de politiek scheen te letten. De meer bepaald voor hun sociale belangen werkende arbeiders-groepen begonnen onder leiding van Allemane, zich van Brousse af te scheiden.

Intusschen ging Guesdes invloed vooruit. In Augustus 1893 werd hij door Roubaix tot lid der volks-vertegenwoordiging gekozen, en sinds dat oogenblik had hij een vaste tribune, van waaruit hij tot geheel Frankrijk kon spreken. Zijn krant en zijn brochures hadden slechts een beperkt publiek gehad. Van zijn brochures waren nog 't meest bekend een 'Essai de catéchisme socialiste', in 1878 te Brussel verschenen, en een klein betoog 'Collectivisme et Révolution', te Parijs in 1879 uitgegeven. Doch uit den aard der zaak hadden zulke geschriften niet veel weêrklank. Gansch anders was het met zijne redevoeringen in de Kamer. Dáár kon hij als gelijke - want zijn talenten bleken van ongemeene orde te zijn - worstelen met de leiders der andere partijen, zijn standpunt telkens aan de natie uitéénzetten. En zóó deed hij dan ook geregeld. Vooral in 't jaar 1894, toen Casimir Périer president van de Fransche republiek was geworden, en het den schijn had alsof men geheel het socialisme te-gelijk met het anarchisme wilde verpletteren, klonk zijn doordringende stem - 'fifre aigu' noemt men hem in tegenstelling van de 'trompette sonore' van Jaurès - heinde en verre. Wij wijzen op het debat van 19 Juli 1894 in de Kamer, over het wets-ontwerp tegen de anarchisten, waarbij hij tegen Paul Deschanel uitingen uit zijn vroegere brochure 'Collectivisme et Révolution' moest verdedigen; in welke zitting tevens Mgr. d'Hulst de houding der oude Kerkvaders en hun uitlatingen over gemeenschap van goederen ging verduidelijken. Wij gedenken vooral zijn groote rede van 21 November 1894, waarin hij een breede magistrale ontvouwing gaf van den gang der gansche heden-

1) Zie het boek van Léon de Seilhac 'Les Congrès ouvriers en France (1876-1897)', 1899, pag. 108-121, en Bernstein 'Documente' Nov. 1901, p. 83.
2) Zie vooral het boek van Jules Guesde 'Le Socialisme au jour le jour' in 1899 uitgekomen. Het bevat zijn artikelen in den 'Cri du Peuple' van 1884-1886. Let op pag. 236, 242, 360 en 381.

daagsche maatschappij in de richting van het collectivisme. Zijn betoog kwam hierop neder, dat door den loop der groote productie, door de ontwikkeling der naamlooze vennootschappen, de collectieve eigendom zich van-zelf overal constitueerde, of men 't wilde of niet. Die sociale transformatie en revolutie had voor ieders oogen thans glashelder plaats. ‘On nous accuse, - zóó riep hij uit - d'être des révolutionnaires, de pousser à la guerre sociale. Non, nous n'y poussons pas plus qu'on ne pousse à la tempête quand on l'annonce!’

Sinds heeft de partij van Guesde zich uitgebreid. Het is een machtige socialistische partij in Frankrijk geworden. Zij beschikte allengs over meer dan 800 arbeiders-groepen in al de zes ‘régions’ van Frankrijk verspreid. In de Kamer-zelf had Guesde een ganschen staf om zich heên. Wij noemen Chauvin en Prévost (beiden van het syndicaat der Parijsche kappers), Jourde en anderen, Paul Lafargue, de schoonzoon van Marx en op elk gebied de trouwe medehelper van Guesde - hij heeft in Frankrijk vooral vermaardheid door zijn brochure ‘Le droit à la Paresse, réfutation du droit au travail de 1848’[1] - was in 1891 door Rijssel (Lille) ook in de Kamer gekomen, doch meest door de hulp der conservatieven, die zich toen aldaar met de arbeiders tegen den republikeinschen candidaat verbonden; hij werd in 1893 niet herkozen. In Gabriel Deville, den bekenden schrijver van het ‘résumé’ uit het ‘Kapitaal’ van Karl Marx, en van de ‘Principes socialistes’, 1896, die in Mei 1896 lid der Kamer is geworden, won Guesde echter weder een niet te versmaden bondgenoot in de Kamer. Guesdes invloed was voorts groot in allerlei Fransche gemeente-raden der provincie, waar men zijn autoritaire leiding meer en meer scheen te volgen, en men zijn overwicht minder drukkend voelde dan in de socialistische kringen te Parijs. Dien invloed in de provinciën behield Guesde ook, toen hij 8 Mei 1898 bij de algemeene verkiezingen tijdelijk niet in de Kamer herkozen werd[2]. In 1904 kreeg hij in de Kamer den vasten steun van den zeer bemiddelden en goed sprekenden Zevaës[3].

1) Zij is ook opgenomen in de ‘Pamphlets socialistes’, een boekje van Paul Lafargue dat in 1900 verscheen. Paul Lafargue heeft in 1900 nog een aparte brochure uitgegeven ‘Le Socialisme et les Intellectuels’. In November 1911 - zooals wij in ons vijfde deel, pag. 347, reeds aanstipten - beroofde Lafargue zich-zelf en zijn vrouw van het leven. Over Paul Lafargues afstamming (hij was in Cuba geboren), ontwikkeling, felheid en geschriften, zie zeer goed ‘Le Temps’ van 28 November 1911. Toen hij en zijn vrouw den dood zochten, waren hun geldmiddelen uitgeput.
2) In de Kamer telde men in 1899 elf Guesdisten, onder wie Carnaud, Palix, Zevaes; Chauvin was niet herkozen. - Men weet dat Guesdes vrouw een vertaling leverde van Tchernicheffski's grooten roman; zij was een knappe vrouw en stierf in Juli 1900.
3) Vermaard is geworden Guesdes woord, toen in 1911 in de Fransche Kamer van afgevaardigden het wetsvoorstel kwam om den nacht-arbeid van jeugdige personen beneden negentien jaar in de glasblazerijen te verbieden. De Kamer van Koophandel te Reims adresseerde tegen dat wetsvoorstel. Zij verzocht dien nacht-arbeid toe te laten in het belang der industrie. Guesde weder lid der Kamer van Afgevaardigden schreef toen aan de Kamer van Rheims het volgende: ‘Ik kan niet zeggen dat uw argumenten mij overtuigd en verzoend hebben met uw kinder-abbattoir. Maar daar gij zijn opheffing in strijd acht met de eischen uwer industrie ben ik bereid het volgende tegenvoorstel te doen. Eénig artikel: ‘De nacht-arbeid van twaalftot achttienjarige kinderen is en blijft geoorloofd in alle glasblazerijen, waar de industrieelen (patroons en aandeelhouders) het voorbeeld zullen geven door hun kinderen bij de nacht-ploegen in te lijven.’ Zie daarover ook ‘De Blijde Wereld’ van 31 Maart 1911.

Tegenover hem houdt, vooral te Parijs, nog altijd stand P a u l B r o u s s e . De partij van Brousse draagt den officieelen naam: ‘Fédération des travailleurs socialistes de France’. In gemeenzame taal heeten de volgelingen dezer partij steeds de ‘possibilisten’.

Het geheele optreden van den Zuidelijken Franschman Paul Brousse[1], die in de medicijnen heeft gestudeerd, is altijd een protest geweest tegen elke dwingelandij van een ‘doctrine’. Als zoodanig vinden wij hem reeds als student te Montpellier in 1870/71 ingelijfd bij de Fédération Jurassienne, door Bakounin gesticht[2]. Hij was toen de vriend en medewerker van Guesde, die, zooals wij zeiden, in 1871 ook nog tusschen de Marxistische en de anarchistische richting dobberde. Wat Brousse vooral ergerde tegen Marx en den Generalen raad der Internationale, was dat Marx niet enkel propaganda zocht te maken voor zijn ideeën, maar zijn stelsel zocht te imponeeren. Vandaar het uitgangs-punt van zijn oppositie tegen Marx; een houding die hij consequent bleef volhouden, toen Guesde zijn draai nam en geheel en al tot het kamp van Marx overging. De wegen van Guesde en Brousse scheid'den zich. Elk der twee vroegere vrienden zou een eigen aanhang vormen. De partij van Brousse, of die der possibilisten,[3] is allengs geworden meer een zuiver politieke partij, waarvan de invloed zich echter slechts doet gevoelen in enkele wijken van Parijs en (door bemiddeling vooral van Martinet) in Touraine. Die partij zou, wanneer men dit echter niet al te strikt opvat, op één lijn kunnen gesteld worden met de Duitsche staats-socialisten. De kern van Brousses richting ligt hierin: dat hij het denkbeeld van César de Paepe, de theorie der openbare diensten (*des services publics*’)

1) Jules Huret in zijn ‘Enquête sur la question sociale en Europe’, Paris, 1897, pag. 220 teekent hem aldus: ‘Jeune encore, les cheveux longs et frisés, sémés de rares fils d'argent, le front bas, la bouche fine et bien fendue, le docteur Brousse est le méridional accompli, noir, sec, maigre, gesticulant quand il veut avec aisance’. Brousse is geboren 1844 te Montpellier.
2) Zie ook ‘Les nouveaux Temps’, 20/26 Februari 1904.
3) ‘Etre possibiliste - zeide Brousse - c'est s'inspirer des circonstances, des fluctuations politiques, des grands mouvements d'opinion, pour intéresser son parti à tous les évènements’. Jaurès en de zijnen zouden later doen, wat Brousse enkel zeide.

in de praktijk wil toepassen. Doch gaandeweg, van lieverlede. Hij wil de spoorwegen niet op stel en sprong afnemen van de spoorweg-maatschappijen, om ze als monopolie aan de werklieden van den spoor te geven. Dit zou, volgens hem, slechts een verplaatsing van misbruik zijn. Neen, hij wil allengs den dienst der spoorwegen aan den Staat overdragen, waartoe trouwens de Staat in alle concessies zich door het recht van naasting de bevoegdheid heeft voorbehouden. Het geheele vervoer zal dan ingericht worden als de dienst der post en van den telegraaf. En op elk gebied moet nu langzamerhand die overgang verder worden doorgevoerd. Overal moet een trapsgewijze vervorming der groote maatschappelijke verrichtingen tot Staats-diensten worden voorbereid. Het eerste resultaat moet dan worden, dat al die diensten - diensten van personen- en goederen-vervoer, post-verkeer, straat- en huis-verlichting, onderwijs op scholen - aan al de gebruikers om-niet worden geleverd. Heeft men dit tot stand gebracht, dan moet men consequent steeds verder gaan. Wat raakt het toch eigenlijk den gewonen arbeider, die misschien ééns in de maand een brief schrijft, of hij zijn brieven voor-niet of tegenwoordig bijna voor-niet, kan doen vervoeren? De arbeider heeft wel andere, meer dringende eischen en nooden. Hem kwelt de honger. Het brood is de eerste, noodzakelijke behoefte voor den arbeider. Brousse wil dus al spoedig gemeentelijke bakkerijen doen oprichten, die het brood om-niet geven, eerst aan de ellendigen en ongelukkigen, later aan allen. Op dezelfde wijze moet de gemeente een publieken dienst organiseeren voor een levering van zaden en voor een voorschot van werktuigen. Hier moet men beginnen eerst met een verkoop of uitleening tegen inkoops-prijs, en later overgaan tot een dienst die gratis wordt verleend. Hoofd-zaak hierbij is, dat dit alles gaandeweg, als van-zelf, tot stand moet komen. Men moet niet van ‘recht’ spreken, maar den toestand zich als een feit laten ontwikkelen. Men moet de ‘bourgeoisie’ niet doen opschrikken, door telkens van socialisatie van het kapitaal te spreken, maar langzaam, zoetjes-aan, door den gang der zaken-zelven, een transformatie der maatschappij in de hand werken.

Men ziet dus dat Paul Brousse in het kamp der socialisten een gematigd man is. Hij wil wat mogelijk is. Hij zegt dat langs den weg, dien hij voorstelt, het communisme van-zelf zal komen. De ontwikkeling der menschelijke maatschappij volgt, volgens hem, een wet der natuur langs lijnen van geleidelijkheid. Men heeft - zóó spreekt hij - te doen met evolutie, niet met revolutie. Een revolutie is, volgens hem, niet noodig, is zelfs naar zijn inzicht zeer schadelijk. Hij scheidt zich in elk opzicht af van de geweldenaars en heftige lieden, die, in plaats van het volk tot kalmte te stemmen, het tot uitbarsting en toorn, en tot buitensporigheden zouden aanzetten. Neen, zegt Brousse, als heden een opstand uitbrak, dan zou dat een waar onheil wezen. Maar wanneer de openbare diensten zijn verkregen, wanneer in de wetgevende Kamers bij voorbeeld een honderd vijftig socialisten zitting zouden hebben, wanneer in talrijke gemeenten de raad een revolutionnair

karakter had, dan zou het slechts een signaal behoeven, om niet den opstand maar de omwenteling te doen gelukken. Waarschijnlijk zou vóór het gevecht de 'bourgeoisie' reeds gecapituleerd hebben. Zóó leeraart hij. Van een algemeene werkstaking wil hij niet weten. Middelerwijl arbeidt hij voor de propaganda van zijn denkbeelden. Zijn partij had twee afgevaardigden in de Kamer: Lavy, een oud-onderwijzer, die echter in Mei 1898 niet herkozen is[1)] en Prudent-Dervillieurs een gewezen kleêrmaker. Doch zijn wezenlijke kracht oefende Brousse uit in den Parijschen gemeente-raad, waarin hij met acht medewerkers in 1887 was verkozen[2)]. In dien gemeente-raad werd hij een man naar wien men luisterde. In Maart 1905 werd hij gekozen tot president van dien Parijschen gemeente-raad. Voorts helpt hij ieder die tot hem komt. Tweemalen in de week is hij in zijn kiezerswijk: 'Les Epinettes' voor een ieder te spreken. En voor die bezoekers heeft hij dan als geneesheer of goede vriend een raad of kleine ondersteuning over. Hij begint dan niet met de maatschappij aan te klagen en de lieden aan te raden haar omvèr te werpen, doch hij poogt met hen na te gaan, wat, onder de heerschappij van die slechte maatschappelijke toestanden, welke men moet ondergaan, toch nog doenbaar of mogelijk is. En in dat voortdurend contact met het volk zoekt hij een kracht, die echter schijnt te verminderen[3)].

Trouwens de arbeiders vinden Brousse, zooals wij boven reeds opmerkten, soms te veel een geleerd politiek man, een socialistischen opportunist. Vooral J e a n A l l e m a n e , de typograaf - die een tijdlang medewerker was aan Brousses 'Prolétaire' - deed dit verwijt tegen hem gelden. Allemane was te Sauveterre (Haute-Garonne) in 1842 geboren[4)]. In 1871 deed hij dapper mede aan de commune van Parijs. Dus werd hij tot deportatie veroordeeld. Hij sleepte aan zijn been de vijf kilo ijzer. Toen hij terugkwam huwde hij en nam hij eerst zijn oud bedrijf van typograaf weder ter-hand. Later dirigeerde hij (sinds Februari 1901) een coöperatieve drukkerij, Rue Saint-Sauveur. Zijn huis, een zwart,

1) A Lavy werd later (1899-1902) secretaris-generaal van den minister Millerand. Hij geeft in 1902 uit het boek 'L'oeuvre de Millerand'.
2) Zie Léon de Seilhac 'Les congrès ouvriers en France (1876-1897)', 1900, pag. 136. Die acht medestanders waren Joffrin, Chabert. Lavy, Paulard, Réties, Simon Soëns, Dumay en Faillet.
3) De anarchisten vergeven het Brousse niet, dat hij zijn eerste sympathie voor Bakounin later verloochend heeft, zie nog het opstel van G. Lefrançais in 'Les Temps nouveaux' van 7/13 Juillet 1900.
4) Zie over Jean Allemane het boek van Charles Chincholle 'Les survivants de la Commune', Paris, 1885, pag. 253-258. Voorts Léon de Seilhac. 'Le Monde socialiste', 1896, pag. 9-23. Vergelijk over Allemanes uiterlijk het 'Sociaal Weekblad', 1891, pag 320. Zie voorts over hem Ad. Brisson in 'Le Temps' van 12 November 1901, Men lacht soms om zijn 'accent gascon'.

armelijk huis, was een ware bijenkorf: vrouw en dochter werkten mede in de drukkerij. Langzamerhand kreeg hij onder zijn kameraden stem. Hij wekte hen op het ideaal der commune in eere te houden, niet mede te doen met de politieke eerzuchtigen en behendigen, maar allereerst aan arbeiders-belangen en questies van loon te denken. Men moest eigenlijk vooreerst maar één gedachte onder de arbeiders hebben, te weten: zich te verzetten om door de ondernemers en kapitalisten geëxploiteerd te worden. Zijn aanhangers, de Allemanisten, noemen zich 'le parti ouvrier socialiste révolutionnaire'. Zij zijn verdeeld in federaties en groepen die over geheel Frankrijk verspreid zijn. De officieele mededeelingen onder hen geschieden door een eigen blad: 'Le Parti ouvrier'. Hun aller leider nu is Jean Allemane. Al heeft hij, met zijn eenigszins slanke gestalte en bleek gelaat, niet 't uiterlijk van een revolutionnair, al treedt hij vormelijk zelfs bescheiden op, voortdurend er zich over beklagend, dat de partij die hij aanvoert naar zijn naam wordt genoemd, zoo is hij niettemin een streng, min of meer 'geweldig' hoofd. Zelf wil of kan hij slechts korten tijd afgevaardigde in het parlement zijn, doch hij laat zijn creaturen met imperatief mandaat daarin kiezen. Zoowel in het wetgevend lichaam als in de algemeene raden en in de gemeente-raden zitten zij, en moeten zij slechts spreken en stemmen zooals de partij wil. Door maandelijksche kleine cotisaties en door een uitgebreide propaganda wordt de partij saâmgehouden. Zij die afgevaardigden zijn moeten een groot deel van hun toelagen aan de partij geven. Onder de 'députés'' waren van hen bekend de twee hoeden-makers: Faberot[1)] en Dejeante[2)]. Ook hun dichter en liedjeszanger J.B. Clément werd, nadat hij in Mei 1891, wegens deelneming aan de gebeurtenissen van Fourmies, door het hof van Nancy tot twee maanden gevangenis-straf was veroordeeld, een tijd-lang lid van de Kamer. Van gewicht zijn voorts in de partij Lavaud, vroeger plateelwerker, thans secretaris der partij, Morlin, schoonzoon van Allemane, redacteur van hun officieel blad, en Eugène Guérard, secretaris van het syndicaat der spoorwegen. De federaties der Allemanisten houden jaarlijks een 'régionaal' congres, en de gansche partij telken jare een nationaal

1) Faberot ontleende aan de 'chappelerie' (het hoedenmaken) dan ook zijn voorbeelden in zijn redevoeringen in de Kamer, zie bijv. 'Almanach de la question sociale' van Argyriadès voor 1897, pag. 167-168. Hij is in Mei 1898 niet herkozen. Na 22 Mei hadden de Allemanisten slechts één volks-vertegen woordiger meer in de Kamer: namelijk Renou, afgevaardigde voor St. Denis, die in Mei 1902 niet herkozen werd. Faberot liet zich Februari 1901 ook candidaat stellen, zelfs tegenover Allemane, doch werd niet gekozen; Allemane werd afgevaardigde. Faberot moest toen zeer veel verwijten van Allemane hooren. Sinds 1903 is Albert Wilmm een der voornaamste leiders van de Allemanische fractie.
2) Dejeante scheidde zich van hem af. Hij is April 1902 weder te Parijs gekozen in de Kamer.

congres. Hetgeen hen onderscheidt is de volledige tucht[1] hunner partij en het min of meer anonieme van hun daden. Zij werken voor de economische belangen der werklieden, niet voor de politiek. Politiek is bij hen een middel, dat zij nu eenmaal niet kunnen ontgaan, doch uitsluitend gebruiken als werktuig van propaganda. Maar met parlementen en gekozen staatkundige lichamen hebben zij weinig op. Zij zijn voorstanders van de directe wetgeving door het volk-zelf. Als het volk - zóó zeggen zij - zijn souvereiniteit herneemt, zullen door dat feit-zelf de andere wetgevende lichamen: Kamer, Senaat of Staatsraad opgeheven zijn. Zij hebben een grooten haat tegen de zoogenaamde parlementaire socialisten. Voorts stellen zij zich geheel op het standpunt van den klassen-strijd, en ijveren zij als strijd-middel voor 'DE ALGEMEENE WERKSTAKING'. Die algemeene werkstaking is het doelwit dat zij allereerst op 't oog hebben. Daardoor meenen zij het rijk der 'bourgeoisie' te kunnen breken. Het is een oorlog 'des bras croisés', zooals Allemane het noemt. Voor dien krijg moet men opsparen en een reserve-kas verzamelen; dan in ééns den strijd doen uitbreken, opdat de burgerlijke maatschappij, als in den slaap overvallen, door den honger - want alle werk staat stil - gedwongen wordt aan de eischen der werklieden toe te geven. Verder stevenen dan de Allemanisten naar het communisme. Zij beschouwen het collectivisme slechts als een voorafgaande schrede der ontwikkeling, een trap, die men veilig kan overslaan. Men economiseert op die wijze ten-minste één revolutie. Hun invloed is in 't algemeen van beteekenis. Vooral in Parijs. Bij de wetgevende verkiezing te Parijs van het jaar 1893 behaalden de candidaten der Allemanisten 50000 stemmen. Allemane blijft voortdurend werkzaam zijn volgers over arbeiders-belangen in te lichten. Hij bemoeit zich vooral ook met het lot der vrouwelijke arbeiders. 'Indien het kapitalisme, dat afgrijselijk product der Manchester-school - zóó zegt hij - zijn zware hand legt op de schouders van den werkman, hoeveel wreeder laat zijn exploiteerend geweld, slechts al te-goed geholpen door de dagelijksche laffe opvoeding, zich gevoelen op de arbeidster, die met gebonden handen en voeten aan zijn onleschbare begeerlijkheid is onderworpen... Daartegen moeten wij ons protest laten hooren. Wij moeten recht voor onze vrouwen vragen, opdat de slavin der galeien de vrije zuster kan worden, die de man van morgen het geluk zal hebben te leeren kennen'[2].

Naast de vier bepaalde secte-scholen van het hedendaagsch Fransch socialisme staan dan de o n a f h a n k e l i j k e s o c i a l i s t e n die bezig zijn al de fracties te overvleugelen. Van de leden der Kamer behooren ten-minste de helft tot deze richting.

1) In Nov. 1900 zetten zij een hunner kameraden: Chaboeuf uit hun partij, wijl hij de decoratie van 't Legioen van eer had aangenomen.
2) Zie 'Almanach de la question sociale', van Argyriadès, voor 1895. pag. 179/80.

Zij zijn het, die in de politiek van tijd tot tijd de hand reiken aan de radicaten[1]. De groote socialistische redenaars in de Fransche Kamer - wij noemen Jaurès, Millerand en Viviani - behooren tot die groep. Want het eigenaardige is, dat die onafhankelijken toch een bepaalde groepeering vormen. Het was B e n o i t M a l o n[2], die ten jare 1885 tot die geregelde partij-formatie der onafhankelijken den stoot gaf. Men kent Benoit Malon. Onze lezers hebben zijn naam reeds ontmoet. Hij was in 1871 (zie hierboven bl. 91) lid van den raad der Parijsche commune. Geboren in 1841 te St. Etienne, was hij als handwerksman opgeleid. In 1868 werd hij lid der Internationale, en onderging dadelijk daarop 3 maanden gevangenis-straf. In Juli 1870 zat hij, wegens dat lidmaatschap der Internationale, weder achter slot en grendel, toen de revolutie van 4 September hem de vrijheid teruggaf. Hij werd in 1871 in de Nationale vergadering verkozen, doch koos liever de partij der commune, waar hij het orgaan werd der betrekkelijk gematigde minderheid. Bij den val der commune gelukte het hem naar Zwitserland te ontkomen. Dáár begon hij te schrijven. Hij poogde een min of meer zelfstandig standpunt, tusschen Bakounin en Marx in, aan te nemen. Hij richtte enkele bladen op: ‘La Revanche’, ‘Le Socialisme progressif’, ‘L'Emancipation’, die echter het één na het ander hun uitgave staakten. Het meest bekend werd hij door zijn groot werk in vijf deelen: ‘Histoire du Socialisme’ (1879-1885). Het is, zonder veel kritiek en wetenschappelijke methode saâmgesteld. de arbeid van een autodidact, doch levert bouwstoffen en aanwijzingen in overvloed. Zijn beste werk, waarnaar hij beoordeeld wil worden, is het in twee deelen in 1890 en 1891 verschenen geschrift ‘Le Socialisme intégral’, waarin hij een alles omvattend socialisme uitéénzette, waartoe alle verschillende scholen als het ware haar bijdragen leverden. In dienzelfden zin was hij werkzaam door het uitgeven van het maandelijksch tijdschrift ‘La Revue socialiste’, dat vooral sinds 1890 tot grooter bloei kwam, en steeds (later onder redactie van Gustave Rouanet) vele lezers telt. Benoit Malon-zelf stierf September 1893. Hij was een onbaatzuchtige man, vol aspiraties naar een ideëele verbetering der maatschappij. In het jaar 1885 nu, had hij, gevolg gevend aan zijn zucht om de verschillende scholen van het Fransch socialisme tot zekere éénheid te brengen, in verbinding met Gustave Rouanet en met Eugène Fournière[3] in Parijs een ‘Société d'économie

1) Handreiking aan de radicalen - meer niet, want de radicalen hechten aan het individueel eigendomsrecht: ‘propriété individuelle, c'est le prolongement de la personnalité’, zeide Léon Bourgeois.
2) Zie over zijn persoon P. Kropotkin ‘Memoirs of a revolutionist’, vol. II, 1899, pag. 68/69 Zie ook over Benoit Malon een artikel van Elie Peyron in ‘La Revue socialiste’ van Maart 1901. Malon noemde zijn opvatting van het socialisme ‘l'Intégralisme.’
3) In de ‘Enquête sur la question sociale’ van Jules Huret, 1897, resumeert Eugène Fournière de leer van zijn meester Benoit Malon, zie pag. 327-336. Eugène Fournière is afgevaardigde in de Kamer voor Guise, waar de arbeiders van het Familistère voor hem stemmen. Hij heeft in 1898 een boek uitgegeven ‘L'Idéalisme social’. Zijn tegenstanders noemen hem een ‘bavard’, zie ook ‘Les Temps nouveaux’, bij-blad no. 22 van 1899, vol. II pag. 668.

sociale' gesticht, waarvan de statuten de volgende verklaring bevatten: 'De "Sociëteit" heeft vooral ten doel om aan de orde te stellen de dringende hervormingen, ontwerpen te bewerken en hun invoering voor te bereiden; zij is een studie-groep, geen militante groep; zij zal dus niet opgaan in eenigerlei dusgenaamde politieke actie; haar leden blijven individueel vrij om in de praktijk te handelen zooals zij goed vinden'. Dit was de oorsprong der onafhankelijke socialistische partij. Vroeger had een dergelijke organisatie te Parijs bestaan onder de zoogenaamde 'Egaux du XIe arrondissement'. Iets later werd nog in die richting de 'Union socialiste révolutionnaire du VIe arrondissement' gevestigd. Doch thans nam de aanloop breeder vlucht. In 1886 kreeg de partij een aanwinst van eenig belang in den persoon van Hovelacque, voorzitter van den stedelijken raad van Parijs. Eenige radicale afgevaardigden: de uiterst bekwame Laguerre, bekend uit de dagen van Boulanger,[1)] Laisant en Michelin, lieten zich ook bij de vereeniging inlijven, en allengs kreeg nu de partij der onafhankelijken haar beteekenis. Zij ontrolde een bepaald programma. Het begrip klassen-strijd werd door haar eenigszins op den achtergrond geschoven. Uit een economisch oogpunt waren de onafhankelijken voorstanders van de nationalisatie der mijnen, der spoorwegen, der Bank, der verzekerings-maatschappijen, in 't algemeen van alle 'leengoederen (fiefs)' der kapitalistische feodaliteit. In het beheer der gemeenten vroegen zij de oprichting van gemeentelijke bakkerijen, slachterijen en apotheken. Op staatkundig terrein waren zij federalisten en aanhangers der autonomie van de gemeenten. Voorts waren zij verdedigers van de scheiding van Kerk en Staat en van eene nationalisatie der goederen van de geestelijkheid. De meeste leden stonden bij dit alles op materialistischen grondslag. Enkelen - en onder hen wijzen wij op Jaurès en Fournière - noemden zich echter idealisten, in tegenstelling vooral van het, volgens hen, te sterk materialisme van Karl Marx. Groote vrijheid van opvatting werd dus aan de leden van den kring toegestaan. Over de algemeene werkstaking verschilden de leden van meening. Millerand was er tegen, terwijl Marcel Sembat, overigens later een eenigszins gematigd parlementair man, er vóór was. In de questies van patriotisme of internationalisme liepen de inzichten zeer uitéén; gelijk ook het Boulangisme een tijd-lang een twist-appel onder hen was. Na den dood echter van Boulanger begon de partij der onafhankelijken, nu de leden over en weder zich verzoend hadden, met meer vastheid en zekerheid van gang op te treden en een ijverige propaganda te ontwikkelen. Vooral bij de verkiezingen voor de Kamer van het jaar 1893 deden zij zich gelden.

1) Laguerre sterft in Juni 1912.

Millerand was hoofd-redacteur geworden van ‘La petite République’ en leidde dat blad met uitnemend talent in het voordeel der onafhankelijken. Het resultaat was dat uit Parijs en omstreken uit hun groep werden gekozen: Millerand, Viviani, Marcel Sembat, Paschal Grousset († April 1909, de ex-minister van buitenlandsche zaken der commune), Hovelacque, Michelin, Clovis Hughes (de dichter), Gustave Rouanet, Pierre Richard, Goussot, Coutant, Chasssaing, Paulin Mery en Lesenne. De provincie koos tot afgevaardigden: Jean Jaurès, Calvinhac, Cluseret (den oud-generaal der commune),[1)], Antide Boyer (later bij de Panama-zaken betrokken), Compayre, Thierry-Cazes (die Mei 1898 niet werd herkozen), Gendre, Labussière, Desfarges en Girodet († April 1898).

De onafhankelijke socialisten vormden dus reeds een breede rij in de Kamer. Maar wat alles afdeed was het talent van enkelen der gekozenen. Uit hun midden stonden op twee leiders der socialisten in de Kamer: Jean Jaurès en Millerand. Zij gaven aan hun parlementaire groep aanzien en kracht. In de eerste plaats J e a n J a u r è s , de neef van den admiraal. Hij kwam uit het Zuiden van Frankrijk. Hij was de man van het woord. Zijn welsprekendheid is van vrij hooge orde. Vroeger professor in de filosofie had hij de logische methode der wetenschap zich goed eigen gemaakt. Hij doorliep de fase van een min of meer mystiek Christelijk socialisme[2)]. Toen wendde hij zich tot het collectivisme. Aldus trad hij op in de Kamer. Hij bleek een altijd slagvaardig ‘debater’ te zijn. Zóó zijn er echter meer onder de Fransche volks-vertegenwoordigers. Even als zijn mede-afgevaardigden ging hij ook in het begin dikwijls zich te buiten aan rhetoriek. Doch hij hardde zich. Bepaald éénig bleek weldra de degen-zwaai van zijn meestal aanvallende verwering, het pathos zijner sonore voordracht, de soms verpletterende wending van zijn hooghartige verontwaardiging, en het opstuiven van zijn weloverdachte en schoon geformuleerde bedreigingen. Hij passionneerde dadelijk het debat als hij daaraan deelnam; zijn lange, klinkende, eenigszins emfathisch daverende volzin, zijn flikkerende metafoor, zijn sterke stem, beheerschten het gewoel en de dwarreling van het parlement. Hij had in dit opzicht den vóórsprong boven al de leden zijner partij, en was, hoezeer de secte zijner kampgenooten hem soms vaagheid en 't droomerige van idealen verweet, de evenknie van politieke tegenstanders van het gehalte van den graaf de Mun[3)]. Hij bewaarde steeds in het debat een

1) Cluseret stierf in Augustus 1900 op 78-jarigen leeftijd; hij was als militair opgevoed in de school van Saint.Cyr en had den Krim-oorlog medegemaakt; later vocht hij onder Garibaldi. Hij zat in de Kamer tot zijn dood aan de uiterste linkerzijde, hoewel hij op 't laatst naar de Nationalisten overhelde. Hij was afgevaardigde voor Toulon.
2) Zie nog de schoone bladzijden 304/306 uit het boek van Jean Jaurès, ‘De la Réalité du monde sensible’, 1891.
3) De Fransche republikeinsche dagbladen van alle kleuren waardeeren bijna altijd zijn: ‘images souvent très-belles, périodes d'une douceur musicale ou d'une sonorité tonitruante.’ Voorts zijn ‘Eloquence drue et copieuse, variée autant qu'abondante, fine autant que puissante’. Men zegt: ‘on souhaiterait un peu de resserrement’. Denk daarbij aan zijn puntige politieke definities. In een discussie in 1901 met Camille Pelletan definiceert hij de partij der radicalen als ‘mauvaise humeur agitée’. Toch was hij zelf een tijdlang slippe-drager der radicale partij. Zijn dochter werd zéér religieus opgevoed door de moeder; krakeel daarover ontstond in den zomer van 1901.

hoogen toon, zoo afstekend tegen het baloorige en ruige geluid van velen zijner bent, die zich in de Kamer slechts kenmerken door het opzetten van een vervaarlijke keel[1]. Niet vergeten in Frankrijk is zijn uitlating, in de zitting der Kamer van 17 Februari 1894, over de vaderlands-liefde der Fransche socialisten, die - zooals hij zeide - wel in hun hart het symbool van het roode vaandel bewaren, maar het denkbeeld: vaderland nimmer zullen aantasten, omdat dit denkbeeld niet gebonden is aan economische of staatkundige formules[2]. Doch zeer trouw bleef hij niet altijd aan die verklaring. Reeds in 1902 kwam hij op tegen het chauvinisme, erkende zelfs 't recht van bestaan van den driebond. Wel expliceerde hij zich daarover Januari 1903 op te tribune. Doch hij verloochende (ter-wille van zijne partij) niet den felsten anti-militarist Hervé. Hij speelde later een groote rol onder het ministerie Combes: hij dirigeerde het parlementaire ‘Bloc’ in de Kamer, het hoofd hoog-opheffend, en werd als leider der socialisten door alle partijen geëerbiedigd en gewaardeerd. Buiten de Kamer moest hij echter dat hoofd telkens buigen voor het souvereine kiezersvolk. Dwong men den grooten redenaar niet, in October 1896, op het banket te Albi, de carmagnole te zingen? En zag men dezelfde lippen, wier bezielde woorden soms de besten in verrukking kunnen brengen, zich niet plooien tot het zingen van het refrein:

Que faut-il aux républicains?
Du fer, du plomb, et puis du pain.
Du fer pour travailler
Du plomb pour nous venger
Et du pain pour nos frères.

Het baatte hem niet altijd. De arbeiders van Carmaux, die hem

1) De soort welsprekendheid van Jaurès in tegenstelling met die van Paul Deschanel is door Jules Lemaître fijn gekenschetst in den ‘Figaro’ van 2 Augustus 1897. Jaurès is in 1859 geboren, zie een biografie van hem in de ‘Sozialistische Monatshefte’ van 1899, pag. 530 en volgende. Een eerste verzameling van zijn artikelen en redevoeringen is thans het boek: ‘Action socialiste’, Première serie, 1899, voorts heeft men van hem ‘Etudes socialistes’ 1902, en het boek over ‘La Constituante’.

2) Zie over dit incident in de Fransche Kamer ook het ‘Sociaal Weekblad’ van 1894, pag. 70. Eénzelfde uitlating deed Jaurès hooren bij het Zola-proces, zie ‘Sociaal Weekblad’, 1898, pag. 64.

in de Kamer hadden afgevaardigd, herkozen hem eens in Mei 1898 niet tot volks-vertegenwoordiger, wijl hij, tegen den wil zijner lastgevers, van de zaak Dreyfus een socialistische propagandaleus ging maken. Toen bepaalde hij zich met Gérault Richard hartstochtelijk de krant 'La petite République' te redigeeren, en werkte hij in de pers vurig voor 't socialisme. Doch in April 1902 werd hij door Carmaux weder in de Kamer gekozen en werd hij zelfs Januari 1903 vice-president der Kamer, toen Combes alle uiterste fracties der Kamer tot het bekende bloc had weten te vereenigen. Jaurès wist op dat tijdstip door zijn woord alle fracties van het Fransche socialisme tot één stroom te leiden, tot steun van Combes[1].

Millerand was van anderen aanleg. In tegenstelling met Jaurès was Millerand in de Kamer de advocaat gebleken, de man der dialectiek. In de eerste plaats man van de daad, slechts in de tweede plaats man van het woord. Een organisatorisch talent bij uitnemendheid. Toen hij, jong rechtsgeleerde, in samenwerking met Sembat, Turot en Pellier, tegen het jaar 1892 de krant 'La petite République' kocht en vernieuwde, verbaasde men zich al dadelijk over het handige beleid, waarmede hij die krant tot een orgaan van de socialistische partij vervormde. Hij bleek op zijn manier een behendig diplomaat te zijn[2]. Hij zocht voor zijn partij-genooten altijd de punten op, waarin zij het met elkander ééns konden zijn, liet de kanten van verschil tusschen de socialisten onberoerd, en wist dus voor alle fracties van het Fransch socialisme dadelijk een gemeenschappelijk terrein en uitgangs-punt te vinden. Zóó sprak hij ook in de Kamer, met die aanvulling echter, dat hij dáár juist den ponjaard van zijn woord richtte tegen alle scheuren en leemten in het stelsel zijner tegenstanders. Wat hij verontschuldigde en verbloemde in zijn eigen partij, verweet hij ten-bloede aan zijn antagonisten. Hij verstond volkomen de taktiek van den advocaat, die de verdediging in een aanval weet om te zetten. Eenige jaren-lang had hij nu in zijn krant die manier van het wegglijden over de verschil-punten in de eigen partij kunnen volhouden. Toen echter scheen dit steunpunt hem eenigszins onder de voeten te ontzinken. Aan den éénen kant vroegen de meer felle socialisten een vaste 'doctrine', en waren zij niet meer tevreden met in de 'Petite République' alle stelsels aan het woord te zien komen. Aan den anderen kant hadden zelfs de onafhankelijke socialisten bedenkingen tegen de leus van Millerand, om het socialisme als 't ware te 'échelonneeren' ('graduer le socialisme' zoo als

1) Zie over al de variaties in de politieke gedragslijn van Jaurès Charles Peguy, Oeuvres choisies', 1911 pg. 5-17.

2) Zie over hem zijn boekje: A Millerand 'Le Socialisme réformiste' 1903. Het bestaat uit zijn redevoeringen, en begint met de rede te Saint-Mandé van 30 Mei 1896; als men Jaurès romantisch noemt, is Millerand meer klassiek en precies: zie te Saint Mandé zijn omschrijving van 't begrip 'révolutionnair'. Vergelijk voorts het oordeel van Hyndman over het boek van Millerand in 'Justice' van 21 Maart 1903.

hij 't noemde): dat is om wetgevende maatregelen te steunen van welken kant zij kwamen, mits zij slechts middelen waren die tot het socialisme zouden leiden. In dien zin wekte zijn verbond met de radicalen in het parlement, waardoor hij de progressieve en globale inkomsten-belasting hoopte tot stand te brengen, reeds eenigszins gemor, daar men begreep dat in zulk een geval niet het socialisme maar het radicalisme den doorslag zou geven. Een socialistisch ministerie toch scheen verre. Toen echter, op dat tijdstip, wist Millerand een meester-zet te doen. Gebruik makende van de verwarring waarin de republikeinsche partij door de ongelukkige Dreyfus-zaak gekomen was, beduidde hij aan de leiders der republikeinen dat de socialisten de verdedigers *quand-même* van de republiek zouden zijn; en toen nu Waldeck-Rousseau in Juni 1899 een ministerie ging vormen, dat allereerst zich schrap moest zetten tegen de conservatieve en reactionnaire richtingen, vermocht hij in naam van zijn parlementaire groep zoo fijn te manoeuvreeren, dat hem een ministerie, en nog wel dat van openbare werken - waardoor hij de groote Parijsche tentoonstelling van 1900 kon openen - werd aangeboden. Hij aanvaardde als socialist d a t m i n i s t e r s c h a p in een ministerie van burgerlijke partijen en zat tot verbazing van allen in één kabinet met den markies Gallifet, die de commune had neêrgeschoten. Zijn vrienden, de onafhankelijke socialisten, juichten en besloten hem en de republiek te steunen. De andere socialistische groepen, vooral de Blanquisten en Guesdisten, ontstelden echter en begonnen te mompelen. Zij riepen een algemeen congres der Fransche socialisten te-zamen; een congres, zoo als sinds de zitting van het congres te Saint-Etienne in 1882 (zie hierboven pag. 326) niet meer in Frankrijk had plaats gehad. Zij wilden op dat congres de vraag beslist hebben, of Millerand werkelijk minister kon blijven in het niet-socialistisch kabinet. Dat congres heeft van 3 December 1899 tot 8 December 1899 te Parijs zijn vergaderingen gehouden[1)]. Het sloot met een motie van éénheid van alle Fransche socialisten, doch te-gelijkertijd met een vrij dubbelzinnig votum over het punt van Millerands al of niet aanblijven als minister. Toen 8 December 't congres uitéénging, was er een ontzettend enthousiasme onder de leden. Als één man stond de gansche vergadering op, en uit aller mond weêrklonk het sombere lied van Pottier:

Debout! les damnés de la terre!
Debout! les forçats de la faim!
La raison tonne en son cratère,
C'est l'irruption de la fin.
Du passé faisons table rase,

1) Zie over dat congres het stuk van Gustave Rouanet in de ‘Revue socialiste’ van December 1899, voorts ‘Les Temps nouveaux’ van 21/27 April 1900, en het boekje van Fernard Pelloutier, ‘Le Congrès Général du parti Socialiste français, 3/8 Décembre 1899’ 1900. Zie ook ‘Sociaal Weekblad’, 1900, pag. 196 en ‘Justice’ van 16 Juni 1900.

Foule esclave debout, debout!
Le monde va changer de base,
Nous ne sommes rien, soyons tout!
C'est la lutte finale,
Groupons nous, et demain
L'internationale
Sera le genre humain.

Het klonk dapper, forsch, zelfs geweldig..... maar Millerand behield zijn portefeuille[1]. Het was de eerste keer dat een socialist lid was en bleef van een burgerlijk ministerie, een rol later vervuld door Viviani en Aristide Briand. Voor de arbeiders bewerkte hij als minister een arbeidswet en een ontwerp van verplichte scheids-rechts-uitspraken ter vereffening van werkstakingen. Thans (1912) is Millerand minister van oorlog, en Briand minister van justitie. Het probleem van het samengaan der socialisten met de burgerlijke partijen was door hen niet enkel gesteld maar ook tot uitvoering gebracht.

De fractiën, die wij tot nu behandeld hebben, behoorden alle tot de meer eigenlijke socialisten, socialisten die òf rond-uit òf meer indirect zich op het stand-punt van een door de gemeenschap geleid en bestuurd collectivisme plaatsen. Wij moeten echter thans de groep in oogenschouw nemen, die niets van eenigerlei gezag of leiding wil weten: den kring der a n a r c h i s t e n . Die groep der Fransche anarchisten bestaat, ofschoon zij Proudhon meestal als meester aanroept, toch bijna enkel uit zoogenaamde communistische anarchisten. De leer van Max Stirner, Tucker en Mackay: het individualistisch anarchisme, heeft tot nu toe, in theorie ten minste, niet veel weêrklank in Frankrijk gevonden[2]. Het Fransche anarchisme volgt de lessen van Bakounin, die in onze dagen het scherpst en duidelijkst uitéengezet worden door Kropotkin. Naast die Russen eerbiedigden de Fransche anarchisten dan nog een anderen hoofdman uit hun eigen land, die echter veelal in ballingschap leefde: namelijk den beroemden geograaf E l i s é e R e c l u s . Hij was in het jaar 1830 te Sainte-Foix geboren, werd met zijn broeder Elie geplaatst op de Herrnhutter-school te Neuwied, en studeerde later te Montauban en te Berlijn. Wegens zijn tot het uiterste strekkende democratische inzichten verliet hij Frankrijk in 1851, en

1) Wij ontleenen onze gegevens over Millerand vooral aan een artikel van Maurice Barrés in ‘Le Journal quotidien littéraire, artistique et politique’ van Vendredi 22 Janvier 1897. Vergelijk ook Millerands artikel in den ‘Almanach de la question sociale’ van Argyriadès voor 1897, pag. 57/58. Zie voorts J. Ernest Charles, ‘Praticiens Politiques’, 1899, p. 273-313. Millerand heeft als minister de Fransche arbeidswet (de 11 uren) weten door te zetten; voorts heeft hij half September 1900 den president der Republiek een decreet laten uitvaardigen over het instellen van arbeids-raden.
2) Zie daarover het weekblad ‘Les Temps nouveaux’ nummer van 1/7 Augustus 1896.

ging op verre reizen. In 1858 keerde hij in zijn vaderland terug, en zette hij zijn reuzen-werk over de aardrijkskundige beschrijving der aarde op touw. In 1871 deed hij mede aan de commune en werd hij daarom uit Frankrijk verdreven[1]. Hij was lid der Internationale geworden en vestigde zich toen in Zwitserland, waar hij met Bakounin en later met Kropotkin samenwerkte, en veelal te Clarens woonde. Later ging hij ook naar België. En overal, waar hij vertoefde, was zijn huis een brandpunt van het anarchisme. Zijn broeders deden met hem mede. Zijn vader was in Zuidelijk Frankrijk in de Gironde te Sainte-Foy-la-Grande predikant geweest, en had bij zijn dood een weduwe met elf kinderen achtergelaten. Die vrouw, welke in 1887 te Orthez (Avignon) op 84-jarigen leeftijd stierf, was de wakkerheid-zelve en had haar kinderen voorbeeldig opgevoed. Elisée was op één na de oudste zoon, twee andere zonen Elie[2] en Onésime werden ook geografen, Paul Reclus werd doctor in de chirurgie, Armand Reclus werd zee-officier; een nicht, dochter van een broeder van den vader, Pauline, mevrouw Kergomard, is lid ‘du Conseil académique, inspectrice générale des salles d'asile de France’. Allen deden van zich hooren. Elisée werd voor al die leden van het gezin Reclus het hoofd. Hij was in de wetenschap der ethnologie een man van den eersten rang en als zoodanig door gansch Europa gewaardeerd. Afgescheiden nu van zijn arbeid voor de aardrijkskunde en zijn groot werk: ‘La Terre’, werkte hij voor de propaganda van het anarchisme. Hij is in dit opzicht, door zijn verbinding van kennis der ethnographie en opvatting der sociale questie, het voorbeeld en de evenknie van Kropotkin. In het orgaan der anarchisten, het weekblad ‘Le Révolté’ - orgaan dat te Genève in 1878 was gesticht, in 1885 naar Parijs werd overgebracht, en sinds 1887 dáár den naam droeg: ‘La Révolte’ - schreef hij druk mede. Van het sinds 1895 uitkomende weekblad ‘Les Temps nouveaux’, dat de taak van ‘La Révolte’ overnam en vervolgde, bleef hij een vast medewerker. Voor geschriften van

1) Hij bleef zich steeds beroemen op zijn aandeel in de commune van Parijs, zie zijn brochure ‘L'Evolution légale et l'Anarchie’, 1895, pg. 17.
2) Elie Reclus is het meest bekend door zijn boek ‘Les Primitifs, études d'ethnologie comparée’. Wij gebruiken een tweede uitgave van het jaar 1885. Elie Reclus sterft Februari 1904 te Brussel waar hij aan de université libre professor in de ethnografie was naast zijn broeder Elisée die er professor in de geografie was. Elie en Elysée waren altijd bij elkander. Elie was de oudste; hij had twee zonen. Hij was 76 jaren toen hij stierf. Hij was de meest absolute in zijn politieke, sociale beginselen. Voordat hij anarchist was, was hij Fourierist. Hij ontkende later 't eigendom. Op zijn boeken schreef hij ‘Cui prodest’. Hij was geleerd als een benedictijn. Tijdens de commune was hij directeur de la Bibliothèque nationale, vriend van Courbet. Hij was een groot looper en wandelaar. Van zijn zonen was de één landbouwer in Algiers, de ander, Paul, een chemist en anarchist, nu ook professor te Brussel.

Bakounin en Kropotkin vervaardigde hij inleidingen of voorredenen. Wij herinneren aan zijn inleidingen vóór Bakounins ‘Dieu et l'Etat’ en vóór Kropotkins ‘Paroles d'un Révolté’. Zelf gaf hij van tijd tot tijd een programma uit. Wij noemen bij-voorbeeld: ‘Évolution et Révolution’, dat omstreeks 1884 uitkwam. Het was een klein pamflet van 28 bladzijden, dat later door hem tot een boekdeel is uitgebreid onder den titel: ‘L'Evolution, la Révolution et l'Idéal anarchique’. Een derde druk is daarvan in 1898 verschenen. Hij poogde daarin te ontwikkelen, dat die twee woorden: evolutie en revolutie, eigenlijk ééne zaak beteekenden en slechts verschilden door het tijdstip van haar verschijning. De begrippen, de meeningen, evolueerden en de revolutie volgt dan van-zelf. Men wil dan slechts wat men denkt, en de daad komt na den wil. De evolutie, die plaats heeft in de gemoeds-stemming en denkwijze der arbeiders, zal noodzakelijkerwijze tot de revolutie leiden, tenzij de verdedigers van het privilege uit eigen beweging wijken, hetgeen niet te verwachten is. De uiterlijke vorm der maatschappij moet van-zelf steeds gebracht worden in overéénstemming met den innerlijken drang van binnen. De sociale vormen moeten veranderen, wijl geheel het sociale inwendige leven zich gewijzigd heeft. Tot nu toe had het Christendom heerschappij over de meeningen der menschen gehad. Maar die godsdienst gelijkt thans op een laag sneeuw, die voor de zon smelt: men ziet nog hier en dáár de blanke sporen, maar onder de vlakken van het vuil-wordend wit vertoont zich reeds een aarde, bevrijd van de winter-korst. Nog stellen de bezittende standen hun hoop op de macht. Zij zijn nog de machtigsten. Maar laten zij oppassen! De groote evolutie, die nu onafwijsbaar voortwentelt, zal gevolgd worden door de groote revolutie, waarop zoo langen tijd reeds gewacht wordt. De heerschers van den dag moeten letten op de stemmen die van beneden oprijzen, al kwamen die stemmen ook dwars langs de tralie-hekken van diep gelegen kerkers tot hun ooren. - Hij-zelf gaf in zijn leven het voorbeeld van het aannemen der nieuwe vormen. Toen in 1882 zijn twee dochters huwden, wilde hij niet weten van bijstand van Staat of Kerk. Het eenige wat noodig was, bestond in een ‘approbation cordiale et heureuse’ van haar keus om met haar vriend te leven[1)]. Hijzelf geboren 15 Maart 1830, sterft Juli 1905 te Thourout bij Brugge. Hij had juist zijn laatste werk afgemaakt: ‘L'Homme et la Terre’ in drie deelen[2)]. Evenals alle hoofden van het anarchisme (zie hierboven onze bladz. 153) gelooft Elisée Reclus aan een absolute schoone orde, die zich zal realiseeren. Het oude idee der achttiende eeuw van ‘l'ordre naturel’ laat hem geen rust. Het idealistisch moment is nooit geheel bij hem afwezig. Op zijn manier gelooft hij aan een idylle der toekomst.

1) Zie zijn brief aan Alfred Naquet in de ‘Temps’ van 16 Mei 1903.
2) Zie vooral over hem het bij-blad van ‘Les Temps nouveaux van 16 December 1905, voorts ‘Les Temps nouveaux’ van 29 September 1906.

Aardig is het, hoe een zijner laatste geschriften daarvan getuigt. In den Almanak der sociale questie van Argyriadès voor het jaar 1897 vinden wij van zijn hand een bijdrage, getiteld: 'La cité du bon Accord'. Tegenover de 'Civitas Dei' der catholieke Kerk, tegenover de stad der smarte van Dante, roept hij daarin op tot een stad der collectieve vriendschap, waarin ieder brood zal hebben; een stad niet der droomen, maar van het feitelijk gemeenschappelijke werken. Hij meent dat die toestand zich op organische wijze, als een natuur-proces, zal ontwikkelen en verwerkelijken, wanneer men slechts vasthoudt aan het begrip dat het overleg, het accoord, nimmer een blijvend en bindend karakter mag aannemen. De gemeenschap moet een toestand zijn, niet een gereglementeerd stelsel van rechten en plichten, maar een doorgaande plooi van het leven. Aan het begrip Staat moest men voor-goed den oorlog verklaren, dien Staat overal vernietigen. Niet hervorming, maar afschaffing van den Staat moest gepredikt worden. Als in een volk, te-midden der samenleving, een centraal punt noodig was, dan moest dit centrale punt opkomen en ontstaan als product, als uitdrukking van feitelijke levensvoorwaarden; nooit mocht dat centrale punt bron, oorzaak en directie zijn.

In het Fransche orgaan der anarchisten: 'Les Temps nouveaux'[1)] heeft hij dit in 1895 nog eens scherp ontwikkeld in een rede, die hij voor de vrijmetselaars ging houden. Hij heeft, om duidelijk te maken in welken zin zijn school de afwezigheid van een dwingend gezag zich voorstelt, aldaar het beeld van een trans-atlantische stoomboot gebruikt. Wij meenen, om zijn zienswijze volkomen te doen begrijpen, die vergelijking te moeten overnemen. 'Hier - zóó zeide hij in zijn rede - zal ik mij veroorlooven een persoonlijke herinnering u te vertellen. Wij stoomden op een van de schoone moderne booten, die trotsch de golven doorklieven met een snelheid van 15 à 20 knoopen in het uur, en die een streep trekken van vasteland tot vasteland, dwars door de winden en de getijen. De lucht was kalm, de avond was zoel, en de sterren begonnen één voor één te flikkeren tegen het donkerblauwe uitspansel. Men was in allerlei gesprekken gewikkeld boven op het dek, en natuurlijk sprak men over de eeuwige sociale questie, dien ons de keel toedrukt als weleer de sfinx van Oedipus. De reactionnair van onze groep werd zeer besprongen door de andere mede-reizigers, min of meer socialisten. Eensklaps wendde hij zich tot den kapitein, het hoofd, den meester, hopende in hem een geboren verdediger der goede beginselen te vinden. "Gij commandeert hier! Is uw gezag niet heilig? Wat zou er van het schip worden, indien het niet door uw vasten wil werd bestuurd?" Doch de kapitein antwoordde: "Wat zijt gij naïef! Onder ons wil ik wel bekennen dat ik in den regel nergens voor deug. De man aan het roer houdt het schip in de rechte lijn; na eenige minuten zal een andere stuurman of loods hem vervangen, daarna weder

1) Zie het weekblad 'Les Temps nouveaux', Priemière année, no. 3, 4 en 5, de nummers van Mei en Juni 1895.

anderen, en wij zullen regelmatig, zonder tusschenkomst van mijne zijde, den gewonen weg afleggen. Beneden, onder in 't ruim werken de stokers en machinisten zonder mijn hulp, zonder mijn raad, en beter dan dat ik mij bij hen indrong om mijn advies te geven. En al de boots-lui, al de matrozen weten precies welken arbeid zij hebben te doen, en van tijd tot tijd heb ik slechts mijn weinigje werk met het hunne in overéénstemming te brengen. Zonder twijfel, men veronderstelt dat ik het schip leid. Maar ziet gij niet in, dat zulk een gezegde toch eigenlijk een fictie is? De scheeps-kaarten liggen dáár vóór mij - ik heb ze niet gemaakt, Het kompas is onze gids - ik heb 't niet uitgevonden. Men heeft voor ons een haven-weg gemaakt van uit de zee-plaats waar wij afvoeren, en een anderen haven-weg tot in de stad onzer bestemming - ik heb daaraan geen deel gehad. En het trotsche vaartuig zelf, dat kreunend onder den knellenden druk der zee, door den stoom bewogen, in evenwicht voort-glijdt dwars door de wieling der golven - ik heb het niet gebouwd. Wie ben ik, tegenover de groote afgestorvenen: de uitvinders en wijzen, onze voorgangers, die ons leerden de zeeën te doorploegen? Wij zijn allen hunne geassocieerden: ik en de matrozen mijne gezellen, en gij ook passagiers, want het is voor u dat wij over de golven rijden, en, als het gevaar naakt, rekenen wij op u om ons broederlijk te helpen. Ons werk is een gemeenschappelijk werk, en wij zijn hoofdelijk aansprakelijk (solidair), de één voor den ander." Toen de kapitein aldus had gesproken - zóó eindigde Reclus - zwegen de anderen, en ik bewaarde die woorden in mijn geheugen. Het waren woorden van een kapitein zooals men er zelden ziet!'

Op zulk een wijze bestreed nu Elisée Reclus onze hedendaagsche opvatting van regeering en gezag. Het 'pandemonium' was niet de samenleving, zooals de anarchisten die verwezenlijken wilden: maar juist de maatschappij, zooals de mannen der liberale en conservatieve orde die met behulp van hun dwang-Staten hadden ingericht. Die bestaande maatschappij was een onding en een wanhoop. 'Of was het niet - dus ging Elisée Reclus voort - een bespotting, die maatschappij der Europeesche beschaving, met haar onafgebroken reeks van inwendig schandaal, doodslag en zelfmoord, geweld en gefusilleer, uittering en hongersnood, diefstal, misleiding en bedrog van allerlei aard, faillissement, inéénstorting en bouwval? Wie onzer, wanneer hij op straat gaat, ziet niet naast zich de schimmen van ondeugd en honger voorbij-waren? In ons Europa zijn er vijf millioen menschen, die slechts een teeken afwachten om andere menschen te vermoorden, om de huizen en de oogsten te verbranden. Tien millioen andere menschen staan in reserve, buiten de kazernen, onder gehoudenis om hetzelfde vernietigings-werk te doen. Vijf millioen ongelukkigen leven of kwijnen in de gevangenissen, veroordeeld tot allerlei straffen. Millioenen sterven een vervroegden dood. En op 370 millioen lieden zijn er 350 in voortdurende zorg voor den dag van morgen. Dit zijn feiten die niemand kan betwisten, en die, dunkt mij, ons tot het vaste besluit moesten wekken om aan deze toestand een einde te maken.'

Zóó leerde Elisée Reclus[1]. Hij stond in Frankrijk waarlijk niet alléén. Daar zijn onder de vele heet-hoofden enkele zeer ernstige mannen, die zijn beginselen hebben aangenomen en zijn werk voortzetten. Eenigen van hen zijn bekend genoeg. Wij noemen in de eerste plaats J e a n Grave. Zijn boeken verspreiden overal de anarchistische denkbeelden. Hij kwam uit den arbeiders-stand[2]. Hij was eerst schoenmaker, toen typograaf, en is nog altijd gekleed met den langen zwarten kiel van een drukkers-gezel. Hij is een groote veertig jaren oud. Met vastbesloten trekken op het gelaat, in zijn houding en manieren eenvoudig en stil, rustig sprekend, gelijkt hij weinig op een vurig dweper. Hij wekt bij zijn optreden overal sympathie. Zijn boeken hebben een ordelijken gang, hebben niets opwindends. Mocht er in zijn eerste kleinere geschriften, die hij onder den naam van Jehan le Vagre uitgaf - wij wijzen op zijn 'Organisation de la propagande révolutionnaire' van het jaar 1883 - nog iets meer tergends voorkomen, langzamerhand is de toon van zijn boeken meer kalm en betoogend geworden. De verontwaardiging over onze hedendaagsche maatschappij is niet geluwd, verre van dien, maar de stijl is geschuimd van allerlei onnoodige scherpte en beleediging. Overigens pakken die geschriften van Grave niet door hun oorspronkelijkheid; zij dienen dan ook slechts om de leer van het anarchisme te verspreiden. Wij wijzen in dit opzicht op drie werken: 'La société mourante et l'anarchie', 1893; 'La société au lendemain de la Révolution', 1893; en 'La société future', 1895. Wegens enkele zinsneden in het eerste boek werd hij in 1894 vóór den rechter gebracht en den 24sten Februari van dat

1) In een klein levendig geschreven vlugschrift: 'A mon frère le paysan' heeft hij nog de questie van 't eigendom der boeren op hun grond ontvouwd. De boer, die zelf zijn akker bebouwt, heeft 't recht op dat land. Niemand kan 't hem ontnemen. Maar de landheer, of de kapitalist, die grond hebben geërfd of gekocht, grond, dien zij-zelven niet bebouwen doch waarvan zij de inkomsten trekken, kunnen, volgens Reclus, dat recht allerminst doen gelden. Hun zal dat land worden ontnomen. De boeren moeten zich vereenigen om te-zamen hun gild te handhaven. Verdedigt u - roept hij den boeren toe - 'sinon votre sort à venir est horrible, car nous sommes dans un âge de science et de méthode, et nos gouvernants, servis par l'armée des chimistes et des professeurs, vous préparent une organisation sociale dans laquelle tout sera réglé comme dans une usine, où la machine dirigera tout, même les hommes, où ceux-ci seront de simples rouages que l'on changera comme de vieux fer quand ils se mêleront de raisonner et de vouloir'. Zie 'A mon frère le paysan'. Editie 1897, pg. 6.

2) Zie over Jean Grave het boek van Felix Dubois, 'Le Péril Anarchiste', 1894, pag. 115. Voorts over hem en zijn verblijf in de Rue Mouffetard 'Le Temps' van 11 September 1901, een artikel van Ad. Brisson. Vergelijk ook het artikel in de 'Cahiers de la Quinzaine' van Charles Peguy, 1901, treizième cahier de la deuxième série, pg. 31 seqq. ('Jean Grave et Urbain Gohier').

jaar tot twee jaren gevangenis-straf veroordeeld. Het boek vond daardoor nog meer lezers en is ook in het Hollandsch vertaald, voorzien van een voorrede van den heer Domela Nieuwenhuis[1]. - Naast Jean Grave nam dan een tijd-lang onder die Fransche anarchistische groep een voorname plaats in een goed redenaar en schrijver: S e b a s t i e n F a u r e . Hij was in breedere kringen vooral bekend door zijn boek, dat in 1895 verscheen: 'La douleur universelle, philosophie libertaire'. Hij wees daarin aan, dat niemand in onze samenleving ontkomt aan de kwaal des levens, en dat zelfs zij die thans uitsluitend voordeel schijnen te trekken van de onrechtvaardigheid der wetten, de eersten kunnen zijn die er door lijden. Het sociale kwaad spruit, volgens Faure, niet zoozeer voort uit een verkeerde distributie van den rijkdom als uit een verkeerde distributie der vrijheid. Absolute vrijheid is dus het ideaal. De opeisching van het kapitaal, waarop de dusgenoemde socialisten zich thans blind turen, is slechts een overgangs-trap: het is slechts een klein deel van het groote werk: een incident in den strijd tusschen het verleden en de toekomst. Want het kapitaal is slechts een werktuig, dat op zich-zelf niet het geluk geeft. Het ware doel voor den mensch is zijn persoonlijkheid te kunnen ontplooien, zonder andere grenzen dan de persoonlijkheid van den naaste. Sebastien Faure is in 1858 te St. Etienne geboren en behoort tot een deftige koopmans-familie, bekend wegens haar godsdienstige en monarchale richting[2]. In zijn geboorte-stad werd Sebastien in het Jezuïeten-college geplaatst, waar zijn talent en aankomende redenaars-gave de aandacht trokken. Zóó kwam hij in het Jezuïeten-novitiaat van Clermond-Ferrand, waar hij voor het predik-ambt zich zou bekwamen. Doch plotseling verliet hij die inrichting en ging in de wereld. Hij werkte eerst in assurantiën te Bordeaux, vervolgens op de Parijsche beurs. Daarna wierp hij zich in de revolutionnaire partij en werd anarchist. Hij werd de heftige redenaar dier kringen. Hij stortte zijn hartstochtelijke taal uit in de steden van Zuidelijk Frankrijk: in Saint-Etienne, Toulouse, Roanne en Marseille. Toen begon de regeering hem te vervolgen. Meermalen werd hij vóór den rechter gebracht. In April 1892 veroordeelde het hof te Lyon hem tot achttien maanden gevangenis-straf. Hij onderging de straf te Clairvaux. In den aanvang van 1894 werd weder de hand op hem gelegd. Doch zijn ijver en vuur werd niet bekoeld. Zijn welsprekendheid bezorgde hem telkens een uitgebreid gehoor, vooral in het jaar 1898, toen hij in de Dreyfus-zaak sterk tegen het leger partij trok. Uit zijn opleiding als kweekeling der Jezuïeten heeft hij het eigenaardige overgehouden, dat hij telkens het volk wijst op het primitieve Christendom. In de paasch-week van het jaar

1) Zie over de vervolgingen die Grave te doorstaan aan 'Les Temps nouveaux' van 9 Dec. 1905.
2) Zie over Sebastien Faure ook het 'Sociaal Weekblad' van 1894, pag. 59 Seb. Faure stichtte in een bosch een soort Walden, dat hij 'La Ruche' noemt. Het is in Sept. 1907 bijna door den bliksem verbrand, doch de 'pompiers' redden het.

1895 hield hij in het volks-theater ‘de la République’ te Parijs zelfs een voordracht over het werk van Christus, waarin hij de Kerk en het Christendom op wonderlijk vreemde wijze ten-bate van het anarchisme zocht te accapareeren. Dikwijls bespreekt hij zóó den Christelijken godsdienst in zijn voordrachten, die dan door zijn tegenstanders als godslasterlijk worden uitgekreten. Hij heeft veel invloed en geeft een eigen blad uit: ‘Le Libertaire’. In Augustus 1899 werd hij betrokken in een anarchistische manifestatie, bij gelegenheid van een godsdienst-uitoefening in een der kerken van Parijs, en deswege (12 October 1899) weder tot twee maanden gevangenis-straf veroordeeld.

Aan de taak, die Jean Grave en Sebastien Faure bijna dagelijks volvoeren, wordt ook gearbeid door A. Hamon en door Charles Malato. Van Hamon zijn o.a. verschenen het boek: ‘Psychologie de l'anarchiste socialiste’ 1895, en een kritisch overzicht van het Londensche socialisten-congres van 1896 ‘Le Socialisme et le congrès de Londres, étude historique’ 1897. Van Charles Malato, die, wegens aandeel aan de commune te Parijs van 1871, een straf tijd te Nieuw-Caledonië moest doorbrengen, bezitten wij de boeken: ‘Révolution chrétienne et révolution sociale’ 1891, en ‘De la Commune à l'Anarchie’, 1894. Malato was in Mei 1905 betrokken bij den moordaanslag te Parijs op den jongen koning van Spanje; hij werd echter vrijgesproken door de jury 1 Dec 1905. Naast Hamon en Malato volgt een reeks schrijvers van minder talent en beteekenis, onder wie telkens Louise Michel, die Januari 1905, 74 jaren oud, stierf, haar kreten van hartstocht en verontwaardiging doet hooren[1)] Een schrijver, die vooral vóór en na 1880 veel van zich deed hooren, wij bedoelen Emile Gautier, schijnt thans te zwijgen. Hij was tegen 1880 een der meest bekende figuren onder de Fransche anarchisten. Hij was advocaat en had naam. Hij schreef pamfletten - ‘Propos Anarchistes’ zooals hij ze noemde met den titel: ‘Les Endormeurs’ en ‘Le Parlementarisme’[2)]. Hij gaf een brochure uit: ‘Le Darwinisme social’. Later werd hij betrokken in het groote proces der anarchisten te Lyon in Januari 1883, toen ook Kropotkin werd veroordeeld. Ook Gautier kreeg dáár een vonnis van vijf jaren gevangenis. Toen hij loskwam scheen hij getemd. Wel had hij aan het slot van zijn verhoor gezegd: ‘Niettegenstaande uw drijfjacht zullen onze proselieten later toenemen, en zoo er na uw vervolging slechts één anarchist overblijft: ik zal die anarchist zijn’[3)]. Doch toen hij

1) Wij wijzen op de ‘Mémoires de Louise Michel, écrits par elle-même’, tom. I, 1886.
2) De pamfletten van Emile Gautier dragen het volgende motto uit Schopenhauer: ‘Il ne peut exister aucune erreur privilégiée ou sanctionnée: le penseur doit les attaquer, lors même que l'humanité, sembable à un malade dont le medecin touche les plaies, jetterait des hauts cris’.
3) Zie ‘Compte-rendu du Procès de Lyon’. Genève, Imprimerie Jurassienne, 1883, pag. 33.

uit den kerker van Clairvaux terugkwam, merkte men weinig van dien trotschen toon. Op een brochure: ‘Une révolution agricole’, 1892 lezen wij achter zijn naam (Emile Gautier) ‘du Figaro’. Toch is hij geloof ik geen verrader van zijn oude vrienden geworden. Vóór het boek van Sebastian Faure ‘La douleur universelle’ heeft hij in 1895 weder een warme voorrede geschreven....

Al die schrijvers nu hebben slechts één uitgangs-punt. Hun grief tegen de maatschappij is: dat die maatschappij de menschen onder de tegenwoordige omstandigheden geen vrijheid laat zóó te leven en te werken, als met hun aard overeenkomt. Er is, volgens hen, in de maatschappij overal dwang en opgelegde regelmaat. Toch heeft die maatschappij niet 't recht aldus geheel over de menschen te beschikken. De mensch-zelf gaat vóór. Er kan geen vrede en geen geluk zijn in de wereld, wanneer niet de handelingen der menschen vrijwillig zijn geworden. De Staat, dat wil zeggen het samenstel van bevelende en van boven-af ordende organen, moet verdwijnen. De weêrzin van den anarchist geldt echter niet enkel den tegenwoordigen Staat, maar ook het regime, dat de sociaal-democraten zich voorstellen. De anarchist kant zich aan tegen alles wat zijn vrijmacht wil beperken. Niemand - zóó redeneert hij - kan den mensch in zijn leven en werken helpen, dan hij-zelf alléén. Hij zal op ieder oogenblik zelf beoordeelen, of hij zich met anderen wil aanéénsluiten voor zeker bepaald doel. Op andere wijze stelt hij zich niet onder regel of band: hij blijft de ongedisciplineerde. Voor zoo vèr het socialisme in Frankrijk en elders een geregelde werkende machine is geworden, een organisatie voor politieke en andere verrichtingen, wil de anarchist daarvan niet weten. Tegenover de centralisatie dier socialisten stelt hij dan over het versterkte zelf-bewustzijn van het individu, het vermogen van den enkele om zich los te wringen uit het ingewikkeld samengestelde gareel eener collectieve vaste groepeering[1].

De theorie leerde dus den anarchist een verzet in denken en bewustzijn tegen de ideeën der hem thans omringende en dragende maatschappij. De praktijk zocht naar een middel om dat verzet tot realiteit te brengen. Het middel moest iets zijn wat feller werkte dan buskruit. Welnu, de wetenschap bedacht het dynamiet. Met dat wetenschappelijk geconstrueerd goedkoop ontploffingsmiddel hield voortaan de enkele mensch de maatschappij in bedwang.

Wij komen zóó tot de anarchisten van de daad. Het verzet is bij hen geworden het vernietigen en vernielen van den bestaanden maatschappelijken toestand. In de jaren 1892, 93 en 94

1) Zie de opmerkingen van Bijvanck in ‘De Gids’ van 1893, I pag. 338 en volgende en in ‘De Gids’ van 1894, II pag. 339-350, naar aanleiding van Rosny's boeken (Le Bilatéral’ en ‘L'impérieuse Bonté’). - De geschriften der Fransche en andere anarchisten vindt men alle opgenoemd en aangegeven in de ‘Bibliographie de l'Anarchie par Nettlau. Préface d'Elisée Reclus’, 1897.

zag men hen in Parijs aan 't werk. Reeds een jaar te-voren, in Mei 1891, had men te Levallois een anarchistische manifestatie opgemerkt. In de straten van Parijs hoorde men een nieuw lied zingen of neuriën: ‘Dame Dynamite, Que l'on danse vite!’ luidde het refrein. Toen, in de maand Maart van 1892, schrikte men in Parijs eensklaps op door twee ontploffingen van huizen. Het was Ravachol, die het gemunt had op leden der rechterlijke macht. Hij werd gegrepen, doch ook de restauratie Véry, waar de aanwijzingen waren gegeven die Ravachol deden herkennen, dreunde weldra op haar grondslagen. Het jaar 1893 gaf aan Parijs en Frankrijk nog grooter ontsteltenis. Auguste Vaillant - de anarchist, niet te verwarren met den Blanquist van dien naam - wierp 9 December van dat jaar, met een breed gebaar, uit de galerij of tribune voor het publiek een bom midden in de Kamer der afgevaardigen. De bom ontplofte onder het vallen en deed gelukkig niemand zwaar letsel[1]. Het bleef hier niet bij. In het jaar 1894 zou de drang om te supprimeeren nog grooter evenredigheid onder enkele anarchisten aannemen. In Maart 1894 slingerde Emile Henry een bom onder het publiek van het café Terminus, eenvoudig om een daad van vijandschap tegen de ‘bourgeoisie’ te bedrijven en aan haar te kennen te geven dat haar dagen geteld waren. En eindelijk, 25 Juni 1894, stak de anarchist Caserio Santo, een jong Italiaan, met zijn dolk in Lyon het hoofd van den Staat, Carnot, dood. Al die vier anarchisten werden, zooals recht was, als gewone misdadigers, onder de bijl der guillotine geplaatst. De maatschappij kreeg echter telkens een gevoel van huivering, toen zij zag, met wat ijskoude berusting en kalmte al die vier veroordeelden hun vonnis opnamen. Het herinnerde aan de houding der nihilisten in Rusland. Emile Henry las 28 April 1894, bij gelegenheid van zijn veroordeeling, aan de rechters een goed gesteld manifest voor, waarin hij een uitéénzetting gaf van den gang der ontwikkeling zijner denkbeelden, uit de gewone denkwijze der burgerij tot het socialisme en van het socialisme naar de anarchie[2]. En Rava-

1) Zie een opmerkelijk ‘interview’ met William Morris over dien anarchist Vaillant in het Engelsche blad ‘Justice’ van 27 Januari 1894. Het anarchisme wordt in dat artikel als ziekte-toestand behandeld. Voor Vaillant pleitte de advocaat Labori, thans deken der orde. Vaillants dochter werd, na zijn executie, aan de hoede van Sebastien Faure toevertrouwd. Men weet, dat de dichter Laurent Tailhade (zelf bezield met min of meer anarchistische tendenties) het Parijsche publiek in 't begin van 1894 ergerde door zijn vers-regel op Vaillant: Qu'importent les victimes, si le geste est beau!’ Later werd die dichter echter zelf gewond bij een uitbarsting van een bom in April 1894 in de restauratie Foyot, dicht bij het Luxembourg. Hij bleef echter anarchist; als zoodanig werd hij October 1901 tot een jaar gevangenis-straf veroordeeld, wegens een artikel in de ‘Libertaire’ waarin hij tot den moord van den czar (die Frankrijk in Sept. 1901 te Compiègne bezocht) aanspoorde. Hij stierf Mei 1904.

2) Wij hebben in onzen bundel ‘Uit den Kring der Gemeenschap’, 1899, pag. 19, fragmenten uit dat manifest van Emile Henry overgenomen.

chol is het type geworden van alle cynische verachters der bestaande samenleving. Hoe schaterde zijn hoonlach toen hij naar het schavot liep! Helder, hoog-op klonk zijn lied, afgebroken door het afhakken van zijn hoofd, het lied van den Pére Duchesne:

Si tu veux être heureux
Nom de Dieu!
Pends ton propriétaire
Coup' les curés en deux
Fouts les églis's par terre...

Zóó was het woord der anarchie daad geworden. De anarchie scheen ‘misdadigers’ als uit den grond te stampen. De machthebbers zagen tegenover zich een strijdend anarchisme. De Fransche Staat ging zich toen bepantseren met nieuwe verdedigingswetten. Zij eischte niet alleen vergelding voor het aangerichte kwaad, maar zij moest dat kwaad beletten. Vandaar overal vervolging. Ook de schrijvers over de theorie van het anarchisme, en onder hen in de eerste plaats Jean Grave, werden gevangen gezet. Sinds dien tijd is ten-minste in Frankrijk aan het gewelddadig ontploffen en supprimeeren voor een poos een einde gemaakt. Slechts George Etiévant, die reeds in 1892 van zich had doen spreken door zijn anarchistische ‘déclarations’, deed in Januari 1898 nog een onbesuisden aanval op enkele politie-dienaars te Parijs en werd 15 Juni 1898 deswege ter-dood veroordeeld, een straf die echter veranderd werd in levens-lange dwangarbeid[1)]. De beurt is thans echter weder gekomen aan de mannen van het woord. Met grooten ijver hebben die zich dan ook weder aan den arbeid gezet. Waar het oude anarchistisch weekblad ‘La Révolte’ den 10^{den} Maart 1894 zijn uitgaaf had moeten staken[2)], is den 4^{den} Mei 1895 - zie de geschiedenis van die bladen in de ‘Temps nouveaux’ van Jan., Febr., Maart 1904 - met bijna dezelfde redacteurs en medewerkers, een nieuw weekblad verschenen: ‘Les Temps nouveaux’. Ook dit blad volgt weder dezelfde

1) Zie een brief van G. Etiévant in de ‘Temps nouveaux’ van 16/22 Juli 1898. De ‘Déclarations’, vermeerderd met een onuitgegesproken rede vóór de rechters van 1898, worden nog herhaaldelijk uitgegeven in Brussel en in Parijs.
2) Over de redenen van dat staken liet het laatste nummer van ‘La Révolte’ zich aldus uit. Na vermeld te hebben dat het blad voortdurend door de politie werd gehinderd en geconfisceerd vervolgde het aldus: ‘Mais nous avons un plus important motif. Désormais notre correspondance nous parvient; mais on l'ouvre préalablement, ou relève soigneusement les adresses de ceux qui nous écrivent; nous permettons ainsi aux policiers de dresser des listes de suspects, de préparer les perquisitions et les arrestations futures. La Révolte sert de souricière.’ Dit wilden zij beletten. Daarom hield het blad op.

tactiek als de ‘Révolte’, door in een bij-blad op te nemen fragmenten uit geschriften van buiten de anarchie staande auteurs, die evenzeer, zij 't op andere gronden, de gebreken der bestaande maatschappij ten-toon stellen. ‘Les Temps nouveaux’ worden begeleid door Faures ‘Libertaire’, gelijk vroeger ‘La Révolte’ werd ondersteund door ‘Le Père Peinard’ van Emile Pouget[1] en ‘L'Endehors’ van Zo d'Axa (Galland)[2].

Om den voortgang van het hedendaagsch socialisme in Frankrijk volkomen te doorzien, moet men intusschen bovenal kennis nemen van het gebruik, dat de verschillende socialistische leiders gemaakt hebben van de wet van het jaar 1884 op de professioneele syndicaten. Men weet dat die wet een der schromelijkste fouten der Fransche revolutie van 1789 herstelde. De Fransche wet van 17 Juni 1791 had, het voet-spoor volgende der regeling van Turgot van 1776, alle gilden en corporaties klakkeloos afgeschaft, denkende op die wijze den arbeid vrij te maken. De wetgever had niet ingezien, dat hij, in plaats van een positief, een negatief beginsel, en nog wel absoluut, vaststelde. Door de volledige vrijheid van arbeid te octrooieeren, gaf hij in de steden de zwakkeren prijs aan hen die beter toegerust tot den arbeid togen. Alles werd in de productie gebaseerd op het individualisme, en elk individu moest maar zien hoe hij er kwam, op zich-zelf. Associatie met zijn kameraden werd niet toegelaten. Marat in zijn ‘L'Ami du peuple’ had dadelijk op de gevaren hiervan gewezen; de metselaars petitioneeerden tijdens de wet van 1791 werd bewerkt, - het hielp niet[3]. De ondervinding van bijna een eeuw moest in Frankrijk doorgemaakt worden, eer het woord van Lacordaire en later van den graaf de Mun door de meerderheid werd beaamd: ‘Entre le fort et le faible, c'est la liberté qui opprime, et c'est la loi qui affranchit.’ De wet van 21 Maart 1884 op de vakvereenigingen was van dien omkeer van denkwijze het gevolg. Het

1) ‘Le Père Peinard’ eindigde even als ‘La Révolte’ in 1894. Emile Pouget heeft zich later in Juli 1896 op het socialistisch congres te Londen vooral gekenmerkt door zijn optreden tegen Guesde. Hij gaf toen zijn brochure (‘plaquette’) uit: ‘Variations Guesdistes’. Pouget ging op dat congres hand in hand met den anarchist Tortelier. Pouget redigeert thans ‘La Voix du Peuple’, 't orgaan van het syndicalisme.
2) Het blad ‘L'Endehors’ is Januari 1893 moeten ophouden. De opmerkelijkste stukken daaruit zijn thans verzameld in een boekdeel onder denzelfden titel in 1896 uitgekomen. Het blad, toen het verscheen, droeg als motto deze zinsnede van d'Axa: ‘Celui qui rien n'enrôle et qu'une impulsive nature guide seule, ce hors la loi, ce hors d'école, cet isolé chercheur d'audelà ne se dessine-t-il pas dans ce mot: L'Endehors?’ Sinds zijn in 1900 verschenen: ‘Les feuilles de Zo d'Axa’.
3) Zie over Marats uitlating Léon Say, ‘Turgot’ 1887, pag. 191 en over de petitie der metselaars, Colins ‘Science sociale’ deel III, p. 187.

recht tot associatie werd zoowel voor werklieden als voor patroons door den wetgever erkend, en aan de tot nog toe slechts gedulde vakvereenigingen werd gelegenheid gegeven een wettelijk bestaan te verkrijgen. Al die syndicaten hadden echter slechts uitsluitend de bevoegdheid om zich bezig te houden met studie en verdediging der economische, industrieele, handels- en landbouw-belangen. Daarvoor moesten de statuten aan de regeering worden overgelegd. Hielden zij zich niet strikt aan de bepalingen der wet, dan konden zij worden ontbonden[1)]. Dit was echter niet de zaak der socialistische leiders. Zij wilden juist van die syndicaten hun besten steun maken. Hun streven liep nu in dit opzicht samen met dat der werklieden.

Inderdaad waren de destijds reeds voorkomende werklieden-vereenigingen, die slechts een feitelijk bestaan en geen wettelijke erkenning als rechts-persoon hadden - er waren daarvan een 800-tal - langzamerhand min of meer politieke vereenigingen geworden, waar men zich naar harte-lust overgaf aan het bespreken der theoriën van collectivisten, possibilisten, revolutionnairen en anarchisten. Bij de bestaande stemming onder de Fransche

1) De artikelen 6 en 7 der wet van 1884 op de Syndicaten luidden aldus: ‘Art. 6. Les syndicats professionnels de patrons ou d'ouvriers auront le droit d'ester en justice. Ils pourront employer les sommes provenants des cotisations. Toutefois, ils ne pourront acquérir d'autres immeubles que ceux qui seront nécessaires à leurs réunions, à leurs bibliothèques et à des cours d'instruction professionnelle. Ils pourront, sans autorisation, mais en se conformant aux autres dispositions de la loi, constituer entre leurs membres des caisses spéciales de secours mutuels et de retraîtes. Ils pourront librement créer et administrer des offices de renseignements pour les offres et demandes de travail. Ils pourront être consultés sur tous les différends et toutes les questions se rattachant à leur spécialité. Dans les affaires contentieuses, les avis du syndicat seront tenus à la disposition des parties qui pourront en prendre communication et copie.
Art. 7. Tout membre d'un syndicat professionnel peut se retirer à tout instant de l'association, nonobstant toute clause contraire, mais sans préjudice du droit pour le syndicat de réclamer la cotisation de l'année courante. Toute personne qui se retire d'un syndicat conserve le droit d'être membre des sociétés de secours mutuels et de pensions de retraîte pour la vieillesse, à l'actif desquelles elle a contribué par des cotisations ou versements de fonds’.
Vergelijk de dissertatie van mr. J. Teixeira d'Andrade, ‘De Fransche wet op de Vakvereenigingen’, 1891, pag. 97 en volgende. De wet werd sedert de werkstaking te Creusot in 1899 aangevuld en bevestigd door enkele bepalingen, mede door den eersten auteur der wet, den minister Waldeck-Rousseau, in verbinding met Millerand, ontworpen. De groote moeielijkheid nu sinds 1907 (onder het ministerie Clemenceau) is de omstandigheid dat de ‘employés’ van een ‘service public’, onderwijzers, ambtenaren en dienaren van den Staat, enz. enz. zich ook gaan syndiceeren.

werklieden was het te begrijpen, dat men deze neiging niet spoedig zou laten varen. Zelfs waar men zich nederlegde bij de bewoordingen van de wet, was het met een zeker geestelijk voorbehoud. En de nieuwe syndicaten der werklieden waren niet dadelijk van plan de letter der wet te volgen. De oprichting der syndicaten zelven nam een betrekkelijk groote vlucht en uitbreiding. Den 1sten Juli 1895 telde men in Frankrijk meer dan 2000 syndicaten met een gezamenlijk ledental van 400,000 leden. Het achtste deel der industrieele bevolking was dus, min of meer vast, aan de syndicale organisatie gebonden. De syndicaten hadden op dat tijdstip in drieërlei richting zich ontplooid. Wat vermeerdering van kennis betreft, hadden zij 431 bibliotheken, 47 blaadjes en 129 ambachts-scholen en inrichtingen voor voordrachten. Wat het zoeken en bevestigen van hun arbeid aangaat, hadden zij 305 plaatsing-bureaux, 102 kassen voor werkstakingen, 102 instellingen voor bijdragen tot rondreis-kosten der werklieden, 24 coöperatieve productie-ateliers, 9 kantoren voor inlichtingen en 4 scheids-rechterlijke commissies. Uit het oogpunt der verlichting van zorgen voor het gewone arbeiders-leven hadden zij 340 sociëteiten van onderlinge hulp, 44 spaarkassen, 8 voorschot-kassen, 6 assurantie-vereenigingen en 41 winkelvereenigingen[1]. Dit waren de statistieke opgaven die de regeering verkreeg. Maar de hoofdzakelijke richting van al die syndicaten strekte slechts tot één doel, te weten: een overwegende rol te spelen bij het voorbereiden der w e r k s t a k i n g e n . De oprichting van een syndicaat beteekende voortaan, dat de arbeiders van dit of dat vak den strijd zouden opnemen tegen de ondernemers. De syndicaten werden zoodoende in Frankrijk het meest gewone oorlogs-wapen in den strijd tusschen kapitaal en arbeid. Doch opmerkelijk is het, dat dadelijk de anarchistische denkbeelden daarop sterker inwerkten dan de zuivere socialistische ideeën. Zij werden de vaste werktuigen voor den klassen-strijd. En de socialistische secte-hoofden begonnen dus van-zelf meer en meer op die syndicaten het oog te richten om zich invloed dáár te verschaffen. Vooral de Guesdisten wisten zich van enkele dier syndicaten te verzekeren. De verschillende syndicaten sloten zich nu echter van lieverlede aanéén. Allengs ontstond de federatie der syndicaten, die om het jaar, of om de twee jaar, congressen hield en de collectivistische leer hielp verspreiden. Zulke congressen hadden plaats te Parijs, te Montluçon, te Bordeaux, te Calais, te Marseille in 1892 en te Nantes in 1894. Doch de heerschappij van die federatie werd voor vele arbeiders-vereenigingen te drukkend en te éénzijdig. Die syndicaten wilden zich toch eigenlijk buiten de actieve politiek houden, zij erkenden niet de noodzakelijkheid der parlementaire actie, gelijk de Guesdisten hun die voordroegen. Zij wenschten zich zuiver te plaatsen op het econonomisch of sociaal standpunt. Loonsverhooging, hoe dan ook, werd bij de syndicalisten de hoofdzaak. Vandaar dat de federatie

1) Zie Arthur Fontaine, ‘Les Grèves et la Conciliation’, 1897, pag. 25/26.

der syndicaten, sinds het congres van Marseille van 1892, een strijdvaardigen medestrijder kreeg in de federatie *der arbeids-beurzen*, wier eerste congres in Februari 1893 te Saint-Etienne werd gehouden, en dadelijk 459 syndicaten vertegenwoordigde. Die federatie der arbeids-beurzen leed wel een gevoeligen slag, toen de regeering in Juli 1893 de arbeids-beurs te Parijs sloot, maar haar werking en invloed was daardoor niet gebroken[1]. De secretaris der arbeids-beurzen-federatie was Fernand Pelloutier, een der meest kundige en bekwaamste voorstanders der coöperatieve beweging der werklieden, voor zoover zij zich wenscht te onttrekken aan de leiding der zoogenaamde hoofden der sectescholen: Vaillant, Guesde, Brousse en hun adepten[2]. Zijn betoog kwam altijd hierop neder, dat de Fransche arbeiders tot nog toe over het algemeen onverschillig zijn tegenover het collectivisme, doch vóór alles hooger loon eischen. De schrandere Millerand heeft dan ook geoordeeld, dat die arbeids-beurzen en geheel die beweging dier syndicaten wellicht voor hem een wapen kon zijn tegen de collectivistische secte-leiders, die hem telkens in den ban doen. Hij heeft dus in Juli 1900 onder zekere voorwaarden de Parijsche arbeids-beurs weder doen openen en de administratie daarvan aan de syndicaten gegeven[3]. Dit werd een geweldige kracht en hefboom van socialisme en anarchisme, toen in 1902 de federatie der syndicaten en die der arbeids-beurzen zich vereenigden tot de C o n f é d é r a t i o n g é n é r a l e d u T r a v a i l, zonder voorzitter, maar met twee secretarissen: Griffuelhes voor de syndicaten; Yvetot voor de arbeids-beurzen. Het is de vermaarde C.G.T., waarvan allengs de felste, militante, sociale revolutionnairen, niet juist de zuivere vertegenwoordigers der arbeiders-wereld de leiding kregen, en zich wisten te handhaven. Die C.G.T. - zooals men haar noemt - werd later de vuurhaard der wildste socialistische of anarchistische vlammen in Frankrijk. Haar volgelingen noemden zich de S y n d i c a l i s t e n. Zij traden op zoowel tegen de, volgens hen, doode abstractie van het staats-socialisme als tegen een onvruchtbaar individualisme, dat naar hun meening tot een

1) Zie over de beteekenis dier Fransche arbeids-beurzen ook Werner Sombart, ‘Sozialismus und soziale Bewegung im 19ten Jahrhundert’, 1896, pag. 96.
2) Zie ook Léon de Seilhac, ‘Le monde socialiste.’ 1896, pag. 75-89. Pelloutier sterft Maart 1901. Zie over hem ‘Les Temps nouveaux’ van 23/29 Maart 1901. Raadpleeg nu ook het posthume boek van Fernand Pelloutier ‘Histoire des bourses du travail’ 1902. (Hij-zelf was ‘libertaire’.)
3) Het heeft hem echter tot nu toe niet veel gebaat. De Fransche vakvereenigingen hebben zich ook dit keer niet op sleeptouw laten nemen door de mannen der politiek, en hebben in September 1900, op een congres der arbeids-beurzen, besloten zich te verzetten tegen de ontwerp-wijzigingen in de wet van 21 Maart 1884, zooals zij door Waldeck-Rousseau en Millerand zijn ontworpen.

versnippering en verstrooiïng der collectieve kracht in individueele zwakheden zou leiden[1].

De syndicaten en arbeids-beurzen der werklieden (en dus later de C.G.T.) bewegen zich meestal uitsluitend in de richting van een werkstaking om het arbeids-loon te kunnen verhoogen. Doch nu is het een feit, dat in Frankrijk, waar ter plaatse ook zulk een werkstaking uitbreekt, dadelijk ook de hoofden van de verschillende socialistische scholen, gebruik makende van de voorrechten die zij veelal als parlements-leden hebben, derwaarts zich spoeden, ten-einde aan den maatschappelijken strijd, die dáár zich vertoont, breeder afmetingen te geven. De werkstaking der mijn-bevolking van Decazeville in het jaar 1886, toen de ingenieur Watrin werd vermoord.[2]; die te Fourmies, in Mei 1891, toen de minister Constans op de vrouwen en kinderen liet schieten; die te Carmaux, welke in 1896 haar crisis bereikte; die te Creuzot in October 1899, geëindigd door arbitrale uitspraak van den minister Waldeck-Rousseau[3], - zijn door geheel Europa bekend geworden, maar vooral omdat zij practische scholen waren voor een militant socialisme. Zij werden nog meer dan dit. Die werkstakingen werden te-gelijkertijd laboratoria voor sociale proefnemingen, die dan door de socialistische leiders ter-hand werden genomen. Uit de werkstaking te Carmaux ontwikkelde zich op indirecte wijze de 'Verrerie ouvrière' te Albi, die October 1896 begon, verwerkelijking van het denkbeeld, dat de voordeelen der glas-blazerij aan de arbeiders-zelven ten-goede moesten komen. Jaurès was met Rochefort hiervan de geestelijke vader. Mevrouw Dembourg (sedert overleden) gaf voor het stam-kapitaal 100.000 francs. En diezelfde gedachte werd bij elke mijnwerkers-staking uitgesproken. In de Fransche sociale beweging en ontwikkeling is de formule: 'la mine aux mineurs' een vaststaande leuze[4].

1) Uitnemend is de moeielijke verhouding der republikeinsche regeering en de tactiek van het gouvernement te dien opzichte geschetst in de redevoering van den minister-president Briand in de zitting der Kamer van 20 Januari 1911, na de groote werkstaking der spoorweg-ambtenaren in 1910.
2) Zie daarover 'Die neue Zeit', 1900/1901, I, pag. 425 noot.
3) Zie daarover 'Sociaal Weekblad', 1899, pag. 481 en volgende.
4) Zie over die leuze 'Sociaal Weekblad' 1889, pag. 228, en 1891, pag. 14 en 181. Voorts Guesde, 'Le Socialisme au jour le jour', 1899, pag 236 en 242. - Over de werkstaking te Decazeville zie onze 'Studiën en Schetsen' van 1886 pag. 114 - Over Fourmies, zie 'Die neue Zeit' 1890/91 II, pag. 603 en volgende, voorts Albert de Mun, 'Discours' 1895, tome V, pag. 15 seqq. - Over Carmaux, zie 'Sociaal Weekblad', 1896 pag. 57 en 391, 1897, pag. 224. Calvinhac was toen maire te Carmaux. - Over de 'Verrerie ouvrière' van Albi, zie ook 'Almanach de la question sociale' van Argyriadès' voor 1897 pag. 71, en 'Sociaal Weekblad' 1897, pag. 199 en 1900, pag. 182. - Van de ondernemingen 'La mine aux mineurs' failleerde die te Mouthieux in November 1908.

Zeer veel moeite geven ook die leiders der socialisten zich met syndicaten van boeren en in 't algemeen met den Franschen boeren-stand. De bekommering, die reeds Bakounin vervulde, of het wel ooit mogelijk zou zijn om die Fransche landlieden - die voor het meerendeel aan de Fransche revolutie en aan de verbeurd-verklaring van de land-goederen der geestelijkheid en van den adel hun hoekje of lapje grond te danken hebben, en dat nu liefhebben met de jaloerschheid van een hartstochtelijken minnaar - om hen (zeg ik) voor het socialisme te winnen, is de voortdurende zorg van Guesde en zijn vrienden. Zij begrijpen dat zij voor de boeren water in hun wijn moeten doen. Zij bepleiten dus slechts de afschaffing van den grooten grondeigendom, met beschikbaarstelling van dezen eigendom ten-gunste van vereenigde kleine landbouwers[1)].

Toch verwarre men niet die inmenging van Fransche socialistische parlementsleden met de bedoelingen der leiders van de syndicaten: al schijnen de mannen der C.G.T. hetzelfde te willen, het wezen van hun drijven is van geheel anderen aard. Het gansche syndicaats-wezen der Fransche arbeiders vervormt zich reeds op het einde der negentiende eeuw. Zoo als Waldeck-Rousseau bij zijn verdediging der wet van 21 Maart 1884 zich de zaak voorstelde, was het syndicaat een vriendschappelijke vereeniging waar de lieden van een vak, zonder hun onafhankelijkheid te verliezen, overleg zouden houden over hun gemeenschappelijke belangen. Maar de kiem van dat denkbeeld schoot wortel. De kracht van dat begrip worstelde zich op tot de meest strenge logische consequentie. De verschillende syndicaten, toen zij zich federeerden, werden zich bewust een eigen macht te zijn. Van lieverlede bemerkte de Fransche Staat dat hij niet meer met geïsoleerde syndicaten te doen had, maar dat hij tegenover zich zag een bond van vakvereenigingen, die elk in hun eigen kring op de scherpste wijze een soort van veemgericht hielden. Zij wilden niets weten van den Staat, vroegen ook geen wetten van dien Staat, maar hielden sterke tucht onder hun eigen leden. Om de theorieën van de leiders der socialisten, Marxisten of reformisten waren zij bereid te glimlachen. Zij wilden op 't oogenblik niets weten van breedere afmetingen aan een theoretischen maatschappelijken strijd te geven, zij vroegen slechts practisch hooger arbeidsloon, meer rust in het werk, en gebruikten als geweldig wapen, altijd en overal waar het mogelijk

1) Aardig is het hoe César de Paepe bij de discussie op het congres der Internationale te Brussel in 1868, van het standpunt van het socialisme, de houding der groote Fransche revolutie, voor zoover zij de verbeurd-verklaarde gronden van adel en geestelijkheid liet verkoopen, afkeurde. De revolutie (zóó zeide hij) sloeg dien weg in, omdat zij vóór alles 'bourgeoise' was. Door den verkoop heeft zij alles bedorven. Zij had de vrij-gekomen gronden niet weder moeten vervreemden, maar er een tijdelijke en voorwaardelijke concessie van moeten maken 'aux travailleurs ruraux.'

was, de werkstaking. In dien zin dweepten zij ook niet met de theorie, van het anarchisme.

Uit de bemoeiingen van socialistische en sociale breinen met den landbouw en den toestand der boeren is in Frankrijk intusschen gedurende de laatste jaren een theorie ontstaan, die eenigen naam heeft gekregen, omdat zij in de Kamer der afgevaardigden een voorstander en verdediger vond in den abt Lemire, den bekwamen afgevaardigde van Hazebrouck in Fransch Vlaanderen[1]. Die theorie noemt zich 'L e T e r r i a n i s m e' en heeft tot uitgangs-punt een eeuwen-oud gewoonte-recht in het dorp Fort-Mardick bij Duinkerken. Dáár in die gemeente werden aan elk gemeente-lid, bij zijn huwelijk, ongeveer 24 onvervreemdbare 'ares' grond gegeven, uit wier bebouwing hij in zijn onderhoud kon voorzien. 'Die 'coutume' wordt nu door het 'terrianisme' slechts uitgebreid. Er wordt een leer uitgewerkt en verkondigd, die tot grondslag van alle sociale hervormingen aanneemt: 'la prospérité de la terre'. Een gansch programma wordt daarop gevestigd. Dat programma houdt met eigenaardige taal het volgende in. Afschaffing der vrijheid die de huisvaders hebben, om met hun gezin uit gebrek aan werk van honger te sterven: dus rationeele en practische organisatie van het recht op arbeid en het recht op onderstand, vaststelling van een minimum-loon en maximum-werktijd, oprichting van pensioen- en verzekerings-kassen door vakvereeniging bestuurd. Vervorming en wijziging der progressieve belasting, in dien zin dat de progressie zich niet beweegt in de richting der ellende, maar in de lijn van steeds hooger heffing van vermogen en inkomen. Toekenning van een aandeel aan eigendom of kapitaal aan ieder proletariër, die van de gemeente bij zijn huwelijk of 24 aren grond ontvangt, of (wanneer hij in steden woont) een evenzoo onvervreemdbaar spaarbank-boekje van gelijke waarde kan bekomen. Opdat echter die gift der 24 aren aan grond juist worde gewaardeerd, moet aan den grond zijn volle waarde worden teruggegeven. Het terrianisme schrijft daarvoor een samenstel van wetten en maatregelen voor, die dit doel moeten helpen tot stand brengen: het wil een stelselmatige irrigatie der gronden door de rivieren en een daartoe aangelegd net van kanalen; het wil bescherming van het bedrijf der landlieden tegen eventueele crises; het wil een systeem van in- en uitvoer-rechten dat aan den nationalen landbouw ten-goede komt. Voorts wil dan het terrianisme den familie-zin weder verhoogen onder de armere bevolking, zorgen dat de vrouw in huis kan blijven, de kinderen de school bezoeken en niet meer in de fabriek behoeven te werken. En elke gemeente moet dit alles kunnen verordenen door haar 'professioneele' vertegenwoordiging:

1) Lemire is niet bepaald clericaal. Alleenstaand in de Fransche geestelijkheid gaat hij als volksvertegenwoordiger den President Loubet complimenteeren op 1 Jan. 1906, na de separatie-wet. Zie over l'abbé Lemire een portret-interview van Adolphe Brisson in 'Le Temps' van 28 October 1902.

de oude organisaties der ‘communes’ van de Midden-eeuwen, die een wettige deelneming in de plaatselijke administratie toelieten aan de arbeidende klassen binnen haar kring, moet weder worden hersteld. Hoofdzaak bij het terrianisme is de bijna woedende afkeer van de cosmopolitische staathuishoudkunde en van de leer der Manchester-school: ‘die pest van Europa.’ Het terrianisme zet zich schrap tegenover het industrialisme en het mercantilisme. Die leer van den vrijen handel en der vrije industrie heeft den landbouw verarmd, en heeft alle besparingen der nijvere lieden in den zak gegoocheld der heeren financiers en ‘tripoteurs’, heeft in een woord de beschavings-verrotting in de hand gewerkt. Tegenover de financieele feodaliteit ontplooit de abt Lemire zijn devies: alles voor landbouw, die de voedende moeder der naties is[1)].

Zóó, in alle richtingen, - zonder tot uniformiteit te komen, - manifesteert zich in Frankrijk het socialistisch idee, liefst onder den invloed van Proudhons gedachten gang[2)]. In de artistieke hoofdstad, in Parijs, vindt nu dat idee een fijnen bedwelmenden dampkring, waarin het meer dan elders gekoesterd wordt. Letterkundigen en kunstenaars - meestal uit de provincie gekomen, doch in de broeikas-atmosfeer der wereldstad gekweekt en ontwikkeld - voelen zich telkens verwant aan dat idee, voor zoover het ellende wil troosten, leed wil wegvagen of onrecht wil wreken. Dan hechten zij vonken van hun genie aan het woord of beeld dat van barmhartigheid, van redding of vergelding getuigt. Een blik op den voortgang van de Fransche soci-

1) Zie over het terrianisme vooral ‘La Revue socialiste’ van 1894, tome XX, pag. 70-76. De abt Lemire is overigens bekend door zijn fraaie biografie van den kardinaal Manning, 2e druk 1894, en door verschillende boeken over Fransch Vlaanderen. Zie over zijn rol op het congres te Rheims in 1896 het ‘Sociaal Weekblad’ van 1896, pag. 294. Hij wist in de Kamer den 23 November 1899 het voorstel te doen aannemen om een ‘Ministerie van den arbeid’ te doen benoemen. Toen nog eene vrome wensch! Zie over het streven van Lemire ook Max Turmann ‘Le catholicisme social’, 1900, pg. 144 seqq., en pag. 283 seqq.
In 1897 richtte Lemire op zijn ‘Ligue française du Coin de terre et du Foyer’. Zij geeft een tijdschrift uit onder dien naam. Het is het ‘Homestead’-stelsel; ‘les jardins ouvriers’ van de Vincentius-Vereeniging. Hij is steeds gekant tegen het clericale catholicisme. Na de verkiezingen van Mei 1910 gaat hij aan de linkerzijde zitten. Hij is overtuigd republikein. Telkens ontvlamt dus een bittere strijd tusschen de hooge geestelijkheid van Frankrijk en Lemire. In November 1911 was men weder getuige van zulk een kamp tusschen den cöadjutor van Cambrai en Lemire, zie ‘Le Temps’ van 12 en 24 November 1911. Lemire antwoordde slechts: ‘ik wil mijn dubbele plicht van priester en van député vervullen; ik wil toonen dat men catholiek en republikein kan zijn’.
2) Zie bijv. den invloed van Proudhon op Léon Bourgeois, aangewezen in Bernstein's ‘Documente’ Band II p. 59.

alistische gedachte zou onvolledig zijn, als wij niet van de weêrspiegeling, flikkering en prikkeling door literatuur en kunst kennis namen. Die dichters in poëzie of proza, die schilders of beeldhouwers komen natuurlijk niet met een stelsel aandragen; zij geven slechts een stemming weer, doch op hun manier concentreeren zij de denkbeelden, omlijnen ze de voorstelling, geven zij leuzen of deviezen die het volk dan aanneemt en volgt. Lichtende voorganger voor allen was sinds 1860 Victor Hugo met zijn reuzen-roman vol overdrijving: '*Les Misérables*'. De grond-toon van dat boek was intusschen te doen begrijpen en te doen voelen al wat de maatschappij als droevige en bittere ellende baart: de prostitutie, de landlooperij, de menigte der misdadigers, der dieven, der revolutionnaire clubs en der barricaden. Men moet dat erkennen en gedenken, en niet eenvoudig-weg als monsters behandelen al degenen die de wet treft en straft. Onze taak is dus - volgens dien roman - de wet en de opinie te vermenschelijken, de gevallenen evenals de overwonnenen op te richten: in één woord een sociale verlossing te scheppen; derhalve opstanden en ondeugden te verminderen door het licht en de schuldigen te bekeeren door vergiffenis. In plaats van de onbuigzame wraak-oefening, de woeste rechtvaardigheid, moet komen de onvermoeide liefde. De uit het spoor gedwaalde Javert werpt op die wijze omvèr het stelsel van den strak-strengen Javert. Zóó alléén breekt de sociale hel. Op emfatische, min of meer theatrale wijze wordt dit alles met de noodige woordenrijkheid voorgesteld[1)]. - Doch het zijn niet altijd auteurs van den allereersten rang die dit voorstellen, dikwijls zelfs staan zij op iets lageren trap of voelen zij zich onbegrepen. Hoevelen van die toen onbegrepen schrijvers en kunstenaars hebben niet deel uitgemaakt van de commune van Parijs van 1871! Echter waren er ook onder mannen van een hoogeren rang en uit één stuk. Wij wijzen bij voorbeeld op Jules Vallès, die op 52-jarigen leeftijd in Februari 1885 is overleden. Onder de namen der Fransche prozaïsten van onzen tijd is zijn naam een der besten. Hij nu heeft in een soort verdichte autobiografie zijn eigen ontwikkeling ons ontvouwd in het boek van Jacques Vingtras. Dat boek, verdeeld in de drie deelen: 'L'Enfant', 'Le Bachelier', en 'L'Insurgé' heeft in allerlei breinen een hartstochts-gloed aangeblazen uit het vuur der sociale revolutie. Aan elk der drie deelen heeft hij een opdracht medegegeven, die van opstand tegen de bestaande orde van zaken spreekt. Het laatste deel is opgedragen aan de nagedachtenis der dooden van 1871: 'aan allen, die, slachtoffers van de sociale onrechtvaardigheid, de wapens opnamen tegen een slecht bestelde wereld, en, onder de vaan der commune, de groote federatie der smarte vormden'. Zijn ideaal en zijn meester is Proudhon, met wien hij de innige liefde voor de aarde, voor den grond, voor het rustieke element in den mensch deelt. Maar zijn meester is een strijdende Proudhon, niet de Proud-

1) Zie dit alles uitnemend toegelicht door H.F. Amiel, 'Journal intime', Editie 1887, deel I, pg. 179-183.

hon die hoop nog kan vestigen op een vreedzame ontwikkeling der gebeurtenissen. Vallès is geen communist, ook geen collectivist, maar hij is van de partij ‘des insoumis’[1)], der lieden die zich niet neêrleggen bij de ongerechtigheden der hedendaagsche maatschappij. Hij is een opstandeling, maar een opstandeling die voor zich-zelf den lijdens-weg der nihilisten heeft doorgemaakt, en één voor één alle illusies heeft laten varen. Nooit zijn de mannen van de berg-partij, zoowel die van 1793 als die van onzen leeftijd, scherper beoordeeld en veroordeeld dan door Vallès. Van de zoogenaamde moderne Jacobijnen wil hij niets weten. Slechts de oude Blanqui vindt genade in zijn oogen[2)]. Zooals men weet is Jules Vallès een revolutionnair journalist van groote beteekenis geweest. De ‘Figaro’, die elk talent als 't ware ruikt, heeft hem in zijn jeugd een oogenblik als ‘chroniqueur’ laten schrijven wat hij wilde. In het jaar 1871 richtte hij een eigen krant op: ‘Le Cri du Peuple’, die weder deed denken aan de vlammende artikelen der vroegere bladen van Proudhon. Evenmin als bij Proudhon is er een enkele abstracte vage zin in dat geschrijf van Vallès te vinden. Maar in persoonlijke sensatie, in een geheel ‘animale’ opvatting der dingen, evenaart hij zijn meester. Altijd en altijd kampt hij tegen de Fransche ‘blague,’ die zoo groot aandeel had bij de vereering van Gambetta. Hij, Vallès, blijft het natuur-kind. Als jongen hield hij slechts van de boeren of arbeiders uit die boeren in zijn Auvergne[3)]; als man ziet hij in Parijs, als hij zijn oogen even dicht doet, altijd-door slechts de akkers en weiden daar buiten. Als scherpste kritiek op den ‘communard’ Vermorel verwijt hij hem het volgende: ‘Nooit heeft hij een kleine beek hooren murmelen, nooit een vogel, die den hemel in zijn borst droeg, zien tjilpen en babbelen, nooit heeft hij den horizont aangestaard, om er een dwaze wolk, een gouden ster, de stervende zon te spieden. Daar hij de aarde niet lief heeft, wordt hij boos dat ik er mijn voeten stevig in trap en druk, alsof ik een boom verplant, telken keere als ik een wei aantref die op een brok van mijn dorp Farreyrolles lijkt. Hij kent den grond enkel als een schaakbord waarop dwazen worden rondgeleid, ruiters uit het zaal worden gelicht, en koningen schaak-mat worden gezet. Bloemen ziet hij alleen op den loop der geweren, vóórdat de schiet-wedstrijd begint; en hem zal het ruischen der bladeren slechts treffen, wanneer takjes met loof aan den standaard der vaandels zijn gehecht! Daarom

1) Zie Jacques Vingtras, ‘Le Bachelier’, par Jules Vallès. Editie 1885, pag. 348. ‘Je cherche à devenir dans la mesure de mes forces le porte-voix et le porte-drapeau des insoumis. Cette idée veille à mon chevet depuis les premières heures libres de ma jeunesse. Le soir, quand je rentre dans mon trou, elle est là qui me regarde depuis des années, comme un chien qui attend un signe pour hurler et pour mordre.’
2) Zie Jacques Vingtras, ‘L'insurgé’, par Jules Vallès. Editie 1885. pag. 159 en 197-200.
3) Zie Jacques Vingtras, ‘L'Enfant,’ par Jules Vallès. Editie 1885, pag. 18/19.

veracht hij mij. Hij houdt mij voor een dichter en noemt mij een leeglooper, omdat ik mijn artikelen, zelfs die van den strijd, daarginds, op het veld schreef, in een boot drijvend op een sloot onder de wilgen, en omdat ik 's avonds, met de ellebogen leunend op het venster-kozijn, bleef zitten turen naar een akker, waar, vooruitstekend uit den schaduw, slechts het geraamte zich toonde van een ploeg, wier schaar door 't maanlicht aangeraakt van tijd tot tijd bijl-bliksems afwierp[1].'. Op zulk een wijze bleef Vallès tot het volk behooren. Zóó voelde hij zich één met dat volk, en vroeg hij plaats onder de zon voor zijn misdeelde broeders. Zóó vocht hij in de commune en beschreef hij in zijn 'Insurgé' die afgrijselijke worsteling. - Wij hebben Jules Vallès slechts als type genomen: één uit velen. Wilden wij nog een ander naast hem plaatsen, die op gelijken oorsprong en levens-gewoonten wees, wij zouden L é o n C l a d e l noemen, die in 1892 is overleden. Deze was geen journalist, maar schreef novellen en romans. Hij kwam uit Montauban, waar hij uit arme ouders in 1833 geboren was. Toen hij in Parijs rondliep werd hij opgemerkt door Baudelaire, wien hij zijn verhaal 'Fête votive de Saint Bartholomée porte-glaive' opdroeg. Hij ook verloochende niet zijn afkomst uit het volk. Zijn stijl bleef sappig en frisch als de volks-taal. Hij bleef zich één gevoelen met de arbeiders, vooral die van den grond. Hij had slechts één leus: haat aan den onderdrukker, liefde voor den onderdrukte! Zelf was hij niet gemengd in de beweging der commune van Parijs, maar hij is een van hen geweest, die het meest hebben medegewerkt om die commune van 1871 te rehabiliteeren. Een zijner aangrijpendste verhalen heeft den laatsten snik der commune, bij den 'Mur des fédérés', op Le Père-la-Chaise pogen weêr te geven. Hij leefde dood-eenvoudig, bijna boersch met zijn vrouw en vijf kinderen, vlak bij Parijs, maar in zijn woning kwamen Zondags al de felste en fijnste koppen uit de revolutionnaire stad een zachte rust-plek zoeken[2]. - Als types uit een geheel ander 'midden' van het artistieke Parijs, maar die ook op hun manier het socialistische of soms het intellectueel anarchistisch idee verbreiden,

1) Zie Jacques Vingtras, 'L'insurgé', par Jules Vallès. Editie 1885, pag. 300/301.
2) Zijn leven is 1906 beschreven door zijn dochter: 'La vie de Léon Cladel par Mlle Judith Cladel, 1906'; die dochter schreef ook 'Auguste Rodin pris sur la vie'. Zie voorts over Léon Cladel vooral 'La Revue socialiste' van 1894, tome XVII, pag. 1-18: 'Chaque dimanche c'était un défilé ininterrompu d'amis, Rosny, Marguéritte, Morel, Darzens, Retté, Rodenbach, Camille Lemonnier, Georges Renard, Paul Arène, Rollinat, Benoit Malon, d'Echerac, Lapauze, E. Reclus, Delon, Hector France, Clovis Hugues, Maurice Guillemot, Poirson, Proteau, Veidaux, bien d'autres que j'oublie étaient des familiers de la chère maison. Rodin et Dalou y venaient également. Ils y étaient venus aussi ces deux chers morts, ces inoubliables amis, le viril poête des fauves, Fernand Icres, le filleul littéraire de Cladel, et notre regretté Jean Lombard'.

noemen wij Anatole France en in zekeren zin ook Maurice Barrès, al schaart die laatste in de Kamer der afgevaardigden zich eerder tot de conservatieve partij. Anatole France's invloed op het litteraire Parijs is zeer groot. Misschien kan hij (met Pierre Loti) de beste proza-schrijver van het Frankrijk onzer dagen genoemd worden. Zijn fijn uitgebeelde figuren van Crainquebille en van Bergeret hebben wijd en zijd de 'élite' en de massa bekoord. Dat was niet geschetst of vlot geteekend (zooals men het noemt) maar scherp doorwerkt en tot vaste uitdrukking gebracht. Bijna Grieksche lijnen kwamen voor den dag. Doch de auteur trok zich terug en werd slechts herkend aan den lichten tint van raadsel-volle ironie die over geheel de voorstelling was verspreid. Sterk tastte hij intusschen de wreedheid van het hedendaagsch leven aan; zelfs waagde hij zich in een zijner laatste boeken ('Sur la pierre blanche) aan een soort van socialistische utopie. - Anders arbeidde Maurice Barrès. Ook hij begon met een glimlach, waarmede hij de ijdelheid van het streven der menschen begroette. 'Mademoiselle Rénan', noemden hem de zoogenaamde vrienden. Doch ziet: - juist die verfijnde sensualist heeft in zijn eerste boeken, vooral in zijn 'Un Homme libre', den sterksten nadruk gelegd op het anarchistisch idee van de souvereiniteit van het individu. Hij heeft zijn artistieke opvatting daarover zelfs tot een soort 'doctrine' verwerkt, en in zijn brochure 'Le culte du Moi' iets geleverd wat in de verte doet denken aan het boek van Marx Stirner[1].

Wij kunnen niet verder uitweiden over die schrijvers: wij staan niet stil, noch bij Zola's grootsch aangelegden, doch met overtolligheden overladen 'Germinal', of zijn aan Fourier ontleende voorstelling van 'Le Travail', noch bij Rosny's 'Bilatéral' (1883); wij gaan allen en alles voorbij, al zouden wij gaarne ook eenige aandacht wijden aan enkele schrijfsters. Wij noemen ter-loops slechts even de vurige Madama Sévérine, die later den 'Cri du Peuple' van Vallès redigeerde, en in Augustus 1892, ter wille van de armen en onterfden, een roerende audientie had bij Paus Leo XIII. 'Zit neder, mijn dochter - sprak de heilige vader, terwijl hij haar die knielde zachtkens met de hand deed oprijzen - en wees welkom....'[2].

En even sterk als de artisten van het woord hebben enkele

1) Over zijn boek 'Le Jardin de Bérénice', getuigt hij in die brochure (p. 38) het volgende: 'C'est nous qui créons l'univers: telle est la vérité qui imprègne chaque page de cette petite oeuvre. De là leurs conclusions: le Moi découvre une harmonie universelle à mesure qu'il prend du monde une conscience plus large et plus sincère. Cela se conçoit, il crée conformément à lui-même; il suffit qu'il existe réellement, qu'il ne soit pas devenu un reflet des Barbares, et dans un univers qui n'est que l'ensemble de ses pensées règnera la belle ordonnance selon laquelle s'adaptent nécessairement les unes aux autres les conceptions d'un cerveau lucide'.

2) Zie het boek van Madame Sévérine, 'Pages mystiques', 1895, pag. 113-127.

beeldende kunstenaars voor het idee van het socialisme gewerkt. Wij noemen ook hier, uit de rij van velen, slechts één schilder en één beeldhouwer. De schilder is C o u r b e t . Die in de Louvre, in de zaal der moderne Fransche schilderkunst, slechts ééns met aandacht de 'Vague', de zwellende golf heeft gezien, weet dat hij kennis heeft gemaakt met een der schilders onzer eeuw, wiens naam niet door de toekomst zal vergeten worden. Diezelfde Courbet nu was de door Proudhon meest geliefde kunstenaar, en werd in 1871 lid van den raad der commune. Het was op zijn wenk en onder zijn leiding dat de kolom op de place Vendôme terneder werd gestort. - De beeldhouwer, dien wij wilden vermelden, is de in April 1902 geboren D a l o u , evenzeer betrokken in de beweging der commune. Doch als schoonste sieraad der zaal van de vertegenwoordigers in het Palais Bourbon wijst men u thans op zijn bas-reliëf, waarop het tafereel is afgebeeld van de zitting van den 'tiers-état' in de kaatsbaan, toen Mirabeau tegen den markies de Dreux-Brézé de bekende donderende woorden slingerde. En als men het kerkhof Le Père-la-Chaise bezoekt, en door een toeval bij het graf van Blanqui te-recht komt, dan treft dáár de oogen een liggend marmeren beeld, afbeeldsel van den doode, dat niet licht uit de gedachte wijkt. Het is het gedenkteeken, dat Dalou ter-eere van zijn revolutionnairen meester voor alle tijden heeft opgericht[1].

Aan de voeten dier hooge kunstenaars schaart zich dan een gansche rij teekenaars, die op hun wijze vulgariseeren wat de anderen grootsch in een enkel beeld vóórhouden. Ook hier gedenken wij slechts één teekenaar voor volksbladen en volks-prenten. Wij bedoelen S t e i n l e n [2]. Dag aan dag laat hij de tegenstellingen van macht, rijkdom en van miserie zien. In het jaar 1894 bereikte hij zijn hoogtepunt. Het was toen Gérault Richard[3] sinds 16 December 1893 zijn geïllustreerd week-blad (in klein folio-formaat) 'Le Chambard socialiste' uitgaf. Voor dat blad, dat tot 21 Juli 1894 leefde, heeft Steinlen, wekelijks, de groote gekleurde plaat op de eerste bladzijde geleverd. De figuur, die daár 't meest als caricatuur werd voorgesteld, was Casimir Perier, die dan ook, president der republiek geworden, het blad deed opheffen. Doch de gansche vervuilde maatschappij der schijnheilige derde Fransche republiek gaat in die teekeningen ons voorbij. Zij spraken tot de menigte als strepen van vuur: de prenten over de juffer Republiek, die den slechten weg opgaat 'cache-toi, salope! tu nous fais honte'; over een maatschappij 'où les chiens des riches sont plus heureux que les enfants des pau-"vres"; over de Joodsche financie-baronnen: M. le baron est mis en liberté avec les honneurs dus à un personnage de haut vol', met de tegenstelling van den armen drommel: 'ah! si au lieu d'un pain

1) Naast Dalou plaatsen de socialisten thans als 'hun' beeldhouwer Rodin, die den 'Penseur', zittend beeld vóór het Panthéon, heeft ontworpen, zie bv. 'Sozialistische Monatshefte', 1900, p. 422-427.
2) Zie over Steinlen 'Sozialistische Monatshefte', Maart 1904
3) Gérault Richard is in April 1902 weder tot afgevaardigde gekozen; sterft December 1911.

j'avais volé cent millions....'; over de vrijheid van arbeid: 'ainsi, ma petite, choisissez, ou vous montrer gentille avec moi, ou quitter la maison..... vous êtes libre!'; over de commune: 'votre république est fille de notre sang'; en over den à la Holbein geteekenden 'mur des fédérés': 'il faut des régiments entiers pour garder ces morts lá'. Op de laatste prent der verzameling staat de Fransche republiek, als meisje zich aandrukkend tegen den schouder van den werkman, daarboven leest men de woorden: 'Le dernier asile de la liberté', beneden: 'Touchez-y, bandits!'

De indruk door al die mannen der letterkunde en der kunst verwekt, vond nu een echo op straat in de bittere 'liedjes' van het volk. Het is telkens een geheel eigenaardige uiting van den Franschen geest, die bij elke wisseling der tijds-omstandigheden een nieuw geluid, een eigen muziek, een eigen dreun vindt. De liedjes-zangers, die op het einde der negentiende eeuw 't hart bekoorden van het socialistisch getinte volk, waren de in Februari 1903 gestorven J.B. Clément, een poos volksvertegenwoordiger uit de groep der Broussisten, en Jules Jouy, die in Maart 1897 arm en krankzinnig is overleden[1)]. Van den eersten zouden wij willen wijzen op de coupletten uit zijn 'Liberté, Égalité et Fraternité'; van den tweeden zouden wij willen aanhalen zijn 'Trop connus' en zijn 'Inconnus'. Plaats-ruimte verbiedt ons dit echter. Liever schrijven wij een 'chanson' over van Eugène Pottier, den in November 1886 overleden bejaarden armen dichter, die den somberen zang der internationale heeft gedicht (debout! les damnés de la terre!') Zijn lied heeft het karakter van een tijdzang gekregen, in welks strofen men nog eens als voor 't laatst al de grieven der 'ellendigen' hoort klinken. Wij bedoelen het vers:

Jean Misère.

Décharné, de haillons vêtu,
Fou de fièvre, au coin d'un impasse,
Jean Misère s'est abattu.
'Douleur, dit-il, n'es-tu pas lasse?
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?...

Pas un astre et pas un ami!
La place est déserte et perdue.
S'il faisant sec, j'aurais dormi,
Il pleut de la neige fondue.
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais!....

Est-ce la fin, mon vieux pavé?
Tu vois: ni gîte, ni pitance,
Ah! la poche au fiel a crevé:

1) Een buste van Jules Jouy, door Dalou vervaardigd, is 14 Juni 1899 op het kerkhof Le Père-la-Chaise ingewijd.

Je voudrais vomir l'existence.
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

Je fus bon ouvrier tailleur,
Vieux, que suis je? une loque immonde.
C'est l'histoire du travailleur,
Depuis que notre monde est monde.
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

Maigre salaire et nul repos,
Il faut qu'on s'y fasse ou qu'on crêve,
Bonnets carrés et chassepots
Ne se mettent jamais en grêve.
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

Malheur! ils nous font la leçon,
Ils prêchent l'ordre et la famille;
Leur guerre a tué mon garçon,
Leur luxe a débauché ma fille!
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

De ces détrousseurs inhumains,
L'église bénit les sacoches;
Et leur bon Dieu nous tient les mains
Pendant qu'on fouille dans nos poches.
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

Un jour, le Ciel s'est éclairé,
Le soleil a lui dans mon bouge;
J'ai pris l'arme d'un fédéré
Et j'ai suivi le drapeau rouge.
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

Mais, par mille on nous coucha bas;
C'était sinistre au clair de lune;
Quand on m'a retiré du tas
J'ai crié: Vive la Commune!
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

Adieu, martyrs de Satory,
Adieu, nos châteaux en Espagne!
Ah! mourons!.... ce monde est pourri;
On en sort comme on sort d'un bagne.
Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?'

A la morgue on coucha son corps,
Et tous les jours, dalles de pierre,
Vous étalez de nouveaux morts:
Les Otages de la misère!
  Ah! mais....
Ça ne finira donc jamais?....

III. Engeland.

In Engeland stelt de questie van den gang van het socialisme zich geheel anders dan in Duitschland en Frankrijk[1]. Wij hebben hier hoofdzakelijk te letten op de vak-vereenigingen en wat daarmede samenhangt. Het strenge collectivistische socialisme is er tot nu toe slechts een staf van officieren zonder soldaten. Het wilde anarchisme is een zeldzame uitzondering. Maar reeds zien wij kiemen van een soortgelijke beweging als op het vasteland. Raadgevers uit de midden-klasse voegen zich daarbij. De kunst wenkt de onterfden toe. En onder dit alles worden wij verrast door twee zeer oorspronkelijke socialistischen geschriften, het ééne meer collectivistisch saâmgevat, het andere meer anarchistisch getint, wij bedoelen: den uit de arbeiderswereld voortkomenden pittigen brieven-bundel ‘Merrie England’ van Robert Blatchford, en de glanzende ideëele utopie ‘Nieuws nergens-van-daan’ van William Morris.

Het was in de eerste dertig jaren der tweede helft van de negentiende eeuw in Engeland onder de arbeiders een zeer eigenaardige toestand. Na den val van het Chartisme scheen de geest van opstand onder de werklieden dáár te zijn gebroken. Het was alsof in het tijdvak der jaren 1850-1880 een sociale wapenstilstand tusschen de verschillende maatschappelijke standen was gesloten. Trouwens de op de macht van het kapitaal rustende economische ontwikkeling nam een verbazingwekkende vlucht, en

1) Zie over de Engelsche socialisten het boek van Albert Métin, ‘Le Socialisme en Angleterre’, 1897, en voorts Pierre Verhaegen, ‘Socialistes Anglais’ 1898. De verschillende lotgevallen en incidenten van het leven der democratische en min of meer socialistische Britsche arbeiders worden het best gekend uit het blad: ‘Reynolds Newspaper,’ dat in Mei 1900 zijn vijftigjarig bestaan vierde. M. Thompson was sedert 20 jaren hoofd-redacteur. Zie over het nummer van 27 Mei 1900 van ‘Reynold's Newspaper’, dat den hedendaagsche strijd der socialisten tegen de plutocratie en het imperialisme behandelt, het ‘Sociaal Weekblad’, 1900, pag. 282/283. Vergelijk overigens het ‘Sociaal Weekblad’ van 4 April 1908 en het boek van Brougham Villiers ‘The Socialist Movement in England’, 1908.

de kruimkens van de tafel der voorspoedigen vielen in ruime mate den arbeiders toe. Engelands handel en industrie bereikten in die jaren haar hoogte-punt. De in- en uitvoerhandel, die in 't jaar 1843 op 103 millioen ponden sterling werd geschat, bedroeg in 1883 732 millioen. Engeland had, door zijn economisch stelsel van zoogenaamden ‘vrijhandel’, zich een industrieel monopolie in de wereld verzekerd. Daarvoor moest echter hard gewerkt worden. De fabrieken en scheeps-werven stonden dus niet stil. Er was een standvastige vraag naar arbeiders, naar ‘handen’. Van werkloosheid bespeurde men weinig. En daar het den ondernemers goed ging, ontvingen over 't algemeen allengs de arbeiders beter loon. Daarbij kwam, dat ook de schommelingen van de politiek voor de arbeiders ten-goede keerden. De Tories en de Whigs, de twee groote politieke partijen, stonden als 't ware in evenwicht. Het toevoegsel van invloed, dat de groote arbeiders-menigte konde bezorgen, was dus voor die partijen niet te versmaden. Elk der twee groote parlementaire groepen deed dus op haar beurt eenige concessies ten-bate der arbeiders. Vooral de Tories waren in dat opzicht des te vrijgeviger voor de fabrieks-arbeiders, naarmate zij minder over hadden voor de veld-arbeiders en de overige slachtoffers der agrarische toestanden. Zóó werd de wetgeving ter bescherming van den fabrieks-arbeid meer en meer ontwikkeld en van lieverlede een vrij compleet geheel.

Bij de organisatie dier verschillende wetten deden zich nu vooral gelden de zoogenaamde ‘T r a d e - U n i o n s ’: de vak-vereenigingen[1)]. Van oudsher zijn die vak-vereenigingen de organisatie geweest der Britsche arbeiders. Langen tijd waren zij hun éénig bolwerk. Trouwens zonder die vak-organisatie in het verleden en in het heden zou de toestand der Engelsche werklieden een toestand van ellendige slavernij geworden zijn. In 't begin was de ‘trade-union’ niet anders dan een beschutting, die de arbeiders, in verbinding met de kameraden van hun eigen vak, zich-zelven bezorgden tegen de bijzondere nadeelen, welke met hun beroep van arbeider verbonden waren. Zij beoogde een ondersteuning der leden, wanneer deze (om welke reden dan ook) niet konden werken, wanneer zij van de ééne plaats naar de andere moesten trekken, wanneer ongeluk hen trof, wanneer er bij 't sterven geld moest wezen voor de begrafenis en de achtergeblevenen. Allengs werd echter de verbinding enger: de kassen, die de werklieden der verschillende beroepen aldus bijéénbrachten, werden meer omvattend en precies. Nu begon de vak-vereeniging in eigen boezem orde en vastheid te brengen, ook door het cijfer der leerlingen naar strenge regelen te bepalen. En ten-slotte ging de ‘trade-union’ zich plaatsen op het terrein van vraag en aanbod der arbeidskrachten: zij wilde op haar beurt mede-spreken bij de economische verhouding van kapitaal en arbeid. De vak-organisatie

1) De invloed van het coöperatie-idee staat tot op 1900 buiten verband van het socialisme, in 1909 schijnt dit te veranderen. Zie het boekje van Barrault en Alfassa (preface Gide) 1909.

der Engelsche werklieden bedoelde echter hier niet dadelijk parlementaire inmenging, invloed op regeerings-maatregelen, inroeping van de hulp van den Staat om de arbeiders-klasse te steunen; neen, zij wilde slechts bereiken een redelijk loon voor de werklieden. Het middel, dat zij daarvoor bleven aanwenden, was enorm, veel te kolossaal en te kostbaar voor het oogenblikkelijk doel dat men op 't oog had. Het was de werkstaking. En zulk een werkstaking was daarbij altijd nog een voor de arbeiders-zelven gevaarlijke zaak: een tweesnijdend zwaard, dat den gebruiker-zelven soms bloedende wonden toebracht. Elke overwinning der vak-vereenigingen door zulk een ‘strike’ was dan ook niets anders dan een tijdelijke gedeeltelijke overwinning. Van vernietiging van den vijand was op die manier natuurlijk geen sprake. Toch is de krachts-inspanning dier vak-vereenigingen voor Engelands arbeiders van ingrijpend belang geweest. Het overgroot deel der arbeiders was daarin geplaatst. In 1892 telden de Britsche vak-vereenigingen 1,500,000 leden[1]. En in 't gareel der stevige organisatie, bij 't bezit van ruime kassen die zij voor zich-zelven wilden behouden, werden die anderhalf milioen arbeiders opgevoed tot een min of meer zelstandige groepeering, tot een zich verdedigend klasse-bewustzijn. Doch juist door dat eigenaardig verband, waarin zij reeds stonden, boden zij langen tijd, zij 't dan ook passief, verzet tegen de taal van het continentaal socialisme, dat tot meer aanvallend klasse optreden wilde overreden. Zij beroemden zich op het uitsluitend standpunt van 't belang van hun vak te staan; zij hielden zich buiten de politiek; zij waren op staatkundig terrein neutraal; ‘niets dan trade-unionisme’ was hun leus.

Toch vond dat continentaal socialisme bij die ‘trade-unions’ een bres, waarlangs het binnen de oogenschijnlijk gesloten vesting kon dringen.

Die bres was het exclusivisme-zelf der Engelsche vak-vereenigingen. Inderdaad hadden de vak-vereenigingen een zekere aristocratie onder de werklieden gekweekt. Zij, die zich verbonden hadden tot zulk een vak-vereeniging, hadden, in den vroegeren tijd der vervolging, aan hun verbinding het karakter van een overleggende samenspanning moeten geven. Dat karakter bleven zij eenigermate behouden. Zij berekenden nuchter practisch eigen voordeel, en sloten uit hun kaders de armere ‘couches’ der arbeiders-bevolking. Zij waren diplomatisch tegenover de ondernemers en werkgevers, en werden exclusief, hardvochtig tegenover de lieden die op nog lageren trap dan zij-zelven stonden: de sjouwers, de balie-kluivers en hun na-sleep. Van het standpunt van een algemeenen klassenstrijd voor *alle* arbeiders wilden zij niet hooren. Doch er kwam sinds 1888 een kentering en zwenking, leidende tot een evolutie der ‘trade-unions’. De onderscheiding toch tusschen de ‘skilled’

1) Zie de cijfers in het boek ‘The History of Trade Unionism, by Sidney and Beatrice Webb’ 1896, pag. 409. Vergelijk over de Britsche vak-vereenigingen in verband met het boek der Webbs ‘Sociaal Weekblad’, 1900, pag. 356.

en de ‘unskilled labourers’ voerde tot een botsing tusschen die twee soorten arbeiders. De dokwerkers in Londen, die tot de laatste grove soort werklieden behoorden, begonnen in 1888 zich ook te organiseeren en te coaliseeren, om mede als een ‘trade-union’ op te staan. Ook zij zetteden een werkstaking op touw. Voortreffelijke arbeiders-leiders hielpen hen - wij noemen John Burns, Tom Mann en Ben Tillett - de kardinaal Manning was hun niet ongenegen; het einde was, dat zij hun werkstaking tot een goed einde wisten te brengen, en voor een deel beter loon vermochten te bedingen. Daardoor wisten zij tevens een plaats zich te verzekeren in de vesting der ‘trade-unions’: een zekere vervorming van het oude gestrenge karakter der vak-vereenigingen was voortaan waar te nemen. Het openbaarde zich eerst in het zich vestigen van een nieuw ‘trades-unionisme’ naast het oude. Een ‘new-unionism’ ontstond, een militante vereeniging van arbeiders, die nog geen geldelijke spaarpotten hadden, die niet in staat waren op verzekerings-fondsen en kassen te wijzen. Een beweging die meer op het klasse-belang dan op het vak-belang steunde. Gaandeweg deed dat ‘new-unionism’ ook op de oude vak-vereenigingen zijn invloed gelden. John Burns vooral werkte in dien geest. In plaats van het kenmerk van een bepaald ambachtsman, werkend in dit of dat handwerk, drong ook naar voren 't breedere begrip: arbeider in 't algemeen. De ‘Independant Labour party’ werd toen in Januari 1893 te Bradford gesticht. En te-gelijk met die transformatie blies nu in de ‘trade-unions’ langzamerhand een socialistische adem. Niet in dien zin, alsof die vak-vereenigingen met wapperende vaandels in het kamp der socialisten zouden zijn overgegaan. Neen, al namen hier en dáár op congressen sommige ‘trade-unions’ een min of meer collectivisch programma aan, de evolutie-zelve tot het socialisme ging behoedzaam en niet zeer scherp. Maar het bleek toch, dat het karakter van al de vak-vereenigingen in Engeland zekere wijziging onderging. Meer dan vroeger begonnen die ‘trade-unions’ te letten op het parlement en de parlementaire actie[1)]. Op hun programma schreven de meesten dier vereenigingen den wettelijken acht-urenarbeidsdag. En in het jaar 1894 namen de ‘trade-unions’ zelfs op hun algemeen congres te Norwich een motie aan, waarbij zij in socialisatie der voornaamste productie-middelen het eind-doel van haar beweging zagen[2)]. Dit was de vogel in de lucht. Voorshands bleven echter de Engelsche vak-vereenigingen veel bescheidener in haar eischen. Trouwens haar beginsel is niet een dwingende gedachte, één en ondeelbaar voor allen. De basis der associatie van deze anderhalf millioen loon-arbeiders is in de eerste plaats, overeenkomstig haar aard, een uit verschillende secties saâmge-

1) Zie ook een wijziging met betrekking tot de politieke actie in de verkiezing van Will Crooks, zie ‘Sociaal Weekblad’ 1903 pag 193.
2) Zie over dat besluit ‘Sociaal Weekblad’ van 1894 pag 320. Een stemming van 1893 had reeds daarop voorbereid, zie ‘Sociaal Weekblad’ van 1893, pag. 319.

voegde brokkelvloer[1]. De leden komen te-zamen, en contribueeren hun struivers, altijd voor de verdediging van hun belangen als katoenspinners, ketel-werkers, mijn-werkers, en niet direct voor de bevordering van de geheele werkende klasse. Hun vertegenwoordigende ambtenaar: 'the trade Official', is door hen gekozen en wordt door hen betaald voor het uitgesproken doel, om de belangen van den eigen 'trade' zijner committenten te verdedigen en te bevorderen. Al de vak-vereenigingen werken dus eigenlijk slechts voor fragmenten van het geheel. Alle petitioneeren bij voorbeeld om in haar kring 'sweating' te voorkomen en te beletten, maar alle voor zich. Het zoogenaamde sectionalisme blijft het uitgangs-punt. Eerst na den uitslag der zaak Taff Vale, toen door een vonnis van het Huis der Lords, in Augustus 1901, werd bepaald dat de trade-unions schade moesten vergoeden aan de Maatschappijen die bij werkstaking verlies hadden geleden, kwam ruimer opvatting ter-sprake[2].

Het spreekt dus van-zelf dat het collectivistische socialisme, zooals Marx dat had georganiseerd, niet dadelijk een bedding vond voor dien stroom der Britsche vak-vereenigingen. Intusschen kwam er van tijd tot tijd allerlei aanraking. Op algemeene socialistische congressen werden de vertegenwoordigers der 'trade-unions' uitgenoodigd. En het breedere klasse-belang stond dan bij allen, hier indirect dáár direct, op den vóórgrond. De man, die in de laatste twintig jaren in Engeland het meest heeft gedaan om het collectivistisch Marxisme in Engeland onder de arbeiders ingang te doen vinden, is H. M. Hyndman.[3] Hij had een universitaire opleiding genoten, studeerde aan het Trinity-college, was een tijd-lang ambtenaar in Britsch-Indië, en trad omstreeks het jaar 1881 in Londen meer naar voren. Hij werd allengs een zuiver adept van Marx en wilde diens stelsel in Engeland inheemsch maken. In dien geest bewerkte hij verschillende knappe geschriften. Wij noemen de twee boekdeelen: 'The historical basis of Socialism in England' van het jaar 1883, en 'The Economics of Socialism, being a series of seven lectures on political Economy' van het jaar 1896. Daarnaast gaf hij in 't licht tal van brochures; wij vermelden: The nationalization of the land in 1775 and 1882'; Socialism and slavery', 'The coming

1) Zie vooral 'The History of Trade-Unionism; by Sidney and Beatrice Webb', 1896, pag. 477. Een zekere crisis in de evolutie der 'trade-unions' openbaarde zich vooral bij den strijd der metaalbewerkers tegen hun patroons, zie daarover het 'Sociaal Weekblad' van 1897, pag. 295, 322, 339, 359, 379, 411, 426, en van 1898 pag. 43 seqq.
2) Zie 'Kroniek' 1901; 'Sociaal Weekblad' 1901, pag. 452. en van 23 April 1904; en vooral 'Nieuwe Tijd' 1901, pag. 718 seqq. Forschen zwaai kwam in dit alles in 1912 tijdens de staking der mijn-arbeiders.
3) Hij is in 1840 geboren. Zie over hem 'Justice', 5 October 1901. In 1911 komen zijn gedenkschriften uit onder den titel: 'De kroniek van een avontuurlijk leven'. Zie daarover een artikel in 'Le Temps' van 14 November 1911.

revolution in England'; 'The social reconstruction of England'; 'A Commune for London', enz. enz. Maar hij deed meer dan schrijven. Hij nam in 1883 een werkzaam aandeel in het stichten van 'The Social Democratie Federation', welke het midden-punt van het collectivisme in Engeland werd[1]. Hijzelf was de geleerde leider dezer stichting, en zocht min of meer doctrinair het collectivistisch stelsel van daaruit te verbreiden. De S.D.F., zooals de stichting werd aangeduid, gaf weldra (19 Januari 1884) een eigen weekblad uit: '*Justice*', in welk blad, later geredigeerd door den vroegeren veld-arbeider Harry Quelch, Hyndman nog altijd opmerkelijke artikelen schrijft[2]. Het is een sterk Marxistisch blad, dat onbarmhartig het kapitalisme en het imperialisme aanvalt, doch te-gelijkertijd onmeedoogend is voor de minste afwijking van de zuivere collectivistische leer. De anarchisten worden er ten-bloede in vervolgd, en John Burns, die het gewaagd heeft, buiten de kaders van het socialisme om, voor de arbeiders te werken, wordt thans bijna in elk nummer met striemen gegeeseld. De lectuur van 'Justice' is nogal zwaar en niet altijd verkwikkelijk. Het pakkendst werd een tijd-lang in 1894 de inhoud, toen de verschillende Engelsche socialisten van naam, in een soort 'interview', er mede-deelden 'hoe zij socialisten werden'[3]. Overigens is er allengs een Duitsche tint over alles in dit blad gegoten. De ééntonigheid van kleur, het doctrinaire rigorisme was in 't begin zelfs den kleinen kring, die zich rondom Hyndman had geschaard, te kras. Reeds in het jaar 1884 kregen de S.D.F. en de en de 'Justice' een concurrent. Enkele leden, onder wie William Morris, Belfort Bax[4] en dr. Aveling wilden een iets vrijere en meer onafhankelijke opvatting toelaten. Zij maakten oppositie tegen het autoritair drijven van Hyndman[5].

1) Zie het programma van 1883 in Bernstein 'Documente', Nov. 1901, pag. 67.
2) Bij gelegenheid van het 1000ste nummer van 'Justice' op 14 Maart 1902, gaf de redactie een afdruk van het eerste nummer van 19 Januari 1884.
3) Wij bedoelen de artikelen: 'How I became Socialist' 'Justice' 19 Mei 1894 van Hyndman, 'Justice' 9 Juni 1894 van Belfort Bax, 'Justice' 16 Juni 1894 van William Morris, 'Justice' 30 Juni 1894 van Walter Crane, 'Justice' 7 Juli 1894 van J. Hunter Watts, 'Justice' 21 Juli 1894 van J.E. Williams. In den jaargang van 1896 (blad van 11 Juli) troffen wij nog zulk een mede-deeling aan van James Macdonald, bijgenaamd Jimmy, en in het nummer van 1 Januari. 1898 een dergelijk artikel van H. Quelch. Die artikelen zijn verzameld in een boekje met portretten, 1901.
4) Ernest Belfort Bax is geboren 1854 in Warwickshire. Hij was student in Duitschland in muziek en filosofie; de commune van 1871 brengt hem tot het socialisme; hij had veel invloed op W. Morris. Zijn boek 'Ethics of Socialism' is opmerkelijk.
5) Dat de splitsing nog meer van persoonlijken dan van principieelen aard was, blijkt daaruit dat Aveling en Eleanor Marx zich toen tegen Hyndman verklaarden. Op het twee-ledig internationaal congres der socialisten te Parijs in 1889 zien wij Hyndman aan de zijde der Possibilisten, en William Morris deelnemen aan de Marxistische vergadering.

Zij gingen dus oprichten ‘The Socialist League’ en gaven het weekblad ‘*The Commonweal*’ uit. Dit weekblad werd in Januari 1886 voor het eerst uitgegeven, onder leiding van William Morris, en bestond tot September 1892. Het poogde voor een zelfstandig vrij socialisme propaganda te maken, soms zeer in de verte zelfs voeling houdend met enkele ideeën der anarchisten. Toen het echter daarop uitliep, dat in den ‘Commonweal’ zuivere anarchisten een boventoon gingen voeren, werd door de oorspronkelijke oprichters de ‘Commonweal’ gestaakt. De meesten, die zich in 1884 afgescheiden hadden. hielpen toen weder ‘Justice’.

Toch blijft ‘Justice’ met zijn profeet Hyndman altijd eenigszins apart en afgescheiden staan te-midden der Engelsche socialistische beweging. Het blad vertegenwoordigt in de laatste jaren eigenlijk uitsluitend de leer der Duitsche sociaal-democratie[1]. Meer oorspronkelijk, meer echt Engelsch zijn dan ook de andere Engelsche woordvoerders van het Britsche socialisme, die sinds Januari 1893 zich hoofdzakelijk geschaard hebben in de ‘onafhankelijke arbeids-partij’ (the Labour party). Enkelen dezer leiders hebben in de laatste tien jaren van zich doen spreken. Wij gaan John Burns, tegenwoordig lid van het parlement, voorbij, omdat hij zich meer en meer afwendt van het strenge socialisme[2]. Wij wijzen echter op Keir Hardie, die vóór 1895 lid van het Lagerhuis was, en in October 1900 weder daarin is gekozen. IJverig stond hij dáár op de bres, nu eens om het optreden van de soldaten bij de werkstaking der dokwerkers te Hull te veroordeelen, dan weder om het indienen van een motie van gelukwensching bij het huwelijk van den hertog van York te bestrijden. Hij was en bleef echter onafhankelijk in zijn daden en uitingen. De partij van ‘Justice’ hielp hem dus in 1895 niet, toen hij aan een herkiezing zich moest onderwerpen; als parlements-lid werd hij in dat jaar niet herbenoemd[3]. Toch

1) Hyndman-zelf heeft per brief van 1 Augustus 1901 zich eenigszins moedeloos en spijtig uit het uitvoerend bestuur der Soc. Dem. Federatie teruggetrokken. Zie zijn brief in ‘Justice’ van 10 Aug. 1901 (Portef.) en 17 Aug. Waarom in Engeland 't socialisme geen vooruitgang maakt, zie ‘Die neue Zeit’, 1901/1902. In April 1903 voegt Hyndman zich weder in de actieve politiek, zie ‘Justice’, 4 April 1903, pag. 261 seqq, 264.
2) Over John Burns, zie het artikel van mr. G.M. den Tex in ‘De Gids’ van 1896, IV, pag. 81-99. Zijn rechterhand is Sauders, zie ‘Neue Zeit’ 1900/1901, I, p. 441. Burns wordt in December 1905 minister in het liberale kabinet van Campbell Bannerman.
3) Evenmin werd hij herkozen bij de tusschen-tijdsche verkiezing van 1896. ‘Justice’ gaf een verklaring van haar houding tegenover Keir Hardie in het nummer van 21 November 1896. Wij deelen een fragment daarvan hier mede, vooral ook om goed te doen uitkomen de strenge rigoristische opvatting der partij van Hyndman. ‘We have been asked to state the reasons, referred to in our note of last week, for the change of attitude of Social-Democrats towards Mr. Keir Hardie since his first candidature for South West Ham. We had supposed these reasons to be perfectly well known to every reader of Justice. Briefly they are these: - His muddling over the unemployed question after he had succeeded in raising it in the House of Commons; his neglect of his duties there; his absurd statements outside that Socialism was not a question of economics at all, but simply meant “Peace on earth, goodwill toward men, and glory to God in the highest!” and that he did not know himself whether he was a Socialist or an Anarchist; and his active and persistent support of men avowedly opposed to Social-Democracy. We might further add that Mr. Hardie's conduct at the International Congress in supporting the Anarchists there was such as to shake the confidence of all Social-Democrats in him, and to run the risk of placing the whole Socialist movement in England in a false position before the world. Whatever regard we may have for Mr. Hardie personally, his public action in these matters makes it, as we have said, impossible for Social-Democrats to support him as a representative of the principles which they are organised to propagate.’

kwam hij later weder met glans in het parlement. - Naast Keir Hardie valt de aandacht op den avontuurlijken R. B. Cunninghame Graham, die ook een poos parlements-lid voor Lancashire was. Hij behoort tot de hoogere standen - zijn moeder is een zuster van den 14den Lord Elphinstone - en heeft niet alleen zijn werk maar ook zijn geld over gehad voor de socialistische zaak. Daar hij echter zich niet plooien wilde onder het vaste gareel, zooals 'Justice' dat verstaat, werd hij als een don Quichot en als een optimist uitgekreten en later uitgeworpen. Wij kennen van hem een klein pamflet, frisch en vlug geschreven, waarin hij met een voorbeeld aan een klein dorp in het Noorden van Ierland ontleend aanwijst, wat een bittere en jammervolle omkeer er in het leven van zulk een landelijk gehucht komt, als een fabriek er wordt opgericht en het kapitaal met 't oog op winst-bejag er zijn 'pest-adem' gaat verspreiden. Weg is de eenvoud, de evenredigheid en de kalmte van het bestaan. De gillende schorre stoom-fluit roept nu de bewoners op tot de dagelijksche taak om rijkdom te maken voor anderen[1]. - Beiden, Keir Hardie en Cunninghame Graham, waren slechts bij tusschenpoos leden van het parlement. Als indirecte vertegenwoordigers der socialisten in dat staats-lichaam deden in den laatsten tijd dienst enkele leden, die als arbeiders-candidaten waren gekozen: zóó Charles

1) Zie Cunninghame Graham, 'Economic Evolution' 1891, pag. 18. Zie ook van hem 'A plea for the Chainmakers', en een boek 'The Ipané', 1899, voorts het boek 'A vanished Arcadia' (de Jezuïeten in Paraguay), 1901, en nog: Mogreb-el-Acksa, A Journey in Morocco 1903.

F e n w i c k , de mijnwerker, een der voornaamste hoofden van het ‘trades-unionisme’; zóó Johns Burns, Joseph Arch, Thomas Burt en anderen. Na de verkiezing in October 1900 ging de secretaris der spoorweg-arbeiders Bell zulk een taak vervullen. - Buiten het parlement valt de aandacht vooral op de voor zijn kameraden aantrekkelijke en steeds tot allerlei persoonlijk initiatief bereide, kloeke, energieke figuur van T o m M a n n . Hij was vooral de wakkere leider der ‘unskilled’-arbeiders, toen deze tot de positie der ‘trade-unions’ zich zochten op te werken. Hij is thans een vijftiger. Als spreker geldt hij als de beste redenaar zijner kringen. Hij was een tijd-lang secretaris der ‘onafhankelijke’ arbeids-partij, die de progressistische elementen der vak-vereenigingen omvat[1)]. Thans werkt hij min of meer in den geest der Fransche syndicalisten. Op één lijn met hem stonden en staan voor de propaganda Herbert Burrows, H.H. Champion de machine-arbeider, Ben Tillett en Tom Mac Carthy de dokwerkers, van wie Mac Carthy echter in September 1899 overleed[2)], Jack Williams de huisschilder en anderen.

Zóó handhaaft zich in Engeland een kleine groep van onafhankelijke zelfstandige socialisten, die - al deelen zij in 't algemeen de denkbeelden van het meer toongevende socialisme - toch een eigen plaats willen behouden. De hooge waarde, die de Engelschen toekennen aan de individualiteit en aan de vrije persoonlijkheid, verloochent zich ook hier niet. Die socialisten zijn geen anarchisten[3)],

1) Zie over hem vooral ‘The History of Trade-Unionism bij Sidney and Beatrice Webb’, 1896, pag. 370/371. (Vergelijk over Tom Mann het nummer van ‘The Labour Prophet’ van Juni 1897). Zie het programma van de Engelsche onafhankelijke arbeids-partij, zooals dat op de Paaschdagen van 1897 is vastgesteld, in het ‘Sociaal Weekblad’ van 1897 pag. 145 en dat van 1899, pag. 169. John Penny werd toen secretaris. Tom Mann verlaat December 1901 Engeland; hij was 40 jaar; 20 jaar had hij geworsteld, doch hij bleef bitter arm, kon zijn gezin niet onderhouden. Hij ging zijn fortuin beproeven in Nieuw-Zeeland, doch onttrok zich toen tijdelijk aan het socialisme.
2) Zie over Tom Mac Carthy het nummer van ‘Justice’ van 30 September 1899. In December 1898 was ook een vriend en kampgenoot van hem gestorven, namelijk W.G. Pearson, zie over hem ‘Justice’, van 17 December 1898.
3) De zuivere anarchisten zijn in Engeland trouwens weinig talrijk. Als verdediger van een individualistisch anarchisme was werkzaam Auberon Herbert, redacteur van het blad ‘The free life’. Hij staat dus niet vèr af van den Amerikaan Tucker en diens blad ‘Liberty’. Zie hierboven pag. 165. Hij predikte een stelsel dat hij het ‘voluntarisme’ noemt: een vrijwillig geconstitueerde maatschappij. Vergelijk E V. Zenker, ‘Der Anarchismus’, 1896, pag. 157. Sinds 18 Maart 1894 zag eenige jaren lang in Sheffield het licht een maandblad, getiteld ‘*The Anarchist*, communist and revolutionary’. Een soort Engelsche anarchistische vestiging is de bloeiende landbouw-kolonie Clousden-Hill in 't dorpje Forest-Hall bij New-castle-on-Tyne, in 1895 begonnen onder leiding van Kapr en William Key. Zij telde 27 leden met hun vrouwen en kinderen. Zie over Clousden-Hill het dagblad ‘Le Temps’ van 29 September 1897.

zouden in de verste verte niet tot dezen gerekend wenschen te worden, maar willen eenvoudig niet in een gareel loopen, geen socialistische dogmatiek, uit den vreemde geïmporteerd, na-prevelen. Zij smelten dus niet samen met de fractie van 'Justice'[1]. Van het begrip 'klassenstrijd' (class-war) zijn zij afkeerig, al erkennen zij 'the struggle of classes'. En dan laten zij voor 't oogenblik de noodzakelijkheid eener vaste verbroedering van alle volken als ter-zijde. Zij zijn nationaal. Hun socialisme draagt een nationale kleur. 'Wij willen - zóó roepen zij - Engeland voor de Engelschen'. Als beste type en orgaan van alle zulke min of meer zelfstandige Engelsche socialisten mag men Robert Blatchford noemen, den redacteur van het socialistisch arbeiders-blad 'The Clarion', en de schrijver van het boekje, dat in een millioen exemplaren in Groot-Brittanje is verkocht: 'Merrie England'. Schetsen wij eerst den persoon. Hij is tegenwoordig bij de 60 jaren oud. Hij was geboren in Kent en heeft van moeders-zijde Italiaansch bloed in zijn aderen. De vader stierf vroeg en liet vrouw en kinderen ten prooi aan gebrek. Doch de moeder was een wakkere vrouw en liet haar zoon draaglijk onderwijs geven. Vroeg werd hij handwerksman, hij werkte bij een borstel-maker in Yorkshire, doch de wereld-stad trok hem aan: hij ging naar Londen. Dáár in 1872 aangekomen, van alle middelen ontbloot, liet hij zich aanwerven in het 103de regiment fuseliers. Spoedig klom hij op tot sergeant. Later kwam hij bij de reserve, en werd hij te Norwich als militair magazijn-meester aangesteld. De herinneringen aan zijn militaire loopbaan vindt men telkens in zijn geschriften[2]. Het onderscheid tusschen de aanéengesloten organisatie van het leger en de economische des-organisatie der onderling concurreerende industrie maakte blijkbaar indruk op den toekomstigen socialist. Want socialist werd hij. Allereerst echter journalist. 'Ik werd schrijver door een toeval, door een reeks toevalligheden, en niet vóórdat ik vier en dertig jaar oud was', zegt hij-zelf. Doch ééns journalist geworden, begon hij over sociale onderwerpen te schrijven. Zijn artikelen wekten opzien. Het radicale blad, dat hij redigeerde 'The Sunday Chronicle', behoorde echter aan eigenaars, die met zulke sociale denkbeelden, als die Blatchford reeds koesterde, niet gediend waren. Toen offerde hij de goed beloonde betrekking op en stichtte hij - het was op het laatst van 1891 - een eigen weekblad 'The Clarion', geen politiek maar een socialistisch blad, een arbeiders-blad, een 'everybody's paper', zooals hij het zelf noemde. 'Mijn werk is - zóó zeide hij - het socialisme te prediken, recruten te maken voor het socialistisch leger. Ik ben geen generaal, ik ben een officier van het werf-depot'. Zijn blad

1) Vergelijk ook het 'Sociaal Weekblad', 1899, pag. 170.
2) Daaraan is misschien ook toe te schrijven dat hij, in tegenstelling met andere Engelsche socialisten, tegen het einde van 1899, bij den oorlog van Zuid-Afrika, in zijn blad partij koos tegen de Boeren.

werd een veelgelezen blad der Engelsche arbeiders. Van de ‘bourgeoisie’ als zoodanig hoopte hij niets. Hij wendde zich rechtstreeks tot de arbeiders, vooral om hen wakker te schudden[1)].

In dit blad, dat dus een geheel ander, een minder dogmatisch en doctrinair, een meer hartig en frisch karakter droeg dan ‘Justice’, heeft hij de reeks brieven geschreven, die tot een geheel zijn verzameld onder den titel: ‘M e r r i e E n g l a n d’, en die het bovenvermelde ongehoorde succes hebben gehad. Zij zijn quasi gericht aan meneer John Smith te Oldham, het type van den Engelschen ‘skilled’ fabrieks-arbeider, toon-gevend lid van een ouderwetsche ‘trade-union’, aristocraat der Engelsche arbeiders-wereld, die een hooge borst opzet over zijn arbeiders-rechten en zich geregeld bij elke parlements-verkiezing laat bedotten door zijn werkgevers, als hij gretig de complimenten dier heeren opsnuift over zijn ‘gezond verstand’, dat hem den ‘socialistischen nonsens’ doet doorzien. Smith beroemt er zich op bij de pinken te zijn. Welnu, Blatchford gaat in ‘Merrie England’ hem overtuigen, dat hij, meneer Smith, de practische, uitgeslapen, snuggere werkman, altijd het kind van de rekening is. Het kleine boek is opgewekt en amusant geschreven. Niet alleen de heer Smith, die zoo grappig *à faire* wordt genomen, maar wij allen, omstanders, kijken soms op onzen neus. Die dáár aan het redeneeren is, staat zoo gevat te praten. Hij heeft schik in zijn eigen argumenten. Lees bijv. (pag. 105/106) zijn polemiek tegen John Morley, die o.a. beweerd had, hoe de socialisten geen rekening houden met het feit, dat de menschen toch eigenlijk in het leven gedreven worden door winstbejag en door den prikkel van het voordeel. Hij weêrlegt dat, door op te nemen het argument dierzelfde lieden à la John Morley tegen de salarieering der parlements-leden. ‘Wat is het vaste argument hetgeen zij tegen dien eisch der salarieering aanvoeren? Dit: dat op die manier de standaard van het Huis der Gemeenten zou dalen. Talentvolle mannen dienen de natie beter voor de eer dan voor het geld. *Ik geloof, John, dat ik ze bij de kladden heb*’.... Let ook op zijn gebruik van den straat-veger als hij (zie pag. 151) wil aantoonen, wie in de socialistische maatschappij het onaangename vuile werk moet verrichten. De economisten komen dan altijd aan met de vraag, wie moet dan de straat vegen? ‘Die straat-veger - zóó gaat hij nu voort - is een oude vriend van mij, voor wien ik langzamerhand teedere gevoelens ben gaan koesteren. Men zou hem niet houden voor een hoek-steen van het Europeesche conservatisme. Toch is hij niets minder dan dit. Zijn vuilnis-kar is

1) Zijn pseudoniem is steeds ‘Nunquam’. Zie over hem een stuk van mej. H. van der Mey in het ‘Sociaal Weekblad’ van 1895, pag. 90 en 107. Vergelijk uit de Hollandsche vertaling van ‘Merrie England’, door H. Polak, pag. 34 en 161. Polak zegt in het vóórbericht van die vertaling, dat Robert Blatchford afstammeling is eener Hollandsche familie, die met Willem III naar Engeland overstak. Wij zullen bij onze aanhalingen de goede Hollandsche vertaling door Polak gebruiken.

het bolwerk van het kapitalisme en zijn bezem de standaard, waaromheên zich scharen de trots, de beschaving en de welvaart der samenleving. En hij-zelf wist het nooit, weet 't zelfs nòg niet. Wist hij het, hij zou 't werk staken om een stuiver per dag loons-verhooging'. Zóó is de vorm en inkleeding van het boek. Wat den inhoud betreft, Blatchford is een goed bokser en zijn stooten komen raak aan. - Onder de punten, die hij bij voorkeur behandelt, komt allereerst de behoeften onzer maatschappelijke productie en consumtie aan organisatie. De herinneringen uit het leger oefenen - zooals wij reeds boven zeiden - in dit opzicht invloed op hem. Telkens roept hij uit, dat men het werk moet organiseeren als bij 't leger. De concurrentie van alle producenten tegen elkander is juist de vloek onzer maatschappij, leidende tot vervalsching der waren en tot verkwisting der voorschotten. Laat de maatschappij doen als de armée. Iedere compagnie wijst een man aan die werk doet als kok, en er is één groote keuken, waar de gezamenlijke koks van het geheele batailjon hun werk verrichten. Het resultaat is: goed en overvloedig eten, met geringe kosten en arbeid. Voorts doet de associatie van Fourier, de straat der honderd huizen die tot gemeenschappelijk leven zich inricht, den gewonen dienst. Voor Blatchford is de bron van het kwaad gelegen in het individualisme der menschen. Gebruik makende van dien trek hebben de economisten de zoogenaamde 'vrijheid van het arbeids-contract' tot een gewijden regel gemaakt. Zij spreken daarvan met zekeren eerbied. Die huichelaars! Zij weten te goed, hoe weinig contracten vrijwillig gesloten worden onder die hooggeprezen vrijheid. Bij de minste velleïteit van zelfstandigheid wordt de vrije arbeider uit zijn werkkring gejaagd, en lijden vrouw en kinderen van den werkman een nijpend gebrek. De 'sweater' is zeer zeker op die manier een vrij contractant. Hij behoeft de voorwaarden der bloedzuigers niet te aanvaarden, als hij niet wil. Hij heeft een alternatief: hij kan verhongeren. Blatchford meent, dat die zoogenaamde 'vrijheid van het individu' niets anders is dan de toepassing van het recht van den sterkste. Hij komt tegen dat 'laissez-aller' op, en ontleent aan dit zijn standpunt tevens de kracht om de anarchisten te weêrstaan. Die anarchisten doen niets anders dan consequent de lijn der economisten doortrekken. Hun plunderend optreden is slechts een andere vorm van de plundering door geslepenheid der economisten. Het ongehinderd recht van vrije mededinging is anarchie. En het is slecht. Het is slecht, omdat in een toestand van socialen krijg de laagsten en gemeensten het voordeel hebben, want de schoft en de ploert vechten met weinig medelijden en met geen gemoeds-bezwaren. - Naast dit hoofdpunt der behoefte aan organisatie behandelt hij dan enkele stellingen, die langzamerhand gangbare munten onder de socialisten zijn geworden. Wij stippen ze hier slechts zeer kort aan, omdat wij ze reeds bij anderen zoo dikwijls ontmoet hebben. Daartoe behooren deze beweringen. Ten-eerste, dat men in de maatschappelijke huishouding meer op den voortbrenger dan op den verbruiker moet acht geven. De economie is opgekomen met de

valsche leer, dat men bij alles eerst te letten heeft op het belang der consumenten. Met dat sofisme gewapend, heeft zij al de levenstoestanden onzer productie bedorven en een bedrijfs-wereld geschapen, waarin ten-slotte alles enkel voor den verkoop wordt voortgebracht. Slechts wanneer men die leer als valsch heeft erkend, en weder allereerst op het belang van den voortbrenger is gaan letten - wanneer men dus de as der economie naar den anderen kant heeft omgewenteld - slechts dan is ware verbetering mogelijk. Met die bewering houdt gelijken tred de uitéénzetting, dat een maatschappij op den verkeerden weg is, wanneer zij uitsluitend op de goedkoopte der waren zich toelegt. De concurrentie, 't is waar, bezorgt die goedkoopte. Maar goedkoopte werkt al dadelijk verspilling in de hand - let slechts op het gebruik der lucifers - en is voorts een bron van ellende voor hen, die gedwongen worden de zaken zoo goedkoop te fabriceeren. ‘Denkt ge wel ooit (zóó zegt hij pag. 72/73) aan het leven der menschen, die deze verbazend goedkoope dingen als lucifers maken? Denkt ge wel er eens over, welk soort woningen zij hebben, en wat er van die menschen wordt als zij eens te ziek, te oud of te invalide worden om hun vier shillings te verdienen als prijs voor honderd en twaalf uren arbeids?’ Hij maakt een huivering-wekkende rekening op van wat de goedkoopte eigenlijk inderdaad kost. ‘Voeg al die postjes (ziekte, sterfte, misdrijf, schande der dochters, verwaarloozing der kinderen, enz. enz.) bij de lucifersrekening, meneer Smith, en zeg mij dan of ge lucifers goedkoop vindt!’ - Een andere verkeerde wending, die de maatschappij, onder de inblazing der heeren economisten genomen heeft, is, volgens Blatchford, deze: dat onze maatschappij liefst zich toelegt op het aanmaken van allerlei lorren voor den uitvoer-handel, terwijl het land allereerst voedsel voor zijn eigen kinderen moest voortbrengen. En inderdaad zijn de Engelschen, volgens onzen schrijver, bezig hun eigen landbouw te verliezen, en, ter-wille van het klein voordeel om het brood voor 15 in plaats van voor 16 centen te kunnen koopen, zich in hun voeding afhankelijk te maken van Amerika en Rusland. Dit is een vervloekt stelsel, roept hij uit. ‘De levens-kracht van het volk gaat zóó verloren. Nog een twintig-tal jaren van bloeienden handel en goedkoop brood en wij zijn voor de haaien’.

Wij kunnen niet alles verder aanstippen wat Blatchford in zijn boekje nog verkondigt. Er zijn tal van aardige bladzijden in over het verlies van intelligentie, dat een natie ondergaat, wanneer de armere klassen niet worden onderwezen. Hij spreekt van het ongespitte veld van het brein der arbeiders. Hij wordt niet moede te bewijzen, dat de tegenwoordige kapitalist een vloek is voor de maatschappij; hij vervolgt met zijn haat de fabrieken; hij veracht allen rijkdom verkregen door roof; hij wil alle tusschen-personen verjagen; hij wil den grond en de productie-middelen in handen van het land (de gemeenschap) brengen, en somt eindelijk zijn wenschen op in deze schets: ‘Ten-eerste zou ik de mijnen, hoog-ovens, chemische en andere fabrieken inkrimpen tot het

strikt noodige aantal. Dan zou ik den rook-overlast afschaffen, door water en electriciteit als beweeg-krachten aan te wenden. Dan zou ik de menschen koorn doen zaaien, en vee en gevogelte fokken voor ons eigen gebruik. Dan zou ik de visscherij bevorderen, door den aanleg van kweek-vijvers en havens. Om dat alles te bereiken, zou ik al het land, de fabrieken, mijnen, werkplaatsen, winkels, schepen en spoorwegen, het vervoer van brieven en goederen, even vrij maken als de wegen en bruggen. Ik zou de huizen grooter maken en ruimer, en ze zuiveren van nuttelooze meubelen. Ik zou openbare eetzalen, bad- en wasch-inrichtingen, naar de beste stelsels gebouwd, oprichten, en zoodoende vrijmaken die arme slavinnen: onze arbeids-vrouwen. Ik zou zorgen voor openbare parken, schouwburgen, concert- en gymnastiezalen, sport-terreinen, zalen en tuinen voor spelen, muziek en verfrissching. Ik zou al de kinderen doen voeden, kleeden en onderwijzen op kosten van den Staat. Ik zou ze allen muziek en zingen doen leeren. Ik zou ze allen in gymnastie en wapenhandel laten oefenen. Ik zou openbare hooge-scholen oprichten. Ik zou het volk zijn eigen artisten, acteurs, musici, soldaten en politie doen worden. Dan zou ik langzamerhand al deze dingen vrij maken, zóó, dat kleeding, huisvesting, brandstof, voedsel, vermaak, gezelligheid, opvoeding en alle andere benoodigdheden voor een volmaakt menschelijk leven door het volk zouden worden voortgebracht, verdeeld en genoten, zonder het gebruik van geld'. - Men ziet dat Blatchford een overtuigd socialist is. Het socialisme is, volgens hem, ontzettend rechtvaardig en onverzettelijk eerlijk. Het grond-beginsel daarvan is, dat persoonlijke onafhankelijkheid in menschelijke zaken onmogelijk is. Wat de mensch is, is hij door hetgeen afstamming, omgeving en gezelschap van hem maken. Daar hij zich-zelf niet gemaakt heeft, heeft hij ook geen recht op zich-zelf. Anderen hebben hem gemaakt, daarom is hij anderen verschuldigd al wat hij heeft en wat hij is. Het socialisme in zijn ontzagwekkende rechtvaardigheid, zegt hem dat hij die schuld betalen moet. 'Ik heb schulden gemaakt - zóó gaat Blatchford voort - bij levenden en dooden. Ge wilt zeggen dat ik de dooden niet betalen kan. Maar die dooden kunnen immers erven nagelaten hebben.... En misschien bestaat er een testament. Ik ben zeker dat er één bestaat. Aan niemand ben ik meer verschuldigd, wat mijn geestelijke gesteldheid betreft, dan aan Jezus Christus. Welnu, hij liet een testament na, waarbij hij mij uitdrukkelijk voorschrijft alle menschen als broeders te behandelen. En naar de grootte mijner schuld ben ik gehouden alle menschen, zijn erfgenamen, te betalen[1)].

Men kan niet zeggen, dat Hyndman of zelfs Blatchford (bij wien

1) Let nu op zijn bundel 'Droevig Engeland' ook vertaald door H. Polak. Blatchford schreef in 1902: 'Britain for the British'. Let verder op zijn utopie-roman: 'De Tooverwinkel' door H. Polak vertaald in 1907.

slechts de vorm oorspronkelijk is) iets bepaald nieuws tot het terrein van het socialisme aanbrengen. Mede zijn niet nieuw de pogingen der Britsche land-nationaliseerders [1]. Deze pogingen hebben anders voor Engeland een bepaald practische beteekenis. Engeland is het land, waar het brengen van grond in de gemeenschap zich als van-zelf opdrong aan hen, die niet voor een diep-ingrijpende verandering bevreesd zijn. De maatschappelijke structuur van dat land bood aanleiding te over, om aan zulk een vervorming van het grond-bezit te denken. Een handvol geslachts-hoofden heeft toch aldaar het overgroote deel van den grond in eigendom; menig eigenaar weet ter-nauwernood waar zijn gronden liggen, behalve hetgeen tot park is aangelegd of als jachtveld dienst doet; de groote grond-bezitters moeten niet alleen de bebouwing hunner landerijen, maar ook het toezicht op hun pachters aan anderen overlaten. Niet enkel het schromelijk onrecht der distributie van den grond, maar ook de productie-toestanden-zelven gaven telkens aanleiding, om eens na te denken over de stelling, of de maatschappij niet opgebouwd moest worden op een vervorming van het individueele grond-eigendom. Zóó is dat vraagstuk dan ook telkens door dezen en genen ter-hand genomen. Vroeger hebben wij vermeld, hoe Thomas Spence en Bronterre O'Brien het probleem meenden te kunnen oplossen. Herbert Spencer (zie hierboven onze bladz. 191) had in zijn '*Social Statics*' in 1850 op wijsgeerige gronden toegestemd, dat alle menschen gelijkelijk gerechtigd waren tot het gebruik van de aarde. John Stuart Mill had van zijn kant niet aangedrongen op het terugnemen van den grond aan de gemeenschap, maar wel geformuleerd het opeischen van de aangroeiende voordeelen van den grond in de toekomst ten-bate van allen. In die lijn bewogen zich in de tweede helft der negentiende eeuw enkele knappe breinen. Het meest bekend in dit opzicht is het boek van den beroemden natuur-onderzoeker Alfred Russel Wallace, den bekenden schrijver van het door prof. Veth vertaalde werk over den Maleischen Archipel: 'Insulinde, het land van den orang-oetan en den paradijs-vogel'. Hij schreef het boek 'Land-nationalization, its necessity and its aims' in 1882. Hij zette uitéén, dat naar zijn inzicht land-nationalisatie niet enkel een questie van recht was, maar het ware middel zou blijken om den nood der lagere klassen te lenigen. Om dit goed te doen uitkomen, droeg hij zijn geschrift op aan de werklieden van Engeland 'in de hoop dat dit boek hun de hoofd-oorzaak van zooveel armoede te-midden van den voortdurend vermeerderenden, door hen geschapen rijkdom mocht openbaren, en hun de groote hervorming zou aanwijzen, die den arbeid in staat zou stellen zijn rechtvaardige belooning te oogsten; een hervorming die zeer zeker leiden kon tot afschaffing van het pauperisme, en die aan alle vlijtige lieden een betamelijk deel van den hoogeren voorspoed van hun geboorte-land zou geven'. Zijn plan was het land door den Staat te doen terugnemen

1) Denk ook om Patrick Edw. Dove's uitingen 1850. Zie Morrison Davidson 'Precursors of Henry George', 1900, pg. 57 seqq.

tegen schade-vergoeding. Op de denkbeelden, door Wallace aangegeven, vormde zich nu in Engeland de maatschappij tot landnationalisatie. Met het oog op de Iersche agrarische wanorde en ook op toestanden als in de Schotsche Hooglanden voorkwamen, drong dat genootschap aan op verbetering. Het stelde niet voor een geweldige sociale omwenteling, geen plotselinge of heftige verstoring van bestaande nijverheid, geen verkrachting van wettig verkregen rechten. Het kwam, zooals 't zeide, niet eens te-berde met nieuwe beginselen. Het wilde slechts in 't begin consequenter doortrekken en toepassen de denkbeelden, die in de 'Irish Land-act, the Crofter's-act, the agricultural Holdings-act, the allotment-act' waren neêrgelegd. Volgde men die lijn, dan zou men tot het resultaat komen, dat de Staat het monopoliseeren van den grond door eenige weinigen zou tegengaan, en het 'unearned increment' voor zich, dat is voor de gemeenschap, zou verzekeren. De landnationalisatie-maatschappij geeft nu voortdurend kleinere geschriften uit. Naast Wallace, den voorzitter, valt in de propaganda vooral het licht op den vice-president, A.J. Ogilvy[1]. Een gansche groep schrijvers over deze materie zou opgenoemd kunnen worden. Telkens, als een opzienbarend feit zich voordoet, regent het pamfletten over deze questie. Enkele leden van den hoogen adel verdedigen dan hun rechten. Wij wijzen o.a. op den vroegeren hertog van Argyle en zijn boekje: 'Crofts and farms in de Hebrides' van het jaar 1883; wij vermelden de houding van Lord Penrhyn in het jaar 1897 tegenover de arbeiders in zijn lei-groeven van Bethesda in Noord-Wales[2]. Al die verdediging en handhaving zijner rechten door den grond-bezittenden adel beletten echter niet, dat telkens heftiger verzet wordt aangeteekend tegen het autocratisch optreden dezer heeren. Meer en meer vestigt zich de meening, dat over den grond, de mijnen, de groeven, enz. niet door bijzondere personen kan worden beschikt, tenzij in de richting, welke samenvalt met de behartiging van het belang der gemeenschap. Vergeten de Engelsche grond-bezitters dezen regel, dan worden zij weder wakker geschud door geschriften van land-nationaliseerders. Een der laatste, meest populaire werkjes, was het kleine Engelsche boek dat in 1894 bij ons te-lande door J. van Loenen Martinet is ingeleid onder den titel: 'Toen ik dictator was'[3].

1) Denk aan William Ogilvy in 1782.
2) Men vergelijke het 'Sociaal Weekblad', 1897, pag. 290, en 1902 pg. 21. In April 1903 begint de liberale partij tegen Lord Penrhyn te ageeren Zie ook 'Sociaal Weekblad' 1903, p. 221, 'Justice' 4 April 1903 (Port) Hun motie werd in het Lagerhuis verworpen 25 April 1903. De staking der arbeiders in de lei-groeven van Lord Penrhyn werd November 1903 door de arbeiders opgegeven Penrhyn sterft Maart 1907.
3) Zie over de beteekenis van dat boekje ook het 'Sociaal Weekblad' van 1894, pag. 325, 333 en 341.

Zijn nu noch Hyndman, noch zelfs Blatchford, noch de Engelsche land-nationaliseerders geheel en al nieuw of oorspronkelijk, ook met de richting van hen, die zich-zelven den naam van F a b i ë r s hebben gegeven, is dit slechts ten-deele het geval. Zij stonden in 1883 in Engeland op, en bleven een kleine kring. Doch hun invloed was dadelijk tamelijk groot. Zij kwamen voort uit de midden-klasse en behoorden tot den meest beschaafden stand. Door opvoeding en positie werden zij tot de meest ontwikkelden gerekend. Zij vormden een vereeniging, niet om uitsluitend op de arbeiders, maar om op alle standen der maatschappij te werken. Onder alle standen was het, naar hun inzicht, noodig bekeerlingen te maken, vooral onder de bevoorrechten. Het gold een vervorming der gansche maatschappij door het socialisme. Maar die socialistische beginselen moesten met beleid in het lichaam der samenleving worden ingeënt. Men moest, volgens hen, geduld kunnen hebben. Zij die gelooven haasten niet. Het dunne eind van de wig wordt maar langzamerhand in 't hout gedreven - zeiden zij - doch het gaat sneller, naarmate de opening wijder en de weêrstand geringer wordt; het dikke eind der wig dringt dan van-zelf door en de splijting komt tot stand. ‘Wij moeten - zóó luidde de leus der Fabiërs - het juiste oogenblik met groot geduld afwachten, evenals Fabius deed in den oorlog tegen Hannibal, niettegenstaande velen hem laakten om zijn dralen. Doch als de tijd dáár is, moeten wij raak slaan, evenals Fabius deed, anders zou ons wachten vergeefs zijn geweest en nutteloos’. Het kenmerkend eigenaardige van de Fabiërs is, dat zij blijven gelooven aan de mogelijkheid van beter inzicht bij de bezittende klassen, en dat zij dus al hun moeite willen aanwenden om die bezittende klassen tot inkeer te brengen. Zij stellen zich echter beslist op het standpunt van het socialisme. Dat is hun uitgangs-punt. In dit opzicht is er geen aarzeling of tempering bij hen te bespeuren. Hun statuten of grondslagen luiden dan ook als volgt: ‘Het genootschap der Fabiërs bestaat uit socialisten. Het streeft dus naar de reorganisatie der maatschappij, door de emancipatie van grond en kapitaal uit den eigendom van individuen en klassen, en het overbrengen van den eigendom dezer productie-factoren aan de gemeenschap, ten algemeenen nutte. Enkel langs dezen weg kunnen de natuurlijke en verkregen voordeelen van het land over alle inwoners rechtvaardig worden verdeeld. - Het genootschap beoogt derhalve de afschaffing van bijzonder eigendom van grond en van de daarmede gepaard gaande persoonlijke toe-eigening, in den vorm van grond-rente: het wil dus een einde maken aan den prijs, die betaald wordt voor de vergunning om de aarde te mogen gebruiken en voor het zich ten-nutte maken van 't verschil in vruchtbaarheid of ligging der gronden. - Het genootschap streeft eveneens naar de overdracht aan de gemeenschap van het beheer over alle kapitaal ten-dienste der voortbrenging, voor zoover die door de gemeenschap behoorlijk kan worden gedreven. Want ten gevolge van het monopolie in 't verleden der productie-middelen in handen der bezittende klasse, is deze klasse verrijkt door alle

uitvindingen in de voortbrenging, in steeds toenemende mate, terwijl tevens het overschot harer inkomsten weder als kapitaal door haar werd aangewend, en is dus de arbeider nu van deze klasse geheel afhankelijk en moet hij van haar het verlof ontvangen om zijn levens-onderhoud te mogen verdienen. - Indien deze veranderingen tot stand komen zonder schadeloosstelling (doch met vergoeding aan de onteigende personen voor zooveel de gemeenschap die wenschelijk acht), zullen grond-rente en kapitaal-winst gevoegd worden bij het loon voor den arbeid, zal de niets-doende klasse, die nu leeft van den arbeid van anderen, noodzakelijkerwijze verdwijnen, en zal, door de vrije werking der economische krachten, in werkelijkheid gelijke gelegenheid en kans voor allen in stand worden gehouden met veel minder inbreuk op de persoonlijke vrijheid dan in ons tegenwoordig stelsel. - Het genootschap der Fabiërs verwacht het verkrijgen dezer doel-einden van het meer algemeen bekend worden van socialistische inzichten, en van de maatschappelijke en staatkundige wijzigingen die daarvan het gevolg zijn. Het tracht die oplossing te bevorderen, door de algemeene verspreiding van kennis over de verhouding tusschen individu en maatschappij uit een economisch, ethisch en politiek oogpunt.'

De Fabiërs hebben later deze grondslagen gecompleteerd door enkele verklaringen, die zij o.a. op het internationaal socialistisch congres van 1896 hebben doen hooren[1)]. Deze uitéénzetting hield hoofdzakelijk het volgende in. Op den vóórgrond bleven zij stellen, dat het doel van hun genootschap was de Engelsche landgenooten te overreden hun constitutie volkomen democratisch in te richten en hun arbeid zóó te socialiseeren, dat de levenswijze van het volk in geen opzicht meer afhankelijk was van particulier kapitalisme. Het genootschap - aldus vervolgden zij - stelt zich op een breed verdraagzaam standpunt. De Fabiërs worden aangemoedigd, om tot alle andere organisaties, hetzij deze socialistisch zijn of niet, toe te treden, indien er slechts werk voor Fabiërs te doen is. Het genootschap, door ondervinding geleerd hebbende, dat socialisten evenmin als andere lieden geheel hun eigen weg kunnen gaan in ieder opzicht, erkent dat in een democratische gemeenschap het compromis een noodzakelijke voorwaarde is van politieken vooruitgang. Socialisme, zooals het door het genootschap der Fabiërs wordt opgevat, beteekent de organisatie en leiding van de noodzakelijke arbeiders-takken van het land, en de toe-eigening van alle vormen van economische rente van grond en kapitaal door de natie als een geheel, en wel door middel van de meest aangelegen publieke autoriteiten, zij 't van kerspel, gemeente, provincie of van het rijk. Het socialisme, door de Fabiërs voorgestaan, is uitsluitend staats-socialisme, nu de Engelsche staats-inrichting tegenwoordig volkomen democratisch is. In een land als Duitschland, waar gemeenten en andere plaatselijke lichamen voor de arbeids-standen gesloten

1) Zie de 'verklaringen' in het 'Fabian Tract' no. 70 'Report on Fabian Policy, etc' London, July 1896.

zijn, zou het staats-socialisme der Fabiërs geen zin hebben. Het staats-socialisme der Fabiërs wil ook niet, dat de Staat de arbeid zou monopoliseeren verder dan noodig is om de levens-wijze van het volk zelfstandig te maken. Integendeel: particuliere onderneming en individueel initiatief worden door hen hooggeschat, voor zoover zij de sociale organisatie volledi ger maken: zij worden gewaardeerd evenals vrijheid van 't woord en vrijheid van gedachte door de drukpers. Vooral vindiceeren de Fabiërs vrijheid van gedachte binnen de sfeer van het socialisme. Zij wenschen eerbiediging van hun kritische houding tegenover Marx en Lasalle, zooals deze eminente socialisten zich de vrijheid voorbehielden tegenover Saint-Simon en Fourier. De Fabiërs gaan niet mede met de andere socialisten in hun veroordeeling der ‘bourgeoisie’. Zij protesteeren tegen dat vonnis, daar de socialistische beweging tot nu toe grootendeels geïnspireerd en geleid is door leden der midden-klasse. Eénzijdigheid moet worden vermeden. De Fabiërs maken zich geen illusies, dat enkel bij het proletariaat afwezigheid van enge en benepen idealen zou worden gevonden. Integendeel: zij begrijpen dat het volk slechts waarlijk opgevoed kan worden door het gemeenzaam te maken met de conclusies van de meest verlichte leden van a l l e klassen. De Fabiërs willen dus vooral authentieke en betrouwbare statistieke studies bevorderen: zij wijzen op het werk van Marx over het kapitaal waarin de weg van het zorgvuldig verifieeren der feiten, onder den kapitalistischen vorm der maatschappij, is ingeslagen. De gissingen en onderstellingen der socialisten zijn, volgens de Fabiërs, altijd bedriegelijk gebleken Tegen overdrijving moet men waken. In de natuurlijke wijsbegeerte van het socialisme is ‘licht’ een nog belangrijker factor dan ‘hitte’. De Fabiërs verwerpen de frase van de afschaffing van het loon-stelsel, willen ook niets weten van gelijke loonen, gelijke arbeids-uren, gelijke officieelen levens-standaard of gelijke autoriteit voor iedereen. Dit alles is onvereenigbaar met de gelijke ondergeschiktheid aan het gemeenschappelijk belang, dat de grondslag is van het moderne socialisme. Evenzoo verwerpen de Fabiërs de plannen om aan personen of groepen de ‘algeheele opbrengst van den arbeid’ te verzekeren. Rijkdom is sociaal in zijn oorsprong en moet sociaal blijven. Zij gelooven niet aan de materialistische geschiedenis-beschouwing, niet aan den klassenstrijd, ontkennen de absolute concentratie van kapitaal, spreken niet van ‘een reactionnaire macht der bourgeoisie’. Van ontwerpers van utopische communauteiten willen de Fabiërs ook niets weten. Ten slotte: het genootschap der Fabiërs stelt het socialisme niet op den vóórgrond als een panacée tegen alle kwalen der menschelijke maatschappij, maar slechts tegen die kwalen, welke door gebrekkige organisatie van den arbeid en door een radicaal slechte verdeeling van rijkdom zijn te-weeg-gebracht[1)].

1) Tot de Fabiërs behoort ook Dadabhai Naoroji, de Parsi, een tijd-lang lid van 't parlement, zie ‘Justice’ van Januari 1904.

De Fabiërs vormen dus een genootschap van moreele propaganda. In de verste verte denken zij niet aan actie. Zij willen onderwijzen en bekeeren. Allereerst houden zij voordrachten. Dan geven zij degelijke artikelen en meer losse tractaatjes uit. Die geschriften zijn meestal in uitnemenden stijl vervat. Trouwens de Fabiërs beschikken over een keurbende van schrijvers. De auteurs, die 't meest bij hen op den vóórgrond komen, zijn G. Bernard Shaw en de rechtsgeleerde Sidney Webb. De eerste is een scherp en fijn talent, uitnemend drama-schrijver, rijk in paradoxen[1)]; de tweede kan over meer encyclopedische kennis beschikken. Maar beiden houden telkens de eer op van het genootschap. Naast en onder hen zijn bekende namen. In December 1889 gaf het genootschap een boekdeel uit getiteld: ‘Fabian Essays in Socialism’ dat een zevental van hun beste verhandelingen bevatte. Men zag nu, dat, nevens William Clarke, Sydney Olivier, Graham Wallas en Hubert Bland, ook de bekende Annie Besant, de wakkere vrouwelijke kampvechtster in 't belang der onterfden, zich toen ten-tijde - later verliet zij hen weder - tot hen had gevoegd[2)]. De ‘Fabian Essays’ zijn overal vertaald en bekend geworden. Ook in ons land is een goede vertaling geleverd door den heer F.M. Wibaut. Zij hadden geheel en al de bedoeling om op de beschaafde klassen te werken. Meer in breederen kring moesten de tractaatjes, ‘the tracts’, invloed oefenen. Een klein honderdtal, in de laatste twaalf jaren verschenen, ligt vóór mij. De meeste daarvan gaan van het genootschap-zelf uit en dragen geen naam van een auteur. Enkele behouden den naam van den schrijver. Zóó wijzen wij op ‘tract’ n°. 47 over de werkloozen door John Burns in 1893 geschreven, op tract no. 51 ‘Socialism: true and false’ door Sidney Webb in 1894 gesteld, op tract n°. 52 over de opvoeding van den Staat in 1894 door J.W. Martin vervaardigd, op tract n°. 54 over de wetgeving op het armwezen in 1894 door J.F. Oakeshott geleverd, op tract n°. 67 over de vrouwen de fabrieks-wetten (1896) van mevrouw Sidney Webb, op tract n°. 72 ‘de zedelijke oogpunten van het socialisme’ (1896) van Sidney

1) G. Bernard Shaw is vooral uitnemend drama-schrijver. Zijn eerste tooneelstukken zijn ten jare 1898 in twee deelen uitgegeven onder den titel: ‘Pleasant and unpleasant’; in 1901 geeft hij uit ‘Three plays for Puritans’ met een raadselachtige voorrede. Hij heeft, helaas, in den Zuid-Afrikaanschen oorlog niet de partij der Boeren genomen, hij gaf te kennen, dat, naar zijn meening, het socialisme de oplossing vordert van kleine en groote Staten, en dat dus in dien zin Chamberlain eenigermate een wegbereider voor het socialisme zou zijn! Zie over Shaw het fraaie artikel van L. Simons in ‘De Gids’ van Januari 1904.
2) Over Annie Besant zie haar eigen geschriften: ‘Why I am Socialist’, ‘The Evolution of Society’ 1886, ‘Modern Socialism’ 1886, ‘Socialism, for and against by Charles Bradlaugh and Annie Besant’, 1890 In het jaar 1891 werd zij theosophiste, zie haar brochure ‘Why I became a theosophist’, 1891.

Ball, op tract n°. 73 over de staats-pensionneering (1897) door George Turner, enz. In den laatsten tijd behandelen die tractaatjes nog al dikwijls de voordeelen der uitbreiding van gemeentelijke exploitatie der bedrijven[1]. Al die blaadjes en brochures zijn in de verste verte niet banaal geschreven. De toon blijft meestal hoog. Onwillekeurig, al willen zij tot ieder spreken, richten zij zich toch weder 't eerst tot de bezittende standen. Dikwijls wordt dan ook van de zijde der Duitsche sociaal-democraten het verwijt gehoord, dat de Fabiërs er slechts op uit zijn, het socialisme als 't ware 'salonfähig' te maken. Het wordt, volgens de Duitschers, een socialisme der salons. Ten-onrechte. Zeer beslist staan zij aan de zijde van het socialisme. Zij coquetteeren niet met socialistische beginselen. Hoort bij voorbeeld het slot van hun eerste 'tract', dat de toon aan alle geeft. Het is gericht tegen het stelsel der concurrentie en de bittere resultaten daarvan voor de werklieden. 'Staan economisten - zóó luidt het slot van dat blaadje - staatslieden en sociologen hopeloos tegenover dit probleem van armoede? Moeten de werklieden blijven steken in hun ellende, terwijl professoren en politieke leidslieden ernstig zich bezighouden met het splitsen van stroo-halmen? Neen, want de arbeiders moeten en zullen hun blind geloof in den handels-god: concurrentie afwerpen, en de verantwoordelijkheid aanvaarden van hun tot nu toe ongebruikte macht. Als het kapitaal gesocialiseerd wordt, zal de arbeid daarbij vol-op verdienste hebben; maar zoolang het kapitaal in handen van weinigen wordt gelaten, zal armoede het lot der velen zijn. Onderwijs, preek en bid tot in alle eeuwigheid in de scholen en kerken, het zal niets-met-al baten, zoolang gij dat blinde idool der concurrentie, dat misbruik van het kapitaal in de handen van individuen, niet van zijn voetstuk hebt weggesleurd. Gij die in overvloed leeft, denkt er om dat uw weelde betaald wordt door de ellende en nood van anderen. Uw overtolligheden zijn de ouders van hun armoede. Zeer zeker, alle menschelijkheid is nog niet bij u weggebrand door het goud dat uw vaderen u nalieten'. - Men ziet dat de strekking der bladen van de Fabiërs zeer ernstig is. Toch is 't waar dat zij een kleine groep blijven vormen. Zij zijn een 'élite'. De eigenlijke arbeidersbeweging gaat over hun hoofden heên[2].

1) Zie ook tract n°. 77 'The Municipalization of Tramways', tract n°. 81 'Municipal Water', tract n°. 86 'Municipal Drink Traffic', tract n°. 90 'The Municipalization of the Milk supply', tract n°. 94 'Municipal Bakeries'.

2) Zie over de Fabiërs ook 'Die neue Zeit', 1896/97, I, pag. 164 seqq. Voorts 'Sociaal Weekblad', 1894, pag. 52 en 1896 pag. 259. Let ook op het bericht in 'Der Sozialdemokrat, Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge' van 17 Augustus 1889, pag. 4. Volgens dat bericht hielden de Fabiërs in 1888 reeds 721 voordrachten. Zij beschikten toen reeds over 39 redenaars en sprekers. De Fabiërs worden later allen Imperialisten: de macht van den Staat willen zij. Hier scheidt zich van hen Hobson, zie 'Die neue Zeit', 1901/1902, I, p. 431. Wij Hollanders hebben ons steeds bedroefd over hun houding tegen den strijd der Boeren in Zuid-Afrika.

Merkwaardig en kenschetsend voor hun richting is het, dat enkele zeer begaafde vrouwen zich van tijd tot tijd bij hen voegen. In den kring dezer letterkundigen, docenten, journalisten en critici zijn zij een welkome hulp. Zij dragen dan willig haar aandeel bij, om alle maatschappelijke groepen met socialistische denkbeelden te doordringen. De bekendste dier jonge vrouwen is Beatrice Potter, de dochter van den rijken spoorweg-koning Potter. Zij genoot een zeer zelfstandige opvoeding. Herbert Spencer, een huisvriend van haar vader, bemoeide zich met haar opleiding. Later ging zij op zich-zelve wonen en werkte hard, bescheiden op kamers levend. Zij ging toen het leven van het volk bespieden en onderzoeken. Meer en meer keerde zij zich af van het 'individualisme', zooals Herbert Spencer haar dat geleerd had. Om nu volkomen zeker van haar zaak te zijn werd zij-zelve arbeidster: zij werd naaister in een door het zweet-stelsel uitgezogen meisjes-kring; zij trad op als gaarster van huur-penningen in het Oosteinde van Londen. Toen ging zij schrijven. En nu had zij allengs de man harer keuze ontmoet. Zij werd mevrouw Sidney Webb. Het is een heerlijk huwelijks-leven geworden. Sedert haar huwelijk arbeidt zij geregeld met haar echtgenoot. Te-zamen schrijven zij. Men kan hen zich niet als afzonderlijk werkend meer voorstellen. In de aangename beneden-vóórkamer hunner liefelijke woning in Grosvenor-straat, welke op de Theems uitziet, zijn zij beiden elken morgen aan den arbeid. Dan willen zij niet gestoord worden. Zij schrijven dan ook te-zamen boeken als het nu reeds klassieke werk over de geschiedenis der 'Trade-Unions' en het vervolg: 'Industrial Democracy'. Na den vóórmiddag gaan de wegen van het echtpaar uitéén: elk naar scholen, werklieden-vereenigingen of commissies; zij arbeiden dus gescheiden in het leven en oefenen, ieder op eigen wijze, practisch invloed. Vooral Mevrouw Webb. Haar invloed wordt verhoogd door de bekoring welke van haar persoon uitstraalt. Een beweeglijk gelaat vol uitdrukking, met een paar levendige kijkers verlicht, door een fijnen zwarten haardos getooid, treft dadelijk ieders blik. Haar vriendelijke glimlach, haar welluidende stem trekken huiverenden en zelfs onwilligen in haar cirkel[1)].

De Fabiërs pogen dus om zich heên te scharen de burgerlijke elementen van het socialisme.[2)] Als twee bondgenooten van iets

1) Zie over mevrouw Webb 'Sociaal Weekblad' van 1896 pag. 385, voorts 'La Revue socialiste' van 1897, (Mars 1897) tome 25, pag. 330. Dáár worden, naast mevrouw Webb, de figuren geteekend van mevr. Emmeline Pankhurst, en van mevrouw Sparling, de dochter van William Morris. Wij zouden bij haar willen voegen de liefelijke gestalten van Octavia Hill, van miss Cons (zie 'Sociaal Weekblad' 1897, pag. 40), van mevrouw Amie Hicks (zie 'Sociaal Weekblad' 1897, pag. 144) en van miss Clara Collet (zie 'Sociaal Weekblad' 1899, pag. 59).
2) Over een gisting 1907 onder de Fabiërs (H.G. Wells) zie 'Die neue Zeit' 1906/07, II p. 273.

minder geprononceerde kleur hebben zij naast zich den kring van ‘de nieuwe broederschap’, die tot orgaan had het in velerlei opzicht merkwaardige drie-maandelijks uitkomend blad ‘S e e d - t i m e ’, en de groep der ‘A r b e i d s - k e r k ’ die een maandblad uitgeeft ‘The Labour Prophet’.

De kameraden van ‘de nieuwe broederschap’ (‘New Fellowship’) zijn in 1882 hun arbeid begonnen, met den ijverigen J.R. Macdonald als secretaris[1]. Arbeid is eigenlijk niet het goede woord. Zij bedoelen een omkeer van het eigen leven. Zij verlangen van elk lid persoonlijke toewijding en toepassing van hun beginselen in zijn eigen leven, in al de levensverhoudingen waarin hij geplaatst is of waarop hij invloed kan oefenen. De leden dezer nieuwe broederschap moesten - zóó was hun opvatting - hun maatschappelijk en huiselijk leven vrij maken van de zelfzucht, die thans nog overal heerscht, en daarvoor de tegenovergestelde drijfveêr in de plaats stellen. Niet door woorden alleen, maar door eigen daden. De stille invloed van ieders persoonlijk voorbeeld zou het zekerste middel blijken om anderen te winnen. Alles moet uitgaan van een voorafgaande diepe zedelijke overtuiging. Elke maatschappelijke toestand is tot zekere hoogte de uitdrukking van de zedelijke beginselen die dáár gelden. Onze maatschappelijke nooden wijzen op hebzucht, heerschzucht, speelzucht, op een valschen verachtelijken maatstaf van menschen-waarde, en blijft dat zóó, dan zullen ook de toestanden, al wijzigen zij zich in vorm, niet verbeteren. ‘Zoolang ons leven enkel blijft een zoeken naar de middelen om ruim te leven, een streven om met den minst mogelijken arbeid de meest mogelijke stoffelijke goederen, die wij rijkdom noemen, machtig te worden, ze veilig te bewaren, en dan, dank zij den arbeid van anderen, een leven van niets-doen en van weelde te aanvaarden, - zoolang zullen alle middelen ter hervorming onmachtig blijven.’ Eerst door een omkeer in ons eigen binnenste, wanneer wij werkelijk ons laten bezielen door de liefde, die leert *dienen* in plaats van heerschen, zal er verbetering ook in de maatschappij komen. De maatschappij - dus sprak de nieuwe broederschap - zal eerst dan een ware maatschappij worden, indien al haar leden het lijden gevoelen dat haar wordt aangedaan, wanneer aan één enkel lid onrecht geschiedt. De leden der nieuwe broederschap eischen geen maatschappelijke gelijkheid voor allen, maar eerbiediging van ieders persoon in zijn eigen levens-doel. Geen mensch mag beschouwd en gebruikt worden om anderen voordeel of genot te bezorgen. Werd deze opvatting meer algemeen, dan zou de beteekenis, die tot nog toe aan het bezit van een grooten voorraad stoffelijke goederen wordt gehecht, vervallen. De broederschap, uitgaande dus van een vernieuwde zedelijke en godsdienstige bezieling, die met de eigen personen begint en doorwerken moet in het leven der maatschappij, geeft als practische regelen voor de leden de volgende voorschriften

1) J.R. Macdonald is ook lid der Fabiërs, en der ‘Independent Labour Party’. Zie over hem ‘Die neue Zeit’, 1895/96, I, pag. 357/358.

aan: vooreerst de eigen levens-wijze veel eenvoudiger in te richten dan tot nu toe gebruikelijk is; dàn zelf persoonlijk te arbeiden: een ieder moet althans eenigen arbeid verrichten die anderen van dienst kan zijn: wie niet werkt zal niet eten; eindelijk vooral te ijveren voor het toekennen van een behoorlijk loon: dus nooit zoeken naar de goedkoopste werkkracht, geen vrucht van den arbeid verlangen voor een loon, waarvan wij weten dat het voor 't menschelijk bestaan niet voldoende is. Men ziet, het is uitsluitend de ethische kant der sociale questie die op den vóórgrond wordt gesteld. Wederom is het hoofdzakelijk een beroep op de bezittende, meer ontwikkelde klassen. Tot hen richt zich ook het tijdschrift ‘Seed-time’, waarvan verschillende tien-tallen nummers zijn verschenen. Bladeren wij in de breed gedrukte stevige quarto-bladen van dat orgaan, dan treffen ons vooral de artikelen over de vereenvoudiging van het leven (zie n°. 26 en 30) waarop telkens wordt aangedrongen. Van tijd tot tijd wordt in die bladen bij het voorbeeld van een hoogen geest aangetoond, hoe inderdaad het gansche leven soberder en natuurlijker kan worden, zonder iets van zijn waarde te verliezen. Wij wijzen op de artikelen over Tolstoï (n°. 15), over Walt Whitman (n°. 25) en over William Morris (n°. 24). Ook een opstel over de ‘Independant Labour Party’ (n°. 21) trekt de aandacht. In een terugblik, na vijftien jaren bestaans (n°. 29), werd geconstateerd, dat, alhoewel zeer spaarzaam, toch eenige vruchten van den arbeid der nieuwe broederschap in Engeland merkbaar waren. ‘Onze ideeën worden ten-minste nu niet beschouwd als die van een klein hoopje excentrieke individuen’. Voor ons Hollanders is merkwaardig, dat mr. F.N. Sickenga te Dordrecht in dezelfde richting zich beweegt en ook in ‘Seed-time’ (zie n°. 25) studies levert[1].

De groep van ‘de Arbeids-kerk in Engeland’ schaarde zich om John Trevor. Deze stichtte in 1892 te Manchester een vereeniging die ten-doel had het bewustzijn te wekken dat de richting der arbeiders-vereenigingen onzer tijden inderdaad een godsdienstige beweging was[2]. Mocht het vulgaire socialisme zich vijandig plaatsen tegenover den godsdienst, dit was niet onverklaarbaar, indien men lette op de platheid, de zelfzucht van velen die zich tooien met een religieuzen naam. Wanneer men zich echter niet stoorde aan het gehuicheld vertoon, dat de wereld nu eenmaal Christendom noemde; wanneer men inderdaad doordrong tot de kern der ontwikkeling der menschheid, dan zou men zien dat geheel

1) Zie de merkwaardige artikelen van mr. F.N. Sickenga in het ‘Sociaal Weekblad’ van 1892, pag. 398, 418 en 437. - Sinds April 1893 is J.R. Macdonald als secretaris van de broederschap afgetreden en vervangen door J.F. Oakeshott.

2) Denk ook aan ‘The Guild of St. Matthew’ van Headlam, een leerling van Maurice, 1890. - Afgescheiden daarvan is ‘The Christian Social Union’ 1889, en de Reverent Rt. Westcott, zie over beide stroomingen het boekje van Arthur V. Woodworth, ‘Christian Socialism, 1903.

die maatschappelijke evolutie van het heden de openbaring was van een religieus beginsel. Inderdaad streven de menschen van 't heden, de arbeiders uit het volk, naar een andere gemeenschap, dan waarin zij verkeeren; een gemeenschap die rechtvaardiger en schooner is dan de tegenwoordige. De groote volks-beweging, die men socialisme noemt, is niet anders dan het zelfbewust werken aan de komst dier nieuwe samenleving: het dienen van het Verstand en van den Wil, die in de schepping zijn, dat is van God. Daardoor wordt die richting gestempeld tot iets heerlijks en iets heiligs: het wordt een Kerk. John Trevor, bijgestaan door veel vrienden, wij noemen Seth Ackroyd, John Hawke, ondersteund ook bij-wijlen door Tom Mann en Ben Tillett, ontwikkelde dit alles in 't blad, dat hij maandelijks uitgaf: 'The Labour Prophet and Labour Church Record'. De toon was hoog idealistisch. Trevor had het bewustzijn een groote godsdienstige beweging in gang te zetten. Na vijf jaren met onbezweken kracht gewerkt te hebben, voelde hij zijn krachten hem begeven. Zijn gezondheid wankelde; daarbij kwamen de financieele zorgen. Kortom in Juli 1897 gaf hij de leiding van zijn Kerk over aan Reginald A. Beckett. Deze poogde in denzelfden edelen geest het blad van zijn zieken vriend voort te zetten[1)].

De verbreiding van het socialistisch idee in Engeland volgend gaan wij steeds hooger op. Uitgaande van de vakvereenigingen komen wij tot de heroën van literatuur en kunst. De invloed van C a r l y l e is in dat Engeland krachtig gebleken. Van het tijdstip, toen hij omstreeks 1840 zijn boet-prediking deed hooren over de huichelarij der bezittende klassen, die, geheel en al opgaande in geldzucht en mammon-dienst, uit al die zoogenaamde economische eigenschappen nog zoovele deugden voor zich-zelven wisten te smeden, en hoe meer kapitaal zij samenvoegden des te meer verdiensten zich-zelven toerekenden, - van dat tijdstip af is in Engeland zijn woord door menigeen opgenomen. Men begon zich in veel kringen te schamen over de geld-maatschappij: men durfde niet meer spreken over een gouden tijd voor de fabrikanten

1) Zie over de 'Arbeids-kerk' ook het 'Sociaal Weekblad' van 1897, pag. 23, 83, 115, 123, 146 en 171, ook dat van 1899, pag. 105. Vergelijk het blaadje 'Ontwikkeling' van dr. van den Bergh van Eysinga voor 't jaar 1899 n°. 5 (April). De predikant F.W.N. Hugenholtz van Schiedam besloot in 1898 ook in ons land zulk een arbeids-kerk op te richten, zie daarover 'De Hollandsche Revue' van Maart 1899; hij had tot orgaan 'Onze Kring'; in Augustus 1901 werd hij als sociaal-democraat te Weststellingwerf tot lid der Tweede Kamer gekozen, zie Sociaal Weekblad 1901, p. 405. - Organen als 'Seed-time' en 'The Labour Prophet' knoopen eenigszins vast aan het van 1883 tot 1891 geschreven maand-blad: 'The Christian Socialist'; dit laatste ging echter uit van de beweging, vroeger begonnen door Kingsley en Maurice, zie van ons vierde deel der 'Socialisten' pag. 265 en volgende.

als de arbeiders verhongerden. D i c k e n s had door zijn romans, vooral in zijn ‘Hard Times’, dat gevoel van schaamte heinde en verre verspreid. Maar de eigenlijke voortzetter van het werk van Carlyle, de man, die nog eens, als in goudsmeê-kunst van woorden, een wonderschoone formuleering gaf aan het gevoel van droefheid over de sociale onrechtvaardigheid op aarde, was R u s k i n . Hij heeft, tot op zijn dood in Januari 1900, zonder ophouden zijn klaagliederen en weeklachten laten hooren. Uitgaande van de sfeer der kunst, constateerde hij dat hooge kunst in een bestaande maatschappij niet mogelijk is, wannneer niet het tijdperk-zelf dier samenleving beginselen of idealen heeft. En nu moest hij tot zijn ontsteltenis bekennen, dat de tegenwoordige toestand van het arbeidende volk in Engeland allerminst iets met idealen of beginselen te doen had. Wie droegen daarvan de schuld? vroeg hij zich-zelven af. En het antwoord kwam van-zelf hem op de lippen: het waren de hoogere standen, die, in plaats van het evangelie van Jezus Christus te volgen, het evangelie van Adam Smith op hun manier in toepassing hadden gebracht. Bij Ruskin werd het nu een protest tegen de moderne beschaving, een aanklacht tegen de leer der staathuishoudkunde. Het kwaad in onze maatschappij woekert voort (zóó leerde hij), omdat men duldt, dat er, mits onder inachtneming van enkele vormen, van eerbiediging van zekere grenzen, overeenkomstig de lessen der economie, voortdurend bedrogen en gelogen wordt. Hij gordde zich aan om dat te bewijzen, en schreef in 1860 zijn ‘Unto this last’, de scherpste veroordeeling die ooit over de beweringen der economie is opgesteld. Dat boekje werd gevolgd door andere kleine werken in denzelfden geest, wij noemen bijv.: ‘Munera Pulveris’ van 1863, ‘Time and Tide’ van 1867, en eindelijk door het groote maand-schrift ‘Fors Clavigera’, dat van 1871 tot 1884 verscheen. Dat maand-schrift zou het uitgangs-punt zijn van een nieuw leven, van een nieuwe broederschap, waaraan hij den naam gaf: St. George's Gild. Elders hebben wij uitvoerig beschreven, waarom dat alles tot weinig practische resultaten heeft geleid[1)]. Maar het idee-zelf van Ruskin werd als een kiemend zaad door de vogelen der gedachte overal rondgestrooid, is uitgebot en begint in de halmen te schieten. Reeds ziet men het golvend graan hier en dáár oprijzen. Ruskin is misschien niet, wat de scholen thans een volbloed socialist noemen, maar niemand heeft fijner dan hij aangetoond, dat het onderscheid van armoede en rijkdom geen criterium mag zijn in een menschelijke maatschappij. Zie niet neder op de armen, zij zijn misschien het zout uwer samenleving, zóó scheen hij te spreken. Hij heeft die gedachte neêrgelegd in een bladzijde van zijn ‘Unto this last’, die men niet genoeg kan

1) Zie onze ‘Beelden en Groepen’, 1892, p. 244-293. Vergelijk over Ruskin uit dat oogpunt ook ‘Justice’ van 27 Januari 1900. Men weet dat hier en dáár een Ruskin-Kolonie of Ruskin-Hall is opgericht: zóó in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika in Tennessee.

overwegen en die wij hier zullen trachten te vertalen[1]. ‘In een maatschappij - zóó zegt hij - geregeerd uitsluitend door de wetten van vraag en aanbod, maar gevrijwaard tegen openlijk geweld, zijn de personen die rijk worden, in 't algemeen gesproken, werkzaam, vastberaden, hoogmoedig, inhalig, voortvarend, ordelijk, wegend en wikkend, zonder verbeeldings-kracht, niet licht aandoenlijk en onwetend. De personen die arm blijven zijn de volkomen dwazen, de volkomen wijzen, de luien, de zorgeloozen, de nederigen van harte, de in gedachte verzonkenen, de dommen, de fantasten, de gevoeligen, de breed ingelichten, de onvoorzichtigen, de boozen bij buien en rukken, de knoeierige schurk, de op heeter-daad betrapte dief, en de volkomen barmhartige, rechtvaardige, godvruchtige mensch’. Die leer van Ruskin maakte school onder een kleine keurbende: mannen van zeer hooge aspiraties, kunstenaars en dichters, die nog openlijker dan hun meester op het terrein van het socialisme overstapten. Van de beeldende kunstenaars in die richting stippen wij aan den naam van den voortreffelijken W a l t e r C r a n e , wiens stoutgeteekende platen telkens en telkens den arbeid en den arbeider verheerlijken. Van de dichters noemen wij W i l l i a m M o r r i s , den poëet der sociale emancipatie.

Morris heeft in zijn 62-jarig leven[2] al het mogelijke gedaan, om de Londensche arbeiders en de menschen in 't algemeen te waarschuwen tegen de gewone beschaving der zoogenaamde fatsoenlijke lieden, die vervat is in het nadoen van wat door de menschen op één trapje hooger der maatschappelijke ladder staande wordt vóórgedaan. In zijn dagelijksch leven gaf hij een voorbeeld van smaak en eenvoud. Zijn eigen baan-brekende industrieele werkzaamheid was in dit opzicht een voortdurende les. Maar hij ging verder. Hij was doordrongen van de overtuiging dat de economische gang onzer maatschappij de menschheid naar den afgrond voert. Hij wekte op tot een radicalen omkeer. Met hart en ziel had hij de socialistische leer omhelsd, min of meer in de anarchistische tint. Zondag-namiddags, in het gebouwtje naast zijn huis te Hammersmith (een wijk van Londen) te-midden van heel en half sociaal-democraten, was hij gewoon zijn artistiek-sociale denkbeelden uit te leggen: lessen en wenken die hij een tijd-lang ook in het weekblad: ‘The Commonweal’ in druk gaf. In het blouse-achtig fantasie-kostuum, dat hij zich had gekozen, een exentriciteit die men hem veroorloofde omdat hij zulk een geschikt figuur voor dat costuum was, sprak hij over de verst reikende plannen. Onze zoogenaamde ‘vooruitgang’ werd geheel en al door hem verworpen. In een bij uitstek edele fantasie over John Ball (‘a dream of John Ball’), een droom van geciseleerde schoonheid, gaf hij uiting aan de opkomende wroegende gedachte, of geheel die opstand van den Wat Tyler der 14de

1) Zie Ruskin, ‘Unto thist last’, Editie 1890, pag. 128.
2) Zie over hem vooral het artikel van L. Simons in ‘De Gids’ van Januari 1897. Morris stierf in October 1896.

eeuw wel met dien gloed zou zijn begonnen, indien men geweten had wat het lot der arbeiders der 19de eeuw toch eigenlijk zou zijn[1]. Om die arbeiders onzer dagen te troosten zong hij voor hen liederen, die tot de beste gedichten van het zang-rijk Engeland behooren. En om allen een ideaal te geven, schreef hij een fantasie-stuk, een utopie. Het was een oproeping en in beeld brenging van orde en regelmaat tegenover het wanordelijke productie-leven van onze maatschappij, een voorstelling van een mogelijke 'schoonheid' van het materieele leven tegenover de stellige leelijkheid, die wij om ons heên tasten en voelen. De al of niet toepasselijkheid van dezen voorgestelden toestand deed er niet toe; de tegenstelling moest slechts leiden tot kritiek en tot nadenken.

Het kleine boek heet 'NIEUWS NERGENS-VANDAAN of een tijdvak van rust, zijnde eenige hoofdstukken uit een utopischen roman'. Morris geeft dus aan zijn geschrift den ouden titel, waarmede Thomas Morus in zijn brieven bij-wijlen zijn Utopia vermeldt: Nusquama, van 'nusquam' nergens (zie deel I der 'Socialisten' pag. 179). Inderdaad mag het boekje in één adem genoemd worden met het werk van den Engelschen kanselier der zestiende eeuw. Naar mijn smaak is het zelfs, uit 't oogpunt van kunst en stijl, het éénige uit den kring der zoogenaamde staats-romans, dat naast de Utopia zijn rang houdt. Al die andere staats-romans zijn zwaar van beweging en knarsend in hun verroeste scharnieren als Campanella's Zonnestaat, zoetig sentimenteel en romantisch opgesierd als Cabet's Icarië, gelijkvloers, eenigszins vulgair, leuk betoogend als Bellamy's geschrift, of handig kunstmatig prospectus-achtig in elkaar gezet als Hertzka's Freiland. Doch het boekje van Morris schittert onder al die stukken met ethérischen, stillen glans. Hier is een echt dichter aan het woord. Hij geeft poëzie. Alles leeft in zijn poëem oorspronkelijk en beweegt zich spontaan. Hij werpt een blik in de verte, vèr, vèr weg. En men ziet alles helder en fijn. Van techniek en artificieele verlichting is geen zweem. Het is een stuk natuur-leven, rustig en toch jong, vurig en sprankelend, teeder en frisch als fijn uitloopend linde-groen. Het sluit zich vast bij de opgroeiende weelderige natuur aan: men wandelt tusschen rozenhagen, langs bebloemde wegen. Aan de heerlijke schilderij 'De lente' van Botticelli doet 't denken. De personen die optreden zijn krachtig, gezond, schoon, geheel in evenwicht: edele wezens met goede manieren, die niets meer weten van het lage zwoegen der 19de-eeuwsche maatschappij. Zij verblijden zich in de kleuren van het licht. Zij leven naïef voor zich heên, vol van het gevoel van dat leven. Zij kennen geen drukkende zorgen. Niemand is er onvoldaan, of krank van begeerte. Hun beweging is onbelemmerd en tevens volkomen eenvoudig. Hun bestaan vormt een vrije ont-

1) Zie William Morris, 'A dream of John Ball'. Editie 1890, pag. 102, en 106 tot 110. Zie ook de lezing van W. Morris 'Communism', in 1903 onder no. 113 in de 'Fabian Tracts' opgenomen, geschreven en uitgesproken in 1893.

plooiing van den mensch in een communistische maatschappij. De gemeenschap wordt opgevat als een feit, als een toestand. Alles wordt omringd en als 't ware gedragen door de atmosfeer der gemeenschap. En in den roman worden nu nagetrokken al de lijnen eens door Bakounin gegrift. Er is geen Staat meer of regeering; geen gezag, wet of dwang; van vaderlands-liefde behoeft men niet meer te gewagen; godsdienst, gebaseerd op het geloof aan hemel en hel, is verdwenen; van een leven hier-namaals hoort men niet; de éénheid van de samenleving is de plaatselijke gemeente, de ‘commune’, waarin de burgers alles ordenen door vrije schikkingen. Op onderling verstaan rust alles. Het koopen en verkoopen is in zulk een maatschappij opgeheven. Allen arbeiden voor zich en voor allen. Wat zij werken is kunst-werk, kunstambacht, zooals de Midden-eeuwen dat gekend hebben. In de vormen van het leven, in bouw-orde, huisraad en kleeding, sluit die nieuwe maatschappij zich 't liefst aan bij het voorbeeld van de veertiende eeuw. Al de zoogenaamde voordeelen der negentiende-eeuwsche beschaving zijn dan ook weggevaagd. Onze machines, onze spoorwegen, onze ijzeren bruggen zijn overal opgebroken. Het werk der menschen is voor 't meerendeel weder handwerk geworden; geen zwoegen in fabrieken vernederd meer den fieren hoogen adel van den vrijen persoon. Daardoor is op niemands gelaat meer zichtbaar de rimpeling van zorgen. Veêrkrachtig en gespierd is de gang dezer nieuwe menschen. Zij zijn vrij van zenuwachtigheid. De neigingen en driften zijn niet meer overprikkeld. Geen weekelijkheid of teêrgevoeligheid verzwakt hen. De feesten, die zij vieren, vloeien uit den loop der dingen voort: als de oogsttijd dáár is, leidt die weelde der natuur van-zelf tot vreugde-betoon. Want het geheele leven der menschen lost zich op in een hartstochtelijke liefde voor de aarde, en de vrucht-dragende aarde is het symbool der vruchten-kweekende menschheid.

Zulk een voorstelling van in zonnige blijheid zich bewegende vrije edele menschen stelt nu Morris over tegen onze hedendaagsche grauwe maatschappij: het tijdperk der ‘Beschaving’, dat is der georganiseerde ellende. Zijn figuren zien minachtend neêr op de poovere en armzalige overwinningen en ontdekkingen van stoom en electriciteit, en halen de schouders op, wanneer men zou willen voorgeven, dat die ‘wonderen’ van den vooruitgang iets zouden kunnen bijdragen tot het waarachtig geluk der menschheid.

Het boekje is gedrukt en uitgegeven in Maart 1891. - De aanleiding van het verhaal wordt eenvoudig-weg geschetst. De auteur heeft 's avonds in zijn club - ‘The Socialist League’ - laat deelgenomen aan een discussie over hetgeen wel gebeuren zou den volgenden dag na de groote revolutie: men had gesproken over de toekomst van de volledig ontwikkelde en zich ontplooiende nieuwe maatschappij. Zes personen hadden aan het debat deelgenomen, waarvan vier sterke, doch van elkander afwijkende, anarchistische opvattingen uitspraken. Daarna was hij, altijd vol van de gedachte: ‘kon ik slechts één dag van de nieuwe wereld zien’ naar huis en naar bed gegaan, was eindelijk ingeslapen .... Toen hij wakker

werd, was hij, zonder het te weten, in die nieuwe wereld, twee honderd jaren later. - Nu begint dus het verhaal. De draad daarvan is, hoe zekere Dick, een jonkman, die hem op de Theems heeft voortgeroeid om een bad te nemen, hem van uit de voorstad Hammersmith door Londen, het Londen van twee eeuwen later, geleidt naar zijn overgrootvader Richard Hammond, een oud-bibliothecaris van het Britsch Museum, die aan Morris de verdere inrichting en vooral de wenteling van de oude tot de nieuwe maatschappij kan uitéénzetten. Londen-zelf is weder opgebroken en afgescheiden in de verschillende deelen waaruit het is saâmgegroeid. Die deelen zijn nu door frissche weiden of bosschen gescheiden. De stad is geheel omgebouwd, al de leelijke gebouwen zijn verdwenen. Slechts het Britsch Museum is nog onveranderd, en dan heeft men de oude parlements-huizen, als afschrikkend voorbeeld hoe niet te bouwen, laten staan, en gebruikt men die ruimten tot een groenten- en afval-markt. Op den rijtocht door de stad komt nu reeds allerlei vreemds kijken. Van betalen voor een dienst is geen sprake. Nergens zijn arme lieden te zien. Kinderen spelen, ravotten en stoeien in de verte onder hooge boomen of tusschen het wemelend groen der paden in het verschiet; van scholen en klasse-onderwijs is nergens iets te bespeuren. Op de markten voorziet men zich gratis van wat men noodig heeft. Al wat op die markten wordt uitgestald is in de hoogste mate kunstvaardig afgewerkt. De lieden zijn gekleed in kleurrijke gewaden, naar min of meer 14de-eeuwschen snit. De nieuwe gebouwen en hallen doen denken aan een baptisterium te Florence of herinneren soms aan Bizantijnschen stijl. Ieder werkt aan nuttige en mooie zaken. Geen afscheiding van standen is te zien. Zij die op de rivier roeien of aan de straat werken, hebben hoffelijke manieren als edellieden....

De oude bibliothecaris, bij wien de auteur komt, geeft allerlei inlichtingen. De nieuwe wereld leeft krachtig en gezond, heeft geen haast, is niet sensitief voor allerlei indrukken. Men heeft volkomen gebroken met het commercieele leven: dat was de pest. Engeland is weder geworden een groote schoone tuin, afgewisseld met brokken wilde natuur. De dorpen, die door de 19de eeuw als zoodanig waren verwoest, zijn weder in eere gekomen. De kleinere steden zijn wat verbouwd, zooals Oxford, dat nu weder als in de Midden-eeuwen een studie-stad voor allen, niet meer voor parasieten der maatschappij is. De centrums van industrie zijn verdwenen, daar de door stoom gedreven fabrieken opgeruimd zijn. Londen gelijkt op een Babylon van oude tijden: stads-ruimten, afgewisseld door tusschen-liggende weide en landschap. Het ‘Oosteinde’, de arme wijk van vroeger, is helder en fraai nieuw geconstrueerd. Op 't Mei-feest herdenkt men dáár vroegere tijden, en zingt een meisje Hoods lied van 't hemd, zonder 't te begrijpen. Scholen zijn er natuurlijk niet. Onderwijs en opvoeding is gebaseerd op den zin van nabootsing der kinderen. Hoe zou een éénvormige school kunnen voldoen aan al de behoeften en verlangens van die groeiende kinderen! De 19de eeuw was te arm om goed op

te voeden, en deed den kinderen het onderwijs als een drankje slikken. Particulier eigendom is er niet; een ieder werkt; van leêgloopen en luieren heeft men zelfs geen begrip; een ieder krijgt of verwerft wat hij voor 't gebruik noodig heeft. De meeste menschen leven in afzonderlijke huishoudens, ofschoon het te-zamen leven van velen niet verboden is. Zóó werkt men ook op zichzelf, hoewel het samenwerken in grootere werkplaatsen ook veelmalen voorkomt. Het huwelijk is vrij: men is gehuwd als men elkander liefheeft, straks scheidt men van elkander, om misschien later weder het huwelijk aan te gaan. Er is bij dat alles niets artificieels, geen wetboek van conventioneele regels. De positie van de vrouw, die liefst 't huishouden bezorgt en verzorgt, is volkomen zelfstandig. Zij is bevrijd van alle kunstmatige lasten van het moeder zijn, heeft geen bekommernis meer voor de toekomst der kinderen. Zelfs als de liefde der ouders voorbijgaand is, hebben de kinderen niet te klagen. Die kinderen zijn schoon en welgebouwd. Trouwens onder de moeders zijn voor-goed verdwenen de arme, verschrompelde, uitgemergelde vrouwelijke wezens van vroeger. Te-koop zijnde wellust is er niet meer. Het woord emancipatie der vrouw heeft zijn beteekenis verloren: de vrouwen doen wat zij doen. Zóó leven dan allen: mannen en vrouwen in onbezorgd samenzijn. Zij worden zeer oud en blijven jong, zelfs als zij bejaard zijn....

Wat regeering betreft - dus gaat de oude biblothecaris voort - het volk is zijn eigen regeering. Rechtbanken en politie, die vroeger noodig waren toen de rijke lieden hun eigendom moesten verdedigen, zijn, met de afschaffing van het particulier eigendom, verdwenen. Wetten zijn er niet. Noch straf-recht, noch burgerlijk recht. Het huwelijks-recht is onbekend, want de dwingelandij der familie is opgeheven. Gevangenissen zijn er niet. Heeft bij uitzondering iemand geweld gepleegd, men laat hem aan zijn nadenken en berouw over. Politiek en staatkunde zijn zelfs bij name onbekend. Het dwaze en jaloersche vooroordeel van patriotisme is weg. Er is natuurlijk verschil van meening tusschen individuen, maar men kristalliseert dat verschil niet tot een blijvende richting. Ieder doet in gewone zaken wat hij wil, en overigens beslist in elke gemeente, kerspel of *commune* de meerderheid. Als enkelen in zulk een gemeente een verandering wenschen, dan stellen zij zulks voor op de eerstvolgende gewone vergadering der buren, op de ‘Mote’: dáár heeft dan de discussie plaats, desnoods drie-maal achter elkander, aan de meerderheid onderwerpt men zich dan, en men volgt de nieuwe schikking, totdat de meerderheid er anders over gaat denken....

Op het arbeiden van allen is die communistische maatschappij gebouwd. Maar hoe gaan de lieden aan 't werk als er geen belooning van 't werk is; hoe houdt men hen ijverig en gezet aan den arbeid? zóó vraagt onze auteur. De oude bibliothecaris zet hem te-recht. De belooning van arbeid - zóó spreekt hij - is het leven. Is dat niet genoeg? Het loon der schepping is de schepping-zelve. In de 19de eeuw moge men gezegd hebben, dat

er een natuurlijke verlangst was om niet te werken; in de nieuwe wereld is er slechts één vrees, dat er eens te weinig werk zal zijn. Het werk is een genoegen dat wij bang zijn te verliezen. Fourier heeft dit juist ingezien. Arbeiden is aangenaam, afgescheiden van eer en voordeel. Dan eerst wordt het echter een ware bekoring en streeling van geest en zinnen, wanneer men werkt als kunstenaar, als artist, het product tot de hoogst mogelijke volkomenheid brengt. Dit is de groote omkeer, dien de nieuwe toestand in de samenleving gebracht heeft, grooter omkeer dan hetgeen opgemerkt werd bij eigendom, huwelijk, politiek of misdaden. Die omkeer maakt alle andere veranderingen mogelijk. Zij is verkregen door het te-niet doen van elken kunstmatigen dwang, door de vrijheid die ieder kreeg om te doen wat hij 't best kon doen, verbonden aan de wetenschap welke productie van arbeid op elk tijdstip noodig was. Tot die laatste kennis kwamen wij eerst na veel moeite, maar wij verkregen die. In de negentiende eeuw - aldus gaat de oude man voort - waren de menschen in een vicieuzen cirkel gekomen met betrekking tot de productie van waren. Zij hadden een wondervolle gemakkelijkheid van voortbrenging van zaken verkregen, en hadden nu daarvoor en daarom van lieverlede gecreëerd en ingericht een zeer uitgewerkt stelsel van koopen en verkoopen. Men noemde dat stelsel de wereld-markt. Toen het begrip wereld-markt eens in de hersens was ingedreven, zette dat stelsel aan tot het steeds meer en meer voortbrengen van waren, of men ze noodig had of niet. Te-gelijkertijd dus dat de menschen dier 19de eeuw noodzakelijke dingen maakten, vervaardigden zij een niet eindigende reeks schijn-noodwendigheden, maakwerk. En deze artificieele zaken werden, onder den ijzeren regel van de wereld-markt, van evenveel belang voor hen als de reëele noodzakelijke voorwerpen. Een ontzettenden arbeid volbrachten zij, om het stelsel in gang te houden. En het gezichts-punt, waaruit zij natuurlijk den arbeid aan die niet bepaald noodwendige zaken ten-koste gelegd beschouwden, werd nu ook het oog-punt van waaruit zij geheel den arbeid ook van noodzakelijke dingen bezagen: het werd een doelwit om den minst mogelijken arbeid op een artikel aan te wenden en dan te-gelijkertijd zooveel artikelen aan te maken als maar eenigszins mogelijk was. Aller denkwijze en vernuft werd gericht op het vraagstuk om de productie steeds goedkooper te maken. Daaraan werd alles opgeofferd: het geluk van den werkman, zijn gezondheid, zijn woning, zijn voedsel, zijn levens-genot, zijn gezin, de opvoeding zijner kinderen: dit alles woog geen zand-korrel in de weegschaal tegen de ijzeren wet van goedkoope productie; productie van zaken, die voor 't meerendeel de productie niet waard waren. En zóó ging 't altoos door. Soms hield de rijke ondernemer 't uit om te-midden van de weêrzin-wekkende toestanden zijner werklieden te leven; soms liet hij dat wonen bij de arbeiders aan ‘opzichters’ over; en intusschen zwoegde de ‘zwarte stad’ voor de wereld-markt. Men had vroeger gezegd, dat de machines in die groezelige werkplaatsen juist dienden om

arbeid uit te sparen. Ja, zij spaarden arbeid uit op een stuk werk, om dien arbeid op een ander nutteloos stuk werk te verkwisten. Inderdaad en in werkelijkheid was de taak van den arbeid juist door de machines verzwaard. De appetijt der wereld-markt groeide aan, nieuwe kringen werden voor haar geopend: gewesten of kolonies, waar de wilden door 't geschut gedwongen werden ‘waren’ te koopen; gansche streken werden verpest, zooals door een Stanley in Afrika. Daarbij werd de hoedanigheid van die ‘waren’ telkens slechter. Zij werden trouwens gemaakt om te verkoopen, niet om te gebruiken. Niets werd goed afgewerkt, behalve alleen de machines, die deze ‘waren’ vervaardigden: zulke groote werktuigen waren wonderen van techniek. Overigens hadden de ‘waren’ voor de makers slechts de beteekenis van middelen om rijk te worden. Die toestand nu duurde lang, zeer lang. Eindelijk kwam de omkeer. Men kwam weder tot het begrip dat ‘waren’ gemaakt moesten worden, wijl zij noodig zijn, niet wijl zij dienden voor een vage markt. Allengs kwam men tot een berekening, wat op elk tijdstip noodig was, en men maakte niet meer dan wat de behoefte vorderde. Wij vervaardigen - zóó vervolgde de oude man - niet langer een massa nuttelooze zaken; wij werken 't liefst zelven met de hand, of anders, waar handwerk te lastig zou zijn, met verbeterde werktuigen. Als regel geldt bij ons, dat bij elk werk, waar het een genot is met de hand te werken, de machine is uitgesloten. Wij oefenen weder onze handigheid; wij scherpen geest en lichaam. Vrees voor gebrek aan arbeid zal er nog wel niet zijn. Want de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waar de zoogenaamde beschaving zoo bitter heeft huisgehouden en zulke onzalige resultaten heeft geleverd, zal nog lang een toevlucht voor arbeid wezen....

Zóó redeneert de oude man. Intusschen gaan zij naast het Britsch Museum 't middag-maal gebruiken. Het zilvergeluid van het klokkespel heeft trouwens 't etensuur aangekondigd, en ‘al fresco’ beschilderde wanden der hal - met onderwerpen uit Jacob Grimms sprookjes - lokken tot samenzitten. Dick en zijn jonge vrouw komen met hen samenzitten. Toen zij zaten, zegt Morris, ‘kwamen lieve dienstertjes tot ons, glimlachend en zoetjes babbelend, als vogeltjes in het riet aan den rivier-oever, begonnen zij ons middagmaal vóór ons te plaatsen. Alles was gekookt en voorgediend met een goeden smaak, welke bewees, dat zij die het toebereid hadden, er belang in stelden; maar er was geen overlading, noch in de hoeveelheid, noch in de toebereiding; alles was eenvoudig, hoewel in zijn soort zeer goed; en het werd ons duidelijk gemaakt, dat het geen feest was, doch een gewoon maal. Het glas, aarde-werk en zilver was zeer schoon in mijn oogen, gewend aan de studie der Midden-eeuwsche kunst; maar een negentiende-eeuwsche man van de wereld zou ze waarschijnlijk ruw en onafgewerkt gevonden hebben, want het aarde-werk was pottebakkers-werk met lood geglazuurd doch smaakvol geornamenteerd, het éénige porselein was hier en dáár een oud stuk uit het Oosten. Het glas-werk, hoewel elegant, niet éénvormig en

met vernuft en geest bewerkt, was iets grover en hoornachtiger van oppervlakte dan de handels-artikelen der negentiende eeuw. De meubelen en andere benoodigdheden der hal waren gelijk aan het tafel-gerei, schoon van lijn en streng van versiering, maar zonder het commercieel gladde en gelikte van de schrijnwerkers onzer dagen. Over het geheel was er een volledige afwezigheid van wat de negentiende eeuw noemt “comfort”, dat is benauwend ongemak, zoodat ik, afgescheiden zelfs van de bekoorlijke opwinding van dien dag, nooit mijn middag-maal met zooveel genoegen at’. - Aan tafel nu vertelt de oude man de geschiedenis van de revolutie, die tot de invoering van deze communistische levens-gewoonte heeft geleid. Hij toont aan, hoe de economische toestanden der negentiende eeuw noodzakelijkerwijze moesten leiden tot een burger-oorlog tusschen de bezittende klasse en die der arbeiders, en hoe, na veel strijd en een groot bloedbad, door de zoogenaamde partij der orde aangericht, de beslissing werd verkregen door een a l g e m e e n e i n a l l e s d o o r g e v o e r d e w e r k s t a k i n g van allen die in Engeland werkten. Geen brood werd gebakken, geen spoorweg liep, geen post of telegraaf werkte, geen dagblad kwam uit: alles stond stil. Toen werd de regeering der bezittenden radeloos; men kwam eerst tot een wapen-stilstand, later tot een vergelijk, en ten langen leste naderden de tijden van gelijkheid en van gemeenschap. Het ‘commercialisme’ werd in zijn beginsel en kiem voor-altijd gedood, Het was alsof een tweede geboorte der wereld plaats had. Alles werd ingericht tot vreugde in het leven, min of meer in de vormen der Midden-eeuwen. Slechts was, in tegenstelling met die Midden-eeuwen, het geloof in een leven hier-namaals verdwenen: de nieuwe wereld nam slechts aan het duurzame leven van de menschen-wereld, voegde iederen dag van het gemeenschappelijk leven tot den kleinen voorraad van dagen, die onze eigene individueele ondervinding voor ons wint. Vroeger abstraheerde de mensch zich als 't ware van de menschheid. De nieuwe mensch leeft *in* die menschheid, doch met volledig behoud van zijn vrijheid en van zijn persoonlijkheid, gelukkig en energiek. Natuurlijk was er bij den overgang tot de nieuwe levens-wijze eerst zekere moeite: veel rijkdom was in den burger-oorlog vernietigd; er was in 't begin een utilitaristische trek in de nieuwe samenleving; eenige teleurstelling was soms zichtbaar - doch er kwam een vaste brug tot den nieuwen toestand, en die brug was d e k u n s t. Toen de kunst haar zegenrijke werking deed gevoelen, toen de zin tot het in schoonheid werken, toen het arbeiden in volkomen genot, overal binnendrong, toen brak de dageraad van het heerlijk nieuwe tijdperk in vollen luister door al de dunne nevelen heên....

De eigenlijke expositie der nieuwe leer is hiermede geëindigd. Doch aan het tafereel ontbreekt toch nog iets. Morris had een visioen willen geven van het geluk der menschen, levende in evenredigheid met de bewegingen der natuur. Hij moest dus nog een fragment geven van dat leven in samenstemming als met de

wisseling der jaargetijden. Hij droomt voort en schildert den hooi-tijd.

Met Dick en zijn jonge vrouw roeit hij de Theems op, om het blijde gedoê der landlieden in de weiden te zien, om de weelde van het buiten-zijn mede te genieten. Let wel, al wat men gaat zien is slechts uiting van het natuurlijk leven. De menschen, die dáár werken, zien niet langer zwart van groezeligen arbeid, kennen geen onderlingen wangunst. Zij hebben het gemak van goede manieren, leven als ‘naïeven’, hebben geen behoeften te bevredigen ten-koste van anderen, zij hebben het vrij gebruik van hun leden herkregen, en hun kracht is een kracht tot schoonheid en vreugde. Door den forschen roei-slag der riemen glipt 't bootje, met zijn lichte vracht, vroolijk over den spiegel-gladden helderen stroom. Hoe statig spreiden aan den oever de boomen hun breed-gebladerde takken over 't water! Zacht worden door de onder dat geboomte voorbij-strijkenden de bladeren opgelicht, de twijgen behoedzaam teruggebogen! Hoe koel is de schaduw, hoe lokkend het getjilp en gefluit der vogelen! Hier en dáár drijft een waterlelie. Wat is er een prikkeling in den dampkring, een afwisseling van toon en beweging in het gesuis der geluiden en in het getril van 't licht! De geur der weiden, waar de zoo-even samengeharkte hooi-schelven haar aroma verspreiden, wasemt hun toe. In het ijle blauw van den hemel schuift slechts nu en dan een klein sneeuw-wit donzig veder-wolkje. Alles op 't veld ziet er zoo frisch, zoo eenvoudig en zoo edel uit. Arme lieden zijn er niet. Al de teekenen van valsche beschaving: die pronkerige villa's en wanstaltige bruggen, zijn verdwenen. De oude schutkolk daarentegen behoudt altijd haar aardige vormen. Zóó komt hij, roeiende en genietende, eerst nog met allerlei menschen in aanraking. Hij moet goed begrijpen, hoe men geheel gebroken heeft met het vulgaire leven van vroeger: elk werk is handwerk geworden; de machines zijn overal in de dorpen verdwenen; het is geen eeuw meer van uitvindingen: men is tevreden en dankbaar, men wil niets nieuws. Steeds blijven de lieden aan den oever fraai en kleurrijk gekleed: de meisjes, werkend op het groene veld, schijnen een bloembed van tulpen. Het visioen wordt tooverachtiger en glanzender als een jonge vrouw, Ellen, bij hen komt en met hen opvaart. Er komt een spelen en dartelen van beelden en klanken in hun aller gesprekken. Ach, kon het altijd zoo duren!

Want met den fijnsten overgang, met den lichten zwaai van den echten dichter, laat Morris door het optreden van die Ellen het einde van den droom naderen. Ellen spreekt en spreekt - en reeds begint iets, zij 't nog haast onmerkbaar, te veranderen in de verhouding tusschen den vreemdeling-bezoeker en de lieden der nieuwe wereld. Hij had tot nu toe volgehouden, dat hij uit vreemde landen kwam, doch Ellen laat hem opmerken, hoe zij voelt, dat hij uit andere, vervlogen tijden komt. Hij is in de wereld der toekomst aangeland, en wil meê feest vieren, mede blijde zijn. Helaas dit kan niet. Hij wordt ongerust. In het oude huis, sprookjes-woning uit vorige eeuwen, zijn zij even alléén. Ellen wijst op wat niet kan of wat onmogelijk is. De mensch der negen-

tiende eeuw kan niet twee eeuwen overspringen. Indien de nieuwe wereld waar en werkelijk is, dan kan de beschaving der negentiende eeuw slechts een benauwend nevel-beeld, een nachtmerrie zijn. Toch gaat hij naar het feest, dat in de kerk wordt gevierd. Hij rent, hij komt, wil naast de vrienden zitten, met wie hij de Theems heeft opgeroeid. Ach, zij kennen hem niet meer, en zelfs Ellen ziet hem slechts ééns nog aan met een droeven blik; dan bestaat zij niet meer voor hem. Hij keerde de kerk den rug toe en liep naar de rivier. Daar stond bij den hoek van den weg een gedaante, wonderlijk contrasteerende met de schoone edele hooge blijde wezens die hij verliet. ‘Het was een mij niet geheel onbekende veld-arbeider onzer dagen, goor, groezelig en vuil; hij was niet ouder dan vijftig jaren, doch reeds afgeleefd. Zijn uitgeteerd gezicht was vol groeven, de oogen rood opgeloopen. Zijn rug was gebogen, zijn schouders hoog, zijn beenen wankel en mager. Zijn kleeding was smerig, vol lappen en scheuren. Toen ik hem voorbij-ging legde hij de hand aan den rand van zijn hoed, en zag hij mij triestig strak aan, doch nederig als een dienstknecht. Mateloos ontsteld vloog ik hem voorbij naar de rivier. Daar kwam een zwarte wolk aanrollen, vlak recht-af tegen mij aan, en voor een wijl wist ik niet wat er met mij gebeurde: of ik lag of duizelend liep, ik wist 't niet’.

.....‘Ik lag in mijn bed in mijn eigen huis in het bruin-vuile Hammersmith, soezend over dat alles, en mijn best doende om na te gaan, of ik door wanhoop was overstelpt nu ik slechts een droom had gedroomd, en vreemd is het te zeggen: ik kwam tot de slotsom dat ik nog niet zoo wanhopend behoefde te zijn. Of was het inderdaad een droom? Zoo ja, waarom was ik al dien tijd zoo volkomen mij-zelf geweest en bewust, dat ik werkelijk al dat nieuwe leven van de buitenzijde had gezien, ik die nog steeds gewikkeld was in de vooroordeelen, de zorgen en het wantrouwen dezer jaren van twijfeling en worsteling? Al den duur, hoe waarachtig deze nieuwe vrienden ook voor mij bestonden, had ik toch een gevoel gehad alsof ik niets met hen te doen had: als 't ware, alsof er een tijd zou komen, dat zij mij zouden uitwerpen, en tot mij zouden spreken, evenals Ellens laatste droevige blik scheen te zeggen: ‘neen, het kan niet gaan, gij kunt niet één onzer zijn: gij behoort zóó geheel en al tot het ongeluk en de ellende van het verleden, dat ons geluk u zelfs zou afmatten. Ga weder heên, nu gij ons hebt gezien, en nu uw uitwendige oogen geleerd hebben, dat, ten-spijt van al de onfeilbare uitspraken van uw dagen, er toch een tijd van rust in uitzicht is voor de wereld, te weten: wanneer meesterschap zal veranderd zijn in broederschap - maar vroeger niet. Keer weder terug, en waar gij leeft zult gij van alle kanten rondom u de menschen bezig zien om andere lieden een leven te doen leiden dat niet hun eigen is, terwijl zij-zelven om hun eigen werkelijk leven zich niet bekommeren: - zij haten het leven al vreezen zij den dood. Ga heên en wees des te gelukkiger, nu gij ons aanschouwd hebt, omdat wij een weinig hoop aan uw worsteling hebben gegeven. Ga voort te leven, en,

als gij kunt, tracht dan, hoeveel moeite en arbeid het u ook moge kosten, stuk voor stuk op te bouwen den nieuwen dag van broederschap en van rust en van geluk.'

'Ja, zoo zij het! en indien anderen het kunnen zien, zoo-als ik het gezien heb, dan moge het een visioen genoemd worden veel liever dan een droom.'

Zóó eindigt William Morris. O, Utopie, hoe blijft gij met de fantansie van 't brein der besten spelen!

Trouwens William Morris was allereerst kunstenaar, dichter van Gods genade. Zijn gedichten zijn met die van Swinburne onder de beste, die in Engeland na Tennysons dood zijn gehoord. En zijn gedichten klonken op 't laatst van zijn leven gelijk die van Hans Sachs, als rezen zij op van uit gehamer van den arbeid. Want Morris stelde er roem in bedrijvig man van 't kunst-ambacht te zijn, al bepaalde zich zijn eigen arbeid meer tot ontwerpen en het uitdeelen van werk. Daar hij welgesteld was, behoefde hij zich niet bovenal te bekommeren om het verdienen en nog eens verdienen. Zóó, in kalmte en zonnige rust, kon hij zich wijden aan het voortbrengen van mooie behangsels, in geweven of gedrukte stoffen; deed hij de oude tapijt-weverij herleven; liet hij boeken drukken, wier band en bladen kunstwerken zouden zijn. In dit kunst-ambacht was hij de echte prae-rafaëliet, Midden-eeuwer in zijn hart, de bondgenoot en boezemvriend van Burne Jones, die één gevoelen met hem deelde. Slechts met dit onderscheid, dat Morris in zijn gedichten en proza veel sterker den volbloedigen gezond zinnelijken mensch tot zijn recht deed komen, dan Burne Jones in zijn geabstraheerde en gestyliseerde figuren liet gissen. Daar was in geheel het kunst-ambachts-streven van Morris een forsche trek. Zijn '*Arts and Crafts*'-verheffing ging dien stevigen weg op. Het eenigszins zware meubilair der 'Arts and Crafts'-maatschappij, door hem opgericht, was de verheerlijking van de rechte lijn en gedoogde slechts het absolute vlak-ornament. De gemakkelijke behaagzucht onzer ronde zachte stoffeering werd bij hem verdrongen door de strenge vaste karakter-lijn. In het behangsel-papier werd laf naturalisme op zijn wenk vervangen door zuivere weelderige stylisatie. En 't sterkst van alles was zijn invloed merkbaar in de boeken-wereld. 'Hij heeft nieuwe liefde voor het boek gewekt; blinde oogen geopend voor de mogelijkheid om schoonheid in het uiterlijke boek te bereiken met weinig hulp-middelen, juist met minder, doch met beter verkiezen en verdeelen'.[1)] Had Morris nu met lust het toezicht gevoerd

1) Zie L. Simons in het bij-blad van 'de Haarlemsche Courant' van 12 October 1896. Vergelijk voorts 'Justice' van 10 October 1896 (artikel van Hyndman); het opstel van Walter Crane in 'Die neue Zeit' 1896/97, I, pag. 133 en volgende. Van William Morris-zelven leze men behalve zijn 'Poems' and 'Chants for Socialists' de 'Signs of Change, seven lectures', 1888; 'Socialism, its growth and outcome by W. Morris and Belfort Bax', 1893 dan aparte brochures als: 'True and false society' 1893; 'Monopoly or how labour is robbed' 1893; 'Art and Socialism, a lecture delivered before the secular Society of Leicester'; eindelijk 'A Summary of the principles of Socialism written for the democratic federation by H.M. Hyndman and William Morris', 1884. Over zijn nagelaten roman: 'The Sundering Flood', 1898, zie de 'Revue des deux Mondes' van 15 April 1898. Raadpleeg thans over het leven en werken van William Morris: 'The Life of William Morris' by J.W. Mackail, 1899, 2 vol.

bij dien arbeid, om aan meubels, behangsels, tapijten en boeken de elementen van schoonheid, dat is eenvoud en distinctie, te geven, en gelukte het werk, dan klonk onder den arbeid zijn eigen zang. Zijn breed geschouderde forsche gestalte, de krachtige kop met het hooge voorhoofd, den vollen baard, de dichte wenkbrauwen en de leeuwen-manen gelijkende, in de laatste jaren grijzende haren, verhief zich, en het lied van den ‘meester-zanger’ stroomde in ruischende golven van de lippen. Zijn gezang was een opwekking voor de arbeiders. Het getuigde van den dag ‘die komen zou’, van de blijde boodschap der lente van 't leven, van de leus waaronder men kampen moest, en ging van-zelf over in den arbeiders-marsch van den strijd.

Als tegenhanger van het Fransche lied, waarmede wij onze schets van de socialistische beweging in Frankrijk eindigden, nemen wij tot besluit hier over van William Morris:

The march of the workers.[1].

(AIR: ‘John Brown.’)

What is this, the sound and rumour? What is this that all men hear,
Like the wind in hollow valleys when the storm is drawing near,
Like the rolling on of ocean in the eventide of fear?
'Tis the people marching on.

Whither go they, and whence come they? What are these of whom ye tell?
In what country are they dwelling 'twixt the gates of heaven and hell?
Are they mine or thine for money? Will they serve a master well?
Still the rumour's marching on.

Hark the rolling of the thunder!
Lo the sun! and lo thereunder
Riseth wrath, and hope, and wonder,
And the host comes marching on.

Forth they come from grief and torment; on they wend toward health and mirth,
All the wide world is their dwelling, every corner of the earth.

1) Het lied is in het Hollandsch vertaald door P.J. Troelstra, in zijn ‘Van Leed en Strijd’, 1898, pag. 127/128.

Buy them, sell them for thy service! Try the bargain what 'tis worth,
For the days are marching on.

These are they who build thy houses, weave thy raiment, win thy wheat,
Smooth the rugged, fill the barren, turn the bitter into sweet,
All for thee this day - and ever. What reward for them is meet?
Till the host comes marching on.

Hark the rolling, etc.

Many a hundred years passed over have they laboured deaf and blind;
Never tidings reached their sorrow, never hope their toil might find.
Now at last they've heard and hear it, and the cry comes down the wind,
And their feet are marching on.

O ye rich men hear and tremble! for with words the sound is rife:
‘Once for you and death we laboured; changed henceforward is the strife.
We are men, and we shall battle for the world of men and life;
And our host is marching on’.

Hark the rolling, etc.

‘Is it war, then? Will ye perish as the dry wood in the fire?
Is it peace? Then be ye of us, let your hope be our desire.
Come and live! for life awaketh, and the world shall never tire;
And hope is marching on’.

‘On we march then, we the workers, and the rumour that ye hear
Is the blended sound of battle and deliv'rance drawing near;
For the hope of every creature is the banner that we bear,
And the world is marching on’.

Hark the rolling of the thunder!
Lo the sun! and lo thereunder
Riseth wrath, and hope, and wonder,
And the host comes marching on.

IV. De internationale congressen.

Wij hebben in de drie hoofd-landen van Germaansch-Romaansch Europa den gang der socialistische ideeën gevolgd. Wij breken hier af. Wij zouden te diep in de ‘kroniek van den dag’ vervallen, wanneer wij ook de groep der kleine Staten (België, Zwitserland, Nederland, Scandinavië) en de twee Zuidelijke landen: Italië en Spanje voor ons doel wilden nagaan. Trouwens geen van

die landen levert in de laatste jaren iets geheel oorspronkelijks, of voegt iets bijzonder eigenaardigs aan de bewerking van het probleem toe. Men ziet in die landen tot nu toe slechts de deining der twee groote golf-stroomen, die wij in al hun zwelling boven geteekend hebben. - De onderzoekingen en daden der Belgische socialisten zijn misschien nog het opmerkelijkst. Hefboom der beweging is hier de leer van Proudhon geweest. De Gentsche coöperatieve inrichting 'Vooruit', waaraan de naam van den kloeken Eduard Anseele voor-altijd verbonden is, gaf den stoot en de kracht. Flinke karakters traden nu op. Is ook de begaafde Jan Volders, veertig jaren oud, in Mei 1896 krankzinnig overleden; mist men ook de knappe Edmond van Beveren, die in December 1897 stierf, en Alfred Defuisseaux die in November 1901 overleed, - vurige volgers drukken hun voetstappen. Wij noemen den Brusselschen advocaat Emile Vandervelde, Louis Bertrand en Camille Huysmans. Wat geleerdheid betreft, staan onder beoefenaars der sociale wetenschap weinigen zoo hoog als de Brusselsche hoogleeraren Hector Denis en Guillaume de Greef. Zij zijn allen parlementaire socialisten, en de vrucht van hun arbeid was, dat in de Belgische Kamer der afgevaardigden een vasten groep van socialisten zat. Vergeten wij niet dat ook Victor Dave, de vermaarde anarchist, een Belg was[1)]. - Hij die den blik op het socialisme van Zwitserland slaat, ontmoet dadelijk de aandacht-trekkende gestalten van Herman Greulich uit Zürich en van dr. Decurtins uit Graubunderland, den ultramontaan, en moet zich bezig houden met het Grütli-Verein[2)]. - In de Zuidelijke Staten Spanje en Italië is meer een doorgaande neiging tot het anarchisme. Vooral de Italiaansche figuren van den dag: Enrico Ferri, Turati, Andrea Costa (reeds overleden), Giovanni Rossi, Saverio Merlino, Cipriani, de absolute anarchist Malatesta, de geestelijke don Bosco (een moderne Vincent-de-Paul), misschien de dichteres Ada Negri en de in 1908 gestorven romanschrijver de Amicis, zouden in hun geschakeerde reeks een studie verdienen. Hun aller propaganda, en vooral de erbarmelijk slechte regeering van Italië, heeft reeds uitgewerkt, dat in de Italiaansche Kamer der Volks-vertegenwoordiging een tal socialistische afgevaardigden een plaats vond[3)]. Wij moeten ons echter beperken. De voorstelling in de drie hoofd-landen: Duitschland, Frankrijk en Engeland, wijst

1) Zie over het Belgisch socialisme het boek: 'Le Socialisme en Belgique par J. Destrée et E. Vandervelde', 1898, voorts Paul de Witte, 'Geschiedenis van Vooruit', 1897.
2) Herman Greulich werd in 1887 meer bekend. Toen in April van dat jaar het Zwitsersche Secretariaat voor den Arbeid werd opgericht, werd Greulich daartoe gekozen; zie over Greulich en Decurtins het 'Sociaal Weekblad', 1887 pag. 151, 1888 pag. 60, en 1889 pag. 78 en over Greulich 'die Neue Zeit' van 5 April 1912.
3) Die studie wil maken van het hedendaagsch Italiaansch socialisme kunnen wij aanraden: Carlo Pisacane, 'Saggio sulla Rivoluzione' 1894, en een artikel van Giovanni Boglietti, 'L'Utopia Anarchica' in de Nuova Antologia van 15 Juni 1894. Bijzonder opmerkelijk waren de doorgaande mededeelingen van mej. C. de V.R. in het 'Sociaal Weekblad' van 1896 en 1897. Leerrijk zijn ook de verslagen der congressen van de socialisten, in Italië, zie daaromtrent 'Die neue Zeit' 1897/98, I pg. 69 seqq. Wat de geschriften der socialisten betreft, wijzen wij op Enrico Ferri, 'Socialismus und moderne Wissenschaft' 1895, op Giovanni Rossi, 'Utopie und Experiment' 1897, op Saverio Merlino, 'Formes et essence du Socialisme' 1898. Don Bosco heeft overal werkplaatsen voor verwaarloosde kinderen weten op te richten, zelfs te Parijs in de wijk Ménilmontant een 'atelier de cordonnerie' voor de kinderen. Van Enrico Malatesta is vooral bekend de propaganda-brochure: 'Entre Paysans', in alle spraken vertaald.

genoegzaam de hoofd-lijnen aan, die de socialistische beweging volgt.

Die koers blijft in elk land een tweeledige: in de richting van het collectivisme van Marx of in die van het anarchisme.

Wij zouden echter geen volledigen indruk van de verspreiding van het socialistisch idee in Germaansch-Romaansch Europa geven, wanneer wij ten-slotte niet even stil stonden bij de pogingen der leiders van de arbeiders, om over de grenzen der landen weêr tot a a n é é n s l u i t i n g te komen.

Die pogingen zijn begonnen tegen het jaar 1888 en hebben in de negentiende eeuw geleid tot het houden van internationale congressen: in 1888 te Londen, in 1889 te Parijs, in 1891 te Brussel, in 1893 te Zürich, in 1896 nogmaals te Londen, en in 1900 te Parijs.[1)] Die congressen poogden eenigszins het koord samen te hechten, dat gebroken was bij het uit elkander scheuren van de groote Internationale. Men wilde dus in de wereld der arbeiders-klasse weder zulk een Internationale. Maar een Internationale alsnu rustende op een stevigen ondergrond van het socialisme in elk afzonderlijk land. De beweging, die tot een of andere internationale organisatie kon leiden, moest ditmaal zich vooral aansluiten aan de impulsies van beneden, aan de wils-uitingen der arbeiders-massa's van elk land; moest niet geïmporteerd en als 't ware opgedrongen zijn van boven-af. Naar die algemeene congressen van 1888 tot 1900 stroomden nu leiders en quasi-leiders van het socialisme van allerlei kleur. Zij maken allen veel rumoer en geraas. Zij schijnen tegen elkander in te vliegen en elkander te bestrijden. Voor het dervende en lijdende arbeiders-volk optredende, maken zij-zelven luttel den indruk van martelaars, maar wel dikwijls dien van beredderige zaak-waarnemers. Op zulk een congres schijnt de verwarring telkens groot. De imponeerende figuur ontbreekt. Doch uiterst oppervlakkig zou het zijn aan dien eersten blik te blijven hechten. Door de schreeuwende negatieve uitingen heên, die op deze congressen ons bestormen, moeten wij het positieve idee opsporen, dat met moeite en inspanning naar boven dringt en zich handhaaft. En dat positieve idee - al wordt 't nog slechts zeer fragmen-

1) In de 20ste eeuw kwamen daarbij het congres te Amsterdam in 1904, dat te Stuttgart in 1907, dat te Kopenhagen in 1910.

tarisch verwezenlijkt - is vereeniging en aanéénsluiting. Het is 't volgen van het slotwoord van het Communistisch Manifest van 1847: Proletariërs van alle landen vereenigt u!' De lijn gaat in zig-zag, wordt telkens gebroken, en schiet dan een anderen kant uit. Latere tijden zullen waarschijnlijk echter den spiraal-gang der ontwikkeling vermogen te zien.

In het jaar 1887 werd het merkbaar, dat in de groote landen van Germaansch-Romaansch Europa de drang tot aanéénsluiting werd gevoeld. In Frankrijk werd telkens op arbeiders-samenkomsten het plan besproken, om in 1889, tijdens de wereld-tentoonstelling en als viering van het eeuwfeest der groote revolutie, een internationaal socialistisch verbroederings-congres te doen bijéénkomen. Het in October 1887 te St. Gallen gehouden congres der Duitsche sociaal-democraten nam op zijn beurt het besluit, dat in den herfst van 1888 een internationaal arbeiders-congres zou worden saâmgeroepen, met het doel samenwerking der werklieden van alle landen te verkrijgen ter verwezenlijking van een internationale wetgeving tot bescherming van den arbeid. En in September 1887 besloot de algemeene vergadering der Britsche vak-vereenigingen ('trade-unions') te Swansea, dat in November van het jaar 1888 een internationaal congres van afgevaardigden van vak-vereenigingen te Londen zou worden gehouden.

Het Fransche plan zou eerst later worden uitgevoerd; het Duitsche voornemen kwam niet tot stand: in 1888 zag men dus slechts de L o n d e n s c h e bijéénkomst. Zij hield haar zittingen in de St. Andrews-Hall van Dinsdag 6 tot Zaterdag 10 November 1888[1)] en telde 60 Engelsche en 44 buitenlandsche afgevaardigden (18 Fransche, 13 Nederlandsche, 10 Belgische, 2 Deensche en 1 Italiaansche). Bovendien was het zoogenaamde 'parlementaire comité' der Britsche 'trade-unions' aanwezig, zonder echter lid van het congres te zijn. De hoofd-beteekenis van dit niet breed opgezette congres was gelegen in de verhouding en houding van de Engelsche 'trade-unions' tot de socialistische partijen van het vaste-land. Trouwens die oude Engelsche 'trade-unions' werden, zooals wij vroeger hebben aangetoond, reeds in eigen boezem bestookt door den drang van de 'unskilled-labourers' (arbeiders die geen bepaalde opleiding in hun bedrijf behoeven), die evenzeer zich wilden vereenigen en van de rechten der meer 'aristocratische' Engelsche vak-vereenigingen wenschten gebruik te maken. De oude 'trade-unions' waren dus huiverig in hun eigen land meer toe te geven, en hielden zich eenigszins defensief tegenover het socialisme van het vaste-land. De leiders der Engelsche 'trade-unions' deden hun best het congres binnen enge afmetingen te houden. Zij hielden zich streng aan het formeele besluit der vak-vereenigingen te Swansea in 1887. Toen van uit het vaste-land de wensch opkwam om het congres open te stellen voor deelneming van allerlei vertegenwoordigers van arbeids-belangen, gaf 15

1) Zie over de zittingen het 'Sociaal Weekblad' van 1888, pag. 362, 371, 378, 387.

Mei 1888 Broadhurst, de secretaris van het parlementaire comité, het kort maar afdoend bescheid, dat dit laatste onmogelijk was. Slechts afgevaardigden van eigenlijk gezegde arbeiders-vereenigingen, die zelven werklieden waren of geweest waren, zouden toegang vinden; de onkosten dier afgevaardigden moesten uitsluitend door hun eigen vak-vereenigingen worden vergoed. Het resultaat was dat de Duitsche, Oostenrijksche, Zwitsersche en Amerikaansche partij-genooten zich nu van deelneming onthielden. Onder allerlei rumoer werden op de zittingen door de opgekomen afgevaardigden vier of eigenlijk drie onderwerpen behandeld: 1° bespreking der meest doeltreffende middelen om beletselen weg te nemen, die de vrije vereeniging van arbeiders in den weg staan; 2° onderzoek der beste wijze van samenwerking tusschen de werklieden in de verschillende landen; en 3° debat over beperking der productie door verkorting van den arbeids-tijd en over inkrimping van den arbeids-tijd bij de wet. Het congres werd gepresideerd door George Shipton, lid der huis-schilders-vereeniging en secretaris van den Londenschen bestuurs-bond der vak-vereenigingen. Hij toonde zich in alles de strikt legale uitvoerder der wil van de oude 'trade-unions'[1], doch kon niet verhinderen, dat een vrijere geest op het congres soms doorbrak, vooral toen tot toelating ook van niet-werklieden, mits afgevaardigden van arbeiders-vereenigingen, besloten werd. Op het congres waren o.a. tegenwoordig de arbeiders-parlements-leden Broadhurst, Burt en Fenwick, Anseele uit Gent, het oud-lid der commune Viard, Annie Besant, die als afgevaardigde der vereeniging van lucifer-maaksters, waarvan zij secretaresse was, optrad, de Franschman Lavy die een onderwijzers-vereeniging vertegenwoordigde; voorts deden zich hooren John Burns voor de Britsche werktuig-makers, Keir Hardie, en ook de anarchist Tortelier, afgevaardigde der Parijsche schrijnwerkers. Van de debatten waren alléén die over het tweede punt van groote beteekenis. De discussies over het eerste punt (de beletselen tegen vrije vereeniging van arbeiders) liepen natuurlijk uit op een verklaring der wenschelijkheid om die beletselen weg te nemen. De beraadslaging over het derde punt - de beperking van den duur van den arbeid - leverde enkel het zonderlinge resultaat, dat de oude 'trade-unions' en de enkele anarchisten, die op het congres waren, hier samengingen, om wel is waar den normalen arbeidsdag te verlangen, maar tevens te verklaren dat Staats-tusschenkomst voor de invoering van zulk een normalen arbeids-dag niet onmisbaar was, welke interventie juist door de andere socialisten was geëischt[2]. De moties over die twee onderwerpen waren echter vooreerst vogels in de lucht. Practisch was slechts de

1) Tegen George Shipton gaven later (Juni 1890) Tom Mann en Ben Tillett hun brochure uit: 'The new Trades-Unionism, a reply to mr. George Shipton.'
2) Fenwick stemt dan ook in Februari 1901 tegen 't voorstel om *door de wet* te laten bepalen, dat het werk in de mijnen slechts acht uren mag duren.

conclusie die op het debat over het tweede punt volgde. Wat was - zóó luidde de vraag - de beste weg van samenwerking der werklieden van alle landen? Na zeer stormachtige discussies werd aangenomen het voorstel door de Fransche arbeiders-afgevaardigden voorgesteld. Het hield in: dat alle werklieden zouden worden uitgenoodigd, hetzij vak-vereenigingen, hetzij verschillende groepen te vormen, die, met of zonder den bijstand der gemeente-besturen, arbeids-beurzen zouden stichten voor alle zaken van het bedrijf en voor statistische opgaven. Deze georganiseerde werklieden zouden verder, als de partij eener afzonderlijke klasse tegenover alle staatkundige partijen optreden op een zoowel economischen als staatkundigen grondslag, ten-einde de werklieden te leiden tot verovering van het gezag in de gemeente, de provincie en den Staat. Die partij zou in elken Staat een nationaal comité benoemen, en deze comité's zouden een geregeld onderling verkeer organiseeren, ten-einde samenwerking tusschen de werklieden van alle natiën te verkrijgen omtrent alle onderwerpen die voor hen van belang waren. Jaarlijks zou een internationaal congres worden gehouden in een der landen, die tot deze regeling toetraden, terwijl aan het eerstvolgend congres de behandeling van de onderdeelen dezer organisatie zou worden opgedragen. Deze breede grondslag zou dus den ondergrond vormen van het eerstvolgend congres. De organisatie van dat congres, dat in 1889 te Parijs zou worden gehouden, werd nu aan de ‘Fédération des travailleurs socialistes de France’, dat is aan de Broussisten, die het meest op het congres van 1888 zich hadden bekend gemaakt, opgedragen. - Het algemeen resultaat van het congres van 1888 - hetgeen inderdaad nog slechts een vóórlooper was van de eigenlijke internationale congressen - was, dat de socialistische richting het won op het meer enge en strenge standpunt der Engelsche ‘trade-unions’, en dat een schemering van hoop op aanéénsluiting en éénheid der socialisten scheen verkregen: een begin. De anarchistische toon was slechts even uit den mond van Tortelier, als in 't voorbijgaan, gehoord.

Die hoop der éénheid zou weldra weêr vervliegen, toen het beloofde eigenlijke eerste congres te Parijs in 1889 plaats had[1)]. De aanleiding tot de oneenigheid onder de Franschen zelven was de omstandigheid, dat het Londensche congres de op-

1) Zie over de voorbereiding en de zittingen van dat Parijsche congres het ‘Sociaal Weekblad’ van 1889, pag. 146, 195, 234, 242 en 249. Over het congres zie vooral ‘Der Sozialdemokrat, Organ der Sozialdemokraten deutscher Zunge’ numero's van 13, 20 en 27 Juli en van 3 en 10 Augustus 1889, voorts ‘La Revue socialiste’, 1889: tome X, pag. 129-138 een artikel van B. Malon. Van het Marxistische congres is verschenen een ‘Protokoll des internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris, abgehalten vom 14 bis 20 Juni 1889’, deutsche Uebersetzung, mit einem Vorwort von W. Liebknecht, Nürnberg, 1890.

dracht om het nieuwe congres voor te bereiden aan de Broussisten of Possibilisten had gegeven. Guesdisten en Blanquisten namen daarmede geen genoegen. Toen de Broussisten in Januari 1889 een circulaire verzonden, waarbij zij, in opdracht van het ten vorige jare gehouden congres, tot het bijwonen der nieuwe vergadering afgevaardigden der arbeiders opriepen, en de questie der geloofs-brieven en der te behandelen punten regelden, kwam er in Frankrijk dadelijk verzet. De twist nam grooter afmetingen aan, toen de niet-Fransche socialisten ook over en weder partij kozen. Het Duitsche orgaan der sociaal-democraten (Bernstein's) ‘Sozial-democrat’) nam partij voor de Guesdisten, het Engelsche Weekblad ‘Justice’ hield zich aan de Possibilisten. In den Haag had Februari 1889 een conferentie plaats van Duitschers, Zwitsers, Hollanders, Belgen en Franschen om tot een bevredigende oplossing te komen. De Engelsche ‘trade-unions’ hielden zich eenigszins ter-zijde. Het resultaat van dat veelal persoonlijk krakeel was, dat 14 Juli 1889 - den dag waarop vóór honderd jaren de Bastille was ingenomen - niet één maar twee internationale socialistische congressen te Parijs werden geopend. Beide congressen zouden echter min of meer dezelfde onderwerpen behandelen, te weten: de internationale wetgeving op den arbeid en de vorming eener nieuwe internationale arbeiders-vereeniging. Het congres der Possibilisten, in de Rue Lancry, was het talrijkst. Het telde 503 Fransche afgevaardigden, voorts 42 Engelschen, 12 Italianen, 8 Belgen, 7 Oostenrijkers, 5 Spanjaarden, 4 Amerikanen, 3 Portugeezen, 2 Nederlanders, 2 Denen, 1 Zwitser en 1 Pool. Onder de aanwezigen trokken de aandacht uit de Franschen Joffrin en Lavy, uit de Engelschen Hyndman, Annie Besant, John Burns, Herbert Burrows en Fenwick. Van de Italianen signaleerden zich Cipriani, viermalen als lid der Italiaansche Kamer gekozen, terwijl hij in de gevangenis zat, en Andrea Costa, lid dier Kamer. Uit België was César de Paepe aanwezig. Dit congres nam betreffende de internationale wettelijke arbeids-regeling een aantal (ongeveer 20) detail-punten aan, even zoovele punten op een verlang-lijst der toekomst, waaronder vooral de aandrang tot een normalen arbeidsdag. Voorts besprak dan dit congres de questies der ‘rings’ en ‘trusts’ door fabrikanten en kapitalisten in den laatsten tijd gevormd. Bij de onmogelijkheid om die te voorkomen, werd den arbeiders door het congres aan 't hart gebonden zich zóó te vereenigen, dat zij in staat waren op het juiste oogenblik de middelen van productie en verdeeling, welke thans een monopolie vormden, over te nemen, ten-einde ze aan te wenden ten-nutte der natie, en niet, zooals thans, ten-bate van ééne klasse. Toen kwam men tot het onderwerp der aanééensluiting. Hieromtrent werden nu de volgende besluiten met éénparigheid genomen: 1°. dat er bestendige betrekkingen zouden worden aangeknoopt tusschen de socialistische vereenigingen van verschillende landen, zóó echter, dat daardoor in geen geval en onder geen voorwendsel inbreuk zou worden gemaakt op de zelfstandigheid der nationale groepen, welke de éénige beoordeelaars waren van 't richtsnoer,

hetwelk in het eigen land gevolgd moest worden; 2°. dat een uitnoodiging tot vak-vereenigingen en andere werklieden-vereenigingen zou worden gericht, om zich onderling, nationaal en internationaal, te verbinden; 3°. dat de uitgifte van een internationaal blad zou worden beraamd, ten-nutte van de socialistische partijen in verschillende landen.

Terwijl het congres der Possibilisten in dezen geest zich uitsprak, vergaderde het congres, dat door den tegenstand der Guesdisten en Blanquisten was opgeroepen, op hetzelfde tijdstip in de Rue Rochechouart. Hier op dit tegen-congres waren de Duitschers aanwezig, die op het andere ontbraken. Er waren hier 380 afgevaardigden, waarvan 193 Franschen, 83 Duitschers, 21 Engelschen en 14 Belgen, terwijl de overigen over de andere nationaliteiten waren verdeeld. Men zag er den schoonzoon van Marx: Paul Lafargue, en dr. Aveling met Eleanor Marx, voorts Friedrich Engels, Bebel, Liebknecht en von Vollmar, dr. Victor Adler uit Weenen, Guesde en Vaillant, den Belg Anseele, den Rus Lavroff, de Engelschen William Morris en Cunninghame Graham, den Nederlander Domela Nieuwenhuis. Uit het andere congres kwamen dan soms ook sprekers overloopen, bij voorbeeld: John Burns en César de Paepe. Ook op dit congres werd een lange lijst van punten voor de internationale arbeids-wetgeving vastgesteld. Voorts werden, op dit meer Marxistische congres, besproken de meest practische middelen om internationaal overleg tusschen de werklieden der verschillende landen te bevorderen. Een internationaal weekblad onder den titel ‘De dag van acht-uren’ zou worden uitgegeven, en het besluit werd genomen *dat op 1 Mei 1890 de arbeiders in alle steden van Europa en Amerika in 't openbaar zouden optreden ten-gunste van een normalen arbeids-dag van acht uren*[1]. - Men ziet uit deze mededeelingen, dat de strijd tusschen de beide congresssen onderling meer een persoonlijke dan een zakelijke strijd was. Hoogstens kan men in 't algemeen zeggen, wanneer men de stukken vóór zich legt, dat men bij de Marxisten een meer nauwkeurige en zakelijke aanwijzing vindt van hetgeen zij verlangen dan bij de Possibilisten. Doch in de hoofdzaak waren beiden het eens, vooral ook omtrent de wenschelijkheid van den normalen arbeids-dag van acht uren. Beide congressen versterkten op hunne wijze de internationale banden, en stemden overeen om het volgend congres der socialisten in Brussel te doen plaats hebben. Doch op beide congressen kwamen incidenten voor, die op den waarachtigen strijd in den boezem der socialisten-groepeeringen wezen; een strijd die vrij-wat meer beteekende dan de personen-questies tusschen Marxisten en Possibilisten. Op beide congressen begonnen namelijk de a n a r c h i s t e n zich meer bepaald te uiten. Op het congres der Possibilisten gaf die inmenging der anarchisten reeds eenige wrijving, op dat der Marxisten ernstige stoornis. Toen op dat laatste con-

1) Dormon, een gewezen mijn-arbeider, deed het voorstel; hij stierf 6 Dec. 1898.

gres de anarchist Montant aan 't woord was, en zijn stelling verdedigde, dat het ideaal der anarchistische communisten was: de vrije individu in de vrije groep, de vrije groep in de vrije federatie, en de vrije federatie in de vrije menschheid, werd het congres ongeduldig en protesteerde men luid. Toen later de jonge Italiaan Saverio Merlino[1)], zoon van den president van het gerechts-hof te Napels, zijn leer van de vernietiging van den Staat begon, werden er reeds pogingen in het werk gesteld om hem en zijn medestanders, een tiental, uit de vergadering te werpen. Dit wees op gevechten der toekomst. Voorloopig scheen overigens in 't congres binnen zekere grenzen eensgezindheid te bestaan. Slechts hoorde men van tijd tot tijd door enkele sprekers (o.a. Domela Nieuwenhuis) betoogen, dat het parlementarisme voor de sociaal-democratie geringe waarde had en voor de economische bevrijding der arbeidende klasse weinig of niets zou bijdragen. Dadelijk echter werd dan door Liebknecht geantwoord, dat het niet aanging om aan het parlementarisme alle waarde te ontzeggen, en dat het in Duitschland voor de propaganda volstrekt onontbeerlijk was. Zóó bleven naast de stemmen, die tot éénheid onder de socialisten riepen, de dissonanten zeer merkbaar!

Hetzelfde verschijnsel deed zich voor op het t w e e d e der internationale socialistische congressen, dat van 16 tot 22 Augustus 1891 te B r u s s e l gehouden werd[2)]. Het was talrijk bezocht. Duitschland was vertegenwoordigd door 40 gedelegeerden, Frankrijk door 60, Engeland door 23, Oostenrijk door 13, Holland door 9, enz. In het geheel waren er 175 buitenlandsche en 187 Belgische gedelegeerden. De meest bekende namen waren aanwezig. Slechts betreurde men de afwezigheid van de hoofden van het Engelsche nieuwe ‘trades-unionisme’: John Burns, Tom Mann en Ben Tillett. Ook Hyndman, de hoofd-redacteur van ‘Justice’, was niet op het congres. Evenmin waren er de hoofden der parlementaire commissie der oude ‘trade-unions’: bijv. Thomas Burt en Fenwick. De houding, die de 23 opgekomen Engelsche afgevaardigden op het congres aannamen, was steeds in de richting van een aanéénsluiting met de socialisten van het vaste-land. Zij stelden zich onbewimpeld op het standpunt van den klassen-strijd. Van de Belgen miste men César de Paepe, die in December 1890 was gestorven; daarentegen traden uit België vol vuur op Eduard Anseele, Edmond van Beveren en Emile Vandervelde, de jeugdige welsprekende advocaat. Opmerkelijk was het, dat de twisten

1) Hij neemt later zijn draai naar het engere socialisme. Zie ‘Les Temps nouveaux’ van 16/22 Febr. 1901, pag. 3.
2) Zie daarover ‘Verhandlungen und Beschlüsse der internationalen Arbeiter-Kongresses zu Brüssel’, Berlin 1893. Voorts ‘Sociaal Weekblad’ voor 1891, pag. 319, 327, 347 (artikelen van prof. Pekelharing). Men vergelijke ‘Die neue Zeit’, 1890/61, II, pag. 713 en 835 (artikelen van Liebknecht) en ‘Almanach de la Question sociale’ van Argyriadès voor 1892, pag. 129, 142-165.

onder de Fransche vertegenwoordigers van het socialisme door eene soort wapen-stilstand op dit congres waren bevredigd. Wie niet van elders wist, hoe hoog de strijd tusschen Guesdisten, Possibilisten, Allemanisten en Blanquisten in hun moederland was geloopen, zou daarvan, althans in de openbare vergaderingen van 't congres, zoo goed als niets hebben bemerkt. De eigenaardige trek van dit Brusselsche congres was nu voor 't eerst de consequente verwijdering der anarchisten, voor zoover zij geen ernstige vak-vereenigingen vertegenwoordigden. Bij het onderzoek der geloofs-brieven werd dadelijk op den vóórgrond gezet, dat de anarchistische gedelegeerden als zoodanig op een socialistisch congres niets te maken hadden. In hun plannen tot organisatie en tot verovering van het staatsgezag wilden allen, die zich in de eerste plaats collectivisten gingen noemen, niet gedwarsboomd worden door vertegenwoordigers der desorganisatie.

Het programma van het congres was nog al uitgebreid. Het telde elf onderwerpen, vooral uit de groote materie der arbeids-wetgeving en arbeids-regeling. Wij behandelen die punten niet, stippen slechts aan, dat voor het eerst de questie van het anti-semitisme en ook het vraagstuk der politieke rechten van de vrouw (mej. Drucker) weder werden ter-sprake gebracht. Ons is het echter slechts te doen, om op deze congressen de hoofdpunten aan te geven die tot verwijdering of aanéénsluiting voerden. Tot verwijdering gaf hier aanleiding de discussie over de houding en de plichten der arbeiders-klasse tegenover het militarisme. Eerst scheen er volmaakte éénstemmigheid over dat vraagstuk te bestaan. De voorzitters van den dag: de Fransche Blanquist Vaillant en de Duitsche sociaal-democraat Singer, gaven het voorbeeld. Zij traden op tot verdediging der motie, dat de zegepraal van het socialisme het afdoende middel zou zijn tegen de oorlogszuchtige neigingen der thans heerschende klasse. In een warme redevoering bepleitte Liebknecht deze stelling, die algemeene toejuiching scheen uit te lokken. Toen stond echter Domela Nieuwenhuis op om te verklaren, dat, naar zijn meening en die van zijn vrienden, men met zulk een algemeene stelling niets kon uitvoeren: hij eischte verzet van het socialisme tegen dat militarisme: hij stelde voor, dat de socialisten van alle landen een mogelijke oorlogs-verklaring van Staten beantwoorden zouden met een oproeping aan het volk tot algemeene arbeids-staking. In een breede redevoering lichtte de voorsteller deze opvatting toe. ‘Frazen, jammerlijke frazen!’ aldus luidde de repliek van Liebknecht. Het was duidelijk, dat de tweespalt, reeds op het Marxistische congres van Parijs ontstaan, zich verwijdde. Bij de stemming verwierf het voorstel-Nieuwenhuis de eenparigheid der Nederlandsche delegatie met de meerderheid der Engelsche en der Fransche. Het werd verworpen met 13 nationaliteiten tegen 3. Dit wat den onderlingen strijd der socialisten betreft, die ook een oogenblik scheen uit te breken, toen de punten over het parlementarisme van de orde van den dag werden afgenomen. In de richting der aanéénsluiting was daarentegen het besluit over den acht-urigen arbeids-dag en het

manifesteeren daarvoor op den eersten Mei. Het deswege ingediend voorstel luidde aldus: ‘Ten-einde aan den 1sten Mei zijn eigenlijk economisch karakter van den eisch van een acht-urigen arbeids-dag en van de huldiging van den klassen-strijd te waarborgen, besluit het congres: 1o. dat een gemeenschappelijk feest voor de arbeiders van alle landen doelmatig is; en 2o. dat dit feest den 1sten Mei zal worden gevierd, terwijl het aanraadt, den arbeid overal, waar dat niet onmogelijk is, op dien dag neêr te leggen’[1]. Dank zij de uitnemende leiding door Volders der discussies over dit onderwerp, werd - met uitzondering der Britten - éénstemmig tot het feest van den arbeid op 1 Mei besloten. De Britten-zelven, die wegens redenen van tactiek zich niet met het feest van 1 Mei konden vereenigen, gaven echter aan den eisch van den acht-urigen arbeids-dag hun volledige instemming. Men had dus bevestigd wat reeds te Parijs besloten was. Door de samenkomst op het congres-zelf waren banden van samenhang versterkt en vaster aangetrokken. De gedeeltelijke uitsluiting der anarchisten had alles geleidelijker doen loopen. Toch was het merkbaar, dat tegenover de houding der oude hoofden een meer of minder revolutionnaire richting zich deed gelden. Terwijl de Duitschers de rechterzijde innamen, voerde de Nederlandsche afdeeling een uitersten linker-vleugel aan, die sympathieën had met enkele stellingen der anarchisten. ‘De massa van het volk - zóó riepen deze mannen der linkerzijde - is wel degelijk revolutionnair, maar de leiders zijn het niet genoeg!’

Uit dit verschijnsel eener blijvende revolutionnaire linkerzijde trokken de leiders van het oude beproefde collectivistische socialisme de conclusie, dat het anarchisme uit deze congressen, waarin men naar aanéénsluiting en éénheid zocht, absoluut moest blijven geweerd. Toen dan ook besloten was dat een d e r d e internationaal congres van 6 tot 12 Augustus 1893 in Z ü r i c h [2] zou samenkomen, werd in Maart 1898 te Brussel door de voornaamste hoofden der socialisten een vóór-conferentie gehouden,

1) De beteekenis van die demonstratie van den Mei-dag werd voor 't eerst overal in 1891 gevoeld. Toen zij 1 Mei 1891 in Frankrijk de behoudende elementen der maatschappij verschrikte, verheelde Jules Simon zich het gevaar niet. In het nummer van ‘Le Temps’ van 5 Mei 1891 schreef hij zijn bekend artikel, dat aldus aanving: ‘La manifestation du 1er Mai n'est pas une manifestation. Ce n'est pas une émeute. Qu'est-ce que c'est? C'est une menace qui ira en grossissant. Elle augmente la mésintelligence entre patrons et ouvriers. C'est un malheur’. Denk aan het drama van A. Scheu over dien 1sten Mei-dag, zie ‘Revue des deux Mondes’ van 1 Mei 1898.
2) Zie over dit congres te Zürich van 1893 het ‘Protokoll des internationalen sozialistischen Arbeiterkongresses in der Tonhalle zu Zürich, von 6 bis 12 August 1893, herausgegeben vom Organisations-komité’, Zürich 1894. - Voorts het opstel van E. Bernstein in ‘Die neue Zeit’, 1892/93, II, pag. 644-652.

waarin de formule van toelating voor dat internationale congres werd opgesteld. Na allerlei overleg werd de volgende bepaling aangenomen: ‘toegelaten tot het congres worden alle arbeiders-vakgenootschappen, voorts de socialistische partijen en vereenigingen, die de noodzakelijkheid der arbeiders-organisatie en der politieke actie erkennen’. Zoodoende dacht men de anarchisten, die zich tegen de politieke bemoeiing bleven verzetten, voor-goed buitengesloten te hebben. Doch de anarchisten gaven niet toe, dat deze bepaling hen uit het congres zou bannen. Zij beweerden, dat hun daden juist de grootste politieke strekking hadden en hadden gehad. Zij wezen op den dood van den Russischen czar Alexander II, dien zij hadden bewerkt. Het bleek dus dat de uitdrukking ‘politieke actie’ voor verschillende uitlegging vatbaar was. Toen dan ook het congres te Zürich bij elkander kwam - een tweehonderd zes en negentig-tal afgevaardigden was tegenwoordig - deed Bebel, vóórdat het onderzoek der geloofs-brieven begon, het voorstel, aan de bepaling der vóórconferentie van Brussel de volgende toevoeging te hechten: ‘onder politieke actie is te verstaan, dat de arbeiders-partijen van de politieke rechten en van geheel het werktuig der wetgeving gebruik maken, of deze zoeken te veroveren ter bevordering der belangen van het proletariaat en ter in-bezit-neming der Staatsmacht’. Dit voorstel van Bebel werd aangenomen. De anarchisten, die naar Zürich waren getogen, poogden handtastelijk zich te verzetten, doch werden nu met kracht uit de vergadering gezet. Onder leiding van Werner, Landauer en anderen hielden zij in Zürich een klein tegen-congres. Sinds liep op het congres der socialisten alles regelmatig. Er waren zeer weinig Fransche broeders, daar deze, wegens de in gang zijnde parlements-verkiezingen, in hun land waren gebleven. De dag-orde van dit congres telde acht rubrieken. Letten wij vooral op de punten die de strekking hadden tot aanéénsluiting te nopen. Zulk een punt was het bespreken der maatregelen voor het doorvoeren van den acht-urendag in verband met de regeling van het Mei-feest. Wat den achturen-arbeids-dag betreft, zoo werd in een breed besluit gemotiveerd, waarom die regel der acht-uren noodzakelijk werd gerekend, en werd tevens vastgesteld, welke middelen van propaganda voor dien acht-uren-dag zouden worden gebezigd. Omtrent het Mei-feest werd gehandhaafd hetgeen te Brussel was besloten. Er werd dus op-nieuw verklaard, dat de eerste Mei de gemeenschappelijke demonstratie-dag der arbeiders van alle landen zou zijn, op welken dag de arbeiders de gemeenschappelijkheid van hun eischen en hun aller solidariteit aan de wereld zouden verkondigen. ‘Deze feest-dag - aldus ging het besluit voort - zou een rustdag zijn, voor zoover dit door de toestanden in de enkele landen niet onmogelijk werd gemaakt’. Er werd aan deze verklaring nog de volgende tweeledige uitbreiding gegeven: 1° ‘de sociaal-democratie van ieder land heeft den plicht naar de tot-stand-koming der arbeids-rust op den eersten Mei te streven, en elke poging te ondersteunen, die op enkele plaatsen en door enkele organisaties

in die richting aangewend wordt;' en 2° 'de demonstratie van den eersten Mei voor den acht-uren-dag zal te-gelijkertijd een verkondiging van den vasten wil der arbeiders-klasse zijn, om door de sociale transformatie de klasse-onderscheidingen te-niet te doen, en zóó den éénigen weg te betreden, die tot inwendigen vrede van elk volk en tevens tot den internationalen vrede voert'. De eerste toevoeging vond nog al verzet bij de Duitschers, die volhielden, dat men aan elk land hierin zijn eigen vrijheid moest laten, en die geen verplichting op zich konden of wilden nemen, bij elke poging, welke in de richting van de arbeids-rust werd gemaakt, solidair met de gansche macht van hun partij in te treden. De Duitschers leden bij hun verzet de nederlaag, hoewel het velen duidelijk was dat het congres op dit punt wellicht te vèr ging. De nu door het congres geformuleerde toevoeging verborg toch in haar schoot de '*algemeene werkstaking*' en hiertoe wilde men nog niet komen. De tweede toevoeging was er aangehecht ter-wille der Engelsche trade-unions, die besloten hadden in het jaar 1894 de arbeids-rust op 1 Mei te laten intreden, en die nu meenden dit besluit in hun vaderland met minder aanstoot te kunnen doorvoeren, wanneer op den vóórgrond werd gezet, dat de beweging van 1 Mei ter-zelfdertijd een beweging voor den vrede was[1)].

Terwijl wij slechts aanstippen, dat het Zürichsche congres zich ook bezig hield met het bespreken van maatregelen over de bescherming der arbeiders, en de handhaving uitsprak der besluiten van het Brusselsche congres over de houding van de sociaal-democratie bij een uitbrekenden oorlog, waarbij vooral de positie van Rusland thans ter-sprake kwam, - wijzen wij er op, dat te Zürich de agrarische questie door de socialistische gedelegeerden werd behandeld, en dat het door 't congres als een dringende taak der sociaal-democratie werd verklaard, in alle landen de landbouw-arbeiders nevens de industrieele arbeiders te organiseeren. Eindelijk werd ook tot de formeele vestiging van internationale verbanden der vak-vereenigingen een soort van stoot gegeven. Dit alles behoorde echter min of meer tot het gebied der vrome wenschen. Van practisch belang daarentegen waren de regelen, die het congres vaststelde over de politieke tactiek der socialisten: hun houding ten-opzichte van parlementarisme en kies-beweging, hun

1) Men weet dat die Mei-dag van 1894 in Engeland op breede wijze door de 'trade-unions' en socialisten werd gevierd. William Morris zong het lied:

Clad is the year in all her best
The land is sweet and sheen;
Now spring with summer at her breast
Goes down the meadows green, enz. enz.

Walter Crane gaf voor dat feest zijn bevallig carton: 'The Workers Maypole'. Zie overigens 'Justice' van 5 Mei 1894.

standpunt bij het vraagstuk der directe wetgeving door het volk. Het was op dit punt dat de Hollandsche afgevaardigden, wier leider, de 'libertaire' socialist, Domela Nieuwenhuis zijn sympathie voor het anarchistisch tegen-congres niet verheelde, hun afwijkende houding motiveerden. Doch alle andere naties (18 in getal) op het congres vereenigden zich éénstemmig met de resoluties, die op welsprekende wijze werden uitéengezet en verdedigd door den Belgischen advocaat Vandervelde. Die resoluties luidden als volgt: 'overwegende, dat de politieke actie slechts een middel is ter verkrijging van de economische emancipatie van het proletariaat, verklaart het congres: 1° dat de nationale en internationale organiseering der arbeiders van alle landen in vak-vereenigingen en andere organisaties ter bestrijdiug van de uitzuiging een volstrekte noodzakelijkheid is; - 2° dat de politieke actie noodig is, zoowel voor het doel der agitatie en de onbewimpelde verkondiging der beginselen van het socialisme, als ook voor het oogmerk ter verkrijging der dringend noodige hervormingen; het congres beveelt daarom den arbeiders van alle landen de verovering en de uitoefening der politieke rechten aan, die zich als noodzakelijk aanwijzen om de eischen der arbeiders in alle wetgevende en administratieve lichamen op de nadrukkelijkste en werkzaamste wijze te doen gelden; voorts zich meester te maken van de politieke machts-middelen, om deze, die nu middelen der heerschappij van het kapitaal zijn, tot werktuigen der bevrijding van het proletariaat te vervormen; - 3° dat de keus der vormen en wijzen van den economischen en politieken strijd aan de enkele nationaliteiten, naar gelang van de bijzondere verhoudingen in elk land, moet overgelaten worden; echter verklaart het congres het voor noodzakelijk, dat bij deze worstelingen het revolutionnaire doel der socialistische beweging - d.i. algeheele economische, politieke en moreele vervorming der tegenwoordige maatschappij - op den vóórgrond blijft staan; in geen geval mag de polieke actie als voorwendsel dienen voor compromissen en allianties, die een benadeeling van onze beginselen of van onze zelfstandigheid zouden veroorzaken.' Aanvullende deze regelen over politieke actie, verklaarde zich het congres dan voorts vóór het proportioneele kiesrecht, en vóór het toekennen van het recht van initiatief en referendum aan het volk. Door dit besluit kreeg het parlementaire socialisme zijn sanctie. Men brak volledig zelfs met half-anarchistische velleïteiten. De teerling was dus geworpen. Men organiseerde zich in het kamp der socialisten; de aanéénsluiting nam toe, maar slechts ten-koste der afsnijding van een groot lid van het lichaam. De anarchisten werden in geen enkel opzicht meer tot het socialisme gerekend. Om goed aan te toonen, dat men hier slechts de lessen van Marx opvolgde, vroeg het bureau den ouden Friedrich Engels ditmaal het congres te sluiten. Toen hij dit met enkele hartige en hartelijke woorden had gedaan, ontving hij, van al die afgevaardigden der socialisten, een uit aller borst opbruisende bezielde vurige huldiging. Het was duidelijk, dat de beteekenis dezer demonstratie verre de perken van een ver-

eering voor den persoon overschreed. Het gold de zaak van het autoritair collectivisme, weleer ingeleid door het Communistisch Manifest van 1847.

De beteekenis van het v i e r d e internationale congres, dat van 27 Juli tot 1 Augustus 1896 te L o n d e n werd gehouden, stak geheel in het stormloopen der anarchisten en hun bondgenooten tegen dat besluit van het Zürichsche congres, dat hen had uitgeworpen. Het comité van organisatie voor dat congres, welk comité saâmgesteld was uit mandatarissen der 'trade-unions' en uit vertegenwoordigers der verschillende Engelsche socialistische fracties, had de oproeping tot bijwoning van het congres doen uitgaan geheel overeenkomstig de verordeningen van het congres van Zürich. Toegelaten werden dus alle arbeiders-vakvereenigingen zoomede alle die socialistische partijen en verbindingen, die de noodzakelijkheid der arbeiders-organisatie en der politieke actie erkenden. Het begrip politieke actie werd dan voorts in de oproeping verduidelijkt, zooals Bebel dat te Zürich had doen vaststellen. Gebruik makende van de nog altijd eenigszins zwevende opvatting, die met eenigen goeden wil zelfs aan die omschrijving van Bebel door een handige interpretatie was te onderschuiven, maakten toch nog vele anarchisten en halve anarchisten zich op, om het Londensche congres bij te wonen. Zij zouden dáár de groote worsteling weder pogen aan te binden. Het congres, verwelkomd door een feestgave van Walter Crane - een bundel van twaalf zijner beste cartons ten-voordeele der arbeiders-beweging in het tijdvak der laatste tien jaren geteekend - hield in de groote muziek-zaal van Queen's Hall zijn zittingen en was uiterst talrijk bezocht[1)]. Omstreeks 700 gedelegerden waren aanwezig, en alle landen hadden de beste socialisten-leiders, die zij bezaten, derwaarts afgevaardigd. Van de Duitschers was er de gansche staf van Liebknecht, Bebel en Singer, zij waren 48 in aantal. Van de Franschen waren aanwezig Guesde, Lafargue, Jourde, Deville, Vaillant, Allemane, Faberot, Dejeante, Jaurès, Millerand, Tortelier, enz. Van de Italianen zag men Enrico Ferri en Malatesta; van de Russen Vera Zassoulitch; van de Belgen Emile Vandervelde en Bertrand; van de Hollanders Domela Nieuwenhuis en Vliegen; van de Zwitsers Greulich. De Engelschen zonden de beproefde leiders der 'trade-unions', dan de meer bepaalde socialisten Hyndman, Quelch, Herbert Burrows, Keir Hardie en Tom Mann, voorts den heer en mevrouw Sidney Webb, Bernard Shaw en Hubert Bland. William Morris was door

1) Zie over dat Londensche congres van 1896 'Verhandlungen und Beschlüsse des internationalen sozialistischen Arbeiter- und Gewerkschafts-Kongresses zu London vom 27 Juli bis 1 August 1896', Berlin, 1896. Voorts A. Hamon, 'Le Socialisme et le Congrès de Londres, Etude historique', Paris 1897; 'Sociaal Weekblad' 1896, pag. 250 en volgende; 'Die neue Zeit' 1895/96, II, pag. 646 seqq.; en in 'Justice' van 15 en 29 Augustus 1896 de artikelen van W. Liebknecht.

ziekte verhinderd aan het congres deel te nemen; zijn dochter mevrouw Sparling nam zijn plaats in. Ter behandeling door het congres waren zeven punten op de dag-orde geplaatst: de agrarische questie, de politieke actie, de economische actie, de oorlogs-vraag, het onderwijs, de lichamelijke ontwikkeling, de organisatie, en dan tot slot een klein allerlei van verscheidenheden. Doch het belang en gewicht van dat congres was niet vervat in de discussie dezer punten. Slechts één zaak hield ieders aandacht bezig: zou men voor-altijd alle anarchisten van elke schakeering uit den kring van het internationale congres der socialisten bannen? Reeds op de eerste zitting van Maandag 27 Juli bleek het, dat de anarchisten zich niet gemakkelijk zouden laten verwijderen. In de zaal maakten zij-zelven, en op de galerijen der zaal hun vrienden, ontzettend rumoer. Op den volgenden Dinsdag, toen het congres door Singer werd gepresideerd, zou echter de slag geslagen worden. Aan de orde werd gesteld: of men zich strikt aan de verordeningen van het Zürichsche congres zou houden, ja dan neen. Slechts twee redenaars vóór en twee redenaars tegen zouden over die vraag worden aangehoord. Nadat de vice-president van het congres, Keir Hardie, het woord nog had verkregen om tot tolerantie aan te manen ook tegenover die groepen, welke over de questie der parlementaire actie anders dachten dan de strenge collectivisten, begon die discussie. Vóór uitsluiting der anarchisten spraken Jaurès en Hyndman. Beiden lieten uitkomen, dat men de politieke macht moest veroveren, ten-einde de kapitalistische maatschappij in een socialistische te vervormen: het werktuig van het parlementarisme, dat nu een middel van kneveling was in handen der 'bourgeoisie', moest een werktuig van bevrijding worden in handen der arbeiders-klasse. Tegen de resoluties van Zürich spraken Tom Mann en Domela Nieuwenhuis. De laatste voerde aan, dat op die wijze elke vrijheid van beweging, elk verschil van meening onder de socialisten zou zijn opgeheven. Het socialisme werd dan een vaste gesloten afgeronde dogmatiek, het congres een concilie van Marxistische Kerk-vaders, die de leer zouden vaststellen. Hij trad op voor de ketters. Tom Mann zeide zelf geen anarchist te zijn, maar hij wenschte een nauwe aanraking en voeling met alle kampgenooten, zij het voor sociale hervormingen of voor sociale revolutie. Hij richtte zich vooral tot de trade-unions'. Hij wilde, dat het congres zich op een hoog en edel standpunt zou stellen, en niemand wegens zijn meening zou uitstooten. Vrije ruimte, ruim baan vroeg hij voor elke overtuiging[1)]. Toen werd de discussie gesloten. Achttien naties stemden vóór de resolutie van Zürich, één land (Italië) onthield zich van stemming, slechts twee landen stemden voor toelating der anarchisten: Holland en Frankrijk. De stem van Frankrijk was voor

1) In Maart 1912 werd hij intusschen zelf gearresteerd, wegens de publicatie van een artikel in de 'Syndicalist', waarin bij gelegenheid der groote mijnwerkers-staking in Engeland de soldaten tot ongehoorzaamheid werden aangespoord.

de anarchisten ter-nauwernood een overwinning: zij was met 57 tegen 56 stemmen verkregen. In Engeland was ook de oppositie tamelijk sterk: de stem vóór de uitsluiting der anarchisten was bepaald door 223 tegen 104 stemmen.

Hiermede dacht men dat alles beslist was. Doch de anarchisten gaven het nog niet op. Weggedreven door de ééne deur, kwamen zij door de andere weder binnen. De geloofs-brieven der gedelegeerden moesten immers nog door het congres goed- of afgekeurd worden, en bij dit onderzoek zouden zij zich doen gelden. Inderdaad hebben zij Dinsdag en Woensdag (28 en 29 Juli) op die wijze nog bij de discussie weten in te grijpen. Telkens hadden heftige tooneelen plaats: zóó toen het mandaat van Laudauer en vijf andere Duitsche anarchisten werd gecasseerd. Zóó vooral, toen Jaurès, Millerand en Viviani werden toegelaten. De meerderheid van den Franschen steun ten-voordeele van het anarchisme bleek verschuldigd te zijn aan de stem van den Italiaan Malatesta, die een Italiaansch, een Spaansch en een Fransch mandaat had. De door die ééne vreemde stem overwonnen Fransche, specifiek socialistische, afgevaardigden eischten, dat de geheele Fransche delegatie nu in tweeën voortaan werd gesplitst en wisten dit door te zetten, niettegenstaande het geweldig verzet der anarchisten, die ditmaal door Vandervelde, Vaillant en Allemane werden geholpen. Het slot van alles was d e n e d e r l a a g d e r a n a r c h i s t e n . Het Londensche congres handhaafde zich als vergadering der parlementaire socialisten: der collectivisten uit de school van Marx. Toen het tweede punt der dag-orde, de politieke actie, op Donderdag in behandeling kwam, verlieten ook de halve anarchisten - de ‘libertaire’ socialisten Domela Nieuwenhuis en zijn vrienden - de zaal. Tortelier hield nog de vaan van het anarchisme omhoog, doch hij stond geïsoleerd.

Voortaan zouden de anarchisten en wie met hen samenhingen of samengingen niet meer op de Internationale socialistische congressen worden toegelaten. Uitgesloten van zulk een congres waren allen, die niet als dogma aannamen het besluit van het congres van Zürich over de volstrekte noodzakelijkheid voor de socialistische partijen, om werkdadig in te grijpen in de politiek van elken Staat, ten-einde ook in de parlementen de machts-middelen te vermeesteren. Niet meer zouden verschijnen de zoogenaamde ‘libertaire’ socialisten, die van geen deelneming aan het staatkundig leven der verschillende naties wilden weten. Niet langer werden gedoogd afgevaardigden van syndicaten of arbeiders-groepen, die de hooge wenschelijkheid der parlementaire actie niet erkenden. Er zou nu éénheid zijn, maar een éénheid die verkregen was door het afsnijden van allerlei levens-krachtige takken. En te-gelijkertijd zou het blijken, dat de weg, dien de leiders van het rechtzinnige socialisme nu opgingen, slechts des te sterker zou voeren tot een vast samengaan in den Staats-kring met vooruitstrevende vertegenwoordigers der oude burgerlijke partijen, veel vaster dan men vroeger gedroomd had. De socialistische theorie moest de ver-

gulde pil inslikken van het gouvernementeele socialisme in Frankrijk. Men was dan tamelijk vèr van den klassen-strijd.

Dit alles zou duidelijk worden op het v i j f d e internationale congres, dat van 23 tot 27 September 1900 te P a r i j s gehouden werd[1]. Het was een congres bij gelegenheid der algemeene weidsche nijverheids-tentoonstelling die door den Franschen socialist en minister Millerand was geopend. Op het overladen programma stonden twaalf punten: 'over uitvoering der besluiten van het congres, over internationale wetgeving betreffende den duur van den arbeids-dag en het minimum-loon, over de condities der emancipatie van de arbeiders, over militarisme, over koloniale politiek, over organisatie der maritieme arbeiders in havens en dokken, over het algemeen stemrecht en de directe wetgeving door het volk, over gemeentelijk socialisme, over de verovering der politieke macht en de alliantie met de burgerlijke partijen, over den eersten Mei, over de "trusts", en over de algemeene werkstaking.' Maar toen de afgevaardigden der socialisten uit de verschillende landen in het opwindend en zenuw-ziek Parijs gekomen waren, bleek het hun allen, dat er voor Frankrijk, waar zij vergaderden, uit het standpunt van het socialisme op dit oogenblik slechts één questie was: het al of niet geoorloofde van het bondgenootschap der socialisten met radicale leiders der 'bourgeoisie'? Het ministerschap van Millerand was detwist-appel. De buitenlanders mochten doen wat zij wilden, telkens werden zij in dat krakeel gesleept. Toch was het congres ook door buitenlanders vrij sterk bezocht. Er waren 57 gedelegeerden uit Duitschland, onder wie Singer, Kautsky, Auer, Bernstein (toen nog balling) en de dames Rosa Luxemburg en Clara Zetkin; er waren 14 Italianen, onder wie Enrico Ferri en Andrea Costa; 10 Oostenrijkers onder wie Victor Adler; 23 Russen onder wie Plechanoff en Vera Zassoulitch, de heldin van het jaar 1878 (zie hierboven pag. 241), thans een oude perkamentachtige vrouw; 9 Nederlanders, onder wie H. van Kol, Troelstra, H. Gorter, P.L. Tak, Vliegen en Wibaut; de Engelschen zonden o.a. Hyndman, Quelch en Peter Curran; de Belgen vaardigden met veel anderen ook Emile Vandervelde, Anseele en Turnémont af; de Deenen Kundsen; de Spanjaarden Pablo Iglesias; de Zwitzers Fürholz. Doch, al was dus het buitenland redelijk goed vertegenwoordigd, de Franschen voerden den boventoon en dwongen, als verwende kinderen, de anderen om allereerst op de ééne Fransche questie: het geval van Millerand, de aandacht te vestigen. Dat begon al dadelijk bij de opening van het congres. De Guesdisten, de tegenstanders van Millerand, kregen het te kwaad

1) Het officieele verslag is 1901 uitgekomen. Wij volgen voor dat congres de verslagen, die wij gevonden hebben in de nummers van 'Le Temps' van Maandag 24 September 1900 tot en met Zaterdag 29 September 1900, in de nummers van 'Le Figaro' van 24 September tot en met 29 September 1900, en in de nummers van 'Het Volk' van 26 September tot en met 1 October 1900. Zie nu het artikel van Hamon in 'L'Humanité nouvelle' van December 1900.

met de aanhangers van Millerands vriend Jaurès (de zoogenaamde onafhankelijke socialisten), over het voorloopig bestuur dat de buitenlanders moest verwelkomen. Toen Jaurès, voor wiens zaak Aristide Briand[1] een vruchtdragende 'campagne' had gevoerd, door de hulp der Allemanisten, Broussisten, en autonome federaties, het had gewonnen op Guesde, die slechts kon rekenen op de Blanquisten, drie federaties en op de weinige leden der 'Alliance communiste'[2], waren Guesde en zijn vriend Paul Lafargue hun toorn niet meester. Eerst den volgenden dag, toen het congres zijn definitief bureau constitueerde, kwam men tot zekere rust. Fransche voorstanders en tegenstanders van Millerands ministerschap beloofden kalm te blijven uit eerbied voor de buitenlanders. Zóó kon men dan enkele punten afdoen tot tijd en wijle dat men naderde tot het negende punt der agenda: de verovering der politieke macht en het bondgenootschap met partijen uit de 'bourgeoisie'.

Inderdaad voerde dan ook het commissoriaal-onderzoek en het debat over de eerste 8 punten tot de gebruikelijke en in de sfeeren van het socialisme steeds aangenomen conclusies. De acht-uren arbeids-dag en de eisch van een minimum-loon werden vastgesteld. De voorwaarden der arbeids-emancipatie werden als altijd vooral in algemeene opvoeding en ontwikkeling gezocht. Het militairisme werd veroordeeld. Evenzoo de koloniale politiek. Een organisatie van haven- en dokwerkers werd wenschelijk gerekend. Men bepleitte de richting van het algemeen stemrecht en der recht-streeksche wetgeving door het volk. Op het gemeentelijk socialisme werd dringend de aandacht gevestigd. De eerste Mei als feest- en rust-dag aller socialisten in alle landen bleef gehandhaafd. De 'trusts'[3] werden vervloekt. 'De algemeene werkstaking' durfde men, niettegenstaande een warme aanprijzing van Aristide Briand, niet aan. Dit alles liep gemakkelijk van stapel. Het was als een vast formulier, dat van-zelf werd afgepreveld. Slechts bij het eerste punt der agenda, werden, toen het voorstel der commissie was gehoord, aller wenkbrauwen wat meer saâmgetrokken. Het was de Hollander Van Kol, die namens de commissie het voorstel deed - ten-einde de uitvoering der beslissingen van het congres te verzekeren, en practische middelen van overeenstemming, organisatie en internationale actie der arbeiders en socialisten voor te bereiden - EEN INTERNATIONAAL SECRETARIAAT permanent ergens te vestigen. Zulk een secretariaat zou alle inlichtingen en vormen van propaganda moeten centraliseeren, en op zijn tijd de maatregelen moeten nemen die voor de bevordering of uitbreiding der partij-belangen nuttig zouden zijn. Een commissie van voorbereiding voor het tot stand komen van

1) Aristide Briand werd in April 1902 als afgevaardigde gekozen. Hij zou allengs een overwegende rol in de Fransche politiek spelen.
2) De 'Alliance communiste' was een fractie die zich in den laatsten tijd gevormd had onder Groussier en den vroegeren Allemanist Dejeante, zie 'Figaro' van Vrijdag 28 September 1900.
3) Zie over die zaak der 'Trusts', 'Nieuwe Tijd', Januari 1901.

het volgend congres zou zoo spoedig mogelijk benoemd worden; elk land zou daartoe een gedelegeerde aanwijzen; die commissie zou zorgen dat elke nationaliteit rapporten over den toestand der partij moest inleveren, en zou dan den algemeenen secretaris benoemen die de spil der éénheid in het geheel zou vormen. Daarvoor zou geld noodig zijn. De voorsteller rekende uit dat een som van 10000 francs voor dien secretaris zou moeten worden bijééngebracht, en hij deed met vertrouwen een beroep op de geconstitueerde partijen in het congres, om de beschikking over die gelden te krijgen. Inderdaad kreeg de heer Van Kol dat wat hij wenschte. Het congres zag in, dat op die wijze een stap vóóruit werd gedaan; elk der (acht) groote partijen nam aan 800 francs te storten, de andere fracties zouden elk 200 francs bijdragen. Toen die financieele vastheid was verkregen, deed Andrea Costa, de president van den dag, het voorstel om Brussel voorloopig tot zetel van dat internationale secretariaat aan te wijzen. De Belgen, bij-monde van Emile Vandervelde, namen met dankbaarheid dit aanbod aan. Het congres scheen tevreden over zijn besluit, een besluit, waardoor onder eenigszins gewijzigde vormen weder in 't leven werden geroepen de oude bepalingen der I n t e r n a t i o n a l e van Marx. Er werd weder vastgeknoopt aan de traditie van het jaar 1864. Men begon, wel is waar, thans op kleine schaal en met het allereerste begin - éénheid te brengen in de informatiën - maar men wilde toonen dat men de fouten der eerste Internationale herdacht: men zou nu met de grondslagen en niet met den top van het gebouw zich allereerst gaan bezig houden[1)].

Dit besluit van het Parijsche congres van 1900 kan dus in zijn gevolgen gewichtig zijn, wanneer met kennis van het verleden en doorzicht van heden en toekomst op die beslissing wordt voortgebouwd, en voor het algemeen secretariaat een man met denkkracht en practisch beleid wordt gevonden. Van het knallend en knetterend vuurwerk, dat door de Franschen werd afgestoken bij gelegenheid van de behandeling van het negende besluit: de verovering der politieke macht en de allianties met partijen uit de ‘bourgeosie’: het geval Millerand, kan niet hetzelfde gezegd worden. De twee Fransche sprekers, die na elkander, op twee achteréén-volgende dagen, de questie behandelden, waren de hoofden-zelven van de twee groote Fransche socialistische partijen: Jaurès en Guesde. Beiden hielden redevoeringen, geëvenredigd aan het groote eigenaardige talent van het woord dat zij beiden bezitten. Jaurès deed daverend zijn frases weerklinken; Guesde's haat borrelde als in alsem op; Jaurès liet zich drijven op vage edelmoedige indrukken;

1) De voornaamste landen hebben 1 Januari 1901 hun vertegenwoordigers in het Bureau aangewezen. Voor Duitschland Auer, Singer en Kautsky, voor België Anseele en Vandervelde, voor Denemarken Knudsen en Jenssen, voor de Vereenigde Staten Debbs en Sanial, voor Frankrijk Jaurès en Vaillant, voor Italië Ferri en Turati, voor Oostenrijksch Polen Jedrzejowski en Wojnazowski, en voor Zwitserland Fauquez en Fürholtz.

Guesde bleef halsstarig op zijn ééns gekozen beginselen en standpunt zich hechten, en stelde grimmig aan de kaak de lamlendigheid der lieden zonder rugge-graat; Jaurès' rede was oratorisch, hartstochtelijk, vurig, zwol soms tot barstens toe; Guesde bleef stuursch ongenaakbaar: hij vervloekte de behendige sofisten, die, in al 't overige onbetrouwbaar, slechts trouw bleven aan hun begeerte naar een portefeuille; hij stelde ze tegenover de lieden van vroeger die stand hielden tot aan den muur waar men doodgeschoten werd. Het congres hoorde dat alles aan, met kennelijke vóóringenomenheid voor Jaurès. Toen een besluit moest genomen worden, werd weder een motie van gom-elastiek saâmgedraaid. Het was Kautsky die dit keer zich met dat werk belastte. Hij wist een ontwerp te knutselen, dat zeker ook de goedkeuring van Bernstein moet verworven hebben. In beginsel, zóó luidde het, is elke alliantie met de partijen uit de ‘bourgeosie’ verboden, maar een coalitie van tijdelijken aard is onder zekere omstandigheden toe te laten. Met andere woorden: men deed als de bekende dom Gorenflot, uit ‘La reine Margot’ van den ouden Dumas, die op Vrijdag vleesch en visch wilde eten en de ‘poularde’ verdoopte tot een karper. Wat het aannemen der ministerieele portefeuille door een socialist betreft zoo leeraarde Kautsky het volgende. ‘In een modernen democratischen Staat kan de verovering der politieke macht door het proletariaat niet het resultaat zijn van een aanslag, maar wel van een lange en moeielijke werkzaamheid van proletarische organisatie op economisch en politiek gebied, van de stoffelijke en zedelijke herschepping der arbeidersklasse, en van de geleidelijke verovering der gemeente-besturen en wetgevende vergaderingen. Maar in elk land, waar het regeerings-gezag gecentraliseerd is, kan het niet stuksgewijs veroverd worden. Het binnentreden van een enkelen socialist in een burgerlijke regeering kan niet worden beschouwd als het normale begin der verovering van de politieke macht, doch slechts als een voorbijgaand uitzonderings-geval, een uitweg in een gedwongen toestand. Of in een bijzonder geval de politieke toestand deze gevaarlijke proefneming noodzakelijk maakt, is een vraag van tactiek en niet van beginsel; het internationaal congres heeft zich te dien opzichte niet uit te spreken; maar in elk geval belooft het binnentreden van een socialist in een burgerlijke regeering slechts dan goede resultaten voor het strijdende proletariaat, als de socialistische partij in haar groote meerderheid zulk een handeling goedkeurt en de socialistische minister de mandataris blijft van een aanéén gesloten socialistische partij. Indien de socialistische minister onafhankelijk is van zijn partij of slechts van een deel dier partij de mandataris is, dreigt zijn lidmaatschap van een burgerlijk ministerie desorganisatie en verwarring te brengen in het strijdend proletariaat: ‘het dreigt het te verzwakken in plaats van het te versterken en de verovering der politieke macht door het proletariaat te belemmeren in plaats van te bevorderen.’ Het congres nam die wijsheid aan met 29 tegen 9 stemmen. Zij voegde daaraan nog toe een amendement door Plechanoff voorgesteld,

waarvan de korte inhoud was, dat de betrokken socialist als minister aftreden moest, zoodra de regeering, waarvan hij deel uitmaakte, de onpartijdigheid uit het oog verloor in den strijd tusschen patroons en arbeiders. Dit laatste sloeg blijkbaar op het feit dat Millerand kalm had toegezien dat bij de werkstaking te Châlon-sur-Saône op de stakende en opstandige werklieden werd geschoten. Overigens moest Guesde voelen - ook na een rede van Anseele - dat zijn houding door deze caoutchouc zinnen van Kautsky was veroordeeld: Jaurès had het gewonnen; Guesde zou trachten (echter te-vergeefs) op de na dit internationale congres volgende bijéénkomst[1] der Fransche nationale socialisten zijn pleit in Frankrijk nog te winnen. Dit was echter een zuiver persoonlijke questie die ons in dit overzicht weinig raakt. Millerand zal wel - wat ook de socialisten zeggen - zijn weg vinden. - Van meer zakelijken aard was een opmerking in de overigens bloemrijke en beeldrijke rede, waarmede Enrico Ferri de opvatting van Guesde steunde. In den woorden-stroom dier voordracht liet hij zich deze woorden ontvallen: ‘Nous ne pouvons acquitter ou flétrir, mais nous avons le droit de juger le point de vue général, car nous sommes, nous, les branches et le feuillage du grand arbre socialiste. Mais les racines profondes du grand arbre sont absentes d'ici. Les syndicats ouvriers, notamment, ne sont pas là.....’ Misschien had het congres innerlijk dit reeds gevoeld, toen de vergadering het besluit nam om op Vrijdag 28 September des ochtends-vroeg een pelgrimstocht te doen naar den bekenden ‘Mur des Fédérés’ op het kerkhof Le Père-la-Chaise (zie hierboven pag. 94). In eerbiedige stilte ging men in groepen naar het graf der door de Versaillanen neêrgeschoten arbeiders, en de Duitscher Singer - daar de politie geen toespraak van een Franschman gedoogde - sprak enkele gevoelvolle woorden ter herdenking van de commune. Doch tot dien strijd der commune hadden - al sprak men 't niet uit, men wist het toch - *alle* socialisten medegewerkt, ook vooral bewuste en onbewuste anarchisten. En dit Parijsch congres van 1900 vertegenwoordigde toch eigenlijk slechts een fragment, al was het 't grootste fragment, van het socialisme. Het was het congres der parlementaire-socialisten.

Nog sterker. De collega's-ministers van den behendigen Millerand hadden een tegen-congres van niet-parlementaire socialisten - die ook in deze September-dagen van 1900 in Parijs wilden samenkomen - onmogelijk gemaakt. De zoogenaamde anarchisten hadden namelijk bepaald dat hun eigen congres, wijl het hun niet

1) Op dit volgend congres besloten de Guesdisten zich af te scheiden; ook deden in Mei 1901 op dat Fransch-socialistisch congres te Lyon de Blanquisten niet mede, altijd wegens die questie Millerand. Van de 41 kamerleden zonderden zich 10 af tot een meer revolutionnaire groep, te weten: Groussier, Allard, Walter, Coutant, Vaillant, Dejeante, Létang, Zevaes, Dufour en Sauvanot. Zie het boek, ‘Troisième congrès général’ 1901, p. 383.

vergund was het vijfde internationale bij te wonen - plaats zou hebben ook te Parijs, en wel den 19den September 1900 en volgende dagen. Zij noemden het 't ‘Congrès ouvrier révolutionnaire internationaal’. Het programma van dat tegen-congres was op den behoorlijken tijd, in Maart 1900, gereed gemaakt. Men zou de volgende questies bespreken. ‘Communisme en anarchisme. Communisme en individualisme. Organisatie (tusschen de revolutionnaire communistische groepen van één land of van verschillende landen) van voortgezette relaties door middel van nationale bureaux en een internationaal bureau van correspondentie, waarbij elke groep haar autonomie behoudt. Algemeene werkstaking. Houding der communistische anarchisten tegenover het anti-semitisme, tegenover het Sionisme, tegenover het Tolstoïisme, tegenover de coöperatieve en de neo-coöperatieve beweging. De questie der vrouw, het feminisme. De verschillende middelen van propaganda. De houding der anarchisten in geval van oorlog, opstand en oproer. Organisatie der solidariteit, hulp-kassen, enz. Publicatie van een internationaal orgaan. Agrarische questie. Tactiek der anarchistische partij tegenover de libertairen. De anarchisten en de zaak Dreyfus.’ Men had van anarchistische zijde zich veel moeite voor de voorbereiding dezer questies gegeven. Kropotkin, Elisée Reclus, Nettlau, Tcherkesoff, Malatesta, Mac Pherson, Domela Nieuwenhuis en anderen hadden bijdragen beloofd.[1)] Men was reeds tegen 18 September te Parijs bijéengekomen. Toen plotseling op dien eigen dag de prefect van Parijs aan het comité der organisatie van dat congres deed weten, dat elke samenkomst van dien aard viel onder de wetten van 1894 (na Carnot's dood genomen en gewoonlijk ‘lois scélérates’ genoemd) en vervolgd zou worden. De zaal, die door 't comité was gehuurd, werd hun te-gelijkertijd opgezegd[2)]. Zóó werd omgesprongen met de niet-parlementaire socialisten. Van ‘vrijheid’ geen begrip. Van ‘aanéénsluiting’ met schakeeringen in éénzelfde richting geen spoor.

Wij staan hier bij den aanvang der twintigste eeuw, gaan dus verder op de congressen niet in. Slechts stippen wij aan, dat de sociaal-democratische partij in het begin van die twintigste eeuw nog twee internationale congressen heeft gehouden. Het eerste te Amsterdam in Augustus van het jaar 1904. De fractie der revisionisten of reformisten, die in sommige opzichten met de radicale politici wilden samengaan, werd dáár overwonnen door de Marxisten. Jaurès werd verslagen door Bebel en Guesde, doch met een kleine minderheid. Jaurès, een tijd-lang de medehelper van het ‘bloc’ van

1) Zie over de voorbereiding van dit tegen-congres ‘Les Temps nouveaux’ van 31 Maart/6 April 1900, van 8/14 September 1900.
2) Hoe de anarchisten en libertaire socialisten toch nog hier en dáár samenkomsten wisten te houden, zie dit verhaald in ‘De vrije Socialist’, het orgaan van F. Domela Nieuwenhuis, van 29 September 1900. - De rapporten aan dit tegen-congres ingediend worden in de ‘Suppléments Littéraires’ der October-nummers van ‘Les Temps nouveaux’ gepubliceerd.

Combes zou zich onderwerpen. Het Amsterdamsche algemeene congres nam hier over het votum van de Duitsche sociaal-democratie te Dresden in 1903 geveld. - Een tweede algemeen congres der sociaal-democraten werd in Augustus 1907 te Stuttgart gehouden. Nieuwe punten werden dáár niet behandeld. De oude questies werden behandeld. Slechts was dáár opmerkelijk de aanwezigheid van den fellen Franschen anti-militarist Hervé.

De anarchistische partij hield nu ook afzonderlijk haar algemeen congres. Wij noemen slechts het congres te Amsterdam van het jaar 1907[1)].

V. De drie stroomingen.

Tusschen de leiders van het socialisme op het einde der negentiende eeuw is het dus, zoo als wij gezien hebben, een verbazend gedruisch en gekijf. De epigonen, die 't werk hebben opgenomen der van 't tooneel getreden hoofden, vullen, vooral in Frankrijk, dagbladen, brochures, boeken en vergaderingen met hun hartstochtelijke onderlinge twisten. De ‘bourgeosie’ vergisse zich echter niet. Niet altijd zijn zulke twisten gevolg van zwakte of teruggang. Integendeel: elke opkomende sociale richting heeft dadelijk, evenals elke opkomende religie - men denke zelfs aan 't Christendom - haar inwendige scheuringen en strijd in eigen boezem. De Fransche revolutie was niet 't minst krachtig, toen in de Conventie de partijen ten bloede elkander vervolgden.

Als 't ware beneden al dat uiterlijk vertoon, onder dien ‘tourbillon sans fin des apparences vaines’ - zoo als Leconte de Lisle 't noemt - bewegen zich in het brein *der leiders* vast en machtig de twee groote dogmatische stroomingen van het breede hedendaagsche socialisme, tot welke twee wateren-massa's kleinere takken van rivier of beek toe-golven, al naarmate de groote vloed zulke smallere bronnen tot zich trekt. Deze twee stroomingen, die elk een eigen kleur en oorspronkelijkheid in het groote veld van het socialisme vertoonen, zijn het Marxistisch collectivisme en het anarchisme. Zij concentreeren zich elk in eigen kring, doch willen en kunnen niet samenwerken, tenzij misschien tijdelijk bij werkstakingen, en bij een reeds uitgebroken revolutie. Op duurzame verstandhouding kan niet gerekend worden. Zij vormen twee legers, die beide slechts dit ééne gemeen hebben, dat zij even heftig beide strijden tegen de bestaande maatschappij. De gewone wereld der burgerij beoordeelt beide legers naar hun uiterlijk optreden; zij ziet slechts dat het shibboleth van die twee benden besloten is in de leus der al of niet in-bezit-name van den bestaanden ‘Staat’; en daar die Staat in de meeste landen tot orgaan heeft het parlement, onderscheidt en scheidt zij dus deze twee richtingen in parlementaire en niet-parlementaire socialisten.

1) Zie overigens ‘Les Temps nouveaux’ van 1 December 1906.

De parlementaire socialisten wijzen er op, hoe zij vooruitgaan: hoe zij in bijna alle parlementen van Europa reeds vertegenwoordigers en soms zelfs een talrijke groep van afgevaardigden bezitten; hoe zij de macht in gemeenteraden veroveren; hoe zij in niet al te verre toekomst ook in regeerings-colleges zich een plaats verzekeren. Zij meenen op die wijze, langzaam maar zeker, een meerderheid in den Staat te kunnen worden. Dàn slaan zij (in hun voorstelling) eenvoudig de hand op alles wat door de 'bourgeoisie' ten eigen voordeele is gewrocht. De socialistische orde wordt dan opgebouwd op den grondslag der meest uitgebreide aanwending ten algemeene nutte van de in of door de 'bourgeois'-periode ontwikkelde technische krachten der productie. Geen afgrond behoeft dan het socialistisch tijdperk af te scheiden van het kapitalistisch tijdvak. De socialisten nemen, door het bezit van den Staat, slechts over wat de vorige periode had tot stand gebracht, en werken nu verder met dat voorhandene op eigen wijze. Zij absorbeeren wat er is. Zij verwachten slechts als een fataliteit dat uit deze Maatschappij een betere zal groeien. De economische basis der nieuwe wereld-orde zal dan zijn: gemeenschappelijke voortbrenging op den grondslag van gemeenschappelijk eigendom van alles wat tot die voortbrenging noodig is. Een nieuwe richting zal allengs alles wat op die basis zich verheft doordringen. Het rijk van het individualisme en van het egoisme zal te-niet zijn gedaan. Het socialisme zal het geheele leven der menschheid, haar werken, haar denken, haar voelen haar wetenschap, haar kunst doortintelen. De historische evolutie zal onverzettelijk haar gang gaan, en het verleden, als een afgedane fase der historie, in den afgrond der tijden stooten. Maar om dit alles te bereiken moeten de socialisten een sterk leger vormen, dat allereerst autoriteit eerbiedigt. Een strenge tucht moet worden in acht genomen. Tegen een tijdelijke dictatuur der arbeiders-klasse moet niet worden opgezien. Veroveren de socialisten den bestaanden Staat, dan zullen zij dien Staat eerst voor hun eigen doeleinden een tijd-lang consolideeren. Die Staat is, in hun oog, een middel om voor-altijd de overwinning zich te verzekeren. Zij willen de macht van den Staat brengen aan 't proletariaat, niet omdat die macht op zich-zelve hun allereerst ter harte gaat, maar omdat de Staat thans het zwaard en het schild is van de winstmakerij, welke de levens-sappen aan den arbeider ontneemt. Van-zelf glijdt dit collectivisme dus wellicht over tot het staats-socialisme. De sociaaldemocraten kunnen - als zij hun 'doctrine' willen vervormen in de richting van Bernstein - hier en dáár de hand reeds reiken aan de gewone strijdende democratie.

Dit is de ééne strooming der leiders. De tweede gaat juist uit van het groote beginsel, dat door die eerste op den achtergrond wordt geschoven: het beginsel der absolute vrijheid van elken mensch. De niet-parlementaire socialisten of, om hen met hun eigen naam te noemen, de anarchisten - tot wie wij dan als rechtervleugel de libertaire communisten rekenen - hebben een gansch andere voorstelling van het verwerkelijken van hun toekomst-ideaal. Ook zij bedoelen

de gemeenschap. Maar zij willen niets weten van de langzame verovering der macht, en van het zitten hunner leiders in regeerings-colleges. Langs dezen weg kweekt men - zóó zeggen zij - slechts weder bestuurders, straks meesters en dwingelanden. Elke regeering als zoodanig moet eenvoudig worden afgeschaft. De ‘Staat’ moet worden vernietigd. Men moet juist al zijn krachten inspannen, om de massa des volks op te heffen uit den vernederenden toestand van onderdanen, die massa wars maken van elke discipline en tucht, welke slechts dienstig is om het volk weêr op-nieuw onder het juk te brengen. Men moet het denken der massa, maar vooral haar persoonlijk rechts-bewustzijn en gevoel van persoonlijke eigenwaarde ontwikkelen. In plaats van in de eerste plaats te zeggen: ‘vereenigt U’, zegt die anarchistische richting tot de arbeiders: ‘leert op uw eigen beenen staan’. De vereeniging komt dan van-zelf: zij die 't zelfde willen, vinden elkander wel, maar gij moet zelf willen, niet altijd de last op de schouders van anderen doen drukken. Het individu, door allen geëerbiedigd in zijn volle verantwoordelijkheid, zal van-zelf dan met de anderen onderling zich verstaan, om gezamenlijk werken van algemeen belang tot stand te brengen, en zelf met de andere broeders deel te nemen aan beraadslaging over de wijze, waarop dit doelmatig kan geschieden. Van dwang-wetten is dan geen sprake. Geheel de rommel der wetten en verordeningen moet opgeruimd worden. Een regeering is geheel overbodig. Regeering sluit noodzakelijkerwijze dwang in en vrijheid buiten. Vooral zou dit het geval zijn met een sociaal-democratische regeering, die niet slechts te beschikken had over de politieke, maar ook over de economische macht, waar dus het individu machteloos zou staan tegenover den almachtigen Staat. De anarchisten wenschen dus in de eerste, in de tweede, in de laatste plaats een verplettering van den tegenwoordigen en toekomstigen ‘Staat’ Niet iets beters kan uit deze maatschappij groeien; neen, de geheele maatschappij is verleugend; dus is verbreking van al 't bestaande een vereischte. Daarvoor is echter opstand noodig. Men moet zich revolteeren. Zij willen revolutie. Slechts de r e v o l u t i e l e e f t. Theorie is niets; practijk alles. Van tijd tot tijd moet men zelfs de machtigen dezer tegenwoordige aarde gewelddadig doen omkomen[1)]. Niet omdat men aan die machtigen allereerst als personen een kwaad hart toedraagt - hoewel een Canovas zeker zijn straf, volgens hun

1) Het zijn bijna altijd Italianen, die hier 't werktuig van het anarchisme zijn. Carnot † 23 Juni 1894 te Lyon door den dolk van Caserio. Canovas † 8 Augustus 1897 te San Sebastian door de hand van Angiolillo. De keizerin van Oostenrijk † 10 September 1898 te Genève door Luccheni. De koning van Italië, Umberto, † 29 Juli 1900 te Monza door Angelo Bresci. Na den dood der keizerin van Oostenrijk riep Italië een internationale conferentie samen tegen de anarchisten welke conferentie 15 November 1898 haar werk begon. De aanslag op Mc. Kinley († 13 September 1901) te Buffalo was het werk van een Hongaar (Czogolsz).

opvatting, niet had gestolen - maar omdat zulk een voltrokken vonnis op een persoon, die door zijn gesteldheid in den tegenwoordigen Staat en maatschappij de aandacht trekt, de beste daad van protest tegen die maatschappij is. Zulk een persoon is als een groote steen, dien men losrukt en wegstoot van haar plaats op den grond: plotseling beweegt zich - zeggen de anarchisten - op dien zoo even nog door den steen bedekte aarde wriemelend allerlei kruipend zwart ongedierte, nu opgeschrikt door de zon, De wereld moet begrijpen (meenen zij) dat een andere orde van zijn, dan die nu wordt gevolgd, niet slechts denkbaar is, maar in de gedachte reeds bestaat, en zelfs alléén, met uitsluiting van alle tusschen-trappen, bestaat. De anarchisten zijn in deze hun opvatting zoo absoluut mogelijk: ignoreeren het relatieve der menschelijke verhoudingen[1)]. Zij willen directe actie van het volk. Zij zijn in staat voort te glijden op een helling, waar zij zich als bandieten vertoonen. Tusschen hun toekomst en de tegenwoordige maatschappij ligt een diepe kloof, een ontzettende ruïne van het bestaande: een ‘tabula rasa’.

Zóó splitsen zich, op het einde der negentiende eeuw, de twee scholen van het socialisme. De school van Marx en van Bakounin.

Maar, als op een zekeren afstand van de leiders dier twee stroomen, beweegt zich, aan de kim der rijzende twintigste eeuw, op allerlei plaatsen, zij het veelal nog in schemerende lijnen, een deel van het eigenlijke volk der arbeiders met uit eigen midden opkomende voortgang, aandrift en instellingen. Die arbeiders treden op met hun verscherpte vakvereenigingen, syndicaten en bonden. Het is veelal, op het einde der XIX^{de} eeuw nog maar een doffe streep. Een organisatie voor den loonstrijd. Doch in het verschiet valt reeds hier en dáár een lichtvonk op de golvende rijzing en zwelling dier volks-evolutie. Het wordt een eigen strooming van het socialisme. Zeer zeker, die beweging ondergaat nog sterk den invloed zoowel van het dogma van Marx als van de richting van Bakounin, combineert soms beide invloeden, maar in de woeling der revolutionnaire vakvereenigingen of syndicaten verbleekt de fatalistische leer van Marx, deinst men terug voor Bakounins woest bevel tot elken opstand in het wilde. Men voelt, vooral in industrieele midden-punten, dat de werkplaats, het collectieve in zich-zelf genoegzame ‘atelier’, de cel eener nieuwe maatschappij kan worden, of liever, dat de samenleving in haar geheel slechts een verlenging of verwijding eener, niet meer in meesters en ondergeschikten ingedeelde, werkplaats moet zijn. Het wordt een herinnering der gilden, van Engelsche ‘trade-unions’ en ook een verre echo van Marlo's bedrijfs-genootschappen, die wellicht onbewust die lieden door het hoofd speelt. Het is wel is

1) Zie wetenschappelijk dit nog uitvoerig ontvouwd in het boek van dr. Paul Eltzbacher ‘Der Anarchismus’, 1900. De stemming der anarchisten is, dunkt mij, goed weêrgegeven in den roman van Maurits Wagenvoort, ‘De Droomers’ 1900; zie dáár vooral het tweede deel, pag. 73-101.

waar nog maar een aanloop. Men staat buiten elk stelsel, buiten elke theorie. Maar de vakvereeniging pakt den arbeider uitsluitend bij de productie, doet hem gevoelen, dat de politieke zijde van het socialisme geen zwaarte-punt voor hem mag zijn, oefent en drilt hem voortdurend door partieele werkstakingen, geeft hem daardoor vaste cohaesie met zijn vakgenooten, en leert hem zijn eigen zaak te doen zonder bemiddeling van staatkundige of anarchistische leiders. De arbeiders zullen - zóó meenen die vakvereenigingen - wèl zelven hun oogenblik kiezen, en grijpen dàn door een rechtstreeksche directe handeling onmiddellijk in. Hun felste organen koesteren dan weder den ouden droom van een ‘algemeene’ werkstaking, wanneer de sterke arm van den arbeider alle raderen van het verkeer onzer hedendaagsche maatschappij zou kunnen stop zetten: en die arbeider dus in staat zou zijn den spil dier hem drukkende en knellende maatschappij voor-goed te doen omwentelen. Zij springen als het ware over de stelsels der vroegere leiders heen, achten al het ‘vertegenwoordigen’ door die leiders uit den booze; zij eischen slechts des te dringender hun aandeel in het resultaat der productie van de maatschappij. Zij blijven staan op het standpunt der naakte werkelijkheid. Zij vorderen nu consequent - desnoods op tirannieke wijze in hun eigen midden huishoudende - gelijkmatigen rustigen arbeid en behoorlijke belooning van dien arbeid. Geen macht ter wereld - meenen zij - kan hun dat ontzeggen. Want zij zijn de overgroote meerderheid. De minderheid in eigen boezem dwingen zij als het moet. Zij beginnen dus overal de machts-questie te plaatsen. Stellen macht tegen macht. Denken zelfs niet aan vaste organisaties, of aan den Staat en zijn wetten, bekommeren zich niet om bindende contracten, afspraken, of wettelijke arbitrage, eischen, gedreven door hun vakvereenigingen, hooger loon en nogmaals hooger loon. Anders staken zij - s y n d i c a l i s t e n - overal het werk en herhalen binnensmonds het woord van Herwegh: ‘heel het raderwerk staat stil, als mijn machtig' arm dat wil’. In de twintigste eeuw zou de schemering van dergelijke lijnen of richtingen dag-helder worden[1)].

1) Men vergelijke Léon Duguit ‘Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'Etat’ 1908, en Félicien Challaye ‘Syndicalisme révolutionnaire et syndicalisme réformiste’ 1909, voorts Jean Grave ‘Le syndicalisme dans l'évolution sociale’ 1908, en George Yvetot ‘A.B.C. syndicaliste, origine, fonctionnement, moyens d'action, but du groupement syndical’ 1908. Zie ook Prolo, ‘Les Anarchistes’, 1912, pag. 84.

Slot-hoofdstuk.
Op den drempel der twintigste eeuw.

Wij hebben getracht het historisch verschijnsel van het socialisme in de negentiende eeuw te doen begrijpen. Wij hebben geen poging onbeproefd gelaten om onze lezers te doordringen van de waarheid, dat dit negentiende-eeuwsche socialisme meer is dan een onbegrijpelijke afdwaling, niet iets toevalligs, iets dat desnoods weder kon verdwijnen, maar dat het integendeel een uit de historische omstandigheden voortgekomen noodzakelijke levens-uiting en levens-gang is, die zóó en niet anders zich moest openbaren. Daarvoor hebben wij onze lezers gevoerd door het denken en gevoelen van mannen en vrouwen, wier ziel gefolterd was door de wreede tegenstelling tusschen hetgeen, in de maatschappelijke toestanden, was en wezen moest. Met de ontevredenheid over de bestaande maatschappij, en den hartstochtelijken drang om die samenleving te verbeteren, hielden wij ons op. Het eigenaardig verschijnsel van het socialisme, dat daarvan het gevolg was, bezagen wij uit een sociologisch oogpunt.

Op het einde der achttiende eeuw, bij het uitbreken der groote Fransche revolutie, was het duidelijk geworden, dat een wijziging der maatschappelijke vormen ophanden was. Een transformatie der maatschappij, in zooverre zij zich geheel en al ging losrukken uit banden van adel en geestelijkheid of bevroren gildenwezen, was in aantocht. Naast de oude leuze van vrijheid, werd het nog oudere doch geheel vergeten begrip geplaatst: gelijkheid of broederschap[1)], en dat thans nieuwe levens-beginsel begon met den aanvang der negentiende eeuw te ontkiemen. Er streek, bij de ontzag-wekkende verschijning van h e t n i e u w e i d e e , over de zeer ongelijk ingerichte velden der samenleving hier en dáár als een lente-adem. Doch het duurde slechts een oogenblik.

1) Men denke aan den vers-regel van Shelley:

Eldest of things, divine Equality!

Want onder het in werking komen der nieuwe levens-sappen ontstond dadelijk uit den aard der zaak zekere onrust. De aan elke fase eener maatschappelijke ontwikkeling onafscheidelijke verschuivingen deden zich gevoelen. Stemmen uit de diepte, die onder de menschen meer rechtvaardigheid en meer solidariteit eischten, werden veelal ook voorloopig nog slechts beantwoord met het vestigen van nieuwe ongelijkheid en nieuwe afscheiding. Zij, die het meeste voordeel trokken uit de bestaande onevenredigheden, hadden er geen sterk bewustzijn van, dat de onderste lagen der maatschappij - die zoo vast en bewegingloos geleken - in een toestand van trilling en schudding waren gekomen. De hoogere standen werkten dus eerst nog voort aan verdere verbrokkeling en afrastering onder de menschen. De vrijheid gingen zij allengs vervormen tot een in alle verhoudingen streng doorgevoerd individualisme. Ook de geleerden van Staat en maatschappij bleven zich ophouden met analyseeren en onderscheiden. Doch onder hen stond reeds in de eerste jaren der negentiende eeuw in Frankrijk de graaf de Saint-Simon op. Terwijl de meesten zijner tijdgenooten in hun wetenschap bleven ontleden en splitsen, joeg hij een *synthese* na van Staat en maatschappij. Hij riep met luiden klank op tot omkeer in dien geest. Met den blik op de toekomst construeerde hij de positieve gedachte van de éénheid der samenleving, gelijk de graaf de Maistre ditzelfde in tegenover-gestelden zin met 't oog op het verleden deed. Die éénheid vestigde Saint-Simon op het begrip: arbeid van allen; de wereld was, volgens hem, eene groote werkplaats, waar een ieder zijn taak had te vervullen: de leêgloopende klassen waren de hommels der sammenleving: niemand mocht leven ten-koste van het werk van anderen. Hij verkondigde dat denkbeeld der arbeidende éénheid met enthousiasme. ‘Denkt er om’ - dit waren de laatste woorden op zijn sterfbed aan de leerlingen - ‘dat men met geestdrift moet handelen, om iets groots te doen.’ De stem van Saint-Simon bleef echter langen tijd de stem eens roependen in de woestijn. Doch terwijl in Frankrijk het geluid eerst in 't ijle ledige haast geen echo vond, was in Duitschland, trouwens even geïsoleerd, een stem van dezelfde beteekenis gehoord: wij bedoelen het woord van Johann Gottlieb Fichte. Hij ook postuleerde een nieuwe orde van zaken, een nieuwen Staat. In dien Staat moest de éénheid van orde en regel heerschen, en daarvoor moest het denkbeeld der willekeurige toevallige vrijheid wijken. In dien Staat moest ieder arbeiden, doch arbeiden zooals een mensch betaamt. Het menschwaardig bestaan werd door hem op den vóórgrond gezet. ‘De mensch moet arbeiden - zóó sprak hij - maar niet als een dier, dat onder zijn last in slaap zinkt, en, na de aller-onontbeerlijkste rust der uitgeputte krachten, weder wakker gemaakt wordt, om denzelfden last te torsen. Neen, de mensch moet zonder angstige bezorgdheid, met lust en vreugde werken, en tijd over hebben om zijn geest en zijn oog naar den hemel te richten, tot wiens aanblik hij gevormd is. Hij moet niet te-gelijk met zijn lastdier eten: zijn spijs moet zich van het voedsel, zijn

woning van den stal van dat dier evenzoo onderscheiden, als zijn lichaams-bouw verschillend is van dien van het beest. Dit is zijn recht, en wel daarom, omdat hij nu éénmaal mensch is'.

Langs allerlei onzichtbare kanalen en aderen kwamen die denkbeelden tot een generatie, die reeds bewerkt en voorbereid was door de aanvankelijk werkende beginselen van gelijkheid of broederschap, ten-tijde der Fransche revolutie aangebracht. Fourier voegde daartoe zijn vruchtbare gedachte der associatie var den arbeid, die in de plaats moest komen der concurrentie. Owen wees op de inspanning, die aangewend moest worden om voor den arbeidenden mensch goede omgevingen te bereiden: mannen en vrouwen die leven te-midden van verwaarloozing, onreinheid en onkunde - zóó sprak hij - kunnen zeer bezwaarlijk het gevoel van waardigheid en plicht verkrijgen of behouden. Zóó welde een bron van nieuwe gedachten op, drenkend de oude velden. Een radicale vervorming der maatschappij scheen dankbaar en mogelijk, onder de bevruchtende gedachte van den samenhang van alle menschen, die nu *allen,* op gelijken voet staande, een arbeidende taak zouden vervullen. Het zou worden een overgang der nieuwe begrippen in nieuwe toestanden. Als men scherp zag en den blik op die maatschappij vestigde, zou men zien een stroomende beweging der levens-vormen: een worden. En in de eerste dertig jaren onzer eeuw werd nu dit denkbeeld in Duitschland goed uitéengezet door een man, die, steunende op de schouders van Fichte, de wetenschap van dat worden en van die beweging verklaarde. Het was de wijsgeer Hegel. Niet te hoog kan de invloed van de denkkracht van dien man op onze eeuw aangeslagen worden in de richting der maatschappelijke ontwikkeling. Alles rustte bij hem op het goed verstand van wat 'werkelijk' is. 'Alles was wirklich ist, ist vernünftig - zóó sprak hij - und alles was vernünftig ist, ist wirklich'. Het attribuut der werkelijkheid kwam echter (in zijn gedachten-gang) slechts toe aan datgene, dat noodwendig was, en slechts dit noodwendige beantwoordde aan hetgeen de Rede wil. In den loop der ontwikkeling werd allengs het vroeger werkelijke onwerkelijk, verloor het zijn noodzakelijkheid, zijn recht van bestaan, zijn reden van zijn; in de plaats van het afstervend bestaande trad dan een nieuwe levensvatbare werkelijkheid: op vredelievende wijze, als het oude verstandig genoeg was zonder veel gepruttel toe te geven, gewelddadig, wanneer het die noodzakelijkheid weêrstond. De stelling zette zich dan om in de tegenstelling. In het maatschappelijke bestond niets definitiefs, niets wat voor-altijd geldend zou blijken. Noch Staat, noch maatschappij, noch regeering, noch burgerlijke instellingen, noch ééns vastgestelde regeling van eigendom of erfrecht ontsnapten aan de wet van wording en verwording. Alles was vergankelijk en wankel. Slechts één wet stond vast: te weten het altijd-durend onafgebroken proces van het worden, een golving, het eindeloos stroomen en zich vervormen van het lagere tot het hoogere. En het doel, dat de leerlingen (de Jong-Hegelianen) nu aan die ontwikkeling stelden, was geen ander dan de

emancipatie van het individu, de bevrijding des menschen van al het uiterlijke buiten hem staande. Inderdaad was - volgens de consequentie dier leer - al het uiterlijke een creatie van den mensch-zelven. Op den mensch-zelven kwam alles aan. Zelfs de voorstelling der Godheid was, in hun oog, slechts de geschiedenis der ontwikkeling van de menschelijke ziel-zelve. Uit het begrip, dat in haar eigen boezem zetelde, had de ziel zich een meester, een God gemaakt. Diezelfde waarneming moest nu op alle overige verhoudingen van den mensch worden toegepast, dus ook op de begrippen Staat en maatschappij. Materieel bezit kon niet iets buiten den mensch zijn. Het sociaal bezit was even innig saâmgeweven met elken mensch, als alles, wat hij als stof of werktuig van zijn levens-uiting zijn eigendom noemde. Dat men dit niet dadelijk inzag, lag ook thans weder aan de fout, dat men het onvervreemdbare vervreemdbaar had gedacht en voorgesteld. Het bestaande feitelijke eigendom, het geld-eigendom, was juist geworden het vervreemdbare, het van den mensch afgenomene, zooals vroeger de Godheid door den mensch buiten 's menschen wezen was geplaatst. En gelijk de mensch dien God schepper en meester noemde, zoo had hij dien eigendom, dit geld, ook de rol van meester laten spelen[1)]. Men had den mensch door dien eigendom, door dat geld, laten exploiteeren. Dit was de ellende der maatschappij van de negentiende eeuw. Dit had aan den mensch in 't algemeen zijn adel en zijn geluk ontnomen.

Hooge geesten construeerden nu in de gedachte een nieuwe maatschappij, tegenovergesteld aan die welke zij zagen. Het zou zijn h e t i d e a a l der innige samenleving eener groote vrije bedrijvige gemeente. Een harmonieuze en toch eenvoudige samenleving. Want het spreekt van-zelf, dat dàn de maatschappij opgevat werd als een werk-inrichting in 't groot, die dus regelen zou volgen, welke in 't algemeen voor werk-inrichtingen golden. In zulk een verband moest een ieder dan iets presteeren. Ieder moest door arbeid, al was die arbeid op de verschillende trappen verschillend, zijn plaats in die maatschappij verdienen. Niemand mocht werkeloos zijn. Het begrip arbeiden was een moreel beginsel, een plicht: een lui leven was even onzedelijk als een onkuische daad; het bestaan en het leven van niet-werkende klassen was slechts te verklaren uit een opvatting der maatschappij, toen de samenleving was gebouwd op het begrip overweldiging van anderen en op verovering. Die toestand behoorde tot het

1) Die denkbeelden van Hegel en van de Jong-Hegelianen infiltreerden zich overal. Ook en vooral in de romans der groote roman-schrijvers onzer eeuw. Let bijv. op deze woorden van Honoré de Balzac in zijn ‘Maître Cornélius (op het einde): ‘L'idée la plus vivace et la mieux matérialisée de toutes les idées humaines, l'idée par laquelle l'homme se représente lui-même en créant, en dehors de lui, cet être tout fictif nommé la propriété, ce démon moral lui enfonçait à chaque instant ses griffes acérées dans le coeur’.

verleden. Duidelijk moest het thans ieder zijn, dat, als men werkeloos bleef, men eigenlijk leefde van den arbeid van anderen. In de nieuwe maatschappij moest ieder werken, maar ieder moest dan ook de volle gelegenheid hebben tot ontwikkeling van al zijn krachten en gaven. De levens-voorwaarden der maatschappij moesten geplooid kunnen worden in de richting van gelijkheid en broederschap. Enkelen vonden de type van zulk een samenwerkende maatschappij in de hooggezinde samenwerking van arbeiders, gezellen, meesters en kunstenaars in de Midden-eeuwen, die te-zamen een dom als te Freiburg of Straatsburg gingen oprichten. Ieder werkte op zijn plaats, aan een klein onderdeel, maar met het beeld van het geheel in zijn brein. Een schoone gemeenschaps-kunst doordrong zulke scharen. In broederlijke bezieling werkten zij zonder gejaagdheid, in rustige kalme bedrijvigheid. Midden-punt en omtrek waren steeds in samenhang. Dichters, wier visioen samenstemde met die voorstelling, spraken van een ‘nieuwe stad’ die oprijzen zou: de stad der zelfbewuste gemeenschap. In de eerste helft der negentiende eeuw zong Rückert van die stad onder den blauwen hemel. Hij zag dáár allen in vrede rustig werken: de overheid had geen andere taak dáár dan te waken

> .... dass vom Grossen, bis zum Kleinen,
> Jedes leb' im g r o s s e n A l l g e m e i n e n ,
> Jedes Glied sich freudig schliess' ans Ganze,
> Jedes stolz sich fühl' ein Blatt im Kranze....

En Walt Whitman, de zanger en profeet uit Noord-Amerika, drukte in het laatst der tweede helft der negentiende eeuw - toen ook hij de ‘nieuwe stad’ opriep - vooral op het evenwicht van het leven, de vreugde van het ‘zijn’ en de afwezigheid van de jacht naar ‘meer’. ‘De plaats waar de groote stad staat - zóó zegt hij - is niet enkel de plaats van uitgestrekte werven, dokken, magazijnen van manufacturen en pakhuizen van producten; noch de plaats van aanhoudend begroeten van nieuw-aangekomenen of anker-lichten van vertrekkenden; noch de plaats van de grootste en kostelijkste gebouwen en van winkels die goederen van alle oorden der aarde verkoopen; noch zelfs de plaats van de beste bibliotheken en scholen; noch de plaats waar geld het overvloedigst is.... Neen: waar de stad staat met de meest forsch gespierde groep van redenaars en dichters; waar de stad staat die door dezen wordt bemind en hen wederkeerig liefheeft en begrijpt; waar geen ander gedenkteeken aan de heroën wordt opgericht dan in 't gemeenzaam woord en in 't gewone doen; waar spaarzaam overleg op zijn plaats is en beleidvolle voorzichtigheid; waar de stad der trouwste vrienden staat; waar de stad der reinheid van de seksen staat; waar de stad van den gezondsten vader staat; waar de stad van de bloeiendst uitziende moeder staat, - dáár staat de groote stad.’

Zóó, opziende naar een hoog ideaal van gemeenschap en liefde, dachten idealisten zich de maatschappij, nu de nieuwe begrippen

- sinds de Fransche revolutie weder geopenbaard - in het leven waren getreden.

Wat was echter de werkelijke toestand der negentiende eeuw?

Te-gelijkertijd dat in Europa het begrip gelijkheid en broederschap zijn intrede deed, kwam van de overzijde van het kanaal, van uit Engeland, iets geheel nieuws op materieel terrein zich manifesteeren. In Engeland had men de werking van den stoom bespied, en de kracht van dien stoom op het arbeids-werktuig toegepast. Het met de hand behandelde werktuig werd de door stoom gedreven machine. Het op kleine schaal kunstvaardig zich bewegend handwerk werd verdrongen door de g r o o t e i n d u s t r i e , door de massale productie. De gang van 't werk, de wijze van voortbrenging, veranderde nu geheel en al. De persoon van hem die werkte verloor zijn beteekenis, tegenover het grootsche proces der door den beleidvollen ondernemer in 't werk gestelde en geleide natuur-krachten. De menigte der arbeiders werd van-zelf tot iets lager trap dan vroeger veroordeeld. In plaats van den verstandigen, knappen handwerks-stand werd in fabriek-districten opgekweekt de zwarte bende van het arbeiders-volk: mannen, vrouwen en kinderen, toevoegsels als 't ware der machine, allen werkende aan een klein deel van 't werk, doch zelven ter-nauwernood wetend wat door de groote werkplaats, waarvan zij dienaren waren, als geheel werd tot stand gebracht. Men kreeg een maatschappelijke formatie, waarbij, voor het overgroot gedeelte der daaraan werkenden, het productie-proces den menschen de baas was, in plaats van dat de mensch op elken trap van 't werk zijn meesterschap behield. Toen het stelsel eenigen tijd in gang was, bleek het, dat zelfs de ondernemers, de leiders, het ‘proces’ niet geheel in hun macht hadden. Men had een economisch stelsel verkregen, dat zijn eigen voortbrengende krachten niet meer kon beheerschen. De moderne voortbrenging, in haar massaal karakter, ontgroeide aan de leiding van particuliere personen. En de ijzeren of stalen machine werkte, of men wilde of niet, steeds door, harder en harder. Men moest wel stoken, als men de vuren niet wilde laten uitdooven. Met onverbiddelijke consequentie vroeg die demonische productie-factor slechts nieuwe debouché's, telkens een nieuwe markt voor de steeds vermeerderende hoeveelheden ‘waren’, die door hem afgewerkt en afgeleverd worden. Meer kapitaal was telkens noodig voor die groote industrie, doch honderdvoudig werd dit kapitaal nu in het productie-proces vergoed. De ondernemer, die zich slechts liet medevoeren door den loop der industrie, werd de groote kapitalist. De arbeider, op den lageren trap van 't werk staande, had echter geen deel aan die winsten. Integendeel: zijn arbeid gold hoe langer hoe minder, en werd - sinds vrouwen en kinderen ook in de fabrieken mede konden werken - dienovereenkomstig met een geringer loon bezoldigd. Er kwam tusschen patroon en arbeider een bittere afscheiding en tegenstelling. En bij velen kwam omstreeks de jaren 1830 tot 1840 de overtuiging op, dat het begrip gelijkheid, zooals de Fransche

revolutie dit had bedoeld, inderdaad een leugen was. De politieke gelijkheid, waarvan de revolutie-helden hadden gewaagd, was zonder de economische gelijkheid, niets dan een bittere ironie!

Er was meer. De door de stoom-machine voortgedreven groote industrie en groote productie verscherpten als van-zelf ook de in de maatschappij bestaande concurrentie. De arbeid van elke natie werd in plaats van op de organisatie van vroeger - hoe gebrekkig die gilden dan ook soms hadden gewerkt! - volledig gevestigd op den grondslag van onderlingen wedijver. Eerst daar-door (zóó roemde men) kwam er waarachtige ontwikkeling der natie. Men schreef lof-redenen op die vrije mededinging. Maar enkelen zagen, reeds bij den aanvang van dezen kampstrijd, dat men tot iets anders zou geraken dan hetgeen men bedoelde. Er zou, ja, ontwikkeling komen, maar een ontwikkeling die een schromelijke wildernis van wanorde zou doen ontstaan. Al dadelijk was het iets abnormaals te denken, dat een ieder van die concurrentie kon profiteeren. Het worstelperk der productie werd wel voor allen open gezet, doch de één trad goed gewapend in dat perk, de ander zonder eenig strijdmiddel, veelal ontbloot van alles. De menschen met al hun natuurlijke en sociale ongelijkheden alle dagen onderling tegen elkander te laten strijden, was een zware misdaad. Dit wat het individu betreft. Maar ook het resultaat der productie-zelve was niet in alle opzichten bevredigend. Een ontzettende krachts-verspilling kwam aan den dag. Waar men de handen inéén had kunnen slaan, om zeker doel te bereiken, wilde elke ondernemer of onderneming alléén het werk doen, om alléén de voordeelen te genieten. De ééne tak van productie vernielde zoo den anderen. Alles werkte voor eigen onderhoud en profijt ten-koste der samenleving. Van broederschap geen spoor!

De éénige leus voor alle ondernemers en ondernemingen was geld verdienen. ‘Maakt dat gij geld krijgt’ werd de les. En dat woord werd een woord voor en van elk individu. Op breede wijze had in 't midden der eeuw Karl Marlo die universeele geld-jagerij ten-toongesteld. Het was, volgens hem, de groote fout der Fransche revolutie geweest, dat zij, bij het absoluut breken der bedrijfs-ordening der maatschappij in rangen en gelederen, aan elk geïsoleerd individu op zich-zelf volkomen vrijheid verschafte, om, op welke wijze en langs welke wegen dan ook, onbegrensd, onbepaald rijkdom voor zich te verwerven. Dit stelsel heette dan de liberale orde. Het liep uit op het vermeend recht van elkeen, die reeds iets bezat, van elken eigenaar, om van de goederen dezer wereld, zooveel hem lustte, bijéén te garen. Een ieder was er in het leven vooral op uit om meer te winnen. Winst-kansen waren - volgens die leer - het zout eener bedrijvige samenleving. Men lette enkel op eigen voordeel. Men vergat of scheen te vergeten, dat elke zedelijk geordende maatschappij haar eischen heeft, gelijk het individu de zijne mag doen gelden. En de groote kwaal, die nu voortwoekerde, was deze, dat al die werkende of niet-werkende, maar altijd naar winst trachtende individuen slechts één waarde-meter erkenden: het geld. Naar dien waarde-meter

taxeerden zij den buurman en zich-zelven. Persoonlijke voortreffelijkheid, adel des geestes en van 't gemoed, waren goed, maar geld was beter. Ideëele belangen werden achtergesteld bij de materieele. Eer van stand en van naam verbleekten voor den glans van het goud. Trouwens diezelfde individuen voelden te goed, dat zij zich van het proletariaat noch door edeler bloed, noch door edeler gezindheid onderscheid'den en dat zij, hun geld verliezende, in de rijen van het proletariaat afglijdend zouden neêrzinken. Die geld-opvatting nu was het kenmerk van hen, die door de socialisten aangeduid werden als te behooren tot den kring der ‘bourgeoisie’. Die ‘bourgeoisie’ stelde zich de maatschappij uitsluitend voor als een maatschappij van koopers en verkoopers. In den wedloop om het gewin achtte 't individu niet op geluk of gezondheid der mede-menschen en vooral der arbeiders. Wat die arbeiders betrof, zoo waren, volgens de geld-maatschappij, alle menschen overtollig, wier arbeids-kracht niet met winst door den kapitalist kon worden gebruikt. Voor zich-zelven - leden der geld-burgerij - werden daarentegen de kansen steeds beter, als men reeds iets bezat. Door de werking der kapitaal-rente vermeerderde ongemerkt dat bezit. Die niets hadden, hadden toch eigenlijk haast geen recht om te leven[1)]. Het ‘hebben’ verdrong het ‘zijn’. Dit alles was de onuitgesproken conclusie van een tijdvak, dat zich er op liet voorstaan zich te bewegen op het standpunt van de zoogenaamde ‘vrijheid van arbeid’. Vrijheid, vrijhandel waren de leuzen, maar inderdaad en feitelijk werd het een tijd van monopolisten. Het bijéénbrengen van groote massa's kapitaal onder een gemeenschappelijk toezicht van enkelen werkte als monopolie. Gevestigd werd zoodoende de financieele feodaliteit, de machtigste onderdrukking die ooit ter-wereld bestaan heeft. De beurs gaf den toon aan, en de firma Gauwdief, Gannef & Cie bloeide.

Dit vertoonde de ééne zijde der negentiende-eeuwsche maatschappij. Op de andere zijde zag en las men de martyrologie der arbeidende standen, het lijden van hen, die de Engelsche economie niet oneigenaardig noemt: ‘the labouring poor’. Van hen werd door de industrie niet langer verlangd goed en fraai werk voor het gebruik, neen, slechts veel producten geschikt om met winst van de hand te worden gezet. Het werd de eeuw der goedkoope

1) Heinrich Heine gaf de kern dier beschouwing weêr in deze vlugge verzen:

Hat man Viel, so wird men bald
Noch viel Mehr dazu bekommen.
Wer nur Wenig hat, Dem wird
Auch das Wenige genommen.

Wenn du aber gar Nichts hast,
Ach, so lasse dich begraben, -
Denn ein Recht zum Leben, Lump,
Haben nur, die Etwas haben.

productie. De wereld werd overstroomd met producten alleen gemaakt en alleen gekocht omdat zij goedkoop zijn: soms met leelijke lorren, soms met vervalschte en verknoeide eet- en drinkwaren. De goedkoopheid der dingen beheerschte meer en meer hun samenstelling: van voorwerpen met een eigen karakter, van kunstvoorwerpen, ondergingen zij de verwording tot karakterlooze fabrieks-producten. De arbeiders hadden bij dat werk slechts het commando te volgen van den ondernemer. Van genot en vreugde in 't werk was voor den arbeider geen sprake. Het slaafsch moeten was in de plaats getreden van een weleer (in den tijd der gilden) zelfstandig willen. En dat ‘moeten’ werd in 't begin der eeuw betaald met een hongerloon. De productie-wijze der geld-maatschappij kocht haar historischen vooruitgang, haar verwerkelijkte stappen vóóruit, tegen relatieve ellendig-making der onmiddellijke producenten. Die in de fabrieken werkten, waren er slechter aan toe dan die op het veld arbeid leverden. De toestand der ‘fabriek-hoorigen’ was erger dan die der ‘grond-hoorigen’. Vooral ook, omdat de kinderen - werkluidjes van acht jaren - in de fabriek aan het werk werden gezet. Dit werd wel langzamerhand tegengegaan. Het lied van mevrouw Browning - ‘*Do ye hear the children weeping, o my brothers*’ - deed hier en dáár het schaamrood op de wangen stijgen, maar het geheel en al breken met die gewoonte scheen voor den ondernemer te kras. Trouwens de rijkdom der natie heette te bestaan in kapitaal-vorming, en kapitaal-vorming was nu eenmaal verbonden aan onverbiddelijke exploitatie der volks-massa. Bij de Romeinen in de oudheid leefde de proletariër op kosten der maatschappij, bij ons in de 19de eeuw leefde de maatschappij op kosten der proletariërs. Arbeid was voor dien proletariër slechts een hulpmiddel tegen miserie, niet een bron van welvaart. En let wel op, dat de arbeids-belangen, in den stroom des tijds, nog meer benadeeld worden door de kleine 19^{e} eeuwsche industrie dan door de groote nijverheid. Die kleine burger-kapitalisten waren 't ergst, omdat zij op hun beurt weder worstelen moesten tegen de dreigende inzwelging door de groote industrieelen. De literatuur van den dag teekende types van die kleine ‘bourgeoisie’: - in ons land den Droogstoppel uit den Max Havelaar; - in Engeland een Mrs. Gundry (misschien reeds uit Thomas Morton, den Engelschen Scribe uit 't begin onzer eeuw, genomen), 't beeld van de gierige hebzuchtige jaloersche, op haar ‘fatsoen’ gestelde burgerjuffrouw, die slechts vraagt naar wat ‘de wereld doet’, en, zelve ruim van middelen voorzien, den hongerenden uit economisch beginsel een aalmoes weigert; - in Frankrijk een apotheker Homais (uit Flauberts roman), bekrompen, onverdraagzaam, zelfvoldaan, altijd pratende over vooruitgang, maar dien vooruitgang enkel beoogend voor zijn eigen zaakjes, er op bluffend dat hij de groote hansen niet naar den mond kijkt, en zelf op de kleine lieden neêrziende. Zóó was de houding van velen die iets hadden tegenover hen die slechts van hun dagelijkschen arbeid moesten leven. En die dagelijksche arbeid veroorloofde slechts een leven van de hand in den tand: van iets over te leggen

was bijna geen sprake. Er zal een tijd komen, waarin men niet zal kunnen begrijpen, dat een maatschappij ingericht was als de onze tegen het midden der negentiende eeuw, zoodat er zelfs in een klein niet-industrieel land als Nederland honderd-duizenden gevonden werden, die hun levens-kracht verbruikten om in het levens-onderhoud van het heden te voorzien, zonder voldoende te kunnen sparen voor den dag van morgen, volkomen onzeker, of zij, ouder geworden, door de wisselvallige liefdadigheid zouden kunnen beveiligd zijn tegen het nijpendst gebrek.

Dat beschaafde kringen zich bij zulke toestanden neêrlegden, er in gingen berusten, meenende, dat het niet anders kon, en dat een natuurlijke orde van zaken daartoe dreef, is voor het grootste deel de schuld geweest van den invloed der leer der s t a a t h u i s h o u d k u n d e . Deze gaf - bij de algemeene industrieele omzetting van het maatschappelijk leven in de negentiende eeuw - de ‘doctrine’ aan, die de gewetens kon sussen. Geen blaam mag in dit opzicht vallen op Adam Smith. Hij had, op 't einde der achttiende eeuw, uit de bestaande maatschappelijke toestanden zijn grootsch boekwerk als 't ware gededuceerd. Met groote scherpzinnigheid had hij de economische feiten van zijn leeftijd geanalyseerd, en helder daaruit de wetten van ontwikkeling afgeleid. Staande op de schouders zijner voorgangers in Engeland en der Physiocraten in Frankrijk, had hij inderdaad zeer scherp in de vlak vóór hem liggende toekomst gezien. Doch van-zelf had hij niets kunnen ontwaren van de demonische ontwikkeling der groote productie van de 19^{e} eeuw. Hij stond op de grens der eeuw van den stoom, leefde in den vóór-avond der ontzettende evolutie, die met de uivindingen van Watt, Arkwright en Fulton begon. Zijn scherp hoofd, dat geen enkele stelling durfde preciseeren, wanneer het niet allereerst de verschijning en toepassing in werkelijkheid had waargenomen, zou een glimlach over hebben gehad voor de ijdele haast dergenen in de negentiende eeuw, die, zonder eerst de ontwikkeling van het door stoom gedreven fabriekswezen in detail behoorlijk te hebben opgenomen en getoetst, al dadelijk de resultaten uit zijn boek: ‘The Wealth of Nations’, die uit zooveel kleiner en eenvoudiger feiten waren opgemaakt, onverkort, zonder eenige beperking of toevoeging, als doctrinaire regelen op de nieuwe vrij wat ingewikkelder toestanden gingen toepassen. Toch deden dit de volgers van Adam Smith. De geheele wetenschap der economie kreeg daardoor het karakter van een ontijdige generalisatie. Zij hield zich niet op met de bestaande menschen, levende te-midden van de duizeling-wekkende vaart der groote industrie: zij nam den type-‘mensch’, handelende in zijn voordeel naar een bepaald stel motieven, en stelde zich dien mensch voor min of meer als een onveranderlijke abstracte figuur. Doch ziet: juist de omstandigheden, die deze economisten als 't ware elimineerden, zijn voor den mensch in zijn bedrijf de hoofdzaak. De sociale noodzakelijkheid of het sociale belang bepaalt juist de betrekkingen en levens-verhoudingen der menschen. Dat de eco-

nomie dit niet inzag, was de ééne groote fout die zij beging. En op dien weg voortschrijdende kwam zij als van-zelf tot de tweede groote fout. Tegen haar bedoeling misschien, maar vast en zeker, voerde de economie tot de p l u t o c r a t i e . Bij Adam Smith was van dien plutocratischen bij-smaak nog geen spoor. Maar bij zijn onmiddellijke leerlingen Malthus en Ricardo kwam het plutocratisch karakter duidelijk voor den dag. De wetenschap der economisten van de negentiende eeuw aanvaardde de ongelijkmatige verdeeling der goederen als volkomen rechtvaardig. Nog sterker. Zij poogde aan te toonen, dat het volkomen met de wet der natuur strookte, wanneer enkele klassen der menschen rijk werden, anderen verarmden. Toen de bevolkings-leer van Malthus ingeënt was in het stelsel van Adam Smith, begon het helder te worden, dat de theorie over de volks-welvaart zich omboog tot een theorie van den rijkdom. De bezittende klasse nam dan ook met zekere graagte die lessen van Malthus aan, wijl zij onomstootelijk schenen te bewijzen, dat de zwarte toestanden onder de klasse der armen niet veroorzaakt werden door instellingen der samenleving, maar onvermijdelijke gevolgen waren eener onverbiddelijke natuurwet. En Ricardo wees even duidelijk aan, dat, bij uitbreiding van de bevolking, de grond-bezitters, zonder dat zij iets meer daarvoor behoefden te doen, voorbeschikt waren om steeds rijker te worden, terwijl het natuurlijke arbeids-loon van den daglooner zich bleef bepalen tot de productie-kosten van den arbeid, dat is tot hetgeen de werkman noodig heeft om zich-zelf en zijn gezin overeenkomstig zijn stand te kunnen onderhouden. Aldus onderging de economische wetenschap een karakter-verandering. De jongere leerlingen gingen steeds verder en verder, totdat Carlyle spreken kon van het Mammon-evangelie der staathuishoudkunde.

Dit plutocratisch karakter openbaarde zich bij de opvatting der drie begrippen: arbeid, individualisme en staatsonthouding.

Wat arbeid en arbeids-vermogen aangaat, zoo werd door den kapitalist in den werkman uitsluitend een werkkracht gezien, nooit een mede-arbeider. De arbeid was, volgens de economie, een koopwaar, en stond als zoodanig onder de wetten van vraag en aanbod op de markt. Men vergat, dat arbeid een stuk van het menschelijk leven is, een levens-uiting van een vrije persoonlijkheid, die niet van den persoon kon worden afgezonderd. Men zag daarenboven over het hoofd, dat de zoogenaamde koopwaar ‘arbeid’ op de markt werd gebracht, vóórdat die koopwaar gecreëerd was. De arbeider verbond zich slechts tot een mogelijkheid, tot iets wat nog moest gebeuren; de gewone strikte regelen van koop en verkoop, die op de levering van een bestaande koopwaar gelden, werden dus ten-onrechte hier op een te presteeren ‘arbeid’ toegepast. Daargelaten nog, dat het voor den arbeider, wanneer men die fictie toch wilde doorzetten, altijd een gedwongen verkoop was. Want de arbeider moet met zijn gezin leven en is wel genoodzaakt tot elken prijs zijn ‘koopwaar’ van de hand te doen. Doch de economie lette op dat alles niet, en bleef onverstoorbaar bij den prijs van den arbeid uitsluitend de vraag- en aanbods-

leer ontwikkelen; een standpunt, waarbij alleen de bezittenden, de rijken, baat hadden. - Even sterk handhaafde de economie de leer van het individualisme bij het bedrijf der menschen. Ieder die aan de goederen-productie deelnam werd geacht vrij te zijn om te contracteeren zooals hem goeddacht. Recht was wat individuen gecontracteerd hadden. De vrijheid van het individu moest heilig worden gehouden. Met de wijze, waarop 't individu contracteerde, had de economie zich niet in te laten. Op dat terrein heerscht de vrije individueele wil. Het arbeids-contract nam onder de overeenkomsten geen bijzondere plaats in. ‘Dat daarbij de arbeider zijn arbeids-kracht, een deel van zijn persoonlijkheid, inzette; dat een zekere mate van persoonlijke dienstbaarheid daarmede onafscheidelijk verbonden was; dat de vrijheid van den arbeider neêrkwam op vrijheid om zich contractueel voor langer of korter tijd onvrij te maken; dat bij dat contract algemeene sociale oorzaken als regel het overwicht aan de zijde van den werkgever legden, terwijl aan de zijde van den arbeider niet werkelijke vrijheid om al of niet te contracteeren, maar een voortdurende verplichting vóórzat, om telkens weêr de door den werkgever aangeboden voorwaarden te accepteeren op straffe van broodeloosheid voor zich en zijn gezin’[1)], - dit alles liet de economie buiten rekening. Volledige vrijheid van het individu was hoofdzaak. Of het ééne individu, dat contracteerde, zich bevond in benarde omstandigheden, raakte het beginsel niet. De individualistische beginselen moesten gehandhaafd blijven. De arme individuen, die eenmaal hadden gecontracteerd, hadden het aan zich-zelven te wijten, dat de rijke individuen bij het contract goed stonden. - Dienovereenkomstig ontvouwde nu ook de economie de leer der Staats-onthouding. De Staat mocht op het bedrijfsveld niet ingrijpen. Van bedrijfs-organisatie geen spoor. De Staat moest geweld en bedrog tegengaan, maar verder moest hij zich niet begeven. De Staat waakte alleen tegen oneerlijkheid, daarbuiten was ieder vrij te trachten zich op zijn wijze vermogen te verwerven. Het absolute begrip vrijheid vorderde een richting om productie en handel te laten gaan zooals zij gingen. Een inmengen van den Staat op dat gebied was een positieve fout. Men zag over het hoofd, dat vrijheid in hoofdzaak nu werd een vrijheid voor de rijken. Zij beteekende niets voor hen, die geen middelen hadden om van die vrijheid gebruik te maken. Maar er was meer. Terwijl de economie Staats-inmenging verbood bij den in gang zijnden arbeid, scheen zij te vergeten, dat die Staats-inmenging voortdurend plaats had, ten-gunste van hen die uit de productie of uit den handel het voordeel trokken. Zoolang het proces van den arbeid duurde, onthield de Staat zich, naar de voorschriften der economie, maar van het oogenblik, dat dit afgeloopen was en het onevenredig groote aandeel in de beurs van de winnende hand was gekomen, greep de Staat in, door

1) Woorden van mr. M.W.F. Treub in de ‘Vragen des Tijds’. Mei 1897, pag. 144.

dien bezitter in zijn bezit te verdedigen tegen de niet-bezittenden, die bij het vrije verdeelings-proces met leêge handen waren thuis gekomen. Alsdan was dit ingrijpen van den Staat een wettige verdediging der bezitters. Ook hier verloochende zich het plutocratisch karakter der economie niet. De verkregen rijkdom werd gelegitimeerd tegenover hen die niet hadden en niet verkrijgen konden. Het werd het regime van het kapitaal; een leer van de winst; een toestand, die alleen in stand werd gehouden, omdat de arme ook eens rijk hoopte te worden.

De alledaagsche vulgaire praktijk en toepassing dezer leer van het kapitaal, zooals de orthodoxe staathuishoudkunde het ontvouwde - naarmate deze theorie minder en minder zich allengs bewust werd van de maatschappelijke éénheid aller hoog en laag arbeidenden, en den innigen samenhang niet voelde van het werken en zijn der verschillende leden van het groote bedrijvige organisme onzer samenleving - liet haast niet tot zijn recht komen het eenvoudige door de natuur ingeplante begrip van het medelijden. ‘Mede-arbeiden’ werd aan allen aangeprezen, doch werkelijk ‘mede-lijden’ met het tobben en zwoegen van de op lageren trap arbeidende klasse werd door de zich op hoogeren trap bevindenden niet strikt noodig geacht. Het werd weggecijferd, gesupprimeerd. Zulk deelnemen in lijden was geen economisch, slechts een ethisch begrip. Het was ter-nauwernood verstandig of wijs[1)]. Nog sterker Het lijden van dat ééne lid der maatschappij kon, onder de inblazing der concurrentie, zelfs bron worden van voorspoed voor het andere lid. In plaats van het broederlijke samenleven van allen in den arbeid, kwam op de harde kamp van enkelen tegen velen, leidend tot de zegepraal uitsluitend van de sterksten, waarlijk niet altijd van de besten.

De ‘Economie’ in de richting der opvolgers der klassieke school werd hoofdzakelijk een onderzoek der verschijnselen van den ruil ten-behoeve van hen die iets te ruilen hadden. Liefst werd het uitsluitend een ontleding van de handels- en crediet-operaties. Het analyseerde een winst-stelsel, zonder te bedenken dat die winst, soms al te luchtig in den schoot van enkelen geworpen, altijd vertegenwoordigde zwoegende ééntonige arbeid van zeer velen. Waren de gewone handboeken der staathuishoudkunde soms vrij mergeloos, bloedeloos waren zij zeker. Niet werd er aan gedacht, dat economie, in materieelen zin, ook moest bewerken de opvoering van het leven tot een hooger peil of doel, met andere woorden: moest leiden tot de verhooging en veredeling van den dagelijkschen toestand der menschheid.

Was dit dan de transformatie, die op het einde der achttiende eeuw in uitzicht was gesteld? Zou de lang verwachte éénheid

1) Men denke aan Shelley's woord uit den ‘Prometheus unbound’ (Act. I) ‘The wise want love’, en vergelijke de omschrijving van Alfred de Vigny in zijn ‘Stello’ (chapitre VII, pag. 31 der editie Delagrave) van het begrip ‘la Pitié’.

der samenleving, de broederschap der menschheid, blijken een bittere ironie te zijn geworden? Moest op de vlag van elk volk zoo'n zwarte vlek worden gezien? Zou de dorst naar vrijheid, het verlangen naar gelijkheid geen ander resultaat hebben dan een ook door de wetenschap der maatschappij gebillijkte bevoordeeling van het bezit tegenover den arbeid? Liep de drang tot regeneratie der verhoudingen onder de menschen slechts uit op de krasse manifestatie van een alles-beheerschend geld-gespeel: een schacherende natie, een dobbelende jeugd? Het begrip rijkdom van een volk - zooals dat aan Adam Smith voor oogen had gestaan - was toch niet enkel geweest het verbond van kapitaal-vorming met onverbiddelijke exploitatie en verarming der volks-massa! Daar traden velen op, die luide tegen dat alles protesteerden. Zij gaven toe, dat het economische leven nu juist geen idylle had te vormen, maar het behoefde daarom toch geen veld van onderdrukking en van geweld te wezen. Het was niet iets noodwendigs, dat de gang der arbeidende klasse hoofdzakelijk een lijdens-weg zou zijn. Zóó spraken s o c i a l i s t e n . Voor zoover zij geen vrede hadden met het bestaande om zich heên, en aangegrepen waren door den machtigen adem van het nieuwe gelijkheids-idee, dat met het begrip dezer eeuw zich begon te openbaren, construeerden zij in hun brein nieuwe maatschappelijke stelsels, droomen en fantasieën over sociologie, utopieën. De wereld der Droogstoppels schold hen gekken en dwazen. Doch het waren dan toch ‘gekken’ van een zeer bijzondere soort. Zij geleken misschien op kinderen, die alles eenvoudig achten en naar een ster in den hemel willen grijpen. Zóó zochten ook deze socialisten naar de eenvoudigste middelen om het maatschappelijk onrecht te herstellen. Aan de *geheele* menschheid dachten zij hierbij. De tijdgenooten lachten hen uit, doch latere dagen zullen hen in eere houden en op hen toepassen de sonore vers-regels, die William Morris voor zich en zijn vrienden zong:

> We who once were fools and dreamers then shall be the great and wise,
> There amidst the world new builded shall our earthly deeds abide,
> Though our names be all forgotten and the tale of how we died.

Na die utopisten rezen anderen op, die éénzelfde bedoeling hadden, doch de taak gansch anders, niet zoo kinderlijk-eenvoudig, gingen opvatten. Zij gingen letten op de stemming der verongelijkte arbeiders. Zij deden geen beroep meer op de welwillendheid der hooger geplaatste kringen, doch toonden aan, dat er langzamerhand, door de werking der groote productie, een gewijzigde machts-verdeeling tusschen de klassen der maatschappij kon tot stand komen of reeds bestond. Wanneer die zwarte schare der werklieden, die elk voor zich zoo weinig beteekenden, eens als compact geheel kon worden geconstitueerd en georganiseerd, dan zou die klasse der arbeiders, verreweg de meesten in aantal, aan de andere rangen der maatschappij handtastelijk doen gevoelen, dat zij, bij de verdeeling van het resultaat van het materieel

geluk, op een zeer groot deel aanspraak kon doen gelden. Elke vorm van sociale orde, zóó redeneerden deze denkers, was niet anders dan de op elk tijdstip zich openbarende uitdrukking der machts-verdeeling onder de kringen der samenleving. Een maatschappelijke toestand heerscht, wijl de lieden, die bij dezen toestand belang hebben, ook de macht hebben om den toestand te handhaven. Welnu, het kwam er dus slechts op aan, om, lettende op de verhoudingen, door de groote productie in de negentiende eeuw in het leven geroepen, de reëele machts-factoren van het sociale leven als zoodanig te doen erkennen. Sociale idealen - zóó zeiden zij - krijgen eerst levensvatbaarheid, als zij aan gegeven economische levens-verhoudingen zich aanpassen of daaruit voortvloeien. Zij kwamen dus op voor de arbeiders en de arbeidende klasse, niet meer voor de menschheid in 't algemeen. Neen, zij bedoelden juist een kamp der arbeiders tegen de bestaande orde, wijl de toestand der arbeiders in de negentiende eeuw, na de ontwikkeling en toepassing van den stoom op de groote industrie, volkomen onvereenigbaar was geworden met de eischen die dezen in werkelijkheid konden doen gelden. Zij gaven dus geen uiting aan een vromen wensch of filantropische gedachte, maar stelden een machts-vraag. Zij wezen op verschuiving van macht, en, als de bezittende standen niet willen toegeven, op worsteling. Het was niet langer een beroep op natuurlijke orde en liefde, maar een stellen van macht tegen macht. De grondslag der nieuwe orde berustte op den klassen-strijd.

Dit moesten de massa's der arbeiders begrijpen en straks in uitvoering brengen.

Zóó leerde de Duitsche socialisten en aan hun hoofd Marx. De arbeiders begonnen die lessen in te studeeren, wier strekking en zin zij trouwens reeds zelven hadden gevoeld na de gebeurtenissen in Parijs van Juni 1848. Zij traden reeds gansch anders op dan weleer, waar zij recht vroegen. Gewoonlijk - het is meermalen opgemerkt - is de rechtvaardigheid in den mond der menschen vol kruipende onderdanigheid, als zij voor de eerste maal zich begint te verzetten tegen een door den tijd geheiligd onrecht. Thans spraken zij boud. Zij wezen op den bloedstroom der eeuwen, den donkeren vloed, waarin het gelaat van het privilege zijn sfinx-trekken weêrspiegelt. Zij wilden niet langer onderdrukt zijn als hun broederen, de slaven en hoorigen uit 't verleden. Na het jaar 1860 ziet men in de hoofd-landen van Europa de arbeiders overal stoer voorwaarts schrijden. Zij hadden een programma, dat zij spijkerden tegen de gebouwen der oude samenleving. Zij begeerden niet den gang der groote productie, die in onze eeuw was aangevangen, te vernietigen; neen, zij drongen aan op een stelsel, waarin de bestaande vormen der groote productie behouden werden, maar thans ten-voordeele der arbeidende klassen werden omgebogen. Geen terugkeer tot de zoogenaamde kleine industrie werd verlangd; integendeel, alles kon nog grooter afmetingen aannemen. Maar, in plaats van op het individu van den ondernemer, werd de klem gelegd op de

gemeenschap der arbeiders. Het kapitaal als productie-middel is noodzakelijk - zóó spraken zij, wanneer zij goed onderwezen waren in de detail-punten van het programma - maar de kapitalist niet. Eigendom op den grond moet anders geregeld zijn als bij voorbeeld de eigendom van een stoel. Al de productiemiddelen moesten geplaatst worden in handen der gemeenschap. Het doel, dat zij voorstelden, was gemeenschappelijke voortbrenging, op den grondslag van gemeenschappelijk bezit van alles wat tot de voortbrenging noodig was, met het oog op een billijke verdeeling van het resultaat dier productie. De arbeiders zouden zich aangorden om dat doel te verwerven. Zij vroegen, en dit was het volkomen nieuwe, geen hulp der hoogere standen. Zij verwierpen de absolute geldigheid der vraag- en aanbods-theorie. De richting, die zij insloegen, volgde, naar hun inzicht, de bewegings-lijn der ontwikkeling en wording der menschheid. Hun leiders beriepen zich op Hegel. De arbeiders zouden zich-zelven wel bevrijden, wanneer zij aan die lijn vasthielden. Het noodlot wees den weg.

De toekomst zal beslissen, of de arbeiders (geleid als zij zijn door Marx) op die wijze werkelijk de golving en strooming der maatschappelijke ontwikkeling volgen. Het begrip socialisme staat, naar mijn inzicht, vrij wat hooger dan de éénzijdige vorm der strijdende sociaal-democratie. Die twee begrippen dekken elkander niet. Zelfs indien het denkbaar is, dat eenmaal grond en kapitaal in de handen der gemeenschap zullen komen, zoodat er alleen een individueel eigendoms-recht op het inkomen overblijft, dan kunnen wij ons de doorvoering van zulk een stelsel slechts voorstellen in een verre, zeer verre toekomst. Wij zouden in dit opzicht aan de zijde van Rodbertus staan. Hij dacht, wel is waar, zich de historische ontwikkeling en voortgang der menschheid aldus, dat er drie formaties der maatschappij zouden zijn: 1^{e} de antieke met slavernij, 2^{e} de moderne met particulier gronden kapitaal-eigendom en voorts met loon-arbeid, 3^{e} de toekomstige, waarin er enkel individueel eigendom kon wezen van het inkomen, dat iemand door zijn arbeid verwerft; maar het zou - zóó beweerde hij - nog wel driehonderd, misschien vijfhonderd jaren duren, eer die derde periode intrad. Wij hebben dus (naar Rodbertus) den tijd. Voorloopig blijven wij in de sfeer van het particulier grond- en kapitaal-eigendom, in de economische fase. Wij moeten slechts werken om het bestaande overal te verbeteren: een compromis tot stand brengen met denkbeelden der toekomst: andere betere draden in het maatschappelijk weefsel inweven. De tegenwoordige maatschappij moet met orde die taak volbrengen en zich niet zenuwachtig maken. Reinigende krachten zijn in te roepen. Deze moeten voeren tot een nieuwe cultuur. Voorshands is voor ons slechts ééne taak onafwijsbaar en dringend: een rechtvaardiger verdeeling tot stand te brengen van het inkomen der maatschappij tusschen de grondbezitters, de kapitalisten en de arbeiders. Zelfs overtuigde socialisten hebben niet anders te doen, dan aan een zeer gestadige wenteling der geesten en der toestanden te

werken. Stapelgek zou het zijn te meenen, dat Maandags de zon kon oprijzen over een socialistische maatschappij, die Zaterdagavond nog ‘kapitalistisch’ was.

De sociaal-democraten, zooals zij zich overeenkomstig de lessen van Marx hebben georganiseerd, kunnen daarbij zich-zelven niet ontveinzen, dat een geweldige spaak in hun eigen wiel en drijfrad is gestoken door het ‘A n a r c h i s m e ’. Op 't oogenblik is het in 't kamp der socialisten een ware burger-oorlog. Zelfs het begrip gemeenschap, dat toch eigenlijk de hoeksteen van het socialisme is en blijft, wordt door de anarchisten geheel anders gesteld. Het is waar, ook de anarchisten meenen, dat de toestand, waarin het individu-mensch moet komen, een toestand van gemeenschap zal wezen. Die gemeenschap moet echter, volgens hen, een feit zijn, niet een georganiseerd stelsel van rechten en plichten, maar slechts een doorgaande plooi van het leven. Alles behoort aan allen. Het recht behoeft geen bekrachtiging aan dat feit te geven. In een zeker midden levend moet men op elkander kunnen rekenen, ook wat het bezit betreft. Geen autoritaire regeling moet dit alles leiden en ordenen; slechts onderlinge schikking zal den toon aangeven. Het zal dan worden als een instinct. Het strenge collectivisme der sociaal-democratie wordt door de anarchisten dus weder vervormd tot een meer los en niet gecompliceerd communisme. Het individu mag niet in het gareel eener organisatie staan. De mensch is niet ambtenaar der gemeenschap, maar volstrekt autonoom. Ieder mensch is zijn eigen doel. Een ieder moet zich kunnen ontwikkelen waar en hoe hij 't wil. Slechts moet daarbij bedacht worden de omstandigheid, dat men - in de leer van het anarchisme - niet op't oog heeft het geïsoleerde individu, maar het individu levende in den toestand der gemeenschap, ademende in den dampkring der solidariteit. Uitgangs-punt en doel der samenleving is echter het individu zelf. Tegenover de souvereiniteit der gemeenschap, zooals Marx die leerde, stellen de anarchisten de souvereiniteit van het individu levende in de gemeenschap. Er vallen dus, bij zulk een opvatting, dwarrelende lijnen en vlekken in het zoo streng en schijnbaar logisch gedachte programma van het socialisme overeenkomstig Marx. Want voor een deel komt die anarchie slechts neder op een consequent en vast doortrekken van de gegevens der individualistische economische maatschappij. De anarchisten gebruiken slechts op hunne wijze, ter vernietiging van de bestaande maatschappij, het middel dat de absolute voorstanders van de vrijheid van het contract, als fatsoenlijke mannen van zaken, ter ontwikkeling van de hedendaagsche samenleving aanwenden. Het individu is de maat aller dingen, zóó leeren de anarchistische en de economische richtingen. Ieder voor zich, is de leus bij beide. Geen meester dan het eigen ik; geen band dan de door ons-zelven aangegane overeenkomst, zóó spreekt de school van beide. Bakounin en Kropotkin reiken de hand aan den Manchester-man, ‘go-ahead’-type en ‘struggler for life’. Daarom willen de strenge socialisten niets weten van die anarchisten. Toch vormen zij een

machtige partij in het socialisme. De anarchistische leer van de vernietiging van den Staat wint nog overal veld, vooral in Zuidelijk Europa. In elk land kampen anarchisten tegen de zoogenaamde parlementaire socialisten. Zij-zelven, die niets van den Staat willen weten en allereerst den Staat willen vernietigen, noemen de Marxistische collectivisten staats-socialisten en schelden hun militaire dressuur. Het eigenlijk socialisme (zooals Marx dat bezielt) is niet altijd zeker van zijn troepen. Elk eenigszins uitgebreid socialistisch congres - men denke aan dat van Londen in 1896 - bewijst, dat er vrij wat zwarte stippen aan den socialistischen gezichts-einder zich voordoen. De aanhang der Reformisten knaagt aan de grondslagen der leer. De mannen der evolutie kunnen trouwens in één span niet lang samengaan met de voorstanders de revolutie.

En intusschen teekent zich in het verschiet de praktijk der vakvereenigingen en syndicaten[1].

Voorshands zien wij dus geen teekenen, dat een programma van het socialisme spoedig zal worden verwezenlijkt.

Iets anders is het, dat wij om ons heên overal een langzame vervorming onzer economische maatschappij ontwaren in de richting der gemeenschap. De anti-individualistische geest wint veld. 'Les idées marchent'[2]. Wij bevinden ons, op het einde der negentiende eeuw, wel degelijk in een tijdperk van s o c i a l e t r a n s f o r m a t i e . De maatschappelijke vervorming, die in 't begin der 19de eeuw had kunnen en moeten plaats hebben, en die door het individualisme, zooals het in de staathuishoudkunde en in de liberale Staats-richting zich incarneerde, werd tegengehouden, maakt nú vorderingen. De sociale transformatie, welke onze bezittende standen huns ondanks ondergaan, is dan ook, naar het uiterlijke te oordeelen, steeds gericht tegen de zuivere economisten en de oud-liberalen. In hunne vormen schijnen de maatregelen, waarvan wij getuigen zijn, daardoor een eenigszins negatief karakter te hebben. Dit alles heeft echter slechts betrekking tot het uiterlijke. De sociale politiek - zooals men dat samenstel van regelen noemt - gaat in haar wezen uit van een vast plan, van een positieve éénheid van gedachte. En die gedachte is geen andere dan deze, dat de gemeenschap, die gelegenheid geeft dat elke persoonlijkheid tot haar volle waarde komt, juist daardoor moet zorgen voor allen en bijzonder voor de zwakkeren en onterfden in haar midden.

Het orgaan der gemeenschap kan in dat opzicht in de tegenwoordige omstandigheden, hoe men het wendt of keert, enkel wezen de staat. Die knoopt - in onze tegenwoordige omstandigheden - dus vast aan het bestaande en beschikt

1) Zie daarover uitvoerig het boek van Hubert Lagardelle 'Le Socialisme ouvrier', 1911.
2) Zie prof. D. van Blom, 'Het recht der gemeenschap', 1907, pag. 18, en prof. Is. P. de Vooys, 'De noodzakelijkheid der arbeiders-beweging', 1912, pag. 4.

de regelen, welke de vrijheid der enkelen bestaanbaar doet zijn met het belang van allen. De rechts-inhoud in het menschelijk huishouden, vroeger hoofdzakelijk door contracten der individuen bepaald, wordt nu voor een groot deel door de wet vastgesteld. En de Staat doet dit als machthebbende. Hij laat niet toe dat het individu zegt: ik, individu, ben de maat aller dingen. Hij verzet zich dat de samenleving wordt een gebied van werkende of contracteerende egoisten. Hij dwingt de enkelen het belang der velen te eerbiedigen. Hij stuurt en leidt in een richting, die verband houdt met de zedelijkheids-begrippen der gemeenschap. Let wel daarop, dat de Staat aldus vastgehecht blijft aan de maatschappij, en dat de fout der doctrinaire liberale partij wordt vermeden, die den Staat - door hem geheel negatief op te vatten - feitelijk losmaakte van de maatschappij. Neen, de Staat is wel degelijk een positieve constructieve macht. Hij regelt alle levende krachten; hij zet het geheel van het samenstel der maatschappij als rechts-organisatie in elkander. Hij geeft den vasten rechts-vorm, waardoor al de verschillende elementen, belangen, krachten, vermogens van een volk een bepaalde richting verkrijgen.

Hij begint met maatregelen tegen het ontstaan en voortwoekeren van kiemen, die den gemeenschaps-band willen verstoren. Hij kant zich in dat opzicht tegen de overmaat van kracht, die het individu in zijn egoisme te zijnen eigen voordeele tegenover minder bevoorrechten zou willen ontvouwen. Een deel der menschelijke ellende der negentiende eeuw hangt met dit euvel samen. Toen de moderne economie doordrong, onderwees zij den ondernemer de onrijpe arbeids-krachten van kinderen en vrouwen aan het rad der machine te klinken; leerde zij de wet van vraag en aanbod in volle zwaarte op den arbeid toe te passen, en vestigde zij de routine om den werkman niet als mede-arbeider maar louter als werkkracht te beschouwen. Vrijheid, de vrijheid van het contract, werd alzoo in de praktijk omgezet in dienstbaarheid van velen. De sterke ondernemer behoefde weinig te ontzien en kon alles gebruiken, allereerst zijn armere mede-menschen. Tegen deze vormen van exploitatie van mede-menschen, uitloopende op afbeuling en uitmergeling, is het geweten van ‘het geheel’ gaan protesteeren. De Staat treedt op en verbiedt dit uit naam der gemeenschap. Wij hebben bij dit alles niet stil te staan. De Staten van Europa zijn alle bezig aan dit werk. Elk dagblad brengt iederen morgen of avond tijdingen van voorstellen, ontwerpen of schikkingen in dien geest. Zelfs zij, die bittere noodkreten vroeger deden hooren, omdat zij meenden, dat de Staten bezig waren op die wijze het terrein der vrijheid van het individu in te krimpen, beginnen te begrijpen, dat door dergelijke wettelijke regelingen - wet die zich in de plaats stelt van het contract - juist de vrijheid in de maatschappelijke verhoudingen kan worden verzekerd. Men heeft allengs de leêgheid van het begrip formeele vrijheid leeren doorzien. De keerzijde van die formeele vrijheid was veelal materieele onvrijheid. Staats-bemoeiing, men erkent het, kan inkrimping der vrijheid van enkelen zijn, doch inderdaad de vrijheid

der velen verzekeren. Op die wijze effent dan de Staat het terrein en veegt hij met den bezem alle belemmeringen weg, die het tot stand komen van den gemeenschaps-band belemmeren.

De Staat, het orgaan der gemeenschap, gaat nu een stap verder dan deze nog voorbereidende maatregelen.

In de eerste plaats breidt de Staat overal uit het eigen arbeidsveld van Staat en gemeente. Naast de sinds jaren bestaande Staats-exploitatie van de post, de telegrafie, het loodswezen, enz., ziet men aan de orde stellen Staats- of gemeente-exploitatie van spoorwegen en tramwegen, van waterleidingen, van gas- of electrisch licht gevende fabrieken, van telefonen, enz. enz. Het vóór en tegen van dergelijke Staats- of gemeente-organisaties wordt overal besproken. Wat den doorslag geeft, is niet meer een zoogenaamde ‘doctrine’ of beginsel, maar de overweging, hoe het algemeen belang, dat is de gemeenschap, het best practisch wordt gediend. Het zijn meestal de duidelijk gevoelde nadeelen van monopolies van particulieren, die tot eigen beheer van Staat of gemeente dringen. Men zorgt dan slechts, bij het overnemen in eigen beheer door Staat of gemeente, om met het eenvoudigste te beginnen, om later, zoo noodig, het meer saâmgestelde ter-hand te nemen.

In de tweede plaats streeft dan de Staat naar betere positieve regeling der privaat-rechtelijke verhoudingen onder de menschen. De groote wensch is eene hervorming van ons privaat-recht. Onze wetgevingen hebben in dit opzicht tot nog toe zich neêrgelegd en berust bij een sanctioneeren van regels uit een individualistisch verleden. Eerst langzamerhand wordt nu het begrip wakker, dat de Staat hier uit eigen oogen moet gaan zien, voor nieuwe behoeften nieuwe bevrediging moet aanbieden, m.a.w. dat het uitgangs-punt ook van het privaat-recht niet het individu maar de gemeenschap moet zijn. De burgerlijke wetten in de verschillende Staten - wij wijzen op Duitschland - worden in dat opzicht herzien. Zelfzucht en het belang van den bezitter liggen ten grondslag aan het burgerlijk rechts-stelsel der negentiende eeuw. Het is een wijding der rechten van hen die iets bezitten. Het is geschreven door en voor conservatieven. Het bekommert zich weinig om wordende elementen, maar maakt slechts de reeds geconsolideerde vermogens krachtiger. Het beschermt en versterkt voortdurend de stelling van den sterkere tegenover den niet-bezittende. Het dwingt den rechter soms tot het uitspreken van vonnissen, die slechts formeel recht, doch materieel de grootst mogelijke onbillijkheid inhouden. Het sterkst komt dit wel uit - zooals wij vroeger reeds opmerkten - bij de leer van de contracts-vrijheid, het plecht-anker (volgens de conservatieven) van maatschappelijke orde en welvaart. Wat de burgers met elkaâr afspreken - zóó luidt de oude leer - dat moet de Staat eerbiedigen, dat is recht. De nieuwe beschouwing leert daarentegen, dat ook dit recht voldoen moet aan ethische eischen, in overeenstemming zijn met de behoeften der gemeenschap. De Staat (zóó spreekt de nieuwe leer) doet onrecht, indien hij, op grond der wet, door zijn organen aan een uitzuiger de

uitvoering verzekert van een overeenkomst, de nakoming van een verbintenis, welke deze ten-gevolge van misbruik van macht heeft gesloten. Aan zulke overeenkomsten moet door den Staat rechtskracht worden geweigerd. In dien geest moet het arbeids-contract en de overeenkomst van het loon worden herzien. Naast dat arbeids-contract ligt dan het pachts-contract aan de beurt eener revisie. Dáár wil de gemeenschap, dat niet slechts met het opbrengst-vermogen van den grond rekening wordt gehouden, maar ook met het belang van den bewerker: de grond mag niet enkel beleggings-object voor het groot-kapitaal wezen[1]. Wij kunnen natuurlijk dit onderwerp van geheel het burgerlijk recht hier zelfs in hoofd-punten niet volledig aangeven. Wij zouden kunnen noemen een betere regeling van het ouderlijk gezag. Wij wijzen enkel nog op 't erfrecht. De stemmen worden allerwege krachtiger, die ook hier 't recht der gemeenschap bepleiten. Trouwens een zeer sterk individualistisch erf-opvolgings-recht - zooals dat thans in zwang is - roept zelfs personen tot de erfenis, die er waarlijk geen de allerminste aanspraak op hebben.

Is dat alles opgemerkt en verwerkt, dan rijzen in de derde plaats nieuwe vragen. Kan de Staat treden op het groote gebied der maatregelen, die de productie beter regelen en haar aan de consumtie aanpassen? Kan de Staat invloed gaan oefenen op de verdeeling van den rijkdom? - Wij kunnen hier natuurlijk slechts aanstippen, slechts even het motief aangeven. Duidelijk is het echter, dat zeer veel questies, die wij tijd-vragen noemen, met de beantwoording der eerste vraag samenhangen. In de oude tijden hadden de gilden op hun manier, met de gebrekkige gegevens die zij bezaten, haar eenigermate pogen op te lossen. De moderne economie heeft zich nooit met het vraagstuk het hoofd gebroken, heeft op den producent als zoodanig niet gelet, en het afgewerkte product als op avontuur zijn tocht door de wereld, *à la recherche* van een consument, doen ondernemen. Men werkt niet voor het verbruik maar voor den ruil, zóó heette het in de leerboeken. Het is waar, het product werd op die wijze goedkoop. Maar het kwam der maatschappij, der gemeenschap, zoo ontzettend duur te staan, dat de arbeid zoo goedkoop was. Sinds dien tijd is het onderzoek dieper opgevat, en zijn voorstellen omtrent een normalen arbeids-dag, omtrent arbeids-beurzen, omtrent arbeids-raden, omtrent verplichte arbitrage bij arbeids-geschillen, omtrent meer volledige bedrijfs-organisatie, omtrent bepaling van minimum van loon en maximum van werktijd in arbeids-bestekken, omtrent Staats-zorg voor den landbouw en tuinbouw, omtrent subsidiën voor ontginning en bebossching, omtrent doortastende toepassing van het coöperatie-stelsel, omtrent verbreeding van het eigen nationale industrieele arbeids-veld-zelf[2] aan de orde. - En wat

1) Zie het opstel van G. Zijlma ‘De werking der Staatszorg voor den Landbouw’, in de ‘Vragen des Tijds’ van October 1900.
2) Men denke aan de fijne opmerkingen van mr. M.J. Pijnappel in zijn brochure: ‘Arbeid en bescherming’ 1897.

het tweede punt betreft: de invloed dien de Staat kan doen gelden bij de verdeeling van den rijkdom, wien ontgaat het, dat deze vraag machtiger steeds zich doet gelden bij het vestigen der belastingen, waarbij progressie haast regel wordt; bij het organiseeren der armen-zorg; bij de bevoegdheid aan gemeenten verleend, om een deel harer openbare werken te doen betalen uit de waardevermeerdering van bebouwde erven, door die werken veroorzaakt; en eindelijk bij 't uitvaardigen van bepalingen omtrent onteigening ten algemeene nutte. Trouwens geheel de leer van den eigendom zal allengs worden herzien. Niemand denkt in ernst, dat het Romeinsch leerstuk van den eigendom, bijv. op den grond, zooals wij dat in onze wetboeken hebben omschreven, vast zal blijven staan als een rots. Tot nu toe heerscht het beginsel, dat eigendom het recht verleent om van een zaak vrij genot te hebben, daarover op de volstrektste wijze te beschikken, mits men er slechts geen gebruik van make strijdend tegen de wet Dit bijna absolute karakter moet - zóó erkennen reeds vele juristen - omgezet worden in een behoorlijk begrensd recht. Bij de bepaling dier grenzen gaat men dan uit van het beginsel, dat de uitoefening van het recht van eigendom aan de gemeenschap niet schaden mag.

Dit alles te-zamen genomen vormt het breede terrein waarop de sociale politiek onzer dagen experimenteert. Alles gaat hier uit van samenhang, en bedoelt het bewustzijn te versterken der éénheid der maatschappij. Het begrip der gemeenschap is hier de groote drijver. Met zijn prikkelende opwekking houdt die drijver in onze dagen niet op. Heden wijst hij op invoering van leer- en schoolplicht. Morgen hooren wij hem spreken over school-baden, voeding, soms kleeding van school-kinderen. Straks voert hij een geregeld leerling-stelsel in bij het ambacht en geheel de nijverheid. Nu organiseert hij verzekerings-wetten, toe te passen bij ziekte, ongeluks-gevallen of bij den ouden dag van werklieden. Dan betoogt hij, zoo als in Zwitserland, in België (Gent en Luik), en in Keulen (sinds 1896), de noodzakelijkheid dierzelfde verzekeringsmaatregelen voor de arbeiders tegen de gevolgen van werkloosheid. Hij bepleit verbetering en verruiming onzer woning-toestanden[1)]. Hij wil Zondags-rust. Hij stelt dringend aan de orde de positie der vrouw in onze samenleving, en vooral haar rechten als kost-winster in het huishouden. Hij eischt wetten ter bescherming van het kind tegen verwaarloozing en tegen barbaarsche ouders; hij wil verbetering der berechting en bestraffing van jeugdige personen. Hij doet gelden de eischen der natuurlijke kinderen, en dringt aan op het erkennen van den plicht van het onderzoek naar het vaderschap. Hij verlangt volks-bibliotheken, en leeszalen. Hij beveelt dringend aan verspreiding van kunst en leering onder het volk. Hij eischt tuinwijken in onze eng bevolkte steden. Hij wil gelegenheid geven aan de in dienstbaarheid sluimerende intelligenties zich te ontplooien. Zijn leus is reddingswerk.

1) Zie het opstel van prof. H.L. Drucker over het woningvraagstuk in ‘De Gids’ van 1898, I, pag. 444 seqq.

Op het einde der negentiende eeuw is geheel de maatschappij, door het blazen van dien nieuwen adem, gekomen in een toestand van vergroeiing en omkeer. De ten-leven wekkende winden waaien van alle kanten. Er komt verandering. Men verzet zich tegen de economische verwording. De levens-voorwaarden der samenleving wijzigen zich in veel opzichten. En dat geschiedt, niet omdat sommige geavanceerden dat willen, maar eenvoudig omdat de geleidelijke historische ontwikkeling daartoe dwingt. Het tijdvak der enge 'bourgeoisie' sluit. De 'economie' der oud-liberale partij heeft afgedaan. De leer der staathuishoudkunde, zooals zij in 't begin en tegen het midden der negentiende eeuw zich tot plutocratie ontwikkelde, beleeft haar fiasco. Wij zijn in 't begin der evolutie. Wij zien om ons heên nog slechts fragmentarisch streven, slechts stukwerk: strijd der vakvereenigingen door middel van stakingen van het werk. Doch onder onze oogen wordt de geheele maatschappij, waarmede wij zijn opgegroeid, vervangen door een andere maatschappij. De verandering is begonnen in de diepste grondslagen der menschheid, en een daaruit voortvloeiende wenteling in de gevoelens- en gedachtenkringen werkt thans op de oppervlakte der maatschappij voort. Bezigt men dwang: het is niet als doel, maar als middel: werktuig van opvoeding tot vrijheid. Het rechts-bewustzijn van het volk heeft zich gewijzigd, en geen macht ter-wereld kan een maatschappelijke orde handhaven, die in tegenspraak is met dat bewustzijn. Het was de kardinaal Manning, die op een congres te Luik, in September 1890, den omkeer van de economische beschouwing over het arbeiders-bestaan aankondigde. Eerst moest gij - zóó sprak hij - nagaan wat een gezin noodig heeft, daarnaar moet zich dan richten de prijsvorming en wat daarmede samenhangt. 'De questie van het loon te stellen vóór de behoeften van het menschelijk leven, is de door God en de natuur voorgeschreven orde omwenden, en de menschelijke maatschappij in haar oorspronkelijk beginsel te-gronde richten. De economie van den arbeid wordt beheerscht door de hoogste zedelijke wet, die al haar verrichtingen bepaalt, begrenst, en controleert.' Zóó is het inderdaad. Het toereikend loon voor den arbeider en zijn gezin moet de hoeksteen zijn[1]. Men moet zijn uitgangs-punt anders stellen. Uitgaan van het begrip gemeenschap, het individualistisch standpunt van eigenbelang en winst verlaten. Op die wijze alléén komt men er toe den harte-klop van het volksleven weder in zich-zelven te voelen. Aldus kan zich weder openbaren een streven naar een hoog ideaal van rechtvaardigheid en van liefde.

Men keerde hier en dáár terug tot de oorspronkelijke gedachte van het Christendom. Trouwens, in haar essentie, was die gedachte voor de maatschappij van vrij wat verhevener aard, dan wat de Fransche revolutie of de Duitsche filosofie aanbracht. De

1) Dit is dan ook het hoofdbeginsel der wet van het vóórjaar van 1912 van den minister Asquith voor de Engelsche mijn-arbeiders.

graaf de Saint-Simon voelde het, dat hij dien weg van het Christendom op moest gaan, toen hij zijn denkbeeld over de éénheid der menschheid ging formuleeren. Omgekeerd vindt men bij hen, die bij 't begin onzer eeuw in Europa het Christendom weder op zijn fundamenten wilden vestigen, de roerendste woorden over de onterfden onzer economische maatschappij. In alle geschriften der coryfeeën der zoogenaamde ‘reactie’ - zooals de liberalen ze noemden - treft men zulke uitingen. Bij ons te-lande kan men een nagalm van dergelijke woorden vernemen in de uitingen van sommige volgelingen van Bilderdijk: bij voorbeeld in de brieven van Willem van Hogendorp, den zoon van graaf Gijskert Karel, doch die, in tegenstelling der conservatief-liberale richting van zijn vader, Bilderdijk tot meester had gekozen. Hoor slechts deze opmerkelijke woorden uit een brief van Mei 1820: ‘Wil men de machines niet verbieden, dat noch wenschelijk, noch vooral mogelijk zijn kan, zoo blijft voor den staatsman maar ééne zaak over om dit verbroken verband te herstellen, en deze bestaat in meerdere verdeeling van het bezit. Dit moet het groote doel zijn, niet door geweldige maatregelen maar langs alle bijkomende middelen... en ondertusschen heeft in geheel Europa de financieele wetgeving bepaaldelijk een tegenovergestelden gang, om de nog grooter opéénstapeling van bezittingen te bevorderen, en de scheiding tusschen eigendom en geheele ontbering steeds grooter en grooter te maken’. Voeg daarbij een zinsnede uit een zijner brieven van November 1821: ‘Zoolang in onze maatschappijen één huisgezin aanwezig is, dat niet ten-minste de eerste behoeften des levens in voldoende mate geniet, zoolang kunnen wij als leden van den Staat geen zegen over dien Staat noch over zijn leden wachten: in die betrekking zijn wij allen verantwoordelijk of zullen ten-minste allen de gevolgen dragen.’ Zóó oordeelden zij, die in de hoogere standen het bij ons te-lande ernstig met het Christendom opnamen. En in de lagere standen woelden evenzoo dergelijke begrippen. De Zwijndrechtenaars van het jaar 1820 spraken niet anders. Hun apostel Stoffel Muller, de turf-schipper, zegt het in zijn boekje over ‘Gods vrijmagt’ zoo duidelijk mogelijk. ‘De arme lieden - zóó getuigt hij - hebben het soms nog slechter dan de dieren, paarden en honden, die de rijken houden! Er is allerwege een verregaande ongevoeligheid en liefdeloosheid. De leeraars (predikanten) houden zich aan de zijde der rijken; zij zijn tevreden als zij des Zondags hun preek hebben gehouden; zij weten niet, hoe het onder 't volk toegaat’[1]. In die laatste kringen wilde men een algeheelen terugkeer tot de gedrags-lijn der eerste Christen-gemeente te Jeruzalem, en een poging om de voorschriften van den bijbel naar de letter op te volgen. Midden in de meest gecompliceerde

1) Zie mijn opstel ‘Uit de eerste dagen der Zwijndrechtsche broederschap’ in den bundel ‘Uit den kring der Gemeenschap’, 1899, pag. 325. Zie de woorden van Willem van Hogendorp bij W.G.C. Bijvanck, ‘De jeugd van Isaäc da Costa’, eerste deel (1894), pag. 145 en 205.

verhoudingen der burgerlijke maatschappij, kwamen de Zwijndrechtenaars met hun eenvoudig woord: volkomen waar te zijn, en onze naasten lief te hebben als ons-zelven. Zij wilden dan verder vestigen een ‘gemeenschap der heiligen’, zooals zij dat noemden.

Al zulke uitingen en daden waren wel is waar geïsoleerde woorden en feiten, doch zij vloeiden alle voort uit de gedachte, dat het Christendom toch inderdaad reeds aan de wereld gebracht had het begrip gelijkheid en broederschap, en dat men dat begrip kon verwerkelijken, indien men zich hield aan de Christelijke voorschriften. Maar dat verwerkelijken, dat volgen van het voorbeeld van Christus, was een omkeer van wat overal in de wereld geschiedde. De ‘Bergrede’ stelde een geheel ander, verhevener doel aan de samenleving, dan wat de negentiende-eeuwsche wereld scheen te willen, zelfs toen zij zich voor een deel inrichtte naar de beginselen der Fransche revolutie. - De Fransche revolutie toch ging uit van het begrip vrijheid van 't individu, het individu, dat in den strijd des levens tot handhaving van zijn recht en tot uitbreiding van zijn eigen sfeer moest komen. Christus sprak daarentegen deze woorden (Lucas 22 vers 27): ‘*Ik ben in het midden van u, als één die dient*’. - De samenleving in Europa, onder den invloed der Restauratie, hechtte hooge waarde aan de begrippen: adel, aanzien en rangen onder de menschen. Christus leerde alle menschen beschouwen als kinderen van één vader (‘Onze Vader, die in de hemelen is’), en vestigde als zinnebeeld van het denkbeeld der gelijkheid van die kinderen de instelling van het avondmaal, den gemeenschappelijken maaltijd, waar allen, rijken en armen, aanzaten. Geen onderscheid in stand werd dáár toegelaten. Reeds de moeder van Christus had geprofeteerd van die gelijkheid. Zij zong in haar lied (Lucas 1 vers 52): ‘Hij heeft machtigen van den zetel gestooten, nederigen heeft hij verhoogd’. - De wereld van Adam Smith en zijn volgers drong er op aan, eigen voordeel en winst na te jagen. Petrus, de vurigste apostel van Christus, sprak (zie Petrus 4 vers 10) dit gebod: ‘Een iegelijk gelijk hij gaven ontvangen heeft bediene ze aan de anderen als goede uitdeelers der gaven Gods’. - De economisten maakten een vast-sluitend stelsel van de heerschende ongelijkheid tusschen rijk en arm, en baseerden daarop hun ontvouwing over de verhouding van kapitaal en arbeid. De apostel Paulus, die de leer van Jezus Christus onder de volken zou verbreiden, zeide (1 Cor. 10 v. 24): ‘Niemand zoeke dat zijn zelfs is, maar een ieder zoeke dat des anderen is’, voorts (2 Corinthe 8 vers 14); ‘de overvloed des éénen is er om in het gebrek van den ander aan te vullen, *opdat er gelijkheid worde*’. - Hoe zou de op haar ‘welbegrepen’ eigenbelang en op haar ‘vrijheid van handelen’ zóózeer leunende negentiende-eeuwsche wereld het met deze eenvoudige Christelijke beginselen hebben kunnen stellen? Dàn was de gansche stoffelijke ‘vooruitgang’, het gedrang van den onderlingen wedstrijd der personen, de veêr der individueele energie, die het gansche maatschappelijk raderwerk in beweging heette te zetten, de mededinging van allen tegen allen, het jagen van elk om een deel van den

rijkdom te bekomen, een dwaasheid en onzin. Inderdaad was de Christelijke bijbel voor die frasen-helden der beschaving en van den vooruitgang een lastig en wanhopig boek. In dat boek der boeken[1] werd zoo duidelijk mogelijk goud en zilver eer gevaarlijk voor den mensch dan begeerlijk genoemd. Daar stonden in Jacobus woorden, die als vuur bleven branden: 'Welaan nu, gij rijken, weent en huilt over uw ellendigheden, die over u komen. Uw rijkdom is verrot en uw kleederen zijn van de motten gegeten. Uw goud en zilver is verroest, en hun roest zal u zijn tot een getuigenis, en zal uw vleesch als een vuur verteren: gij hebt schatten vergaderd in de laatste dagen. Ziet het loon der werklieden, die uw landen gemaaid hebben, dat door u is verkort, roept, en het geschrei dergenen die geoogst hebben, is gekomen tot in de ooren van den Heer Sabaoth!' En Christus-zelf had dat najagen van het geld gebrandmerkt in dat ééne veelzeggende woord: de Mammon-dienst. Wel wetend, hoe de jacht naar geld de menschen-waarde verlaagt, gaf hij dien dienst van den Mammon prijs aan aller diepe minachting en afkeer. Aan den rijken jongeling, die de geboden onderhouden had van zijn jonkheid af en die vroeg wat hem ontbrak, luidde zijn woord: 'Zoo gij wilt volmaakt zijn, ga heên, verkoop wat gij hebt en geef het den armen'. En als de jongeling bedroefd wegging, want hij had vele goederen, sprak Jezus tot zijn discipelen: 'Voorwaar ik zeg u dat een rijke bezwaarlijk in het koninkrijk Gods zal ingaan'. Zeker, uit dat zeggen spreekt - het is volkomen juist opgemerkt door dr. A. Kuyper[2] - geen verwijt, maar droef medelijden en deernis jegens de rijken. Voor hen was de taak om zich te bekeeren zooveel moeielijker dan voor de armen. De rijke waande heer over het geld te zijn, en ziet, het geld was heer over hem. Daarom verdubbelden zich de waarschuwingen van Christus aan de bezittenden. Nog sterker. Hij gaf persoonlijk een voorbeeld. Waar arm en rijk elkander ontmoett'en, koos hij zijn plaats nooit aan de zijde der meergegoeden, maar sloot hij zich altijd bij de armeren aan. In een stal werd hij geboren: een vaste woning had hij niet. De vossen hebben holen en de vogelen nesten, maar Jezus had niet waar hij het hoofd zou neêrleggen. Hij behoorde tot de bezitloozen en leefde van geschonken geld en goed.

Zonderling nu was het, wat de officieele Christelijke Kerk in den aanvang en in 't midden der negentiende eeuw van deze voorschriften van Christus maakte. Zij die geroepen was, om te-midden van een samenleving, waarin de menschen slechts de leuzen schenen te kennen van 'ieder voor zich' en 'help u zelf', te getuigen van zelfverloochening en zelfverzaking, en dus lijnrecht tegenover die wereld zich moest plaatsen, ging kalm op de paden der wereld mede, tevreden als hier en dáár het ergste werd inge-

1) Zie ook de plaatsen aangehaald in v.d. Bergh v. Eysinga's 'Ontwikkeling' van Juli 1901.
2) Zie dr. A. Kuyper, 'Het sociale vraagstuk en de Christelijke religie', 1891, pag. 57.

toomd. De mannen van zaken maakten van de maatschappij een worsteling, waar zij zich door heên moesten slaan. Met den elleboog duwde men desnoods den buurman op zijde, men wrong zich naar voren om de beste plaats te bekomen. De Kerken - Catholieke en Protestantsche - drongen aan op matiging, doch stelden zich niet schrap tegenover die krioelende wanorde, tegen dat zelfzuchtig gewoel van menschen, die slechts afgunstige blikken op elkander wierpen, elkaâr verstoord aanzagen, en bezig waren allereerst naar zich toe te halen, naar zich toe te rekenen. De zachte stem tot de verdrukten werd zoo zelden uit haar mond gehoord. Het is waar: de Catholieke Kerk had als wijkplaatsen voor geest en gemoed de kloosters opgericht, waar de gemeenschap regel was en het individu slechts werd opgevat als deel van een geheel. Kloosters echter waren - ook de Catholieke Kerk erkende het - een speciale eigenaardige uitzonderings-vorm, een aparte kristallisatie. Doch waar was het beginsel der elkander te-gemoet komende liefde, dat aan geheel het georganiseerde bedrijfs-leven ten grondslag moest strekken, dat de gansche maatschappij moest doordringen? Het scheen bedekt, verscholen en verborgen. Protestansche en Catholieke Kerken hadden elkander niets te verwijten. Waar rijken en armen tegenover elkaar stonden, kozen de dienaren der Kerk meestal de zijde der bezittenden. Zij baden voor de armen, doch gingen eten met de rijken. Zij hadden instinctmatig eerbied voor elk bezit.

Er kwam echter tegen het midden der negentiende eeuw bij die Kerk en bij oprechte Christenen een omkeer in gedachte en gemoed. In de revolutie van 1848 werd het geweten van het Christendom wakker. De aartsbisschop Affre te Parijs ging dwars door het vuur naar het volk, om voor het denkbeeld vrede en verzoening zijn leven te laten. In datzelfde jaar 1848 begon de Protestantsche Engelsche geestelijke Maurice, met zijn vriend den predikant Charles Kingsley, zijn zegenrijken arbeid. Zij traden op met de leus, dat in het ruil-verkeer niet zelfzucht maar rechtvaardigheid moest heerschen, en hadden zelfs den moed op het einde van 1850 aan een weekschrift dat zij uitgaven, den naam te geven: ‘De Christen-Socialist’. In Duitschland werd in die richting éénzelfde poging gedaan door den bisschop van Mainz, vrijheer von Ketteler.[1)] Bekend werden de zes preeken, die hij in het jaar 1848 te Mainz over ‘de groote sociale vragen van den tegenwoordigen tijd’ hield. Zeer bijzonder trok de aandacht de leerrede over den eigendom, waarin hij - op 't voetspoor van Thomas van Aquino - het Christelijk idee van den eigendom ontwikkelde. Hij trad op met de bewering, dat de Catholieke Kerk in dit opzicht niets gemeen had met de opvatting van de wereld, waarnaar de mensch zich als onbeperkt heer van zijn eigendom beschouwt. ‘Wordt ook met betrekking tot de administratie en de “voorzorg” het eigendoms-recht van den enkelen mensch over de goederen der aarde door de Kerk erkend, zoo

1) Zie het artikel in ‘Die neue zeit’, 1900/1901, I, pag. 747 seqq.

stelt Thomas van Aquino met betrekking tot het gebruiks-recht, dat is het recht om de uit het beheer der aardsche goederen gewonnen vruchten te genieten, een gansch ander beginsel op. Die vruchten moet de mensch, overeenkomstig de leer van den scholastieken kerkelijken wijsgeer der Midden-eeuwen, nooit als zijn eigendom, maar als een gemeenschappelijk goed van allen beschouwen, en hij moet dus gaarne bereid zijn, ze anderen in hun nood mede te deelen'[1]. Uitgaande van zulke beschouwingen kwam von Ketteler in zijn twee hoofd-boeken - 'Freiheit, Autorität und Kirche' van het jaar 1862 en 'Die Arbeiterfrage und das Christenthum' van het jaar 1863 - tot denkbeelden, waarin zelfs Ferdinand Lassalle een gansch anderen geest erkende, dan hetgeen door de liberale midden-standen van zijn tijd werd verkondigd. De bisschop von Ketteler (die in 1877 stierf) werd in zijn streven krachtdadig bijgestaan door den kanunnik Moufang te Mainz, een geleerd man, die zoowel in de medicijnen als in de theologie had gestudeerd, en lange jaren lid van den Rijksdag was; hij overleed in het jaar 1890. Na hun dood wordt beider werk in Duitschland voortgezet door den kapelaan Franz Hitze uit Gladbach, die mede een tijd-lang lid van den Rijks-dag was, en sinds 1893 aan de Catholieke universiteit te Munster een leerstoel voor de Christelijke sociale wetenschap bekleedt. Naast en onder hen had de in het jaar 1865 gestorven priester Adolf Kolping onder de Duitsche arbeiders het Christelijk genootschappelijk beginsel verbreid en de St. Jozefs-gezellen-vereenigingen opgericht. Van Protestantsche zijde werden in Duitschland door Victor Aimé Huber, door Wichern, door Rudolf Todt, door Adolf Stöcker, door D. von Bodelschwingh en door M. von Egidy[2] overal zaadkorrels in die richting uitgestrooid. Zulke pogingen werden in Frankrijk ondernomen door de gematigd Catholieke school van Le Play, en in een zeer streng Catholieke richting door den graaf Albert de Mun met het door hem gestichte 'Oeuvre des cercles catholiques'[3]. Noemen wij nog in Engeland den (in Januari 1892 overleden) kardinaal Manning en in Noord-Amerika den Catholieken aartsbisschop Ireland, die beiden de oplossing der sociale questie in het Christendom zochten en vonden. Wat vooral de aandacht trekt, is dan ook de zeer klemmende wijze, waarop de Catholieke Kerk, bij het ten einde neigen der negentiende eeuw, in het geheele arbeiders-vraagstuk heeft ingegrepen. Paus Leo XIII heeft zich den

1) Zie von Ketteler, 'Die groszen socialen Fragen der Gegenwart', Editie 1878, pag. 12 en 14. Zie over Ketteler ook 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, pg. 649 seqq.
2) Over Egidy - die 29 December 1898 stierf - leze men het fraaie opstel in 'De Gids' van 1893 van mej. de Leeuw(Geertruida Carelsen).
3) Wij hebben over Adolf Kolping en over den graaf de Mun studies geleverd, die opgenomen zijn in den bundel 'Uit den kring der Gemeenschap', 1899. Zie voorts het boek van Max Turmann 'Le Catholicisme social', 1900.

naam verworven van den paus der arbeiders. Zich aansluitend aan een vroeger zendschrijven van 28 December 1878 (‘Quod Apostolici muneris’) heeft hij 17 Mei 1891 de encycliek ‘R e r u m N o v a r u m’ uitgevaardigd, waardoor hij het accoord greep der verschillende stemmen, die van uit de Catholieke Kerk in de laatste tientallen jaren over de wanverhoudingen der economische maatschappij waren opgegaan. Uit al de verschillende bijdragen, door mannen als von Ketteler, Manning, Kolping en anderen geleverd, stelde hij een grootsch geheel te-zamen, en blies hij er den adem der Kerk in. De grondtoon van die encycliek is wel deze overtuiging, bij ons te-lande door Schaepman telkens welsprekend verkondigd: ‘Heeft de arbeider gezondigd, daar is roekeloos en mateloos gezondigd tegen hem, en die zonde moet worden geboet en hersteld, of zij zal onder de donderslagen van Gods oordeel worden gewroken.’ De ijzeren wet van vraag en aanbod wordt dus in de encycliek aangevallen. De hebzucht en zelfzucht der rijken wordt aangeklaagd, en hun aangezegd, hoe zij hun rijkdom slechts te beschouwen hebben als een pand, dat zij naar de wetten der gerechtigheid moeten besturen. Hoofdzaak is, dat rijken en armen moeten bedenken dat zij kinderen van één Vader zijn. De zonde heeft in de wereld gebracht de ongerechtigheid en de verschrikkelijke ongelijkheid. Het is nog niet zoozeer de ongelijkheid die treft, als wel de stootende hardvochtige wijze, waarop die ongelijkheid door de schuld der rijken aan den dag komt. Den arbeiders wordt aangezegd hun plichten te vervullen. Arbeid is geen last, maar een genot. Aan den droom der afschaffing van persoonlijk eigendom mogen zij niet toegeven. Bovenal - en dit is het punt waar de encycliek zich lijnrecht stelt tegenover het socialisme onzer dagen - mag geen voedsel worden gegeven aan de stelling, dat de samenleving rust op den klassenstrijd[1]. Neen, de toekomst berust op de samenwerking van meesters en arbeiders. De arbeiders-vereenigingen moeten in dien geest haar verbindingen sluiten.

Zóó poogden Christelijke Kerk en godsdienst tegen 't einde der negentiende eeuw op het maatschappelijk vraagstuk in te werken. Wij konden hier slechts even op fragmenten de aandacht vestigen. De resultaten van dat ingrijpen zullen eerst later zich vertoonen. Doch bij de Kerk - Protestantsche en Catholieke - is ten-minste de overtuiging wakker geworden, dat de socialisten vooral kracht hebben gekregen door de lauwheid van het Christelijk bewustzijn. In velerlei kringen begint men te begrijpen, wat men inderdaad nagelaten heeft door het idee godsdienst buiten rekening te laten. In de korte spanne tijds die de mensch hier op aarde vertoeft, bij 't zoo vluchtig overzicht dat hij van den loop der ontwikkeling op de wereld kan ontvangen, bij de

1) Dat denkbeeld ‘geen klassenstrijd’ wordt nog nader door paus Leo XIII aanbevolen in een nadere encycliek van 18 Januari 1901, waarbij het te haastig drijven van den priester Daens in België werd veroordeeld.

onvolledige ondervinding, die hij-zelf mag opdoen, bij 't voortdurend omlaag trekken door het leven-zelf, heeft de mensch noodig een ideaal voor zijn gevoelen en handelen. De wetenschap kan dat niet geven. De religie, die hemel en aarde verbindt, die het bestaan van ieder individu op aarde als klein deel in een groot geheel samenweeft, schenkt aan den armsten en nederigsten rust en bevrediging[1]. Bakounin, de stormachtige revolutionnair, erkende - zie zijn 'Briefe' pag. 410 - het op zijne wijze. 'Elke religie - zóó zeide hij - is niets ander dan hemelsch socialisme, gelijk ook het socialisme niets anders is dan de aardsche verwerkelijking der religieuze instincten.' Het officieele Christendom, in het midden onzer eeuw, deed zeker het onzinnigste dat men zich denken kon, toen zij het ideaal verplaatste op den Zondag, en daarnaast een soort practisch Christendom inrichtte waarmede de man van zaken, van den economischen vrijhandel en van het particulier initiatief, in zijn jacht naar geld kon instemmen. Wat er op die wijze werd van het Christendom in de maatschappij, is thans voor ieder duidelijk. De leer 'hebt uw naasten lief als u-zelf' werd en wordt omgezet in de leus van den 'gewapenden vrede' van Europa.

Het zal een ontzettend requisitoir der twintigste eeuw tegen haar voorgangster wezen, dat zij de ideeën van het Christendom nooit heeft durven verwezenlijken, nog wel onder het voorgeven, dat zij die ideeën onvolledig vond.

Een terugblik op de negentiende eeuw zal trouwens in veel opzichten onbevredigend zijn. Socialisten - wij herinneren aan uitingen van Friedrich Engels - zijn dikwijls gewoon, onze hedendaagsche toestanden te vergelijken bij het verval van den Romeinschen keizer-tijd, waarbij zij dan aan het streven van hun eigen partij de rol toekennen der eerste Christenen. Ook van streng Christelijke zijde wordt die vergelijking van tijd tot tijd aan de hand gedaan: dr. A. Kuiper (in zijn rede over het sociale vraagstuk en de Christelijke religie) zegt daaromtrent het volgende: 'Men kan niet genoeg de aandacht vestigen op de parallel tusschen de sociale toestanden, die aan den val van het Romeinsche rijk voorafgingen, en de sociale misstanden, te-midden waarvan wij-zelven leven. Natuurlijk waren de levens-vormen toen anders, maar de tegenstelling was dezelfde, en zoo de pers destijds reeds bestaan had, en de organen dier pers ons waren overgeleverd, zou men gansche artikelen zoo maar voor het afschrijven hebben.

1) Wie alles sich zum Ganzen webt,
Eins in dem Andern wirkt und lebt!
Wie Himmelskräfte auf und nieder steigen
Und sich die goldnen Eimer reichen!
Mit segenduftenden Schwingen
Vom Himmel durch die Erde dringen,
Harmonisch all' das All durchklingen.
GOETHE'S FAUST, Erster Theil.

De zedelijke stutten der toenmalige maatschappij waren vermolmd en verrot, evenals nu. Toen is de Romeinsche, uiterst verfijnde, beschaving ten-slotte ingezonken, en ook nu zal onze Westersche beschaving ten-slotte bezwijken, tenzij de Christelijke religie, die thans een macht in het leven is, reddend tusschenbeide trede. Maar op zich-zelf was het gevaar toen niet grooter dan nu; en als men zegt, dat de volks-verhuizing toen toch aan het Romeinsche rijk den genadeslag toebracht, zij gevraagd, of Ruslands opkomende macht en ten-deele de Chineezen, die achter Rusland schuilen, ons dan niets te zeggen hebben'. Zóó oordeelen velen. Wij van onzen kant kunnen met dat oordeel niet geheel medegaan. Tegenover het vele vermolmde staat toch ook in onze tijden veel groenend hout. Juist daarom valt zooveel dood ter-aarde, omdat er zooveel leven is. Wij zouden de negentiende eeuw het liefst vergelijken bij de veertiende eeuw van onze jaartelling. Een ontbinding is aangevangen, doch de kiemen van nieuwe ontwikkeling botten uit de eigen oude toestanden voort. Zij behoeven niet van buiten te worden ingevoerd, zooals de Barbaren in Rome deden. In de veertiende eeuw had voor de groote denkbeelden der Midden-eeuwen, die uitgewerkt hadden, een scheidings- en oplossings-proces plaats. Er was overal een dringen en een worstelen. De machts-verhoudingen verschoven zich. De inrichting der groote feodaliteit begon te scheuren. De lands-vorsten stonden op, en het volk, dat tot nu toe op den achtergrond had gestaan, werd een hoofd-figuur. Wat Tyler in Engeland, de Jacquerie in Frankrijk, de handwerks-gezellen in de Duitsche steden, deden zich gelden. Ook de Kerk zag in de 'fraticelli' het democratisch element zich verheffen. Het begrip waarde van den arbeid kwam op. En in den kring van het weten, verstikte de kennisdorst de vermogens van te gevoelen, van lief te hebben, van vreugde-vol ideëel te scheppen. Maar juist daarom biedt die veertiende eeuw, die arm is wat hooge oorspronkelijkheid van gedachten betreft, in haar essentieel wezen zooveel vergelijkingspunten met de negentiende eeuw, waar de éénheid wel soms gezocht, maar de splitsing gevonden is[1)]. Evenals vóór vijf of zes eeuwen is alles ook thans weder vol contrasten. Maar de éénheid van leiding der gedachte ontbreekt als toen. De tijd is ook voor ons levenden niet in evenwicht. De gebinten van het samenstel onzer maatschappij beven en kraken.

Inderdaad is die negentiende eeuw in haar volheid het tijdvak geweest der voldane 'bourgoisie'. Zij had tot leus: dat ieder tot zich vermocht te nemen, waartoe hij maatschappelijk de kracht had en het moest behouden als hij dit kon[2)]. En de staat

1) Wij hebben in onze dissertatie van het jaar 1859 'Het Staatswezen in de veertiende eeuw' op al die trekken, misschien al te vermetel, de aandacht pogen te vestigen.

2) ...the simple plan
That they should take who have the power
And they should keep who can.

hielp en steunde haar[1]. De bedrijvige midden-klasse heeft in die XIXe eeuw haar triomf gevierd. Doch bedriegen niet alle vóórteekenen, dan is ook met het einde der 19de eeuw het tijdvak der alléén-heerschappij van dien burgerstand, het regime der liberale partij, gesloten. Die knappe werkzame klasse had tot drijfveêr, waardoor zij zich liet leiden: de wetenschap der industrie. In de industrie, waartoe wij ook handel en alle verdere winstgevende bedrijven schikken, volgde zij de lessen van een door haar tot zekere afronding gebrachte staathuishoudkunde. Die doctrine was van vele kanten bijéengebracht. Een waarde-leer door Condillac bedacht - waarbij den lieden werd voorgegoocheld, dat de dingen geen waarde hebben omdat zij arbeid kosten, maar dat arbeid aan de zaken wordt ten-koste gelegd, omdat zij waarde hebben[2] - wisselde af met spitsvondige sofistische onderzoekingen over de uitwerking van vraag en aanbod, en de zegenrijke gevolgen der algemeene mededinging. Doch de spil van geheel de theorie was de zoogenaamde ‘vrijheid van arbeid’. De ‘bourgeoisie’ verhief nu die wetenschap der economie tot een soort godsdienst. Geen zeloot van het geloof woedde ijveriger tegen ketterijen dan een economist tegen een achtergebleven protectionist. Ongelukkig moesten die economisten voor zich-zelven dikwijls stil tot de bekentenis komen, dat zij geleken op den Praagschen burger in zijn waardeering van den heiligen Nepomuk. Men vroeg dien eerzamen inwoner van Praag of het waar was, dat het beeld van den heilige op de brug zich alle nieuwjaarsnachten omdraaide. ‘Dat is een verduiveld bijgeloof - zei de brave man - een beetje draait hij wel, maar lang niet heelemaal!’ Zoo moesten de orthodoxe liberalen der staathuishoudkunde, als zij alléén in hun binnenkamer waren, erkennen, dat hun beginselen eigenlijk alle een beetje draaiden. Protectie, neen: maar suiker-premies, maar concessies aan vervoer-middelen te-lande, maar begunstiging aan scheepvaart-maatschappen, - dat alles kon er door. Monopolie is uit den booze; volledige concurrentie was de leus, maar als nu eens de kapitalisten en ondernemers zich zelven gingen cotiseeren en een ‘trust’ gingen vormen, ja, dan moest men de zaak nog eens overwegen. En zóó was het met elk der economische geloofs-artikelen. Al die stellingen bleken vrij-wel wankel.

1) Goethe in zijn ‘Dichtung und Wahrheit’, Boek XII, pag. 96 (der Jubiläums-Ausgabe) zeide het reeds: ‘Dem Staate liegt nur daran, dasz der Besitz gewiss und sicher sei, ob man mit Recht besitze, kann ihn weniger kümmern.’

2) De woorden van Condillac zijn: ‘Une chose n'a pas une valeur, parce qu'elle coûte, comme on le suppose, mais elle coûte, parce qu'elle a une valeur’. Zie de woorden bij Condillac in zijn ‘Le Commerce et le Gouvernement’, (‘Mélanges d'Economie politique’, editie Guillaumin, 1847, pag. 253) en raadpleeg over die theorie van Condillac ook Rodbertus Jagetzow, ‘Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände’, 1842, pag. 150.

Waar voorts de economisten in 't begin der negentiende eeuw aan de wereld hadden voorgehouden, dat de toepassing hunner beginselen welvaart overal zoude brengen, werd die wereld ook deerlijk te-leurgesteld. Op het einde der achttiende eeuw, in 1797, had Sir Frederick Morton Eden in zijn groot werk ‘The State of the Poor’ (deel I pag. 420-422), terwijl hij bezig was te beschrijven hoe de nieuwe fabrieken haar arbeids-krachten verkregen, reeds vragender-wijze bescheiden een opmerking gewaagd. ‘Het mag - zóó zeide hij - misschien de overweging verdienen van het publiek, om na te gaan, of eenigerlei manufactuur, die, ten-einde voordeelig te worden gedreven, den eisch stelt dat arme kinderen worden gegrepen uit hutten en werkhuizen; dat die kinderen voorts bij beurten en gedurende het grootste deel van den nacht aan het werk worden gesteld, en beroofd van de rust, welke, hoe onmisbaar voor allen, het meest noodig is voor de jeugd; dat voorts groote getallen van lieden van beide seksen, verschillend in leeftijd en aard, op zulk een wijze worden saâmgehokt, dat de besmetting van het voorbeeld slechts kan leiden tot liederlijkheid en ontucht, - of zulk een industrie iets kan toevoegen tot de som van individueel of nationaal geluk. Ik heb helaas niet de gegevens om dat juist te beoordeelen....’ De bedeesde vraag van Sir Fredericq Morton Eden werd echter in het midden der 19de eeuw door John Stuart Mill, den toenmaligen leider der staathuishoudkundige wetenschap (zie ‘Principles’, book IV ch. 6) aldus beantwoord: ‘Tot nu toe blijft het questieus, of al de mechanische uitvindingen, die gedaan zijn, den dagelijkschen last van den arbeid van eenig menschelijk wezen in iets verlicht hebben. Zij hebben slechts een grooter bevolking in staat gesteld hetzelfde leven van hard zwoegen en inkerkering te leiden’. Zóó stond het in het midden der negentiende eeuw. De orthodoxe staathuishoudkunde begon te begrijpen, dat zij in dat opzicht wellicht fiasco had gemaakt. Men ving aan iets te mompelen over het bankroet van het liberale stelsel. Het werd duidelijk, dat als een ieder zijn eigen belang najoeg, het resultaat niet was algemeen welzijn. Neen, het bleek dat men een toestand verkreeg, waarin ieder werkte voor zijn eigen onderhoud ten-koste der samenleving van allen. De toestand der arbeiders - vóórdat zij door vereeniging zichzelven gingen helpen - was volkomen troosteloos. Op hen was van toepassing het woord uit Salomo's spreuken (XIV): ‘Zelfs door zijn naaste wordt de arme gehaat’. De leer van Malthus moest verder strekken om de moeders onder het werkvolk, als zij kinderen kregen, te doen jammeren en weeklagen. Voor haar gold niet meer 't woord van Jezus (Johannes XVI): ‘Een vrouw, wanneer zij baart, heeft droefheid, dewijl haar ure gekomen is, maar wanneer zij het kind gebaard heeft, zoo gedenkt zij de benauwdheid niet meer, om de blijdschap, dat een mensch ter wereld gekomen is’. Neen: er mochten in die kringen geen menschen meer geboren worden! Het waren slechts zooveel monden meer, die op de toch reeds karige bete broods van anderen aasden.

De negentiende eeuw, vooral tegen het einde, werd daarbij voort-

durend nog geteisterd door de plaag der werkloosheid. Het stelsel van den vrijhandel bracht in elk land op zijn beurt die ramp met zich mede. De wereld-markt bepaalde de prijzen, en als de houten ingrediënten voor de huizen goedkooper konden worden aangemaakt in andere landen, leden natuurlijk de timmerlieden in 't eigen land gebrek. Als voorts, door de werking der als natuurlijk geprezen wetten van verkeer, het kapitaal zich onttrok, was het arbeids-vermogen buiten staat iets uit te richten. Het was onzinnig, maar er was volgens de economisten niets aan te doen: de arbeider moest verlof vragen om te mogen werken. Hij was gereed, hij wilde niets liever dan voor vrouw en kinderen werken, maar de conjunctuur der tijden wachtte op verbetering van winst: de altijd door trillende basis der crediet-markt onderging juist oogenblikken van groote beving en onrust; het kapitaal trok zich dus terug; voor den arbeid was nu alles gedoemd tot stilstand. De arbeider moest afwachten de toestemming der bezitters. En die bezitters dachten, onder de heerschappij van het vrije verkeer, allereerst om behoud en zekerheid van het bezit-zelf. De hooge economische waarde, de arbeid, werd aldus periodiek tot waardeloosheid veroordeeld. Toevallige omstandigheden beslisten soms of er weder gewerkt kon worden. Aan verruiming van het arbeidsveld door hulp en steun der gemeenschap, en aan erkenning binnen zekere grenzen van het ‘recht op arbeid’ werd door de middenklasse niet gedacht. Dat verboden de zoogenaamde staathuishoudkundige regelen. Wat men hier en dáár in die richting echter wel zag, waren bij voorbeeld de volgende tafereeltjes. Op een dorp van het eiland Tholen, provincie Zeeland, wordt - zóó lezen wij in de bladen van Januari 1893 - op dit oogenblik door een aantal ‘werkloozen’ paarden-werk gedaan. In de nabijheid van het dorp zijn eenige honderden boom-stammen geveld, en deze moeten naar de haven worden vervoerd om dáár in schepen te worden geladen. Aan voerlieden en eigenaars van paarden is voorgesteld, dit vervoer te doen tegen vijf en zeventig centen per boomstam. Arbeiders zonder werk, die dit vernamen, zijn zich komen aanbieden om het vervoer te doen zonder paarden, voor zeventig centen per boomstam, en dat is hun toegestaan. De paarden zijn dus rustig op stal blijven staan, en de menschen loopen nu voor den met boomen geladen wagen, en ze zijn er dankbaar voor, dat zij dit mogen. Het is voor velen een stuk brood. - In datzelfde jaar kon men, in 't Noorden van ons land, op de velden het contrast zien van den maréchaussee, die op een flink gevoed paard voorbij-reed, strak kijkend naar den uitgemergelden keuterboer, die met vrouw en kinderen al hijgend de egge door het bouwland trok[1)]. - Elders..... doch voorbeelden zijn voor 't grijpen. Dáár op straat in de stad ziet men 't dakloos huishouden, de kar knarst over de steenen, de man duwt er achter, naast hem loopen vrouw en kinderen, ze weten niet waarheên. - Doch

1) Zie die twee tafereeltjes uit het leven gegrepen, in het ‘Sociaal Weekblad’, 1893, pag. 4 en pag. 372.

ziet men dan niet in, dat men op die wijze de sociale revolutie oproept? In de steden brengt men zóó bouwstof samen voor de barricades der toekomst. Op het veld onderwijst men het alfabet van de Jacquerie. Overal. Mij heugt altijd een wandeling in den zomer van 1890 in Zuid-Tirol. Wij hadden heerlijke dagen doorleefd boven op Madonna di Campiglio, en deden te-voet den tocht naar beneden tot Dimaro om den Mendel-pas te bereiken. Het was een schilderachtige landweg. Hoe straalde in haar luister de zonnige natuur! De steenachtige dalende glooiing van den weg nam echter al onze inspanning in beslag. In een klein belommerd dal, niet veel meer dan een kromming van den weg, afgewend van het groote pad - een kleine schaduwrijke oase, waar slechts arbeiders van steen-groeven te-zamen kwamen, en waar als éénig geluid het water eener beek ruischte - bleven wij een oogenblik uitblazen. Het was een rustieke hut, waarin wij op een bank nederzaten. Alles om ons heên ademde kalmte, stilte en rust. Ons scheen het een idylle van vrede. Daar trokken eensklaps enkele ruw met krijt gestelde woorden tegen de houten planken van 't verblijf onze aandacht. Er stond geschreven - zelfs in dat vergeten dal - het strijdwoord: ‘brood of dood’.

De heeren staathuishoudkundigen doen, alsof zij dit alles niet zien, en beramen hoofdstukken voor een nieuwe mathematische waarde-leer of een puntige theorie over prijs-vorming. Zij zijn als die koning der West-Gothen, van wien Jornandes in zijn kroniek verhaalt. De strijd woedt, de krijgers storten op elkander, tegen de Longobarden vechten de scharen. Doch ter-zijde van het slagveld zit de koning onder een boom met een zijner hovelingen te schaken en bedenkt hij op 't schaakbord nieuwe zetten. Daar komt de neêrlaag van zijn leger met rollende daverende donderslagen, en sleurt hem en zijn trawanten en zijn schaakspel in den jammer van dood en verderf.

Met zulke sombere gedachten en herinneringen staat men peinzend aan den drempel der twintigste eeuw, de nieuwe eeuw die komt. Doch ook met hoop voor de toekomst. Is de negentiende eeuw, in haar geheel genomen, een tijdvak van crisis geweest, er is toch uitzicht dat de twintigste eeuw rust zal kunnen brengen. In het maatschappelijk weefsel zijn reeds overal, op allerlei plekken, draden ingeweven van anderen aard en met andere kleuren dan die de economisten liefhadden. In Engeland noemt men die draden elementen van uitvoerbaar socialisme. Doch de naam doet niets ter-zake, wel echter het feit, dat onder onze oogen, ons ondanks, de maatschappij vervangen wordt door een andere maatschappij, opgebouwd door de zich vrijmakende productieve krachten. Die transformatie gaat tot nu toe wel zeer traag, maar toch eenigszins geleidelijk. Zal de ontwikkeling moeielijker worden, wanneer meer doortastend de vernieuwing zich openbaart? Ziedaar de vraag. Zal de evolutie of de revolutie het winnen? Wij kunnen enkel hopen, dat het feit der revolutie slechts iets toevalligs moge zijn in de evolutie, en moeten in dien zin al onze pogingen op het veld der

maatschappij inrichten. Wij bekennen, dat wij, als ons persoonlijk oordeel gevraagd wordt, voor definitieve regeling nog niet al te veel hechten aan de bestaande secten en scholen der tegenwoordige socialisten. Hoe knap hun stelsels soms in elkander zijn gezet, zij schijnen ons nog altijd te veel droomen over sociologie. Wij staan in dat opzicht nog op het afwachtend standpunt. Maar de breeder beweging, de milder opvatting, die het socialisme eischt in de maatschappelijke verhoudingen en vooral in de eigendoms-betrekkingen, heeft al onze sympathie. Wij blijven gelooven dat Goethe gelijk had, toen hij zeide: 'Niemand taste het kapitaal aan, de vruchten en inkomsten daarvan moeten toch in den loop der tijden aan a l l e n toebehooren'. Dat zal de loop der beweging ook in de twintigste eeuw moeten zijn. In de ontplooiing overal van de democratie zal van-zelf de enge 'bourgeoisie', eerst als politieke, daarna als maatschappelijke klasse vervloeien. Verdwijnen zal moeten de afzichtelijkheid van het in de negentiende eeuw alles beheerschend geld-begrip, de geld-zucht, die als treurige manifestatie tegen zich het anti-semitisme opriep. Een einde zal moeten worden gemaakt aan het berusten in den jammer van historische ongelijkheden, enkel en alléén omdat zij door het verleden ons waren overgeleverd. Onder eenigen vorm - welke dan ook - zal het 'recht op arbeid' voor iederen mensch moeten worden erkend.

Dat alles moet het onder de menschen wakker geworden begrip gemeenschap doen... in de twintigste eeuw. Zeker, de conservatieven en conservatief-liberalen zullen zich blijven verzetten, zooals zij in de negentiende eeuw zich tegen elke meer edele vernieuwing verzet hebben. Wat de conservatieven bij ons te-lande nog een tijd-lang konden uitrichten, toen plannen werden voorgesteld om den persoonlijken dienstplicht of een meer algemeen stemrecht in te voeren, ligt in ons aller geheugen. Zij zullen den kamp niet zoo spoedig opgeven. Kruideniers-belangen en kruideniers-politiek geven nog soms korten tijd betrekkelijk den doorslag. Doch de drang der tijden neemt na eenigen tijd ook hen mede. Men hebbe geduld. Met of zonder ons gaat de maatschappij voort. De golven der maatschappelijke beweging hebben haar vasten loop en stroom. Zij die gelooven zijn niet zoo spoedig verontrust. De leus is slechts in dat opzicht: naar voren, en niet naar achteren zien. De thans zoo dikwijls als vaag uitgekreten dichter Lamartine had toch gelijk, toen hij zijn door 't woord socialisme opgeschrikte tijdgenooten, in zijn melodieus gedicht 'Les révolutions' toevoegde:

> Enfants de six mille ans qu'un peu de bruit étonne,
> Ne vous troublez donc pas d'un mot nouveau qui tonne,
> D'un empire éboulé, d'un siècle qui s'en va!
> Que vous font les débris qui jonchent la carrière?
> Regardez en avant, et non pas en arrière...
> Les flots vous porteront, hommes de peu de foi!

En daarbij: de groep van hen, die ernstige maatregelen willen in het belang der niet-bezittenden, wordt telkens met den dag

grooter. Geleerden wijzen aan dat het kan, godsdienstige leiders voelen dat het moet. Onze dichters en kunstenaars blijven niet achter. Zij brengen de klacht der armen en ellendigen voor 't land; zij doen een beroep op 't geweten. Het is onberekenbaar, welk een stuwende kracht in dat opzicht bij ons te-lande een Jozef Israëls is geweest. In zijn afkeer voor Zondags-uiterlijk heeft hij in de kunst voor ons land iets geheel nieuws gewrocht, iets zeer oorspronkelijks verricht. Hij heeft ingegrepen, evenals Millet, in de machtige moderne strooming van de tweede helft der negentiende eeuw, op zijn wijze uiting gegeven aan het gevoel van verteedering des harten. Op zijn doeken stelde hij voor de armen, straks de misdeelden onzer maatschappij. Zij spreken op zijn voorstelling een voor ieder verstaanbare taal. Wij zien poovere lieden, niet geschaafd, ter-nauwernood beschaafd, hijgend onder 't wicht van werk of leed, in vereelte vingers hun spullen knellend, rustend of rondloopend met gebogen hooge schouders en ingevallen borst, met een gelaat door langdurig zwoegen wezenloos. Heete zonnestralen zijn over hen heêngegaan, wind en regen hebben hun plunje grijs en grauw getint, maar hun blik ziet strak ons aan en laat ons niet los. Zij vragen barmhartigheid en recht.

Dat recht zal aan allen gegeven worden, wanneer slechts door allen niet slechts op stoffelijke verheffing, maar vooral op zedelijke verheffing nadruk wordt gelegd. Het sociale vraagstuk is allereerst een ethische questie. De materialistische levens-beschouwing van een Marx kan waarlijk niet het woord van het levens-raadsel zijn. Voor de menschen in 't algemeen zal altijd noodig blijven een tucht, maar ook een ideaal. Geheel de menschheid moet streven naar een hoog ideaal van rechtvaardigheid en liefde, en dat realiseeren. De maatschappij - zóó sprak mijn meester Martinus des Amorie van der Hoeven - is een natuurwerk, dat wij door onze intelligentie tot een kunstwerk moeten vervormen. Hij was verder gewoon op zijn lessen te zeggen, dat de idealen der socialisten zouden verwerkelijkt worden, maar door anti-socialistische middelen.

Zóó zij het. In diepe vereering voor mijn meester eindig ik mijn boek.

Toch, terwijl ik de pen ga neêrleggen, welt in mij op een gevoel van droefheid bij het volle besef der onvolledigheid van mijn arbeid. Toen ik, jaren geleden, te Utrecht dit werk van eenigszins langen adem ondernam, was groote opgewektheid mijn deel. Mijn overleden vriend Willem Vrolik heeft weleer in de ‘Vragen des Tijds’ van 1875 den oorsprong van mijn boek geschetst. Het waren in 1874/75 voordrachten voor de Utrechtsche studenten. Laat mij den aardigen aanhef van het opstel van mijn vriend overnemen:

> ‘In 't oude Utrecht - zóó zeide hij in 1875, let wel in 1875, want veel is sinds dien tijd veranderd - is er een plaats, welke onwederstaanbaar een ieder aantrekt, die hart bezit voor oude kunst, die oor heeft voor de stem van 't verleden, zooals die ons toespreekt

> uit bemoste bogen en geknakte zuilenrij. Helaas! ook weinig plekjes kunnen luider gewagen van wandalisme - van den beelden-schendenden geest, die nog schijnt rond te waren in de stille bisschopsstad. Maar toch, wanneer 't avondduister begint te vallen, wanneer alles die zachte samensmeltende tinten aanneemt, waarin zelfs het op den Dom gesmeerde pleister niet langer onharmonisch schreeuwt tegen wat nog ongerestaureerd mocht blijven, dan zijn er weinig boeiender, meer “beruhigend” werkende plekjes dan 't oude Domklooster. Nog hier en daar schouwt een grillige gargouille - bewijs voor de geniale ondeugendheid van een of ander nu reeds sinds eeuwen vergeten steenklover - omlaag naar de jolige, drukke menigte, die telkens daar langs trekt naar de academie van 't Sticht. Wel vreemd zagen die stomme getuigen van zoo menig examen, zoo menigen promotiestoet, op, van de zonderlinge studentengroep, die zich ten vorigen jare elke Zaterdagmiddag spoedde naar de gehoorzaal achter de Hongarenkerk. Daaronder waren, behalve echte zonen Minerva's, predikanten, officieren, industrieelen, ja zelfs eenige professoren. Wat was het dat dit voor Utrecht ongewone gehoor verzamelde? Een welwillendheid. Een der professoren had gevolg gegeven aan het verlangen - ook door eenige leeken geuit - van een blik te mogen werpen in een wereld *à part*, vol woelingen en beweging, vol verschijnselen van overwegend, soms overweldigend belang voor een ieder die niet doof wil zijn voor de “vragen des tijds”. Aan dat liefhebberij-college “over socialisten en hun stelsels”, heeft het zooeven verschenen werk zijn ontstaan te danken.’

Inderdaad sprak ik voor dat Utrechtsche gehoor met veel warmte. Ik dacht, dat er een brug kon en moest worden geslagen, om de studie der economie te verbinden aan de sfeer van het socialisme, en deed mijn best bouwstoffen daarvoor aan te brengen. Ik werkte met geestdrift, geloovende aan de mogelijkheid van de doordringing der starre individualistische economie door sociale ideeën. Daarvoor wilde ik het leven en de denkbeelden van al diegenen, die zich sociale hervormers waanden, in bijzonderheden nagaan. Geen detail mocht mij ontsnappen. Ik zocht alles van ieder dezer socialisten bijéén en construeerde dan hun bestaan. Elk leven van ieder dezer socialisten is eerlijk door mij weder ‘doorleefd’. Met al die figuren, één voor één, heb ik omgegaan als bekenden. Ik heb met hen geleden, met hen gedweept, met hen zeepbellen van illusies geblazen, met hen mij-zelven allerlei diets gemaakt. Als ik thans, na het gereed komen van mijn boek, in stilte alléén nederzit, zweven die gedaanten, martelaars of sofisten, om mij heên en spreken zij tot mij een zeer verstaanbare taal. Er zijn oogenblikken waarin 't mij te-moede is, zooals Goethe die schetst in zijn ‘Zueignung’ van den Faust. Een goed deel van mijn leven heb ik met al die gestalten verkeerd. Doch hoe meer ik hen leerde kennen - al die ultra's, voor wie men gewoonlijk bang is, die men vervolgt en als 't ware zou willen vernielen - des te sterker begon ik te gevoelen, dat een toenadering tusschen wat wij economie noemen en socialisme zeer bezwaarlijk zal zijn.

De brug is er niet gekomen tusschen die twee terreinen: de kloof gaapt wijder dan ooit. Juist in de laatste vijf en twintig jaren heeft de strijd zich scherper geaccentueerd. De klassen-strijd is dáár. De arbeiders-massa's beginnen zich voort te bewegen als in krijgsmarsch; de bezittende klassen stellen zich overal in stand van tegenweer. Zij zetten zich schrap en hooren niet altijd meer aan. Mijn boek was begonnen als een idylle, het eindigt veelal als regenvlagen, onweer en storm. Toen ik den berg opging was ik vol levens-lust; de zon rees op, de lucht was zoo helder, een rhytmus van muziek suisde in mijn ooren, ik stak een takje ‘Edelweiss’ op mijn reishoed; - nu ik van de hoogten afdaal, weder in de gewone wereld kom, heb ik veel te veel daarboven in de nevelen geloopen, alles hangt mij slap aan 't lijf.

Heb ik dan een vergeefschen tocht naar die hoogten ondernomen? Heb ik al de uren, die ik van een dagelijksche drukke taak met moeite moest uitsparen, nutteloos doorgebracht, nu ik geen dadelijke redding en bevrediging zie? Ik geloof het niet.

In tweeërlei opzicht heb ik onder het jagen naar het doel, dat door mij *niet* is bereikt, toch iets kunnen verrichten.

Vooreerst heb ik mede-geholpen, elementen bijéén te brengen, voor een objectieve beschrijving van het bestaan en arbeiden der socialisten. Dat was, toen ik begon, iets nieuws. Ik dacht, dat het niet vermetel of onzinnig kon wezen, om de meeningen en handelingen der socialisten weêr te geven zooals zij zijn, zonder er dadelijk bij te voegen, hoe zij naar mijn oordeel moesten zijn. Niet in de eerste plaats heb ik dus kritiek geleverd, maar de daden en stelsels der socialisten uit hun eigen motieven zoeken te verklaren; ik heb mij onthouden van neuswijs bedillen of van minachtend neêrzien op al die pogingen der socialisten. Den stroom heb ik trachten te schilderen, zonder onmiddellijk ieder oogenblik dwaas met den loop van dien vloed te willen twisten. Is men bang voor het bulderen van dien stroom, dan dient men toch eerst zijn vaart en beweging goed te kennen. Het oordeel komt later vanzelf Wellicht blijkt zelfs in de toekomst, dat de wateren, die ruw overweldigend over de akkers heênvloeien, na eenigen tijd, als zij gelijk die van den Nijl zijn terug-getrokken, een bevruchtend slib nalaten.

En ten-tweede heb ik op mijn beurt bijgedragen, om luide een protest te doen hooren tegen eene economie, die inderdaad geworden was een leer der plutocratie. Onder den invloed dezer plutocratie was zwakte, in onze samenleving, niet een beweegreden tot ontzien of tot helpend behandelen, maar een aanleiding, bijna een verleiding, tot machts-uitoefening en overheersching. Tegen onderdrukking groeit het leven in, zóó leerde men, en men scheen te vergeten dat onderdrukking daarom niet behoeft te bestaan. Men maskeerde nu het egoisme der plutocratie onder het gewaad der ‘vrijheid van het individu’.

Tegenover dat schijnheilig beroep op vrijheid stiet ik mijn kreet uit voor de ‘gemeenschap’.

EINDE VAN HET ZESDE EN LAATSTE DEEL.

Register op de zes deelen van de socialisten

De Romeinsche cijfers wijzen het deel, de Arabische cijfers de bladzijden aan.

Wij zijn dit uitvoerig register verschuldigd aan den arbeid van den Heer J. DE HOOP SCHEFFER, wien wij daarvoor onzen warmen dank brengen.

Register.

A.

Abbema, II. 19 noot.
Abdin, weduwe, I. 390.
Aberdeen, G.H.G. lord, Eng. staatsman, 1784-1860, II. 305.
Abortus - I. 27.
Accesierecht, het, III. 516.
Accijnzen, zie Belasting.
Ackermann, Fransch litterator, III. 510, 514.
Ackermann, leidt de kolonie Zoar der Separisten, VI. 168.
Ackermann, L.V., geb. Choquet, geb. 1813, Fransch dichteres, III. 543 noot.
Ackroyd, S., steunt John Trevor's genootschap 'de Arbeidskerk', VI. 389.
'Acte insurrecteur', IV, I. 378, 380.
Adam, lid der Fransche commune van 1871, VI. 91.
Adami, Tobias, I, 205.
Adamieten, dweepzieke secte onder de Taborieten, I, 80.
Adelaide, Eng. prinses, IV. 245.
Adler, Georg, Verwijzing naar zijn 'Geschichte soc.-pol. Arbeiterbewegung', III. 124, IV. 297, 399, V. 18 en zie voorts IV. 2 noot, V. 190 noot.
Adler, Dr. V., Oostenrijksch socialist, VI. 410, 420.
'Adscripticius', Rom. arbeidsslaaf, V. 137.
Aersens, C., heer van Sommelsdijk, I. 150.
Affre, D.A., aartsbisschop van Parijs, 1793-1848, V. 11, VI. 457.
'Agence générale pour la défense de la liberté religieuse', opgericht door Lamennais, III, 288, 289, 292.
Agoult, M.C.S. de Flavigny, gravin d', Fransch schrijfster onder den naam: Daniel Stern, III. 368, 490, 491, V. 229.
Agrarische programma, het, ingediend op het socialistisch congres te Breslau, VI. 273-276.
Agrarische quaestie, VI. 418.
Agrarische wetten, I. 270, 272, 325, 375, 432, II. 3, III. 217, 262, 263, 564, IV 61 noot.
Agrippa, Romeinsch veldheer, V. 142.
Aguado, A.M., markies de la Maximas del Guadalquivir, Spaansch bankier te Parijs, 1784-1842, III. 351 en noot.
Aiguillon, A.V.D.R. hertog d', Fransch minister, 1720-1800, I. 283 en noot, II. 17.
Akkeren, Abraham van, I. 173.
Akkerwet, van Tiberius Gracchus, I. 38, 42.
Albert, Duitsch econoom, IV. 286.
Albert, Fransch arbeider, Lid van het Voorloopig Bewind, III. 394 en noot, 555, IV. 411. Onder-Voorzitter der gouvernementscommissie voor de arbeiders, III. 396. Niet gekozen in de Uitvoerende Commissie, 412. Leidt met Barbés de manifestatie voor Polen naar het stadhuis te Parijs, 413. Sterft, IV. 411 noot.
Albi, Fransche stad waarnaar genoemd de Albigenzen, I. 69.
Albigenzen, de, nemen over de denkwijze van Peter de Brueys en Henri de Deken, I, 69.

Albrecht, bijgenaamd de profeet, communist. In Zwitserland, IV. 317, 324. August Becker sluit zich bij hem aan, 323v. Sterft, 324.
Alcan, Félix, de Parijsche uitgever van socialistische geschriften, II. 90 noot.
Alcott, Brownson, sociale hervormer in Noord-Amerika, III. 176.
Aldam, Derbyshire landbouwer, II, 345, 347.
Alembert, J. le Rond d', Fransch wijsgeer 1717-83, I. 259 noot, 279, 295 noot, II. 15, 28, 30, 201, III. 340, 393.
Alexander Severus, Romeinsch keizer, V. 148.
Alexander I, keizer van Rusland, 1774-1825. II. 47 en noot, 267, VI. 224.
Alexander II, keizer van Rusland, 1818-81, VI. 27, 30, 34, 46, 132, 134, 143, 219, 222, 230, 232, 233 en noot, 238, 242, 244, 245, 246, 247, 414.
Alexander IV, paus, I. 71.
Alexis Michaelowitch, czar van Rusland, 1629-76, VI. 134.
Alfred, de Groote, koning van Engeland, IV. 36.
Alfred, schrijver van 'History of the factory movement from 1802-47', IV. 224 noot.
Alhaiza, redacteur van 'La Rénovation', III, 212 noot.
Alibaud, L., doet een aanslag op het leven van Louis Philippe, 1810-36, II. 221.
Alice, prinses, gehuwd met Lodewijk van Hessen, geb. 1843, IV. 295.
Alisse, Jules, Saint-Simonist, medewerker aan 'L'Organisateur', III. 46, 47.
Allard, Fransch Soc., Kamer Afgevaardigde, VI. 424 noot.
Allègre, Saint-Simonist, III. 110.
Allemane, J., Fransch socialist, leider der Allemanisten, VI. 320, 326, 330, 331. Medewerker aan Brousse's Prolétaire, 330. Zijn oordeel over dezen, 330. Neemt deel aan de Parijsche commune van 1871, 330. Tot deportatie veroordeeld, 330. Terug, wordt typograaf, 330. Invloed op zijn kameraden, 331. Accent,

330 noot. Kamerlid, 331 noot. Voorkomen, 331. Zijn taktiek en actie, 332. IJvert voor het lot der vrouwelijke arbeiders, 332. Woont bij het congres te Londen in 1896, 417, waar hij de anarchisten helpt, 419.
Allemanisten, volgelingen van Jean Allemane. VI 320. Scheiden zich af van Paul Brousse, 325. Naam hunner partij, 331. Organisatie, 331. Hun Blad, 331. Leider, 331. Afgevaardigden in Kamer en gemeenteraden, 331 en noot. Houden jaarlijks een congres, 331. Doelwit en opvatting, 332. Eischen, 332. Invloed, 320, 332. Optreden op het congres te Brussel in 1891, 412. Steunen Jaurès op het congres te Parijs in 1900, 421.
Allen, John, propagandist voor het Fourierisme in Amerika, III. 180.
Allen, W., Amerikaansch schrijver 1784-1868. Neemt deel aan Robert Owens financieel plan, II. 250. Oneens met Owen, 257, 266.
Alliantie, Heilige, gesloten 26 Sept. 1815, II. 47, 100 en noot, 103 noot, 109, 111, 267, 268, 322, III. 2, 340.
'Alliance communiste', een fractie gevormd onder Groussier en Dejeante, VI. 421 en noot.
'Alliance de la Démocratie Socialíste' gesticht door Bakounin, V. 455, VI. 48, 49, 65, 71, 129. Aanleiding en doel, 48 en noot, 49, 72. Inrichting, 49, 52-55. Geheim programma, 50-52. Publiek programma, 51. Tracht de Internationale te overrompelen, V. 453, 455, 456, 459-461. VI. 57-61, 64, 65, 70, 131, 133. Vóór de Internationale gevestigd in Italië, 125. Ontwikkelt zich dáár krachtig, 126. Richt een adres tot de arbeiders in Spanje, 130, en vestigt zich aldaar, 130, 131. Uit de Internationale gezet, V. 462, 463. VI. 154. Beweert voortaan de ware Internationale te zijn, 156. Haar verdere congressen, 156.
Alphen, Hz. H. van, pred. te Amsterdam, 1736, I. 418, 419.
Alric, Fransch beeldhouwer en Saint-Simonist, III, 107, 108.
Althorp, Lord, Eng. staatsman. Zijn fabriekswet van 1833, III 12, IV. 224, 258, 363.
Altona, wijkplaats der Labadisten, I. 151.
Alton-Shée, graaf d'. Zijn oordeel over Charles Teste, III, 219. Behoort tot de gevoels-socialisten, 474. Bewondering voor Barbès 474, en noot. Richt op het weekblad 'Le Démocrate', 474 en noot.
Altruïsme, III. 378 v., 479.
Amar, lid der Nationale Conventie van 1792 en van het Comité de Sûreté Générale, I. 364. Zijn aanhang, 370. Gevolgen van zijn acte van accusatie tegen de Girondijnen, 371. Zijn rede tegen de politieke gelijkstelling van man en vrouw, 371. Berouwt zijn actie legen Robespierre en wil de constitutie van 1793 invoeren, 371 v. Voor dit doel vergadert een comité in zijn huis, 371. Zijn beschuldiging tegen de leden der Conventie, 371 noot. Wil de middelen der Conventie bezigen tegen de oude en nieuwe ongelijkheid, 371. Liet zich overtuigen, 371. Zijn oordeel over de constitutie van 1793, 371 v. Zijn wenschen, 372, 377. Zijn pogingen, 377.
Ambachts-onderwijs, IV. 150, 155, 186.
Amerigo Vespucci, Ital. ontdekkingsreiziger, 1451-1512, I. 177, 180.
Amicis, Edmondo de, Italiaansch socialistisch romanschrijver, 1846-1908, VI. 404.
Ammon, procureur-generaal in Pruisen, V. 207.
Amouroux Parijsch Communist, VI. 91.
Ampère, J.J.A., Fransch schrijver en hoogleeraar, 1800-64, III. 59.
Anabaptisten, zie Wederdoopers.

Anarchie (toestand van ordeloosheid). Saint-Simons beschouwing, II. 42, 51, 98. Robert Owens waarschuwing, 343. Anarchie en egoisme, III. 29, 30. Bestreden door de wet, I. 185. Camille Desmoulins verwachtingen, 339. Robespierres vrees, 355. In den arbeid, II. 24, III. 29, 395. In de industrie, II. 176. Aanleiding ertoe, 91, 450. In den handel, 137. Tengevolge van goedkoope producten, III. 384. In verband met het probleem der maatschappij, 388. Louis Blancs middel ertegen, 398, 416. In het economische, 427 IV, 95, 190.
Anarchisme, Anarchisten. (richting en stelsel) - Catalina's oogmerk, I. 44. De Jacquerie, 74v. Deschamps' philosophisch religieus socialisme, 301. In 1790 onderdrukt in de Fransche steden, 325. Brissot's pamflet, 334 noot. De redevoeringen der leden van de Conventie van 1793, 361 noot. Wetenschappelijk anarchisme in Engeland, 426. Godwin voorlooper van Proudhon, Hodgskin en Bakounin, 429, 436, IV. 62, 83, 430. Hun oordeel over de Physiocraten, I. 449 noot; over Louis Blanc, III. 416 noot. Josiah Warren een wegbereider, II 296, VI. 163-165. Owens waarschuwing, II. 343. Over Considérants stellingen, III. 148 noot, 195, 312, IV. 430. Proudhons optreden, III. 504. Verklaring van den naam, 521 v. Weitling wil het als overgangstoestand aanwenden, IV. 315, 325. Wilhelm Marrs theorie, 326. Het anarchisme der Jong-Hegelianen, 343. Max Stirners wetenschappelijke ontvouwing, 343, 431. De strijd met het autoritair socialisme, 9, 412, 430, V. 9, 12, 324, 440, 452-456, 462, 489, VI. 20, 39, 41 noot, 47, 54, 57-62, 64, 69, 131, 133, 143, 151, 152, 153, 154, 155, 160, 264, 371 noot, 425-429, 447, 448. Vervormt zich tot anarchisme van de daad met Bakounin, V. 9, VI. 235, 264. Diens stelsel, V. 9, VI. 1-3, 7-14, 41, 45-48, 50-58, 61, 66-69 72, 74-84, 85-87, 95, 99-123, 144-155. De Parijsche Commune van 1871 het symbool der anarchie, 94, 95. In Zwitserland, 123-125. In Italië, 125-130, 157, 404. In Spanje, 124, 129-131, 157. De zaak van Netchajeff, 132-143. In Noord-Amerika, 163, 165, 206. Communistisch en individualistisch anarchisme, IV. 57, VI. 165, 290-297, 292-297, 339, 373 noot. Henry George over het anarchisme, 199. Thoreau neigt tot anarchisme, 203. Johann Mosts propaganda, 206. Veroordeeld door Bellamy, 209. Metchnikoff helt er toe over, 246. Peter Kropotkin de opvolger van Bakounin, 246-248. In Duitschland; 290-297. In Londen, 292 noot. Meeting te Chicago, 292 en noot. Mackays stelsel, 293v. In strijd met het Blanquisme, 322. Debat over de Fransche wet tegen de anarchisten, 326. E. Reclus' zienswijze, 340-343. Verspreid door Jean Graves geschriften, 344. S. Faures anarchistische manifestatie, 346. Het proces te Lyon 1883, 346. Anarchistische aanslagen, 347-349, 414, 428 noot. Anarchistisch lied, 348. Hun theorie over werkstaking en de Federalisten, 356. In Engeland, 365, 371, 373 en noot. Opvatting van Blatchford, 376; van William Morris, 392. Hun optreden op de internationale congressen, 410. Het ideaal der anarchistische communisten, 411. Geweerd op het internationale congres te Brussel, 412, 413. Vertegenwoordigd op het congres te Zürich, 414; uit de vergadering gezet, 414. Hun tegen-

congres 414, 416. Niet meer gerekend te behooren tot het socialisme, 416. Hun verzet daartegen op het congres fe Londen in 1896, 417 waar zij opnieuw worden uitgesloten, 418 v. Hun voorgenomen congres te Parijs in 1900 verhinderd door de regeering, 424. Hun leer, 428, 447 v. Hun congres te Amst. 1907, 426.
Anarchistische Bladen en Tijdschriften: - Le Représentant du peuple, III. 556, 561. Le Peuple, 556. La Voix, du peuple, 556, 568, 570. Justizia e Libertà, VI. 45. La Solidarité, 123. La Révolution Sociale, 123. Bulletin de la Fédération Jurassienne, 123. De roode duivel, 148. La Barönata, 157 noot. Freiheit, 207. Le Revollé, 247 en noot. La Révolte, 247, 340, 350 en noot. Les Temps nouveaux, I. 334, 361, 430, 449, II. 5, III. 148, 200, 416, 444 noot, 570, 613, 614, VI. 207, 247, 340, 342, 350, 425 noot. Le Libertaire, 346, 348 noot, 350. Le Père Peinard, 350. L'Endehors, 350 en noot. Les Feuilles de Zo d'Axa, 350. The Free Life, 373 noot. Liberty, 373 noot. The Anarchist, communist and revolutionary, 373 noot.
Anarchistische kolonies. Modern Times, III. 521 noot, VI. 162, 164. - Utopia, 163, 164. La Ruche, 345 noot. Clousden Hill, 373 noot.
Andler, Charles, schrijver van ‘Le manifeste communiste’ (zie III. 431, IV. 301, 410) vertaald Lassalles ‘System der erworbenen Rechte’, V. 224 noot.
André, Fransch minister van oorlog, 1902, III. 379 noot.
André. Jules. Saint-Simonist, III. 110.
Andreä, Johann Valentin, Wurtembergsch theoloog, I. 214.
Andrieux, Louis, Fransch staatsman, geb 1810, VI. 87, 100.
Ange L', behoort tot de groep Fransche socialisten van 1793, I. 347, II. 117.
Angiolillo, Italiaansch anarchist, VI. 428 noot.
Anglade, boerenfamilie uit Auvergne, levend in geordende gemeenschap, I. 306.
Anna, van Saksen, echtgenoote van prins Willem I, I. 127.
Anneke, Duitsch artillerie-luitenant, wegens communistische gezindheid uit het leger gezet, IV. 401 noot
Annenkoff, P.W. Bakounins brief aan hem, VI. 154 noot.
Annuïteiten, wijze van schulddelging, III. 453.
Anseele. Eduard, Belgisch socialist, VI. 404 407, 410, 411, 420, 422 noot, 424.
Anti-militarisme, zie Militarisme.
Antipater, van Sidon, Grieksch dichter, I. 16 en noot.
Anti-renters, VI. 200 noot,
Anti-Semitisme, zie Jodenhaat.
Antonelle, markies d', leider der ‘Egaux’, I. 369, 370, 372, 373, 379, III. 223.
Apocalypse, de, III. 297.
Apollonius van Tyana, wijsgeer van de nieuw Pythagorische school, I. 51.
Apostelbroeders, Patarenen, orde gesticht door Segarelli, I. 71, 72 noot, 80 noot.
Arago, D.F. Fransch wis- en natuurkundige, 1786-1853, II. 353, III. 146 en noot, 394, 396, VI. 89.
Arago, Etienne, maire van Parijs, VI. 89.
Aranda, P.P. Abaraca de Bolea, graaf van, 1718-99, I. 396.
Arbeld, geregeld door vraag en aanbod, I. 5, II. 9, IV. 5, 122, V. 237, 253; 286, 390, 396. 417, VI. 441. Eenige productie-factor, IV, 3, 5, 10, 13, 42, 46, 63, 65, 69, 72, 80, 81, 98, 135, 219. Zijn rechten, IV. 2, 45, 63, 65, 134. Verhouding tot grondrente, IV. 4, 47, 49. Bezwaard door het vroeger voortgebrachte, IV. 5, 10, 17, 55, 114. Ricardo's leer, IV. 4, 10, 63. Verplichtend, IV. 14, 15, 18,

72, 75, 135. Gevolgen van langdurig en afmattend werk, IV. 7, 152, 155, 215. Geconcentreerde arbeid, IV. 10, 100. Verdeeling, IV. 13, 42, 72, 75, 76, 77, 193. Nadeelen der wereld-industrie, IV. 14, 16, 17, 19, 160, 161. Gereserveerde surplus-arbeid. IV. 98, 29, 31, 32, 35, 48. Verhouding tot onderhoud, IV. 29, 42, 43. Belasting op arbeid, IV. 41. Handen- en geestesarbeid, IV. 67, 74, 75, 98. Koopwaar, I 5-7, II 9, 393, IV. 5, 81, 219, 376, 384. 414, V. 112, 132, 151, 286, 391, VI. 223, 441. Tegenover kapitaal, I. 6, 9, II. 6, 70, IV. 7, 14, 31, 51, 55, 65, 69, 76, 89, 102, 104, 114, 136, 137, 138, 139, 143, 157, 160, 161, 173, 175, 204, 415, V. 3, 11, 70, 131, 280, 316, 378, 390, 404, 487, VI. 268, 269, 352, 464. Invloed der machines, I. 9, II. 259, 271. IV. 223, 414 v. V. 45. 385-389, 394, VI. 268, 396, 436, 445. Veracht door de Grieken, I. 5-17. Onbekend bij de Therapeuten, 52. Verplichtend, 62, 152, 159, 186 v., 203, 221, 309, 357, 358 en noot, 374, 384, 413, II. 26, 32, 369, III. 9, 113, 219, 424, 513 noot IV. 311, V. 122, 181, 239, 375, VI. 388, 395, 432, 434. In eere bij de Kerk, I. 62, en onder de Kwakers, 297. Gereglementeerd door de Wederdoopers te Munster, 112. John Bellers organisatieplan, 399. Als waardemeter, I. 399, II. 271, 275, 309, 315, 394, 399, III. 10, IV. 4, 10, 81, 100, 148, 188, V. 76, 82, 83, 111, 129, 282-284, 362, 373, VI. 314. Bron van kapitaal en waarde, I. 431, 448, 451, IV. 15, 17, 28, 41, 52, 61, 138, 139, 147, 161, 173. 219, 271, 300, 375, 386, 417, V. 69, 73, 108, 134, 281, 314, 358, 392, 395, 400, 475. VI. 314. Bezwaren en middelen tegen uniformiteit. I. 434, 455, II. 174, III. 243, IV. 311. Collectieve arbeid, I. 220, 267, 384, 399, 449, III. 223, 252, 353, 402, 424, IV. 320, V. 125, 328, 383, 389, 401, 423, 434, VI. 55, 105, 121, 393. Na afschaffing der gilden, II. 6, VI. 439. Robert Peel Sr's wet van 1802 en 1819, II. 253, 255. Huisarbeid, 260. Verkwisting 308, 334. Pierre Leroux definitie, III. 358. Onder leiding van Staat of gemeenschap II 377, III. 113 380, 384-387, 399, 425, IV. 430, V. 30, 32. Nacht-arbeid, II. 394, V. 19, VI. 93, 270, 327 noot. In de gevangenis, III. 392, 405, V. 56, 476. Vrijheid van den arbeid, III. 577, IV. 312, V. 31, 56, 57, 188, 320, 328, 401, 476, VI. 438, 462. Karl Marlo's definitie, V. 36. Afhankelijk van het kapitaal, IV. 3, 5, 14, 102, 104, 136, 198, V. 132, 145, 151, 286, 342, 377, 392, 394, 395, 487, VI. 268, 464. Geoefende en ongeoefende arbeid, IV. 65, 69, V. 263, VI. 406. Karl Marx' zienswijze, V. 342, 355-360, 362, 373 v., 377-403 Huisarbeid, 388 Regeling in de Amerikaansche communauteit Utopia, VI. 164; in de Oneida-communauteit, 178. Henry Georges zienswijze, 186-188, 193. Wil Bakounin communistisch inrichten, 235. Tolstoï's uiting over arbeid, 262. Beschermd door de Engelsche trade-unions, 366. Handarbeid, 393, 394, 397, 399. Internationale wetgeving op den arbeid, 409, 410.
Arbeid, Kamers van, VI, 275.
Arbeid, Ministerie van den, III. 184, 395 en noot, 412, IV. 402, VI. 357 noot.
Arbeid, recht op, I. 202, 317, 320, 356, 357, II. 73, 102, 133, 156, 163, 372, 381, 389, 392, 393, III, 1, 131, 143, 144, 147, 156, 166, 311, 395,

399, 414, 439, 443, 566, 586, IV. 272, 411, V. 21, 32, 51, 52, 55-62, 181, 337 noot, VI. 285, 356, 464, 466.
Arbeid, Ridders van den, (Knights of Labor), VI. 205. Streven, 205. Programma, 205. Richting, 205v. Overvleugeld, 205 noot.
Arbeiderscongres, zie Congressen.
Arbeiderslied, van George Herwegh, V. 271, 272 en noot.
Arbeíders-Marseillaise, van Jacob Audorf, V. 272 en noot.
Arbeidersprogramma, vervat in Lassalles redevoering te Berlijn in April 1862, V. 233, 236, 240, 243, 258, 270, 272.
Arbeidersrechtbank, I. 66.
Arbeidersstand, I. 6, 299, II. 9. In Engeland, 278. Lamartines rede, III. 481. Ontstaan, IV. 35. Invloed der machines, 3, 31, 51, 95, 152, 155, 158, 159, 160. Middel van bestaan, 5. Organisatie, 8, 124-131, 147, 159, 161. Aantal, 18, 19, 68, 147, 152, 153, 157, 204, 214. Budget, 37, 152, 171. Aandeel in de uitgaven van den Staat, 46, 49, 139, 158. Reden van ontevredenheid, 100, 139, 187. De arbeider-kapitalist, 95, 104, 114, 120, 124, 126., Positie in de maatschappij, 47, 100, 110, 128, 153, 158, 161, 164, 169, 186. Middelen tot verbetering van toestand, 140-143, 153, 155, 156, 158, 163, V. 163, VI. 148. Gevolgen van sparen, IV. 146. Levensduur 153. Toepassing van arbeidsverdeeling, V. 101. Beginsel, 239.
Arbeiders-statuut, Wet, regelende een maximum van arbeidsloon, I. 76. Ook toegepast op den Londenschen werkman, 76. Kweekt ontevredenheid, 76.
Arbeiders-tuinen, zie Tuinstad.
Arbeiderswoningen, I. 3, 8, II. 239, 261, 334, 337v., 358, 389, 396, III. 1, 202v., 246, 398, IV. 13, 110, 126, 153, 247, IV. 398, V. 172.
Arbeidsbeurs, II. 316, 319, 322, 324, 335, III. 398, 430, 442, IV. 188. V. 52, 324, VI. 353 en noot, 451.
Arbeidsbeurzen, Federatie der, in Frankrijk, VI. 353.
Arbeidsbond, de Zwitsersche, reorganisatie van den bond 'Jonge-Duitschland', door W. Marr, IV. 325. Indeeling, 327.
Arbeids-compagniën, zie Associatie.
Arbeidscontract, I. 5, II. 367, 394, 400, III. 32, 342, 374, V. 108, 193, 385, VI. 376, 430, 442, 447, 449, 450, 451.
Arbeidsdag, I. 66, 159, 170, 186, 188, 193, 211, 221, 226 noot, 280, 316, 384, II. 6, 10, 149, 174, 207 v., 237, 240, 253, 254, 263, 317, 318, 335, 341, 342, 357, 389, 394, III. 137, 209, 243, 252, 364, 397, 429, IV. 23, 30, 31, 32, 34, 36, 127, 140, 147, 208, 212, 224 en noot, 268 noot 311, 401, 414, V. 19, 55, 59, 70, 166-173, 187, 356, 381, VI. 103, 205, 270, 339 noot, 356, 383, 407, 420.
Arbeidsdag, Van acht uren, V. 166, VI. 368, 407 noot, 410, 413, 414, 421.
Arbeidskerk, de, Engelsch genootschap gesticht door John Trevor, VI. 387, 388, 389 en noot.
Arbeidskeus, III. 428, IV. 13.
Arbeidskracht, zie Arbeid.
Arbeidsloon. - Arbeidsloon en arbeidsvrucht, I. 2, 4. III. 434, 451, IV. 18. 220, V. 131, 136, 146, 159, 166, 167, 168, 170, 172, 260, 281, VI. 187, 188, 195. Invloed der broodprijzen, I. 6. Loonen in Engeland, 8. Door de Esseeërs gestort in een algemeene kas, 47, 48. Een maximum vastgesteld door het Engelsche parlement, 76. Regeling in het Boerenmanifest van 1525, 95. Vastgesteld voor leerlingen bij de Eng. wet van 1562, 202 v. Bepaald door onderhoudskosten van den arbeider, I. 293, 294, III. 10, 383, 451, IV. 39, 63, 68, 74, 79, 83, 99,

158, 285, 385, 414, 416, 418, V. 32, 47, 72, 73, 75, 81, 108, 110, 113, 131, 146, 166, 243, 279, 286, VI. 186, 439, 441, 453. Gedrukt door aanbod, I. 294, III. 10, IV. 5. Gevolgen van vrije loonsbepalingen, I. 294, II, 6, III. 319, V. 57, 108, 112, 131, 146, 166, 286. In de Parijsche openlijke werkplaatsen in 1789, I. 320; in het Moravische broederhuis, 413. Invloed van hooge loonen op de productie van een land, 455, V. 87. Onzekerheid van loon, II. 10, 317, III. 581, IV. 414. Charles Fouriers loonstandaard, II. 208. Robert Owens arbeidsnoten, 317 v. De eischen der Fourieristen, III. 184. Gelijkheid van loon, 184, 266 v., 385, 404, 405, 406, 411, 428, 436 noot, 517. IV. 37, 122, 136, 188, VI. 383. In Godins Familistère, III. 201. Bepaald door concurrentie, 323, IV. 104, 124, 127, 154, 158, V. 75, VI. 299. Invloed van vrijstelling van staatslasten, III. 349. Scheiding tusschen loon en kapitaalwinst, 352, IV. 26, 51, 65. De zoogenaamde ijzeren loonwet, 349 noot, 365, V. 254, 427. Donatello's regeling IV. 11. Invloed afschaffing graanrechten in Engeland, IV. 124. Gemiddeld weekloon in Engeland, IV. 152. Regeling in John Gray's ruilplan, IV. 182, 185, 186. Aanleiding tot kinderarbeid, III. 383. Geëvenredigd naar het product, III. 427, 589, IV. 100, 147, V. 392, VI. 189. Werking van het fabrieksstelsel, IV. 223, 225, 363, 387, 414, 416, 417. Het loonstelsel, III. 451, IV. 271, 418, V. 2, 4, 5, 159, 161, 167, 254, 319, 472, 476, VI. 200, 383, 446, 453. Afhankelijk van kapitaalwinst, III. 518, V. 50. Invloed van streven naar goedkoope productie, IV. 248. Het product van den arbeid als loon gesteld tegenover den arbeid, IV. 361, V. 70 en noot, 74, 75, 279, 280, 322, 390. Handhaving van loon door middel vau coalitie, I. 326, IV. 18, 105, 125, 381. Karl Marx' definitie, IV. 384. Kapitaal en loonarbeid, IV. 386, 417, 418, V. 107, 119 noot, 429. Het loon der Silezische wevers in 1792, IV. 399. Handarbeid soms goedkooper dan machinale, V. 42. Rodbertus wijst op de noodzakelijkheid van loonsverhooging, 99, 159. Gevolgen van handelscrisis, IV. 143, V. 102, 104, 172. Verhouding tot grondrente, IV. 4, 44, 46, 48, 94, V. 123, 429, VI. 187, 188 Tijdens de gilden, V. 145. Hoe ontstaan, 145. Stukloon, 167, 391. In verband tot kapitaalvorming, 168, VI. 186, 187. Geldloon, loondagen en loongoederen, V. 172, 185. Lassalles uiting over de loonwet, 263. Tijdloon, 391. Loonstelsel, 472. Gelijkstelling van loon voor mannen en vrouwen, VI. 205. Verhooging van loon als doel van werkstaking, 353. Vaststelling van een minimum, 356, 420, 421, 451, 453. Invloed der Engelsche trade-unions, 367.

Arbeidsnoten, II. 315-322, IV. 188-190, 193, 195-197, V. 129, 170.

Arbeldsproduct, (zie ook Meerwaarde). - Verdeeling, I. 4, 269, II. 402. III. 33, 133, 143, 261, 307, 318, 327, 351, 353, 359, 372, 391, 395, 404, 423, 434, 439 noot, 451 v., 498, 519, 524, 542, 546, IV. 4, 5, 10, 11, 15, 18, 19, 22, 25, 26, 29, 30, 35, 44, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 61, 63, 65, 66, 68, 69 v., 71, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 85, 86 v. 89, 92, 98-103, 104, 107-109, 113, 114, 117, 120, 121, 124, 127, 136-139, 141-143, 146, 154, 157, 158, 159, 162, 185, 203, 204, 206, 216, 251, 312, 339, 361, 375, 376, 378, 401, 419, V. 3, 4, 20, 36, 45, 48, 78, 81, 82, 100.

112, 113, 118; 123, 127, 133, 136, 146, 166, 169, 180, 253, 271, 288, 313, 314, 317, 342, 392, 427 v., 477. VI. 55 299, 304, 311, 383, 388, 442. - Recht op het volle product, I. 431, II. 396 v. III. 1, 8, 40, 297, 310, 395, 441, 471, IV. 10, 18, 20, 22, 43, 50, 53, 56, 61, 69, 81, 86, 87, 92, 95, 99, 101, 104, 114, 117, 120, 121, 122, 126-128, 135, 142, 152, 161, 173-177, 222, 224 noot, 288, V. 51, 69, 112, VI. 103 195, 297, 306.
Arbeidsraden, V. 193, 339 noot, 436.
Arbeidsscholen, zie Vakopleiding.
Arbeidsverdeeling, I. 3, 19, 26, 48, 212, 434 noot. 449, 457 noot, II. 8, 9, 269, 282, 338, 379, 398, III. 217, 243, 428, 533, 540, 588, 589, IV. 311, 380, 414, V. 31, 42, 43, 49, 74, 81, 83, 100, 105, 107, 117, 125, 126, 130, 134, 135, 237, 284, 287, 290, 383, 419.
Arbeidswerktuigen, I. 248, 317, 448, II. 163, III. 30, 32, 33, 34, 38, 56, 143, 144, 308, 318, 309, 351, 358, 385, 391, 406, 417, 420, 423, 426, 427, 428, 431, 435, 437, 441 en noot, 442, 451, 518, 520, 578, 605, IV. 3, 14, 65, 79, 99, 130, 143, 147, 384, V. 2, 37, 69, 73, 135, 408, 419, 435, 446, 454, 476, 477, VI. 50, 268, 269, 275, 276, 307, 427.
Arbeidswet, de 11 uren, doorgezet door den Franschen minister Millerand, VI. 339 noot.
'Arbeiter-Bildungs-Verein', te Brussel, IV. 384, 407.
'Arbeiterbundstag', te Neurenberg, Sept. 1868, V. 471.
'Arbeitersbildungsverein', Londensch-Duitsch, V. 339.
'Arbeiterverein', Deutscher, te Leipzig, opgericht 1848, IV. 402, V. 18, 162 v.
'Arbeiterverein', Allgemeiner deutscher, gesticht door Lassalle in 1863, V. 162, 163, 248-251, 259, 260, 261, 264-266, 291, 294, 295, 296 en noot, 451, 465.
Arbitrage, bij geschil tusschen arbeiders en werkgevers, VI. 269, 352, 430, 451.
Arch, Joseph, socialistisch Engelsch parlementslid, VI. 373.
Ardoin, Parijsch financier, II. 85.
Arendt, Dr., V. 222.
Arène, Paul, Fransch auteur, VI. 360 noot.
Argenson, C.M.R. de Voyer, markies d' 1796-1862 III. 474. Lid van 'La Société des droits de l'homme', 217, 219. Poging om hem van zijn lidmaatschap der Kamer vervallen te verklaren, 217. Familie. 218. De Broglie over hem, 218 en noot. Huisvest Buonarotti, 218 noot. Zijn kasteel 219 noot. Bevriend met Charles Teste, met wien hij een brochure uitgeeft, 219, 249. Voor de rechtbank gedaagd, 219. Treedt toe tot het eerste genootschap der Carbonaris in Frankrijk, 315
Argenson, R.L. markies d', geb. 1694, I. 258.
Argonauten, de, IV. 26.
Argyle, G.J.D.C. hertog van, geb. 1823, IV. 257, schrijver van 'Crofts and harms in the Hebrides', VI. 380.
Argyriadès, Grieksch advocaat te Parijs, onafhankelijk socialist, sterft 1891, redacteur van 'Almanach de la question sociale'. V. 3.
'Aristarque', L', Fransch democratisch tijdschrift, II. 70.
Aristoteles, de groote wijsgeer. Over slavernij, I. 16, II. 40, 162, III. 531. De mensch van natuur stadsburger, I. 17. Aantal burgers in Plato's republiek, 20. Bestrijdt Plato's communisme, 25, 26. Pleit voor persoonlijken eigendom en familieband, 25. Over overbevolking, 27. Zijn methode, II. 98. Bouwt alles op ongelijkheid, III. 342.

Arkwright, R., uitvinder van den spinmolen, 1732-92, I. 453, II. 8, 233, 235, 236, 260, 268, 271, V. 237, 385, VI. 440.
Arlès-Dufour, geestverwant van Enfantin, in 1836, III. 108 en noot.
Armand, (de la Meuse), Zijn rede, April 1793, in de Nationale Conventie, I, 360.
Armenwet, van koningin Elisabeth, 1601, II. 391, 392, IV. 253, V. 398.
Armenwet, Engelsche, van Augustus 1834, III. 415, IV. 224.
Armenzorg, Philantropie, I. 15, 46 noot, 57, 67, 148, 278, 353, 397, 400, 430, II. 72, 79, 104, 146, 182, 190, 281, 361, 373, 391, 398, III. 23, 76, 236, 323, 360, 400, 452, 469, IV. 19, 21, 36, 61, 82, 105, 174, 204, 213, 218, 314, V. 25, 39, 53, 434, VI. 258, 259. 384, 452.
Armoede, I. 291 II, 249.
Arnaud, boerenfamilie uit Auvergne, levend in geordende gemeenschap, I. 316.
Arndt, Dr., V. 303, 304, 306
Arnim, E. von (Bettina), 1785-1859, schrijfster van 'Diesz Buch gehört dem König', IV, 342, 398 en noot. Opgezocht door Bakounin. VI. 20.
Arnim, H.A. vrijheer von, Duitsch minister, 1798-1861, IV. 370.
Arnold van Brescia, verzet zich in de 12de eeuw tegen den rijkdom der Kerk, I. 68.
Arnold, Eng. militair, 1649, I. 138.
Arnould, A., lid der Commune te Parijs, VI. 91.
Arson, d', V. 301.
Artikelen, vijftien, bekend onder den naam: 'Analyse de la doctrine de Babeuf', I. 374.
Arusmont, P. d', voegt zich bij de kolonisten te New-Harmony, II. 296, 304.
Ascherham, verzorger eener mystieke gemeente te Austerlitz, I. 104.
Ashley, later graaf Shaftesbury, Eng. parlementslid, neemt de arbeiders in bescherming, IV. 225, 239 noot, 259, 266. Geeft den stoot tot een enquête naar hun toestand, 246.
Asquith, Eng. minister, 1912, VI. 453 noot.
Assisi, stad in Italië, I. 70.
Associatie, Vakvereeniging, Coöperatie. - Onderzoek naar de Engelsche trade-unions, I. 8. De vakvereenigingen vervangen eenigszins de gilden, 66. Plockhoy's associatie-plan, 157-159. Het recht van vereeniging niet meer geeerbiedigd door het Directoire, 373; opgeheven door de Fransche revolutie tegelijk met de gilden, II. 7, VI. 350; tracht Lamenais te handhaven, III. 288; waarborgt Pierre Leroux in zijn ontwerp-constitutie, III. 366. In Engeland, IV. 64, 65, 86, 95. John Bellers' college, I. 400. Associatie verboden aan armen en arbeiders, 429, II. 400. Godwins opvatting, I. 434 v. Adam Smith over arbeidersvereenigingen, 458, 459. Rapport van Nassau Senior tegen de trade-unions, III. 11 noot. Charles Fouriers phalanxen, II. 123-138, 167, 183-201, III. 117 v., 122, 135, 169-182, 197-199. Associatie-dorpen in Engeland, II. 145 noot. Fouriers associatietheorie, 151-160, 228, III. 114, 134, 163, 168, 192. Robert Owens propaganda voor het coöperatiestelsel. II. 306, 312, 323, 328, 357, V. 434. Optreden der Engelsche trade-unions in 1834, II. 323. Owens opvatting, 323 en noot. Onderscheid tusschen associatie en communauteit, III. 119, 134. Fouriers comptoir communal actionnaire, 119. Invloed op de maatschappij, 174, 202, 438. Godins Familistère, 203-211. Als middel tot emancipatie van den arbeidersstand, 217. Afgekeurd door Auguste Blanqui

229. Buchez' productie-associaties, 318, 327-332, 386. Pierre Leroux' opvatting erover, 339. Redmiddel, volgens Louis Blanc, om de nooden der maatschappij te verhelpen, 391, 409, 411. In strijd met de absolute vrijheid, 392. Uitwerking op arbeidsloon, 395, 399, 434, 435. Aanbevolen door C. Pequeur, 419, 421, 427, De Colins verzet zich tegen associatie der kapitalen, 453. Joseph Rey's oordeel, 478. Arbeids-assoctaties voorgesteld door Louis Napoleon, 498. Proudhons waardeering en bestrijding, 521, 534, 553, 554, 576-579, 608. De oudeleer van het Christendom, IV. 7en noot, 211, 214. Toestand vóór het bestaan van arbeiders-vereenigingen, 8. Poging tot wederinstelling der Engelsche coalitie-wetten, 64. Vereenigingen met loonsverhooging tot doel, tegengewerkt en strafbaar gesteld in Engeland, 86. Arbeidsverdeeling gelijk coöperatie, 95. Basis der maatschappij, 95. Thomas Hodgskins opvatting, 95 v. Verband tusschen ruil en coöperatie, 100. Nut en gevaren, 106, 142. 203. Owens genootschappen, 109-112, 117, 126, 188, 203. Het coöperatie-stelsel verdedigd door William Thompson, 111-115, 117-119, 120-123, 125-132. Invloed van verdeeling van arbeidsproduct, 120, 121, 122, 127, 175. Maakt alle soorten van verzekeringen overbodig, 125. De Engelsche ‘trade-unions’, 125 v., 140, 144, 153. Communauteiten (doel, inrichting, invloed), 126-132, 177-188. Oordeel der economisten, 127, 174. Arbeidscompagnieën (inrichting, benoodigd kapitaal, invloed) 145-148, 159-165, 206. Vakvereeniging en patroon, 219. Toename van trade-unions in Engeland na 1848, 266. Besluiten der Charlisten van April 1851, 269 v., 272. Ludwig Galls voorstellen, 288. Marx' beschouwing over associatie, 331. Oogmerk der Engelsche vakvereenigingen, V. 2 Karl Marlo over het corporatieve werken der arbeiders, 5, 22, 44, 49. Rodbertus over ‘Gewerbvereine’, 193. Associatie der arbeiders opgenomen in het programma van het congres te Leipzig, 249. Schulze-Delitzschs coöperatieve genootschappen bestreden door Bismarck, 246, door Lassalle, die aan productie-associaties met staatshulp de voorkeur geeft, 254-257, 263, 288, 291. Karl Marx verlangt aansluiting der proletariërs van alle landen, 313, 321, 323, 431-438, VI. 405, 406, 428, 429. Macht en verhouding der Engelsche trade-unions tot het socialisme, V. 452, 463, VI. 365-370, 389, 406. Over coöperatie op de congressen der Internationale, V. 455, VI. 70. De Duitsche vakvereenigingen werfbureaux voor het socialisme, V. 470. Henry Georges beschouwing over coöperatie onder werklieden, VI. 189 v. Het Erfurtsche programma en het recht van vereeniging, 270. Organisatie van vakvereenigingen besproken op het socialistisch congres te Keulen, 276. Bernstein wijst op het nut der vakvereenigingen, 284. Invloed van de Fransche wet van 1874 op de professioneele syndicaten, 350-356. Ledental en karakter der Engelsche trade-unions, 366, 368-370, 408. Het vonnis van Aug^{s}. 1901 van het Huis der Lords, 369. Het New-Unionism, 368. Doel der internationale congressen, 406, 410, 413, 415, 416. De neo-coöperatieve beweging, 425.

Associatie-dorp, in Engeland, ontworpen door C. Molinex, II. 145 noot.

‘Association for the promotion of social science’, 1857, II. 356

‘Association of all classes of all nations’, gesticht door Robert Owen, II 328 v., 344.

Asti, Italiaansche diocese, I. 68.

Astoin, sjouwerman te Marseille, afgevaardigde ter Nationate Vergadering, IV. 411.

Astrakoff, Serge, Russisch student, vriend van Ogarjoff, VI. 137.

‘Ateliers nationaux,’ zie Werkplaats.

‘Ateliers publics’, I. 305, 320, 326.

'Ateliers', sociale, zie Werkplaats.
'Atheïsme, IV. 59.
Attaliden, de, I. 36.
Attwood, Thomas, Eng. industrieel leidt de bijeenkomst te Birmingham, II. 322, 324. Behoort tot de Chartisten, IV. 206, 226. Bij de volkspetitie naar het parlement, 236. Bepleit het volks-charter in het parlement, 236.
Aucante, Emile, III. 355.
Aucuy, Marc, schrijft over 'Les systèmes socialistes d'échange', III. 432.
Audebrand, Phil. schrijft 'Nos revolutionnaires', III. 413.
Audoin, schoonzoon van den Parijschen maire Pâche, I. 348.
Audorf, Jacob, dichter van de 'Arbeiter-Marseillaise', V. 272 noot, 296 noot.
Auer, Ignaz, Duitsch afgevaardigde, sociaal-democraat, geb. 1846, werkt mede aan het Gothasche programma, V. 475 noot. Geraadpleegd door Liebknecht en Bebel, VI. 265. Neigt naar rechtsch, 265 noot. Geboorte en sterfdatum, 265 noot. IJvert voor het Erfurtsche programma, 267. Heeft neiging Bernsteins streven te steunen. 287. Op het congres te Parijs in 1900, 420. Vertegenwoordiger in het bureau van het Int. secretariaat 422 noot.
Auerswald, Alfred von, Duitsch minister, 1797-1870, V. 91, 92, 231, 232, 246.
Auger, H., protesteert tegen Bazard en Enfantin's brief van 1 Oct. 1830, III. 56 noot.
Augier, Emile, Over het kapitaal, V. 400.
'Augsburger Allgemeine Zeitung', V. 66, 348.
Augsburgsche confessie, I. 127.
August II, koning van Polen, 1670-1733, I. 417.
August III, koning van Polen, 1696-1763, I. 265, 417, 420.
Augustenburg, F., hertog van, sterft 1880, V. 295.
Augustus, Romeinsch keizer, V. 140, 142, 143.
Ault-Duménil, d', mede-redacteur van 'L'Avenir', III. 288.
Austin, Charles, IV. 206. Zijn redevoering tegen Owen, 1825, II. 279.
Aveling, Dr. E.B. Eng, schrijver en socialist. Verhouding tot Eleanor Marx, V. 347 noot. Verzet zich tegen Hyndmanns autoritair streven, VI. 370 en noot. Woont bij het tegencongres opgeroepen door de Guesdisten en Blanquisten; 410.
'Avenir', L', dagblad opgericht door Lamennais ter handhaving der vrijheid van de Kerk, enz. III. 287, 288, 292.
Avril, protesteert in de 'Globe' tegen Bazard en Enfantins brief van 1 Oct. 1830, III. 56 noot.
Axa, Zo d', (Galland), Fransch anarchist, VI. 350 en noot.
Aylva, baron van, sterft 1733. I. 155.
Azy, Benoit, d', III. 280.
Azyr, Vicq d', II. 38.

B.

Baader, Franz von, prof. in Munchen 1765-1841, IV. 296, 297 en noot.
Babeuf, Francois Noël, IV. 331, VI 41, 67

Beroept zich op den ‘Code de la Nature’ dien hij aan Diderot toeschrijft. I. 258. Omgang, 346, 365 v. Uiterlijk, 364. Uit de gevangenis, 364. Ouderdom, geboorteplaats, voornamen, familie, opvoeding, 364. Wordt landmeter, 364. Zijn ‘Cadastre perpétuel’, 365. Zijn ontwerp over de gemeentegronden, 365. Veroordeeld als falsaris, 365. Naar Parijs, 365. Arm, 365, 376 noot. Broodschrijver, 365. In de gevangenis, 365. Op vrije voeten, 365, II. 20. Volgt hen die Robespierre ten val brachten, I. 365. Zijn krant, 365. Verdedigt de mannen van Thermidor, 366. Vaart uit tegen de gewezen proconsuls, 366. Begint Robespierre anders te beschouwen, 366. De mannen van Thermidor vallen hem tegen, 366. Verzet zich tegen hun tactiek, 366. Zendt petities tot onbeperkte vrijheid voor de drukpers, 366. Invloed van zijn krant, 366. Woordenkeus, 366. Denkt minder gunstig over Hébert en Chaumette, 366. Verdedigt de grondwet van '93, 366 v. Valt in zijn blad Taillien en Fréron heftig aan, 367. Gevangen gezet, 367. Losgelaten, 367. Zijn overdenkingen in de gevangenis, 367. Maakt daar nieuwe vrienden, 367. Richt eerst eene kleine politieke vereeniging met ze op en daarna de club van het Panthéon, 369. Hun aantal neemt toe, 369. Zijn optreden in de club van het Pantthéon, 370. Bewijst de wettigheid der constitutie van 1793 en brandmerkt het individueele als voornaamste bron van alle maatschappelijke kwalen, 370. Vervolgd wegens scherpe uitingen in zijn blad, 370. Zijn schuilplaats, 370. IJvert voor een tijdelijken dictator, 372. Blijft schrijven maar moet zich schuil houden, 372. Zijn vrouw aangehouden wegens verkoop zijner geschriften, 372. De club van het Panthéon tegenover hem en zijn vrouw, 372. Vormt een geheim Directoire, 373. Vergaderplaats, 373, 377. Zijn programma aangenomen, 374. Zijn ideaal, 375. Het geheime Directoire breidt zich uit, 375. Zijn democratische artikelen in zijn krant, 375. Bespreekt 'met zijn vrienden wetten en decreten, 377. Verraden en gevangen genomen, 382 Zijn brief aan de leden van het Directoire, 389 v. Zijn redevoering voor het gerechtshof, 391. Ter dood veroordeeld, 391. Poging tot zelfmoord, 391. Op het schavot, 391, III. 214. Zijn afscheids-brief aan zijn vrouw, I. 391. Zijn drie zoons, 392. Charles Fourier over hem, II. 117 noot, 214 noot. Vergeleken met Robert Owen, 313. Invloed van Buonarotti's boek, III. 215, 222. Zijn leer wordt door de republikeinen in de gevangenis bestudeerd, 222; onder de arbeiders verspreid door de Babouvisten, 222; geeft aanleiding tot de Fransche geheime genootschappen, 215-227, VI. 280; waaruit het Blanquisme voortspruit, III. 239, VI 280. Dézamy schrijft over zijn regeling van opvoeding en onderwijs, III. 244. Cabet veroordeelt zijn samenzwering, 263. Invloed op den Eng. chartist O'Brien, IV. 251. Over zijn werken, 425. Karl Marlo over hem, V. 43.

Babouvisten, de, een secte van Communisten, die in de gevangenis de leer van Babeuf bestudeerden, III. 146, 222, 239, IV. 301, VI. 110. George Sands uitlatingen over het Babouvisme, III. 221. Hun beschouwingen over gelijkheid en particulier eigendom, 222; begrepen door de mindere klasse, 222. Hun streven naar een communistischen Staat, 222. Bestreden door E. Cabet, 263. Weitling over hun leer, IV. 320 en noot.

Bac, Saint-Simonist, III. 110.

Bach, Max, schrijft over de voorbereidingen van het congres der ‘Internationale’ te Genève, V. 441 noot.

Bachmetjeff, vermaakt Herzen en Ogarjoff een fonds, VI. 139.

Bachoven, von, V. 484 en noot.

Bacon, Francis, kanselier van Engeland, 1561-1626, I. 203, III. 321, 531, IV. 159. Zijn 'Nova Atlantis' I. 198-199. Zijn advies aan koning Jacobus, 199 noot. Naar zijn werken verwezen door Saint-Simon, II. 29.
Bailly, geneeskundige. Behoort tot den kring van Saint-Simon, II. 98. Aan Saint-Simons sterfbed, 109. Naar Turkije, III. 62 noot.
Bailly, Jean Sylvain, sterren- en letterkundige, 1736-93. Als maire van Parijs, I. 320. Organiseert het Parijsche kiescollege, 324. Zijn beteekenis in de Commune, 325. Verdedigt de door de Constituante gestichte orde, 326. Chaumette over hem, 351.
Baker, Arthur, schrijft over de 'Shakers', VI, 173 noot.
Baker, Thomas, I. 78.
Bakounin, Russisch minister van Buiten-landsche zaken, VI. 4.
Bakounin, Alexander, VI 29.
Bakounin, Carlo, VI. 159 noot.
Bakounin, Michael, III. 573, IV. 357, V. 4, 10, 353 noot, VI. 161, 219, 291, 292, 295, 447. William Godwin zijn voorlooper, 1.429. Vriend van De Flotte, III. 154 noot. Zijn voorkomen, VI. 1, 40, 55 noot, 154. Meer agitator en redenaar dan schrijver, 3. Geboorteplaats, 4. Familie, 4 en noot. In militairen dienst, 4. Verlaat den dienst, 5. Woont te Moskou 5. Maakt aldaar kennis met Stankewitch, II. 387, VI. 5. Bestudeert de Duitsche wijsbegeerte, II. 387, VI. 5. Invloed op zijn vriendenkring te Moskou, 5. Onderwijst in Hegels wijsbegeerte, Bjelinski, 5 noot. Schrijft in diens tijdschrift, 5. Vervreemdt van dezen en diens vrienden, hoewel zijn invloed op hen blijft voortbestaan, 5. Ogarjoff opgenomen in zijn kring, 6. Leent geld van Herzen, 6. Doet Petersburg aan, 6. Zijn ontmoeting aldaar met Kathoff, 6. Komt te Berlijn, 6. Invloed van zijn verblijf aan de universiteit aldaar, 6. Gaat om met Tourguenjeff, 7, die hem teekent in zijn creatie van Roudin, 229 noot. Overige vrienden, 7 en noot. Schrift brochures over de wijsbegeerte in Duitschland, 7. Zijn schuilnaam, 7, 14. Zijn artikelen in Ruges deutsche Jahrbücher trekken aandacht, 7. Inhoud er van, 7-15. Vergezelt Herwegh over Leipzig en Dresden naar Zwitserland, 14. Getuige bij diens huwelijk, 14. In briefwisseling met diens bruid, 14 v. Krijgt reisgeld van Ruge, 14. Te Zürich in betrekking tot Wilhelm Weitling, IV. 318. Betrokken bij diens proces, VI. 15. Vervolgd door de Russische politie, 15. Naar Bern, 15. Ontboden te Petersburg door de regeering, 15. Geeft daaraan geen gevolg, maar gaat met Reichel eerst naar Brussel, daarna naar Parijs, 15. Aldaar in aanraking met Fransche socialisten en uitgewekenen, 15. Leert Karl Marx kennen, dien hij waardeert, maar niet ten volle vertrouwt, 15. Schrijft in het Parijsche revolutionnaire blad 'Vorwärts' IV. 370, VI. 15. Voelt sympathie voor Proudhon, 15 v. Zijn leefwijze te Parijs, 15. Vriendschap met Reichel en Vogt, 15 noot. Opgezocht door Herzen, die hem opwekt bovenal de Russische belangen te behartigen, 16. Zijn rede ter gelegenheid van het 17de jaarfeest van den Poolschen op-

stand van 1830, 16 v. Uit Frankrijk gezet, 17. Tijdelijk naar Brussel, waar hij veel met Polen omgaat, 17, en Karl Marx ontmoet, IV. 383 noot. Bij het uitbreken der Februari-revolutie van 1848 terug naar Parijs, VI. 17. Zijn optreden aldaar. 17. Door de leiders der nieuwe republiek met geld weggezonden, om in Rusland eene agitatie te wekken, 17. Naar Breslau, 17. Bezoekt onderweg te Frankfort Willich en Herwegh, V. 333 noot, VI. 17; te Leipzig Ruge, 17. Woont bij het Slavisch congres te Praag, 17 v. Biedt daar aan zijn grondstellingen voor een Slavische federatie, V. 449. VI. 19. Zijn aandeel aan het oproer te Praag, 20. Vlucht, 20. Zwerft rond, 20. Te Berlijn, 20. Gevolgen van zijn actie voor het Panslavisme, 20. Voor een Russisch agent uitgemaakt in de 'Neue Rheinische Zeitung' IV. 405, VI. 20. Verdedigd door George Sand, 20. Naar Silezië en Breslau, 20. Uit Pruisen gezet, 20. Wijkt uit naar Anhalt, 21. Zijn omgang te Köthen, 21. Richt van dáár eene oproeping tot de Slaven, 21. Te Leipzig, 22. Vertrekt naar Dresden en neemt deel aan den opstand van 1849, 22-25. Vindt een bondgenoot in Richard Wagner, 24. Zijn doodvonnis veranderd in levenslange gevangenisstraf, 25. Uitgeleverd aan Oostenrijk, daarna aan Rusland, 25. In de Peter-Pauls-vesting, 25. Zijn antwoord aan graaf Orloff, 25. Zijn zoogenaamde biecht aan den czar, 26. Overgebracht naar Schüsselburg, 26. Alexander II weigert hem amnestie te verleenen, 27. Bezoek van zijn broeder Alexander in de gevangenis, 27. In de keus gegeven verdere vestingstraf of verbanning naar Siberië, 27. Kiest het laatste, 27. Verblijf aldaar, 27-30; trouwt, 27; ontvlucht, 30. Schrijft uit Amerika aan Herzen en Ogarjoff te Londen om geld en om zijn redding aan zijn vrouw mede te deelen, 30. Te Londen, 30. Wordt medewerker aan 'de Klok', 30. Zijn artikel daarin, getiteld: 'Aan de Russische, Poolsche en alle Slavische vrienden', 32-35. Verduidelijkt verder zijn Slavisch revolutie-standpunt in zijn brochure: Romanoff, Poutgatcheff of Pestel, 34-36. Onderhouden door Herzen e.a., 36. Nadeelen dier verhouding, 36. Twistpunten en samenstemming tusschen hem en Herzen, 36, 37. Sympathiseert het meest met Ogarjoff, 36. Hun uitingen tegenover het Germaansch element ergert de Duitsche vrienden te Londen, 36. Dringt aan op een vast bondgenootschap van Russen en Polen, 37. Zegeviert in de redactie van 'de Klok', 37, dat tengevolge heeft den val van dit blad en van Herzen als leider der Russische liberalen, 38. Zijn expeditie naar Zweden mislukt, 39. Beleedigt op die reis Herzens zoon, 39. Oneenigheid met Herzen en Ogarjoff, 39. Breuk met Herzen, 39. Naar Italië, 39. Herzens eind-oordeel over hem, 40-41. Anarchist van de daad, V. 9, VI. 1-3, 32, 41, 235, 429. Bestrijdt Marx en diens autoritair socialisme, V. 9, 12, 446, VI. 2, 20, 42, 47, 57-62, 64, 69, 70, 71, 143, 146, 148, 149, 151-155, 157, 160, 264, 429. Heeft sympathie voor den persoon van Mazzini, 42, 102; doch verzet zich tegen diens religieus politiek dogmatisme, 42; waartegen hij opricht den bond 'La Fraternité Internationale', 42. Te Florence, 43. Ontmoet dáár Angelo de Gubernatis, 43. die lid van zijn bond wordt, 44. Bewerkt cijferschrift, 44. Zijn vrouw komt bij hem. 45. Heeft weinig succes te Florence, 45. Verplaatst zijn broederbond naar Napels, 45.; geeft dáár uit een programma, 45; vindt aanhangers, 45; verhuist daarheen, 45. In briefwisseling met Herzen en Ogarjoff over het Russisch communisme, enz., 45-47. Wordt lid van het congres te Genève der Vredesliga, V. 446, VI. 47; doel daarmede, V. 450, VI. 54. Zijn rede op dit congres, 47 v. Programma van zijn 'Alliance de la Démocratie Socialiste, V. 455. VI. 48-52; aangevuld door het in cijferschrift vervat boekje uit het proces Netchajeff, 51-55; en ingeleid door zijn opstel: 'De beginselen der Revolutie', 72, 135. Raadt de Vredes-liga op het congres te Bern aan samen te gaan met de Internationale,

V. 451, VI. 55; bestrijdt haar gematigde richting en eischt meer belangstelling voor de arbeidersbelangen, 56-58; doch ondervindt weinig instemming, 57. Besluit te Genève te constitueeren den bond der ‘Alliance internationale de la Démocratie Socialiste’ en daarmee binnen te dringen in de Internationale, V. 454, 458, VI. 57-61, 66, 69, 133. Lid der Internationale, V. 450, VI. 58, 59 noot. De voorstellen vanwege hem op het congres der Internationale te Brussel, dat hij niet bijwoont, afgewezen, 58. Op het congres der Internationale te Bazel, V. 451, VI. 59,; bestreden door Mozes Hess, IV. 336 noot; mengt zich in de discussie over grondbezit, V. 449, 452, VI. 60; stelt aan de orde de quaestie van het erfrecht, V. 453, VI. 60; zijn voorstel tot afschaffing ervan aangenomen, V. 454, 458, VI. 60. Twist met Marx over de religie-quaestie, V. 451 noot. Vestigt zich te Locarno, VI. 60. Schrijft eenige dagbladartikelen, 61. Brief aan Herzen over zijn verhouding tot Marx, 61-63; wiens werk over het kapitaal hij in 't Russisch vertaalt, 62; waarop hij aan Ogarjoff een voorschot vraagt, 62. In vertrouwelijke briefwisseling met dezen, 63 en noot. Invloed van Herzens dood, 63, 64. Zet Ogarjoff aan tot daden, 63. Roemt diens gedicht ‘De Student’, 63; dat hij voor de propaganda gebruikt en op Netchajeff toepast, 137. Wil een gelithographeerd weekblad oprichten, 64; en daaraan Herzens zoon en dochter verbinden, 64 v. Ontwerpt de statuten voor ‘La Fédération Romande’, 65; in wier secties hij conferenties houdt, 66. Zijn brieven over patriotisme, 66-69. Wijdt zich verder aan de ‘Fédération Romande’, 69; redigeert haar orgaan ‘L'Egalité’, 69; ondervindt tegenwerking op het congres te La-Chaux-de-Fonds, 70; treedt uit, 71; en richt op met zijn medestanders ‘La Fédération Jurasienne’, 71. Zijn standpunt bij 't uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog, 71. Brief daarover aan Ogarjoff, 73. Naar Lyon, 73. Zijn ‘Lettres à un Francais sur la crise actuelle’, V. 456 noot, VI. 74-84. Wil het daarin medegedeelde te Lyon ten uitvoer brengen, V. 456 noot, VI. 84. Inhoud van zijn concept-manifest, 84-87. Zwerft rond, 87. Terug te Locarno, 88. Zijn denkbeelden en de Parijsche commune van 1871, V. 458, VI. 2, 88 v., 94; waaraan hij geen werkzaam aandeel neemt, 95, 98. Schrijft aan Ogarjoff over al het verkeerde, dat naar zijn inzicht de commune uitrichtte, 95-98. Tracht aan het begrip anarchie in theorie meer vastheid te geven, 98. Levert een vervolg op zijn ‘Lettres à un Francais’, in ‘L'Empire Knouto-Germanique et la Révolution Sociale’, 99. Inhoud, 99-102. Schrijft ‘La théologie politique de Mazzini et L'Internationale’, 102-108. Inhoud van zijn ‘Fédé-

ralisme, Socialisme et Anti-théologisme', 109-114. Vervolgt het onderwerp in 'Dieu et l'Etat', 114; waarvan Cafiero en Reclus een eerste gedeelte uitgeven, 114-120, 341. Overzicht van het tweede gedeelte, 120-123. Verspreiding van zijn beschreven anarchisme in Zwitserland, 123-124; in Italië, 125-129; in Spanje, 129-131; in Rusland, 132-143. Kennismaking, vriendschap, samenwerking met Netchajeff, 51-54, 133-141. Stelt met dezen op een revolutionnaire catechismus, 137. Breuk met dezen. 140. Trekt zijn aanbevelingsbrief voor dezen aan Talendier in, 140. Redenen daarvoor, 140-143. Zijn brochure: 'Les ours de Berne et l'ours de St. Pétersbourg', 139 en noot. Uit de Internationale gezet, V. 463, VI. 143, 154. Samenvatting van zijn leer, 144-154. Woont bij het congres te Saint-Imier, 155. Zijn armoede, 156. Afscheidsbrief aan de 'Fédération Jurassienne', 157 noot. Graaf Cafiero helpt hem, 157. Van Locarno naar Lugano, 157. Beschouwt zijn taak als geëindigd, 157. Te Bologna, 157. Zijn eind-oordeel over Netchajeff, 157. Zijn brief van 21 October 1874, 158. Bezoekt zijn vrienden Vogt en Reichel te Bern, 158; waar hij sterft, 4, 15 noot, 98, 156, 159, 247; en begraven wordt, 159. Zijn vrouw hertrouwt, 159 noot. Verschil van opvatting met Josiah Warren en Tucker, 165. Zijn leer verbreidt zich in Amerika, 206. Verhouding tot Karl Marx, 206 noot. Zijn denkbeelden vinden ingang bij de Russische studenten, 236. Invloed op Leo Metchnikoff, 246. Zijn anarchie verwerpen de Blanquisten, 322. Jules Guesde wordt van volgeling zijn bestrijder, 324. Paul Brousse verloochent later zijn sympathie voor hem, 330 noot. Benoit Malons standpunt tegenover hem, 333. Zijn lessen gevolgd door het Fransche anarchisme, 339. Vriend en medearbeider van Reclus, 340. Over de bekeering van de Fransche landlieden tot het socialisme, 355. Zijn leer in William Morris' utopischen roman, 393. Over religie, 460.

Ball, John, geestelijke uit Kent, I. 77 en noot.

Ball, S., Engelsch schrijver, VI. 385.

Ballanche, P. S, Fransch dichter, 1776-1847, II. 121 en noot, III. 28.

Ballou, Adin, leider van het Universalisme, sticht dat genootschap te Mendon, III. 174. Schrijft een boek over zijn leer, 175 noot.

Balzac, Honoré, de Fransche romanschrijver, 1799-1850, I. 34. V. 302, 332, 416, VI. 434 noot.

Bamberger, L., afgevaardigde naar den Duitschen Rijksdag, geb. 1823. Medewerker aan Walesrode demokratische Studiën, V. 219. Geschetst door Karl Marx, 353.

Bank van Leening, III. 545.

'Banking-school', V. 423.

'Banquet communiste', 1 Juli 1840, III. 247.

Banrecht, het, V. 56.

Barat, E., III. 495 noot.

Barbès, Armand. 1810-70, III. 220, 239, 263, 331, 363 noot, 369. Leidt de samenzwering van 12 Mei 1839, 225, 235. Behoort tot de leiders der révolutionnaire socialisten, 227. Karakter, 233 v., 237 noot. Vergeleken met Gracchus, 234 noot; met Garibaldi, 234. In aanraking met de justitie, 234. Aangeklaagd. 234. Zijn gesprek met den voorzitter de Pasquier, 234; ter dood veroordeeld, 235; krijgt gratie, 235. Zijn familie, 235. Neemt deel aan de revolutie van 1830. 235, 390. Lid van geheime genootschappen, 235. Werkt samen met Blanqui, 235. Afwisselend in de gevangenis en bevrijd, 235. Trekt in 1848 aan het hoofd der overrompelaars naar het stadhuis, 235, IV. 387, deswege veroordeeld tot levenslange opsluiting, III. 235 v. Zijn twist aldaar met Blanqui,

236 noot. Op vrije voeten, 236. Slijt zijn verder leven in Den Haag, 236, 238. Zijn geschriften, 236, waarvan één opgedragen aan Godefroy Cavaignac, 236. Zijn herinneringen aan Jean Reynauds beschrijving van het leven hiernamaals, 236. George Sands oordeel over hem, 237 noot. Zijn latere lectuur, 238. Zijn liefdadigheid, 238 v. Uiterlijk, 234, 238. Over het communistisch systeem, 238. Zijn standbeeld, 238 v. In briefwisseling met Pierre Leroux, 354. Verzet zich te vergeefs tegen de manifestatie ten gunste van Polen, 413, leidt met Albert den stoet naar het stadhuis, 413, IV. 301. Pyats brief, III. 487 noot. Geestverwant van Th. Thoré, 489. Overeenkomst in karakter met Bakounin, VI. 3.
Barbet, mede-oprichter van 'Le Peuple constituant', III. 309. Schrijft met Lamennais de brochure 'Projet de Constitution du Crédit social', 311.
Barbon, N., I. 451.
Barclay, John, Latijnsch dichter, 1582-1621, IV. 36.
Barclay, R., kwaker, 1648-99, I. 145. 154.
Bardowitz, leider van eene Labadistische kolonie, I. 154.
'Barebones Parlement'. Verandert rechtspleging, I. 140. Stelt gerechtskosten vast, 140. Beschouwt het huwelijk als een burgerlijk contract, 141. Ontzegt voorrang aan den geestelijken stand, 141. Zet zwaarst mogelijke straf op het duel, 141. Erkent slechts den eed aan de Republiek, 141. Laat vervallen het patronaatsrecht, 141. Dringt aan op afschaffing der tienden, 141. Geen aanhang onder gezeten burgers, 141. Aangezien voor eene nieuwe vergadering van Levellers, 141. Feitelijk en naar tijdsomstandigheden vervormde gematigde anabaptistische maatschappij, 141. Sommige leden behooren tot de mannen der Vijfde Monarchie, 141. Ontbindt zichzelf tengevolge van Cromwells verzet, 142.
Barker, John, I. 136.
Barnascon, vereerder van Chalier, 1793, I. 346.
Baroche, P.J., Fransch staatsman, 1802-70. III. 566 noot, 573.
Baron, Julius, jur. prof. Berlijn, 1834, III. 33 noot, IV. 283.
Barras, P.J.F.N. comte de, Fransch staatsman, 1755-1829, I. 382 noot.
Barrault, E, Fransch schrijver, 1802-69. Sluit zich aan bij de Saint-Simonisten, III. 23. Zijn levensloop, 23. Opgenomen in het bestuur der Saint-Simonisten, 47. Lid van den kring 'Le petit Mercredi, 47. Keert zich tegen Buchez, 46 noot. Uittreksels van zijn voordrachten worden opgenomen in 'Le Globe', 60. Lid van het College der Saint-Simonisten, 73. Voor den rechter gedaagd, 83, 99 en noot. Blijft Enfantin getrouw, 85. Over de bestrijding der cholera, 89. In den tuin van Ménilmontant, 96. Houdt de lijkrede op Talabot, 97 noot. Zijn zonderling plan, 104. Vraagt Enfantin verlof het te mogen volvoeren, 104. Gaat met een 13-tal vrienden naar Constantinopel, 104. Verjaagd door de Turksche politie, 105. Naar Smyrna, 105. Komt met zijn volgelingen in Alexandrië, 107. Houdt lezingen, aldaar, 107. Volksvertegenwoordiger, 110. Be-

trokken bij Algerijnsche landbouwkolonies, 172.
Barrère, lid van het Comité du Salut Public. I. 356 noot.
Barrès, Maurice, Fransch schrijver. Zijn teekening van Lassalle, V. 197 en noot. Zijn benaming voor den werkman, VI. 152 v. Kamerlid, 361. Zijn bijnaam, 361. Samenstemming met Max Stirner, 361. Zijn geschriften, 361 en noot.
Barrier, F., Zijn 'Principes de Sociologie', 1867, III. 172, 200.
Bartels, Ad., mederedacteur van 'L'Avenir', III. 288.
Barthélemy, F. markies de, Fransch staatsman. 1750-1830, Over het kiesrecht, II. 56.
Bartholomaeus Boekebinder, Wederdooper te Amsterdam, I. 117.
Basch, Victor, prof. te Rennes, schrijft 'L'individualisme anarchiste', IV. 344.
Basedow, J.B., opvoedkundige. 1723-90, II. 242 noot.
Basile, zie Guesde (Jules).
Basnage, J. de Beauval, Waalsch pred., 1653-1723, I. 406.
Bassier, Jezuïet te Parijs, I. 234.
Bastelica, André, Fransch anarchist, VI. 87 en noot.
Basterrèche, financier te Parijs, II. 85.
Bastiat, F., de Fransche staathuishoudkundige, 1803-79. Zijn optimisme. I. 2. Behandeld in 'La Phalange', III. 166: in Auguste Blanquis Critique sociale, 231. Zijn zienswijze over handelsvrijheid afgekeurd door Proudhon, 544; door Rodbertus, V. 164, die zijn interest-theorie bespot, 119. Oordeel over die theorie van John Ruskin, 119 noot; van Henry George, VI. 187. In briefwisseling met Proudhon, III. 571 en noot. Viviani over die briefwisseling, 571 noot. Zijn opvatting over de verhouding tusschen inkomen en kapitaal gecritiseerd door Rodbertus, V. 124. Lassalles boek over hem, 163, 273, 371. Diens kritiek op de 'Harmonies Economiques', 227. Nagepraat door Schulze Delitzsch, volgens Lassalle, 275, 277, 282. Karl Marx over hem, 372 en noot, 326 noot. Flürscheim maakt gebruik van een zijner voorbeelden, VI. 300.
Bastide, J., Fransch minister, 1800-79. III. 190 noot, 324, 329, 331.
Bate, Eng. kunstschilder, volgeling van Robert Owen, II. 349.
Batenburg, J.D., burgemeester van Steenwijk, I. 120.
Baud, Saint-Simonist, III. 15, 74. Over Enfantin, 79.
Baudelaire, C.P., Fransch schrijver, 1821-67, III. 600 noot. VI. 360.
Baudet Dulary, Fransch geneesheer, aangegrepen door Fouriers boeken, II. 222. Neemt eene proef met eene sociëtaire kolonie, 222, III. 169, 170, 171 noot, die mislukt, en waarbij hij al zijn geld en dat van zijn vrouw verliest, 170. Tijdens de cholera-epidemie te Parijs, 169. Waaraan hij de uitbreiding der cholera toeschrijft, 169. IJvert als kamerlid voor breeder opvatting van de staatszorg. 169 Zijn rede over de belastingen, 169 en noot. Tegen Guizot en Casimir Perier, 170. Schrijft 'Essai sur les harmonies physiologiques', 170, en 'Quelques mots sur l'Organisation du travail', 171 noot.
Baudin, Blanquist, Fransch Kamerlid, VI. 324 en noot.
Baudot, Fransch geneesheer, I. 359.
Bauer, Bruno, Duitsch schrijver, 1809-82, VI. 14. Behoort tot de Jong-Hegelianen, IV. 329. Tegen het Jodendom, 330 noot. 367. Verkeert met 'die Frelen bei Hippel', 344. Afgezet als privaat-docent te Bonn, 344, 352. Te Charlottenburg, 344. Redigeert 'Die Allgemeine Litteratur-Zeitung', 344. Over 'leervrijheid', 344 en noot. Geciteerd door Max Stirner, 346. Getuige bij diens huwelijk, 350. Woont diens begrafenis bij, 350. In aanraking met F. Engels, 354. Deze over hem, 367 noot. Medewerker aan de 'Hallische Jahrbücher',

355. Marx en Engels kritiek op hem, op zijn familie en vrienden, 365-367, 371. Omkeer, 367 noot. Schrijft over de Kwakers, 367 noot. Sterft 367 noot.
Bauer, Edgar, IV. 344.
Bauer, Fritz, behoort tot Cabets aanhang te St. Louis, III. 276.
Bauer, H., Duitsch schoenmaker, betrokken bij den tocht naar het Parijsche stadhuis geleid door Barbès, IV. 301. Medeoprichter van den Bond der Communisten te Londen, 387. Wil met Marx e.a. de revolutie van Frankrijk naar Duitschland overbrengen, 403 en noot.
'Bauhütte'. - Duitsche gilden-organisatie, I. 65.
Baumann, dr. E.D., Over den invloed van Emerson op Thoreau, VI. 203 noot.
Bäumeler, Jozef, vestigt de kolonie Zoar der Separisten in Ohio, III. 174 noot, VI. 168.
Bawr, Madame de, zie Mlle Champgrand.
Bax, Belfort, Engelsch socialist. Levensloop, 370 noot. Verzet zich tegen Hyndmans autoritair drijven, VI. 370. Schrijft in het blad 'Justice,' 370 noot. Invloed op W. Morris, 370 noot.
Baxter, R.D., Eng. staathuishoudkundige, 1827-75, V. 181.
Bazaine, F.A., Fransch maarschalk, VI. 89.
Bazard, Claire, vrouw van den Saint-Simonist S.A. Bazard. Woont de vergaderingen der Saint-Simonisten bij, III. 46. Ontvangt 's Zondagsavonds de meer vertrouwde partijgenooten, 47. Haar invloed op de leiders der school, 47. Haar dochter trouwt met Saint-Chéron, 47 noot. Leidster der vrouwelijke Saint-Simonisten, 61. Verzet zich tegen Enfantin's stellingen over de vrouw en het huwelijk, 62, 70, en scheidt zich met haar man van hem af, 70, 80. Haar aanklacht tegen Jules Lechevalier, 62. Spreekt over de roeping der vrouw, 63. Treedt op voor de arbeiders, 64.
Bazard, S.A., III. 14, 109. Komt in aanraking met Saint-Simon, II. 70, wordt diens leerling, III. 16, neemt aan de formules vervat in 'Le Nouveau Christianisme', 316. Leeftijd, 16. Behoort tot de staatkundige fanatieken, 16. Leidt vroeger de Fransche Charbonnerie, 16, 215, 315. Noemt zich republikein, 16. Onderhoudt relaties met Lafayette, 16. Wil de maatschappij hervormen, 16. Verdiept zich in het stelsel van Joseph de Maistre, 16 noot, 283 noot. Bestudeert Bentham, 16. Zijn karakter, 16. Velen zijner vrienden gaan over tot het Saint-Simonisme, 17. Leidt het Saint-Simonisme, 19, 26, 316, en het blad 'Le Producteur', 19, 21, 22, 316, 455. Zijn woordentwist met Benjamin Constant, 21. Wil bewerken een 'Dictionnaire philosophique du XIXme siècle', 24; doel daarvan 24; mislukt, 24. Lid van het Saint-Simonistisch College, 27, 46. Zijn voordrachten, 27, 28. Inhoud dier voordrachten, 43. Oneens met Enfantin, 43 v. Zijn voordrachten opgenomen in 'L'Organisa-

teur', 46. Met Enfantin de leider der school, 46. Kan zich niet vereenigen met Enfantins opvattingen over de vrouw, 47 50, 62, 68, 70, 73, weifelt maar blijft getrouw aan zijn partij gedurende de Juli-revolutie van '30, 52. Vaardigt met Enfantin eene circulaire uit, 52. Zijn gesprek met Enfantin en Laurent op straat, 52. Doel van zijn onderhoud met Lafayette, 52 v. De republikeinen en zijn ideeën, 53. Laat met Enfantin een proclamatie aanplakken, 53 en noot. Brief aan zijn partijgenooten buiten Parijs, 53. Zijn en Enfantins manifest, 54. Verantwoording over zijn onderhoud met Lafayette, 55. Verdedigt met Enfantin de Saint-Simonistische stellingen tegenover de beweringen van Mauguin en Dupin, 56 en noot, 418. Tracht de mannen van 1830 tot ander inzicht te brengen, 57. Enfantin tegenover hem, 62. Protesteert tegen het sluiten der zaal door de politie, 63 noot. Waarschuwt tegen schijnvertoon, 66, 74. Aanval van beroerte, 69. Waarin Olinde Rodrigues hem gelijk gaf, 69. Verlaat de school, 70, 74. Wederlegt Enfantins denkbeelden, 83. Tegen Olinde Rodrigues financieele associatie, 83 noot. Wil tot Olinde Rodrigues naderen na diens afscheiding van Enfantin. 84. Zijn dood, 98. Zijn begrafenis, 98. Vriend van Buchez, 315, 316; van Dugied en Joubert, 315. Bestudeert de denkbeelden van Joseph de Maistre, 316 en noot. Buchez scheidt zich van hem en zijn partijgenooten af, 317. Pierre Leroux volgt hem, 336.

Beaudeau, Abt, verspreidt de denkbeelden der Physiocraten 1767. I. 262.

Beaumarchais, Pierre Augustin Caron de, Fransch dichter, sterft in 1790, I. 297.

Beaussire, I. 300 noot.

Beauvais, prins de, aanvoerder van het Fransche leger tegen Portugal in 1762, I. 282.

Bebel, F.A., sociaal-democraat, Duitsch afgevaardigde. Karakter, IV. 230, V. 469. Op de arbeidersvergadering te Leipzig, 249. Zijn vraag tot Bismarck over diens socialisten-wet, 291. Tot vestingsiraf veroordeeld, 461. Vriend van Liebknecht, 469; wiens autobiographie hij uitgeeft, 469 noot. Geboortejaar, 469, Afkomst, 469. Zijn invloed onder de Saksische werklieden, 469, die hem afvaardigen, 469. Levensloop, 469 noot. Invloed van zijn partij in de arbeidersvereenigingen, 470. Bestrijdt Schweitzers partij, 471. Voorzitter op den Neurenberger 'Arbeiterbundstag, 471 Zijn onthouding aan de stemming over de krijgsuitgaven in 1870 verschillend veroordeeld, 473. Protesteert uit naam der Duitsche social-democratie tegen de annexatie van Elzas en Lotharingen, 473, VI. 101. In hechtenis 473, 474. 475 noot. Herkozen in den Rijksdag, 473. In Zuid-Duitschland, 472 noot. Zijn brochure 'Unsere Ziele', 472 noot. Over Schweitzer, 472 noot. Zijn positie onder de sociaal-democraten, 482 VI. 265, 271. Raadpleegt steeds Karl Marx, V. 423. Invloed op E. Bellamy's roman, VI. 209 Tegenover de partij van von Vollmar, 265, 271. Verdedigt op het congres te Erfurt het nieuwe programma, 267. Zijn strijd met de heftigere partijgenooten, 271. Op het congres te Frankfort a/M., bestreden door von Vollmar, 273, die hem tot zijn zienswijze overhaalt, 273. Vereenigt zich met het agrarisch programma, 275, en verdedigt het op het congres te Breslau, 275. Verzet zich tegen Bernsteins streven, 278, 287; die zich verdedigt op het congres te Lübeck, 288 noot. Zijn propaganda, 288. Zijn boek 'Die Frau und der Socialismus, 289. Woont bij het tegen-congres der Guesdisten en Blanquisten, 410. Zijn voorstel over de politieke actie op het congres te Zürich in 1893, 414, en nader toegelicht in de oproeping voor het congres te Londen in 1896, 417. Woont dit congres bij, 417. Op het congres te Amsterdam 1904, 425.

Beccaria Bonesana, C., Ital. staathuishoudkundige, 1735-93 I. 297 noot.
Beck, Karl, Duitsch dichter, geb. 1817, IV. 345, 393.
Becker, August, adept van G. Büchner, IV. 295. Studeert te Gieszen, 295. Voorkomen, 295. Kleeding, 295. Inkomen, 295. Zijn broeder, 295 noot. Zijn gedenkschriften, 295 noot. Schrijft Büchners opstellen over, 295. Bode van diens geheim genootschap, 295. Bondgenoot van Weitling, 305. Richt met dezen en Schmidt op den bond der communisten te Genève, 305. Reist rond en houdt voordrachten over Weitlings Garantie der Harmonie, 317. Bestrijdt Weitlings plan met het 'stelend proletariaat', 318. Tracht de communistische beweging na Weitlings gevangenneming gaande te houden, 323 v. Sluit zich aan bij Albrecht, 324, en na diens dood bij Georg Kuhlmann, 324. Genoodzaakt Lausanne te verlaten, 324. Gaat naar Zürich, 324, waar hij Julius Treichler leert kennen, 324. Moet Zwitserland verlaten, 325. Naar Amerika, waar hij sterft, 325. Max Stirner neemt gezegden van hem over, 346.
Becker, Bernard, V. 262. President van het 'Arbeiter Verein,' 299, 306, 465. Zijn 'Enthüllungen über das tragische Lebensende Fred. Lassalles', 299. In arrest, 339. Bijnaam en beroep, 339 noot.
Becker, J.P.. Duitsch staatkundig schrijver, geb. 1809, V. 229, 305 en noot, 438 noot, 453.
Beckett, R.A., leidt na John Trevors dood diens genootschap 'de Arbeids-kerk', VI. 389.
Bedeeling, zie Armenzorg.
Bedelarij, V. 27. De Fransche wet van het jaar II. ter wering van armoede en bedelarij, I 370, 372.
Beecher Stowe, H. schrijfster der Negerhut, 1812-99. V. 344.
Beesly, E.S., Eng. schrijver, I. 44 noot.
Beethoven, Ludwig von, de Duitsche componist, 1770-1827, III. 180, VI. 15.
Beets, N., Ned. Letterk., 1814-1903, IV. 151 noot.
Beffroy de Beauvoir, Afgevaardigde, 1792. Zijn denkbeelden, I. 342 en noot.
Beffroy de Reigny, (le cousin Jacques) I. 342 noot.
Begharden, I. 69.
Begijnen, I. 69.
Beitzel, Conrad, sticht de kolonie Ephrata in Pennsylvanië, III. 174 noot, VI. 166 noot.
Belasting, I. 15, 26, 33, 88, 138 v., 163, 184, 239, 270, 303, 335, 343, 344 v., 356, 358, 365, 371, 385, 413, 455, II. 4, 10, 45, 72, 150, 177, 379, 382, III. 30. 65, 158, 169, 227, 233, 258, 261, 311, 319, 349, 350 noot, 351, 373, 384, 409, 417, 429, 470, 515, 542, 560, 561, 563, 585, 601, IV. 7, 21, 22, 38, 39, 41, 46, 48, 49, 50, 54, 56, 68, 84, 108, 112, 121, 128, 133, 139, 154, 182, 183, 185, 186, 253, 272, 286, 293, 314, 315, 405, 422, V. 33, 107, 138-150, 180, 187, 204, 206, 236, 238, 242, 270, 335, 336, VI. 50, 85, 100, 190, 193, 198, 205, 232, 269, 270, 274, 296, 305, 307, 309, 317, 337, 356, 452.
Belfield, protesteert tegen Bazard en Enfantins brief van 1 Oct. 1830, III. 56 noot.

Belfield-Lefèvre, medewerker aan Buchez' blad 'L'Européen', III. 318.
Belgiojoso, prinses de, vervormt haar kasteel Trivulcio in een 'Phalanstère à la Fourier', III. 172 noot.
Bell, socialistisch Eng. parlementslid, secretaris der spoorwegarbeiders, VI. 373.
Bell, A., Zijn stelsel van wederkeerig onderwijs, 1753-1832, II. 242 en noot.
Bellamy, Edward, Amerikaansch socialistisch schrijver. Geboorteplaats, VI. 208. Bereist Europa, 208. Journalist, 208. Tracht eene voorstelling te geven van de toekomstige sociale toestanden in zijn staatsroman 'Looking Backward', 209. Inhoud van dit boek, 209-218. Invloed op dit geschrift van Schäffle, Marx en Bebel, 209. Verschilpunten en overeenkomst met Marx, 209. Behandelt overige vraagstukken in zijn 'Equality', 218. Sterft, 218. Zijn nagedachtenis, 218.
Bellegarde, de, I. 283.
Bellegarrigue. revolutionnaire Proudhonist, III. 613 en noot.
Bellers, John, Engelsch kwaker. Bewerkt een plan van collectieve gezamenlijke arbeids-inrichting, I. 166, 399-400, II. 263, waarin Robert Owen de grondtrekken zijner ideeën herkent, I. 399. Bewonderd door Karl Marx, 399, V. 372 en noot. Vergeleken met Plokhoy's plan, I. 399. Sterft, 400. Zijn opstellen, 400. Owen laat diens brochure herdrukken en verspreiden, II. 263.
Beluze, Cabets schoonzoon, III. 275 noot.
Bempden, G. van den, directeur der W.I. Compagnie, I. 419.
Benevento, Italiaansch financier, 16de eeuw, I. 89.
Bentham, J., Britsch rechtsgeleerde, 1748-1832, I. 11, II. 53, 215 noot, 300. Steunt Robert Owens plan, 249. Fourier over hem, 215 noot, 279. Zijn werken worden bestudeerd door Bazard, III. 16, en door Enfantin, 17. Zijn inzichten over het erfrecht, 33 noot. Zijn utilitaristisch stelsel, IV. 59, 98, 114. Zijn theorie over eigendomsrecht, 84; over beschikking over eigen arbeidsproduct, 100. Karl Marx oordeel over hem, V. 372 en noot.
Béranger, P.J. de, Fransche volksdichter, 1780-1857, I. 63 noot. Bezoekt, II. 70, en bezingt Saint-Simon, 70 en noot. Zijn gedicht op Charles Fourier, 210 noot. Zijn aanmerking op Pompery's levensbeschrijving van Fourier, 223 noot. Zendt gedichten aan de 'Globe', III. 59. Het gedicht 'Les Fous', 150, 484. Ontmoet Lamennais, 299 noot. Leroux draagt hem op L'Humanité, 343. Vriend van Louis Blanc, 382. Zijn gedichten, 484.
Berbrugger, L.A., volgeling van Charles Fourier. Houdt lezingen tegen het Saint-Simonisme, II. 224. Behoort tot het zoogenaamde centrum der Fourieristen, III. 149. Zijn 'Conférences sur la théorie sociétaire, 149.
Berens, L.H., zijn boek 'The social problem in the days of the commonwealth, I. 134.
Berezowski, uit Polen, schiet 18 Juli 1867 te Parijs op den czar, VI. 47, 233 noot.
Berg, von, Duitsch kapelaan, een der leiders van het linker centrum in de Nationale Vergadering te Berlijn, V. 91, 96, 97, 98, 173, 178.
Berg van Eysinga, H.W. Ph. F. van den, Ned. soc., VI. 456 noot.
Berge, Georg zum, Wederdooper in Munster, I. 110.
Bergeret, J.V., lid der Parijsche commune, VI. 91 en noot, 92.
Bergier, Fransch abt. Zijn boek door Proudhon aangevuld, III. 509.
Bergmann, prof. der philogie te Straatsburg, III. 510, 514, 528.
'Bergwerke', I. 63, 84, 87.
Berington, Simon, catholiek Engelsch priester, I. 228.

Berkeley, G., Eng. bisschop, 1684-1753, I. 228 noot.
Berlichingen, Götz von, aanvoerder van de zwarte bende boeren uit 't Oldenwald, in 1525, I. 96.
'Berliner Zentralkomitee für Arbeiter', 1848, Besluiten en manifesten, IV. 402 noot.
Berlioz, H., Fransch componist, 1803-69. Sluit zich aan bij de Saint-Simonisten, III. 58.
Bernard, Martin, één der leiders der samenzwering van 12 Mei 1839, III. 225, 263. Behoort tot de leiders der revolutionnaire socialisten, 227. Afkomst, 239. Beroep, 239. Op de barricades in 1830, 239. Neemt deel aan de samenzweringen der geheime genootschappen, 231, 390. Schrijft artikelen in het belang der arbeiders, 239. Veroordeeld tot altijddurende kerkerstraf, 239. Bevrijd door de revolutie van '48, 239. Volksvertegenwoordiger, 239. Commissaris-generaal van de Rhône, 239. In de Assemblée nationale over het recht van arbeid, 239 en noot. Wil in 1849 de regeering in staat van beschuldiging stellen hetgeen mislukt, 239. Vlucht naar Engeland, 239. Terug in 1870, 239. Afgevaardigde voor Parijs, 239. Zijn mandaat in 1876 niet hernieuwd, 239. Bij de begrafenis van Ledru Rollin, 239. Steeds werkzaam onder de arbeiders, 239; onder de Babouvisten, 239. Karakter en uiterlijk, 239. In aanzien bij de arbeiders, 239.
Bernard, Samuel, Joodsch bänkier onder Lodewijk XIV, V. 237.
Bernays, C.L., Duitsch journalist, medewerker aan de 'Deutsch-Französische Jahrbücher', IV. 357, 368 v. Trouwt Börnsteins pleegdochter, 369. Leidt Marx en diens vrienden binnen in het orgaan 'Vorwärts', 369. Tot gevangenisstraf en boete veroordeeld, 370.
Bernstein, E., Duitsch socialist, V. 347 noot. Over deel II. van Marx' 'Kapital', 403 noot. Over Ricardo, IV. 4, Tegen het enge Marxisme, V. 433 noot, 489 noot. VI. 278. Medewerker aan het Gothasche programma, V. 475 noot, 482. Hoofdredacteur van den Zürichschen en Londenschen 'Sozialdemocrat', 482 en noot, VI. 324, 468. Geboortejaar, V. 482. Afkomst, 482. Opvoeding, 482. Verandert van oordeel over Dühring door Engels' artikelen tegen dezen, 482, VI. 277. Bezorgt eene uitgaaf van Lassalles geschriften, 277 Bezwaren tegen het boek van Marx over het kapitaal, 278, 281, 286. Waarschuwt tegen de verwachting der Marxisten eener spoedige inéénstorting der kapitalistische maatsehappij, 278, 287. Protest van Liebknecht en Bebel tegen zijn voorgestelde taktiek, 278. Geeft aan zijn standpunt tegenover het Marxisme in zijn boek 'Die Voraussetzungen des Sozialismus', 278-287, dat aanleiding geeft tot debat op het congres te Hannover in 1899, 278, 287; en tot veel geschrijf, 287 noot. Blijft lid der sociaal-democratische partij, 287. Ballingschap uit Duitschland opgeheven, 288. In den Rijksdag gekozen, 288. Invloed neemt toe, 288. Op het congres te Parijs in 1900, 420, 423; te Lübeck in 1901, 288 noot.
Berry, C.F.L. hertogin van, III. 248.
Berry, C.F. hertog van 1778-1820, II. 69.

Berryer, P.A., Fransch advocaat. 1790-1868, III. 286.
Berryer-Fontaine, lid der centrale commissie van 'La Société des droits de l'homme', III. 217.
Bertall, (C.A. d'Arnaux), Fransch caricatuurteekenaar, 1829-82, III. 368 noot.
Berteault, Adolf, III. 355.
Berthelsdorf, kolonie der Moravische Broeders, I. 405 v.
Bertier, door het Fransche volk opgehangen, Juli 1789, I. 319 noot.
Bertrand, maire van Lyon, 29 Mei 1793, I. 346, 367, 377.
Bertrand, Alexander, † 1831, III. 59 noot.
Bertrand, Joseph, mathematicus, 1822,-1910, III. 59 noot.
Bertrand, Louis, Belgisch socialist, III. 62, 142, VI. 404, 417.
Bervenger, abt de, III. 330.
Besant, Annie, Theosophiste, VI. 384 en noot, 407, 409.
Beschermende wetten, rechten, I. 3, 88, II. 50 noot, IV. 96.
Beslay, Charles, leerling van Proudhon, III. 551, 612 noot, VI. 90 v. Lid van de Parijsche commune, 91. Belet de vermeestering van de Bank, 92.
Besson, laat zich inschrijven in de Dominicaner-orde der 'frères prêcheurs,' III. 326 noot.
Bethlen, Hongaarsch generaal, V. 305.
Betooging in Londen, April 1834, II. 323 noot.
Beukels, Willem, IV. 75.
Beuning, M., koopman te Amsterdam, I. 418.
Beuningen, C. van, burgemeester van Amsterdam, I. 149.
Beursspel, zie Speelzucht.
Beust, F.F. graaf von, Saksisch minister, 1809-70, VI. 22.
Beveren, E. van, Belgisch socialist, VI. 404, 411.
Bevolking, I. 22, 27, 82, 86, 164, 188, 210, 272 v., 288, 294, 387, 433, 435, 436, 443, II. 172, 180, 215, 236, 249, 278, 281, 390, III. 259, 324, 358, 360, 361, 365, 386, 423, 429, 434, 547, IV. 2, 26, 41, 42, 43, 75, 76, 79, 88, 89, 93, 98, 110, 112, 125, 128, 130, 141, 155, 157, 162, V. 22, 40, 49, 52, 54, 60, 122, 396, 433, VI. 185, 186, 318, 441, 463.
Beyle, H., Fransch schrijver, 1783-1842, III. 59.
Bibliothèque impartiale, anti-soc. tijdschrift, I. 247, 250.
Bichat, M.F.X., Fransch geneesheer, 1771-1802, II. 21, 38.
Bilderdijk, W., Nederlandsch dichter, 1756-1831, VI. 454.
'Bieler Handelscourier', het blad, waarin Vogt Marx bestrijdt, V. 349.
Biermann, Dr. W. Ed., Duitsch biograaf over Karl Marlo, V. 15 noot.
Billaud-Varenne, Jean Nicolas, hoofd der Jacobijnen, 1756-1819. Lid van het Comité du Salut Public, I. 356 noot, 357. Zijn rapport, 357.
Billioray, Parijsch communist, VI. 91.
'Billy-roller', tuchtwerktuig in de Engelsche fabrieken, IV. 209.
Bineau, J.M., Fransch ingenieur en staatsman, 1805-55. Sluit zich in 1829 aan bij de Saint-Simonisten, III. 45.
Binns, George, Eng. kwaker, leider der Chartisten, IV. 237.
Birkbeck, George, mede-oprichter van het 'Mechanics' Institute', IV. 70.
Bismarck-Schönhausen, O.E.L. vorst von, Duitsch rijkskanselier, 1815-98, I. 336, II. 384 noot, V. 182, 193, 201 noot, 301, 302, VI. 74, 82, 104, 117. Over atheïsten en Jezuïeten, II. 369 v. Volgt in zijn constitutie van het Duitsche rijk Napoleon III, 159 noot. Proudhons theorie over het volkenrecht en de leer van Bismarck, III. 601. Heft op den Duitschen Arbeiders-Bond, IV. 402. Brengt voor een goed deel Karl Marlo's organisatie van verzekeringsinstellingen tot stand,

V. 54. Rodbertus werkt mede om hem op te dringen naar een sociaal koningschap voor Pruisen, 64. Afgevaardigde, 95, 96. Zijn keizerlijke boodschap van 17 Nov. 1881, 189. Wint Wilhelm I voor het sociale koningschap, 189. Zijn omzichtigheid, 189. Stelt Rodbertus teleur met zijn sociale hervormingen, 190, maar behoudt toch diens vertrouwen, 190. Zijn samengaan met den bankier Bleichröder, 190. Zijn strijd met de Roomsch catholieke Kerk, 192. Lassalles verwachtingen van hem, 196. Diens overeenkomst met hem, 196. Lassalle beschrijft den weg, dien hij later voor het vormen der Duitsche eenheid inslaat, 219. Treedt op voor de Duitsche eenheid, 246. Verzet zich tëgen de 'Fortschrittspartij', 246, 258. Werkt de coöperatieve beweging van Schulze-Delitzsch tegen, 247, 249. Zijn hand-langer daarbij, 247. Geeft den arbeiders uitzicht op geldelijke hulp, 247, 249. Zijn verhouding tot Lassalle, 247 noot, 266-274, 291, 307; met wien hij spreekt over algemeen stemrecht en subsidies aan productieve arbeidersgenootschappen, 291. Zijn oordeel over dezen, 291 v. Voert in algemeen stemrecht, 293. Zijn invloed op Lassalle, 293, 295; op Lothar Bucher, 293, 307. Schweitzers artikelen over hem in de 'Sozialdemocrat,' 467, 468, 470, 471, 473 noot. Diens verhouding tot hem, 466 noot. Zijn socialisten wet van 1878, 247, 481, VI. 264. Gevolgen dier wet, V. 481, VI. 264. Von Vollmars oordeel over zijn rijks-wetten en maatregelen, 271.
Bitzky, Duitsch vergulder, sluit zich aan bij de beweging geleid door Born, IV. 401.
Bjelinski, Russisch letterkundige, VI. 5, 220. Door Bakounin onderwezen in Hegels wijs-begeerte, 5 noot. Scheidt zich af van Bakounin, 5. Zijn verwijt aan dezen, 5. Diens invloed op hem, 6. Zijn omgang, 6. Komt in aanraking met A. Herzen, 6. Vertrekt naar Petersburg, 6. Bakounin schrijft over hem aan Ogarjoff, 63.
Blainville, de, Fransch chirurgijn, II. 21.
Blaize, A., III. 280, 281, 297.
Blake, Robert, Eng. admiraal, 1598-1657, I. 140.
Blanc, baron, Italiaansch staatsman, in zijn jeugd Saint-Simonist, III. 105 noot.
Blanc, A.A.C., kunstbeoordeelaar, 1815-82, III. 381, 416.
Blanc, Gaspard, Fransch anarchist, VI. 87.
Blanc, Hugues, behoort tot de Fransche Carbonari's, wordt Saint-Simonist, III. 17.
Blanc, Louis, I. 257, III. 186, 219, 312, 329, 354, 555, 568, 606, IV. 225, 337, VI. 83, 110, 191 noot. Vertegenwoordiger van het Staatssocialisme, III. 380 en noot, 391, 416. Zijn formule over den Staat, 380. Uiterlijk, 380. Karakter, 380, 416. Meer verbreider dan schepper van eigen ideeën, 380, 381. Geboorteplaats, 381. Afkomst, 381. Familie, 381. Genegenheid voor zijn broeder Charles, 381. Arm, zoekt werk te Parijs, 381. Voorgesteld aan den hertog Decazes, 381. Gouverneur van fabrikant Hallettes zoon, 381. Zijn verblijf te Arras, 382, waar hij in een radicaal blad schrijft, 382. Terug te

Parijs, 382. Omgang aldaar, 382. Journalist, redacteur van ‘Le Bon Sens’, 382 en noot. Tegen Louis Philippe, 382. Zijn bentgenooten, 382. Richt op ‘La Revue du Progrès, 382, waarin hij geeft een serie stukken, 382 v., 558, die hij later tot een boekdeel verzamelt, 383. Overzicht er van, 383-389; maakt opgang, 387; steeds herdrukt, 387; vooral maakt indruk op het volk de inleiding, 387; waaruit Lassalle later aanhaalt, 387. Lamartines oordeel er over, 387. Zijn Hannibals-eed tegen de Maatschappij, 388, 414. Zijn ‘Histoire de dix Ans’, 388-392, waarin hij de bourgeoisie bestrijdt en wil dat de Staat optreedt ten bate der lagere klassen, 388, 389. G. de Clerqs aankondiging er van, 391. Vertaald in het Duitsch, IV. 345. Medewerker aan ‘La Réforme’, III. 391, 394. Ontwikkelt verder zijn denkbeelden in zijn ‘Histoire de la Révolution française’, 392, 415. Oordeel er over, 325, 392-394. Volgt ook hierin Buchez na, 392, maar stelt in plaats van diens catholiek beginsel het autoritair socialisme, 392. In het Voorloopig Bewind, 394, IV. 194, 411. Wil de sociale republiek verwerkelijken, III. 184, 394. Zijn strijd tegen Lamartine en diens aanhang, 394, 395, 399, 400. Eischt een ministerie van den arbeid, 146, 395 v.; geweigerd, 395, wil ontslag nemen, 395, Arago beweegt hem tot blijven, 396, tevredengesteld door eene gouvernements-commissie voor de arbeiders, 396, 430, 439, waarvan hij voorzitter wordt, III. 396, 439, en vergadert, even als het arbeidersparlement, in het Luxembourg, 396 v. Invloed en gevolgen dier vergaderingen, 397. Zijn plan voor vier groote blokhuizen, 397, 398, bezwaren er tegen, 398; discussie er over, 398. Houdt zich steeds bezig met de arbeidersbelangen, 398. Beweegt het Voorloopig Bewind tot het oprichten van bureaux voor inlichtingen, 398. Scheidsman in quaesties van arbeid, 398, 405. Zijn rede in de arbeidersvergadering van 10 Maart 1848, 399; van 17 Maart, 399. Zijn voorste! over Staats-productie-associaties, 399, 607, dat de tegen-partij bestrijdt door het instellen van ‘Ateliers nationaux’, 330, 400-402, V. 259, 289. Zijn strijd met Lamartine over de verkiezingen voor de Nationale Vergadering, III. 402, gesteund en toegejuicht door het volk te Parijs, 403, dat hem tot dictator verlangt, 403. Aarzelt doch weerstaat de verleiding en blijft lid van het Voorloopig Bewind, 403. Waaraan zijn tegenstanders die weigering toeschrijven, 403. Over hem in ‘La vie socialiste’, 403 noot. Zijn voorstel in de vergadering der permanente commissie met die der tien arbeiders en der tien patroons op 20 Maart, 404-406; discussie er over, 405. Lokt uit een decreet tegen den arbeid in de gevangenissen, 405. Zijn rede van 3 April 1848, 405 v., naar aanleiding waarvan men hem verwijt het communisme te willen, 406. Zijn invloed neemt af, 406. De arbeiders-manifestatie van 16 April, 1848, 407. Zijn ‘Exposé général’, 408-411. Teleurgesteld over de verkiezing van leden voor de Nationale Vergadering, 410. Zijn rede in de laatste vergadering met de gedelegeerden der arbeiders in het Luxembourg, 411. Wordt niet verkozen in de Uitvoerende commissie ter vervanging van het Voorloopig Bewind, 412. Verklaart geen ministerie te verlangen, 412. Stelt voor een ministerie van den arbeid, 412. Zijn voorstel bijna eenstemmig verworpen, 412. De arbeidersbetooging voor Polen brengt hem ovaties, 412. Ten onrechte beschuldigd van te zijn medegetogen naar het stadhuis, 413. Vrijgesproken in de Nationale Vergadering, 413. Doet niet mede aan den opstand van 23 Juni 1848, 414, maar toch betrokken in het geding tegen de mannen die er aanleiding toe hadden gegeven, 414. Bepleit, 25 Aug. 1848, voor 't laatst het socialisme, 414; ziet dat hij verloren is en vlucht met Félix Pyat naar Londen, 414, V. 334. Bij verstek veroordeeld, III. 414. Gedurende zijn ballingschap, 415. Maakt geen gebruik van de amnestiën van Napoleon III, 416, doch ijlt bij diens val terug naar Parijs, 416. Gekozen in de

Nationale Vergadering van 1871, 416. Verzet zich tegen de commune-mannen, 416. Houdt een rede tegen Jules Favres wetsontwerp, 416. Geraakt in een scheeve verhouding, 416. Tracht zijn standpunt te verduidelijken in zijn ‘Questions d'aujourd' hui et de demain, 416. Richt op het blad ‘L'Homme libre’, 416 en noot. Niet meer populair en met moeite in 1876 gekozen in de Kamer, 416 en noot. Zijn dood, 416. Zijn standbeeld, 416. Oordeel over hem der Duitsche Sociaal-Democraten en der Anarchisten, 416 noot. Waarom F. Vidal voor zijn adept bij de werklieden gold, 443. Bevriend met George Sand, 490. Sterk bestreden door Proudhon, 537, 541, 569, 572, 577, 579. George Eliot over hem, IV. 166. Viering van zijn ‘centenaire’, 166 noot. Otto Lüning geeft in zijn tijdschrift vertalingen uit van zijn werken, IV. 342 en noot. Karl Marlo over hem, V. 35, 43 en noot. Invloed op Lassalle, 200; verschil en overeenkomst tusschen beiden, 245 noot, 256.
Bland, H., Engelsch schrijver, VI. 384, 417.
Blanqui, Adolphe, Fransch economist, 1798-1854, III. 229, 239. Keert zich af van het Saint-Simonisme, 19. Door zijn broeder Auguste bestreden, 231. François Vidal over hem, 432. Verdedigt Proudhon, 523, 525, 550.
Blanqui, Auguste. De Flotte sluit zich bij hem aan, III. 154 noot, 228 noot. In de gevangenis, 224, VI. 91, 321 en noot. In vrijheid, III. 225. Lid van ‘La Société des Saisons’, 225. Leidt de samenzwering van 12 Mei 1839, 225, 390. Behoort tot de leiders der revolutionnaire socialisten, 227, 235. Levensloop, 228. Karakter, 228 v. Overzicht van zijn ‘Critique sociale’, 230-233. Bestrijdt daarin het kapitaal, de spaarbanken, het coöperatieve stelsel, 231, V. 455 noot; verdedigt het communisme, III. 231-234. Vermaakt zijn manuscripten aan Ernst Granger, die een levensbericht over hem schrijft, 233 noot. Geeft zijn naam aan het Blanquisme, 239. Zijn verwachtingen van het revolutionnair politiek geweld, 240, V. 399 noot, VI. 280; waarbij hij geen steun vindt bij Cabet, III. 263. Voorwaarde waarop hij wil meedoen aan de manifestatie voor Polen, 412. Zijn woord tot Proudhon, 552; wiens definitie over kapitaal hij bestrijdt, 552 noot. Bakounins oordeel over hem, VI. 83. Steunt de republikeinsche comités in 1862, 89. Geestelijk leider der Commune van 1871, 96. Het ‘Ni Dieu ni maître’ zegt Bakounin hem na, 148. Verzamelt zijn artikelen uit zijn blad ‘La Patrie en Danger’ in een boek, 321. Ter deportatie veroordeeld, 321. Krijgt gratie, 321. Richt op het blad: ‘Ni Dieu ni maître, 321. Verder leven te Parijs, 321. Gustave Geffroy's beschrijving van hem, 321 noot. Sterft, 322. Jules Vallès oordeel over hem, 359. Zijn grafmonument, 362 en III. 228. Zijn ‘L'éternité par les astres’, VI. 321 noot.
Blanquisme, Blanquisten, genoemd naar

Auguste Blanqui, III. 239, V. 471 noot. VI. 321. Hun socialisme, III. 240, VI. 280, 285, 321, 323. Voortzetting der Fransche genootschappen, III. 240. Programma, 240. Beginselen, 240. Steunen Karl Marx, V. 460, 461, 463 noot, VI. 143, 281 noot, 322. Wenden zich later van hem af, 143 noot, 322, waarvan zij rekenschap geven in de brochure 'Internationale et Révolution', 143 noot, 322. Bakounins oordeel over hen, 50, 97, 147. Aandeel aan de Parijsche commune van 1871, 91. Rekenen zich in staat de sociale omwenteling met een vastberaden minderheid te kunnen verwezenlijken, 273, 322. Hun invloed op het Marxisme, 280. Hun leer ten deele overgenomen in het Communistisch Manifest, 280. Invloed op het Fransche heden-daagsche socialisme, 320. Vervolgen de tradiditie der Jacobijnen, 321, 322. Verwerpen het anarchisme van Bakounin, 322. Scharen zich om E. Vaillant na Blanqui's dood, 322 Hun centraal revolutionnair comité, 322. Partij van actie, 323. De revolutionnaire socialistische liga, 323. Werken in Parijs, maar vooral in de provincie, 323. Hun organisatie, 323. Blanquistische gemeenteraden, 323. Hun afdeelingen, 323. Aantal, 323. Roepen een congres samen om uit te maken of Millerand zitting mocht nemen in een niet-socialistisch kabinet, 338. Nemen in 1889 geen genoegen met de opdracht aan de Possibilisten om een congres van vakvereenigingen op te roepen, 409, en roepen op 't zelfde tijdstip te Parijs een tegen-congres bijeen, 410. Hun optreden op het congres te Brussel in 1891, 412. Steunen Guesde op het congres te Parijs in 1900, 421. Nemen geen deel áan het congres te Lyon, 424 noot.

Blanquistische Bladen. - 'La Patrie en danger', VI. 321. - 'Ni Dieu ni maître' 321. - 'L'Homme libre', III. 416, VI. 324. - 'Le Cri du Peuple', 324.

Blatchford, Robert, Engelsch socialist, richt op en redigeert het arbeidersblad 'The Clarion', VI. 374, verzamelt zijn artikelen daaruit in zijn 'Merrie England', 365, 375, waarin hij John Morley bestrijdt, 375, en zijn socialistische denkbeelden ontvouwt, 286, 375-378, die niet nieuw zijn, 379. Familie, 374, 375 noot. Levensloop, 374. Kiest partij in 1899 tegen de Transvaalsche Boeren, 374 noot. Zijn pseudoniem, 375 noot. Verdere geschriften, 378 noot.

Blaurock, Jürg, leerling der Spiritualen, 1523, I. 103.

Bleichröder, Duitsch bankier, V. 190, 192, 193.

Blind, Karl, volksleider in Baden, geb. 1826. Karl Marx over hem, V. 352, 354. Sterft, 352 noot.

Blom, D. van, hoogleeraar in de staathuishoudkunde te Delft, VI. 448 noot.

Blondeau, betrokken bij Babeufs samenzwering, I. 391.

Blood, Fanny, I. 438.

Blos, Wilhelm, socialistisch schrijver, V. 480 noot.

Blücher, G.L., Duitsch generaal, 1742-1820, II. 386.

Blum, Robert, Duitsch schrijver eu revolutionnair, 1807-48, IV. 343, V. 207.

Bluntschli, J.K., Zwitsersch rechtsgeleerde, 1808-81. Leidt de liberalen en tracht Julius Fröbel te doen vallen, IV. 319. Later volgeling van Bismarck, 319 noot. Rapporteert aan de regeering betreffende de communistische woelingen in Zwitserland, 322 (zie ook VI. 15), antwoord daarop, IV. 324. Met smaad overladen door M. Hess, 335 noot. Lassalle over hem, V. 229 noot.

Bock, behoort tot de Eisenachsche partij en werkt mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, V. 475 noot.

Böckh, A von, prof. in de oude letteren te Berlijn, 1785-1867, V. 200, 210, 240, 289, 300.

Bodelschwingh, D. von, VI. 458.

Bodson, verstaat zich met Babeuf. I. 368. Zijn wenken, 382. In staat van beschuldiging, 390.
Boerenkrijg, van 1525. Verzet der boeren, vooral In Zuid-Duitschland, I. 89 v. Voorbereid door de prediking van zeloten, 92. Zijn drieledig karakter, 93. Begint in het Stühlinger landschap, 93. Gesteund door de stedelingen, 96 v. Programma van de XII artikelen, 93-95, 121-124. Het Heilbronner Reform-plan, 97. In Thüringen en den Harz, 98-99. Aangewakkerd door Th. Münzer, 98 v. In bloed gesmoord, 100. Beschreven door Weill in Fouriers 'La Phalange', III. 165. Lassalles oordeel er over, V. 236.
Boglietti, Giovanni, schrijft 'L'Utopia anarchica', VI. 404 noot.
Bogoljouboff, VI. 241.
Bogomilen, de, I. 80 noot.
Böheim, Hans, mystieke agitator, I. 92.
Böhmert, K.V., Duitsch staathuishoudkundige, geb. 1829, V. 243 noot.
Boichot, Fransch sergeant, afgevaardigde in 1849 van de Bergpartij, III. 189.
Boileau-Despreaux N., Fransch dichter, 1676-1711, III. 146 noot, 551.
Boisguillebert, Fransch staathuishoudkundige, I. 227, IV. 378, V. 360 en noot.
Bois-le-Comte, de, III. 324.
Boissel, François. Advocaat bij het parlement te Parijs, I. 301. Naar San Domingo, 301. Geschorst, 301. Protesteert, 301. Terug in Parijs, 301. In de politieke beweging, 301. Zijn 'Catéchisme du genre humain', 302-305. Lid van de club der Jacobijnen, 305. Bestrijdt Robespierre, 305. Zijn contra-project, 305. Verdere levensloop, 305.
Boissy, Fransch dichter, III. 486 en noot.
Boissy d'Anglas, François Antoine, graaf, 1756-1826, I. 363, 377, II. 28.
Bonal, François de, bisschop van Clermont, 1789, I. 302.
Bonald, L.J.M. de, Fransch religieus auteur, 1717-1870, III. 283 en noot.
Bonaparte, Jerôme, 1784-1860, III. 594.
Bonaparte, Joseph, 1768-1844, II. 146 noot, III. 381, 445.
Bonaparte, Louis, koning van Holland, 1778-1846, III. 189.
Bonaparte, Napoleon, prins, geb. 1822, III. 594.
Bondy, de, prefect te Lyon, 1811, II. 139.
Bonferi, V. 300.
Bonghi, R., Italiaansch minister van onderwijs, 1874, VI. 127.
Bonheur, Raymond, Fransch teekenmeester, III. 80 en noot.
Bonheur, Rosa, Fransch schilderes, geb. 1822, III. 80.
Boniface, helpt Proudhon met zijn gezin uit België verdrijven, III. 603.
Bonifacius VIII, paus, 1303, III. 286.
Bonjean, procureur-generaal, III. 541 noot, VI. 94.
Bonnemère, J.E., Fransch schrijver, geb. 1813, III. 173 noot.
Bonnemoy, boerenfamilie uit Auvergne, levend in geordende gemeenschap, I. 306.
Bonneville, Nicolas. Zijn krant, I 321. Zijn overige werken, 321 noot.

Bonrepos, R. baron de, I. 215.
Boodschap, van 17 Nov. 1881, van den Duitschen keizer Wilhelm I, V. 187.
Bopp, F., taalkundige, 1794-1867, III. 509.
Borckheim, V. 44 noot, VI. 60 noot.
Bordas-Demoulin, Fransch wijsgeer, III. 464.
Borde, Frédéric, hoofdredacteur van 'La Philosophie de l'Avenir', III. 463 en noot.
Bordillon, mede-oprichter van het tijdschrift 'Réunion de l'Ouest', III. 376. Vriend der Carnots, 376 noot. Zijn borstbeeld te Nantes, 376 noot. Over dit leven, 377.
Boré, Eugène, behoort tot Lamennais' leerlingen te La Chênaie, III. 293.
Boreel, Adam, 1603-66, I. 149.
Born, L. (Buttermilch), Duitsch typograaf en prof. in Zwitserland. Voert aan en raadt den arbeiders zich te vereenigen, IV. 401, 402. Het karakter der door hem geleide beweging, 401. Levensloop, 401 noot. Zijn debat met Karl Marlo, V. 18. Neemt deel aan den opstand te Dresden, VI. 23.
Born, Stephan. Verwijzing naar 'Erinnerungen', 1898, V. 18 noot.
Börne, Ludwig, Duitsch schrijver, 1786-1837. Woont bij de voordrachten der Saint-Simonisten, III. 28. Invloed van zijn verblijf te Parijs, 494 noot. Vertaalt Lamennais 'Paroles d'un croyant', IV. 296 en noot. Zijn 'Brieven uit Parijs', 296. Sterft te Parijs, 296. Lofrede op zijn graf, 296. Behoort tot den bond van het 'Jonge Duitschland', 298. Lassalles ingenomenheid met zijn geschriften, V. 200.
Bornstedt, A. von, Duitsch schrijver, 1801-51, IV. 387 noot.
Börnstein, H., Duitsch theaterdirecteur, journalist. Richt op het blad 'Vorwärts', IV. 368. Zijn levensloop, 368 en noot. Vriend van Meyerbeer, 368. In aanraking met C.L. Bernays, 367, die met zijn pleegdochter trouwt, 369, en Marx en diens vrienden in het orgaan 'Vorwärts' binnenleidt, 369.
Börsig, J.K.F.A., Duitsch machinen-fabrikant, 1804-54, V. 234, 236.
Bosch, J. graaf van den, stichter van de Nederlandsche koloniën van weldadigheid, II. 354. Over meerwaarde, V. 4.
Bosco, don, Italiaansch socialist, VI. 404 en noot.
Bossuet, J.B., Fransch kanselredenaar, 1627-1704. Zijn preeken, I. 233. Helpt met het opstellen der declaratie van 1682, III. 285. François Huet over zijn denkbeelden, 464.
Boswell, J., Eng. schrijver, 1740-96, I. 63.
Botticelli, A.F., Italiaansch kunstschilder, 1447-1515, VI. 392.
'Bouche de fer', blad geredigeerd door Nicolas Bonneville, I. 321.
Boudarof, Russische boer, VI. 257 noot.
Bouffard, Saint-Simonist, III. 74 Blijft Enfantin getrouw, 85. Benoemd tot 'prêtre séculier', 93.
Bouillé, F.C.A. markies de, Fransch generaal, 1739-1800, II. 15, 16.
Bouin, Babeuf en zijn volgelingen komen samen in zijn huis, I. 368. Ter deportatie verwezen, 391.
Boulainvilliers, H. graaf, Fransch geschiedschrijver, sterft 1722, I. 260.
Boulanger, generaal, VI. 323, 334.
Boulanger, F., Fransch architect, III. 200 noot.
Boulangisme, het, VI. 334.
Boulland, Saint-Simonist, treedt uit 'Le petit Mercredi', III. 47. Protest tegen Bazard en Enfantins brief van 1 Oct. 1830, 56 noot. Mederedacteur van 'L'Européen', 317.

Bouman, Prof. Dr. H., Over het Mormonisme, VI. 181 noot.
Bouraiche, koopman, Saint-Simons schoonzoon, II. 82.
Bourdon, E., schrijft in Fouriers tijdschrift 'La Phalange', III. 165. Over vrouwenarbeid op het congres der Internationale te Genève, V. 443.
Bourdon de la Crosnière, Léonard, 1793, I. 352.
Boureulle, Paul de, schrijft over de Saint-Simonisten, III. 166.
Bourgeois, C., behoort tot de Hébertisten, I. 349.
Bourgeois, Lèon, over individueel eigendomsrecht, VI. 333 noot. Invloed van Proudhon, 357 noot.
Bourgeoisie, Bourgeois, II. 81, 111, 208, III. 2, 8, 9, 29, 51, 55, 339, 343, 348, 373, 383, 384, 386, 388, 389, 393, 394, 407, 449, 450, 474, 486, 489, 524, 589, 604, 605, V. 234, 237 en noot, 238, 239, 274, 279, 290, 321, 325, 337, 345, 434, 457, 461, 462, 478, VI. 61, 62, 66, 67, 68, 74, 75, 80, 83, 99, 100, 101, 106, 111, 123, 127, 199, 200, 268, 280, 285, 295, 329, 330, 332, 348, 355 noot, 375, 383, 420, 421, 422, 423, 426, 427, 438, 439, 461, 462.
Bourget, Paul, verwerkt Kants stelregel in zijn roman 'L'Etape', II. 362 noot. Zijn 'Le Disciple', VI. 142 noot.
Bourignon, Antoinette, dweepster, 1616-80, I. 150.
Boussac, Pierre Leroux' landbouwkolonie te, III. 355 v., 493.
Bouvard, voorzitter van het 'Bureau des Longitudes', II. 33.
Boyer, Adolphe. Zijn brochure over de arbeiders, III. 495.
Boyer, Antide, behoort in de Fransche Kamer tot de onafhankelijke socialisten, VI. 335.
Braadt, L.O., schrijft 1895 over Lassalle, V. 307 noot.
Brack, kolonel, behoort tot de Fransche Carbonari's, wordt Saint-Simonist, III. 17. Enfantins brief aan hem, 100.
Bracke, Wilhelm, Duitsch koopman, aanhanger van Lassalle, later van Karl Marx, V. 307 noot. Zijn oordeel over de houding van Liebknecht en Bebel bij de stemming in 't parlement over de krijgsuitgaven in 1870, 473. In hechtenis, 473. Ontvangt Marx' afkeurenden brief over het ontwerp voor het Gothasche programma, 476, 480. Verantwoordt zich over zijn overgang van het Lassalleanisme tot Marx' leer, 476 noot.
Bradford, sluit zich aan bij de leden der Brook-Farm-Community, III. 176.
Bradshaw, John, president van het Eng. gerechtshof, 1602-59, I. 143.
Brandenburg, F.W. graaf von, Pruisisch generaal en minister, 1792-1850, IV. 405, V. 93, 95, 204.
Brandes, Deensch letterkundige, schrijver van Lassalles biographie, V. 307.
Brasch, Moritz, Over Lassalle en Jacoby, V. 307 noot.
'Bras croisés', Verzet der, Allemane's naam voor de algemeene werkstaking, VI. 332.
Braudrillart, H.J.L., geb. 1821, Fransch staathuishoudkundige, I. 234 noot.
Braun, Heinrich, redacteur van het 'Archiv für soziale Gesetzgebung', enz. V. 430 noot.
Bray, geboren Hennell, Charles Bray's vrouw, IV. 165.
Bray, Charles, IV. 8, 197, 201. Over M'Cullochs definities, 6. Levensloop, 150, 165. Levens-

beschouwing, 150 v. Overzicht van zijn ‘Philosophy of necessity’, 151-165. Over vrijhandel, 154, 160, kolonisatie, 155; over onderwijs, 155; over godsdienst, 155; over oorzaak van armoede, 157; over sociale hervorming, 159; over communauteiten, 159. Zijn kring te Coventry, 165 v. Zijn ‘The industrial Employment of Women’, 165 noot. Zijn Essay upon the union of agriculture and manufactures’, 165 noot. Invloed van het Chartisme op hem, 217. De Chartisten tegenover hem, 222.
Bray, John Francis, IV. 199, 201. Beroep, 8, 132, 148, 149. Neigt tot collectivisme, 9. Overzicht van zijn ‘Labour's Wrongs’, 133-149. Doel der spaarbank, 146. Over de economisten, 148. Marx maakt gebruik van zijn geschriften, 378.
‘Breisgauer-Bundschuh’, van 1512, bond van boeren, I. 92.
Breitenstein, S. van, abt, 1523, I. 93
Brentano, Lujo, Katheder-Socialist, I. 2.
Bres, Guido de, martelaar der Hervorming, opgehangen, 1567, I. 127.
Bresci, A., Italiaansch anarchist, VI. 428 noot.
Breton, vrouw, betrokken bij het proces der samenzwering van Babeuf, 1797, I. 390.
Bretschneider, K.G., Duitsch geleerde, 1776-1848, IV. 296.
Breve van Gregorius XVI aan de Poolsche bisschoppen, 9 Juni 1832, III. 292.
Briancourt, Math., Fourierist, III. 149. Zijn ‘L'Organisation du travail et l'association’, 149 v.
Briand, A., Fransch socialist en minister, VI. 339, 354 noot, 421 en noot.
Brien, William, Leider der communauteit te Brighton, IV. 129.
Bright, John, kwaker, Eng. parlementslid, geb. 1811, II. 250, IV. 244. Bestrijdt John Fieldens tien-uur-arbeidswet, 258.
Brill, Duitsch gevoels-socialist, Pruisisch afgevaardigde, IV. 402.
Brillat-Savarin, A., Fransch schrijver, 1755-1826, II. 115.
Brindley, John, debatteert in 1837 met Robert Owen, II 328.
Briot, Fransch afgevaardigde in den Raad der Vijf Honderd, II. 118.
Brisbane, Albert, Amerikaansche ijveraar voor het Fourierisme, III. 174, 178, 179. Schrijft over het stelsel van Fourier, 174. Zijn propaganda-middel, 178. Richt een eigen orgaan op, 178. Wekt op tot een proefneming met Fouriers stelsel, 178, 181, VI. 162. Haalt den neef van Dr. Channing over, III. 178; die zijn tijdschrift ‘The Present’ met het zijne vereenigt, 178 Richt een nieuw weekblad op: ‘The Harbinger’, 178. Bestuurt de North American Phalanx, 182 en noot. Sluit zich aan bij de Duitsche socialisten, 196. Bezoekt Considerant te Londen, 196, die met hem bespreekt een proefneming met het Fourierisme in Zwitserland, 197, raadt Noord-Amerika aan, haalt Considerant over daarheen te gaan, 197, en reist met hem Amerika door, 197.
Brisbane, Henry, Amerikaansch socialist. Op de volksvergadering te Worringen, V. 205 noot.
Brisson, Eugène Henri, 1835-1912, President der Fransche Kamer, III. 494 noot, IV. 166 noot.
Brissot, Jean Pierre, Fransch schrijver en advocaat, 1754-93. Doet zich als socialist kennen, I. 312, 329. Desmoulins over hem, 327, 328 en noot, 334. Zijn veelschrijverij, 328. Familie, 328. Naam, 328. Opleiding. 328. Zijn stijl, 328. Vergeleken met abt de Mably, 328. Zijn werken, 329 en noot, 330-333. Over eigendom, 331 v., 522 en noot. Trekt de aandacht met zijn geschriften, 333. Maakt verzen, 333. Wordt journalist, 333. Vergeleken met Linguel, 333. Zijn armoede, 333. Tracht te vergeefs een Fransch blad te Londen te vestigen,

333. Terug in Frankrijk, 333. Twee maanden in de Bastille, 333. IJvert voor afschaffing der slavernij, 333. Zijn reizen, 333. Onderscheidt zich als redacteur, 333. Afgevaardigd naar de Législative, 333. Gesteund, erkend, geraadpleegd door de Girondijnen, 333. Madame Roland over hem, 334 en noot Als redenaar-staatsman, 334. Zijn redevoeringen, 334. Laat zich in de Législative niet uit over de quaesties van het socialisme, 334. Avenel over hem, 334 noot. Tegenover Robespierre, 342. Zijn ingenomenheid met de organisatie der Herrnhutters, 423.
Broadhurst, secretaris van het parlementaire comité der Britsche trade-unions, VI. 407.
Broedergemeente, Moravische, Herrnhutters, I. 104 en noot, 105, 306, 310, 334 noot, 396, 404-426, III, 134 en noot, 608 noot, IV. 113, 207, 277.
Broederhuis, te Zeist, I. 424
Broeders en Zusters van den Vrijen geset, I. 79.
Broët, Saint-Simonist, III. 109.
Broglie, C.V. prins de, 1757-97, II. 15.
Broglie, Victor, hertog de, 1784-1870, I. 258 noot, II. 60, III. 218.
Bromley, II, 316, 320.
Brouez, Jules, leerling van de Colins, III. 463 noot.
Brougham, Henry, baron, Engelsch staatsman, 1778-1868. Volgt Robert Owens bewaarschool na, II. 310. Laat dezen toe tot de vergadering van de vereeniging van sociale wetenschap, 356. Invloed der socialistische uitingen op hem, IV. 8. Ontmoet Thomas Hodgskin, 59. Welgezind jegens hem, 62. Diens brieven aan hem, 84-94. Zijn verweerschrift tegen diens 'Labour defended', 93. Over het recht op het volle arbeidsproduct, 96, 219.
Broughton, Lord, zie John Cam Hobhouse.
Brousse, Paul, Fransch socialist, VI. 353. Vertegenwoordigt Frankrijk op het congres der Internationale te Gent, 156. Sluit vriendschap met Jules Guesde, 324, 328 en noot. Breuk met dezen, 324, 328. Afkeerig van het Duitsche collectivistische stelsel, 325. Richt op het blad: 'Le Prolétaire', 325. Waarom zijn aanhangers possibilisten heeten, 325, 328. Te geleerd voor de arbeiders, 328, 330. Zijn invloed neemt af, 326 Tegen de dwingelandij van een doctrine, 328. Lid van de Féderation Jurassienne, 328. Beschreven door Jules Huret, 328 noot. Zijn bezwaren tegen Marx en den Generalen Raad der Internationale, 328. Zijn leer, 328. Vindt eene revolutie onnoodig, 329. Keurt af algemeene werkstaking, 330. Grief der anarchisten tegen hem, 330 noot. Jean Allemanes verwijt tegen hem, 330.
Broussisten, zie Possibilisten.
Browning, Elizabeth Barrett, Engelsch dichteres, 1809-61. Over Southey, IV. 199. Haar lied, VI. 439.
Brueys, Peter de, Verzet zich tegen de 'rijke' Kerk, I. 69.
Bruijn, Fzn., F. de, predikant, sterft 1763, I. 419 noot.
Bruneau, Saint-Simonist, III. 107.

Brunfels, Otto, I. 91.
Bruno, G. Dominicaner monnik, I. 203. Zijn opmerking over de menschheid, III. 345.
Bruyère, J. de la, Fransch schrijver, 1644-96, I 236 en noot, 258.
Bucher, Lothar, lid van het Duitsche parlement, geb. 1817. Vriend van Rodbertus, V. 96, 173, 178; van Lassalle, 228, 229 en noot, na wiens dood hij een tweede uitgaaf geeft van diens 'System der enworbenen Rechte', 228. Zijn politieke geloofsbelijdenis, 97. Bekend met agrarische toestanden, 97. Balling in Engeland, 98. Terug na Frederik Wilhelm IV's dood, 229. De hulp van Bismarck, 229, 370 noot. Biedt Marx werk aan, 370 noot. Kritiseert met Lassalle Julian Schmidts boek over de geschiedenis der Duitsche literatuur, 229. Bezorgt Lassalles feestrede op Fichte aan Karl Marx, 245. Brengt Lassalle in aanraking met Rodbertus, 245. Tegen Lassalles productie-associaties, 257. Over de Manchesterschool, 261. Beheerscht door Bismarck. 293, 307. Executeur van Lassalles boedel, 306. Over F. Lassalle, 308. Opgezocht door Bakounin, VI. 20.
Buchez, P.B.J., IV. 6. Over Kant, 'Zum ewigen Frieden', II. 360 noot. Geboorteplaats, III. 314. Familie, 314. Beroep, 314. Studie, 314. Vriend van Bazard, 315, 316; met wien hij een wijsgeerigen krans heeft, 315. Vrijmetselaar, 315. Gevolgen van zijn politieke beginselen, 315. Studeert in de medicijnen, 315,316. Neemt deel aan geheime genootschappen, 315. Helpt de Fransche Charbonnerie tot stand komen, 216,315, en reist rond om den aanhang te vergrooten, 315. Te Metz gevangen genomen, 316, vóór de rechtbank te Colmar, 316, doodstraf geëischt, 316, vrijgesproken, 316 Bestudeert J. de Maistres denkbeelden, 316; vindt die te weinig vooruitstrevend, 316. Keert zich van het materialisme af, 316; neemt de formules aan uit Saint-Simon 'Le nouveau Christianisme', 316 Medewerker aan 'Le Producteur', 19, 21, 316. Lid van het Saint-Simonistisch college, 27. Verliest zijn enthousiasme voor het Saint-Simonisme, 44, 317; werkt het tegen, 46; treedt uit het bestuur, 47, en uit 'Le petit Mercredi', 47 en noot. Protesteert tegen Bazards en Enfantins brief, 56 noot. Zijn nieuwe geloofsbelijdenis, 316 v. Richt op het weekblad, later maandschrift 'L'Européen', 317, 326, waarin hij zijn stelsel ontvouwt, 317, 327. Zijn productie-associaties, 318, 327-329, 331, 386, V. 479 Zijn doel daarmee, III 328. Werkt Louis Blanc nader uit, 386. Beveelt aan het stichten van een 'Caisse générale du Crédit public', 318 en noot Zijn 'Introduction à la science de L'Histoire', 318, dat grooten invloed heeft, 318. Overzicht er van, 319-325 Verschil tusschen eersten en tweeden druk, 318 v. Zijn 'Histoire parlementaire de la Révolution Française', 324. Dil boek behoort tot Armand Barbès laatste lectuur, 238, en wordt door Louis Blanc min of meer nagevolgd, 392. Over den naam van zijn school, 326. Voorzitter van het congres van het Historisch Instituut, Dec. 1835, 139. Houdt wekelijksche voordrachten, 326. Verliest enkele uitnemende leerlingen, 326, die zich bij Lamennais aansluiten, 326. Zijn lijkrede op twee dier afgevallen leerlingen, 326. Verzamelt zijn verschillende lezingen in drie deelen, 326 v. Het blad 'L'Atelier', 328, 496. Het tijdschrift 'La Revue Nationale', 329 en noot. In aanzien, 329 Adjunct-maire van Parijs, 330. Zijn verwachting der revoluie van 1848, 330, IV. 411. Spreekt uit naam van het Bewind, III. 330. Waarom de revolutionnaire heethoofden zich van hem afwenden, 331. Afgevaardigde van Parijs in de Nationale Vergadering, 331, verkozen tot voorzitter, 185, 331, waarvoor hij bleek ongeschikt te zijn, 331; niet meer herkozen, 331; ook niet in de Législative, 331. Bij de bloedige worsteling op straat van den Juni-opstand in 1848, 331. Gehuldigd door de

verkiezing van al zijn leerlingen, 331. Op den achtergrond, 331. In hechtenis, 331, doch spoedig vrijgelaten, 331. Schrijft nog enkele kleine historische geschriften, 331 v. Sterft, 332. Zijn karakter, 332 Leefwijze, 332. Zijn streven bereikt geen blijvend resultaat, 332. Invloed van zijn leerlingen, 332, hun geschriften 332, waarin de dwalingen maar ook de verdiensten van hun meester erkend worden, 333. In de conferentie waar Emile Thomas' organisatie-voorstel der ‘Ateliers Nationaux’ aangenomen wordt, 401. Vriend van Ulysse Trelat, 413 noot.
Buchfelder, pred. in Embden, I. 151.
Büchner, Alex., Duitsch taalmeester in Frankrijk, V. 261 noot.
Büchner, G., IV. 295, 305. Geboorteplaats, 289. Familie, 289, 290 noot, 294 en noot, V. 261 noot. Aardt naar zijn moeder, IV. 290. Studeert in de medicijnen te Straatsburg, 290. Leert aldaar kennen de Fransche vrijheidsbegrippen en socialistische stroomingen, 290. Vertrekt naar de hoogeschool te Gieszen, 291. Trekt zich het lot aan van het verdrukte Duitsche volk, 289,290. Maakt kennis met Weidig, 291. Overeenkomst en punten van verschil tusschen beiden, 291. Richt op een ‘Gesellschaft der Menschenrechte’, 291. Zijn vlugschriften om de boeren en burgers tegen de overheid op te zetten, 292, waarvan onder den titel ‘Der Hessische Landbote’ slechts één verschijnt, 291, dat Weidig eenigszins verandert en op diens geheime drukkerij laat zetten, 292. Inhoud er van, 292-294. De verspreiding er van mislukt, 293. Het geheime genootschap verraden, 294. Onder verdenking bij de regeering, 294. Gaat bij zijn ouders te Darmstadt wonen, 294, waar hij weder een geheim genootschap organiseert, 294. Schrijft het drama ‘Dantons dood’, 294. De verspreide ex. der ‘Landbote’ in handen der regeering, 294. Voor het gerecht gedaagd, 294. Vlucht over de Fransche grenzen, 294 In onmin met zijn vader, 294. Vervolgt zijn natuurstudiën te Straatsburg, 294. Privaatdocent te Zürich, 294. Wordt ziek en sterft. 289, 294. Zijn gedenksteen, 289 Lassalles voorlooper, 295. Laat geen leerlingen na, 295. Zijn volgelingen, 295, 301, 387.
Büchner, Louise, Duitsch opvoedkundige, 1821-77, IV. 295.
Büchner, dr. Ludwig, Duitsch natuurkundige, 1824-99. Verkeert onder de socialisten, IV. 295 en noot. Verdedigt Lassalle, 295 noot. Secretaris op het congres der Internationale, 295 noot. Vervreemdt van de arbeidersvereeniging, 295 noot. Houdt een rede over Lassalle, 290 Raadt aan Lassalle en Schulze-Delitzsch uit te noodigen om te Frankfort a.d. Main hun denkbeelden tegenover elkander uiteen te zetten, V. 261. Op het congres der Internationale te Lausanne, 444 noot
Buckle, H.T., Engelsch schrijver. 1822-62, I. 11.
Budaeus, Guillaume, Fransch geleerde, 1457-1540, I. 178.
Büdingen, graaf van, sterft 1749, I. 420.
Bugeaud, T.R., maarschalk van Frankrijk,

1784-1849. Op het banket der Fourieristen, III. 142, 172. Wenscht voor Algerië een soort militaire colonisatie, 172.
Buhl, Ludwig, Duitsch vertaler. Verkeert met ‘die Freien bei Hippel’, IV. 345. Zijn Berliner Monatsschrift, 346. Woont de begrafenis van Max Stirner bij, 350.
Bulletin de Lyon, Le, dagblad der stad, II. 120, 121, 134 noot.
Bülow, H.G., Duitsch musicus, geb. 1830, V. 210, 229 en noot, 301. Zet op muziek een arbeiderslied van G. Herwegh, 271.
Bulwer-Lytton, E.G., Eng. staatsman en romanschrijver, geb. 1805, IV. 216 noot.
‘Bund der Gerechten’, gevormd te Parijs door de uiterste elementen van den bond ‘der Geächteten’, IV. 300. Leiders, 300. Leden, 304, 317. Strekking, 300. Verbroedert zich met de ‘Société des Saisons’, 301. Neemt deel aan Barbès tocht naar het stadhuis, 301. Verval, 302, 387. Steunt Weitlings maandschrift, 305.
‘Bundes-Central-Behörde’, ingesteld 20 Juli 1833, tot beteugeling van revolutionnaire pogingen, IV. 297.
‘Bundschuh’, bond van Elzasser boeren in 1493, I. 92.
Buonarotti, Ph., volgeling van Babeuf, I. 367, 386, 388 noot, IV. 305. Muziekmeester, I. 367. Verdere levensloop, 367. Tegenover de zoogenaamde aristocraten, 367. In de gevangenis, 367. Ter vergadering bij Amar, 370. Lid van Babeufs geheim directoire, 373. Verraden en gevangen genomen, 382. Zijn woorden, 389 noot. Ter deportatie verwezen, 391. Wijst op Owens streven, II 313. Zijn boek over Babeuf, III. 215; dat O'Brien in 't Engelsch vertaalt, IV. 229, 251; debiet er van, III. 215, 222; oordeel er over, 60, 221; invloed er van op het Babouvisme, 222; uittreksel er van, 222. Gedurende de Juli-omwenteling te Parijs, 215. Lid van geheime genootschappen aldaar, 215. Zijn minachting voor ‘La Société des droits de l'homme’, 218. Gehuisvest door de Voyer d'Argenson, 218 noot.
Burdin, Fransch geneesheer, 1790, II. 38.
Bureau, Allyre, Fourierist, III. 127, Schrijft een voorrede voor Rittinghausen ‘La législation directe par le peuple’, 194.
‘Bureau des subsistances’, tijdens de commune van Parijs, 1792, I. 365.
Buren, M. van, Amerikaansch Staatspresident, 1782-1862, II. 305.
Buret, Fransch economist, III. 11.
Bürger, G.A., Duitsch dichter, 1748-94, IV. 290.
Bürgers, H., Leider der uiterste radicalen te Keulen. Sticht met Marx de ‘Neue Rheinische Zeitung’, IV. 403, V. 204. In arrest, 339, 340. Marx over hem, 339 noot.
Bürhli, Karl, Zwitsersch democraat. III. 199 noot.
Burke, E., Eng. staatsman, 1730-97, I. 427, 435, 436, 438, II. 365, 366 noot V. 372 en noot.
Burns, John, Eng. werkman en socialist, VI. 368, 370, 371 en noot, 373, 384, 407, 409, 410, 411.
Burns, R., Schotsch volksdichter, 1759-96, IV 393.
Burrows, Herbert, Engelsch socialist, VI. 373, 409. 411.
‘Burschenschaft’, Duitsche studentenvereeniging op staatkundig gebied, voor 't eerst opgericht in 1815, IV. 291, 297 en noot.
Bürstenheimers, de, V. 351.
Burt, Thomas, socialistisch Engelsch parlementslid, VI. 373, 407, 411.
Burton, sluit zich aan bij de leden der Brook-Farm-Community, III. 176.

Bush, professor, maakt in Amerika bekend de geschriften van Swedenborg, III. 180.
Busteyden, Humanist, I. 179.
Buttet, Madame, maîtresse van Linguet, I. 299.
Buxton, John, gouverneur van Tytherly in 1844, II. 350, 351.
Byron, lord, de Engelsche dichter, 1788-1824, I. 386, III. 38, 337.
Byron, Lady, vrouw van den dichter, II. 223.

C

Cabanès, Dr., III. 280 noot.
Cabanis, P.J.G., Fransch geneesheer, 1757-1808, II. 21, 38.
Cabarrus, F. graaf van, Spaansch minister van financiën, 1752-1810, II. 16 v.
Cabet, Céline, III 275 noot.
Cabet, E,, III. 608 noot, IV. 337, 389 noot, VI. 110. Bevriend met Robert Owen, II. 354, III. 248, 260; leert diens werken door J. Rey's geschriften waardeeren, 260 noot; vergeleken met hem, 247; heeft sympathie voor diens denkbeelden, 269; kiest waarschijnlijk op diens raad Texas voor de Icarische emigratie, 269. Bestreden in Blanqui 'Critique sociale', 231. Dezamy's oordeel over hem en zijn maatregelen, 246, 247. Verschil tusschen dezen en hem, 247. Karakter, 247,248 v. Over godsdienst en huwelijk, 248. Afkomst, 248. Opleiding, 248. Beroep, 248. Neemt deel aan de politiek onder de Restauratie, 248. Procureur-generaal in Corsica, 248. Lid der Kamer, 248. Zijn democratischen zin, 248. Bevel tot inhechtenisneming tegen hem, 248. Republiek zijn ideaal, 248. In de geheime genootschappen, 248. Zijn brochures, 249, 271 noot. Zijn 'Révolution de 1830', 249. Zijn raad aan Louis Philippe, 249 en noot. Voor Robespierre en tegen Babeuf, 263, 264 en noot. Richt op 'Le Populaire', 249 en noot, 270, 382 Zijn rede bij de begrafenis van Dulonge, 249 en noot Zijn raad aan de Lyonnezen in Febr. 1834, 250. Vervolgd, 250. Wijkt uit naar Londen, 250. Komt daar tot andere inzichten. 250. Invloed van Thomas More's Utopia, 250. Hoe hij het communisme wil tot stand brengen, 250, 263, 264, 457. Overzicht van zijn 'Voyage en Icarië', 250-263; dat uitkomt na zijn terugkeer in Frankrijk, 262; debiet ervan, 262, 263; in het Duitsch vertaald, IV. 302. Dezamy over dit boek, III. 250 noot. Hertzka's navolging er van, VI. 303. Kritiek er op, 392 Bestrijdt in 'Le Populaire' vooral Dezamy en de Babouvisten, III. 263. Over Communisme en Christendom, 264. Zijn boek 'Le vrai Christianisme', 264, 279. Overzicht er van, 264-269. Weitling behandelt hetzelfde onderwerp. IV. 319. Zijn overige geschriften, III. 263 noot, 268 v., 271 noot. Over de verschillende stelsels der socialisten tegenover het communisme, 268 v. Zijn propaganda onder de arbeiders, 269. die eene proefneming met een communistische kolonie willen nemen. 269, waarvoor hij een terrein in Texas koopt, 269. Wint in Frankrijk kolonisten aan, 270, 271, 273. Wordt erkend als hun hoofdleider, 270 Zijn verwachting van de revolutie van 1848, 271. Houdt voordrachten voor arbeiders, 270. Organiseert een club, 270 Onthoudt zich van revolutionnaire daden, 270. Over verdeeling van goederen, 271 IJvert voor broederschap, 271. Zijn woord: Communisme, 271.

Naar New-Orleans, 273. Lotgevallen zijner communistische kolonies in Amerika, 273-279, VI. 162, 181 noot. Terug naar Frankrijk, III. 274. Aangeklaagd wegens oplichterij, 274; veroordeeld bij verstek, 274; stelt zich voor een maand gevangen, 274; zijn proces, 274; vrijgesproken, 274. Zijn brief aan den aartsbisschop van Parijs, 275. In de casematten van Bicêtre, 275; vrij in Februari 1852, 275. Terug naar Nauvoo, 275. Oneenigheden, 275. Naar St. Louis, 275. Sterft, 275. Prudhommeaux schrijft over hem, 275 noot. Zijn dochter en schoonzoon, 275 noot In briefwisseling met Pierre Leroux, 354; diens mededeelingen over hem, 369. Zijn naam door Armand Marrast e.a. als hangmaker gebruikt, 407. Bestreden door Proudhon. 537, 546. Sebastian Seiler over hem, IV. 317. Moses Hess over zijn Icarië, 334. Karl Marlo over hem, V. 35, 43.
Cadet de Vaux, A.A., schei- en landbouwkundige, 1743-1828, II. 145 noot.
Cadettisten, zie Possibilisten.
Cadiot, mej, zie Claude Vignon.
Caffarelli da Falga, L.M.J.M. Fransch generaal, socialist, 1756-1819, III. 444 noot.
Cafiero, Carlo graaf, aanhanger van Bakounin, te Napels, V. 461, VI. 45, 126 noot. Geeft uit het eerste gedeelte van diens manuscript: Dieu et l'Etat, 114. Voorzitter der conferentie van de 'Fascio Operaio', 126. Gedelegeerde op het congres van Saint-Imier, 155. Trekt zich het lot aan van Bakounin, 157. Zijn huwelijk, 157 noot. Geeft uit met Bakounin het blad 'La Baronata', 157 noot. Verliest zijn vermogen, 157 noot. Wordt krankzinnig, 157 noot. Te Benevento 157 noot. Neemt in 1874 deel aan een anarchistischen opstand te Bologna, 157. Bevriend met J.H. Mackay, 291.
'Cahiers' van 1789, instructie der Fransche kiesdistricten aan de afgevaardigden voor de staten-generaal, I. 315 v., III. 582, 583.
'Cahiers de travail', besproken op het congres der 'Internationale' te Brussel, V. 447.
Caïrnes, J.E., Eng. staathuishoudkundige, 1824-75, I. 8 noot.
Californië, gouddelvers, hun maatschappij, I. 11.
Calisch, S.M.N., journalist, geb. 1819, V. 460 noot.
Callet, Guillaume. Aanvoerder der Jacquerie, I. 74. Verraden en ter dood gebracht, 75.
Calon, Madame. Verhouding tot Fauchet, I. 322.
Calvijn, J., de Geneefsche hervormer, 1509-64, I. 125 v., 271, VI. 104. 301.
Calvinhac, vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke Fransche socialisten. VI. 335.
Calvinisme, het, revolutionnaire godsdienst, I. 125 Verklaart zich sterk tegen de Wederdoopers, 126. Democratisch ingericht, 126, 141. Uitgewerkt en uitgebreid door de Franschen, 127. Vestigt zich voor goed in ons land, 126. Ook in Schotland, 128. Roept in Engeland de Puriteinen op, 128.
Calvinisten, de, volgers van J. Calvijn, I. 125-128, 141.
Camaldulenser kloosterorde, gesticht door Romuald, omstreeks 1018, III. 289.
Cambacères, J.J.R. de, Fransch kanselier, 1753-1824, II. 41.
Cambon, Fransch minister van financiën, I. 344.
Cameron, Amerikaansche vertegenwoordiger van arbeidersvereenigingen op het congres der Internationale te Bazel, VI. 206.
Campanella, Thomas, Italiaansch monnik en wijsgeer, 1586. Zijn opvatting, I. 203. Zijn denkbeelden, 203. In Napels, 204. Reist door Italië, 204. Terug in het

klooster te Cosenza, 204. Leidt een samenzwering, 204. In de gevangenis, 204 Zijn vonnis, 204. Zijn boeken, 204 v. Verdere levensloop, 205. Sterft te Parijs, 206. Zijn 'Zonneslaat', 206-214, IV. 310 noot. Vergeleken met Cabets Voyage en Icarie, III. 250. Critiek er op, VI. 392. Zijn gemeenschap, III. 608 noot. Karl Marlo over hem, V. 43.
Campbell, geestelijke te Cincinnati, II. 305.
Campbell, Alexander, II 329 en noot.
Campbell-Bannerman, Henry, Eng. minister, leider der liberale partij, VI. 371 noot.
Camphausen, L, Pruisisch staatsman, geb. 1803, IV. 352, V. 91.
Canning, G., Britscb staatsman, 1770-1862, IV. 286.
Canovas del Castillo, Spaansch minister, VI. 428 noot.
Canstein, K.H. von, stichter van het Cansteinsche Bijbelgenootschap, 1667-1719, I. 406.
Cantador, het hoofd der 'Burgerwehr' te Dusseldorf, V. 205, 207.
Cantagrel, F., behoort tot het zoogenaamde centrum der Fourieristen, III. 149. Geboorteplaats, 150. IJverig propagandist, 150 Zwerft rond, 150. Terug, 150. Lid van den gemeenteraad en Kamer, 150. Oordeel over hem, 150. Zijn geschriften, 150-154, 165, 166. In de Assemblée législative, 188. Vlucht, 189. Wegens hoogverraad terechtgesteld, 189. Bij verstek tot deportatie veroordeeld, 150, 189, 196 noot.
Cantillon, P., Eng. staathuishoudkundige, 1759, I. 451.
Capellen, speculeert in de nationale goederen gedurende de Fransche revolutie, II. 19 noot.
Caporusso, aanhanger van Bakounin te Napels, VI. 45, Leidt de anarchistische beweging aldaar 125. Gedelegeerde op het congres der Internationale te Bazel, 125 en noot.
Capua, opgenomen onder de beschikbare domeinen, I. 42.
Caracalla, Romeinsch keizer, V. 147.
Carayon Latour, lid van de Assemblée Nationale, VI. 87 noot.
Carbonarisme, het, in Italië, III. 315. IV. 298.
Cardinaux verhuurt zijn zaal aan de club van het Panthéon, I. 436.
Carey, H.C., Noord-Amerikaansche staathuishoudkundige, 1792-1879 Zijn grondrentetheorie, V. 137 noot. Karl Marx' oordeel over hem, 442 en noot.
Carion, pastoor te Issy l'Evêque, 1739, II. 2.
Carleton, Sir Dudley. In het Parlement van 1626. IV. 36.
Carlstadt, Andreas Bodenstein. Begint de hervormingsdenkbeelden in de praktijk toe te passen, I. 91. Vindt bondgenooten in overgebleven Hussieten en Taborieten, 91. Wil celibaat der priesters, kloosterwezen en misbediening afschaffen 91. Keurt bigamie goed, 91. Verwijderd uit Saksen, 92. Spoort gilden en boeren van Rothenburg aan tot vulhouden, 95. Zijn kleeding, 95. In Oost-Friesland, 105.
Carlyle, Thomas, Eng. schrijver, 1795-1881. Bezoekt Charles Bray te 'Rosehill', IV. 165. Over het Chartisme, 238. Karakter, 238. Zijn geschriften, 238 Over de arbeiders, 238, 259. Over eigendom, 239. Bezoekt Ernest Jones in de gevangenis, 264. Engels over 'Past and Present', 360, en voorts V 14, 17. Over beschaving, 380. Invloed, VI. 389. Voortzetter van

zijn werk, 390. Benaming voor de staathuishoudkunde, 441.
Carnaud, Fransch kamerlid, volgeling van Jules Guesde, VI. 327 en noot.
Carnot, Hyppolyte, Fransch minister van onderwijs, Saint-Simonist, III. 22, 23 noot. Woont bij de Woensdagsche samenkomsten der Saint-Simonisten, 27. Werkt mede aan 'L'Organisateur', 46. Lid van 'Le petit Mercredi', 47. Tegen Buchez, 46 noot. Tracht van Louis Philippe een liberaler grondwet te krijgen, 55. Over de Poolsche zaak in 'Le Globe', 60. Lid van het college der Saint-Simonisten, 61. Naar Brussel om propaganda te maken, 63 noot. Leidt de voordrachten voor de werklieden, 63 Scheidt zich af van Enfantin en de zijnen, 70. Zijn verbittering tegen Enfantin, 71. Minister van onderwijs, 109, 110 noot, 374. Werkt mede aan Leroux' Encyclopédie nouvelle, 341. Oorzaak van zijn val als minister, 341 noot. Vriend van J. Reynaud, 371. In de 'Assemblée Législative', 443. Zijn circulaire aan de onderwijzers, 555 noot.
Carnot, Lazare, geb. 1753, I. 33, 355, 356 noot, 360, II. 48. 118.
Carnot, Sadi, president der Fransche republiek, III. 23 noot. VI. 348, 426, 428 noot.
Carové, F.W., Duitsch geleerde en schrijver. 1789-1852, IV. 296.
Carpaccio, V., schilder uit de oude Venetiaansche school, III. 31 noot.
Carr, Sir Robert, laat in 1664 Plockhoys kolonie vernietigen, I. 173.
Carra, journalist te Parijs, 1791. Zijn politieke actie, I. 326.
Carrel, Armand, Fransch journalist, heftig republikein, 1800-36, III. 17, 83, 222. Keert zich af van het Saint-Simonisme, 19. Bestreden door Proudhon, 526.
Carron, Fransch abt, III. 282.
'Cartel', zie 'Trust'
Cartwright, J., Eng. majoor en journalist, 1740-1824, I. 443, IV. 226 noot.
Caserio, Italiaansch anarchist, VI. 428 noot.
Cassius Dio, Grieksch geschiedschrijver, geb. omstreeks, 155, V. 142
Castellane, vicomtesse de, I. 266.
Castlereagh, H.R.S., Eng. staatsman, 1769-1822, IV. 160.
Catharen, de, I. 72 noot
Catharina II, keizerin van Rusland, 1729-96, VI. 456 noot.
Catilina, Lucius Sergius, III. 438 en noot. Wil anarchie bewerken, I. 44. Beschouwd door geschiedschrijvers, 44. Door Mirabeau, 44.
Cato, I. 31, 32, 34, 36, 261.
Cauchois-Lemaire, L.A.F., 1789-1861. Redacteur van 'Le bon Sens', III. 382 noot.
Caussidière, M., prefect van politie te Parijs, 1808-61, III. 495. Zijn uiting over Bakounin, VI. 17, 40.
Cavaignac, E.L., Fransch generaal en minister, 1802-57, III. 185, 189, 354, 376, 414, IV. 431, V. 11.
Cavaignac, Godefroy, Fransch journalist en jurist, 1801-45, III. 369, V. 337. Zijn verwijt aan Michel Chevalier, III. 109 noot. Lid van de centrale commissie van 'La société des droits de l'homme', 217. Over erfrecht, 217 noot. Invloed op Armand Barbés, 235, die hem zijn 'Almanach de la libre conscience' opdraagt, 236. Fierre Leroux zijn vertrouwde, 354.
Cavalcaselle, G.B., Ital. kunstkenner, geb. 1820, IV. 149.
Cavour, C.R. di, Italiaansch minister, 1809-61, VI, 42.
Cazalès, Fransch abt, III. 363.
Cazalès, Henri de, behoort tot Lamennais' leerlingen te La Chênaie, III. 293.
Cazeaux, Anaïs, getrouwd met Adolphe Guéroult, III. 58 noot.

Cazeaux, Euryale, Saint-Simonist, III. 20. Zijn woonplaats, 47. Tracht van Louis Philippe een liberaler grondwet te krijgen, 55. Werkt mede aan Leroux' Encyclopédie, 341.
Cazeaux, Hortense, III. 58 noot.
Cazeaux, P., Fransch ingenieur, hoofdredacteur van 'Le Globe', III, 64 noot. Scheidt zich af van Enfantin en de zijnen, 70. Lid van de gouvernementscommissie voor de arbeiders, 396.
Cazin, agent van het geheime Directoire, 1796, I. 382, 391.
Celano, Thomas di, geestelijk dichter, 13de eeuw, I. 70.
Celibaat, der R.C. priesters. Het doel vergeleken met dat der vrouwengemeenschap van Plato's wachters, I. 28.
Cellulaire-stelsel, het, III. 384, IV. 313.
'Censeur Européen', II. 70.
'Centralverein für Arbeiterwohl', V. 98 en noot.
'Centres de travail', voorgesteld door C. Pecqueur, III. 419 v.
'Cercle social', van Fauchet, I 321, 322, 423, III. 28 v.
Cerclet, secretaris van 'Le Producteur', III. 19, 20 Treedt af 20, maar blift de hoofdstellingen van het Saint-Simonisme beamen, 59 noot.
Cerise, Fransch geneesheer, medewerker aan Buchez' blad L'Européen, III. 317. Blijft Buchez getrouw, 326. Geeft met Ott uit Buchez' Traité de politique, enz., 332.
Cerretti, Italiaansch anarchist, VI. 127.
Cervantes Saavedra, M. de, schrijver van den 'Don Quixote', IV. 96.
Chabaud-Latour, F.E.H. baron de, Fransch generaal, geb. 1804. Heeft Saint-Simonistische sympathieën. III. 47.
Chaberaat, het, gemeenschappelijke maaltijd der Farizeeën, I. 51, 56.
Chabert, lid van den Parijschen gemeenteraad, geestverwant van Paul Brousse, VI. 330 noot.
Chaboeuf, uit de partij der Allemanisten gezet, VI. 332 noot.
Chalier, in 1793 volks-tribuun in Lyon, I. 346, Zijn invloed, 346. Gevangen genomen, 346. Ter dood gebracht, 346, II. 117. Levensloop, I. 346. Optreden, 346. Na zijn dood als martelaar der vrijheid beschouwd, 316. Zijn hoofd opgegraven en naar Parijs gebracht, 346.
Challaye, Félicien, schrijft over het syndicalisme, VI. 430, noot.
Challemel-Lacour, P.A., Fransch schrijver en diplomaat, geb. 1827, VI. 87 en noot, 100.
Chalmers, Eng. economist. Ontkent niet de gebreken der zoogenaamde kapitalistische productiewijze, III. 11.
Chalmers, Th. Eng. prediker, mede-stichter der Vrije Schotsche Kerk, 1780-1847, IV. 189, 212.
Chalotais, L.R. de C. de la, Fransch procureur-generaal, 1701-85, I. 283 en noot.
Chaltourin, Russisch schrijnwerker, legt dynamiet onder de keizerlijke eetzaal, VI. 244 en noot.
Chamberlayne, Hugh., I. 451.

Chambord, Henry graaf van, III. 487 noot.
'Chambres ouvrières syndicales', te Parijs, VI. 89.
Chamisso, A. von, Duitsch dichter, 1781-1838, III. 375. V. 367.
Champgrand, Mlle., echtgenoote van Saint-Simon, II. 22. Na haar echtscheiding, 22 en noot.
Champion, E., Fransch geschiedschrijver I. 315.
Champion, H.H., Engelsch socialist, VI. 373.
Champseix, Grégoire, III. 355.
Champseix, madame Léodile, Fransch schrijfster, geb. 1833. Haar pseudoniem en levensloop, VI. 155 noot.
Channing, Dr. W.E., Amerikaansche wijsgeer en theoloog, 1780-1842. Zijn aandeel in de oprichting van Brook Farm, III. 175, en noot. Sterft, 178. Geboorteplaats, VI. 202.
Channing, W.E., neef van den voorgaande. Slaat in Engeland en Frankrijk het socialisme gade, III. 176. Sluit zich aan bij Brook-Farm-Community, 176. Overgehaald tot het Fourierisme, 178. Zijn blad, 178. Een der leiders van de nieuwe socialistische leer, 179. Stelt de proefneming voor als eene tegemoetkoming aan meer Christelijker eischen, 179. Houdt zich voortdurend bezig met Swendenborg's geschriften, 180. Geboorteplaats, VI. 202.
Chantôme, Fransch abt, Christelijk-socialist, III. 313. Richt op: Le Drapeau du Peuple, 313. Zijn karakter, 313. Aanhang, 313 en noot.
Charbonnerie, eene navolging der Italiaansche Carbonari's in Frankrijk, III. 16 v., 52, 215, 216 en noot; daaruit voortkomende geheime genootschappen, 215-218. Pierre Leroux' vervorming 335.
Charon, te Beaumont, tweede man van Saint-Simons dochter, II. 82 noot
Charpentier, Ulysse, III. 355.
Charterville, landbouwonderneming van O'Connor, IV. 257 en noot.
Chartisten, de, II. 340, III. 9, 12. IV. 9. Invloed op Thomas Hodgskin, 96, 217. Charles Bray's bedreiging; 164. John Gray over hun plannen, 191. Gevolgen, 96, 271 v. Drijfveer, 217 v. Hun streven, IV. 222. V. 67. Nemen eerst na 1840 kennis van Ch. Hall's landnationalisatievoorstellen IV. 222 v., 252. Laten zich niet in met theoretische wijsheid, 217, 223. Samengesteld uit arbeiders, 223. Verbitterd overhun eigen lot, 223, 258. Hun programma vervat in het volkscharter, 222, 226; dat overal verspreid en gelezen wordt, 227; en Robert Owen voor half werk uitmaakt, II. 352. Verklaring van hun naam, IV. 226 noot. Hun leiders, 227, 232, 254. Het Chartisme beschreven door Lovett en Collins, 231, 240; door Th.Carlyle, 238. Hun bladen 'The Chartist Circular', 232 noot; 'Chartist and republican Journal', 240 noot; 'The Labourer', 256 noot; 'The power of the pence', 267 noot. Hun vergaderingen 232-234, 235, 256, 259; verboden 237. Hun fakkeloptochten, 234. Conventie van gedelegeerden te Londen, 234; verplaatst naar Birmingham, 235, terug in Londen, 236. Hun vijf vragen, 235. Hun besluiten, 236. Verdeeldheid, 234, 237. De onstuimige elementen zegevieren, 234 v. Het Volkscharter verworpen door het Parlement, 236. In opstand, 236. Hun besluiteloosheid, 237. De beweging onderdrukt en de leiders in hechtenis, 237. Manifesteeren in de kerk, 237. Trachten Henry Vincent uit de gevangenis te verlossen, 237. Th. Carlyle's voorspellingen, 238. Reorganiseeren zich, 239. 'The National Charter Associaton of Great Britain' 239. Hun oneenigheid over de verkiezingen, 240; over uitbreiding van volksonderwijs, 240, over drankbestrijding, 240; over algemeen stemrecht, 241 O'Connor ijvert voor het vroegere programma, 241, waartegen O'Brien zich verzet, maar de meerderheid mede instemt, 241. Invloed van Th. Cooper, 241.

Hun lied, 242. The national Charter association, 243. Hun petitie aan het Huis der Gemeenten, 243; bestreden door Macaulay, 243; wederom afgewezen, 243. Hun oordeel over de ‘anti-cornlaw league’, 244. Dreigen met een algemeene werkstaking, 244. De ‘Plug-pot’, 245. Het proces tegen hen van 1 Maart 1843, 246. De Associatie neemt O'Connors landplan aan, 251 Oneenigheid onder de leiders, 254 De Conventie te Londen 3 April 1848, 260. Hun petitie voor het Volkscharter, 262; afgewezen, 264. Audentie bij de koningin geweigerd, 264. Hun val, 264-269. Hun besluiten van 1851, 269-274. Het Chartisme bestudeerd door F. Engels, 355, 363. Marx en de zijnen rekent op hun hulp, 405. Hun voorbeeld elders gevolgd, V. I, Karl Marx' oordeel over het Chartisme, 381. Stemming onder de werklieden na den val van het Chartisme. VI. 365.

Charton, E.T., Fransch schrijver, geb. 1807. Saint-Simonist, III. 57 en noot. Scheidt zich af van Enfantin 70. Schrijft ‘Les doutes d'un pauvre citoyen,’ 109. In het Departement van Onderwijs, 109, 374. Haalt Pellarin over tot het Saint-Simonisme, 125. Werkt mede aan Pierre Leroux' Encyclopédie, 341. Vriend van Jean Reynaud, 371.

Chassaing, vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke Fransche socialisten, VI. 335.

Chassin, Ch. L., Fransche geschiedschrijver, I. 315.

Chastellux, markies de, 1786. Brissot over zijn economische geschriften, I. 333.

Chateaubriand, F.A. vicomte de, Fransch schrijver, 1769-1848, III. 280. Over bekeering der Indianen, I. 396 noot. Over de Saint-Simonisten, III. 73. Over de maatschappij, 475 en noot.

Châtel, F.T.F., stichter der Fransche R. Katholieke Kerk, 1795-1857, Godin bestudeert zijn leer. III. 201, 312. Christelijk socialist, 313. Zijn taal in de liturgie, 312. Heeft toeloop, 312. Predikt een Christendom der armen, 313. Zijn hoofdwerk, 313 en noot.

Chaudey, A.G., Fransch advocaat en journalist, 1817-71, Leerling van Proudhon. III. 551, 604, 613, VI. 94 en noot.

Chaumette, Pierre Gaspard (Anaxagoras), procureur der Commune 1792. Sluit zich aan bij het Sans Culottisme, I. 337, 342, 344. Voorkomen, 350. Geboorteplaats en familie, 350. Opleiding, 350. Zijn uiterst radicale begrippen, 351. Zijn welsprekendheid, 351. Volgt Loustalot op als hoofdredacteur. 351. Treedt op den voorgrond, 351. Protesteert tegen het bloedbad op het Champ de Mars, 351. Procureur der Commune, 351. Zijne sociale maatregelen, 351. Zorgt voor zedelijke reinheid, 351; voor de gevangenissen, 351; gasthuizen. 351; stadsreiniging, 351; begrafenissen, 352. Zijn plan om den hongersnood te stuiten, 352. Zijn rede over het standpunt der vrouw, 352. Zijn zorg voor het onderwijs, 352; voor kunstschatten en bibliotheek, 352. Bezorgt Latude eene geldelijke schadeloosstelling voor zijn gevangenisstraf, 353. Redt Delille van den dood, 353.

Beoordeeld, 353. Stelt met Cloots den godsdienst der Rede in, 353, 354. Verzet er tegen van Robespierre, 355. Geguillotineerd, 356, II. 136 noot. Invloed zijner denkbeelden op Robespierre, I. 356. Babeuf, over hem, 366. Wil bijgebouwen van de Notre-Dame verkoopen, II. 19. Nagevolgd bij 't begin der commune van 1871, VI 91.
Chaumié, Fransch minister, 1903, III. 379.
Chauvière, Blanquist, Fransch kamerlid, VI. 324.
Chauvin, Fransch kamerlid, volgeling van Jules Guesde, VI. 327 en noot.
Chemalé, leidt op het congres der Internationale de oppositie tegen C. de Paepe's amendement over grondbezit V. 445, 452.
Chénier, M.J., Fransch dichter, 1762-1794, I. 354.
Cherbuliez, A.E., hoogleeraar in de staathuishoudkunde te Genève, 1797-1867. VI. 199.
Chevalier, Michel, Fransch economist, 1806-79. Zijn verslag der tentoonstelling te Parijs, 1867, I. 4. Over des werkmans onzeker bestaan, 4. Woont de redactievergadering van ‘Le Producteur’ bij en gewonnen voor het Saint-Simonisme, III. 20. Onderhoud met Lafayette, 52. Tracht van Louis Philippe een liberaler grondwet te krijgen, 55. Lid van het college der Saint-Simonisten 61, 73. Hoofdredacteur van ‘Le Globe’, 64 noot. Zijn getuigenis 79. Voor den rechter gedaagd 83, 99. Blijft Enfantin getrouw 85. Kritiek op hem, 85 noot. Jules Simon over hem, 85 noot. Zijn ‘Système de la Méditerranée,’ v. 86 en noot. Tracht het Saint-Simonisme als verkondiger der industrieele politiek te doen optreden, 87. Beschrijft Louis Philippe 88 noot. Zijn hoofdartikelen in ‘Le Globe’, 90. Enfantin over zijn plannen, 96 Staat de politie te woord te Ménilmontant, 96 v. In de gevangenis, 103, waar hij twist krijgt met Enfantin, 104 en noot. Uit de gevangenis, 104, in een ‘maison de Santé’, 104, rekent zich van de regels der school ontslagen, 104. Naar Noord-Amerika, 106. Wordt professor, 109. Cavaignac's verwijt, 109 noot. Lid van den Senaat, 110. Over hem in: ‘La Phalange,’ 166.
Chevé, C.F., tracht Kerk en democratie te verzoenen, III. 477. Zijn geschriften, 477, 478 en noot. Zijn brief aan F. Bastiat, 570.
Child, J., Engelsch economist, 1630-'99, I. 451.
Chiliasme, het, zie Duizendjarig rijk.
Choiecki, C.E., (pseudoniem: Charles Edmond), Poolsch medewerker aan Proudhons bladen, III. 557 noot.
Choiseuil-Amboise, E.F. de, Fransch minister, 1719-'85, I, 282.
Christendom, het. Zijn leer in verband tot rijkdom en armoede, I. 53-57. Goederengemeenschap tusschen Jezus en diens discipelen, 53. Ten opzichte van eigendom, 53, 57, 448. Een godsdienst van liefde, 53, 55, 448, IV. 202, 207. Het socialistisch karakter der eerste Christengemeente, 56. Zijn uitbreiding werkt nadeelig op het gemeenschappelijk leven, 57. Zijn armenzorg, 57. Voorliefde der eerste Christenen voor het Chiliasme, 58. Pogingen om het tot eersten eenvoud terug te brengen, 69. Verafschuwd door den pastoor Jean Meslier, 234, 236. Verzet zich, volgens Linguet, niet tegen slavernij, 294. Chaumette tracht het af te schaffen, 353, 354. Saint-Simons ‘Nouveau Christianisme’, II. 103-109. Fourier tracht zijn stelsel er aan vast te hechten, 218. In de voordrachten der Saint-Simonisten, III. 40-42. Buchez. over invloed op den vooruitgang der Maatschappij, 317.
Christiaan VI, koning van Denemarken, 1699-1746, I. 407, 416.
Christiaan David, helpt in 1722 de Herrnhut bouwen, I. 408.
‘Christian Social Union’ in Engeland, VI. 388 noot.

Churoa, A. L, zet in Duitschland uiteen de leer van Fourier, IV. 296.
Cicero, M.T., de Romeinsche staatsman, I. 16, 33, 40, IV. 40.
Cipriani, Italiaansch socialist, VI. 404, 409.
Cladel, Judith, Fransch schrijfster, VI. 360 noot.
Cladel, Léon, socialistisch Fransch romanschrijver, VI. 360 en noot.
Clairy, baron de, I. 235.
Clarendon, E. Hyde graaf, groot-kanselier van Engeland, 1608-74, I. 138 noot.
Claretie, Jules, Fransch schrijver, geb. 1840, III. 565 noot.
Claris, redigeert het blad 'La Revolution sociale', VI. 123.
Clarke, W., Engelsch schrijver, VI. 384.
Claudius, Appius, schoonvader v3n Tiberius Gracchus, I. 38.
'Clearing'-stelsel, het, VI. 308.
Cleave, John, Eng. uitgever, radicaal, IV. 231 noot, 246 noot.
Clegg, één van Robert Owens 'trustees', I. 351.
Clemenceau, Eugène, geb. 1841, veearts, Fransch minister, 1906, III. 395 noot, VI. 351 noot.
Clemens, Titus Flavius, van Alexandrië, kerkleeraar omstreeks 190, I. 62 en noot.
Clément, J.B., socialistische dichter, lid der Commune te Parijs, VI. 91. Kamerlid, 331. Behoort tot de Broussisten, 363.
Clerc, mevrouw, zuster van Fourier. II. 225.
Clercq, G. de, III. 391.
Clerex, koffiehuishouder te Parijs, I. 373.
Clericalisme, het, In België, III. 602.
Clermont-Tonnerre, Stanislas graaf de, 1747-92. Zijn rapport, I. 317.
Cloots, Jean Baptiste (Anarchasis), geb. 1755. Afkomst, I. 239, 349. VI. 41 Zwerft door Europa, I. 320. Te Parijs, 320, 337. Sluit zich aan bij de Hébertisten, 341. Zijn droombeeld. 349 v. Uit de Conventie gezet en onthoofd, 350, 356. Zijn woord, 350 noot. Stelt met Chaumette den godsdienst der Rede in, 353.
Clouet, vriend van Saint-Simon, II. 19, noot, 20.
Clough, Eng dichter, I. 175 noot.
'Club de la Révolution', III. 363 noot.
Cluseret, G.P., oud-generaal der commune, behoorde tot de onafhankelijke Fransche socialisten, VI. 73, 75, 92, 93, 335 en noot.
Coalitie-wet, de Engelsche, II. 253. Afgeschaft, 278 en noot. IV. 64, 86, 107, 223.
Cobbett, W., Lid van het Eng. parlement, 1766-1835, IV. 226.
Cobden, R., Eng. staatsman, 1804-65, IV. 192, 244, 254.
Coëssin, F.G., vriend van Saint-Simon, II. 20 en noot, III. 476. Zijn preeken, 477. Zijn 'Bulletin des Enfants de Dieu', 477.
Coeurderoy, Ernest, revolutionnaire Proudhonist, III. 613.
Coignet, C., echtgenoote van François C. schrijft Victor Considerants biographie, III. 192 noot, 199 noot.

Coignet, François, Fourierist. Considerant maakt gebruik van zijn ‘Réforme du Crédit’, III. 192.
Colbert, J.B., Fransch staathuishoudkundige, 1619-83, I. 215. Bestreden door Adam Smith, 459. Bestudeerd door Karl Marlo, V. 41.
Coleridge, S.T., Eng. dichter, 1772-1834, I. 229, 443 II. 280 noot.
Colerus, predikant van Nyega, I. 151.
Colet, John, I. 178.
Colijn, Pieter, burgemeester te Amsterdam, I. 119.
Colins, J.G.C.A.H. baron de, III. 444 noot, 464. Geboorteplaats, 444. Afkomst, 444. Naar Frankrijk, 444. Op de Polytechnische school te Parijs, 444. Neemt dienst onder Napoleon, 444 Zijn militaire loopbaan, 444. Uit dienst, 444. Naar België, 444. Naar Amerika, 444. Studeert in de medicijnen, dan weer in de natuurkunde, 444. Zijn plan om Napoleon uit St. Helena te laten vluchten, 444, v. In Havannah, 445. Terug in Parijs bij 't uitbreken der revolutie van 1830, 445. Betrokken bij politieke samenzweringen, 445. Geeft de politiek op, 445. Jozef Bonaparte waardeert zijn denkbeelden over landbouw en economie, 445. Gaat zich geheel aan maatschappelijke hervormingen wijden, 445. Zijn eerste geschrift ‘Le pacte social’, 445. V. 452, VI. 200. Waarom zijn leerlingen bijzondere waarde aan dit boek hechten, 445 en noot; dal overigens weinig indruk maakt, 445. *L*ijn latere boekwerken, 445, 446 Zijn kring van belangstellende mannen, 445. Zijn aandeel aan de revolutie van 1848, 446; bijna gefusileerd, 446; gevangen, 446; vrij 446. Lijst van zijn geschriften, 446. Door den dood overvallen, 447. Zijn testament, 447 noot. Zijn stelsel, 448-454. 0verzicht van zijn boek ‘L'Economie’, 454-457. Zijn brieven, 457 noot. Tegenover Proudhon, 457. Zijn proclamatie der Autocratie, 457-463. Kritiek erop, 462. Zijn leerlingen, 445, 462, 463 en noot.
Collectívisme, zie Karl Marx en het Marxisme.
Collectivisten de Fransche, III. 417-473. Hun stelsel, 417-419, 420-430, 439-443, 468-471, 610, 613. IV. 248, 251, 267.
Collegianten, de, geven aanrakingspunten tot gemeenschapsvormen, I. 147, 148, 149.
Colleoni, markiezin, Eleonora Stange, VI. 159 noot.
Collet, Fransch wever, III. 355.
Collet, Clara, VI. 386 noot.
Collin d'Harleville, J.F., Fransch dichter, 1755-1806, I. 312 noot.
Collins, John, Schotsch werkman, IV. 231. Karakter, 231. Vriend van W. Lovett, 231, met wien het boek ‘Chartism’ uitgeeft, 231 en noot 240. In hechtenis, 236. Vervolgd door de regeering, 237.
Collins, Joh. A., Sticht in Massachusetts de communauteit van Skaneateles, III. 175. Oorzaak der ontbinding, 175.
Collot d'Herbois lid van het Comité du Salut Public, I. 346, 356 noot.
Colquhoun, P., Eng. statisticus, 1735-1820. Wil besparing op het voedsel van den arbeider, IV. 35, 36. Gevolgen daarvan, 36. Zijn tabellen 37, 171, 186. Over het geheele grond-product, 38, en voorts V. 181.
Colt, ridder, I. 178.
Colt, Jeanne, I. 178.
Columbus, Christophorus, de ontdekker van Amerika, 1436-1506, I 85, 177.
Columella, Romeinsch schrijver over den landbouw, I. 34.
Combe, Abram, Eng. socialist, 1795-1825, IV. 8, 150, 215. Zijn familie, II. 287. Wordt een adept van Owen, 287. Zijn geschriften, 287 en noot. Sticht met Hamilton de inrichting van Orbiston, 287, IV. 129, 178-180. Inrichting er van,

II. 288. Tracht er bewoners voor te vinden, 288. Opgezocht door John Gray 288, 297. Over Owens inzichten, 288. Zijn blad 'The Register,' 288, Zijn verzen, 289. Zijn veranderde leefwijze, 290. Ziek en sterft, 289. Orbiston gesloopt, 290. Zijn boeken en Orbiston besproken door de kolonisten te New-Harmony, 300 Zijn leer en Marx' denkbeelden, VI. 234 noot.
Combe, Andrew, lijfarts van koning Leopold, 1797-1847, II. 287.
Combe, G., Eng. phrenologist, 1788-1858, II. 287, 289 noot IV. 9 en noot, 150. Laat Orbiston sloopen, II. 289.
Combes, Fransch minister, VI. 337, 426.
Comenius, J.A., bisschop der Moravische broeders, 1592-1670, I 410 en noot.
'Comité central de la garde national', opgericht te Parijs 24 Febr. 1871, VI. 90.
'Comité de Salut public', onderworpen aan Robespierre, I. 356, 359, 360, 367, 369.
'Comité de Sureté génèrale', te Parijs, 1793, I. 371 en noot.
Commissaire, Sebastien, Levensloop, III. 236 noot.
Communauteiten, In Auvergne, I. 306, 533. In de Jura, de 'associations fromagères, I. 449. De bezitting der Jaults, 449 en noot. In de baronnie van Thiers, I. 306, II 151. In Engeland, 'Pant Glass', 344 en noot,'Manea Fen', 344 en noot, 347 en noot.
Commune van Parijs, de. 1792, I. 340-344, 354, 355 v. II. 19.
Commune van Parijs, de, van 1871, I. 111, 389 noot, III 126, 191, 199, 241, 277. V. 11, 456, 458, 459, 464 VI. 2, 24, 88-99, 102, 127, 235, 279, 284, 320, 322, 324, 330, 333, 338, 340, 346, 358, 360, 362, 424.
Communisme, het, IV. 43, 85. In den Kenne-meropstand van 1268, I. 73. Onder de Wederdoopers, 115, 120. Bestreden in Rousseau's werken, 277. In Frankrijk in 1790, 326. Fourier over Robert Owen, II. 214. Uitgangspunt, III. 213. Gaat soms samen met het revolutionnaire socialisme, 214. Wensch der Babouvisten, 223. Auguste Blanqui's beschrijving, 231. Overgangsbepalingen, 258-260. Cabets beschouwing, 264-268, IV. 319. Lamennais' oordeel, III 306, 309. Louis Blancs volgelingen van communisme verdacht, 407. François Vidals beschouwing, 436-430. F. Huels oordeel, 466. Het blad: La Fraternité, 496. Bestreden door Proudhon, 528, 537, 547, 552 Onder de Duitsche revolutionnisten te Parijs, IV. 301 v. Wilhelm Weitlings propaganda, 303-306, 317-324. Diens communistisch handboek, 306-317. Karl Heinzens artikelen, 400. Bestreden door Karl Marlo, V. 17, 21, 35, 43. Overeenkomst met het federalisme, 40. Rodbertus tegen de verdeelingseischen, 188. Afgekeurd door Bakounin, VI 55 en noot, 62, 78. Vindt aanhangers bij de Allemanisten, 332.
Communisten, Bond der, te Londen, Oprichters, IV. 302. Organisatie en onvoldoende invloed op de arbeiders, 387 Over de theorieën van het Jong-Hegelianisme, 388. Marx en Engels worden lid, 388. Congres te Londen, 388. Tweede congres aldaar, 389. Neemt aan

het door Marx en Engels opgestelde Communistisch Manifest (zie aldaar) 389. Draagt de hoofdleiding op aan Marx, 390. Zetel verlegd naar Parijs, 402.
Communistische bladen en tijdschriften. L'Egalitaire, III. 241, 247. L'Humanitaire, 246. La Fraternité, 247, 269, 328, 396, 496. L'Intelligence, III. 247. Le Populaire, 249, 269, 270, 272, 273, 275, 382. L'Atelier, III. 328, 396. La Revue Icarienne, 277. La Jeune Icarie, 278. Der Hülferuf der deutschen Jugend, IV. 305. Die junge Generation, 305. Der Urwähler, 323. Die fröhliche Botschaft, 324. Allgemeines Notund Hilfsblatt, 324. Blätter der Gegenwart für sociales Leben, 327.
Communistische Kolonies en Communauteiten in Amerika. In Adams-county, III, 276-279. - Amana of Ebenezer, 174 noot, VI. 169. - Aurora, III. 174 noot, VI. 171. - Bethel, III. 174 noot, VI. 171. - Bishop Hill Community, III. 174 noot, VI. 172 noot. - Bluxome Rancho, III. 278. - Brookfarm, 174, 175-181. VI. 162, 201. - Communia, IV. 323 - Ephrata, III. 174 noot, VI. 166 noot. - Icaria-Speranza, III. 278. - Te Nauvoo, III. 273-276. - Northampton-associatie, I74, 175. - Oneida-communauteit, VI. 176-180. - Der Shakers, III. 174 noot, VI. 173. - Skaneateles, III. 174, 175, VI. 162. Sulphur-prairie, III. 272. - Zoar, 174 noot, VI. 168. Kaweah in Californië, VI. 172 noot.
Communistische literatuur, IV. 423 v.
Communistisch manifest, het, opgesteld door Marx en Engels, IV 389, V. 313, 321. Bevat de eischen der socialisten van 1830-50, IV. 410. Inhoud, 412 v. Uitwerking, 410, V. 2, 12. Organiseert het socialisme, 13. Zet aan tot klassenstrijd, IV. 410, V. 2, 12, 321, 325. Over het leerstuk van den eigendom, 327. Geeft toepassing van de materialistische opvatting, 337. Bakounins definitie van communisten, VI. 55 noot. Grondslag van het Erfurtsche programma, 266. Steunpunt der Marxistische catastrophetheorie, 278. Neemt ook op de leer van het Blanquisme, 280, 286, 287. Verouderd, volgens Bernstein, 286. Slotwoord, 406. Leidt in het autoritair collectivisme, 417.
Compagnonnage, I. 79, 458, III. 330, 356, 496 noot, 497.
Compayre, behoort in de Fransche Kamer tot de onafhankelijke socialisten, VI. 335.
Comte, Auguste, Fransch wijsgeer, 1798-1857, III. 378, 529, 532, VI. 118. Verwerkt de denkbeelden van Saint-Simon, II. 59; wordt diens leerling, 90, III. 314; diens secretaris, II. 59. Helpt ‘L'Organisateur’ redigeeren, 69. Vindt Saint-Simon na diens poging tot zelfmoord. 84. Schrijn het derde cahier van Saint-Simons Catéchisme des Industriels, 87, 90-96, III. 378. Hoewel het bijna uitsluitend de denkbeelden van Saint-Simon bevat, II. 90, stelt het dezen niet geheel tevreden, 96, 97. Kan diens aanmerkingen niet velen, 97, wil niet langer secretaris zijn en verlaat hem, 97, 100. Over zijn ouden leermeester, 97. Splitsing tusschen zijn en Saint-Simons leerlingen, 97. Over Saint-Simon in twee brieven, 97 noot. Woont Saint-Simons begrafenis bij, 110. Werkt mede aan ‘Le Producteur’, II. 18. Eindigt er mee, 20. Gustave d'Eichthal verlaat zijn school en wordt Saint Simonist, 44. Valt de Saint-Simonisten aan, 71. Bestreden in Auguste Blanqui's Critique Sociale, III. 272. Zijn socialisme, 448 en noot. Construeert een Sociologie, I. 11, III. 378, VI. 112. De drie richtingen zijner leerlingen, III. 379. Zijn beide hoofdwerken, 379 Sterft, 379. Opvolger, 379. Gedenkteeken, 379 noot. Testament, 379 noot.
Concurrentie, Bevredigt niet alle economische behoeften, I. 7. Tegenover associatie en coöperatie, 7, IV. 109-118, 122, 129, 132, 142, 145, 147, 164, V. 256, 289 Nut en noodzakelijkheid betwist, IV. 116, 121, 163, 175-178, 187,

212. Invloed op verdeeling van het arbeidsproduct, 120, 122, 176, 187. Beperkt door de gilden, I. 65. In de nijverheid, 242. Noodzakelijk geacht door de economisten, 450, 457, IV. 360, 396. Na afschaffing der gilden, II. 7. Gevolgen voor den arbeider, 135, 217, III. 420, 451. IV. 108, 119, 123, 142, 158, 160, 162, 361, 385, V. 183, VI. 443. Robert Owens oordeel, II. 277, 308. Bevorderd door het individualisme, III. 4. Bron van economische wanorde, volgens de Saint-Simonisten, 13, 22, 29. Invloed op de maatschappij, 319, 323, 383-385, 423, IV. 333 Opgeheven door de sociale ateliers, III. 385-387. Zijn twee spreuken, 378. Een der bezwaren tegen Louis Blancs blokhuizen voor arbeiders, 398. Een gevolg van het 'laissez faire', 399. Na de revolutie van 1789, 411. F. Vidal wil haar vervangen door associatie, 432, 433. Afgekeurd door C. Pequeur, 431; door Joseph Rey, 479. Proudhons zienswijze, 517, 518, 541; die Karl Marx bestrijdt, IV. 381. V. 342. Bestreden in Karl Grüns geschriften, IV. 374. Karl Marlo's opvatting, V. 31, 41, 45, 48, 56. Maatregelen tegen buitenlandsche concurrentie, 40. Noodzakelijk yoor het kapitalisme, 315. Drijft tot overwerk, 391. De vloek der maatschappij, volgens Blatchford, VI. 376, leidend tot anarchie, 376. Afgekeurd door de Fabiërs, 385.

Condillac, (E.B. de Mably), Fransch abt, I. 259 noot, 266 noot. III. 598. Bekend door zijn geschriften, I, 259. Saint-Simon er over, II. 30 en noot. Fourier over hem, 160. Zijn waardeleer, VI. 462 en noot.

Condorcet, M.J.A.N.C. markies de, 1743-94, I. 295 noot, III. 335. Onder 't gehoor van Fauchet, I. 322. De denker van zijn partij genoemd, 334. Vervolgd door de Jacobijnen, 334. Zijn verzekeringsstelsel, 336 en noot. Over de taak der vrouw, 336 noot. Zijn schets van den vooruitgang van den menschelijken geest, 335-337, III. 321. Zijn ontwerp-constitutie der Girondijnen, I. 360, III. 393. Saint-Simon er over, II. 30, 36, 38, 40, 64, 95. Robert Owen over zijn woorden over verzekering van den arbeider bij ziekte, enz., 391, IV. 109 noot. Gehuldigd door Henri George, VI. 198.

C(**onfédération**) **G**(**énérale**) **du T**(**ravail**), VI. 353, 354, 355.

Congressen:

- van Katheder-socialisten, I. 2.
- der vereenigde mogendheden, te Aken, October 1818, II. 267.
- der 'Universal Community Society of Rational Religionists', 1839-1844, II. 344, 346, 347, 349, 350.
- van arbeiders gedurende de tentoonstelling te Londen in 1862, II. 379 noot, V. 160-162.
- van het Historisch Instituut te Parijs, Dec. 1835. III. 139.
- der Owenisten, Juni 1840, III. 173 noot.
- van den Communistenbond te Londen, 1847, IV. 388 v.
- van Duitsche arbeiders, te Berlijn, 23 Augustus 1848, IV. 402; te Heidelberg, Januari 1849, V. 18; te Berlijn, Oct. 1862, V. 249; te Leipzig, 1862/1863, V. 249.

- van Duitsche handwerk-meesters, te Frankfort, Juli 1848, V. 17 en noot.
- van Catholieken, te Luik, Sept. 1890, V. 162.
- van Duitsche ministers, te Karlsbad, Sept. 1819, V. 173.
- Landhuishoudkundig, 1875, V. 185.
- van Duitsche vorsten, uitgenoodigd door den Oostenrijkschen keizer, te Frankfort, Aug.-Sept. 1863, V. 269.
- van de 'Internationale', zie aldaar.
- van Duitsche socialisten. Te Neurenberg in 1868, V. 448, 471. Te Eisenach in 1869, V. 471 v. Te Gotha in 1875, 312, 415 v., VI. 264, 276, in 1896, 271, 276. Op het kasteel Wijden in 1880, V. 433 en noot, VI. 265 noot. Te St. Gallen in 1887, V. 483, VI. 289, 406. Te Halle in 1890, V. 483, VI. 265, 266. Te Erfurt in 1891, V. 480, 483, VI. 266, 271. Te Berlijn in 1892, 271. Te Keulen in 1893, 271, 276. Te Frankfort a/M. in 1894, 271, 272, 273 Te Breslau in 1895, 271, 273, 275. Te Hamburg in 1868, V. 448, in 1897, VI. 271. Te Stuttgart in 1898, 271, 278. Te Hannover in 1899, 271, 278, 287. Te Lubeck in 1901, 288 noot. Te Mannheim in 1906, 276.
- van Fransche socialisten. Te Marseille in 1879, VI. 325 noot. Te Saint-Etienne in 1882, 326, 338. Te Parijs in 1899, 338 en noot. Te Lyon in Mei 1901, 424 noot.
- van Fransche syndicaten en arbeidsbeurzen, VI 352, 353 en noot, 357 en noot.
- Internationale: Te Londen in 1888, VI. 405, 406-408, in 1896, 346, 350 noot, 382, 405, 417-419, 448. In den Haag, Februari 1889, 409. Te Parijs (op twee plaatsen) in 1889, 371 noot, 408-411, in 1900, 420-426. Verhinderd tegen-congres te Parijs, bepaald op 19 Sept. 1900, 423 en noot. Te Brussel in 1891, 405, 411-414. Te Zürich in 1893, 405, 413-417, 418, 419. Te Amsterdam in 1904, 405 noot, 425. Te Stuttgart in 1907, 405 noot, 426. Te Kopenhagen in 1910, 405 noot.
- 'Congrès de la Paix', zie Vredes- en Vrijheid's-liga.
- Slavonisch congres te Praag, zie Praag.
- van 'La Fédération Romande', te Genève, VI. 65.
- van 'La Fédération Jurassienne', te Sonvillier, 31 Oct. 1871, VI. 123; te Locle, Mei 1872, 124.
- van de 'Fascio Operaio', te Boulogne, Maart 1872, VI. 125; te Rimini, 5 Augustus 1872, 126, 155 en noot.
- der Allemanisten, VI. 331 v.
- der Anarchisten, te Amsterdam, 1907, VI. 426 en noot.

Cons, Miss, VI. 386 noot.

Considerant, Victor, IV. 337. Zijn caricatuur, II. 181 noot, III. 117 noot, 187. Geboorteplaats en jaar. III. 128 en noot. Afkomst, I28. Sainte-Beuve's oordeel over hem, II. 212, III, 128. Zijn opleiding, 129. Maakt kennis met Fourier, 129, wordt diens leerling, 129. Schrijft in 'La réforme industrielle', 129. Zijn slag om propaganda te maken, II. 212, III. 129, 141, 142 en noot, 146. Zijn uiterlijk, 129. Neemt een eerste plaats in, 129, 142. Over de geschriften van Fourier en diens eerste leerlingen, 129. Zijn stijl, 129. Zijn 'Destinée Sociale', 130, 191. Overzicht ervan, 130-140. Op het congres van het Historisch Instituut, 139. Zijn 'Rede op het Stadhuis', 140-142. Richt op 'La Phalange', II. 224, III. 141. Houdt lezingen tegen het Saint-Simonisme, II. 224. Trouwt met de dochter van Clarisse Vigoureux, III. 141. Na Fouriers dood het hoofd der school, 142, 146, 185, 190. Bedevaart naar Fouriers graf, 142, en viert diens verjaardag met een publiek diner, 142 Op reis, 142. Zijn 'Théorie du droit de propriété et du droit au travail',

142-144. Proudhons overzicht ervan, 524. Zijn ‘Bases de la Politique positive’, 145. Bepleit daarin een ministerie van vooruitgang, 145, 184, 188, 395 noot. Zijn overige geschriften, 146. Zijn brochure tegen Arago, 146 en noot. Over diens borstbeeld, 146 noot. Bezocht door Jacob van Lennep, 146 noot. Bestrijdt het algemeen stemrecht, 147, dat later het staatkundig werktuig der Fourieristen wordt, 185, 193. Zijn ‘Principes du Socialisme’, 147 v. en noot. Wenscht een zetel in de Kamer der Afgevaardigden, 147. Wordt lid van het ‘Conseil général de la Seine’, 147. Zijn angst voor utopist aangezien te worden, 148. Zijn plooibaarheid, 148. Behoort tot het zoogenaamde centrum, 149, 162. Over het enge kiesrecht der revolutie van 1830, 153. Over Eugène Sue, 162. Laverdan stelt hem Leconte de Lisle voor, 165 noot. Zijn handboek tot voorbeeld genomen, 174. In de ‘North American Phalanx’, 181, 197. Behoort in 1848 tot de meest vooruitstrevenden, 183, 185. Verdedigt de agressieve politiek, 183. Zijn advies aan de gouvernements-commissie voor de arbeiders, 184 v. Afgevaardigde ter nationale vergadering van 1848, 185. Zijn optreden daar, 186, 568. Zijn ontwerp-proclamatie tot het volk, 186. Zijn voorstel in antwoord op Thiers' vraag, 187 en noot. Vraagt stemrecht voor alle meerderjarige vrouwen, 187 noot. Tracht zijn medeleden vertrouwd te maken met zijn ideeën, 187. Tegen het Socialisme, 187 v. Zijn vier voorstellen, 188, 193, 564, IV. 410 noot. Gekozen in de ‘Assemblée Legislative’, III. 188. Vlucht naar België, 189, 199 noot, daarop naar Londen, 189, 239. Bij verstek tot deportatie veroordeeld, 198 noot. Gedurende zijn ballingschap, 190. Zijn boek ‘Le Socialisme devant le vieux monde’, 190. Zijn nieuw denkbeeld, 191, IV. 430 v., geformuleerd in zijn ‘Les quatres Crédits’, III. 191-194. Zijn biographie, 192 noot. Over volksvertegenwoordiging, 193. Zijn ideaal, 194, 581; bespreekt dit ideaal met Rittinghausen, 194, en schrijft zijn ‘Le Solution ou le gouvernement direct du peuple’, 194-197; waarin hij tot min of meer anarchistische beginselen overhelt, 195, 521 noot. Lamennais' verbazing er over, 312. Keert terug tot de plannen van vóór 1848, 196. Ontvangt te Londen een bezoek van Brisbrane, 196; spreekt met dezen over een proef met het Fourierisme in Zwitserland, 196; die hem wijst op Noord-Amerika, 196; en laat zich overhalen er heen te gaan, 197, 199 noot. Te New-York, 197. Leert Engelsch, 197. Reist met Brisbane Amerika door, 197. Vindt Texas het ware terrein voor zijn doel, 198. Ontmoet dáár Gouhémans, 273. Terug naar Europa, 198. Schrijft zijn ‘Au Texas’, 197 noot, 198. Begrooting van een nieuwe onderneming, 198, waarvoor hij kolonisten oproept, 198, geld bijeenbrengt, 199, doch waarvan niets schijnt gekomen te zijn, 199, VI. 162. Godin over hem, III. 199. Terug in Parijs, 199, beleeft dáár de Commune, 199, VI 98 noot. Zijn brochure, 200 en noot. Verliest zijn vrouw, 200. Sterft, 199. Zijn artikelen in de ‘Revue du mouvement social’, 200 Grafmonument, 199 noot. Lid van de gouvernements-commissie voor de arbeiders, 396. Louis Blanc tegen

hem, 416 noot. Proudhons antwoord, 525, 527. Omgang met Franz Stromeijer, IV. 343.
Constans, Fransch, minister, VI. 354.
Constant, Fransch abt, pseudoniem: Eliphas Lévy. Christelijk Socialist, III. 313. Zijn geschriften, 313 en noot. Over de liefde, 313. Zijn levenswandel, 313. Geeft van Flora Tristan na haar dood uit 'L'Emancipation de la Femme', 493. Sebastian Seilers oordeel over hem, IV. 317.
Constant, Benjamin, één der hoofden der Fransche liberale politiek, II. 19 noot, 70. Zijn woordentwist met Bazard, III. 21.
Continentaal Stelsel, het, II. 386, III. 544.
Contract, het vrije, VI. 120.
Conventie, Nationale, geopend 20 Sept. 1792. Samenstel, I. 341 Favre's verslag, 342. Houdt het traktement der geestelijken in, 342. Verwerpt het voorstel van Beffroy en van de Commune, 343. Geeft verlof tot eene progressieve belasting op de rijken, 343. Stelt de Commune verantwoordelijk voor de orde, 343. Weigert eerst, en bewilligt daarna nieuwe voorschotten aan de Commune, 343. Inwendige strijd over het vaststellen der prijzen van levensmiddelen, 344. Gevolgen harer instemming met een maatregel der patriotten van Montpellier, 344. Zwicht voor de Commune en staat toe een gedwongen leening, 344. Stelt vast een maximum voor den prijs van het graan, 345 en noot. Cloots als lid afgezet, 350. Neemt juichend het ontslag van bisschop Gobel aan, 353. De beweging onder haar leden, 353. Wijst aan een 'dag der Rede', 354. Stemt toe om de Notre Dame aan den dienst der Rede te wijden, 354. Billaud-Varennes' rapport, 357. Neemt Robespierres ontwerpwet aan en roept het Deïsme uit, 357. Ontkomt aan het Schrikbewind, organiseert de verdere krachten der Republiek, 359. Terugblik, 359. Onbaatzuchtigheid harer leiders, 359, 360. Haar debatten en decreten, 360-361. Bekrachtigt de grondwet der Bergpartij, 360. Conservatieve elementen krijgen den boventoon. 363. Stelt een andere grondwet vast. 363. Babeufs petities, 366. Tracht haar te herstellen, 377.
Conventie van Genève, 22 Aug. 1864, zie 'Roode Kruis', Vereeniging van het.
Cooper, Ashley, Lid van het Eng. Cabal-ministerie, I. 140.
Cooper, Thomas, Eng. schoenmaker, de dichter der Chartisten. IV. 231, 241, 245, 254 en noot. Zijn hem toegeschreven lied voor de Chartisten, 242 v. In hechtenis, 246. Tegen O'Connors landplan, 256.
Coöperatie, zie Associatie.
Coöperatieve keuken, IV. 110, 160.
'Co-operation Society, te Londen, IV. 127, 131, 168, 177.
Copernicus, grondlegger der theorie van het zonnestelsel, 1473-1543, II. 100.
Coppée, François, Fransch dichter, 1843-1908, VI. 153 noot.
Copper, pred. te Duisburg, I. 151.
Corbon, leerling van Buchez, hoofdredacteur van 'L'Atelier', III. 329. Volksvertegenwoordiger, 331, IV. 411. Lid der verdeelings-commissie, III. 331, Zijn geschriften, 332 v., 333 noot. Levensloop, 333 noot.
Corcelles, de, Saint-Simonist, II. 221
Cordeliers-club, de, eene staatkundige partij ten tijde der Fransche revolutie. Vindt een aanhanger in Linguet, I. 299. Oefenplaats voor de meest geavanceerde en anarchistische elementen van Parijs, 337. Een volkstribune, 337. Het devies der Revolutie aldaar geformuleerd, 338. Haar invloed op de revolutionnaire secties van Parijs, 338. Haar leiders geven zich geen rust, 338.

In de knel onder Danton, 341. Vincent secretaris, 348. Tegenover de Hébertisten, 349. Eischt matiging van het regime der Terreur, 355.
Cormenin, L.M. de la Haye, Fransch schrijver (pseudoniem Timon), 1788-1868, III. 220.
Corneille, Pierre, de Fransche treurspel-dichter, 1606-84, VI. 83.
Cornelissen, Cornelis, aanhanger van Hendrik (Niklaes, I, 148.
Cornwallis, C.M. markies van, Britsch generaal, 1738-1805. II. 15.
Corpus Juris, zijn waarde voor de theorie der Economie, I. 32.
'Correspondant Picard', blad verschijnende te Amiens, I. 365.
Cosmopolitisme, VI. 255.
Costa, Andrea, Italiaansch socialist, VI. 126, 155, 404, 409, 420, 422.
Costa, Gaston da, Blanquist, VI. 89 noot.
Cottin, madame, III. 280 noot.
Coullery, P. Op het congres der Internationale te Lausanne, V. 446. Vestigt te La Chaux-de-Fonds eene centrale sectie der Internationale, VI. 65. Redigeert 'La Voix de l'Avenir', 65. Zijn karakter, 65. Zijn strijdpunt met Guillaume, 65. Over de besluiten van het congres der Internationale te Brussel, 65. Durft niet meegaan met Bakounins plannen, 65. Wordt uitgeworpen, 66. Bakounins stukken tegen zijn volgelingen in 'L'Egalité', 69.
Coupé, lid der Nationale Conventie, 1792, I. 353.
Courbet, G., Fransch kunstschilder, 1819-77, III. 612. Lid der commune van 1871, VI. 91, 362. Werkt voor het idee van het socialisme, 362. In eere bij Proudhon, 362.
Courier, P.L., Fransch letterkundige, 1772-1825. II. 70.
Cournet, F., Blanquist, 1839-85, VI. 322.
Courvoisier, L., weduwe van den minister van justitie Lacombe, II. 225.
Cousin, Victor, Fransch wijsgeer, 1792-1867, III 347, 515, 600 noot, IV. 338.
Coutant, vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke Fransche socialisten, VI. 335, 424 noot.
Coutard, Madame, I. 340.
Couthon, lid van het Comité du Salut Public, I. 356 noot.
Coutte, vriend van Saint-Simon, II. 36.
'Couvre-feu', oud-Eng. wet van het, III. 253,
Coux, Ch. de, mederedacteur van 'L'Avenir', III. 288. 289.
Covenant: verbond in 1738 tot handhaving der Presbyteriaansche kerkorde, I. 128.
'Coventry Herald and Free Press', The, liberaal dagblad, IV. 165.
Coventry, John, lid van het Eng. parlement, 1672, I. 451 noot.
Coxey, wil in 1894 met een stoet werkloozen Amerika doortrekken, VI. 208 en noot.
Craig, Baille, voorzitter der Chartisten, 4 Febr. 1839. IV. 234.
Craig, E.T., Eng. schrijver, 1882, Over 'co-operative farming', II. 285.
Crane, Walter, Engelsch kunstschilder en socialistisch teekenaar, VI. 370 noot, 391, 415 noot, 417.
Crawford, Sharman, Eng. radicaal, IV. 226, 251.
Crèches, zie Kinderbewaarplaatsen.

Credietstelsel, het, Onbekend bij de Grieken, I. 15. Veroordeeld in het Kanonieke recht, 62. Ten behoeve van arbeiders, 336 Pecqueurs bekroonde prijsvraag, III. 419. Door middel van spaarbanken, I. 336, III. 432. Invloed op arbeid en nijverheid, II. 86, IV. 34. Het programma der Saint-Simonisten, III. 20, 64. Fouriers voorschotbanken, 120. De Vitrolles' financieel plan, 302. Buchez wil het den arbeiders verstrekken door een Centrale Bank, 318. Louis Blancs regeling, 386. Staats- of sociaal crediet, I. 33, III. 188, 217, 311, 425, 431, 441, 459 v., 544 v., 558, IV. 253, 422, V. 188, 255, 256, 263. Als middel om het kapitaal te socialiseeren, III. 441 v. Gratis-crediet, 558, 568, 586, VI. 304. Bevordert vrije concurrentie, V. 31. In Karl Marlo's federatieve maatschappij, 39, 47. Invloed op het arbeidsproduct, 57. Rodbertus' zienswijze, 86, 102, 126, 130. Vermeerdert het constante deel van het kapitaal, 394. Vergemakkelijkt geldcirculatie, 399, en speculatie, 423. Behandeld op het congres der Internationale te Lausanne, 444, te Brussel, 448.
'Crédit mobilier', der Pereires, III. 35 noot.
Crellius, S., I. 418 v.
Cremer, Duitsch spion onder den naam: Cherval, V. 340, 351, 353.
Crémieux, J.A., Fransch minister, 1797-1880, III. 309, 394, 407, IV. 370.
Creta. - Gemeenschappelijke maaltijden aldaar, I. 17.
Crispi, F., Italiaansch staatsman, geb. 1819, VI. 127.
Cromwell, Olivier, de Protector, de steun der Puriteinen, I. 130-133, 137-140, 142-143, 156 noot, 451 noot, V. 398.
Cromwell, Richard, I. 157.
Crooks, Will, Lid van het Eng. parlement, VI, 368 noot.
Cross, J.W., gehuwd met Mary Anne Evans (George Eliot) IV. 166.
Crowe, J.A., Eng. schrijver over kunstgeschiedenis, geb. 1825, IV. 149 noot.
Cruppi, Fransch minister, III. 5 noot.
Culpeper, Thomas, I. 451.
Cumberland, Ernst, hertog van, zoon van George V, geb. 1845, IV. 255.
Cuno, lid der sectie te Milaan van de Internationale, VI. 125.
Curie, hoogste gezag bij de Romeinen, I. 67.
Curran, P., Engelsch socialist, VI. 420.
'Currency-school', V. 422, 423.
Curtis, sluit zich aan bij de Brook-Farm-Community, III. 176.
Custine, Adam Philippe, graaf de, Fransch generaal, ter dood veroordeeld 1793, I. 348.
Cuvier, G.L.C.F.D. baron de, dierkundige, Fransch staatsman, 1769-1838, II. 267, III. 314.
Cyon, E. de. Zijn boek: 'Nihilisme et Anarchie', 1892, III. 235.
Cyrenius, stadhouder over Syrië, V. 143.
Czolgosz, moordenaar van pres. Mc Kinley, VI. 206 noot, 428 noot.

D

Dadabhac Naoroji, behoort tot de Fabiërs, VI. 383 noot.
Daens, Belgisch priester, VI. 459 noot.
Daguerre, mede-redacteur van 'L'Avenir', III. 288.
Dahnhardt, Marie, getrouwd met Max Stirner, IV. 350, V. 352 noot.
Dain, Fourierist, Op het congres van het Historisch Instituut, III. 139, 140 noot.

Dale, D., katoenspinner, Robert Owens schoonvader, II. 235 en noot, 236, 237 en noot. 311.
Dalge, ter dood veroordeeld 1848. Gedelegeerd van Leipzig naar Berlijn, V. 249
Dalou, socialistisch Fransch beeldhouwer, III. 228, VI. 360 noot, 362 en noot, 363 noot.
Dalton, J., Kwaker, vriend van Robert Owen, II. 234.
Daly, C, Fransch architect, volgeling van Fourier, II. 224, III. 153 en noot. Sterft, 154 noot. Levert de teekeningen voor Louis Blancs blokhuizen, 398.
Dammer, Dr. Otto, gedelegeerd van Leipzig naar Berlijn, V, 250, 260. Vice-president van het Allg. Arbeiters Verein, 265. Werki in Saksen voor Lassalles Verein, 296 noot.
Dana, C.A. Amerikaansch journalist, bezoekt Brook-Farm-Community, III. 176. Zijn manifest, 179. Wordt rondreizend spreker, 180. Zijn brief aan Karl Marx, 343.
Danckaerts, Jasper, tracht eene Labadistische kolonie in Pennsylvanië te vestigen, I. 154.
Danckelmann, E. Freiherr von, Pruisisch minister, 1643-1722, I. 151.
Danguy, mederedacteur van 'La Revue Nationale', III. 329. Lid der verdeelingscommissie. 331.
Daniels, aangeklaagd en in arrest wegens samenzwering tegen den Pruisischen Staat, V. 339.
Dante, Italiaansch dichter, 1265-1321, I. 71, V. 175, 380.
Danton, George, advocaat, leider der Fransche revolutie, 1759-94, I. 206. Te Parijs, 320. Lid van de club der Cordeliers, 337. Minister van Justitie, 340. Laat de September-moorden toe, 340. De Sans-Culottes over hem, 342. Onder de guillotine, 355, VI. 120. Tegenover Proudhon, III. 565 noot. Nagebootst door Ledru Rollin, VI. 83.
Darboy, aartsbisschop van Parijs, VI. 94.
Darimon, A., Fransch journalist, geb. 1819, III. 527 noot. Leerling van Proudhon, 551 en noot, 561, 613. Zijn correspondentie met dezen, 612 noot.
Darmès, tracht Louis Philippe te vermoorden, III. 226.
Dartford, in Kent, uitgangspunt van het volksoproer onder Wat Tyler, I. 77.
Darthé, student te Parijs. Maakt kennis met Babeuf, I. 367. Verstaat zich met hem over diens socialistische hervormingsplannen, 367. Levensloop, 367. Karakter, 367. Bewonderaar van Robespierre, 367 Verleent een schuilplaats aan Babeuf, 370. Woont de vergaderingen bij ten huize van Amar, 370. In de Parijsche politieke comité's van 1795, 372. In de club van het Panthéon, 373. Lid van Babeufs geheim Directoire, 373. Het aan hem toegeschreven socialistisch gedicht, 376. Vergadert bij Massart, 382 Gevangen genomen, 382. Ter dood veroordeeld, 391. Poging tot zelfmoord, 391. Op het schavot, 391.
Darwin, C.R., en het Darwinismus 1809-82, II. 358, VI. 179.
Darzens, VI. 360 noot.
Daudet, A., Fransch schrijver, geb. 1840, III. 613.
Dave, Victor, Belgisch anarchist, VI. 159 noot, 404.
Davenant, C., Eng. staathuishoudkundige, XVIIIe eeuw, I. 451.

David, Félicien, Fransch componist, 1810-73. Leidt de muziek in Ménilmontant, III. 94. Zijn marsch en gezang voor de arbeiders, 96. Geeft concerten in Enfantins kolonie, 107.
David Jorisz, Wederdooper, I. 120.
Davis, Andrew Jackson, maakt in Amerika bekend de geschriften van Swedenborg, III. 180.
Dawson, W.H., Eng. schrijver over het Duitsch socialisme en Lassalle, V. 307 noot, VI. 156 noot.
Debbs, Amerikaansch socialist, VI. 422 noot.
Debon, gelijktijdig met Babeuf in de gevangenis te Arras, 1795, I. 368. Zijn invloed in de vergaderingen bij Amar, 370. Over Parijs, 372, 377. Lid van Babeufs geheim Directoire, 373.
Decazes, E. hertog de, Fransch staatsman, 1780-1860. Zijn wet op de verkiezingen, II. 67. Val als minister, III. 16 Louis Blanc aan hem voorgesteld, 381, 397.
Decker, M., I. 451.
Declaratie van 1682 ('Quatuor propositiones cleri Gallicani'), III. 285, 286, 288.
Decreet, tot verbod van arbeid door kinderen beneden 10 jaar, uitgevaardigd in 1813 door Napoleon, II. 395.
Decreet der Fransche revolutie van 1848, bepalende den arbeidsduur enz., III. 364, 397 noot.
Decurtins, Zwitsersch socialist, VI. 404.
Defuisseaux, A., Belgisch socialist, VI. 404.
'Degrés des industriels', der Saint-Simonisten, III. 73 noot.
Dehay, leider der communistische kolonie bij Clovendale, III. 278.
Dejacques, Joseph, revolutionnaire Proudhonist, III. 613 en noot. Tracht het Proudhonisme te vervormen, V. 441 noot.
Dejeante, Fransch kamerlid. Allemanist, VI. 331 en noot, 417, 421 noot, 424 noot.
Dekabristen, de, deelnemers aan den opstand te Petersburg, December 1825, VI. 4 noot, 16, 33, 35.
Deken, Henri de. Treedt op tegen den rijkdom der Kerk, I. 69.
Dekker, E. Douwes(Multatuli) Nederlandsch schrijver, IV. 152, VI. 439.
Deknatel, J., predikant, 1698-1759, I. 418.
De la Barre, Chevalier, Fransch officier, I. 283.
Delagueule, zijn plan voor verplichten arbeid, I. 358 noot.
Delescluze, L.C., 1809-71, Zijn blad 'La Révolution Démocratique et Sociale', III 446 noot. Lid der Commune te Parijs, VI. 93, 95. Brief van Colin, III. 457 noot. Zijn dood, VI. 94.
Delhasse, Félix, Proudhon's Belgische vriend, III. 612 noot.
Delille, J., Fransch dichter, 1738-1813, I. 353,
Delle, Reverend J. van, schrijft over het Mormonisme, VI. 181 noot.
Delon, VI. 360 noot.
Dembourg, Madame, VI. 354.
Democratische Partij, de, V. 28, 333-336, VI. 8.
'Democratisch Verein', der Rijnprovincie, Zijn anti-belasting-beweging, IV. 405.
Democratische Volksclub, te Dusseldorf, V. 205.
Denck, Joh., Wederdooper in Tirol, I. 102, 104.
Denis, Hector, Belgisch socialist, V. 3 noot. VI. 404.
Dequenne, directeur der werkplaatsen te Guise, III, 211.

Dereure, Simon, V. 452 noot.
Deroulède, P., Fransch dichter, geb. 1848, VI. 260 noot.
Desages, Luc. III. 355, 357 noot
Desborough, Cromwell's zwager, I. 143.
'Descamisados', (mannen zonder hemd) Spaansche anarchisten, VI. 131 noot.
Descartes, R. philosoof, 1596-1650, I. 203 II. 29, 32 III. 464, 564, 573.
Deschamps, Dom, Benedictijner monnik, sterft 1774, I. 300 v.
Deschamps, steunt Buchez' productie-associaties, III. 328.
Deschanel, P., Fransch kamerlid, VI. 326, 336 noot.
Desfarges, behoort in de Fransche Kamer tot de onafhankelijke socialisten, VI. 335.
Desjardins, G., Adept der geheime Fransche genootschappen, III. 495.
Desmoulins, August, III. 355, 357 noot.
Desmoulins, Camille, Advocaat te Parijs, geboren 1760. Zijn speeches I. 318 Zijn brochures, 319, 320 en noot. Prijst de arbeiders 320. Zijn socialisme, 324. Zijn drijfkracht, 326. Zijn smaadschriften tegen Brissot 327 v. Lid van de club der Cordeliers. 337. Zijn rede over gelijkheid, 339 v. Secretaris-Generaal, 340. Uitgemaakt voor frasenmaker, 342. Zijn oordeel over het orgaan der Hébertisten, 347. Verwijt aan Momoro, 348. Geguillotineerd, 355. Zijn vrouw dweept met Maréchal's verzen, 369.
Dessoliaire, Fransch kleermaker. In briefwisseling met Lamennais, III. 308 noot.
D'Ester, K.L.J., geneesheer te Keulen, democratische volksleider, IV. 402 noot. VI. 20.
Destrem, Hippolyte, redacteur van Fourie-ristische bladen, III. 212 noot.
Destutt de Tracy, A.L.C. graaf, Fransch schrijver, 1754-1850. II. 147 en noot.
'Deutsche Allgemeine Zeitung', V. 259.
'Deutsche Bund der Geächteten', geheim genootschap te Parijs, hoofdzakelijk van Duitsche handwerkslieden. IV. 300.
'Deutsche Volksverein', Oorsprong, IV. 299. Streven, 299. Circulaires 299. Jaarfeest, 299. Geeft een blaadje uit, 299 Wordt heftiger, 300. Ontbonden door de Fransche politie, 300.
Devay, behoort tot de eerste Fourieristen, III. 127.
Deville, G., Fransch kamerlid, volgeling van Jules Guesde. VI. 327, 417.
Dézamy, Théodore, journalist te Parijs, III. 240, IV. IV. 337. Geboorteplaats, III. 240, Waar hij arm sterft, 240. Karakter, 241. Zijn stelsel van Communisme, 241. Verwerpt vaderlandsliefde, 241. Zijne weerlegging van Lamennais, 241. Overzicht van zijn: 'Code de la Communauté', 241-246. Overeenkomst met Morelly's 'Code de la Nature', 241 en waarin is overgenomen van Fourier, 242. Over Cabet, 246, 247. Overige geschriften, 246. Op het eerste 'Banquet Communiste', 247. Onderscheid tusschen hem en Cabet, 247 Zijn opmerking over diens 'Voyage en Icarie', 250 noot. Bestreden door Cabet, 263. Over Jean Reynauds, 373 noot.
Diard, kamerdienaar van graaf de Saint-Simon, 1790-97, II. 28, 32, 35.
Dickens, Charles, de Engelsche romanschrijver, 1812-70, IV. 25, VI. 390.
Diderot, Denis, Fransch Encyclopedist, 1713-84, I. 257, III. 358. Gehouden voor den schrijver van Morelly's Code de la Nature, I. 258, 391. Gast der Vicomtesse de Castellane, 266.

Zijn gewaagde stellingen, 280 en noot. Zijn strijd met d'Alembert, II. 30. Invloed zijner werken op Charles Fourier. 120. Overeenkomst tusschen Cantagrel's, Le Fou du Palais-Royal' en zijn 'Neveu de Rameau', III. 152. Zijn Encyclopedie, 340.
Didier, slotenmaker te Paris. In de politieke comités van 1795, I. 372. In Babeuf's geheim Directoire, 374. Vergadert bij Massart, 382. Gevangengenomen, 382.
Didier, Charles, III 300.
Didier, René, III, 495.
Didot, boekdrukker te Parijs. III. 334 en noot, 350.
Diefstal, Brissot's definitie, I. 331 v.
Dietsch, Andreas, aanhanger van Weitling, IV 322.
Dietz, Oswald, bewaarder van het archief der Duitsche Communisten te Londen. V. 340, 341.
Dietzel, K.A., Duitsch Staathuishoudkundige, geb. 1829, V. 91 noot.
Dietzgen, Josef, leerlooier, socialistisch schrijver. Over Marx, Das Kapilal, V. 402 noot, 470. Hooggeschat door Karl Marx, 470 noot.
Dillon, pastoor, lid der Assemblée voor Thouars bij Poitiers 1789, I. 319 noot, 321. Over de goederen der Kerk, 321 noot.
Dingelstedt, F., Duitsch dichter, 1814-81, IV. 393 en noot.
Dio, Cassius, Grieksch geschiedschrijver, V. 142.
Diocletianus, Romeinsch keizer, V. 150.
Directoire, geheim, van Bateuf, I. 373. Instructie voor de agenten, 373 v. Programma, 374. Verspreidt geschriften, 375. Liederen, 376, Acte Insurrecteur, 378 v. Militair Comité 380. Verraad, 381, 388. Economisch decreet, 383 v., Politie-decreet, 386 v.
Dirks, Willem, I 107.
Disraeli, B., Britsch staatsman, 1804-81, I. 42, IV. 236, 258.
Dissenters, de, protestanten afwijkende van de Eng. Staatskerk, II. 325.
Ditmarsische boeren, staan op onder Edemans Jürgen, in 1144, I 73
Dittelbach, P., pred te Neudorp, I. 151.
Divara, tweede vrouw van Jan Mathijsen, I. 114.
Dober, L., zendeling der Herrnhutters, 1731, I. 417.
Doeden, Jan, I. 173.
Doherty, Hugh, Eng. letterkundige. Zijn essays vertaald opgenomen in Fouriers 'La Phalange', III. 165 Maakt Fouriers stelsel in Engeland bekend. 173, VI. 162. Op het congres der Owenisten, III. 173 noot. Richt te Londen een Fourieristisch blad op, 173. Over de methode van Fourier en die van Swedenborg, 180.
Dohm, E. von, Redacteur van 'Kladderadatsch', 1819-83, IV. 345.
Dohna, Maurits Willem, graaf van, I. 419.
Dolcino, uit Vercelli, vestigt zich met zijn volgelingen in de vallei Val Sesia, I 72, leven in gemeenschap van goederen, 72; hun levenswijze, 72; bestreden door het leger van den bisschop, 72; vluchten naar den berg Zerbal, alwaar zij den hongerdood sterven, 72.
Döleke, H, reconstrueert in 1838 het 'Jonge Duitschland' in Zwitserland, IV. 325. Leidt de sectie van den Zwitserschen arbeidsbond gesticht door Wilhelm Marr, 327. In hechtenis, 327. Uit Zwitserland gezet, 327. Vertrekt naar Frankrijk, 327. Komt terecht in Algiers, 327.
Dombrowski, J., Poolsch luitenant, neemt deel aan de Commune te Parijs in 1871, VI. 93.
Domitianus, (Titus Flavius), Romeinsch keizer, 51-96, III. 487 noot

Donatello, (Donato di Niccolo di Betto Bardi) Beeldhouwer, 1383-1466. Zijn verdeeling van de opbrengst der reproductie, IV. 11. Afbeelding van zijn St. George, VI. 470.
Donatierecht, het, III. 516.
Doni, Francesco, humoristisch Italiaansch schrijver, sterft 1574. Beschrijft eene communistische stad, I. 202, 203.
Dönniges, von, Beiersch diplomaat, 1814-72. V. 299, 301, 302, 303, 304, 305.
Dönniges, Hélène von, V. 298-307.
Doode hand, goederen in, I. 62, 83, VI. 274.
Doodstraf, bestrijding en toepassing der, I. 40, 48, 104, 181, 183, 191, 224, 268, 273, 332, 386, III. 158, 554, IV. 21, 279, VI. 50, 86, 270.
Dorat, C.J., Fransch dichter, 1734-80, I. 282.
Dorat Cubières, I 349 en noot.
Dorían, Pierre, Fourierist, III. 162 v.
Dormon, mijnarbeider, socialist, VI. 410 noot.
Dostojeffski, F., Russisch schrijver, 1822-64, VI. 220 noot, 221 noot, 227 noot.
Douane-recht, het, III. 544.
Douane-stelsel, in Duitschland, ontworpen in 1522, I. 88 en noot.
Doukhobortzi's, de, eene Russische secte, VI. 261 en noot.
Douville de Maillefeu, Fransch rechter, I. 283, 286.
Dove, Patrick Edw., 1850, VI. 379 noot.
Dragomanow, M., Russisch schrijver en volksmenner, geb. 1841 Geeft Bakounins brieven met voorrede uit, VI. 6 noot, 15 noot, 17 noot, 18 noot, 22 noot, 25 noot, 27 noot, 29 noot, 32 noot, 34 noot, 37 noot, 43 noot, 46 noot, 51 noot, 60 noot, 70 noot, 72 noot, 84 noot, 88 noot, 95 noot, 133 noot, 136 noot, 139 noot, 142 noot, 154 noot.
Drank, misbruik, van sterken, aanleiding tot, IV. 13, 152, V. 58, VI. 185.
Drankbestrijding, I. 224, II. 239, 248, VI. 185, 260, 318
'Dreiklassenwahlgesetz', Pruisische kieswet van 1849, V. 234.
Drenteln, Russisch generaal, VI. 242.
Dresden, oproer te, in 1849, VI. 22-25, 40.
Deux-Brézé, markies de, VI. 362.
Dreyfus, kapitein, VI. 337, 338, 345, 425.
Dreyfus, Ferdinand, II. 60 noot.
Drievoudig verbond, het, tusschen Duitschland. Oostenrijk en Italië, VI. 267.
Drinkwater, Manchester katoenspinner, II. 234.
Dronke, E., Duitsch socialist, IV. 345. Dicht sociale verzen, 393. Redacteur van de 'Neue Rheinische Zeitung', 403.
Drouet, Jean Baptiste, 1763-1824, postmeester. Lid van de club van het Panthéon, I. 372. Getrouw aan Babeuf, 380. Vergadering te zijnen huize, 380. Gevangen genomen, 382. In staat van beschuldiging, 390.
Droz, F.X.J., Fransch staathuishoudkundige, 1773-1850, III. 513.
Drucker, Mej., VI. 412.
Drucker, H.L., prof., Kamerlid, VI. 452 noot,
Drukpers, vrijheid van, I. 366, III. 157, 223, 255, 292 en noot, 349, 366, 390, 429, 450, 467, IV. 274, 291, 297, 314, VI. 383.
Drukpersdelict, V. 467.
Drukpers-edict van Juni 1863, uitgevaardigd door Bismarck, V. 266.
'Drukpers-Verein', het, te Parijs, IV. 299.
Drummond, Eng. gezantschapssecr., V. 414.

Drumont, anti-semitisch schrijver, III. 155.
Dryden, John, Eng. dichter, 1631-1700, I. 451 noot.
Dubarry, M.J. gravin, maîtresse van Lodewijk XV, 1746-93, III. 580.
Dubochet, Fransch economist, keert zich af van het Saint-Simonisme, III. 19.
Dubois, verdacht bij Robespierre, I. 346.
Dubois, Félix, schrijft 'Le péril anarchiste', VI. 344 noot.
Dubois, P.F., Fransch schrijver, sticht in 1824 met Leroux den 'Globe', 1795-1874, III. 58 en noot. Gérant van 'Le Globe', 60. Zijn verklaring in de Kamer, 61 noot.
Dubois de la Villerabel, A., III. 280.
Dubois, Abt, I. 260.
Dubreuil, Fransch geneesheer, vriend van Pechmeia, I. 280 noot.
Ducamp, Maxime, Fransch schrijver, geb. 1822, Saint-Simonist, III. 84 noot. Over Fieschi's aanslag op Louis Philippe, 224 noot.
Ducatel, leidt de troepen binnen Parijs, Mei 1871, VI. 93.
Duchâtel, C.M.T. graaf, Fransch staatsman en schrijver, 1803-67. Levert artikelen voor 'Le Globe', III 59. Bestreden, 167 noot.
Duchène, G., Fransch schrijver, medewerker aan Proudhons industrieele, financieele handboeken, III, 595 noot.
Duclerc, C.T.E., mederedacteur van 'Le Bon Sens', III. 382 President-minister, 382. Bestrijdt de doctrinaire ministers, 382.
Duel, het, I. 141, 211, V. 209.
Dufour, te Parijs, I. 382.
Dufour, Fransch socialist, Kamerlid, VI. 424 noot.
Dugied, Saint-Simonist, III. 17. Lid van 'Le petit Mercredi', 47. Keert zich tegen Buchez, 46 noot. Naar Brussel, 63 noot. Leidt de volksvoordrachten, 63. Scheidt zich af, 70. Neemt deel aan de revolutie te Napels, 315.
Duguay-Trouin, R., Fransch zeeheld, 1673-1736, III. 280.
Duguit, Léon, verwijzing naar zijn 'Le droit social' enz., VI. 430 noot.
Dühring, E.K., Duitsch staathuishoudkundig schrijver, geb. 1833. Negeert Rodbertus, V. 193. Neigt tot socialisme, 481. Aangevallen door Engels in de 'Vorwärts', 481. Invloed dier artikelen op E. Bernsteins gevoelens voor hem, 482, VI. 277. Marx over hem, V. 484 noot.
Duizend-jarig rijk, het **Chiliasme,** I. 58, 71, 102, 103, 105, 106, 113, 139, 146, 151, 176, 401, 403, 428, II. 239, 344.
Dulac, medestander van Bakounin, VI. 96.
Dulong, Fransch afgevaardigde, III. 249.
Dumay, lid van den Parijschen gemeenteraad, geestverwant van Paul Brousse, VI. 330 noot.
Dumolard, Saint-Simonist, sterft in Egypte, III. 108.
Dumont, P.E.L., 1759-1829, aanhanger der wijsbegeerte van Bentham, III. 17.
Duncker, F., democratische uitgever te Berlijn, V. 209, 226.
Duncombe, T., radicaal, Eng. parlementslid, 1791-1861, IV. 226. Brengt in de petitie voor het Volks-Charter, 248, en verdedigt de werklieden, 243. In den financieelen raad voor O'Connors landplan, 251.
Dunoyer, Charles, Fransch economist. Zijn éénzijdigheid, I. 2. Saint-Simon verwijst naar hem, II. 88.
Dupin, A.L.A., zie George Sand.
Dupin, A.M.J.J., Fransch staatsman, 1783-1865. Vestigt de aandacht op de bezitting der Jaults, I. 449 noot. Zijn leus, III. 5. Zijn oordeel over de

Saint-Simonisten, 56. Voorzitter van de ‘Assemblée Législative’, 188. Voor de declaratie van 1682, 288. In de Nationale Vergadering van 31 Juli 1848, 565.
Duplay, Simon, Huisvest Robespierre, verstaat zich met Babeuf, I. 368. Zijn democratische artikelen, 375.
Duplesis, Lucile, gehuwd met Camille Desmoulins, I. 328 noot, 369.
Dupont, Zijn voorstel over de ‘trade-unions’ aangenomen door de ‘Internationale’, V. 442.
Dupont, J.C. de l'Eure, Fransch staatsman, 1767-1855, III 394.
Dupont, Pierre, Fransch volksdichter. Afkomst, III 485 noot. Zijn liederen, 485.
Dupont, P.S., Physiocraat, 1739-1817, VI 198.
Dupont-White, C.B., Fransch staathuishoudkundige, 1807-78. Over Pierre Leroux, III 370 noot. Lid der gouvernementscommissie voor de arbeiders, 396. Over Louis Blancs stelsel, 405.
Dupoty, lid der Fransche gouvernementscommissie voor de arbeiders, III. 396.
Duprat, P., Fransch schrijver, geb. 1812, Mede-oprichter van ‘Le Peuple Constituant’, III 309. Medewerker aan de ‘Réforme’, 391.
Dupuytren, G., Fransch geneesheer, 1778-1865, II. 21, III. 369.
Durand, Alice Marie Céleste, Fransch romanschrijfster onder den naam Henry Gréville, III. 184 noot.
Dusentschuer, Wederdooper, I. 115.
Dussoubs, Marcellin, III 355.
Dutens, J.M., Fransch staathuishoudkundige, 1795-1848, II 145 noot.
Duval, Ch., In de Nationale Conventie van 1792, I. 361.
Duvergier, J.B., behoort tot den kring van Saint-Simon, II. 98.
Duvergier de Hauranne, P., Fransch schrijver en staatsman, 1798-1881, Werkt mede aan ‘Le Globe’, III. 59.
Duveyrier, C., Fransch schrijver en advocaat, 1803-66, Saint-Simonist, III 44 Sainte-Beuve over hem, 44. Zijn geschriften, 44 en noot. Sterft, 44 v. Werkt mee aan ‘L'Organisateur’, 46. Zijn partijgenooten vergaderen bij hem aan huis, 46. Lid van ‘Le petit Mercredi’, 47. Tegen Buchez, 46 noot. Naar Brussel om propaganda voor het Saint-Simonisme te maken, 63 noot. Enfantins brief aan hem, 49 v., 76. Terug van eene zending naar Engeland, 82. Voor den rechter gedaagd, 83, 99. Enfantin getrouw, 85. S'eunt Michel Chevaliers industrieele politiek, 87 noot, 88. Over de bestrijding der cholera, 89. Zijn boek: ‘La Ville nouvelle’, 100. Vertrekt van Ménilmontant, 103 Zijn ‘Lettres politiques’, 109. Wordt onder Napoleon III een man van hooge beteekenis, 110 v. Lid van de Gouvernementscommisie voor de arbeiders, 396.
Duveyrier, Henry, Fransch schrijver en reiziger in Afrika, geb. 1840, III. 44 noot.
Dwang-arbeid, III. 158.
Dwight, Sluit zich aan bij de leden der Brook-Farm-Community, III. 176.

E.

Eccarius, J.G., Londensch kleermaker, medeoprichter van den Bond der Communisten te Londen, IV. 387, V. 336, 442. Vertrouwde aan-

hanger van Karl Marx, 442 noot. Weerlegt de leer van John Stuart Mill, 442 noot. Bestrijdt Proudhons ruilbank, 442 en verklaart zich voor staatsbanken 448. Op het congres te Lausanne, 444 noot. Verzet zich tegen Bakounins geweld-theorie, 453. Verdedigt op het Bazelsche congres van de Internationale het rapport van den Generalen Raad, 454 en bestrijdt Bakounin, VI 60 Zijn houding na het Haagsche congres der Internationale. V. 489 noot.
Echerac, d', VI. 360 noot.
Echtermeyer, E.T., Duitsch schrijver, 1805-44, IV. 355.
Echtscheiding, I 114, 238, 256, 290, II. 127, 309, 325, 339, III. 67, 78, 114, 243, 309, 467, VI. 395.
Eck, J.M. von, Theol. doctor, 1486-1543, I. 90.
Eckermann, J.P., Goethe's secretaris, 1792-1854, III. 58.
Eckstein, baron d', III. 325 noot.
Eclectisme, het, (verbinding van verschillende wijsgeerige stelsels) III 60, 435, 467, 539 noot.
Economisch decreet, het, van Babeuf I. 383-386.
Eden, Sir F. Morton, schrijver van 'The State of the Poor', VI. 463.
'Edinburgh Philosophical Institution', IV. 192.
'Edinburgh Review', Eng. liberaal tijdschrift, IV. 126.
Edmond, Charles, Fransch schrijver, III. 557 noot, 612 noot. (Zie 'Choiecki'.)
Edmonds, T.R., Eng. anti-kapitalistisch schrijver, 1820, II. 280, IV. 8, 9.
Eduard III, koning van Engeland, 1312-77. V. 381.
Eduard IV, koning van Engeland, 1547-53, I. 197.
Eduard VI, koning van Engeland, 1537-53, V. 398.
Eeden, F. van, Ned. dichter, IV. 131, VI. 203 noot. Zijn kolonie 'Walden' te Bussum VI. 204 noot.
Eeds-aflegging, I. 51, 104, 143, 224, 408, III. 99. VI. 93 255, 260, 261.
Eerstgeboorte-recht, het, in Engeland, I. 139, IV. 6, 22, 248.
Eeuwig Evangelie, het, I. 67, 71, 98.
Effertz, Otto, zijn pono-physiocratie, VI. 296 v.
'Egalitaires', voorstanders van gelijkheid van loon III. 436 noot.
'Egaux, Les', partij der gelijkheid in Frankrijk, 1789, I. 364, 369, Hun manifest, 374.
'Egaux du Xlième arrondissement', vereeniging van onafhankelijke socialisten te Parijs, VI. 334.
Egels, F.A. eigenaar eener machinenfabriek te Berlijn, V. 234.
Egidy, M. von, VI. 458 en noot.
Eichler, machine-arbeider, handlanger van Bismarck V. 247, secretaris van de Berlijnsche vergadering van 25 Aug. 1862 249. Leidt de vergadering van 2 Nov. 1862 in de Berliner Tonhalle, 249. Gewantrouwd en ter zijde gesteld, 250.
Eichthal, Adolphe d', III 109.
Eichthal, Eugène d', schrijft over socialisme, enz. III. 15 noot.
Eichthal, Gustave d', Fransch schrijver, Saint-Simonist, 1804-86, II. 314, III. 15, 490 noot. Verandert van stemming, 45 en noot. Gehecht aan Enfantin, 46. Werkt mede aan 'L'Organisateur', 46. In het bestuur der Saint-Simonisten, 47. Spreekt over de industrie, 63. Zijn huwelijk, 72 noot. Lid van het college der Saint-Simonisten, 73. Enfantin's voorkeur voor hem, 74. Erkent Enfantin als zijn geestelijk hoofd, 79. Zijn biecht, 80. Enfantin haalt zijn beoordeeling van Robert Owen aan, 82. Terug van zijne zending naar Engeland, 82. Blijft Enfantin getrouw, 85. Zijn verwijt tot Enfantin, 102. Vertrekt van Ménilmontant, 103. Ontvangt eene missie van de Grieksche regeering, 107.

Eigendom, persoonlijk bezit. I. 3. Grondslag der samenleving, I. 10, III. 322. Goethes beschouwingen, I. 13 Ontzegd aan Plato's wachters, 21. Voordeelen ervan aangetoond door Aristoteles, 26. Voorwaardelijk toegestaan in Romeinsch Socialisme, 43. Geregeld door de Mozaïsche wet, 51. Jezus' opvatting, 53. Collectief in de eerste Christengemeente, 56, 176. Gebruik en bestuur van eigen goed en geld toegestaan aan de eerste Christenen, 57. Bij de Germanen, 59 v. Het oppereigendomsrecht, 59, 60. Geregeld in het kanonieke recht, 62. Oorzaak van verzet tegen de Kerk, 67-70. Bedreigd door socialistische boeren- en arbeidersbewegingen in de middeleeuwen, 73-81. Afgekeurd door Thomas Münzer, 99. Afgeschaft onder de Wederdoopers te Zürich, 103, en gedeeltelijk onder de Munsterschen, 112. Verboden aan de priesters in het ‘Huis der Liefde’, 148. Afgeschaft op het Waltha-slot, 152, maar aldaar opnieuw ingevoerd door van Deventer, 154. Geregeld in Plockhoy's sociale plan, 159, 160. Nadeelen van privaatbezit, 137, 185, 268, 303, II. 307, 373, III. 214, 319, 345, IV. 45, 58, 157, 181. Besproken in Campanella's Zonnestaat, I. 209. Hoe ontstaan, 233, 290, II. 367, IV. 84, 306, V. 117, 314, 400, VI. 281. Beschouwd in Jean Mesliers testament, I 237 v. Strijd tusschen voor- en tegenstanders in Morelly's Basiliade, 241-247. De physiocratische zienswijze bestreden door Voltaire en Mably, 262-264. Geëerbiedigd door Rousseau, 278. Beschouwing er over in Linguets ‘Théorie des loix civiles’, 286-291 Niet veroordeeld door den godsdienst, 300. Invloed op het ontstaan van den koophandel, 303. Bevestigd door het huwelijk. 304. Bepaling er over van de Nationale Vergadering te Versailles in 1789, 317. Beperki tot de arbeidsvruchten, 323, VI. 446. De Girondijnen houden zich vast aan het begrip er van, I. 334. Brissots definitie, 330-332. Opvatting van Saint-Martin, 311 noot; van Beffroy, 343. In Robespierres Verklaring der rechten van den mensch, 356. In Saint-Justs hervormingsplan, 358. Regeling in de nieuwe Constitutie der Nationale Conventie, 364. Bestreden door d'Antonelle, 369; door Babeuf, 370, 387. III. 214; door de socialisten van 1830, II. 403; door Proudhon, III. 512-528, 545, 548, IV. 339; door Weitling, 314, 318, 320; door Moses Hess, 333; door Max Stirner, 348; door Karl Marx, 358, V. 328, 335, 393; door F. Engels, IV. 360. In strijd met Communisme, I. 375, 446, 448, VI. 56, 178, 294. Volgens het overgang-decreet van het geheime Directoire van 1795, 383-386. Verboden door het Shakerisme, 403. W Godwins zienswijze, 429. Eene nieuwe verdeeling, 454, II. 3. Saint-Simonistische opvatting, 54, 63, III. 2, 26 noot, 33, 35, 56, 123, 126, 143, IV. 93. Fichtes eigendomsverdrag, II. 372; en theorie, 374, 380, 391. Uiting in Novalis' roman, 374. Considerants Théorie du droit de

propriété, III. 142-145. Charles Testes ontwerp-constitutie, 219. Onvereenigbaar met absolute gelijkheid, 222. Verdedigd door Lamennais, 303, 305, 309, 310. Invloed van Lamennais' voorgestelde bankinstelling, 302. Opvatting der Fransche Collectivisten, 417-472. Het nut en gevolgen van ongelijke verdeeling IV. 6, 19, 24, 45, 56. Aansporing tot arbeid, 14. Reden tot handhaving, 14. Macht in de maatschappij, 43, 176. Onmisbaarheid, 43. Gemeenschap van eigendom, 43, 118, 187. Definitie, 43, 159, 173. Vergeleken met grondbezit, 43. Nut en rechten, 45. Tegenover arbeid, 45, 58, 84. Zijn goed recht en duurzaamheid betwijfeld, 46, 69, 72, 82, 204. Zekerheid van eigendom, 78, 82. Over eigendomsrecht, 78, 82, 84, 85, 87, 91, 93. Gesteund door de wet, 86, 90, 92. Vrijwillig opgegeven, 60. Carlyles definitie, 239. In verband tot patriotisme, 307. Heerschappij, 358. Hubers organisatie van gemeenschappelijk eigendom, 397. Behandeld in het Communistisch Manifest, 417 v., V. 327. Tegenover sociale rechtvaardigheid, V. 3. Karl Marlo's zienswijze, 21, 23, 28, 31, 33, 36, 40, 44-46, 48, 50-53. Rodbertus wil het rentegevend eigendom opheffen, 69, 82, 122, 123, 127, 150, 189, 191 In de oudheid, 139. Lassalles beschouwingen, 224, 227, 238, 288. Verdedigd door Tolain op het congres der Internationale te Brussel, 449. Bakounin wil het verdelgen, VI. 50, 85 v. Léon Bourgeois' definitie, 333 noot. Afgeschaft in Morris' staatsroman, 395. Thomas van Aquino's opvatting over het gebruiksrecht, 457.
Eisenachsche programma, het eerste Duitsche sociaal-democratische statuut, V. 471 v.
Eitelhans, von Thuringen. Voert de Seebauern aan in 1525, I. 93.
Eldon, John Scott, Lord-Kanselier, 1751-1838, IV. 212.
Eliot, George, zie Evans, Mary Anne.
Eliot, John, Eng, staatsman, 1592-1632, I. 128 en noot.
Elizabeth, koningin van Engeland, 1558-1603, I. 79, 127, 202, 457, II. 237, 253, V. 381, 398.
Elizabeth, keizerin van Rusland, 1709-1762, VI 237 noot.
Elizabeth, keizerin van Oostenrijk, VI. 428 noot.
Ellis, Eng. economist, 1825, II. 279.
Elphinstone, 14de Lord. VI. 372.
Elpidin, medestander van Bakounin, VI. 54. Schrijft Bakounin in als lid der Internationale, 58.
Elsner, Dr., redacteur der ‘Neue-Oder-Zeitung’, V. 344.
Eltzbacher, Paul, schrijft in 1900 over het anarchisme, VI. 429 noot.
Ely, Richard T., zijn geschriften over socialisme en anarchisme, III. 275, VI. 207 noot.
Elysard, Jules, (pseudoniem van Bakounin), VI. 14.
Emerson, R.W., Amerikaansch wijsgeer, 1803-'82 Over Charles Fourier, II. 198 noot. Geraadpleegd over Brook-Farm-Community, III. 176. Over dr. Channing, 175 noot, 178. Bezoekt herhaaldelijk Brook-Farm-Community, 176 en Charles Bray op ‘Rosehill’, IV. 165. Houdt voordrachten, 192. Over Swedenborg, III. 180. Geboorteplaats, VI 202. Schrijft in ‘The Dial’, VI. 202. Invloed op H.D. Thoreau 202. Vergeleken met E. Bellamy 218.
Encyclopedisten, de, I. 231, 258, 266, 280. Over arbeid, 279. In Linguet's pamfletten, 284. Hun vijandschap jegens Linguet, 295. Uitwerking hunner vryheids-ideeën, II. 15. Hun strijdlust, 30 Wegbereiders voor de Fransche revolutie, 100. Hun stijl, VI. 325.
Enfantin, Auguste, landschapschilder, III. 24.

Enfantin, B.P., leerling van Saint-Simon, 1796-1864, III. 111 noot, 129, 396. Tegenwoordig bij de lezing van het 'Nouveau Christianisme', II. 104. Uiting in 1841, 185 noot. Tegen Fouriers plannen en voor Saint-Simons ideeën, 221. Over Robert Owen 314. Leeftijd, III, 17. Familie, 17. Opleiding, 17. Wordt militair, 17, daarna handelsreiziger, 17. Naar St. Petersburg, 17, waar hij wijsbegeerte, staathuishoudkunde en financiën bestudeert, 17. Ontwerpt een plan voor rente-conversie, 17. In briefwisseling met Lafitte, 17. Bestudeert de sociale wetenschap, 17. Leest het 'Catéchisme des Industriels' van Saint-Simon, 18., wiens adept hij wordt, 18 Bij de eerste voorlezing van 'Le Nouveau Christianisme', 18. In betrekking aan de 'Caisse Hypothécaire', 18, 24. Karakter, 18. Uiterlijk, 18. Ingenomen met zichzelf, 18, 49. Leidt het Simonisme en 'Le Producteur', 19, 21, 22, 26. Heine's oordeel over hem, 19 noot. Wil 'Le Producteur' weer opwekken, 24. Zijn vriendschap met Olinde en Eugène Rodrigues, 24, 26. Zijn 'Mémoires d'un Industriel de 2440', 26 en noot. Lid van het Saint Simonistisch college, 27, 46. Vindt steun bij Eugêne Rodrigues, 43. Strijd met Bazard 43. Zijn vriendschap met Gustave d'Eichthal, 45. In de Woensdagsche bijeenkomsten, 46. Wordt met Bazard de leiding der school opgedragen, 46. Zijn liefdesgeschiedenis, 47 noot. Woonplaats, 47. Nieuwe begríppen over de vrouw, 47-51, 62, 67, 68 en noot, 73, 124, VI. 178. Zijn opvatting over het leerstuk over den priester, III 47 v. Zijn brieven aan C. Duveyrier 49 v. 75. Verklaart zich zoon en opvolger van Paulus, 50. Zijn circulaire tijdens de Juli-revolutie van 1830, 52. Zijn gesprek met Bazard en Laurent, 52. Helpt Bazard aan de proclamatie van 30 Juli 1830, 53; en aan diens brief in den 'Organisateur', 53 v. Over de politiek, 55. Verdedigt de Saint-Simonistische stellingen in een brief aan den voorzitter der Kamer, 56 en noot, 418 Zijn opvatting over de vrouw wordt niet gedeeld door mevrouw Bazard, III. 62, 70. Houding tegenover Bazard, 62. Zijn meeningen, 63, 154. Protesteert tegen de sluiting der zaal door de politie, 63 noot. Voordracht, 63. Wil de quaestie der vrouw tot eene oplossing brengen, 66. Aanleiding daartoe, 66. Brief aan zijn moeder, 67 en noot. Discussie met Bazard, 69. Olinde Rodrigues over hem, 69. Breuk met Bazar en diens vrouw, 70, 73. Poging met de school der Saint-Simonisten, 71, 317. Tegenover de aanvallen zijner afgevallen vrienden, 71, Organiseert de kerkelijke hiërarchie 73. Na Bazard's uittreden uit het college, 73. Zijn brief over de publieke vrouwen, 73 noot. Zijn 'Enseignements', 74, 75-79, 81 v. Zijn titel, 80, 317. Over Fourier, 82 Haalt aan d'Eichthal's beoordeeling van Robert Owen, 82. Voor den rechter gedaagd, 83, 98 v., 103 v. Afkondiging van Olinde Rodrigues' afscheiding, 84. Houdt moed, 84. De leerlingen scharen zich om hem, 85. Michel Chevalier wordt zijn rechterhand, 85. Uiting over Michel Chevalier's 'Système de la Méditerranée', 86 noot. Overheerschend, 90, 142. Zijn opdracht aan Michel Chevalier, 90. In het laatste nummer van 'Le Globe'. 91. Af-

zondering, 91, 92. Legt zijn leerlingen het celibaat op, 92. Te Mènilmontant, 92-104. Zijn moeder sterft, 93. Zendt Holstein naar zijn vader, 93. Zijn onecht kind, 95 noot. Zijn brief aan Thérèse Nugues, 100; aan kolonel Brack, 100. Voor de rechtbank van wege aanklacht van oplichterij, 101. d'Eichthal's verwijt tegen hem, 102. Wordt ziek, 103. In de gevangenis, 103, waar hij twist krijgt met Chevalier, 104 en noot. Zijn brieven uit de gevangenis, 103 noot. Tegenover zijn leerlingen, 104. Uit de gevangenis, 106. Zijn halsketen en kalender voor de Saint-Simonisten, 106. Zijn houding in Frankrijk, 106. Naar Egypte 107. Plan om de Middellandsche Zee door een kanaal met de Roode Zee te verbinden, 106, Ontvangst door Ferdinand de Lesseps, 107. Gast van Soliman Bey, 107. Neemt Mehemet-Ali's opdracht om den Nijl af te dammen aan, 107. Te Thebe, 108. Neerslachtig, 108. Zijn vader sterft, 108. Terug naar Frankrijk, 108. Zijn ‘correspondance philosophe et religieuse’, 109 Hernieuwt de kennismaking met Lamoricière, 110 noot. Zijn verwachtingen van Napoleon III, 110, 111. Meent dat de tijd gunstig is voor het Saint-Simonisme, 111. In de wereld van zaken, 111. Zijn latere geschriften, 111. Over Napoleon III's troonrede, 111. Sterft, 111. Pierre Leroux tegenover hem, 336, 342 noot.
Engel, Anarchist, in 1887 opgehangen te Chicago, VI. 207.
Engel, E., Duitsch statisticus, geb. 1821, V. 243 noot.
Engels, Friedrich, VI. 279, 282, 283. Over Max Stirner, IV. 349 noot, 374 noot. Geboorteplaats en jaar, 354. Afkomst, 354. Opgeleid voor den handel, 354. Zijn enthousiasme voor ultra-radicale denkbeelden, 354. Eerst op kantoor te Bremen, daarna te Berlijn, 354, waar hij de Bauers leert kennen, 354, en het lokaal van Hippel bezoekt, 345. Bestudeert Hegel en Feuerbach, 354 Overweegt de betoogen der Jong-Hegelianen, 354. Invloed van zijn verblijf in een fabriek te Manchester, 354. Ergert zich aan de loftuitingen op het industrieele systeem. 354. Stelt belang in het streven van Robert Owen en der Chartisten, 355, in wier bladen hij schrijft, 268 noot. 355. Neigt tot socialisme, 355. Over de 10 uren quaestie, 268 noot. Maakt kennis met Karl Marx en wordt diens boezemvriend, 355, 362, V. 349, 483, vullen elkaar aan, IV, 362. Schrijft in de ‘Deutsch-Französische Jahrbücher, 341. 357, doet zich daarbij kennen als socialist, 360; schrijft daarin over Carlyle's ‘Past and Present’, 360 en een stuk getiteld: ‘Umrise zu einer Kritik der National-Oekonomie, 360-362. Marx' oordeel er over, 362. Lassalle citeert er uit in diens Bastiat-Schulze, 362 noot. Geeft in 1845 uit ‘Die Lage der arbeitenden Klasse in England, 362, waarin hij verwerkt het ‘Children's employment commission's report’, II. 216, IV. 363. Zijn voorspelling daarin, 363. Indruk van dit boek op Marx, 364. Gaat naar Parijs om geregeld met Marx te kunnen omgaan, 364. Zet uiteen hun beider standpunt tegenover de Jong-Hegelianen in hun gemeenschappelijk boek: ‘Die heilige Familie’, 365-368. Schrijft brieven aan Marx, 365 noot. Over Bruno Bauer, 367 noot. Vestigt zich te Brussel, 371 en noot, 383, V. 440, waar hij in de tijdschriften en met dezen een kritiek der philosophie na Hegel schrijft, dat onuitgegeven blijft, IV. 371. Deelt daaruit mee in zijn in 1888 uitgegeven boekje over Ludwig Feuerbach, 371, waarin hij zegt, dat Bakounin veel ontleent aan Stirner, VI. 7 noot. Zijn materialistische wereldbeschouwing als basis van zijn socialisme, IV. 372, V. 196. Voorziet van noten en schrijft een voorrede voor de Duitsche vertaling van Marx' ‘Misère de la Philosophie’, IV. 375 noot, V. 372 noot. Weerlegt daarin Rodbertus' verwijten aan Marx. V. 193 noot. Richt op te Brussel met Marx e.a. een ‘Arbeiter-Bildungs-Verein’, IV 384. Zoekt met Marx eene organisatie om in Europa invloed op de arbeiders te oefenen, 387, 388. Schrijft in de ‘Deutsch-brüsseler Zeitung’, 387 noot. Critiseert de denkbeelden van den

Communistenbond te Londen, 388, die Josef Moll afvaardigt om zich met hem en Marx te verstaan, 388. Wordt lid van dien bond, 388. Krijgt opdracht om met Marx een manifest op te stellen, 389. Draagt voor concept-statuten op het eerste congres te Londen, 389. Zijn invloed op het tweede congres te Londen, waar het door hem en Marx ontworpen Communistisch manifest wordt aangenomer, 339, 410-432, V. 2, 313, 321 Steunt Karl Marx pogingen om eene socialistische organisatie in Duitschland tot stand te brengen, IV. 402. Voegt zich bij Marx te Parijs, 403. Redacteur aldaar van diens blad: 'Neue Rheinische Zeitung', 403. Bestrijdt in dit blad het Panslavisme, dat Bakounin verdedigt, 405. Maakt gebruik van Proudhons 'Révolution au XIXe siècle', III. 574 en noot. Spreekt op de volksvergadering te Worringe, V. 205 noot. Zijn anoniem uitgegeven geschrift 'Po und Rhein', 218, 348. v., gericht tegen de 'Augsburgsche Allgemeine Zeitung', 348. Lassalle wil hem en Karl Marx te zamen slechts één stem geven in de redactie van het nieuwe blad, dat deze wil oprichten, 228. Over de methode van Karl Marx en die zijner socialistische voorgangers, 329. Schrijft in het tijdschrift 'Neue Rheinische Zeitung', 336 v. Geeft Marx' opstel daarin getiteld: 'Die Klassenkämpfe in Frankreich, 1848 bis 1850', 336. Schrijft tegen de Bonapartische propaganda, 348. Vindt in Marx' nalatenschap een vervolg in HS op diens 'Zur Kritik der politischen Oekonomie', 370, waarop hij bij het verschijnen een aanprijzende critiek had gegeven, 369 noot. Volvoert niet zijn voornemen dit HS. te publiceeren, 371. Doet na Marx' dood verschijnen de onuitgegeven deelen II. en III. van 'Das Kapital', 370, 403, 414, 483. Zijn voorrede, 422; aanteekeningen, 425 noot; zijn hoofdstuk in het derde deel over den invloed van den 'Umschlag', 416 noot, 417 noot. Sterft vóór de uitgave van het vierde deel, 415, 484. Woont bij het Haagsche congres der Internationale, 460 Werkt niet verder mee aan de door Schweitzer geredigeerde 'Sozialdemocrat', na diens waardeerende artikelen over Bismarcks nationaal streven, 467. Verzamelt zijn stukken uit den 'Volksstaat' bijeen tot de brochure 'Internationales aus dem Volksstaat', 474 noot. Geeft na diens dood uit Marx' brief aan W. Bracke over het ontwerp voor het Gothasche programma, 480. Zijn artikelen in de 'Vorwärts' tegen Dühring. 481, die later als boek uitkomen onder den titel 'Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft', 481, 484, en waaraan Marx medewerkt, 481. Invloed van dit boek op de sociaal-democratische partij, 481, 482. Blijft na Marx' dood in diens geest werkzaam voor de

socialisten, 483, wier raads- en scheidsman hij is, 483, 485. Overige geschriften, 483 v. Plaatst stukken in 'Die neue Zeit', 484. Zijn aandeel aan de grondlegging van het Marxisme, 485. Erkent Marx' verdiensten voor dit stelsel, 485. Zijn papieren nalatenschap, 484. Dood, 484. Begrafenis, 484 noot. Brieven, 485 noot. Stijl, 484. Karakter, 484. Zijn oordeel over Bruno Wille en Anton von Werner, VI. 266 noot. Over propaganda te maken op het platteland, 274. Tegenover de catastrophe-theorie, 278. Woont bij het tegencongres der Guesdisten en Blanquisten, 410. Sluit het congres te Zürich van 1893, 416. Vergelijkt hedendaagsche toestanden bij het verval van den Romeinschen keizertijd, 460.
Enquête, van 1818, in de Rijnlanden naar de behandeling van fabriekskinderen, II. 256.
'Enragés', de, aanhangers van Jacques Roux, I. 341.
Enthoven, F.B., VI. 290 noot, 291 noot.
'Ephémerides', Les, tijdschrift der Physiocraten, I. 262.
Ephoraat, het, II. 372.
'Equitable Pioneer's co-operative store', te Rochdale in 1844 opgericht door een 28-tal flanel-wevers, volgelingen van Robert Owen, V. 255.
'Equités', leden van den Rom. geld-adel, I. 42.
Erasmus, Desiderius, type der Humanisten, I. 174. Verlangt goederen-gemeenschap onder de Christenen, 176. Erkent in latere geschriften bezwaren daartegen, 176. Houdt toezicht over den druk van More's Utopia, 178, 179. Zijn oordeel er over, III. 250.
Erfpacht-recht, V. 56.
Erfrecht, I. 17, 139, 148, 270, 275, 286, 290, 309, 359, 383, 431, 432, II. 205, 367, 373, 399, III. 32, 33 noot, 38, 56, 65, 114, 142, 227, 258, 418, 422, 423, 430, 436, 441, 453, 459, 468 v., 516, 585, IV. 106, 137, 306, 318, 320 339, 422, V. 28, 34, 40, 52, 147, 155, 224, 453, VI. 51, 60, 69, 85, 313, 451.
Erfrecht, de Fransche wet van gelijk, ingevoerd na de revolutie, IV. 6.
Erfurtsche programma, het. Vervangt het Gothasche programma, V. 480, VI. 266. Vastgesteld op het congres te Erfurt, 266. Ontwerper, 266. Steunt op het Communistisch Manifest van 1847 en op de leer van Marx, V. 480. VI. 266. Strijd er over tusschen de linker- en rechterzijde der sociaal-democraten, 267 en noot, 286. Met acclamatie aangenomen, 267. Tekst, 267-270. Toevoegsel, 274, 275.
Erfzonde, beginsel der, I. 245, IV. 23.
Ern, Maria Kasperowna, getrouwd met Adolf Reichel, VI. 16 noot.
Ernouf, A.A. baron, Fransch schrijver, geb. 1817, III. 107 noot.
Esquiros, Alphonse, Fransch schrijver en socialist, 1814-76, III. 487 v. en noot, VI. 75, 87.
Esseërs, de, Geschetst door Philo en Flavius Josephus, I. 47. Vormen een secte, 47. Maken een afgescheiden gemeente uit, 47. Hun noviciaat, 47, 49. Hun spijzen en gewaad, 47, 48, 49, 51. Hun leefwijze, 47, 48, 51. Hun reinheid, 47. Hun afzondering, 47. Hun aantal, 47. Hun omgang met andere menschen, 48. Hun gemeenschapszin, 47. Hun arbeid, 48. Hun tucht, 48. Hun aannemingsvoorwaarden, 48. Uitwendige teekenen hunner orde, 48. Hun baden, 48 Gemeenschappelijke maaltijden, 48, 49, 51. Hun toelatingseed, 48, 49, 51. Hun klassenverdeeling, 48. Het priesterlijk karakter hunner hoofden, 48. Afkeer van beeldendienst, 48. Hun fanatisme, 49. Hun ban, 49. Hun rechtspraak, 49. Hun beschouwingen over de vrouw, 49, 50. Het meerendeel van hen houdt den ongehuwden staat in eere, 49. Hun godsdienstige gebruiken,

50, 51. Hun godsdienstleer, 49, IV. 320. Hun zedenleer, I. 50. Dulden geen slavernij, 51. Hun zorg voor de gezondheid, 51. Vergeleken met de Joden, 51; met de Therapeuten, 72. Hun schijnbare overeenkomst met de eerste Christenen, 53. Pierre Leroux over hen, III. 342.
Etienne, Rabaud St., Girondijn, I. 328 noot.
Etiévant, George, Fransch anarchist, VI. 349.
Eudes, E.F.D., Blanquist, lid der Parijsche commune in 1871, geb. 1844, VI 91, 322.
Eudo, de Stella, pseudo-Messias, I. 68.
'Evangelische Kirchenzeitung'. orgaan der orthodox-kerkelijke partij in Pruisen, IV. 397.
Evans, Mary Anne, Eng. schrijfster onder den naam: George Eliot, 1820-80, IV. 220. Over Pierre Leroux, III. 368. Invloed der soc. denkbeelden, IV. 8. Behoort tot den kring van Charles Bray, 165-167
Everard, William, leider der 'Levellers', I. 133, 134.
Everwacher, priester en medestander van Tanchelm, I. 68.
Evolutie-leer, de, I. 11, III. 20, 66, 111, 535, I V 10, 71, 89, 93, 217, VI. 341, 389.
E.werbeck, Dr. Hermann, lid van den 'Bund der Gerechten', te Parijs, IV. 300. Invloed van zijn vertaling van Cabets Reis naar Icarië, 302. In correspondentie met Weitling, 318. Schrijft in Püttmans 'Rheinische Jahrbücher', 341.
Excelmans, Fransch generaal onder Napoleon I, III. 444.

F.

Faberot, Fransch Kamerlid, Allemanist, VI. 331 en noot, 417.
Fabiërs, het Engelsche genootschap der, Invloed, VI. 381. Samenstel, 381. Oogmerk, 381, 386. Eigenaardig kenmerk, 381. Statuten of grondslagen, 381. Opvatting over socialisme, 382. Geven uit geschriften, 384. Houden voordrachten, 285. Imperialisten, 385 noot. Gisting onder hen, 386 noot.
Fabre, d'Eglantine, Dantonist, I. 355.
Fabre, Henri, III. 162 noot.
Fabriek-enquêtes, de Engelsche, na 1830, IV. 208-210. V. 380.
Fabrieksinspecteurs, III. 12, IV. 224, 266, V. 187.
Fabriekswet, van Lord Althorpe, 1833, III. 12, IV. 362 v. Van sir James Graham, 1844, III. 12, IV. 363
Faiguet, thesaurier van Frankrijk, omstreeks 1765. Zijn plan, I. 306-307.
Faillet, lid van den Parijschen gemeenteraad, geestverwant van Paul Brousse, VI. 330 noot.
Fairfax, Thomas, generaal onder Karel I, I. 130, 131. Verjaagt de 'Levellers', 134. Onderhoud met Everard en Winstanley, 134.
Falck, A.R., Nederlandsch staatsman, 1777-1843 II. 353.
Falguière, ontwerper van het standbeeld voor Armand Barbès, III. 238 v.
Falk, Pruisisch minister, V. 192.
Falla, Zijn systeem 'the spade husbandry', II. 270 en noot.
Falloux, A.F.P. vicomte de, Fransch

schrijver en staatsman, geb. 1811, III. 414.
Familierecht, het Germaansche, I. 59.
Familisten, zie Huis der Liefde van Hendrlk Niklaes.
Familistère, te Guise, III. 200, 202-211, VI. 333 noot.
Fanelli, Italiaansch volksvertegenwoordiger, VI. 45. Bakounins bemiddelaar, 57, 125, 130. Gedelegeerde op het congres te Saint-Imier, 155.
Farga Pellicer, R., Spaansch gedelegeerde op het congres der Internationale te Bazel, VI. 130 en noot.
Farnèse, Alexandre, II. 32 noot.
Fascio Operaio, vereeniging van arbeiders uit de Romagna. Haar congres te Bologna, VI. 125. Haar houding tegenover de Internationale, 125. Houdt eene conferentie van socialistische arbeidersverenigingen en zegt de solidariteit met de Internationale op, 126. Cafiero's advies, 126.
Faucher, J., Duitsch staathuishoudkundige, 1820-78. IV. 345, Over Lassalle, V. 259. Terecht gezet door Lassalle, 259. Over kapitaalwinst, 280.
Fauchet, Claude, abt te Montfort, 1789, I. 319 noot. Zijn redevoeringen in 'le Cercle social', 321, 423, III. 28. Levensloop, I 321 noot 321. Uiterlijk, 321. Zijn lijkrede, 322 noot. Zijn voorstel betreffende het Parijsche kiescollege, 324. Sluit zich aan bij de Gironde, 337. Wordt constitutioneel bisschop, 337.
Fauntleroy, bedriegt Robert Owen, II. 299 noot.
Fauquez, Zwitsersch socialist, VI. 422 noot.
Faure, Amedée le, zijn boek: 'Le socialisme pendant la Révolution française', I. 322, 324, 347, 352, 354, 358, 360, 366, 370, 371.
Faure, Philippe, III. 355.
Faure, Sebastien, Fransch anarchist, VI. 345 en noot, 346, 347, 348 noot.
Fauvety, Ch., ijvert voor vrouwen-emancipatie, III. 495 noot.
Favre, uit Montpellier, zijn verslag, 3 November 1792, I. 342. Zijn voorstel, 342.
Favre, Jules, Fransch rechtsgeleerde en staatsman, 1808-80, III. 604, 605, VI. 90, 99, 101. Verdedigt de republikeinen, III. 220. Wil Louis Blanc aanklagen, 413. Zijn wetsontwerp tegen de 'Internationale', 416, V. 461.
Fawcett, mevrouw, I. 438 noot.
Fawcett, Henry. Zijn woord over den economischen vooruitgang, I. 3. Zijne ideeën over de emancipatie der vrouwen vergeleken met die van Plato, 27.
Fayet, bisschop van Orleans, III. 363 en noot.
Fazy, J., Zwitsersch staatsman, 1794-1878, V. 353.
Federalisme, Karl Marlo's stelsel, V. 18, 23, 36, 40, 44, 51, 59, 61, 220 noot.
Federalisten, de, volgelingen van Bakounin op het Haagsche Congres der 'Internationale', V. 32, 461 en noot.
'Fédération des travailleurs socialistes de France', zie de Possibilisten.
Fédération Jurasienne, de, opgericht door Bakounin en zijn medestanders na hun uittreden uit de 'Fédération Romande', V. 459, 461, VI. 71 en noot, 123, 328. Houdt congres te Sonvillier, 123. Verzet zich tegen de autoritaire leiding der Internationale, 124, 131. Tweede congres te Locle, 124. Besluiten aldaar ten opzichte der politiek, 124. De Turijnsche werkmansfederatie kiest haar partij, 125. Belegt een anti-autoritair congres te Saint-Imier, 155.
'Federation of Labor', overvleugeld de **'Knights of Labor',** VI, 205 noot, Leider, richting, 205 noot.
Fédération Romande, La, vereeniging van secties der Internationale in de Romaansche cantons van Zwitserland, VI. 66, 70.
'Feiba-Peven', één der filiaal-associaties van 'Nieuw Harmony', II. 300.
Feike, Hille, uit Sneek, I. 116.

Fellenberg, P.E. von, Zwitsersch opvoedkundige, 1771-1844, II. 159 noot, 209, 242 en noot, 267, 270.
Feminisme, zie Vrouw (Leerstuk der).
'Femme nouvelle', apostolat des femmes, blad geredigeerd door Suzanne Volquin, III. 102 noot.
Fénelon, F. de Salignac de Lamothe, Fransch schrijver, 1651-1715, I 227. II. 117 noot, III. 313, 530 noot.
Fenwick, Charles, indirecte vertegenwoordiger van het Socialisme in het Engelsche parlement, VI. 372 v., 407 en noot, 409, 411.
Feodaliteit. De middeleeuwsche baron bezitter der gronden, I. 62. Verhouding tot de bewoners, 62 De baron kapitaliseert die diensten niet, 63. Verzet der boeren, 73-75. De baron tegenover zijn koning, 83. De rijks-ridders onder Frans von Sickingen verliezen hun zelfstandigheid, 83 v. In Elisabeths tijd, 195 noot. Afgeschaft door de Fransche revolutie, II. 4, 5. Bestreden door Saint-Simon, 54, 56, 57, 64. Adam Smiths critiek erop, 56.
Ferdinand I, Duitsch keîzer, geb. 1503, I. 89, 125.
Ferguson, Adam, Eng. theoloog en economist, I. 452, IV. 380.
Ferré, T C., lid der commune te Parijs, 1845-71, VI. 91.
Ferrí, Enrico, Italiaansch socialist, VI. 404 en noot, 417, 420, 424, 422 noot.
Ferrussac, baron de, prijst Fouriers boek, II. 212 noot, 222 en noot.
Ferry, Jules, Fransch staatsman, geb. 1832, III. 604, 605, VI. 89, 91, 324.
Fetissoff, vermoord door de Nihilisten, VI. 242.
Feuerbach, Ludwig, Duitsch wijsgeer, 1804-72, V. 484, VI. 13, 221, 227. Invloed van zijn 'Wesen des Christenthums', IV. 326. De Jong-Hegelianen willen zijn methode toepassen op Staat en maatschappij, 329, 338 v. Zijn haat tegen het Jodendom, 330 noot. Karl Grün over hem, 338, 339. Geciteerd door Max Stirner, 346. Invloed op dezen, 349. Zijn werken bestudeerd door F. Engels, 354. Medewerker aan de 'Hallische Jahrbücher', 355, aan de 'Deutsch-Französische Jahrbücher', 357 en noot. Engels over zijn bespiegelingen, 364. Marx over hem, 367, die met Engels een boek schrijft tegen de ideologie van zijn wijsbegeerte, 371 v, 384.
Feugueray, H.R., leerling van Buchez, III. 326, 327 v. Mederedacteur van 'La Revue Nationale', 329. Lid der verdeelings-commissie, 331. Zijn 'L'Association ouvriêre', 332. John Stuart Mill er over, 332 noot.
Feuillade, C. de, redacteur van 'Le Bon Sens', III. 382 noot.
Feuillantines, de, vrije vrouwelijke kloosterlingen behoorende tot de geestelijke communauteit van den abt Carron, III. 283.
Feutrier, bisschop-minister, 1828, III. 286 en noot.
Fichte, J.G., II. 359, 392, 394, 395, 397, 398, 402, V. 290. VI. 13. Over de Fransche revolutie, II. 1, 2, 365, 366 noot, 369, 371, 433.

Over de maatschappij, 360. Over socialisme, 360. Afkomst, 363. Geheugen, 363. Opvoeding, 363. Studeert voor predikant, 363. Arm, 363. Zonder vrienden, 363. Leert zijn vrouw kennen, 363. De taak van huisonderwijzer bevalt hem niet, 363. Terug naar Leipzig, 363. Bestudeert Kant, 363. Ingenomenheid met diens opvatting, 363 v. Huisonderwijzer te Warschau, 363. Bezoekt Kant te Koningsbergen, 363. Woont diens voordrachten bij, 363. Zendt hem zijn 'Versuch einer Offenbarungskritiek', 364. Gouverneur bij graaf Krockow, 364. Geeft daarna privaatlessen, 364. Terug in Zürich, 364. Trouwt, 364. Leert Pestalozzi kennen, 364. Zijn karakter, 359, 364, 374. Leefwijze, 364. Houdt redevoeringen te Zürich, 364, 371. Zijn heerschzucht, 364. Door Heine vergeleken met Napoleon, 364. Overzicht van zijn 'Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europa's, die sie bisher unterdrückten', 365-371, V. 226. Revolutie en natuurrecht, II. 367. Zijn haat tegen de Joden, 368 en noot, III. 155. Vindt dat ieder het onontbeerlijke moet hebben, II. 369, 390. Over atheïsten en Jezuïeten, 370. Professor te Jena, 371. Geeft uit zijn 'Grundlage des Naturrechts', 371, waarin hij zijn staatsverdrag-theorie verder doorzet, 371-373. Over grondeigendom, 373, 391, III. 417. Over erfrecht, II. 373. Zijn omgang met Schlegel, 373. In moeilijkheid met de regeering te Weimar, 374. Ontslagen, 374. Gaat te Berlijn wonen, 375. Zijn 'Der geschloszne Handelsstaat', 375, IV. 280. Overzicht daarvan, II. 376-386. Karl Marlo over dit boek, V. 43, aangehaald door Rodbertus, 161. Wordt professor te Erlangen, II. 386; daarna te Berlijn, 386. Wijdt zich aan het Duitsche vaderland, 386, V. 269, Verlangt staatsopvoeding, II. 386. Wil als veld-prediker in den oorlog tegen Napoleon medegaan, 386; geweigerd, 386. Over Napoleon, 386. Sterft, 386 Opgevolgd door Hegel, 386. Ferdinand Lassalle verwijst naar hem, 387. Babeuf en zijn leer, IV, 331. Zijn wijsbegeerte, 335. Invloed ervan op Max Stirner, 349. Lassalle leest zijn werken, V. 209 noot; schrijft over hem, 219; geeft fragmenten van zijn stelsel, 220 en verdedigt hem met Bucher tegen Julian Schmidt, 230. Over de hoogere standen, 239. Lassalle beroept zich op hem bij zijn verdediging voor het 'Stadsgericht', 241. Lassalle's feestrede op zijn 100-jarigen geboortedag, 245. Bakounin vertaalt in 't Russisch zijn redevoering over de roeping der geleerden, VI. 5.

Fideicommis, het, erfstelling, V. 25.

Fielden, anarchist te Chicago, VI. 207.

Fielden, John, radicaal Engelsch parlementslid, II. 323 noot. IV. 225 en noot, 236, 251. In hechtenis, 236. Bepleit het Volkscharter in het parlement, 236. Zijn tien-uur-arbeidswet, 258, 266.

Fieschi, J.M., 1790-1836. Doet een aanslag op het leven van Louis Philippe, III. 224.

'Figaro', Le, Fransch blad. Over de stellingen der Saint-Simonisten, III. 21.

Fillmore, M., president der Vereenigde Staten van Amerika, VI. 182.

Finch, directeur van Tytherly, 1842. II. 345, 349, 351.

Fion, volgeling van Babeuf, I. 379. Op de hand der oud-leden der Conventie, 379. Vergadert bij Massart, 382.

Fischer, anarchist, in 1887 opgehangen te Chicago, VI. 207.

Flachat, Stephane, Saint-Simonist, helpt Olinde Rodrigues bij zijn financieele plannen, III. 72, 109. Lid van het College der Saint-Simonisten, 74. Blijft Enfantin getrouw, 85. Steunt Michel Chevalier's industrieele politiek, 88. Zijn plan voor werkverschaffing, 89 noot. Benoemd tot 'prêtre-séculier', 93.

Flagellanten, of Geeselaars, 13de eeuw, I. 79.

Flaubert, Gustave, Fransch romanschrijver, 1821-80, III. 215 noot, IV. 411 noot, VI. 439.
Flaugergues, vice-president van de Fransche Kamer, III. 381.
Fleedwood, Cromwell's schoonzoon, I. 143.
Fleming, George, II. 345, 346.
Fletcher, Elisabeth, behoort tot de kwakers in Engeland, 1660, I. 397.
Fleury, kardinaal, I. 259.
Fleury, Jean, prof. in Rusland, III. 184 noot.
Flocon, F., Fransch journalist, 1800-66, III. 394. Behoort tot het Voorloopig Bewind, 394. Redacteur van 'La Réforme', 494. Roept Karl Marx terug, IV. 402. Sterft in ballingschap, 402 noot. Graf, 402 noot.
Floret, Saint-Simonist, III. 45.
Flottard, steunt de geheime verbinding der Fransche Charbonnerie, III. 215, 315. Administrateur van Parijs, 330. In de conferentie over 'ateliers nationaux', 401.
Flotte, Paul de, Fransch zee-officier, behoort tot de Fourieristen. III. 154 en noot. Zijn vrienden, 154 noot, 165 noot. Sluit zich aan bij Blanqui, 154 noot, 228 noot. In de 'Assemblee Législative', 443.
Flourens, Gustave, Fransch aanvoerder der Commune van 1871, 1838-71, VI. 89 en noot, 92, 96.
Flower, Richard, II. 290.
Flürscheim, M., Duitsch voorstander van landnationalisatie, VI 297. Verschilpunten met Henry George, 298-301. Zijn geschriften, 298 noot, 302 noot.
Foigny, Gabriel, Fransch monnik, I. 227 v.
Foix, Gaston Phoebus, graaf van, I. 75.
Follen, A., Duitsch schrijver, 1794-1855, IV. 318.
Fomenko, nihilist, VI. 243.
Fontaine, Belgisch gedelegeerde op het congres der Internationale te Brussel, V. 448.
Fontenelle, I. 228. Met Babeuf in de gevangenis, 368. Vormt met dezen en anderen eene vereeniging, 368.
Foreest, familie, I. 167 noot,
Forest, P., Fourierist, III. 149. Zijn geschriften, 150.
Forgues, Eugène, III. 280.
Forgues, E.D., III. 280, 304 noot.
Förster, F., Duitsch geschiedschrijver, 1795-1868, V. 209, 210 noot.
Försterling, bestuurder van het door gravin von Hatzfeldt gestichte 'Verein', V. 466.
Fortescue, Sir John, Lord-kanselier, IV. 36.
Fortoul, H.N.H., prof. in de geschiedenis te Toulouse, 1811-56, III. 341.
'Fortschritts-partei', van uiterste liberalen in Pruisen, V. 165, 231-233, 236, 244-248, 249, 250, 251, 252, 259, 260, 266-270, 271, 290, 297, 470.
Foster, Joseph, neemt deel aan Robert Owens financieel plan, II. 250.
Fouché, Joseph, hertog van Otranto, 1763-1820. Zijn decreet van 24 September, I. 361. Verliest zijn invloed in de Conventie, 361.
Fouillon, door het Fransche volk opgehangen aan de lantaarn, Juli 1789, I. 319 noot.
Fouquier, Henri, VI. 87 noot.

Fourcade, Fránsch geneesheer en Saint-Simonist, III. 107. Sterft in Egypte, 108.
Fourier, F.M., Charles, I. 158, 159, II. 1, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 402, III. 125, 141, 163, 244, 528, 578, 586, 608 noot, VI. 67, 110, 147, 162, 191 noot, 383, 433. Uitgaaf van zijn geschriften, II. 112 noot. Plaatst zich geheel buiten de werkelijkheid, 112, 122, 124. Zijn hypothetische maatschappij, 113. Geboorptaats, jeugd, familie, 114. Zijn liefhebberij voor muziek en mechanica, 115. In den laken-handel, 116. Verspeculeert zijn vaderlijk erfdeel, 117. Over de revolutie van 1789, I. 117. Helpt Lyon verdedigen; krijgsgevangen; bevrijd, 117. In militairen dienst, 118. Ontslagen, 118. Verwerpt hervormingsplannen, 118. Opnieuw handelsreiziger, 118. Invloed zijner handelservaringen, 119. Zijn zoogenaamde ontdekking, 119 en noot, 124, 129, III. 115, 117, 532. Over landbouw-associatie, II. 122. Vestigt zich te Lyon, 119. Zijn studiën, 119. Zijn artikelen in 'Le Bulletin de Lyon', 120, waarvan één Napoleons aandacht trekt, 121. Gevolgen van zijn artikel over wisselaccept, 121. Overzicht van zijn 'Théorie des quatre mouvements', 121-140. Zijn attractie-leer, 123-125, 128, 133, 148 noot, 149, 155, 165, 166, 167, 233 noot, III. 116, IV. 308. Zijn leer der cosmogonie en der analogiën, II. 125 v., III. 117, 126 Zijn sociëtaire theorie, II. 124-125, 156, III. 126, VI. 146. Zijn ideeën over het huwelijk, II. 130-132, 135; over vrouwen-emancipatie, 131. Zijn verachting voor den handel, 133-138, III. 243, 386 noot. Verzet zich tegen vrije concurrentie, II. 136. Zijn aanklacht tegen de Joden, 135, 136, 369. Verafschuwt het 'laissez faire, etc', 136. Zijn raadgevingen, 138. Zijn verwachtingen over zijn boek teleurgesteld, 139, III. 117. Bespot II. 139 en noot, III. 117. Reist door Zwitserland en daarna terug naar Lyon, II. 139. Dood van zijn moeder, 140, die met een klein jaargeld hem voor later broodsgebrek behoedt, 140, 219. Geplaatst op het bureau voor statistiek, 140. Zijn eerste leerling, 140. Zijn 'Traité de l'association domestique-agricole', later getiteld: 'Théorie de l'Unité universelle', 141. Overzicht daarvan, 142-150. Critiek er op, 141-144, 209-211. Gaat naar Parijs om het debiet te bevorderen, en zendt het aan minister Villèle, 210 v. Maakt er een uittreksel van, 211. Ontwerpt een 'comptoir communal actionnaire', 176 v., III. 119. Getypeerd in Beranger 'Les Fous', II. 211 en noot, III, 150. Stelt zich in betrekking met eenige letterkundigen, II. 211. Richt zijn oog op Engeland, 211, 213. Maakt kennis met eenige Engelschen te Parijs, 211. Wendt zich tot Robert Owen, 211. In geldnood, 211. Te fier om van vrienden af te hangen, 211. Verlaat Parijs en wordt weer kantoorbediende te Lyon, 211. Ingang van zijn ideeën, 212. Verbreiders van zijn leer, 212. Schrijft een beknopte uiteenzetting zijner théorie, getiteld: 'Le Nouveau Monde Industriel et Sociétaire', 213. Overzicht ervan, 214-219. J.B. Say over hem, 213 en noot. Zijn veranderde opinie over Robert Owens pogingen, 214 v. Over overbevolking, 215. Over Pestalozzi, 215 noot. Over Bentham, 215 noot. Over fabrieken, 216. Zijn godsdienstige theorie, 217 v. Zijn laatste levensjaren, 219. Marmier over hem, 291 v. en noot. H. Heine over hem, 226. Zijn boek bespot en aangevallen, 220. Zijn verdediging 220. Zijn verwachtingen der Juli-revolutie van 1830 teleurgesteld, 220 v. Zijn memorie over de industrie, 221. Zijn petities aan den koning, 221. Komt in aanraking met Saint-Simons leerlingen, 221 v. Enfantin wijst hem af, 221. Zijn pamflet tegen de secten van Saint-Simon en Owen, 221. Eenige Saint-Simonisten gaan over tot het Fourierisme, 221. Vindt iemand die een Phalanstère wil organiseeren, 222. Proeven met Phalanstères, 222, III. 167 v. Zijn tegenstanders over deze mislukte proef, II. 222 en noot III. 170. Steeds in afwachting van een millionnair voor zijn Phalanstère, II. 223 en noot.

Zijn leerlingen, 224. Houdt voordrachten tegen de economisten en Saint-Simonisten, 224 Schrijft in Muirons blad, 224. Richt op het weekblad ‘Le Phalanstère’, 224, III. 163, dat het middelpunt der Fourieristen wordt, II. 224, Tracht de regeering over te halen tot proefneming met landbouwkolonies, 224. Zijn boek ‘La fausse industrie’, 224 v. Tegen Lamennais, 225. Hoopt dat George Sand zijn stelsel zal bestudeeren, 225. Wordt wantrouwend, 225. Vermijdt omgang met menschen, 225, behalve met Fugère en Harei, 225. Voor gek aangezien, 226. Verzwakt en sterft, 226. Zijn grafschrift, 227. Jaarlijksche herdenking van zijn geboortedag, 226 noot. Verschil met Saint-Simon, 237. Anton Menger over hem, 227 noot. Hedendaagsche beschouwing over zijn stelsel, 228-230. Vergeleken met Robert Owen, 310, 332, 333, 357. Over diens opvatting over associatie, 313. Enfantins critiek op hem, III. 82. Over C. Duveyriers, ‘La ville nouvelle’, 100 noot. Zijn volgelingen, 113-212. Zijn leer onbegrijpelijk voor de mindere klasse, 222, 262. Overeenkomst van Dézamy's communes met zijn Phalanstères, 241. Zijn invloed op C. Pecqueur, 419, die bij 't bouwen van wòningen op zijn wenken gelet wil hebben, 429, Joseph Reys' bezwaar tegen zijn stelsel, 478. Invloed op John Gray, IV. 177, 191. Weitling's punten van overeenkomst met hem, IV. 313. Schlegel en Hegel brengen de beweging door hem in Frankrijk geleid over naar Duitschland, 331. Otto Lünings vertalingen uit zijn werken, 342. Jellinek, over hem, 342. Ontwikkelde kringen nemen van zijn stelsel geen ernstige kennis, 431. Karl Marlo over hem, V. 35. Karl Marx over zijn stelsel, 329. Zijn garantisme, 449. Zijn invloed op Tchernicheffski, VI. 227. Over arbeid, 396.

Fourier, J.B.J., baron, Fransch wiskundige, 1768-1890 II. 114 en noot, 140 noot.

Fourier, Pierre, heilig verklaard, II. 114 en noot.

Fourieristen, de, volgelingen van Charles Fourier (zie aldaar) III. 213, 417, 503, VI. 8, 430. Geven Fouriers geschriften uit, II. 112, 144 noot. Hun beschouwing over het Saint-Simonisme, 89 noot, III. 122, 124, 142, 157. Aandeel aan Fouriers propaganda-handboek voor diens stelsel, II. 212. Gaan dadelijk uit van een bepaald stelsel, III. 113, 114. Wat dit stelsel beoogt, 115, 116, 120, 122, 142-146. Trachten Fouriers denkbeelden bij bestaande toestanden aan te passen, 115, 118, 121, 126, 127, 149. Vreezen geen fragmentarische toepassing, 115. Protesteeren tegen hun naam, 115. Juistheid van dien naam, 115. De attractieleer, 116, 137. Samenstel der phalanxen, 116, 135 v., VI. 376. Fourier spoort aan tot proefneming er mede, III. 117; wordt tweemaal genomen in Frankrijk en eenmaal in Algerië, 169-173; verscheidene malen in Amerika, 173, 178-183; in Nieuw-Caledonië, 173 noot;

in Brazilië, 196 noot; op Mauritius, 196 noot. Uitslag van Considerants voorgenomen proef in Texas, 197-199. Hun stelsel bespot, 117 v. Overzicht van Muirons ‘Aperçus sur les procédés industriels’, 118 v., waarin ontwerpstatuten voor een ‘comptoir communal actionnaire’, 120, uitgelokt door de prijsvraag der landbouwmaatschappij te Besançon, 120. Geven jaarlijks een maaltijd op Fouriers verjaardag, 121, 142. Clarisse Vlgoureux' invloed, op hun school, 121. Gatti de Gamonds geschriften, 122. Hun aantal neemt toe, 123, 126, 127, 153, waaronder enkele oud-Saint-Simonisten, II. 221, III. 123-125, die voorlezingen over het Fourierisme houden, II. 224, III. 123 v. De sociëtaire theorie verdedigd in Pagets ‘Introduction á l'étude de la science sociale’, 125. Charles Pellarins propaganda voor het Fourierisme, 125. Victor Considerant geeft een stoot aan de beweging, 128, 139. Diens ‘Destinée Sociale’, 130-140, 146, 185, 191; diens rede op het stadhuis, 139-141; wordt na Fouriers dood erkend als hoofd der school, 142, 190. Het blad ‘La Réforme industrielle’ vervangen door ‘La Phalange’, 141, 164. Bedevaart naar Fouriers graf, 142. Hand haven den particulieren eigendom, 142. Victor Considerants ‘Théorie du droit de propriété et du droit au travail’, 142-146. De Maatschappij voor de propaganda en verwerkelijking hunner theorie, 146. Het blad ‘La Démocratie pacifique, 146, 149, 155, 162, 185, 189, 432. Het maandschrift ‘La Phalange’, 146, 165-167. Considerant bestrijdt de leiders der politiek, 146. Hun oordeel over algemeen stemrecht, 138, 147, 153, dat later hun staatkundig werktuig wordt, 185. Oorzaak van hun splitsing, 148. Het centrum, 148. Geschriften ter verbreiding en verklaring hunner leer, 149-153. Over de revolutie van 1830, 153. De vrijere Fourieristen, 154, 162. Désiré Laverdant tracht het stelsel te verbinden met het strenge Catholicisme, 162. Ontvangst van Robert Owen door hen te Parijs, II. 329. Het dagblad ‘La Démocratie pacifique’, III. 165, 168, 183. Hun stelsel verbreid in Engeland, 173; in Amerika, 174, 178. Het weekblad ‘The Harbinger’, 178, 181. Brook Farm een Fourieristisch genootschap, 178, en het centrum voor Amerika, 179. De methode van Fourier vergeleken met die van Swedenborg, 180. Nathaniel Hawthorne's roman, 182. Trekken partij van de revolutie van 1848, 183. Hun programma van actie, 183, 185, 190. Considerant over de volksvertegen woordigers in 1848, 183. Mengen zich in de woeling der revolutie, 184, 185. Vertegenwoordigd in de gouvernements-commissie voor de arbeiders, 184; in de Assemblée Nationale, 183, waar zij maatregelen tegen het socialisme verkondigen, 188. In de Assemblée Législative, 188. Hun leiders sluiten zich dáár aan bij de Bergpartij, 188. Gevolgen van dit verbond, 189. Hun leiders in ballingschap te Londen, 190. Considerant zet het Fourierisme nog eens puntig uiteen in zijn ‘Le socialisme devant le vieux monde’, 190. Considerants oogenschijnlijk nieuwe denkbeelden en het Fourierisme, 191-196. Overblijfsel van het Fourierisme, 200. Fouriers Phalanstère, 201-212. Bestreden in Auguste Blanqui's ‘Critique sociale’, 231. Lamennais over hun stelsel, 306. De Collectivisten ten onrechte als hun leerlingen beschouwd, 418. François Vidal over hun leer, 436-439. Bestreden door Proudhon, 518 noot, 524, 525, 526, 528, 537, 541, 562. Duitsche geschriften over hun leer, IV. 296 Hun blad: ‘Triersche Zeitung’ wordt in 1844 het orgaan der Duitsche socialisten, 340. Franz Stromeijer tracht hun denkbeelden in Duitschland te verspreiden, 343. In het Communistisch Manifest, 426, Karl Marx' oordeel, V. 329.

Fourieristische bladen en tijdschriften. La Réforme industrielle, II. 224, III. 129, 163. La Démocratie pacifique, 146, 148, 155, 163, 165, 168, 183, 185, 194, 432. La Phalange, II. 224, III. 146, 164. Le Travail, affranchi, 155, 160,

443. La Phalange, revue de la science, sociale, III. 165, 166, 168. Morning Star, 173. The London Phalanx, 173, 174 en noot. The Dial, 177, 178. The Phalanx, 178. The Harbinger, 178, 181. Triersche Zeitung IV. 340
Fourieristische phalanxen in Amerika, Sodus Bay Phalanx, III. 181. Clarkson Phalanx, 181, VI. 162. Marlboro Association, III. 181. Prairie Home Community, 181. Trumbull Phalanx, 181, VI. 162. Ohio Phalanx, III. 181, VI. 162. Clermont Phalanx, III. 181. Integral Phalanx 181. Alphadelphia Phalanx, 181. VI. 162. La Grange Phalanx, III. 181. Wisconsin Phalanx, 181. North American Phalanx, 181, VI 162.
Fournel, Cécile, vrouw van Henri Fournel, III. 94. Woont de vergaderingen der Saint-Simonisten bij, 46. Voor den rechter, 99 v. Ontvangt brieven van Enfantin uit de gevangenis, 103 noot. Leidt het blad: 'Les actes des Apôtres', 107.
Fournel, Henri, Fransch ingenieur, Saint-Simonist, III. 22 en noot. Woont bij de Woens-dagsche samenkomsten, 27. Werkt mee aan 'L'Organisateur', 46. Lid van 'Le petit Mercredi', 47. Tegen Buchez, 46 noot. Bewerkt de werklieden, 64. Zijn getuigenis, 79. Blijft Enfantin getrouw, 85. Steunt Michel Chevalier's politiek, 88. Onderwerpt zich na eenige vervreemding weer geheel aan Enfantin, 88. Zijn woorden tot Louis Philippe, 88. In Ménil-montant, 94. Zijn briefwisseling, 98. Naar Egypte, 107. Tracht geld te krijgen voor Enfantin's plan, 107. Weigert Méhemet-Ali's plan uit te voeren, 107. Bouwt den eersten Franschen spoorweg 109 v.
Fournière, E., Fransch kamerlid, Adept van Benoit Malon, VI. 333 en noot.
Fox, C.J. Eng. staatsman, 1740-1806, I. 427.
Fox, George, stichter van het kerkgenootschap der Kwakers, geb. 1624, I. 145, 397. In Amerika, 397 en noot. Over armverzorging, 400.
Foxwell, H.S., professor te Londen. Zijn inleiding voór de Engelsche vertaling van Anton Menger's 'Das Recht auf den vollen Arbeidsertrag', IV. 64 noot.
Fraenkel, lid der commune te Parijs, 1871. VI. 91.
France, Anatole, Fransch schrijver, geb. 1844, I. 31 noot, IV. 11 noot, VI. 361.
France, Hector, VI. 360 noot.
'Franc-frères', leden der 'Cercle-social', I. 321.
Franchi, R.P., II. 172 noot.
Francia, Italiaansch volksvertegen woordiger, VI. 45.
Francisius, van Assisi, stichter van de orde der Franciscanen, sterft 1226. Wil van het Christendom weer een democratie maken, I. 70. Zorgt voor de armste klasse, 70. Zijn levensopvatting, 70. Tegen de rijke Hiërarchie, 70. Splitsing zijner orde, 70, 71.

Franck, Sebastiaan, Wederdooper. Zijn inzicht over prijsverhooging, I. 86. Te Straatsburg, 105.
Francke, A.H., stichter van het weeshuis, enz. te Halle, 1663-1727, I. 406.
François, Albert, schrijft over Bakounin en de anarchie, VI. 159 noot.
Frankforfer Parlement, Het, (de Duitsche Nationale Vergadering), 1848, V. 17, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, VI. 22.
'Frankforter Zeitung', onder redactie van Löb. Sonneman, V. 261.
Franklin, Benjamin, I. 421, II. 15, 355, V. 360 noot.
Frans I, koning van Frankrijk, 1515-47, I. 84, 89.
Franz, Duitsch typograaf, V. 243 noot.
'Fraternité internationale', La, opgericht door Bakounin te Florence, VI. 42, 48 noot. Doel, 42. Programma, 42, 45. De Gubernatis wordt lid van den bond, 44. Overgebracht naar Napels, 45.
Fraticelli, de, eene afdeeling der Franciscaner Orde, I. 67, 71, 72, 80, VI. 2 noot, 461.
Frayssinous, Denis, graaf de, Fransch prelaat, 1765-1841, III. 284.
Fredericq, Paul, prof. in de geschiedenis te Gent, III. 472.
Frederik, koning van Denemarken, I. 105.
Frederik II, de Groote, koning van Pruisen, 1712-86, I. 314, 421, II. 238, 385, III. 510, 531, IV. 399. V. 158, 223.
Frederik III, de Wijze, keurvorst van Saksen, geb. 1463, I. 90,
Frederik August I, koning van Saksen, 1750-1827, II. 256.
Frederik August II, koning van Saksen, 1797-1854, VI. 22.
Frederik Wilhelm I, koning van Pruisen, 1688-1740, I. 420.
Frederik Wilhelm II, koning van Pruisen, 1744-97, V. 93.
Frederik Wilhelm III, koning van Pruisen, 1770-1840, II. 256, IV. 281, 399, V. 219.
Frederik Wilhelm IV, koning van Pruisen, 1795-1861, IV. 352, 369, 395, 397, V. 89, 209 en noot. 228, 229, 231, 339 noot, VI. 14.
Fregallae, stad verdelgd door de conservatieve partij te Rome, I. 41.
'Freien bei Hippel', de, IV. 344 v., 352 noot, 365 v., VI. 7 noot, 21.
Freiliegrath, F., Duitsch dichter, 1810-76. Geboortejaar en monument, IV 393 noot. Zijn sociale verzen, 393-396, V. 89 noot. Tegen koning Frederik Wilhelm IV, IV. 394 v. Aangeklaagd, doch vrijgesproken, 395 noot. Medewerker aan de 'Neue Rheinische Zeitung', 403 en noot. Zijn gedicht waarmee dit blad sloot, 408 v. Over Bakounins en Ogarjoffs uitingen over het Germaansch element, VI. 36.
'Frères de l'instruction chrétienne', orde gesticht door Jean Lamennais, III. 281.
'Frères prècheurs', orde der Dominicanen, III. 326.
Fréron, Louis Stanislas, journalist te Parijs, 1765-1802, I. 337, 377. Zijn politieke actie, 326. Verliest zijn invloed, 363. Aangevallen in Babeufs blad, 367.
Freslon, Fransch minister, in 1848, medeoprichter van het tijdschrift 'Réunion de l'Ouest', III. 376.
Frezières, Alfred, III. 355.
Fribourg, E.E., secretaris der Fransche afdeeling der 'Internationale', V. 439 noot.
Friedländer, Ferdinand V. 199 en noot.
Friedmann, Duitsch acteur, V. 307.
Friedrich, Tobias, musicus, I. 414.
Friquet, betrokken bij de samenzwering van Babeuf, I. 382.

Fritzsche, tabakswerker. Gedelegeerd van Leipzig naar Berlijn, V. 249. In aanraking met Lassalle, 249, 260. Werkt in Saksen voor diens Verein, 296 noot. Sterft, 249 noot.
Fröbel, J., Duitsch schrijver, geb. 1805. Zijn standpunt, IV. 318. Baanbreker der sociale politiek, 318, waarover hij een boek schrijft, 318. Bestrijdt het erfrecht, 318. Zijn opvoedingssysteem, 319. Redigeert het blad der radicalen, 319. Bluntschli tracht hem ten val te brengen, 319. Over Weitling, 319, 322. Volgeling van Bismarck, 318 noot. Moses Hess over hem, 335 noot. Leidt het congres te Heidelberg, V. 18.
Froissart, J., Fransch schrijver, 1336-1410, I. 77.
Frost, John, Eng. Chartist. Beroep, IV. 235, 237. Hitst de arbeiders op, 235. Tracht Henry Vincent uit de gevangenis te bevrijden, 237; hetgeen mislukt, 237. Ter dood veroordeeld, 237. Zijn vonnis veranderd en later ingetrokken, 237 en noot. Keert terug naar Newport, 237 noot, alwaar hij sterft, 237 noot.
Fruin, R., Ned. geschiedschrijver, 1823-99, I. 86.
Frundsberg, Georg von, verzamelt de 'Lands-knechte' en bedwingt de boerenbeweging, I. 100.
Fry, Elisabeth, lid der 'Society of Friends', 1780-1845, II. 278, IV. 216.
Fugère, Fouriers vriend, II. 225.
Fuller, Sarah Margaretha, Amerikaansche schrijfster, 1810-50, III. 176. Sluit zich aan bij de Brook-Farm-Community, 176. Hoofdredactrice van 'The Dial', 177. Geboorteplaats, VI. 202.
Fulton, Robert, 1765-1815, I. 453, II. 234, VI. 440.
Fulvius Flaccus, Marcus, Romeinsch consul. Zijn karakter, I. 43, 45. Compromitteert Gajus Gracchus, 43. Aangevallen op last van Opimius, 43.
Fürholz, Zwitsersch socialist, VI. 420, 422 noot.

G.

Gabriël, verzorger eener mystieke gemeente te Austerlitz, I. 104.
Gajus, Romeinsch rechtsgeleerde, V. 225.
Galilei, G., natuurkundige, 1564-1642, I. 204, II. 65 en noot, 333.
Gall, F.J., de Duitsche phrenoloog, 1758-1828, IV. 150.
Gall, J, grondlegger der schedelleer 1758-1828, II. 21, 110 noot.
Gall, Ludwig, IV. 296. In staatsdienst, 284. Begaan met de ellende der arbeiders, 284. Tracht voor hen een 'Verein' te stichten, 284, dat de overheid verbiedt, 284. Uit staatsdienst, 284. Neemt op zich de leiding van een landverhuizing naar Amerika, 284. Keert terug en wordt weer ambtenaar, 284. Zijn 'Was könnte helfen', 284-288. Weinig succes, 288, evenmin met zijn tijdschrift 'Die menschen-freundlichen Blätter', 288. Besluit het lot der armere klassen te verbeteren, 288. Zijn uitvinding, 288. Naar Hongarije, 288. Terug, 288. Verdere levensloop, 289.
Galland, zie Axa, (Zo d').
Gallicaansche Kerk, R.C. Kerk in Frankrijk, III. 285, 286, 287, 464.

Galliffet, markies de, Fransch generaal en minister, VI. 92, 338.
Galpin, William, Eng. bankier, II. 345, 350.
Gambetta, Leon, Fransch staatsman, geb. 1838, V. 260, VI. 75, 82, 83, 88, 97, 98, 99, 101, 359.
Gambon, lid van de Fransche commune van 1871, VI. 91.
Gambuzzi, advocaat te Napels, aanhanger van Bakounin, trouwt diens weduwe, VI. 45 en noot, 159 noot. Leidt de anarchistische beweging in Napels, 125.
Gammage, Eng. Chartist, IV. 251.
'Gang'-system, I. 8.
Gannot of **Ganneau,** religieus socialist, vizoenaris, III. 378 en noot.
Garibaldi, G., Italiaansch generaal, 1807-82, III. 104, 234, 602 v.V. 228, 245, 432, VI. 45 noot, 46, 126 en noot, 246, 335 noot.
Garnier, uitgever te Parijs, III. 595.
Garnier, Joseph, Fransch economist, 1813-1881. Keert zich af van het Saint-Simonisme, III. 19. Verhouding tot Proudhon, 550.
Garnier-Pagès, E.J.L., leider der Fransche de mocraten, 1801-41, II. 353. Maire van Parijs, III. 330. In het Voorloopig bewind, 394. Invloed op Emile Thomas, 400.
Garrido, lid van de Spaansche regeering, VI. 130.
Gaskell, P., Zijn boek over de fabrieksarbeiders, IV. 362 en noot.
Gassendi, Fransch generaal onder Napoleon I, III. 455.
Gassendi, P., Fransch wijsgeer, 1592-1655. I. 205.
Gast, John, neemt deel aan de 'National Union' 's debatten in 1831, IV. 224 noot.
Gatti de Gamond, mevr., Fourieriste, III. 126. Over de leer van Fourier, 122. Haar geschriften, 122 en noot.
Gatti de Gamond, Isabella, III. 123 noot.
Gauthier, boekdrukker te Besançon, III. 507, 509, 536.
Gauthier, Expediteur te Mülhausen, enz. III. 536, 552.
Gautier, E.J.M., Fransch advocaat, schrijver en anarchist, geb. 1853, VI. 346 en noot, 347.
Gay, Jules, leerling van Robert Owen, II. 314 en noot. III. 240 noot. Tegen Dulary's poging om Fouriers plan uit te voeren, II. 222 noot. Wil te Parijs een 'maison harmonienne' oprichten, 330 noot. Maakt kennis met Owen, 330 noot.
'Gazette de France', II. 139.
Gebhart, Emil, 1839-1910, prof. aan de Sorbonne te Parijs, Verwijzing naar zijn 'Italie mystique', I. 68, 72.
Geddes, Eng. staatkundige, 1789, I. 427.
Geffroy, Gustave, Over Auguste Blanqui in zijn boek 'L'Enfermé', III. 228, VI. 321 noot.
Geib, Duitsch sociaal-democraat. In hechtenis, V. 473. Werkt mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, 475 noot.
Geier, Florian, aanvoerder der boeren in 1525, I. 96.
Geiger, Abraham, Israëlitisch geleerde, 1810-74, V. 199.
Geld, het, als waardemeter, I. 32, 84 v., 86, 87, 135, 184 v., 189, 194, 212, 303, 385, 451, II. 271, 296, 315-321, 354, 380, 382, 383 v., III, 132, 410, 561, 562, IV. 17, 28, 74, 145-147, 147, 182, 183-186, 191, 193, 195, 287, 320, 359, 378, 384. V. 26, 49, 50, 76, 81, 83, 86, 126, 130, 138, 285, 286, 359-368, 375, VI. 314, 437.
Gendre, behoort in de Fransche Kamer tot de onafhankelijke Fransche socialisten, VI. 335.

Genisset, Over Muiron, II. 212.
Genootschappen, de geheime Fransche, III. 240, 315, Leden, 215. Strekking, 215. La Société des amis du peuple, 216; vertakkingen onder de arbeiders, 216; houdt in het begin der Juli-revolutie vergaderingen, 216; zendt een bataljon, om den opstand in België te helpen, 216; kwijnt weg, 216. La Société de la Tête-de-Veau. 215 noot. La Société des droits de l'homme, 216; programma, 217; doel, 220; aandeel in Fieschi's aanslag op den koning, 224 noot; ontbonden, 224. La Société des Familles, 224; inrichting, 224; ontbonden, 224. La Société des saisons, 225; inrichting en doel, 225; verder verloop, 225; verbroedering met den Bond der rechtvaardigen, IV. 301. Overige, III. 216 noot, 226. Programma van 1840, 226 v. Voortzetting, 240, VI. 280.
Genootschappen, Rusische geheime. Land en vrijheid, VI. 34, 37, 39, 239-242. De Hel, 233. Lavristy, 237, 239, Tchaikovsky, 237, 247.
Gensonné, Armand, Girondijn, afgevaardigde naar de Nationale Vergadering, 1758-93, I.333.
Geoffrin, madame de, 1699-1777, I. 259 en noot.
Geoffroy Saint-Hilaire, E., prof. in de dierkunde, 1772-1844, III. 314.
George, Henry, Amerikaansch voorstander van landnationalisatie, I. 445, IV. 112 en noot, V. 307 noot, VI. 184. Familie, 184. Beroep, 184. Levensloop, 184. Invloed van zijn verblijf in Californië, 184. Richt op te San Francisco het blad ‘Herald’, 184. Bestrijdt de ongeijke verdeeling van den grond in zijn brochure ‘Our Land and Land-policy’, 185. Bestrijdt in zijn blad ‘Evening Post’ het drankmisbruik, 185. Inhoud van ‘Progress and Poverty’, V. 75 noot, VI. 185-196, dat goed verkocht wordt, 197. Verhuist naar New-York, 197. Naar Europa om zijn denkbeelden te verdedigen, 197. Over de Iersche landquaestie, 197. Ontvouwt nader zijn leer in zijn ‘Social problems’, 198. Draagt zijn ‘Protection or Free trade?’ op aan de nagedachtenis der Physiocraten, 198. Zijn brief aan Leo XIII naar aanleiding van de Encycliek over den toestand der arbeiders, 198. Debatteert met Schewitch, 198. Vormt een partij, 198. Dingt te vergeefs naar ambten. 198. Zijn programma aangenomen door de Amerikaansche socialisten, 198. Voorstander van het souvereine individualisme, 198. Zijn bezwaren tegen het Duitsche socialisme, 199. Marx' oordeel over hem, 199-201. Houdt redevoeringen te Parijs en Londen, 201. Candidaat voor het ‘Mayor-schap’ te New-York, 201. Sterft, 201. Zijn Duitsche geestverwanten, 297, 298. Verschilpunten tusschen hem en Flürscheim, 298-302.
Gérard, Fréd., redacteur van ‘Le Démocrate’, III. 474 noot.
Gérard, J.B., president der communistische kolonie te Nauvoo, III. 275. Treedt af, 275. Herkozen, 276.
Gerbert, Fransch abt, mede-redacteur van ‘Le Mémorial catholique’, III. 284, en van ‘L'Avenir’, 287.
Gerbier, advocaat-generaal te Parijs, 1780, I. 295 noot.
Gerhard, H., Ned. soc. en onderwijzer, V. 455 noot.
Géricault, J.L.A.T., Fransch kunstschilder, 1791-1824, III. 361.
Germaansch recht, het, eigendomsregeling, V. 23, 32, 50.

Germain, kapitein der huzaren, in de gevangenis met Babeuf, die zijn socialistische hervormingsplannen met hem bespreekt, I. 368 Op de vergaderingen ten huize van Amar, 370. Gekozen in het krijgskundig comité, 379. Vergadert bij Massart, 382. Gevangen genomen, 382. Ter deportatie verwezen, 391.
Germanen, de. Hun familierecht, I. 59. Hun eigendomsrecht, 59. Hun staatsbegrip, 60.
Gersdorf, baronesse von, I. 405, 409.
'Gesellschaft der Menschenrechte', opgericht door Georg Büchner. IV. 291
Gezondheidscommissie, -raad. IV. 311.
Ghiberti, L., Italiaansch beeldhouwer, 1378-1455, III. 420.
Ghio, Paul, verwijzing naar 'L'Anarchisme aux Etats-Unis', 1903, VI. 165 noot.
Gibbons, Amerikaansch kardinaal. Tracht zich in contact te stellen met de 'ridders van den arbeid', VI. 205.
Gibbs, Michael, helpt Robert Owen, II. 250.
Gichtel, J.G., mystiek godgeleerde, 1638-1710, I. 409.
Gijzeling, I. 292 en noot.
Gilderecht, het, V. 56.
Gildewezen, het, V. 328. Regelt arbeid, handel en industrie, I. 60. 64. Behartigt belangen van producent en consument, 64, 65, 66. Verbastert later, 64. Omvat allerlei bedrijven, 64. Doel, 65. Organisatie, 65, II. 6, Bepalingen en voorwaarden, I. 65, 66. Tot levering van goed werk aangezet door concurrentie met kermiskramers. 65. Zorgt voor het huiselijk leven van den gezel, 66. Voornaamste moeilijkheid, 66. Sluit uit overheersching van kapitaal, 66, V. 145. Herleeft hier en daar in vakgenootschappen, I. 66. Aangetast in zijn consumtie-organisatie, 84 Afgeschaft, 326 en noot, II, 3, 5, VI. 350. Protest daartegen der Parijsche metselaars, II. 7, VI. 350 en noot. Verdedigd door Marat, I, 326 noot, II. 7. Verwachtingen der afschaffing, 5; teleurgesteld, 6 v., 398 v. In Fichte's arbeids-indeeling, 372. Gevolgen, VI. 264. William Thompsons oordeel, IV. 101, 107.
Gilles, P., secretaris van Antwerpen, I. 179, 180, 185, 195.
Girardin, Emile de, Fransch journalist, 1802-81, III. 382 noot, 396, 446, 457, 494 v.
Girardin, Ernest de, Fransch afgevaardigde, III. 565.
Giraud, Victor, III. 280 noot.
Girodet, behoort in de Fransche Kamer tot de onafhankelijke socialisten, VI 335.
Girondijnen, de, eene partij ten tijde der Fransche omwenteling, I. 321. Krijgt de leiding der Législative, 327. Hun strijd tegen de Jacobijnen, 327, 341. Volgen Brissot, 333 v. Wenschen den oorlog, 334, 337. Houden zich officieel vast aan het begrip van 't eigendom, 334. Hun leider, 334. Laten zich niet in met eigenlijke hervormingen der maatschappij, 337. Verwijderen het volk van het koninklijk paleis, 338. Hun ministerie hersteld, 340. Te Lyon, 346.
Giucciardini, Ital. staatsman, I. 87.
Gladstone, W.E., Eng. staatsman, 1809-98, I. 42, II. 55, V. 361, 433 en noot.
'Glasgow-Chronicle', The, II. 258.
Globe, Le, tijdschrift der liberalen, gaat over in handen der Saint-Simonisten, I. 313, 358, II. 20, 40, 71, 81, 84, 97, 159, 222, 242, 297, 314, 363, III. 26, 47, 56, 58, 59-62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 97, 98, 169, 229, 260, 335 en noot, 478.
Gneisenau, A. graaf Neithardt von, Duitsch generaal, 1760-1831, II. 15 noot.

Gneist, H.R.H.F., Duitsch prof. en staatsman. geb. 1816, V. 192, 300.
Gobel, Jean Baptiste Joseph, bisschop van Parijs, 1793, I. 353 v Onthoofd, 356.
Godin, vrije Fourierist. II. 212, III. 162, 200. Geeft Considerant geld voor zijn kolonisatie-plan in Texas, 199, 202. Geboorteplaats, 201. Beroep, 201. Verplaatst zijn fabriek, 201, die tot grooten bloei komt, 201. Tegenover zijn arbeiders, 201. Bestudeert de sociale stelsels, 201 v. Aangetrokken tot de leer van Fourier, 202. Zijn Familistère, 200, 202-206, 211. Zijn arbeiders deelgenooten in zijn fabrieks-ondernemingen, 207. Inrichting daarvan, 207-210. Wijkt af van Fouriers attractie-leer, 209. Zijn plichten-leer, 210. Geeft uit het weekblad 'Le devoir', 210. Zijn beschouwingen over eigendom, 210. Karakter, 211. Lid der Nationale Vergadering, 211. Zijn huiselijke oneenigbeid, 211. Echtscheiding en tweede huwelijk, 211. Sterft, 211. Testament, 211. Leerling van den abt Châtel, 313.
Godwin, Mary, Wollstonecraft, vrouw van den Eng. dichter Shelley, geb. 1797, I, 442, 443.
Godwin, William. Zijn isolement, I. 426, 448. Geboorteplaats, 426. Familie, 426. Opleiding, 426. Candidaat-predikant te Ware, 426. Karakter, 426 v., 436; ongeloof, 427. Geeft op het predikambt, 427. Wil een school opzetten, 427. Letterkundige in Londen, 427. Journalist in dienst der Whigs, 427. Leert Sheridan en partijgenooten kennen, 427. Sluit zich aan bij de Revolutionnisten te Londen, 427. Zijn boek over 'Politieke rechtvaardigheid', 428-435. Zijn huwelijk, 436, 442, VI. 226. Ontmoet Mary Wollstonecraft, I. 440, 442. Trouwt met haar, 442, IV. 115. Verliest zijn vrouw, I. 442. Zijn boek over haar, 442 noot. Hertrouwt, 443. Zijn boek tegen Malthus, 443. Sterft, 443. Zijn vriendschap met Coleridge, 443. Zijn dochter, 443. Bezongen door Shelley, 443. Invloed op dezen, II. 255. De socialisten beroepen zich op hem, 390. Invloed op Proudhon, III. 504, 521. Voorlooper van het anarchisme, IV. 430. Nawerking zijner denkbeelden, 2, 3, 4, 5, 40, 57, 62. Over arbeid, 5.
Goederengemeenschap, I. 13. 20, 21, 25, 26, 28, 47, 48, 51, 52, 56, 57, 61, 68, 70, 103, 104, 108, 112, 115, 121, 134, 146, 152, 154, 158, 159, 169, 176, 185, 193, 202, 203, 209, 219, 228, 237, 238, 240, 241, 250, 262 v., 265, 301, 306, 311, 371, 374, 383-385, 402, II. 293, 298, III. 214, 223, IV. 314, 316, V. 35, VI. 167, 180, 295, 313.
Goekoop, A.E.H., schrijft in 1888 tegen landnationalisatie, VI. 201 noot.
Goens, R.M. van, prof. te Utrecht, 1748-1810, I 323 noot.
Goes, F. van der, Ned. socialist, V. 460 noot, VI. 209 noot.
Goeseler, vestigt met Bäumeler de kolonie Zoar der Separisten in Ohio, VI. 168.
Goethe, J.W. von, de Duitsche dichter, 1749-1832, IV. 9, 133, 290, V. 290, 342, VI. 3, 225, 226, 460 noot, 468. Zijn Wilhelm Meister en de socialisten, I. 12, 13, IV. 276 v. Over Comenius, I. 410 noot. Over de Herrnhutters, 420 noot. Over de Fransche revolutie, II. 365. Bezorgt J.G. Fichte een professoraat te Jena, 371. Gevolgen daarvan, 374. Prijst 'Le Globe', III. 58. De Fourieristen over hem, 180. Pierre Leroux vertaalt zijn 'Werther', 346. Punten van overeenstemming met de Saint-Simomsten, IV. 280. Geen socialist 280. Karl Grüns

boek over hem, 339 v. Lassalle en Bucher over Julian Schmidts beoordeeling van zijn werken, V. 230. Over Staat en bezit, 462 noot. Zijn woord over kapitaalbezit, VI. 466.
Gohier, Urbain, VI. 344 noot.
Goldmann, Emma, anarchiste, VI. 206 noot.
Golowin, Iwan, Russisch staatsman, geb. 1816, VI. 15 noot.
Gomez, Ruy, I. 85.
Gomperts, Samuel, VI. 205 noot.
Gonner, E.C.K., Eng. schrijver over 'The social philosophy of Rodbertus', 1899, V. 190 noot.
Gordon, G., lord, aanlegger van het oproer in Londen, 1780, I. 443.
Gorsas, journalist te Parijs, 1791. Zijn politieke actie, I. 326.
Gorsse, Henri, behoort tot het centrum der Fourieristen, III. 149. Zijn 'Notions élementaires de la science sociale de Fourier', 150.
Gortchakoff, A.M., Russisch minister, 1798-1883, I. 323 noot, VI. 27.
Gorter, H., Nederlandsch dichter en socialist, V. 470 noot, VI. 482.
Gossec, F.J., Fransch componist, 1733-1829, I. 354.
Gossen, H.H., Duitsch voorstander van landnationalisatie, VI. 297 en noot, 298.
Gothasche programma, het, Bewerkt op het socialistisch congres te Gotha, V. 475. Streven, 475. Onderhandelaars, 475 noot. Grondwet der Duitsche Sociaal-democratische partij, 475. Grondbeginselen, 475 v. Afgekeurd door Karl Marx, 312, 477-480, VI. 266, 267; door Liebknecht, 266. Wordt aangenomen, V. 480. Invloed, 480 v. Gewijzigd op hot congres te Wijden, VI. 265 noot. Vervangen door het Erfurtsche programma, V. 480, VI. 267.
Gottschall, R., Duitsch dichter, geb. 1823, IV. 345.
Goud, het, Vertegenwoordiger van het kapitaal, IV. 32, 145. Invloed op den handel, 32. Veroordeeld als ruilmiddel, 193, 196
Goudchaux, steunt Buchez' productie-associaties, III. 328.
Gouges, Olympe de, demi-mondaine, I. 347 en noot. Haar werken over socialisme en vrouwenrechten, 347 noot.
Gouhémans, volgeling van E. Cabet, III. 273.
Goujon, behoort tot de laatsten der Bergpartij, 1793. I. 363.
Goukovskaya, Russisch socialiste, VI. 238 noot.
Goupil, soeur, later getrouwd met Hébert, Haar invloed op dezen, I. 348 en noot.
Gourko, Russisch generaal, VI. 243.
Gournay, de, verspreidt de denkbeelden der Physiocraten, I. 262.
Goussot, vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke socialisten, VI. 335.
Goyau, Georges, Zijn boek: 'Autour du Catholicisme social', II. 51, III. 105, 292.
Graanwetten, -rechten, Beteekenis, 39, 124, 191. Invloed op arbeidsloon, 39, 124 Bestreden, 56, 71, 165. Afschaffing tegengewerkt, 90.
Grabow, W., afgevaardigde en president der Kamer in Pruisen, 1802-74, V. 232.
Gracchus, Gajus, VI. 41. Zijn karakter, I. 40, 42, 45. Ontwikkeling en smaak, 41. In het leger, 41. Zijn droom, 41. Veldtochten in Sardinië, 41. Terug in Rome, 41. Wordt volkstribuun, 41. Besluit zijns broeders voorbeeld te volgen, 41. Zijn hervormingsplannen, 42. Tracht een volkspartij te vormen, 42. Stelt voor het graan onder het volk te verdeelen, 42. Neemt de akkerverdeelingswet op en breidt die uit, 42. Splitst de conservatieve partij, 42. Bevoordeelt den geldadel,

42. Verandert het strafrecht, 42. Wil zijn Italiaansche bondgenooten het burgerrecht geven, 42. Tegengewerkt door de conservatieve partij, 42. Vertrekt uit Rome, 42. Vestigt koloniën in Afrika, 42. Terug naar Rome, 42. Toestand aldaar, 42. Zijn bondgenoot Fulvius, 43. Gecompromitteerd door dezen, 43. Aangevallen op last van Opimius, 43. Voorziet zijn einde, 43. Verdedigt zich haast niet, vlucht en steekt zich dood, 43. Rouw van zijn moeder, 43. Vergeleken met Lassalle. 44; met Barbès, III. 234 noot.
Gracchus, Tiberius, Zijn streven, I. 35, VI. 41. Familie en stand, I. 38. Karakter, 38, 40. Levensloop, 38 Te Numentia, 38. Terug naar Rome, 38. Hoort van Laelius' plan, 38. Aanschouwt op reis naar Rome de ellende der landbouwers, 38. Zijn verontwaardiging, 38. Stelt een akkerwet voor, 38. Bestreden door Marcus Octavius, 39. Zijn onmacht tegenover de bestaande wetten, 39, 40. Zijn toevlucht tot revolutie, 39, 40. Zijn socialistisch plan doorgezet, 40. Ondervindt de nadeelen ervan, 40. Moet het volk believen, 40. Tegengewerkt door Scipio Nasica, 40. Zijn val en dood, 40.
Graffin, Leopold, Medewerker aan 'Le Travail affranchi', III. 443.
Graham, J.R.G., van Netherby, Eng. staatsman, 1792-8861. Zijn wet van 1844 ter bescherming der fabrieksarbeiders, III, 12, IV. 258, 363; en van 1847, voorschrijvend de normale tien-uur-arbeids, III. 12.
Graham, R.B. Cunninghame, Eng. socialist en parlementslid, VI. 372 en noot, 410.
Graiss of **Gräsz,** Heinrich, Wederdooper, I. 119.
Granal, Saint-Simonist, professor aan de school te Kanka, III. 107.
Granger, Ernest, leerling en biograaf van L.A. Blanqui, III. 233 noot, VI. 322.
Granger, Simon, behandelt de quaestie der Kerk uit een socialistisch standpunt, III. 495.
'Grants', concessies van groote strooken lands in Amerika. Nadeelen ervan, IV. 22.
Granville, G.G.L.G. graaf, Eng. staatsman, geb. 1815, II. 356.
Grave, Jean, Fransch anarchist, VI. 344, 345 en noot, 346, 349.
Gravilliers, bureau des, Fransche afdeeling der 'Internationale', V. 439 noot, 450 noot.
Gray, John, Eng. anti-kapitalistisch schrijver, II. 322, IV. 8, 201, V. 363 noot. Zijn ruil-plan, IV. 167, 169, 173, 176, 180, 186, 190, 192-195. Loopbaan, 167. Oordeel over Robert Owen en diens plannen, II. 288, IV. 168, 170, 175, 178 v., 188 v. Overzicht van zijn 'Lecture on Human Happiness', 168-179. Indeeling der maatschappij. 171. Over grondbezit, 173; coöperatie, 175, 177 v.; concurrentie, 175, 187 v., 193; geld, 184, 190, 192; de leer van Malthus, 187, 191; over individualisme, 187 v.; over vrijhandel, 192, 193. Zijn 'The Social System', 188, III. 569 noot; debiet ervan, IV. 189. Zijn 'An Efficient Remedy', 189 v. Houdt voordrachten in Edinburg, 192, die uitkomen onder den titel: 'Lectures on the nature and use of money', 192. Oordeel over hem der economisten, 195; van Karl Marx, 195 v.
Gréa, vriend van Muiron, draagt bij tot de drukkosten van Fouriers boek, II. 211. Behoort tot diens kring, 212. Biedt zijn buiten Fourier tot verblijf aan, 212
Greaves, J.P., Eng. opvoedkundige, II. 329 noot, IV. 215 en noot.

Grebel, Konrad, behoort tot de Spiritualen te Zürich in 1523, I. 103.
Greef, G. de, Belgisch socialist, VI. 404.
Greeley, Horace, dirigeert de 'New-York Tribune', III. 177. Zijn sympathie voor de Fourieristen, 177. Karakter, eeuwfeest, politieke richting, 178 noot. Bestuurt de 'North American Phalanx', 182, VI. 162 en noot.
Green, C.F., II. 345, 347, 351.
Greenwood, Miles, kolonist te New-Harmony', II. 297.
Grégoire, Henri, bisschop van Blois, 1750-1831. Zijn woord over de rechten der maatschappij op het kind, I. 361.
Gregorius VII, paus van 1073-85, stelt het celibaat der priesters in, I. 28, III. 39.
Gregorius XVI, paus, 1846, III. 289, 292.
Greppo, Fransch socialist, afgevaardigde in 1848 ter Nationale Vergadering, III. 354, 495, 551, 568.
Gresbeck, historieschrijver van Munster, I. 120.
Grétry, A.A.M., Fransch componist, 1741-1813, II. 21.
Greulich, H., chef van het Zwitsersch arbeids-secretariaat, socialist, VI. 404 en noot, 417.
Grieken, Hun samenleving, I. 14. Politieke gemeenten, 14. Akkerbouw, industrie, handel, 14. Slaven, 15. Hun begrip van kapitaal, rente, krediet, loon, 15. Armenzorg, 15. Beschouwen arbeid als oorzaak van slavernij, 16. Hun zin voor kunst en schoonheid, 17. Hun socialistisch karakter, 17. Sparta, 17. Creta, 17. De stad uitgangspunt hunner maatschappij, 17. Het Parthenon als volksideaal, 18. Plato's republiek (zie Plato), 14-29. Hun verschil met de Romeinen, 30, 31.
Grillenberger, Karl, Duitsch sociaal-democratisch afgevaardigde, 1848-1897, medestander van G. von Vollmar, VI. 265 en noot.
Grimm, J., Duitsch taalkenner, 1785-1863, III. 509, V. 230, VI. 397.
Grinewizki, nihilist, vermoordt czar Alexander II, VI. 245.
Grisel, Georges, kapitein. Tegenover Babeuf's samenzwering, I. 375. Zijn strooibiljet, 375 noot. In het krijgskundig comité, 379. Verraadt de samenzwering, 381, 382. Treedt op als getuige tegen Babeuf, 391. Gedood in een duel, 392.
'Grond aan allen', De, tijdschrift voor Land-nationalisatie, red. J. Stoffel, VI. 192 noot, 201 noot.
Grondbezit, Socialisatie van den grond, zie Landnationalisatie. Aandeel in de productie, I. 6, III. 191, IV. 4, 5, 10, 49, 63, 181, V. 69, 70, 78, 106, 115, 117, 130, 145, 146, 188, 424, 428, VI. 186, 188, 446. Bij de Romeinen, I. 34, 37, 38, 39, 43, 59. VI. 452. Bij de Germanen, I. 59 v. Georganiseerd in het mark- en hofwezen, 60, 63, 64. Beteekenis in de Middeleeuwen, 87, V. 236. Als maatstaf voor autoriteit in den Staat, I. 200, III. 37. Hoe ontstaan, I. 233, 277, 289, 446, 447 v. IV. 14, 43, 87. Locke's maatstaf, 87. Groot landbezit, 88. Gevolgen van ongelijkheid, 19. Middel tegen concentratie van grondeigendom in enkele handen, 22. Invloed der 'grants' in Amerika, 22. Collectief landbezit, 24, 130, 135, 180, 181, 219. Invloed op arbeidsverdeeling, 76. Voordeel van hooge graanprijzen, 38. Gevolgen van afschaffing der beschermende graanrechten, 39. Waardebepaling van den grond, 42, 44, 47. Beschikt over arbeidsverlof, 44. Oude verplichtingen, 48. Geen productie-factor, 63, 72. De Engelsche wetten, 94. Inkomsten beperkt door concurrentie, 177. Verband tusschen persoonlijke vrijheid en grondbezit, 263. In Frankrijk, op 't einde der 18de eeuw, I. 271 noot. II. 3. Geëischt door de Jacquerie, I. 325, V. 236 v. Beperking voorgesteld gedurende de Fransche revolutie van 1792, I. 343, 358.

Babeufs poging, 365. Gevolgen van goederen-onteigening der geestelijkheid in 1792, II. 4, 57. Hedendaagsche socialisten over die onteigening, 5 noot. Wil Saint-Simon herzien, 54. Pachter en grondbezitter tegenover koopman en geldschieter, 54. Als voorwaarde tot kiesrecht, 56, 57, V. 238. Het rechtsmotief van den grondeigendom, II. 367, 373, 381, 397, III. 430, IV. 88. Invloed van het familieleven, 131. Gevolgen van algemeene verdeeling der gronden, 143. Meerwaarde ontstaan door bebouwing, 143. IV. 84, VI. 187. Strijdig met de oorspronkelijke instelling der aarde, III. 210. Bevordert de kapitaalwinst, 424. Noodzakelijk voor den arbeid, 450, 452, V. 145. Patrimoniale en verworven goederen, III. 468. Napoleon-Louis Bonaparte's plan, 498. Proudhon's opvatting, 516, 584, 585, 586. Uitwerking van het landbezitstelsel, 223. Gevolgen van het eerstgeboorterecht in Engeland, 88, 248, V. 433. Als roof beschouwd, IV. 251, 361, VI. 192. Geregeld in de besluiten der Chartisten van April 1851, IV. 270. De credietverhoudingen van den grondbezitter, V. 88. 150, 152, 153. De rentekoop, 88, 152, 153-159. Invloed op de arbeidsverdeeling, 100. Rodbertus' stellingen, 107 v., 117. Scheiding van grond- en kapitaalbezit, 118, 148, 150. Gebukt onder verkeerde wetgeving, 151. Tegenover het kapitalisme, 151, 152, 185, 192, 425. Invloed van stijging van den rentevoet, 151. In Pruisen beschermd door woekerwetten, 152. Klein en groot eigendom, 426. Het Slavische begrip, VI. 19, 34. Schadeloosstelling bij opheffing, 191. Voorrechten verbonden aan den grondeigendom, 274. Bestendigd door het agrarisch programma ingediend op het congres te Breslau, 275, 276. Regeling in Hertzka's Freiland, 313. E. Réclus' theorie, 344 noot.
Grondcrediet, II. 54, 145, III. 159, 191 v., 439, IV. 286, V. 88, 121, 152 v., 158.
Grondrente, I, 159, 197, 336, 454, II. 397, III. 42, 352, 425, 434, 440, 442, 451, 585, IV. 3, 5, 10, 16, 38, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 56, 63, 72, 94, 112, 153, 216, 270, 361, 418, 422, V. 57, 69, 77, 78, 79, 82, 87, 99, 104, 106, 107, 108, 113, 117, 120, 121, 122, 131 v., 152, 169, 170, 320, 321, 399, 419, 424-427, 428, 429, 453, VI. 187, 193, 199, 297, 299, 301, 303, 310, 316, 317, 381, 382.
Gronlund, Laurence, Deensch adept van Karl Marx, te Philadelphia, VI. 206.
Groot, Hugo de, 1583-1645, I. 232, 287, 289, III. 342.
Grouchy, E. markies de, Fransch generaal, 1766-1837, III. 444.
'Groupe des étudiants socialistes revolutionnaires internationalistes', VI. 97 noot.
Grousset, P., Fransch minister van buitenlandsche zaken, VI. 91. Vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke socialisten, VI. 335.
Groussier, A., socialist, Fransch afgevaardigde, 1896, II. 5 noot, VI. 421 noot, 424 noot.
Groustra, H. volgeling van Dr. Hertzka, bewerkt voor Nederland diens 'Freiland', VI. 319 noot.

Grübermann, Barbara, Zwitsersche profetes, VI. 168.
Grün, Karl, Duitsch socialist, IV. 328. Geboorteplaats, 336. Naar Bonn om te studeeren, 336 Naar Berlijn, 336. Leeraar te Colmar, 336. Te Baden, 336. Zijn politieke geloofsbelijdenis, 336. Richt op de 'Mannheimer Abendzeitung', 336. Naar Keulen waar redigeert 'Der Sprecher', 336. Zijn radicalisme gaat over in een philosophisch socialistisch humanisme, 336. Zijn maandschrift 'Die Bielefelder Monatschrift, 337. Zijn stijl 337. De 'Neue Anekdota', 337, waarvoor M. Hess opstellen levert, 334, 335. Invloed van zijn verblijf te Parijs in 1830. III. 494 noot. Zijn reis naar België en Frankrijk, IV. 337. Schrijft daarna 'Die sociale Bewegung in Frankreich und België', 337. Kritiek op dit boek, 337. Inhoud er van, 337-340. Zijn stukken in Hermann Pütmann en Otto Lüning's tijdschriften, 341. Over Feuerbach und die Socialisten', 339, waarop Karl Marx een kritiek schrijft, 339 noot, 342, 371. Over Goethe, 339 v. Zijn omgang met en vereering voor Proudhon, III, 550, IV. 337 v. Hoofdredacteur der 'Triersche Zeitung', 340. Afgevaardigd naar de Pruisische Nationale Vergadering en naar de Pruisische Tweede Kamer, 341, Sterft te Weenen, 341. Vertaalt Proudhon's 'Contradictions', 374 en noot. Bestreden, 387 noot. Medewerker aan Walesrode's 'Demokratische Studien', V. 219. Marx over hem, 486 noot.
Grütli-Verein: democrat. vereen. opgericht te Genève door Albert Galeer († 1851), VI. 404.
Guadet, Marguerite Elie, Een van de aanvoerders der Girondijnen gedurende de Fransche revolutie, 1758-94, I. 333.
Gubernatis, A. de, hoogleeraar te Florence, VI. 43, Zijn eerste ontmoeting met Bakounin, 43. Over Mazzini, 44. Wordt lid van Bakounin's geheimen internationalen bond, 44. Geeft op zijn professoraat, 44. Onderwijst den socialen catechismus, 44. Wendt zich af van Bakounin en diens plannen, 43, 45.
Guépin, A., III. 314. Geboorteplaats, 375. Onthulling van zijn standbeeld, 375. Geneesheer, later hoogleeraar te Nantes, 375, 376, 377, waar hij ook de industrieele economie aan de werklieden onderwijst, 375. Vriend der armen, 376. Vriend van Cavaignac en Bordillon, 376, met wie hij opricht het tijdschrift 'Réunion de l'Ouest', 376. Schrijft de geschiedenis van Nantes, 376. Geestverwant van Jean Reynaud, 376. Zijn brief aan het Vredes-congres, 377. Lid van het Conseil général, 376. Zijn 'Philosophie du Socialisme', 376. Zijn 'Le Socialisme expliqué aux enfants du peuple', 376 en noot. In hechtenis 377; vrij, 377. Onthoudt zich van politiek, 377. Zijn 'Philosophie du XIXme siècle', 377. Prefect in Bretagne, 377. Over den val van Metz, 377. Krijgt een beroerte, 377. Sterft, 377. Zijn begrafenis, 377. Zijn leus, 375, 377.
Guérard, Eugène, Allemanist, VI. 331.
Guérin, Maurice de, Over Lamennais, III. 294. Vriend van Hippolyte de la Morvonnais, 475.
Guéroult, Adolphe, Fransch journalist, III. 74, 79 Zijn lof op Eugène Rodrigues, 25 en noot. Sluit zich aan bij de Saint-Simonisten, 57. Blijft Enfantin getrouw, 85. Schrijft in het 'Journal des Débats', 109. Onder Napoleon III man van groote beteekenis, 111.
Guesde, Jules (Basile), Fransch socialist, Over den handel, V. 309 noot. Lid van het congres te Sonvillier, VI. 123. Zijn vrouw vertaalt Tchernicheffski's roman, 225 noot, 327 noot. Leider van de 'Parti ouvrier français', 324, 353. Stelt zich eerst aan de zijde van Bakounin, later aan die van Marx, 123, 324, 328. Geboorteplaats en jaar, 324. Naam, 324. Afkomst, 324, Bestrijdt het regime van Napoleon III. 324. Bevriend met Paul Brousse, 324. Geeft uit het blad 'Les droits de l'homme', 324. In hechtenis, 324. Tijdens de Commune, 324. Vlucht

naar Genève, 324. Lid der Internationale, 324. Slicht het blad ‘L'Egalité’, 324. Ontwikkelt daarin het collectivistisch stelsel van Marx, 324. Zijn betoogkracht, 325. Stijl, 325. T. de Wijzewa's beschrijving van hem in den ‘Figaro’, 325 noot. Breuk met Paul Brousse, 325, 328. Noemt diens aanhangers de Possibilisten, 325. Zijn strijd met dezen, 325. Met zijn aanhangers naar Roanne, 326. Richt op het blad ‘Le cri du peuple’, 326 en noot. Zijn invloed neemt toe, 326, 327. Gekozen in de Kamer, 326 Zijn brochures, 326. In de Kamer, 326 en noot. Over nachtarbeid in de glasblazerijen, 327 noot. Niet herkozen, 327. Bestreden door E. Pouget, 350 noot. Tracht de landlieden te winnen voor het socialisme, 355. Woont bij het tegencongres opgeroepen door de Guesdisten en Blanquisten, 410; en het congres te Parijs in 1900, 421, 422, 424. Op het congres te Amst. in 1904, 425.

Guesdisten, volgelingen van Jules Guesde (zie aldaar). Invloed op het Fransche hedendaagsche socialisme, VI. 320. Belijden het strenge collectivisme van Karl Marx, 324. Hun bladen, 324, 325. Hun strijd met de Possibilisten, 325. Vergadering te Roanne, 326. Wordt een machtige socialistische partij in Frankrijk, 327. Doel van hun congres, 338. Wat zij beoogen met de vakvereenigingen, 352, 353. Nemen geen genoegen met de opdracht aan de Possibilisten om een congres van vakvereenigingen op te roepen, 409, waarin gesteund door Bernsteins ‘Sozial-democrat’, 409. Roepen op hetzelfde tijdstip een congres bijeen te Parijs, 410. Op het congres te Brussel in 1891, 412. Hun strijd met de onafhankelijke socialisten op het congres te Parijs in 1900, 420 v. Scheiden zich af, 424 noot.

Guicciardini, F., Ital. geschiedschrijver, 1482-1540. I. 87.

‘Guild of St. Matthew’, van Headlam, VI. 388 noot.

Guillaume, James, VI. 84. Vriend van Bakounin, wiens ideeën hij op het Haagsche congres der Internationale vertegenwoordigt, V. 461, 462; diens werken met eene inleiding uitgeeft en bijzonderheden over hem vermeldt in zijn boek ‘L'Internationale’, VI 4 noot. Helpt de sectie du Locle der Internationale vestigen, 65. Zijn karakter, 65. Zijn opvatting over den ‘Staat’, 65. In de ‘Fédération Jurassienne’, 71 noot. Redigeert ‘La Solidarité’, 123.

Guillaumin, de uitgever van de geschriften der Fransche economisten, III. 550, 553 noot.

Guilleaume, Felix, Fransch schrijver, III. 444 noot.

Guillemot, Maurice, VI. 360 noot.

Guinard, lid van ‘La Société des droits de l'homme’, III. 217.

Guizot, F.P.G., Fransch staatsman, 1787-1874, III. 103, 109, 281, 307 noot. Zijne en Saint-Simons denkbeelden, II. 76 noot, Charles Fourier over hem, 220. Zijn raad aan Frankrijks nijveren, III. 5 en noot. Levert bijdragen voor ‘Le Globe’, 59. Over de ontwerp-troon-

rede der Saint-Simonisten, 64. Maatregel bij het oproer te Lyon, 72. Heftig aangevallen in ‘La Phalange’, 167 noot, 168. Baudet-Dulary over zijn bestuur, 170. Vriend van den hertog van Broglie, 218. Weigert Auguste Comte den leerstoel in de geschiedenis aan het College de France, 379. Bestreden door Louis Blanc, 388. Tegenover het blad ‘Vorwärts’, IV. 370, 402, V. 333. Laat Bakounin uit Frankrijk zetten, VI. 17.
Gurdon, helpt Assington-Hall coöperatief exploiteeren, II. 312.
Gusman de Spanjaard, lid van de club der Cordeliers te Parijs, I. 337.
Gustaaf III, koning van Zweden, 1745-92, I. 267.
Gutzkow, K.F., Duitsch dichter, 1811-78, IV. 294, 306, VI. 35 noot.
Guyon, Fénélons vriendin, III. 313.

H.

Haag, Henriëtte, Herzens moeder, VI, 31.
‘Habeas-Corpus-Bill’, de, I. 273, IV. 27.
Haeck, Zijn ‘Organisation du crédit’, enz., III, 432 noot.
Haenle, Dr., V. 305.
Haer, Emilie van der, Labadiste, I. 150.
Hagen, afgevaardigde naar de Pruisische Kamer, V. 232, 245.
Halévy, Daniel, III. 603 noot, IV. 57 noot.
Halévy, Elie, schrijft een biographie over Thomas Hodgskin, IV. 57, 58, 96.
Halévy, Léon, Fransch schrijver, 1802-83, II, 98, 109. Schrijft in ‘Le Producteur’, III. 19. Zijn rede op Saint-Simon, 62 noot.
Halévy, Ludovic, 1834-1903, IV. 57 noot.
Hall, Charles, socialistisch schrijver, 1805, II. 280, IV. 1, 7, 26, 148, 198, 202, 211. Levensloop, 11, 26, 27. De Chartisten nemen eerst na 1840 kennis van zijn plannen over landnationalisatie, IV. 222 Zijn ‘The effects of civilization on the people in European states’, 11-24; polemiek er over in Robert Owens ‘Economist’, II. 278. Verdere beoordeelingen, IV. 11-24. Uitgaven van dit boek, 12 en noot, 216. Vertaling, 12 noot. Over individueel bezit, 252.
Hall, Joseph, bisschop van Exeter, 1574-1656. Zijn ‘Mundus alter et idem’, I. 201.
Haller, von, Duitsch staatsgeleerde, V. 33.
Hallette, fabrikant te Arras, III. 381 v.
Hamilton, van Dalziel, bewondert Robert Owens plannen, II. 286. v. Bereidt voor de coöperatieve inrichting van ‘Motherwell’, IV. 129.
Hamon, A., Fransch anarchist, VI. 346, 420 noot.
Hampden, John, 1594-1643, lid van het ‘Lange Parlement’, I. 129, IV 200.
Handel, I. 15, 31, 33, 60, 62, 66, 87, 160, 170, 212, 242, 270, 295, 303, 385, 397, 456, II. 5, 54, 101, 134-138, 147, 152, 163, 168, 230, 310, 375 v., 377, 382, 384, 385, III. 130, 157, 365, 384, 386, 409, 435, 439, 453, 460, 520, 576, 579, 589-591, IV. 13, 15, 20, 22, 25, 32, 34, 51, 53, 54, 55, 74, 75, 88, 91, 144, 168, 174, 177, 182, 185, 218, 219, 306, 361, 398, 413, V. 33, 38, 48, 50, 146, 147, 309 noot, 333, 359, 419, 420, 433, VI. 110, 283, 377, 398, 442.
Handelscrisis, IV. 413, V. 100-113, 123, 151, 164, 172, 365, VI. 268, 282, 283.
Handelskapitaal, het, IV. 5, 53, V. 138, 413, 419-421.
Handelsrechtbanken, II. 55, III. 37.

Handelsvrijheid, I. 456, II. 133, 164, 383, 384, III. 110, 544, 579, IV. 96, 124, 154, 160, 165, 183, 192, 203, 219, 248, 253, 286, 383, 405 noot, 413, 420, V. 27, 143, 146, 164, VI. 146, 357, 366, 460, 464.
Handelswinst, IV. 51.
'Handwerker- und. Gewerbestand', Noord-Duitsche, te Hamburg 2 Juni 1848, V. 17.
Hanriot, aanvoerder der gewapende secties te Parijs, 1792, I. 349.
Hansa, Vereeniging van kooplieden, I. 67.
Hansemann, D.J.L. Pruisisch staatsman, 1790-1864, IV. 352, V. 91, 92.
Hansom, Eng. architect, II. 347 en noot, 348.
Hans Scheerer, Wederdooper, I. 119.
Hardenberg, F. von, (Novalis), 1772-1801. Over eigendom, II. 374. Zijn 'Heinrich von Ofterdingen', IV. 280 noot.
Hardenberg, K.A. prins von, Pruisisch minister, 1770-1822, Bestendigt den weverscijns, IV. 399.
Hardie, Keir, Engelsch socialist, parlementslid, VI. 371 en noot, 372, 407, 417.
Harel, Charles, opzichter der goedkoope kosthuizen, II. 225, behoort tot de Fourieristen, III. 149. Zijn 'Ménage sociétaire', 150.
Harlewagen, Dietrich, uit Lindau, aanvoerder der Allgauers in 1525, I. 93.
Harmonisten, of **Rappieten.** Duitsche kolonie onder George Rapp in Pennsylvanië, II, 290 v., III. 174 noot.
'Harmony', nederzetting aan de Wabash, van Rapp en diens volgers, II. 291 en noot.
Harney, Julian, Chartist, IV. 246. In de 'London Democrat', 234 en noot. In hechtenis, 236. Afgevaardigde naar Parijs, 259. Over het Volks-charter, 260. Oneens met O'Connor, 267. Zijn tijdschrift 'The democratic review 268 noot.
Harring, Harro, Duitsch schrijver, 1798-1870, IV. 298 en noot, 325.
Harrington, James, Engelsch schrijver, geb. 1611. Zijn 'Oceana', I 199, 200. Over de Joden, 200, III. 155 noot. Richt een staatkundige club op, I. 201. Invloed op Saint-Simon, II. 89 noot.
Harris, Elisabeth, Kwaker, I. 397.
Harrison, Britsch, kolonel, leider der zoogenaamde 'godlies', I. 132, 138. Wil het 'Lange Parlement' door een radicaler vervangen, 139. Wordt Anabaptist genoemd, 139. Op 't schavot, 143.
Hartlib, I. 21 noot, 132 noot.
Hartmann, werkt mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, V. 475 noot.
Hasenclever, W., Duitsch socialist, geb. 1837, V. 193 Volgt Schweitzer op als leider der Lassalleanen, 474, 475 en noot. Gesteund door Hasselman, 474, met wien hij het blad 'Sozialdemocrat' reorganiseert, 474. Werkt mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, 475 noot, VI. 264. Mederedacteur van de 'Vorwärts', V. 481. Dood, 481 noot.
Haslerigh, Lid van het Eng parlement, I. 130.
Haspot, Saint-Simonist, III. 80
Hasselmann, Wilhelm, Wordt door Schweitzer aangesteld tot mede-redacteur van de 'Sozialdemocrat', V. 470. Blanquist, 471 noot. Helper van W. Hasenclever, 474, met wien hij het blad 'Sozialdemocrat' reorganiseert, 474. Werkt mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, 475 noot. Op zijde gezet door de vereenigde Duitsche socialistische partij, 481.
Hätzer, L., Wederdooper, Onthoofd, 1529, I. 102.

Hatzfeldt, Edmund, graaf von, V. 201.
Hatzfeldt, F.L. vorst von, gezant te Parijs, V. 201.
Hatzfeldt, Paul von, gezant te Londen, V. 201 en noot, 202, 203.
Hatzfeldt, Sophie, gravin von, V. 201 v., 202 y., 205, 208 en noot, 209, 210, 221, 223, 228, 264, 266, 267 en noot, 291, 299, 300, 302, 304, 305, 306, 466, 472.
Hauger, Philippe, volgeling van Charles Fourier, II. 224.
Hauptmann, Gerhart, geb. 1862, Duitsch schrijver, IV 400 noot.
Haussmann, G.E. baron, Parijs volgens zijn plan verbouwd, III. 101.
Haussonville, comte d', III. 280 noot. 288 noot Over Napoleon III, 499 noot.
Haute-Combe, abdij aan het meer de Bourget, III. 340 noot.
Hawke, John, steunt John Trevor's genootschap ‘de Arbeidskerk’, VI. 389.
Hawthorne, N., Amerikaansch schrijver, 1804-64. Sluit zich aan bij de leden der Brook-Farm-Community, III. 176. Zijn ‘Blithedale Romance’, 175 noot. 182 en noot.
Headlam, Eng. Christen-socialist, leerling van de Maurice, VI. 388 noot.
Hébert, Jacques René, bijgenaamd père Duchesne; de Hébertisten naar hem genoemd, 1755-94, I. 337, 340, 341. Zijn vrienden, 347. Zijn krant, 347 Camille Desmoulins' oordeel over die krant, 347. Geboorteplaats en afkomst, 347. Opvoeding, 347 Te Parijs, 347. Als schrijver, 347. Zijn taal, 348. Zijn fatterigheid, 348. Zijn vrouw, 348. Wordt substituut van den procureur der Commune, later lid der Conventie, 348. Geeft in zijn krant het wachtwoord der Sans-culottes, 348. Geguillotineerd, 355, II. 136 noot. Babeuf over hem, I. 366.
Hébertisten, partij genoemd naar Jacques René Hébert, I. 334 noot, 341, VI. 143 noot. Hun beteekenis, I. 341, 342. De drie groepen, 341. Hun oorlogvoeren, 355. De Jacobijnen tegen hen opgezet, 355. Ten onder gebracht, en haar leden onthoofd, 355, VI. 120.
Hecker, (pater), sluit zich aan bij de Brook-Farm-Cummunity, III. 176. Sticht de Amerikaansche Paulisten, 177 noot.
Heerendiensten, verplichte, onbeloonde arbeid ten behoeve van leenheer, enz. V. 56.
Heerendijk, woonplaats van eenige Moravische Broeders, I. 419, 420.
Hegel, G.W.F., Duitsch wijsgeer, 1770-1831 II. 387, III. 13, 537, 550 en noot, 600 noot. V. 290. VI. 112, 221, 287, 433, 434 noot. Tweeerlei uitleg zijner wijsbegeerte, IV. 281 v. Welk deel zijner leer de Jong-Hegelianen aannemen, 328, 331, V. 323. Zijn invloed in Duitschland vergeleken met die van Saint-Simon en Fourier in Frankrijk, IV. 331. Tracht ongelijksoortige elementen tot een geheel te verzoenen, 335 Karl Grün over zijn theorie, 338 Geciteerd door Max Stirner, 346 Invloed op dezen, 349 Karl Marx bestudeert zijn wijsbegeerte, 352. F. Engels maakt zich vertrouwd met zijn werken. 354. Diens oordeel over zijn bespiegelingen. 364. Zijn philosophie en Bruno Bauer, 366. Marx en Engels geven een kritiek op zijn philosophie, 372 v., Proudhons toepassing van zijn methode, 374. Begrip aan hem ontleend door Marx, V. 7. Zijn philosophie beheerscht Ferdinand Lassalle, 195, 196, 200, 210, 212, 216, 221 noot, 224, 225, 227, 245, 310, 465; die met Lothar Bucher Julian Schmidt's oordeel over hem critiseert, 230. Karl Marx ontworstelt zich aan zijn scholastiek, 332, VI. 280; hoewel diens socialisme steunt op zijn philosophie, V. 331., VI. 280 en deze zijn woorden aanhaalt en waardeert, soms critiseert, V. 332. Vindt in Stankewitch een volgeling, VI. 5. Bakounin onderwijst Bjelinski zijn wijsbegeerte, 5 noot. Vereerd door Bakounin, 6 en noot, 11, 15, 43. Invloed

op Bakounin, 7, 41, en diens kring te Moscou, 6. Invloed op de leiders der socialisten, 446.
Hegelianen, de Jong, Oorsprong, II. 387, IV. 283, 325, 335, 354, 367, 374, 379, 396, VI. 433. Tegenover Hegel, III. 13, IV. 281 v., 328. Hun hoofdmannen, 329 Invloed van Feuerbach, 329. Neigen tot anarchisme, 330, 343. In Puttmanns en Lünings bladen, 341, 343. Hun invloed op Karl Marx, 351; op Fr. Engels, 351, 372 De Bond der Communisten over hun theorieën. 388. Bestreden door Huber, 397.
Heidelbergsche Catechismus, I, 127.
Heine, H., Duitsch dichter. 1799-1856, I. 39, 143 noot, III 572, V. 200, 205, VI. 438 noot. Over Charles Fourier, II. 226 en noot. Wijst op overeenkomst tusschen J.G. Fichte en Napoleon, 364. Over Enfantin. III 19 noot. Woont bij de voordrachten der Saint-Simonisten, 28, IV. 298; brengt dààr Franz Liszt, III. 58 Over Louis Philippe's ministers, 65 noot Over de Saint-Simonisten, 95. Invloed van zijn verblijf, te Parijs in 1830. 494 noot. Proudhon's oordeel over hem, 600 noot. Behoort tot den bond van het Jonge Duitschland, IV. 298. Zijn ontmoeting met Wilhelm Weitling, 303 en noot, 323. Over Saint-Simon, Fourier, Schelling en Hegel, 331. Schrijft in de Deutsch-Französische Jahrbücher', 357. Omgang met Karl Marx, 356 noot, Zijn lied der wevers, 369 Is de éénige medewerker aan de 'Vorwärts', die geen bevel krijgt Frankrijk te verlaten, 370. Zijn sociale verzen, 390 v., 405 noot, VI. 322 noot. Lassalle over zijn geschriften, V. 200. Gaat veel om met dezen en brengt hem in kennis met Varnhagen von Ense, 200 Over Lessing, 223. Zijn manier om de waarheid te zeggen, 230 v. Gelezen en aangehaald door Karl Marx, 332.
Heinze, J.J.W., Duitsch schrijver, 1749-1803, I. 228.
Heinzen, K.P, Duitsch schrijver,1809-60. Schrijft in Püttmans 'Deutsches Bürgerbuch', IV. 341. Radicaal, 341 noot. Wijkt uit naar Amerika, 341 noot, waar hij sterft, 400 noot. Schrijft verbitterde stukken tegen de socialisten. 341 noot. Bestreden in 'Die deutsch brüsseler Zeitung', 387 noot. Schrijft tegen de communisten, 400. Zijn bijnamen, 400 en noot.
Held, Adolf, Duitsch staathuishoudkundige, 1844-80, IV. 223 noot.
Heldt, B H., meubelmaker, Kamerlid, medeoprichter van het Alg. Ned. Werkliedenverbond. III. 207 noot.
Helfman, Hesse, nihiliste, VI. 245.
Helvétius, Claude Adrien, 1715-71, pachter-generaal. Over de armen, I. 279 noot. Geeft in 'De l'Esprit' wenken over opvoeding. 279; over een normaal-arbeidsdag, 280. Louis Blancs oordeel over hem, III. 393.
Henderson, Alex., I. 128.
Hendrik IV, koning van Frankrijk, 1589-1610, I. 315, II. 43, 64.
Hendrik VII, koning van Engeland, 1485-1509, I 84, 178, 184, V. 381.
Hendrik VIII, koning van Engeland, 1509-47,

I. 79. 83, 84, 127, 177, 178, 180, 184, 195, IV 200, V. 398.
Hendrik Niklaes, stichter van het mystieke Huis der Liefde, I. 147-148.
Hendrik van Deventer, verloskundige, behoort tot de Labadisten, I. 153. Maakt in 1688 bezwaar tegen goederengemeenschap, 154.
Hendrik van Goedbeleid, Wederdooper, I. 119.
Hengstenberg, E.W., hoofdleider der orthodox-kerkelijke partij in Pruisen, 1802-69, IV. 397.
Hennell, geboren Brabant, IV. 165.
Hennell, Cara, IV. 165.
Hennell, Charles, IV. 165.
Hennell, Mary, IV. 165 en noot, 201.
Hennell, Sara, IV. 165.
Hennequin, Amédée, Zijn boek: 'Le Communisme et la Jeune Allemagne en Suisse', 1850, IV. 317 noot.
Hennequin, Victor, Fourierist, III, 149. Zijn geschriften, 149 en noot. Afgevaardigde, 149 noot. Verdere levensloop, 149 noot. Schrijft in 'La Phalange', 165. In de Assemblée Législative, 188. Vlucht, 189.
Henry, helpt Olinde Rodrigues met zijn financieele plannen, III. 72. Onder de Saint-Simonisten, 74.
Henry, Emile, Fransch anarchist, VI. 348 en noot.
Henschen van der Langerstraten, Wederdooper, I. 120.
Hepner, Adolf, Duitsch sociaal-democraat. In hechtenis wegens hoogverraad, V. 473.
Heraclitus, Grieksch wijsgeer, V. 200, 201, 208, 210, 211, 212, 275.
Herbert, A., Engelsch individualistisch anarchist, VI, 373 noot.
Herford, alwaar Jean de Labadie de regelen der eerste Christengemeente toepast, I. 151.
Herhan, boekdrukker te Parijs, III. 334,
Hermann, F.B.W. von, staathuishoudkundige, 1795-1868, I. 4 noot, 61 noot, 414 noot.
Herodes, de Groote, koning van Judea, I. 52.
Herrenschneider, Fritz, Saint-Simonist, volgt Olinde Rodrigues, III. 85 noot.
Herrenschwand, J.F. von, slaathuishoudkundige, 1715-98, I 461.
Herringsgate-estate, zie O'Connorville.
Herrnhaag, eene Moravische Broedergemeente, I 420.
Herrnhut, verblijfplaats der Moravische Broeders, I. 408, 409, 410, 411, 418, 420, 421, 422, 424.
Herrnhutters, zie Broedergemeente.
Hertzka, Th., Duitsch sociaal plannenmaker, VI. 297, 302. Geboorteplaats, 302. Afkomst en opleiding, 302. Mede-redacteur van de 'Neue Freie Presse', 302. Zijn hoek 'Freiland', 302, 303, 392. Overzicht van dit boek, 303-318. Invloed van dit boek, 318 v. De 'Freiland-Vereine', 319 en noot. Oordeel der Duitsche socialisten, der anarchisten over het verwerkelijken van Vrijland, 319 noot. Zijn overige geschriften, 319 noot.
Hervé, Gustave, anti-militarist, VI. 336, 426.
Hervorming, de. In Duitschland, I. 82, 89, 91. In de Nederlanden omstreeks 1530, 107, 108. Als officieel element in Duitschland erkend, 109. In Engeland, 127 v,
Herwarth von Bittenfeld, K.E, Pruisisch veldmaarschalk, geb. 1796, V. 94.
Herwegh, G., Duitsch dichter, 1817-75. Op Georg Buchners grafsteen, IV. 289. Gezet uit Zürich, 318. Nadert tot Weitling, 318. Geeft uit 'Ein und zwanzig

Bogen aus der Schweiz', 331. Verkeert met 'die Freien bei Hippel', 345. In Max Stirners boek, 346 en noot. Zijn gedicht 'Verrat', 357. Schrijft in de 'Vorwärts', 370. Zijn lied van den haat, 392 v. Tegengewerkt door Marx, 403. Lassalle bezoekt hem, V. 228, en tracht hem aan zich te verbinden, 265. Hans von Bülow zet een arbeidslied van hem op muziek, 271 v. Medewerker aan de door Schweitzer geredigeerde 'Sozialdemocrat', 466. Leert Bakounin kennen, die getuige bij zijn huwelijk is, VI. 14. Op audientie bij Friedrich Wilhelm, IV. 14. Uit Pruisen verwezen, 14. Te Frankfort opgezocht door Bakounin, 17.
Herzen, A., Russisch schrijver, 1812-70. Invloed van Hegels wijsbegeerte, II. 387. Brengt met Bakounin het Slavisch element in het socialisme, V. 449, VI. 3. Teekent die Slavisch-Russische eigenschappen in zijn 'Vom andern Ufer', 3. Vriend van Ogarjoff, 6, 30. Te Wladimir, 6. In geestelijke aanraking met Bakounin en Bjelinski, 6. Zijn bezwaren tegen het Hegelianisme, 6. Leent Bakounin geld om naar Berlijn te gaan, 6, 16. Bezoekt dezen te Parijs, 16, en wekt diens Slavische denk beelden weer op, 16. Bevriend met Reichels vrouw, 16 noot. Deelt mee het oordeel van den czar over Bakounin, 26. Bakounin vraagt hem geld, 30. Woont te Londen waar Bakounin bij hem komt, 30. Geeft dáár met Ogarjoff het blad 'De Klok' uit, 6, 30, 221; invloed van dit blad, 30. Verhouding tot Ogarjoff, 32 noot. De gouvernante zijner dochters, 32 noot. Richt een drukkerij te Londen op, 30. Geeft uit het tijdschrift 'De Poolster', 30. Zijn karakter, 31. Afkomst, 31. Opvoeding, 31. Zienswijze, 31. Minder heftig en geavanceerd dan Ogarjoff, 31, 36. Zijn briefwisseling met Kawélin, 31. Voortgestuwd in revolutionnaire richting, 31. Breuk met Kawélin, 32. Tourguénjeff waarschuwt hem tegen Ogarjoffs in vloed, 32. Marx over hem, 31 noot, 41 noot. Invloed van Bakounin op hem en op zijn blad 'De Klok', 32, 37. Geeft dezen een jaargeld, 36. Samenstemming met dezen, 36 v. Ergert zijn Duitsche vrienden met zijn uitlatingen over het Germaansch element, 36. Verschilt in zienswijze met Bakounin ten opzichte van Polen, 36. Zwicht voor Bakounin, 37, 38. Gevolgen daarvan, 38. Oordeel over hem der jonge generatie, 38. Verschaft Bakounin geld om naar Finland te gaan, 38. Oneenigheid met Bakounin, 39. Zijn brief aan Bakounin, 39. Breekt voorgoed met Bakounin, 39. Naar Parijs, 39. Over Bakounin, 32 noot, 40-41. Diens brief aan hem uit Napels, 45 v.; uit Ischia, 46; uit Bazel, 60. Diens brief aan hem over Marx, 61-63, 64. Zijn propaganda voor de socialistische pan-Slavische partij overgenomen door Bakounin, 64. Sterft, 68. Bakounins oordeel over hem, 63. Keurt aanvankelijk goed het streven van Netchajeff, 137. Bachmetjeff vermaakt hem met Ogarjoff een fonds, 139, waarvan hij op Ogarjoffs verzoek de helft afstaat voor Netchajeffs streven, 140. Verschil tusschen hem en Tchernicheffski, 221, die evenals hij in 't begin op den czar vertrouwt, 222. Bijgestaan door Leo Metchnikoff, 246.
Herzen, Jr., A., hoogleeraar in de physiologie te Lausanne, VI. 39 en noot, 64, 140.
Herzen, Natalie, oudste dochter van A. Herzen, VI. 139.
Hess, Moses, IV. 328. Geboorteplaats, 330. Afkomst, 330. Opvoeding, 330. Aangetrokken tot socialistische ideeën, 331. Verstooten en onterfd door zijn vader, 331. Trouwt, 331. Arm, 331. Schrijft 'Die europäische Triarchie', 331.

Te Parijs, 331. Schrijft dáár voor de socialistische propaganda in Duitschland, 331. Overzicht van zijn ‘Socialismus und Communismus’, en zijn ‘Philosophie der That’, 331, 332. Zijn anoniem geschrift, 331 noot. Zijn brieven uit Parijs, 332. Zijn opstellen in Püttmanns ‘Deutsches Bürgerbuch für 1845’, 333. Schrijft over vooruitgang en ontwikkeling, 324, en over de socialisten-beweging in Duitschland, 335. Bewerkt het volk, 341 Terug in Duitschland, 335. Geeft uit ‘Gesellschafts-spiegel’, 335, waarin Marx schrijft, V. 486 noot. Verdere levensloop, IV. 336 noot. Sluit zich aan bij Schapper, 336 noot. Helpt Lassalle, 336 noot, V. 448. Woont bij de congressen der Internationale, IV. 336 noot, V. 268 noot, 448, waar hij Bakounin bestrijdt, IV. 336 noot; en Proudhon verdedigt, V. 448. Overige geschriften, waarin o.a. over het Zionisme, IV. 336 noot. Sterft in 1875, 336. Max Stirner verwijst naar hem, 346 Schrijft in de ‘Deutsch-Französische Jahrbücher’, 357; in de ‘Vorwärts’, 370. Verbindt de onaangesloten socialistische genootschappen, 388. Lassalle over zijn brochure ‘Die Rechte der Arbeit’, V. 268 noot. Steunt Willich en Schapper in hun conflict met Karl Marx 338 Medewerker aan de door Schweitzer geredigeerde ‘Sozialdemocrat’, 467. Terechtgewezen door Bakounin, VI. 61, 62.
Hessen, Philips, landgraaf van, I. 100.
Hetherington, Henry, boekverkooper te Londen, neemt deel aan de ‘National Union’'s debatten, IV. 224 noot. Helpt het volks-charler van 1837 verspreiden, 227, 229.
Heubner, O.L., lid der voorloopige regeering te Dresden in 1849, VI. 22, 24.
Heyking, kolonel der Russische gendarmerie, VI. 242.
Heyneman, Barbera, bestuurt de kolonie Amana der Inspirationisten, VI. 171.
Hicks, Amie, VI. 386 noot.
Hiersemensel, K.C.E, Duitsch rechtsgeleerde, geb. 1825, V. 229, 300.
Higginson, John, 1682, I. 397 noot.
Higginson, Thomas Wentworth, III. 177 noot.
Higonnet, chef van bet bureau voor werkloozen te Parijs, III. 401.
Hildebrand, B., prof. in de staatswetenschappen te Jena, 1812-'78, V. 137.
Hilditch, economist, VI. 199.
Hill, Octavia, sterft 13 Aug. 1912, brengt verbetering in den woningtoestand der Londensche armen, VI. 386 noot.
Hillman, Hugo, wint leden voor het ‘Allgemeine Deutsche Arbeiter-Verein’, V. 296 noot.
Hilquit, Morris, Verwijzing naar zijn ‘History of Socialism in the U.S.’, VI. 161, 207 noot.
Hinckeldey, chef der Berlijnsche politie, V. 209 en noot, 340, 351.
Hinds, W.A., schrijft over ‘American Communities’, 1878. I. 404 noot, VI. 165 noot.
Hipler, Wendel, vervaardigt het ‘Reformplan van Heilbronn’, I. 92, 96 v.
Hippel, eigenaar der Berlijnsche Weinstube waarnaar zich noemen ‘die Freien bei Hippel’, IV. 344.
Hirsch, mevrouw de, geb. Bischoffsheim, II. 23 noot.
Hirsch, Max, Duitsch volkshuishoudkundige, geb. 1832, V. 470.
Hirtius, Aulus, Romeinsch consul, V. 142.
Hitze, F., prof. in de Christelijke sociale wetenschap te Munster, VI. 458.
Hoart, Saint-Simonist, blijft Enfantin getrouw, III. 85. Sterft in Egypte, 108.
Hobbes, Thomas, staatkundig schrijver, geb. 1588, I. 19, 138, V. 144.
Hobhouse, John Cam, later Lord Broughton, Britsch staatsman, 1786-1869, IV 225.

Hobson, scheidt zich af van de Fabiërs, VI. 385 noot.
Höchberg, Karl, redacteur van het socialistisch tijdschrift 'Die Zukunft', V. 481.
Hödel, Duitsch anarchist, V. 481, VI. 290.
Hodgskin, Thomas, IV. 8, 9, 148, 201, 218. Zijn anarchistisch-socialistische denkbeelden, 57, 83, 95, 97. Zijn brieven, 57, 96 Levensloop, 57-64, 70-71, 96. Overzicht van zijn 'Labour defended', 65-70. Broughams tegenschrift, 93. Mede-oprichter van het 'Mechanic's Magazine' en 'Institute', 70. Geeft uit zijn aldaar gehouden lezingen, getiteld: 'Popular Political Economy', 70. Overzicht van dit boek. 71-83. Inhoud zijner acht brieven over het 'Eigendom', 83-93. Postscriptum ann die brieven gericht tot Lord Brougham, 84, 93-95. Vergeleken met William Thompson, 97. Invloed van het Chartisme op hem, 217.
Hoeven, M. des Amorie van der, Nederlandsch hoogleeraar en rechtsgeleerde, 1824-68, VI. 467.
Hoffmann, Melchior, Wederdooper, stichter der Melchiorieten, I. 126-128, 105-107.
Hoffmann von Fallersleben, A.H., Duitsch dichter, 1798-1874, IV. 345, 393.
Hofstetten, von, Beiersch luitenant, redacteur van Lassalle's 'Verein', V. 298 en van het Lassalleaansche blad 'Der Sozialdemocrat'. 466, 471.
Hofwezen, zie Mark.
Hogendorp, Willem graaf van, Nederlandsch staatsraad, 1795-1838, VI. 454.
Holbein, de Jongere, Hans, Duitsch kunstschilder, I. 196, III. 572.
Holberg, L. von, Deensch letterkundige, 1684-1754, I. 228.
Hollis, Brand, Eng. staatsman, 1789, I. 427.
Hollis, Denzil, lid van het 'Lange Parlement', 1640, I. 129 noot.
Holstein, helpt Olinde Rodrigues met zijn financieele associatie der Saint-Simonisten, III. 72; rang onder dezen, 74 Blijft Enfantin getrouw, 85. Naar Zwitserland, 93. Vergezelt Enfantin naar Egypte, 107.
Holthoff, advocaat te Berlijn, V. 301, 306.
Holyoake, G.J., Eng. schrijver en socialist, 1817-1906 Over Robert Owen, II. 356. Over John Francis Bray, IV. 132. Over John Minter Morgan, 201.
Homerus, de Grieksche dichter, I. 16, III. 517.
'Homestead'-stelsel, het, VI. 357 noot.
Hoochstraten, graaf van, stadhouder van Holland in 1534, I. 117.
Hood, Thomas, Eng, dichter en humorist, 1798-1845, III. 8, VI. 394.
Hoofdgeld, in 1381, geheven van alle Eng. onderdanen boven de 15 jaar, I. 75. Verzet er tegen, 76. Aanleiding tot oproer, 77, 78, 79.
Hoorigheid, toestand van, I. 76, V. 56.
Hopedale, Amerikaansche religieuze communauteit, III, 174, VI 162.
Horner, Francis, Over kinderarbeid, 1815, II. 254 noot.
Horner, Leonard, Eng. fabrieksinspecteur, geprezen door Karl Marx, IV. 276, V. 372 en noot.
Hottinguer, bankier te Parijs, 1817, II. 60.

Houten, S. van, geb. 1837, Ned. Kamerlid, VI. 201 noot.
Houtteville, abt d', sterft 1742, I. 234 en noot.
Hovelacque, A.A., behoort tot de onafhankelijke Fransche socialisten, VI. 334, 335.
Howgill, Francis, kwaker, I. 397
Hubbart, N.G., Saint-Simons biograaf, geb. 1828, II. 110 noot.
Huber of **Hubert,** verraadt het volk op 15 Mei 1848. III 412 en noot, 594.
Huber, V.A., Duitsch letterkundige, 1800-69. Over Fouriers phalanstère, II. 229 en noot. Over Robert Owen, 306 noot Afkeerig van het socialisme, IV. 496, doch bereid in sociale zaken iets voor het volk te doen, 496, V. 251, 261, VI. 458. Schrijft een brochure tegen het Jong-Hegelianisme en tegen Ruge's jaarboeken, IV. 397 Zijn programma, 397 v Lassalle beroept zich o.a. op hem bij zijn verdediging voor het 'Stadsgericht', V. 241 Over Schultze Delitsch's vereenigingen, 252. In aanraking met Lassalle, 261 noot, die hem tracht te overtuigen, 265
Hubert-Valleroux, steunt Buchez' productie-associaties, III. 328,
Hubmeier, Balthasar, leerling der Spiritualen te Zürich, 1523, I 103 v.
Huet, Conrad Busken, Nederlandsch letterkundige, geb. 1824, III. 465.
Huet, François, Behoort tot de Fransche collectivisten, Zijn standpunt, III. 464 Geboorteplaats, 464 Prof. in de wijsbegeerte te Gent, 464. Zijn colleges, 464. Legt zijn professoraat neer en gaat terug naar Frankrijk, 465. Leidt de studie van prins Milan, 465. Ziek en sterft, 465, 472. Zijn hoofdwerk 'Le Règne Social du Christianisme', 464, 465-472. Colins critiek er op, 456
Hugenholtz, F.W.N., predikant te Grand Rapids, sterft 1900, VI. 201 noot.
Hugenholtz, F.W.N., Ned. socialist, Kamerlid, VI 389 noot.
Hugentobler, A., leerling van de Colins, III. 463 en noot.
Hughes, T., Eng. schrijver, noemt zich Christen-socialist, I. 1
Hugo, G., jur. prof. te Göttingen, 1764-1844. II. 373.
Hugo, Victor. Fransch dichter en schrijver, geb. 1802, III. 59, 95 noot, 136, 235, 481-484, 494, VI 358
Hugues, Clovis, Fransch dichter, onafhankelijk socialist, VI. 335, 360 noot.
Huguet, I 377.
Huguet, Saint-Simonist, III. 74, 79.
Huis der Liefde, gesticht door Hendrik Niklaes: oordeel daarover van Jacobus I van Engeland, I. 147. Organisatie, 147, 148. Aanstoot aan de leer der Familisten, 147 noot.
Huisarbeid, zie Arbeid.
Hulst, Mgr. d', Fransch geestelijke en Kamerlid, VI 326.
Humanisten, de, Hun studie, I. 174. Zien neer op Luther's streven, 174. Erasmus hun type, 174. Hun levensbeschouwing, 175. Hun economische onderwerpen, 175. Hun opvattingen, 175 Leggen nadruk op het begrip van stad en Staat, 175. Prijzen gemeenschap aan, 175. Hun Europeesch verbond, 176. Leveren de eerste der staatsromans, 176.
Humann, Saint-Simonist te Ménilmontant, III 102 en noot.
Humboldt, Alexander, vrijheer von, de Duitsche natuurkenner, 1769-1859, I. 85, III. 510, IV. 370, V. 200, 209, 213, 223 noot, 289.
Hume, D., Eng. geschiedschrijver 1711-66, I. 452
Hume, Joseph, Engelsch hervormer, 1777-1850, II. 253, 278, IV. 64, 206, 223, 226, 326.
Huret, Jules, Fransch schrijver. Schetst Paul Brousse, VI. 234 noot, 325 noot, 328 noot, 333 noot.

Huskinson, W., Eng. staatsman, 1770-1830, II. 216 noot.
Huss, J., hervormer der kerk in Bohemen, 1373-1415, I 79 v., 404, VI. 102 noot.
Hussieten, volgelingen van Joh. Huss Hun socialistische neigingen, I. 80. Hun latere bondgenoot Carlstadt, 91.
Hut, Hans, Wederdooper, I. 103
Hutten, Ulrich von, I. 176, V. 209 noot, 212-215, 216, 222.
Hutter, Jacob, Wederdooper in Tirol, I. 104.
Huwelijk, het, I 49 v., 52, 72, 104, 108, 114, 141, 191, 220, 221, 224, 228, 241, 256, 278, 290, 303, 304, 307, 308, 359, 402, 403, 412, 435, 439, II. 130, 131, 132, 170, 171, 172 v., 177, 200 en noot, 205, 304, 309, 325-328, 339, 342, 390, 400, III 30, 40, 54, 57, 67, 243, 248, 267, 309, 423, 490, IV. 41, 112, 115, 74, 313, 420, V. 40 55, VI 161, 164, 167, 168, 170, 172, 176, 178, 179, 180, 225, 231, 295, 311.
Huxley, T.M., Eng. physioloog, geb. 1825, VI. 179.
Huyghens, Louis, Labadist uit Rijnsburg, I. 150.
Huysmans, Camille, Belgisch socialist, VI. 404
Hyndman, H.M., Eng. socialist, I 444 noot Critiseert Karl Marx' boek over Proudhon, IV. 374 noot. Bestreden door Henry George, VI. 201 IJvert voor het collectivistisch Marxisme in Entgeland, 369 370, 371 noot Opleiding, enz., 369 en noot. Verzet tegen zijn autoritair streven, 370 en noot, 371 noot, Uit de Soc. Dem. Federatie, 371 noot. Schrijft in het blad ‘Justice’, 370 noot. Aveling en Eleanor Marx verklaren zich tegen hem, 370 noot. Ki st de zijde der Possibilisten op het congres te Parijs, 370 noot, 409. Afwezig op het socialistische congres te Brussel in 1891, 411. Woont bij het congres te Londen in 1896, 417 en spreekt voor de uitsluiting der anarchisten, 418. Op het congres te Parijs in 1900, 420.
Hypotheekbank, III. 132, 429, 559.
Hythlodaeus, R., Portugeesch reiziger, I. 180-185, 194, 197.

I.

Icres, F., Fransch dichter, VI. 360 noot.
Iersche landquaestie, de, VI 197.
Iglesias, Pablo, Spaansch socialist, VI. 131 noot, 420.
Illuminaten, de secte der, II, 36.
Imbert, Fransch lid van het internationale democratische genootschap te Brussel, IV. 383
Imlay, Gilbert, kapitein, 1793, I. 441.
Inchbald, Mrs., I 428.
‘Independant Labour party’, gesticht te Bradford, VI. 368, 371, 387 noot, 388.
Independenten (Onafhankelijken), afdeeling der Puriteinen Zie aldaar.
Individualisme. Het begrip ervan ontplooid In Godwin's politieke rechtvaardigheid, I. 428, IV. 2. Invloed op de samenleving, 41, 127, 163, 180, 200, 203, 204. Uitgangspunt van

Hodgskin's anarchistisch-socialisme, 95. Tegenover het coöperatie-stelsel, 111, 113, 162, 187. Leidt tot concurrentie, 119, 122, 124, 157, 203 Bestreden, 187, 200, 212 Op den voorgrond gezet door de Economisten, I. 450, 457, II. 272, 282, IV. 7, 122, 124, 187, VI. 442. Bevorderd door grondsplitsing in Frankrijk, II. 4; en door de afschaffing der gilden 6, 7, VI. 350. De socialisten stellen net collectieve begrip er tegenover, II. 11, V. 324, VI. 448. Bestaanbaar met associatie, volgens Fouriers opvatting, II. 228 Bestreden door Robert Owen, 264, 272, 274, 276, 282, 302, 306, 307, 337. Te New Harmony, 303. In de hand gewerkt door de liberalen van 1830, III. 3-5, 316, VI. 432, 442. Tegenover bet sociale beginsel, III. 11. Bestreden door de Saint-Simonisten, 14, 23, 30, 36, 38, 54; door de Fourieristen, 140; door Blanqui, 231, 232; door Lamennais, 306; door Buchez, 317; door de Ecole Catholico-conventionnelle, 317, 320, 324; door Joseph Rey, 478. Uitgangspunt vijn het Protestantisme, volgens Buchez, 325, 326. Waarom het zegevierde in de Fransche revolutie, 325, 399, 411. Pierre Leroux stelt het tegenover het socialisme, 338 en noot. Onder de regeering van Louis Philippe, 389. Hoe bestreden door Louis Blanc, 391, V 43. Wanneer het begint te heerschen, III. 392. Gevolgen, 393, 466, 477. C. Pequeur bestrijdt het in zijn geschriften, 420, 422, 431. Proudhon eischt souvereiniteit van het individu, IV. 521, 522, 553, 574, 597. De basis van O'Connors stelsel, 248 Vervangt O'Briens collectivisme, 251. Max Stirners opvatting, 348. Bestreden door Karl Marx en diens volgelingen, 373 v., 430, V. 1, 2, 5, 19, 105, 124, 143, 144, 146, 182, 276, 290, 323 De opvatting der anarchisten er over, 9, VI. 447. In verband tot erfrecht, 85. Tegenover den Staat, 113, 114, 120, 123. Souvereiniteit van het individu, 145 Mackay in zijn boek ‘Die Anarchisten’, 391-396. Waarde er aan toegekend in Engeland, 373, doch bestreden door Blatchford, 376

Industrie, zie Nijverheid.

Innocentius III, paus, 1198-1216, I. 69.

‘Inquilinus’, Rom. huisslaaf, V. 137.

‘Insoumis’, partij der, VI. 359 en noot.

Inspirationisten, de, Hun kolonie Ebenezer of Amana, III. 174 noot, VI. 169 v. en noot. Beginselen, 170. Inrichting, 169-171.

‘Institut Thalisien de Gleizes’, het, III. 477 noot

Internationaal democratisch Genootschap, vereeniging van Belgische democraten, enz. te Brussel, IV. 383 Voorzitters, 383 Karl Marx vice-president, 383, diens rede aldaar, 383.

Internationaal Secretariaat, het, der socialisten, VI. 421 v., 422 noot.

Internationale, de, associatie van arbeiders, opgericht door Karl Marx, III. 416, V. 310, 414, VI. 47, 61, 422. Tegen de Saint-Simonistische beschouwing over erfrecht, III. 34 noot. Oorsprong, V. 160, 431. Centrale, later gene rale raad, 432. Mazzini's aanhangers' ontwerpprogramma en statuten, 432; waartegen Marx zich verzet, 433, wiens ontwerp-inaugureel adres, 433-435, en statuten, 434-438, worden aangenomen, 442. Conferentie te Brussel, 438. Bestaat in 't begin niet uitsluitend uit socialisten, 439 noot. Eerste congres te Genève, 438, 441; agenda, 442; besluiten, 442-444. Strijd tusschen Proudhons mutuellisnae en Marx' collectivisme, 439-442, 445, 448-450. Zetel terug naar Londen, 442 Congres te Lausanne, III. 463, V. 444; agenda, 444; invloed van C. de Paepe's amendement, 446, 448, VI. 355 noot; besluiten, V. 445-447. Congres te Brussel, III. 574 noot, 611 noot, IV 336 noot, V. 446; agenda, 447; besluiten, 448-451, VI. 65. Onderhandelingen met de Vredes-liga, V. 450. Toenadering van het Duitsche ‘Arbeiterverein’, 451 Congres te Bazel, III. 34 noot, 378, 453 noot,

IV. 336, V. 451, VI. 59. 69, 130 en noot, 133, 206: besprekingen, III. 33 noot, 378, VI. 59, 70, 125; besluiten, V. 453 v., VI. 60; slotwoord van den voorzitter, V. 455. Wint aanhang, 455 en noot. In botsing met Bakounins Alliance, V. 451 noot, 453, 455, 456, 458, 459, 461, 462, 463, VI. 57-60 65, 66, 71, 126, 131, 133, 324 In nauwe verbinding tot de sociaal-democratische Duitsche arbeiderspartij, V. 456 Liebknecht stelt voor in plaats van te Parijs het voorgenomen congres te Mainz te houden, 455 v. Het voorstel van den generalen raad om den zetel uit Londen te verleggen, wordt afgewezen, 456. Invloed van den Duitsch-Franschen oorlog, 456, VI. 71. Heeft weinig invloed op de decreten der commune van 1871, V. 456, VI 71, 89. Invloed van haar samengaan met die commune, V. 458, 464. Huishoudelijke en private conferentie van gedelegeerden te Londen, 459. Genomen besluiten aldaar, 459, 461, VI. 124, 131. Verzet tegen haar autoritaire leiding door de Fédération Jurassienne, 123 v., 131; door de Turijnsche werkmans-federatie, 126; door de Fascio Operaio uit de Romagna, 125; door haar Spaansche leden 131 Scheuring in de Eng. afdeeling, 460 noot; einde, 464 noot. Congres in Den Haag, V. 460; besluiten, VI. 124 noot, 144. Cafiero en Costa stellen voor geen gedelegeerden naar Den Haag te zenden en een contra-congres te Neuchàtelle houden, 126. De ‘Fascio Operaio’ scheidtzich af, 125. Haar ontwikkeling in Italië, 126, 128. De Federalisten trachten de positie van den Generalen Raad te verzwakken, V. 461. De Alliance wordt uitgebannen. V 462, 463, VI. 154, die daarna beweert de ware Internationale te zijn en congressen houdt, 156 en noot. Scheuring, V 462-464. Marx stelt voor den zetel naar New-York te verleggen, 463; aangenomen. 463 Invloed daarvan op de samenwerking tusschen Amerikaansche en Europeesche adepten van Marx, VI. 206. Herleeft eenigszins in het Internationaal secretariaat, 422 Mazzini's oordeel, 102, 103, 127. Haar stellingen opgenomen in het programma van Eisenach, V. 472 Haar streven besproken in het hoogverraadsproces tegen Liebknecht en Bebel, 474. Tracht te vergeefs alle arbeiders van alle soorten te omvatten, VI. 189 Paul Brousses bezwaren tegen den Generalen Raad, 328.
Intestaat-erfenis, V. 445.
Invaliditeitskassen, V. 98 v., 249, 251.
Invoerrechten, I 455, IV. 101.
Ireton, Henry, Britsch generaal, I. 132, 138. Opgegraven en onthoofd, 143.
Isabella, II. koningin van Spanje, geb. 1830. VI. 129.
Ischoutin, leider van het Russische geheim genootschap ‘de Hel’, VI. 232, 233 noot.
Isnard, I. 377.
Isocrates, Bespot omdat zijn vader door slaven gemaakte fluiten verkocht, I. 15
Israël, Menasseh ben, Ned geleerde, 17de eeuw, I. 156 noot.

Israëls, Jozef, Ned. kunstschilder, 1824-1911, VI. 467.
Italiaansche Eenheid, III. 602, 605.
Itzenplitz, H.A.F. graaf von, Pruisisch minister, 1799-1883, V. 232, 246.
Ivanoff, student te Moscou. Behoort tot het door Netchajeff gevormd geheim genootschap, VI. 137. Zijn argwaan jegens Netchajeff, 137. Verzet zich tegen dezen, 138, die in overleg met Oupensky e.a. besluit hem te dooden, 138. Vermoord, 138
Izalguier, D', Fourierist, III. 139, 140 noot.

J.

Jablonski, D.E., bisschop der Moravische bröeders, 1660-1742, I. 410.
Jachtrecht, Het Pruisische, V. 226. Vrijheid van, VI 274.
Jachtwet, I 429, IV. 107, 123, V. 398.
Jackson, A., Amerikaansch staatspresident, 1767-1845, II. 305.
Jack Straw, helper van Wat Tyler in 1381, I. 78. onthoofd, 79.
Jacob van Kampen, Bisschop der Wederdoopers in Amsterdam, I. 119.
Jacobi, Poolsch geneesheer, VI 125.
Jacobi, Heinrich, Duitsch schoenmaker, verspreidt Weitling's brochure in Duitschland, IV. 304.
Jacobijnen, de, eene staatkundige vereeniging in Frankrijk ten tijde der Fransche revolutie, VI. 41, 78, 143 noot. Volgen Robespierre en verwerpen Boissel's contra-project, I. 305. Hun strijd met de Girondijnen, 327, 341, 355. Willen den oorlog vermijden, 334. Hun club, 206, 337, 346. Opgezet tegen de Hébertisten, 355. Hun moeilijke strijd met die partij, 335. Fourier over hen, II 214 noot. Hun traditie gevolgd door de Blanquisten, VI. 321, 322. Veroordeeld door Jules Vallès, 359.
Jacobus I, koning van Engeland, 1603-25, I. 127, 199 noot, 205, V. 398.
Jacobus II, koning van Engeland, 1685-88, I. 145.
Jacoby, J., Duitsch democraat, 1805-77, IV. 357, V. 93.
Jacotot, J., bekend door zijn onderwijsmethode, 1770-1840, III. 124. Cabet's leermeester, 248.
Jacquerie, Boerenopstand in 't midden der 14de eeuw, I. 73-75, 325. VI. 461, 465. Verschil tusschen de commune van Marcel en de Jacques, I. 75.
Jaeckh, Gustav, schrijft over de 'Internationale' in Engeland, V. 464 noot.
Jäger, Eugen, schrijver van 'Der moderne Socialismus', V. 460 noot.
Jakovleff, Ivan, Russisch kolonel, vader van Herzen, VI. 31.
Jallat, Fransch geneesheer, Saint-Simonist, III. 47 Tegen Buchez, 46 noot. Tijdens de cholera te Parijs in 1832. 89.
Jan II, koning van Frankrijk, 1359-64, I. 74.
Jan Matthysan, Wederdooper, I, 106, 110, 111, 112-114, 116.
Jan Paeuw, Wederdooper, I. 118.
Jan van Geel, Wederdooper, I. 119.
Jan van Leiden, koning der Wederdoopers, I. 113, 115-117, 118-121.
Jan van Schellincwoude, Wederdooper, I. 117, 118.
Jan van Wij, Wederdooper, I. 117, 118.
Jan Willemsen, predikt goederen-gemeenschap, I. 121.
Janet, P., Fransch wijsgeer, geb. 1823, II. 57 noot, III. 325 noot.
Janitsaren, de, bende Turksche soldaten gevormd uit Christenen-gevangenen, 1329, II. 214 noot.

Janson, Eric, vestigt eene kolonie te Bishop-Hill in Illinois, III 174 noot.
Jansonisten, kolonisten in Illinois onder den Zweed Eric Janson, III. 174 noot.
Jaurès, J., leider der socialisten in de Fransche Kamer, VI. 328 noot, 333, 335. Inzicht over de Fransche revolutie en over het erfrecht, V. 228 noot G Lefrançais over hem, III. 416 noot. Zijn stem, VI 326, 336. Ontwikkeling van zijn socialisme, 335 en noot. Groot redenaar, 335, 336 noot. Optreden in de Kamer, 336, 337, 425; in het Zola-proces, 336 noot. Over radicalen, 335 noot. Opvoeding zijner dochter, 335 noot. Waarom niet herkozen, 337. Zijn geschriften, 337. Richt op met Rochefort de 'Verrerie ouvrière', 354. Op het congres te Londen in 1896, 415, 418. Zijn toelating tot het congres geeft aanleiding tot heftige tooneelen, 419. Vriend van Millerand, 421, wiens ministerschap hij op het congres te Parijs in 1900 tegenover de Guesdisten verdedigt, 421, 422, en zegeviert, 423. Vertegenwoordiger in het bureau van het Intern. secretariaaat, 422 noot. Op het congres te Amsterdam in 1904, 425.
Javogues, I. 377.
Jedrzejowski, Poolsch socialist, VI. 422 noot.
Jefferson, T., president der Vereenigde Staten van Amerika, 1743-1826, II. 355, VI. 194.
Jeffrey, Francis, Lord, Eng. staatsman en schrijver, 1773-1850, IV. 212.
Jellinek, Hermann, 1823-48, Duitsch socialist, IV. 328. Zijn systeem, 342. Zijn geschriften, 342. Bemoeit zich met de Joden-quaestie, 342. Zijn stelling, 342. Ingenomenheid met Fourier, Spinoza en Proudhon, 343. Gefusilleerd, 343.
Jenssen, Deensch socialist, VI. 422 noot.
Jentsch, Karl, Over Rodbertus, 1899, V. 190 noot.
Jevons, W.S., Eng. staathuishoudkundige, 1835-82, I. 6 noot.
Jezuïeten, de, I. 284, 299. IV. 113.
Jezuïeten-missie, in Zuid-Amerika, I. 394-397, VI. 190.
Joachim, abt, einde XIIe eeuw. Zijn 'Eeuwig Evangelie', I. 71. Zijn voorspelling, 71. In den ban, 71. Zijn eisch, 72.
Jobard, Fransch advocaat-generaal, III. 527.
Jobard, I.B.A.M., Belgisch schrijver over het socialisme, III. 495 noot.
Jobez, Alphonse, Fransch schrijver over het socialisme, III. 495 noot.
Joden, Jodenhaat, II. 135, 136, 163, 166 noot, 368 noot, III. 155, 157, IV. 279, 327 noot, 330 noot, 359 v., 367, V. 192, VI. 41 noot, 42, 412, 425, 466.
Joffrin, J., Fransch werkman en socialist, VI. 325. Medestander van Paul Brousse, 330 noot. Op het congres der Possibilisten in 1889, 409.
Johnson, Archibald, I. 128.
Johnson, uitgever in Engeland, 1792, I. 438, 441.
Johnson, veroorzaakt de ontbinding der communauteit van Skaneateles in Massachusetts, III. 175.
Johnson, S., Eng. taalkundige, 1709-84, I. 63.

Joinville, Jean de, Fransch geschiedschrijver, sterft in 1318, I. 83.
Joncières, H., Zijn artikel over den roman 'L'Inceste', III. 90 noot.
Jones, Engelsch kolonel, IV. 255.
Jones, Amerikaansch socialist, mayor van Toledo, VI. 208 noot.
Jones, Burne, VI. 401.
Jones, Ernest, Eng. Chartist en schrijver, 1819-69, IV. 255, 264. Maakt kennis met O'Connor, 255, en geeft met dezen uit het tijdschrift: 'The Labourer', 256 noot. Volksredenaar, 255 en noot. Zijn sociale gedichten, 255 noot. Afgevaardigd naar Parijs, 259. Raadt aan de aanneming van het Volks-charter te dwingen, 260. In hechtenis, 264. Oneens met O'Connor, 267. Bestrijdt deze in een roman, 267. Zijn optreden, 268. Zijn bundel gedichten van 1855, 274 noot. Geeft uit 'Notes to the people', 274 noot. In aanraking met Karl Marx, 274 noot. Woorden van hulde na zijn dood, 274 noot. Vertaalt het vers van Freiligrath, 408 noot.
Jones, Gale, compagnon van Robert Owen, II. 234, 279.
Jones, Richard, V. 354 noot.
'Jong-Duitschland', sectie van den bond 'Jong-Europa' in Zwitserland, IV. 298. Leiders. 298 v. Ontbonden, 299, 305, 325. Hervormd door Wilhelm Marr onder den naam 'Zwitsersche arbeidersbond' (zie aldaar), 325.
Jong-Europa, bond van uitgewekenen in Zwitserland, IV. 298. Manifest bij zijn oprichting, 298. Secties, 298. Statuten, 298 noot.
Jong-Lithauen, vooruitstrevende fractie der Pruisische Kamer, V. 232,
Jordan W., Duitsch schrijver, geb. 1819, IV. 374 en noot.
Jornandes, geschiedschrijver der VIde eeuw, VI. 465.
Josephus, Flavius, Israëlietisch geschiedschrijver, I. 47.
Jotbrand, L.L.J., Belgisch rechtsgeleerde, geb. 1804. President van het Internationale democratische genootschap, IV. 383.
Joubert, neemt in 1820 deel aan de revolutie te Napels, III. 315.
Jouffroy, T.S., Fransch wijsgeer, 1796-1832, II. 59 noot, III. 347.
Joukowski, vertegenwoordigt Bakounin's ideeën op bet Haagsche congres der Internationale, V. 461. Steunt dezen op het congres der Vredes liga te Bern, VI. 57. Aangetrokken tot Ogarjoff, 63.
Jourde, lid der Parijsche commune van 1871, VI. 91. Belet de overmeestering van de Bank, 92. Geestverwant van Jules Guesde in de Kamer, 327. Woont bij het congres te Londen in 1896, 417.
'Journal de la liberté et de la presse', Blad van Babeuf, I. 365, 366.
'Journal de Lyon', II. 139 noot.
Journal de politique, enz. geredigeerd door Linguet, I. 296.
'Journal des Débats', II. 211, III. 94, 486. Politieke invloed, III. 156. Oud-Saint-Simonistische medewerkers, 109.
Journalistiek, III. 602, Lassalle's verwijt, V. 238 v., 268 en noot, 269, 290; Bakounins opmerking, VI. 134.
Journet, J., Fransch dichter, behoort tot de vrijere Fourieristen. III. 162 en noot.
Jouvencel, VI. 75.
Jouy, Jules, socialistisch Fransch liedjesdichter, VI. 363 en noot.
Jozef, II, keizer van Oostenrijk, 1741-90, I. 296, 298, 299, 310, 314, IV. 90.
Jubeljaar, het Israëlietisch, waarin zonder losprijs de landen aan de oorspronkelijke eigenaars terugkeerden, I. 91, III. 342, 512.
Judaïsme, het, I. 403.
Judas, geschiedschrijver onder de Esseërs, I. 52.

Juliand, Julie, II. 82 en noot, 84.
Julien, redacteur van de Revue Encyclopédique, 1823, II. 211.
Jung, Hermann, V. 451 noot.
Jurieu, III. 579.

K.

Kaas- en Broodvolk, oproerige Kennemerlanders, 1491, I. 80 noot.
Kaiserlingk, graaf, V. 302, 303, 306.
Kalisch, David, Duitsch humoristisch schrijver. sticht de 'Kladderadatsch', 1830-72, IV. 345.
Kanonieke-recht, het, Geeft gemeenschap van goederen aan als den begeerlijksten toestand, I. 62. Vat wereldschen arbeid op als een noodzakelijk kwaad, 62. Waardeert landbouw en handwerk, niet handel, 62. Het woekerverbod, 62. Veroordeelt de theorie van het crediet, 62. Prijst aan heffing der tienden van den landbouw, 62. Tegenover den rentekoop, V. 88.
Kant, Immanuel, de Duitsche wijsgeer, 1724-1804, II. 359, V. 290, VI. 13, 287. Zijn philosophisch subjectivisme, II. 360. Zijn beschouwing over den Staat, 360. Overzicht van zijn: 'Zum ewigen Frieden', 361. Zijn tweede opstel, 361, III. 321. Over regelmatige sociale orde, II. 361. Zijn regelmatigheid, 362. Zijn stelregel door latere socialisten benuttigd, 362 noot. Fichte bezoekt hem, en woont zijne voordrachten bij, 363 en zendt hem diens 'Versuch einer Offenbarungskritik', 364. Bezorgt Fichte een gouverneursplaats bij graaf Krockow, 364. Zijn bezwaar tegen de Fransche revolutie, 365. Zijn wijsbegeerte als basis van het Duitsch socialisme, IV. 335. Karl Grün over hem, 338.
Kapell, behoort tot de partij van Lassalle en werkt mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, V. 475 noot.
Kapitaal, Kapitalist. - Aandeel in arbeidsproduct, zie Meerwaarde, Kapitaalwinst en Ondernemerswinst. - Verhouding tot arbeid, I. 6, II. 6 v., IV. 3, 5, 7, 14, 15, 32, 35, 51, 69, 102, 136, 138, 204, 386, 415, V. 3 v., 11, 187. VI. 268, 455, 464. Strijd tusschen kapitaal en arbeld, I. 9, II. 70, III. 2, 30, 434, IV. 69, 102, 114, 138, 139, 161, 381, 412, 414 v., 428, V. 3, 10, 31, 42, 70, 185, 189, 319, 337, 380, 381, 389, 416, 487, VI. 152, 268, 352, 366. Noodzakelijk voor den arbeid, II. 7, 58, III. 452, IV. 41, 74, 102, 386, V. 42, 112, 392, 394, VI. 382. Invloed van het vrijheidsbeginsel, I. 9, II, 399, III. 5, 156, 544, IV. 383, 415, V. 19-21, 31, 34, 100, 104, 285, 286, 323, 390, 397, VI. 437. Neemt toe in macht door de naamlooze vennootschap, I. 9, 97, III. 132, V. 150, 394, 418, 423, VI. 268, 282. Heerschappij over den arbeidsstand, I. 9 v., II. 6, III. 499, IV. 386, 413, V. 45, 69, 101, 132, 133, 151, 287, 320, 377, 389, 394, 395, 435, 476, VI. 99, 200, 331, 336. Socialisatie van het kapitaal, I. 13, 399, 448, III. 34, 362, 410, 417, 418, 424, 425, 437, 441, 613, IV. 418, 422, V. 2, 39, 69, 72, 77, 81, 82, 105, 106, 118, 122, 127, 150, 160, 191, 257, 288, 308, 316, 488, VI. 50, 86, 128, 209, 268, 272, 307, 329, 345, 381, 385, 427, 446. Onbekend bij de Grieken,

I. 15. In het kanonieke recht, I. 62. III. 365, 424. Gevolgen van het kapitaalbezit der Kerk, I. 62. De Middeleeuwsche baron geen kapitalist, I. 63, V. 285, 287. Belemmerd door de gilden, I. 66, II. 8, V. 382, 399. Vestigt te Venetië den wereldhandel met het Oosten, I. 66. Geraakt in 't bezit van den grond, I. 84, IV. 14, 34, V. 88, 424. Luthers verwijt aan den kapitalist, I 86, V. 393. Veranderde opvatting over kapitaal na de Hervorming, I 87. Verplaatsbaarheid van het geld, I. 87, V. 88, 155. De kapitalistische productiewijze, I. 87, III. 11. IV 5, 8, 24, 28, 51, 82, 101, 181. V. 73, 75, 78, 84, 106, 111 v, 117, 125, 131, 132, 276, 286, 315, 316, 319, 321, 322, 323-325, 370, 377, 378, 379, 383, 388, 391, 392, 394, 395, 396, 401, 403, 404, 406, 418, 421, 424, 427, 429, 469, VI. 185, 200, 268, 282, 392, 438 Invloed op de inrichting der maatschappij, I. 87, III. 420, 425, IV. 381, 415, V. 48, 58, 130, 315, 320, 322, 396, 404. 479. Onmisbaar bij Plockhoy's plan, I 159, 165. Aanklacht tegen de kapitalisten door de Parijsche Commune van 1793, I. 343. Invloed op arbeidsloon, 454, III. 435, 452, 518 v, IV. 26, 104, 384, 386, 418, 419, V. 20, 50, 57, 75, 78, 80, 99, 109, 110, 286, 378, 390, 414, 416. Tegenstrijdige belangen van kapitalisten en arbeiders, I. 454, III. 435, IV. 18, 19, 20, 65, 102, 104, 138, 386. Gesteund door het ingebruikstellen van machines, II. 6 v., 8, III 435, IV. 3, 139, 152, 386, 424, V. 385-388, VI. 267, 437, 454. Bron van het kapitaal, II. 58, III. 437, IV. 10, 15, 17, 52, 61, 65, 80, 127, 137, 138, 139, 158, 300, 385, 386, 417, V. 73, 88, 103, 108, 122, 126, 134, 136, 277-281, 284, 313, 342, 357, 378, 389, 392, 421, 423, 475, 487, VI. 300. Verdedigd door J.B. Say, II. 58, III. 21, wiens argumenten Saint-Simon bestrijdt, II. 58 v.; evenals diens volgers, III 21; en François Vidal, 435. De financieele feodaliteit, II. 127, 148, 155-157, 165, IV. 8, 14, 22, 66, 86, 89, 120, 161, 219. Fouriers associatie van kapitaal, arbeid en talent, II. 205 v., 227, 399. Doel der Engelsche trade-unions, II. 324. Ricardo's zienswijze over de productiefactoren, III. 10, IV. 3. Doel der Saint-Simonistische credietin-stellingen, III. 64. Opvattingen over kapitaalbezit, III. 144, 423, 429, 477, IV. 31, 330, 417, V. 5, 8, 38, 104, 148. Auguste Blanqui's stellingen tegen het kapitaal, III. 230, 231. Oogmerk van Buchez' productie-associaties en ruilbank, III. 318, 386. Pierre Leroux' naam voor het kapitaal, III. 359, 365. Aantal kapitalisten in Frankrijk, 349. Afhankelijkheid tusschen kapitaal en arbeid, III. 410, IV. 386, VI. 223, 382. Ondergang, IV. 81, 87, 89; volgens Karl Grün, IV 339; volgens Marx, V. 321, 322, 402, 487. Gevolgen der splitsing van kapitaal en arbeid, IV. 63, 127, 139, 157, 158, 361. Fr. Engels' uiting over den kapitalist, IV. 361. Uitwerking van het credietstelsel, V. 31, 47, 88, 130, 286 394, 399, 410, 420, 422 Gewaarborgd door de wet, IV. 41, 61, 67, 86, 101, V. 32, 88, 117, 238, VI. 443. Kapitaalvorming, V. 57, 392 v., 397, 400, VI. 381 v., 439. Onderscheid tusschen grondeigenaren en kapitalisten, V. 79 en noot, 115, 118, 125, 148, 193. Kapitaal-belasting, V. 142. Vermenging van kapitaal en arbeid, IV. 69, 127, 138, V. 150. In John Gray's ruilplan, 181-188, 195, 197. Verstrekt liever voorschot aan de industrie dan aan grondbezit, V. 152. Het hypotheek-kapitaal, V. 153 Rodbertus' naam voor den kapitalist, V. 193. Gevolgen van zijn gebrek aan kapitaal voor den arbeider, V. 276. Verband tusschen warencirculatie en kapitaal, V. 375 v. Het kringloopsproces van hel kapitaal, V. 405-415. Vasten rollend kapitaal, IV. 65, 69, 78, V. 408, 410, 414, 416, 417. Onderscheid tusschen de arbeids-periode en den productietijd van het kapitaal, V. 410 De spaarzaamheid van den kapitalist, V. 416. Het kapitaal van den koophandel, IV. 5, 53, V. 138, 413, 419-421. Henry George's zienswijze over de werking van het kapitaal, VI 185-188. Thoreau's protest tegen het kapitalisme, 203. Het doel der ‘Ridders van den arbeid’, 205. Gekapitaliseerd

tribuut-recht, 299 v. Invloed van landnationalisatie op het kapitaal toegeschreven door Flürscheim, 300. Opvatting der Allemanisten, 332. Vervloekt door Blatchford, 377. Concentratie van kapitaal, 383. ‘Rings’ en ‘trusts’, 409, 421, 462.
Kapitaalwinst, I. 6, 13, 15, 62, 87, 197, 336, 343, 454, II, 9, 256, 397, III. 10, 22. 34, 42, 230, 302, 327, 352, 361, 372, 404, 420, 423, 424, 429, 434, 435, 437, 451, 459, 471, 518, 523, 524, 542, 546, 559, 571, 583, 584, 595, IV. 5, 10, 26, 32, 37, 44, 46, 53, 56, 61, 63, 69, 72, 74, 79, 80, 89, 94, 120, 137, 138, 141, 173, 206, 216, 220, 361, V. 20, 45, 49, 50, 58, 69, 70, 77, 78, 79, 80, 82, 87, 99, 108, 114, 115, 118, 119 noot, 120, 121, 123, 126, 131, 133, 135, 150, 152, 153, 154, 169, 171, 186, 257, 279, 280, 281, 286, 287, 313, 321, 383, 391, 416, 417, 418, 420 v, 421, 423, 428, VI. 298, 299, 300, 303, 310, 315, 316, 317, 382, 438, 466.
Kapr, Engelsch anarchist, VI. 373 noot.
Karakosoff, W, pleegt een aanslag op czar Alexander II, VI. 46, 134, 233 en noot, 234.
Karel I, koning van Engeland, 1625-49, I. 128-130, 143, 200, 456, IV. 200.
Karel II, koning van Engeland, 1660-85, I. 140, 143-146, 166, 167, 173, 201, 451 noot.
Karel V, Duitsch keizer, 1529-58, I. 85, 89, 91, 104, 107, 180, V 214.
Karel VI, Duitsch keizer, 1711-40, I. 404, 409.
Karel X, koning van Frankrijk, 1757-1836, II 103, III 51, 59, 215, 216, 286, 298, 554, IV. 93.
Karel, de Booze, koning van Navarre, I. 75.
Karel August, groothertog van Saksen-Weimar-Eisenach, 1757-1828, II, 371, 375.
Karlsbader Besluiten: Verordeningen vastgesteld op een congres van ministers aldaar, 20 Sept. 1819, V. 173.
Kasten-wezen, Egyptisch. Geïdealiseerd in Plato's republiek, I. 19.
Katheder-socialisten, Hun congressen, I. 2.
Katkoff, M.N., Russisch journalist, geb. 1820 Verdedigt de oud-Russische politiek, VI, 6. Omgang te Moscou, 6. Naar Petersburg, 6. Oneenigheid met Bakounin, 6. Hun punten van overeenkomst, 6. Redigeert ‘De Russische Bode’, 28 waarin Tourguenjeff's ‘Vader en Zonen’ verschijnt, 32. In briefwisseling met Bakounin, 29. Zedelijke leider der Russen, 38, 230,
Kautsky, Karl, Duitsch socialist, Redacteur van ‘Die neue Zeit’. Zijn rede te Delft, 24 April 1902, IV, 195 noot. Verzamelt Marx' nagelaten Mss., V. 430 Zijn motie op het congres te Breslau, VI. 275 v. Op het congres te Parijs in 1900, 420, 423, 424. Vertegenwoordiger in het bureau van het Int. secretariaat, 422 noot.
Kawélin, professor te Petersburg, VI 31.
Kegel, Max, schrijft 1889 over Lassalle, V. 307 noot.
Keil, Dr., sticht de kolonies Bethel en Aurora in Amerika, III. 174 noot, VI. 171, 172.
Keith, Leider der kwakers, I. 154.

Kemper, J. de Bosch, Hoogleeraar te Amst. geb. 1808. Opdracht, en voorts verwijzingen naar zijn staatkundige geschriften, I. 73. V. 4.
Kennemeropstand, in 1268. Gekenmerkt door communistische woelingen, I. 73
Kent, Eduard, hertog van, 1767-1820, II. 257, 266, 269, 330, 355
Kerdijk, A., Ned radicaal, medewerker aan het 'Sociaal Weekblad', beschrijft het leven van Karl Marx, IV. 356, 412.
Kergomard, Pauline, VI. 340.
Kerk, de, IV. 113, 156, 171, 202, 206, 207, 211. Ontwikkelt zich van Christelijke familie tot Latijnsche kerk, I. 61. Vertegenwoordigt in de middeleeuwen het begrip van éénheid onder de menschheid, 61. Verzet zich tegen de slavernij, 61. Bemiddelaarster tusschen rijken en armen, 61 Armoede een door haar geheiligde toestand, 61. In beginsel tegen privaat-eigendom, 61, IV 206. Richt haar kloosters in op vredige socialistische wijze, I. 61. Troost de armen met een beter leven hiernamaals, 61. Haar rechtsopvattingen neergelegd in het Kanonieke recht, 62. Wordt allengs heersch-zuchtig en streeft naar stoffelijken rijkdom, 67, 68. Wekt daardoor tegenstand en socialistische bewegingen op, 67, 68, 69, 76, 77. Onderdrukt ze met geweld, 69, 72. Invloed der Hervorming, 82. Secularisatie harer goederen, 83. Pastoor Dillon over haar goederenbezit, 321. Invloed van den verkoop harer goederen door de Constituante, 325, II. 4. Strijd tegen haar stelsel, 30. Napoleon en Louis Philippe willen haar afhankelijk maken van den Staat, III. 282, 288, waartegen Lamennais zich verzet, 282, 285, die door de Kerk eenheid in de samenleving wil brengen, 282-293. Met meer, volgens Buchez, in staat het orgaan van den vooruitgang te zijn, 326. Scheiding van Kerk en Staat, 379 noot.
Kersaint, Fransch legercommissaris in 1792, I. 370 noot.
Kersausie, graaf de, leider van 'La Société des droits de l'homme', III. 216. In de centrale commissie en helpt het programma opstellen, 217. Zijn karakter, 475. Steunt 'Le Réformateur', 475.
Kerssenbrock, Wederdooper, I. 116.
Kertanguy, Elie de, behoort tot Lamennais' leerlingen te La Chênaie, III. 293
Ketteler, W.E. vrijheer von, bisschop van Mainz, 1811-77, V. 294, 304, VI. 457, 458, 459.
Keuken, sociëtaire, III. 205. IV. 288.
Key, William, Engelsch anarchist, VI 373 noot.
Khoudiakoff, J.A., Verwijzing naar zijn 'Mémoires d'un révolutionnaire', VI. 224 noot.
Kibaltchick, nihilist, VI. 245.
Kiesrecht, I. 272, II. 56, 74, III. 3, 302, 349, 372, 481 noot, 524, IV. 94, 223, 226, 269, V. 6, 67, 234, 238, 466, VI. 283. 416.
Kiesrecht, algemeen, III. 138 v. en noot, 146, 147, 185, 217, 245, 254, 366, 408, 480, 605, 610, IV. 134, 135, 226, 241, 269, 314, V. 6, 163, 165, 239, 251, 255, 256 noot, 271, 291, 293, 466, VI. 99, 269, 285, 307, 311, 420, 421.
Kieswet, De eerste der Fransche revolutie, 22 December 1789, II. 10, 67. Wijziging, III. 524. - De Pruisische van 6/8 April 1848, V. 90; - van 1849, V. 234.
Kietz, Duitsch beeldhouwer, VI. 24.
Kinderarbeid, I. 6, 8, 170, 229, II, 229, 236 v., 241, 253, 254 v., 260, 266, 357, 393, 395, III. 1, 5, 7, 12, 319, 383, 428, 436, 524, IV. 223, 363, 414, V. 19, 58, 386, 418, 476, VI. 356, 449, 463.
Kinderarbeid, Engelsche wet op, van 1802, II. 253 v., 260. IV 210.

Kinderbewaarplaatsen, II. 229, III. 162.
Kinderbewaarschool, II. 242, 250, 336, 357.
Kinderopvoeding, (zie ook staatskinderen), I. 20, 22, 23, 162, 193, 203, 211, 221, 222 noot, 223, 256, 274, 277, 279 309, 352, 358, 383, 387, 400, 414, 421, 435, II. 63, 191, 215, 239, 242, 245, 247, 251, 274, 310, 326, 336, 342 noot, III. 36, 38, 137, 158, 223, 231, 244, 253, 258, 259, 357, 423, 458, IV. 277, 319, V. 68, VI. 56, 67, 114, 121, 231, 394.
King, Gregory, I. 451.
King, William, Eng. voorstander van coöperatie, II. 312.
Kingsborough, Lord en Lady, I. 438.
Kingsborough, Margaret, later Lady Mount-cashel, geb. 1773, I. 438 noot.
Kingsley, C., Eng. predikant en schrijver, 1819-75. Noemt zich Christen-socialist, I. 2. Zijn grondwet voor de samenleving, IV. 259. Geeft uit het weekblad 'Politics for the People', 265 en noot. Zijn brieven aan de Chartisten, 265. Zijn 'Alton Locke', 266. Richt op met Maurice 'The Christian Socialist', 266, VI. 389 noot, 457.
Kirchmann, J.H. von, Duitsch jurist en volksvertegenwoordiger, 1802-84, V. 91, 96, 98. Vriend van Rodbertus, 96. Zijn verhandeling 'Die Grundrente in iher Beziehung zum socialen Frage', 100 en noot, naar aanleiding waarvan Rodbertus zijn sociale brieven schrijft, 100. Verdere levensloop, 178 noot. Verdedigt het tweekinderstelsel, 178 noot.
Kirkup, Thomas, schrijver van 'A History of Socialism', 1892. V. 307 noot. VI. 205 noot.
Klapka, G., Hongaarsch opperbevelhebber, geb 1820, V. 353
Klassenstrijd, de, III. 2, 414, IV 10, 18, 24, 91, V 99, 121, 138, 139, 142, 143 204, 214, 224 noot, 229, 236, 363, 372, 374, 376, 380 v., 389, 404, 412, 424, 426, 428, 429, V. 2, 3, 10, 11, 258, 310, 312, 319, 320, 325, 336, 345, 431, 435, 458, 446, 472, 479, VI. 110, 152, 209, 222, 263, 263, 271, 279, 285, 286, 322, 332, 334, 352, 367, 374, 383, 411, 420, 445, 459 noot, 469.
Klassenstrijd. - De encycliek van Leo XIII, 18 Jan. 1901. VI 459 noot.
Klinger, F.M. von, Duitsch letterkundige 1742 1831, I. 228.
Klings, Karl, wint leden voor het 'Allgemeine Deutsche Arbeiter-Verein', V. 296 noot.
Kloosters, ingericht op vredige socialistische wijze, I. 61, 393. Voorbeelden van gemeenschappelijk huishouden op godsdienstigen grondslag, 61, 146. VI. 457. Verzet tegen haar rijkdom, I. 69. Gedeeltelijk opgeheven, 82, 83, Een deel harer bewoners vervalt tot armoede, 83. Carlstadt tracht ze af te schaffen, 91. In Thüringen verwoest door Münzer, 99. Robert Southey's oordeel, 229.
Klopstock, F.G., Duitsch dichter, 1724-1803. II. 363.
Knights of Labor' zie Arbeid (ridders van).
Knipperdolling, Barend, Wederdooper, I. 105, 109, 111, 115, 116.
Knortz, Dr. Karl, Schoolopziener in Amerika, VI. 167 noot, 171 noot.
Knox, John, de hervormer van Schotland, 1505-72, I. 127.
Knudsen, Deensch socialist, VI. 420, 422 noot
Kock, de, vader van den romanschrijver Paul de Kock, I. 349, 356, II. 19 en noot.
Kock, Chr., Nederlandsch volgeling van Dr. Hertzka, VI. 319 noot.

Kodde, van der, gebroeders, I. 148.
Kohut, Adolph, geb. 1848. Over Lassalle, V. 306 noot, 307 noot.
Koigen, David, schrijft over het philos. socialisme in Duitschland, IV. 328, 331.
Kol, H. van, Nederlandsch socialist, VI. 420, 421.
Kolbenschlag, Hans, aanvoerder in den boerenkrijg in 1525, I. 96.
Kolonaat, by de Romeinen. Aanleiding, V. 137.
Kolonisatie, I. 15, 167, 168, 169-172, 271 v., II. 216, IV. 155, V. 49, 54, 137, 402.
Kolping, Adolf, oprichter der St. Jozefs-gezellen-vereenigingen, VI. 458 en noot.
Komaroff, Russisch generaal, VI. 18 noot.
Komensky, zie Joh. Amos Comenius.
Komissaroff, Russische boer, verijdelt Karakosoff's aanslag op den czar, VI. 46, 233.
Korff, baron, V. 229.
Körner, Th., Duitsch dichter, 1791-1813, IV. 290.
Korolenko, W.G., Russisch schrijver, geb. 1853, VI 35 noot, 229 noot.
Kossuth, L, aanvoerder der Hongaarsche omwenteling in 1848, IV. 267, V. 334, 353.
Kotby, anarchist, VI. 87.
Kovaleffska, Sonja, VI 238 noot, 248 noot.
Kovalsky, Russisch socialist, VI. 238 noot.
Kozak, Dr. Th., Duitsch staathuishoudkundige. Geeft met Adolph Wagner uit de nagelaten werken van Rodbertus, V. 65, 179 noot. Zijn overzicht van Rodbertus' programma, 187.
Kraftchinsky, (Stepniak), Russisch socialist, VI. 237, 245.
Krantz, J.B., Fransch ingenieur. Sluit zich aan bij de Fourieristen en schrijft een boek over hun stelsel, III. 153. Senator der Fransche republiek, 153 noot.
Krause, K.C.F., Duitsch wijsgeer, 1781-1832. III 551 noot.
'Kreuzzeitung', Orgaan der conservatieve partij in Duitschland, V. 92, 182, 184, 191.
Krockow, graaf, II. 364.
Kropotkin, Alexis prins, gouverneur van Charkoff, VI. 242.
Kropotkin, Peter, Russisch anarchist, III. 195, VI 447. Over Brissot, I. 334 noot. Afkomst, VI. 246. In dienst, 246. Zijn enthousiasme voor Alexander II verdwijnt, 246. Uit dienst, 246. Wijdt zich aan de wetenschap, 246 Naar China en Siberië, 246. Vriend en mede-arbeider van Elisée Reclus, 246, 340. Secretaris van het geographisch genootschap, 246. Kamerheer der keizerin, 246. Bezoekt België en Zwitserland, 246. Leert dáár de socialisten kennen, 246. Wordt lid der Internationale, 246, 247. Keert terug als socialist, 246. Sluit zich aan bij Tchaikovsky, 237, 247 Schrijft de brochure: 'Is de revolutie noodig?' 247. Leerling van Bakounin, 150, 165; verduidelijkt diens denkbeelden over privaat-bezit, 150; en wordt na diens dood de leider der anarchisten, 247, 339. Vestigt zich te Genève, 247. Schrijft in 'Le Revolte', 247. Gebannen uit Zwitserland, 247. Gaat te Thonon wonen, 247. Wil zich vestigen te Lyon, 247. Tot gevangenisstraf veroordeeld, 247, 346. Op vrije voeten, 247. Vestigt zich te Londen, 247. Schrijft in dagbladen en maandschriften, 247. Zijn vier groote anarchistische werken, 248. Ontvouwt het streven der communistische anarchisten in zijnboekje: 'L'Anarchie, sa philosophie, son idéal', 248, 292. Geschetst in J.H. Mackay's roman, 292 noot. Reclus schrijft de voorrede voor

zijn ‘Paroles d'un Révolté’, 341 Had bijdragen beloofd op het door de overheid verhinderde tegencongres der anarchisten te Parijs in 1900, 425.
Kuchler, handlanger van den Duitschen anarchist Reinsdorf, VI. 290.
Kugelmann, ontvangt met brief van Marx, diens ‘inaugureel adres’, V. 434 noot, 435 noot.
Kuhl, lid van Büchners geheim genootschap, IV. 293.
Kuhlmann, Georg, leider van de communistische beweging in Zwitserland, IV. 324. Zijn frases en orakeltaal, 324 en noot. Zijn invloed op de arbeiders, 324. Moet Lausanne verlaten, 324, en gaat naar Zürich, 324.
Kunst voor het volk, VI. 452.
Kutschbach, A., schrijft 1880 over Lassalles dood, V. 307 noot.
Kuyper, A., Ned. minister, stichter der Vrije Universiteit, VI. 201 noot, 456 noot 460.
Kviatkovsky, nihilist, VI. 243.
Kwakers, de, eene godsdienstige secte gesticht door George Fox, I 269, IV. 103, 207, 367 noot. Overeenkomst met de Waldenzen, I. 69 Hun oorsprong, 145, 397. Eenigen vestigen zich met William Penn in Amerika, 145, 397. In 't begin niet afkeerig van revolutionnaire daden, 156. Volgen den zeloot Naylor, 156. Hun eerste leiders, 397 Bespot en vervolgd, 397. Hun aantal in Amerika neemt toe, 397, 398. Wordt in Engeland eene rustige Broederschap, 397. Bemoeien zich met armenzorg, gevangeniswezen en strafrecht, 397. Hun inzichten over arbeid en sparen, 397. Rijzen in aanzien sinds William Penn zich bij hen voegt, 397. Ontstaan van hun werkelijke maatschappij, 398 Geen socialisten, 398. Hun gemeenschapsgevoel, 398. Hun vredelievendheid, 398. Hun verband met de Shakers, 401.
Kwiatchoffski, Antosja trouwt met Bakounin, VI. 27 en noot.
Kwiatchoffski, X.W., VI. 27.
Kydd, Samuel, Eng. Chartist. IV. 264.

L.

Laan, ter K, Ned. Soc. Kamerlid, VI. 319 noot.
Laar, A.R. van, schryft in 1895 tegen landnationalisatie, VI. 201 noot.
Labadie, Jean de, sticht in 1669 te Amsterdam de gemeente der Labadisten, I. 150.
Labadisten, de, volgelingen van Jean de Labadie, 1669, I 147, 149-155.
Labiche, E.M., Fransch tooneelschrijver, geb. 1815, III. 99.
La Boétie, Etienne de, 1530-63. Zijn begrippen, I. 232. Louis Blanc over hem, III. 392.
Laborde, de, II. 145 noot.
Labori, Fransch advocaat, VI. 348 noot.
Labusquière, lid van den Parijschen gemeenteraad, III. 163 noot.
Labussière, behoort in de Fransche Kamer tot de onafhankelijke socialisten, VI. 335.
Lacépède, B.G.E. de Laville, graaf de Fransch natuuronderzoeker. 1756-1825, II. 33.
Lachambeaudie, P., Fransch dichter, Saint-Simonist, 1806-72, III. 109 noot, 369, 408 noot 486 en noot.

La Chateauroux, maîtresse van Lodewijk XV, III. 580.
La Châtre, markies de, vriend van Ninon de Lenclos, IV. 197.
Lacombe, Rose, sticht de club: 'Société des femmes révolutionnaires'. IJvert voor de emancipatie der vrouw, I. 347. In de zaal der zittingen van de Commune, 352.
Lacordaire, J.B.H., Fransch kanselredenaar, 1802-62, III 288 en noot. 290, 291, 292, 299, 326, 360-362, VI. 350.
Laegardelle, Hubert, schrijver van 'Le Socialisme onvrier', V. 460 noot, VI. 448 noot.
Laelius, Cajus, Romeinsch consul, I. 38.
Laer, C van, I. 419 noot
Lafargue, Paul, Fransch socialist, 1842-1911, Lid der Fransche Kamer, 1891-93 IV 352 noot, V. 347 noot, 460, 485 noot, VI. 327 en noot, 410, 417, 421.
Lafayette, markies de, Fransch generaal en staatsman, 1757-1834. Organiseert de leden van 't Parijsch kiescollege tot gemeenteraad, I. 324. Zijn beteekenis in de Commune, 324, 326. Uitgemaakt voor een dwingeland, 326. Chaumette's protest tegen hem, 351. Naar Amerika, II. 15. In relatie met Bazard, III. 16. Zijn salon, 21 Zijn raad in 1830 aan de republikeinen, 51. Zijn antwoord aan Bazard, 52 v. Democraten en republikeinen roepen zijn bemiddeling in, 55. Cabet bezoekt hem, 251. Treedt toe tot het eerste genootschap der Carbonaris, 315. Pierre Leroux ontmoet hem, 335.
Laffitte, staatsman, bankier te Parijs, 1767-1844, II. 60, 70, 85, 221. Zijn opmerking over de Saint-Simonisten, III 22.
Laffitte, Jean Paul, III. 57 noot.
Laffitte, Pierre, Fransch hoogleeraar, volgeling van Aug. Comte, 1823-1903. Zijn artikelen in 'La Revue occidentale', III. 379. Over eigendom, 379 noot.
La Fontaine, Jean de, Frankrijks fabeldichter, 1621-95. Over grondbezit, I. 233.
Lagrange, J.L., wiskundige, 1736-1813, II. 30.
Laguerre, Fransch Kamerlid, voegt zich bij de onafhankelijke socialisten, VI 334 en noot.
Laharpe, Jean François de, Fransch letterkundige, 1739-1803, I. 258. Linguet over hem, 284.
Lahautière, R., Fransch communist, Zijn geschriften, III. 247. Redigeert 'La Fraternité', 247 en noot, waarin Cabets plan wordt afgekeurd, 269 noot.
La Hodde, Lucien de. Beschrijft de Fransche geheime genootschappen van 1830 tot 1848, III. 215 noot.
Laignelot, met Amar werkzaam om de Conventie en de Constitutie van 1793 te herstellen, I. 377.
Laisant, Fransch Kamerlid, voegt zich bij de onafhankelijke socialisten, VI. 334.
'Laissez-faire, laissez-passer', I. 5, 8, 10, 262, 450, 454, 455, II. 75, 136, 399, 400, III. 4, 30, 38, 42, 156, 324, 387, 399, 410, 432, 433, 470, IV. 209, 225, 238, V. 143, 157, 233, VI. 120, 376, 442.
Lakanal, lid van de Nationale Conventie van 1792. Over de rechten der maatschappij op het kind, I. 361 en noot. Sticht lyceën, 361 noot.
Lalande, J.J. Lefrançais de, Fransch sterrenkundige, 1732-1857, I. 370, VI 40.
Lalanne, Léon, Fransch ingenieur, opgedragen de ontbinding der Ateliers nationaux, III. 413 en noot.
La Leck, L.T. graaf Nassau, 1779, I. 297 en noot.
Laloi, president van de Conventie, 7 Nov. 1793, I. 353.

Lalor, John, schrijft ‘Money and Morals’, 1852, IV. 65 noot.
Lamarque, M. graaf, Fransch generaal en staatsman, 1770-1832. Zijn begrafenis, III. 95, 248, 371, 390.
Lamartine, A.M.L.P. de, Fransch dichter en staatsman 1790-1869, II. 353, III. 111 noot, VI. 83. Over Louis Blanc, ‘Organisation du Travail’, III. 387 v. en noot. In het Voorloopig Bewind, 394, IV. 194, waar hij Louis Blanc tegenwerkt, III. 330, 395, 399, 400, 402. Conferentie met Sobrier, 407 noot. Zijn aantal verkregen stemmen vergeleken met dat van Louis Blanc, 410. Zijn rede in de Kamer der Afgevaardigden, 13 Mei 1834, 481 en noot. Zijn gedicht op ‘La Fraternité’, 481 v. Zijn gedicht ‘Marseillaise de la Paix’, 482. Zijn gedicht ‘Les Révolutions’, VI. 466.
Lamballe, prinses de, I. 340.
Lambert, overhandigt het ‘Cahier des pauvres’ 1789, I. 316.
Lambert, generaal. Zijn raad aan Cromwell, I. 139; opgevolgd door Cromwell, 142. Ter dood veroordeeld, 143.
Lambert, Charles, lid van het Saint-Simonistisch college, III. 73, 125. Regelt de allegorische dansen, 94 en noot. Erkent Enfantin als geestelijk hoofd, 79 en blijft hem getrouw, 85. Brengt Maxime Ducamp tot de Saint-Simonisten, 84 noot. Verlaat Ménilmontant, 103. Naar Egypte, 107. Zijn opdracht van het Egyptisch gouvernment, 107.
Lamennais, Félicité de, II. 358, III. 60, 369, 391, 477, 524, 530 noot. Dézamy's geschrift tegen hem, 241. Eerst na zijn dood begrepen en gewaardeerd, 280. Zijn briefwisseling, 280 en noot. Geboorteplaats, 280. Familie, 281. Invloed der revolutie, 281. Zijn oom leidt zijn studiën, 281. Omgang met zijn broeder Jean, 282; met wien bij trekt naar La Chênaie, 282. Schrijft dààr zijn ‘Réflexions sur l'état de l'église’, 282. Beslag gelegd op dit boek, 282. Wil priester worden, 283. Schrijft met zijn broeder ‘Tradition de l'église sur l'institution des Evêqes’, 282, dat gericht is tegen de zoogenaamde nationale staatskerk, 282. Over Napoleons val, 282. Bij diens terugkeer, 282. Naar Guernsey, daarna naar Engeland, 282. Invloed van abt Carron, 283. Zwaarmoedig, 283. Zijn vriendschap voor Henry Moorman, 283. Wordt priester, 283. In een kleine geestelijke communauteit geplaatst, 283. Bezig met het vraagstuk over den godsdienst, 283. Zijn ‘Essai sur l'indifférence en matière de religion’, 284; oordeel er over van abt de Frayssinous, 284; van het publiek, 284; van den paus, 284; van diens raadgevers te Rome, 284. Naar Rome, 284. Zijn ontvangst bij den paus, 285. De houding der Jezuïeten tegenover hem, 285. IJvert voor de zelfstandigheid der Kerk, 285, 287. Bestrijdt de declaratie van 1682. 285 v. Vóór den rechter, 286. Bestrijdt Gallicaansche Kerk en regeeringsstelsel der Bourbons, 286. Uiterlijk, 286. Ziek, 286. Zijn ‘Progrès de la révolution et de la guerre contre l'église’, 286 v. Over de revolutie van 1830, 287. Over het Catholicisme, 287 v. Zijn dagblad ‘L'Avenir’, 287-289; gestaakt, 290, 292 en noot. ‘L'Agence générale pour la défense de liberté religieuse’, 288 v., 289, 292. Zijn conflict met den paus, 289-293. Schrijft

te Rome het boek: ‘Des maux de l'Eglise et de la Société’, 291. Antwoord van den paus, 292. Zijn briefwisseling met de aartsbisschoppen van Toulouse en Parijs, en den bisschop van Rennes, 292 v. Onderwerpt zich en teekent eene verklaring, 293. Zijn proces over het geldelijk beheer eener drukkerij, 292 noot. Zijn verblijf op La Chênaie, 293; omgang dààr, 293 v., 475 Invloed van Mickiewicz's gedicht op zijn ‘Paroles d'un Croyant, 294 en noot. Overzicht er van, 295-298; nagebootst door Clarisse Vigoureux in haar ‘Parole de Providence’, 121; bestreden door Fourier in zijn: ‘La Fausse industrie’, II 225. Stemming van zijn broeder Jean er over, III. 297 Blaise tracht hem terug te houden van het te laten drukken, 297; Sainte Beuve's oordeel er over, 298; opgewondenheid er over op de drukkerij, 298 v.; algemeene indruk, 298; debiet, 298; ontstelt de hooge geestelijkheid in Frankrijk, 298; zijn antwoord aan den aartsbisschop van Parijs, 298; 's pausen zendbrief, 298 en noot; de Duitsche vertaling maakt opgang, IV. 296 en noot. De republikeinen zien in hem een bondgenoot, III. 299. In andere kringen, 299 en noot, 326. Zijn ‘Affaires de Rome’, 290, 293 noot, 299-301. Christelijk godsdienstig socialist, 300. In correspondentie met Pierre Leroux, 354. Tracht op te richten het tijdschrift ‘Le Monde’, 300 en noot. Zijn: ‘Le livre du peuple’, 301 en noot. Zijn brochures ‘Politique à l'usage du peuple’, en ‘De l'Esclavage moderne’, 302 en noot. Zet zijn artikel in de ‘Revue des deux Mondes’, 302 en noot, 420. In correspondentie met andere socialisten, 301 noot. Zijn ‘Esquisse d'une philosophie’, 302, 307. Zijn brochure: ‘Le Pays et le Gouvernement’, 302, waarop beslag gelegd, 303, en waarvoor hij vervolgd wordt, 303. Zijn verklaring voor de rechtbank, 303. Vonnis, 303. In de gevangenis, 303, waar hij twee brochures en ‘Discussions critiques et pensées diverses sur la religion et la philosophie’ schrijft, 303 en noot Overzicht er van, 303-307, 308. Over de Saint-Simonisten, Fourieristen en Communisten, 306. Uit de gevangenis, 307. Schrijft ‘Amschaspands et Darvands’, 307, 454. Bewerkt eene nieuwe vertaling der Evangeliën, 307 v. Opvatting er over der politie, 308 noot. Vervreemdt van zijn kennissen, 308. Geeft les in de wijsbegeerte, 308. Tegenover de socialisten in 1847, 308 en noot, Richt op het blad: ‘Le Peuple constituant’. 309; waarom gestaakt, 312. Invloed op het volk, 309. Afgevaardigde naar de Nationale Vergadering, 309, 311, IV. 411. Tegen Cremieux' wetsontwerp in zijn brochure ‘De la famille et de la propriété’, III. 309, waarin by het eigendomsrecht verdedigt, 309. Bestrijdt het socialistisch stelsel in zijn ‘Question de Travail’, 309 v. Geeft met Barbet uit eene brochure over het staatscrediet: ‘Projet de constitution du crédit social’, 311. Zijn plaats in de Nationale Vergadering, 311. Tegen Louis Blanc en diens staats-socialisme, 312. Mederedacteur van de ‘Réforme’, 312. Ontwerpt een concept-constitutie voor de Fransche republiek, 312. Zijn invloed neemt af, 312. Over Considerants denkbeelden, 312. Invloed van den staatsgreep van 2 December 1851, 312. Verdere arbeid, 312. Sterft, 312. Begrafenis, 312 noot. Graf, 312. Geldmiddelen, 312 noot. Franz von Baaders geschriften vergeleken met de zijnen, IV. 296. Karl Mario over hem, V. 35.

Lamennais, Jean de, vicaris te Saint-Malo, III. 280, 282 en noot, 297,

Lamennais, Jean Marie de, III. 281, 282.

Lamennais, Robert de, III. 280, 281.

Lameth, CMF graaf de, Fransch generaal en staatsman, 1757-1832, II. 15. V 67.

Lamoricière, C.L.L.J. de, Fransch generaal, 1806-65, V II. Saint-Simonist, III. 47. Wint aanhangers voor het Saint-Simonisme onder de troepen in Afrika, 73. Hernieuwt de kennismaking met Enfantin, 110 noot.

Lamorvonnais, Hippolyte de, Te La Chênaie, III. 293, 475. Vriend vim Maurice de Guérin, 475. Behandelt de sociale quaestie uit een godsdienstig oogpunt, 475. Over medelijden, 475.
Lamy, Saint-Simonist, sterft in Egypte, III. 108.
Lancaster, J., uitvinder van het stelsel van wederkeerig onderwijs, 1778-1838, II. 202 noot, 242 en noot, 251.
Landauer, Duitsch anarchist, leidt het tegencongres te Zürich in 1893, VI. 414. Zijn mandaat gecasseerd op het congres te Londen in 1896, 419.
Landbouw, kamers voor den, III. 188.
Landbouwkolonie, van het geslacht Jault, I. 449 en noot.
Landbouwkolonies, III 409, 433, 438, 498.
'Land en Vrijheid', Russisch revolutionnair genootschap, VI. 37, 39.
Landnationalisatie, I. 136, 365, 375, 444, 460, II. 381, 493, III. 9, 56, 120, 219, 417, 423, 425, 428, 429, 431, 439, 441 en noot, 442, 451, 468 v., 586, 605, IV. 23, 24, 135, 147, 205, 222, 251, 252, 254, 268, 270, V 2, 72, 85, 88, 104, 106, 117, 122, 127, 128, 150, 162, 256, 257, 309, 425, 445, 452, 472, VI. 19, 35, 57, 128, 184-197, 198, 199, 200, 204 noot, 209, 268, 272, 274, 297, 298, 300, 301, 303, 304, 307, 311, 314, 378, 379, 380, 381, 446.
Landnationalisatie, Nederlandsche Bond voor, VI. 200 noot.
Landor, W. S, Engelsch dichter, I. 17 noot, 229 noot, IV. 131.
Land-recht, Bepalingen van het Pruisisch, van 5 Februari 1794, II. 392 en noot.
Landverhuizing, I. 167, 188, II. 216, 307, IV. 42, 93, 148, 155, 284, V. 49.
Lange, F.A., Duitsch geleerde en sociaal schrijver, 1828-'75, V. 226, 228, 271 noot, 467, VI. 287.
Langen, Rudolf von, I. 112.
Langenmantel, Wederdooper, I. 104.
Langguth, J.M., I. 422.
Langhard, J., Verwijzing naar zijn 'Die anarchistische Bewegung in der Schweiz', 1903, VI. 123 noot, 157 noot, 159 noot, 206 noot, 290 noot.
Langlois, I.A. Fransch schrijver, leerling, van Proudhon, III. 551 en noot, 612 noot, 613. V. 452.
Lanjuinais, Jean Denis graaf, 1753-1827, I. 363, 377.
Lanza, G., Italiaansch staatsman, 1815-82' VI. 127.
Lapauze, VI. 360 noot.
Lapierre, Marie Sophie, maîtresse van Darthé 1797. I 368 noot, 390.
Laplace, P.S. markies de, wis-en-sterren-kundige, 1749-1827, II. 30.
Lapointe, Savinien, Fransch schoenmaker en volksdichter, III. 486 en noot.
Lapommeraye, communist, werkt aan 'L'Intelligence', III. 247.
Laporte, Saint-Simonist, III. 79.
Lapteff, Andreas, VI. 261 noot.

Larochefoucauld, F.A.F. hertog de, Fransch afgevaardigde. 1747-1827, II. 60 en noot.
Larochefoucauld, Sosthènes, hertog de, III. 103.
Larochejacquelin, H.A.G.D. markies de, Fransch afgevaardigde, 1805-57, III. 366.
Las Casas, E.B. de, bisschop in Mexico, 1474-1566, I. 394.
Lascours, baron de, III. 218 noot.
Lasker, E., Pruisisch afgevaardigde, 1829-84, V 182.
Lassal, Heyman, vader van Ferdinand Lassalle, V. 198.
Lassalle, F., III. 387, IV. 49, 295 en noot, V. 4, 312, 371, 451. VI. 383. Vergeleken met Gajus Gracchus, I. 44. Over Proudhon, III. 571 noot; over diens ‘Révolution au XIXe siêcle’, 573. Zijn socialisme, V. 6, 295, 308. Zijn optreden, 6, 194, 195, 197 v., 244, 309. Geleerdheid, 195. Geestkracht, 6, 197, 208. Karakter, 6, 195-197, 199. Redenaarstalent, 197, 260, 264, 297. Zijn stijl, 197, 486 Voorkomen, 198, 199, 262. Overeenkomst met Bismarck, 196, verhouding tusschen hen, 266, 291; vertrouwen op dezen, 196, 266, 293, 295; onderhoud met dezen, 291; diens oordeel over hem, 291. Geboorteplaats en jaar, 198. Familie, 199. Opvoeding, 199. Omgang met Heine, 200, die hem voorstelt aan Varnhagen von Ense, 200, hem bewondert, 200, aan wien hij een dienst bewijst, 200. Invloed van Hegel, 200, 210, 212, 221 noot, 224, 310, 465. Omgang met Karl Marx, 200, 205, 208, 245; briefwisseling met dezen, 199 noot, 216, 218, hun punten van verschil, 245, 312, 323, 464, 465; wordt door dezen verdrongen, 371, 465; hun samenstemming, 434 noot. Maakt gebruik van diens formules, 284; 464. Diens critiek op hem in ‘Das Kapital’, 464. Naar Berlijn, 201. Begint dáár zijn boek over Heraclitus, 201, 208; geeft het uit, 210; critiek erop, 201-212; stelt in dit boek het staatsbegrip boven alles, 212, 324. Voorgesteld aan de gravin von Hatzfeldt, 201; voert en wint haar proces, 202, 208, 223. Invloed dier relatie met haar, 202, 208, 221, 266, 267, 291, 299, 306. Uit Berlijn gezet, 202, 208. In hechtenis, 202. Zijn ‘Kasseten-Rede’, 202; vrijgesproken, 204, Karl Marx over dit proces, 205 noot. Marx' waardeering voor hem, 205 noot. Schrijft in de ‘Neue Rheinische Zeitung’, 205; deswege vervolgd, 205. Woont te Dusseldorf, 205 Zijn optreden in 1848, 205. Steunt de anti-belasting beweging, 205. Lid van de democratische volks-club te Dusseldorf, 205. Maantaan tot verzet, 205. In hechtenis, 205. Vrijgesproken, 206, 207. Zijn ‘Assisen-Rede’, 206-208, 222 Aanhanger der sociaal democratische republiek, 206. Veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf, 207. Op vrije voeten, 208. Blijft te Dusseldorf, 208, waar hij lezingen voor de arbeiders houdt, 208 en noot Naar 't Oosten, 208. Vraagt en krijgt verlof om te gaan wonen in Berlijn, 209 en noot. Zijn leven en omgang aldaar, 209, 229. Tegen het duel, 209. Zijn lectuur, 200, 209 en noot Over de Duitsche eenheid, 212, 295 310, 349; verder uitgewerkt in zijn drama Franz von Sickingen, 212-216. Critiek op dit drama, 216. Zijn brief er over aan Marx, 215 v. Zijn brochure ‘Der italienische Krieg und die Aufgabe Preuszens’, 217, waarin zijn conclusies overeenstemmen met die van Rodbertus, 218, en den weg aangeeft dien Bismarck later volgt, 219. Haat Napoleon den derde, 217. Zijn brief aan Rodbertus, 219. Behandelt opnieuw de Duitsche eenheid en bestrijdt het federalisme in zijn ‘Fichte's politisches Vermächtniss und die neueste Gegenwart’, 219-222, II. 387. Zijn liefdes-episode te Aken met Sophie von Solutzeff; V. 221; haar brochure daarover die zijn autobiographie bevat, 222-224 Zijn stuk over Lessing, 223. Waardeering voor Frederik den Grooten, 223. Geeft uit: ‘Das System der erworbenen Rechte’, 221, 224. Doel van dit boek, 224. Behandelt erfrecht,

225; de quaestie van 't eigendom, enz. 226 v.noot. Zijn conclusie, 226 Rodbertus over daarin voorkomende stellingen, 163. Jean Jaurès samenstemming met hem, 228 noot. Teleurgesteld over den invloed van zijn boek, 227 v.; vindt later eenige belangstelling bij de Katheder Socialisten. 228. Ernst von Plener's oordeel er over, 228. Lothar Bucher geeft een tweede uitgaaf ervan, 228. Vertaald in 't Fransch, 224 noot. Wil te Berlijn een politiek democratisch blad oprichten, 228; bezoekt Marx, 228 en noot; en vraagt dezen voor de redactie, 228 Het plan springt af, 228, 233. Naar Zwitserland en Italië, 228. Bezoekt Georg Herwegh, W. Rüstow en Garibaldi, 228. Bindt niet aan met de in 't Zuiden vertoevende socialistische leiders, 229. Gaat om met Hans von Bülow, 229. Boezemvriend van Lothar Bucher, 229, met wien hij het 'bourgeois'-liberalisme bestrijdt, 229, 240. Hun beider werk: 'Herr Julian Schmidt, der Literar-Historiker', 230 v. Tegen de Fortschritts-partij, 231-234, 247, 259, 266, en steunt indirect daarbij Bismarck, 247. Behandelt de quaestie der constitutie in zijn reden 'Ueber Verfassungswesen', 233-237 en 'Was nun'? 247 v.; en in zijn derde brochure: 'Macht und Recht', 248. Zijn 'Arbeiter-programm', 233, 236-241. Beschouwing er over der hedendaagsche Duitsche socialisten, 236. De politie legt beslag op de gedrukte exemplaren, 240 Vervolgd door het 'Stadsgericht', 241. Zijn verdedigingsrede, 241. In appèl, 242. Zijn straf veranderd, 242, 244. Geeft zijn inbeslaggenomen rede te Zürich uit, 242. Zijn onuitgesproken rede bij de behandeling der zaak in hooger beroep, 242-245. In aanraking met Rodbertus, 245; zijn brieven aan dezen, 163, 165 noot, 190; die zijn zienswijze over arbeids-loon deelt, 116. Dood van zijn vader, 247. Zijn volledig arbeiders-programma in zijn 'Offenes Antwort-Schreiben an das Central-Comité zur Berufung eines allgemeinen deutschen Arbeiter-Congressen zu Leipzig', 248, 250-257; behandelt daarin de zoogenaamde ijzeren loonwet', III. 349 noot, 365, V. 253, 256, 261, 266, die Marx, 253 noot. VI. 266 en Liebknecht bestrijden 266, raadt daarin aan productie-associaties met staatshulp, V. 254, VI. 227, 266, waarvan Rodbertus geen blijvend resultaat verwacht, V. 193, en wijst verder op het noodzakelijke voor de arbeiders van algemeen kiesrecht, 255 Bezwaren tegen zijn programma van socialistische zijde, 256-258. De 'Fortschritts'-partij tegenover hem, 259. Schulze-Delitzsch's voordracht tegen hem, 259 Julius Faucher's opmerking, 259. L. Bucher's critiek, 368. Rodbertus steunt zijn streven door een open brief aan het 'Deutsche Arbeiter-Verein', 164, 259. Uitwerking van dien brief, 259 v. Treedt op als agitator, 194, 195, 258, 266, 464, 465; waaraan Rittinghausen deelneemt, III. 194 noot; en waarbij Moses Hess hem steunt, IV. 336 noot, V. 448. Het Leipziger arbeiders-comité sluit zich aan hij zijn 'Offenes Anwort-Schreiben', 259 v. Ontwerp-statuten van het

nieuwe ‘Arbeiter-Verein’ in zijn rede ‘Zur Arbeiterfräge’, 260 en noot. Zijn brief daarover aan Röser, 260 noot. Zijn debat met Salomon, 260. Tegen Schulze en de liberale kranten, 260. Zijn rede voor de arbeiders te Frankfort a/M., 261. Schulze-Delitzsch weigert met hem in debat te treden, 262. Zijn zegepraal aldaar, 262. Zijn ‘Arbeiter-Lesebuch’, 261-265. Spreekt op 20 Mei te Mainz, 264 President van het ‘Allgemeine Deutsche Arbeiter-Verein’, 264; waarvan hij met Ziegler de statuten heeft ontworpen, 264 en noot; tracht leden te winnen, 265, 291 v. Slelt Otto Dammer aan tot vice-president, 265. Verhouding tot Ziegler, 264 noot. Zijn ‘Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit’, 265, waarmee hij beoogde 't geen Marx later in ‘Das Kapital’, gaf, 369 noot, 371. Oordeel er over, 274. Inhoud ervan, 275-291. Citeert daarin Engels' stuk over ‘National-Oekonomie, IV. 362 noot. Zijn rede, getiteld: ‘Die Feste, die Presse und der Frankfurter Abgeordnetentag’, V. 268; gevolgen, 270. Zijn telegram aan Bismarck, 270. Zijn aanbod om gratie bij den koning te vragen, 270. Zijn rede in druk en in beslag genomen, 270. Voor de rechtbank te Dusseldorf, 270. Zijn laatste rede, 297. Zijn straf, 270, 297, 298. Doel van zijn brochure ‘An die Arbeiter Berlin's’, 270. Aangeklaagd wegens hoogverraad, 273, 292. Zijn verdedigingsrede, 292; vrijgesproken, 292. Zijn rede ‘Die Agitation des allgemeinen deutschen Arbeiter-vereins und das Versprechen des Königs von Preussen’. 294-296, waarin over opvoeding van het volk, 294; over de Roomsch-catholieke Kerk, 294, en over zijn eigen positie tegenover de arbeiders, 294. Zijn invloed neemt af, 296 Te Ems, 297. Naar Frankfort en de Palts, 298, V 466. Oneenigheid met Vahlteich, 260 noot, 298. Zijn liefdesgeschiedenis met Hélène von Döniges, 298-306. Doodelijk getroffen in een duel met Yanko von Racowitza, 306, 464. Zijn executeuren, 306. Begrafenis, 306. Grafschrift, 306 noot. Oordeel over hem van Rodbertus, 307; van Brandes, 307. Zijn streven. 308 v., VI. 285. Zijn leus, V. 309. Waarom hij zijn partij zoo dikwijls teleurstelde, 309. Zijn beteekenis, 309. Zijn invloed op het nageslacht, 310. In Marx' brief aan Kugelmann. 434 noot. Strijd tusschen zijn richting en die van Marx, 465, VI. 266. Benoemt Bernard Becker tot zijn opvolger als president van het ‘Arbeiter-Verein’, V. 465. Bernstein bezorgt eene volledige uitgaaf van zijn geschriften en redevoeringen, VI. 277. Over de denkbeelden van Von Ketteler, 458.

Lassalleanisme, het, de leer van Ferdinand Lassalle (zie aldaar), V. 371, 464-482.

Latifundia, de oud-Romeinsche instelling van de, I. 43, V 137, 146.

Latimer, Hugh, protestantsche bisschop van Worchester in 1555. Zijn preeken voor Eduard VI en diens hof, I. 197 en noot.

Latude, H.M. de, Fransch ingenieur, 1725-1805, I. 353.

Launay, de, gouverneur der Bastille in 1789, I. 298 noot.

Laurent, Saint-Simonist. redacteur van ‘Le Producteur’, III. 19, 20, 22. Lid van het Saint-Simonistisch college, 27, 46, 73. Ontwerpt ‘L'Organisateur’, 45. Zijn gesprek met Enfantin en Bazard, 52. Tracht van Louis Philippe een liberaler grondwet te krijgen, 55. Naar Brussel, 63 noot. Overdrukken uit ‘Le Globe’, 97 noot. Kamerlid, 110. Werkt mede aan Leroux' Encyclopedie, 341.

Lauzun, hertog de, neemt deel aan den Amerikaanschen vrijheidsoorlog, 1777, II. 15.

Lavaud, Fransch plateelwerker, secretaris van de partij der Allemanisten, VI. 331.

Laveleye, Emile de, Belgisch staathuishoudkundige, geb. 1822, I. 449, III. 448, 464 en noot.

Laverdant, Desiré, Fourierist, kunstcriticus. Richt ‘crêches’ op, III. 162. Tracht het Fourierisme te verbinden met het strenge Catholicisme, 162. Zijn geschriften, 162 noot. Schrijft in het tijdschrift ‘La Phalange’, 165 Brengt Leconte de Lisle in kennis met Victor Considerant, 165 noot.
Lavergne, L.G.L.G. de, Fransch staathuishoudkundige, Kamerlid, 1809-80, I. 262 noot, 333 noot.
Lavoisier, A.L., Fransch scheikundige, 1743-94, II. 30, 136 noot.
‘Lavristy’, de, socialistisch genootschap van Russische studenten genoemd naar Peter Lavroff, VI. 237, 239.
Lavroff, Peter, Russisch officier, VI. 234 en noot, 238 noot. Zijn historische brieven, 234 noot. Over het socialistisch streven der Wederdoopers, 234. In verbinding met Karakosoff, 234. Verbannen naar het district van Archangel, 234. Vlucht naar Parijs, waar hij deel neemt aan de commune, 234 en noot. Naar Zürich, 235, waar hij zich tegenover Bakounin stelt, 157. Redigeert het blad ‘Voorwaarts’, 235. Overige geschriften, 234 noot. Treedt gematigd op, 235. Zijn invloed op de Russische studenten, 236, die een genootschap naar hem noemen, 237. Woont bij het tegencongres opgeroepen door de Guesdisten en Blanquisten, 410. Grafmonument en manifestatie op zijn graf, 234 noot.
Lavy, Fransch Kamerlid, geestverwant van Paul Brousse, VI 330 en noot, 407, 409.
Law, John, III. 544, V. 86, 237.
Lebedeva, Tatiana, Russische socialiste, VI. 238 noot.
Lebloys, Ernest, III. 355.
Lebon, rechter te Arras, I. 367
Lechevalier, Jules, Saint-Simonist, later Fourierist, II. 222. Opgenomen in: ‘Le petit Mercredi’, III. 47. Woonplaats, 47. Lid van het college der Saint-Simonisten, 61. Gevolgen van zijn huwelijk, 57; plannen. 62. Op zijn kamer krijgt Bazard een beroerte, 69. Verlaat Enfantin en diens aanhangers, 76. Optreden bij Bazard's begrafenis, 98. Gaat over tot de Fourieristen. 74, 123. Loopbaan, 124 en noot. Houdt voordrachten over het Fourierisme, 123 v. Zijn geschriften, 124 en noot. Bestrijdt Malthus, 124. Over Owen, 124.
Leclerc, stelt Chalier in betrekking tot de Parijsche socialisten, I. 346, 349.
Lecomte, Fransch generaal, VI. 90.
Leconte de Lisle, C.M., Fransch dichter, geb. 1820, III. 165 en noot, 557 noot, VI 426.
Lecouturier, Henri, Fransch schrijver over het socialisme, III. 495 noot.
Ledru-Rollin, A. A, Fransch advocaat en hoofd der republikeinsche partij, 1808-74, II. 353, III. 189, 190, 555, 581, V. 334 338, VI. 83. Begrafenis, III. 239. Medewerker aan de ‘Réforme’, 391. In het Voorloopig bewind, 394. Tegenover de volksmanifestatie van 1848, 402, 407. Zienswijze vóór 1848, 494.
Lee, Anna. 1736-84, Haar rol onder de Shakers, I. 401, 402, 403, III. 78 noot, VI. 175.
Lee, J. D, een der hoofdschuldigen bij den

moord op landverhuizers door de Mormonen, 1857, VI. 183.
Leenverband, het, V. 56.
Leerlingenwet, zie Statuut van koningin Elisabeth.
Leerlingschap, het, II. 399, 400, III. 588, IV. 271, VI 452.
Leerplicht, I. 387, III. 372, 470, IV. 271, 313, V. 287, VI 270, 452.
Lefranc, Pierre, republikeinsch Fransch minister, III. 355 v.
Lefrançais, G., lid der Fransche Commune van 1871, I. 361 noot, III. 416 noot, 595 noot, VI. 88 noot, 91 Zijn oordeel over Albert Richard, 59 noot. Schrijft in de brochure 'Simples Questions Sociales', 155 noot.
Legendre, leidt het Parijsche gepeupel naar het paleis der Tuileriën, I. 337, 377.
Legouix, advocaat te Parijs, 1820, II. 69.
Legouvé, medewerker aan Leroux' Encyclopédie, III. 341.
Leibnitz, G.W. vrijheer von, Duitsch wijsgeer, 1646-1716, III. 373 noot.
Lelewel, J., Poolsch geleerde, 1786-1861, vice-president van het internationale democratische genootschap, IV. 383. Bakounin gaat te Brussel met hem om, VI. 17.
Lelong, I, geschiedkundige, 1688-1760, I. 418, 419.
Lemaitre, Jules, Fransch schrijver, VI. 336 noot
Lembach, Duitsch kunstschilder, V. 299.
Lemierre, A.M., Fransch tooneeldichter, 1723-93, I. 282.
Lemire, Fransch abt en afgevaardigde. Stelt voor een ministerie van den arbeid, III. 395 noot, VI. 357 noot. In de Kamer voor het terrianisme, 355, 357. Zijn clericalisme, 356 noot, 357 noot. Houding tegenover de separatie-wet, 356 noot. Zijn streven, 357 noot. Zijn arbeiders-tuinen, 357 noot. Zijn geschriften, 357 noot.
Lemonnier, Camille, VI. 360 noot.
Lemonnier, Charles, Saint-Simonist, Geeft uit de werken van Saint-Simon, II. 12. Enfantin getrouw, III. 85 en noot.
Lemonnier, Elise, Haar actie, III. 85 noot.
Lemontey, P.E., Fransch schrijver, 1762-1826, IV. 380.
Lemos, graaf van, I 204.
Lemoyne, N. R D., Fransch ingenieur, Schrijft in Fouriers blad, II. 224, en geeft een overzicht van diens stelsel, III. 127. Verdedigt eene gewijzigde opvatting van het Fourierisme, 127. Zijn schuilnaam, 127 en noot. Zijn geschriften, 127 noot.
Lempert, protesteert in de 'Globe' tegen Bazard en Enfantins brief, III. 56 noot.
Lenclos, Anne (Ninon de Lenclos), vriendin van kardinaal de Richelieu, 1616-1706, IV. 197.
Lennep, Jacob van, letterkundige, 1802-68, Bezoekt Considerant, III. 146 noot.
Lenthall, William, voorzitter van het 'Lange Parlement', 1640, I. 129.
Leo X, paus, geb. 1475, I. 90, II. 105.
Leo XII, paus, 1823-29, III. 284, 289.
Leo XIII, paus, geb. 1810. III. 292 noot, VI. 198, 361, 458, 459 noot.
Léo, André, pseud. van madame Léodile Champseix, VI. 155 noot.
Lepelletier, Félix, de St. Fargeau, 1769-1837 Zijn invloed in de vergaderingen ten huize van Amar, I. 370. Spoort de soldaten aan, 373. Wordt lid van Babeuf's geheim Directoire, 373, In staat van beschuldiging, 390. Over opvoeding en onderwijs, III. 244.
Lepelletier, Louis Michel, de St. Fargeau, 1760-93, president van het parlement te Parijs. Over de rechten der maatschappij op het kind, I. 361. Vermoord, 370.

Le Play, schrijver van ‘Réforme sociale’, I. 11. III. 89, 341, 371 noot, 396, 405, VI. 458.
Lequinio, lid der Nationale Conventie van 1792, I. 361.
Lerousseau, Julien, Fransch schrijver, vrije Fourierist, III. 162.
Leroux, Charles, broeder van Pierre, III. 333. Te Boussac, 355.
Leroux, Jules, broeder van Pierre, III. 334. Te Boussac, 355. Naar Noord-Amerika, III. 278. Ontvangt geld van George Sand, 369 noot. Geeft uit het socialistisch blaadje ‘L'Etoile du Kansas’, 278. Zijn zoons, 278.
Leroux, Pierre III. 375, 396, 421, 454, 568, 578, IV. 337, V. 24. Afkomst, III. 334. Geboorteplaats, 334. Familie, 334. Drukkersgezel, 334, 507. Zijn uitvinding, 334. In aanraking met Lafayette en diens kring, 335. In een der afdeelingen der Charbonnerie, 335. Lafayette over zijn denkbeelden, 335 Schrijver, 335. Aan de ‘Globe’, 60, 335. Adept van Saint-Simon, 61, 63 noot, 314, 335. Volgt Bazard, niet Enfantin, 70, 336. Tegen de regeering, 335, 336, 340. Zijn hoofddenkbeeld, 336. Redacteur van de ‘Revue Encyclopédique’, 336, 340. Zijn artikelen daaruit verschijnen onder den titel ‘Trois Discours’, 336. Overzicht ervan, 336,-341. Zijn godsdienstig maatschappelijke studies, 340. Redigeert ‘l'Encyclopédie nouvelle’, 340 v.; waaruit Louis Blanc overneemt, 386. Ontvouwt zijn leer in ‘De l'Egalité’, 341. Overzicht ervan, 341-343. Ontwikkelt nader het begrip van gelijkheid in zijn ‘De l'Humanité’, 343-346 Kennissen, 299, 346, 354 en noot. Eenvoud, 346. Uiterlijk, 346. Opvatting, 346. In aanzien, 347. Oordeel over hem van Michelet, Louis Blanc en Heine, 346 noot. Zijn ‘Réfutation de l'eclectisme’, 347 noot. Bevriend met George Sand, 347, 355, 432, 490. Invloed op haar romans, 347 noot. Redigeert met haar on Thore ‘La vraie République’, 489. Geeft uit met haar en Louis Viardot ‘La Revue Indépendante, 347; welker artikelen hij herdrukt in ‘De la Ploutocratie’, 348 Overzicht ervan, 348-350 oordeel er over, 350; gebruik ervan door de socialisten, 350. Korte inhoud van ‘Le carosse de M. Aguado’, 350-355. Familieleven. 355 v. Uit Parijs, 355. Koopt een landhoeve te Boussac, 355, vestigt dààr een landbouwkolonie, 355, 362, 493, richt dààr een drukkerij op, 355, waar zijn werken gedrukt worden, 355. Zijn stelsel: ‘Doctrine de l'Humanité’, 356. Uitleg der woorden die zijn stelsel uitdrukken, 356-359. Over de Economie, 358; over Malthus, II. 20 noot, III. 358 v. Overzicht van zijn ‘Malthus et les Economistes’, 359-362. Terug naar Parijs, 363. Candidaat voor de ‘Assemblée Nationale’, 363, eerst niet, later wel gekozen, 110 noot, 363 Bejegening dààr, 363-369, 564. Zijn ontwerp-constitutie, 366-368, Bertall's spotprent op hem, 368 en noot. Geholpen met geld door de gravin d'Agoult, 369, 490 v. Vlucht naar Engeland, 368. Op Jersey, 369, waar hij schrijft ‘La Grève de Samarez’, 369, 494. Naar Zwitserland, 369. Terug in Frankrijk, 369. Verdere studies, 369 v. Sterft, 370. Renan over hem, 370 noot. Dupon-White over hem, 370 noot. Begrafenis, 370, VI. 92. Pauline Roland aanhangster van

hem, III. 371. Proudhon over zijn opvatting over den eigendom, III. 524. Gewaardeerd door O'Brien, IV. 268 noot.
Leroy-Beaulieu, P.P., 1806-69, Fransch staathuishoudkundige, schrijver van 'De la Colonisation chez les peuples modernes', I. 396 noot.
Lesbaseilles, Fransch geneesheer, Saint-Simonist, III. 74, 79, 89.
Lesenne, vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke Fransche socialisten, VI, 335.
Leske, C. W, uitgever van Püttmann's 'Rheinische Jahrbücher', IV. 341.
Lesley, Amerikaansch consul, V. 301.
Lesley, Alex, I 128.
Lessing, G.E., hervormer der Duitsche letterkunde, 1729-81, I 15. II. 363, 370, III. 25, 343 noot IV. 338 V. 209 noot. 223, 290, 332.
Lessner, Friedrich, Duitsch afgevaardigde op het congres der Internationale te Brussel, V. 448 en noot. Verdedigt Marx' leer op het congres der Internationale te Bazel, 453. Leeftijd, 448 noot.
Lesueur, Charles, ingenieur, II. 296, 300.
Letang, Fransch soc. Kamerlid, VI, 424 noot.
Le Trosne, verspreidt de denkbeelden der Physiocraten, I. 262.
'Lettre de cachet', schriftelijk bevel tot gevangenneming, afgegeven door den koning van Frankrijk, I. 298.
Leupold, F. zendeling der Herrnhutters, 1731, I. 417,
Leveille, A., III. 280.
'Levellers' (Gelijkmakers), eene secte der Puriteinen die communauteit der goederen voorstaan, 1649. Kolonie, I. 133. Aantal, 133. Leiders, 133. Voorwaarden van toetreding, 133, 135. Verdreven, 134. Verdedigen hun gedrag, 134. Beginselen en overtuigingen, 134. Hun naam: 'the diggers' (spitters), 135. Hun communistische liederen, 135. Hun denkbeelden, 136. Hun eischen, 136 v. Hun denkbeelden over eigendom vinden ingang, 137. Bestreden door Cromwell en Fairfax, 137. Aanleiding tot oproer onder de soldaten, 138. Herkenningsteeken, 137. Verpletterd, 138. Cromwells gebruik van hun naam, 138. Hobbes' afschrik van hen, 138. Hun moordaanslagen op Cromwell, 142.
Leverdays, E., verwijzing naar zijn 'Politique et Barbarie', VI. 90 noot.
Levy, redacteur van den 'Daily Telegraph', V. 353.
Lewald, Fanny, Duitsche schrijfster, geb. 1811, V. 91.
Lewes, G.H., Eng. schrijver, 1817-78, IV. 166.
Lewis, Cornewall, Eng. schrijver, I. 228.
Lexis, Wilhelm, Duitsch staathuishoudkundige, geb. 1837, V. 430 noot.
Lezardière, Mlle., I. 260.
Lherminier, jur. prof. Over het Saint-Simonisme in 'Le Globe', III. 60. Stelt de Saint-Simonisten te leur, 61.
Lhuillier, I. 349.
Llapin, sticht een nachtasyl te Moscou, VI. 256, 257.
Libelt, K., uit Posen, 1807-75, VI. 18.
Liberale partij, Liberalisme, II. 81, 149 v., 152, 168, 175, III. 2-13, 14, 16, 21, 38, 47, 51, 52, 54, 64, 160, 306, 315, 316, 317, 335, 372, 471, 609 noot, IV. 27, 324, 339, 347, 348, 356, 404, 407 noot, V. 19, 21, 22, 26, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 40, 41-44, 46, 50, 51, 52, 53, 55 58, 59, 229, 231, 232, 245, 246, 253, VI. 120, 135, 164, 222, 242, 285, 289, 437, 448, 449, 454, 458, 462, 463.
Liberale bladen: V. 266, 270. 'L'Impartial', II. 224. 'Morning Chronicle', IV. 64, 70. 'Nationale Zeitung', IV. 407 noot. 'Berliner Allgemeine Zeitung', V. 230.

‘Volkszeitung’, 259. ‘National Zeitung’, V. 290. Düsseldorfer Zeitung’, V. 297. N. Rotterdammer, VI. 159 noot. Algemeen Handelsblad, VI. 170 noot, 204 noot.
Licinisch-Sectische plannen, 367 v. C. Nagevolgd in Tiberius Gracchus' akkerwet, I, 38.
Liebknecht, W., sociaal-democraat, Duitsch afgevaardigde, 1826-1900. Schrijft over den chartist O'Brien, IV. 274 noot. Aandeel aan het notulenboek van den Communistenbond, V. 340. Vogt over hem, 351. Bemiddelaar voor Marx bij de ‘Augsburgsche Zeitung’, 352. Op het Bazelsche congres der Internationale, 454, 472; zet daar uiteen zijn positie tegenover het Lassalleanisme, 472; geeft zijn stem aan de collectivistische besluiten over grondeigendom, 472; waarover hij eene redevoering houdt, later uitgaande als brochure, 472 noot; bestrijdt op dit congres Bakounin, VI. 60, dien hij voor een Russisch spion uitmaakt, 70. Wil in plaats van te Parijs een volgend congres te Mainz houden, V. 455. Tot gevangenisstraf veroordeeld, 461. Apostel van de leer der Internationale, 468. Geboortejaar en plaats, 468. Karakter, 468 Afkomst, 468. Opvoeding, 468. Geboeid door Saint-Simons geschriften, 468. Zijn actie tijdens de revolutie van 1848, 468. Lid van den Rijksdag, 468, 470. Verdere loopbaan en dood, 468 noot, 469 noot. Zijn autobiographie. 469 noot. Zijn blad ‘Demokratisches Wochenblatt’, 470; uitgebreid onder den naam ‘Volksstaat’, 472. Zijn invloed in de arbeidersvereenigingen, 470. Bestrijdt het dictatorische in Schweitzers partij, 471. Over verband tusschen socialisme en democratie, 471 noot. Zijn onthouding aan de stemming over de krijgsuitgaven in 1870 verschillend beoordeeld, 473. Protesteert tegen de annexatie van Elzas en Lotharingen uit naam der Duitsche sociaal-democratie, 473, VI 101. In hechtenis, V. 473, 474. Niet herkozen in den Rijksdag voor het constitueeren der éénheid van Duitschland, 473. Zijn redevoering ‘Wissen ist Macht, Macht ist Wissen’, 474 noot. Verslag met inleiding over zijn proces wegens hoogverraad, 474 noot. Zijn aandeel aan het ontwerp voor het Gothasche programma, 475, 480, VI. 264. Mederedacteur van de ‘Vorwärts’, V. 481. Zijn positie onder de Duitsche sociaal-democraten, 482, VI. 264, 265, 271, 278. Raadpleegt Karl Marx, V. 483. Tegenover de partij van Von Vollmar, VI. 265, 271. Over de geestelijkheid, 266. Medewerker en verdediger van het Erfurtsche programma, 266, 267 noot. Vereenigt zich met het agrarisch programma ontworpen door de commissie benoemd op het socialistisch congres te Frankfort, 275 en verdedigt het op het congres te Breslau, 275. Verzet zich tegen Bernsteins streven, 278, 287. Zijn propaganda, 288. Geeft uit een geschrift ter herînnering aan Karl Marx, 288. Zijn rede over de verhouding van de sociaal-democratie tot de anarchisten op het congres te St Gallen, 289. Zijn resoluties worden aldaar bijna eenstemmig aangenomen, 289. Woont bij het tegencongres der Guesdisten en Blanquisten te Parijs in 1889, 410, 411. Verdedigt aldaar het parlementarisme, 411. Bepleit op het congres de motie over het militarisme, 412.

Woont bij het congres te Londen in 1896, 417 Sterft Augustus 1900, 288.
Liedke, S., Duitsch schrijver. Zijn brochure ‘Hebung der Noth der arbeitenden Klassen’, IV. 398 en noot. Karl Marlo's oordeel over zijn verbeteringsvoorstellen, V. 42.
Liefdadigheid, zie Armenzorg.
Lieske, Duiden anarchist, VI. 290, 291.
Lieven, prinses, V. 203.
‘Ligue française du coin de terre et du foyer’, in 1897 opgericht door abt Lémire, VI, 357 noot.
‘Ligue Internationale de la paix et de la liberté’, III. 35 noot.
Lijfeigenschap, opheffing der, in Rusland 19 Februari 1861, I. 64. VI. 35, 57, 219, 222, 230. In Engeland, I 79.
Lijkverbranding, I. 193, 213, 224, III, 245, 254.
Lilburne, John, geboren in 1615 Le Greenwich. Karakter, I. 132. Familie, 132. Levensloop, 132. Wil den Engelschen Staat en Maatschappij vervormen naar godsdienstige beginselen, 132. Verkondigt zijn ideeën in pamfletten. 132. Invloed van zijn denkbeelden op 't leger en het volk, 133. Over gelijkmaking van alles, 133. Gevangen 137 Vlucht naar Holland, terug, en weer gevangen gezet door Cromwell, 142. Neigt tot de Kwakers, 145 noot.
Linart, Fransch ingenieur, Saint-Simonist, III. 107.
Lindau, Hans, Over ‘Fichte und der moderne Sozialismus’, II, 359 noot.
Lindau, Paul, Duitsch schrijver, geb. 1839, V. 199, 297.
Lindet, Robert, Lid van het Comité du Salut Public, I. 356 noot. Voegt zich bij het Comité der oud-leden der Conventie van 1792, 353, 379. Dringt aan op strengste gelijkheid, 381. In staat van beschuldiging, 390.
Lingg, anarchist te Chicago, VI, 207 noot.
Linguet, S.N.H., Zijn geestverwanten, I. 281. Karakter, 281. Predikt oproer, 281. Zijn familie, 281. Opvoeding, 281. Treedt op als schrijver, 281 v. Zijn reizen, 282. Advocaat te Parijs, 282. Zijn praktijk, 282. Pleidooien, 283, 295. Zijn succes, 282. Als publicist, 284, 295. Zijn pamfletten tegen de economisten en Physiocraten, 284, tegen de encyclopedisten, 84. Zijn boèk ter verdediging der Jezuïeten, 284. Zijn ‘Théorie des Loix civiles’, 285-295. Verwijderd van de balie te Parijs, 295. Voltaire over hem, 296. Journalist te Londen, 296. In België en te Genève, 296 Invloed van zijn blad, 296 v. 298. Zijn reputatie, 297 Waagt zich in Frankrijk, 297. Gevangen in de Bastille, 298. Op vrije voeten, 298. Zijn ‘Mémoires sur la Bastille’, 298 en noot Zijn vriendschap met keizer Jozef II, 299. Te Brussel in de gevangenis, 298. Over Frankrijk's financiën, 299. Naa Parijs bij 't begin der revolutie van 1789, 299. Verjaagd door de vrijheidsmannen. 299. Trekt zich terug, 299. Verdedigt de koloniale vergadering van Sint Domingo, 299. Verbindt zich aan de Club der Cordeliers, 299. Wordt niet vertrouwd, 299. Als verdacht persoon gegrepen tijdens het schrikbewind, 299. Geguillotineerd, 300. Vergeleken met Brissot, 333 De door hem gestelde arbeidersquaestie, 460 Over het brood, II. 191. Over den loontoestand, IV. 267 Karl Marx vergelijkt Proudhon met hem, V. 440.
Linton, leerling van den individueel anarchist Josiah Warren, VI. 165.
Lippe, L. graaf zur, Pruisisch minister, geb. 1815, V. 232, 246.
List, F., Duitsch staathuishoudkundige, 1789-1846. Bestrijdt J B. Say, I. 2. Karl Marlo's oordeel over zijn verbeteringsvoorstellen, V. 43.
Liszt, F., de Hongaarsche klavierspeler, geb. 1811, Saint-Simonist, III. 58, 300 noot. Medeoprichter van ‘Le Monde’, 300. Zijne verhouding tot gravin d'Agoult, 490, V. 229. Verhouding tot prinses von Sayn Wittgenstein, 267 noot.

Littré, M P.E., Fransch letterkundige, 1801-81. III. 125 noot, 126. Leerling van Auguste Comte, 379, 479. Tegenover de politiek der socialisten, 379. Over het beginsel van het altruïsme, 479. Zijn socialisme, 479. ‘Conservation, Révolution et Positivisme’, 479.
Liverpool, R.B.J., graaf van, Engelsch minister 1770-1858, II. 259, 266. IV. 204.
,Locke, John, Eng. philosoof, 1622-1704, I. 451, II. 30. Zijn stelling over eigendomsrecht, IV. 84, 87.
Lockyer, Robert, dient bij het oproerig regiment van Whalley. Gefusilleerd, I. 138. Begraven, 138.
Lodewijk IX, of de Heilige, 1215-70 I. 83.
Lodewijk XI, koning van Frankrijk, 1423-83, III. 383 noot.
Lodewijk XIII, koning van Frankrijk, 1610-46, I 205.
Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, 1638-1715, II. 66, 86.
Lodewijk XV, koning van Frankrijk, 1715-74, I. 245, 258, 259, 295, 353.
Lodewijk XVI, koning van Frankrijk, I. 346, 353, 372, III. 215 noot.
Lodewijk XVIII, koning van Frankrijk, 1755-1824, II. 42, 48, 58, 114, III. 16.
‘Lois dignitaires’, I. 272
‘Lois scelerates’, Fransche wetten tegen de anarchisten van 1894, VI. 425.
Lollards, volgelingen van John Wycliffe, I. 76.
Lombard, Jean, Léon Cladel's vriend, VI. 360 noot
‘London Tavern’, City of, II. 263.
Long, majoor. II. 297.
Longuet, Charles, schoonzoon van Karl Marx, V. 347 noot, 483. VI. 91.
Longuet, Jean, kleinzoon van Karl Marx, V. 347 noot.
Lorne, markies van, zoon van den hertog van Argyle, IV. 257.
Lotti, Pierre, Fransch schrijver, VI 361.
Louis Philippe, 1773-1850. II 221 III. 3, 6, 7, 44, 51, 55, 64, 82, 89, 109, 133, 154, 160, 167, 183, 191, 215 en noot, 217, 218, 220, 223 v., 226, 234, 236, 239, 240, 249, 256, 270, 288 289, 290, 302, 308 noot, 317, 336, 339, 340, 350, 364, 374, 382, 388 v., 474, 480. 494, 498, 551, 552, 554, 563, IV. 194, 265, 293 V. 337, VI. 82 90, 321. Zijn antwoord aan de deputatie uit Mulhouse in 1831, III. 72 v. Henri Fournel's woorden tot hem, 88. Michel Chevalier over hem, 88 noot.
Louis, Paul, Fransch schrijver, III 444 noot.
Loubet, Emile, Pres der Fransche republiek, VI. 356 noot.
Lourió, Os-ip, Russisch socialist, VI. 227 noot, 234 noot, 248 noot.
Loustalot, journalist te Parijs, 1790. I. 319. Motto van zijn krant, 320 noot Als hoofdredacteur opgevolgd door Chaumette, 351.
Loveling, Rosalie, Vlaamsche schrijftster, Haar gedicht ‘Het Eigendom’, III. 472.
Loveling, Virginie, Vlaamsche schrijfster, III 472.

Lovett, W, schrijnwerker te Londen. Over het Chartisme. IV. 230 en noot. Vriend van John Collins, 231 Schrijft met dezen het boekje 'Chartism', 231 en noot, 240. Secretaris der vergadering van Chartisten, 234. Over het optreden der regeering, 235. De door hem voorgestelde algemeene werkstaking, 235. Vervolgd door de regeering. 237.
Löwe, Dr. Ludwig, maakt de Leipzigsche gedelegeerden naar Berlijn in 1863 opmerkzaam op Lassalle, V. 250.
Lowery, R., Chartist, IV. 231.
'Lowlands', landbouwonderneming van O'Connor, IV. 257.
Loyola, I. de (Inigo Lopez de Recalde), stichter der orde der Jezuïeten. 1491-1556, VI. 104.
Luccheni, Italiaansch anarchist, VI. 428 noot.
Lucianus, Grieksch schrijver, I 191.
Lucinières, de, behoort tot de kloosterlingen, genaamd: 'Les Feuillantines', III. 283.
Ludditen, de, Eng. oproerige, naar hun leider Ned Lud genaamde werklieden, die in 1811-18 zich tegen het gebruik van machines verzetten, III. 243 noot.
Lüders, Jürgen, werkt te Hamburg voor Lassalle's Verein, V. 296 noot.
Ludlow, noemt zich Christen-socialist, I. 1.
Lüning, Otto, Duitsch socialist, IV. 328. Redigeert het tijdschrift 'Westfälische Dampfboot', 339 noot, 342, 371. Geeft uit het geschrift 'Diesz Büch gehört dem Volke', 342. Vertaalt uit Louis Blanc, 342 en noot.
Lupfen, gravin van, geeft den stoot tot den boerenkrijg, 1525, I. 93.
Luther, Martin, Over prijsverhooging, I. 86. Verwachtingen, 89. Tegen de aflaten, 89 v. Beschermd door den keurvorst van Saksen, 90. Invloed der Boheemsche denkbeelden, 91, 480. Bedwingt Carlstadt, 91. Treedt op tegen de boeren, 101. Saint-Simon over hem, II. 109 Ondermijnt het gezags-idee, III. 579. Over uitvoer van goud en zilver, V. 368. Over den woekeraar, 393.
Luyken, Jan, Ned. dichter en graveur, I. 149 noot, 227 noot.
Lux, Dr, Op het socialistisch congres te Erfurt, en bestrijdt het aldaar vastgestelde programma, VI 267.
Luxemburg, Rosa. Duitsche socialiste, VI. 420.
Lycurgus, de wetgever der Spartanen, I. 16, 268, 277.
Lynceus, loods der Argonauten, IV. 26.
Lyon, Arbeiders-opstand aldaar in 1831, III. 6, 72, 133, 389, 411.

M.

Maatsuiker, J., gouverneur-generaal van Ned. Indië, 1606-78, I. 217.
Mably, Etienne Bonnot de, zie Condillac.
Mably, G.B. abbé de, Fransch schrijver en staatkundige, 1709-85. Persoon, I. 238. Familie, 259. Opvoeding, 259. Loopbaan, 259, 275. Sparta zijn ideaal, 260. Predikt vrijheid, gelijkheid en zelfverloochening, 260. Zijn socialisme, 260, Zijn geschriften daarop betrekking hebbend, 260-265. Critiek op zijn werken, 261. Zijn 'Doutes sur l'ordre naturel', 261. Bestrijdt De la Rivière, 262, 449. Zijn hulp in 1769 door Polen ingeroepen voor eene constitutie, 265. Reist in 1776 voor dit doel daarheen, 265. Zijn beide geschriften over Polen, 266. Zijn beteekenis in Parijs, 266. Rousseau's oordeel over hem, 266. Zijn optreden en omgang, 266, 275. Zijn stekelige gezegden, 266. Behandeling van het socialisme in zijn 'De la législation ou principes des lois', 266-275. Zijn 'Principes

de morale' verwekken opspraak, 275. Zijn dood, 275 Zijn denkbeelden voortgeplant door Rousseau, 275. Verschil tusschen hem en Rousseau, 276. Vergeleken met Brissot, 328 Waarschuwt tegen de macht van den koopman, II. 135. Louis Blanc over hem, III 393.
Macaulay, T.B. lord, Eng. geschiedschrijver en staatsman, 1800-59. Tegen algemeen stemrecht, IV 243. Steunt John Fieldens tien-uur-arbeidswet, 258. Wijst de arbeiders op de voordeelen van onzen vooruitgang, V. 103 Karl Marx, oordeel over hem, 372 en noot
Mac Carthy, Tom, Eng. socialist, VI. 373 en noot.
M'Culloch, J.R., Eng. staathuishoudkundige, 1789-1864, IV. 62, V. 372 noot, 386 noot. Over verdeeling van rijkdom, IV. 9, Zijn opvatting over de staathuishoudkunde, 187 Verkoop van zijn geschriften, 189 Zijn beschouwing over productie, 192, Zijn leer in strijd met de Bergrede, 206
Macdonald, voegt zich bij de kolonisten te New-Harmony, II. 296 v. en noot.
Macdonald, J.R., bijgenaamd Jimmy, Engelsch socialist, VI. 370 noot, 387 en noot, 388 noot.
Mac Douall, P.M., Eng. arts, leider der Chartisten. Vervolgd door de regeering, IV. 237. Op vrije voeten, 240. Zijn 'penny'-blad, 240 noot. Stelt op het adres voor het uitvoerend comité der Associatie, 244. Hitst de menigte aan, 259. Spreekt in de Nationale Vergadering van 1848, 264. Tot gevangenisstraf veroordeeld, 264 en noot.
Mac Grath, afgevaardigde der Londensche arbeiders naar Parijs. IV. 259.
Machiavelli, de Italiaansche staatsman. Over vorst en Staat, I. 87. Tot model gesteld, 287. Zijn politiek, VI 141.
Machines, zte Stoom.
Mackay, J.H., anarchist, geboren in Schotland, opgevoed in Duitschland. Zorgt voor een steen op Max Stirners graf, IV. 350 Ontvouwt het individueel anarchisme in zijn boek 'Die Anarchisten', VI. 291-297. Zijn samenstemming met Max Stirner, 291, 292, 295. 296. Zijn roman vertaald in het Fransch en Engelsch, 296 noot. Geeft eene biographie over Max Stirner en verzamelt diens kleinere geschriften, 296 noot. Zijn leer in Frankrijk, 339.
Mac Kinley, W., Amerikaansch president, 1844-1900, VI. 206 noot, 428 noot.
Maclure, William, voegt zich bij de kolonisten te New-Harmony, II. 297. Overeenstemming met Pestalozzi over de vereeniging van onderwijs en landbouw, 300. Sticht de kolonie Macluria, 300. Oneens met Owen op 't punt van onderwijs, 300, 302, 303
'Macluria', genootschap gesticht door William Maclure, II. 300.
Mac Pherson, Engelsch anarchist, VI. 425.
Mac Suffog, James, II. 233, 234.
Maecenas, C. C, Rom. ridder, V. 142, 147.
Maerlant, J. van, Ned. dichter, I. 80 noot.
Magnien, prof. II 51 noot.
Maillard, leider bij de plundering te Parijs, 25 Februari 1793, I. 343.
Maillard, actrice, I. 354.
Maine, Sir Henry, Eng. rechtsgeleerde, geb. 1822, I. 446.

Maistre, J. graaf de, 1754-1821, VI. 432. Zijn stelsel bekoort Bazard, III. 16 noot. Gewaardeerd, 283. Invloed op De Bonald en Lamennais, 283. Bazard en Buchez bestudeeren zijn stelsel, 316. Hun oordeel er over, 316. Bestreden door de spiritualisten, 464. Schrijft over het pausdom, 464. Over monopolisme, V. 33.
Malarmet, in 1848 mede-redacteur van 'La Fraternité', III. 247 noot. Lid der gouvernements-commissie voor de arbeiders, 396. Neemt deel aan de discussie over blokhuizen voor arbeiders, 398
Malatesta, E., Italiaansch anarchist, VI. 126 noot, 404 noot, 417, 419, 425.
Malato, Charles, Fransch anarchist, VI. 346.
Mallet du Pan, Jacques, 1749-1800, journalist, I. 296 noot, 298.
Malon, Benoit, socialistisch schrijver, I. 300 noot. Bezoekt C. Pecqueur en wijdt een brochure aan dezen, III. 431. Geeft uit de rede van C. de Paepe over socialisatie van den grond, V. 449 noot. Over Bakounin's broederbond te Napels, VI. 45. Lid van het Comité Central de la garde Nationale, 91. Schrijft in de propaganda-brochure der Alliance van Bakounin, 155 noot. Geeft uit het rapport ingediend door C. de Paepe op het congres der Internationale te Brussel, 156 noot Geeft den stoot tot de partijvorming der onafhankelijke Fransche socialisten, 333 v. Levensloop, 333. Lid der Internationale en der commune van 1871, 333. Zijn standpunt, 333. Door hem opgerichte bladen, 333 Zijn geschriften, 333. Karakter, 333. Tracht eenheid te brengen in het Fransche socialisme, 333. Sticht de 'Société d'économie sociale', 333 v.
Malouet, conservatief Fransch afgevaardigde, 1789, I. 266, 317, 340.
Malthus, T R., de Eng. economist, 1766-1834, III. 576. Invloed, I. 2 Stemt overeen met Aristoteles' en Plato's beschouwing over overbevolking, 27, IV. 26. Zijn voorlooper. I. 436 noot. Bestreden door Godwin, 443. Zijn probleem, II. 132 noot. Fourier over hem, 180 noot, 215. Bestreden door Robert Owen, 249 en noot, 278, 281, en verdedigd door zijn volgelingen, 263. De later teruggenomen zinsnede, 390. Bestreden door de socialisten, 390, III. 10; door I. Pereira, 69 noot; door Jules Lechevalier, 124; door Pierre Leroux, 350, 360; door Ravenstone, IV. 26, 41, 43; door Thomas Hodgskin, 69, 70, 77, 112; door William Thompson, 112; door Charles Bray, 162; door John Gray, 187, 191. In Morgans staatsroman, 204-206. Tegenstrijdig met de Bergrede, 206. Toussenels benaming, III. 158. Francois Vidal behandelt zijn zienswijze over de weelde-uitgaven der rijken, 435 François Huets protest tegen Malthus' levensbeschouwing, 468, 471. Invloed op het ontstaan der plutocratie, IV. 1, 198. Zijn school, 4. Sadler bestrijdt zijn leer, IV. 225. O'Brien bespot zijn leer, 229. F. Engels beroept zich op zijn stellingen, 362 Gewaardeerd door Karl Marlo, die zich met zijn bevolkingsleer vereenigt, V. 22, 41, 54. Rodbertus over zijn theorie over productieve- en koopkracht, 72, en over zijn bewering over de toenemende improductiviteit van den landbouw, 80, 120. Karl Marx over zijn loonwet, 478. Henry George over zijn bevolkingsleer, VI 186. Bestreden door Tchernicheffski, 223. Zijn leer bestreden in Hetzka's Freiland, 318. Het plutocratisch karakter van zijn leer, 441. In strijd met Jezus' woord, 463.
Manasse, smid en helper van Tanchelm in diens verzet tegen den rijkdom der Kerk I. 68.
Manchesterschool, de, (zie ook 'Laissez faire', enz.), I. 10, V. 191, 244, 259, 261, VI. 332, 357, 447.
Mancinus, Romeinsch veldheer, I. 38.
Manea Fen, Owenistische communiteit in Cambridgeshire, II. 344, 347.
Manichaeïsme, godsdienst gesticht door Mani, I. 68.

Manifest der XII artikelen, I. 92. Inhoud, 94, 95. Aangenomen door alle boeren in Oberschwaben, 95. Duitsche tekst, 121-124.
'Manifest des égaux', opgesteld door Sylvain Maréchal, I. 374.
Manifest van Brunswijk, I. 338.
'Manifesto', The, tijdschrift der Shakers VI. 176 noot.
Mann, T., Eng. socialist, VI. 368, 373 en noot, 389, 407 noot, 411, 417, 418 en noot.
Manning, H. E, aartsbisschop van West-minster, 1809-92, V. 162, VI. 357 noot, 368, 453, 459.
'Mano Negra', in Andalusië, 1883, VI. 131 noot.
Mantel, Dr., I. 91.
Manteuffel, K.R.E., vrijheer van, Pruisisch veldmaarschalk, geb. 1809, V. 93, 231, 235
Manz, Felix, behoort tot de spiritualen te Zürich, 1523, I. 103.
Marat, Albertine, zuster van Jean Paul, I. 347.
Marat, Jean Paul, geneesheer te Parijs, 1744-93, I. 206. Zijn biografen, 323 noot Geeft zijn beroep op, 323. Begint zijn politieke krant, 323. Zijn brochures, 324. Zijn beschouwingen over eigendomsrecht, 324. Zijn politieke actie, 326. Zijn protest tegen de afschaffing der gilden, 326 noot, VI. 350 Lid van de club der Cordeliers, I. 337. Lid der Parijsche commune, 340. Spoort aan tot plunderen, 343 Op één lijn gesteld met Babeuf door Charles Fourier, II. 117 noot. Buchez over hem, III. 326. Tegenover Proudhon, 565 noot.
'Marc d'argent', ingesteld bij de Fransche wet van 22 September 1789, I. 325.
Marcel, Etienne, leider van den Parijschen burgeropstand in 1358. Zijn communeplan, I. 75. Deinst terug voor aansluiting met de Jacques, 75. Onderscheid tusschen zijn Commune en de Jacques, 75.
Marchand, secretaris der communistische kolonie te Nauvoo, III. 276. President der nieuwe Icarische communauteit. 277.
'Marchandage', exploitatie der arbeiders door onder-aannemers, III. 364, 397 en noot.
Marche, Fransch arbeider, III. 395.
Marcou, Fransch senator. Bij de onthulling van het standbeeld voor Armand Barbès, III. 238 noot.
Marcus Octavius, Romeinsch volkslribuun. Brengt door zijn verzet Tiberius Gracchus tot revolutie, I. 39, 40.
Maréchal, Saint-Simonist, sterft in Egypte, III 108.
Maréchal, Sylvain, Dichter, leider der 'égaux', 1793, I. 369. Zijn geschriften, 369 en noot. Lid van Babeuf's geheim Directoire, 373. Zijn ontwerp-programma, dat wordt afgekeurd, 374. Zijn socialistische liederen, 375, 376 en noot. Verdedigt het leeren lezen der vrouwen, 369 en noot.
Margerin, Fransch scheikundige, Saint-Simonist, III. 22 en noot. Opgenomen in het college der Saint-Simonisten, 27, 46, 61. Valt

af van het Saint-Simonisme, 63. Naar België, 63 noot.
Margueritte, Blanquist, VI. 322, 360 noot.
Maria Antoinette, gemalin van Lodewijk XVI, 1755-93, I 353, 440 noot.
Maria Louisa, getrouwd met stadhouder Johan Willem Friso, geb. 1688, I. 406, 419.
Maria Stuart, I. 127.
Marie, P.T.A.A. Fransch staatsman, 1797-1870, II. 353, III. 394, 400, 401, 413 en noot.
Marion, J., III. 280.
Mark of **Markgenootschap.** - Het mark- en Hofrecht, I. 60, 63 v., V. 23, 328. Breidt zich meer en meer uit, I. 63 v. Bestuur, 63 v. Rechtbank, 64. Verdeeling en grenzen, 64. Eene organisatie van grondeigendom ten voordeele van velen, 64. Voordeelen en bezwaren, 64, 73. In Duitschland de zoogenaamde 'Bergwerken' ervan losgemaakt, 84. Overblijfsels, 447.
Markham, Edwin, Amer, dichter, VI. 204 noot.
Markham, John, Eng. chartist, IV. 241.
Marlo, Karl, (Winkelblech) wegbereider der socialisten van na 1850, V. 4 v. VI. 437. Zijn zienswijze, V. 5, 21, 24. Werkt het zoogenaamd bondgenootschappelijk beginsel voor de arbeiders uit, 5, VI. 429. Zijn streven, V. 5. Invloed zijner denkbeelden, 5. W.E. Biermann over hem, 15 noot. Zijn eigenlijke naam, 15. Geboorteplaats, 15. Familie, 15. Levensloop, 15 v. Invloed van zijn reis door Noord-Europa, 16. Bestudeert de sociale beweging der menschheid, 16. Treedt bemiddelend op tusschen de werklieden en hun patroons, 17. Op de vergadering van den N.-Duitschen 'Handwerker- und Gewerbestand', 17. Tegenover de meer socialistisch gestemde Duitsche arbeiders, 18. Zijn debat met Born, 18. Trekt zich terug in Cassel, 18. Ziek, 18, herstelt, doch sterft in 1865 plotseling, 18 Zijn 'System der Welt-Oekonomie': aanleiding 17; overzicht, 19-62; uitgangspunt, 19; tegen de plutocratie, 19, 24-30; beoordeeling, 14, 19, 21, 55, 61, 62 v.; woordvorm en stijl, 14, 62; indruk, 63 noot. Overeenkomst met Fourier, 62. De na hem komende socialisten nemen geen notitie van hem, 63.
Marmier, X., Fransch journalist, geb. 1869, II. 220.
Marmont, A.F.L.V. de, hertog van Ragusa, Fransch maarschalk, 1774-1852, III. 108.
Marr, Wilhelm, organiseert de vereeniging van het Jonge Duitschland in Zwitserland, IV. 326. Beroep, 326. Van Hamburg, waar hij Karl Marx ontmoet, 327 noot, naar Weenen, 326. Komt in Zürich, 326. Ultra-democratisch, 326. Wordt een adept van Ludwig Feuerbachs geschriften, 326 Beproeft toenadering tot Weitling, 326. Tegen de Communisten, 326. Naar Lausanne, 326; wendt zich dáár tot de Jong-Duitschers, 326. Zijn theorie, 326. Vervormt den Jong-Duitschen bond, 327. Houdt een boek winkel, 327. Geeft brochures uit, 327 en noot. Anti-Semiet, 327 noot. Zijn anarchistisch individualisme, 327 noot. Richt op een eigen blad, 327. Krijgt bevel Lausanne te verlaten, 327. Verjaagd uit Duitschland, 327. Schrijft in de 'Vorwärts', 369.
Marrast, Armand, Fransch journalist, voorzitter der Nationale vergadering, 1808-52, III. 186. Redacteur van 'Le National', 394. In het Voorloopig bewind, 394, IV. 194. Over het doel der werklieden-beweging op 16 April 1848, III. 407.
Marsden, Chartist, IV. 234.
'Marseillaise', de, I. 338, 391, II. 70.
Martin, wil de Staat noodzaken goedkooper te regeeren, IV. 286.
Martin, Germain, schrijft over 'Les associations ouvrières', II. 6 noot.

Martin, Henri, prof. te Parijs, 1810-83, III. 341, 371 noot, 374.
Martin, J.W., Engelsch schrijver, VI. 384.
Martineau, H., Eng. schrijfster, 1802-78, V. 80. IV. 206.
Martinet, wint aanhangers voor de partij der Possibilisten in Touraine, VI. 328.
Martinet, J. van Loenen, VI. 380.
Martini, juffrouw, Labadiste, I. 150.
Marx, Eleanor, jongste dochter van Karl Marx, leeft met Dr. E.B. Aveling, V. 347 noot, VI. 370 noot, 410.
Marx, Jenny, oudste dochter van Karl Marx, gehuwd met den heer Longuet, V. 347 noot.
Marx, Karl, III. 550 en noot, 599 noot, 612 noot, IV. 323, 332, 390, V. 12, 192, 228, 309, VI. 2, 20, 97, 144, 161, 234 noot, 278, 285, 296, 383, 445, 446, 448. Over Linguet, I. 288. Betiteling der proletariërs, 293 en noot. Maakt gebruik van de officieele Eng. stukken, II. 216. Ontmoet Wilhelm Marr, IV. 327 noot. Over Max Stirner, 349 noot, 374 noot. Zijn desertatie, 352 noot. Geboorteplaats en jaar, 284, 351. Afkomst, 351 en noot. Opvoeding, 352. Zjjn voorliefde voor Hegels wijsbegeerte, 352. Invloed daarvan, 372, V. 7, 331; waaraan hij zich ontworstelt, 316, VI. 280. Karakter, 485, 486 en noot. Zijn uiterlijk, IV, 353. Verkeert onder de 'Freien bei Hippel', 345, 352 noot. Journalist, 352. Medewerker aan de 'Rheinische Zeitung', 352. Wordt te Keulen hoofdredacteur van dit blad, 352. Waarom hij als hoofdredacteur aftreedt, 353, 356. Huwelijk, 353, V. 6. Karakter en stemming, IV. 353, V. 7, 312, 370 noot, 485. Vergeleken met Arnold Ruge, IV. 356, V. 319, met wien hij de 'Deutsch-Französische Jahrbücher' redigeert te Parijs, IV. 356, 368. Zijn brieven aan dezen, 356 noot, 357, V. 319. Vestigt zich te Parijs, 356. Omgang aldaar, 356 noot. Geeft enkele brieven uit, 357 en noot. Zijn brief over Holland, 357. Over de Hegelsche rechtsphilosophie, 357, V. 316, 382 en noot. Over de quaestie der Joden, IV. 359. Ontwikkeling zijner socialistische denkbeelden, 351, 353, 356, 367, 370, 373. Vriend van Fr. Engels, 355, V. 329, 484; vullen elkaar aan, IV. 362; over diens stuk in de 'Jahrbücher' over 'National-Oekonomie', 362; en over diens boek over den arbeidersstand in Engeland, 362. Engels komt te Parijs om geregeld met hem om te gaan, 365. Schrijven samen 'Die Heilige Familie', 365 en noot, waarin eene verdediging van Proudhon voorkomt, 366. Engel's brieven aan hem, 365 noot, Medewerker aan het blad 'Vorwärts' 368, deswege door de politie bevolen Parijs te verlaten, 370. Over Weitling, 370 noot. Vestigt zich te Brussel, 370, waar Engels ook komt, 371, schrijft aldaar met dezen een boek tegen Feuerbach, dat onuitgegeven blijft, 371, maar waarvan stukken voorkomen in zijn critiek op Karl Grün, 'Feuerbach und die Socialisten', 339 noot, 371, terwijl Engels in zijn boek over Feuerbach enkele zijner stellingen overneemt, 371 v. Schrijft in de tijdschriften, 371 noot. Zijn nieuw materialistisch standpunt, 372 v., V. 9, 196, 226, 316, 317, 354, VI. 279, 280, 467. Bestrijdt de individualistische richting in zijn 'Misère de la Philosophie', IV. 149, 374 v.

V. 329 noot, 440, 448, waarvan Engels eene Duitsche vertaling met voorrede en noten geeft, I. 279 noot, IV. 374 noot. Ontleedt daarin Proudhon's leer der geconstitueerde waarde, 375 v., 379 en noot, waarin hij zelf, volgens E. Bernstein, later ook vervalt, 375 noot. Hyndman's critiek erop, 374 noot. Gebruikt bij zijn boek de studies der Eng. anti-kapitalistische schrijvers van omstreeks 1840, 149, 195, 218, 219, 378, V. 341. Invloed van die schrijvers op hem, IV. 24, 57, 64, 69, V. 4, 341. Plagiaat verweten, 341 v. Vice-president van het Brusselscbe Internationale democratische genootschap, IV. 380, waar hij Bakounin, dien hij in Parijs had leeren kennen, VI. 15 ontmoet, IV. 383 noot, en eene lezing houdt over den vrijhandel, 383 en noot, die in 't Eng. vertaald wordt, 383 noot. Richt op te Brussel een ‘Arbeiter-Bildungs-Verein.’, 384. Houdt daar geregeld voordrachten o.a. over ‘Loonarbeid en kapitaal’, 384 v., die later verschijnt als brochure, 384 noot. Schrijft tegen Wagener, Heinzen en Karl Grün in ‘Die deutsch brüsseler Zeitung,’ 387 noot. Zoekt een organisatie om over geheel Europa invloed op de arbeiders te oefenen, 388. Critiseert de denkbeelden van den Communisten-Bond te Londen, 388. Josef Moll van wegedien bond afgezonden naar Brussel, 388. Lid van dien bond en in opdracht concept statuten op te stellen, 388, die Engels op het eerste congres te Londen in 1847 voordraagt, 389. Woont met Engels het tweede congres te Londen bij, waar besloten wordt tot de nieuwe organisatie van den bond, 389, en het door hem en Engels opgestelde communistisch manifest wordt aangenomen, 389, 410-432, V. 2, 12 v., 313, 321, 324, 328, 337, VI. 267. Toevertrouwd met de leiding van den bond bij 't uitbreken der Februari-revolutie in Parijs, IV. 390. Door de Belgische regeering uit het land gezet, 402. Gaat te Parijs wonen, verlegt daarheen den zetel van den Bond der Communisten, 402. Zijn vrienden te Parijs en hun streven, 403 en noot, met wie hij Herwegh's plannen tracht tegen te gaan, 403. Vestigt zich te Keulen, 390, 403, V. 204. Richt daar op de ‘Neue Rheinische Zeitung’, IV. 403, V. 205. Hoofdredacteur, IV. 403. Richting van dit blad, 404-406. Bestrijdt daarin Bakounin's manifestaan de Slaven, VI 20, 22 noot, 42. Het blad tijdelijk geschorst, IV. 405, V. 203. Voor den rechter van instructie gedaagd, IV. 406, V. 205. Vrijgesproken, IV. 406. Vóór de jury wegens oproeping van het ‘Democratisch Verein’, 406. V. 205. Belijdt zijn beginselen in zijn verdedigingsrede, IV. 406, V. 316. Samenstemming dier rede met die van Lassalle vóór de jury te Dusseldorf, IV. 406. Vrijgesproken, 407. Redigeert zijn blad steeds meer en meer in socialistischen zin, 407. Krijgt bevel stad en land te verlaten, 407, V. 205. zijn blad eindigt, IV. 408, V. 205. Vergeleken met Ricardo, 7. Zijn lof voor dezen, 7 noot, 341. Over idealisme en godsdienst, 9. Gelooft aan onbedwingbare maatschappelijke machten, 10. Neemt geen notitie van Karl Marlo's boek, 63. In aanraking met Lassalle, 200, 228 en noot. Invloed van hem op Lassalle, 197. Waardeering voor dezen, 205 noot. Hun briefwisseling, 209, 215, 218, 223, 245 noot. Lassalle wil hem en Engels samen slechts één stem toekennen in de redactie van diens op te richten blad, 228. Ontvangt Lassalle's rede over Fichte, en diens vorige geschriften, 245. Bestrijdt Lassalle's metalen-wet, 253 noot. Steunt niet Lassalle's plan, 256. Lassalle verduidelijkt hem zijn drama Franz von Sickingen, 258. Over Lassalle's dood, 306. Over belastinghervorming, 336. Zijn stelsel, 7-11, 12, 311, 314-331, 440, 487-489. VI. 447. Zijn taktiek, V. 312, 334. Tegenover algemeen kiesrecht, 256 noot. Verklaart den arbeiders het woord: meerwaarde en geeft het hun tot parool, 313 v., De acht hoofdregelen van zijn leer, 314-331, VI. 272 noot. Zijn lectuur, V. 332, 347. Vestigt zich voor goed te Londen, 332, waar hij het leiderschap van den communistenbond weer in

handen neemt, 333. Beschouwt de omstandigheden ongunstig voor sociale revolutionnaire daden, 333, 336, 338, 341 Dit inzicht wordt niet gedeeld door zijn medeleden van den bond, 333 v. 338 Strijdt daarover vooral met Willich en Schapper, 334, 341 noot, die op scheuring en vernietiging van den bond uitloopt, 338 v., Over de gedragslijn te volgen door de socialisten tegenover de democraten, 334-336 VI 280. Richt op het tijdschrift 'Neue Rheinische Zeitung', V. 336. Plaatst daarin een stuk over de Fransche revolutie van 1848/49, dat Engels later met een voorrede uitgeeft onder den titel 'Die Klassenkämpfe in Frankreich, 1848 bis 1850', 336-339. Rechtvaardigt zich tegenover zijn geestverwanten in zijn 'Enthüllingen über den Kommunisten-Prozesz zu Köln', 340. Behandelt daarin Weitlings 'Garantien der Harmonie und Freiheit', IV. 317 noot. Geeft een brochure tegen Willich's zelfverdediging, V. 341 noot. Schapper verzoent zich met hem, 341 noot. Trekt zich terug en gaat te Londen studeeren, 341. Leest Rodbertus' geschriften, 341. Schrijft om den broode in kranten, 341. Zoekt werk, 343 noot, 370 noot. Medewerker aan de 'New-York Tribune', 343, 348. De hoofdredacteur over hem, 343. Uit zijn artikelen in dit blad stelt zijn dochter later twee boeken samen, 343. Correspondent van de 'Neue Oder Zeitung', 344. Zijn politieke geschriften, 343 en noot, 344. Over de revolutie van 1848/49 in zijn: 'Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte', 345-347. Schrijft een Amerikaansch weekblad, 345. Zijn huislijk leven te Londen, 347. Ingenomenheid met Shakespeare, 347. Houdt voeling met geestverwanten in Europa en Amerika, IV. 274 noot V. 347. In de 'Augsburgsche Allgemeine Zeitung' over de Midden-Europeesche grootmachtstheorie, 348. Tegenover Carl Vogt en Dr. Zabel, 350. Zijn proces tegen Zabel, 350, 354. Verdedigt zich tegen beider beschuldigingen in zijn pamflet 'Herr Vogt', 350-354. Over Richard Jones, 354 noot. Bewerkt uit bronnen in het Britsch Museum zijn 'Zur Kritiek der politischen Oeconomie'' IV. 195, V. 284, 354 en noot; waarvan hel eerste hoofdstuk handelt over 'de waar', 355-361; het tweede over 'het geld of den eenvoudigen omloop', 361-363; verder over de circulatie-middelen, 363-368, en over het geld en de edele metalen, 367-370. Beoordeeld in het weekblad 'Das Volk' door F. Engels, 369 noot; die in zijn nalatenschap een vervolg vindt, maar niet uitgeeft, 370. Marx' plan met dit vervolg, 370 noot. Zijn boek 'Das Kapital', 123, 370, 469. Boek van gezag voor hedendaagsche socialisten, 371, 402, VI. 277. Bronnen, IV. 209. Oordeel er over van Rodbertus. V. 123; van Lassalle, 371; van Bernstein, VI. 278, 281-287. Jozef Dietzgen geeft er een overzicht van, V. 470. Stijl en inkleeding, 371, 402, 415. Bespreekt daarin

Proudhon en gebruikt gelijksoortige voorbeelden als dezen, III. 523 noot, V. 372 en noot; Linguet, I. 288, 293 en noot; John Bellers, 399, V. 372; het relais-systeem, II. 174 noot; Charles Fourier, 216 en noot; Robert Owen, 357 noot, V. 372; Corbon, III. 333; Colins, III. 454 noot; Edmund Burke, V. 372; Macaulay, 372; J. Bentham, 372; Roscher, 372; J.B. Say, 372; M'Culloch, 372; Bastiat, 372; Carey, 372. J.S. Mill, 372; Ricardo, 372 (in nagelaten geschriften, 430 noot); Th. Sadler, 372; L. Horner, IV. 266, V. 372. Laat zich daarin minachtend uit over het communisme van Herzen, VI. 31 noot. Geeft zelf slechts het eerste deel uit, V. 370. Opdracht, 373. Vertalingen, 371 noot, VI. 62. Ontvangst, V. 402 noot. Ontvouwt erin het productie-proces van het kapitaal, 370. Overzicht van dit deel: Leer der waar en van het geld, IV. 197, V. 373-375; vervorming van geld in kapitaal, 375-378; productie der absolute en relatieve meerwaarde, 377-390; arbeidsloon, 390-392; het accumulatie-proces van het kapitaal, 392-402; de moderne kolonisatie-theorie, 402. Na zijn dood bewerkt F. Engels uit zijn aanteekeningen met toevoeging van een voorrede en een hoofdstuk over den invloed van den ‘Umschlag’ het tweede en derde deel, 370, 403, 414, 416 noot, 417 noot, 422, 425 noot. Over deel IV, 370, 415, 430 en noot. Wanneer deel II. verscheen, 403 en noot, 414. Ontvangst ervan, 403. Bernstein er over, 403 noot. Behandelt het circulatie-proces van het kapitaal, 370, 403. Overzicht van dit deel: de metamorphosen van het kapitaal en haar kringloop, 404-407; ‘der Umschlag des Kapitals’, 407-411; de reproductie en circulatie van het maatschappelijk gezamenlijk kapitaal, 411-414. Overzicht van deel III: vervorming van meerwaarde in profijt, 415-417; verscheidenheid van den profijtvoet, 417-419; het kapitaal van den koophandel, 419-421; het rentegevend kapitaal, 421-424; vervorming van surplus-profijt in grondrente, 424-426; de revenuen en zijn bronnen, 426-430; de klassen, 429. Doel van dit boek, 430. Inzicht over coöperatie, 443 noot. Sticht de internationale arbeiders-associatie, 431. Verhindert Mazzini en diens aanhang die voor hun politiek doel te bemachtigen, 336, 433. Zijn ontwerp inaugureel adres, 433-435, VI. 42. Toegezonden met een brief aan Kugelmann en Miquel, 434 noot, 435 noot. Statuten, V. 435-438. Beide aangenomen op het congres der Internationale te Genève, 433, 434, 442. Woont dit congres niet bij, 441 en noot Prijst Eccarius' stuk over het Londensche kleermakersbedrijf, 442 noot. Lid van den Generalen Raad der Internationale, 437. Houdt dáár een lezing over loon, prijs en profijt, 437 en noot. Levert dáár in rapporten aanvullend zijn boek ‘Das Kapital’, 438. Stelt zijn collectivisme tegenover Proudhons mutuellisme, 439-442, VI. 304; wordt daarbij gesteund door C. de Paepe, V, 443-447, 449; door Moses Hess, 448, en zegeviert, 449, 453. Over de Proudhonisten, 441 noot. Herkozen in den Generalen Raad. 447. Zijn invloed in de Internationale neemt toe, 450 en noot, 451, VI. 47, 59. Oordeel over de Fransche afdeeling, 450 noot. Zijn strijd tegen Bakounin en het anarchisme, V. 451-456, 461, VI. 20, 39, 41 noot, 47, 54, 57-61, 65, 70, 131, 133, 143, 151, 152, 153, 154, 160, 264. Oneenig met Bakounin over de religie-quaestie, 451 noot. Bij 't uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog is de Internationale niet krachtig genoeg om het volk in Marx' geest te organiseeren, V. 456, VI. 71; schaart zich later aan de zijde der commune van 1871, V. 456 en noot, VI. 72. Zijn adres over den burgeroorlog in Frankrijk van 1871, V. 456-459. Verbindt de zaak der commune aan het lot der Internationale, 458, die hij beschermt tegen anarchistische invloeden, 459. Verzekert zich daarbij van den steun der Blanquisten, 460, 463, VI. 281 noot, 321 noot, 322. Woont bij het congres te 's-Hage der Internationale, V. 460. Stelt voor Bakounins ‘Alliance de la

Démocratie socialiste' buiten de Internationale te sluiten, V. 462, VI. 54, 58; welk voorstel wordt aangenomen, V. 462. Stelt voor den zetel der Internationale naar New-York te verleggen, 463. Met behulp van Engels wordt dit voorstel aangenomen, 463. Schrijft den val der Internationale toe aan het bedrijf der commune, 464. Keurt af de wijze waarop Lassalle van zijn formules gebruik maakt, 284, 464. Verschil tusschen zijne en Lassalles manier om het volk te bewerken, 465. Zijn strijd tegen het Lassalleanisme, 371, 465-481, VI. 266. Schrijft in de door Schweitzer geredigeerde 'Sozialdemocrat', V. 466, maar wendt zich af van dit blad na Schweitzers waardeerende artikelen over Bismarcks nationaal streven, 467. Polemiek over die afscheiding met Guido Weisz, 467 noot. Verwijt Schweitzer gevlei van Bismarck, 467. Zijn waardeering voor Jozef Dietzgen, 470 noot. Erkent de verdienste van W. Hasselmann, 471. Zijn lof voor Schweitzer, 471 noot. Keurt af het Gothasche programma in een brief aan W. Bracke, 476-480, dat tegen zijn raad wordt aangenomen, 480. Zijn ontmoeting met Wilhelm Blos, 480 noot. Zijn aandeel aan Engels' boek tegen Eugen Dühring, 481. Oordeel over dezen, 484 noot. Over Karl Grün, 486 noot. Sterft, 483. Zijn blijvende invloed, 483, VI, 264. Zijn huislijk leed, V. 483. Na zijn dood leidt Engels de partij in zijn richting en geeft enkele door hem nagelaten geschriften uit, 483. Vergeleken met Engels, 485 v. Niet bemind, 485. Samenvatting van zijn leer, 487-489. Gevolgen van zijn autoritair, doctrinair socialisme, 489. Bakounin's benaming voor zijn volgelingen, VI. 55 noot. Bakounins brief over hem aan Herzen, 61 v. Bakounin bestrijdt zijn uiting over de hebzucht der bourgeoisie, 67, en zijn bewering over de oorzaak van het niet-democratisch zijn van Duitschland, 101. Mazzini kiest tegen hem partij voor Bakounin, 104, wiens beginselen echter meer overeenkomen met de zijnen dan met die van Mazzini, 104. In diens brochure over Mazzini ontwikkelt Bakounin Marx' materialistische opvatting, 106 en noot. Bernstein over die opvatting, 279. Over zijn leer op het congres te Sonvillier, 123. Verschil tusschen zijn leer en die van Bakounin, 144-155, 429. Verhouding tot dezen, 206 noot. Zijn oordeel over Henry George, 199-201; over A. Samter, 200, 298. Zijn profetie ten opzichte van Amerika, 205, waar zijn leer meer aanhangers vindt, 206; en Bellamy aanleiding geeft tot zijn staatsroman 'Looking backward', 208, 209. Verschil met Tchernicheffski, 222. Strijd tusschen zijn stelsel en Rodbertus' staats-socialisme op het congres te Berlijn in 1892, 271, 272. Zijn voorspellingen niet uitgekomen, 278. De 'Verelendung'-theorie, V. 321, 490, VI. 282 noot, 429. Liebknecht geeft een geschrift

ter herinnering aan hem uit, 288. Jules Guesde en diens partij belijden zijn collectivistisch stelsel. 324. Paul Brousse's bezwaren tegen hem, 328 v. Benoit Malon's standpunt tegenover hem, 333. Zijn sterk materialisme een bezwaar voor enkelen uit de partij der Fransche onafhankelijke socialisten, 334; en niet aangenomen door de Fabiërs, 383. Hyndman wordt zijn adept en verspreidt zijn leer in Engeland, 369, 370.
Marx, Laura, tweede dochter an Karl Marx, gehuwd met Paul Lafargue, V. 347 noot.
Marx, Mordechaï, genaamd Heinrich, vader van Karl Marx, IV. 352 en noot.
Marxisme, Marxisten, genoemd naar Karl Marx (zie aldaar). Diens recht op die vernoeming, V. 486. Fr. Engels' aandeel aan zijn grondlegging, 485. Onderlinge verschilpunten, 489 noot, VI. 278-289. Strijd met het anarchisme, V. 451-456, 461 v., VI. 20, 41 noot, 47, 48, 54, 57-61, 64 v., 69, 131, 133, 143, 151, 152, 153, 154, 156, 160, 264, 426-430, 447. Aanvoerders, 278. Invloed van het Blanquisme, 281. Opvatting over het anarchisme, 289. Beheerscht het socialisme in Duitschland, 288. Geminacht door de Federalisten in Frankrijk, 355. In Engeland verspreid door Hyndman, 369, 370. Op het tweeledig congres te Parijs in 1889, 370 noot, 410. Strijd met het anarchisme op dit congres, 410. Zegepraalt op het consres te Zürich in 1893, 416; te Londen in 1896, 419; te Amst. 1904, 425.
Massart, Verstaat zich met Babeuf, I. 368. In de Parijsche politieke comités van 1795, 372. In het krijgskundig comité, 379, 381. Het comité vergadert bij hem aan huis, 382.
Massol, Saint-Simonist, III. 79.
Mather, Cotton, 1682. Over William Penn, I. 397 noot.
Matsys, Quintijn, Vlaamsch kunstschilder, 1529-83, I. 180 en noot.
Matthew, T., Sticht een matigheidsgenootschap, 1790-1856, IV. 250,
Matthieu, Fransch kardinaal, III. 522, 596.
Matthisson, F. von, Duitsch dichter, 1761-1831, IV. 290.
Mauguin, Fransch afgevaardigde in 1830. Over de Saint-Simonisten, III. 56. Zijn pleidooi voor Lamennais, 303.
Mäurer, Dr. German. In den ‘Bund der Gerechten’ te Parijs, IV. 300.
Maurice, F.D. Theol. prof. Cambridge, stichter der ‘Broad Church’. Noemt zich Christen-socialist, I. 1. Zijn studiën over de sociologie, 11; over leeren en werken, 21 noot. Over de gelijkheidsbegrippen onder de Eng. veldarbeiders in 1381, 77. Jules Lechevalier sluit zich bij hem aan, III. 124. Zijn ‘Social Morality’, 465. Over de grondwet der samenleving, IV. 259, 265. Richt met Kingsley op de ‘Christian Socialist’, 266, VI. 389 noot, 457. Zijn leerling, 388 noot.
Maurize, Fransch architect, volgeling van Fourier, ontwerpt plattegronden voor diens ‘phalanstère’, II. 224, III. 153.
Maury, Fransch abt, 1788, II. 18.
Maximiliaan, I, keizer van Duitschland, 1459-1519, I. 100.
Maximiliaan, II, koning van Beieren, 1811-64, V. 299.
Mayer, Gustav, schrijft over J.B. von Schweitzer en de sociaal-democratie, V. 466 noot; over Lassalle, 307 noot.
Mazuel, behoort tot de Hébertisten, I. 349.
Mazzini, G., Italiaansch volksleider, 1805-72, V. 217. Uitgeweken naar Londen, III. 190, V. 334. Helpt tot stand komen den bond ‘Jong Europa’ in Zwitserland, IV. 298. Doet een mislukte inval in Savoye, 298 noot. Rodbertus over hem, V. 174. Zijn tegenpleidooi tegen Rodbertus en diens vrienden, 175, 178. Zijn

ontwerp-programma en statuten voor de Internationale door toedoen van Karl Marx verworpen, 336, 433. Bakounin over hem, VI. 41 noot, 42, 46, 102-108, 115, 117, 127-129. Zijn religieus politiek dogmatisme bestreden, 43. A. de Gubernatis over hem, 44.
Meacham, Jozef, organiseerder der Shaker-communauteiten, 1787, I. 402, VI. 175.
Meaux, in Frankrijk, alwaar een beslissende nederlaag wordt toegebracht aan de Jacques, I. 75.
'Mechanics' Institute', (thans genaamd 'Birbeck Institute'), IV. 70, 71, 202.
'Mechanics' Magazine', Engelsch weekblad voor werklieden, IV. 70.
Medici, Catharine di, I. 87.
Meerwaarde, (zie ook Arbeidsproduct), III. 143 en noot, 144, 192, IV. 10, 64, 102, 375, 378, 401, V. 4, 108, 313, 314-318, 342, 371, 377-394, 403, 405, 409, 410, 411, 415-421, 422, 427, 428, 469, 478, VI. 151, 281
Mehemed-Ali, onderkoning van Egypte, geb. 1769, III. 107.
Mehring, F, (bijgenaamd: 'Meisterschaftsschimpfer'), schrijver der 'Geschichte der deutsche Socialdemocratie', 1897. Over Rodbertus' opstel: 'Die Forderungen der arbeitenden Klassen', V. 66 noot. Zijn oordeel over F. Stephany, II. 240 noot. Over Schweitzer, 473 noot.
Mei-dag, feest van den arbeid, VI. 410, 413, 414, 415 en noot, 420, 421.
Meiszner, A., Duitsch dichter, 1822-85, IV-393.
Mei-wetten, de Pruisische, 1873, II. 53 noot.
Melanchton, Luther's medestander, 1497-1560, I. 90 noot.
Melbourne, W.L. viscount, Eng. staatsman, 1779-1848, II. 330.
Melchiorieten, sekte genoemd naar Melchior Hoffmann, I. 106, 116, 118, 119.
Melikoff, Loris, Russische generaal, VI. 244 en noot.
Méline, Fransch staatsman en minister, lid der Fransche Commune van 1871, VI. 91.
Mellais, H., Fransch schrijver, 1876, I. 323 noot.
Mellinet, Belgisch generaal, eerevoorzitter van het Internationale democratische genootschap, IV. 383.
Memessier, Ter deportatie verwezen, I. 391.
'Mémorial catholique', Le, catholiek tijdschrift, 1823, III, 284 en noot.
Menahem, geschiedschrijver ten tijde van Herodes, I. 52.
Ménard, Louis, Fransch dichter, III. 154 noot, 228 noot, 557 noot, V. 336.
Mende, bestuurder van het door gravin von Hatzfeldt gestichte 'Verein', V. 466.
Mendelssohn, Duitsch geneesheer, vriend van Lassalle, dien hij voorstelt aan de gravin von Hatzfeldt, V. 201, 203.
Mendelssohn, Duitsch bankier, V. 234.
Mendelssohn, Mozes, Duitsch wijsgeer, 1729-86, V. 332.
Menger, Anton, professor te Weenen. Over Robert Owen, II. 354 noot. Zijn boek 'Das recht auf den vollen Arbeitsertrag', IV. 64 noot.

Ménilmontant, wijkplaats der Saint-Simonisten onder Enfantin, III, 92-105, 126.
Mercantilisme, I. 459, II. 382, IV. 361, V. 48, 421, VI. 337.
Mercier, Sebastien, letterkundige te Parijs, circa 1770, I. 311.
'Mercure de France', II. 220.
Méricourt, Theroïgne de, schuilnaam van Anne Terwagne, I. 347 en noot.
Merlino, S., Italiaansch socialist, VI. 404 en noot, 411 en noot.
Mermeix, schrijver van 'La France socialiste', II. 354 noot, III. 229.
Mery, Paul, vertegenwoordigt in de Fransche Kamer de onafhankelijke socialisten, VI. 335.
Meslier, Jean, dorpspastoor uit de Ardennes, 1692. Verbergt zijn ongeloof en afkeer van het Christendom, I. 234. Zijn afkomst, 234, 236. Zijn liefdadigheidszin, 234. Gesprek te Parijs in 1723, 234. Kiest de partij der boeren, 235. Oneenigheid met zijn dorpsheer, 235. Zijn dood, 235. Zijn zoogenaamd testament, 235-239. Voltaire's oordeel over dit testament, 235. Zijn persoon gecritiseerd, 239, 280.
'Metairie'-huishouding, V. 426.
Metchnikoff, Leo, Russisch schrijver en socialist, VI 27 noot, 43, 45, 245, 246.
Métin, Albert, schrijft over het socialisme in Engeland, VI. 365 noot.
Metternich, C.L.W. prins von, Oostenrijksch staatsman, 1773-1859, IV. 297, 357.
Metz, C., vestigt de kolonie Ebenezer, of Amana der Inspirationisten, III. 174 noot. VI. 171.
Metzler, Georg, hoofd der oproeríge boeren, uit het Odenwald, in 1525, I. 96.
Meunier, Victor, Fourierist, III. 149. Schrijft in 'La Phalange', 165, 167, en In 'Le Travail affranchi', 443.
Meuron, Constant, VI. 71 noot.
Mevissen, leider der liberale bourgeoisie in de Rijnlanden, IV. 352.
Mews, P., bisschop van Worcester, I. 79 noot.
Meyen, E., schrijft in den Hamburgschen 'Freïschütz', V. 353.
Meyendorf, baronesse von, V. 203.
Meyer, Rudolf, Duitsch staathuishoudkundige, 1839-99. Geeft uit de brieven van Rodbertus, V. 65, 185, 190. Diens landgenoot, 185 noot. Verdreven en vervolgd, 185 noot. Zijn 'Berliner Revue', 185. Zijn catholieke sympathieën, 185, 192. Behandelt agrarische quaesties, 185. Werkt een voorstel uit voor het landhuishoudkundig congres in 1875, 185.
Meyerbeer, J., de Duitsche componist, 1791-1864, IV. 368. V. 229.
Meysenbug, Malvida de, VI. 32 noot.
Mezenzeff, Russisch generaal, VI. 242.
Miaskowski, A. von, Duitsch staathuishoudkundige, geb. 1838, schrijft over 'Erbrecht', III. 33 noot.
Michaelis, Caroline, vrouw van A.W. Schlegel, II. 373 v., 375.
Michaelis, Otto, Duitsch staathuishoudkundige, geb 1826, IV. 345.
Michaïloff, Alex., Russisch socialist, VI. 239, 243, 245.
Michaïloff, M., Russisch dichter, VI. 224 en noot.
Michel, Louise, Fransche anarchiste, geb. 1833, VI. 346.
Michel de Bourges, Fransch advocaat, George Sand over hem, III. 220. In het proces over de gebeurtenissen van April 1834, 220. Zijn gesprek met George Sand en Planet, 221. Over Buonarottï's boek en het Babouvisme, 221. Zijn politieke opvatting, 494. Zijn buste, 494 noot.

Michelet, J., Fransch geschiedschrijver, 1791-1874, VI. 32 noot, 100, Over de Fransche revolutie, III. 325. Over Buchez, 325 noot. Over Pierre Leroux, 346 noot. Zijn boek 'Le Peuple', 489. Bespot Proudhon, 546 noot. Idealist, volgens Bakounin, VI. 115.
Michelin, Fransch kamerlid, voegt zich bij de onafhankelijke socialisten, VI. 334, 335.
Mickiewicz, A., Poolsch dichter, geb. 1789, III. 294 en noot, 295.
'Middle-man', tusschen persoon, inzonderheid bij verpachtingen in Ierland, II. 317, IV. 66.
Middleton, Alice, I. 178.
Mignet, F.A.A., Fransch geschiedschrijver, 1796-1884, Over de Fransche revolutie, III. 325.
Mijnarbeiders, Staking der, in Engeland, 1912, VI. 369 noot, 418 noot, 453 noot.
Militarisme, I. 182, 192, 208, 211, 218, 358, 388, II. 64, III. 159, 233, 258, 458, 461, IV. 16, 21, 113, 212, 273, V. 42, VI. 50, 67, 269, 310, 336, 412, 418, noot 420, 421.
Mill, James. Eng. geschiedschrijver en staathuishoudkundige, 1755-1836, IV. 59, 62, 64, 192. Over vast en omloopend kapitaal, 78. Zijn leer over eigendomsrecht bestreden, 84. Over het recht van den arbeider op zijn volle product. 96. Bestreden door William Thompson, 114-118. Zijn leer in strijd met de Bergrede. 206.
Mill, John Stuart, de Eng. economist, 1806-73, I. 27. Zijn leer over welvaart vergeleken met die van Plato, 27. Zijn bedenkingen tegen Adam Smith, 459 noot. Ontmoet Saint Simon, II. 82. Over Comte's 'Système de politique', 90 en noot. Neemt deel aan de debatten tusschen de economisten en Owenisten, 278 v. IV, 1, 131. Bevriend met William Thompson, 97. Socialistische invloed, 8. Ten opzichte van zijn vrouw, 119. Citeert John Gray, 195. Over Thirlwell, II. 279. Woont de voordrachten der Saint-Simonisten bij, III. 28. Waardeert Feugueray 'L'Association ouvrière', 332 noot. Over vrijhandel, V. 165. Karl Marx over hem, 442 en noot. Bestreden door Eccarius, 442 noot. Idealist, volgens Bakounin, VI. 115. Over grondbezit, 192, 199, 379. Zijn werken bestudeerd door Tchernicheffski, 222, die zijn staathuishoudkunde in 't Russisch vertaalt en critiseert, 223 en noot. Over den geringen invloed van ontdekkingen en uitvindingen op de lotsverbetering van den arbeider, 312. Zijn antwoord op de vraag van Sir F. Morton Eden, 463.
Millerand, E.A., onafhankelijk socialist, Fransch minister, VI. 333, 335. Tegenover klassenstrijd, 287 noot. Tegen algemeene werkstaking, 334. Hoofdredacteur van 'La petite République', 335. In de Kamer, 337. Minister 330 noot, 338, 339. Zijn ministerschap geeft aanleiding tot oneenigheid onder de socialisten, 338, 420, 421, 422, 424 en noot. Weet door te zetten de 11 uren-arbeidswet en de instelling van arbeidsraden, 339 noot. Ontwerpt aanvullende bepalingen voor de wet op de professioneele syndicaten, 351 noot, waartegen de Fransche vakvereenigingen zich verzetten, 353 noot Heropent de Parijsche arbeidsbeurs, 353. Op het Congres te Londen in 1896, 417, alwaar zijn toelating tot heftige tooneelen aan-

leiding geeft, 419. Opent de tentoonstelling van 1900, 420. Zijn gedrag bij de werkstaking te Chalon, 424.
Millet, J.F., Fransch kunstschilder, 1815-75, VI. 467.
Miltenberg, Friedrich Weigant von. Zijn aandeel in het vervaardigen van het 'Reformplan van Heilbron', I. 97.
Miltitz, vrijheer von, II. 363.
Milton, John, de Engelsche dichter, I. 21 noot, IV. 27, 83. Werkt uit voor de Puriteinen zijn theorie der volks-souvereiniteit, I, 130. Over 't huwelijk, 141. Mary Wollstonecraft over zijn 'Paradise lost', 438 en noot. Pierre Leroux over hem, III. 337 noot. Shelley over hem, IV. 4 noot.
'Mine aux mineurs', Leus en vereeniging, VI. 354 en noot.
Minnegerode, Duitsch student, belast met de verspreiding van Büchners pamflet onder de boeren in Hessen, IV. 293.
Miquel, J., Pruisisch minister, geb. 1829, V. 336 noot, 434 noot.
Mirabeau, H.G.V.R. graaf de, 1749-91. I. 44, II. 14, 17, III. 38. In de Scheldequaestie, I. 298 noot. Zijn formule in de Standen-vergadering, 317, V. 272 noot. Plagiaat verweten, 342. Over groote en kleine fabrieken, I. 320 noot. Geen invloed meer, 326. Gevangen, II. 14. Tegenover Proudhon, III. 565 noot. Afgebeeld op het basreliëf door Dalou, VI. 362.
Mirabeau, Victor, markies de, verspreidt de denkbeelden der Physiocraten 1767, I. 262. Gehuldigd door Henry Geòrge, VI. 198.
'Mirari vos', encycliek van 15 Aug. 1832, III. 292.
Mirecourt, Eugène de (Jacquot), Fransch schrijver 1812-80 III. 369, 596.
Mitchell, John, Eng. Chartist, IV. 259, 260.
'Moderate', The, Eng. blad, I. 137.
Mohl, R. von, Duitsch staatsman, 1799-1875, V. 42.
Molinex, Sir Capel, neemt een proef in Engeland met een associatie-dorp, II. 145 noot.
Moll, Joseph, Duitsch horlogemaker, medeoprichter van den Bond der Communisten te Londen, IV. 301, 302 en noot, 387. Naar Brussel om zich met Marx en Engels te verstaan, 388. Sneuvelt, 388 noot. Wil de revolutie uit Frankrijk naar Duitschland overbrengen, 403 en noot.
Mollenheck, Wederdooper, I. 114.
Moltzer, J.P., 1850-1907, Hoogleeraar te Amsterdam, Verwijzing naar zijn 'Landbouw en Kapitaalbelegging', V. 164 noot.
Momoro, boekdrukker, heftig Hébertist, I. 337, 347. Camille Desmoulins' verwijt, 347. Wordt vice-president van 'le département de Paris', 348. Invloed van zijn vrouw, 348. Geguillotineerd, 356.
Momoro, geboren Fournier, I. 348.
Monge, G., Fransch wis- en natuurkundige, 1746-1818, II. 16.
Monk, G. hertog van Albemarle, 1608-70, I. 131 noot, 144.
Monmouth, J. hertog van, 1649-85, I. 79 noot.
Monod, G.J.J., Fr. geschiedkundige, geb. 1844, VI. 32 noot.
Monogamie, I. 214.
Monopoliën, I. 167, 176, II. 80 noot, 52, 158, III. 132, 159, 399, 542, IV. 101, 107, 154, 333, 360, 361, 380, V. 20, 22, 31, 33, 56, 321, VI. 198, 450, 462.
Monotheïsme, dienst van één God, VI. 119.
Montalembert, Charles, graaf de, 1810-70, III. 280. Redigeert 'L'Avenir', 288, 289, 290 202, 294, 312 noot. Vervolgd, III. 600. Ontmoet Stephens te Stokholm, IV. 232.

Montalivet, M.C.B. graaf de, Fransch minister van binnenlandsche zaken, 1801-80, III. 248.
Montanisten, ascetische secte uit de 2de eeuw, gesticht door den Phygiër Montanus. Abt Joachim werkt hun ideeën uit in zijn 'Eeuwig Evangelie', I. 71.
Montant, Fransch anarchist, VI. 411.
Montesquieu, Fransch schrijver, 1689-1755, I. 226 noot, 227 noot, 233 noot, III. 340, 342, 533 noot, IV. 14. Oordeel over zijn 'Esprit des Lois' van Morelly, I: 247; van d'Argenson, 258; van Linguet, 285, 287, 289. Mably verspreidt zijn denkbeelden, 264, 274. Zoekt verband tusschen klimaat en polygamie, 290. Over slavernij, 291. Over de verplichtingen van den Staat, 313 noot. Wil de politiek verheffen tot een wetenschap der observatie, II. 95. Fouriers verwijt, 158. Louis Blanc over hem, III. 393.
Montlosier, F.D.R. graaf de, Fransch staatsman, 1755-1838, I. 260.
Montmorency, M.J.F. de Laval, Fransch minister, 1766-1826, II. 17.
Moore, Thomas, Eng. dichter, 1778-1852, IV. 216.
Moorman, Henry, III. 283.
Mora, Francisco, Bakounin's vriend. Diens brief aan hem, VI. 126, 131.
Morago, te Madrid, VI 130.
Morangiès, graaf de, I. 283.
Moravische broeders, zie Broedergemeente.
More, John, I 177.
More, Thomas, Eng. kanselier, onthoofd 1535, I. 199 noot, IV. 159, 199, 200, 202 noot. Familie, opvoeding, levensloop, I. 177, 178, 196. Humanist, 177. Zijn 'Utopia', 176, 179-197, III. 250, V. 398 noot, VI. 392. Zijn pamfletten tegen Luther, I. 196. Verplichting van het Eng. volk aan hem, 196 v. Vestigt de aandacht op de eierenproductie, II. 195 noot. Zijn gemeenschap, III. 608 noot. Karl Marlo over hem, V. 35, 43.
Morel, VI. 360 noot.
Morellet, abt, verspreidt de denkbeelden der Physiocraten, I. 262. Schrijft tegen Linguet, 295 noot.
Morelly, socialistisch schrijver, geboren te Vitry-le-Français, I. 280. Zijn 'Basiliade', 239-247. Aangevallen in de Fransche tijdschriften, 247. Verdedigt zich en weerlegt Montesquieu in zijn 'Code de la Nature', 247, 386, III. 241, 243. Dit boek beoordeeld, I. 248, 257, 258. Inhoud ervan, 248-257. De voorrede, 257. Eerst in onze eeuw geheel en al begrepen, 257. Invloed op zijn tijdgenooten, 258. Eerst toegeschreven aan Diderot, 258, later aan Toussaint, 258. Markies d'Argensons oordeel er over, 258. Saint-Just nadert zijn socialisme, 359. Invloed zijner boeken op Charles Fourier, II. 120, 128 noot. Louis Blanc over hem, III, 393. F. Vidal over hem, 437.
Moret, Marie, secretaresse bij de sociale propaganda, enz. van Godins Familistère, III. 211. Trouwt met Godin, 211. Wordt na diens dood 'gérante' der zaak, 211. Sterfjaar, 211 noot.
Morgan, John Minter, IV. 8. Overzicht van zijn 'Hampden in the ninetheenth Century', 199-216. Oordeel er over, 198, 201, 215. Houdt lezingen in de 'Mechanics' Institute', 202. Verdere geschriften, 216. Geeft uit Charles Hall 'The Effects of Civilization, 216. Zijn

brief over associatie aan den bisschop van Londen, 216 noot. Invloed van het Chartisme op hem, 217.
Morgan, Lewis H., V. 484.
'Morgue', de, te Parijs, I. 351.
Morian, freule von, Labadiste, I. 151.
Morisson, geestverwant van Robert Owen, II. 286.
Morley, John, Engelsch schrijver en parlementslid, geb. 1838, VI. 375.
Morlin, schoonzoon en geestverwant van Jean Allemane, VI. 331.
Morlon, ingenieur, schrijft in Fouriers blad, II. 224.
Mormonen, de, VI. 181-184.
'Morning Chronicle', orgaan der liberalen in Engeland, IV. 64, 70.
Moroy, ter deportatie verwezen, I. 391.
Morozoff, nihilist, VI. 243.
Morris, William, Engelsch socialist, 1834-96, Over de beschaving, IV. 26, VI. 388, 444. Geschetst in J.H. Mackay's roman, 292 noot. Over den anarchist Vaillant, 348 noot. Verzet zich tegen Hyndmans autoritair streven, 370. Redigeert het weekblad 'The Commonweal', 371, 391. Schrijft in het blad 'Justice', 370 noot. Belforts invloed, 370 noot. Neemt deel aan de Marxistische vergadering op het congres te Parijs in 1889, 370 noot. Zijn dochter, 386 noot. Pleit voor eenvoud, 391. Zijn socialisme, 391. Zijn Zondagmiddagbijeenkomsten, 391. Zijn utopische roman 'Nieuws nergens vandaan', 392, 401. Zijn gedichten, 401. Overige geschriften, 401 en noot. Zijn lied 'The March of the Workers', 402 v. Woont bij het tegen-congres opgeroepen door de Guesdisten en Blanquisten, 410. Zijn lied op de viering van den Mei-dag, 415 noot. Is verhinderd bij te wonen het congres te Londen In 1896, 417 v.
Morton, sluit zich aan bij de leden der Brook-Farm-Community, III. 176.
Morton, John, kardinaal, kanselier van Engeland, I. 177, 181, 183.
Morton, T., Engelsch schrijver, VI 439.
Mortuarium, het recht geheven op de nalatenschap van geestelijken, I. 95.
Möser, Julius, Duitsch schrijver en economist, 1720-95, I. 82, 461. Bepleit den terugkeer tot den oud-Duitschen rentekoop, V. 88, 152.
Most, J.J., 1846-1906, Duitsch socialist, daarna anarchist, VI. 206 en noot, 291.
Motherwell, coöperatieve inrichting, IV. 129.
Motteler, Julius, behoort tot de Eisenachsche partij en werkt mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, V. 475 noot. Te Neurenburg op den arbeidersbondsdag, 471 noot. Levensloop, bijnaam, dood, 475 noot.
Moufang, C., kanunnik van Mainz, lid van den Rijksdag, VI. 458.
Mourajeff, Russisch generaal, VI. 4, 28, 37, 43, 47, 117, 143, 233.
Mozaïsche jubeljaar, I. 91.
Mozaïsche wet, I. 51.
M'Quarrie, I, 63.
Mühler, H. von, Pruisisch minister, 1812-74, V. 232.
Muiron, Just. eerste leerling van Charles Fourier, II. 145 noot, III. 126. Geboorteplaats, II. 211 v., III. 118 Fouriers' invloed op hem, II. 140 v., III. 118 Tracht met Fourier in kennis te komen, II. 140. In briefwisseling met Fourier, 141, III. 118. Diens gast te Belley, II. 141, III 118. Helpt aan het boek 'Traité de l'association domestique agricole', II. 141, III. 118, dat op zijn aanraden te Besançon gedrukt wordt, II. 141, III. 118. Zijn doofheid, II. 142, III. 118. Vriendschap met Fourier, II. 141, III. 118. Zijn 'Aperçus sur les procédés industriels, etc.', II. 212, III. 118 v., waarin over Fouriers stelsel, 119. Zijn 'Les

nouvelles transactions sociales.... de Virtomnius', 120. Titel van den tweeden druk, 120. Vertrouwen op Fouriers stelsel, 120. Blind, 120. Eere-voorzitter bij den jaarlijkschen maaltijd der Fourieristen, 121. Geruimen tijd Fouriers éénige leerling, 121. Redigeert 'l'Impartial', II. 224. Presideert het diner op Fouriers verjaardag, III. 142. Omgang met Franz Stromeyer, IV. 343.
Mülberger, Arthur, schrijver van 'Kapital und Zins', 1896, III. 571 noot.
Mülhausen, in Thüringen, Thomas Münzer aldaar ter dood gefolterd, I. 100.
Muller, Hans, von Bulgenbach, trekt naar Waldshut om een evangelische broederschap te stichten, I. 93. Predikt de oprichting van een Godsrijk op aarde, 93. Zijn kleeding, 95.
Muller, Stoffel, apostel der Zwijndrechtenaars, VI 454.
Müller-Strübing, Duitsch literator, 1813-93, neemt deel aan den Frankfortschen aanslag van 3 April 1833, IV. 290 noot. Huisvest Bakounin, VI 20.
Mummius, L., Romeinsch consul, I. 36.
Mun, Albert graaf de, Fransch kamerlid, VI. 335, 350, 458 en noot.
Mun, Thomas, I. 451
Muntpapier, I. 224, IV. 33, 34, 37, 38, 55.
Münzer, Thomas, geboren omstr. 1489. Predikt de Taborietische leer, I. 91. Door Luther bedwongen, 91. Verwijderd uit Saksen, 92. Zwerft rond, 92. Zijn denkbeelden verwezenlijkt door Hans Muller, 93. Terug te Stolberg, 98. Eens met de Zwickausche profeten, 98. Bedacht om het Godsrijk op aarde te vestigen, 98. Kant zich tegen Luther, 98. Predikt strijd, 98. Vestigt zich te Mülhausen, 98. Verfoeit eigendom, 98. Stelt zich aan 't hoofd der beweging in Thüringen, 98. Zit in den raad te Mülhausen en spreekt recht volgens de Openbaring, 99. Zijn mystiek gewantrouwd door Pfeiffer, 99. Vernielt kasteelen en kloosters, 99. Wil met geen enkelen vorst of edelman een verbond sluiten, 99. Legert zijn boeren op een hoogte bij Frankenhausen, 100. Verslagen door het leger van den keurvorst, 100. Sterft den marteldood te Mülhausen, 100. Otto Lüning over hem, IV. 342.
Murillo, B.E., de Spaansche kunstschilder, 1618-82, VI. 24.
Musset, Alfred de, Fransch dichter, 1810-57, I. 18. parodiëert Charles Fouriers vizioen. II. 188 noot. III. 212. Zijn geliefde, 475 noot. Proudhon over zijn verzen, 595
Musset, Paul de, 1804-80, Fransch schrijver, III. 475 noot.
Mutuellisten, de, te Lyon in 1834, III. 6, 9, 220, 390, 439, 496.
Myschkin, Russisch nihilist, VI. 240.
Mysticisme, richting van godsdienstig leven, III. 477.

N.

Naamlooze Vennootschap, de, I. 5, 9, 88, 99, 457. III. 132, 440, 459, 534, IV. 272, V. 23, 44, 59, 150, 152, 394, 423, 446, VI. 282, 327.
Nachtarbeid, zie Arbeid.
'Nain jaune', oppositieblad uitgegeven door Emile Babeuf, I. 392.

Nakachidzé, prins Victor, nihilist, Levensloop, VI. 246 noot.
Napoleon I, 1769-1821, II. 27, 29, 32, 35, 40, 41, 42 48, 49, 58, 73, 78, 100, 114, 121, 126 noot, 129 en noot, 140, 204, 364, 386, 395, III. 17, 134, 159 en noot, 195, 282, 381, 388, 444, 455, 497, 583, IV. 27, 59, 290, V. 192, 218, 346, VI. 40, 101, 120, 168, 200.
Napoleon II, zie hertog van Reichstadt.
Napoleon III, 1808-73, I. 42, II. 13, 16, 22, 47 noot, III. 44, 45, 52 noot, 58, 101, 153, 187, 275, 308, 331, 351 noot, 377, 414, 416, 443, 465, 471, 488, 494, 499 noot, 522, 544, 573, 593 en noot, 594, 596, 601, 602, 603, 604, 611, IV. 260, 383, V. 165, 175, 176, 217, 218, 246, 338, 345, 348, 349, 353 en noot, 455, VI. 30, 42, 47, 74, 75, 82, 83, 89, 99, 104, 111, 117, 230, 321, 324. Zijn Saint-Simonistische illusies, III. 110, 111, 112, 497. Zijn 'Extinction du paupérisme', 497-499. Vergeleken met Louis Blanc, 112 en noot. Zijn brieven aan George Sand, 112 noot. D'Haussonville over hem, 112 noot. Bevordert handel, enz. IV. 218.
Narodnaja Volja, zie 'Volkswil', mannen van den.
Narodniki, de, federalistisch gezinde socialisten in Rusland, VI. 243.
Nashoba, genootschap in Tennessee gevestigd door F. Wrigt, II. 304. VI. 162.
Nasmyth, James, Zijn zienswijze, I. 7 v. Zijn rapport over de werking van den 'stoomhamer', V. 416 noot.
Nassau, Maurits van, circa 1740, I. 155.
Nasse, E., staathuishoudkundige, prof. te Bonn, geb. 1829, I. 449.
'National Community Friendly Society', gesticht door Robert Owen, II. 329.
'National Union', Conferentie te Londen, 1831, IV. 224 noot.
'National Zeitung', het blad van dr. Zabel, V. 350, 353.
Natuurrecht, het, berustende op de aangeboren rechten van den mensch, II. 371 v. V. 100. VI. 154
Natzmer, D.G. von, Pruisisch veldmaarschalk, 1654-1739, I. 406.
Navigátie-acte, uitgevaardigd 9 Oct. 1651, I. 456.
Naylor, James, Kwaker, geeft zich uit voor den Messias, 1660, I. 145 noot, 156, 397.
Nazareaat, het, I. 51.
Nebucadnezar, koning, IV. 50.
Necker, Jacques, Fransch minister van financiën, 1742-1804. III. 365. Bestrijdt Turgots plan, I. 295. Zijn denkbeelden, 313, 456. In Linguets Mémoires, I. 298 noot. Over de staathuishoudkunde, III. 322. Louis Blanc over hem, 393.
Neebe, anarchist te Chicago, VI. 207.
Neef, Josef, voegt zich bij de kolonisten te New-Harmony, II. 296.
Nees von Esenbeck, C.G, Duitsch kruidkundige, 1776-1858. Zijn socialisme, IV. 402. Dringt aan op een arbeiders-ministerie, 402. Afgevaardigde ter Pruisische 'National' vergadering, 402. Zijn brochure, 402 noot.
Negri, Ada, Italiaansche socialistische dichteres, VI. 404.
Nekrassof, N.A., Russisch dichter, 1821-77, VI. 221 en noot, 229.
Neocriticisme, het, wijsgeerig stelsel, III. 341 noot.
Neo-Malthusianisme, (zie ook Twee-Kinderstelsel), III. 548. IV. 112. V. 55.
Neo-Platonici, eene Grieksche sekte, eischt gemeenschap van leven, I 28.
Nero, Romeinsch keizer, I. 34, 284, 299.
Netchajeff, Russisch anarchist, student te St. Petersburg, VI. 132. Invloed op zijn medestudenten, 132, die hij op de hoogte brengt der Internationale, 132. Naar Genève, 133. Zijn omgang aldaar, 133. In kennis met Bakounin, 133, die in hem een geschikt werktuig ziet voor zijn Alliantie om Marx de leiding der

Internationale te betwisten, 133. Brengt met dezen in gereedheid allerlei opstellen voor de propaganda in Rusland, 51 noot, 54, 72 noot, 73 noot, 133-138. Bakounin's certificaat waarmee hij naar Rusland gaat, 133. Ogarjoff's gedicht; ‘de Student’, aan hem opgedragen, 137. Vormt onder de studenten een soort geheim genootschap, 137, waarmee Marx de Internationale verbiedt zich in te laten, V. 459. Gewantrouwd door Ivanoff, VI. 137. De politie ontdekt de samenzwering, 138, 233. Zijn proces, 51, 138. Vlucht naar Zwitserland, 138. Bakounin's blijdschap over zijn redding, 138. Indruk op Natalie Herzen, 139. Bakounin's brief over hem aan Ogarjoff, 139. Zijn beheer van het revolutiefonds, 140. Bakounin vertrouwt hem nog steeds, 63, 140, en verdedigt hem in een brief aan Ogarjoff, 140. Bakounin vindt zich in hem bedrogen en herroept zijn introductie-brief voor hem aan Talendier, 140 v. Gevolgen van zijn proces, 143. Uitgeleverd door de Zwitsersche regeering aan Rusland, 143. In de gevangenis, 143. Bakounin's eindoordeel over hem, 157.
Nétré, Louis, III. 355.
Nettlau, Max, anarchist, VI. 4 noot, 51. noot, 72 noot, 73 noot, 133 noot, 425.
Neuhof, Theodor, baron von, koning van Corsica, 1681-1756. I. 271.
‘New Fellowship’, Engelsch genootschap of broederschap VI. 387-389.
New Harmony, communistische kolonie, IV. 129.
New-Lanark, Robert Owen's inrichtingen aldaar, II. 153, 236-258, 266-271, 276, 291, 294, 354, 394, IV. 178.
Newton, I., wis- en sterrenkundige, 1643-1727, I. 199, II 29, 158 en noot, III. 564.
‘New York Criminal Zeitung’, waarin Willich zich tegenover Marx verdedigt, V. 341 noot.
‘New York Tribune’, bevat artikelen van Karl Marx, V. 348.
Nicolaas I, keizer van Rusland, 1796-1855, II. 256 v., VI. 5, 16, 27, 30, 34, 220.
Nicolaas II, keizer van Rusland sinds 1894, VI. 241 noot, 348 noot.
Nicolaï, C.F., Duitsch boekhandelaar en schrijver, 1733-1811, II. 375.
Niebühr, B.G., geschiedschrijver, 1776-1831, II. 48. V. 230.
Nietzsche, Fr., Duitsch wijsgeer, 1844-1900, III. 77 noot. IV. 349.
Nieuwenhuis, F. Domela, leider der ‘libertaire’ socialisten, I. 80 noot, V. 489 noot, VI. 293 noot, 287 noot, 345, 410, 411, 412, 416, 417, 418, 419, 425.
Nieuw-Pythagoreeërs, eene Grieksche secte, eischt gemeenschap van leven, I. 28.
Nihilisme, Nihilisten, I. 68. IV. 431. VI. 51, 134 noot, 191, 219, 228, 229-245, 348.
Nihilistische bladen. - Narodnaja Volga, VI. 243.
Nijverheid, I. 4, 12, 15, 33, 87, 88 v., 456, II, 5, 9, 53, 54, 86, 101, 164, III. 15, 30, 37, 120, 319, 359, 365, 434, 439, 442, 588, IV. 2, 3, 15, 22, 51, 54, 75, 88, 154, 218, V. 30, 31, 237, 254, 321, 396, 433, VI. 110, 282, 462.

Nijverheidsbank, III. 120.
Nikitine, Madme (pseud: B. Gendre), VI. 234 noot.
Nikonoff, vermoord door de nihilisten, VI. 242.
Nitschmann, Anna, I. 422.
Nitschmann, D. bisschop te Herrnhut, I. 409, 418, 421.
Noailles, A.M. hertog de, I. 205.
Noailles, L.A. de, aartsbisschop van Parijs, 1651-1722, I. 406.
Noailles, P. de, Fransch maarschalk, 1715-94, II. 17.
Nobiling, C.E., Duitsch anarchist, V. 481. VI. 290 en noot.
Nodier, C.E., Fransch schrijver, 1780-1844, II. 211.
Noël, Jules, schrijver van 'Un philosophe Belge', (Colins), V. 452 noot.
Noirot, Fourierist, III. 163 noot, 212 noot.
Nordhoff, Ch., geb. 1830, Duitsch-Amerik. schrijver over 'Communistic Societies' I. 404 noot, III. 175 noot, VI. 165 noot.
Normanby, C.H.P. markies van, Eng. gezant te Parijs, 1797-1863, II. 330. III. 415.
North, Sir Dudley, Engelsch economist I. 451.
Northampton-associatie, III. 175.
Not, Fransch architect, maakt teekeningen voor Louis Blancs blokhuizen, III. 398.
Nothingarianisme, associatie voor een beter en reiner maatschappij, III. 175.
Nothjung, aangeklaagd wegens samenzwering tegen den Pruisischen Staat, V. 339.
'Nouvelle Bigarrure', anti soc. Fransch tijdschrift, I. 247.
Novalis, zie **Hardenberg,** F. von.
Noyes, J.H., sticht de Oneida-communauteit, VI. 176, 177. Schrijft de 'History of American Socialism', 177. Geboorteplaats, 177. Familie, 177. Opvoeding, 177. Zijn leer, 177. Zijn bijnaam, 177, waarnaar zijn volgelingen zich noemen, 177. Zijn huwelijksleer, 179, 180. Sticht eene tweede gemeente te Wallingford, 179. In conflict met de regeering, 179. Vertrekt naar Canada, 179, waar hij sterft, 179.
Numantia, hoofdstad van Hispania Tarra-conensis, I. 33.
Nus, Eugène, Fransch dichter, Fourierist, sterft 1894, III. 163 noot, 184 noot.

O.

Oakeshott, J.F., Engelsch schrijver, VI. 384, 388 noot.
Oastler, Richard, II. 255, IV. 225.
Obbe Philips, Wederdooper, I. 119.
Oberlin, J.F., te Steinthal, stichter der bewaarscholen, 1740-1820, II. 242 en noot.
Obrenowitsj IV, (Milan), vorst van Servié, geb. 1854, III. 465.
O'Brien, J.B., socialistisch hervormer, I. 427. Karakter, IV. 229. Aandeel redactie 'The poor man's guardian', 224 noot. Vertaalt Buonarotti's geschiedenis der samenzwering van Babeuf, 229, 251. Vergeleken met O'Connor, 229. Zijn naam onder het volk, 229. Zijn tactiek, 229 en noot. Zijn bladen 'The Operative', 230; en 'The power of the Pence', 267 noot. Zijn kring, 30. Over werkstaking, 236. Vervolgd en in hechtenis, 237 v. Op vrije voeten, 240. Raadt aan bij de verkiezingen in 1841 de Whigs te steunen, 240. Bestrijdt O'Connor, 241. Wil samengaan met Sturge's aanhangers, 241. Tegen O'Connorslandplan, 252.

Zijn plan, 247, 251, dat neerkomt op nationalisatie van den grond, 251 v. VI. 184, 379. Zet zijn plan uiteen in ‘The National Reformer’. IV. 252, in ‘Reynolds Political Instructor’, 252; in zijn boek ‘The rise, progress and phases of Human slavery’, 252, 267. Overzicht van zijn plan, 252 v., 267. Oneenigheid met O'Connor, 254, 257. Vindt weinig aanhang, 254, 256. Bestrijdt O'Connor in de Conventie der Chartisten, 260. Neemt ontslag uit die Conventie, 262, en als leider der Chartisten, 262. Na O'Connors dood, 267. Houdt lezingen over zijn plan, 268. ‘The National Reform League’, en zijn plan, 268. Zijn invloed in de Conventie van 31 Maart 1851, 269.
O'Connell, D. Iersch staatsman, 1775-1847. IV. 228, 236, V. 197.
O'Connor, F.F., Iersch volksmenner, leider der Chartisten, 1796-1855, II. 324. Afkomst, IV. 228. Advocaat, 228. Voorkomen, 228 Karakter, 228. Redenaar, 228, 256 v. Volkstribuun, 228, Zijn blad ‘The Northern Star’, 228; waarvoor ook F. Engels bijdragen levert, 355. Vergeleken met O'Brien, 229. Spreekt in de vergaderingen der Chartisten, 233. Raadt den arbeiders zich te onderwerpen aan het verbod tegen fakkeloptochten, 234, en ongewapend de vergaderingen bij te wonen, 235, 262. Raadt aan revisie van besluit betreffende werkstaking gedurende één maand, 236 v. en noot. Vervolgd, 237. In hechtenis, 237. Vrijgelaten, 240. Vindt de volksbeweging weer in gang, 240. Schrijft in de gevangenis brieven aan de Iersche landeigenaars, 240 noot. Steunt bij de verkiezingen de Tories, 240. Oneens met O'Brien en Henry Vincent, 240. IJvert voor het oude Charter met zijn zes punten, 241. O'Brien bestrijdt hem, 241. De arbeiders op zijn hand, 241. Kleedt zich in een werkmanspak, 241 en noot. Over samengaan met Sturge's aanhangers, 241. Zegeviert over O'Brien, 241. Gesteund daarbij door Th. Cooper, 241, 242. Gearresteerd, 245. Het proces tegen hem, 246. Zijn verdediging, 246. Vonnis, 246 en noot. Zijn landplan omschreven in: ‘A practical work on the management of small farms’, II. 270 noot, IV. 247. Over ‘spade husbandry’, 250. Over Robert Peel's streven, 250. Over Mathew's drankbestrijding, 250. Belijder der Christelijke leer, 250. Biedt het hoofdbestuur der Chartisten zijn plan aan, 250, die het aanneemt, 251. Zitting in het comité tot uitvoering ervan, 251; propaganda er voor, 251. Ondervindt tegenkanting, vooral van O'Brien 251, die een ander plan er tegenover stelt, 252, 254 Bespotten elkaar over en weer, 254. In de ‘anti-corn law league’, 254. Bondgenoot tegen O'Brien in Ernest Jones, 254, 255. Geeft met dezen uit het tijdschrift ‘The labourer’, 256 noot. Over diens succes bij het volk, 256. Bespreekt zijn landplan in alle volksvergaderingen, 256 v. Koopt een landgoed, 256. Bijdragen daarvoor, 257 en noot. Lid van hét Parlement, 257. Verlangt een nationale petitie voor het volkscharter, 258, 260 In de vergaderingen der Chartisten, 259, 260. Tracht in het parlement zijn landplan aannemelijk te maken, 260. In de Conventie van 4 April 1848 der Chartisten, 260 v. Raadt af om in processie de petitie voor het Volkscharter naar het parlement te brengen, 262. Zijn rede tot het volk, 263 Zijn angst en wroegingen, 263. Val, 263, 264, 266, 267. Tracht zijn invloed te herwinnen, 267. Zijn land-compagnie in geldelijke moeilijkheden, 267;

liquideert, 267. Wordt waanzinnig, 267. Sterft, 267.
O'Connorville, landbouwonderneming van Feargues O'Connor, IV. 256.
Octrooi, op uitvindingen, III. 386.
Odgers, Eng. gedelegeerde op het congres der Internationale. Verklaart zich voor den acht-uren-werkdag, V. 443.
Odillon-Barrot, C.H., Fransch staatsman, 1791-1873, III. 388.
Oelsner, II. 40.
'Oeuvre des cercles catholiques', in 1871 gegrondvest door Albert de Mun, VI 458.
Ogarjoff, P., Russisch dichter. Vriend van Herzen, VI. 6. Omgang te Moscou, 6, 32 noot. Dweept met het socialisme van Saint-Simon. 6. Invloed van Hegels wijsbegeerte, 6. Redigeert met Herzen 'De Klok', 6, 31, en 'De Poolster', 31. Brengt Bakounin en Bjelinski in aanraking met Herzen, 6. Medewerker aan de 'Russische Bode', 28. Bakounin vraagt hem om geld, 30. Te Londen opgezocht door Bakounin, 31. Zijn gedichten, 31. Optreden, 31 en noot. Invloed op Herzen en diens bladen, 31. Karakter, 31. Onderhoudt met Herzen Bakounin, 36. Zijn samenstemming met dezen, 36. Zijn uitlatingen over het Germaansche element, 36. Bakounins brief aan hem in 't belang der Poolsche opstandelingen, 37. Zijn antwoord daarop, 37. Invloed van Bakounin op hem, 38. Verstrekt met Herzen dezen geld voor zijn reis naar Finland, 38. Aanleiding tot eneenigheid met Bakounin, 39 Zijn berispende brief aan dezen, 39. Breekt met Bakounin, 39. Diens brief aan hem uit Napels, 45. Bakounins brieven aan hem uit Bazel, 60, uit Locarno, 62, 64, 73. Bakounin vraagt hem geld in voorschot op diens vertaling van Marx' 'Das Kapital', 62. Mismoedig, 63. Bakounin tracht hem op te wekken en roemt zijn gedicht 'De Student', 63 en noot, 137. Bakounins brieven aan hem, 95, 138, 139, 140, 157. Over het streven van Netchajeff, 137. Neemt deel aan plannen voor eene hernieuwde uitgave van 'De Klok', 139. Bachmetjeff vermaakt hem en Herzen een fonds, 139. Breuk met Netchajeff, 140, 141. Herroept zijn aanbevelingsbrief voor dezen aan Talendier, 140. Bakounins vrouw schrijft hem om geld, 157.
Ogilvie, William, prof. te Aberdeen. Afkomst. I. 445. Zijn 'Essay on property in Land', 445 en noot. Voorlooper van Henry George, 445 en noot, VI. 380 noot.
Ogilvy, A.J., vice-president der Engelsche landnationalisatiemaatschappij, VI. 380.
Okey, Eng. dweper, 1660, I. 143 noot.
Oldenberg, B., IV. 12 noot.
Olivier, S., Engelsch schrijver, VI. 384.
Ollivier, Saint-Simonist, vergezelt Enfantin naar Egypte, III. 107. Sterft dáár, 108.
Oncken, Hermann, schrijft 1904 over Lassalle, V. 307 noot.
Ondernemerswinst, (zie Meerwaarde en Arbeidsproduct), II. 400, 402, III. 434, V. 227, 254, 280, 281, 320, 421, 422, VI. 303, 310, 316, 317.
Onderwijs, (zie ook Staatsscholen en Vakopleiding), I. 162, 170, 190, 208, 211, 223, 248, 249, 256, 273, 309, 335 v., 350, 353, 358, 383, 387, 400, 414, 421, 455, II. 45, 63, 78, 101 v., 191, 239, 242, 246, 247, 250, 257, 261, 274, 310, 336, 340, 342, 357, 386, 389, 398, III. 1, 3, 36, 109, 231, 232, 233, 244, 254, 258, 259, 286, 288, 289, 305, 310, 311, 357, 372, 390, 414, 423, 458, 476, 588, 592, IV. 19, 36, 61, 96, 105, 108, 109, 123, 136, 143 v., 144, 150, 155, 157 en noot, 162, 164, 172, 186, 192, 203, 205, 211-213, 214, 215, 240, 253, 271, 277, 313, 314, 422, V. 33, 68, 180, 386, VI. 51, 56, 67, 92, 110, 114, 121, 164, 270, 309, 418.

Onteigening ten algemeenen nutte, wet tot, V. 51.
Oorlog, Aanleiding, gevolgen, verzet ertegen, I. 48, 107, 170, 184, 192, 271 v, 290, 291 en noot, 303, 334, 336 v., 403, II. 16, 275, 361, III. 592, 601, IV. 32, 37, 38, 103, 118, 139, V. 27, 48, VI. 172, 418, 425.
Oorlog, van Engeland tegen Frankrijk in 1793. Invloed op de maatschappelijke verhoudingen, IV. 27, 32, 33, 37, 38.
Oostersche quaestie, V. 343.
Opie, Eng. portretschilder, I. 437.
Opimius, Lucius, hoofd van de adelspartij te Rome. Dictator, I. 43. Moet orde herstellen, 43. Laat Gajus Gracchus en Fulvius aanvallen, 43.
Oppenheim, Duitsch rechterlijk ambtenaar, V. 203.
Oppenheimer, VI. 284.
Oppenheimer, Franz. Zijn 'Die Zusammenbruchstheorie', 1903, V. 396 noot.
Oppereigendomsrecht, zie Eigendom.
Orbiston, coöperatieve complex, IV. 129, 178-180.
Ordonnantiën van Karel X, van 16 Juni 1828 (verhouding van Kerk tot Staat) III. 286.
Ordonnantiën van 25 Juli 1830 (vrijheid drukpers, ontbinding Kamer, kieswet) III. 51, 52, 60.
Orelli, uitgever van Campanella's sonnetten, 1834, I. 204 noot.
Orioli, geestelijke te Rome, 1824, III. 284.
Orlof, A.F. graaf, Russisch generaal, 1788-1861, VI. 25.
Orsini, F. graaf, 1819-58, III. 600.
Orvis, John, maakt propaganda voor het Fourierisme in Amerika. III. 180.
Ossinski, Valeriaan, organiseert nihilistische aanslagen, VI. 242.
Ossuna, hertog d', I. 205.
Otrepjew, Gregorius, een der vier Russische valsche Demetriussen, VI. 56.
Ott, A., leerling van Buchez, III. 324, 326, 329, 331 en noot, 332. Zijn 'Traité d'économie sociale', 332. Sterft, 332 noot. Nalatenschap, 332 noot.
Ottin, A., Fransch beeldhouwer, Fourierist, III. 149 en noot.
Ouderlijke macht, Rechtsgrond der, II. 368, VI. 451.
Oudinot, N.C.V., Fransch generaal, 1791-1863, III. 189.
Ouspensky, student te Moscou. In aanraking met Netchajeff, VI. 137. Betrokken bij den moord op Ivanoff, 138.
Outin, Russisch gedelegeerde naar de private conferentie der Internationale te Londen, V. 459. Terecht gezet door Bakounin, VI. 61. Handlanger van Marx in diens strijd tegen Bakounin, 70, 144. Redigeert het boekje der Internationale over de quaestie der 'Alliance de la Démocratie socialiste', 70 noot, 144.
Overbevolking, zie Bevolking.
Overton, Richard, I. 132 noot.
Overwerk, nadeelen van, II. 394.
Owen, Anna Carolina, dochter van Robert Owen, II. 290, 311.
Owen, David Dale, zoon van Robert Owen, II. 305.
Owen, Jane, dochter van Robert Owen, II. 305.

Owen, Richard, zoon van Robert Owen, Amerikaansch majoor, II. 305.
Owen, Robert I. 399, 400, II. 145 en noot, 391, 393, 395, 396, 397, 398. III. 214, 586, IV. 1, 150, 167, 168, 198, 216 noot, 222, V. 433. VI. 67, 162, 191 noot, 433. Over de Fransche revolutie, II. 1. Fouriers oordeel over zijn streven, 153 en noot, 159, 214, 215 noot, 221. Slaat diens aanbiedingen af, 211. Zijn streven, 231. Zijn karakter, 231, 238, 241, 357. Geboorteplaats, 232. Afkomst, 232 Leerjaren, 232. Katoenspinner in Lancashire, 234. Zijn omgang met Dalton en Winstanley, 234, en met Robert Fulton, 234. Naar Glasgow, 235; leert daar de familie Dale kennen, en trouwt met de oudste dochter, 235. Neemt haars vaders spinnerij van New-Lanark over, 235. Is een knap industrieel en verdient veel geld, 238. Verbetert de uiterlijke omstandigheden voor zijn arbeiders, 239, IV. 142, 170. Voert voor 't eerst een normaal-arbeidsdag van 10 uur in, II. 240, 394. Zijn ‘zwijgende vermaner’, 240. Zijn maatregelen in 't belang zijner arbeiders, 241. Stelt perken aan den arbeid van kinderen, 241, en zorgt voor hun opvoeding en onderwijs, 242. Zijn ideeën over een klein-kinderschool, 242. Wil een groot instituut voor de kinderen der fabriek oprichten, 243, 247, waartegen zijn compagnons zich verzetten, 243, die dreigen hun geld uit de zaak te nemen en zich te laten uitkoopen, 244. Zijn nieuwe compagnons, 243. Krijgt oneenigheid met dezen, die de zaak publiek willen verkoopen, 243. Zoekt in Londen compagnons, die tevreden zijn met een rechtmatigen winst en hart voor de arbeiders hebben, 244. Zijn ‘A new view of Society’, 244-249, IV. 109-112, 117, 126, 128 John Gray over Owens coöperatie-idee, 177, 179. Jeremy Bentham herkent in het vierde betoog veel van zijn eigen denkbeelden en helpt hem om New-Lanark te koopen, 250. Laat het nieuwe instituut bouwen, 250. Vindt eene bestuurderes voor de kinderbewaarschool, 250. Zijn rede bij de opening van het instituut, 251-253. Invloed van het instituut, 253. Zondert een deel der groote winsten af ten behoeve der arbeiders, 253. Zijn verschillende stichtingen, 253. Maakt van New-Lanark eene model-inrichting, 253. Zijn verwachtingen ervan. 253. Naar aanleiding der slechte toepassing van Robert Peel's wet op den kinderarbeid, 254. Houdt een meeting met Schotsche fabrikanten, 254, die echter weigeren iets te doen, 254. Met zijn zoon op reis, 254. Zijn treurige ervaring, 255. Verzoekt Robert Peel een nieuwe wet in te dienen, 254, die zich daartoe bereid verklaart, 254. Beklaagt zich over diens traagheid, 255. Is niet tevreden met de wet van 1819, 255. Shelley's opruiing in strijd met zijn streven, 256. New-Lanark trekt de aandacht, 257, 270. Oneenigheid met zijn geldschieters en vertrekt, 258. Breidt zijn werkkring als maatschappelijk hervormer uit, 258. Vestigt de aandacht op de gevaren en nadeelen der katoenindustrie, 258. Zijn opmerkingen over het industrieele manufactuur-systeem, 258 v. Richt een brief tot lord Liverpool, 259. Zijn betoog tot de directeuren der manufactuurfabrieken, 259. Zijn open brief aan den aartsbisschop van Canterbury, 260. Zijn rapport aan het comité der vereeniging tot hulpbetoon aan de arbeidende armen, 260, 264. Owens paralellogrammen, 260-263. Gaat naar Londen om er propaganda voor te maken, 263. Houdt dáár twee redevoeringen 263, IV. 210. Gevolgen der laatste dier redevoeringen, II. 264-267, 269. Komt nog eens, terug op de quaestie zijner dorpen van eenheid en coöperatie, 264-266. Gaat naar Frankrijk, 267 en wordt geraadpleegd door den hertog de la Rochefoucault, 267. Naar Zwitserland, 267. Richt een memorie aan de vereenigde mogendheden vergaderd op het congres te Aken, 267. Op zijn memories wordt niet gelet, 268. Terug in Engeland, 268. Verdedigt in de nieuwsbladen zijn plannen tot oprichting van kolonies, 268. De commissie om zijn plan en beginselen te onderzoeken, 269; verdedigt zijn plan, roept

inschrijvingen op, ontbonden, 269. Ricardo tegenover hem, 269. Zijn rapport aan het graafschap Lanark, 270-276. Tracht zijn ontwerpen te verwerkelijken, 276. Zijn wachtwoord: coöperatie, 276, 278, 402. Beteekenis van dit woord, 276. Zijn weekblad 'The Economist', 278. Het eerste nommer, 278. Wendt zich af van de politiek, 278, 313, 323, 324, die zelfs uitgesloten wordt bij de oprichting der 'Society for National regeneration' in 1833, 323 en noot. Bestrijdt Malthus, 279, 390. Vestigt de aandacht op het streven van mevrouw Fry, van Rumford en van Fellenberg, 278. Polemiseert tegen Charles Halls socialistisch boek, 278, IV. 12. De 'Coöperation Society': deelnemers aan het debat aldaar, 279 1., IV. 1. Gaat naar Ierland, 280. Houdt vier redevoeringen te Dublin, 281-285. John Scott Vandeleurs Ralahine, 285. Waarom hij zich terugtrekt van Hamiltons poging om zijn plan te verwerkelijken, 286. Abraham Combes Orbiston, 287-290. Bezocht door John Gray, IV. 178. 'The co-operative Magazine and monthly Herald', II. 290. Gevolgen van Combes dood, 290. Wil een proef in Noord-Amerika nemen, 290. Een groote landbezitting aldaar te koop aangeboden, 290, die hij koopt en New Harmony noemt, 292, III. 174 noot, VI. 162. Zijn redevoeringen te Washington, II. 292-294. Voornemens goederen-gemeenschap in te voeren, 293, 298. Richt voorloopig alles in volgens de regelen van zijn communiteiten, 293, 298. Roept goedgezinden op, 294. Geeft hun een woning, regelt hun arbeid, 294, vaardigt een soort constitutie uit, 294, opent een school, richt een magazijn van goederen in, en laat de kolonisten driemaal per week vergaderen, 294. Naar Engeland om New-Lanark over te dragen en te liquideeren en keert spoedig terug, 294. Laat zijn zoon William te New-Harmony en brengt zijn oudsten zoon mee terug, 295. De New-Harmony Gazette, 295, 299, 300. Vervalt in dezelfde fout als Combe, 297. Kolonisten waaronder J. Warren, 296, III. 521 noot, IV. 430, VI. 163, met wiens leer hij zich niet vereenigen kan, 163. Wil de kolonisten brengen in een genootschap van volkomen gelijkheid gegrondvest op het beginsel van goederengemeenschap, II. 298. Weerlegt en overwint zijn zoons bedenkingen, 298. Vergadert met zijn kolonisten, 298. De uitsluitende leiding opgedragen, 299. Herstelt orde, 299. Scheidt de goede elementen af als zelfstandige filiaal-associaties, 300. Meent weer op den goeden weg te zijn, 300. Wordt bedrogen door Taylor en Fauntleroy, 299 noot. Zijn door hem genaamd sociale systeem, 300. Geeft zijn tevredenheid in een redevoering te kennen, 301. Naar Engeland, 302. Houdt vóóraf een

rede, 302. Spreekt in het Franklin-instituut, 302. Zet dáár uiteen zijn verschillen met Maclure, 302. In Engeland, 303. Over zijn Amerikaansche kolonie, 303, 304. Verlies met zijn kolonie, 304. Zijn eenig inkomen, 305. Terug naar Engeland, 305. Aanbiedingen vanwege de Mexicaansche regeering, 305, III. 269. Zijn omgang met president van Buren en Jackson, II. 305. Vestigt zich voor goed te Londen, 305, waar hij dertien lezingen voor het volk houdt, 306. Overzicht dier lezingen, 306-312; verdedigd door John Minter Morgan, IV. 202. Zijn woord ter nagedachtenis van zijn dochter, II. 311 v. Voordrachten over ‘den nieuwen godsdienst’, 312. Helpt en leidt de werklieden bij de toepassing van het coöperatiestelsel, 312. Kennisname van zijn plannen in Engeland en later in het buitenland, 313 v., o.a. door Karl Marx, IV. 355, en door Rodbertus, V. 130. Zijn drie leerlingen in Frankrijk, II. 314, III. 59, 240 noot, 479. Southey over hem, II. 314. Arbeids- of tijdnoten, 315, 316 noot, VI. 163. Richt daarvoor een ruilbank op, II. 316, III. 569 noot, IV. 100, 101, 108, 188, 189, 190, 195, V. 130, 170. Licht zijn plannen toe in ‘The Crisis’, II. 316-320. Moeilijkheden bij het aannemen dier arbeids- of tijdnoten, 320, 322. Beschuldigingen tegen hem, 322. Vergoedt alle schade, 322. Ziet in dat de tijdnoten de coöperatieve maatschappijen hebben doen vallen, 322. John Gray's oordeel, IV. 189. Over ‘trade-unions’, II. 323 en noot, 324 en noot, VI. 205 noot. In contact met de ‘Builders Union’, II. 323 en noot. Zijn rede van 6 Oct. 1833, 323 noot. Zijn discipel in Engeland, 323 noot. Sticht de ‘Grand National’, 323 noot. Helpt de betooging in Londen, April 1834, 323 noot. Zijn poging om bij de onlusten te Dorchester als bemiddelaar bij de regeering op te treden mislukt, 324. Heeft in 1837 voeling met de Chartisten, 324, IV. 226. Zijn tien lezingen over het kerkelijk huwelijk, II. 325-328. Zijn publieke discussie met J. H Roebuck en John Brindley, 328. Sticht de ‘Association of all classes of all nations’, 328, die vereenigd met ‘The National Community Society’, den naam aanneemt van ‘The Universal Community Society of Rational Religionists’, 329, 344, 346. Land wordt aangekocht om een communiteit te vestigen, 329. Knoopt betrekkingen aan met het buitenland, 330. Ontvangst te Parijs door de Fourieristen, 330. Bereist Duitschland en Zwitserland, 330. Ter audientie bij koningin Victoria, 330. Over zijn toelating bij de koningin, 331. Ziet de noodzakelijkheid in van nauwere aaneensluiting zijner volgelingen, 331. Zijn ‘Book of the New Moral World’, 332. Critiek op dit boek, 332. Overzicht ervan, 333-344. Zijn aandeel in de vestiging door zijn volgelingen van een communiteit op het landgoed ‘The Tytherly Community’, 345. Maakt een plan gereed voor een ‘Home Colonisation Society’, 346. Ontwerpt een model-schoolinrichting te Tytherly, 346. Gouverneur van Tytherly, 347. Het groote huis der communiteit wordt goed gebouwd en ingericht, 348, en genaamd ‘Harmony Hall’, 349. Zijn dure exploitatie, 349. Klachten tegen ‘The New Moral World’, 349. Neemt ontslag als gouverneur van Tytherly, 349. Opgevolgd door Finch, 349. Zijn conflict met Galpin, 349. Heftige oppositie op het congres in Mei 1844, 350. Treedt weer af als gouverneur, 350; opgevolgd door Buxton, 350. Tytherly gaat te niet, 351. Ziet niet in dat zijn stelsel fiasco heeft gemaakt, 352. Houdt in 1841 lezingen in ‘The Egyptian Hall’, 352. Zijn sociaal programma, 352. Richt brieven tot Robert Peel, 352. Zendt petities aan den hertog van Wellington en aan koningin Victoria, 352. Naar Amerika, 353, III. 180. Terug in Engeland, II. 353. Bij 't uitbreken der Februari-revolutie te Parijs, 353, ontvouwt dáár zijn leer, 353, verspreidt Fransche brochures over zijn stellingen, 353, geeft een uittreksel in 't Fransch van zijn boek ‘The New Moral World’, 353, deelt rond ‘Dialogues sur le système social par Robert Owen’, 353 die echter niemand in Parijs

overtuigden, 354. Relaties met Cabet, 354. Schrijft in Eugènie Riboyets blad, 354. Keert terug naar Londen, 354. Geeft uit zijn werk ‘The Revolution in the mind and practice of the Human Race’, 354. Laat zich daarin heftig uit tegen de socialisten en de roode republikeinen, 354. Raakt op den achtergrond en wordt vergeten, 354. Deelt traktaatjes uit op de Londensche tentoonstelling van 1851, 355. Geeft een tijdschrift uit getiteld: ‘Robert Owens Journal’, 355. Laat zich in met tafeldans en geestverschijningen, 355. Begint zijn autobiographie, 356. Zijn serie brochures onder den titel: ‘Robert Owens Millennial Gazette’, 356. Zijn laatste vergadering, 356. Sterft, 356. Gedenkteeken, 356. Holyoake's grafrede bij de onthulling, 356. Vergeleken met Fourier en Saint-Simon, 357. Wat door hem werd tot stand gebracht, 357. Invloed op William Thompson, IV. 97. John Minter Morgan over hem, 203, 210. Critiek op zijn leer, II. 358, III. 124. Besproken in ‘Le Globe’, 59 Enfantin haalt aan d'Eichthals beoordeeling over hem, 82. Bevriend met Cabet, II. 354, 357, III. 247, 260; overeenkomst met dezen, 247, en leert zijn werken waardeeren door J. Rey's geschriften, 260 noot. Waarom hij Texas kiest voor de Icarische emigratie, 269. Pierre Leroux over hem, 369. O'Connor over hem, zijn leer en organisatie der gemeenschap, IV. 249. Fr. Engels levert bijdragen aan zijn blad ‘The new moral world’, 355. Critiek op zijn stelsel in het Communistisch Manifest, 426. Gecritiseerd door Karl Marlo, V. 43. Met zijn volgelingen door Karl Marx gerangschikt onder de utopisten, 329. Marx' verder oordeel over hem, 372 noot. Portret, IV. 199.
Owen, Robert Dale, oudste zoon van Robert Owen, II. 231, 290, 311, 355. Bezoekt met zijn vader fabrieken in Engeland en Schotland, 254. Neemt de administratie van New Lanark over, 292. Te New-Harmony, 295. Zijn reisverhaal, 295. Zijn ingenomenheid met Amerika, 295. Laat zich als Amerikaansch burger inschrijven, 295. Zijn bedenkingen tegen zijns vaders voorstel weerlegd en overwonnen, 298. Verliest het vertrouwen in zijns vaders combinatiën, 304. Helpt het genootschap Nashoba vestigen, 304. Terug in Engeland en mederedacteur van ‘The Crisis’, 319, 320. Terug naar Amerika, 322 Bij zijns vaders sterfbed, 356.
Owen, William Dale, tweede zoon van Robert Owen, II. 290, 304. Naar Amerika, 292. Te New-Harmony, 294. Directeur van de bank van Indiana, 305.
Owenisten, volgelingen van Robert Owen. Hun congres, 173 noot.
Owenistische Bladen en Tijdschriften. - ‘The Economist’, II. 276-278, 286. - ‘The Register’, 288 v. - ‘The Co-operative Magazine and Monthly Herald’, 280, 290, 295, 298,

303, 304. - ‘The New Harmony Gazette’, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 316. - ‘The Crisis’, 316-319, 320, 321 v., 322, 325. ‘The New Moral World’, I. 449, II. 249, 290, 504, 328, 329, 330, 331, 332, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, III. 171, 173, 174, 263, IV. 241. - ‘Robert Owens Journal’, 355 en noot. - ‘Robert Owens Rational Quaterly Review and Journal’, 355. - ‘Robert Owens Millennial Gazette’, 356.
Owenistische kolonies. - Feiba-Peven, II. 300. Macluria, II. 300, VI. 162. Motherwell, II. 286, 344. New Harmony, 291-304, 353, 354, III. 174 noot, VI. 162, 163. Orbiston, II. 287-290, 344. Pant Glass, II. 344. Tytherly Community, ook genoemd Queenwood, II. 345-351.
Oxfordshire, de gemeenschappelijke velden van, I. 138 noot.

P.

Pacca, B., Italiaansch kardinaal, 1756-1844, III. 291.
Pâche, Papa, gaat in 1792 over tot de Commune. Zijn optreden, I. 348 en noot. Ontkomt de guillotine, 356, Verdedigt de saamgezworenen van 1797, 390.
Paepe, César de, geb. te Ostende, 1841, Vlaamsch socialist en Proudhonist. Over de Physiocraten, II 122 noot. Adept van de Colins, III. 463 noot. Op het congres der Internationale te Brussel in 1868, 611 noot. Woont bij het congres te Lausanne der ‘Internationale’, V. 444; waar hij scheuring teweegbrengt onder de mutuellisten, 444 en noot, 445. Zijn opmerking over oorlog, 446. Zijn voorstellen over grondbezit worden aangenomen door het congres der Internationale te Brussel van 1868, 448, waar hij afkeurt den verkoop der verbeurd verklaarde goederen tijdens de Fransche revolutie, VI. 355 noot. Op het congres der Internationale te Bazel, over het individueel grondeigendom tot collectief eigendom te maken, V. 452. Zijn rapport: ‘De l'Organisation des services publics dans la Société future, VI. 156 noot; dat Brousse in practijk wil brengen, 328. Op het congres der Possibilisten te Parijs in 1889, 409, en op het tegencongres opgeroepen door de Guesdisten en Blanquisten, 410. Sterft, III. 463 noot, VI. 411.
Paget, Amedée, Saint-Simonist, later Fourierist, III. 85 noot. Schrijft in den ‘Globe’, 125. Gaat over tot Fourier, 125. Schrijft in ‘Le Phalanstère’, II. 224. Zijn ‘Introduction à l'étude de la science sociale’, III. 125. Sterft, 125.
Pahlen, C. graaf, minister van justitie in Rusland, 1868, VI. 241.
Paine, Thomas, Eng. schrijver, 1737-1809, lid der Parijsche conventie, 1792, I. 427. Invloed van zijn boek, 427 v. Zijn socialistische neigingen, 428 noot. Ontmoet Mary Wolstonecraft, 440.
Palacky, F. Boheemsch geschiedkundige, 1798-1876, VI. 18 noot.
Palestina, collectief landbezit aldaar, IV. 24.
Paley, William, Eng. geestelijke, 1745-1805, IV. 15 noot.
Palix, Fransch kamerlid, volgeling van Jules Guesde, VI. 327 noot.
Palix, Madame, VI. 84, 87.
Palm Aelders, mevrouw. Bepleit de emancipatie der vrouw, I. 322. Afkomst en levensloop, 322 noot.
Palmerston, H.J.T., viscount, Britsch staatsman, 1784-1865, IV. 218, V. 343, 344 en noot, 431.
Panckoucke, Charles Joseph, 1736-98, uitgever van het ‘Journal’ onder redactie van Linguet, I. 296.

Pandecten, verzameling van werken over oud-Romeinsch recht, III. 417, V. 32.
Pandbrief, credietorganisatie ten bate van landbouw, V. 158.
Pankhurst, Emmeline, VI. 386 noot.
Panpolisme, V. 22, 33, 37, 47, 52.
Pansa, Romeinsch consul, V. 142.
Panslawismus, het, vereeniging van alle Slawische stammen, IV. 405, VI. 20.
Pantheïsme, het, beschouwing van God en de wereld als één geheel, II. 217, III. 375, 421. IV. 291.
Panthéon, de club van Babeuf, Vergaderplaats, I. 369. Optreden, 369. Doel, 369. Begunstigd door het Directoire, 369. Samenstel, 369. Naamsverklaring, 369. Ledental, 369. Leiders, 369 De hoofden der 'égaux gebruiken haar voor hun doel, 370. Verdedigt de vrouw van Babeuf, 372. Krijgt meer en meer vijanden, 372. Door de regeering in 't oog gehouden, 372. Inwendige verdeeldheid; gesloten door de regeering, 373. Gevolgen er van, 373.
'Pantisocracy', naam voor de in 1794 in Amerika te stichten coöperatieve kolonie door Coleridge e.a. II. 280 noot.
Paoli, Pasquale, Corsicaansch krijgsman, 1726-1807, I. 271.
Pappers, Duitsch boekhandelaar, lid van den 'Deutscher Bund der Geächteten, IV. 300.
Paraguay, collectief landbezit aldaar, IV. 24.
Pare, William, één van Robert Owens 'trustees', II. 345, 348, 350, 351, IV. 98, 132, 194 noot.
Parent, Ulysse, lid der Fransche Commune van 1871, VI. 91.
Paris, agent bij de samenzwering van Babeuf, I. 382.
Parisis, bisschop van Langres, III. 363, 364 noot.
Parker, Thomas, Amerikaansch predikant, 1810-60, III. 176, VI. 202.
Parlementaire stelsel, het, II. 44-47, 51, 62, 67, 100, III. 193, 339, 390, 423, IV. 56, 108, 114, 122, V. 183, 346, VI. 332, 411.
Parrat-Brillat, Charles Fouriers zuster, II. 140.
Parsons, anarchist, in 1887 opgehangen te Chicago, VI. 207.
Participatie-stelsel, het, II. 155. III. 135, 206-210, 540. V. 127, 193.
'Parti du ventre', Le, afdeeling onder arbeiders, VI. 152 v.
'Parti ouvrier français', partij van het strenge collectivisme, geleid door Jules Guesde, VI. 324.
'Parti ouvrier socialiste révolutionnaire', de partij der Allemanisten (zie aldaar).
Pascal, hoofdredacteur van het arbeidersorgaan 'Atelier', III. 329. Lid der gouvernements-commissie voor de arbeiders, 396.
Pascal, Blaise, wiskundige en wijsgeer, 1623-62, I. 284 noot, III. 424, 464, 537 noot. Over den oorsprong van eigendom, enz. I. 137 noot, 233.
Pasquier, E. Denis, hertog de, kanselier van Frankrijk, 1767-1862. Zijn gesprek met Armand Barbès, III. 234.
Pasteur, Louis, Fransch bacterioloog, geb. 1823, II. 23 noot.

Pastoureaux, godsdienstige secte. Hunne naar het socialisme zweemende leuzen, I. 79.
Patarenen, Zie Apostelbroeders.
Paterson, W., oprichter der Eng. bank, 1665-1719, I. 451.
Patin, protesteert in den 'Globe' tegen Bazard en Enfantin's brief van 1 Oct, 1830, III. 56 noot.
Patow, E.R., vrijheer von, Pruisisch staatsman, geb. 1804, V. 231.
Patriarchale stelsel, het, I. 251, II. 126, 127, IV. 46, V. 356.
'Patriote français', blad onder redactie van Brissót, I. 333.
Patriotisme, I. 339, 447, II. 370, III. 140, IV. 307, 420. V. 26, 465, VI. 48, 51, 66-69, 76, 95, 110, 113, 252, 255, 334, 336, 393, 395.
Patronaatsrecht, het. Bestreden, I. 141.
Paul V, paus, 1572, I. 205.
Paula, Vincent de, naar wien de Vincentius vereenigingen genoemd zijn, 1576-1660, III. 350, 530 noot. VI. 357 noot.
Paulard, lid van den Parijschen gemeenteraad, VI. 330 noot.
Paulisten, de Amerikaansche, gesticht door pater Hecker, III. 177 noot.
Paulus, Romeinsch jurist. Stelt vast het begrip van geld, I. 32, V. 147.
Paul van Wieldrecht, J., Schrijft in 1885 tegen de land-nationalisatie-leer, VI. 201 noot.
Pauperisme, I, 84, 452, II. 354, 357, III. 436, 450, 453, 455, 520. IV. 268, 349, 416, V. 71, 84, 99, 100-113, 396, 398, VI. 379.
Payan, Lid van den Parijschen gemeenteraad, I. 356.
Peabody, Elisabeth, schrijft in 'The Dial', III. 177, 178.
Pearson, W.G., Engelsch socialist, VI. 373 noot.
Pease, Edward II. 250.
Pease, Joseph, II. 250 noot.
Pechmeia, socialistisch romanschrijver sterft 1795. Medewerker van Raynal, I. 280 noot. Bestrijdt het privaateigendom en erfrecht in zijn roman 'Télèphe', 280 noot. Zijn opvatting over vriendschap, 280 noot. Zijn 'Eloge de Colbert' bekroond, 280 noot.
Pecqueur, C., III. 464, V. 400. Geboorteplaats, III 418. Weinig bekend, 419 noot. Over het Christendom, 419. Over de revolutie van 1789, 419. Sluit zich tijdelijk aan bij de Saint-Simonisten, 419. Reden van vervreemding, 419. Over hernieuwing der maatschappij, 419. Over Fourier 419. Zijn bekroonde prijsvraag over den invloed der stoomkracht, 419; waarin hij het begrip van associatie in alle takken nagaat, 419; het bank en credietsysteem bespreekt, 419; organisatie voorstelt van 'centres de travail', 419 en de productie uit het oogpunt van de gemeenschap en distributie behandelt, 420. Zijn 'Des Améliorations matérielles', 420. Plaatst het gemeenschapsgevoel op den voorgrond in zijn 'De la Paix', etc., 420 en in het vervolg daarop: 'Des armées dans leurs rapports avec l'industrie', 421. Zijn hoofdwerk: 'Théorie nouvelle d'économie sociale', 421, 429 v., waaraan Vidal in diens 'Vivre en travaillant', zich geheel aansluit, 443. Geeft in zijn 'Théorie' een volledig programma van vreedzaam socialisme, 421-430. Verwant aan Buchez en Pierre Leroux, 421. Zijn stelsel en de godsdienst, 421, 430. Zijn 'De la République de Dieu', 430. Neemt deel aan de uitvoering van Louis Blancs plannen, 409 noot. Secretaris der gouvernementscommissie voor de arbeiders, 396, 430, 439.
Onder-bibliothecaris, 430; afgezet, 430. Richt op 'Le Salut du Peuple', 430, waarin zijn artikel: 'Le Progrès par la Douleur', 430, 431 noot. Zondert zich af, 431; schrijft stukken waarvoor geen drukkers te vinden zijn, 431. Sterft vergeten,

431. Zijn ‘Projet de rachat in 1850’ herdrukt in de ‘Revue Socialiste’, 431 noot. Zijn denkbeelden in het Communistisch manifest, 431 noot. Een plein te Parijs naar hem vernoemd, 431 noot. De leerlingen van de Colins over hem, 445.
Peel, R., Sr., Eng. staatsman, 1788-1850. Zijn wet op kinderarbeid, II. 253 v., 254, 269, 355, IV. 224, 250, 253, 254, 268. Bankwet, V. 361.
Peel, Robert, zijn zoon, Eng. staatsman, geb. 1822, II. 330, 331, 352, 354, IV. 191, 268.
Pekelharing, B.H.,oud-hoogleeraar te Delft, II. 330 noot, IV. 232 noot, VI. 411 noot.
Pellarin, C., Fransch scheepsdokter, Saint-Simonist, later Fourierist, III. 125. Overgehaald tot het Saint-Simonisme, 125. Verkoopt zijn familie-eigendom, 125. Naar Ménilmontant, 125. Invloed op hem van Fouriers ‘Traité de l'Association domestique’, 125 v. Schrijft Fouriers levensbeschrijving, 126; werkt mee aan ‘Le Phalanstère’, II. 224, III. 164. Overige geschriften, 126 en noot. Sterft, 126.
Pelletan, Camille, geb. 1846, Fransch minister van marine, III. 370, 495 noot, VI. 335 noot.
Pelletan, Eugène, Fransch schrijver en staatsman, 1813-84, III. 374.
Pelloutier, F., secretaris der arbeidsbeurzen-federatie, VI. 338 noot, 353 en noot.
Penn, William, stichter van Pennsylvanië, IV. 276. Sluit zich aan bij de Kwakers, I. 145. Tegen Willem III van Engelands protestantsche richting, 145. Betrokken bij de Prestonsche samenzwering, 145. Naar Amerika waar hij zijn Staat der Kwakers verder inricht, 145, 397. Bezoekt de Labadisten, 154. Begroeting bij zijn aankomst in Amerika, 397 noot, 398 noot. Zijn verdrag met de Indianen, 398. Naar Engeland, 398. Bij zijn terugkomst in Amerika 398. Saint-Simon over hem, II. 51 noot.
Pennypacker, S.W., rechter in Philadelphia, I. 172 noot, VI. 166 noot.
Penrhyn, lord, eigenaar van leigroeven in Noord-Wales, VI. 380 en noot.
Pensioen-kassen, voor den ouden dag, I. 164, III. 15, 26, 119, 429, V. 98, VI. 356.
Péraldy, Fransch legercommissaris in 1792, I. 370 noot.
Perdiguier, A., Fransch schrijnwerker, socialist. Schrijft over de compagnonnage, III. 496. Lid der Nationale Vergadering, IV. 411.
Pereire, Emile, Saint-Simonist, III. 15, 23. Woont bij de Woensdagsche samenkomsten der Saint-Simonisten, 27. Verlaat de Saint-Simonistische school, 85 noot. Als bankier, 109, 111. Schrijft in het ‘Journal des Débats’, 109.
Pereire, Isaäc, neef van Olinde Rodrigues, Saint-Simonist, III. 15, 23, 74, 109, 111, 594, 607. Woont bij de Woensdagsche samenkomsten, 27, 47. Over eigendom, 27 noot. Over banken, enz., 69 noot. Schrijft tegen de leer van Malthus, 69 noot. Helpt Olinde Rodrigues met zijn financieele plannen, 72. Blijft Enfantin getrouw, 85. Steunt Michel Chevaliers industrieele politiek, 88 Zijn ‘Leçons sur l'Industrie et les Finances’, 88 noot.
Perfectionisten, de, volgelingen van den Amerikaan J.H. Noyes, VI. 177. Stichten eerst een kleine gemeenschaps-organisatie in

Putney, 177, daarna de Oneida-communauteit, 177. Gehalte en aantal, 177. Hun godsdienst, 177. Opvatting van het huwelijk, 178. Kleeding, 178. Bibliotheek, 179. In conflict met de regeering, 179 Sommigen onderwerpen zich, anderen emigreeren naar Canada, 179.
Pericles, Atheensch staatsman, III. 31.
Perier, bankier te Parijs, 1817, II. 60.
Périer, Casimir, Fransch staatsman, 1777-1832, III. 64, 72, 89, 103, 170.
Perier, C., president van de Fransche republiek, 1894, VI. 326, 362.
Perl, August, werkt te Hamburg voor Lassalles 'Verein', V. 296 noot. Na Tölcke president van het 'Arbeiter-Verein, 549.
Pèron, Emile, voegt zich bij de communistische kolonisten te Iowa, III. 277. Ontwerpt een nieuwe grondwet, 277. Schrijft in 'La jeune Icarie', 278.
Perovskaja, Sophia, lid van het Russische genootschap 'Tchaikovsky', VI. 237. Haar familie, 237 noot. Haar minnaar, 244. Leidt een aanslag op den czar, 244, 245.
Perovsky, W.A. graaf, Russisch generaal, 1794-1857, VI. 237 noot.
Perpin, Fransch horlogemaker, afgevaardigde ter Nationale Vergadering, IV. 411.
Persigny, J.G.V.F., Fransch staatsman, 1808-72, III. 593 noot.
Persoonlijk bezit, zie Eigendom.
Pertz, G.H., Duitsch geschiedkundige, 1795-1876, I. 314 noot
Pestalozzi, J.H., de opvoedkundige, 1745-1827, II. 215 noot, 242 en noot, 267, 300, 364, IV. 215.
Pestel, leider der Dekabristen, VI. 33, 35, 36, 136.
Pestel, F.W. von, jur. prof. te Leiden, 1724-1805, IV. 11.
Peter I, keizer van Rusland, 1672-1725, IV. 16, VI. 33, 36, 46, 57, 68, 221.
Peter Gerrits, huisvest Wederdoopers, I. 119.
Peterloo-veld, bij Manchester, de slachting aldaar, II. 255.
Peters, H., Duitsch architect, Zijn prijsberekeningen voor timmermansarbeid, V. 184.
Peters, Hugh, 1660, I. 143.
Petersburgsche Universíteit, de woelingen aldaar in 1861, VI. 224.
Petersen, Niels, steunt Weitlings communistisch streven in Zwitserland, IV. 317.
Pétion de Villeneuve, Jérôme, Fransch staatsman, 1753-94, I. 328 noot, 334. Als maire, 338.
Petit, mevrouw, verstrekt geld aan de Saint-Simonisten, III. 90 noot.
Petit, Alexis, Saint-Simonist. Naar Egypte, III. 107.
'Petition', Eng. van Juni 1652, tot afschaffing van erfopvolging bij eerstgeboorte, I. 139
'Petition of Right', vastgesteld Juni 1627, I. 129.
'Petit-Temps', Le, II. 257 noot.
Petracheffski, Russisch adept van Charles Fourier, VI. 227 noot.
Petronius, Romeinsch schrijver. Zijn roman 'Satvricon', I. 34.
Petty, Sir William, Eng. economist, I. 451, V. 360 en noot, 361, 381.
Peukert, Jozef, Oostenrijksch anarchist, VI. 291 en noot.
'Pfaffenfresserei', anti-katholieke beweging in Duitschland, VI. 266.
'Pfahlbürgerthum', Duitsche kleinburgerij, IV. 424.
Pfeiffer, bestrijder van Thomas Münzer, I. 99.
Pflüger, Paul. Verwijzing naar 'Socialismus der Kirchenväter', 1907, I. 61 noot.
Pfuel, E. von, Pruisisch generaal en minister, 1780-1866, V. 92, 93.

Phaedrus, Romeinsch fabeldichter, III. 518.
Phalanxen, Phalanstères, zie Charles Fourier.
Phalanxen, Amerikaansche, III. 173, 181 v.
Philanthropie, zie Armenzorg.
Philippeaux, Hébertist, I. 355 noot.
Philips II, koning van Spanje, geb. 1527, I. 86, 101, 204, V. 368.
Philips III, koning van Spanje, geb. 1605, I. 204, 205.
Philo, vertegenwoordiger der Joodsch-Helleensche wijsbegeerte, I. 47.
'Philosophische Gesellschaft' te Berlijn, V. 221 noot, 244, 245 noot.
Physiocraten, de, volgelingen van Quesnay. Hun leer, I. 261 v. Verkondigers van die leer, 261. Het physiocratisme uitgedrukt in Mercier de la Rivière's boek, 261. Bestreden in Voltaire's pamflet, 261; door Mably, 261, 270, 449. Bewondering voor China, 264. Verwachting van een algeheele omkeer der maatschappij, 273. Linguet's aanvallen, 284. Hun denkbeelden in de Nat. Vergaderingen van Mei 1789, 317 v. Over hun leer van het 'produit net', 449, II. 122 noot. Inzicht over vrijheid in 't economische, I. 450. Over land en den landbouw, 459, II. 379 v. César de Paepe's oordeel, 145 noot. Besproken in Vidal's 'De la répartition des richesses', III. 433. Karl Marlo over hen, V. 41. Over het vraagstuk van de 'waar', 360 noot. Maken onderscheid tusschen vast en rollend kapitaal 408. Hun 'impôt unique', VI. 193. Gehuldigd door Henry George, 198. Invloed op Adam Smith, 440.
Picarden, I. 69.
Pichot, Amédée, Fransch journalist, 1829, II 220.
Pictet, M.A., Zwitsersch natuurkundige, 1752-1825, II. 267.
Piel, Fransch architect, volgeling van Buchez III. 326.
Piëmont, De opvatting der boeren aldaar over het bezit der Kerk en der kloosters, I. 69.
Pieter Houtsager, Wederdooper, I. 117.
'Pigs meat', het weekblad van Thomas Spence, I. 444.
Pijnappel, M.J., Kamerlid, sterft 1906, Schrijft over arbeid en bescherming, VI. 451 noot.
Pillot, abt, communist, Zijn geschriften, III. 247, 312, noot. Op het 'Banquet communiste', 247.
Pindy, lid der Commune van Parijs, 1871, VI. 91.
Pinto, J.S. de, I. 323 noot.
Piquenard, Fransch architect, III. 271.
Piscane, Carlo, Ital. schrijver over het socialisme, VI. 404 noot.
Pissareff, D. Russisch schrijver, VI. 224.
Pistorius, I. 107.
Pitt, W. Eng. staatsman, 1759-1806, I. 436, IV 32.
Pittsburger proclamatie, in 1883 uitgevaardigd door de Amerikaansche anarchistische arbeiders, VI. 207.
Pius VIII, paus, 1829, III. 289.
Pius X, paus sinds 1903, III. 292 noot.
Place, Francis, Eng. agitator, II. 278 en noot. IV. 57, 59, 62, 63, 64, 70.

Plaix, Fransch geneesheer, Saint-Simonist, tijdens de cholera te Parijs in 1832, III. 89.
Planet. Zijn gesprek over de sociale quaestie, III. 221.
Plantinus, Joh., pred., 1730, I. 419 noot.
Platen-Hallermund, A. graaf von, Duitsch dichter, 1796-1835, V. 209 noot, 230 en noot.
Plato, I. 175, 177, 185, 292, 335, II. 40, 210, III. 334 noot, 342, 564, IV. 159, 199, 213, 278. Zijn onderzoek naar rechtvaardigheid, I. 19. Vergelijkt mensch met Staat, 19. Zijn republiek, 14, 19, 277, 292, III. 350. Grondslagen ervan, I. 19. Indeeling, 19. Aantal burgers, 20. Volmaakte gemeenschap van goederen, vrouwen, kinderen, 20, 22, III. 608 noot. Tucht I. 20. Muziek, 20, 21 en noot. Gymnastiek, 20, 21. Opvoeding der kinderen, 20. Stelt nieuwe godsvereering in, 21. Zijn verklaring der mythologie, 21 v. Stelt man en vrouw volmaakt gelijk, 22, 27. Over de opvoeding der overheid, gekozen uit de beste wachters, 23, 24. Ontwikkelt het begrip van deugd, 24. Erkent het ideëele van zijn staat, 24. Zijn 'Kritias', 24. Zijn vergelijking met Attika, 25. Zijn communisme bestreden door Aristoteles, 25 v. Zijn socialisme en verwaarloozing der lagere standen, 26. Gevolgen daarvan, 26. Over overbevolking en bestrijding daarvan, 27. Over welvaart, 28. Zijn overeenkomst met John Stuart Mill, 28. Vergelijking van Plato's wachters met de monniken-orde, 28. Zijn vrouwengemeenschap gelijksoortig van doel als het celibaat der priesters, 28. J.G. Fichte met hem vergeleken, II. 359, 385. Dézamy's bezwaar tegen de inrichting der wachters, III. 243.
Plebisciet, het, I. 212.
Plechanoff, Russisch socialist, VI. 420, 423.
Plener, Ernst von, geb. 1841, Legatie-secretaris te Londen. Schrijft 1884 over Lassalle, V. 307 noot.
Plener, I. von. Oostenrijksch minister van financiën, geb. 1810, V. 228 en noot.
Plener, Philipp, verzorger eener mystieke gemeente te Austerlitz, I. 104.
Plinius de jongere, Romeinsch volkstribuun, 62-110, I. 35, V. 137.
Plinius de oudere, Romeinsch geleerde, 23-79, V. 137.
Plockhoy, Pieter Corneliszoon genaamd, uit Zierikzee, 1658. In Londen, I. 156. Zijn persoon, 156 Reden van vertrek naar Londen, 156. Bezoekt Cromwell, 156. Geeft zijn brieven aan Cromwell en aan het Eng. parlement in druk, 156. Zijn sociale plan van 1659, 157-166, 399. Ontvangst ervan in Engeland, 166. In Holland, 167. In verband met een kolonisatieplan naar Noord-Amerika, 167. Onderhandelt met burgemeesters van Amsterdam over emigratie naar Nieuw-Nederland, 168 v. Zijn kolonisatieplan, 169-172. Zijn kolonie in Nieuw-Nederland, 172 v. Verdere levensloop, 173. Zijn sociale plan van 1659 en Abraham van Akkeren, 173.
'Plug-plot', Chartistische beweging, 1842, IV. 244 v.
Plutarchus, Grieksch schrijver, I. 16, 37, 39, 40, 44, 191.
Plutocratie, I. 34. II. 57, 127, 201, 230, III, 131, 155-161, 165, 243, 348-355, 359, 365, 389, 393, 409, IV. 1, 4, 9, 50, 161, 198, 206, 216, 218, 286, 306, V. 5, 24, 26-30, 34, 58, 341, VI. 196, 201, 389, 438, 441, 443, 452, 469.
Pöhlmann, Robert. Verwijzing naar zijn: 'Gesch. d. antik. Kommunismus und Sozialismus', 1893, I. 19 noot.
Pointe, Noël, I. 341 noot.
Poirson, VI. 360 noot.
Polak, H. Nederlandsch socialist, VI. 375 noot, 378 noot.

Politieke actie, macht, II. 324, III. 381, 416 noot, IV. 224 en noot, V. 10, 313, 324, 434, 459, 462, 463, VI. 34, 97, 131, 148, 152, 155, 268, 269, 283, 323, 352, 367, 368 en noot, 411, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 427.
Polignac, J.A.A.M., prins de, Fransch minister, 1780-1847, III. 59.
Polivanof, nihilist, VI. 245 noot.
Polygamie, I. 290.
Polylerieten, de, I. 183.
Polytheïsme, (veelgodendom), VI. 119.
Pombal, S.J. markies van, minister in Portugal, 1690-1782, I. 396.
Pommiseul, musicienne, gehuwd met minister Rouvier, III. 314 noot.
Pompadour, J.A.P. markiezin de, 1720-64, I. 262, III. 580.
Pompêry, Edouard de, Bérangers brief aan hem, II. 223 noot. Behoort tot het zoogenaamde centrum, III. 149. Sterft, 149. Zijn geschriften, 149.
Pompéry, Théophile de, republikeinsch afgevaardigde, III. 149 noot.
Poncy, Fransch dichter, III. 486.
Pono-Physiocratie, het stelsel van Otto Effertz, VI. 297.
Poolsche opstand, 30 Nov. 1830, afgekeurd door Paus Gregorius XVI, III. 292, 412.
Poolsche opstand, ten onder gebracht in 1863/64, V. 431, VI. 16, 37, 134, 230.
Poolsche quaestie, naar aanleiding der inlijving bij Rusland, III. 61.
Possibilisten Cadettisten (naar de rue Cadet) of Broussisten (volgelingen van Paul Brousse). Hun invloed op het Fransche hedendaagsche socialisme, VI. 320. Oorsprong van hun naam, 325, 328 noot. Hun strijd met Guesde op de congressen der Fransche socialisten, 326. Wordt meer en meer een zuiver politieke partij, 328. Overeenkomst met de Duitsche staats-socialisten, 328. Hun theorieën besproken in de Fransche werkliedenverenigingen, 351. Hyndman kiest hun zijde op het congres te Parijs, 370 noot. De organisatie van het congres te Parijs in 1889 hun opgedragen, 409, waarmee de Guesdisten en Blanquisten geen genoegen nemen en een tegencongres oproepen, 409. Het weekblad 'Justice' kiest hun partij, 469. Verschil en overeenkomst van hun besluiten met die van het tegen-congres, 409. Invloed der anarchisten op hun congres, 410. Hun optreden op het congres te Brussel in 1891, 412. Steunen Jaurès op het congres te Parijs in 1900, 421.
Postlethwaite, Eng. schrijver over pauperisme, I. 452, V. 381.
Pothier, R.J., Fransch rechtsgeleerde, 1699-1772, III. 515 en noot.
Potter, de spoorwegkoning, VI. 386.
Potter, Beatrice, trouwt met Sidney Webb, VI. 384, 386 en noot, 417.
Potter, Agathon de, Belgisch geneesheer en schrijver, leerling van de Colins, III. 446, 448, 462 v. Zijn geschriften, 463. Helpt oprichten het tijdschrift 'La Philosophie de l'Avenir', 463.
Potter, Louis de, Belgisch schrijver, volgeling van de Colins, III. 446, 462 en noot.
Pottier, E., socialistisch Parijsch dichter,

geb. 1816, VI. 338. Zijn lied: ‘Jean Misère’, 363-365.
Pottofeux, Polycarpe, procureur-generaal, I. 390.
Pougatcheff, kozakkenhoofdman, VI. 34, 35 en noot, 36, 46, 56 en noot, 136, 222.
Pouget, Emile, Fransch anarchist, VI 350 en noot.
Powderly, leider der ‘ridders van den arbeid’, VI. 205.
Pozzo di Borgo, K.A. graaf, staatsman, in Russischen dienst, 1764-1842, III. 381.
Praag, Slavisch congres te, Juni 1848, VI. 17-20, 21, 25, 40.
Pradel, boerenfamilie, levende in geordende gemeenschap, I 306.
Pradier, James, beeldhouwer, 1792-1852, III. 313.
Praetorianen, de, soldaten van de lijfwacht der Romeinsche keizers, III. 440 noot.
Pratt, Minot, sluit zich aan bij de Brook-Farm-Community, III. 176. Zijn manifest, 179.
Premiestelsel, IV. 107.
Presbyterianen, de, I. 128-132.
Presgang, de, van matrozen in Engeland, IV. 58.
‘Presse, La’, Fransch dagblad, III. 387 v.
Prestonsche samenzwering, in 1690, I. 145.
Preszburg, Henriette, Karl Marx' moeder, IV. 351 noot, 352 noot.
Preval, Jehan, schrijft over anarchie en nihilisme, VI. 223 noot.
Prevost, Fransch kamerlid, volgeling van Jules Guesde, VI. 327.
Prevost Paradol, L.A., Fransch journalist. Over de Grieken en Romeinen, I. 31. Over de economische denkbeelden der Romeinen, 32.
Price, R., Eng. publicist 1789, I. 427 en noot.
Pride, Engelsch kolonel, 1648, I. 131.
Priestly, J., unitariër, 1733-1804, I. 427.
‘Prieuré Saint Martin, Au’, neutrale school opgericht door Léonard Bourdon tijdens de Conventie van 1793. I 352
Prince-Smith, John, voorstander van vrijhandel, IV. 345.
Pritchard, Eng. dweper, 1660, I. 144.
Probus, Romeinsch keizer, V. 149.
‘Procès des vingt-sept’, 1833, III. 217 noot.
Proclamatie, 30 Juli 1830, van Bazard en Enfantin, III. 53.
‘Produit net’, de leer der Physiocraten van het, I. 262, 449 noot.
Profeten, Fransche, I. 401 v.
Prokesch von Osten, A. graaf, Oostenrijksch staatsman, 1797-1876, IV. 402.
Proletariaat, Proletariës, I. 5, 40, 293, II. 10, 101, 102, III. 32, 81, 135, 143, 231, 245, 371 v., 373, 374, 387, 412, 438, 455, 505, 508, 525, 533, 535, 540, 543, 544, 576 578, 589, IV. 268, 315, 318, 324, 364, 415, V. 67, 133, 325, 394, 401, 445, 479, VI. 67, 75, 81, 83, 84, 100, 103, 110, 127, 128, 136, 155, 268, 271, 280, 283, 284, 416, 423, 427, 438,
Prolo, schrijft over de anarchisten, VI. 430 noot.
Prostitutie, I. 310, 351, II. 130, 177, 190 noot, 309, 310, 326, 327, 338, III. 48, 57, 73, 78, 100, 159, 323, 324, 399, IV. 92, 118, 420, V. 55, VI. 358, 395.
Proteau, VI. 360 noot.
Protectionisme, Protectionisten, V. 43, 191.
Protot, lid der Commune te Parijs, 1871, VI. 91.
Proudhon, Catherine, geeft haars vaders briefwisseling uit, III. 612.

Proudhon, P. J, I. 330, III. 12, 412, 454, 456, V. 443, 447, 489, VI. 1, 83, 110, 148, 165 noot, 284. Stelt de vrijheid van het individu boven alles, III. 504. Anarchist, I. 429, III. 504, 521 v., 549, V. 446, VI. 41. Zijn protest tegen de socialisten, III. 504-505. Zijn gestel, 504. Karakter, 504, 507. Werkzaamheid, 504. Afkomst, 504, 505. Oordeel over hem der economisten, 505 en noot; der socialisten, 505 en noot, 568. Noemt zich 'Sentinelle perdue du prolétériat', 505. Geboorteplaats, 128, 505. Opvoeding, 507. Leeslust, 508. Letterzetter, 507. Reist het land door, 508. Bij den burgemeester van Toulon, 508. Zijn eerste geschrift 509 Zet een drukkerijtje op, 509, 510, 528. Toegekend 'la pension Suard', 509, 513; afgenomen, 528. Naar Parijs, 510. Vriend van Ackermann en van Bergmann, 510, 514. Zijn 'De la célébration du Dimanche', 510-514. Onder toezicht van Droz, 513. Zijn 'Qu'est ce que la propriété', 514-521. Geeft algemeene ergernis, 522 en bijna aanleiding tot rechtsvervolging, 523. Verdedigd door Weiss, 522; door den economist Blanqui, 523. Draagt aan den laatste op zijn tweede memorie over den eigendom, 524-526. Richt tot Victor Considerant zijn derde memorie over den eigendom, 525, 526, V. 268 noot. Vóór de rechtbank, III. 527; zijn verdediging, 527; vrijgesproken, 528. Zijn armoede, 523, 528, 529, 536. Leefwijze, 528 te Brussel, 601. In betrekking bij een Parijschen rechter, 528. Bestrijdt de scholen der socialisten, 528, 605; de Saint-Simonisten, 528, 537, 595; de Fourieristen, 528, 537; de Communisten, 528, 537; Cabet, 415, 537; Louis Blanc, 537. Invloed van Fouriers boeken, 528. Geeft uit 'De la création de l'ordre dans l'humanite', 529; critiek daarop, 529, 536; overzicht ervan, 529-536. Op kantoor bij Gauthier, 536, 552 en noot. Zijn stukken in het 'Journal des Economistes', 536. Overzicht van 'Systême des contradictions économiques ou philosophie de la misère', 537-549. Oordeel er over, 549. Bestrijdt daarin het Collectivisme, 549. Aangehaald en bestreden in het Communistisch Manifest, IV. 425. Zijn verhouding tot eenige economisten, III. 550. Voorgesteld aan Guillaumin, die 'Les Contradictions' uitgeeft, 550. Uiterlijk, 550, 568. Eerbied voor Rossi, 550. Maakt kennis met Karl Grün, 550, IV 337, 338 v. die hem inwijdt in Hegels philosophie, III. 550. IV. 388 v. Over de quaestie der vrouw, I. 352, III. 550; over literatuur, 550, 596. Zijn vrienden, 478 noot, 550, 613, VI. 15, 90 v. Alfred Darimon's hulp, III. 551. Greppo's eerbied voor hem, 551. Legt zich geheel op zijn studiën toe, 532. Verliest eerst zijn vader, 536; daarna zijn moeder, 532 die hij beiden onderhield, 536, 552. Neemt deel aan de revolutie van 1848, 552, 556, IV. 411. Zijn standpunt daarbij, III 552. Auguste Blanqui tegenover hem, 552 en noot. Over den politieken toestand in Frankrijk, 552. Over mutuellisme, 552, 558, 562; over anarchie, 553, 562, V. 324. Wil in een boek de oplossing geven van zijn 'Contradictions' en een weekblad oprichten, III. 553. Geeft uit twee afleveringen van zijn 'Solution du Problême social', 554, waarin hij zijn standpunt tegenover de republiek van 1848 aangeeft, 554-556. Wordt journalist, richt op 'Le Réprésentant du Peuple', 556, 561, IV. 404; welk blad vervangen wordt eerst door 'Le Peuple', III. 556; daarna door 'la Voix du Peuple', 556, en later weer 'Le Peuple' heet, 556. Lid

van de Nationale Vergadering, 363, 557. Zijn voorstel over credietregeling, 558, V. 375, 448, toegelicht in zijn ‘Organisation du crédit et de la circulation’, III. 558-562, V. 263. Geeft uit zijn artikelen over zijn ruilbank onderden titel ‘Banque d'échange’, 561 v. Rodbertus over dit boek, V. 130 noot. Stelt voor in de Nat. Vergadering een belasting naar het inkomen, III. 563; Thiers rapport erover, 563 v.; zijn verdediging, 564, 566; discussie erover, 565 v.; motie van orde aangenomen, 567. Spreekt daarna zelden in de Vergadering, 568. Geeft zijn onuitgesproken rede over het recht op arbeid uit, 568. Wijdt zich verder aan zijn krant, 568. Richt op een volksbank volgens het beginsel der mutualiteit, 569, IV. 195, V. 415. In hechtenis, III. 569. Trouwt in de gevangenis, 570, geeft daar uit zijn briefwisseling met Fr. Bastiat, 570; en schrijft dàär zijn ‘Les Confessions d'un Révolutionnaire’, 571-573. Viviani over de briefwisseling met Bastiat, 571 noot. Zijn ‘Idée générale de la Révolution au XIXe siêcle’, 573-594. Zijn ‘Philosophie du Progrès’, 593; dat Karl Marx bestrijdt in diens ‘Misère de la Philosophie’, V. 329 noot. Uit de gevangenis, III. 593. Over de regeering der republikeinen, 593 v. Tegenover de Napoleons, 593 v. Geeft uit ‘La Révolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 décembre, 594, waar de politie beslag op wil leggen, 594. Zijn omgang met prins Napoleon Bonaparte, 594. Zijn waarschuwing aan hem, 594. Betrokken bij de spoorweg-concessie van Besançon naar Mulhouse, 594 v. Bestrijdt de industrieele en financieele feodaliteit, 595 en noot. Zijn ‘De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise’, 596. Aanleiding tot dit boek, 596 Overzicht ervan, 597-600. VI. 1; bestreden in Colins' ‘Justice dans la science hors l'Eglise’, III. 457. Vervolgd door de hoofden der Kerk, 601, en veroordeeld tot drie jaar gevangenisstraf en boete, 601. Vlucht naar België, 601. Komt op tegen zijn vonnis in ‘La justice poursuivie par l'Eglise’, 601. Maakt geen gebruik van de algemeene amnestie in 1859, 601. Zijn drie in België geschreven boeken, 601. Verdere strijd tegen de staats-eenheid, 601, waartegenover hij stelt: Federalisme, 602 Geeft ergernis in België, 603; verdreven, 603. Terug te Parijs, 603. Zijn ‘Du principe fédératif’, 603 Zijn brochure over de tractaten van 1815, 603 en noot. Staat op politiek en sociaal gebied vrijwel alleen, 603. Zijn propaganda in België, 603 noot. Zijn ‘De la Capacité politique des classes ouvrières’, 604, dat na zijn dood Gustave Chaudey van een ‘conclusie’ voorziet, 604. Overzicht van dit boek 604-611, V. 439. Belangstelling gedurende zijn ziekte, III. 611. Begrafenis. 611. Zijn vrienden geven ten bate van zijn gezin zijn nagelaten geschriften uit, 611. Zijn briefwisseling uitgegeven door zijn oudste dochter, 612 en noot. Zijn nagedachtenis onder de Fransche arbeiders, 613. Zijn streven uiteengezet, 613. Latere ontwikkeling zijner theoretische leer, 613. Sebastian Seilers oordeel over hem, IV. 317. Zijn stellingen niet altijd goed begrepen door de anarchistisch gestemde Duitschers in Zwitserland, 325. Zijn denkbeelden verwerkt in Wilhelm Marr's theorie, 326 Hermann Jellinek over hem, 343. Max Stirner over hem, 347 en noot. Verdedigd door Karl Marx, 367. Toepassing van Hegels methode, 374. Zijn ‘Contradictions’ in het Duitsch vertaald door Jordan en Karl Grün, 374 en noot. Invloed van zijn wetenschappelijke ontvouwing van het anarchisme, 431. Ten opzichte van het Communistisch Manifest, 431. Invloed van zijn theorie op de Duitsche socialisten na 1850. V. 33 v. Bestreden door Karl Marx, IV. 218, 375 v., 379 en noot, 384, V. 372, 440, 448, VI. 69, 199. Sterft, V. 439, 440. Marx' necrologie over hem, 466. Vriend van Chaudey, VI. 94 noot. Zijn verwachtingen van het algemeen stemrecht, 100 v. Vereerd door Tchernicheffski, 222. Zijn stelsel weder opgevat door J.H. Mackay, 292, 294. Zijn stelsel gevolgd in Hertzka's ‘Freiland’, 304. Als meester aangeroepen door

de Fransche anarchisten, 339, 357; door Jules Vallès, 358, 359. Invloed op Léon Bourgeois, 357 noot. Zijn ingenomenheid met den schilder Courbet, 362. Invloed van zijn leer in België, 404.
Proudhonnisten, de, ontleenen hun naam aan P.J. Proudhon (zie aldaar). Marx' schoonzoon Longuet behoort tot hen, V. 347 noot. Op het congres der Internationale te Genève, 439, 441 noot. Hun beste woordvoerder, 439. Joseph Dejacques' poging, 441 noot. Hun invloed neemt af op het congres der Internationale te Lausanne, 444. C. de Paepe brengt scheuring onder hen, 444. Hun strijd tegen Marx op het congres der Internationale te Brussel van 1868, 448. Hun invloed in de Commune van 1871, 456, VI. 91, 97.
Prudent-Dervilliers, Fransch kamerlid, geestverwant van Paul Brousse, VI. 330.
Prudhomme, Sully, geb. 1839, Fransch dichter, III. 557 noot.
Prunelle, I. 354 noot.
Prutz, R. E, Duitsch dichter, 1806-72, IV 393.
Prytaneum, het gebouw te Athene waar de Prytanen gedurende hun dienstdagen woonden en gespijzigd werden, III. 245.
Publicanen, de, verwant aan nihilisten, I. 68.
'Publiciste', bespot in een feuilleton Fouriers hoek, II. 139 en noot.
Pückler-Muskau, H.L.H. prins von, Duitsch schrijver, 1785-1871, IV. 398.
Pufendorf, S. vrijheer von, prof. te Heidelberg, 1632-94. Bestreden door Linguet, I. 287, 289.
Pulszky van Lubocz en Cselfalva, F.A., Hongaarsch schrijver, geb 1814, VI. 43.
Puriteinen, de, I 129-145.
Putsage, J., Belgisch schrijver, leerling van de Colins, III. 463.
Püttmann, Hermann, Duitsch socialist, IV. 328. Zijn 'Deutsches Bürgerbuch für 1845', 333, 339, 341. Richt op 'Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform', 341, waarop de regeering beslag legt, 341. Aangeklaagd wegens hoogverraad. 341. Vlucht naar Zwitserland, 341. Geeft uit het tijdschrift 'Prometheus' en het tweede deel van de 'Rheinischer Jahrbücher', 341. Zijn wetenschappelijkheid geroemd, 342.
Puyraveau, Audry de, advocaat, lid van 'La Société des droits de l'homme', III. 217. Kamerlid, 217. In het proces over de gebeurtenissen van April 1834, 220.
Pyat, Felix, Fransch journalist en socialist, geb. 1810, III. 414, 487, 489, VI. 89 en noot, 96.
Pym, John, Engelsch, staatsman, 1584-1643, I. 129, 130.
Pythagoras, gebiedt engere gemeenschap aan zijn leerlingen, I. 25, III. 342.

Q.

Quack, H.P.G. Verwijzingen naar zijn geschriften: *a*. naar zijn dissertatie 'Het Staatswezen in de veertiende eeuw', 1859, VI. 461; *b*. naar zijn biographie van Martinus des Amorie van der Hoeven, 1869, II. 371. VI. 467; *c*. naar zijn 'Studiën op sociaal gebied', 1877, I. 440, II. 159, 229, 242, 374, III. 124, 331, 499, IV. 266, 396, V. 261; *d*. naar zijn 'Studiën en schetsen', 1886, II. 263, III. 294, 486, VI. 46, 157, 204, 248; *e*. naar zijn 'Beelden en Groepen', 1892, I. 173. II. 401, III. 267, V. 162, 388, VI. 182, 390; *f*. naar zijn 'Uit den kring der Gemeenschap', 1899, I. 73, 233, 317, II. 256, 401, III. 600. V. 343, VI. 348, 454, 458; - en voorts zie I. 414, III. 238, 472, 557 603, V. 23, 307, 343, VI. 30, 32, 230, 248, 465, 467 v.
'Quadrivium'. - Opvoeding der Wachters in Plato's republiek, I 23.
Quarck, Max, Verwijzing naar zijn 'Arbeiterverbrüderung', 1848, IV. 401. V. 18
Quelch, Harry, Eng. socialist, VI. 370 en noot, 417, 420.
Quenisset, lid van de 'Société des Egalitaires', III. 226.
Quesnay, F., grondlegger van het physiocratisch stelsel, 1694-1774, I. 35, 262. Bestreden door Adam Smith, 459. Over de staathuishoudkunde, III. 322. Zijn theorie over vrijen arbeid bestrijdt Karl Marlo, V. 31. Marx geeft de formule die aan zijn 'Tableau économique' ten grondslag ligt, 406 noot. Maakt onderscheid tusschen vast en rollend kapitaal, 408. Gehuldigd door Henry George, VI. 198.
Quételet, L.A.J., Belgisch statisticus. Zijn 'Physique sociale', I. 11.
Quinet, E, Fransch schrijver, 1803-75, III. 481. Over de Fransche revolutie, 325. Werkt mede aan Leroux' Encyclopédie, 341. Bakounin over hem, VI. 115.
Quiritarisch eigendomsrecht, het oud-Romeinsche, III. 514, 527.

R.

Rabelais, François, 1495-1553, I. 214, III. 506, 547.
Racine, J., de Fransche treurspeldichter, 1639-99, I. 321 noot, VI. 83.
Racowitza, Yanko vorst, V. 300, 301, 304, 306.
Radetzky, J.J.W.A.F.K., graaf, Oostenrijksch veldmaarschalk, 1766-1854, V 93.
Radicalen, de, in Frankrijk, Opvatting over eigendomsrecht, VI. 333 en noot. Jaurès' uiting, 335 noot. Over het samengaan met socialisten, 420, 421, 422, 425, 427.
Radicalen, Bladen der. 'Der Schweizerische Republikaner', IV. 319. - 'Mannheimer Abendzeitung', IV. 336. - 'The Sunday Chronicle', VI. 374.
Radiguel, A., een leerling van Robert Owen, II. 314 en noot, III. 240 noot.
Radowitz, J. von, Pruisisch generaal en staatsman, 1797-1853 V. 23 noot, 96.
Rafaël, Santi, de Italiaansche kunstschilder, 1483-1520, VI. 24.
Rahn, Johanna Maria, Fichte's echtgenoot, II, 363, 364.
Rahaline, coöperatief landbouwgenootschap, II. 285, 344, IV. 129.
Raleigh, W., Eng. geschiedschrijver, 1552-1618, I. 451.
Ranc, A., Fransch staatsman, geb. 1831, VI. 91.
Ranke, L., Duitsch geschiedschrijver, I. 79, 85, 88 noot, 101, 141.
Ranvier, Parijsch porceleinwerker, voorzitter van het bureau van het Haagsche congres der Internationale, V. 461. Treedt af als voorzitter, 463. Lid van de commune van 1871, VI. 91.

Rapp, G., stichter van de secte der Harmonisten in Noord-Amerika, 1770-1847, II. 291, VI 166 v., 168. Verkoopt zijn kolonie aan Robert Owen, II. 291 v., III. 174 noot. Gaat te Economy wonen, 174 noot.
Rappieten, zie Harmonisten.
Raskolniken, de, dissidenten van de Grieksche Orthodoxe Kerk in Rusland, VI. 33 en noot, 36.
Rasoumovsky, A.G. graaf, morganatisch gemaal van de Russische keizerin Elisabeth, 1709-1803, VI. 237 noot.
Raspail, Benjamin, Fransch afgevaardigde, III. 481 noot.
Raspail, F.V., Fransch natuurkundige, populariseert de regelen der volksgezondheid, III. 480. Zijn proces wegens het uitoefenen der geneeskunde, 480 en noot. Zijn krant 'Le Réformateur', 475, 480. Zijn brieven over de Parijsche gevangenissen, 480. Redigeert 'L'Ami du Peuple', 480 noot. In de gevangenis, 480 noot. Zijn almanakken, 480 noot. Vriend van den arbeider, 480. Zijn standbeeld, 481. Spreekt op L. Börne's graf, IV. 296.
Rau, K.H., Duitsch staathuishoudkundige, 1792-1870. Over Lassalles metalen loonwet, V. 261.
Ravachol, Fransch anarchist, VI. 348.
Ravenstone, Piercy, IV. 8, 40, 57, 148. Bestrijdt de economie in zijn boek 'A few Doubts', etc., 26, 40. Overzicht van dit boek, 41-57. Samenstemming met Hodgskin, 66. Verschilpunt met dezen, 74 noot.
Rawley, Eng. schrijver, I. 199.
Raymond, Xavier, Saint-Simonist, III. 107, 109.
Raynal, 'l'abbé', 1713-96, I. 280 en noot.
Réal, advocaat van Babeuf, I. 390.
Récamier, J.F.J.A., geboren Bernard, 1777-1849, III. 28.
Rechableten, de, I. 51.
Rechtspersoonlijkheid, IV. 272.
Rechtspleging, zie Strafstelsel.
Reclus, Elie en Onésime, geografen, VI. 339, 340 en noot.
Reclus, Elisée, Fransch aardrijkskundige en anarchist, 1830-1905. Lid van 'La Fraternité Internationale', VI. 43 Steunt Bakounin op het congres der vredes-liga te Bern, 57. Zorgt voor het onderwijs tijdens de Parijsche Commune van 1871, 92, 310. Geeft met Cafiero uit en voorziet van eene voorrede het eerste gedeelte van Bakounin 'Dieu et l'Etat', 114, 341. Vriend en mede-arbeider van Kropotkin, 246, 340. Over Hertzka's kolonies, 319 noot. In aanzien bij de Fransche anarchisten, 339. Levensloop, 339. Familie, 340. Zijn huis het brandpunt van het anarchisme, 340. Zijn propaganda-geschriften, 340 noot. Zijn definitie van evolutie en revolutie, 341. Opvatting over 'le mariage libre', 341. Zijn leer, 342-344. Geboorte en sterfjaar, 341. Zijn vlugschrift over grondbezit, 344 noot. Vriend van Léon Cladel, 360 noot. Voornemens bijdragen te leveren op het verhinderde tegen-congres der anarchisten te Parijs in 1900, 425.
Reclus, Paul, anarchist, prof. te Brussel, VI. 340 noot.

Recurt, adjunct-maire van Parijs, III. 330.
Redecker, leider der Munstersche Wederdoopers, I. 114.
Redern, graaf von. Werkt een tijd lang samen met Saint-Simon, II. 18, 20, 27, 28, 36 en noot, 58.
Referendum, het recht van, VI. 269.
'Reformbill', Engelsche kieswet van 1832, I. 37, II. 322, 340, III. 6, IV. 94.
Reformisten, zie Revisionisten.
'Reform-meeting', van arbeiders te Manchester in 1819, II. 255, IV. 2.
'Reformplan van Heilbronn', I. 97.
'Register, The', blad gewijd aan de belangen van 'Orbiston', II. 288 v.
Reichel, Adolf, Duitsch musicus, vriend van Bakounin, VI 15, 55 noot, 158. Aan diens doodbed, 15 noot. Schrijft herinneringen aan Bakounin in 'La Révolte', 15 noot. Beschrijft diens uiterlijk, 55 noot. Zorgt voor diens begrafenis, 159.
Reichenheim, Leonor, Duitsch afgevaardigde en industrieel, V. 287.
Reichstadt, N.F.J.C. hertog van (Napoleon II), 1811-32, III. 445.
Reinders, behoort tot de partij van Lassalle en werkt, mede aan het ontwerp voor het Gothasche programma, V. 475 noot.
Reinhold, K.L., philos. prof. te Jena, 1756-1828, II. 371.
Reinsdorf, A. Duitsch anarchist, VI. 290 en noot.
Reinstein, vermoord door de nihilisten, VI. 242.
Relais-stelsel, het, V. 381.
Rembrandt, de Hollandsche kunstschilder, 1607-69, V. 314.
Remonstrantie, van 22 Nov. 1641, I. 129.
Rémusat, M.C.F., graaf de, Fransch schrijver en staatsman, 1797-1875. Schrijft in 'le Globe', III. 58. Over de belastingen, 350 noot.
Renan, Ernest, orientalist, geb. 1823, I. 57, III. 24, 111 noot. Over Ménilmontant der Saint-Simonisten, 93 noot. Over Lamennais, 299 en noot. Over Pierre Leroux, 370 noot. Over Jean Reynauds 'Terre et Ciel', 374.
Renard, George, Fransch socialist, VI. 360 noot.
Renaud, Fransch bierbrouwer, III. 506, 507.
Renaud, Hipp., Fransch kapitein, schrijft in Fouriers blad, II. 224; geeft een overzicht van diens leer in zijn: 'Solidarité', III. 126. Overige geschriften, 126 v.
Renduel, uitgever te Parijs, III. 298 noot.
Renou, Fransch kamerlid, Allemanist, VI. 331 noot.
Renouvier, Saint-Simonist, Stichter van het neocriticisme, III. 341 en noot.
Rensselaer, van, I. 167 en noot, VI. 200 noot.
Rentebrief, de, V. 158, 159.
Rente, zie Kapitaalwinst.
Rente-koop, V. 152, 153, 157, 159.
'Rent-roll', in Engeland, I. 433.
Repubiiek, nieuwe, ontworpen in de zittingen van het geheime Directoire 1796. Het economisch decreet, I. 383-385. Het policie-decreet, 386-388.
Requedat, volgeling van Buchez, III. 326.
'Rerum Novarum', encycliek uitgevaardigd 17 Mei 1891, VI. 459.
Rességuier, Saint-Simonist, III. 23 en noot. Opgenomen in het bestuur, 47. Tegen de politiek, 55.
Restif de la Bretonne, letterkundige te Parijs, 1790. Schetst een socialistische broederderschap, I. 308-310, 423. Beoordeeld door Victor Hugo, 307 noot. Zijn 'Découverte Australe', 310 noot. Sociaal hervormer, 310. Bewondert Momoro's vrouw, 348. Invloed op Charles Fourier, II. 120 v.

Rétes, lid van den Parijschen gemeenteraad, geestverwant van Paul Brousse, VI. 330 noot.
Retournet, Moise, Saint-Simonist, III. 63 noot.
Retté, VI, 360 noot.
Rettinghuizen, Willem, I. 173.
Reuchlin, J, voorstander der Hervorming, 1455-1522, I. 90 noot, V. 213.
Reusz von Ebersdorf, graaf, I. 407 v.
Revisionisten, Reformisten, de, voorstellers der revisie van de Marxistische dogma's, VI. 277, 286, 288, 355, 425, 448.
Revolutie, de Belgische, van 1830, III. 61, IV. 93
Revolutie, de Fransche van 1789, I. 206, 257, 279, 298, 299, 312, 313, 314-361. Vertoont verschijnselen van socialisme, VI. 280, die Babeuf tot een stelsel verwerkt, I. 362. Grieven over haar halfheid, 364, II. 1 v. 365, III. 36, 131, IV. 6, 20, 52, 59, 199, 220. Brengt het historische recht aan 't wankelen, II. 2. Gevolgen daarvan, 2 v. Haar invloed op den boerenstand, 3 v, VI. 355. Schaft de gilden, af. II. 5 Verkeerde uitwerking van haar vrijheidsevangelie, 6-9, VI. 437, 455; verscherpt door de invoering der machines, II. 8. Gevolgen harer tekortkomingen, 10. Saint-Simons bezwaren tegen haar, 18. Haar tweeledige sociale vervorming, 57. Heeft, volgens Fourier, aangetoond de dwalingen der XVIIIde eeuwsche wijsgeeren, 122. Kants bezwaren, 365. Fichtes ingenomenheid, 1, 366, volgens wien zij wel degelijk eene sociale omwenteling was, 371. Beschouwing in Duitschland en Engeland, 365. Haar rechtmatigheid bepleit en bestreden, 366. De wenschen der Saint-Simonisten, III. 64. Heeft, volgens Lamennais, geen verbetering gezocht te brengen in het lot der arme klassen, 303. Thomas Hodgskins oordeel, IV. 90. Bakounin's oordeel, VI. 56, 67, 80, 105. C. de Paepe keurt af den verkoop der verbeurd verklaarde gronden, 355 noot. Openbaart nieuwe begrippen, 431, 433, 435.
Revolutie, Juli, van 1830, III. 2, 28. Fouriers teleurstelling, II. 220 v. Bezorgt de staatkundige liberale school een onverwachte zegepraal en heerschappij, III. 51-55. Doet het onderscheid uitkomen tusschen arbeiders en niet-arbeiders (bourgeois), 55. Geeft de Saint-Simonisten hoop op eene spoedige verwezenlijking hunner denkbeelden, 55. Victor Considerant over haar kiesrecht, 153 Invloed op de Beurs in Frankrijk, 157. Haar sociaal karakter, IV. 93.
Revolutie van 1848, de Fransche, I. 257, II. 353, III. 183-190, 193, 194, 196, 228, 235, 269-272, 312, 394-414, 431, 443, 446, 487, 489, 491, 495, 497, 552, 554, 571, 574, 578, IV. 167, 194, 195, 222, 383, V. 333, 345, 352, VI. 111.
Revolutionisten, de club der, te Londen 1789, I. 427.
'Révolutions de Paris', het blad van Loustalot, I. 331.
'Revue Encyclopédique', II. 211.
'Revue Française', II. 220.
Rey, Joseph, volgeling van Robert Owen, II. 314 en noot. Maakt propaganda voor dezen in Frankrijk, III. 59, 240 noot, 479. Door zijn

geschriften leert Cabet Robert Owen waardeeren, 260 noot. Raadsheer te Angers, 478. Aangetrokken tot Owens ideeën over coöperatie, 478, waarover bij brieven uitgeeft, 478. Zijn hoofdwerk ‘Des Bases de l'ordre sociale’, 478, nagegaan uit het oogpunt der ‘harmonie sociale’, 478. Zijn bezwaar tegen de stelsels van Saint-Simon en Fourier, 478.
Reynaud, J.E., Zijn opvoeding, III. 370, 374 noot. Ingenieur, 371. Houdt zich bezig met maatschappelijke vraagstukken, 371. Zijn vrienden, 371. Leerling der Saint-Simonistische school, 57 en noot, 314, 371. Gunsteling van Enfantin, 371. Waarom hij zich afscheidt van de Saint-Simonisten, 70, 371, en zich heftig tegen hen uitlaat, 71. Zijn verslag van de discussie tusschen Bazard en Enfantin, 68. Door Bazard opgenomen in het Departement voor Onderwijs, 109, 374. Bereist met Le Play Duitschland, om dáár de sociale toestanden te leeren kennen, 371 noot. Zijn wetenschappelijkheid, 371. Gelooft in eene geleidelijke, vreedzame ontwikkeling, 371. Zijn stijl, 371. Zijn artikel in de ‘Revue Encyclopédique’, 371-373 Veroordeeld tot gevangenisstraf, 373. Vriend van Pierre Leroux, 340, 371. Schrijft artikelen in diens ‘Encyclopédie nouvelle’, 341, 373, 386, wordt diens ‘La Grève de Samarez’ opgedragen, 369. Zijn studie, 374. Zijn biographie van Merlin de Thionville, 374. Zijn ‘Esprit de la Gaule’, 374. Zijn ‘Terre et Ciel’, 374 v.; maakt opgang, 375; nagevolgd en aangehaald in Renaud ‘Destinée de l'homme dans les deux mondes’, 126 v. Lid van de gouvernementscommissie voor de arbeiders, 396. Dood van zijn weduwe, 375 noot.
Reynolds, Eng. Chartist, IV. 259.
Riboyet, Eugénie, sticht een blad ter bepleiting van de emancipatie der vrouw, II. 354.
Ricardo, David, de Engelsche economist, 1772-1823, I. 2, II. 269. Over Robert Owen, II. 269. Zijn waarde-leer, III. 10, IV. 10, 26, 63, V. 132. Zijn arbeidstheorie, III. 10 en noot, IV. 4, 63, V. 69, 70, 76, 281, 283. Met zijn woorden bewijst Pierre Leroux het bestaan der ijzeren loonwet, III. 365. Zijn zienswijze over grondrente, IV. 4, 63, 112, vindt instemming bij François Vidal, III. 434; bij Henry George, VI. 187; doch wordt bestreden door Rodbertus, V. 79, 104, 114, 120, 121, 171, evenals zijn bewering over de toenemende improductiviteit van den landbouw, 80. Gesteld tegenover Proudhon door Karl Marx, IV. 376, 380 v., VI. 199, die zich aan hem verwant gevoelt, V. 7; hem lof toebrengt, III. 9 noot, IV. 380 v., V. 8 noot, 343, 360, 366, 372 en noot; doch hem tevens op dwalingen wijst, 315, 321, 409. In deel IV van ‘Das Kapital’, 430. Bestreden, IV. 9, 26, 40, 63. Tegenover de Bergrede, 206. John Francis Bray over hem, 148. Het naar hem genoemd socialisme, 4, 57. Karakter van zijn leer, III. 441, IV. 1, 10, 26, 198.
Richard II, koning van Engeland, staat toe afschaffing van lijfeigenschap en amnestie aan de rebellen, I. 79. Zijn onderhoud met Wat Tyler, 79. Belooft het volk herstel hunner grieven, 79. Zijn beloften door het Parlement gecasseerd, 79.
Richard, Albert, VI. 73. Steunt Bakounin op het congres der Internationale te Bazel, V. 453, VI. 59. Zijn uiting over Bakounin's actie in de Internationale, 59 noot. Oordeel over hem van G. Lefrançais en der oud-leden der Commune van Parijs, 59 noot.
Richard, Gérault, uitgever van ‘Le Chambard socialiste’, VI. 362 en noot.
Richard, Pierre, vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke Fransche socialisten, VI. 335.
Richelieu, kardinaal de, Fransch staatsman, 1585-1642. I. 128, 205.

Richter, Eugen, leider der vrijzinnigen in den Duitschen Rijksdag, 1838-1906, II. 392 noot.
Ricord, tracht de Conventie en de Constitutie van 1793 te herstellen, I. 377. Tegen het voorstel van het geheime Directoire, 380.
Riehl, W.H. Duitsch schrijver, hoogleeraar te München, geb. 1823, I. 55.
Rigaud, Fransch geneesheer, Saint-Simonist, stelt zich beschikbaar tijdens de cholera te Parijs in 1832, III. 89.
Rigault, Raoul, lid der commune van Parijs in 1871, 1846-71, VI. 91, 94.
Rigby, gouverneur van Tytherly, II. 347, 349, 356.
Rinck, Melchior, Wederdooper, I. 105.
'Ring', zie 'Trust'.
Ripley, George, III. 176. Bereid met zijn vrienden de Brook-Farm-Community in te richten, 176. Zijn manifest, 179.
Ripon, markies van, omstr. 1850, noemt zich Christen-socialist, I. 1.
Ris, K. Ned. Socialist, IV. 152.
Rittinghausen, Duitsch democraat, adept van het Fourierisme, III. 194. Zijn gesprek met Considerant, 194, waarover hij een stuk in de 'Démocratie Pacifique' schrijft, dat later als boek verschijnt, 194 noot. Schrijft brieven in de 'Revue Socialiste', 194 noot. Neemt deel aan de arbeidersbeweging van Lassalle, 194 noot. Sterft in 1891, 194 noot. Zijn 'Socialdemocratische Abhandlungen', 194 noot. Proudhon over zijn wetgevingsstelsel, 581.
Rivadavia, Zuid-Amerikaansche socioloog, III. 445 noot.
Rivarol, A. graaf, Fransch schrijver, 1753-1801, I. 317.
Rivet, radicaal, Fransch afgevaardigde, 1896, II. 5 noot.
Rivière, Mercier de la, Zijn boek (1767) I. 262. Bestreden door Voltaire, 262; door Mably, 262, 263, 449.
Rjanof, VI. 256.
Robert, lid van de club der Cordeliers te Parijs, I. 337.
Robert, P., protesteert tegen Bazard en Enfantins brief van 10 Oct. 1830, III. 57 noot.
Roberts, W.P., Chartistisch advocaat te Bristol, IV. 247 noot.
Robespierre, Max Marie Isidore, 1758-94, I. 206. Zegeviert over Boissel in de Jacobijnenclub, 305. Getuige bij hel huwelijk van Desmoulins, 328 noot. De Sans-Culottes over hem, 342. Verzet zich tegen Chaumette's dienst der rede, 335. Zet de Jacobijnen op tegen de Hébertisten, 355. Zijn staats-idee, 355, 356, III. 393, VI, 99. Brengt de Commune ten onder, I. 356. Heerscht bijna alléén gedurende vier maanden, 356 en noot. Zijn 'Verklaring der rechten van den mensch' helt tot socialisme, 356, III. 217, 354, 393. Invloed van Chaumette's denkbeelden, I. 356. Niet afkeerig van Saint-Just's hervormingsplan, 358. Geguillotineerd, 359, III. 221. Zijn project-decreet, I. 361. Zijn dood betreurd, 362, 364, 366. Babeuf begint het vele goede in hem te erkennen, 366. Babeuf e.a. vrijgelaten na zijn val, II.

20 Charles Fouriers oordeel over hem, II. 117 noot. Cabet verdedigt zijn streven, III. 263. Buchez over hem, 325. Jean Reynaud over hem, 374 en noot. Proudhon bestrijdt zijn afstammelingen, de neo-Jacobijnen, 581. Zijn stok, V. 209 en noot. Nagebootst door Louis Blanc. VI. 83. Bakounin over hem, 120.
Rochdale Pioniers, zie 'Equitable Pioneer's co-operative store'.
Roche, Ernest, Fransch socialist, geb. 1850, VI. 324 en noot.
Rochefort-Luçay, V.H. graaf de, Fransch kamerlid, geb. 1830, VI. 324, 354.
Rochel, Clement, III. 612.
Rochery, Paul, III. 355
Röckel, August, Saksisch kapelmeester, VI. 23.
Rodbertus, Zweedsch justitie-raad en prof. V. 65.
Rodbertus-Jagetzow, J.K., V. 4, 204, 284, 342, VI. 446. Zijn socialisme, V. 5, 64, 172, 189, 191-193. Karakter, 64, 192, 194. Afkomst, 64. Stijl, 64. Familie, 65, 193. Opvoeding, 65. Levensloop, 65. Bereist Europa, 65. Uiterlijk, 65, 91. Naam, 65. In de Pommersche Provinciale vergadering, 66. Over rentegevend eigendom in zijn stuk: 'Die Forderungen der arbeitenden Klassen', 66-72. Over grond en kapitaal in zijn: 'Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände', 71-85, 170. VI. 185; waarvan J. Zeller een üittreksel geeft, V. 71 noot. Zijn boek wordt niet gekocht en doodgezwegen, 85, 310. Over gelijktijdig gedanen arbeid, IV. 65, V. 74. Maakt geen propaganda voor zijn socialisme, 86. Schrijft 'Die preuszische Geldkrisis', 86, waarin hij ontwikkelt zijn in 1846 in Pruisen ingevoerd bankstelsel, 87. Regelt de Pommersche belastingen en geeft twee brochures daarover, 87. Bepleit in zijn 'Für das Crediet der Grundbezitzer', den oud-Duitschen rentekoop, 87-89. Gekozen tot provinciaal 'Landtags'-afgevaardigde, 89. Zijn politiek standpunt, 90. In de Nationale Vergadering, 91. Lid van het kabinet van Auerswald-Hansemann, 91. Reden van aftreden, 92. Voor de afschaffing van den adel, 93. Verdere politieke loopbaan, 94-96. Terug naar zijn landgoed en geeft op de politiek, 96, 98. Zijn vrienden, 96 Over een kas voor invaliditeit en den ouden dag der arbeiders, 98-100. Hervat zijn sociale studiën, 100. Bestrijdt von Kirchmann's twee. verhandelingen in vier 'Sociale Briefe', 100, handelend over pauperisme en handelscrisis, 100-104, 413 noot; over vrije verkeer, 104-113; over grondrente, 113-122; over 'Das Kapital', 122-137, 417; waarin over Karl Marlo's boek, 63 en Proudhon's bladzijde over communisme, III. 547; wiens 'Revolution au 19 siècle' hij beurtelings aanhaalt en bestrijdt, 573. Karl Marx' oordeel over den vierden brief, V. 426 en noot. Aanleiding tot zijn 'Untersuchungen auf dem Gebiete der Nat.-Oekonomie des klassischen Alterthums', 137. Over de agrarische instellingen van Rome, 137; het belastingwezen aldaar, 138, vergeleken met de moderne begrippen er over, 138-150. Voorspellingen over het eigendom, 150. Over grondbezit in zijn 'Die Handelskrisen und die Hypothekennoth der Grundbesitzer', 151-154. Bepleit daarin terugkeer tot den rente-koop, 152, evenals in zijn 'Zur Erklärung und Abhulfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes', 153-160, waarin hij aantoont het verkeerde om grondbezit en kapitaalvoorraad gelijk te stellen. 153; het 'laissez faire' bestrijdt, 157, en staatshulp inroept, 158, 170. Over het loonstelsel, 159, 256, 279. Over den arbeid en arbeider in zijn 'Sendschreiben an der Arbeitercongres in 1862', II. 379 noot. V. 160-162; in zijn 'Offener Brief an das Comité des deutschen Arbeitersvereins zu Leipzig', 162-166, 248; in zijn 'Der normal Arbeitstag', 166-173. Over Robert Owen's arbeidsurenbank, 170. Waardeert Robert Owen, II. 316. Voorgesteld aan Lassalle, V. 245, en bevriend met dezen, 168. Hun samenstemming, 162, 218, 257, 281, 308. Hun verschil, 162, 165, 256. Hun

briefwisseling, 162, 165, 218, 262, 263, 264, 270, 308 noot. Lassalle over hem, 163, 166; wiens streven hij steunt, 163, 259. Over algemeen stemrecht, 164, 259, 265. Lassalle tegenover zijn arbeidsloon-theorie, 165. Over de Duitsche eenheid, 173-179, 349. Voltooid enkele vroeger begonnen opstellen, 179-181. Zijn programma's, 181 v, waarvoor hij in overleg treedt met H. Wagener, 182. Zijn brief aan dezen over de gevaren voor het nieuwe Duitsche rijk, 183. Laat zich nooit uit over geloofszaken, 184, 192. Zijn plannen voor arbeiders en landbouwaangelegenheden, 184. Correspondeert met architect H. Peters over arbeidsloon, 184. Behandelt agrarische quaesties en schrijft in de 'Berliner Revue', 185. Zijn voorstel aan het landdhuishoudkundig congres van 1875, 185. Werkt zijn stelsel uit, 186. Sterft, 186. Zijn programma voor Pruisen als Staat, 187-190. Herdacht als de vertegenwoordiger en wetenschappelijke ontvouwer van het Staatssocialisme, 190 v. Zijn invloed op Bismarck, 189. Oordeel over dezen, 189, 307. Zijn brieven aan R. Meyer, 190-193, waarin over de katheder-socialisten, de Eisenacher professoren Gneist, Marx, Dühring, Hasenclever, de oprichting der 'Gewerbevereine', het organiseeren van werkstakingen, het denkbeeld der tantièmes, en de instelling van arbeidsraden, 192 v. Zijn benamingen voor den grondbezitter, den kapitalist en den arbeider, 193. Zijn geschriften worden niet gelezen, 310. Zijn Staatssocialisme verdedigd op hel congres van Berlijn in 1892, VI. 271.
Rodde, Fransch journalist, redacteur van 'Le Bon Sens', III. 382 noot.
Rodenbach, VI. 360 noot.
Rodin, Fransch beeldhouwer, VI, 360 noot, 362 noot.
Rodney, G.B. lord, Britsch vlootvoogd, 1718-92, II. 15.
Rodrigues, Edouard, wisselagent te Parijs, III. 72 noot, 490 noot.
Rodrigues, Eugène, III. 14. Werkt mede om het Saint-Simonisme tot een secte te vormen, 25. Karakter, 24, 25. Past Lessings denkbeelden toe op Saint-Simons nieuw Christendom, 25. Zijn brieven over godsdienst en staatkunde, 25 en noot, 75. Vindt in Enfantin een geestverwant, 26. Waardeert vooral het godsdienstige van het Saint-Simonisme, 27. Opgenomen in het college der Saint-Simonisten, 27, 46. Steunt Enfantin, 43. Sterft, 46 v. Vervangen door d'Eichtal en Transon, 74.
Rodrigues, Henri, bankier te Parijs. Tegen het uitgeven van obligaties door de Saint-Simonisten, III, 72 noot.
Rodrigues, Olinde, volgeling en vriend van Saint-Simon, III. 396. Ontmoet Saint-Simon, II. 85. Mede-oprichter van 'Opinions littèraires, philosophiques et industrielles', 98. Schrijft een

voorrede aan Saint-Simons ‘Nouveau Christianisme’, 104. Aan Saint-Simons sterfbed, 109; diens laatste woorden tot hem, 110. Israëliet. III. 14. Opleiding, 15. Goed mathematicus, 15, Wordt directeur van de ‘Caisse hypothécaire’, 15. Op zijn voorbeeld gaan velen van zijn Joodsche bloedverwanten over tot het Saint-Simonisme, 15, 23. Zijn karakter, 15. Practisch van aanleg, 15. Houdt zich vooral bezig met pensioen-kassen, enz, 15. Gaat op in het Saint-Simonisme, 15. Brengt Enfantin in kennis met Saint-Simon, 18. Bezorgt Enfantin eene betrekking als kassier, 18. Leidt het Saint-Simonisme, 19, 26, en het blad ‘Le Producteur’, 19, 20, 22. Lid van het Saint-Simonistisch, college, 27, 46. Zijn zuster woont de vergaderingen bij, 46. Houdt de rede bij het tot stand komen der vaste hiëarchie, 46. Laat de leiding der school over aan Bazard en Enfantin, 46. Raadgever van Bazard en Enfantin, 61. Zijn houding in het geschil van Bazard met Enfantin, 69. Bemiddelt eene tijdelijke verzoening tusschen Enfantin en Bazard, 70. Enfantin getrouw, 71. Over Enfantin, 71. Neemt de financieele belangen der partij in handen, 71 en noot, en maakt plannen voor eene financieele associatie der Saint-Simonisten, 72, 83 en noot. Enfantin vreest hem te verliezen, 74. Over Enfantins theorieën, 83 v. Scheidt zich af, 84. Zijn manifest aan de Saint-Simonisten, 84. Wijst Bazards toenadering af, 84. Beschouwt zich het ware hoofd der Saint-Simonisten, 85. Zijn volgeling, 85 noot. Geeft uit Saint-Simons geschriften, 90 noot. Eischt terug zijn geld, 90 noot. Voor het gerecht gedaagd, 98, 99 noot, 101. Dicht ‘Poésies sociales des ouvriers’, 109 noot.

Roebuck, J.H., Eng. predikant, II. 279, IV. 226. Debatteert met Robert Owen, 328 en noot.

Roedell, Mary, baronesse Rudelsheim, VI. 246 noot.

Roesler, staathuishoudkundige. Zijn waardetheorie, V. 170.

Rogge, Walter (pseud. R. Walter), Duitsch schrijver, geb. 1822. Over Rodbertus, V. 96 noot.

Rogier, C., Belgisch minister, 1800-85, VI. 402.

Rohan-Guémené, aartsbisschop van Reims, I. 235.

Rohrbacher, abt, mede-redacteur van ‘L'Avenir’, III. 287, 293 en noot.

Rol, Hendrik, Luthersch predikant, neigt tot de Wederdoopers, I. 109. Zijn invloed, 109.

Roland, Madame, geb. Phliipon. Over Brissot, I. 328 noot, 334.

Roland, Pauline, Fransche socialiste, III. 354, 355, 492, 494 en noot, 500 v.

Roland Holsf, Henriette, Ned. socialiste, VI. 255 noot.

Rolfe, baron, Eng. rechter, IV. 246.

Rollinat, VI 360 noot.

Romanoff, Bakounin bezigt dien naam om den czar van Rusland aan te duiden, VI 35, 136.

Romantische School, III. 551, 598. Invloed op Enfantin, III. 18.

Rome, De zetel eener wereldheerschappij, I. 35. Verzet tegen haar macht, 36, 37. Haar overheersching, 35. Haar aristocratie, 36. Invloed der weelde op die aristocratie, 36. Haar bekrompen adels-politiek, 37. Invloed van Cato's dood, 36 v. Haar macht gefnuikt door bederf, 37. Haar slecht ontwikkelde, geldzuchtige democratie, 37. Macht van haar rijke burgers over den onzelfstandigen boerenstand, 37. Scipio Aemilianus' hervormingsplan opgegeven, 38 Tiberius Gracchus' revolutieplan, 38, 39. Tiberius Gracchus' akkerwet, 38, 39, 40, 41. Diens socialistisch plan en revolutie, 40. Strijd aldaar tusschen conservatieve en hervormingspartij, 41, 44. Fregellae wegens verzet tegen de conservatieve partij verdelgd, 41. Akkerwet geschorst, 41. Gajus Gracchus

hervormingsplannen, 42. De conservatieve partij tracht het volk te winnen, 42, 44 v. Opstand aldaar, 43. Onderdrukt door Opimius, 43. Dood van Gajus Gracchus, 43. Behandeling der slaven, 43 v. Catilina's anarchie, 44.
Romeinen, Vergeleken met de Grieken, I. 30, 31. Hun ernst en praktische zin, 30, 31. Een volk van daad en organisatie, 31, 32, 33. Hun logica, 31. Hun Corpus Juris, 32. Hun staats-begrip, 33, 339, 448. Hun belastingen, 31. Gebruik van staatscrediet, 33. Privaatbelangen en rechten tegenover staatsbelang, 33. Hun consumtie-standpunt, 33. Hun gebrekkig productie-vermogen, 33. Hun industrie en handel, 33 v. Hun rijkdom verkregen door verovering en roof, 33. Hun verkwisting, 33. Bederf en verval, 34. Petronius' Satyricon, 34 v. Hun speculatiegeest, 34, 37. Hun zucht voor spel en geld, 34. Hun landbouw, 34. Hun schrijvers over landbouw nog geraadpleegd, 34. Verschil tusschen hunnen landbouw en den onzen, 34. Gebruiken geen kapitaal bij hun landbouw, 34. Han gebrekkige kennis over de werking van het kapitaal, 34. Hun landbouw-werktuigen, 34. Invloed van den landbouw op hun zeden, 35. Landerijen hun voornaamste bron van inkomsten, 35. Oorsprong van hun socialisme, 35. Hun agrarisch socialisme, 35. Gevolgen van hun groot landbezit, 37. Hun ‘latifundia’, 37, 43, V. 137, 146.
Romeinsche recht, het, eigendomsregeling, V. 32, 50.
Romilly, John, lord, Eng. rechtsgeleerde, 1803-74, II. 351.
Romme, behoort tot de laatsten der Bergpartij, 1793, I. 363.
Ronsin. tooneeldichter, 1792, I. 347, 348, 355. Geguillotineerd, 356.
‘Roode Kruis’, Vereeniging van het, tot leniging enz. der oorlogsellende, volgens de Conventie van Genêve. 22 Aug. 1864, V. 10.
Roscher, W., Duitsch staathuishoudkundige, geb. 1817, V. 42, 372 en noot.
Rosenzweig, vermoord door de nihilisten, VI. 242.
Röser, V. 260 noot, aangeklaagd wegens samenzwering tegen den Pruisischen staat, 339.
Rosny, gezamenlijke naam voor twee broeders, Fransche romanschrijvers, o.a. over het socialisme, VI. 360 noot, 361.
Rossel, gedelegeerde van den oorlog in het Comité Central te Parijs, VI, 93.
Rossen, C., verwijzing naar zijn lezing van 13 Nov. 1831, II. 315 noot.
Rossi, G., Italiaansch socialist, VI. 404 en noot.
Rossi, P.L.O. graaf, Italiaansch staatsman, 1787-1848, III, 432, 550.
Rossignol, generaal der Hébertisten, I. 349, 379 Wil de oud-leden der conventie gekend hebben, 379. Vergadert bij Massart, 382. In staat van beschuldiging, 390
‘Rota, The’, politieke club in 1659 opgericht door James Harrington, I. 201.
Rothe, predikant te Berthelsdorf, 1722, I. 407, 409, 410.
Rotman, Bernt, Luthersch predikant in Mun-

ster. Invloed Zijner preeken, I. 108. Neigt tot de Wederdoopers, 109, 114, 115. Zijn beide boeken, 115, 118.
Rouanet, G., redacteur van ‘La Revue socialiste’. VI. 333. Medeoprichter van de ‘Société d'économie sociale’, 333. Vertegenwoordigt in de Kamer de onafhankelijke socialisten, 335.
Roubaud, abt. Verspreidt de denkbeelden der Physiocraten, 1767, I. 262.
Rouen, redacteur van Saint-Simons blad: ‘Le Producteur’, III. 19, 20, 22. Verlaat het bestuur van het Saint-Simonisme, 27.
Rouget de Lisle, C.J, dichter van de Marseillaise, geb 1760, II. 70, 71 noot.
Rousse, III. 234 noot.
Rousseau, Jean Jacques, de Fransche schrijver, 1712-78, I. 5, II 242, 253, 257, 289, 353, III. 282, 294, 338. IV. 411, VI. 114, 120, 204. Morelly's oordeel over hem, I. 253. Polen vraagt hem eene constitutie, 265. Over Mably's invloed, 265. Volgt dezen eenigszins na, 275. Verschil tusschen beiden, 276, 280. Zijn aanhang, 275 v. Heeft de armen lief, 276. Zijn beschouwingen over de burgerlijke maatschappij, 277, 448. Ontstaan zijner socialistische denkbeelden, 277. Veroordeelt communisme, 277. Invloed zijner geschriften, 278, 365. Zijn ideaal-leven, 279, 304. Wegbereider voor het socialisme, 280. Bestreden door Linguet, 287; door Boissel, 304. Over grondbezit, 365. Invloed op Buonarotti, 367. Zijn contract social, 277, II. 94, III. 516, V. 8, 342. Waarschuwt tegen de macht van den koopman, II 135. Zijn ‘Emile’, I 277, II. 195. Fichtes oordeel over hem, 366 noot. Dweept met den toestand der wilden, III. 143, 246. Louis Blanc over hem, 393. Volgt Spinoza's zienswijze over staatseigendom, 417. Bestreden door Proudhon, 579. Bakounin over hem, VI. 120.
Rouvier, M., Fransch minister van financiën, geb. 1842, III. 314 en noot.
Roux, Jacques, priester, behoort tot, ‘les enragés’, I. 341, III. 238. Tot de beroofde Parijsche winkeliers, I. 344. Oordeel over hem, 345. Lid der commune, 346. Brengt Lodewijk XVI naar het schavot, 345 v. Weigert salaris, 346. Steekt zichzelf dood, 346. Zijn vrienden, 347.
Roux-Lavergne, medewerker aan ‘L'Européen’, III. 317, en aan Buchez' ‘Histoire parlementaire’, 324 Lid van de ‘Assemblée Constituante’, 324 noot. Priester, 324 noot. Scheidt zich af van Buchez, 326. Lid der Nationale Vergadering, 331 noot.
Royer-Collard, Pierre Paul, Fransch staatsman, I. 339.
Rubat, onderprefect te Talissieu, 1816, II. 140.
‘Ruche, La’, kolonie van den anarchist Sebastien Faure, VI. 345 noot.
Rückert, F., Duitsch dichter, 1788-1866, VI. 435.
Ruge, Arnold, democratisch Duitsch schrijver, 1802-80, V. 486 noot. Jong-Hegeliaan, II. 387. Te Londen, III. 190, waar Aug. Willich mei hem omgaat, V. 334. Invloed van zijn verblijf te Parijs, III. 494 noot. Verkeert met ‘die Freien von Hippel’, IV. 345. Later standpunt, 368 noot. Redacteur der ‘Hallische Jahrbücher’, 355. Zijn manifest ten gunste der democratie, 356. Zijn standpunt tegenover het socialisme, 356. Naar Parijs, 356. Overeenkomst en verschil tusschen hem en Marx, 356 v.; met wien hij opricht de ‘Deutsch-Französische Jahrbücher’, 332, 356, waarin brieven van Marx aan hem, 356 noot, V. 319; en ook een brief van Bakounin. VI. 7. Marx' brief aan hem uit Holland, IV. 357. Waarom de ‘Jahrbücher’ te niet gaan, 368. Oneenigheid met Marx, 370. V.A. Huber bestrijdt zijn jaarboeken, 397. Verschaft Bakounin reisgeld naar Zwitserland, VI 14. Te Leipzig opgezocht door Bakounin, 17 en noot. Ergert zich aan Bakounins en Ogarjoffs uitlatingen over het Germaansch element, 36.

Rühl, Philippe, voorzitter der Fransche Conventie, 1792, I. 341.
Ruilstelsel, het, III. 432, IV. 14, 15, 51, 76, 99, 105, 121, 127, 137 v., 140 v., 145, 146, 169, 180, 183, 186, 192, 203, 219; - en voorts zie Verdeeling en Afzet van Arbeidsproduct.
Ruilwaarde. Bepaald door arbeid, IV. 4, 10, 17, 81, 100, 148. In tegenstelling van gebruikswaarde, 28.
Rumford, B.T. graaf, 1753-1814, I. 461, II. 278.
Rumpf, Duitsch politie-commissaris, VI. 291.
Ruprecht, van de Pfalz, 1619-82, I. 130.
Rupsch, handlanger van den Duitschen anarchist Reinsdorf, VI. 290.
Ruskin, John, Engelsch schrijver, 1819-1900, III. 31 noot, 483 noot, IV. 24, V. 119 noot, VI. 390 en noot. 391.
Russell, Lord John, Britsch staatsman, 1792-1878. Zijn gevleugeld woord tot de arbeiders, III. 5 v., IV. 223. Verwerpt het Volkscharter, 236. De anonieme brochure aan hem, 7, 27, 40, 148; titel, 27; motto's, 27; overzicht, 28-40. Redevoeringen, 27 en noot.
Russische bode, orgaan voor de oud-Russische denkbeelden, VI. 32, 38.
Rüstow, W., Duitsch militair en socialistisch schrijver, 1821-78. Opgezocht te Zürich door Lassalle, V. 228. Diens vriend, 303, 304, 305. Secondant bij diens duel, 305. Schrijft in het door Schweitzer geredigeerde blad ‘Sozialdemocrat’, 466.
Ryder, chartist, IV. 234.
Ryehouse-complot, 1683, I. 145.
Ryssakow, nihilist, werpt met een bom naar den czar, VI. 245.

S.

Sabbathsjaar, het Israëlietische, waarin oogst van land en wijngaard algemeen eigendom was, III. 342.
Sabotage, (Vernieling van arbeidswerktuigen door werkstakers) VI. 149 noot.
Sachs, Hans, Duitsch dichter, 1493-1576, VI. 401.
Sachse, Julius Friedrich, schrijft over ‘The German Sectarians of Pennsylvania’, VI. 166 noot.
Sadler, M.T., lid van het Eng. parlement, Bestrijdt het ‘laisser-faire’ en de leer van Malthus, IV. 225 en noot. Geprezen door Karl Marx, V. 37 en noot.
Sagnier, Marc. Zijn boek ‘Le Sillon’ veroordeeld door den paus, III. 292 noot.
Sagra, Ramond de la, leerling van baron de Colins, III. 446, 462. Zijn geschriften, 462 noot.
Saint-Amand, vriend van Chalier, 1793, I. 346.
Saint-André, Jean Bon, Fransch predikant, I. 356 noot, 359.
Saint-Aubin, schrijft in Saint-Simons ‘L'Industrie’, II. 50 noot.
Saint-Chéron, Saint-Simonist, treedt toe tot

‘Le petit Mercredi’, III. 47. Trouwt met de dochter van Bazard, 47 en noot, 60, 63 noot. Mede-redacteur van ‘Le Globe’, 60. Scheidt zich af van Enfantin, 70. Werkt mede aan Leroux' Encyclopédie, 341.
Saint-Cyr, Nugres, Fransch generaal, III. 17 en noot, 48.
Sainte-Beuve, C.A., Fransch schrijver 1804-69, III. 80 noot. Zijn oordeel over Victor Considerant, II. 212, III. 128 en noot. Vriend van Emile Barrault, 24. Over Charles Duveyrier, 44. Werkt mede aan den ‘Globe’, 58, 61 noot. Neiging tot het Saint-Simonisme, 61. Lamennais geeft hem het handschrift van ‘Les paroles d'un Croyant’ ter lezing, 297. Oordeel erover, 298. Zijn biographie van Proudhon, 594. Proudhons brief aan hem, 601.
Sainte-Hilaire, Aglaé, III. 99.
Saint-Etienne, Rabaud, I. 328 noot.
Saint-Hurugues, markies de, I. 320 en noot, 338.
Saint-Imier, het anti-autoritaire congres te, VI. 155.
Saint-Just, Antoine, 1767-94, I. 206. Zijn plan tot organisatie der sociale republiek, 257 en noot. Staat Robespierre bij en vernietigt de Commune, 355, 356 en noot. Volgt eenigszins Chaumette's denkbeelden, 356. Zijn hervormingsplan, 358 v. Robespierre over dit plan, 358. Nadert het socialisme van Morelly, 359. Zijn geboorteplaats en leefwijze, 358 noot. Zijn dood, 359. Zijn instellingen, II. 200 noot.
Saint-Lambert, C.F. markies de, 1716-1803, II. 121 noot.
Saint-Martin, Louis Claude, markies de, 1743-1803, I. 311. Over eigendom, 311 noot.
Saint-Pierre, Charles Irénée Castel, abbé de, Fransch schrijver, 1658-1743. Zijn plannen, I. 233 v. II. 43, 64. Over eeuwigen vrede, 361 noot.
Saint-Priest, A.G., Fransch diplomaat, 1805-51, III. 566.
Saint-Simon, markies de, III. 103.
Saint-Simon, C.H. graaf de, II. 1, 112, 391, 393. 397, 398, 400, 401, 402, III. 321, 359, 369, 576, V. 453, VI. 67, 110, 383, 432. Oordeel over hem, II. 12 v. Familie, 14. Opvoeding. 14. Wordt militair, 14. Naar Amerika, 15. Verhouding tot zijn vader, 14, 15. Krijsgevangen, 15. Terug in Frankrijk, 16. Vervuld van Amerikaansche vrijheidsdenkbeelden, 16. Zijn project voor een Panama-kanaal, 16. In garnizoen te Metz, 16. Volgt dààr colleges over mathesis, enz., 16. Zijn omgang aldaar, 16. Dood van zijn vader, 16. Plannen voor een Madridsch zee-kanaal, 17. Verbreidt nieuwere denkbeelden over vrijheid en gelijkheid, 17. Ontdoet zich van zijn titel, 17. Tegenover de staalkundige gebeurtenissen der Revolutie, 17 v. Zijn financieele speculaties, 18, 19, 20, III. 445. Leefwijze en uiterlijk, II. 19 en noot, 21, 26, 27 Omgang met geleerden, II. 20, 21. III 476. In de gevangenis, II. 20. Bevrijd 20. Twist met Von Redern, 20. Waaraan hij zijn fortuin wil besteden, 20 v. Werkt en studeert, 21. Zijn huwelijk, 21; ontbonden, 22. Doel van zijn reis, 22. In Engeland, 22. Zijn opinie over Duitschland, 22. Ontmoet mevrouw de Stael en geeft ‘Lettres d'un habitant de Genève’ uit, 23. Inhoud dier brieven, 23-27. Zendt een ex. aan Bonaparte, 27. Genegeerd, 27. Zijn aristocratische tint, 27, 52. Vraagt mevrouw de Stael ten huwelijk, 27 en noot, Terug te Parijs, 27. Moet den kost gaan verdienen, 27. Copiïst aan de bank van leening, 27. Werkt 's nachts aan zijn studies, 27. Geeft bloed op, 27. Zijn vroegere kamerdienaar Diard onderhoudt hem en betaalt de drukkosten van zijn ‘Introduction aux travaux scientifiques du XIXme siècle’, 28 v. Tracht Napoleons aandacht te trekken voor dit werk, 29. Overzicht, 29-31. Oordeel, 31-34. Ontvangst, 33. Beroept zich op Newton, 29, 158 noot. De nieuwe term ‘philosophie positive’, 31, 35. Geen sympathie voor Luther, 32.

Over renteniers, 32. Over Napoleon, 32, 33, 35. Zijn ‘Lettres au Bureau des Longitudes’, 33. Zijn zelfonderzoek, 34. Blijft moed houden, 34. Zijn prospectus van een nieuwe encyclopedie, 35, opgedragen aan zijn neef, 35. Stelt intelligentie naast godsdienst op den voorgrond, 35. Diards dood, 36. Vraagt hulp aan Von Redern, 36. Zoekt zijn familie op, 36 v. Wordt ziek en herstelt, 36. Zijn familie geeft hem een kleine toelage, 37. Zijn troost, 37. Schrijft zijn ‘Mémoire sur la science de l'homme’, 37-41, en daarna zijn ‘Travail sur la gravitation universelle’, 37, 41. Geen geld om ze te laten drukken, 37, 42. Vervalt steeds in herhalingen, 40. Over de crisis van 1813, 40. Klaagt over zijn armoede, 42. Augustin Thierry wordt zijn secretaris, 43, en helpt hem aan zijn brochure over Europa's reorganisatie, 43. Die brochure trekt aandacht, 43. Inhoud ervan, 43-48. Zendt die aan den Russischen keizer, 47, 267. Zijn ontsteltenis bij Napoleons terugkeer, 48. Benoemd tot onder-bibliothecaris, 48, 140. Over Napoleon, 48, III. 112 Zijn brochure over een verbond tusschen Frankrijk en Engeland, II. 49. Afgezet als onder-bibliothecaris, 49. Arm en verlaten, 49. Zijn vervolgwerk: ‘L'Industrie’, 50-56. Voortgezet onder den titel ‘Le Politique’, 56 v. Over arbeid, 57. Verschil en overeenkomst met Smith en Say, 57-59. Verschil tusschen hem en Thierry, 59, die vervangen wordt door Auguste Comte, 59, III. 378. Zijn invloed, II. 59 v. Inteekenaren op zijn werken, 60. Zijn vervolgwerk: ‘L'Organisateur’, 60-69, 70. Voor het gerecht, 69. Verdedigd door advocaat Legouix, 69. De vier brieven aan zijn rechters, 69. Vrijgesproken, 69. Gevolgen van het proces, 69. De kring zijner kennissen breidt zich uit, 70. Als een profeet der toekomst beschouwd, 70. Onbewust van een strijd tusschen kapitaal en arbeid, 70. Bezongen door Béranger, 70 en noot, III. 150. Over de maatschappelijke en staatkundige verwikkelingen van Frankrijk, II. 71. Overzicht van zijn ‘Du Système-industriel’, 71-82. Omgang met zijn natuurlijke dochter, 82. Verhouding tot Julie Juliand, 82. Ontmoet John Stuart Mill, 82 en noot. Schrijft twee brochures getiteld: ‘Sur les Bourbons et les Stuarts’, 83 en noot. Bewerkt een geschrift: ‘Du contract social’, 83. Naar 't Noorden van Frankrijk, 83. Steeds in geldnood, 83. Zijn leerlingen worden als secretarissen betaald, 83. Wanhopig, 84. Mislukte poging tot zelfmoord, 84. Vat zijn werk weer op, 85. Lafitte e.a. teekenen in op zijn werk, 85, 221. Vriend van Olinde Rodrigues, 85. Zijn ‘Catéchisme des industriels’, 85-89, waarvan Auguste Comte het derde cahier schrijft, 90; dat zijn ideeën bevat, 90-96, III. 378, maar hem toch niet voldoet, II. 96. Zijn aanmerkingen geven aanleiding tot verwijdering tusschen hem en Comte, 96 v., 97 noot. Behandelt de betwiste punten scherper in een volgend cahier, 97 v., dat onafgewerkt blijft, 98. Na Comtes afscheiding breidt zich uit de kring zijner

vrienden, die een tijdschrift oprichten, 98. Zijn bijdragen, 99-104. Zijn 'Nouveau Christianisme', 103, III. 264, 279, 316, waarvoor Rodrigues de voorrede schrijft, II. 104, wordt de leidraad voor zijn leerlingen, III. 14, en bevat zijn laatste denkbeelden, 14, VI. 454 Richt op het tijdschrift 'Le Producteur', II. 109. III. 110, waarvan zijn leerlingen een weekblad maken, 14, 316. Ziek en sterft, II. 109. Zijn afscheidswoorden aan zijn leerlingen, II. 110 en noot. Vergeleken met Charles Fourier, 132 noot, 146 noot, 147, 150, 167 noot, 168, 185 noot, 208 noot, 210 noot, 211, 219, 227; met Robert Owen, 357; met J.G. Fichte, 386. Zijn volgelingen, III. 13-113. Zijn hoofdregelen, 113 v. Zijn leer boven de bevatting der mindere klasse, 222, 262 Pierre Leroux over hem, 335, 340. Joseph Rey's bezwaar tegen zijn stelsel, 478. Hegel en Schelling brengen de beweging door hem in Frankrijk geleid over naar Duitschland, IV. 331. Gevolgen van het niet kennis nemen van zijn denkbeelden, 431. Karl Marx' oordeel over hem in, 'Das Kapital', V. 423 noot. De lezing van zijn geschriften boeit Wilhelm Liebknecht, 468. Ogarjoff dweept met zijn socialisme, VI. 6.

Saint-Simon, Victor de, II. 35.

Saint-Simonisten, de, volgelingen van C.H. graaf de Saint-Simon (zie aldaar), III. 213, 336, 338, 401, 417, 419, 441, 516, VI. 8, 93, 129, 202, V. 453, 454. Komen in aanraking met Charles Fourier, II. 221, 222 noot, die hun denkbeelden in eene brochure bestrijdt, 89 noot, 222. Diens stelling tegenover en naast hen, III. 122. Enkelen gaan over tot het Fourierisme, II. 222, III. 14, 123, 124. Bestrijden Robert Owen, II. 314. Saint-Simons toespraak tot hen op zijn sterfbed, 110. Hun graphische voorstellingen, 284 noot. Verwerken de begrippen van hun leermeester, III. 13, 44, 114. In aanzien, 13. Hun onderlinge band, 13. Hun bestrijding van het individualisme en liberalisme, 13, 21. Nemen met geestdrift aan de stellingen uit 'Le nouveau Christianisme', 14, 23, 25. Hun tijdschrift 'Le Producteur', II. 109, III. 14, 19-23, 24, 26, 27, 28, 59, 110, 316. Hun leidend driemanschap, 14-19. Het Saint-Simonisme accentueert zich als vaste school, 19, IV. 93. Gevolgen daarvan, III. 19. Hun beschouwingen over arbeid, 19 v., 23; over den Staat, 21, 22, 29. Hun aantal neemt toe, 17, 22, 23, 45, 47, 57, 61, 65, 102. Waarom beursmannen en Israëlieten zich tot hen aangetrokken voelen, 15, 25. Lafittes opmerking over hen, 22. Over arbeid, 23. Over philanthropie, 23. Invloed van Eugène Rodrigues, 25, 63, die waardeert het op den voorgrond treden van het religieuze element, 27. Hun college, 27, 46, 61, 73, dat wekelijksche vergaderingen houdt, 27, 46. 'Le petit Mercredi', 27, 46 en noot. Hun voordrachten tot uiteenzetting der leer, 27, 28. Overzicht dier twee reeksen voordrachten, 29-44. Hun onderlinge strijd over de rol van het gevoel, 44. Enfantins denkbeelden over de vrouw, 44, 46-49, 68-72, 100, IV. 118, VI. 178, niet als geloofsartikelen aangenomen, III. 48, 49, 50, 63; veroorzaken verdeeldheid, 62 en noot, 66, 69-70, 73, 82 v., 85, 123, 336; heftige tooneelen, 70; beschuldigingen van onzedelijkheid, 71, 75, 83; gerechtelijke vervolgingen, II. 322, III. 82, 85, 90, 98 v., 103; gevangenneming van Enfantin en Chevalier, 104. Enfantin neemt de rol aan van religieuzen profeet, 45, 47; laat zich 'vader' noemen, 79. Het weekblad 'L'Organisateur', 45, 53, 61. Een vaste hiërarchie komt tot stand, 46, 49. Enfantins liefdesgeschiedenis, 47 noot. De leiding der school opgedragen aan Bazard en Enfantin, 46. Het bestuur na 1830, 47. De hoofdzetel te Parijs, 47. Onthouden zich van de omwenteling van 1830, 51-55, en van alle politiek, 55. Invloed op de maatschappij, 54, 65, 114. De omwenteling van 1830, 56. Lichten hun stellingen toe aan den voorzitter der Kamer, 56-58. Het tijdschrift 'Le Globe', I. 358 noot, III. 47, 58-62, 64, 65, 66 en noot, 89, 90, 91, 98, 125, 335, 336.

Hun propaganda, 61, 71 noot, 73 noot. Hun lezingen, 62. Hun zaal door de politie gesloten, 63. De groote communie van 8 Juli 1831, 63. Hun voordrachten voor het volk, 63, waarin het begrip ‘associatie’ wordt verduidelijkt, 63 v. Hun sociale politiek, 64. Hun ontwerp-troonrede, 64. Keuren revolutionnair ingrijpen af, en willen een evolutie der maatschappij, 65. Hun offervaardigheid, 66. Voor de wederinvoering der echtscheiding in Frankrijk, 67. Olinde Rodrigues neemt hun financieele belangen in handen, 71. Trachten het volk meer levensonderhoud en levensvreugde te geven, 73. Enfantin organiseert hunne kerkelijke hiërarchie, 73. Bestrijden de prostitutie, 73. Waarom de organisatie van college en ‘dégrés’ minder streng wordt, 74. Enfantin's onderwijzingen, 74-83. Hun openbare biechten, I. 153, III. 79-81. Aangeklaagd en vervolgd, 82 v., 101. Armand Carrel over hen, 83. Olinde Rodrigues' manifest, 84. Enfantin hoofd der school, 84, 90. Olinde Rodrigues blijft zich als hoofd beschouwen, 85. Michel Chevalier's industrieele plannen, 86-89. Hun voorgestelde maatregelen tegen de cholera, 89. Te Ménilmontant, 92-104, 125 v. Hun kleeding aldaar, 94, 103. Hun bezigheid aldaar, 97. Vertrek der meesten, 103. Uitéén, 104. Naar Turkije om het Saint-Simonisme aldaar te prediken, 105; verdreven, 105; naar Smyrna, 106. In Egypte, 107, 108, 244. Verder verloop, 108. In de wereld van zaken waarvan Toussenel hun een verwijt maakt, 157. Pierre Vincard's liedjes, 109 en noot. Aandeel aan de stichting der tweede republiek, 109. Hun idealen van Napoleon III's regeering, 110, 497, 594; teleurgesteld, 111, 112. Figaro's aardigheid, 112. Het Saint-Simonisme gesteld tegenover het Fourierisme, 113, 124. Victor Considerant over hen, 131 noot. Arago's bestrijding, 146. Paul de Boureulle over hen in: ‘La Phalange’, 166. In Auguste Blanqui's ‘Critique Sociale’, 231. Lamennais over hun stelsel, 306. Buchez neemt hun denkbeelden aan, 316, doch scheidt zich in 1830 van hen af, 316. Louis Blanc zet uiteen het verschil tusschen hun leer en de zijne, 387. De collectivisten ten onrechte als hun leerlingen beschouwd, 418. François Vidal over hun leer, 436, 437. Bestreden door Proudhon, 518 noot, 528, 530, 537, 595. Goethe's overeenstemming met hen, IV. 280. Duitsche geschriften over hun leer, 296. Ludwig Börne over hen, 296 en noot. Heinrich Heine aan hen verwant, 298. Critiek op hun stelsel in het Communistisch Manìfest, 426. Karl Marx over hen, V. 329. Karl Marx over hun beschouwing over het erfrecht, 454.

Saint-Simonistische bladen. - Opinions littéraires, philosophiques et industrielles, II. 99, 110 noot. Le Producteur, 109, III. 14, 19-23, 24, 26, 27, 28, 59, 110, 316. L'Organisateur, 45, 46, 47, 53, 61, 98. L'Organisateur Belge, [x]3 noot. Les Actes des Apôtres, 106. Les

Etats-unis de l'Europe, 110 noot. Le Globe, zie aldaar. La Ruche Populaire, 109, 328, 496.
Sales, F. de, stichter van de orde der Salesianerinnen, 1567-1622, III. 530 noot, VI. 104.
Salomon, leeraar der 'Fortschritt's denkbeelden. Bestrijdt Lassalle, V. 260.
Samter, A., Duitsch bankier en voorstander van landnationalisatie, V. 193, VI. 200, 298.
Sand, George, (A.L.A. Dupin), Fransche romanschrijfster, 1804-76, II. 225, III. 220, 355, 491, IV. 383, V. 202, VI. 227. Haar oordeel over het Babouvisme, III. 221; over Armand Barbès, 237 noot. Bevriend met Lamennais, 299. 490, die met haar tracht op te richten 'Le Monde', 300. Beschrijft diens uiterlijk, 311 noot. Ingenomen met Pierre Leroux, 347, 490; geeft met dezen en Louis Viardot uit 'La Revue Indépendante', 347, 493. Leroux' invloed op haar romans, 347 noot, 490. Steunt met geld diens inrichting te Boussac, 355. Zendt geld aan Jules Leroux, 369 noot. Redigeert met Thoré en Leroux 'La vraie République', 489. Karakter, 489. Haar geschriften, 490. Over Flora Tristan, 491. Agricol Perdiguier's mededeelingen, 497. Louis Napoleon's brieven aan haar, 499 noot. Proudhon over haar romans, 551, 595, en wijst haar terecht, 611. Verdedigt Bakounin, VI. 20.
Sanial, Amerikaansch socialist. VI. 422 noot.
Sansculottes, de, der Fransche repupliek, 1794, I. 382. In Boissels contra-project, 305. Het Sans-Culottisme, 341. Zijn fout, V. 239. Invloed op de Conventie, I. 342. Tegenover Héberts krant, 348.
Santerre, Antoine Joseph, 1752-1809. Leidt het Parijsche gepeupel naar het paleis der Tuilerien, I. 338.
Santo, Caserio, Italiaansch anarchist, VI. 348.
Sarchi, Saint-Simonist, III. 15, 23. Woont bij de Woensdagsche samenkomsten, 27. Zijn vrouw, 46. Lid van 'Le petit Mercredi', 47. Tegen Buchez, 46 noot.
Sarlardière, Parijsch geneesheer, 1823, II. 84 en noot.
Sarpi, P., Italiaansch geschiedschrijver, geb. 1552, I. 204.
Sartine, Fransch minister van marine in de 18de eeuw, I. 266.
Satterfield, II 233.
Sauders, Eng. socialist, VI. 371 noot.
Sauva, A., president der communistische kolonie te Iowa, III. 277.
Sauvanot, soc. Fransch afgevaardigde, VI. 424 noot.
Sauzet, heftig aangevallen in Fouriers tijdschrift 'La Phalange', III. 167 noot.
Savigny, F. von, Duitschlands groote rechtsgeleerde in de eerste helft der 19de eeuw, V. 200, 226, 289.
Savonarola, G,. Italiaansch hervormer, 1452-98, VI. 104.
Say, J.B., de Fransche economist, 1767-1832, II. 111. Zijn éénzijdigheid, I. 2. Bestreden door F. Liszt, 2. A. Thierry beroept zich op hem, II. 50 noot. Saint-Simons gevolgtrekking, 52 en noot. Over Adam Smiths leerstukken, 56. Over eigenaars en kapitalisten, 58. Overeenkomst en verschil tusschen hem en Saint-Simon, 57 v., 59, 75. Mill ontmoet Saint Simon in zijn salon, 82. Fourier tracht zich met hem te verstaan, 213 en noot. Zijn brief over Fourier, 213 noot. Zijn lof voor den kapitalist, III. 435. Bestreden door de Saint-Simonisten, 21. Lofrede op hem in 'Le Globe', 60. De Colins bestrijdt zijn theorieën, 454 v., 456. Zijn opvatting over koopkracht bestreden door Rodbertus, V. 72; diens verwijt, 107. Karl Marx' oordeel over hem, 372 en noot.
Say, Thomas, voegt zich bij de kolonisten te New-Harmony, II. 297.
Sayn-Wittgenstein, prinses von, V. 267 noot.

Schaepman, Dr. H.J.A.M., VI. 459.
Schäfer, predikant te Berthelsdorf, 1722, I. 409.
Schäffle, Albert, Duitsch economist, 1831-1903. Zijn nieuwe gezichtspunten ten opzichte der sociologie, I. 11. Over de Duitsche sociaaldemocratie, II 387. Wijst op Karl Marlo's boek, V. 18. Stelt belang in Lassalles 'Das System der erworbenen Rechte', 228. Nagevolgd door E. Bellamy, VI. 209.
Schappeler, C., predikant te St. Gallen, 1472-1551, I. 94.
Schapper, Karl, adept van Georg Büchner, IV. 295. Student te Giessen, 295. Vlucht, 295. Te Parijs en Londen, 295. Neemt deel aan Mazzini's inval in Savoye, 298 noot. Vlucht naar Parijs, 301. Engels' beschrijving van hem, 301 noot. Gearresteerd, 301. Verbannen uit Frankrijk, 301, 387. Medestichter te Londen van den Bond der Communisten, 301 v. en noot, 387, V. 333. Steunt met geld Weitlings maandschrift, IV. 305. M. Hess sluit zich bij hem aan, 336 noot. Wil de revolutie uit Frankrijk in Duitschland overbrengen, 403 en noot. In het bestuur van het 'Democratisch Verein', 405. Vóór den rechter, 406. Op de volksvergadering te Worringen, V. 205 noot. Zijn conflict met Karl Marx, 334, 338, 340, 352 460, 463. Richt op met Willich den 'Sonderbund', 389; ontbonden in 1853, 339. Zijn communistisch archief valt in handen van Oscar Dietz, 340. Verzoent zich met Marx, 341 noot. Sterft, 341 noot.
Scheepvaart, wet op de, IV. 107.
Scheffer, Ary, kunstschilder, 1795-1858. Zijn portret van Lamennais, III. 311 noot.
Schelde-quaestie, de, I. 298 en noot.
Scheljaboff, A., nihilist, VI. 243 en noot, 244, 245.
Schelling, F.W.J. von, philos. prof. te Jena, 1765-1854, II. 375, III. 347, V. 241, 242, 272, 290, VI. 7 en noot, 13.
Schelling, H. von, Pruisisch minister van justitie, geb. 1824, V. 241, 242, 272, 292, 293.
Schellinger, C., koopt in 1746 de goederen te Zeist voor de Herrnhutters, I. 419.
Schellinger, J, I. 419.
Schenk van Tautenborch, stadhouder, I. 119.
Scherer, Edmond, Fransch letterkundige, geb. 1815. Over Louis Blancs stijl, III. 415 noot.
Scheu, A., VI. 413 noot.
Scheurl, C.G.A. von, Duitsch rechtsgeleerde, geb. 1811, I. 90 noot.
Schewitz, Sergius E., Russisch socialist, huwt in Noord-Amerika Hélène von Dönniges, V. 307. Debatteert met Henry George, 307 noot, VI. 198.
Schickler, Duitsch bankier, V. 234.
Schiller, Friedrich von, de Duitsche dichter, 1759-1805, II. 365, 373, IV. 290, V. 196, 207, 213, 230, 290, 293.
Schimmelpfennig, Duitsch luitenant, V. 338, 352.
Schiphout, W., pred., sterft in 1747, I. 419 noot.
Schippel, Max, sociaal-democratisch afgevaardigde, geb. 1859. Bestrijdt het agrarisch programma, VI. 275.

Schlegel, A.W. von, Duitsch dichter, 1767-1845, II. 373, 375.
Schlegel, K.W.F. von, Duitsch letterkundige, 1772-1829, II. 373, 374 noot, 375, IV. 331, 335.
Schlettwein, von, Duitsch Physiocraat, V 65.
Schlöffel, Adolf, Duitsch socialist, IV. 401. Kameraad van Born, 401. Redigeert den 'Volksfreund', 401. In de gevangenis, 401. Sneuvelt, 401.
Schlözer, A L. von, Duitsch geschiedvorscher, 1735-1809, IV. 60.
Schluter of **Sluiter,** Peter, proponent, I. 154.
Schmidt, Julian, Duitsch letterkundige, 1818-86. V. 230, 242, 274, 289.
Schmidt, J.C., zie Max. Stirner. (Diens schrijvers- en bijnaam).
Schmidt, Simon, lid van den bond 'Der Gerechten' te Parijs, IV. 305. Medeoprichter van den bond der Communisten te Genève, 305. Houdt voordrachten over Weitlings 'Garantien der Harmonie', 317.
Schmoller, Duitsch economist, rangschikt zich onder de Katheder-Socialisten, I. 2.
Schneider, S.R, verklaart in Duitschland de leer van Fourier, IV. 296. In het bestuur van het 'Democratisch Verein', 405. Voor den rechter, 406. Afgevaardigde voor Keulen, 406.
Schoelcher, Victor, bondgenoot van het socialisme, medewerker aan de 'Réforme', III. 391, 495 en noot.
Schoenlank, Dr., Duitsch journalist, steunt von Vollmar in diens oppositie tegen Bebel op het congres te Frankfort a/M, VI. 272. Lid van de commissie om rapport uit te brengen over de propaganda onder de boeren, 273. Verdere levensloop en dood, 272 noot. In den Rijksdag na zijn dood opgevolgd door Bernstein, 288.
Schonen, baron de, Fransch Kamerlid. Zijn wets-voorstel om echtscheiding weder in te voeren, III. 67.
School-tucht, Invloed van, III. 136 v.
Schopenhauer, A., Duitsch wijsgeer, 1788-1860, VI. 43, 346 noot.
Schoppe, Kaspar, I. 205.
Schot en Lot, een hoofdgeld, V. 56.
Schouwaloff, P.A. graaf, chef van de geheime politie in Rusland, geb. 1827, VI. 233, 238.
Schramm, C, Duitsch socialist, IV. 274 noot, V. 338.
Schrautenbach, N.L. von, Zinzendorfs volger, I. 405 noot.
Schrenck, K.I.F.A. vrijheer von, Beiersch staatsman, 1806-84, V. 304.
Schuler, Ernst, Opent leesinrichtingen in Zwitserland, IV. 299. President van den Jong-Duitschen Bond, 299. Richt op het maandschrift 'Das junge Deutschland', 299.
Schulze-Delitzsch, H., de stichter der voorschotbanken, enz. 1808-83, V. 93. Tegenover het 'Deutsche Arbeiter Verein', 163. Rodbertus over zijn coöperatieve genootschappen, 165 en noot. Tracht de arbeiders te doen deelen in de voordeelen van den kapitalist, 246. Hoe Bismarck zijn coöperatieve beweging tegenwerkt, 247. Op de vergadering in de Berliner Tonhalle, 249. Stemt voor de verdaging van het arbeiders-congres, 249. Beoordeeld door Lassalle 251-255, 269, 271. Zijn genootschappen en Lassalle's productie-associaties, 257. Houdt voordrachten over kapitaal en arbeid, 259, 265, waarin hij Lassalle bestrijdt, 259; diens antwoord 260. Weigert zijn denkbeelden tegenover die van Lassalle uiteen te zetten, 262. Behoudt voorloopig te Berlijn de arbeiders op zijn hand, 270. Lassalle's antwoord op zijn: 'Kapitel zu einem deutschen Arbeiter-katechismus', 273-290, 371. Antwoordt daarop na diens dood, 290

noot, waartegen J.B. von Schweitzer in de gevangenis een pamflet schrijft, 290 noot, 467. Voorstanders, 339 noot, 471.
Schurz, Karl, wijkt uit Duitschland en wordt Amerikaansch staatsman, 1829-1906. V. 334 en noot.
Schuster, Dr., lid van den 'Deutscher Bund der Geächteten', IV. 300. Socialist, 300. In den 'Bund der Gerechten' te Parijs, 300.
Schuttersdienst, weigering van, III. 66 noot, VI. 261.
Schuurman, Anna Maria van, behoort tot de Labadisten. Haar 'Eucleria', I. 150, 151.
Schwab, anarchist te Chicago, VI. 207.
Schwarzenberg, August von, VI. 20.
'Schwefelbande': jeugdige, woelige, meest uit N. Duitschland geweken stamgasten van Bertin's Café de la Couronne te Genève in 1849, die uitgaven het tweemaal verschenen blad 'Rummeltipuff, Organ der Lausbubokratie' (benaming voor de democraten van een reactionnair Beiersch kamerlid), V. 351 en noot.
Schweichel, G.J.R., Duitsch romanschrijver, geb. 1821, IV. 404 noot. V. 471 noot.
Schweitzer, J.B. von, Duitsch letterkundige en rechtsgeleerde, 1833-75. Tegen Karl Vogt, V. 218. Gewonnen voor Lassalle's denkbeelden, 265, wien hij na diens dood verdedigt tegen Schulze-Delitzsch's verweerschrift, 290 noot. 467. Aangesteld tot redacteur van het op te richten orgaan voor Lassalle's 'Verein', 298. Leider van dit 'Arbeiter-Verein', 306, 466, 467 v. Redigeert het Lassalleaansche blad 'Sozialdemokrat', 440, 466, Zijn artikelen daarin over Bismarck verwijderen hem van Marx en Engels, 467, die evenals Bebel hem een gevlei van Bismarck verwijten, 466 noot, 467. Bericht de Internationale het voornemen van het 'Arbeiter-Verein' om zich bij haar aan te sluiten, 451. In arrest, 467. Lid van den Rijksdag van den Noord-Duitschen Bond, 468. Gustav Mayers biographie, 466 noot. Bestreden door Liebknecht en Bebel, 466 noot, 470. Zijn actie tégen grondrente, 470 noot. Invloed van het Eisenachsche programma op hem, 472. Neemt aan de besluiten van het congres te Bazel over den grondeigendom, 472. Verbreekt zijn bondgenootschap met de gravin von Hatzfeldt, 472. Stemt voor de krijgsuitgaven voor den oorlog van 1870, 473. De beschuldigingen door Tölcke e.a. ten nadeele van hem uitgewezen, 473 noot. Trekt zich terug als leider der Lassalleanen, 473. Legt neer de leiding van zijn blad, 473. Wordt tooneelschrijver, 473 en noot. Mehring en Bebel over hem, 473 noot. Sterft, 473.
Schwenckfeld, Kaspar von, stichter eener Protestantsche secte, 1493-1561, I. 105, 409. Zijn volgelingen trekken naar Amerika, 417.
Schwerin, M. graaf von, Pruisisch minister, 1804-72, V. 231, 233, 246.
Schwitzguébel, Adhémar, vriend van Bakounin, wîens ideeën hij vertegenwoordigt op het Haagsche congres der Internationale, V. 461, 462. Secretaris van het congres te Sonvillier, VI. 123. Schrijft in de brochure 'Simples Questions Sociales', 155 noot.

Scipio Aemilianus, Romeinsch veldheer, I. 36, 37, 41.
Scipio Nasica, Romeinsch consul. Veroorzaakt Tiberius Gracchus' dood, I. 40.
Scroope, I. 138.
Sebastian, von Breitenstein, abt te Kempten in 1523, I. 93.
Séchelles, Hérault de, behoort tot de Dantonisten, I. 355, 356 noot, 420. Biedt de grondwet der Bergpartij aan, 360 en noot.
Seeger, L., Duitsch dichter, IV. 393.
Segarelli, stichter van de orde der Apostelbroeders of Patarenen, I. 72.
Ségur, L.P. graaf de, Fransch kolonel, 1753-1830. II. 14, 15, 27.
Segur, P.P., markies de, lid der Fransche academie 1780-1873, III. 234 noot.
Seiler, Sebastian, communist, maakt propaganda voor Weitling in Zwitserland, IV. 317. Tracht de communistische beweging gaande te houden, 323. Zijn 'Evangelium eines armen Sünders' en antwoord op Bluntschli's rapport, 324.
Seilhac, Léon de, Verwijzing naar zijn: 'Le monde Socialiste', VI. 323 noot, 330 noot, 353 noot; zijn 'Les congres ouvriers', 326 noot, 330 noot
Selden, John. Eng. rechtsgeleerde, 1584-1654, I. 141 noot.
Sembat, Marcel, behoort in de Kamer tot de onafhankelijke Fransche socialisten. Verklaart zich voor eene algemeene werkstaking, VI. 334, 335.
Semper, G., Duitsch architect, 1803-79, VI. 24.
Sénard, voorzitter der Fransche Nationale vergadering van 1848, III. 186, 567.
Senior, N.W., Engelsch economist, 1790-1864. Zijn brieven over de fabriekswetten, III. 11. Zijn leer in strijd met de Bergrede, IV. 206. Over het laatste uur van den arbeidsdag, V. 379 noot, 434.
Sennft, graaf von, III. 285.
Sentiñon, G., Spaansch gedelegeerde op het congres der Internationale te Bazel, VI. 130 en noot.
Separatie-wet van 1905, in Frankrijk (Scheiding van Kerk en Staat) VI. 356 noot.
Separatisten, de, I 150 noot. Hun kolonie Zoar, III. 174 noot. VI. 168. Inrichting en constitutie, 168-171.
September-wetten, in Frankrijk, 1835, tegen de drukpers, III. 224.
Serre, de, II. 67.
Sévérine, Madame, socialistische Fransche schrijfster, VI. 361.
Servet, Fransch geneesheer uit de 16e eeuw, I. 87.
Sexby, doet een aanslag op Cromwells leven, 1658, I. 142 noot.
Shaftesbury, zie Lord Ashley.
Shakers, de, eene spiritualistische secte, IV. 113, 162. Oorsprong, I. 400 v. VI. 174 Leiders, I. 401, 402. Verklaring van hun naam, 401. Nemen in beteekenis toe, 401. Hun beginselen, 402, 403, III. 78 noot, VI. 174. Hun indeeling, I. 403, 404. Hun bestuur, 404, VI. 174. Owen over hun godsdienstige maatschappij, II. 263. Hun gemeenten tn Noord-Amerika, III. 174 noot. VI. 173, 176 noot. Hun bedrijf en dorpen aldaar, 173-176. Hun tijdschrift, 176 noot.
Shakespeare, William, I. 75, III. 4 v., 137, IV. 27, 245, 429, V. 300, 347.
Shaw, G. Bernard, Eng. socialist. schrijver uit den kring der Fabiërs, VI. 384 en noot, 417.
Shelley, P.B., Engelsch dichter, 1792-1823, I. 443 en noot. II. 255, 256, 277, 355, IV. 2 en noot, 3 en noot, 4 en noot, 5, 151, 215, V. 272, VI. 431 noot,
Sheridan, R.B., Eng. dichter, 1751-1816, I. 427.
Shipton, G.. presideert het internationaal congres van afgevaardigden van vakvereenigingen te Londen, 1888, VI. 407 en noot.

Sibour, Fransch geestelijke, III. 363.
Sickenga, F.N., VI. 388.
Sickingen, F. von, Duitsch ridder, 1481-1523, I. 83, V. 210, 212-216, 222, 237, 257.
Sidmouth, H.A. viscount, Eng. minister, 1755-1844, II. 266.
Siebenpfeiffer, spreekt op de bijeenkomst op het slot Hambach, 27 Mei 1832, IV. 297 noot.
Siegmund, Emma, VI. 14 en noot.
Sieyès, Fransch abt, I. 238. Zijn boekje over 'Le tiers état', II. 10 en noot. Zijn woord tot den derden stand, 12, V. 238. Bakounin vergelijkt Ogarjoff met hem, VI. 45.
Simon, Fransch geneesheer, Saint-Simonist, III. 89.
Simon, Jules, Fransch wijsgeer en staatsman, geb. 1814. Over Michel Chevalier, III. 85 noot. Onderteekent Considerants ontwerp-proclamatie van 23 Juni 1848, 186. Over Jean Reynaud, 371 noot. Houdt de redevoering bij 't onthullen van A. Guépins standbeeld, 375. Over Proudhon's rede in de Nationale vergadering, 565 noot, 566 noot. Over Proudhon's uiterlijk, 568 en noot. Lid der 'Internationale', V. 439 noot. Over de Mei-betooging der socialisten, VI. 413 noot.
Simon, L., lid van het Duitsche parlement, 1810-72, V. 96, 219.
Simon, Léon, III. 63 noot.
'Simplificateurs', Les grands, benaming voor anarchisten, VI. 154.
Sindercome, Miles, doet een aanslag op Cromwells leven, 1657, I. 142 noot.
Singer, Paul, Duitsch socialist, afgevaardigde, 1844-1911, VI. 265 en noot, 267, 271, 278, 287, 412, 417, 420, 422 noot, 424.
'Singulari nos', pauselijke zendbrief van 25 Juni 1834, III. 298.
'Sint George's Gild', John Ruskins nieuwe broederschap, VI 390.
Sismondi, J C.L. Simonde, Zijn beschouwingen over productie ten koste van bevolking en ellende, I. 2 v. Maakt kennis met Robert Owen, II. 267. Over de zoogenaamde kapitalistische productie-wijze, III. 11. François Vidal behandelt zijn theorie, 435. Proudhon verklaart zijn theorie over arbeidsverdeeling, IV. 380. Marx' en Engels' critiek op hem, 423, V. 360. Rodbertus over zijn overproductie-theorie, 72.
Sistare, mej., voegt zich bij de kolonie te New Harmony en wordt later Thomas Say's vrouw, II. 297.
Sitkovius, Moravische bisschop voor Polen, I. 410 noot, 418.
Skippon, I. 138.
Slavernij, I. 15, 30, 31, 33, 37, 43, 51, 291, 293, 303, 333, 453, II. 95, 162, III. 160, IV. 105, 203, V. 56. VI. 202.
Sleeswijk-Holsteinsche quaestie, de, 1848, V. 92.
Smith, Eng. officier te Parijs, spreekt Charles Fourier moed in, II. 211, III. 121.
Smith, Dr., Zijn rapport over de arbeidersklasse in Engeland, V. 433.
Smith, Adam, Eng. slaathuishoudkundige,

1723-90, I. 2, 278, IV. 14, 148, 168, VI. 440, 455. Zijn leer, I. 450. Invloed van zijn boek op de scheiding tusschen de economisten en socialisten, 450. Punten van toenadering tot de socialisten in zijn werk, 450, 453-457 Zijn individualistisch standpunt, 457. Invloed zijner theoriën op de afschaffing van het statuut over het leerlingschap, 457. Zijn behandeling der economie, 458, IV. 73. Wantrouwt het gemeenschapsgevoel, I. 459. Tegen arbeiderscorporaties, 460. Zijn eenzijdigheid, 460. Onvolledigheid, 460. Gevolgen daarvan, 461. De dwalingen zijner volgelingen, 460, IV. 63. Zijn tekort-schietingen, I. 460. Zijn ideeën over de industrie, II 56. Zijn critiek op het feodale stelsel, 56. Verschil en overeenkomst met Saint-Simon, 57 v. Over de opkoopers, 136. Zijn ideeën over handel en arbeid, 168 en noot, V. 31, 281, 362. Ricardo breidt uit zijn waarde-leer, III. 10, V. 281. Oordeel over zijn leer van Buchez, III. 322; van François Vidal, 434, 435; van Rodbertus, V. 170; van Karl Marx, 360 noot, 409; van Bernstein, VI. 281. Proudhon verwijst naar zijn definitie van eigendom, III. 526. Proudhon over zijn definitie van arbeid, 533. Diens critiek op zijn werken, 612 v. Rodbertus', bedenkingen tegen zijn stelsel, V. 69, 116 noot, 125, waarvan deze enkele stellingen overneemt, 104. Zijn belastingstelsel, VI. 193. Zijn interest-leer, 301. Ruskin over zijn leer, 390. Zijn rijkdomsbegrip, IV. 71, VI. 444. Over arbeidsverdeeling, IV 72, 75 v., 77. Definitie van kapitaal, 78. John Gray over hem, 193.

Smith, Hiram, profeet der Mormonen, VI. 181.

Smith, J., siichter vau de secte der Mormonen, 1805-44, VI. 181.

Sobrier, Zijn conferentie met Lamartine, III. 407 noot. Geestverwant van Th. Thoré, 489.

Sociaaldemocratie, manifest der Russische, VI. 57.

Sociaal-democratische Duitsche arbeiderspartij, de, V. 455, 464, 472, 473, 476, VI. 265 en noot, 269, 277, 278, 287, 288.

'Sociaal Weekblad', het, opgericht door de voorloopers der vrijzinnig-democraten, 1887-1911, I 322, 336, II. 196, 226, 235, 250, 356, III. 173, 405, 587, V. 50, 321, 455, 469, 474, 481, VI. 172, 201 noot, 204, 205, 208, 209, 218, 261, 272, 273, 275, 276, 278, 279, 291, 292, 293, 302, 330, 336, 338, 354, 365, 367, 368, 369, 373, 374, 375, 380, 385, 386, 388, 389, 404, 405, 406, 408, 417, 464.

'Social Democratic Federation', het middelpunt van het collectivisme in Engeland, VI. 370. Programma, 370 noot. Hyndmann trekt zich terug, 371 noot.

Sociale politiek, de, III. 11, 64, 364, 424, IV. 266, 318, V. 59, 165, 260, VI. 205, 448, 452.

Sociale revolutie, VI. 46, 54, 72, 74, 77, 96, 99, 101, 117, 149, 358, 465.

Sociale wetenschap, I. 334 v., IV. 113, 118, 150, 190, V. 97, VI. 196.

Socialisme, } passim.

Socialisten, } passim.

Socialisten, partij der onafhankelijke, in Frankrijk, VI. 320. Vertegenwoordigers in de Kamer, 332, 335. Oprichters, 333 Programma, 334. Propaganda, 335. Onderlinge geschilpunten, 334, 337. Hun blad, 335, 337. Keuren goed Millerands ministerschap, 338.

Socialisten wetten, Uitzonderingswetten tegen het socialisme. Het zoogenaamde 'Maulkrattengesetz', IV. 325 noot. - De wet in 1878 ingediend door Bismarck, V. 247, 482 en noot, VI. 264. 289.

Socialistische en aanverwante Bladen en Tijdschriften (zie ook Saint-Simonistische, Fourieristische, Owenistische, Communistische, Blanquistische, Anarchistische en Syndicalistische Bladen en Tijdschriften).

Annales politiques du XVIIIme siècle, I. 296 en noot, 297 en noot, 298, 299. Les Révolutions de France et de Brabant, 319. L'Ami du Peuple, 323, 326 noot, 327 noot, III 480. Le Père Duchesne, I. 341, 347, 348 Le Tribun du Peuple, 366 en noot, 370, 373, 375 L'Eclaireur du peuple, 370, 371 noot, 375 Cercle social, 322 noot. Cosmopolis, 352, 388. Le Proscrit, III. 190. Socialistische Monatshefte, 199, 445, 522. La Voix du Proscrit, 190. Le Devoir, 210, 211. La revue Icarienne, 278. La jeune Icarie, 278. L'Etoile du Kansas, 278. Le Monde, 300 en noot, 355. L'Avenir, 287 v., 289, 290, 292 en noot. Le Peuple constituant, 309, 312 en noot. Le Drapeau du peuple, 313. L'Européen, 317 v. en noot, 329, 333, IV. 298 noot. L'Atelier, III. 328, 333, 396, 496. La Revue nationale, III. 329. La Revue Encyclopédique, 336, 338 noot, 340, 371. La Revue indépendante, 109, 111, 335, 339, 347, 432 en noot, 433, 488, 489, 493. Revue sociale, 358, 493. Réunion de l'Ouest, 376. La Revue occidentale, 379. Le Bon Sens, 382 en noot. La Vie socialiste, 403 noot La Revue du Progrès, 382. La Réforme, 312, 391, 394, 487 noot, 494. Le National, III. 308, 391, 394. Le Nouveau Monde, 415. L'Homme libre, 416. Bibliothèque de la Revue socialiste, 418 noot. Le Salut du Peuple, 430, 431 noot. La Revue socialiste, I. 300, 389, 444, II. 35, 179, III. 148, 149, 166, 194, 229, 431, 445 noot, 475, 496, 505, V, 224, VI 333. La Révolution démocratique et sociale, III. 446 noot. La Société nouvelle, 446 noot La Philosophie de l'Avenir, 444 noot, 463. Le Démocrate, 474 en noot. Le Réformateur, 475, 480. L'Accusateur publique, 488. La vraie République, 489. L'Union, 496. Revue du mouvement social, II. 176, 198, 222, 296, III. 118, 142, 146, 150, 172, 173, 199, 278, 356, 505 noot. L'Humanité nouvelle, 457 noot, 462 noot, 463 noot, VI. 420 noot. The poor man's guardian, IV 225 noot, V. 181. The national Union, IV. 225 noot. The London Democrat, 234. The Labourer, 256 noot. The power of the Pence, 267 noot. The democrative review, 268 noot. Notes to the people, 274 noot. Das Volk (blad van Stephan Born), 401 noot. The northern Star, 228 noot, 251. The National Reform, 252. Reynolds political Instructor, 252. Politics for the people, 265 en noot. The Christian Socialist, 266, 408, VI. 389 noot. Der Hessische Landbote, IV. 291 en noot, 295. Der Geächtete, 300. Ein und zwanzig Bogen aus der Schweiz, 331. Deutsch-Französische Jahrbücher, 332, 356, 360, 368, 369, V. 200, 316, 319, Neue Anekdota, IV. 334, 337. Gesellschaftsspiegel, 335, 390. Der Sprecher, 336. Die Bielefelder Monatschrift, 336 v. Deutsches Bürgerbuch, 333, 339, 341. Triersche Zeitung, 340, 390. Rheinische Jahrbücher, 341. Prometheus, 341. Westfälische Dampfboot, 342. Diesz Buch gehört dem Volke, 342. Die allgemeine Litteratur-Zeitung, 344, 365, 366, 367. Rheinische Zeitung, 346, 352 v., 356, 390. Berliner Monatschrift, 346. Die Hallische Jahrbücher, 356, VI. 7 noot. Deutsche Jahrbücher, IV. 356, VI. 7 noot. Vorwärts (opgericht door Börnstein), IV. 368, 370, V. 200, VI. 15, 235. Neue Rheinische Zeitung, IV. 384, 444 v., V. 204, 205, 336, 337, 344, 352, 466, VI. 20, 42. Die Deutsch

brüsseler Zeitung, IV. 387. Weserdampfboot, 390. Janus, 398. Volksfreund, 401. Die neue Zeit, V. 66, 484, VI. 274. 277. Almanach de la question sociale, V. 3, 233, VI. 323, 331, 332, 339, 354, 411. Berliner Revue, V. 185. Die Zukunft, 190 noot, 481. Demokratische Studien, 219, 223. Der Nordstern, 265. Der Zeitgeist, 265. New-York Tribune, 343, 344, 348. Sozial-demokratische Bibliothek, IV. 234, 290, 298, 302 Der Vorbote, V. 305, 438, 459. Neue Oder Zeitung, 344. Das Volk, 349. Augsburgsche Allgemeine Zeitung, 349, 352, 354. De nieuwe Tijd, 470 noot. Société nouvelle, 489 noot. Blijde wereld, 489 noot, VI. 29, 328. Der Sozialdemokrat, III. 551, V. 440, 466, 470, 471, 474, 481. Demokratisches Wochenblatt, 470. Volksstaat, 474. Vorwärts (het orgaan der Duitsche Sociaaldemocratie), 481, 482. Die neue Gesellschaft, 481. Der Sozialdemokrat, internationaler Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge, 482, VI. 265 noot, 277, 385 noot, 409. De (Russische) Klok van Herzen, 6, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 45, 46, 62, 221. De Poolster, 30, 31. La voix de l'Avenir, 65. Le Progrès, 66, 67. L'Egalité, 69, 70, 123. Sovréménik (de Tijdgenoot), 221, 224. Le Devenir social, 234 noot. Tchorniv Peredel, 243. Leipziger Volkszeitung, 273 noot. Volksblatt, 289 noot. Les droits de l'homme, 324. L'Egalité (opgericht door Jules Guesde), 324, 325. Le Prolétaire, 325, 330. Le Cri du Peuple, 326 en noot, 359, 361. Le Parti ouvrier, 331. La Revanche, 333. Le Socialisme progressif, 333. L'Emancipation, 333. La Petite République, 335, 337. Le Chambard socialiste, 94 noot, 362. Justice, V. 272 noot, VI. 206 noot, 370 en noot, 371 en noot, 372, 375, 409, 411. The Commonweal, 371. The Clarion, 374. Seed-time, 387, 388, 389 noot. The Labour Prophet, 373 noot, 387, 389 en noot. Het Volk, 205 noot. Reynold's Newspaper, 365 noot. Onze kring, 389 noot. De vrije Socialist, 206 noot, 425 noot.
Socalistische literatuur, IV. 423, VI 236, 320.
Socialistisch programma van 1830, het, II. 389.
‘Société d'économie sociale’, opgericht door Malon, Rouanet en Fournière, VI. 333 v.
‘Société des femmes révolutionnaires’, opgericht door Rose Lacombe, I. 347.
Sociologie, de, II. 306, III. 200, 378, VI. 466. Wordt uitgangspunt der economie, I. 10. Geschetst door Auguste Comte, 11, III. 378, VI. 112. Beoefenaars, I. 11. Tegenover de leer der socialisten, 12. Opgenomen in Morelly's code, 256. Azië tot voorbeeld gesteld, 287. Behandelt door Condorcet, 334. Adam Smith's beschouwingen er over, 458 v. Overeenstemming met Fouriers denkbeelden, II. 181 noot. Robert Owen's lezingen, 306, 332. F. Barrier, ‘Principes de sociologie’, III. 200
Socrates, III. 350, 502. Zijn levensopvatting, I. 15. Zijn onderzoek (volgens Plato) naar rechtvaardigheid, 18, 19. Saint-Simon over hem, II. 40 en noot.
Soden, F.J.H., graaf von, Duitsch staathuishoudkundig schrijver, 1754-1831, I. 461, IV. 287.
Soëns, Simon, lid van den Parijschen gemeenteraad, VI. 330 noot.
Solidariteit, III. 344 en noot, 423, 469, 522, 554, V. 125, 275, 444, VI. 53, 69, 92, 103, 105, 107, 108, 112, 117, 128, 141, 145, 146, 214, 288, 343, 414, 415, 425, 432, 447.
Solon, de Atheensche wetgever, I. 24 v.
Solovjeff, nihilist, VI. 242.
Solutzeff, von, vice-gouverneur van Simferopol, V. 222.
Solutzeff, Sophie von, V. 222, 223, 299.

Sombart, Werner, schrijft over Marx' 'Kapital', 1894, VI. 430 noot. Verwijzing: naar zijn 'Sozialismus im 19ten Jahrh., VI. 353 noot.
Sommelsdijk, van, gouverneur van Suriname, I. 150, 154.
Sommelsdijk, de freules Anna, Maria en Lucia van, I. 150-156.
'Sonderbund', opgericht door Willich en Schapper, V. 339.
Sonnemann, Löb, redacteur der 'Frankforter Zeitung', V. 261.
Sorge, F.A., neemt over van Ranvier hét voorzitterschap op het Haagsche congres der Internationale, V. 463 en noot. Had zich te Philadelphia gevestigd, VI. 206. Sterft, 206 noot. Brieven aan hem, 206 noot.
Soubrany, behoort tot de laatsten der Bergpartij, 1793. I. 363.
Soudan, III. 355.
Sougeon, afgevaardigde van de Bergpartij, III. 189.
Soult, N.J. de Dieu, Fransch maarschalk en minister, 1769-1851. Tegen de propaganda van het Saint-Simonisme in het leger, III. 73 noot.
Soutajeff, VI. 257, 258.
Southey, Robert, Engelsch dichter en prozaschrijver, geb. 1774, I. 226 noot, IV. 200, 212. Zijn boek over Thomas More, I 229, II. 314. IV. 199, 202. Browning over hem, 199 en noot. Wijst de rijken op de bestaande ellende, II. 277 en noot. Waardeert Kants geschrift, 361 noot.
Souvestre, Emile, 1806-54, Fransch romanschrijver, III. 57 noot.
Spaarbanken. Sparen, I. 336, 397, III. 15, 156, 231, 233, 374, 384, 429, 432, 438, 545, IV, 69, 146, 152, V. 20, 99, 106, 124, 134, 135, 251, 279, 280, VI. 356.
'Spade husbandry', stelsel om den grond uitsluitend met de spade te bewerken, II. 271 en noot, 289, IV. 250.
Spangenberg, N.L. von, Zinzendorfs volger, I. 405 noot, 417.
Sparling, mevrouw, dochter van William Morris, VI. 386 noot, 418.
Sparta, inrichting, wetten, gebruiken, feesten, I. 17. 279. Het ideaal van Mably, 260. Collectief landbezit aldaar, IV. 24.
Spartacus, bewerker van den slavenoorlog, V. 267. III. 373, 438 noot.
Spear, R. II. 234.
Speelzucht, speculatie, I, 34, II. 136, 385, IV. 55, V. 20, 42, 48, 51, 57, 60, VI. 187, 196, 387, 444.
Spence, Thomas, Eng. schoolmeester, I. 443 v., IV. 211. Pleit voor landnationalisatie, I. 444, II. 291 noot, III. 418, IV. 204, 251, VI, 184, 379. Gevolgen dier rede, I. 444. Verhuist naar Londen, 444. Geeft dààr een weekblad uit, 444. Vormt een secte, 444. Sterft en op kosten zijner vrienden begraven, 444.
Spenceans, de, volgelingen van Thomas Spence, I. 444.
Spencer, Herbert, Eng. wijsgeer. 1820-1903. Over de sociologie, I. 11, VI. 194, 196. B.R. Tuckers standpunt tegenover hem, 165 noot. Zijn werken gelezen door de Perfectionisten der Oneida-communauteit, 179. Zijn opvatting over grondbezit, 191 en noot, 192, 379. Opvoeder van Beatrice Potter, 386.

Spener, Ph. J., theol., de vader van het, Piëtismus, 1635-1705 I. 406.
Spenser, bisschop van Norwich, I. 79.
Speransky, M. graaf, Russisch staatsman 1771-1839, VI. 224
Spier, Duitsch sociaal-democraat. In hechtenis wegens protest tegen de annexatie van den Elzas en Lotharingen, V. 473.
Spies, anarchist, in 1887 opgehangen te Chicago, VI. 207.
Spinoza, B., beroemd wijsgeer, 1632-77. Wordt beschermd door de collegianten, I. 149. Zijn politiek tractaat, III. 417. Over eigendom, 564, 573. Jellinek steunt op zijn ethica, IV. 342. Punten van overeenkomst met Heraclitus, V. 211. Mendelssohos behandeling, 332.
Spiritisten, Tafelkloppers, II 232, 355.
Spiritualen, de, I. 103.
Spiritualismus, het, verklaart de menschelijke ziel onstoffelijk te zijn, III 421, 464.
Spitters, (diggers) de, volksnaam voor de Levellers. Hun lied, I. 135.
Spoorwegen, Exploitatie door den staat, II. 340.
Spoorwegen, groote staking van beambten, in Frankrijk, in 1910, VI. 354 noot.
Staat en Kerk, scheiding, Fransche wet van 1905, III 379 noot.
Staatsateliers, I. 305, III. 439.
Staatsbank, III. 35, 157, 159, 217, 302, 311, 409, 410, 425, 432, 439, 441, 461, 558, 560, 583, IV. 422, V. 86, 183, 255, 289, 448.
Staatsbankroet, VI. 50.
Staatsbazaars, III. 409 v, 460. IV. 253.
Staatsbegrip, I. 355, III. 193, 390. V. 183, 226, 459, 465, VI. 65, 95, 98, 100, 113, 120, 147.
Staatsbemoeiing, IV. 2, 61, VI. 449.
Staatscommunisme, VI 62.
Staatscrediet, zie Credietstelsel.
Staatsdomein, I. 220, III. 430.
Staats-eeredienst, I. 225.
Staatshulp, II. 400. IV. 61, 96, 111, V. 254.
Staatskinderen, I 17, 23, 25, 104, 203. 211, 220 noot, 221, 223, 225, 256, 273, 304, 306, 309, 357, 358, 361, 383, II. 243, 342 noot, III. 223, 244, 458, IV. 313.
Staatsleningen, III. 132, 384 v. IV. 36, 38, 54, V. 52, 90.
Staatsleiding, V. 70, 149, 170, 186, 188, 244, 355, 446
Staatsloterij, II. 248. III. 65.
Staatsmacht, III. 381, V. 139, 148, 238, 452.
Staatsmagazijnen, I. 223, 254, 385, II. 275, III 409, VI. 309.
Staatsmonopoliën, III. 159.
Staatsonthouding, II. 399. III. 3, 6, 11. IV. 61. V. 34, 61, VI. 222, 441, 442.
Staatsromans. - Thomas More, Utopia, I. 176, 178-194, 201. F. Bacon, Nova Atlantis, 198. James Harrington, Oceana, 199, 200 v. Francesco Doni, i. Mondi, 202. Thomas Campanella, Civitas Solis, 202, 206-214, VI. 392. L'Histoire des Sévarambes, I. 215-227, V. 43. Mémoires de Gaudence de Luques, I. 228. Fontenelle, La République des Philosophes, 228. Holberg, Klaas Klim, 228. Heinze, Ardinghello, 228. Klinger, Reisen vor der Sündflut, 228. Wieland, Cox-Cox, 228. Morelly, Basiliade, 240-247. Restif de la Bretonne, Découverte Australe, 310 noot. Enfantin, Mémoires d'un industriel de l'an 2440 III. 26. Cabet, Voyage en Icarie, 250-263, 457, IV. 334, VI. 392. Bellamy, Looking

backward, 208, 209-218, 392. T. Hertzka, Freiland, 302-319, 392. William Morris, News from nowhere, 365, 392-401.
Staatsscholen, staatsopvoeding, I. 23, 162, 203, 208, 210 v., 221 en noot, 223, 256, 273, 358, 383, 387 II. 78, 386, III. 217, 223, 233, 244, 305, 311, 390, 428, 452, 458, IV. 271, 313, 422, V. 34, 35, 254, VI. 378.
Staatsschuld, II. 150, III. 65, 158, 459, 559, 561, 563, 583, IV. 16, 20, 28, 37, 39, 108, 111, 113, 139, 185, VI. 50, 85, 301.
Staatssocialisme, I. 26, 200, III 9, 65, 380, 383-391, 409-411, 417. V. 5, 189, 489, VI. 199, 265, 266, 271-273, 328, 382, 427.
Staatsspoorwegen, II. 340.
Staatstoezicht op den arbeid, II. 373.
Staatsverdrag, II. 372.
Staats-verzekeringsinrichtingen en pensioen, I. 336, III. 410, VI. 270, 274, 275, 385, 452.
Staatsvoeding, I. 254, 350. VI. 329, 378.
Staatsvoorschotten, I. 336, III. 386, 498 V. 172, 255, VI. 274, 329.
Stadingers, of Stedingers, eene Friesche volksstam, I. 73.
Stael, A.L G. barones de, beroemde Fransche schrijfster, 1766-1817, II. 23, 27, III. 489.
Stafford, William, I. 86 noot.
Stahl, F.J, Duitsch schrijver over staatsrecht. 1802-61, V. 226.
Stahr, A.W.T., Duitsch schrijver, echtgenoot. van Fanny Lewald, 1805-76, V. 219, 223.
Stamm, A. Th, Duitsch voorstander van landnationalisatie, VI. 297, 298 en noot.
Standau, Julius, Duitsch slotenmaker, reconstrueert in 1838 het ‘Jonge Duitschland’ in Zwitserland, IV. 325. In hechtenis, 327. Verbannen uit Zwitserland, 327. Naar Frankrijk, 327 In Algiers, 327.
‘Standen-Regiment’, I. 91.
Standish, Miles, VI. 176 noot.
Standish, Sarah, lid van eene Shaker-communauteit in Amerika, VI. 176 noot.
Stangier, Johann, V. 205.
Stanhope, G. graaf, Eng. staatsman, 1753-1816, I. 427.
Stanislas Poniatowsky, koning van Polen, I. 265
Stankewitch, Russisch volgeling van Hegel. Wint Bakounin en Herzen voor Hegel's stellingen, II 387. VI. 5. Zijn vriendenkring, 5 Verlaat Moscou, 5. Naar het buitenland, 5. Sterft, dààr, 5. Bakounin schrijft over hem aan Ogarjoff. 63.
Stanley, Henry, (James Rowland), Engelsch Afrika-reiziger, geb. 1840, VI 397.
Star, Thomas. Onderteekent een appèl der ‘Levellers’, I. 136.
‘Statute d'Artificers et Servants’, zie Arbeiders-statuut.
Statuut van koningin Elisabeth, regelende het aantal, de positie en het loon der arbeidersleerlingen, I. 79, 202, II. 391, 398 Adam Smiths beschouwing er over, I. 457. Niet goed meer opgevolgd, II. 237. Afgeschaft, 253.
Steeg, Fransch minister van onderwijs, 1911, IV. 166 noot.
Steendam, Jacob, rijmelaar, overleed te Batavia in 1673, I. 172 en noot.
Stein, Dr., redacteur van de ‘Breslauer Zeitung’, V. 353.
Stein, H.F.K. vrijheer vom, Duitsch staatsman, 1757-1835. I. 314 noot, IV. 90.
Stein, Lorenz von, Duitsch economist, geb. 1813. Zijn nieuwe gezichtspunten, I. 11. Zijn boek over het socialisme in Frankrijk, IV. 331. Invloed van dit boek, 390; op Lassalles rede

in het ‘Handwerkerverein’, op 12 April 1862, V. 236.
Steinberg, vervaardiger van zilver, I. 85.
Steinlen, socialist, Fransch teekenaar, VI. 94 noot, 362 en noot.
Stelsel der Middellandsche Zee (Système de la Méditerranée), III. 86.
Stemrecht, Algemeen Stemrecht, zie Kiesrecht.
Stenhouse, T.B.H., schrijft over de Mormonen waartoe hij behoord heeft, VI. 181 noot.
Stenka-Rasin, leider van den opstand onder czar Alexis, VI. 46, 56 en noot, 134, 136 en noot, 142, 222.
Stephany, F., voorzitter der vergadering in het ‘Handwerkverein’ te Berlijn, 12 April 1862, V. 240 noot.
Stephens, J.R., voorganger der Wesleyaansche gemeente te Ashton, IV. 232 en noot, 235. Zijn rede tegen de armenwet, 233. In hechtenis, 234. legen cautie losgelaten, 234 noot. Vervolgd, 237. Trekt zich terug van de Chartisten, 254. Georg Weerth schrijft een biographie over hem, 341.
Stepniak, zie Kraftchinsky.
Steptoe, Amerikaansch kolonel, VI. 182.
Sterftecijfer, het, oorzaak van stijging, IV. 17, 18, 153.
Sterling, John, Eng. letterkundige, vriend van Carlyle, 1806-44. Woont de lezingen der Saint-Simonisten bij, III. 28.
Stern, A., Duitsch geschiedkundige, geb. 1846, I. 94 noot.
Sterne, Lawrence, Eng. schrijver, 1713-68, IV. 39.
Steuart, James, Eng. economisch schrijver, 1770, I. 452, V. 360 noot.
Stevens, leider der ‘ridders van den arbeid’, VI. 205.
Stieber, Duitsch politie-chef, V. 339, 340, 351.
Stirner, Max. (J.C. Schmidt), Voegt zich bij ‘die Freien bei Hippel’, IV. 344, 345, 346. Afkomst, 344. Opvoeding, 345. Geeft lessen in Berlijn, 345. Zijn huwelijk, 345. Weduwnaar, 345. Verklaring van zijn bijnaam, 346. Uiterlijk, 346. Karakter, 346. Berlijnsch correspondent van Karl Marx ‘Rheinische Zeitung’, 346. Schrijft daarin een lang artikel: ‘Das unwahre Princip unserer Erziehung’, 346. Helpt aan Ludwig Buhls ‘Berliner Monatsschritt’, 346, waarin hij plaatst zijn stuk: ‘Einiges Vorläufiges vom Liebesstaat’, 346. Geeft uit zijn ‘Der Einzige und sein Eigenthum’, 346, VI. 291. Critiek erop, IV. 346, 348, 349 noot. Vergeleken met Nietzsche, 349. Overzicht ervan, 346 v.; wordt het handboek der individualistische anarchisten, 343. Verdere levensloop, 350. Zijn huwelijk met Marie Dähnhardt, 350. Vertaalt de werken van Say en Smith, 350. Doodarm, 350. Sterft, 350. Zijn begrafenis. 350. Grafsteen, 350. Vergeten, 350. Begint weer aandacht te trekken, 350 noot. Over Bettina's ‘Dies Buch gehört dem König, 398 noot. Zijn invloed op het anarchisme, 431. Invloed op Bakounin, VI. 7 noot. Zijn kennismaking met Bakounin, 7 noot, 20. Zijn vrienden te Köthen, 21. Samenstemming met Warren en Tucker, 165. Zijn stelsel weder opgevat door J.H. Mackay, 291, 292, 295, 296. Vindt weinig weerklank in Frankrijk, 339. Eenigszins nagevolgd door Maurice Barrès, 361.
‘Stock’, The, martelwerktuig in Engeland, I. 76.
Stöcker, A., Duitsch Christelijk-sociale afgevaardigde, geb. 1835, VI. 290, 458.
Stoffel, J., redacteur van het tijdschrift van den Nederlandschen Bond voor Landnationalisatie, VI. 197, 201 noot, 248, 302 noot.
Stolberg, C. graaf zu, Duitsch dichter, 1748-1821, I. 11, 16 noot
Stoom, invloed der toepassing van den, I. 3 v., 453, 460, 461, II. 8, 216, 258, 260, 267 v., 271, 302, 308, III. 5, 419, 434, 540 v., IV. 3, 30, 152, 158, 194,

212, 220, 279, 286, 380, 387, 399, 413, 414, 416, V. 31, 103, 238, 252, 276, 385, 397, 436, 440, 445.
Storch, Niklas, leider der Zwickauers, I. 91, 105.
Story, Thomas, Kwaker in Amerika, I. 398.
Stourm, Eugène, Fransch rijmer, III. 162 noot.
Strafford, T.W., graaf van, 1593-1641, Engelsch staatsman, I. 129.
Strafstelsel, rechtspleging, I. 32, 42, 48, 113, 131 v., 138, 140, 148, 181, 183, 191, 212, 224, 256, 273, 304, 313, 332, 351, 359, 429. II. 55, 248, 308, III. 37, 38, 76, 158, 233, 254, 255, 342, 384, IV. 18, 21, 58, 82, 96, 103, 123, 128, 151, 156, 254, 279, 293, 314, VI. 50, 85, 231, 270, 310, 395.
Strausz, D.F., Duitsch godgeleerde, 1808-74, VI. 13, Invloed van zijn 'Leben Jesu', IV. 355. Zijn levensbeschrijving van Ulrich von Hutten, V. 212.
Strausz, Jacob. Wil het Mozaïsche jubeljaar weer instellen, I. 91.
Strode, lid van het Eng. parlement, I. 129 v.
Stromeyer, Franz, leider van den bond: 'Het jonge Duitschland', IV. 298 v. Socialist, 328. Tracht min of meer Fourieristische denkbeelden te verspreiden, 343. Zijn 'Organisation der Arbeit' 343. Vlucht naar Frankrijk' 343. Gaat om met Muiron en Considerant, 343. Bezoekt Engeland, 343. Vestigt zich in Zwitserland, 343.
Struensee, K.A. von, 1775-1804, Pruisisch minister, II. 375.
Sturge, Josef, ijvert voor algemeen stemrecht in Engeland, IV. 241.
Stuyvesant, P. van, bewindvoerder der W.I. Compagnie, 1652, I. 167 en noot.
Stuyvesant Fish, mevrouw, VI. 218.
Successierecht, I. 290, III. 33, 65, 516.
'Suddeutsche Zeitung', V. 271 en noot.
Sue, Eugène, Fransch romanschrijver, 1804-57, III. 163 en noot, 443, 486, IV. 347 noot, 366 en noot.
Sully, Maximilien de Béthune, baron de Rosny hertog de, Fransch staatsman, 1563-1641, III. 160. IV. 40.
Sutherland, hertogin van, V. 344, 398.
'Sweating-systeem', V. 391. VI. 369, 376, 386.
Swedenborg, Emanuel, de vader van het Swedenborgianisme, 1688-1772, III. 180. Op één lijn gesteld met Fourier, 180.
Swedenborgianisme, het, in Noord-Amerika, III, 180.
Swienty, Heinrich, schoonzoon van Liebknecht, VI. 289 noot.
Swift, Jonathan, Engelsch hekelschrijver, 1667-1745, I 201, V. 351.
Swinburne, A. C, Engelsch dichter, geb. 1837 VI. 401.
Symmachus, Romeinsch redenaar, V. 159.
Symonds, John Addington, geb. 1840, Eng. dichter, I 204 noot.
Syndicalisme, Syndicalisten, III. 614 noot Fransche wet van 1884, VI. 350, 351.

noot, 355. Aantal, 352, 430. Actie, 352, 429, 430. Federatie, 352, 355. Congressen, 352. Standpunt, 352. Hoofddoel, 352, 355. Vereenigd met de federatie der arbeidsbeurzen, 353. Naam en bestuur der vereeniging, 353. Optreden en strijd om loonsverhoging, 354, 355, 429, 430, 453. Verhouding tot de republikeinsche regeering, 354 noot, 355. De Syndicalisten, 353. Hun wapen, 354 v. 430. 'Verrerie ouvrière', 354 en noot. 'La mine aux mineurs', 354 en noot. Tegenover Marxisten, Reformisten en anarchisten, 354 v., 429. Invloed op de evolutie der Maatschappij, 429 v., Hun eischen en practijk, 430, 448.
Syndicalistische Bladen: La voix du Peuple, VI. 350 noot. Le Syndicaliste, 418 noot.
Szeliga, Karl Marx over hem, IV. 367.

T.

Taborieten, de, naam eener partij der Hussieten ontleent aan de vesting Tabor. Hun streven naar volledige gelijkheid van leek en priester. I. 80. Hun rooflochten tegen ridders en edelen, 80. Hun woestheid, 80. Hun strijd met de Adamieten, 80. Hun latere bondgenoot Carlstadt, 91.
Tacitus, Rom. keizer, I. 284.
Tafelkloppers, zie Spiritisten.
Tailhade. Laurent, Fransch dichter, VI. 348 noot.
Taillien, behoort tot de linkerzijde der Nationale Conventie van 1792, I. 363, 367, 377.
Taine, H.A., Fransch geschiedschrijver, geb. 1828, I. 315, II. 365. Over Jean Reynauds 'Terre et Ciel', III. 374.
Tak, P.L. Nederlandsch publicist en socialist, V. 469 noot.
Talabot, Edmond, Fransch ingenieur, Saint-Simonist, III. 45. Lid van het college, 74. Erkent Enfantin als geestelijk hoofd, 79. In Ménilmontant, 97. Zijn begrafenis, 97.
Talabot, Paulin, Fransch ingenieur, III. 107 en noot.
Talandier, Fransch afgevaardigde, III. 356 noot, VI. 140.
Talleyzand Périgord, hertog de Montmorency, III. 351 noot.
Talleyrand Périgord, bisschop van Autun, I. 438, 440 Over de 'doctrinairen', III. 6.
Talmeyr, Maurice, III. 416 noot.
Tamisier, Alphonse, schrijft in Fouriers blad, II. 224 en behoort tot diens eerste volgelingen, III. 127. Zijn 'Coup d'oeil sur la théorie des Fonctions', 127 noot.
Tanchelm, demagoog, I. 68. Gedood, 68.
Tantalus, Grieksch koning uit het mythische tijdperk, V. 103.
Tarente, opgenomen onder de beschikbare domeinen van Rome's republiek, I. 42.
Taylor, mevrouw, hertrouwt met John Stuart Mill, IV. 119.
Taylor, misleidt Robert Owen, II. 299 noot.
Taylor, Eng. officier van gezondheid, leider der Chartisten, IV. 237.
Taylor, Z., president der Vereenigde Staten van Amerika, sterft 9 Juli 1850, VI. 182.
Tchaikovsky, Russisch revolutionnair, leider van het naar hem genoemd genootschap voor socialistische propaganda, VI. 237.

Tcherkesoff, had beloofd bijdragen te leveren op het verhinderde tegencongres der anarchisten te Parijs in 1900, VI. 425.
Tchernicheffski, N.G., Russisch schrijver en socialist. Geboorteplaats, VI. 219. Opvoeding, 220. Familie, 220. Beroep, 220. Uiterlijk, 220. Stelt zich Bjelinski tot voorbeeld, 220. Medewerker aan Nekrassoffs tijdschrift, 221. Neemt kennis van Hegels ideeën door de geschriften van Feuerbach, 221. Prijst het werk van Peter den Grooten, 221. Bestudeert, vertaalt en critiseert Mills werken, 222, 223. Vereering voor Proudhon, 222. Deelt niet Marx' zienswijze over den klassenstrijd, 222. Zijn standpunt, 222, 223. Teleurgesteld in zijn verwachtingen van czar Alexander II's optreden voor de belangen der boeren, 222. Beoogt de bevrijding van den boer met den grond, 222. Wordt revolutionnair gestemd, 222. Bespot de Russische liberalen, 222. Weerlegt het stelsel van Malthus, 223. Over arbeid, 223. Geestelijk leider der studenten te Petersburg, 132, 224. Verbannen naar Siberië, 38 en noot, 228. Wordt heftiger in zijn geschriften, 224 en noot. Zijn studie over Speransky, 224. In de gevangenis, 224. Zijn roman: ‘Wat te doen?’, 225. Indruk en invloed van dien roman, 225, 231, 240. Vertalingen, 225 noot, 327 noot. Overzicht van dien roman, 225-228. Astrakan tot woonplaats aangewezen, 38 noot, 229. Geheel vrijgelaten, 38 noot, 229. Naar Salaroff, 229. Gemoedstoestand, 229. Mistrouwt het nieuwe, 229. Begrijpt Tolstoï niet. 229. Sterft, 38 noot, 229. Zijn raad aan de socialistische jonge meisjes, 238.
Teba, Eugènie, gravin van, geb. 1826, gehuwd met Napoleon III, III. 351 noot.
Techow, mede-aanvoerder bij den opstand in Baden, V. 352 en noot.
Telesius, B., Italiaansch wijsgeer, geb. 1508, I. 204 en noot.
Tellegen, B.D.H., prof. in de rechten, 1823-1885, II. 330 noot.
Temple, William, Eng. staatsman en schrijver, 1628-99, I. 200, 451.
Tencin, kardinaal de, I. 259.
Tencin, C.A.G. madame de, Haar salon te Parijs, 1681-1749, I. 259 en noot.
Tennyson, Alfred, Engelsch dichter, VI. 401.
Tentoonstelling, te Londen in 1851, II. 355; in 1862, V. 160, 248.
Tentoonstelling, te Parijs in 1867, doet uitkomen wanverhouding tusschen productie en algemeene welvaart, I. 3 v.
Tentoonstelling, te Parijs, in 1855, III. 25; in 1889, VI. 406.
Ternaux, bankier te Parijs, 1877, II. 60, 70, 83, 85, 88.
Terrianisme, het, VI. 356, 357 en noot.
Terrorisme, het strijdmiddel der anarchisten, VI 149 v., 285, 291.
Tertullianus, Latijnsch kerkvader, I. 62 noot.
Terwagne, Anne, uit Marcourt (Théroïgne de Méricourt), I. 347 en noot.
Terzaghi, Carlo, secretaris van de werkmans-federatie te Turijn, VI. 125 en noot.
Tessendorf, V. 475.
Testament, I 17, 270, 290, III. 453, 468.
Teste, Charles, Grondslagen van zijn ontwerp-constitutie, III. 219. Bevriend met d'Argenson, 219. Geeft met dezen een brochure uit, 219; voor de rechtbank gedaagd, 219, 249. Louis Blanc en d'Alton Shee over hem, 219. Invloed op de ‘Société des droits de l'homme’, 219 v.
Theiss, lid der commune te Parijs, 1871, VI. 91.
Theocritus, Grieksch dichter, I. 16.
Theosophie, mystiek stelsel, IV. 215 noot.

Therapeuten, de, secte in Egyptisch Alexandrië. Hun leer in verband met die der Esseërs, I. 52. Invloed der denkbeelden van Grieksche philosofen op hun leer, 52. Hun goederen-gemeenschap, 52. Hun omgang met vrouwen, 52. Hun onthouding van arbeid, 52. Hun dweepzucht, 52. Twijfel aan hun bestaan, 52 noot.
Theresia de Jesu, de heilige, 1515-82, verbetert de kloosters der Carmelieter nonnen, III. 530 noot.
Thermidoristen, de, tegenstanders van het schrikbewind, I. 359, 363, 365, 367, 371.
Thetinga-state, zie Waltha-slot.
Theuriet, André, Fransch schrijver, geb. 1833, III. 162.
Thibeaudeau, Antoine Claire graaf, 1765-1854. I. 363, 377.
Thierry, Augustin, Fransch geschiedschrijver, 1795-1856. Wordt Saint-Simons secretaris, II. 43, 59 noot. Helpt dezen aan zijn brochure, 43, 49. Verhouding tot Saint-Simon 50. Schrijft voor Saint-Simons 'L'Industrie', 50 noot. Zijn voorbereidend werk doorgezet door Saint-Simon, 51. Bestrijdt bescherming en monopolierecht, 50 noot. Verschil van inzicht met Saint-Simon, 59. Zijn historische studiën, 59. Tegenwoordig bij Saint-Simons begrafenis, 110. Saint-Simons oordeel over zijn 'Histoire de la Conquête d'Angleterre par les Normands', 110 noot.
Thierry-Cazes, behoort in de Kamer tot de onafhankelijke Fransche socialisten, VI. 335.
Thiers, L A., Fransch staatsman, 1797-1877, II 224, III. 64, 199, 307 noot, 363, 414, 557, 572, 606, VI. 90, 92, 98, 104, 321. Vraagt Considerant eene oplossing van den strijd tusschen kapitaal en arbeid, III. 186 Over de Fransche revolutie, 325. Louis Blanc over zijn staatkunde, 388. F. Huet over hem, 471. Proudhon over zijn opvatting over den eigendom, 524. Zijn rapport over Proudhons project-inkomstenbelasting, 564, 566. Zijn opvatting over den grondslag van den eigendom bestrijdt Rodbertus, V. 117.
Thionville, Merlin de, I, 377. Jean Reynaud over hem, III. 374 en noot. Opvoeder en familie van Jean Reynaud, 374 noot.
Thirlwall, Eng. geschiedkundige, II. 279.
Thivrler, Blanquist, vriend van Edouard Vaillant, VI. 324.
Thomas van Aquino, de geleerde der scholastieken in de Middeleeuwen, I. 175, VI. 457.
Thomas, Clément, Fransch generaal, III. 220, VI. 90.
Thomas, Emile, directeur en inrichter der 'Ateliers nationaux', III. 400-402, 403, 406, 413.
Thompson, Col., Eng. radicaal, IV. 226.
Thompson, kapitein te Branbury, I. 138.
Thompson, vaandrig, I. 138.
Thompson, M., hoofdredacteur van 'Reynold's Newspaper', VI. 365 noot.
Thompson, William, IV. 201, V. 411, Verhouding tot Bentham, II. 279; tot Owen, 279, 397. Neemt deel aan de debatten met de economisten, IV. 131. Gewaardeerd door John Stuart Mill, 97. Tegenstelling met Thomas Hodgskin, 9, 97. Karakter, 97, 211. Levensloop, II. 279. IV. 97, 211. Begrafenis, 97, 132, 211. Zijn vier geschriften, II. 279, IV. 98-132, V. 63 noot. Zijn beschouwingen over verdeeling van rijkdom, IV. 98 v.; over coöperatie, 109 v.; over de rechten der vrouw, 114 v.; over de belooning, die den arbeid toekomt, 120 v., 222, V. 4, 313. Over communauteiten, IV. 129 v. Testament, 97, 132. Redigeert, 'The Chartist circular', 232 noot.

Thorbecke, J.R., Ned. staatsman, 1798-1872, I. 34.
Thoré, Théophile, socialist, Fransch kunst-beoordeelaar onder den naam: W. Burger, 1807-69, III. 341, 368, 488 v. Lid der Nationale Vergadering in 1848, IV. 411.
Thoreau, H.D. Amerikaansch socialist. Geboorteplaats, VI. 201. Afkomst, 202. Opvoeding, 202. Karakter, 202. Eerste geschriften, 202. Aanhanger van Emerson, 202. Schrijft in 'The Dial', III. 177 noot, VI. 202, 203 noot. Stemt in met de bewoners van Brook-Farm, 202. Zijn éénzelvigheid, 202. Zijn boekje 'Walden', IV. 3, 203. Eerder anarchist dan socialist, 203. Bestrijdt vooral de plutocratie, 203. Pleit voor eenvoud, 204.
Thouret, lid der Constituante, I. 261.
Thun, Alphons, schrijft over de revolutionnaire stroomingen in Rusland, VI. 229 noot.
Thünen, J.H. von, Duitsch staathuishoudkundige. 1783-1850. Zijn arbeidsloontheorie, I. 4. Zijn 'Traum ernstes Inhalts', IV. 296 noot, V. 66 noot. Rodbertus beroept zich op hem, 121.
Thüsing, IV. 286.
Tiberius, Rom. keizer, I. 284, 299, III. 547.
Tichomiroff, L., Russisch schrijver, VI. 243 en noot.
Tienden, de, gevorderd van de boeren door de geestelijkheid en afgeschaft door de Fransche revolutie, I. 62, 92, 93, 94, 139, 141, 148, 324, II. 3, IV. 36, 84, 86, 108, 124, 128, V. 56.
Tien-uren-wet, de beweging der, in Engeland, V. 434,
Tikhomirov, L., schrijft 'La Russie politique et sociale', VI. 224 noot.
Tillbeck, Herman, helpt de Wederdoopers, I. 110, 114, 115.
Tillett, B., Engelsch socialist, leider der Londensche dokwerkersstaking in 1912, VI. 368, 373, 389, 407 noot, 411.
Tirard, P.E., Fransch minister, een oogenblik lid der Fransche commune van 1871, geb. 1827, VI. 91.
Titiaan (Tiziano Vecellio), de Italiaansche schilder, 1477-1576, IV. 149.
Tocqueville, C.A.H.M.C. de, Fransch geschiedschrijver, 1808-52, I. 257, 315.
Todi, Jacopone di, componist van het Stabat Mater Dolorosa, I. 70.
Todt, lid der voorloopige regeering te Dresden in 1849, VI. 22.
Todt, Rudolf, VI. 458.
Todtleben, F.E. von, Russisch generaal, geb. 1818, VI. 243.
Tolain, Fransch werkman en senator, 1828-97, III. 604. Verdedigt Proudhons leer op de congressen der Internationale, V. 439 en noot, 445, 448, 449, 452.
Toland, Eng. schrijver, I. 200 noot.
Tölcke, volgt B. Becker op als president van het 'Arbeiter-Verein', V. 465. Beticht Schweitzer van misbruik van geld en samenheuling met Bismarck, 473 noot. Keurt goed de aanneming van het Gothasche programma, 480.
Tolstoï, Dimitri, graaf, Russisch conservatief minister, VI. 143, 233.
Tolstoï, Leo, graaf, 1828-1910, Russisch schrijver, VI. 154, 219, 229, 388. Wending door hem gegeven aan de anarchistische leer, 248. Pleit voor een eenvoudig leven, 249. Zijn talent

als schrijver, 249. Wordt socialist, 250. Ontvouwt dien omkeer in zijn leven en geeft zijn autobiographie in de boeken: ‘Bekentenissen’, 250; ‘Mijn geloof’, 251-255; en ‘Wat moeten wij doen, 255-260. Studiën over hem, 249 noot. Voorstander der weerloosheid. 255 en noot, 261. Invloed van den boer Boudarof, 257 noot. Overige geschriften, 249, 260. Zijn open brief ‘De tijden zijn nabij’, 261. Uiterlijk, 261. Over arbeid, 262. In den ban, 262. Verlaat zijn landgoed, 262. Sterft, 262.
Tolstoïïsme, het, VI. 425.
Tooke, J. Horne, Eng, staatkundige, 1736-1812, I. 427.
Tooke, William, II. 269.
‘Tories’, partij der, II. 278, 340, VI. 366.
Torquemada, Thomas de, inquisiteur-generaal, 1483-98, VI. 104.
Torrens, kolonel, Eng. economist, eigenaar van het blad ‘Traveller’, 1822, II. 269, IV. 206
Tortelier, Fransch anarchist, VI. 360 noot, 407, 408, 417, 419.
Touchet, Henri, III. 355.
Toulouse, J. de, predikant, lid der Nationale Conventie, 1792, I. 354.
Touraine, regiment van, Fransche hulptroepen in den Amerikaanschen Vrijheidsoorlog, II. 15.
Tourguénjeff, Ivan, Russisch schrijver, geb. 1818. Maakt te Berlijn kennis met Bakounin, VI. 7. Waarschuwt Herzen tegen Ogarjoffs invloed, 32. Zijn oordeel over Bakounins brochure, 34 noot. Ondersteunt Bakounin, 36 en noot. Trekt zich terug van Nekrassoffs tijdschrift, 221. Zijn roman ‘Vaders en zonen’, 32, 230 en noot. Zijn gedicht, ‘De Drempel’, 238 noot. Zijn bezoek aan Petersburg, 242.
Tournel, le, boerenfamilie uit Auvergne, levend in geordende gemeenschap, I. 306.
Tournesi, Catherine, Proudhons moeder, III. 505.
Tourreil, L.J.B. de, III. 314. Afkomst, 377. Omgang met arbeiders, 377. Zijn ‘Religion Fusionnienne’, 377. Zijn leer, 378, die zijn leerlingen in een groot werk ontvouwen, 378. Zijn verklaring van den naam ‘Map’, 378.
Tourret, Fransch minister, III. 192 noot.
Toussaint, Fransch schrijver, I. 258.
Toussenel, Alphonse, Fourierist, III. 154, 162. Geboortejaar en -plaats, 154. Beroep, 154. Schrijft in de couranten, 154, ook in ‘La Démocratie Pacifique’, 155. Trekt rond, 155. Geeft een nieuw blad uit, 155. Verlaat de actieve politiek, 155. Zijn boek ‘Les juifs, rois de l'Epoque’, 155-161. Overige geschriften, 160 v., 161 en noot. Zijn gedenkteeken, 162. Zijn associatie in Algerië, 173. Lid van de gouvernements-commissie voor de arbeiders, 396. Mengt zich in de discussie over Louis Blancs stelsel, 405. Waardeert François Vidal en deze hem, 432 en noot, 443; richten samen op ‘Le Travail affranchi’, 443.
Toussenel, Théodore, Fransch letterkundige, III. 154 noot.
Townsend, John, IV. 265.
‘Trade-unions’, zie Associatie.
Transcendentalisme, het, in Kants terminologie het bovenzinnelijke, VI. 202.
Transon, Abel, Saint-Simonist, later Fourierist, II. 222. Houdt lezingen tegen het Saint-Simonisme, 224, III. 123. Woont de redactie-vergaderingen bij van ‘Le Producteur’, 20. Werkt mede aan ‘L'Organisateur’, 46. Woonplaats, 47. Zijn pogingen voor een liberaler grondwet, 55. Lid van het college der Saint-Simonisten, 73. Enfantins voorkeur voor hem, 74. Gaat over tot de Fourieristen, 70, 74, 123. Werkt mede aan Leroux' ‘Encyclopédie’, 341.

Trappisten, de, monnikenorde gesticht door De Rancé, III. 289.
Treichler, Julius, Zijn blad 'Allgemeines Notund Hilfsblatt', IV. 324. Beroep, 324 noot. Maakt kennis met A. Becker, 324. Spoort aan tot sociale ateliers, 324. Predikt de sociale revolutie, 324. Professor te Zürich, 325.
Trelat, Fransch advocaat, verdedigt de republikeinen in het proces over de gebeurtenissen van April 1834, III. 220.
Trelat, Ullysse, Fransch minister, III. 220.
Trepoff, generaal, chef der Russische politie, VI. 134 en noot, 241 en noot.
Treub, M.W.F., oud-hoogleeraar, Kamerlid, VI. 201 noot, 442 noot.
Tréveneuc, madame de, behoort tot 'Les Feuillantines, III. 283.
Trevor, John, stichter van het genootschap 'de Arbeids-kerk' in Engeland, VI. 388. Zijn vrienden en opvolgers, 389.
Tributum. - Oorlogsleening bij de Romeinen, I. 33, V. 140, 148.
Tridon, lid van de Fransche commune van 1871, VI. 91.
Trijpmaker, Jan Volkerts, Wederdooper, I. 106, 107.
Trinquet, Parijsch communist, VI. 91.
Tripont, Over belastingen, III. 164.
Tristan, Flora, Fransch socialiste. Bevriend met Pierre Leroux. III. 354. George Sand over haar, 491 en noot. Levensloop, 492, 493. Haar geschriften, 492. Invloed van het Fourierisme op haar, 492. Haar brief aan de Kamer over afschaffing der doodstraf en over echtscheiding, 492. Over klassenstrijd, 492 v. Haar plan voor arbeiderswoningen, 493. Haar 'L'Emancipation de la femme' uitgegeven na haar dood, 493. Oordeel over haar van Sebastien Commissaire, Dézamy en Pierre Leroux, 493 noot. Haar gedenkteeken, 493 noot.
Trochu, L.J., Fransch generaal, VI. 89.
Troelstra, P.J., Nederlandsch socialist, Kamerlid, VI. 402 noot, 420.
Troost, G., Nederlandsch chemist en geoloog. In Owens kolonie te New Harmony, II. 295. Verstrekt chemische raadgevingen, 300.
Troplong, R.T., Fransch rechtsgeleerde, 1795-1869. Proudhon over diens opvattingen over den eigendom, III 524.
Trublet, abt, I. 258.
Truchsess, Georg, Duitsch krijgsman, I. 100.
Truck-stelsel, het, VI. 270
'Trusts', 'Rings', 'Cartels', coalitie meestal van speculanten tegen producenten en consumenten, V. 417 en noot, VI. 161, 213, 283, 409, 420, 421 en noot, 462.
Tsakni, N, verwijzing naar zijn 'La Russie sectaire', VI. 257 noot.
Tschech, beproeft een moordaanslag op Frederik Wilhelm den Vierden, IV. 369.
Tucker, B. R, Amerikaansch individueel anarchist. Verspreidt het stelsel van Josiah Warren, VI. 165, 292. Opdracht van zijn 'Instead of a Book', 165. Zijn standpunt tegenover Herbert Spencer, 165 noot. Redigeert het blad 'Liberty', 163, 373 noot. Tegenover Bakounin, Kropotkin, Max Stirner en A. Herbert, 165, 373 noot. Vertaalt Tchernicheffski's roman, 225 noot. Zijn leer in Frankrijk, 339.
Tucker, Josiah, Eng. theol. I. 452.
Tuffnel, Eng. dweper, 1660, I. 143 noot.
Tuinier-broeders (Gärtnerbrüder), in Salzburg, I. 102, 104.

Tuinsteden, Tuinwijk, IV. 398, VI. 357 noot, 452.
Tunstall, C., behoort tot de Humanisten, I. 179, 180.
Turati, Italiaansch socialist, VI. 404. Tegenover klassenstrijd, 287 noot. Vertegenwoordiger in het bureau van het Int. Secretariaat. 422 noot.
Turgot, A.R.J. baron de l'Aulne de, Fransch minister van financiën, 1727-81, I. 262, III. 321, 365. Tracht Frankrijks toestand te verbeteren, I. 295. Tegengewerkt door Necker, 313. Zijn edict van 1776, II. 5, 392, VI. 350. Over de staathuishoudkunde, III. 322. Louis Blanc over hem, 393. Zijn begrip van vrijen arbeid bestrijdt Karl Marlo, V.31. Gehuldigd door Henry George, VI. 198.
Turmann, Max., schrijft 'Le catholicisme social', VI. 357 noot, 458 noot.
Turnémont, Belgisch socialist, VI. 420.
Turner, G., Engelsch schrijver, VI. 385.
Turner, Sharon, Eng geschiedschrijver, 1768-1847, IV. 36.
Twee-kamerstelsel, het, behandeld in 1789 in de Nationale Vergadering te Parijs, I. 320.
Twee-kinderstelsel (zie ook Neo-Malthusianisme). III. 257, V. 178 noot.
Tyndale, W., Engelsch aanhanger van Luther, 1484-1535, I. 196.
Tyndall, J., Eng. natuurkundige, geb 1820, VI. 179.
Tytherly, de communauteit, IV. 150.
Tzschirner, lid der voorloopige regeering te Dresden in 1849, VI. 22, 23, 24.

U.

Uhland, J.L., Duitsch dichter, 1787-1862 V. 230.
Ulbach, Louis, Fransch schrijver. Over de sociale quaestie in zijn 'Lettres à Jacques Souffrant', III. 489.
Ulpianus, Domitius, Romeinsch rechtsgeleerde, geb. omstreeks 170, V. 147.
Ultramontanisme, het, geeft het hoogste gezag aan den paus zoowel in kerkelijke als wereldlijke zaken, III. 464, 471, 596.
Umberto, koning van Italië, 1844-1900, VI. 428 noot.
'Unam Sanctam', bul van Bonifacius VIII. III. 286.
'Unigenitus Dei filius', bul door Clemens IX in 1713 uitgevaardigd tegen het Jansenismus, I. 407.
'Union Socialiste révolutionnaire du VIe arrondissement', vereeniging van onafhankelijke socialisten te Parijs, VI. 334.
Unitariërs, de, protestantsche gemeente in Engeland en Amerika, IV. 150.
Universal Community Society of Rational Religionists', gesticht door Robert Owen, II. 329, 344, 346, 347.
Universalisme, genootschap van associatie onder leiding van Adin Ballou, III. 174 v.
Unruh, H.V. von, afgevaardigde naar de Nationale Vergadering in Pruisen, 1808-86, V. 93. Woont bij de vergadering van 2 Nov. 1862 in de 'Berliner Tonhalle', 249.
Urbain, Saint-Simonist, professor te Kanka, III. 107 en noot. Schrijft in het 'Journal des Débats', 109.
Urbain, lid van de commune van 1871, VI. 91 en noot.
Urbanus, VIII. paus, 1644, I. 205.
Ure, A, Eng. sterrenkundige, 1778-1857, V. 387 noot, 434.
Utilitarisme, het, I. 233, IV. 59, 98, 114.
Utopia, staatsroman van Thomas Morus (zie aldaar).

V.

Vaderschap, onderzoek naar het, II. 171, V. 55, VI. 452.
Vadier, lid der Nationale Conventie van 1792, I. 390.
Vahlteich, J., Duitsch schoenmaker, gedelegeerd uit Leipzig naar Berlijn, V. 249. In aanraking met Lassalle, 250, 260. Secretaris van het 'Allgemeine deutsche Arbeiter-Verein', 265, treedt af, 296. Werkt in Saksen voor Lassalle's 'Verein', 296 noot. Tegen Lassalle, 260 noot, 298. Helpt het ontwerp opstellen voor het Gothasche programma, 475 noot.
Vaillant, Auguste, Fransch anarchist, VI. 348 en noot.
Vaillant, Ed., Blanquist, vertaalt Lassalle's rede: 'Ueber Verfassungswesen', V. 233 noot. Zijn motie op het Haagsche congres der Internationale, 462. Lid der Parijsche Commune van 1871, VI. 91, 322. De Blanquisten scharen zich om hem na Blanqui's dood, 322, Ter dood veroordeeld door de Versaillanen, 322 Keert terug na de amnestie, 322. Wordt lid der Kamer, 322. Richt op een centraal revolutionnair comité, 322. Tracht zich met de andere socialisten te verstaan, 323. Over de macht der socialisten indien zij tijdens de beweging van Boulanger eensgezind waren geweest 323. Leidt en organiseert het Blanquisme, 323, 353. Citeert het trommellied van Heine, 322 noot. Aandeel van zijn comité in de volksagitatie tegen Jules Ferry's verkiezing tot president, 323. Zijn bondgenooten in de Kamer, 324. Zijn leus, 323 en noot. Woont bij het tegencongres opgeroepen door de Guesdisten en Blanquisten, 410. Op het congres te Brussel in 1891, 412. Woont bij het congres te Londen in 1896, 417, waar hij de anarchisten helpt, 417. Vertegenwoordiger in het bureau van het Int. Secretariaat, 422 noot. Sluit zich aan bij de revolutionnaire groep, 424 noot.
Vairasse d'Allais, vermoedelijke schrijver van 'l'Histoire des Sevarambes', I. 214-227. Karl Marlo, over dit boek, V. 43.
Vakbeweging, Vakbond, zie Syndicalisme.
Vakopleiding, I. 203, 223, 256, 277. II. 78, 341, 398, 399 en noot. III. 36, 160, 310, 540, 588, 592, IV. 271, 278, V. 42, VI. 274.
Vakvereeniging, zie Associatie.
Valance, Fransch anarchist, VI. 87.
Vallès, Jules, Fransch schrijver, behoort tot de partij 'des Insoumis', 1833-85, III. 7 noot, 568. VI. 358, 361.
Vandeleur, J.S. II. 322. Neemt een proef met Owens ontwerp van coöperatieven landbouw, 285 en noot, IV. 129. Verspeelt zijn goederen, II. 286.
Vanderlint, J, Eng. staathuishoudkundige, 1734, I. 451.
Vandervelde, E., Belgisch socialist, geb. 1868, III. 603 noot, VI. 404, 411, 416, 417, 419, 420, 422 en noot.
Vane, Harry, Engelsch parlementslid in 1649, Over rechts-continuïteit, I. 132. Zijn ontwerp-constitutie, 139. Op 't schavot, 143.

Vanini, L., Italiaansch wijsgeer. 1584-1619, I. 203.
Varenne, Charles de la, Verwijzing naar 'Les Rouges', 1850, III. 129 noot.
Varlet, bondgenoot van Jacques Roux, I. 346.
Varlin, Eugène, Fransch gedelegeerde op het congres der 'Internationale'. Wil den arbeid der vrouw beter organiseeren, V. 443. Lid der Commune van 1871, VI. 91. Bakounin over hem, 97.
Varnhagen von Ense, K.A., Duitsch schrijver, 1785-1858, IV. 280 Heine's introductiebrief voor Lassalle aan hem, V. 200.
Varnhagen von Ense, Rahel, geb. Levin, Duitsche schrijfster, 1771-1833, IV. 398, VI 20.
Varro, Romeinsch schrijver over den landbouw, I. 34.
Vasari, G, beroemd schrijver over Ital. kunst, 1512-74, IV. 11.
Vauban, S. le Prêtre de, vestingbouwkundige, 1633-1707, I. 33, 227.
Vauguyon, hertog de la, Fransch gezant in Holland, 1785, II. 16.
Veelwijverij, I. 115, 118, 156 noot, 191, 290.
Veer, Van der, uit Middelburg, VI. 261.
Vegetarisme, het, I. 51, 212, 241, 331, III. 175, VI. 260.
Veidaux, VI. 360 noot.
Veit, Dorothea, Friedrich Schlegels vrouw, II. 375.
Veit, Moritz, Duitsch schrijver over het Saint-Simonisme, IV. 296.
Velasquez de Sylva, D, beroemd Spaansch schilder, 1599-1660, V. 4.
Venedey, J, Duitsch schrijver, 1805-71, IV. 296. Lid van den 'Deutscher Bund der Geächteten', 300. Zijn tijdschrift 'Der Geächtete' 300. Uit Parijs gezet, 300. Schrijft in Püttmann's 'Deutsches Bürgerbuch', 341. Over de beteekenis van de voorgenomen toetreding van het Duitsche 'Arbeiterverein' tot de 'Internationale', V. 451 noot.
Venner, Thomas, hitst de mannen der Vijfde Monarchie op tegen Karel II, I. 142 noot, 143, 144.
Ventura, geestelijke te Rome, 1824, III. 284, 291.
Vérac, de, Fransch gezant in den Haag, 1785, II. 16.
'Verband deutscher Arbeiter-Verein', V. 470.
'Verbrüderung', Die, arbeidersblad, IV. 401 noot.
Verbruiks- of Winkelvereeniging, VI. 284.
Vereeniging, Recht van, zie Associatie.
'Vereeniging voor de verspreiding van nuttige kennis', gesticht door Lord Brougham, IV. 93.
'Verelendung-theorie' van Karl Marx, V. 321, 490, VI. 282 noot, 286, 429.
Vergès, J., advocaat-generaal in Frankrijk, 1780, I. 295 noot.
Vergniaud, Pierre Victurnien, leider der Girondijnen, 1753-93, I. 333 Over eigendom, 334.
Verhaegen, Pierre, schrijft in 1898 over Eng. socialisten, VI. 365 noot.
Verkiezingen. Wet ontworpen door Decazes, II 67.
Verlaine, P, geb. 1844, Fransch dichter. Over Marat, I. 324 noot.
Verloove, Karel, I. 172.
Vermogensbelasting, zie Belasting.
Vermorel, lid der Commune te Parijs, 1871, VI 91, 359.
Vernon, Gay, lid der Nat. Conventie, 1792, I. 353.
'Verrerie ouvrière', te Albi, VI. 354.
Verzekeringskassen, I. 8, 336 en noot, II. 294, III. 119, IV. 109 en noot, 118, 125. Van den Staat, 442, V. 40, 54, VI. 356.
Vesalius, André, 1514-64, I. 87.

Veth, P. J, Nederlandsch hoogleeraar, VI. 379.
Veto het: recht van den souverein om buiten de Staten-generaal een wet te schorsen, I. 320.
Veuillot, Louis, Fransch schrijver, 1813-83, III. 565 noot.
Vezelay, het klooster te, de kerkelijke vergadering aldaar over de Publicanen, I. 68.
Viard, Fransch socialist, oud-lid der Commune, VI. 407.
Viardot, Louis, Fransch schrijver, III. 347.
Vico, G B., Italiaansch wijsgeer, 1669-1743, III. 321.
Victor Emmanuel II, koning van Italië, 1820-78, V. 174.
Victoria, koningin van Engeland, 1819-1901, II 330, 352, IV. 257, 263, 295.
Vidal, François. Collectivist, Geboorteplaats, III. 432. Op een bureau in Parijs, 432. Wordt schrijver, 432. Zijn stijl, 432. Tegenover het Fourierisme, 432. Vriend van Toussenel, 432, 443. Geschriften, 432. Bestrijdt de officieele economie, 432. Over spaarbanken, 432 v. Over landbouw-kolonies, 432 v. Overzicht van zijn 'De la Répartition des Richesses', 433-439, waarin hij nagaat de denkbeelden der Physiocraten, 433; der school van Adam Smith, 434, 435 v.; van Malthus, 435; van Sismondi, 435; der Saint-Simonisten, 436; der Fourieristen, 436; der Communisten, 437, 438. Tegenover Louis Blancs streven, 398, 405, 409 noot, 430. Secretaris der gouvernements-commissie voor de arbeiders, 396, 430, 439. Treedt op voor de werklieden van Derosne en Cail, 439. Candidaat voor de Assemblée Nationale, 439; niet gekozen, 439. Zijn 'Vivre en travaillant', 439-443. Overeenstemming met Pecqueur, 443. Richt met Toussenel op het Zondagsblad 'Le Travail affranchi', 443. Voor een adept van Louis Blanc aangezien, 443. Gekozen in de 'Assemblée Législative', 443. Gevolgen van die verkiezing, 443 Invloed van Napoleons staatsgreep op hem, 443 v.
'Vieux Cordelier', Le, Camille's blad, I. 355.
Vignon, Claude (mej. Cadiot), Fransche schrijfster en beeldhouwster, geb. 1832, III. 314.
Vigny, Alfred de, Fransch dichter, 1799-1863, III. 80 noot, 557 noot, VI. 443 noot.
Vigoureux, vrouw van Considerant, III. 141, 199.
Vigoureux, Clarisse, steunt Fouriers leer, II. 212, III. 121, 126 Huisvest Fourier, II. 213 v. Behoort tot de oprichters van Fouriers eigen blad, 224. Haar 'Parole de Providence', III. 121. Steunt de Fourieristen, 122. Sterft, 199 en noot.
Vijfde Monarchie, Monarchie der Heiligen, een Anabaptistisch democratische partij in Engeland tijdens Cromwell. Haar vergaderplaats, I. 141. Beschouwingen, 141 v. Invloed op Barebones parlement, 142. Neigt tot de Munstersche Wederdoopers, 142. Over soldaten, 142. Cromwell wil haar leider niet zijn, 142, en maakt een einde aan al deze uiterste richtingen, 142. Thomas Venner, Hugh Peters, Pritchard, 143, 144. Haar denkbeelden leven nog een tijd-lang voort onder het laagste volk,

144. Enkele hunner denkbeelden overgenomen door de Kwakers, 145.
Villars, lid der Nationale Conventie, 1792, I. 353.
Villegardelle, Fourierist. Over associatie in zijn boeken, III. 162 en noot.
Villèle, J. graaf, Fransch minister, 1773-1854, II. 102, 211, III. 16.
Villermé, Fransch economist, III. 11.
Villiers, voorzitter van den raad voor de armenwet in Engeland, 1890, II. 237.
Villiers, Brougham. Schrijft over de socialistische beweging in Engeland, VI. 365 noot.
Villiers, Charles, Eng. economist, neemt deel aan de debatten tusschen de economisten en de Owenisten in 1825, II. 279.
Villiers, madame de, behoort tot 'Les Feuillantines', III. 283.
Vinçard, Pierre, Saint Simonistische liedjeszanger, III. 109 en noot, 486. Medewerker aan 'Le Travail affranchi', 443. Volgeling van de Colins, 446. Over het Fransche pauperisme in de 19de eeuw, 455. Over arbeider en arbeidster, 456.
Vincent, Hébrard, secretaris van de club der Cordeliers, I. 337, 347, 348. Onthoofd, 356.
Vincent, Henry, Chartist, Eng. boekdrukker. Familie, IV 231 noot. Uiterlijk, 230. Zijn redenaarstalent, 230. Zijn blad de 'Vindicator', 231. In hechtenis, 235. Mislukte poging der Chartisten om hem te bevrijden, 237. Zijn plan met de Chartistische beweging, 240, 241.
Vincentiusvereeniging, in Frankrijk. Haar 'jardins ouvriers', VI. 357 noot.
Vincke, E.F.G. vrijheer von, Pruisisch staatsman, 1811-75, V. 353.
Vinnius, jurist, III 507.
Vio, Thomas de, uit Gaëta, I. 90.
Virchow, R, Duitsch geneeskundige, 1821-1902. Zijn socialistische uitingen, IV. 402 noot.
Viriathus, Romeinsch legeraanvoerder, I. 35.
Visconti-Venosta, E., Italiaansch staatsman, geb. 1830, VI. 127.
Vissering, S., 1818-88, prof. in de staathuishoudkunde te Leiden, V. 246 noot.
Vitriarius, prof te Utrecht, 1719, I. 406.
Vitrolles, baron de, III. 280, 285, 299, 302.
Viviani, behoort in de Fransche Kamer tot de onafhankelijke socialisten, III. 395 noot, 571 noot, VI. 333, 335, 419. Minister, 339.
Vliegen, W. H, Nederlandsch socialist, V. 455 noot, VI. 293 noot, 417, 420.
Voet, J., Nederlandsch, rechtsgeleerde, 1647-1713, III. 507.
Vogel von Falkenstein, E, Pruisisch generaal, geb. 1797, V. 473.
Vogt, Dr. Adolf, te Bern, vriend van Bakounin, VI 15 noot, 158 en noot, 159.
Vogt, Carl, schrijft in 1859 'Studien zur gegenwärtigen Lage Europas', V. 218, 349 en noot. Karl Marx' pamflet tegen hem, 218, 349, 350-354. J.B. von Schweitzers brochure tegen hem, 218. Medewerker aan Walesrode 'Demokratische Studiën', 219. Sterft, 349 noot. Zijn antwoord op de aanklacht der emigratie, 349. Doet de redactie van de Augsburgsche krant een proces wegens laster aan, 349, 352. Zijn beschuldiging tegen Karl Marx 350. Karl Blinds brochure tegen hem, 353, 354.
Voguè, E.M. de, Fransch schrijver, VI. 35 noot, 241 noot, 244 noot, 249 noot.
'Voix des femmes', La, orgaan der vrouwenemancipatie, II. 354.
Volders. Over den Meidag op het socialistisch congres te Brussel, 1891, VI. 413.
Volfi, Beppo, bakker te Florence, volgeling van Bakounin, VI. 45.
Volksbibliotheken, -leeszalen, VI. 452.

Volkshygiëne, IV. 27. 110.
Volkskleeding, IV 13, 110.
Volksrechtbanken, I 97.
Volkssouvereiniteit, I. 130, 131, 260, II. 76, 91, 371, III. 191, 193-196, 338, VI. 332.
Volksvertegenwoordiging, zie Parlementaire stelsel.
Volksvoeding, IV. 13, 14, 35, 36, 39, 56, 110, 152.
Volksweerbaarheid, VI. 269.
'Volkswil' (Narodnaja Volja), mannen van den, Russische nihilisten, VI. 234 noot, 243, 245 noot.
Vollmar, G.H. vrijheer von, Duitsch sociaaldemocratische afgevaardigde, geb. 1850, VI. 265, 267. Auer op zijn hand, 265 noot. Bestreden op het congres te Erfurt, 267. Op het congres te Berlijn, 271, 272. Over propaganda onder de boeren, 273. Wint Bebel voor zijn zienswijze, 273. Stemt in met Bernsteins streven, 287. Woont bij het tegen-congres, opgeroepen door de Guesdisten en Blanquisten, 410.
Volney, C.F. de Chasseboeuf, Fransch schrijver, 1757-1820, III. 598, IV. 133.
Voltaire, F.M.A. de, de vermaarde Fransche schrijver, I. 283 en noot, III. 598. Over Jean Mesliers testament, I. 235. Bestrijdt de leer der Physiocraten, 262. Over Linguet, 296. Wegbereider voor de Fransche revolutie, II. 100. De opdracht van zijn 'Zaire', 135. Over Plato, 210. Louis Blancs oordeel over hem, III. 393.
Voluntarisme, het, VI. 373 noot.
Vondelinghuis, III. 409.
Vóór-Parlement te Frankfort, 31 Maart-4 April 1848, III. 194.
'Vooruit', Gentsch genootschap, VI. 284, 404 en noot.
Vooruitgang, ministerie van den, III. 145, 188.
Vooys, I.P. de, W.I., prof. in de mechanische technologie te Delft, IV. 219 noot, VI. 448 noot.
Vraag- en aanbodsleer, I. 6, II. 6, III. 6, 201, IV. 5, 110, 122, 141, 176, 179, 180, 183, 188, 190, 192, 209, 377, 385, V. 237, 253, 396, VI. 301, 391, 441, 442, 446.
Vredes- en vrijheidsliga, de, III. 377. Doel, V. 446, VI. 47. Adres van het congres der Internationale te Lausanne, V. 444, 446. Bakounin wordt lid, 446, VI 47, die haar voor zijn doel wil gebruiken, V. 450, VI 47, 54, 108. Eerste samenkomst te Genève, 47, 65. Bakounins rede aldaar, 47. Congres te Bern, 54, 130, waar gedelegeerden der Internationale haar recht van bestaan in twijfel trekken, V. 450. Bakounins optreden aldaar, V. 450, VI. 54-58. Onbruikbaar voor diens plannen, 58, 130 Diens memorie, 109-114.
Vrije liefde, I. 241, 280 noot, 303, 304, 435, II. 131, 132, 171-173, 205, 304, 327, IV. 313, 321, VI. 176, 179, 180, 341, 395.
Vrije Zee, Leerstuk van de, II. 383.
Vrijmetselarij, de, I. 309, 310, 321, II. 134, III. 315, 551 noot, VI. 43, 66, 342.
Vrolik, W., VI. 467.
Vrouw, leerstuk der, I. 22, 27, 164, 195, 290, 321, 322, 336, 347, 352, 371, 436 v., 438 en noot, II. 26, 131, 230, III. 48, 49, 62, 63, 66, 67, 69-72, 73, 76-79, 84, 100, 122, 253, 268, 467, 526, 550, IV. 101, 106, 108, 115 v., 128. V. 54, 450, VI. 69, 169, 175, 178, 226, 231, 269, 311, 332, 384, 395, 412, 452.
Vrouwenarbeid, I. 5, 153, 210, 211, II. 262,

393, 395, III. 5, 7, 426, IV. 76, 109, 192, 224, 363, 414, V. 19, 58, 161, 385 v., 418, 433, 476, VI 311, 332, 356, 449.
Vrouwengemeenschap, I. 22, 23, 25, 79, 80, 209' 220, 301, 331, III. 437. IV. 420.
Vrouwenkiesrecht, VI. 412
Vuarin, pastoor te Genève, III. 284, 280 noot.

W.

Wackernagel, W., Duitsch hoogleeraar, V. 264.
Wade, predikant te Nottingham, IV. 231 noot.
Waerden, Dr. Th. van der, Ned. socialist. Verwijzing naar zijn proefschrift 'Geschooldheid en Techniek', 1911, II. 399 noot.
Wagener, H., hoofdleider der conservatieve partij in Pruissen, geb. 1815, IV. 387 noot. Richt op de 'Kreuzzeitung', V. 92, 182. Over Rodbertus, 92 noot. Diens brief aan hem, 183. Zijn kerkelijke opvatting, 184. Invloed op Bismarck, 189. Rodbertus' bezwaar tegen hem en zijn blad, 191. Lassalle weerlegt zijn critiek op diens boek over Bastiat-Schulze, 297.
Wagenvoort, M. Nederlandsch schrijver, VI. 429 noot.
Wagner, Adolph, geb. 1835. Katheder-socialist. I. 2. Geeft uit de schriftelijke nalatenschap van Rodbertus-Jagetzow, V. 65, 179 noot. Bevriend met dezen, 185, met wien en met Rudolf Meyer hij een voorstel uitwerkt voor het landhuishoudkundig congres van 1875, 185. Stelt belang in Lassalle, 'Das System der erworbenen Rechte', 228.
Wagner, Richard, de componist, 1813-83, V. 229, VI. 24.
Waldeck, B.F.L., Pruisisch staatsman, 1802-70, V. 93, 96, VI. 20.
Waldeck, Franz von, bisschop in Munster, I. 108.
Waldeck Rousseau, Fransch minister, VI. 338, 351 noot, 353 noot, 354, 355.
Walden, kolonie te Bussum van Dr. van Eeden, VI. 204 noot.
Waldenzen, de, Hun protest tegen de Hiërarchie, I. 69. Overeenkomst hunner levenswijze met die der latere Kwakers, 69.
Waldo, Peter, naar wien de Waldenzen zijn genoemd, I. 69.
Walesrode, Ludwig, redacteur der 'Demokratische Studiën' V. 219, noot, 223.
Walker, John, neemt deel aan Robert Owens financieel plan, II. 250, 267.
Wallace, A.R., Engelsch natuuronderzoeker, geb. 1822. Zijn beschouwingen over land-nationalisatie, VI. 379.
Wallace, Robert, Engelsch schrijver over de bevolkingsleer, I. 436 en noot.
Wallas, G., Engelsch schrijver, IV. 57, 63, VI. 384.
Wallis, graaf, Oostenr. minister van financiën, 1811, II. 164 noot.
Walter, Blanquist, Fransch Kamerlid, VI. 324, 424 noot.
Waltha, Pieter van, I. 150.
Waltha-slot, in Friesland, waar tot 1725 de zwervende en vervolgde gemeente der Labadisten gehuisvest wordt, I. 150-155.
Waltley, M.A., Engelsche naaister, V. 380.
Walwijn, I. 132 noot.
Wappaeus, J.E., Duitsch aardrijkskundige, 1812-79, IV. 60.
Wardley, Jacob, leider der Shakers, 1747, I. 401.
Wardley, Jeanne, leidster der Shakers, 1747, I. 401.
Wareka, von, Oostenrijksch officier, V. 199 noot.
Warens, de, Rousseau's vriendin, I. 259.

Warren, Josiah. de anarchist, organiseert de muziekcorpsen der kolonisten te New-Harmony, II 296. Invloed op Robert Owen, II. 316, VI. 163, die zich niet kan vereenigen met zijn begrippen over de souvereiniteit van het individu, III. 521 noot VI. 163. Naar Cincinnati waar hij een 'Time-store' op touw zet, 163; mislukt even als dergelijke proefnemingen in Ohio en New-Harmony, 163. Zijn anarchistische neerzetting 'Utopia', 163; en 'Modern-Times', III. 521 noot, VI. 164, die geen van beiden slagen, 164. Trekt zich terug, 165. Bewerkt een boek over 'Ware Beschaving', 165. Overige geschriften, 163 en noot. Sterft ten huize van zijn leerling Linton, 165. Benjamin R. Tucker maakt propaganda voor zijn stelsel en draagt diens boek aan zijn nagedachtenis op, 165. Zijn samenstemming met Max Stirner, 165. Zijn stelsel weder opgevat door J.H. Mackay, 292.
Washington, George, 1732-99, I. 428 noot.
Watrin, Fransch ingenieur, VI. 354.
Watt, J., uitvinder van den condensator, 1736-1819, I. 453, II. 8, 267, 271, IV. 75, 193, V. 237, 385, VI. 440.
Watteville, F. baron de, Zijn vriendschap met Zinzendorf, I. 406. Dweept met het denkheeld om de heidenen te bekeeren, 406. Helpt Zinzendorf, 409, 412. Neemt zijn intrek in Herrnhut, 409. Organiseert en bewoont Heerendijk, 419.
Watts, J. Hunter, Engelsch socialist, VI. 370 noot.
Wat Tyler, aanvoerder van het boerenoproer in Engeland, 1381, I. 75-79, VI. 391, 461.
Webb, Beatrice, geboren Potter, Engelsch schrijfster over coöperatie, enz. Over Karl Marx, IV. 57. Schrijft tractaafjes voor de Fabiërs, VI. 384.
Webb, S., Engelsch rechtsgeleerde, lid van het genootschap der Fabiërs. Over Karl Marx, IV. 57, VI. 384. Over Owens, 'trade-unions', 205 noot.
Wedemeyer, J., vriend van Karl Marx, V. 345.
Wederdoopers, de, VI. 41, 234. Hun Chialisme, I. 102. Hun socialistische trekken, 103, VI. 234. In Zwitserland en Zuid-Duitschland, I. 103 In Moravië, 104. In 't Noorden onder Melchior Hoffmann e.a., 107. Breidt zich in Nederland uit onder de laagste klassen, 107. Te Amsterdam, 106, 116, 117, 118 v. Hun maatschappelijke verhoudingen, 108. Hun goederen-gemeenschap, 108, 111, 112, 114. Te Munster, 108-120. Hun verdrag met de Lutherschen, 111. Hun arbeiders-voorschriften, 112. Hun koning, 115. Hun communistisch rijk, 115, 120. Hun eedsverbod, 408 Hun ondergang, 120. Verafschuwd door het Calvinisme, 126. Leden van het Barebones parlelement bedienen zich dikwijls van hun naam, 141. Vermengen zich ten laatste met de Kwakers. 143-145. In Fouriers 'La Phalange', III. 165.
Weelde-artikelen. Invloed der vervaardiging op arbeid en landbouw, IV. 14, 15, 16, 19, 22, 53, 109, 160 v., 172, 182.
Weelde-zucht, I. 16, 28, 33, 36, 49, 51, 153. 158, 160, 161, 164, 176, 194, 260, 267, 270, 288,

306, 309, 331, 371, 384, 387, 414, 433, II. 128, 129, 165, 189, 369, 377, III. 78, 435, 601, V. 396, VI. 196, 217, 385, 387.
Weerloosheid, I. 170, 236, VI. 171, 255 en noot, 261.
Weerth, G., Duitsch socialist, levert bijdragen voor Püttmans 'Rheinische Jahrbücher, IV. 341. Geeft eene biographie van den Chartist Stephens, 341. Dicht sociale verzen, 393. Mederedacteur van de 'Neue Rheinische Zeitung', 403, 405 noot.
Weidig, Duitsch predikant, offert zich, ook zijn geld, op voor het volk, IV. 291. Komt in aanraking met G. Büchner, 291, met wien hij in veel opzichten verschilt, maar toch samenwerkt, 291. Laat Büchners 'Landbote' op zijn geheime drukkerij zetten, 292. Brengt veranderingen in diens pamflet, 292 en noot. Betrokken bij het genootschap: 'Gesellschaft der Menschenrechte', 291. Verraden, 294. In de gevangenis, 294; sterft aldaar, 294.
Weill, Alex, schrijft in Fouriers 'La Phalange', III. 165.
Weiss, bibliothecaris te Besançon, III. 507, 522 en noot.
Weisz, Guido, Duitsch democratisch journalist, V. 467 noot.
Weitling, Wilhelm, IV. 346, VI. 40. Van natuur begaafd, IV. 304. Onecht kind, 304. Doodarm, 304 en noot. Bereist Duitschland als kleermaker, 304. Neemt te Leipzig deel aan vrijheidsbewegingen, 304. Naar Parijs, terug naar Duitschland, wederom naar Parijs, waar hij lid wordt van den 'Bund der Gerechten', 304. Heeft slag om voor het volk te schrijven, 304. Schrijft in opdracht van den Bond 'Die Menschheit wie sie ist und wie sie sein sollte', 304; dat op een geheime drukpers gezet en in Duitschland verspreid wordt, 304. Richt op te Parijs een spijsgelegenheid volgens communistische beginselen, 304. Door den Bond naar Zwitserland gezonden, 304. Maakt kennis met August Becker en Simon Schmidt, 305, met wie hij te Genève een geheimen bond der communisten opricht, 305, en waartegen de Duitsche revolutionnairen in Zwitserland front maken, 326. Geeft uit het maandschrift 'Der Hülferuf der deutschen Jugend', 305, dat de Parijsche 'Bund der Gerechten' en Karl Schapper geldelijk steunen, 305. Verhuist naar Vevey, 305. Reorganiseert zijn maandschrift en herdoopt het: 'Die junge Generation', 305. Door de Zwitsersche regeering en politie in de uitgaaf ervan bemoeilijkt, 305. Maakt propaganda voor de communistische leer, 305 Geeft uit om zijn ideeën beter bekend te maken: 'Garantien der Harmonie und Freiheit', 306. Overzicht ervan, 306 v.; beleeft drie drukken, 306, en wordt het handboek van al de Duitsch sprekende communisten in Zwitserland, 316 v. Zijn Zwitsersche bondgenooten, 317. Blijft steeds in betrekking met den 'Bund der Gerechten' te Parijs, 317, die groote verwachtingen van zijn pogingen koesteren, 318. Zijn aanhang wint, 318. In betrekking met Bakounin, 318. Verhuist naar Zurich, 319. Zijn 'Das Evangelium eines armen Sünders', 319 en noot. Overzicht ervan, 319 v. Wordt naar aanleiding ervan vervolgd, veroordeeld en het verblijt in Zwitserland ontzegd, 322, 323, 326, VI. 15. Zijn verzoek om in de gelegenheid gesteld te worden naar Amerika te gaan, wordt afgewezen, IV. 322. Over de Duitsche grenzen gezet, 322. Te Hamburg, 322 waar bij zijn 'Kerkpoëzien' uitgeeft, 322, 323 noot. Ontmoet daar Heine, 303, 323, die zijn karakter teekent, 303 noot. Vertrekt naar Londen, daarna naar Brussel, 323. Verhouding tot Karl Marx, 323 en noot. Naar Amerika 323 en noot. Sticht dáár een communistisch genootschap, 323. Terug in Europa, 323. Geeft uit te Berlijn het weekblad 'Der Urwähler,' 323. Gevolmachtigde uit Amerika op de revolutionaire congressen, 323. Uit Berlijn gezet, 323. Zwerft rond, 323. Bezorgt een derde uitgaaf van de 'Garantien der Harmonie und Freiheit,' 323. Vlucht en verbergt zich voor de politie, 323. Voor

goed naar Amerika, 323. Sticht te New-York een blad en een bond tot vestiging van de communistische kolonie: ‘Communia,’ 323, mislukt, 323. Zijn verdere levensloop, 323. Sterft te New-York, 323. Zijn beschouwing over het anarchisme, 325. Wilhelm Marr's poging tot toenadering tot hem, 326, die echter zijn godsdienstige neigingen afkeurt. 326. Marx over zijn optreden, 370 en noot. De Bond der Communisten te Londen over zijn theoriën, 388. Naar Berlijn in 1848, 401 v. Op het arbeiderscongres aldaar, 402.
Weldadigheid, Maatschappij van, II. 268, 300. 353, IV. 288 noot, V. 4.
Wellington, A.W. hertog van, Britsch veldheer en staatsman, 1769-1853, I. 37, II. 350, 352, IV. 191, 212, 236, 262.
Wenck, E., pred. der Herrnhutters te Zeist, 1876, I. 414.
Wenckstern, von, Verwijzing naar zijn biographie over Karl Marx, 1896, III. 124 noot.
Werfstelsel, het, in Engeland, II. 275.
Werkhuizen, IV. 93.
Werkliedengenootschappen, (Compagnies ouvrières). III. 578, 588, 589.
Werkloosheid, II. 249, III. 390, 535, IV. 129. 148, 152, 164, 182, V. 276, 391, VI. 207, 292, 299, 366, 384, 452, 464.
Werkmans-federatie, de, te Turijn opgericht 1871, VI. 125.
Werkplaatsen, de openbare, in Frankrijk (Atelier nationaux). I. 305, 320, 326, III. 65, 227, 400-402, 403, 406, 407 noot, 413, 554, V. 259, 289.
Werkplaatsen, de sociale, van Louis Blanc, (sociale ateliers) III, 385-387, 400, 413, IV. 324.
Werkstaking, III 262, IV. 267, 381, 382, 400, 428, V. 3, 50, 172, 193, 447, 450, 451 noot. VI. 103, 189, 263, 276, 324, 339, 352, 353, 367, 368, 371, 430, 453.
Werkstaking, Algemeene, Haar leus, I. 317 en voorts IV. 18, 64, 153, 158, 213, 235, 237, 244, VI. 330, 332, 334, 412, 415, 420, 421, 430.
Werkstaking van bouwlieden te Genève in 1868, VI. 65.
Werkverschaffing, I. 305, 320, 326, 413, II. 73, 74, 81, 246, 249, 260, 264, 393, III. 65, 89, 91, 258, 400 v, 403, 406, 407 noot, 413, IV. 160 v., 272, V. 39, 464.
Wermuth, Dr., schrijver van ‘Die Communisten-Verschwörungen des 19ten Jahrhunderts,’ V. 339.
Werner, Anton von, sociaal-democraat, VI. 266 en noot 267, 414.
Wertheim, A.C., bankier te Amsterdam, V. 343, noot.
Wesley, J., stichter van het kerkgenootschap der Methodisten, 1703-91, I. 420.
Westcott, R., Eng. pred., VI. 388 noot.
Westermann, generaal, I. 355.
Weston, John, Karl Marx bestrijdt zijn zienswijze over loon, prijs en profijt, V. 437, noot.
Westphalen, von, baron, regeeringsraad, de schoonvader van Karl Marx, IV. 353 en noot.

Westphalen, von, graaf, Pruisisch minister, V. 231, 348. Marx' zwager, IV. 353 noot.
Westphalen, Jenny von, getrouwd met Karl Marx, IV. 353.
Wet van 1833 instellende fabrieks-inspecteurs in Engeland, III. 12.
Wet van 1838 en 1846, in Pruissen, tot bescherming van spoorwegarbeiders, kinderen in fabrieken en bij het mijnwerk, III. 12.
Wet van 1841 tot bescherming van kinderen in de fabrieken, III. 364.
Wet van 1844, tot bescherming van fabrieksarbeiders in Engeland, III. 12.
Wet van 1847, voorschrijvende de normale tien uren arbeids in Engeland, III. 12.
Weverscijns, IV. 399.
Weyer, Otto W., Duitsch schrijver over Eng. fabrieksinspectie, IV. 224 en 258 noot.
Weyers, Peter, V. 205.
Whalley, Eng. legerhoofd, 1649. I. 137.
Wheeler, Anna, II. 211, III. 121, IV. 118, 119,
Whigs, partij der, I. 140, 427, II. 278, 340. IV. 27, VI. 366.
White, leider der Chartisten, IV. 237.
Whitefield, G., methodist, 1714-70, I. 420.
Whitlocke, Bulstrode, lid van het Eng. parlement, 1664, I. 131.
Whitman, Walt, Amerikaansch dichter, VI. 218, 388, 434.
Whittaker, James, Shaker, 1784, I. 402.
Wibaut, F.W., Nederlandsch socialist, VI. 275 noot, 384, 420.
Wichern, VI. 458.
Wiede, F., redacteur van ‘Die neue Gesellschaft’, V. 481.
Wieland, C.M., Duitsch. dichter, 1813, I. 228. IV. 275 noot.
Wielherski, Poolsche graaf, I. 265.
Wiggers, Duitsch syndicus, I. 109.
Wilberforce, W., dient een voorstel in tot wering van den Britschen slavenhandel, 1759-1833, II. 250, 269, IV. 212.
Wildberger, bestrijdt op het socialistisch congres te Erfurt het programma, VI. 267.
Wilde, Oscar, Eng. dichter, sterft 30 Nov. 1900, V. 466.
Wilhelm, I, keizer van Duitschland, 1797-1888, V. 179, 187, 189, 209, 232, VI. 290.
Wilhelm, II, keizer van Duitschland, geb. 1859, IV. 395, VI. 271.
Wilhelm, Julius, leider van eene expeditie van de ‘Freiland-Vereine’ naar Oost-Afrika, VI. 319.
Wille, Bruno, behoort tot de linkerzijde der Duitsche Sociaal democraten, VI. 266 en noot.
Willem I, prins van Oranje, 1533-84, I. 127.
Willem I, koning der Nederlanden, 1772-1843, II. 16.
Willem III, koning van Engeland, 1689-1702, I. 145, 451, V. 398, VI. 375 noot.
Willem de Cuiper, Wederdooper, I. 117
Williams, Jack, Engelsch socialist, VI. 373.
Williams, James, leider der Chartisten, IV. 237.
Williams, J E, Engelsch socialist, VI. 370 noot.
Willich, A, Duitsch artillerie-officier, lid der communistenbond te Londen, V. 333. In aanraking met Bakounin, 333 noot. Zijn conflict met Karl Marx, 334, 338, 340, 352, 460, 463. Duelleert met C. Schramm, 338. Zijn invloed neemt af, 339. Vestigt met Schapper den ‘Sonderbund’, 339, die in 1853 ontbonden

wordt, 339. Zijn communistisch archief in handen der politie, 340. Zijn antwoord op Karl Marx' beschuldiging, 341 noot. Mede-aanvoerder bij den opstand in Baden, 352 noot. Te Frankfort opgezocht door Bakounin, VI. 17.
Wilmm, Albert, leider der Allemanische fractie in de Kamer, VI. 331 noot.
Willms, Eduard, secretaris van het 'Allgemeine Deutsche Arbeiter-Verein', V. 296 en noot.
Wilson, oprichter van het blad 'Economist'. IV. 96.
Wilworth, mayor van Londen, I. 79.
Wimpfeling, Jacob, letterkundige, 1450-1528, I. 176.
Windesheim, het klooster te, I. 153 noot.
Windischgrätz, A.C.F., zu, Oostenrijksch veldheer, 1787-1862, V. 93, VI. 20, 21.
Winkelblech, Karl, zie Marlo (Karl).
Winkelvereenigingen, I. 8, III. 327, V. 252, VI 189, 284, 352
Winstanley, Gerard, leider der 'Levellers' I 133, 134 en noot. Onderteekent een appèl aan 't parlement en een brief aan generaal Fairfax, 136. Zijn programma-geschrift, 136, II. 234.
Wirth, J.G.A., Duitsch staatkundig schrijver, 1798-1848, IV. 297 noot.
Wirth, Max, Duitsch staathuishoudkundige, V. 261. Heftig bestreden door Lassalle, 263 en noot.
Wirth, Moritz. Over Bismarck, Wagner, Robertus, 1883, V. 190 noot.
Wissocq, chef van het bureau voor werkloozen te Parijs, III. 401.
Witt, Cornelis de, III. 5 noot.
Witt, François de, III. 5 noot.
Witt, J. de, raadpensionaris, 1625-72, I. 270.
Witte, Paul de, schrijft over de Gentsche coöperatieve inrichting 'Vooruit', VI. 404 noot.
Woekerverbod, I. 62, 86, 97, 343, III. 157, 365, 424, 431, V. 51, 152.
Woekerwetten, in Engeland, IV. 89.
Wojnazowski, Poolsch socialist, VI. 422 noot.
Wolff, Ferdinand, voorvechter voor het socialisme, IV. 342. Medeoprichter van een 'Arbeiter-Bildung-Verein' te Brussel, 384. Redacteur van de 'Neue Rheinische Zeitung', 403.
Wolff, Wilhelm, Duitsch socialist. Voegt zich in 1845 te Parijs by Marx, IV. 403 en noot, V. 352. Redacteur van de 'Neue Rheinische Zeitung', IV. 403. In het Frankfortsche parlement, 403 noot. Zijn courantenartikelen 'Die Schlesischen Milliarde', 407, dat Engels later uitgeeft als boek met een biographie over hem, 407 noot. Op de volksvergadering te Worringen, V. 205, noot. Karl Marx draagt aan hem op het eerste deel van 'Das Kapital', 373.
Wollstonecraft, Mary, verdedigt de rechten der vrouw, I. 436, 438-440, IV. 115 Over het huwelijk, I. 439, 441, VI. 226. Haar voorkomen, I. 437. Familie, 437. Levensloop, 437-441. Liefdesbetrekkingen en kennissen, 440 v. Haar oordeel over Marie Antoinette, 440 noot. Trouwt met Godwin, 442. Sterft bij haar bevalling, 442. Haar graf, 443. Bezongen door Shelley, 443.
Wolowski, L.F.M.R., Fransch staathuishoudkundige, 1810-76. Lid van de gouvernementscommissie voor de arbeiders, III. 396. Over Louis Blancs stelsel, 405. Verdedigt de economie tegenover het socialisme, 405. Tijdens

de manifestatie voor Polen, 412. Proudhon ontleedt zijn opvatting over den eigendom, 524.
Wolsey, kardinaal, I. 195.
Woning-vraagstuk, het, III. 584, IV. 13, 110, 126, 143, 161.
Woningwet, IV. 164.
Wood, C.T., bezorgt eene Engelsche vertaling van Gatti de Gamond 'Fourier et son système', III. 122.
Woodruff, Wilford, trekt met de Mormonen naar Salt-Lake, VI. 182. Wordt hun president, 183, en heft de polygamie op, 183.
Wordsworth, W., Eng. dichter, 1770-1850, I. 229, IV. 199, 215.
'Working Bee', The, Eng. blad, II. 347 noot.
'Working men's association', vereeniging van werklieden te Londen, 1837, IV. 226.
Worms, besluit van den rijksdag aldaar, April 1535, I. 120.
Woud-en-Weide-servituut, V. 56.
Wrangel, F. graaf von, Pruisisch veldmaarschalk, 1784-1877, V. 93.
Wright, Frances, Lafayette's vriendin, II. 297, 300, 304 en noot, 353, VI. 215.
Wttewaal, G., Ned. rechtsgeleerde, 1776-1838, I. 34.
Wuarin, Louis, schrijft over: 'Le Socialisme Anglo-Saxon', VI. 197 noot.
Wurm, F., Duitsch schrijnwerker. Zet in 1844 een samenzwering op touw, IV. 400.
Wuttke, H., Duitsch prof. in de geschiedenis, afgevaardigde, 1818-76. Over arbeids-opbrengst en arbeidsloon, V. 260. Medewerker aan de 'Sozialdemokrat', 467.
Wyckliffe, John, Eng. kerkhervormer, geboren omstreeks 1324. Predikt tegen de hiërarchie en rijkdommen der Kerk, I. 76.
Wyrouboff, prof. in de geschiedenis aan het 'Collège de France', III 379.
Wyzewa, T. de, Fransch, publicist, VI. 325 noot.
Wyzocki, Piotr, Poolsch patriot, 1799-1877, VI. 37.

X.

Xenophon, de Grieksche geschiedschrijver, I. 17, 31, 32, 33.

Y.

York, Theodor, gedelegeerde ult Harburg bij de stichting van het 'Allgemein Deutsche Arbeiter-Verein', V. 264, 296 noot.
York, G.F. hertog van, geb. 1865, VI. 371.
Young, Arthur, geeft geld om te vestigen een 'Phalanstère' in Bourgondië, III. 171 v., IV. 59.
Young, Brigham, organiseert de kerk der Mormonen, VI. 181-183.
Young, Brigham, zoon van den voorgaanden, VI. 183 noot.
Young, Molly, bestuurderes van Robert Owens bewaarschool, II. 250.
Yvetot, George, Verwijzing naar zijn 'A.B.C. syndicaliste', VI. 430 noot.
Yvon, Pierre, volgt Labadie op als leider van diens gemeente, I. 151. Geeft toe aan Hendrik van Deventers bezwaren tegen goederengemeenschap in 't Waltha-slot, 154. Zijn dood, 155.

Z.

Zabel, Dr., hoofdredacteur der ‘National Zeitung’, V. 223 en noot, 290. Beschuldigt Karl Marx van infameerende handelingen, 350, 353. Diens oordeel over hem, 353.
Zachariä, H.A., prof. in de rechten te Göttingen, 1806-75, V. 132.
Zassoulitch, Vera, Russische nihiliste, VI. 134 noot, 241, 417, 420.
Zegelbelasting, IV. 228, V. 238, 269.
Zeller, Zijn plan voor landbouwcrediet, IV. 286.
Zeller, J., Duitsch staathuishoudkundige. Geeft een uittreksel van Rodbertus' ‘Zur Erkenntniss unsrer Staatswirthschaftlichen Zustände’, V. 71 noot.
Zenker, E.V., Duitsch schrijver over het anarchisme, VI. 291 noot, 373 noot.
Zetkin, Clara, Duitsche socialiste, VI. 420.
Zevaès, Fransch Kamerlid, volgeling van Jules Guesde, VI. 327 en noot, 424 noot.
Ziegler, F.W., Duitsch democraat, 1803-76, V. 229. Tegen Lassalles productie-associaties, 229. Medewerker aan de statuten van het ‘Allgemeine deutsche Arbeiter-Verein’, 264. Verhouding tot Lassalle, 264 noot.
Zinzendorf, von, Duitsch generaal, omstreeks 1700, I. 405.
Zinzendorf, C.R., von, sterft 1752, I. 422.
Zinzendorf, N.L. graaf von, 1700-60. Staat den Moravischen broeders toe zich op zijn goederen te vestigen, I. 405. Zijn invloed op hun verdere organisatie, 405, 410. Zijn uiterlijk, 405, geloof, 406, 418, geboorteplaats, 405, familie, 405, opvoeding, 406, karakter, 406, vereering voor von Canstein, 406, vriendschap met F. de Watteville, 406. Zijn denkbeeld om de heidenen te bekeeren, 406, 417. Zijn studie, 406. Leert te Utrecht de denkwijze der Calvinisten kennen, 406. Zijn omgang te Parijs met de Jansenistische geestelijkheid, 406. Wil het Evangelie gaan verkondigen, maar aanvaardt een staatsbetrekking, 407. Justitieraad te Dresden, 407. Vormt broederlijke vereenigingen, 407. Doel daarvan, 407. Koopt Berthelsdorf, 407. Benoemt een predikant en intendant en wordt zelf diaken, 407, 417. Laat een woning voor zich bouwen, 407. Zijn huwelijk, 407. Bezoekt met zijn vrouw de Herrnhut, 408. Bemoeit zich voornamelijk met den kring van Berthelsdorf, 409. Verdedigt bij de regeering de van wege hun geloof vervolgden, 409. Zijn belangstelling voor de zaak der Moravische broeders, 409. Scheidt zich af van de wereld, 410. Verkrijgt onbepaald verlof uit dienst, vestigt zich op zijn goederen en wijdt zich geheel aan Herrnhut, 409 v. Naar Denemarken, 416. Moeilijkheden met de Saksische regeering, 417. Wordt bevolen zijn goederen te verkoopen, 417. Zijn ballingschap opgeheven en hernieuwd, 417, 418, 419, 422. Doet examen voor den geestelijken stand, 418. Met de bisschoppelijke waardigheid bekleed, 418. Zijn pelgrimsreizen, 418, 420, 421. Predikt te Amsterdam, 418. Zijn ontvangst aldaar, 418. Doel van zijn komst, 419. Helpt in Holland een gemeente stichten, 419. Gesteund door de prinses van Oranje, 419. Zijn verblijf op ‘Heerendijk’, 420. Sticht de broedergemeente Herrnhaag, 420. Vestigt zich in de nabijheid ervan, 420. Komt in betrekking met de Kwakers, 420. Zijn werkzaamheid in Engeland, 421, in Amerika, 421, VI. 170. Doet afstand van zijn graventitel, I.

421. Werkt ijverig door, 422. Verliest zijn éénigen zoon, 422. Vestigt zich weer te Herrnhut, 422. Verliest zijn vrouw, 422. Hertrouwt, 422. Opnieuw in Holland, 422. Sterft te Herrnhut, 422. Zijn erfenis, 422. Zijn lied op Herrnhut, 424 v.
Zionisme, het, tot verkrijging van een territorium op autonome basis voor de Israëlieten, IV. 336 noot, VI. 425.
Ziska von Trocnow, J., veldheer der Hussieten, 1360-1424, I. 80.
Zola, Emile, Fransch schrijver, III. 163 noot, 212 noot, 506. VI. 255 noot, 336 noot, 361.
Zondagsrust, I. 108, III. 328, 349, 365, 367, 510-514, IV. 18, 107, V. 187, 192, VI, 452.
Zuns, Julius, Over Rodbertus, V. 190 noot.
Zwarte Verdeeling, mannen der, bijnaam der Narodniki-partij, VI. 243.
Zwavel-bende, de, zie ‘Schwefelbande’.
Zweibrücke, hertog van, ca. 1750, I. 281.
Zwickausche profeten, de, I. 91, 98, 102, 105.
Zwijndrechtsche Broederschap, de, II. 401 VI. 182, 454.